

પ્રસ્તુત ૭૪]

[અંક ૧]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

જાન્યુઆરી સને ૧૯૩૫

“નવા જમાનામાં નવા મુદારા અને પ્રગતિમાં, માણસની જરૂર પડે છે. દુનિયા આગળ વધે છે, અને તેથી આપણા બાંધ-દાદાના વખતમાં જે રીતરિવાજ તથા કાનૂનો હતા તે બધું નિરુપયોગી બીજે છે, અને અદ્યતન આપણા મૃત્યુ પછી સંત્યજા દહીં અને ધીમા વિદ્યાસને લીધે વધારે ઠાંઠા વગેરે લોકો દાસના કરતાં વધારે સારી જાનવા પડી શકશે.”

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ઓગસ્ટ ૧૯૨૬ થી)
મૂળજીભાઈ હીરાલાલ ગોડસી, એમ. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. સ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

પા "કાવ્યમંડાન્યુગિહી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીષદેવીદાસ-જગનલાલે છાપ્યું.
સત્યાગ્રહ-સેતુ-અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ટ્રેનવણી સંબંધી સ્કુટ વિચાર ...	૧
૨	પ્રથમ ડાઉન સંમેલન ...	૬
૩	એક જોનાએલી નગરી (તથાચિલા) ...	૧૯
૪	સર્વદેશીય શિક્ષણ (સ્કાઉટિંગ) ...	૨૫
૫	પંચપુષ્પ ...	૩૪
૬	ગુરુનાં સંભારણાં ...	૪૫
૭	શિક્ષક ...	૪૬
૮	સને ૧૯૩૪ ના માર્ચમાં લેવાએલી છોકરીઓ માટેની વ. કા. પરીક્ષામાં બેરેલા ઉમેદવારોના કામની સમાવેશના સૂચનાઓ સાથે. ૪૭	
૯	પંચાંગ ...	૫૨
૧૦	સરકારી બહિરખખરા ...	૫૪
૧૧	ધર્મામપત્રકે ...	૫૮
૧૨	ખાનગી બહિરખખરા ...	૬૧

બહિરખખરા

ગુજરાતી કન્યાશાળા માટે ટ્રેન શિક્ષિકાઓની જરૂર છે. મહાન લક્ષ્મી ટ્રિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજનાં અને વિધવા બાઈને પહેલી પસંદગી આપવામાં આવશે. શરીરે સચકત પેન્શનર હશે તે પણ ચાલશે, પગાર સામકાત મુજબ લખો યા મળે.

હિંદુમાસ્તર, મહેસા માહમમદીયાહ—કપડવણજ, વહોરવાહ.

આરોગ્યશાસ્ત્ર સંબંધી નવું પાઠ્યપુસ્તક

કિંમત— ૦-૧૨-૦.] આરોગ્ય વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર [ઘણું જ કમિશન]

લેખક:—દ. બા. બર્વે બી. એચ.

અનુવાદક:—એ. કે. વશી. બી. એચ.

આ પુસ્તક પ્રાથમિક શાળા, હાઈસ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં ભણતી વિદ્યાર્થીઓ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે સરકારે મંજૂર કર્યું છે. મધ્ય ભાગમાં આ પુસ્તકની મરાઠી આવૃત્તિ અને દક્ષિણ ભાગમાં કાનડી આવૃત્તિ હાલ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે વપરાય છે:—

મળવાનું કેઝાણું:—

મળવાનું કેઝાણું:—

દ. બા. બર્વે,

કરસનદાસ નારણદાસ—સુરત.

૮૦૨, સદાશીવ-પુના.

એન. એમ. ત્રિપાઠી—મુંબઈ.

ગુજરાત સાહિત્યમંદિર—અમદાવાદ.

અનુક્રમશિક્ષા

૧. શિક્ષણ

નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	અંગકસરત અને તેની અગત્ય	૩૭૧
૨	કેળવણીમાં સિનેમાનું સ્થાન	૨૯૭
૩	કેળવણી સંબંધ રુદ્ધ વિચાર	૧
૪	ચિત્રકલા	૨૨૮
૫	દરેક વિષયનો પરસ્પર સંબંધ	૨૩૧
૬	ધ્યાન અને તે આપવાનાં કારણ	૬૨
૭	નવીન ભૂગોળશિક્ષણ	૩૬૮
૮	નર્સરી સ્કૂલ-આલમદિર	૭૬
૯	નાટ્યપ્રયોગ	૭૦, ૧૫૨
૧૦	નીતિશિક્ષણ	૩૧૫, ૪૧૧
૧૧	પદાર્થપાઠ	૨૨૩
૧૨	પદાર્થપાઠ (નોંધ)	૨૨૬
૧૩	પ્રથમ ક્લાસનું પ્રવેશન	૬
૧૪	ભાષાના પાઠ	૧૫૦
૧૫	ભૂગિતિશિક્ષણ-નીચલાં પ્રાથમિક ધોરણો માટે... ૨૧૦, ૨૬૬, ૩૦૬	
૧૬	લેખન (નોંધ)	૪૨૪
૧૭	વિષયસ્પર્ધીકરણની સુવિધા	૩૮૬
૧૮	વ્યાખ્યાનપદ્ધતિ	૬૦
૧૯	વ્યાકરણશિક્ષણ અને તેની પદ્ધતિ	૨૦૭
૨૦	શારીરિક કેળવણી ને સ્કાઉટ રમતો... ..	૨૨૦
૨૧	શાળામાં નાટ્યપ્રયોગ	૬૫
૨૨	શિક્ષકવર્ગ, આમોદ	૯૦
૨૩	સર્વદેશીય શિક્ષણ (સ્કાઉટિંગ)	૨૫

૨. સાહિત્ય

૨૪	(૧) અગ્નિ જેવી વાત	૩૭૮
૨૫	(૨) ગુરુનાં મંત્રાગણાં	૪૫

૨૬	(૩) પંચ પુત્ર... ..	૩૪
૨૭	(૪) ફૂલ	૩૭૭
૨૮	(૫) બાળ કુસુમડાં	૨૭૭
૨૯	(૬) માગણી	૧૭૩
૩૦	(૭) યુધિષ્ઠિરની ક્ષમા (બાલ નાટક પ્રયોગ)... ..	૧૨૦
૩૧	(૮) વસંત આવી	૧૬૮
૩૨	(૯) શક્તિની વિષમતા	૪૨૬
૩૩	(૧૦) શિક્ષક !	૪૬
૩૪	(૧૧) શિક્ષક ઉપર અવજનનું	૮૪
૩૫	(૧૨) શિક્ષકને !... ..	૧૭૨
૩૬	(૧૩) શિક્ષકને સફરેશ	૨૭૮
૩૭	(૧૪) શિક્ષકનું ધ્યેય	૨૩૬
૩૮	(૧૫) શિક્ષક હો તો એવા હો	૧૨૯
૩૯	(૧૬) “ સાચું શિક્ષણ ” ?	૪૨૮
૪૦	(૧૭) રસેદ	૩૭૮

૩. ગણિત

૪૧	(૧) ગણિત (નોંધ)	૧૩૦, ૨૭૨
૪૨	(૨) તારીખ ઉપરથી વાર કાઢવા વિશે	૧૭૦
૪૩	(૩) ભૂમિતિ (નોંધ)	૬૭૪

૪. વિજ્ઞાન, આરોગ્ય

૪૪	(૧) આરોગ્ય વિશે અગત્યના નિયમો	૨૬૨
૪૫	(૨) આંખની સંભાળ	૩૬૭
૪૬	(૩) કિંચિત્તની વાર્તા	૨૨૯
૪૭	(૪) બકરીનું દૂધ	૪૨૧
૪૮	(૫) સહેલી સદ ને અમરકારી દવાઓ	

(પ્રકરણ ૧૬) ૨૬૩, ૩૨૯, ૩૭૪, ૪૨૦

૫. ઇતિહાસ-ભૂગોળ

ઇતિહાસ:—

૪૯	(૧) એક ખોવાએલી નગરી (તક્ષશિલા)	૧૯
૫૦	(૨) ખોવાએલી નગરી (તક્ષશિલાનું પ્રાચીન વિદ્યાપીઠ)... ..	૩૪૭
૫૧	(૩) વીર આસો બીલ	૩૨૨, ૩૫૩, ૪૦૫

૫૨	(૪) હિંદના ઇતિહાસના યુગો	૩૫૮
૫૩	(૫) હિંદુસ્તાનની પ્રાથમિક કૃષ્ણવસ્ત્રીનો ઇતિહાસ ...	૧૮૯

૬. સામાન્ય

૫૪	(૧) અમારું પર્યાટન	૮૨
૫૫	(૨) ઐબિસિનિઆ વિશે કંઈક	૪૦૯
૫૬	(૩) ઇતિહાસશિક્ષકની યોગ્યતા	૩૯૧
૫૭	(૪) આમ સુધારણા	૨૦૩, ૨૫૩
૫૮	(૫) આમોદાર	૧૧૭
૫૯	(૬) જાત્રાલયના સંસ્કાર	૨૩૫
૬૦	(૭) જમશેદપુર-તાતાનગર	૧૬૯
૬૧	(૮) છુના તંત્રી	૧૦૭
૬૨	(૯) જાપાનની મુસાફરી	૧૬૨
૬૩	(૧૦) ડિરેક્ટર રફલબોર્ડ, સુરત (વાર્ષિક રિપોર્ટ સને ૧૯૩૩-૩૪). ૯૩	
૬૪	(૧૧) નામદાર શહેનશાહ પાંચમા લ્યોર્ડનો રૌપ્ય મહોત્સવ.	
૬૫	(૧૨) નામદાર શહેનશાહના રૌપ્ય મહોત્સવ પ્રસંગે તો. ૧-૭-૩૫ ને સોમવારના રોજ ગ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં ઉજવાએલો આનંદોત્સવ	૩૦૦
૬૬	(૧૩) પૂર્વ પશ્ચિમનો પ્રવાસ	૩૩૨, ૩૬૧
૬૭	(૧૪) પંચાંગ	૫૨
૬૮	(૧૫) બાળકની ભાવના	૩૦૫
૬૯	(૧૬) બાળક તાલીમ	૩૪૨
૭૦	(૧૭) મનુષ્ય જીવનના આદર્શ	૩૭૬
૭૧	(૧૮) મુબારકની એક આદર્શ શાળા	૧૧૪
૭૨	(૧૯) રૌપ્ય મહોત્સવ પ્રસંગે જંબુસર શુ. કન્યાશાળાની બાળાઓએ ગાએલો ગરબો	૨૭૮
૭૩	(૨૦) રૌપ્ય મહોત્સવને અંગે ભજવાએલો મંવાદ. ...	૩૦૩
૭૪	(૨૧) શિક્ષકોને	૨૭૧, ૩૮૫
૭૫	(૨૨) શિક્ષકની ભાવના	૧૪૭
૭૬	(૨૩) શિક્ષણસમાદ	૪૪૬
૭૭	(૨૪) સમાંવદાસાંતું જીવનચરિત્ર	૩૩૫

૭૮ (૨૫) સને ૧૯૩૪ અને ૧૯૩૫ ના માર્ચમાં લેવાએલી છોકરીઓ માટેની વ. કા. પરીક્ષામાં બેઠેલા ઉમેદવારો- ના કામની સમાલોચના, સૂચનાઓ સાથે ... ૪૭, ૪૬૪
૭૯ (૨૬) સને ૧૯૩૪ અને ૧૯૩૫ ના એપ્રિલ અને માર્ચમાં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વ. કા. પરીક્ષામાં બેઠેલા ઉમેદવારોના કામની સમાલોચના, સુધારા માટે સૂચનાઓ સાથે ... ૮૪, ૪૬૯
૮૦ (૨૭) સાપા તા. ગોધરાની વિક્રમસેનાએ બખ્તવેલી સેવા... ૩૭૯
૮૧ (૨૮) “ રકાઉટને સંદેશ ” ... ૨૩૭
૮૨ (૨૯) રકાઉટ પ્રવૃત્તિ ... ૩૪૧
૮૩ (૩૦) સ્વ. શેઠ મગનલાલ બાલગોવિંદદાસ દાજી ...

૭. ઇનામપત્રક

૮૪ ઇનામપત્રક... ૫૮, ૧૦૩, ૧૪૬, ૧૮૮, ૨૩૮, ૨૮૮, ૩૮૪, ૪૩૪, ૪૮૩
--

૮. સરકારી જાહેરખબરો

૧ કન્યાઓ માટેની વર્તીકયુલર ક્ષામનલ પરીક્ષા ... ૫૪, ૪૭૬
૨ છોકરાઓ માટેની ” ... ૫૪
૩ ” ” ” ” ... ૫૬
૪ છોકરાઓ માટે લેવાએલી ” ... ૧૩૭, ૧૮૧
૫ છોકરીઓ માટે લેવાએલી ” ... ૯૫
૬ નવરોજ પેસ્તનજી વડીલ સ્કોલરશિપ પરીક્ષા... ૨૯૬
૭ નવરોજ પેસ્તનજી વડીલ સ્કોલરશિપ પરીક્ષાનું પારણામ... ૪૩૪
૮ ટ્રેનિંગ કોલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા ... ૪૨૮
૯ મિસિસ માર્ટર સીવલ લરત કોંડના બ્યાજમાંથી ઇનામ... ૩૭૯
૧૦ મુંબઈ ઇલાકાની હિંદુ શાળાઓ માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી ... ૨૭૯, ૩૮૦, ૪૩૩
૧૧ સરકારી ખાતા તરફથી મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી... ... ૧૩૩, ૧૭૭, ૩૩૬, ૪૨૯
૧૨ સરકારી સ્કોલરશિપો માટેની હરિદાસની પરીક્ષા ... ૪૭૭
૧૩ સ્ત્રીઓ માટેની બાઈન ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ ... ૨૮૫
૧૪ હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફાર મેન-પ્રાવેશિક પરીક્ષા... ૨૮૩

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૯૪]

જાન્યુઆરિ ૧૯૩૫

[અંક ૧ લેા]

કેળવણી સંબંધી સ્ફુટ વિચાર

ભાગ્યે જાણક મોટી ઉમરનું થાય છે ત્યારે તેને સંસારની ઉપયોગી ફરજો બજાવવાની હોય છે. બાંધકામ તે તેની પરિસ્થિતિને અનુકૂળ તેનું વર્તન કેળવે નહિ, ત્યાંસુધી તેની શક્તિ અને જ્ઞાનનો સફળપ્રયોગ થયો છે એમ કહી શકાય નહિ. અનુષ્ઠાના કાળનો મોટો ભાગ દિવાને લગતો છે. ક્રિયા એ વિચારનું બાહ્ય સ્વરૂપ છે, તેથી જે વિદ્યાર્થી તેની પરિસ્થિતિને અંગે ઉપજતી ફરજો બજાવી શકે નહિ તેને કેળવણીએ લે છે એમ કહી શકાય નહિ. કેળવણીનો ઉદ્દેશ વિદ્યાર્થીની શક્તિના વિકાસની સાથે તેનો ઉપયોગ સંસારનાં જીવં જીવં કર્તવ્યો યોગ્ય રીતે બજાવવામાં કરવો એ છે. દરેક સુશિક્ષિત વ્યક્તિમાં તેનું બાળપણથી ફરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. તેની સાથે તેનાં કુટુંબ, જ્ઞાતિ અને સમાજને અંગે જે જે ફરજો તેને કરવાની હોય તે તે કરવાની કાળેલીજાત કેળવણીથી વ્યક્તિમાં હોવી જોઈએ કે જેથી આ લોક અને પરલોકનું શ્રેય સાધી શકે. તમસઃ પારમ્ ભાયાના અંધકારનો પગથાર ઓળંગી જ્ઞાન રૂપી પ્રકાશના પ્રદેશમાં જવું અને વિદ્યાવટે ત્યાં અમૃતનો ઉપભોગ કરવો એ કેળવણીનો ખરો ઉદ્દેશ છે.

*

*

*

*

પ્રથમ તો વિદ્યાર્થી તંદુરસ્ત હોવો જોઈએ. શાળા તેમજ ઘરના વાતાવરણની અસરને લીધે તેના શરીરનો યોગ્ય વિકાસ થવો જોઈએ. તેને માટે તેણે નિયમિત રીતે સારી કસરત કરવી જોઈએ. તેની સાથે

શિક્ષકનો પોશાક સુધડા અને સ્વચ્છ હોવો જોઈએ. તે રાષ્ટ્રનો વિધાતા હોવાથી તેણે પોતાનાં કપડાં સાદાં પણ સ્વચ્છ પહેરવાં તથા સુધડા દેખાવવાં સારાં નમુનો બાળક આગળ રજુ કરવો જોઈએ. વિદ્યાર્થી આગળ તેનું ગૌરવ સચવાય એવો તેનો ચેક્રખો અને સુધડા પોશાક હોવો જોઈએ. જે બાળકો બટન ભેરવ્યા સિવાય આવે તેને બટન ભેરવવાનું સમજાવવું. શાળામાં મંદા વિદ્યાર્થીના હાથ, પગ ધોવડાવી સકાય એમ છે. કોઈ કોઈ વખત બાળકની આંખમાં ચીપડા હોય છે, તેને ખસ ચર્ધ હોય છે અથવા તેનું નાક ગળતું હોય છે. આવાં બાળકો ઉપર શિક્ષકે ખાસ લક્ષ આપી સ્વચ્છ રહેવા તેમને શીખવવું અને તેમનાં માળાપને તે સંબંધી કુનેહથી સમજાવ કરવી. કેટલાક છોકરાં લુગડાં પહેરીને આવે છે, પણ તેના હાથ અને શરીર ઉપર બહુ મેક ચોટલો હોય છે. તેમનાં માળાપને સમજાવીને તેમને સ્વચ્છ રાખવા સૂચન કરવું.

એક વર્ગમાં અમુક સંખ્યામાં છોકરાને એકઠા કરી જે એકસરખું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તેને સમૂહશિક્ષણ કહે છે. તેને લીધે શિક્ષકની શક્તિનો તથા વખતનો ખચાવ થાય છે. તેનો વર્ગ ઉપર સહેલાઈથી કાબુ રહી શકે છે. વળી બધા વિદ્યાર્થીઓ પાસે થોડી મહેનતે કામ કરાવી શકાય છે. આપણે ત્યાં આ જાતનું શિક્ષણ સામાન્ય છે. તેમાં ખર્ચનો ખચાવ થાય છે. એકજ શિક્ષક ૩૦ કે ૩૫ બાળકોને શીખવે તો તેથી તેનું ખર્ચ ઓછું આવે છે. બાળકો એકબીજાના સહવાસમાં જોઈ જોઈને સાફ કામ કરે છે, એટલે તેમની વચ્ચે હરિકાર્ષિ ચાલે છે અને તેને લીધે તેમના કામમાં સુધારો થાય છે. તેઓ એકબીજાના સંસર્ગમાં આવે છે તેથી તેમનું એકલપેટાપણું, તેમની વિચિત્રતા તથા મનરથીપણું કમી થાય છે. તેમને એકબીજા સાથે કામ કરવાનું હોવાથી બધાને અનુકૂળ પડે તેવું તેમનું વર્તન થકાય છે. વળી વર્ગ કે શાળાના દિત માટે અંગત લાભ કે સુખનો લાભ કેવી રીતે કરવો તે શાળામાં ભણતાં બાળકો શીખે છે. તેઓ એકબીજાના સ્વભાવને ઓળખે છે. તેમની ભાવના ઉચ્ચ થાય છે અને તે પ્રમાણે તેઓ કામ કરવા પ્રેરાય છે. ઘણાં બાળકોના સહવાસને લીધે તેમને એકબીજા ઉપર સમભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. મુરકેલી કે દુઃખના પ્રમંચે તેઓ સહકાર કરી એકબીજાને મદદ કરે છે. આવી રીતે તેમનામાં મૃપ અને ઐડ્યના ગુણ ખીલે છે.

સમૂહશિક્ષણમાં નકલ અને હરિકાર્ષિની અસર અન્યથાની પમાડે તેવી ચાપ છે. તેને લીધે બાળકને બહુ લાભ થાય છે. બાળકમાં નકલની પ્રેરણા

અહુ પ્રયજ હોય છે. તે જે કંઈ જોલે છે કે લેજે છે કે કંઈપણ કામ કરે છે તે મુખ્યત્વે નકલની પ્રેરણાને લીધે થાય છે. વર્ગમાં સારા વિદ્યાર્થીનું કામ જોઈને તેને તેવું કરવાનું કુદરતી-રીતે મન થાય છે. સ્પર્ધાની લાગણી-ને લીધે તેનામાં ઉત્સાહ અને ઉદ્યોગના ગુણ મેલમ પડે છે. આવી રીતે બાળકને બાળકના સહવાસને લીધે અમુક બાબતની નકલ કરવાનું તથા ખીજાનું સાફ જોઈ તેની સ્પર્ધા કરવાનું મન થાય છે.

દરેક બાળકમાં જુદું જુદું વ્યક્તિત્વ હોવાથી તેની પ્રુદ્ધિશક્તિ પણ જુદી જુદી હોય છે. કોઈ એક વર્ગમાં જરા તપાસ કરીશું તો જણાશે કે જે શોડાંજ બાળકો પ્રુદ્ધિશાળી હોય છે તેઓ ભણવામાં જલદીથી આગળ જાય છે. તેઓ નવું નવું શીખવાને બહુ આતુર હોય છે. વળી ખીજાં કેટલાંક સાધારણ પ્રુદ્ધિનાં હોય છે. તેઓ મહેનત કરી પોતાના પાઠ તૈયાર કરે છે. તેમનામાં ઉદ્યોગ અને ખતેના ગુણ જોવામાં આવે છે. તેઓ કંઈ નવું કરી શકતા નથી. આ ઉપરાંત ત્રીજા વર્ગનાં બાળકો ઓછી પ્રુદ્ધિનાં હોય છે. તેમને પાઠમાં બરાબર સમજણ પડતી નથી. તેઓ મહેનત કરે છે પણ પાઠ નહિ આવડવાથી તેઓ કંટાળે છે. તેમાં દોષ દોષક બાળક તો ઠાંક જેવાં હોય છે. આ બધા વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષક એકજ રીતે ભણાવે છે અને તેમને સરખા પાઠ આપવામાં આવે છે. આથી હોશિયાર વિદ્યાર્થીને અટકી જવું પડે છે અને તેથી તેનો ઉત્સાહ ઓછો થાય છે. વળી તેનો વખત નકામો જાય છે અને આગળ અભ્યાસ કરવાના તેના હિમંગને ઉત્તેજન મળતું નથી. કાચા અભ્યાસવાળા અને હસકી પ્રુદ્ધિવાળા વિદ્યાર્થીઓ વર્ગમાં ચાલી શકતા નથી. તેઓ વર્ગને આગળ ધપતો અટકાવે છે. આ કારણને લીધે અભ્યાસમાં મંદતા જણાય છે અને દરેક બાળકનો પ્રુદ્ધિવિકાસ તથા ચારિત્રની ખીલવટ જેવી રીતે થવી જોઈએ તેવી રીતે થઈ શકતી નથી; એટલે સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો તેટલી દેશની પ્રુદ્ધિસંપત્તિ ઓછી થાય છે. વ્યક્તિગત શિક્ષણમાં વિદ્યાર્થી પોતાની શક્તિ મુજબ આગળ વધે છે, તેનામાં જાતમહેનત અને આતમચ્છાના ગુણ ખીલે છે. વિદ્યા ઉપર તેને પ્રેમ થાય છે. જે વિષયમાં તેને વધારે રસ પડે છે તેવું ખેડાણુ સાફ થાય છે. તેના મનમાં જે નવી નવી કલ્પનાઓ સ્ફૂરે છે તેને તે સંતોષી શકે છે અને તેથી તેનામાં સર્જનશક્તિ આવે છે. કોઈ કોઈ વખત સારો શિક્ષક હોશિયાર વિદ્યાર્થીનો આગળ અભ્યાસ વધારવાને તેને મદદ કરી શકે છે. બીજા વિદ્યાર્થીઓ લેખી કામ કરતા હોય ત્યારે તેને વધારે શીખવી શકાય છે, પણ તેમાં શિક્ષકને વધારે મહેનત કરવી પડે છે અને તે માટે જોઈતો વખત મળતો નથી.

પ્રથમ ડાહટન સંમેલન

[નવેમ્બર ૧૭--૧૮-૧૯: ૧૯૩૪] અધ્યામા

આજનો યુગ પરિવર્તનનો છે. વિચારમાં તેમજ 'આચારમાં' માનવ-
 જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં પરિવર્તન આવી રહ્યું છે. કેળવણીના ક્ષેત્ર જેવું મનુ-
 ષ્યના જીવનને અનેક રીતે આવરી લેતું ક્ષેત્ર આ પરિવર્તનથી અલિપ્ત
 રહી શકે નહિ. કેળવણી કેવા પ્રકારની હોવી જોઈએ, અને તે પ્રકારની
 સિદ્ધિ અર્થે, આજુ શિક્ષણમાં કેવાં પરિવર્તનો કરવાં જોઈએ તેનો વિચાર.
 આજે ચારે બાજુ આવી રહ્યો છે. આ વિચારે આપણી શાળાનાં સ્કૂલ
 તેમજ સૂક્ષ્મ અંગોને ઠીક અસર કરી છે. શાળાદ્વારા પોતાનો વિકાસ
 સાધવા આવતું બાળક વધારે સારામાં સારી રીતે એ વિકાસ કેવી રીતે
 સાધી શકે તેના વિચારે આજના શિક્ષકો ગંભીરતાથી કરી રહ્યા છે.
 ભણતા બાળકના વિકાસમાં શાળાના મધ્યનો, આસપાસનું વાતાવરણ
 અને સ્કૂલ ઉપરકર પણ પોતાનો દિરસો આપે છે એમ આપણે.
 સ્મરજતા થયા છીએ. ભણનારના બૌદ્ધિક અને માનસિક વિકાસની દૃષ્ટિનો
 વિચાર કરનારા શિક્ષકો નવીન શિક્ષણપદ્ધતિઓનો અભ્યાસ કરે છે, તેનો
 અમલ કરે છે, અને શક્ય હોય છે ત્યાં જાતેજ નવીન પદ્ધતિઓની શોધો
 પણ કરે છે. આ બધાં પરિણામો વિચાર પરિવર્તનનાં છે. આપણી આજની
 શાળાઓની રિયલિટીમાં ભારે મોટા ફેરફારો કરવાની જરૂર છે, એવા વિચાર-
 નું એક પ્રયત્ન મોજી શિક્ષણની આલમમાં ફરી વળતું દેખાય છે. ન્યાં
 જીએ ત્યાં શિક્ષણના જીના વિચારોની સામે બળવો સંભળાય છે; ન્યાં
 જીએ ત્યાં શિક્ષણની જીની પદ્ધતિઓને સડેલી અને નુકસાનકારક 'ગંજુ-
 વામાં આવે છે. આજ દિવસ સુધી શિક્ષણમાં વ્યવસ્થા વ્યુતે શિસ્ત
 જાળવવા માટે ભય, દંડ કે હરિશ્ચંદ્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો;
 આજ દિવસ સુધી વિદ્યાર્થીને ભણાવવા માટે કેવળ વ્યાખ્યાનપદ્ધતિનો
 ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો; આજ દિવસ સુધી શિક્ષક પોતાને પોતાના
 વર્ગમાં સર્વસત્તાધીશ માનતો હતો; આજ દિવસ સુધી શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીના
 સંબંધોમાં પ્રેમ અને સહાનુભૂતિને સ્થાન નહોતું. આ પરિસ્થિતિ
 બદલાવા માંડી છે. શાળામાં શિસ્ત અને વ્યવસ્થા લાવવા માટે શિક્ષા,
 ભય કે હરિશ્ચંદ્ર તદ્દન લૂટાં સાધનો છે તેમ મનાવા માંડ્યું છે. ખુદ શિસ્ત
 અને વ્યવસ્થાના મૂળભૂત આલોજ બદલાઈ ગયા છે. શીખવવા માટે વ્યા-

ખ્યાન પદ્ધતિ હલકામાં હલકી અને ત્યાગ્ય છે, એમ હવે શિક્ષકોને દેખાયું છે. શાળાની દિનચર્યામાં શિક્ષકને બદલે વિદ્યાર્થી કેન્દ્રમાં બેસવા લાગ્યો છે. હવે શિક્ષક સમજતો થયો છે કે એનું કામ વિદ્યાર્થી ઉપર સત્તા ચલાવવાનું નહિ, પરંતુ વિદ્યાર્થીના સર્વતામુખી વિકાસને મદદ કરવાનું છે.

આ વિચારપરિવર્તનને લીધે શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીના સંબંધમાં પણ ફેર પડી ગયો છે. શિક્ષક વિદ્યાર્થીને સહાનુભૂતિથી જુએ છે, અને તેની સાથે પ્રેમપૂર્વક વર્તવાના પ્રયત્નો કરે છે. શિક્ષકના દિલમાં સહાનુભૂતિ અને પ્રેમ જગવાથી પોતાના વિદ્યાર્થીને સાચી રીતે ઓળખવાનો પ્રયત્ન તેનાથી આપોઆપ થઈ જાય છે. આ પ્રયત્નને વધારે શાસ્ત્રીય બનાવવા માટે જાણેઅજાણે પણ શિક્ષક માનસશાસ્ત્રનો જ્ઞાતા બનવા માંડે છે. આ રીતે જોઈએ તો શિક્ષકની કુનિયામાં વિચાર અને આચારમાં ધીમે પગલે છતાં મક્કમ રીતે જળઈ પરિવર્તન ચાલી રહ્યું છે. એ પરિવર્તન કરવાનું માન આજના શિક્ષકને છે અને એ પરિવર્તનનો લાભ વિદ્યાર્થીને મળવાનો છે. શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીના સંયુક્ત બળથી આવતી કાસનો સમાજ ફરી જવાનો છે. એ સમાજને ફેરવવામાં શાળાઓનો ફાળો કેટલો મોટો નીકળશે એનો આંક તો ભવિષ્યનો કોઈ સમાજશાસ્ત્રી કાઢી શકશે.

માનવસમાજમાં ચાલી રહેલા આ પરિવર્તનોમાં સૌથી મોટું બળ સ્વાતંત્ર્યવાદ ધરાવે છે. પરિવર્તન કરવા માટે સ્વાતંત્ર્યને એક પ્રખર સાધન તરીકે આજનો મનુષ્ય હાથ ધરે છે. માણસને સમાજમાં રહેવા છતાં વ્યક્તિપુરતું સ્વાતંત્ર્ય જોઈએ છે. એ સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરવા માટે આસમાન જમીન એક કરતાં પણ માણસ અચકાતો નથી. આજે તો હવે પોતાની જાતનો ભોગ આપીને સ્વાતંત્ર્યના તરફને સમાજમાં ગિરસ્તાથી બનાવવાના પ્રયોગો ચાલી રહ્યા છે. એ પ્રયોગોથી આપણી શાળાઓ અલિપ્ત નથી રહી. શાળામાં ભણવા આવવાનું કબજા કરવા છતાં, એજ શાળાના સમૂહ જીવનમાં પોતાનું વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય કચડાઈ ન જાય એ માટે વિદ્યાર્થી ખૂબ જાગ્રત થયો છે. નોડરી કરવા માટે શિક્ષકનો ધંધો સ્વીકાર્યો છતાં, પોતાનું વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય જળવાઈ રહે તેની કાળજી શિક્ષક પણ રાખે છે. શાળાના સમૂહજીવનમાં બંનેનો ફાળો હોવા છતાં, બંને જણા વ્યક્તિ તરીકે સ્વતંત્ર જીવન જીવવાના પ્રયત્નો કરે છે. આજના સમાજમાં આ વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યવાદ નવોજ આવેલો હોવાથી કોઈ કોઈ ટેકાણે સમૂહજીવનમાં વિરોધ પડે અથવા તો કડવાશ ઉભી થાય એવું બને છે ખરૂં. અહીં

સમૂહને વ્યક્તિ અવગણવા નથી માગતી, પરંતુ સમૂહમાં પોતાનું યોગ્ય સ્થાન રાખીને પોતાની સ્વતંત્રતા જાળવવા ઇચ્છે છે. આજના આખા સમાજમાં સમૂહની સાથે ધર્મણુમાં આવ્યા વિના વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય કેવી રીતે જાળવવું તેનો કોયડો હજી સુધી પુરો ઉકેલી શકાયો નથી. વ્યક્તિને પોતાના સ્વાતંત્ર્યવાદમાંથી ખેંચી શકાય તેમ નથી. સમૂહને સમૂહ તરીકે રહેવું છે, અને એટલા માટે વ્યક્તિ પાસેથી તે ધણા ભાગોની આશા રાખે છે. આવી જાતનો સમાજ કેવી રીતે ઉભો કરી શકાય તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ વ્યક્તિ તેમજ સમૂહ પાસે આજે નથી; પરંતુ એક વાત સાચી છે કે વ્યક્તિ અને સમૂહ બન્નેને પોતાપોતાનું સ્વાતંત્ર્ય જોઈએ છે. સ્વાતંત્ર્યની કલ્પનામાં પણ ઘણો મોટો ફેરફાર થઈ ગયો છે. વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યનો ગર્હ કાઢનો અર્થ આજે નથી રહ્યો. સમૂહસ્વાતંત્ર્યનો અર્થ સદંતર ફેરવાઈ ગયો છે. સ્વાતંત્ર્યની બદલાએલી વ્યાખ્યાને વ્યક્તિ અને સમૂહ બન્ને વકાદાર રહે તેવી જાતનું સમૂહનંત્ર જ્યાંસુધી ગોઠવાય નહિ ત્યાંસુધી વ્યક્તિ અને સમૂહ વચ્ચે ધર્મણુ આજ્યા જ કરે. એવો મેળ મેળવવા માટે વ્યક્તિને કશુંજ પરાણે કરવાનું ન રહે, અને સમૂહને પણ કોઈપણ પ્રકારની દમનનીતિ આચરવી ન પડે તેવી ચોજના વિચાર્યા વિના છૂટકો નથી દેખાતો. સ્વતંત્ર રીતે જીવન જીવતી વ્યક્તિ આખા સમાજનું એક અનિવાર્ય અંગ છે અને તેટલે અંશે સમાજને જરૂરી એટલા ભાગો તેણે કરવાના રહે છે, એ સત્ય મનુષ્ય ભૂલી જવા નથી ઇચ્છતો. સમૂહગત જીવન જીવતાં છતાં વ્યક્તિ પોતાની રીતે વિકસવા માટે તદ્દન સ્વતંત્ર છે, એ સત્યમાં સમૂહને અવિશ્વાસ નથી. આમ છતાંય વ્યક્તિવાદ અને સમૂહવાદમાં સ્વાતંત્ર્ય પોતાનું મેળવવાનું સ્થાન મેળવી શક્યું નથી.

આ પરિસ્થિતિને લીધે આપણી આજની શાળાઓમાં ચોંકાવનારાં દર્શનો આપણને જોવા મળે છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય જાળવવા માટે શિક્ષક અને વ્યવસ્થાના નિયમોને લાત મારતા દેખાય છે. શિક્ષક પોતાનું વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય જાળવવા માટે વિદ્યાર્થી સાથે તેમજ ઉપરથીઓનો સાથે ધર્મણુમાં આવતો દેખાય છે. જે નિયમો વ્યક્તિના જીવનપ્રવાહને સુનિયંત્રિત કરવા માટે રચાયા હતા, જે નિયમો સમૂહજીવનને વધારે સરળ બનાવવા માટે ઘડયા હતા, તેજ નિયમો આજે વ્યક્તિને ખેડી સમાન લાગે છે, અને સમૂહને વ્યક્તિને દબાવવા માટેનાં અનિવાર્ય સાધનો જેવા થઈ પડ્યા છે. શાળાઓમાં શિક્ષક ને વિદ્યાર્થી વચ્ચે વારંવાર ગેરસમજૂતીઓ આજ્યાજ કરે છે. વિદ્યાર્થી તરફ પ્રેમ અને

સહાનુભૂતિ રાખવાના પોતાના પ્રયત્નોમાં શિક્ષક નિષ્ફળ જતો દેખાય છે, અને પોતાના શિક્ષાચુરુ તરફ સન્માન અને પ્રીતિ ફેળવવામાં વિદ્યાર્થી નિષ્ફળ જતો દેખાય છે. :

સમગ્ર જીવનને સંસ્કારી બનાવવા માટે જે સ્થળેથી વિદ્યાર્થીને જ્ઞાનપાન કરવાનું છે, તે સ્થળ આજે તેને અકાઈ યર્ધ પડ્યું છે. શાળાનું નામ લેતાંજ અનેક પ્રકારના પૂર્વગ્રહો વિદ્યાર્થીના મનમાં બંધાઈ ગયા હોય તેવું સ્પષ્ટ જણાય છે. શિક્ષકના વિચારમાત્રથી વિદ્યાર્થીના મનની બચકર ગ્રંથિઓ બનગૂત થાય છે. વિદ્યાર્થીનું આલે તો શાળા અને શિક્ષક અને તે દુનિયાના પડ ઉપરથી નાખૂદ કરે ! વિદ્યાર્થીને આ બધાનાં સાચાં કારણોની ખબર નથી. એને પૂછવામાં આવે તો એ માત્ર એટલુંજ કહી શકે કે શાળા અને શિક્ષક બન્ને એના વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યની આડે આવનારી વસ્તુઓ છે. શિક્ષકની દશા તરફ નજર નાખીએ તો ત્યાં પણ આવી જ પરિસ્થિતિ પ્રવર્તે છે. શાળા, શિક્ષકને મન સરસ્વતીમંદિર નથી રહ્યું, પરંતુ પેટનો ખાડો પૂરવા માટે મજૂરીએ જવા માટેનું એક સ્થળ માત્ર છે. શાળામાં રંતઓ ચાલતી હોય તે દરમિયાન પ્રેમના ઉમળકાથી ભક્તિભાવપૂર્વક એ સરસ્વતીમંદિર તરફ શિક્ષકના પગલાં વળ્યાં હોય તેમ કાઈએ દીકું છે ? ગમે તેમ કરીને પેટ ભરવા માટે જે સ્થળ ઉપર મજૂરી કરવા જાય છે તે સ્થળ મજૂરને માટે આરામ કે આશ્વાસનનું સ્થળ રહેતું જ નથી. મજૂરને તે સ્થાન તરફ તિરસ્કાર હોય છે, કૂણા હોય છે. શિક્ષકને માટે પણ ઘણે અંશે આવું જ છે. શાળાનું સ્થળ શિક્ષકનું આરામસ્થાન બન્યું જ નથી. શાળાનું સ્થાન શિક્ષક માટે જ્ઞાનમંદિર બન્યું જ નથી. નિયત કરેલા વખત પ્રમાણેની નોકરી કરીને શાળામાંથી છૂટવા માટે શિક્ષક હમેશાં તત્પર જ હોય છે. શિક્ષકનો વિદ્યાર્થી સાથેનો સંબંધ વિચારીએ તો ત્યાં પણ એજ સ્થિતિ પ્રવર્તે છે. વિદ્યાર્થીના પોતે શિક્ષાચુરુ છે, તેના ભાવિજીવનને નિર્માતા છે, એવા ગૌરવથી વિદ્યાર્થી સાથે તે વર્તી શકતોજ નથી. શિક્ષકને મન વિદ્યાર્થી જડ, અજ્ઞાન, તોફાની અને છેકળ કુસંસ્કારી મનુષ્ય છે. વિદ્યાર્થીમાં ઘ્રંથ સાંદ્રબ્દિક શક્તિઓ છે એમ સ્વીકારવાની શિક્ષક હા પાડતો નથી. અનેક પ્રકારના જબરજસ્ત અપ્રગટ બળોના સમૂહ જેવા વિદ્યાર્થીને શિક્ષક દુરુણોના લંકાર જેવા ગણે છે. ત્યાં આવી માન્યતા પ્રચલિત હોય ત્યાં વિદ્યાર્થીમાં શુભ રહેલી શક્તિઓનો વિકાસ સાધવા દેવામાં શિક્ષક શી રીતે સહાય કરી શકે ? આવી સ્થિતિમાં શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી પોતપોતાના

સ્વાતંત્ર્યને માટે લડે અને છતાં એકબીજાને પરત્ર રાખવામાં જ અને દબાવી દેવામાં જ પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય જળવાઈ રહે છે અને વિકસે છે તેમ માને તેમાં શી નવાઈ! વિદ્યાર્થીને દબાવીને જ શિક્ષક પોતાની સ્વતંત્રતા હરે છે, ને વિદ્યાર્થી શિક્ષકની સામે યદ્યપિ પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય જળાવી શકાય છે તેમ માને છે. આથી ખોટી સમજણને પરિણામે વ્યક્તિગત તેમ જ સમૂહગત સ્વાતંત્ર્ય ઉગી શકતું નથી અને સ્વાતંત્ર્યની આખી ભાવના દૂણાય છે.

ડાહટન યોજનાનો પ્રથમ સિદ્ધાંત 'સ્વાતંત્ર્ય' છે. જે શાળામાં અભ્યાસ કરનારને સ્વાતંત્ર્ય નથી, તે-શાળા અભ્યાસ કરનારનું કિંત કરી નથી શકતી. આપણી આજની શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીને કેટલું સ્વાતંત્ર્ય છે, તેનો ખ્યાલ મારે આપવાનો નથી. આપણી શાળાઓમાં તો વિદ્યાર્થીઓનું શરીર અને તેમની ખુદ્દિ બંને જકડાઈ જાય છે. આપણા વર્ગોની ઓફવોલ્ટ, આપણાં સમયપત્રકોની ગેડીઓ, આપણા અભ્યાસક્રમની ત્રુટિઓ, આપણી પરીક્ષાના હાઉઓ, એ બધું આજના વિદ્યાર્થીને નીચેથી નાખે છે. આપણે વિદ્યાર્થી શરીર અને ખુદ્દિથી વિરાટ બનવાને બદલે વામન બનતા જાય છે. આપણી શાળાઓમાં સ્વાતંત્ર્ય નથી, એના પરિણામે જ આપણી પ્રજા દિનપ્રતિદિન શરીર અને ખુદ્દિનો ડ્રાસ અનુભવતી જાય છે. આ હડવાં સત્યો આજે આપણે પારખતા યદ્યપિ ગયા છીએ. આ પરિસ્થિતિમાંથી નીકળવાનો એક માર્ગ સ્વાતંત્ર્ય જ છે. આપણી શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને સ્વાતંત્ર્ય આપવામાં નહિ આવે તો એની સ્વાતંત્ર્યની જાંખના જાંખી યદ્ય જશે, એની સ્વાતંત્ર્યની ભાવના શિથિલ યદ્ય જશે, અને ભાવિ જીવનમાં એને પરાધીનતા વસમી નહિ લાગે. શાળાઓ તો આવતી કાલનાં સ્ત્રી-પુરુષોને ઘડનારી છે. ભવિષ્યના સમાજને સ્વાતંત્ર્ય અને સ્વાધીન બનાવવો. હોય તો એનું પ્રતિબિંબ શાળાઓમાં પડતું જોઈએ. આજની શાળાઓમાં વિદ્યાર્થી જેટલે અંશે સ્વાધીન અને સ્વતંત્ર હશે, તેટલે અંશે જ આવતી કાલનો સમાજ સ્વાધીન અને સ્વતંત્ર બનવાનો છે. ભાવિ સમાજની આખી રચનાનો આધાર આપણી શાળાઓ ઉપર છે. શાળા પોતે જ આદર્શ સમાજનું એક નાનકડું સ્વરૂપ બની રહેવી જોઈએ. આ આદર્શ સમાજનું પ્રથમ તત્ત્વ સ્વાતંત્ર્ય હોય. આદર્શ સમાજમાં દરેક વ્યક્તિ પોતાની રીતે સ્વતંત્ર જીવન જીવતી હોવા છતાં સમાજના સ્વાતંત્ર્યને માન આપવાની અને સમગ્ર સમાજના વિકાસને પોષનારી જ હશે. આ સ્વાતંત્ર્યનો પ્રયોગ શાળામાંથી શરૂ થવો ઘટે છે. એવા સ્વાતંત્ર્યની શરૂઆત

સાચી રીતે શાળાઓમાં કરવામાં આવી હોય તો તેનું માન ડાહટન યોજનાને-
 થઈ છે. શાળાની અંદર સૌથી મોટું બંધન વિદ્યાર્થીને સમયપત્રકનું હોય.
 એ બંધનની પાછળ બીજાં અનેક બંધનો સ્વાભાવિક રીતેજ આવ્યાં
 આવતાં હોતાં. વિદ્યાર્થીઓને એકજ ઓરડામાં બેસી રહેવાનું હોવાથી
 બેઠકોની ગોઠવણ જડ અને નિશ્ચલ હતી. એ બેઠકોની ગોઠવણ કોટલા
 વિદ્યાર્થીઓના શરીરમાં નાના મોટા વ્યાધિઓ પેદા કર્યા હશે તેનો આંકડો
 નીકળે તો તે જરૂર ચોંકાવનારો હોય. બેસવાની જડતા સાથેજ ચોક્કસ
 કરેલા વખતે, ચોક્કસ કરેલો વિષયજ વિદ્યાર્થીઓએ લખવો જોઈ એ,
 એ બંધન સૌથી વધારે અનિષ્ટ ઉપજાવનારું હતું. ડાહટન યોજનાએ સમ-
 પત્રકને ફગાવી દઈને આ બધાં બંધનોમાંથી વિદ્યાર્થીને મુક્તિ આપી છે.

ડાહટન યોજનામાં સમયપત્રક પ્રમાણે ઘંટને વાગવાપણું નથી.
 ડાહટન યોજનામાં સવારથી સાંજ સુધી જુદા જુદા વિષયો લખવા માટે
 વિદ્યાર્થીને એકજ ઓરડામાં ગોંધાઈ રહેવાનું નથી. ડાહટન યોજનામાં
 વિદ્યાર્થીની ધ્રુજા હોય કે ન હોય તોપણ નિયત કરેલા વખતે નિયત
 કરેલો વિષયજ લખવાપણું નથી. વિદ્યાર્થી શાળામાં આવે છે, જુદા જુદા
 વિષયોના સ્વાધ્યાયો તપાસે છે તે કામ કરવા માટે પોતાની રુચિ અરુચિ-
 અનુસાર પોતાનું સમયપત્રક રચે છે. એ કોઈ એકજ ઓરડામાં નથી
 લસાઈ રહેતો. પોતાના શરીરને વિદ્યાર્થી યથેચ્છ હલનચલન આપી શકે
 છે. તે પોતાની જાદીને મરજીમાં આવે તેમ અને તે રીતે વિકસાવી શકે
 છે. કોઈ વખતે કશુંજ કામ કર્યા વિના બેસી રહેવાનું કે આરામ લેવાનું
 મન થાય તો તેને કોઈ રોકતું નથી. ડાહટન યોજનામાંથી વર્ગોને હાંફી
 કાઢવામાં આવ્યા છે. જુદા જુદા વિષયોને જુદા જુદા પ્રયોગમંદિરોદ્વારા
 વહેંચી નાખવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થી પોતાની ધ્રુજા અનુસાર ગમે તે
 વખતે ગમે તે પ્રયોગમંદિરમાં જઈ શકે છે. કોઈ વિષય તરફ દંટાળો કે
 અરુચિ પેદા થાય છે તો તેમાંજ બંધાઈ રહેવાનું તેને માથે બંધન નથી.
 ડાહટન યોજનામાં આખી શાળાની પુનર્રચના એવી રીતે કરવામાં આવી
 છે કે વિદ્યાર્થી પોતાનો શારીરિક અને બૌદ્ધિક વિકાસ મુક્ત રહીને અપાટ-
 બંધ સાધી શકે છે, સ્વાતંત્ર્યનો ખરો અર્થજ એ છે. જે વાતાવરણમાં
 માણસ પોતાની મેળે પોતાનો ધાર્યો વિકાસ સાધી શકે, તે વાતાવરણને
 આપણે સ્વતંત્ર વાતાવરણ કહી શકીએ. એવું સ્વતંત્ર વાતાવરણ ડાહટન
 યોજનાએ આજના વિદ્યાર્થીને આપ્યું છે. ડાહટન શાળામાં સ્વાતંત્ર્યની
 પ્રાણદાયી હવા વિદ્યાર્થીને લઈ શકે છે. એ હવા લેવામાં એની આસપાસની

તમામ પરિસ્થિતિ એને મદદકર્તા હોય છે. એનો જોડીદાર વિદ્યાર્થી એનો સહાયક બની રહે છે. એનાથી મોટી ઉંમરનો વિદ્યાર્થી એનો સહાધકાર બની રહે છે. એનો શિક્ષક સાચા અર્થમાં એનો મિત્ર અને ગુરુ બને છે. આજદિન સુધી શાળામાં જે બની શક્ય ન હતું તે, સ્વાતંત્ર્યનો પ્રયોગ શાળામાં દાખલ કરાવીને ડાહ્યન યોજનાએ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે.

જવાબદારી એ ડાહ્યન યોજનાનું બીજું તત્ત્વ છે. જવાબદારીનો જે અર્થ આજે આપણે કરીએ છીએ, તે અર્થમાં આ જવાબદારી સમજવાની નથી. આપણે ત્યાં આજે એ પ્રકારની વસ્તુસ્થિતિ પ્રચલિત છે. વિદ્યાર્થીને કશી જ જવાબદારી સોંપવી નહિ તે એક, અને વિદ્યાર્થીને જવાબદારી સોંપવી પરંતુ તે જવાબદારીને પહોંચી વળવા માટે જરૂરી એટલું સ્વાતંત્ર્ય ન આપવું તે બીજું. આ બંને સ્થિતિ ભારે નુકસાનકર્તા છે. નાની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓને જવાબદારી નહિ સોંપીને સમાજમાં બિન-જવાબદાર માણસોની ઘણી મોટી સંખ્યા આપણે ઉભી કરી છે. સમાજના કોઈ પણ અંગને પોતાનામાં કંઈ મોટી ખામી છે, એ સંબંધે પૂછવામાં આવે તો 'જવાબદારીને નામે મીંડું' એવો જવાબ આપણને તરત જ મળવાનો છે ! સમૂહનાં કેટલાંયે કામો અપૂર્ણ રહેતાં હોય અથવા તો બગડતાં હોય તો તેનું કારણ એક વ્યક્તિની અથવા તો ઝાઝી વ્યક્તિઓના બનેલા સમૂહના એક વિશિષ્ટ અંગની બિનજવાબદારીમાં રહેલું હોય છે. વ્યક્તિને તેમજ સમૂહને કોઈ પણ વસ્તુ વધારે પ્રમાણમાં શીખવા જેવી હોય તો તે જવાબદારીનું સાચું જ્ઞાન છે. સમાજમાં દેખાતી આ બિન-જવાબદારીનાં મૂળ આજની આપણી શાળાઓમાં નખાય છે. હું અગાઉ કહી ગયો છું કે ભાવિ સમાજની તાલીમ ન્યાંસુધી શાળાઓમાં આપવામાં નહિ આવે ત્યાંસુધી આપણી કલ્પના પ્રમાણેનો આદર્શ સમાજ આપણે હલો કરી શકવાના નથી. વિદ્યાર્થીમાં જવાબદારીનું સાચું જ્ઞાન શાળાજીવનમાંથીજ જન્મે, તેવી યોજના શાળાઓમાં થવી જોઈએ. ડાહ્યન યોજના એ એક એવા પ્રકારની યોજના છે. આજ દિવસ સુધી આપણી નિશાળોમાં જવાબદારીની કશીજ તાલીમ આપવામાં આવી નથી. શાળાનાં તમામ કામોને માટે વિદ્યાર્થી જવાબદાર ગણાતોજ નથી. શાળાની સ્વચ્છતા, શાળાની વ્યવસ્થા, શાળાના પાઠો, અરે ખુદ પરીક્ષાઓ, એ તમામને માટેની જવાબદારી વિદ્યાર્થીને શિરે નહિ, પરંતુ શિક્ષકને શિરે હોય તેવી રીતે આજનો ક્રમ ચાલે છે. કોઈ વર્ગમાં કોઈ શિક્ષક ગેર-હાજર હોય તો વર્ગના રોજના કાંમને માટે વિદ્યાર્થીઓ જવાબદાર નથી

જ રહેતા. શાળાની વ્યવસ્થા અને સ્વચ્છતા માટે શાળાએ ટીક પ્રમાણમાં નોકરો રાખવા જ જોઈએ; અને તેમાં પણ બિનજવાબદારીથી વિદ્યાર્થી કબજગીરી ન કરે, તેટલાં માટે કડક નિયમો પણ ઉભા કરવા જ જોઈએ. પરીક્ષાઓ માથે આવતી હોય ત્યારે પરીક્ષામાં પાસ થવા માટે વિદ્યાર્થી કાળજી રાખે તેના કરતાં ઘણી વધારે કાળજી પરીક્ષા પાસ કરાવવા માટે શિક્ષક રાખતો હોય છે ! આ બધાનું કારણ આજના આપણા વિદ્યાર્થીની બિનજવાબદારી છે. એ બિનજવાબદારીને ખસેડવા માટે આપણે નિયમો ઉભા કર્યા છે, કાયદાઓ ઘડ્યા છે, શિસ્ત પેદા કરી છે, અને એ બધાના ભંગ માટે જરૂરી એટલી સજાઓ ઉભી કરી છે. આમ છતાંયે આપણા વિદ્યાર્થી જવાબદાર નથી બનતો. શાળાજીવનની બિનજવાબદારી મોટો થઈને એ સમાજજીવનમાં લઈ જાય છે, અને એ રીતે બિનજવાબદાર વ્યક્તિઓના શંભુમેળા જેવો એક મોટો સમાજ આપણી નજર સમક્ષ ઉભો થયો છે. વિદ્યાર્થીમાં જવાબદારીનું ભાન પેદા કરવા માટે કાયદાઓ અને કાયદાના ભંગ માટેની સજાઓ સિવાય બીજો એકેય ઉપાય આપણને હાથ લાગ્યો નથી. વિદ્યાર્થી પોતાની જવાબદારીથી કાંઈ પણ કામ હાથ ધરે તેવી તક આપણે તેને આપતા નથી. તક નહિ સાંપડવાથી અને નિયમોથી શુંગળાઈ ગએલો હોવાથી વિદ્યાર્થી આપણને બિનજવાબદાર દેખાય છે. એવા બિનજવાબદાર વિદ્યાર્થીમાં આપણે વિશ્વાસ નથી મૂકી શકતા. સખતાઈએ ઉભી કરેલી બિનજવાબદારી અવિશ્વાસ પેદા કરે છે, અને એવા અવિશ્વાસમાંથી વિદ્યાર્થી વધારે ને વધારે બિનજવાબદાર બનતો જાય છે. આમ અવિશ્વાસ અને બિનજવાબદારીનું ઝેરી કુંડાળું ચક્રર ચક્રર ફર્યા કરે છે, અને શિક્ષક તેમજ વિદ્યાર્થી તેમાંથી બહાર નીકળી શકતા નથી.

આપણે ત્યાં પ્રવર્તી રહેલી બીજી રિયલિટી તે સ્વાતંત્ર્ય વિનાની જવાબદારીની છે. આ રિયલિટી તો પહેલી કરતાંય વધારે જોખમભરેલી ગણાય. કાંઈ કાંઈ ટૂંકાણે વિદ્યાર્થીને જવાબદારી સોંપવામાં આવે છે ખરી, પરંતુ એ જવાબદારી અદા કરવા માટે જે પ્રકારનું સ્વાતંત્ર્ય એને મળતું ઘટે, તે એને મળતું નથી. આને પરિણામે આખા તંત્રની અંદર ભારે ગોટાળા પેદા થાય છે. એવા તંત્રમાં નિયમોની સખતાઈ પણ નથી રહેતી અને જવાબદારીનું ભાન પણ પેદા નથી થતું. આવી પરિસ્થિતિમાં વિદ્યાર્થી જવાબદાર બનવાને બદલે વધારે આળસુ, ઢોંગી અને સત્તાનો દુરુપયોગ કરનારો બને છે. આપણા સમાજમાં પણ ન્યાં ન્યાં આવા પ્રયોગો થાય

છે, ત્યાં ત્યાં ચાલુ તંત્રમાં પુષ્કળ અધ્યાધુની પેસી જાય છે. જવાબદારી ભરેલાં કામો સોંપાયા પછી તે કામો પુરાં કરવા માટે સ્વતંત્રતા ન હોય તો માણસ મુઝાઈને ઠાં તો બેસી રહે છે, અને ઠાં તો સત્તાં હાથમાં ધારણ કરીને તે મરણ માફક કામ ચલાવે સખે છે. આપણી સાળાઓમાં આવી સ્થિતિ કંઈક અંશે આપણા વર્ગોના મોનિટરોની હોય છે. મોનિટરોને વર્ગની જવાબદારી સોંપવામાં આવે છે, પરંતુ એ જવાબદારી અદા કરવા માટેનાં સાધનો ઉપરનો કાણુ તેમજ બીજી સ્વતંત્રતા જોઈ એ તે આપવામાં આવતાં નથી; પછી મોનિટરો સોંપવામાં આવેલી જવાબદારી અદા કરી શકતા નથી, તેવા આક્ષેપ આપણે તેમના ઉપર મૂકીએ છીએ. સ્વાતંત્ર્ય પિનાની જવાબદારીનું પરિણામ એક તરફથી આજસમાં આવે છે અને બીજી તરફથી સ્વચ્છંદમાં આવે છે. આ બંને પ્રકારની સ્થિતિ આપણી સાળાઓમાંથી દળે નહિ ત્યાંસુધી જવાબદાર સમાજ ઉભો કરવાનાં માત્ર કાંઈક સમજવાં.

ગ્રહન યોજનામાં જે જવાબદારી વિદ્યાર્થીને સોંપવામાં આવે છે તે જવાબદારી સ્વાતંત્ર્યગિશ્રિત હોય છે. સ્વાતંત્ર્ય અને જવાબદારીના એક-સામટા બળથી જે પરિણામો આ યોજનામાં દેખાયાં છે, તે ખરેખર આશ્ચર્યજનક છે. નાનકડા દેખાતા વિદ્યાર્થીના શરીરમાં કેવો બળવાન આત્મા રહેલો છે તેનું જ્ઞાન આપણને થાય છે. આપણી દૃષ્ટિનામાં પણ ન આવે તેવી રીતે વિદ્યાર્થી સ્વાતંત્ર્યને ગ્રીક્ષતો હોય છે, અને આપણને દિગ્મુદ્ધ કરી નાખે તેટલી જવાબદારીપૂર્વક પોતાનું કામ ચલાવતો હોય છે. ગ્રહન યોજનામાં વિદ્યાર્થીનું સ્વાતંત્ર્ય સ્વચ્છંદમાં પરિણામ પામતું નથી. આ યોજનામાં વિદ્યાર્થીને જવાબદારી સોંપવાથી કોઈપણ રીતે પરતાવાનું કારણ નથી મળતું. સ્વાતંત્ર્ય અને જવાબદારીનો સુમેળ જનમી જવાથી વિદ્યાર્થીનું સમગ્ર વર્તન જરૂરી તેટલા સંયમવાળું અને જવાબદારીના યથાર્થ જ્ઞાનવાળું બની રહેલું હોય છે. વિદ્યાર્થીને સ્વાધ્યાયો આપીને તેના ઉપર પોતાના કામની જવાબદારી નાખી દેવામાં આવે છે. એ સ્વાધ્યાયો કયે વખતે કેટલા કરવા તે બાબતમાં તેને સ્વતંત્ર મૂકી દેવામાં આવે છે. આવી જવાબદારી અને આવા સ્વાતંત્ર્યે વિદ્યાર્થીને દોઝો દીધો હોય તેવું જોવામાં નથી આવ્યું. હા, બધા વિદ્યાર્થીના સ્વાતંત્ર્ય ઉપર થોડાઘણો પણ કાપ મૂકવામાં આવે છે ત્યાં વિદ્યાર્થી પોતાને સોંપાએલી જવાબદારી સોગ્ય પ્રમાણમાં અદા કરે છે કે નહિ તે માટે શિક્ષકને પણ જગતા રહેવું પડે છે. ગ્રહન યોજનામાં હું કહું છું તે પ્રકારનાં સ્વાતંત્ર્ય અને જવાબદારીને

સ્થાન નથી; પરંતુ એ દિશામાં એ યોજનાએ પહેલવહેલાંજ દાર-ઉંઘાડ્યાં છે એ એનો ફળવણીના ક્ષેત્રમાં કિંમતીમાં કિંમતી ફાળો છે. ઉધાડેલાં દાર વાટે કેટલી ઝડપથી આપણે આગળ પ્રગતિ કરી શકીએ, એ હવે આપણા હાથની વાત છે. વિદ્યાર્થીમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકીને, તેનામાં રહેલી શક્તિઓ આપણે કહીએ તેના કરતાં તો અનેકગણી વધારે છે તેવી ખાતરી રાખીને, જવાબદારીભરિત સ્વાતંત્ર્ય સોંપવામાં આવે તો આજની શાળાઓનો રંગ સદંતર બદલાઈ જાય. આજે શાળાને અને વિદ્યાર્થીને, તેમજ વિદ્યાર્થીને અને શિક્ષકને, કશી જ લેવા દેવા નથી. શાળા વિદ્યાર્થીને મન ભૂતખાનું છે અને શિક્ષક વિદ્યાર્થીને મન સફસ છે. આ રીતિ બદલાવી નાખવી હોય તો આખી શિક્ષણની યોજના સ્વાતંત્ર્ય અને જવાબદારી ઉપર રમવાી બેઠેલો આ પુનર્રચનાનું કામ ડાહટન યોજનાએ કર્યું છે તેમાં શંકા નથી. ત્યાં ત્યાં આ યોજનાના પ્રયોગો થયા છે, ત્યાં ત્યાં શાળા તરફ વિદ્યાર્થીની રાગ વધેલો દેખાયો છે, શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીના સંબંધો વધારે પ્રેમભર્યા થયાં છે, ભણવાના વિષયો તરફ વિદ્યાર્થીની આલિસચિ પેદા થઈ છે, અને તેવા ભણતરમાંથી વિદ્યાર્થી પોતાનો સ્વયં વિકાસ સાધી શકે છે તેમ દેખાયું છે.

સહકાર જેવા ત્રીજા મહત્વના તત્વ ઉપર આ યોજનાનું મંડાણ છે. સ્વાતંત્ર્ય અને જવાબદારી ત્યાં હોય ત્યાં વ્યક્તિગત તેમ જ સમૂહગત સહકાર પેદા થયા વિના રહે જ નહિ. શાળાએ જે કરવાનું છે તે તો એવા સહકારને માટે વાતાવરણ અને અનુકૂળતા વિદ્યાર્થીને આપવાનું. આજની સમાજને ઉપર ગણાવેલાં બંને તત્વોની નેટલી અગત્ય છે, તેટલી જ અગત્ય સહકારની છે. આજે આપણા સમાજમાં સહકાર જેવું કર્યું જ આપણને નજરે આવતું નથી. આજે તો ચારે બાજુ સ્પર્ધા દેખાય છે. એ સ્પર્ધાને જે સ્વરૂપમાં આજે આપણે જોઈએ છીએ તે સ્વરૂપમાં લાવવાનો હોય પણ હું આપણી શાળાઓ ઉપર મૂકવા માગું છું. આપણા વર્ગો, આપણી શિક્ષણપદ્ધતિઓ, શાળાઓમાં પોપાતી પરાધીનતા અને જવાબદારીનો અભાવ, એ બધાંયમાંથી સ્પર્ધા પેદા થાય તેવા જ પ્રયત્નો આજે ચાલી રહ્યા છે. માર્ક, પરીક્ષા અને હરિકાર્ષા એવી પરિસ્થિતિમાં હિમા કરવામાં બારે મોટી સહાય કરે છે. આવા સ્પર્ધાવાળા વાતાવરણમાં સહકાર તો ક્યાંયે દેખાતો નથી. નમ્ર સત્ય રજુ કરવાની રજા મળે તો હું એટલે સુધી કહું કે વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી વચ્ચે, શિક્ષક શિક્ષક વચ્ચે, અને શિક્ષક વિદ્યાર્થી વચ્ચે આ સ્પર્ધાએ ઝેરવેરનાં ભયકર ખીજ રાખ્યાં

છે. ઈર્ષ્યાના આ અગ્નિમાંથી કોઈ બચી જતું હોય તેમ નથી દેખાતું. ઈર્ષ્યા નિશાળમાંથી બહાર જઈને સમાજમાં પણ પહોંચી છે. વેપારીઓ કે ખીન્ન ધંધાદારીઓ ઈર્ષ્યા કરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ હવે તો શાળાઓ પણ અંદર અંદર સ્પર્ધા કરવા લાગી છે. આ ઈર્ષ્યામાં જન્મેલો ઈર્ષ્યામિ-
 મનુષ્યને મનુષ્ય મિટાવી દે છે. એક શાળા બીજી શાળા સાથે નાની મોટી સ્પર્ધામાં ઉતરવા લાગે છે ત્યારે તો તે તે શાળાનો શિક્ષક ધડીભરને માટે શિક્ષકપણું ગુમાવી દેતો આપણને દેખાય છે. આમ જ્યાં જુઓ ત્યાં ઈર્ષ્યાએ પોતાનું સામાન્ય જમાવી દીધું છે. આવા સંયોગોમાં સહકારનું નામ સરખું પણ આપણને સંભળાય નહિ એ તદ્દન સ્વાભાવિક છે. શાળાઓમાં સહકાર ઉભો કરવા માટે ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરવામાં આવે તોપણ આજે આપણને તે દેખાતો નથી. આપણી સહકારની વાતો જંગલ-
 માંની ખૂંચો માફક નિર્ચયક જતી દેખાય છે. શાળાઓમાં સહકારનું વાતાવરણ કેવી રીતે ઉભું કરવું તેની આપણને સૂઝ નથી પડતી. જ્યાં વર્ગો હોય, વર્ગશિક્ષણપદ્ધતિ હોય, સમયપત્રકની બેઠીઓ હોય ત્યાં વાતાવરણ એકબીજા વચ્ચે ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરાવે છે. અનિષ્ટ સાધનોથી ઈષ્ટ રૂઝો પેદા કરવા જેવા આપણા પ્રયત્નો છે. એ પ્રયત્નોને ડાટન યોજનાએ ઉધાસ પાડ્યા છે અને સહકાર ઉભો કરવા માટે સાચી પરિસ્થિતિ જન્માવી છે. એ પરિસ્થિતિના પરિણામે શાળાનું વાતાવરણ ઈર્ષ્યાયુક્ત મટી જઈ વિશેષ પ્રમાણમાં સહકારયુક્ત કરવા માંડે છે. ડાટન યોજનાએ પરીક્ષાઓ, ગુણો વગેરે કાઢી નાખ્યાં નથી, છતાં પ્રયોગમંદિર પદ્ધતિથી જે વાતાવરણ પેદા થાય છે તે વાતાવરણ સહકારવાળું બને છે. અલગત પરીક્ષાઓ, ગુણો વગેરે ન હોત તો ઈર્ષ્યાને હાકી કાઢવા માટે અને શુદ્ધ સહકાર ઉત્પન્ન કરવા માટે વધારે અનુકૂળતાઓ ઉભી થાત. ડાટન યોજનામાં પ્રયોગમંદિરોની રચના, સ્વાધ્યાયોની વ્યવસ્થા અને અભિરચિ પ્રમાણે ગમે તે વિષય પસંદ કરવાની છૂટ વગેરે એવી રીતે તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હોય છે કે વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી વચ્ચે વ્યક્તિગત અને સમૂહગત સહકાર ઉભો થયા વિના રહે નહિ.

સહકાર માટે આ યોજનામાં ભાષણો નથી કરવાનાં હોતાં, કે સૂચનાઓ આપવાની નથી હોતી. પ્રયોગમંદિરોમાં કામ કરતા છુટા છુટા વિદ્યાર્થીઓ અથવા તો નાની નાની ટોળીઓ જરૂર પડ્યે એકબીજાને સાથ મેળવી લે છે. નીચલી શ્રેણીના વિદ્યાર્થીને મદદની જરૂર પડે ત્યારે શિક્ષકને રોકાએલો જોઈ ઉપલી શ્રેણીના વિદ્યાર્થી પાસે તે જાય છે. ઉપલી

એણીનો વિદ્યાર્થી સ્વતંત્ર રીતે કામમાં પરવાએલો હોવાથી મદદ કરવા માટે સકોચાતો નથી. તેથી મદદથી તેને એક પ્રકારનો આનંદ અને સંતોષ પણ થાય છે. એક પ્રયોગમંદિરમાંથી બીજા પ્રયોગમંદિરમાં અભ્યાસાર્થે જતી વ્યક્તિઓ કે મંડળીઓ બીજી વ્યક્તિ કે મંડળી સાથે કરવાના કામની મંત્રણાઓ ચલાવે છે, જે સ્વાતંત્ર્ય અને જવાબદારી સોંપવામાં આવ્યાં હોય છે, તેને પુરો ન્યાય કરવા માટે એક એકબીજાના સહકારની અપેક્ષા તમામને પ્રતીત થાય છે. એથી અપેક્ષામાંથી સાચો સહકાર જન્મે છે. આવી જાતનો સહકાર દિવસ જતાં વિદ્યાર્થીના સ્વભાવમાં રૂઢ થઈ જાય છે; અને એક વખત સહકારનાં મિષ્ટ ફળો ચાખ્યા પછી સ્પર્ધાની જાળમાં જનતાં લગી તે નથી ફસાતો. આપણી શાળાઓમાં અત્યારે જે રિયલિટી પ્રવર્તે છે, તેમાં ભારે મોટા ફેરફારો કર્યા વિના આ પ્રયોગમંદિરપદ્ધતિને દાખલ કરી દેવામાં આવે તો સ્પર્ધાને સ્થાને સહકારનું વાતાવરણ થોડી તકલીફે આપણે ઉભું કરી શકીએ.

ડાહ્યન યોજનાના ઉપર ગણાવ્યા તે ત્રણ મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે. એ ત્રણે તરફો નરીન કેળવણીના સ્વરૂપનાં પ્રાણુસમાં છે. એ ત્રણે તરફો નૂતન શિક્ષણના આત્માસમાં છે. તેમાંથી ફક્ત યતા નાના મોટા ઉપ-સિદ્ધાંતોથી આપણી શાળાઓનું વાતાવરણ ભરપૂર બની જશે ત્યારે સાચા અર્થમાં ભણનાર વ્યક્તિ વિકસી શકશે, સાચા અર્થમાં સમાજ વિકસી શકશે, અને સાચા અર્થમાં વ્યક્તિ અને સમાજનો સન્માનભર્યો તથા પ્રેમભર્યો મેળ જાગી શકશે.

ડાહ્યન યોજનાને વ્યક્તિવાદ પોષનારી યોજના માનવાની ખૂણ કરવાની કોઈએ જરૂર નથી. કોઈપણ સાચી શિક્ષણયોજના દેવળ વ્યક્તિવાદ ઉપર ટકી રહેજ નહિ. વ્યક્તિએ સમાજનું અનિવાર્ય અંગ બની રહેવાનું છે. વ્યક્તિ સમાજથી એકલી અટૂલી રહી ન શકે; એટલા માટે ઉત્તમ સમાજના એક અંગ તરીકે પોતાની જાતને સમાજ સાથે બંધબેસતી કર્યા વિના વ્યક્તિને ચાલે તેમ નથી, પરંતુ એનો અર્થ સમાજનું દમન કે બેહુકમી વ્યક્તિ ઉપર હમેશાં આપ્યા જ કરે એવો ન થાય; એટલા માટેજ શિક્ષણની યોજના વ્યક્તિ-સમષ્ટિનો સાચો સમન્વય કરનારી હોવી જોઈએ. આવો સમન્વય ડાહ્યન યોજનાએ સાધ્યો છે. આખા દિવસના કાર્યક્રમમાં લગભગ અર્ધો ભાગ સમૃદ્ધશિક્ષણને આપવામાં આવે છે. આ યોજનાને સંમેલનનું નામ અપાય છે. સમૃદ્ધશિક્ષણની યોજના પાછળ દેવળ

શક્તિ કે સમયની કસરનો મુદ્દો નથી. દિવસના બધા ભાગોમાં ભણનાર વ્યક્તિને કેવળ સ્વાતંત્ર્ય આપીને વિકસવાની જે તક આપવામાં આવે છે, તેવી જ તક સમૂહમાં સાથે રહીને ત્યાગ કરવાની ભાવના પેદા કરવા માટે આવાં સંમેલનોદ્વારા તેને આપવામાં આવે છે. વ્યક્તિએ સમૂહમાં સાથે રહીને કામ કરતી વખતે કેટલું છોડવાનું હોય છે તેનું જ્ઞાન આવાં સંમેલનોમાં તેને થાય છે, વ્યક્તિવાદ અને સમજિવાદનો શિક્ષણમાં આવો સુંદર સમન્વય કરવાનું માન આ ડાહ્યન યોજનાને ધટે છે.

ડાહ્યન યોજનાનો વ્યવહાર કરનારને આ સિદ્ધાંતોના જ્ઞાન ઉપરાંત બીજી ઘણી નાની મોટી વ્યવહાર વિગતો જાણવાની જરૂર રહે છે, આ યોજનામાં વિદ્યાર્થીઓનાં અને પ્રયોગમંદિરોનાં સમયપત્રકો કેવાં હોવાં જોઈએ, પ્રયોગમંદિર અને વિદ્યાર્થીઓનાં પ્રગતિપત્રકો એટલે શું, આચાર્યનું પ્રગતિપત્રક આપી શાળાના વિકાસ ઉપર કેવી દૃષ્ટિ ફેંકે, સ્વાધ્યાયોનો અર્થ શો અને તેની રચના કેવી હોવી જોઈએ, વગેરે ઝીણી-મોટી વિગતો યથાર્થ સ્વરૂપમાં જાણી લેવા માટે ડાહ્યન યોજનાનું પુસ્તક વાંચવાની જરૂર છે એ પુસ્તકમાં આ બધી વિગતોને સવિસ્તર ચર્ચામાં આવેલી છે. સંમેલનના દિવસે દરમિયાન અહીં પણ આપણે વખત મળશે તે પ્રમાણે તેની ચર્ચા કરવાના છીએ.

ડાહ્યન યોજનાનાં તત્ત્વોનું જોટલા વધારે પ્રમાણમાં આપણી શાળાઓમાં અનુકરણ થાય, તેટલે વધારે અંશે આપણી માધ્યમિક શાળાઓ કેળવણીની સાચી દિશાના પ્રગતિ સાધી શકે. શિક્ષણની કોઈપણ યોજના કે પદ્ધતિની રૂઢ ધરડને વળગી રહેવાની હું આપને સલાહ નથી આપતો. કોઈપણ પદ્ધતિ કે યોજનાનો આત્મા તેની પાછળનાં તત્ત્વોમાં રહેલો હોય છે. તે તત્ત્વો જ્ઞાનસ્રાવ્યની અચળ વિચારણા સાથે સુમેળવાળાં હોય છે અને જીવનશાસ્ત્રના જોડા અભ્યાસ ઉપર રચાયેલાં હોય છે. તત્ત્વો આપણા ચર્ચા જમ એટલે પદ્ધતિઓ તો તેને પગલે પગલે અનુસરનારી બને છે. આપણા સંયોગો અને આપણી મર્યાદાઓને લીધે એ યોજનાની બધી જ વિગતો આપણને અંધજેસતી ન આવે, પણ એ યોજનામાં ઘટતા ફેરફારો કરવા માટે આપણને કોઈ રોકી શકે નહિ.*

એક બોવાએલી નગરી (તક્ષશિલા)

તક્ષશિલામાં સૌથી પહેલીવાર 'વૈશંપાયને' અહીં જનમેદન્ય રામના સર્પસૂત્ર યજુર્વેદમાં મહાભારત કથા રહી હતી.

અહીં એક સમયે જગતિખ્યાત વિદ્યાપીઠ હતી, ત્યાં વ્યાકરણશાસ્ત્ર, પાણિનિ, અર્થશાસ્ત્રના પ્રણેતા ચાણક્ય, સમ્રાટ અશોક, વૈદ્યર હવદ, કાર્તીશાજ અને અનેક વિદ્વાનો અને રાજાઓ અભ્યાસ કરી આગળ વધ્યા હતા. ચીન અને મધ્ય એશિયામાંથી જ્ઞાનપિપાસુ ઘણા વિદ્યાર્થીઓ અહીં અભ્યાસ અર્થે આવેલા હતા એ સંજોગે ઉત્તેજો પણ મળી આવે છે.

નગરીની શોધ અને ખોદકામ:—આ નગરીના અદિ્યવવશેષો સદીઓથી ખોવાઈ અને વીસગ્રાઈ ગએલા તે કેમ જડ્યા તે કયા સંભળગરી રસપ્રદ છે. એક અંગ્રેજે તક્ષશિલા વિષે શાસ્ત્રી-વાંચેલા, ચીનના મુસાફરનાં વર્ણનોના અભ્યાસ કરેલા, અને બીજા ઉત્તેજો ભેઠ કાઢેલા. ઇ. સ. ૧૮૬૩ ની એક સવારે તેણે જાહેર કર્યું કે “એ બોવાએલી નગરી આખરે મને જાણી છે.” આ સ્થળ વાચવ્ય પ્રાંતની સરહદ ઉપર રાવળપીંડીથી ૨૦ માઈલ ઉત્તરપશ્ચિમે આવેલું છે.

ભારતની આ પ્રાચીન ભૂમિ પુસ્તકો ઉપરથી આમ શોધી કાઢવાનું જાગ્ય મર એલેક્ઝાંડરે કનિગદામ જેવા વિદેશી પંડિતને પ્રાપ્ત થયું. એ વાતને પણ વરસો વીત્યાં. પછી ભૂગર્ભના ઉદાણમાંથી તે નગરીના અદિ્યવવશેષો શોધી કાઢી જગતને ચરો રજુ કરવાનો યથા પણ બીજા વિદેશી પુરાતત્ત્વ પંડિત સર જોહન માર્શલને શિરે જાય છે. સરકારના શોધખોળ ખાતા તરફથી ઇ. સ. ૧૯૧૩-૧૪ થી સર જોહન માર્શલની સરકારી નીચે આ સ્થળનું ખોદકામ ચાલુ છે. મકાનોના પાયાની પદ્મ-પરા, લવ્ય અને મનોહર મૂર્તિઓ, સોનારૂપા અને માણિક્યના અલંકારો મળી આવ્યા અને ખોદકામ ચાલુ રહ્યું.

ઇતિહાસ:—તક્ષશિલાની પ્રાચીન કાળની સમૃદ્ધિ અને વિદ્યાવિજ્ઞાસિતાના છુટાછવાયા ઉત્તેજો સિવાય, એલેક્ઝાંડરની ચક્રાર્થ પહેલાંની ઇતિહાસની સામગ્રી ઘણી એટલી મજે છે. ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમી સદીમાં ઇરાની સામ્રાજ્યમાં તેનો સમાવેશ થયેા હતા એમ જણાય છે. અહીંથી ઇરાની સામ્રાજ્યની અસરને એક રસિક અવશેષ મળેલ છે તે ઇ. સ. પૂર્વે ચોથીથી પાંચમી સદીનો ઐરેમિક અક્ષરોમાં લેખ છે. ઐરેમિક લિપિનો દિદમરમાંથી આ એકજ લેખ મળેલ છે.

૪. સ. પૂર્વે ૬૨૬ માં એલેક્ઝાન્ડરે તક્ષશિલા જીત્યું અને પોરસ ઉપર હલ્લો કર્યો તે પહેલાં તે થોડા વખત અહીં થોડો જીત્યા છે. તેના સમકાલીનો અને સહચારીઓનાં જણાણ ઉપરથી જણાય છે કે તે સમયે એ શહેર સમૃદ્ધ, વસ્તીમાં સારું અને સુશોભિત હતું. તે વખતે અહીં આંબી રાજ્ય કરતો હતો, જેને પોરસ સાથે વારંવાર લડાઈ કરવી પડતી. તે સિંહને તાબે થયો અને તેને સત્કાર્યો તથા સાથ આપવા પ્રવૃત્ત થયો. આથી તેનું રાજ્ય તેની પાસે રહેવા દીધું હતું અને તેને બીજે પણ કેટલોક મુલક મળ્યો.

એલેક્ઝાન્ડરના મૃત્યુ પછી આસરે ૪. સ. પૂર્વે ૩૧૭ માં ગ્રીક ગવર્નરને હિંદ બહાર લડાઈમાં મદદ કરવા જવું પડ્યું, ત્યારે ચંદ્રગુપ્તે મગધની રાજધાની સાથે તક્ષશિલા અને પંજાબ ભેગવ્યાં. ગ્રીક સરદારે તેના પરગણા લેવા ફરીથી આવતાં, ચંદ્રગુપ્ત પાસે રહ્યો. તેના પુત્ર બિંદુસારના કાળમાં મગધની ઘુંસરી તક્ષશિલાએ ઉખેડી નાંખી, પરંતુ રાજપુત્ર અશોકે પુનઃ તે ભેગવ્યું અને અહીં વાઈસરોય તરીકે રહ્યો. બુદ્ધધર્મ આ કાળે વધુ પ્રવર્ત્યો જણાય છે. અશોકના રાજ્યકાળમાં પણ બંધ થયું હતું. તે વખતે તેના પુત્ર કુણાલ અહીં નુબાગીરી ઉપર આવ્યો. અશોકના મૃત્યુ પછી તેનું સાસાન્ય કડકડવા માંડ્યું, અને તક્ષશિલાએ પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય મેળવ્યું, પરંતુ ફક્ત તે થોડા વખત માટે; કારણ બેક્ટ્રિઆમાંથી ગ્રીક લોકો ચડી આવ્યા. એકાદ શતક બેક્ટ્રિઅન ગ્રીક રાજ્ય આવ્યું, જેમાં કેમેટ્રિઅસ, યુક્રેટાઈટિસ, એપોલોડોટસ, મીનાંડર, એન્ડીયાલસીડસ વગેરે રાજ્યો હતા. પછી મિથ્રીઅન કે શક લોકો ચડી આવ્યા હતા. લગભગ ૪. સ. પૂર્વે ૮૫ માં શક વીર મોઝે તક્ષશિલા જીત્યું જણાય છે. તેના પછી એગ્રીસ પહેલો ૪. સ. પૂર્વે ૫૮ માં ગાદીએ આવ્યો. તેની સત્તા મસુનાગ્રદેશ સુધી વિસ્તરી. સત્રપોથી રાજ્ય કરવાની ઇરાદી પદ્ધતિ તેણે લાખલ કરી. તેના પંદરજે એગ્રીવીટીમ, અને એગ્રીસ બીજા પછી પ્રાચિન ગ્રીકો પ્રાનીસના અમલ તથા આ નગર થયું. આ રાજ્યે કાપુલના રાજા હર્મિઅમને પણ હરાવ્યો. હર્મિઅસે નાસી છુટી, કુશાન સત્તાવાદક કાણુત કડ-શીમીસને મદદ આપી, કાણુત, ગાંધાર અને તક્ષશિલા ગિતાવ્યાં. આમ કુશાન અમલ તથા તક્ષશિલા આવ્યું. કાણુત પછી વીમાકાડીસીસ આવ્યો અને રાજ્ય વિસ્તાર્યું. સોટર મેગાસના સિક્કા આ કાળના જ છે. તે યજ્ઞદરીને તેના પછીના રાજા હશે. બીજા સૈકામાં મહાન અને સક્તિ-વંત રાજા કનિષ્ક રહ્યો, જેણે મધ્ય એશિયાથી ખંભાજ સુધી રાજ્ય

વિક્રિસ્તાર્યુઃ તેના પછી હવિષ્ક અને વાસુદેવ થયા. ત્રીજા સૈકામાં વાસુદેવના મૃત્યુ પછી કુશાનોની સત્તા ઓછી થતી ગઈ, જે કે પંચજમાં હજી તેનું શાસન હતું. અણુતોંધાએલા સેસિનિઅન હજારી આ સત્તા ઓછી થઈ હશે, કારણ ઘણા સેસિનિઅન સિંકાઓ તક્ષશિલામાંથી મળ્યા છે. પાંચમી સદીમાં શ્વેતહજીના આક્રમણથી કુશાન સત્તાનો અંત આવ્યો. આ જંગલી શ્વેત હજીએ તક્ષશિલાના વિશાળ બુદ્ધવિહારો અને શહેરનો નાશ કર્યો હશે. આ વિપત્તિ પછી તક્ષશિલા ફરી કદી ન ઉઠી શક્યું. બ્યારે વિખ્યાત ગ્રીનો મુસાફર હ્યુએનસંગ અહીં આવ્યો ત્યારે તક્ષશિલા કાશ્મીરનું ખંડીઆ રાજ્ય હતું. સ્થાનિક સરદારો-એકબીજા સાથે અદાવતથી વર્તતા અને મોકો જર્જરિત અને પરિત્યક્ત હતા. ઇ. સ. પૂર્વે પાંચમી સદી અને ઇ. સ. ની પાંચમી સદી વચ્ચે જુદી જુદી સાત પ્રગ્નના શાસન તથા તક્ષશિલા હોવાનું જણાય છે-ઈગ્નીની, મેસિડોનિઅન, મૌર્ય, બેક્ટ્રિઅન ગ્રીક, સિથિઅન, પાર્થિઅન અને કુશાન આ બધી પ્રગ્નએ કળાનાં અંશે અને અસર તક્ષશિલામાં મૂક્યાં છે.

લીર ટેકરી:—શોધખોળ થઈ તે પહેલાં છુટાછવાયા સ્તંભોના થોડાઘણા લાગ દેખાતા, તે સિવાય બહુ ભૂમિગત હતું. સ્ટેશન અને ત્યાંથી થોડે દૂર તામ્રાનાલા ફરીને એક ઝરણું વહે છે. તેની વચ્ચે એક ભાગમાંથી મકાનો અને તેમાંથી પુરાતન વસ્તુઓ મળી છે, તે ભાગને 'લીર ટેકરી' કહેવામાં આવે છે. આત્યારમુધીની શોધખોળથી એવું જણાયું છે કે તક્ષશિલાનું શહેર જુદે જુદે ત્રણ કેકાણે જુદા જુદા કાળમાં વિદ્યમાન હતું. તે પૈકી આ લીર વિભાગ અહીંથી મળેલી પુરાતન વસ્તુઓ વગેરે પરથી જુનામાં જુનો માત્રમ પડે છે. આ સ્થળ ગ્રીકોનાં આગમન પહેલાં ઘણાં વરસથી અસ્તિત્વમાં હશે અને બીજા સૈકાના પ્રારંભકાળમાં ત્યમયું હશે.

સીરકાપ:—લીર ટેકરીથી ઓળખાતા સ્થળનો નાશ થયા પછી ત્યાંથી થોડે દૂર એ શહેર વસ્યું જણાય છે, જે સ્થળને સીરકાપ કહેવામાં આવે છે. તેની આસપાસ ગડ હતો, જેના પાયાની પહોળાઈ ૧૫ થી ૨૧૧ ફુટ જણાય છે. આ ગડની ઉત્તર દીવાલ બહાર એક પડ પથ્થુ હતું કે જે હાલ કચ્ચાઘેટ તરીકે ઓળખાય છે. આ સીરકાપ છોડા-ગ્રીક સત્તાકાળમાં, ઇ. પૂર્વે બીજા સૈકામાં વસ્યું હશે અને સિથોપાર્થિઅન તથા કુશાન કાળમાં વીમાકાકરીસીસના રાજ્ય સુધી રહ્યું હશે. ત્યાં બુદ્ધ અને જૈન ધર્મનાં કેટલાંક ખડેરા જણાય છે. અહીં એક મોટું મકાન

મળેલું છે કે જેની વિશાળતા ઉપરથી તે રાજમહેલો હોય તેમ જાણાય છે. બાંધણી ઉપરથી સિંચોપાર્થિવ્યન કાળ હોવાનું મનાય છે, અને દિવાને-ખાસ, દિવાનેઆમ, અંતિથિનિવાસ, રક્ષકનિવાસ, મંત્રણાગૃહ, જનનાખાનું વગેરે તેના વિભાજો પણ કલ્પાય છે. જે કે આ મહેલ આલુરાલુઆરા-એલો છે. મેસોપોટમિઆના એમિરિઅન મહેલો સાથે તે ખૂબ સામ્ય ધરાવે છે.

આ શહેરમાંથી વિવિધ કાળના સિકાઓ, મૂર્તિઓ, અરેમિક લેખ, અને આલુપણો વગેરે અનેક પ્રાકાશીન વસ્તુઓ મળી છે. જોદા જાણ્યું છે કે ધરાના ઓરડાઓમાં ચરસપરસ બારણું છે, પરંતુ શેરીમાં નથી મલકતું પડતા. તેમ જ લાગ મળેલો છે તે ઉમ્મી મેસણી માત્ર હોય, અને બારીબારણું તેની ઉપર હોય તથા નીચેનો લાગ ભંડકીયા હોય. બહારથી એક જ માળ દેખાય પણ અંદરથી તપાસતાં બે હોય, એમ ફીલોસોફીકલ વર્ણન કરે છે અને જણાવે છે કે અંદરના ભંડકની ઉચાઈ પણ ઉપરના જેટલી છે. આને તે 'તલખાના' કહે છે.

શિરમુખ:—કનિષ્કકાળમાં વસાએલું આ શહેર, ઉર્મીકૃતમાં ત્રીજું અને છેલ્લું છે. તેને ૧૮૧૧ કુટ જગાધને કીલ્લો છે. કેટલાક સિકાઓ મળ્યા છે, પરંતુ સવિશેષ જોદકામ થવું હજી બાકી છે.

આ તથા શહેરો બીરટેકરી, ત્રીરકાપ, અને શિરમુખ ઉપરાંત આસપાસના પ્રદેશમાં બૌદ્ધ સ્તૂપો અને મઠો છુટાછત્તાયા અને ખૂબ વેરાંએલા છે. તક્ષશિલા ખાલુના દક્ષિણ પ્રદેશમાં શુદ્ધ અવશેષો વધુ છે.

ધર્મરાજક સ્તૂપ:—આ મોટો સ્તૂપ અને તેની આસપાસના અનેક સ્તૂપો અને તેની મૂર્તિઓ ઇત્યાદિનું કસાર્વિધાન આકર્ષક છે. ભગવાન શુદ્ધ કે કોઈ પવિત્ર સાધુનાં હાડકાંના ટુકડા, દાંત, કે કોઈ અવશેષ ઉપર તેના સ્મરણ માટે પવિત્ર જગ્યાએ બૌદ્ધ લોકો સ્તૂપ બંધાવે છે. ત્રીસ કુટ જેટલું જોદતાં આ ધર્મરાજક સ્તૂપના અવશેષો સંપર્કમાં છે. આ સ્તૂપ સિંચો-પાર્થિવ્યન સમયમાં ચણાવ્યો હશે. ચોથા સૈકામાં તેનો પુનરુદ્ધાર થયો હોય તેમ તેના શૃંગાર અને કલાત્મક જાણ્યું છે. તેને વિશાળ પ્રદક્ષિણાપથ છે. જેની ઉપરથી મળેલી ઘણી પુરાતત્ત્વ વસ્તુઓ ચેકી ગાંધાર-કળાના નમુના અને વિવિધ રાજાઓના સિકાઓ છે. એક બોધિસત્ત્વની મૂર્તિ છે જે જત્ર નીચે અસલ મુદ્રામાં ઉભી છે. બાલુના નાના સ્તૂપોમાંથી કેટલીક વસ્તુઓ અને અવશેષ કરડકો મળ્યા છે. આ જગ્યાના એક સ્તૂપના મધ્યમાંથી નીકળેલો જત્રવાજો નાનકડો સુવર્ણ સ્તૂપ અને અવશેષ એ

ધ. સ. ૧૯૧૭માં તત્કાલીન વાઈસરોય લોર્ડ ચેમ્સફોર્ડ સિલોનના યુદ્ધને બેટ-આપેલો છે, અને તે હાલ કેંડીના વિખ્યાત દંડમંદિરમાં વિરાજે છે. આવી કેટલીક અવશેષ પટ્ટીઓ જુદા જુદા સ્તૂપોની અંદરથી પણ મળેલી છે. કેટલાક ગુપ્તકાળના અક્ષરોથી. જે ધર્મદેતુમમ્મવઃની ભાવના લખેલાં મીલે, સુવર્ણઅલંકારો, જુદા જુદા પ્રકારનાં મોતીઓ, તથા ઘણી વસ્તુઓ મળી છે, જે પૈકી સં. ૧૩૬ ના અશ્વમેધ શુ. ૫ (ધ. સ. ૭૮)નો ખરોબટ્ટી લિપિનો એક લેખ મહત્વનો છે. તેમાં જણાવાયું છે કે “તક્ષશિલાના તનુવા પ્રદેશમાં, ધર્મરાજાક સ્તૂપના બોધિસત્વ મંદિરમાં એક ગૃહસ્થે મહાન કુશાન રાજાના સ્વાસ્થ્ય અર્થે, ભગવાન યુદ્ધના માનમાં, અડતોના માનમાં, પ્રાણીમાનના ભલા માટે, માતાપિતા, મિત્રો, સજ્જાદકારો, સગાવડાલાં વગેરેના પુણ્ય અર્થે અને પોતાના સ્વાસ્થ્ય અર્થે આ અવશેષો અહીં રાખ્યા છે. આ કાર્યો નિર્વાણપથ આપે!”

આ સ્થળેથી મળેલી મૂર્તિઓ માંધારકળાના નાદર નમુનાઓ છે. કોઈ કોઈ મૂર્તિઓ તો અતિ ભવ્ય છે. એક ખંડિત મૂર્તિનો ગોદણ નીચેથી અંશુદા સુધીનો ભાગ મળ્યો છે જે સ્વાપાંચ કુટ છે. જે ઉપરથી તે મૂર્તિ ૩૫ ફીટ ઉંચી હશે. ‘ઘણીની રજા લેતો કંઈક અશ્વનો પ્રસંગ પણ આભેદુખ આલેખાયો છે. અર્ધ અર્પતા તણ સ્ત્રીમહતો, ખીજા ચાર પુરુષભક્તો તથા વજ્રપાણિ સહિત યુદ્ધનું અમય મુદ્રામાં આલેખન રમ્ય છે. જનારસના મૃગઉદ્ધાન (મૃગદાવ)માં ધર્મચક્રપ્રવર્તન કરતા ભગવાન યુદ્ધના પ્રથમ પ્રવચનનો પ્રસંગ ભાવવાદી રીતે અંકિત થયો છે. મૂર્તિઓ કંભુર પત્થરની, માટી કે માટી પત્થરના મિશ્રણની છે. મૂર્તિઓનાં વજ્રોની કરચલીઓ પણ આંબેહળ રીતે દર્શાવવામાં આવી છે. લાલ અને કોઈ સ્થળે સોનેરી ઢાળ તેના ઉપર હજી ચોંટયો છે.

કુશાન સ્તૂપ:—ચીના મુસાફર હુએનસંગે કુશાણ સ્તૂપનો ઇતિહાસ પોતાના પ્રવાસવર્ણનમાં આપ્યો છે. અશોકની રાણી તિષ્યરક્ષિતાના પ્રર્ણથી રાજપુત કુશાણની* જે સ્થળે આંખો ગઈ હતી, ત્યાં સમ્રાટે આ સ્તૂપ બંધાવ્યો એમ જણાવે છે. આ સ્તૂપની બેસણી સદૃશ અંતર્ગોળ છે, જે સ્થાપત્યની દૃષ્ટિથી જોનારનેજ જણાઈ આવે. જોનારના દૃષ્ટિપથમાં પ્રથમદર્શને સ્તૂપ યદાગ્રિયત દેખાય તેવી માન્યતાથી એવી રચના થોડી જણાય છે. તેની ઉપર એક ભાગે ખીજો નાનકડો સ્તૂપ છે. સ્તૂપની પશ્ચિમે ૧૯૨×૧૫૫ કુટ માપનો એક મંડ છે. અંદર ચતુ:શાળા વગેરે છે.

મોરા મોરાદુ અને જોલીયાંના સ્તૂપો:—ઉત્તર પશ્ચિમના કલા-
નીતરતા ઐતિહાસિક અંવશેષોમાં ખાસ નોંધને લાયક આ સ્તૂપો તક્ષશિલા
પ્રદેશમાં મોરા મોરાદુ અને જોલીયાં નામના ગામે નજીક આવેલા છે.
તે ભૂગર્ભમાં સુરક્ષિત હતો, પરંતુ કનિંગહામની શોધખોળ પછી પુરાણી
વસ્તુ વેચીને પૈસા કૂટી ખાનારા માણસોએ આ ભવ્ય સ્તૂપોના કેટલાક
કલાલયો નમુના વેચી ખાધા છે.

મોરા મોરાદુની બુદ્ધની મૂર્તિ, બોધસત્ત્વ વગેરેની પ્રતિમાઓ, તેની
ઉપરની હાથી કે અન્ય કોતરકામથી દીપતી તોરણમાળાઓ, વગેરે કળાનાં
ઉત્કૃષ્ટ નમુનાઓ છે. આ સ્તૂપની પાસે મદ છે, જેમાં સ્નાનગૃહ (જંટાગૃહ)
સભારથાન (ઉપસ્થાન શાળા), રસોડું (અગ્નિશાળા), ઉપાહાર શાળા,
કાકાર (કાકા) વગેરે વિભાગો પણ હતા તેમ જણાવ્યું છે.

મોરા મોરાદુથી એકાદ માઇલ અને જોલીયાં મામથી અર્ધો માઇલ
દૂર એક ભવ્ય સ્તૂપના પ્રેક્ષણીય ભગ્નાવશેષો છે, જે સ્તૂપ હાલ જોલીયાં
સ્તૂપ નામથી ઓળખાય છે. આ સ્તૂપનું મૂર્તિવિધાન મોરા મોરાદુ કરતાં
પણ વધુ અલંકારભર્યું છે. ત્રીજા સૈકાના પ્રારંભમાં શિરમુખમાં રાજધાની
આવી, અને બીર તથા સીરકાપ ત્યજ્યેલા હતા તે સમયે શિરમુખના
વિકાસકાળમાં આ જોલીયા, મોરા મોરાદુ, બાદળપુરના સ્તૂપો રચાયા હોય
એમ જણાય છે. ધર્મરાજક અને બીજા પશ્ચિમના સ્તૂપો સીરકાપના
કાળના જણાય છે.

અન્ય સ્તૂપો:—આ સ્તૂપો ઉપરાંત, ભલ્લર સ્તૂપ જેનું વર્ણન
હુએનમંગે કરેલું છે તે કુણાલ સ્તૂપને મળતો છે. બાદલપુરનો સ્તૂપ ભેરા ગામ
પાસે છે, જે તક્ષશિલાનું અનેક રમારક હતો. ઇતિહાસને બોગે પણ પુરાણી
વસ્તુ ચોરી વેચી ખાનારા લોકોએ તે તોડી, તેના અવશેષો યથેચ્છ રીતે
ઉપાડી તેને શેઠાહીન હાડપિંજર જેવો બનાવી દીધો છે. તેના મહર્માંથી
કનિષ્ક, હવિષ્ક, વાસુદેવ રાજેઓના સિકા ગ્રાસ થયા છે. આ ઉપરાંત
હસન અબ્દલ પાસેના સ્તૂપ અને બીજા કેટલાક સ્તૂપોના અવશેષો ગ્રાસ
થાય છે.

સંગ્રહસ્થાન:—અહીંથી નીકળતી અસંખ્ય પ્રાકૃતિકલીન વસ્તુઓને
સંગ્રહવા, સંરક્ષવા અને જિજ્ઞાસુ દષ્ટિઓના નિરીક્ષણ અર્થે, સુંદર સંગ્રહસ્થાન

* રાજકુમારનું નામ તો ધર્મવિવર્ધન હતું, પરંતુ તેનાં ચમુઓ, નાનાં, સુંદર
અને હિમવત પણ જેવાં હતાં, તેથી સમ્રાટ અશોકે તેને 'કુણાલ'નું ઉપનામ વાત્સલ્યથી
આપ્યું હતું. તે અહીં વાઘસરોવર તરીકે રહેતો.

સંસ્કારના શોધખોળ ખાતાએ બનાવ્યું છે, અને તે મીઠા ગુલા નામના બંગાળી પુરાતત્વ રસિકની દેખરેખ નીચે વ્યવસ્થિત ગોઠવાયું છે. આમાં લાવભરી, કલાનીતરતી અનેક લઘ્ય મૂર્તિઓ, સોનાચાંદીનાં આભૂષણો, માણેક, પત્થર, પત્તા, ચીપ, નીલમણિ, હીરા, ગુરુ, મોતી, શની, અકીક, શંખ, દાંત, ભરત ભરવાના સોયા, દેરપીન્સ, ખોચ, સાંડીપીન્સ, સ્કટિક વગેરેનો ઉપયોગ, વિવિધ પ્રકારની તકલીઓ, ત્રાક, વણકર લોકોને વણવાનો કાંદલો (શટલ), ઐતિહાસિક મીસો, માટીનાં વિવિધ પ્રકારનાં વાસણો, સોની વગેરેનાં ઓળખરા, બચ્ચાંનાં રમકડાં ઇત્યાદિ અનેક પ્રાકાશીન વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થઈ છે. કેટલીક નાની વસ્તુઓ પણ તે ડાળના સંસ્કારનું સચોટ બાન કરાવે છે. તક્ષશિલા હિંદની સરહદ ઉપર આવેલું હોઈ ઘણું આકર્ષણોનો ભોગ તે સદુપી પહેલાં ચર્ચ પડ્યું છે. ત્યાંથી મળી આવતા અસંખ્ય સિક્કાઓ, હિંદપરની વરસોની વિદેશી ધુંસરીના અગૂક પુરાવા છે.

રામાયણ અને મહાભારતમાં ઉલ્લેખાએથી આ નગરીમાંથી વૈદિક ડાળના નાણુવા જેવાં સંસ્કરણો મળ્યાં નથી. આર્ધ ધર્મની પ્રાચીનતાના અનેક પુરાવા આ શહેરે આપવા નેહિતા હતા, પણ નામના અપવાદ સિવાય કોઈ મૂર્તિ કે ચરકુંડ કે અન્ય કોઈ ઉક્ત સંસ્કારદર્શક નિશાની હજી સુધી દેખાઈ નથી.

(તા. ૧૮-૧૧-૧૯૩૪ ના 'ગુજરાતી'માંના શ્રી. પ્રતાપરાય ગીરધરલાલ મહેતાના લેખ ઉપરથી.)

સર્વદેશીય શિક્ષણ (સ્કાઉટિંગ)

વર્તમાન યુગ પરિવર્તનનો છે. સર્વ બાળતમાં પરિવર્તન થયાં છે અને યશે તો એની અસર કેળવણીને પણ થાય છે. કેળવણી કેટલી અગત્યની છે તે ઘણા વિકાનો કહી ગયા છે પણ એ કેળવણી કેવી અને કઈ આપવી કે જેથી બાળમાનસનો વિકાસ તથા સ્વાતંત્ર્ય વધે, એ પ્રશ્ન આજે સૌને મૂંઝવી રહ્યો છે.

અમારા ગામમાં “નૂતન કેળવણી મંથ” સ્થાપવાની હીકચાલ થઈ રહી છે. તેના વિકાન સભ્યો ઘણીવાર એવા દૃઢ પ્રશ્નોની ચર્ચા કરે છે. એક દિવસ એક કેળવણી કોન્ફરન્સ ભરાયું હતું. તેમાં સ્કાઉટિંગના પ્રયોગો ઘણા સારા થયા હતા. ત્યાં ઘણા કેળવણીરસિક ભાઈઓ અને બહેનો

આવેલાં હતાં. ત્યાં જે સ્કાઉટ શિક્ષક આવ્યા હતા. તેમણે એક સ્કાઉટની ઉત્પત્તિ, વિકાસ, અને ઉપયોગિતા વિશે અસરકારક વિવેચન કર્યું હતું.

અમારા ગામન્યા આગળ પડતા શિક્ષિત-ભાઈ વિનોદરાયે સ્કાઉટ શિક્ષકને પાસે બોલાવ્યા. તેમની સાથે ચર્ચા ચલાવી તેનીચે મુજબ છે:—

વિનોદરાય—સ્કાઉટનું ધ્યેય શું હોવું જોઈએ ?

સ્કાઉટ માસ્ટર—સ્કાઉટિંગના બાપુ-ઉત્પાદક લોર્ડ બોડન પોવેલ-કહે છે તેમ “આપણો જન્મ ઈશ્વરને માટેજ છે અને છેવટે આપણે ઈશ્વરની પાસેજ જઈએ છીએ,” દરેક માણસ આવો મુદ્રાલેખ રાખે તો કુસંપ નાશ થશે અને ઐક્ય વધશે.

વિનોદરાય—આપ ઐક્યથી શો લાભ થશે ?

સ્કા. મા.—આપણો (હિંદુસ્તાન) દેશ આવા ઐક્યથી એક ઓબાંદ સુસંગઠિત દેશ બનશે. દરેક હિંદીની એવી ધગસ હોવી જોઈએ કે આપણો દેશ સુખ, સમૃદ્ધિ, વિદ્યા-વિજ્ઞાન, વગેરેથી ઉત્તમ બને. એવી દિશામાં બધાએ સુપ્રયતન કરવો જોઈએ. સ્કાઉટનું ધ્યેય પણ એવુંજ છે.

વિનોદરાય—હિંદમાં પહેલા એવું શિક્ષણ હતું કે નહિ ?

સ્કા. મા.—કાશી કે નર્મદા કાંડે પ્રાચીન ઋષિમુનિઓ એવુંજ શિક્ષણ આપતા. હિંદની આગળની ઉત્તમતા પ્રતિ એવા ઋષિમુનિઓનેજ આભારી છે. ત્યારપછી રજપુતાનું શીર્ષ, વક્ષાદારી અને ધીરજ એ ગુણો ખરા વીરને શોભાવે એવા હતા. એક ક્ષત્રિય વીર ખરો સ્કાઉટ-વીર હતો.

વિનોદરાય—બાલવીરની પ્રવૃત્તિ શાને માટે છે ?

સ્કા. મા.—લડાઈ કરવા કે વેપાર-માટે રાજ્ય કરવા કે સ્વાર્થ માટે નથી એ ખચિત ધ્યાનમાં રાખવું. એ પ્રવૃત્તિ જનસમાજના હિત માટે અને ઐક્ય માટેજ છે. એને રાજકીય બાબત સાથે બીજકુલ મંચંબ નથી, અને મૂળમુદ્દો દુનિયામાંની તમામ વસ્તી એકબીજા સાથે પ્રેમની નજરે જુએ અને ખભેખલા મિત્રાવી રહે એ છે.

વિનોદરાય—એમાં કેવી રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે ?

સ્કા. મા.—વનવિદ્યા એ એનું મુખ્ય અંગ છે. ૩૦-૪૦ વિદ્યાર્થીનિઃ જન્મલમાં રાખી ત્યાંની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે તેમની સક્તિને, અને માનસને વિકાસ થાય તેવું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. ખાસ કરીને કુરંખિય જીવન જીવવામાં કેટલો આનંદ છે તે માલમ પડે છે.

વિનોદરાય—શિક્ષણમાં ઈર્ષ પદ્ધતિ રાખવામાં આવે છે ?

૨૩. મા.—પ્રત્યક્ષ કામ કરાવીને, રમતો રમાડી અને હરિક્ષર્ષ, સ્પર્ધા કરાવીને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

વિનોદરાય—આળવીરના ઉંમર પ્રમાણે કેટલા ભાગ પાડેલા છે ?

૨૪. મા.—ત્રણ ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે.

(૧) તુલ્ય કમજ—૭ થી ૧૨ વર્ષ દરેક. જીભુની આનસિક અને શારીરિક ખીલવણીને ઉત્તેજન.

(૨) આયરકાઉટ્સ—૧૧ થી ૧૮ વર્ષ ચારિત્ર અને સમાજસેવા-ભાવનાઓની ખીલવણી માટે.

(૩) રૉવર સ્કાલિટ્સ—૧૭ અથવા ૧૮ વર્ષ. શહેરી તરીકે સ્કાલિટ ભાવનાઓના અભ્યાસ માટે.

આવા ભાગ અરસપરસ એકબીજાના લાભ માટેજ છે. તુલ્યકમજ એ આયરકાઉટ્સની પૂર્વ તૈયારી છે તેમ આયરકાઉટ્સ એ રૉવર-સ્કાલિટ્સની પૂર્વ તૈયારી છે.

વિનોદરાય—એ શિક્ષણના મુખ્ય પ્રકાર કેટલા ?

૨૫. મા.—(૧) સ્કાલિટિંગ એજ મેળવવાની તાલીમ.

(૨) હાથ ઉઘોળ અને વિનોદની કસાઓ.

(૩) શારીરિક તંદુરસ્તી.

(૪) સમાજની સેવાઓ:—જેવું કે આગ જુઝાવવાનું કામ, અકસ્માતમાં તાત્કાલિક મદદ, ઉપદેશકનું કામ અને જાહેર દરજ.

વિનોદરાય—શરૂઆતમાં કેટલા છોકરા રાખવા ?

૨૬. મા.—છોકરો આઠ સારા, હોશિયાર છોકરાથી શરૂઆત કરવી. પછી તેમાંથી સંખ્યા વધારી આઠ આઠ છોકરાના દળ પાડવાં.

વિનોદરાય—દળ પાડી કેવી રીતે શિક્ષણ આપવું ?

૨૭. મા.—આખા દળનો એક દળનાયક નીમવો. એ પ્રમાણે આખા દુપનો એક સેનાનાયક નીમવો. દળનાયક અને સેનાનાયક ઉપરજ ઉત્કર્ષનો આધાર છે.

મેદાનમાં કસરત કરવી, વ્યૂહમાં ગોઠવવું, રમતો રમાડવી, વંદન કરાવવું, જુદી જુદી ગોઠવણો મહાવરો કરાવવો, કોષણ અને ચામડાનાં બટન બનાવવાં, ઘાસની સાદડી, ગોદડાં, રોપલી બનાવવી, અંગ કસરતો કરવી, અને દરેક ખાતરીરે પોતાની ઉચાર્ષ, આંગળીની લંબાર્ષ, કાંડાનું

માપ, પગની પાટલીનું માપ, કંગડાંનું માપ અને પોતાની-લાકડીનું માપ નોંધી રાખવું.

વિનોદરાય—દળને જોળખવાં કેમ ?

રકા. મા.—પહેલાં દરેક દળને જુદાં જુદાં નામ આપવાં. ઘ. કાગદળ, મયુરદળ, શ્વાનદળ, વ્યાધદળ, વગેરે અને તેની નિશાની માટે જુદા જુદા રંગની લુગડાંની પટી દળવાર રકાઉટોએ ખમીસના ઝાખા ખભાપર લટકાવવી.

વિનોદરાય—દળનાં નામ ગ્રાણીનાં કેમ રાખે છે ?

રકા. મા.—જંગલમાં એવાં ગ્રાણીઓ વસે છે, માટે તેની બોલીઓ (અવાજ) આવડવી જોઈએ. દરેક દળને તેની બોલી આવડવી જોઈએ. આમ દળની બોલી અચૂક બોલવી નહિ.

વિનોદરાય—રકાઉટો કેમ્પમાં સાંજે અને રાત્રે શું કરે છે ?

રકા. મા.—સાંજે અડધો કે એક કલાક સતકાર્પ કરે છે, અને રાત્રે કેમ્પ ક્ષયર કરે છે.

વિનોદરાય—કેમ્પ ક્ષયર એટલે શું ?

રકા. મા.—કેમ્પ ક્ષયર એટલે સાંજના વાણ કયાં પછી બધા રકાઉટો ભેગા જોળ કુંડાણું કરી બેસે છે અને વચ્ચે ધણી (અગ્નિ) સળગાવે છે. અહીં આખા દિવસનો થાક ઉતરે છે અને આનંદ મળે છે. કાર્યક્રમમાં અગ્નિ સળગેલો જાહેર કરવો. પછી નાટ્યપ્રયોગો કરવા, સાઈ ગાયન ગાવું, ઘાંડીઆ રાસ રમવો, સારી વાતો કરવી, તથા એક દૈનિક પેપર કાઢવું, અને તેના સારા લેખો વાંચવા. ન્યાં શાળામાં કે ગામમાં રકાઉટ દૂપ હોય તેમણે મહીનામાં એક વખત કેમ્પ ક્ષયર કરવો. એનાથી હાર્દય-વિનોદ ખૂબ મળે છે.

વિનોદરાય—બાળવીર પ્રવૃત્તિની શરૂઆત કયાંથી થઈ ?

રકા. મા.—૧૯૦૧-૦૨ માં દક્ષિણ આફ્રિકામાં લડાઈ થઈ ત્યારે મેફેકિંગ નામના પરગણામાં એકદમ ચઢાઈ થઈ તે વખતે પુરતી લસ્કરી તૈયારી હતી નહિ અને અણીને વખતે નાનાં બાળકોએ સંદેશ લાવવા, ખબર આપવી, વગેરે કામ એક યશ સૈનિક જેવું કર્યું અને તેને લીધે તેમની છત થઈ. આથી માલમ પડ્યું કે બાળકોને શાળાના બહારના શિક્ષણની પણ જરૂર છે. નિયાજનું રાત્ર અપૂર્ણ અને ખંડિત છે. બહારના શિક્ષણથી તેનામાં અદ્ભુત દિમત અને સાદસ, દરજ અને બહાદુરી

ખતાવવાની શક્તિ આવે છે અને બાળક પોતાના રાજા અને રાષ્ટ્રને વફાદાર રહે છે.

વિનોદરાય—એ પ્રવૃત્તિનો ઉત્પાદક કોણ છે ?

સ્કા. મા.—ઉપરની લગાઈ વખતે જોણે જોયું, જાણ્યું અને અનુભવ્યું. તે સ્કાઉટિંગના આઠ પિતા હોઈ બોડન પોવેલ છે. તે હાલમાં જીવે છે. તેમણે દુનિયાના સર્વ દેશ જોયા છે. હિંદુસ્તાનમાં ૧૫ વરસ સુધી રહ્યા છે. ૩૪ વરસમાં એ પ્રવૃત્તિ આખી દુનિયામાં ફેલાઈ ગઈ છે અને લાખોની સંખ્યામાં એના વિદ્યાર્થી બની રહ્યા છે એ પ્રવૃત્તિની લોકપ્રિયતા અને સર્વદેશીયતાની ખાતરી કરાવે છે.

વિનોદરાય—બધા દેશના બાળવીરો મળે છે ખરા ?

સ્કા. મા.—હા, દરવરસે સ્કાઉટોની જાળુરી ભરાય છે. ઇ. સ. ૧૯૩૧ ની સાલમાં આસ્ટ્રિયા-હંગરીમાં ભગઈ હતી ઇ. સ. ૧૯૩૫ માં ઓસ્ટ્રેલિઆના મેલબોર્ન શહેરમાં જાન્યુઆરિમાં ભરાવાની છે. હિંદુસ્તાનના બાળવીરો પણ ભેગા મળે છે. એકવાર મુંબઈમાં ભેગા મળ્યા હતા ત્યારે ના. ધરવીન સાહેબે એ જાળુરી ખુલ્લી મૂકી હતી. જાળુરી વખતે બધા સ્કાઉટો જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ લોકોને ખતાવે છે.

વિનોદરાય—આગળના વખતમાં ક્યા ક્યા સ્કાઉટો યજ્ઞ ગયા છે ?

સ્કા. મા.—અશોકના કર્મવીરો ધર્મપ્રચારકો, હિંદના જંગલ વીરો ક્ષત્રિયો, તેમજ બીજા વીર પુરુષોએ નહિ કલ્પેલી અડચણો વેડી છે. ખ્રિષ્ટિય સામ્રાજ્યમાં ખ્રિષ્ટિય સાહસિકો, સંશોધકો અને પ્રગ્નના વીરપુત્રોએ (બાળવીરોએ) હજારો વર્ષથી ભોગ આપ્યો છે. હોઈ બોડન પોવેલ એક જગ્યાએ લખે છે કે “ જોકર અને લિવિંગ્ટને આફ્રિકામાં જંગલી માણસોથી વસેલાં વેરાનો અને જંગલમાં પ્રવાસ ખેડીને રસ્તો કાઢ્યો છે. રેવિસ, ફેંકલીન, અને રાસે એ ઉત્તર મહાસાગરનો ખરદ અને કરાનો માર્ગ ખેડ્યો છે. તેમજ હાલમાં રોક્રટ, અને રોક્રટને દક્ષિણ મહાસાગરમાં સાહસ ખેડવામાં પોતાનો અળોડ અને અમર ભોગ આપ્યો છે. ” એ બધા અળોડ સ્કાઉટો છે.

વિનોદરાય—પ્રાચીન હિંદની કઈ સ્ત્રીઓએ હિંદની સંસ્કૃતિ મોખરે મૂકી છે ?

સ્કા. મા.—પત્તાએ બાળરાણા માટે પોતાના છોકરાનો ભોગ આપ્યો, અને બાળ રાણાને બચાવેલા અગણિત અકલ્પ્ય અને અકલ્પ્ય દુઃખો વેઠ્યાં.

અને જગતને માનવતાનો, આત્મત્યાગનો તથા સ્વામિલેકિતનો-સેવાનો અન્નેક પાઠ આપ્યો.

સીતા અને દ્રૌપદી એ બહાદુર વીર ત્રિરાંગનાઓ હતી. પોતાના પતિ સાથે જંગલમાં વાસ કર્યો. યુરોપમાં એવીજ બાઈએસ પ્રલિંગ, માંદાઓની ચારવાર કરનાર ફ્લોરેન્સ નાઈટિંગેલ, આફ્રિકાની સંશોધક કુમારી-કોંગસલે તથા લેડી લીગાર્ડ, એ બધી સ્ત્રીઓ ખરેખરી વંદનીય સ્ત્રીશક્તિ હતી.

વિનોદરાય—આવી તાલીમ વિદ્યાનમાં કામ આવે છે ?

રકા. મા.—અર વિલ્ધમ કુકસ કહે છે કે હવા, અર્જવાળું, અને એવી બીજી શોધો કરનારા વિદ્યાનશાસ્ત્રીઓને પણ આ તાલીમ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

વિનોદરાય—દુઃખમાં એ વિદ્યા શું કામ આવે છે ?

રકા. મા.—શિવાજીની વાત વાંચો. એને ત્યારે ચૌરંગજીએ કપટથી ખંદીવાન બનાવ્યો ત્યારે શિવાજીએ ખૂબ ધીરજ અને સહનશીલતા રાખી ઉપાય શોધી કાઢ્યો. બિંદુમાંથી સિંધુ સર્જનાર, અદશ્યમાંથી દશ્ય કરનાર, જગીરદારમાંથી રાજા, રાજામાંથી મહારાજા અને મહારાજામાંથી ઇત્ત-પતિ થનાર એ સત્તરમી સદીના સમર્થ રાસ્ટ્રધારી જગતવીર શિવાજી ખરેખરા રકાઉટવીર હતા. એમનું જીવન વાચનાર સર્વને એ સ્પષ્ટ વાત સમજાશે. પ્રતાપ રાણા મહેલોમાં રહેતો. તેને જંગલમાં ૨૦ વરસ સુધી રહેવું પડ્યું. એનું સાદાઈભરેલું જીવન રકાઉટોને અદ્ભુત અને જીવંત જગતું અને જ્યવંત દૃષ્ટાંત અતિ ઉપયોગી છે અને એ બાબતમાં “હિંદી બાલવીર વિદ્યા” નામની ચોપડીમાં પા. ૧૦ માં લખેલી ‘કિમ’ નામના બાલવીરની કથા વાંચવા જેવી છે. એક નાનો બાળક આગળ જતાં કેવો અવલોકનકાર, ચિકિત્સક બની લોકોને કેટલો લાભ કરે છે તે ખૂબ મનન કરવા જેવું છે.

વિનોદરાય—કુકમાં બાળવીરમાં કયા કયા ગુણ જોઈએ ?

રકા. મા.—પહેલાં તેણે ત્રણ પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ.

(૧) વિવેક, નિરેશ, અને સ્વદેશ પ્રત્યે બનવું કરીશ :

(૨) બીજા લોકોને બધી વખતે મદદ કરવી.

(૩) બાળવીરના ધર્મોને આધીન રહેવું.

આ પ્રતિજ્ઞા સ્વમાનથી અને દિમ્ભતથી લેવી.

નીચેની બાબતો આવશ્યી જોઈએ —

(૧) વનનિવાસ, (૨) વીરત્વ, (૩) જિદ્દગી બચાવવી, (૪) સહન શીલતા, (૫) સામ્રાજ્યનો વાવટો ફરકાવવો, (૬) સ્વદેશાભિમાન, (૭) (૮) અનુમાન તથા વીરભાવ, ધૈર્ય, તત્પરતા, તંદુરસ્તી, બળ, અને દયા-ભાવનો ગુણ હોવો જોઈએ?

વિનોદરાય—હવે અભ્યાસક્રમ વિશે કંઈ કહો?

રક્ષા. મા.—બાળવીર ચતાં પહેલાં ક્રોમળપાદનો અભ્યાસ પાસ કરવો પડે છે. રક્ષાઉટના નિયમો, છુપી નિશાનીઓ, અને વંદન તે જાણે છે. યુનિયન જોક્ષની રચના અને તે કેમ ફરકાવવો તે જાણે છે.

ખરીગાંઠ, સફરગાંઠ, ઘોડાગાંઠ, માછીનીગાંઠ, જડગાંઠ, ટુંકગાંઠ, વગેરે આખત તેણે જાણવી જોઈએ. ફેટા સફાઈથી અને ઝડપથી બાંધી જાણવું જોઈએ. આટલી ખાતરી પછી ક્રોમળપાદને ચાંદ આપવામાં આવે છે તે ખમીસની ડાખી બાણુએ (રક્ષાઉટનો પોશાક હોય ત્યારે) રાખવો.

વિનોદરાય—બાળવીરના ધર્મો કયા ?

રક્ષા. મા.—(૧) બાળવીરનું વચન વિશ્વાસને ખાત્ર હોવું જોઈએ.

(૨) બાળવીર રાજા, અધિકારી અને માબાપ તરફ વદ્ધાદારીથી વર્તે છે.

(૩) બાળવીરનો ધર્મ બીજાને ઉપયોગી થવાનો અને સૌ કોઈને સહાય કરવાનો છે.

(૪) બાળવીર બધાનો મિત્ર છે.

(૫) બાળવીર વિનયશીલ છે.

(૬) બાળવીર જાનવરનો પણ મિત્ર છે.

(૭) માબાપ, નાયક અને શિક્ષકોની આજ્ઞા પાળે છે.

(૮) સઘળા મુશ્કેલીમાં આનંદી રહે છે.

(૯) બાળવીર કરકસરી છે.

(૧૦) વિચાર, વાણી અને કર્મમાં પવિત્ર છે.

વિનોદરાય—બાળવીર વંદન કેમ કરે છે ?

રક્ષા. મા.—તણ આંગળીથી સલામ કરે છે. એ તણ પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ કરે છે.

વિનોદરાય—બાળવીરનો પોશાક કેવો જોઈએ?

રક્ષા. મા.—સઘળા મુશ્કેલીઓ ધ્યાનમાં રાખી બાળવીરનો પોશાક ખાખી રાખેલો છે. સમવડ, સરજતા, અને સંતેગ પ્રમાણે એ ઉપયોગી છે. માયા ઉપર લીલા રંગનો ફેટો કે “સોલા” ટોપી પહેરી શકે છે. ગળામાં ગજબંધ રાખે છે. તેનો રંગ લીલો કે આસમાની રાખવો. મોઝાં કે બૂટ

વગર ચાલી શકે છે. સાથે પોતાની હાથાઈ જેટલો દડો રાખવો. તે ઉપર ફૂટ ઈચના માપ પાડવાં.

વિનોદરાય—ઉપરની બધી વસ્તુનો ઉદ્દેશ શો ?

રક્ષા. મા.—લાકડી સ્વરક્ષણ કરે છે. રસ્તો શોધે છે તથા તેનાથી આગ ઓગલવાનું કામ સરળ થાય છે. તેનાથી પૂલ બને છે. ફેંટાથી માણસને પાણીમાં ખૂટતો બચાવી શકાય છે. સાપથી રક્ષણ થાય અને કામચલાઉ રટ્ટેચર કે ડોળી બનાવી શકાય છે. ગજેશંધથી પાટા બંધાય છે. ઐજ પ્રમાણે બાળવીરની દરેક વસ્તુ કંઈને કંઈ સુહેતુ સાધવા માટેજ રાખેલી છે.

વિનોદરાય—બાળવીર ક્યે કરતા કંઈ કંઈ નિશાનીઓ કરે છે ?

→ આ રસ્તે જાઓ.

હિ> ત્રણ પગલાં દૂર વસ્તુ સંતાડેલી છે.

x આ રસ્તે જવું નહિ.

o હું ઘેર ગયો છું.

આવી ઘણી જાતની નિશાની રસ્તે જાડના થક પર, પાંદડાં પર કે રસ્તાની જમીન ઉપર કરે છે. રાત્રે મથાક સળગાવી જોવું. એનાથી નિરીક્ષણ શક્તિ વધે છે અને ધારી ધારીને જોતાં આવડે છે.

વિનોદરાય—રક્ષાઉટો રમતો કેવી રમે છે ?

રક્ષા. મા.—બુદ્ધિની, કમ્પનાની, અને ચાદશક્તિ વધે તેવી રમતો રમે છે. દા. એક ટેબલપર ૨૫ બાણીતી વસ્તુઓ છે. તેને ૧ મિનિટ જોઈ ચાદદાસ્ત પ્રમાણે લખી લાવવી. એવીજ બીજી કીમતી રમત, સંદેહવાહક, વાદવિવાદ, કચેરીનો કેસ, વગેરેની રમત રમાડવી, બુદ્ધિત્વ પણ કરાવવું.

વિનોદરાય—જો સિપાય બીજું શું શીખવવામાં આવે છે.

રક્ષા. મા.—ઉધાડા મેદાનમાં રહેવું પડે છે. નવા ગ્રેડેશો શોધવા જળમાં સ્નાન કરવું, હોડીમાં મુસાફરી કરવી, પર્વતપર ચઢવું. હિંદુસ્તાનમાં ઘણા પર્વતો છે. તેની શોધ કરવાથી કંઈને કંઈ નવું મળશે. માર્ગ શોધવો, દિશા ઓળખવી, હોડાયંત્રનો ઉપયોગ જાણવો. નદીની પહોળાઈ માપવી, આકાશમાં ધ્રુવનો તરિા, તથા નક્ષત્રો અને રશ્મિઓ ઓળખવી, વગેરે ખુદ્દા મેદાનમાં શીખવવામાં આવે છે.

વિનોદરાય—બાળવીર છુપી ખબર શી રીતે આપે છે ?

રક્ષા. મા.—છુપા દાગળથી, કરમજલવીથી, શબ્દથી, વાવટાથી, તથા સિસોટીથી પણ આપી શકાય છે. કેટલાક દેશમાં દિવસે ધુમાડાથી અને

રાત્રે અગ્નિના ભડકાથી સંદેશ આપે છે. છત્રપતિ શિવાજીના વખતમાં રાત્રે અગ્નિના ભડકાથી ડુંગરાના શિખર ઉપરથી સંદેશ અપાતા હતા. આ કારણથી પણ કિંમતની અગત્ય વિશેષ હતી. તાર મોકલવાની પદ્ધતિને મોર્સ પદ્ધતિ કહે છે, અને વાયટાથી સંદેશ આપવાની પદ્ધતિને સેમોફોર પદ્ધતિ કહે છે. આ પદ્ધતિ સરળ અને સાદી છે.

વિનોદરાય—જંગલમાં કેમ્પ વખતે બાળવીરો શું કરે છે ?

રજા. મા.—જુંપડી બાંધવી, ગાંઠો વાળવી, કામચલાઉ પુલ બાંધવા, અંતરનું અવુમાન નાણું, રાંધણું તથા કપડાં ધોવાં વગેરે તે પોતાની જાતેજ કરી લે છે. જાતેજ રાંધવાનું, જાતેજ કપડાં ધોવાનાં, તથા બીજાં કેમ્પનો આનંદ જિંદગીનો મહામુલો પ્રસંગ છે, એમ સૌ કેમ્પમાં ગએલાનો આત્મા કયુલ કરે છે. જારી મજા કેમ્પિંગ જીવનમાંજ આવે છે. એ ઉપરાંત તંબુ બાંધતાં, ઢોડી બનાવતાં, આવડું જોઈએ. રજાઉટિંગને એકાદ કામ મુયારીકામ કે વીજળીનું કામ કે બીજું કંઈ કામ સારામાં સાઈ આવડું જોઈએ કે તેનું જીવન સારી રીતે જીવી શકે.

છાવણીમાં એકજ વાત ખૂબ ધ્યાન ખેંચે છે. છાવણીની જગ્યા એક રાજ્યમહેસ જોટલી સ્વચ્છ અને આકર્ષક લાગે છે. જરા જોટલો કચરો હોતો નથી. વ્યવસ્થા પણ એવીજ રહે છે. ભસે એ જગ્યા સાદી છે, છતાં સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થાથી એક સ્વર્ગ જેવી સુમધુર લાગે છે. આ ઉપરથી નક્કી થાય છે કે બાળકમાં, દિવાળકિન, અને શુદ્ધિશક્તિ છે, પણ તેનો વિકાસ આવી વ્યવસ્થા ન હોવાથી યતો નથી.

“ અમીરને ગરીબ યતાં વાર લાગતી નથી ” એવી કહેવત છે. માટે અમીરે પણ ગરિબાઈનું જીવન નાણું જોઈએ. છાવણીમાં સર્વ કામ જાતે કરવાનું, છે પણ તે ઓઝામાં ઓઝા ખર્ચે તે ચલાવવાનું છે. વર્તમાન જમાનાના ગોજીયા અને નફી. જુવાનેએ એ જોત્યા અને અલુભગ્યા વાચક છે. “ રાબીનસન ક્રૂઝો ” ની ચોપડી વાંચવા જેવી છે. તેમાં એક મુસાફર પોતાની જરૂરિયાત ધારે ધારે કેવી રીતે પુરી કરે છે તે નાણું મળે છે. છાવણીનું જીવન બાળકને વ્યવસ્થા અને આદર્શનો પાઠ આપે છે. દિલમાં મંદવાડ, મંદવાડ, અજ્ઞાન અને ગરિબાઈ છે તે બાળવીર ધારે તે વખત જતાં દૂર કરી શકે.

વિનોદરાય—છોકરાઓ માટે આવી યોજના છે, પણ છોકરીઓ માટે કંઈ છે ?

સ્કા. મા.—છોકરીઓ માટે પણ છે. તે પ્રવૃત્તિનું નામ “ગર્લગાઇડ” છે. તેનું શિક્ષણ અને સિદ્ધાંત સ્કાઉટિંગના જેવાજ છે, પણ કેટલીક વાતમાં કાર્યપ્રદેશ જુદા હોવાથી કેટલીક બાબત જુદી પડે છે. યુરોપ, અમેરિકા વગેરે દેશોમાં એ પ્રવૃત્તિ જોડાયેલ ચાલે છે. એથી છોકરીઓમાં દયા, હિંમત, ધીરજ, ફરજનો ખ્યાલ, ખર્ચ, કાળજી અને પ્રેમ વધે છે. એક આદર્શ શૃદ્ધિથી તથા ગૌરવવાંતી સમાજસેવિકા બનવાના અમૂલ્ય શુભ આવે છે. હિંદુસ્તાન જેવા દેશમાં જ્યાં અલ્પ સ્ત્રીઓમાં વહેગ, શક્તિ, ડાકણ, ખૂબ, વગેરેનું અસ્તિત્વ છે તે દૂર કરવાનું અને આવતી કાલનો સ્ત્રી-સમાજ બળવાન બનાવવા, તેના બાળકોની સંભાળ સારી લે તથા બાળકને સારી કળાવણી મળે તે માટે ગર્લગાઇડની પ્રવૃત્તિ અગત્યની છે. હિંદના વિશાળ સ્ત્રીસમુદાયને દેખવવા માટે વ્યાપક પ્રવૃત્તિની ખાસ જરૂર છે. હાલમાં સુરત જિલ્લામાં બારડોલી તથા વાલોડ મહાલમાં એ પ્રવૃત્તિ ખૂબ જોડાયેલ ચાલે છે. તેના સંચાલકોને જરૂર ધન્યવાદ ધટે છે. એઓ હજી એ પ્રવૃત્તિને વ્યાપક અને લોકહિપયોગી બનાવવા પોતાની કિંમતી મદદ આપશે એમ આશા રાખવામાં આવે છે.

વિનોદરાય—તમારી આવી સચોટ અને મુદાસર દલીલો સાંભળી મને તમારે માટે તથા સ્કાઉટ પ્રવૃત્તિ માટે ખૂબ માન હિતવન્ન થયું છે. હું પણ એક સફળનો મુખ્ય શિક્ષક છું અને હું જરૂર એ પ્રવૃત્તિ શરૂ કરીશ. મારા ગામમાં કન્યાશાળા છે ત્યાં ગર્લગાઇડની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરાવીશ. હુંકમાં તમારી લોકસેવાથી તમારું શિક્ષણ અને પ્રતિષ્ઠા વધુ ગૌરવવાળાં અને ઉજ્જવળ બનશે એ વાત નક્કી છે. એમ દલી પોતાને ગામ ગયા અને સ્કાઉટ મારતર પણ તેમના સ્કાઉટોને લઈ તેમને ગામ ગયા.

વેગામ.
જિ. સુરત.

સ્કાઉટ શિક્ષક

લીખુભાઈ કશનજી નાયક

પંચ પુષ્પ

૧. શિક્ષક અને પ્રગતિ

આ શબ્દોમાં દ્વિરક્તિ હોય નથી ? શિક્ષક એટલે પંતુજી તો હરગીઝ નહિ એમ સ્વીકારીએ તો શિક્ષક એટલેજ પ્રગતિ એવો અર્થ નિષ્પન્ન થાય છે. પ્રવૃત્તિ એટલે પ્રગતિ નહિ, અને પંતુજી એટલે શિક્ષક નહિ.

પંતુલ તો આપડો સ્વાર્થનો માર્થો વૈતરો છે-વેડીઓ છે. મહેતાગીરી કરીને પેટીઉં કાઢવાનો ધંધો લઈ બેઠેલો તે પંતુલ. પ્રજા તેને પદવી અને ઝાઝાઓની ઉપાધિ લાંબી કે ટુંકી હોય તેની કરી પરવા નથી. રાજ રાજ એકનું એક કરીને ધરડાઈ ગએલો, સડી ગએલો શિક્ષક આ કક્ષાનો છે, એટલે તે પંતુલ છે. રાજદી કામગીરી આડે ઉંચું માથું ન કરી શકે. પડેલા ચીલામાંથી ઉચો ન ચડી શકે તેવો કાર્પેન્ટર-કર્મી શિક્ષક પ્રગતિનું માહાત્મ્ય નથી જ સમજી શકવાનો.

હંમેશાં એકનું એક કામ કરવાથી જે હથોટી શિક્ષક મેળવે છે તેને તે પ્રગતિ સાધી નૈયુષ્ય મેળવ્યું એમ સમજે છે, પણ ખરી રીતે તો એ પ્રગતિ નહિ પણ ભ્રમક પ્રવૃત્તિ છે. 'રળીઆ ગઢવી ઘેરના ઘેર ને લડકા બેર' જેવી એની દશા થાય છે.

ત્યાંસુધી પ્રવૃત્તિ અને પ્રગતિના બેદ પરખાયા નથી, ત્યાંસુધી એ શિક્ષક જ રહેવાનો. હંમેશા એકનું એક કામ એકજ ધરડમાં કરનારમાં યાંત્રિકતા અને યાંત્રિક આધીનતા આવી જાય છે, અને તેની હથોટી આવી એટલે શિક્ષણનો ખાં ધર્મ ગયો એવી ખુમારી અને ભ્રમ તેનામાં પેદા થવાનાં. આવી ખુમારીને લીધે એ ખરો શિક્ષક-શાસ્ત્રક બની શકતો નથી અને પ્રગતિ ભાવિ શાસનમાં-ભાગ્યવિધાનમાં પોતાનો ફાળો આપી શકતો નથી; અને તે વ્યક્તિત્વ નષ્ટ માનવકીટ રૂપે હવન નહિ પણ માત્ર હસ્તી બોગવે છે. આવા કોયલા જેવા મસાલા ભરેલા મુઠ્ઠા જેવા શિક્ષકો સમાજને ઉગારનાર નહિ પણ, ઉતારનાર નીવડ્યા છે, એવો ખુલ્લું પડેલો ઇતિહાસ પાડી રહ્યો છે.

શિક્ષક જે પ્રગતિની ધૂણી સેવે-પ્રગતિ સામે આંખમિચામણું કરે તો રાષ્ટ્રવાત કરે છે. શિક્ષક એ દ્રાઈ સ્વાર્થી વ્યક્તિ નથી. એ જે દ્રાઈ એવો એકલડોકલ પ્રાણી હોત તો એની પાછળ સાહી ખુટાડવાની જરૂર ન પડત; પરંતુ એ સામાજિક પ્રાણી છે-વ્યક્તિ છે. સમાજનો ઘડનાર-જવાબદાર સામુદાયિક પ્રાણી છે, નિશ્ચયને જે માનવખાજોની પાંજરાપોળ બનાવી ન દેવી હોય તો શિક્ષકે સર્જક થવું પડશે.

પ્રવૃત્તિ અને પ્રગતિ વચ્ચે પડતી અને ચડતી જેટલો બેદ છે. મુઝા અને હવતા વચ્ચે જેટલો બેદ છે તેટલો સાધારણ અને સાચા શિક્ષક વચ્ચે છે.

પ્રગતિ એટલે પ્રગરો, ઝણઝણાટી કે તમતમાટી નથી, એટલે તે શિક્ષક કેવળ વાચાળ હોય-પોતો હોય-દંબી કે ધર્તીંગ રૂપ-એવો લેભાગ્ય શિક્ષક બાળકને યોગ્ય કેળવણી આપતો નથી.

શિક્ષણ એટલે તો જ્ઞાન, અને જ્ઞાન સ્થિરતા, મિતતા, વ્યવસ્થિતતા અને ઉચટ છે. રેનેહ અને સંયમ વિના કંઈ થોડી જ તે વ્યક્ત થાય છે? શિક્ષક પોતાની ખુદિનાં ટાંકણા વડે વિદ્યાર્થીના દિમાગ કાતરે છે અને પોતાના હૃદયના રંગ વડે એના દિલને રંગે છે. શિક્ષક અને શિષ્યનો બિંબ-પ્રતિબિંબ જેવો સંબંધ છે. આત્મ કળાત્મક કામ આરંભે છતાં મક્રમપણે, સ્થિર ખુદિ છતાં દીર્ઘદૃષ્ટિથી, દૃઢતાથી તેમજ ક્રમગતતાથી ચલું ઘટે. ધણીવાર એવું બને છે કે પ્રગતિ પ્રવૃત્તિ જેવી દેખાય તેટલી ધીરી અને એકધારી હોય છતાં પ્રગતિ તે પ્રગતિ છે. સાચી પ્રગતિ પેચગતિક (સ્ક્રૂ) જેવી હોય છે. જેમ સ્ક્રૂના આંટા લગલગ ગોળ જેવા દેખાવા છતાં ત્રાંસા બનતા બનતા ઊંચા ચઢે છે, તેમ સાચી પ્રગતિમાં ચડવાનું હોય છે. મૃત્યુ જેવી સ્થિતિ-ચુસ્તતા હોતી નથી. સ્થિતિચુસ્તતા એજ અપમૃત્યુ છે એમ સમજી ઉન્નત પથમાં શિક્ષક પ્રગતિશીલ રહે છે.

હરેજીવ જલતી કીટસન, પેટ્રોલેકસ કે વીજળીની રાશનીમાં બલેને તે ગમે તેટલી દેદીગ્યમાન હોય તોપણ કદીએ નવીનતા કે આકર્ષણ જણાતું નથી. ત્યારે સૂર્ય તો એકનો એક ઉગતો છતાં ઝરણુ, વનસ્પતિ ઇત્યાદિથી સમૃદ્ધ લાગે છે. સૂર્ય એ પ્રગતિનો દ્યોતક છે. ખરું પૂછો તો શિક્ષકનું આદિમ લક્ષણ પ્રગતિપ્રેમ છે. જેનામા જેટલી પ્રગતિશીલતા તેટલો તે શિક્ષક.

વ્યક્તિમાત્રની કીમત તે કંઈ જમાનાની છે એ ઉપરથી અંકાય છે. તમારા જમાનાની સાથે હો તો તમે માણસ છો, તેથી પાછળ હો તો જડ છો અને આગળ હો તો પહેલવાન છો. શિક્ષકો સમાજના સાચા પથપ્રદર્શક થશે ત્યારે તેઓ સમાજના ગોખરે ચાલશે અને દોરશે.

૨. સામાન્ય જ્ઞાન. —

મૃત્યુપરિવર્તનના આ જમાનામાં ખાસ કરીને જેમ ખુદિને રચાને સામાન્ય અક્ષતની સવિશેષ કીમત ઉપજે છે, તેમ એકજ વિષયના દ્વધમાંથી પોરાં કાઢે તેવા અથવા વાળ ચીરવાની ખાચેશ ધરાવે તેવી વૃત્તિના માનવીનો દોષ લાવ પૂછતું નથી. આવા માણસને વેદીઓ કે પશ્ચિત મૂર્ખ જેવાં અભિધાનોથી નવાજવામાં આવે છે. આવા માણસો બિચારા અપંગ નહિ તો એકાંગી પ્રાણી હોઈ દયાપાત્ર લેખાય; છતાં જટિલ સમાજ અને સંસ્કૃતિના આ જમાનામાં દોષ એક વિષયને પોતાનો કરવા જેટલી તલ-રપશિતા સાધની એ સૃહણીય નહિ તો લાભપ્રદ તો છે જ.

ઉપયોગવાદના આ રોકડીઆ જમાનામાં એકેવિષયતા અનિવાર્ય થઈ પડી છે. તેના લાભાલાભ સંસ્કૃતિ અને ઉદ્ધારની કમોટીએ કર્યા

વિના એટલું કહી શકાય કે અનેકવિષયતાને બદલે એકવિષયવિશિષ્ટતા ખીસે તો વધારે માફ; કારણ એથી એક વિષયમાં મજબૂત કરવાના લાભ મળે છે અને ખીજા અનેક વિષયો પ્રતિ ધૂણા જન્મતી નથી. 'ડાંઘડેન' સારો કવિ હતો; પરંતુ ગણિતની ચુંગાલમાં એવો તો સંડોવાઈ ગયો કે પછીથી તેનાં કાવ્યકરણ ગણિતની મરુથલીમાં સૂકાઈ ગયાં. આવા એક વિષયતા-એકાંગિક વિકાસના ઉદાહરણ આપણને ત્યાં ત્યાં નગરે પડે છે. ત્યારે એથી ઉલટું એકરસન રાજનીતિમાં ચુંગાઈ ગયો છતાં કાવ્ય અને કળા જેવા અનેકવિધ વિષયોમાં પોતાનો રસ જળવી શક્યો અને તે એટલે સુધી કે એનું માથું છેક ધડી સુધી પણ વંધતું ગયું અને તેનો દરજ્જો દરેક વખતે એની હેટ-ટોપાનું-માપ વધારવું જ પડતું. મતલબ કે એક વિષયને બદલે એકપ્રધાનવિષયતાની જરૂર છે.

માણસ જે સામાન્ય જ શક્તિનો હોય છે અને જે તેનું ચિત્ત અત્યંત અંચળ હોય છે તો કાગળની માફક તે વિષયના સડતા ફળોમાં આંચ માચો કરે છે અને પરિણામે કાગડો જે કે ધરાય છે તોપણ આવી વૃત્તિના માણસ તો મૂર્ખ બની જાય છે. આવા અનેક ઉદરગા આજોટતા જડ મનુષ્યો નકામા છે, એટલે છીછરાપણું એ કાગળના હોડકા જેવું હોવાથી એનાથી જ્ઞાનના સાગર નથીજ તરી શકાતા. આ રીતે જોતાં ઉપરચોટીઆપણું હાંસીપાત્ર છે. વેદીઆપણું દયાપાત્ર છે અને એક-વિષયપ્રાધાન્ય કાંઈક લાંબપ્રદ છે; પણ એ લાભ કદાચ જેટલો આર્થિક હશે તેટલો સાંસ્કારિક તો નહિ જ હોય.

જ્ઞાન એ શક્તિ છે, એ સોફેટિસનું વિધાન એકવિષયપ્રાધાન્ય પરત્વે નથી એમ સમજી શકાય તેમ છે. જ્ઞાનનાં બાહુધ્ય અને વૈવિધ્ય એ બે અંગો છે. ઉંડાઈ સાથે ઉંચાઈ અને વિચાળતા સાથે વિવિધતા જોઈએ.

આજે ત્યારે સુદ્ધાએને સ્થાને બાવન મજલી મહેસાતો અને તલુડીને સ્થાને રેડીઓ શુંજ રલો છે, તેવા દોડધામ અને ચમકતા જમાનામાં જ્ઞાનની વિવિધતા-સામાન્ય જ્ઞાન બહુ જ જરૂરની વસ્તુ થઈ પડે છે. આપણા ટ્રેન્યુએટો, ડબલ ટ્રેન્યુએટોને જીવનની અનેક નાની બાબતોમાં હાસ્ય અને દયા ઉપજે તેવું ભપંકર અજ્ઞાન બતાવતા આપણે ઘણીવાર જોઈએ છીએ. ખરું કહીએ તો અત્યારનું ભણતરજ એમને ધુવડીઆ બનાવી મૂકે છે, જેથી એમના વિષય સિવાય એ જરાયે આથે જોઈ શકતા નથી. આ રીતે જોઈએ તો અજણ લોકો સામાન્ય જ્ઞાનની બાબતમાં એમનાથી ઉતરે તેવા નથી.

પશ્ચિમના દેશો અને જાપાન જેવામાં હિન્દી જુદી વસ્તુરિતિ છે. ત્યાંનો એક મહુર કે ઝાડુ વાગનાર ઘણુ ઘણુ. વિપયો ઉપર ઘણી ઘણી માહિતી ધરાવે છે; કારણકે લોકસમુદાયને ઉપયોગી થાય એવું શિક્ષણપ્રદ વાતાવરણ ત્યાં હોય છે; તેથી તેમની દષ્ટિ તીવ્રતા-વેધકતાને નથી પામતી તો વિસ્તારને તો પામે જ છે; એટલે તેમનું જીવન રમણીય બની શકે છે. નૂતનતા અને વિવિધતાનો એ સહેજે ભોક્તા બને છે. ત્યાંનાં પ્રદર્શનો, મંચદર્યાનો, સહેલગાહો, -ઉત્સવો, સિનેમા, રેલવે, રાજાઓ, વગેરે સાધનો તેમની પાસે આખી દુનિયાના જ્ઞાનની છાજ ધરે છે, અને તેમાંથી તે ગમ્મત સાથે જ્ઞાન મેળવી લે છે.

સામાન્ય જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધનો દેશમાં સામાન્ય ઇષ્ટપદ્ધતિ બોધ, પણ હિન્દમા હજી તેમ બનતું નથી એ કમલાગ્ય લેખાય. ગમે તે હો પણ તેનો અકસીર અને દુકો માર્ગ રાજા છે. જે સ્વાધીનતંત્ર અને પ્રગતિશીલ રાજા હોય તેણે તો બાળકોના વાતાવરણમાં, શિક્ષણમાં, પરીક્ષામાં ને નિરીક્ષણમાં સદા, સર્વત્ર, સર્વથા સામાન્ય જ્ઞાનનાં બીજો બોમે અને ઘોમે વેરવાં જોઈએ.

સામાન્ય જ્ઞાન અક્ષયત માહિતીપ્રધાન છે, એટલે એ જ્ઞાનથી ઉતરતું છે, છતાં તેથી તેની જીવનમાં કોઈ પ્રકારે મદત્તા થતી નથી. ઉસદું જ્ઞાન એ સામાન્ય જ્ઞાનથી ઓર જળકે છે. સામાન્ય જ્ઞાન વિના જ્ઞાન અધુરું અને અદુરું લાગે છે એ બહુ જાણીતી વાત છે; એટલે સામાન્ય જ્ઞાનને પરમ નહિ પણ પ્રથમ સ્થાન તો મળવું જ જોઈએ. વળી બાળકોને જ્ઞાન કરતાં સામાન્ય જ્ઞાન માટેની રચિ, સમજ અને જરૂર વધારે હોય છે. છોકરાં મોપાડ લે કે પક્ષાખાં ખેલે કે પોપટની માફક ગોખે તે કરતાં સામાન્ય જ્ઞાન તેના મગજને તેની માગ પ્રમાણે વિચારપ્રેરક રૂપે પુરું પડાય તો ઘણું દિનાવહ અને ફળપ્રદ બને. ખરી રીતે જોઈએ તો સામાન્ય જ્ઞાન વિચાર જ્ઞાનની બુમિકા રહે છે, અને તેથી તેનો 'પૂર્વપીઠિકા' તરીકે ઉપયોગ સાધી લે તો શિક્ષણમાં પણ ઘણું સધાય.

જ્ઞાન માટેની ઉમર પકવ નથી હોતી ત્યારે પણ સામાન્ય જ્ઞાન માટેની બાળકની આહક સક્રિય અને ધારણા બન્ને તાલુકા કરે તેવી મજેદાર હોય છે. અનુભવથી એમ જણાયું છે કે બાળકનો આ કુતૂહલ-કાળ કે જ્યારે ચિકિત્સક શુદ્ધિનાં ઝરણ વહે છે તે વખતનો લાભ લેવાય તો બાળક પુષ્ટક આગળ વધી જાય છે; કેમકે કુતૂહલવૃત્તિ સંતોષવા તેણે મેળવેલી માહિતી તેને વિચારનો ખોચક પૂરો પાડે છે, અને જો આમ

ન અને તો તેના. મગજનાં ખાસ કરીને અવલોકન, તુલના, વિચારણાનાં ખાનાં પુરતાં ખીલતાં નથી. તે લાગ અતિયોગ અને અતુલયોગથી કુદિત બની ચીમળાઈ જાય છે. વળી જો પદ્ધતિપૂર્વક માહિતી આપવામાં આવે તો બાળકની બાળશુદ્ધિ એ જ્ઞાન ઉપર ઉન્નય રહે અને સામાન્યની આસપાસ વિશેષનાં વર્તુલ રચાતાં જાય અને આખરે જ્ઞાનપુષ્ટ બની રહે. જો એમ નથી બનતું તોય બાળકનો મનોમર્કટ સખણો તો બેસતો જ નથી અને ગમે તે રીતે ગમે તે જાતની વાતો અને ખીનાઓ એ શીખી લે છે. આ રીતે ઘણા કચરો અને જાંખરાં તેની મનોશૂભિમાં લાંગી નીકળવાનાં તે તો ચોક્કસ; મારે જે કરવું તે સાફ કરવું, એ સમજ જ્ઞાનનું વિસ્તરણ પદ્ધતિસર શાને ન કરવું? કાર્યમેય સુકાર્યમ.

આમ સામાન્ય જ્ઞાન પછી જો જ્ઞાન મળે છે તો વિશાળ દૃષ્ટિ અને સાચું દૃષ્ટિ-ગિન્દુ સાંપડે છે, અને આમ એ પગથીયાં ચઢાયાં હોય તો જ્ઞાન પછીનાં પ્રજ્ઞા અને સમજના પગથીયાં ચઢ્યાં સહેલાં થઈ પડે છે. આ રીતે શિક્ષણની દૃષ્ટિએ જોતાં પણ સામાન્ય જ્ઞાનની અગત્ય અને દિતાવહતા સમજાશે. માત્ર એ જ્ઞાનની પસંદગી ક્રમિક, સ્વાભાવિક અને હેતુસાધક હોવી જોઈએ.

સામાન્ય જ્ઞાન એ હાજતરજ બનતું જાય છે. જમનો ધોધમાર આગળ વધે છે. સામાન્ય જ્ઞાન વગરનો જ્ઞાની વિદ્વાન પણ ગમાર લેખાશે અને કુઝી થશે. માણસે વિદ્વાન પણ બનવું જોઈએ. અદ્યુત વિદ્વાન જગત માગી રહ્યું છે, મારે સામાન્ય જ્ઞાનને વેળાસર સ્થાન આપવું જોઈએ. ખરી રીતે જોઈએ તો માણસના મોરણે જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ, અર્થાત્ પ્રત્યેક વિષયનું કેટલુંક પણ તે કેટલુંક તો પુરું અને પાકું જોઈએ; તેમાં કાચું ન ચાલે, નહિતર એ કાચું કાપે થા તો ભાંગશે વાટે. નીમ હકીમ ખતરે જન, એ આપણે ક્યાં નથી જાણતા? ટુંકામાં પક્કે જુ કંઠ પ્રમાણ, અન્યે જુ જાનુ પ્રમાણ એક વિષયમાં ગળાબૂઝ તૃપ્તિ મેળવવી પણ અન્યમાં ગુદણ સુધીના છગછગીઆ પાણીમાં જ્ઞાનદ્રોણ તો સાધવીજ, એકાંગિતા એ અપંગતા છે. વિવિધનો સમન્વય એ જ્ઞાનનો કાયદો છે. જેમ નાનાની બાળતમાં તેમ મોટાની. સામાન્ય જ્ઞાનનો નિયમ નાના મોટા સદુને સરખો લાગ્ય પડે છે; કારણ જ્ઞાન તો અખૂટ છે. માત્ર વિશિષ્ટ જ્ઞાન બધા વિષયનું બધું મેળવવા મારે તો મોટું મેથુસંલા જેવું આયુધ્ય પણ અન્ય થઈ પડે. માત્ર બદુ વિષયજ્ઞ માનવી જ બદુ-તો

એકી સાથે અનેક વિષયને સારો ઇન્સાફ આપી શકે. ખીજથી તો પહોંચી ન વળાય અને પરિણામે સર્વદમ્બ બની જાય.

વય અને અનુભવ સાથે જીવનની ક્ષિતિજ મર્યાદા વધે તેમ સામાન્ય જ્ઞાનની દક્ષા પણ વિસ્તરે છે, એટલે એની આસપાસ પણ ઉન્મેષ રચવો રહ્યો. સામાન્ય જ્ઞાન નાના છોકરાને ફોસલાવવા, સમજાવવાના ગાજરભોરાં નથી. એ મોટાને માટે પણ એકે સરખું ઉપકરક અને આવશ્યક છે. પણ મોટાઓએ એક બાજતમાં ચેતવાનું છે. સામાન્ય જ્ઞાનમાંજ તે અટવાઈ રહેવો ન જોઈએ. એ રીતે સામાન્ય જ્ઞાનની જ્ઞાન ખાતર કશી કિંમત નથી. સામાન્ય જ્ઞાન તો એ રીતે શન્ય જેવું છે, પણ જ્ઞાનના આંકડા પાછળ એ આવે તો સામાન્ય જ્ઞાન વગરના કેવળ જ્ઞાનવાન કરતાં વધી જાય છે.

સામાન્ય જ્ઞાન અને સાધારણ સમજ મળવાથી અસામાન્ય માણસાઈ આવી જાય છે. આ બધું સામાન્ય માણસને લાગુ પડે છે તેથી વધુ શિક્ષકોને લાગુ પડે છે; કારણ શિક્ષક એજ જ્ઞાનગંગાનું ઉગમ-મૂળ છે. એનામા સંકીર્ણતા ન હોય, અદ્વ સતોપિતા ન હોય, મિથ્યા અભિમાન-ઈર્કાસ ન હોય, પણ વિનય, ઉત્સાહ ને જ્ઞાનપિપાસા હશે તો એ જ્ઞાનપાન કર્યા જ કરશે; અને પછી તો એના જ્ઞાનરૂપમાંથી જ્ઞાનની સરવણીઓ આપોઆપ કુદી નીકળશે. ફૂવામાં હશે તો જ હવાડામાં આવશે. દર દેગયે અસ્ત દર ચમચે આયદ માની શિક્ષકે જ્ઞાનનું ટાંકું નહિ, પણ જ્ઞાનનો ફૂપ, જ્ઞાનવાપી જનવું જોઈશે. સામાન્ય જ્ઞાન, સામાન્ય સમજ તથા સામાન્ય હાસ્ય વિના શિક્ષક વિદ્વાન છતાં પેદીઓ દરશે.

૩ યોજનાપદ્ધતિ (પ્રોજેક્ટ મેથડ). —

શિક્ષણમાં પ્રાઈપણ પદ્ધતિ તો સ્વીકારવી જ પડે છે. સર્વ પદ્ધતિઓની વિશિષ્ટતા નિરનિરાળા હોય છે. એ સર્વ પદ્ધતિઓમાં કેટલીક વિષયલક્ષી હોય છે અને તે સારા પરિણામ કે સારી પ્રક્રિયા સાથે છે. ત્યારે કેટલીક વિધાર્થીલક્ષી-પાત્રલક્ષી હોય છે. વિષયલક્ષી કરતાં વિધાર્થીલક્ષી પદ્ધતિ હમેશા ચઢિઆતી ગણાય. ખરી રીતે જોઈએ તો જેમ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં તેમ શિક્ષણ શાસ્ત્રમાં પણ વિષયાત્ર વિષયત્ર ત્યજ સૂત્ર એક રીતે સ્વીકારવા માંડ્યું છે તે સહભાગ્યની નિશાની લેખારી.

પ્રાઈપણ ઉમદમાં ઉમદા વિષય કરતાં વિધાર્થી પોતે વધારે ઉમદા છે. એમ જે પદ્ધતિ સ્વીકારે છે તે પદ્ધતિ વધુ ઉમદા છે. શિક્ષણ એટલે

જીવન અને જીવન એટલેજ શિક્ષણ એ સૂત્રને લંકીને રચાએલી કાંઈ પણ પદ્ધતિ ખરેખરાત ઉમદા જ ગણાય. 'ગ્રાજેટ મેથડ' એટલે યોજના-પદ્ધતિ. એ એક ઉમદા પદ્ધતિ છે. ડાહ્યાન પ્લાન વગેરે તો કેવળ પ્લાન-તરફીઓ માત્ર છે, પણ એના વિશાળ ઉદ્દેશમાં અનેક પ્લાનો અને પદ્ધતિઓને પણ સમાવે તેવી અદ્દાટ અગ્રાધ છતાં સરળ અને જીવનરૂપર્થી જીવનલક્ષી પદ્ધતિઓની મહારાણી સમી આ યોજનાપદ્ધતિ છે. અમેરિકામાં આ પદ્ધતિ ઉદ્ભવ પામી છે અને હિંદમાં પણ એ હીક હીક પ્રચાર પામવા લાગી છે. ખાસ કરીને ખ્રિસ્તી કળવણીની સંસ્થાઓએ એનો અખતરો અહીં આદર્યો છે અને સફળતા મેળવી છે. મોઘામાં (પંજાબ) પણ એ પદ્ધતિ શરૂ થએલી માટે મોઘા મેથડ તરીકે પણ એ ઓળખાય છે. એના વિશે થી દક્ષિણમૂર્તિ ત્રિમાસિકની કાંઈકમાં એક સંવિસ્તર લેખ છે. એ તરફ વાચકોનું લક્ષ્ય ખેંચીએ છીએ. એનું સાહિત્ય વસાવી કાંઈક વિવેક અને સાવચેતીપૂર્વક ક્યાંક ક્યાંક અને ક્યારેક ક્યારેક આદરી નેવાય તો ધણું લાભપ્રદ થઈ પડે અને સ્વરૂપમપ્યસ્ય ધર્મસ્ય વ્રાયતે મહત્તો મયાત, એ ન્યાયે ધણું થઈ શકે. પ્રયોગશાળા પદ્ધતિ જેવીજ આ પદ્ધતિ છે, અને શિક્ષણને જીવનસાત કરવા માટે આ પદ્ધતિ અતિ ઉમદા અને ઉચી છે.

૪. ભાષાશુદ્ધિ. —

શુદ્ધગ્રંથ એ સંસ્કૃતિનું ચિહ્ન છે. જેનામાં શુદ્ધિ અશુદ્ધિનું ભાન જગમું નથી તે જડસુ ભોયડ અને અવિનયી ગણાય. શુદ્ધિ, આચાર, વિચાર અને ઉચ્ચાર પર્યંત જીવનના તમામ ક્ષેત્રમાં હોવી જોઈએ. ઉચ્ચારની શુદ્ધિ એ કાંઈ નકામી વસ્તુ નથી. ઉચ્ચારની અશુદ્ધિ ગ્રામ્યતા, સ્ત્રીજાતા, રૂઢિદોષ, જડતા ઇત્યાદિ આપણી અંદર બેઠેલા દાનવોને લીધે દેખાય છે. એ દાનવોને હણી માનવ બનવાનો પ્રત્યેક ભાષાલક્ષ્તનો ધર્મ છે.

આત્મજાત આદતજાત એ મોટી વસ્તુ છે, અને પરંપરાગત દોષો એવા તો જડ ઘાલી બેસે હોય છે, કે તેનું ઉન્મૂલન કરવું સહેલું થઈ પડતું નથી; એટલે પહેલેથી જ એ બાજત તરફનું દુર્લક્ષ ટાળવું જોઈએ. બાળકો પાસે જેવા ઉચ્ચારના નમુના રલ્લુ થાય છે, અને જેવા ઝીંઝી લે છે અને તેમના મુકુરો તેના નેત્ર અને શ્રવણ પટ ઉપર ઉડે છે, યા તો જે સંસ્કારો તે વાચન અને શ્રવણદ્વારા મેળવે છે, તે તેના નાણક ગગજનાં ભરાઈ બેસે છે. પછી તે ઉખેડવા મુશ્કેલ થઈ પડે છે. અશુદ્ધિદોષ બાળકની આંખ, કાન કે મુખદોષને લીધે જન્મે છે. ખોટું વાંચવાની, સાંભળવાની કે બોલવાની

ટવ પડી જાય છે. આ દોષને યોગનાઈ વાતાવરણ-પ્રત્યેક શુદ્ધ અને શાળામાં ન હોય તો કેવું સહભાગ્ય ? પણ અસ્પૃશ્ય એજ છે કે એ વાતાવરણ એને રોકનાઈ નહિ પણ એ દોષોને રોપનાઈ જ હોય છે; એટલે ધરના મોટેરાઓ અને ખાસ કરીને શાળાના શાસકોની તો એને પહેલેથીજ ખાળવા અને દાળવાની ફરજ થઈ પડે છે. જેમ યાત્રી ગએલો માણસ પોતાના કામમાં વધુ સાધવાની કળા કે હિસ્તાલી દાખવી શકતો નથી, તેમ નિરાશા ને બેપરવાઈ સેવતાં માળાપો અને શિક્ષકો પણ એવી બાબત તરફ સિધ્ધિ રહે છે. શૈથિલ્ય રૂઢ ચતાં સામાન્ય રખસનો પણ આરૂઢ દોનો રૂપે આપણી વાણીમાં જડ આવે છે. પછી તો શાળા, મહાશાળા ને વિદ્યાપીઠના ઉમરા એળંગેતો થાય, તોપણ કદાચ સહેજે આ દોષો આપોઆપ ઓસરી જતા નથી. આ ખીના પણ હરકેઈની જાણ બદાર નથી. પુરાવા તરીકે અંગ્રેજીની કદાપિ સુવસિત ઉચ્ચારણ શૈલીવાળા અધ્યાપકો પણ માતૃભાષામાં ઉચ્ચારણમાં એવા શિથિલ હોય છે કે તેઓની ભાષામાં ખાસ ઓળટુ કે વીધાં ઝળહળતાં નથી એટલું જ નહિ, પણ આગળ વધીને કહીએ તો મોટા મોટા સાક્ષરો, લેખકો અને શિક્ષકોનાં માતૃભાષાનું વાચન અને વાચ્યની એવાં તો છેક કંગાળ અને સદોષ હોય છે કે એથી હરકેઈ સહૃદયીને આઘાત થયા વિના રહે નહિ. ગુર્જરાણાં મુલ્કે ઝાંઘે એ લાજન દાળવા વર્તમાન ઉત્થાન કાળમાં સડુ કોઈએ કટિબદ્ધ થવું જોઈએ. ભાષાનું શુદ્ધીકરણ એ નાના સુના પુણ્ય અને પુરુષાર્થનું કામ નથી.

વળી ‘સું સા પૈસા ચાર’ એવું ને ગુર્જરી ઉપરનું કાળજીનું આજ છે તે દાળવા કેવળ શુદ્ધિ ઉપરાંત અર્થોત્સારી ભાવવાહિતા, ભારવાંહી અવરોહ અને આરોહનું ભાનપણ જગૃત થવું જોઈએ, તોજ સંપૂર્ણ અને સર્વાંગ શુદ્ધિ સાધી શકાય. પ્રાન્તીયતામાં મધુર વ્યક્તિત્વની ત્યાં ત્યાં જેટલી સદોષતા જણાય ત્યાં તેટલી દાળવી જ રહી. વળી બોબા જેવડો ગુજરાત જ મૂળે પ્રાન્ત છે ત્યાં પ્રાન્તીયતાને રચાન પણ જોઈતું રહે. જિલ્લા, કર્યાનાં ભેદપ્રભેદ બને તેટલા ગળી જાય એ દૃષ્ટિ છે. આ કામ ભણેલાં સહૃદયીઓ ખાસ કરી શકે. ત્યારે શાળા શું કરે તે વિચારી સમજીએ, શાળા પહેલાં ઉજ્જેદન કાર્ય કરે. કુટોલો સુધારવામાં લક્ષ આપે એટલા માટે જે ભાષા સંસ્થામાં વપરાય તે ધીમેથી, દૃઢતાથી, ચીવટથી, અને ગંભીર ભવ્યતાથી બોધાય કે જેથી વિદ્યાર્થીઓમાં દોષભાન ને દોષચૂલ્કા પેદા થાય અને શુદ્ધિનું અનુશીલન થયા લાગે.

સામુદાયિક ધોરણે આમાં ઘણું સાધી શકાય; ઉપરાંત વર્ગ અને વ્યક્તિવાર પણ સંસ્થાનું શુદ્ધિ એ ધ્યેય અને ધોરણ હોવું જોઈએ. ખાસ કરીને પહેલાં એ ત્રણ વર્ષમાં જ બીજા રોપાય તો ઘણું સાધી શકાય. આ કામ પાછળ લાંબી જાહેમત ઉઠાવવાની રહેતી નથી. છતાં આની સામે મોરચા મંડાય તો જ સહેલાઈથી અને જલ્દીથી આ સવાલ હાથપર લઈ શકાય.

ઉચ્ચશુદ્ધિ જોઈતી જ મહત્વની લેખનશુદ્ધિ છે, એ પણ યાદ રહેવું ઘટે. આ મારે ભાષાના ઉત્સર્ગનું, તત્સમ શબ્દોનું, ઐતિહાસિકતા અને વ્યુત્પત્તિનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ. ભારવાહિતાનો શુભ તો શુભરાતીમાં ખાસ લખાય થયો જોઈએ અને ગ્રામીણતાના દોષને જલ્દી રૂખસદ મળવી જોઈએ. સાંકડા પદોળા ઉચ્ચાર, વિચિત્ર અને શિથિલ ઉચ્ચાર, તેમજ ગૌરવહીન અને ગ્રામ્ય એવા ઘૂણસ્પદ શબ્દો-શબ્દાપશબ્દોનો વાપર ક્યમક્યમ બંધ થાય એ જરૂરનું છે. જરૂરસાગેવી, તોછડી, ખડખડી, અને નેમોંડ્ય બોલી કે ભાષાને રચાને ગૌરવ, પ્રસાદ, વિશદતા, મધુરતા, ભાવ-લાદિતા પ્રગટાવે એવી બોલી અને ભાષાનું ઘડતર થવું જોઈએ.

સંસ્થાના નોટિસ બોર્ડ ઉપર આવા શબ્દોની યાદીઓ વારંવાર લાગાય તો સામુદાયિક મુધારણા થાય. માતાને મેલી ઘેલી જેવા કે માતાને 'દો ગોળરી' બનાવવા ક્યો સપુત દિમત કરે ? છતાંય આપણે આપણી ભૂભાષા શુદ્ધીની કાંઈક એવી જ દશા પ્રમાદ અને અજ્ઞાનને વશ રાખી નથી કરી રહ્યા શું ? જોડણી એ પણ નિરપયોગી અંગ નથી. ખદશુદ્ધિ એ માનપૂજનની પહેલી અર્ચના છે એ ન બૂલીએ, અને ક્રિતિકા અને બદુરા એટલા અને આગે મળાને આપણે તાખડોખ શક્ય થ એ સંધાઈ કરી છુટીએ.

શિસ્ત. —

શિસ્ત અથવા નિયમનનો સવાલ ખૂબ ચર્ચાિતો રહ્યો છે; પણ હવે એ છે કે નિયમન એ આંતર વસ્તુ છે કે બહિર્ એનો નિર્ણય વિચાર સરખો ક્યો પહેલાં શિસ્તવાદીઓને સળ, ભય, ત્રાસના જંગલો-ખાનો આશ્રય શોધ્યા સિવાય બીજો ઉપાય નહોતો જણાતો. શિસ્ત-વાદીઓ તો ભાનમૂઠ્યા ભીંતમૂઠ્યા માનવીઓ છે. એ બાપડાઓની દયા ની રહી. અસમત વ્યક્તિગત અને સામુદાયિક વ્યવસ્થાની વાત નિર-ખી છે, અને સામુદાયિક તંત્રમાં વ્યવસ્થાની સવિશેષ જરૂર રહે છે

એ ખરી વાત, પણ વ્યવસ્થા અને નિયમન એ એક વસ્તુ નથી. વ્યવસ્થા પરિણામ છે, નિયમન સાધન છે. વ્યવસ્થા માનવ હૃદયની આકાંક્ષા અને સ્વભાવ છે એ આપણે ક્યારે સમજીશું ? સત્યં દિતં પ્રિયં રીતે જ પ્રત્યેક જીવાત્મા વર્તવા તલસતો હોય છે. એમ જો સમજાય તો નિયમનમાં મારફત, રંગડ કે દાબની આટલી બધી જરૂર ન રહે.

નિયમન એ પરલક્ષી વસ્તુ નથી પણ સ્વલક્ષી વસ્તુ છે; એટલે તાન, ચારિત્રવિકાસની માફક તેને બહારથી લાદવાની વસ્તુજ નથી. ઘોડા પરનો ચાણુક કાંઈ મારનારની ઇચ્છા કે શક્તિ ઘોડાને આપતો નથી, પણ ઘોડામાં હોય તો ઇચ્છા અને શક્તિ બળાટકારે અને ભયથી બહાર કઢાવે છે. તેમજ નિયામક પણ સત્તા ધોરણથી નિયત બાળકને નિયોગે છે, કચડે છે અને પાડે છે.

ખરી રીતે જોઈએ તો સ્વયંનિયમન-શ્રવણ નિયમન એજ સાચું નિયમન છે, અને નિયમન અંદરથી ઉભે છે, કાંઈ બહારથી ચોડાતું નથી. આ વાત નીતિવાદી તેમજ નિયમનવાદી બન્નેએ સમજ લેવાની છે. ડૉ. ધ્રુવ મોન્ડીસોર્ડીએ, એ. એસ. તીલ જેવા કેળવણીના વિશ્લેષવાદીએ અને એડમન્ડ હોમ્સ જેવા વિનિત કેળવણીકારોએ બાલનિયમનની પેટ ભરીને ટેકડી કરી છે, અને એ ભ્રમ દૂર કરી સાચી નીતિ અને વ્યવસ્થા બાળકોના જીવનમાં પ્રગટતાં બતાવી આપ્યાં છે. હુબ્બાર્ડનાથ તો જ સાફ, નહિતર હુબ્બાર્ડથી યાંત્રિક-દાંણિક અધીનતા જન્મે છે.

જો નિયામક અને નીતિવાદીમાં બાળક મારે, ખરે જ પ્રેમ હશે, તેના ધંધા ઉપર ભ્રમ હશે, તેના પોતાનામાં જ નીતિનિયમ અને આવડત હશે તો વ્યવસ્થા, પ્રેમ અને નીતિની ભાવના બાળકોમાં આપોઆપ ઉભી નીકળશે. એની શ્રદ્ધા અને પ્રેમનો ચેષ એ બાળકોમાં લાગશે અને બહારથી દાબ મૂકવાની અને તિરાછ થવાની જરૂર રહેશે નહિ.

નીતિવાદી કે નિયામકને પોતાને પોતાનામાં ઓછી શ્રદ્ધા છે, એટલે જ તેને એવા બાલ ઉપાયો લેવા પડે છે. બાળકોની ક્રોધમળતા, સ્વમાન, વ્યવસ્થા, પ્રેમના હૃદયતારોને સ્પર્શવાથી પરિણામ ઉત્પન્ન થવારે આશાજનક અને જાથુકનું આવે છે, એમ સ્વીકારવું અને અનુભવવું જોઈએ. શિસ્ત અને નીતિનાં બહુતાં ટુંકવા કરતાં મૌન, પ્રેમ, સામાજિકતા અને વાર્તા-વિક્તાનો આશ્રય લેવાવો જોઈએ.

હાલના પશ્ચિમના નિયમન- અને નીતિના ખ્યાલ કાઢીને વિનમ્ર ને ઉદાત્ત જાતની ઝનોટ્ટિ દાખવવામાં આવશે તો જલદી દેશની અને આત્માની ઉત્તતિ આવી પહોંચશે એવી ખાતરી રાખવી.

ન્યાં પ્રેમ નથી ત્યાં પ્રગતિ નથી. વિકાસ નથી; માત્ર પ્રવૃત્તિ છે, મુંઘણાં છે. મનમનામણાં અને આંખભિયામણાં છે એમ ખાતરી રાખવી.

આ બધી સામાન્ય શિક્ષણ અને શિષ્યો માટેની સામાન્ય બાબત: થઈ. હા, મોટા વહી ગએલા વઢી ગએલા વિદ્યાર્થીઓને સામાન્ય વિદ્યાર્થીઓની ઉપલી ચિકિત્સા પુરેપુરી લાગુ ન પડે એ બનવા યોગ્ય છે. છતાં તેમાંએ વિવેકલક્ષ્ણ ‘અનિવાર્ય’ શાસન થાય તો પરિણામ સાફ આવે. શિસ્તમાં તીવ્રતા, ડંખ, સગ્ગ, ઉન્માદ ન હોવાં જોઈએ. તેમાં સૌમ્ય, દીર્ઘ દષ્ટિ, સમજાવટ અને સ્નેહ જ હોવાં જોઈએ એ જ સાર છે. ઉપલી તો માત્ર. તે માટેની દલીલ છે.

નેણુવલ, રાણપુર ૩ ઠાભાઈ હ. જાની.

‘ ગુરુજનાં સંભારણાં ’

(૧)

થાયે પ્રભાત રવિ સ્વચ્છ નમે ઉગે ને,
પંખી મૃદુ સ્વર વડે ગીત ગાય મીઠાં;
ઉઠાડી ઉઘ યદી આપતી, પેણુ પાટી,
‘ નિશાળમાં, ઝટ જજે, ભઈ ’ કે’તી માતા.

(૨)

ન્યાં જોઉં છું શિશુ જતાં નિર્દોષ, ભોળાં,
શાળા તણા દિવસ ત્યાં સદુ સંભરે છે;
ને એ બધા દિવસમાં દિન એક જુડો,
સંભારતાં મુજ દગો હલુએ દ્રવે છે.

(૩)

સાહેબ કાઈ દિન એક પધારીઆ’તો
પૂછ્યું મહેને કરી ઉભો જાતલાવી નકશે;
‘ ક્યાં છે ભઈ ભરત દેશની રાજધાની ? ’
હું તો ગયો ચયરતો નકશા કને

(૪)

ત્રિનેત્રશી નયનની ચર્મ ક્ષાલિત્રા ને,
રકતાંગ, ક્રોધજ્વર તપ્ત હિભા ગુરુજ;
સાહેબની પુંકળથી ઉચ્ચી અંગુલિથી,
દેખાડતા ભરત દેશની રાજધાની..

(૫)

સૂઝયું ન કે, વિશ્વ સર્વ ધયા પ્રયત્નો,
સાહેબ હાસ્ય સહ ત્યાંથી ગયા ઉડીને;
ખીન્યા ગુરુ, કહણુ દંડ લગાવી બોલ્યા,
'જા, એસી જા, મુરખ શું ભણુવા ટળો છો?'

(૬)

કેવા હતા વિમલ હા! દિવસો પુરાણ,
વિદ્યાર્થીને ગુરુજ પુત્ર સમાન જોતા;
પ્રાર્થુ પ્રભો! ત્રિર કૃપાવાંધ રાખ છુટા,
તે ગ્રેર સૌ સદય ભાવ ગુરુ ઉરોમાં.

ખંભાત } ચંદ્રકાન્ત મણિશંકર શુક્લ
તા. ૧-૧૧-૧૯૩૪

શિક્ષક !

(એરપાઠ તાલુકા શિક્ષણ જ્ઞાન-પ્રચારક-મંડળમાં રજુ થએલું)
“ છપ્પો. ”

શિક્ષક તે કહેવાય,	જે શિક્ષા પાઠ પદાવે,	
શિક્ષક તે કહેવાય,	જે નહિ બાળક બિવાડે;	
શિક્ષક તે કહેવાય,	જે આદર્શ ઉચ્ચો ધરાવે,	
શિક્ષક તે કહેવાય,	જે આગે અનુભવ લેખવે.	
વળી નામ મોટું કામ લેવું,	શિક્ષકનું છે સર્વદા,	
બોલ્યા નવજરામ નિમે,	અનુભવી કંઈ એકદા. (૧)	
શિક્ષક તે કહેવાય,	જે વિદ્યા વ્યસન વધારતો,	
શિક્ષક તે કહેવાય,	જે પ્રભુમય શિશુ પ્રમાણતો;	
શિક્ષક તે કહેવાય,	જે મંત્રોધી, ધીર, ગુણગ્રાહી છે,	
શિક્ષક તે કહેવાય,	જે આકોંઠી ને આનંદી છે.	

શિક્ષક વીર નિઝવર્મથી, પ્રભુ પાસ પણ પેખાય છે,
શિક્ષક તણાં સત્કાર્યથી, મુખ્ય સ્વર્ગના ઉલ્લાસ છે. (૨)
શિક્ષક તે કહેવાય, જે ત્રાજવા સમ સત્ય છે,
શિક્ષક તે કહેવાય, જે પરમાર્થે સ્વાસ્થ સાધતો;
શિક્ષક તે કહેવાય, જે લાવિધ્ય જગત શુભ રાચતો.
ગોરવ ક્ષેત્ર શિક્ષકતણું, અભિમાનથી ઉજળતો,
છે કર્મ નહિ કળ અધિકાર મારો ગીતા સૂત્ર વિચારતો. (૩)

તા. ૨૧-૯-૩૪. } લલ્લુભાઈ પટેલ
હૈમાસતર, કરંજ રફલ.
જિ. મુરત.

સન ૧૯૩૪ ના માર્ચમાં લેવાએલી છોકરીઓ માટેની
વર્નાક્યુલર ક્ષાંદનલ પરીક્ષામાં બેઠેલા ઉમેદવારોના
કામની સમાલોચના, સૂચનાઓ સાથે.

ભાષા—ન જોઈતી બાબતોથી વિષયને ભરપૂર કરવાની ટેવ
વિદ્યાર્થીઓને પડેલી છે. વિદ્યાર્થીઓ સમજુતી આપતી વખતે શબ્દોના
પર્યાય મૂકી દેતા હતાં, એટલે તેઓ સમજુતી સારી આપી શક્યા નહોતા.
આકરણ, પૃથક્કરણ અને વિરામચિહ્નો ઉપર લક્ષ આપવામાં આવ્યું નથી.

મુખપાઠ:—વળા વિદ્યાર્થીઓ અસ્પષ્ટ રીતે અને ઉતાવળથી વાંચતા
હતા. વાંચતી વખતે તેઓ યોગ્ય શબ્દસમૂહ પાડી શક્યા નહોતા. કવિ-
તાનો મુખપાઠ મતોપકારક હતો. હસ્તલેખોનું વાચન ખામીવાળું હતું.

સૂચના:—શિક્ષકોએ ગદ્યપદ્ય પાઠોની પહેલાં સમજુતી આપવી
અને પછી એવી રીતના તેમને પ્રત્નો પૂછવા કે જેથી તેમને વિચાર કર-
વાની જગ્યા પડે. વિદ્યાર્થીઓને માર્ગદર્શક ચર્ચા પડે એવા સવાલોના ઉત્તર
નમુના રૂપે તેમની સમક્ષ રજુ કરવા. પ્રત્નોના ઉત્તર આપવાનાં કેટલાંક
મનોમનો તેમને મદાવશે પાડવા માટે આપવાં. વિદ્યાર્થીઓની જે જવાબ-
ની નોંધો હોય અને જે નમુનારૂપ હોય તે પાછળ પડી ગએલા વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજન મળે એવા હેતુથી વર્ગમાં મૂકી રાખવી.

જુદા જુદા હસ્તલેખોનું વાચન વારંવાર થવું જોઈએ, જેથી તેઓ
સરજતાથી અને ઝડપથી વાચન કરી શકે, અને ટુકડાં બાંધેલાં મથાળાં
વસ્તુતરથી સમજાવવાં જોઈએ.

કવિતાઓ જુદા જુદા રાગ પ્રમાણે યોગ્ય સ્વરોથી શિક્ષકોએ ગાઈ બતાવવી જોઈએ.

ભાષાશિક્ષણના અંગ તરીકે વ્યાકરણ અને પૃથક્કરણ શીખવવાં જોઈએ અને જુદી જુદી યુક્તિઓદ્વારા તેમજ શુદ્ધિપૂર્વક પ્રશ્નો યોજીને તે વિષયોમાં શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓને રસ લેતા કરવા જોઈએ. વ્યાકરણ કે પૃથક્કરણ નિરાળા વિષય તરીકે શીખવવું નહિ.

નિબંધ:—નિબંધલેખન સાધારણ હતું. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ મુદ્દાસર લખ્યું નહોતું. નિબંધનો વિષય કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે સમજ્યા નહોતા. પરિણામે ‘મુસાફરીનાં સાધન વિષે લખવાને બદલે ‘મુસાફરીના ફાયદા’ વિષે લખી નાખ્યું હતું.

સૂચના:—વિશેષ વાચન જેમ અને તેમ વધારે થવું જોઈએ. જુદા જુદા વિષય સંબંધી સારી રીતે લખાએલી વાર્તાઓ અને નિબંધો વિદ્યાર્થીઓને સરળતાથી પ્રાપ્ત થાય એવી યોજના કરવી જોઈએ. શિક્ષકે થોડાક મુદ્દા આપવા અને પછી નિબંધના રૂપમાં તેઓ; તે મુદ્દાઓને વિસ્તારી લખે. નિબંધમાં થતી ભૂલો તેમજ લેખનશૈલી સંબંધી તેમને માહિતી અપાવી જોઈએ. જર્ગ સમક્ષ વર્ણનાત્મક ગણપત્ર પાડો; હોય તે તે વાંચી બતાવવા જોઈએ અને વિચાર પ્રદર્શિત કરવાની જે ખૂબી તેમને હોય તે તેમને દીકા કરી સારી રીતે સમજાવવી જોઈએ.

શ્રુતલેખન:—કામ એકંદર સતોપકારક હતું. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ શ્રુતલેખન વખતે કેટલાક શબ્દો પડતા મૂકી દીધા હતા.

સૂચના:—પાઠો સમજાવતી વખતે પણ શબ્દોની જોડણી ઉપર યોગ્ય ભાર મૂકવો જોઈએ. જુદા જુદા પાઠોમાંથી કેટલાક ફક્કરાઓનું અનુલેખન અથવા તેનો ઉતારો કરવાનું તેમને કહેવું જોઈએ, અને તેમ કરી તેમને શુદ્ધ લેખન કરવાનો વારંવાર મહાવરો આપવો જોઈએ. શિક્ષકોએ કાળા પાટીઆનો યોગ્ય ઉપયોગ કરી અથવા શબ્દોની નોંધ તે ઉપર કરવી અને વિદ્યાર્થીઓને તે જરાબર અવલોકવા કહેવું જોઈએ. વિરામ-ચિહ્નો અને અક્ષરના મરોડ ઉપર પણ લક્ષ આપવું જોઈએ.

ગણિત અને નામુ:—એકંદર રીતે કામ ઠીક હતું. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓનું કામ શુદ્ધિ વિનાનું હતું. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ પ્રશ્નો વાંચીને જરાબર સમજ્યા નહોતા એમ જણાયું હતું, એટલે ગમે તેમ દિસાયા ગણી કાઢ્યા હતા. તેઓનું જ્ઞાન યાંત્રિક હતું એટલે ખરી રીતે જવાબ આપી શક્યા નહોતા. નામાના પ્રશ્નો ઉત્તર સતોપકારક હતા.

સૂચના:—વિદ્યાર્થીઓને ગણિતનાં મૂળમૂલ સિદ્ધાંતોનું યાકું જ્ઞાન

હોવું, જોઈએ. શિક્ષકોએ બંધી જતના હિસાબ વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ ગણી બતાવવા જોઈએ અને અંદર આપેલા સિદ્ધાંતો તર્કસિદ્ધ પદ્ધતિથી સમજાવવા જોઈએ. તર્ક અને સમજરાક્તિનો વિશ્વાસ નમુનારૂપ યોગ્ય મનોચત્તો આપીને કરવો જોઈએ. તમામ જાતનું યાંત્રિક અને ગોખણ-પટીનું કામ ચાલવા દેવું જોઈએ નહિ. દાખલાની રકમ પહેલાં બરાબર સમજી લેવી જોઈએ અને પછી ક્રમિક પગથીઆથી દાખલો ગણવો. પહેલાં તો શિક્ષકે જે દાખલો ગણવા આપ્યો હોય તે સંબંધી કેટલાક કસોટીના પ્રશ્નો વિદ્યાર્થીઓને પૂછવા અને તેઓ બરાબર સમજ્યા છે કે નહિ તે નક્કી કરવું, અને પછી જ્યાં જૂઠા થતી હોય ત્યાં તે સુધારવી.

ભૂગોળ:—કામ એકંદર સંતોષકારક હતું. વિદ્યાર્થીઓ આબોહવા, વનસ્પતિ અને માનવ જીવનના મુખ્ય ભૌગોલિક સિદ્ધાંતો બરાબર સમજી શક્યા. નકશાનું જ્ઞાન સંતોષકારક નહોતું. વિદ્યાર્થીઓએ જે જવાબ આપ્યા હતાં તે ઉપરથી એમ જણાય છે કે તેઓએ તે વિષયને ગોખી નાખ્યો હતો. ચીન, જાપાન અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની સ્થિતિ હિંદુસ્તાનના નકશા ઉપર બતાવી હતી તેથી એમ જણાય છે કે નકશો જોવાની તેમને ટેવ નથી. જુની પદ્ધતિ પ્રમાણે વિષયશિક્ષણ; ધણું જણાય છે.

સૂચના:—શિક્ષકોએ આ વિષયના શિક્ષણની નવીન પદ્ધતિઓ વિશે માહિતી મેળવી લેવી જોઈએ. શિક્ષણમાં માનવ તત્વ ઉપર ભાર મૂકવો જોઈએ. કાર્યકારણના સિદ્ધાંતોની દૃષ્ટિએ વિષય હંમેશાં શીખવવો જોઈએ. મનુષ્યજીવન અને પ્રાકૃતિક પરિસ્થિતિનો પરસ્પર સંબંધ સંપૂર્ણ રીતે સમજાવવો જોઈએ. મનુષ્યના જીવન તેમજ પ્રાકૃતિક રચનાનાં તત્ત્વોનું વર્ણન કરી વિદ્યાર્થીઓમાં રસ ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ. નકશા અને ચિત્રો અથવા આકૃતિઓનો હંમેશાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ અને નકશામાં હકીકત પુરવી, ચિત્રો કાઢવા તથા સાદી આકૃતિઓ કાઢવી એમ ભૂગોળનું પ્રાયોગિક કામ તેમને સોંપવું જોઈએ. પહેલેથી જુદિપૂર્વકની પ્રશ્નોની યોજના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ વિષયના અભ્યાસ માટે મૂકવી જોઈએ. પછીથી શિક્ષકે તેમના અભ્યાસ માટે વધારાની હકીકત આપવી. વિદ્યાર્થીઓના જ્ઞાનમાં વધારો થાય એવા હેતુથી ભૂગોળનાં કેટલાંક પુસ્તકો વાંચવાની તેમને ભલામણ કરવી જોઈએ. હાલનું ભૂગોળનું જ્ઞાન કેવા પ્રકારનું જોઈએ તે સંબંધી ખ્યાલ એકજ પાઠ્યપુસ્તક વાંચવાથી આવી શકશે નહિ.

ઇતિહાસ:—વિદ્યાર્થીઓને જાતે વિચાર કરી નિર્ણય ઉપર આવવાની તાલીમ મળેલી જણાતી નથી. મુદ્દાસર લખવાને બદલે તેઓએ બનાવેલા સંબંધી લખાણપૂર્વકની હકીકત લખી નાખી હતી, પણ એ માગ-

વામાં આવી નહોતી. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ વાક્યરચના તેમજ વિરામચિહ્નો સંબંધી જૂલો કરી હતી. મુધારા સંબંધી પ્રશ્નના ઘણા થોડા વિદ્યાર્થીઓ જવાબ આપી શક્યા હતા. પરિણામ ઉપરથી એમ જણાય છે કે શાળામાં હળુપણુ ગોખણુપટ્ટી ચાલે છે.

સૂચના:—ઈતિહાસમાંથી નકશા બાબતો શિક્ષકે છોડી દેવી જોઈએ. ભૂતકાળના અનુભવથી મનુષ્યજાત પ્રગતિ કરી શકે છે એ શાસ્ત્ર તરીકે ઇતિહાસનું શિક્ષણ થવું જોઈએ, અને શિક્ષકોએ આ સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ કરતા વિષયો ઉપર વિશેષ ભાર મૂકવો જોઈએ. વિષય શીખવવામાં યુગ-કારક વિષયોને પહેલાં શીખવી પછીના જે બનાવો બન્યા હોય તેનો તેની સાથે સંબંધ જોડવો જોઈએ. તવારીખો સમૂળગી વિસારી દેવાની નથી, કારણ કે તે વડે બનાવોનો કળક્રમ યથાવેગ્ય યાદ રાખી શકાય છે. નકશા અને વંશવૃક્ષો તૈયાર કરી કરાવી ભાંતો ઉપર ટાંગવા જોઈએ કે જેથી વિદ્યાર્થીઓ તેમાંથી જ્ઞાન મેળવી શકે તેમજ સ્મૃતિને તે જોઈ તાજ કરી શકે. વિષયશિક્ષણમાં સંગ્રહસ્થાન અગત્યની બાબત છે. વિદ્યાર્થીઓની મદદથી સંગ્રહ કરવો જોઈએ. પ્રજાની આર્થિક અને સામાજિક તેમજ રાજકીય પ્રગતિને અગત્ય આપવી જોઈએ.

આરોગ્ય:—ખેરાકાની બાબતમાં રેશમ, શણ અને રૂના શા રા ગુણુ છે તેવું વિદ્યાર્થીઓ બરાબર વર્ણન કરી શક્યા નહોતા. ખેરાકાનાં મુખ્ય તત્ત્વો અને વિટામીન-શરત તત્ત્વો-એ બંને વચ્ચેનો ભેદ વિદ્યાર્થીઓ કહી શક્યા નહોતા.

સૂચના:—ખેરાકાનાં તત્ત્વો તેમજ વિટામીનના નકશા તૈયાર કરવા જોઈએ. જાદુઈ જ્ઞાનસતો છુટથી ઉપયોગ થવો જોઈએ. ખેરાક અને આરોગ્ય સંબંધી જુદી જુદી દિશામાં જે જે અખતરઓ થઈ રહ્યા હોય તેવું જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓને આપવું જોઈએ. કાંઈ પાસેના સ્થળે આરોગ્ય પ્રદર્શન ભરાય તો તેનો લાજ લેવો જોઈએ. નકશા અને શરીર સંબંધી ચિત્રપટ્ટોનો જે યોગ્ય ઉપયોગ થાય તો તે ઘણા કીમતી ચર્ચપડશે.

મૃદ્ધિજ્ઞાન:—ઉત્તર એકંદર સંતોષકારક હતા. ઘણી શાળાઓમાં ખજોળ ઉપર જોઈએ તેવું લક્ષ આપવામાં આવ્યું નથી એમ જણાય છે, કારણકે ઘણીજ થોડી ઓકરીઓએ ત્રીજા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો હતો. વિદ્યાર્થીઓનો વરસાદમાપક તેમજ ગરમીમાપક યંત્રો સંબંધી ખ્યાલ ઘણો નબળો હતો.

સૂચના:—વિદ્યાર્થીઓને નિરીક્ષા કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. તેઓએ જે જે કાંઈ જુએ તેનાં ચિત્રો તથા આકૃતિ પાડવાં જોઈએ. જે

અભ્યાસ થયો હોય તેની નોંધ તૈયાર કરી લેવી જોઈએ અને એ નોંધ શિક્ષકે વખતોવખત તપાસવી જોઈએ. ગોખલુપટ્ટીથી આ વિષયનો વિદ્યાર્થીઓને સચોટ ખ્યાલ આવી શકશે નહિ.

સીવણકામ:—કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ માત્ર ખસાનું સીવણ કરી જમડીટના નમુના બતાવ્યા હતા. પીંટના દોરા ભરવાનું કામ તેમજ બખી-આનું કામ સંતોષકારક નહોતું.

સૂચના:—જુદી જુદી જાતના દોરા ભરી સીવણકામનો પાકો મહાવરો પાડવો જોઈએ અને નમુના પણ બતાવવા જોઈએ. માપ પ્રમાણે વેતરવાનું કામ અને તેટલું સંપૂર્ણ હોવું જોઈએ.

ચિત્રકામ:—કામ સંતોષકારક હતું.

સંગીત:—વાચનમાળાની કવિતાઓરાગ અને તાલમાં ગાવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓનું મોહનું સંગીત ખરાબર નહોતું. તેમને વાદ્ય વગાડવાનો સારો મહાવરો હોવો જોઈએ.

ઉડું ઉમેદવારી

ભાષા:—ધણા થોડા વિદ્યાર્થીઓ પાઠનો સંબંધ આપી શક્યા હતા. તેઓ સમજૂતી ખરાબર સંતોષકારક રીતે આપી શક્યા નહોતા. માત્ર શબ્દોના અર્થજ આપી શક્યા હતા. વ્યાકરણ ઉપર ધણું થોડું ભક્ષ આપવામાં આવ્યું છે.

શ્રુતલેખન:—લખાણ સુધારવાની જરૂર છે.

નિબંધ:—નિબંધ જે કે ઠીક લખવામાં આવ્યો હતો તોપણ વિચાર-ચોજના પદ્ધતિપૂર્વક ન હોતી.

ગણિત અને નામુ:—દાખલા ગણતરીમાં પદ્ધતિ, સ્વચ્છતા અને ચોકસાઈની ખામી જણાતી હતી. અપૂર્ણાંક અને લઘુત્તમ સાધારણ ભાજ-કનો વહેવાર ઉપયોગ ધણા થોડા વિદ્યાર્થીઓ જાણતા હતા.

આ વિષયના શિક્ષણમાં સ્વચ્છતા અને પદ્ધતિ સંબંધી ઘણો સુધારો થવાની જરૂર જણાય છે.

ઇતિહાસ:—હિંદોના પ્રાચીન ઇતિહાસ વિસારી દેવામાં આવ્યો હતો. વિદ્યાર્થીઓને સુધારા, સલાઓ, ગોળમેજી પરિષદ અને શ્વેતપત્રનો ખીલકુલ ખ્યાલ નહોતો.

આરોગ્ય:—એકંદર કામ સાધારણ હતું.

સૃષ્ટિજ્ઞાન:—દોષપિયું વિદ્યાર્થીએ ખગોળના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો નહોતો. ગરમીમાપક યંત્ર સંબંધી જ્ઞાન થોડાકજ વિદ્યાર્થીઓને હતું. એકંદર કામ સાધારણ હતું.

પંચાંગ-ઈ૦ સં ૧૯૩૫ સંવત ૧૯૬૧-૬૨

બાનુઆરિ				ફેબ્રુઆરિ				માર્ચ				એપ્રિલ				મે				જુન			
માગશર-પોષ				પોષ-મહા				મહા-ફાલ્ગુ				ફાલ્ગુ-ચૈત્ર				ચૈત્ર-વૈશાખ				વૈશાખ-જ્યેષ્ઠ			
તારીખ	તિથિ	વાર	જાત	તિથિ	વાર	જાત	તિથિ	વાર	જાત	તિથિ	વાર	જાત	તિથિ	વાર	જાત	તિથિ	વાર	જાત	તિથિ	વાર	જાત	તિથિ	વાર
૧	૧ મંગળ	૨૪	૧૩ શુક્ર	૨૬	૧૧ શુક્ર	૨૪	૧૩ સોમ	૨૬	૧૩ બુધ	૨૭	૦૧ શનિ	૨૮	૦૧ શનિ	૨૯	૦૧ શનિ	૨૯	૦૧ શનિ	૩૦	૦૧ શનિ	૩૦	૦૧ શનિ	૩૦	૦૧ શનિ
૨	૨ બુધ	૨૫	૧૪ શનિ	૨૭	૧૨ શનિ	૨૫	૧૪ મંગળ	૨૭	૦૨ ગુરુ	૨૮	૦૨ ગુરુ	૨૯	૦૨ ગુરુ	૩૦	૦૨ ગુરુ	૩૦	૦૨ ગુરુ	૩૦	૦૨ ગુરુ	૩૦	૦૨ ગુરુ	૩૦	૦૨ ગુરુ
૩	૩ ગુરુ	૨૬	૦૧ રવિ	૨૮	૧૩ રવિ	૨૬	૦૧ બુધ	૨૮	૦૩ શનિ	૨૯	૦૩ શનિ	૩૦	૦૩ શનિ	૩૧	૦૩ શનિ	૩૧	૦૩ શનિ	૩૧	૦૩ શનિ	૩૧	૦૩ શનિ	૩૧	૦૩ શનિ
૪	૪ શુક્ર	૨૭	૧ સોમ	૨૯	૧૪ સોમ	૨૭	૧ ગુરુ	૨૯	૦૪ મંગળ	૩૦	૦૪ મંગળ	૩૧	૦૪ મંગળ	૩૧	૦૪ મંગળ	૩૧	૦૪ મંગળ	૩૧	૦૪ મંગળ	૩૧	૦૪ મંગળ	૩૧	૦૪ મંગળ
૫	૫ શનિ	૨૮	૨ મંગળ	૩૦	૦૧ મંગળ	૨૮	૨ શુક્ર	૩૦	૦૫ સોમ	૩૧	૦૫ સોમ	૩૧	૦૫ સોમ	૩૧	૦૫ સોમ	૩૧	૦૫ સોમ	૩૧	૦૫ સોમ	૩૧	૦૫ સોમ	૩૧	૦૫ સોમ
૬	૬ રવિ	૨૯	૩ બુધ	૩૧	૨ બુધ	૨૯	૩ શનિ	૩૧	૦૬ મંગળ	૩૧	૦૬ મંગળ	૩૧	૦૬ મંગળ	૩૧	૦૬ મંગળ	૩૧	૦૬ મંગળ	૩૧	૦૬ મંગળ	૩૧	૦૬ મંગળ	૩૧	૦૬ મંગળ
૭	૭ સોમ	૩૦	૪ ગુરુ	૩૨	૩ ગુરુ	૩૦	૪ રવિ	૩૨	૦૭ સોમ	૩૧	૦૭ સોમ	૩૧	૦૭ સોમ	૩૧	૦૭ સોમ	૩૧	૦૭ સોમ	૩૧	૦૭ સોમ	૩૧	૦૭ સોમ	૩૧	૦૭ સોમ
૮	૮ મંગળ	૩૧	૫ શુક્ર	૩૩	૪ શુક્ર	૩૧	૫ સોમ	૩૩	૦૮ મંગળ	૩૧	૦૮ મંગળ	૩૧	૦૮ મંગળ	૩૧	૦૮ મંગળ	૩૧	૦૮ મંગળ	૩૧	૦૮ મંગળ	૩૧	૦૮ મંગળ	૩૧	૦૮ મંગળ
૯	૯ બુધ	૩૨	૬ શનિ	૩૪	૫ શનિ	૩૨	૬ મંગળ	૩૪	૦૯ મંગળ	૩૧	૦૯ મંગળ	૩૧	૦૯ મંગળ	૩૧	૦૯ મંગળ	૩૧	૦૯ મંગળ	૩૧	૦૯ મંગળ	૩૧	૦૯ મંગળ	૩૧	૦૯ મંગળ
૧૦	૧૦ ગુરુ	૩૩	૭ રવિ	૩૫	૬ રવિ	૩૩	૭ બુધ	૩૫	૧૦ શનિ	૩૧	૧૦ શનિ	૩૧	૧૦ શનિ	૩૧	૧૦ શનિ	૩૧	૧૦ શનિ	૩૧	૧૦ શનિ	૩૧	૧૦ શનિ	૩૧	૧૦ શનિ
૧૧	૧૧ શુક્ર	૩૪	૮ સોમ	૩૬	૭ સોમ	૩૪	૮ ગુરુ	૩૬	૧૧ મંગળ	૩૧	૧૧ મંગળ	૩૧	૧૧ મંગળ	૩૧	૧૧ મંગળ	૩૧	૧૧ મંગળ	૩૧	૧૧ મંગળ	૩૧	૧૧ મંગળ	૩૧	૧૧ મંગળ
૧૨	૧૨ શનિ	૩૫	૯ મંગળ	૩૭	૮ મંગળ	૩૫	૯ શુક્ર	૩૭	૧૨ સોમ	૩૧	૧૨ સોમ	૩૧	૧૨ સોમ	૩૧	૧૨ સોમ	૩૧	૧૨ સોમ	૩૧	૧૨ સોમ	૩૧	૧૨ સોમ	૩૧	૧૨ સોમ
૧૩	૧૩ રવિ	૩૬	૧૦ બુધ	૩૮	૯ બુધ	૩૬	૧૦ શનિ	૩૮	૧૩ મંગળ	૩૧	૧૩ મંગળ	૩૧	૧૩ મંગળ	૩૧	૧૩ મંગળ	૩૧	૧૩ મંગળ	૩૧	૧૩ મંગળ	૩૧	૧૩ મંગળ	૩૧	૧૩ મંગળ
૧૪	૧૪ સોમ	૩૭	૧૧ ગુરુ	૩૯	૧૦ ગુરુ	૩૭	૧૧ રવિ	૩૯	૧૪ મંગળ	૩૧	૧૪ મંગળ	૩૧	૧૪ મંગળ	૩૧	૧૪ મંગળ	૩૧	૧૪ મંગળ	૩૧	૧૪ મંગળ	૩૧	૧૪ મંગળ	૩૧	૧૪ મંગળ
૧૫	૧૫ મંગળ	૩૮	૧૨ શુક્ર	૪૦	૧૧ શુક્ર	૩૮	૧૨ સોમ	૪૦	૧૫ મંગળ	૩૧	૧૫ મંગળ	૩૧	૧૫ મંગળ	૩૧	૧૫ મંગળ	૩૧	૧૫ મંગળ	૩૧	૧૫ મંગળ	૩૧	૧૫ મંગળ	૩૧	૧૫ મંગળ
૧૬	૧૬ બુધ	૩૯	૧૩ શનિ	૪૧	૧૨ શનિ	૩૯	૧૬ મંગળ	૪૧	૧૬ મંગળ	૩૧	૧૬ મંગળ	૩૧	૧૬ મંગળ	૩૧	૧૬ મંગળ	૩૧	૧૬ મંગળ	૩૧	૧૬ મંગળ	૩૧	૧૬ મંગળ	૩૧	૧૬ મંગળ
૧૭	૧૭ ગુરુ	૪૦	૧૪ રવિ	૪૨	૧૩ રવિ	૪૦	૧૭ શુક્ર	૪૨	૧૭ શુક્ર	૩૧	૧૭ શુક્ર	૩૧	૧૭ શુક્ર	૩૧	૧૭ શુક્ર	૩૧	૧૭ શુક્ર	૩૧	૧૭ શુક્ર	૩૧	૧૭ શુક્ર	૩૧	૧૭ શુક્ર
૧૮	૧૮ શુક્ર	૪૧	૧૫ સોમ	૪૩	૧૪ સોમ	૪૧	૧૮ મંગળ	૪૩	૧૮ મંગળ	૩૧	૧૮ મંગળ	૩૧	૧૮ મંગળ	૩૧	૧૮ મંગળ	૩૧	૧૮ મંગળ	૩૧	૧૮ મંગળ	૩૧	૧૮ મંગળ	૩૧	૧૮ મંગળ
૧૯	૧૯ શનિ	૪૨	૧૬ મંગળ	૪૪	૧૫ મંગળ	૪૨	૧૯ શુક્ર	૪૪	૧૯ શુક્ર	૩૧	૧૯ શુક્ર	૩૧	૧૯ શુક્ર	૩૧	૧૯ શુક્ર	૩૧	૧૯ શુક્ર	૩૧	૧૯ શુક્ર	૩૧	૧૯ શુક્ર	૩૧	૧૯ શુક્ર
૨૦	૨૦ રવિ	૪૩	૧૭ બુધ	૪૫	૧૬ બુધ	૪૩	૨૦ શનિ	૪૫	૨૦ શનિ	૩૧	૨૦ શનિ	૩૧	૨૦ શનિ	૩૧	૨૦ શનિ	૩૧	૨૦ શનિ	૩૧	૨૦ શનિ	૩૧	૨૦ શનિ	૩૧	૨૦ શનિ
૨૧	૨૧ સોમ	૪૪	૧૮ ગુરુ	૪૬	૧૭ ગુરુ	૪૪	૨૧ મંગળ	૪૬	૨૧ મંગળ	૩૧	૨૧ મંગળ	૩૧	૨૧ મંગળ	૩૧	૨૧ મંગળ	૩૧	૨૧ મંગળ	૩૧	૨૧ મંગળ	૩૧	૨૧ મંગળ	૩૧	૨૧ મંગળ
૨૨	૨૨ મંગળ	૪૫	૧૯ શુક્ર	૪૭	૧૮ શુક્ર	૪૫	૨૨ શનિ	૪૭	૨૨ શનિ	૩૧	૨૨ શનિ	૩૧	૨૨ શનિ	૩૧	૨૨ શનિ	૩૧	૨૨ શનિ	૩૧	૨૨ શનિ	૩૧	૨૨ શનિ	૩૧	૨૨ શનિ
૨૩	૨૩ બુધ	૪૬	૨૦ સોમ	૪૮	૧૯ સોમ	૪૬	૨૩ મંગળ	૪૮	૨૩ મંગળ	૩૧	૨૩ મંગળ	૩૧	૨૩ મંગળ	૩૧	૨૩ મંગળ	૩૧	૨૩ મંગળ	૩૧	૨૩ મંગળ	૩૧	૨૩ મંગળ	૩૧	૨૩ મંગળ
૨૪	૨૪ ગુરુ	૪૭	૨૧ રવિ	૪૯	૨૦ રવિ	૪૭	૨૪ શુક્ર	૪૯	૨૪ શુક્ર	૩૧	૨૪ શુક્ર	૩૧	૨૪ શુક્ર	૩૧	૨૪ શુક્ર	૩૧	૨૪ શુક્ર	૩૧	૨૪ શુક્ર	૩૧	૨૪ શુક્ર	૩૧	૨૪ શુક્ર
૨૫	૨૫ શનિ	૪૮	૨૨ મંગળ	૫૦	૨૧ મંગળ	૪૮	૨૫ શનિ	૫૦	૨૫ શનિ	૩૧	૨૫ શનિ	૩૧	૨૫ શનિ	૩૧	૨૫ શનિ	૩૧	૨૫ શનિ	૩૧	૨૫ શનિ	૩૧	૨૫ શનિ	૩૧	૨૫ શનિ
૨૬	૨૬ સોમ	૪૯	૨૩ ગુરુ	૫૧	૨૨ ગુરુ	૪૯	૨૬ મંગળ	૫૧	૨૬ મંગળ	૩૧	૨૬ મંગળ	૩૧	૨૬ મંગળ	૩૧	૨૬ મંગળ	૩૧	૨૬ મંગળ	૩૧	૨૬ મંગળ	૩૧	૨૬ મંગળ	૩૧	૨૬ મંગળ
૨૭	૨૭ મંગળ	૫૦	૨૪ શુક્ર	૫૨	૨૩ શુક્ર	૫૦	૨૭ શનિ	૫૨	૨૭ શનિ	૩૧	૨૭ શનિ	૩૧	૨૭ શનિ	૩૧	૨૭ શનિ	૩૧	૨૭ શનિ	૩૧	૨૭ શનિ	૩૧	૨૭ શનિ	૩૧	૨૭ શનિ
૨૮	૨૮ શનિ	૫૧	૨૫ સોમ	૫૩	૨૪ સોમ	૫૧	૨૮ મંગળ	૫૩	૨૮ મંગળ	૩૧	૨૮ મંગળ	૩૧	૨૮ મંગળ	૩૧	૨૮ મંગળ	૩૧	૨૮ મંગળ	૩૧	૨૮ મંગળ	૩૧	૨૮ મંગળ	૩૧	૨૮ મંગળ
૨૯	૨૯ રવિ	૫૨	૨૬ મંગળ	૫૪	૨૫ મંગળ	૫૨	૨૯ શુક્ર	૫૪	૨૯ શુક્ર	૩૧	૨૯ શુક્ર	૩૧	૨૯ શુક્ર	૩૧	૨૯ શુક્ર	૩૧	૨૯ શુક્ર	૩૧	૨૯ શુક્ર	૩૧	૨૯ શુક્ર	૩૧	૨૯ શુક્ર
૩૦	૩૦ સોમ	૫૩	૨૭ ગુરુ	૫૫	૨૬ ગુરુ	૫૩	૩૦ મંગળ	૫૫	૩૦ મંગળ	૩૧	૩૦ મંગળ	૩૧	૩૦ મંગળ	૩૧	૩૦ મંગળ	૩૧	૩૦ મંગળ	૩૧	૩૦ મંગળ	૩૧	૩૦ મંગળ	૩૧	૩૦ મંગળ
૩૧	૩૧ બુધ	૫૪	૨૮ શનિ	૫૬	૨૭ શનિ	૫૪	૩૧ મંગળ	૫૬	૩૧ મંગળ	૩૧	૩૧ મંગળ	૩૧	૩૧ મંગળ	૩૧	૩૧ મંગળ	૩૧	૩૧ મંગળ	૩૧	૩૧ મંગળ	૩૧	૩૧ મંગળ	૩૧	૩૧ મંગળ

સંપાદક:—મનમુખલાલ દયાળજીભાઈ મહેતા

હિન્દી સન ૧૩૫૩-૫૪

લુધાઈ		ઑગરટ		સાપ્ટેમ્બર		ઑક્ટોબર		નવેમ્બર		ડિસેમ્બર	
આવણ		આવણ		આવણ		આવણ		આવણ		આવણ	
જા	તિ	જા	તિ	જા	તિ	જા	તિ	જા	તિ	જા	તિ
સોમ	૨૬	૨ શુક્ર	૧	૩ રવિ	૨	૪ મંગળ	૨	૫ શુક્ર	૪	૬ રવિ	૪
મંગળ	૩૦	૩ શુક્ર	૨	૪ સોમ	૩	૫ શુક્ર	૩	૬ શનિ	૫	૭ સોમ	૫
બુધ	૧	૪ શનિ	૩	૫ મંગળ	૪	૬ શુક્ર	૪	૭ રવિ	૬	૮ મંગળ	૬
ગુરુ	૨	૫ રવિ	૪	૬ શુક્ર	૫	૭ શુક્ર	૫	૮ સોમ	૭	૯ શુક્ર	૭
શુક્ર	૩	૬ સોમ	૫	૭ ગુરુ	૬	૮ શનિ	૬	૯ મંગળ	૮	૧૦ ગુરુ	૮
શનિ	૪	૭ મંગળ	૬	૮ શુક્ર	૭	૯ રવિ	૭	૧૦ શુક્ર	૯	૧૧ શુક્ર	૯
રવિ	૫	૮ શુક્ર	૭	૯ શનિ	૮	૧૦ સોમ	૮	૧૨ ગુરુ	૧૦	૧૨ શનિ	૧૦
સોમ	૬	૯ ગુરુ	૮	૧૦ રવિ	૯	૧૧ મંગળ	૯	૧૩ શુક્ર	૧૧	૧૩ રવિ	૧૧
મંગળ	૭	૧૦ શુક્ર	૯	૧૧ સોમ	૧૦	૧૨ શુક્ર	૧૦	૧૪ શનિ	૧૨	૧૪ સોમ	૧૨
બુધ	૮	૧૧ શનિ	૧૦	૧૨ મંગળ	૧૧	૧૩ ગુરુ	૧૧	૧૫ રવિ	૧૩	૧૫ મંગળ	૧૩
ગુરુ	૯	૧૨ રવિ	૧૧	૧૩ શુક્ર	૧૨	૧૪ શુક્ર	૧૨	૧ સોમ	૧૪	૧ શુક્ર	૧૪
શુક્ર	૧૦	૧૩ સોમ	૧૨	૧૪ ગુરુ	૧૩	૧૫ શનિ	૧૩	૨ મંગળ	૧૫	૨ ગુરુ	૧૫
શનિ	૧૧	૧૪ મંગળ	૧૩	૧ શુક્ર	૧૪	૧ રવિ	૧૪	૩ શુક્ર	૧૬	૩ શુક્ર	૧૬
રવિ	૧૨	૧૫ શુક્ર	૧૪	૨ શનિ	૧૫	૩ સોમ	૧૫	૪ ગુરુ	૧૭	૪ શનિ	૧૭
સોમ	૧૩	૧ ગુરુ	૧૫	૩ રવિ	૧૬	૪ મંગળ	૧૬	૫ શુક્ર	૧૮	૫ રવિ	૧૮
મંગળ	૧૪	૨ શુક્ર	૧૬	૪ સોમ	૧૭	૫ શુક્ર	૧૭	૬ શનિ	૧૯	૬ સોમ	૧૯
બુધ	૧૫	૩ શનિ	૧૭	૫ મંગળ	૧૮	૬ ગુરુ	૧૮	૭ રવિ	૨૦	૭ મંગળ	૨૦
ગુરુ	૧૬	૪ રવિ	૧૮	૬ શુક્ર	૧૯	૭ શુક્ર	૧૯	૮ સોમ	૨૧	૮ શુક્ર	૨૧
શુક્ર	૧૭	૫ સોમ	૧૯	૭ ગુરુ	૨૦	૮ શનિ	૨૦	૯ મંગળ	૨૨	૯ ગુરુ	૨૨
શનિ	૧૮	૬ મંગળ	૨૦	૮ શુક્ર	૨૧	૯ રવિ	૨૧	૧૦ શુક્ર	૨૩	૧૦ શુક્ર	૨૩
રવિ	૧૯	૮ શુક્ર	૨૧	૯ શનિ	૨૨	૧૦ સોમ	૨૨	૧૧ ગુરુ	૨૪	૧૧ શનિ	૨૪
સોમ	૨૦	૯ ગુરુ	૨૨	૧૦ રવિ	૨૩	૧૧ મંગળ	૨૩	૧૨ શુક્ર	૨૫	૧૨ રવિ	૨૫
મંગળ	૨૧	૧૦ શુક્ર	૨૩	૧૧ સોમ	૨૪	૧૧ શુક્ર	૨૪	૧૩ શનિ	૨૬	૧૩ સોમ	૨૬
બુધ	૨૨	૧૧ શનિ	૨૪	૧૨ મંગળ	૨૫	૧૨ ગુરુ	૨૫	૧૪ રવિ	૨૭	૧૪ મંગળ	૨૭
ગુરુ	૨૩	૧૨ રવિ	૨૫	૧૩ શુક્ર	૨૬	૧૩ શુક્ર	૨૬	૧૪ સોમ	૨૮	૧૪ શુક્ર	૨૮
શુક્ર	૨૪	૧૩ સોમ	૨૬	૧૪ ગુરુ	૨૭	૧૪ શનિ	૨૭	૧૫ મંગળ	૨૯	૧૫ ગુરુ	૨૯
શનિ	૨૫	૧૪ મંગળ	૨૭	૧૫ શુક્ર	૨૮	૧૫ રવિ	૨૮	૧૬ શુક્ર	૩૦	૧૬ શુક્ર	૩૦
રવિ	૨૬	૧૫ શુક્ર	૨૮	૧૬ શનિ	૨૯	૧૬ સોમ	૨૯	૧૭ ગુરુ	૩૧	૧૭ શનિ	૩૧
સોમ	૨૭	૧૬ ગુરુ	૨૯	૧૭ રવિ	૩૦	૧૭ મંગળ	૩૦	૧૮ શુક્ર	૩	૧૮ રવિ	૩
મંગળ	૨૮	૧૭ શુક્ર	૩૦	૧૮ સોમ	૩૧	૧૮ શુક્ર	૩૧	૧૯ શનિ	૪	૧૯ સોમ	૪
બુધ	૨૯	૧૮ શનિ	૩૧	૧૯ ગુરુ	૩૨	૧૯ શુક્ર	૩૨	૨૦ મંગળ	૫	૨૦ ગુરુ	૫

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર મધનલ પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ

નંબર ૮૯૯૨

ઇ. સ. ૧૯૩૬ ની સાલમાં ચનારી કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર મધનલ પરીક્ષા માટે નીચેના પાઠો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:—

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (ગુજરાતી)—

ગદ્ય:—કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ૩ જાના સધળા પાઠો.

પદ્ય:—કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ૩ જામાંથી ૬, ૯, ૧૨, ૨૨, ૨૬ અને ૩૦, એ છ પાઠો.

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (ઉર્દુ)—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ જહી ચોપડી (સને ૧૯૩૨ ની પાંચમી આવૃત્તિ)—પાઠો:—૧, ૨, ૩, ૪, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૨, ૧૬, ૧૭, ૧૯, ૨૩, ૨૪, ૨૭, ૨૯, ૩૧, ૩૨, ૩૪, ૩૬, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૪, ૪૫, ૪૬, ૪૭ અને ૪૮ (બધા મળી ૨૮ પાઠો).

પદ્ય:—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ જહી ચોપડી (સને ૧૯૩૨ ની પાંચમી આવૃત્તિ)—પાઠો:—૫, ૧૦, ૧૫, ૨૦, ૨૫ અને ૩૦ (બધા મળી ૭ પાઠો).

ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબની ઓફિસ અમદાવાદ, તા. ૨૫-૧૦-૧૯૩૪. } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. જી. શાસ્ત્રી. એન્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૧૬-૧૧-૧૯૩૪ના પત્ર નંબર ૧૦૪૦૪ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

છોકરાઓ માટેની વર્નાક્યુલર મધનલ પરીક્ષા

ઉત્તર ભાગ

નં. ૧૦૮૯૦ સને ૧૯૩૬ માં ચનારી છોકરાઓ માટેની વ. શ. પરીક્ષા માટે નીચેના પાઠો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:—

ગુજરાતી

પહેલો વિષય—ગુજરાતી—

ગદ્ય—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (એપ્રિલ ૧૯૩૪ ની આવૃત્તિ):—

પહેલા ભાગમાંથી સધળા ગદ્યના પાઠો.

૫૬—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (એપ્રિલ ૧૯૩૪ ની આવૃત્તિ):—

પાકો : ૩, ૭, ૧૨, ૨૪, ૨૮, ૪૦, ૪૪, ૫૧ અને ૫૩ (નવ પાક)

ઉર્દુ-ગુજરાતી

પહેલો વિષય-ઉર્દુ—

૬૭—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૪ ની ૫ મી આવૃત્તિ):—

પાકો : પહેલા ભાગમાંથી સઘળા ગદ્યના પાકો.

૬૮—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૪ ની ૫ મી આવૃત્તિ):—

પાકો : ૬, ૧૦, ૧૬, ૨૩, ૨૯, ૩૨ અને ૩૫ (૭ પાક).

છઠ્ઠી વિષય-ગુજરાતી (એપ્રિલ ૧૯૩૪)—

કેળવણીખાતાની પાંચમી ચોપડી (એપ્રિલ ૧૯૩૪ની આવૃત્તિ):—

પાકો : ૨, ૩, ૬, ૮, ૧૬, ૨૧, ૨૮, ૩૩, ૩૫, ૩૬, ૪૦, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૭, ૪૯, ૫૦, ૫૧, ૫૨ અને ૫૫ (બધા મળી ૨૦ પાક).

ગુજરાતી-ઉર્દુ

પહેલો વિષય-ગુજરાતી—

૬૯—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (એપ્રિલ ૧૯૩૪ની આવૃત્તિ):—

પાકો : ૧, ૪, ૫, ૬, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૩, ૧૫, ૧૭, ૧૮, ૨૧, ૨૩, ૨૫, ૨૭, ૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૩, ૩૪, ૩૫, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૩, ૪૫, ૪૬, ૪૭, ૪૯, ૫૦, ૫૨ અને ૫૪ (બધા મળી ૩૫ પાક).

૭૦—કેળવણીખાતાની સાતમી ચોપડી (એપ્રિલ ૧૯૩૪ની આવૃત્તિ):—

પાકો : ૩, ૭, ૪૦, ૪૪ અને ૪૮ (૫ પાક).

છઠ્ઠી વિષય-ઉર્દુ—

૭૧—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૪ ની ૫ મી આવૃત્તિ):—

પાકો : ૧, ૭, ૧૫, ૧૮, ૧૯, ૨૧, ૨૨, ૨૪, ૨૫, ૩૦, ૩૧, ૩૩, ૩૬, ૩૮ અને ૪૯ (૧૫ પાક).

૭૨—કેળવણીખાતાની ઉર્દુ સાતમી ચોપડી (સને ૧૯૩૪ ની ૫ મી આવૃત્તિ):—

પાઠો : ૧૦, ૧૩, ૧૬, ૨૯ અને ૩૨ (૫ પાઠ).

ઉ. ભા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જી. ઇ. શાસ્ત્રી
સાહેબની ઓફિસ, અમદાવાદ, } એન્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.
તા. ૩૦-૧૧-૧૯૩૪. }

(ઉ. ભા. ના મે. એન્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૩૦-૧૧-૧૯૩૪ના
પત્ર નં. ૧૦૮૯૨ માં કરેલી સૂચનાનુસાર)

છોકરાઓ માટેની વર્તિક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ નં. ૧૧૮૩૬

આથી જાહેર કરવામા આવે છે કે ઉત્તર ભાગમાં છોકરાઓ માટેની
વર્તિક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષા તા. ૨૯ મી માર્ચ ૧૯૩૫ ને શુક્રવારે અને
તે પછીના (રવિવાર તા. ૩૧ મી માર્ચ ૧૯૩૫ સીવાયના) દિવસોએ ઉત્તર
ભાગમાં નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

અમદાવાદ

ભરુચ

નડિયાદ

સુરત

ગોધરા

૨. સદરહુ પરીક્ષા તા. ૧૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૮ ના નં. ૨૨૮૮ ની
ફાઈનલ પરીક્ષામાં સરકારી જાહેરખબરમાં જણાવ્યા મુજબ અને તે પછી
સુધારેલી તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બર અને ૧૯૨૮ ના મુબરક ગવર્નમેન્ટ ગેઝેટના
ભાગ પહેલાના પૃષ્ઠ ૧૯૬૮ થી ૧૯૭૨ સુધીમાં પ્રગટ કરેલી જાહેર ખબર
મુજબ લેવામાં આવશે.

૩. દરેક સ્થળે પરીક્ષાનું કામ કમિટીને હસ્તક રહેશે. અમદાવાદ,
નડિયાદ, ગોધરા, ભરુચ અને સુરતની સરકારી હાઈસ્કૂલોના હેડમાસ્ટરો તે
તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ તરીકે કામ કરશે.

૪. નક્કી કરેલું જાપેલું ફોર્મ ભરીને ઉમેદવારોએ પોતાની અરજી
તથા પરીક્ષાની ફીના રૂ. ૬) જે સ્થળે પોતે પરીક્ષા આપવા ઇચ્છતા
હોય તે સ્થળોની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખ ઉપર તા. ૨૫ મી ફેબ્રુઆરી
૧૯૩૫ સુધીમાં કે તે પહેલાં મોકલી આપવી. તે તારીખ પછી મળેલી
અરજીઓ સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

છેલ્લારાખે માટેની વર્નાક્યુલર ક્ષમનક પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ ૫૭

પરીક્ષા માટેની અરજીનું ફોર્મ પ્રેસિડેન્ટ કનેથી વગર ફીએ અરજી કરવાથી મળી શકશે.

૫. અભ્યાસક્રમની ચોપડીઓનાં નામ તા. ૨૧ મી ડિસેમ્બર ૧૯૩૩ ના મુબરના સરકારી ગેઝેટના ભાગ બીજાના પૃષ્ઠ ૨૬૧૦ માં પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે.

૬. દરેક પુરુષ વિદ્યાર્થીનું તા. ૧ લી એપ્રિલ ૧૯૩૫ સુધીમાં ૨૫ મુબર પુર્વે પુર્વે થએલું હોવું જોઈએ નહિ, અને જે જિલ્લામાં પરીક્ષા આપવા માગતો હોય તે જિલ્લામાં રહેલા છ માસ સુધી તે રહ્યો હોવો જોઈએ.

૭. ઉમેદવારોની પરીક્ષામાં એસવાની લાયકાત, અભ્યાસક્રમ તથા પરીક્ષાનાં સંબંધી સંપૂર્ણ વિગત, વગેરે સદરજુ બીજા પેરામાં જણાવ્યા મુજબના મુબર સરકારી ગેઝેટમાં પ્રગટ કરેલા નિયમોમાંથી મળી આવશે.

૮. તા. ૩૦ મી જુન ૧૯૨૮ ના નં. ૪૩૪૮ ના કેળવણીખાતાના સરકારી હુકમની રૂએ મંજૂર કરવામાં આવેલાં અને તા. ૫ મી જુલાઈ ૧૯૨૮ ના મુબરના સરકારી ગેઝેટના ભાગ ૧લાનાં પૃષ્ઠ ૧૩૬૮-૧૩૮૫માં પ્રગટ કરેલાં ઉર્દુ-ગુજરાતી અને ગુજરાતી-ઉર્દુ ધોરણો પ્રમાણે ઉર્દુમાં લેવાની, ઉર્દુ ઉમેદવારો માટેની વર્નાક્યુલર ક્ષમનક પરીક્ષા પણ સદરજુ બધાં રથજોએ તેજ વખતે લેવામાં આવશે.

૯. ૬ ઠી જુલાઈ ૧૯૨૫ ના નં. ૧૧૯૯ ના કેળવણીખાતાના સરકારી હોવાની રૂએ સુધારેલા ખેતીકામના ઐથિક અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા આપનાર ઉમેદવારોની પરીક્ષા અમદાવાદ, નડિયાદ, ગોધરા, ભરૂચ અને સુરત એ રથજોએ તેજ સમયે લેવામાં આવશે.

ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઇ. સાહેબની } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. જી.
ઓફિસ, અમદાવાદ. } શાસ્ત્રી
તા. ૨૪ મી ડિસેમ્બર ૧૯૩૪. } એન્ડ્રુકેશનક ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(ઉ. ભા. ના. મે. એ. ઇ. સાહેબના તા. ૨૪-૧૨-૩૪ ના પત્ર નં. ૧૧૮૩૭ ના હુકમ અનુસાર.)

ઈનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

ઝોડા	નડિઆદના દેસાઈ મોતીભાઈ હરિભાઈ તથા ઇશ્વરભાઈ શીતાભાઈ એ	૧૫—૦—૦	જર્મનના પ્યાલા રકાબી વહેંચ્યા.
નારણપુરા	પા. બહેચરભાઈ હરગોવિંદદાસે મામ તરફથી	૩૦—૦—૦ ૧૫—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
સાકરીઆ	માત્રપુરના રાવળજી સાહેબ ગંભીરસિંહજીના લગ્ન પ્રસંગે	૨૨—૦—૦	પત્તળના પ્યાલા રકાબી વહેંચ્યા.
પરબી	આસી. ખાસ્તર મગનલાલ ઝોઘડલાલ રાવળે	૧—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
હીરાપુર	વાળંદ શના બહેચરે	૩—૦—૦	કન્યાશાળામાં લાકડેથી લાકુ વહેંચ્યાં.
ચોરવડાદરા	મિ. ગજાપાન જાબાતખાને	૨—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
વિસલપુર	પટેલ અમથાભાઈ ચેલદાસે	૧૮-૧૨—૦	છોકરા તથા છોકરીઓને જર્મન સિંદરનાં પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
કાવીકા	સોની નારણભાઈ જગનભાઈએ કુંભાદલજીભાઈ ગોવિંદભાઈએ	૨૫—૦—૦ ૨૬—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
વામણકેલી આ	પા. આત્મારામ દેશાઈભાઈએ	૪૦—૦—૦	બંને રકૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
હીરાપુર	પા. કાશીરામ પ્રાણદાસે પા. ચતુરભાઈ વહેરીદાસે પા. સોમાભાઈ રણછોડભાઈએ કુંભાર રણછોડ જગાભાઈએ હેડખાસ્તર મણિલાલભોજાનાથે	૪૦—૦—૦ ૧—૦—૦ ૧—૦—૦ ૧—૦—૦ ૧—૦—૦	પતાસાં વહેંચ્યાં. " પતાસાં વહેંચ્યાં. " " "
જલાલપુર	હોળાસીના પા. પ્રભાભાઈ તળાસીભાઈ એ	...	પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
ઝોડા	મલીસાના માધવલાલ પીતાંબરદાસ બેધીએ	૫—૦—૦ ૭—૦—૦	રકૂલકુંડમાં આપ્યા. છોકરા છોકરીઓને પિત્તળના પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
જમાલપુર	શેઠ ચીમનલાલ હરિલાલ નગરીવાળાએ	૨૧—૦—૦	કન્યાશાળામાં પેંડા વહેંચ્યાં.
કેરાળા	કમીટીના મેમ્બર પા. આશા-રામ પ્રભુદાસે	૬—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

સેનપુર	મોઘા-પટેલ વિદ્યવદાસ નરસુ-૨૫-૦-૦	..
	ભાઈએ	
	મોહી જમનાદાસ દરગોવિદદાસે ૨૫-૦-૦	..
	રોજદા ધુળાજી બહેચરજીએ ૨૫-૦-૦	..
	પટેલ જીવાભાઈ આંબા તથા } ૨૫-૦-૦	..
	પટેલ મંગનસાલ મોઘદાસે }	
ખસ	આસી. બેનકુંવર પ્રભાશંકરે ૨-૦-૦	કન્યાશાળામાં પરબ માટે પિત્તળનો લોટો નં. ૧ તથા પ્યાલા નં. ૬ બેટ આપ્યા.
	તેમના પિતાશ્રીના પુણ્યાર્થે	
	મુખ્ય સ્કૂલના આસી. ભોગી- ૧૨-૦-૦	કન્યાશાળામાં ધડિયાળ લેટ આપ્યું.
	લાલ હરિશંકર ભટ્ટે તેમનાં માતૃશ્રીના સ્મર્યાર્થે	
ઈંટાડી	પટેલ કરશનદાસ પૂજાભાઈએ ૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પટેલ કરશનદાસ ગોદાજીદાસે ૧૩-૦-૦	..
આગીઓલ	શા. પુરુષોત્તમ કરતુરચંદના ૧૨-૦-૦	છોકરા તથા છોકરીઓને પ્યાલા રકબી વહેંચ્યા તથા
	અવસાન નિમિત્તે	
	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	૧-૦-૦	તથા સાકર વહેંચી.
ભડીઆદ	બાસાહેબ શ્રી મુરગ કુંવરબાએ ૧૨-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	સોંધરેદના ઠાકોર દલપતસિદહજી ૨૦-૦-૦	બેને સ્કૂલોમાં પિત્તળના પ્યાલા વહેંચ્યા.
	ધુશ્વરબાવાના ગિ. નટવરસિ- હના લક્ષ પ્રસંગે	
વળાદ	વ્યાસ મંગનસાલ નેશંકરભા- ૪૫-૦-૦	બેને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓ- ને જમાડયા.
	ઈએ	
	જની લક્ષ્મીભાઈ ગણપતરામે ૨-૦-૦	સ્કાઉટફંડમાં આપ્યા.
	વ્યાસ ખોડાભાઈ વળેરામે ૨-૦-૦	..
	સોહરાના પટેલ આદ્યભાઈ ૫-૦-૦	..
	શિવાભાઈએ	
	.. ૨-૦-૦	મુખ્ય સ્કૂલમાં પતાસાં વહેંચ્યાં.
કાસંદ્રા	ગીરમયાના શેઠ કેશવજીતર- ૨૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં ધડિયાળ લેટ આપ્યું.
	હડીસંગ તરફથી તેના પુત્ર ભોગીલાલના લક્ષ પ્રસંગે	
ખેરોલ	મોહી હરગોવન ખેમચંદ તરફથી ૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
સાકરીઆ	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરો તરફથી ૨-૮-૦	પેંગ વહેંચ્યા.
	ગમના આગેવાન સદગૃહસ્થોએ ૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
લાંભા	ગિ. રજુહોડાભાઈ નારજીઆઈએ ૨૫-૦-૦	..
ઉવારસદ	ખં. રવ. લાસાઆ રજુહોડા- ૬-૦-૦	બેને સ્કૂલો જમાડી.
	ભાઈ અમથાભાઈની વિધવાએ	

મેસર્સ કાંતિલાલ ને સોમેશ્વરજી

કન્યાઓનાં વર્નાકિયુલર કાષ્ઠનલ પરીક્ષા માટે

કુદરતનો અભ્યાસ

[પુષ્પવર્ણન, વનસ્પતિવર્ણન, પક્ષીવર્ણન, પ્રાણીવર્ણન, ખાગ્યાની, તથા સને ૧૯૨૪ થી સને ૧૯૩૪ સુધીના પ્રશ્નોત્તર સાથે: આઠ આના]

કુદરતનો અભ્યાસ ને પદાર્થપાઠ

ખાગ્યાની સહિત

[ધોરણવાર અભ્યાસક્રમ પ્રમાણેનાં પ્રથમ પુસ્તકો : ૧ હું ૨ આના; બીજું ૩ આના; ત્રીજું ૪ આના; ચોથું ૫ આના; પાંચમું ૬ આના.]

શિક્ષકોને તથા બુકસેલરોને સારું કમરિન લખ્યો:—

ઈશ્વરલાલ મગનલાલ શાહ, શાહપોર-સુરત.

શાળોપયોગી પુસ્તકો:

ખાલોપયોગી પુસ્તકો:

ભૂમિતિની ભૂમિકા ૦-૪-૦

÷ મોજડીનાં મૂલ્ય ૦-૨-૬

ખેડા જિલ્લાની ભૂગોળ ૦-૨-૬

÷ લાટકાના પોપટ ૦-૧-૦

આણંદતાલુકાની ભૂગોળ ૦-૧-૬

x મહાસમાટ ચંદ્રગુપ્ત ૦-૨-૦

* વાળા મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી પાઠ્ય-પુસ્તક તરીકે અને ÷ વાળા ધમામ લાયબ્રેરી તરીકે મંજૂર કરેલી છે.
x મુંબઈના સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી વિદ્યાર્થીની લાયબ્રેરી માટે મંજૂર કરેલી.

સી. એચ. દવેની કંપની,

બુકમેસર્સ એન્ડ પબ્લિશર્સ, આણંદ.

રફોલોમાં ચાલતી એકસર્સર્સિઝ દરેક જાતની દેશી કાગળમાં તેઓને મનપસંદ સરતી કિંમતે તૈયાર કરી આપીશું. વહેપારી અગર રફોલોના નામ સહિત સસ્તા ભાવે તૈયાર કરી આપીશું. રફોલોને લગતી રેશનરી મગરો. વધુ માટે લખો:—

શ્રી કૃષ્ણ પપર માર્ટ,

દાવર રોડ-સુરત.

- જાહેરખબર -

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માગી લેા.

ગજરાવાળા ગુજરાતી કોપિબુક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કોપિબુક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાડુ કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

ગાંધીરોડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

વિદ્યાર્થીઓના લાભાર્થે

કિંમતમાં ઘટાડો

લેખનકળા-કોપિયુક

પાછળ અક્ષરો કૂટે નહિ તેવા ઉત્તમ કાગળ પર છાપેલી

૨૪ પાનાં છતાં

કિંમત દોઢ આનો

ફેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલી, શિક્ષકવર્ગમાં માન્ય
થયેલી અને વિદ્યાર્થીઓને વિભૂષિત થતી અમારી
લેખનકળા કોપિયુકે માટે આજેજ લખો.

ફેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલી

લેખનકળા-કોપિયુક

માધ્યમિક શાળા માટે

નંબર ૧ થી ૩

કિંમત દોઢ આનો

ખાતાએ મંજુર કરેલો

દેશીહિસાબ ભાગ પહેલો

૪૮ પાનાં છતાં

કિંમત દોઢ આનો

દેશીહિસાબને નામે આજકાલ રાફડો ફાટી નીકળ્યો છે
માટે જીજ્ઞાસુ ખરીદ કરો તે પહેલાં મંજુર કરેલા ભાગશો
તો આપની ખાત્રી થશે.

એન. ડી. મહેતા એન્ડ કું.

નં. ૩૬૭ કાલ્યાણદેવી રોડ-મુંબઈ ૨.

૩

વસ્તુ દરેક શાળામાં જોઈએજ

ગાંડીવના બાળસાહિત્યનો પૂર્ણ સટ. આવન ચોપડીઓ બહાર પડી છે. તેમાંની ૪૯ મંજુર થઈ ગયેલી છે ને બીજી મંજુર થવા ગઈ છે. ચોપડીઓ સસ્તી, સુંદર સુખોદક અને સર્વ પ્રશંસિત છે. આખો સટ લગભગ ૧૩૭ રૂ.નો થાય છે. લિસ્ટ મંગાવ્યાથી મોકલાય છે. અથવા આગલાં શાળાપત્ર જુઓ.

(૨).

ગાંડીવ બાળપખવાડિક દર ૧લી અને ૧૬મીએ ટકોરાબંધ બહાર પડે છે. લખાજન ફક્ત રૂ. પાંચ ૮૦ ખં તથા ભેટ પુસ્તક સાથે ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિતગમ્મત, કોયડા, વાર્તાઓ જે જુએ છે, ને વખાણે છે ને મંગાવે છે. માત્ર નિયાજો-નેજ નમૂનો મફત.

(૩)

ચાલો ભજવીએ: આં ચોપડીમાં ભજવી શકાય એવાં ત્રણ નાટકો ભજવવા માટેની સૂચનાઓ અને સલાહ સાથે આપ્યાં છે. માત્ર ૦-૫-૬ ની ટિકિટ બીડી આ ચોપડી મંગાવો: મેળાવડા વખતે ખૂબજ કામ લાગશે.

ગાંડીવ
ભાગાં તળાવ
સુરત

—: ગાંડીવની ચોપડી સૌ કોઈ વાંચે :—

હીરાં હેનરો હોય પરંતુ જેની સરખામણી ન થાય તેવો

“કોહીનુર” હીરો

તો એક અને અલેડ છે. તેમ અંકગણિત તો ઘણાં થયાં
પરંતુ આ નાનાં ગણિતની હરિકાઈમાં હજી કોઈ
ફેલેફમંદ થયું નથી.

સ્વ. લાલશંકર ઉમિયાશંકર ત્રવાડી કૃત-

અંકગણિતનાં મૂળતત્ત્વ

સરકારી મુદ્રારેલા નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે-

દેશીનામું અને ભૂમિતિવિભાગ સાથેની

મુદ્રારાવધારાવાળી ૫૦ મી આવૃત્તિ બહાર પડી છે.

કિંમત આઠ આના.

લગભગ ૪૦ વરસ થયાં આ ગણિત ગુજરાતી નિશાળોમાં આવે
છે, અને ધોરણ ૨-૩-૪ ના વિદ્યાર્થીઓ માટે બધી રીતે ઉપયોગી
અને અનુકૂળ હોવાનો શિક્ષકમંડળનો સિદ્ધ અનુભવ થયો છે. મે.
ઉત્તર વિભાગના એલ. ઇન્ડ્રેપેટર સાહેબે નં. ૧૬૯૧ તા. ૧૬-૫-૩૪
થી રેફરેન્સ તરીકે ચલાવવા મંજૂર કર્યું છે.

કેટલાંક નવાં ગણિત હાલ નીકળ્યાં છે, છતાં આને જ
પહેલી પસંદગી દેશી રાખ્યો, તેમજ મ્યુનિસિપાલ તથા
લોકલબોર્ડની શાળાઓમાં મળેલ છે ને તે કાયમ છે.

બુકસેલરોને કમિશન આર્થ મળે છે. તે માટે લંબો:-

જીવનલાલ અમરશી મહેતા, અમદાવાદ.

જીવનલાલ એન્ડ સન્સ,

૧૨૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨.

જેયંદ તલકશી એન્ડ સન્સ, વઢવાણ શહેર.

ભૂગોળશિક્ષણ ઉપર નવીન પ્રકાશ પાડવા માટે નીચેનાં
ભૂગોળનાં પુસ્તકો વાપરો.

મુંબઈ ઇલાકો.

કર્તા

અમૃતલાલ મોહનલાલ પરીખ, બી. એ.

હેડમાસ્ટર, હિમરેડ ન્યુબિલી ઇન્સ્ટિટ્યુશન,

કિંમત ૦-૫-૦

ભૂગોળ શિક્ષણની આધુનિક ભાવના મુજબ પ્રદેશીય પદ્ધતિ પ્રમાણે
ગ્રામ્યેલી ભૂગોળ, ઇલાકાના સામાન્ય વર્ણવ સાથે પ્રાકૃતિક ભૂગોળની
હકીકત આપેલી છે. નિસ્સાને રાજકીય વિભાગ પ્રમાણે ગોઠવ્યા નથી, પણ
એક કુદરતી વિભાગમાં આવેલા નિસ્સાઓ માથે લીધા છે. આ પદ્ધતિથી
વિદ્યાર્થીઓ દરેક કુદરતી વિભાગની આબોહવાની અને તેના પાકની હકીકત
મારી રીતે સમજી શકશે. આખા ઇલાકાનું વર્ણન કર્યા પછી પ્રાકૃતિક
રચના, આબોહવા, પાક, હુન્નરઉદ્યોગ, લોદો અને વેપાર વિગેહકીકત આપેલી છે.

આ પુસ્તકમાં મુંબઈ ઇલાકાની સાથે શુજગતની સંપૂર્ણ હકીકત
આપેલી હોવાથી ત્રીજા અને ચોથા ધોગણુમાં એ છુદા પુસ્તકો ખરીદવાની
જરૂર પડશે નહીં.

ઉત્તર વિભાગના મે. એલ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના પત્ર નં ૧૧૦૩૪
તા. ૫-૧૨-૩૪ થી આ પુસ્તક પ્રાથમિક શાળાઓ માટે પાઠ્યપુસ્તક
તરીકે મંજૂર કરવામાં આવેલું છે.

શુજરાતી ધોરણ ૫ થી ૭ માટે

દુનિયાની સરળ ભૂગોળ.

કર્તા

અમૃતલાલ મોહનલાલ પરીખ, બી. એ.

કિંમત ૧-૨-૦.

પુસ્તકના પહેલાં ભાગમાં હિંદુસ્તાન અને દુનિયાના ખંડોની હકીકત
પ્રદેશીય પદ્ધતિ પ્રમાણે સળ ભાવમાં આપેલી છે. દુનિયાના કુદરતી
વિભાગો, મનુષ્યજીવન અને મનુષ્યના ધર્મા ઉપર આગ લક્ષ આપવામાં
આવ્યું છે પુસ્તકના ત્રીજા ભાગમાં પ્રાકૃતિક ભૂગોળની સંપૂર્ણ હકીકત આપેલી છે.

પ્રગટકર્તા,

લોગમૅન્સ, ઓન એન્ડ કંપની લિમિટેડ.

૫૮, નિકલ રોડ, મુંબઈ.

તા. ૬. આ પુસ્તકો મ મધી પાઠ્યવધાર પ્રગટકર્તા માથે કરવા.

ગણિત-ભૂમિતિ-નામું

* મુળદે પ્રકાશના સરતરી કેળવણીખત એ તેમજ પશ્ચિમદિગે બેઝનિસએ ન પાકેયપુસ્તક, ઈનામ કે વાપરેરીખક તરીકે મેંજુર કર્યા છે.

૧ કુમાર ગણિત ભાગ પહેલો x

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧-૦]

નવી નવમી આવૃત્તિ

નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ ભૂમિતિ તેમજ બીજા વધારા સાથેનું બાળકોને અતિમથ ગરુ છે ।

૨ કન્યાગણિત ભાગ બીજો :

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧૦-૦]

નવી છઠી આવૃત્તિ

ગ્રામા ધોરણથી મહેજ સુધી બાળાઓ માટે. વ. મ. પરીક્ષાના પ્રશ્નો સાથેનું બાળાઓને અતિમથ ગરુ છે

૩ કુમારગણિત ભાગ પહેલો અ x

[નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે શુધારેલી ગ્રામી આવૃત્તિ, ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧-

[ત્રીજા ધોરણ સુધીના છાત્રા તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવારે ગણિતે

૪ અનડાગણિત ધોરણ બીજું x [કુમારગણિત ધોરણ બીજું] રૂ. ૦-૪-

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્રા તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

૫ અનડાગણિત ધોરણ ત્રીજું x [કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું] રૂ. ૦-૪-

[ભૂમિતિ સાથે, આ., છાત્રા તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

૬ અનડાગણિત ધોરણ ચોથું [કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું] રૂ. ૦-૪-

[ભૂમિતિ વિભાગ અને તાગા સાથેની બોલ આવૃત્તિ]

૭ અનડાગણિત ધોરણ છઠું x [છાત્રાઓના છઠા ધોરણ માટે] રૂ. ૦-૪-

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે બીજા પુસ્તકો

૮ અનડાનામું ભાગ પહેલો x [ધનનો હિમાખ, બી. આ.] રૂ. ૦-૩-

[શા. ૪, ૫ ને ૬ છાત્રા, તથા છાત્રીઓ બંનેને ઉપયોગી]

૯ અનડાનામું ભાગ બીજો x [હકાનનો હિમાખ, બી. આ.] રૂ. ૦-૪-

[ધોરણ ૭ તથા ૮ માં પરીક્ષાના છાત્રાઓને ઉપયોગી]

અનડાભૂમિતિ ભાગ પહેલો [ત્રીજી આવૃત્તિ] રૂ. ૦-૨-

[બાળકર્મથી ત્રીજા ધોરણ સુધીના છાત્રા તથા છાત્રીઓને ઉપયોગી]

૧૦ અનડાભૂમિતિ ભાગ બીજો [ત્રીજી આવૃત્તિ] રૂ. ૦-૨-

[ગ્રામા ને પાંચમા ધોરણના છાત્રા તથા છાત્રીઓને ઉપયોગી]

* સરલ બાળકોથી x [૧૩ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦ નામ, તેવાજ શુદ્ધ છે

ટીપ. - વાપરનારાં મુક્ત કડે વખાણે છે એકવાર મંગાવી ખાતરી કરો. નકલો મ નીચેને શરતનાં લખ્યા સાર કરીરાન ને બીજી ધણી અનુક્રણતા

રતનશી પુરુષોત્તમ અનડા

રૂઢમાખત, મેડીખાહન મેડીખાહન રૂનિંગ મેડેજ, બોરમ

[પુસ્તક-૭૪]

[અંક ૨]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

ફેબ્રુઆરિ સંવત્ ૧૯૩૫

પ્રજાની ઉન્નતિનો આધાર તેની કેળવણી પર છે,
અને કેળવણીનો આધાર તેના શિક્ષકો પર છે.
આ સૂત્ર મેટલું વહેલું અમલમાં આવે તેટલી
વહેલી ઉન્નતિ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તેની અને પ્રકાશક (ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫થી)
હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ધોધારી બી. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધા "સાયમંડ ન્યુગિલ્ડ" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મરીન રેલીસડ બનવાલે બન્યું.
સલાપોસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	ધ્યાનપદ્ધતિ ...	૬૦
૨	ધ્યાન અને તે આપવાનાં કારણ ...	૬૨
૩	શાળામાં નાટ્યપ્રયોગ ...	૬૫
૪	નાટ્યપ્રયોગ ...	૭૦
૫	નર્સરી સ્કૂલ-બાલમંદિર ...	૭૬
૬	અમારું પર્યાટન ...	૮૨
૭	શિક્ષક ઉપર, અવલંબનું ...	૮૪
૮	સને ૧૯૩૪ ના એપ્રિલમાં લેવાએલી વ. ફા. પ. બેઠેલા ઉમેદવારોના કામની સમાલોચના. ...	૮૪
૯	શિક્ષકવર્ગ-આમોદ ...	૯૦
૧૦	ડિરેક્ટર સ્કૂલબોર્ડ, સુરત ...	૯૩
૧૧	છોકરીઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ ...	૯૫
૧૨	ધર્મામપત્રક ...	૧૦૩
૧૩	ખાનગી જાહેરખબર ...	૧

જાહેરખબર

ગુજરાતી કન્યાશાળા માટે ટ્રેન્ડ સિક્ષિકાઓની જરૂર છે, મહા-લક્ષ્મી ટ્રિમેથ ટ્રેનિંગ કોલેજનાં અને વિધવા બાઈને પહેલી પર્સનલી આપવામાં આવશે. સરકાર સચક્ત યેન્શનર હશે તે પણ ચાલશે, પગાર લાપકાત મુજબ લખો યા મળે.

હિંદુમાસ્તર, મદ્રેસા મોહમ્મદીયાહ—કપડવજુજ, વહોરવાહ.

આરોગ્યશાસ્ત્ર સંબંધી નવું પાઠ્યપુસ્તક

કિંમત— ૦-૧૨-૦.] આરોગ્ય વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર [ઘણુંજ કિંમિશન.

લેખક:—દ. બા. બર્વે બી. એચ.

અનુવાદક:—અ. ક. વર્ણી બી. એચ.

આ પુસ્તક પ્રાથમિક શાળા, હાઈસ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં લખતા વિદ્યાર્થીઓ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે સરકારે મંજૂર કર્યું છે. મધ્ય ભાગમાં આ પુસ્તકની મરાઠી આવૃત્તિ અને દક્ષિણ ભાગમાં કાનડી આવૃત્તિ હાલ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે વપરાય છે:—

મળવાનું ટેકાલું:—

મળવાનું ટેકાલું:—

દ. બા. બર્વે,

કરસનદાસ નારણદાસ—સુરત.

૮૦૨, સદાશીવ-પુના.

એન. એમ. ત્રિપાઠી—મુંબઈ.

ગુજરાત સાહિત્યમંદિર—અમદાવાદ.

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૪]

ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫

[અંક ૨ જો]

વ્યાખ્યાનપદ્ધતિ

શિક્ષણની ખે. પદ્ધતિઓ છે: એક-વ્યાખ્યાનપદ્ધતિ અને બીજી પ્રશ્ન-પદ્ધતિ છે. જે શીખવવાનું હોય તે શિક્ષક ચેતે કહી જાય તે વ્યાખ્યાન-પદ્ધતિ છે. તે મોટી, ઉંમરના કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને વધારે અનુકૂળ છે; કારણ કે તેઓ વધારે ધ્યાન આપી શકે છે અને તેથી તેઓ યાદ રાખી શકે છે. યાદદસ્તની માતા ધ્યાન છે, એ ખાસ જાણવાની જરૂર છે. શાળામાં જે કંઈ શીખવવામાં આવે છે તે જો યાદ રહે નહિ, તો તેનું કંઈ સાફલ્ય આવતું નથી. વિદ્યાર્થીઓ અરાબર ધ્યાન આપે છે તો તે તેમને અરાબર યાદ રહે જાય છે.

વ્યાખ્યાનપદ્ધતિમાં શિક્ષક ઉપદેશ કરે છે અને વિદ્યાર્થીઓ સાંભળે છે. તેમાં જ્ઞાનની દ્રિયા તથા પ્રતિક્રિયા થતી નથી, પણ વિષયના સળંગ વિવેચનને લીધે વિદ્યાર્થીઓ તે વિશેષ-વગર યાદ રાખી શકે છે. વળી તેનાથી તેનામાં રસવૃત્તિ જાગ્રત થાય છે. થોડો વખત વધારે કામ કરવાનો ફાયદો વ્યાખ્યાનપદ્ધતિમાં છે. વળી ઘણા ગાલુસોને કંઈ શીખવવાને બદલે ઉપદેશ-દ્વારા તેમનામાં પ્રેરણા, લાગણી કે હિતસાહ ઉત્પન્ન કરવાનો હોય છે. ત્યાં આ પદ્ધતિ જરૂરની છે. તેમાં પ્રશ્ન-પૂછવાના નહિ હોવાથી હકીકત કહીને કે વ્યાખ્યાન આપીને શીખવવું વધારે ફાયદાકારક છે. ખરી રીતે જોઈએ તો વ્યાખ્યાનપદ્ધતિમાં હકીકત કહેવા ઉપર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે.

છે. પ્રશ્નપદ્ધતિમાં હકીકત યોગ્ય રીતે રજુ કરવામાં આવે છે અને તેને લીધે વિદ્યાર્થીની વિચારશક્તિનો વિકાસ થાય છે. વ્યાખ્યાનથી અમુક માહિતી મળે છે અને પ્રશ્નથી તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

નાની ઉંમરનાં બાળકો લાંબો વખત ધ્યાન આપી શકતાં નથી. તેમનું ચિત્ત આમતેમ ભટકતું હોવાથી તેઓ વધારે વખત એક ચિત્તે શિક્ષકનું કહેતું સાંભળતાં નથી. આ કારણે લીધે તેમને શીખવતી વખતે પ્રશ્નોના જે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને બાળકો તેનો જવાબ આપે છે તે પ્રશ્નપદ્ધતિ છે. આ તેમને વધારે અનુકૂળ અને ઉપયોગી છે.

શિક્ષણમાં કેવળ વ્યાખ્યાનપદ્ધતિ ધ્રુવવા ભ્રમ નથી. તેમાં વિદ્યાર્થીને બદલે શિક્ષક બધું કામ કર્યા ગય છે. વિદ્યાર્થી તો સ્વપ્રયાસ વિના તૈયાર કરેલું જ્ઞાન ગ્રહણ કરે છે. જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે માનસિક ક્રિયા થવી જોઈએ. તે નહિ થવાથી વિદ્યાર્થી તે જાણીને યાદ રાખે છે, કારણ કે તે બીજાએ શોધેલાં સત્ય અથવા નિર્ણય સ્વીકારી લે છે. તે જ્ઞાન મેળવવાને જાતે મહેનત કરતો નથી, તેથી તેનો બુદ્ધિવિકાસ ઓછો થાય છે. ખરી રીતે તો શિક્ષકને બદલે વિદ્યાર્થીએ વિચારની ક્રિયા વડે જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. વ્યાખ્યાનપદ્ધતિથી શિક્ષકને જે કંઈ શીખવવાનું હોય છે તે કહીને તે શિષ્યપાઠે છે. તેની ધ્રુવ થોડા વખતમાં વધારે શિખવાડવાની એટલે મગજમાં જ્ઞાન ભરવાની હોય છે. જેમ ચાંચા વગરના ખોરાકનું ખરાખર લોહી થતું નથી અને તેથી સરીરને પોષણ મળતું નથી, તેમ બીજાએ મેળવેલું જ્ઞાન બુદ્ધિની ક્રિયા સિવાય પોતાનું ચર્મ શકતું નથી, અને તેથી તેની શક્તિનો કંઈ વિકાસ થતો નથી. વ્યાખ્યાનપદ્ધતિમાં શિક્ષક જે કંઈ બોલે તે વિદ્યાર્થી સાંભળે છે એટલે તેને તે બાબત યાદ રાખવી પડે છે. તેમાં કેવળ જ્ઞાનનો ઉપયોગ થાય છે તેથી જ્ઞાન મેળવવાને માટે બીજી ધ્વનિયોની મદદ મળતી નથી. ફક્ત સાંભળેલી હકીકત યાદ રાખવા માટે તેને ઘણી મહેનત પડે છે. તેમાં બીજી કોઈ સરળ અને સસિક રીતનો ઉપયોગ થતો નથી. માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જોતાં વ્યાખ્યાનપદ્ધતિમાં બાળમનને એક જડ નિષ્ક્રિય વસ્તુરૂપ ગણવામાં આવે છે, એ એક મોટી ભૂલ છે. આ પદ્ધતિ મુજબ બાળક શિક્ષકનું કહેલું સાંભળીને જેટલું અને તેટલું જ્ઞાન મગજમાં ભરે છે. આ પદ્ધતિદ્વારા મેળવેલા જ્ઞાનનો ઉપયોગ થતો નથી પણ તે જ્ઞાન તેના મગજમાં નિષ્ક્રિય પડી રહે છે. તેને ક્રમશઃ શકા થાય અથવા તેનો પ્રયોગ કરવામાં આવે તો તેને તે સંબંધી વિચાર કરવો પડે છે અને તેથી બુદ્ધિનો વિકાસ થાય છે. બ્યારે વિચારશક્તિ ખીલે છે

ત્યારેજ જ્ઞાનની શોધખોળ કરી તેમાં વધારો થઈ શકે છે. બાળકની બુદ્ધિ-શક્તિનો વિકાસ થાય અને તેને સ્વતંત્ર વિચાર કરવાની ટેવ પડે, તે સત્યનો બાળશિક્ષણમાં અમલ કરવો જોઈએ.

અમુક બાબતનું વર્ણન કર્યા પછી વચમાં કોઈ કોઈ પ્રશ્ન પૂછવા જોઈએ. વિદ્યાર્થીનું ધ્યાન ખેંચવા માટે થોડાક સવાલ પૂછવાની જરૂર છે. જો કે નાનાં બાળકો માટે પ્રશ્નપદ્ધતિ જરૂરની છે તોપણ વાર્તા, પાઠનો સાર કવિતાની મતલબ, ઇતિહાસ, ભૂગોળ વગેરે વિષયો કે જેમાં વર્ણનદ્વારા બાળકોને સચોટ ખ્યાલ આપવાનો છે, ત્યાં વ્યાખ્યાનપદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે. ફક્ત સવાલ પૂછવાથી વિષયનો સંબંધ રહિત ખ્યાલ આવે છે, તેથી શિક્ષકે પાઠ ચર્ચા રહ્યા પછી એ કે ત્રણ છોકરા પાસે પાઠનો સંબંધપૂર્વક અહેવાલ તેમની પાસે કહેવરાવવો જોઈએ. પાઠનો સાર, કવિતાની મતલબ વગેરે વિષયોમાં વર્ણન કરવા માટે વ્યાખ્યાનપદ્ધતિ જરૂરની છે અને તેથી છોકરા પાસે તે બાબતો છેવટે સંબંધપૂર્વક કહેવરાવવી. વિષયને અનુસરીને બંને પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

ધ્યાન અને તે આપવાનાં કારણ

જે વિષય રસિક રીતે શીખવવામાં આવે છે તે ઉપર બાળક સ્વાભાવિક રીતે ધ્યાન આપે છે. ધ્યાનને લીધે તેઓ સારી રીતે યાદ રાખી શકે છે, તેથી શાળાનું શિક્ષણ જેમ બને તેમ રસિક થવું જોઈએ. હવે પ્રશ્ન એ ઉદભવે છે કે રસને લીધે ધ્યાન રહે છે કે ધ્યાનને લીધે રસ જામે છે, તે બાળકની પ્રવૃત્તિ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. એક બાળક નારંગી જુએ છે એટલે તે લેવાનું તેને મન થાય છે. પછીથી તે તેને ખાય છે. ખાતી વખતે તેને તેમાં મજા પડે છે, તેથી બીજી કોઈ બાબત ઉપર તે ધ્યાન આપતું નથી અને તે કાર્યમાં તે મશ્ગુલ રહે છે. બાલ્ય ઉત્તેજકને લીધે બાળકને ખાવામાં જે રસ પડે છે તેને લીધે તે ધ્યાન આપે છે. બીજું એક બાળક દિસાખ મળે છે. તે અચરો હોવાથી તેને તેમાં વધારે માથાકૂટ પડે છે, પણ ધ્યાન એકાગ્ર કરીને ફરી ફરીને તે દાખલો કરે છે. છેવટે તેનો જવાબ આવવાથી તેને આનંદ થાય છે. તેને લીધે હવે ફરીથી તેવા બીજા દાખલા કરવા તે પ્રેરાય છે. વારંવાર તેવા દાખલા કરવાથી તેને તે કામમાં હવે રસ પડે છે. પહેલાં જે કામથી તેને કંટાળો આવતો હતો, તે કામ

હવે તેને પત્રક પડે છે. આ દષ્ટાંતમાં બાળક તેની આંતરઘટ્ટાથી ધ્યાન ચોટાડે છે અને અભ્યાસના પરિણામ તરીકે તેને તે કામમાં રસ પડે છે. આ પ્રમાણે રસને લીધે ચિત્ત એકાગ્ર થાય છે અને તે ટકે છે એ સર્વ કાર્ય જાણે છે. તેમજ ધ્યાન વારંવાર આપવાથી રસનો નિર્વાહ થાય છે, પણ તેને લીધે રસ ઉત્પન્ન થતો નથી, એ ઉપરના દષ્ટાંતમાં આપણે જોઈ ગયા; તેથી રસને લીધે ધ્યાન આપી શકાય છે. હવે ધ્યાન શું છે તે જોઈએ.

એક બાળક ચળકતો લખોટો જુએ છે, એટલે તે તરફ તેનું ચિત્ત જાય છે અને તે તેને જોયાં કરે છે. ચિત્તની આવી સ્થિતિને ધ્યાન કહેવામાં આવે છે. આપણા સર્વ મનોવ્યાપારમાં ધ્યાનની ક્રિયા હોય છે. બાળક લખોટો જુએ છે ત્યારે તેને તેનું જ્ઞાન થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે. તેને જોયા પછી તેને તે લેવાનું મન થાય છે, એ તેની લાગણી છે. હવે તે લેવાને તે હાથ લંબાવે છે એ તેની ઇચ્છાબળનું પરિણામ છે. આ ત્રણે માનસિક ક્રિયામાં ધ્યાન ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. ૧૨ી રીતે ધ્યાન વગર મનની કોઈપણ ક્રિયા થઈ શકતી નથી. જ્યારે એક બાળક કુરકુરીઈ જુએ છે ત્યારે તે તેના ઉપર તેનું ચિત્ત ચોટાડે છે, એટલે ના ચિત્તના મધ્ય પ્રદેશમાં તે વસ્તુ આવી રહે છે; તેથી તેના મગજ પર કુરકુરીઆની છાપ સચોટ અને ઊંડી પડે છે. આપણા મગજ ઉપર એક પદાર્થ અને ફેરફારની છાપ પડે છે; પણ જે વસ્તુ આપણું ધ્યાન કાર્ય છે તે સ્પષ્ટ રીતે જાણવામાં આવે છે. આવી રીતે ધ્યાનની એકાગ્રતાને લીધે ચિત્તની શક્તિ વધે છે. જેમ સૂર્યના કિરણ એક જગ્યાએ પડ્યા કરવાથી તેની સમગ્ર શક્તિ વધે છે અને તેથી ત્યાં વિશેષ તાપ જો છે, તેવી રીતે ચિત્ત સ્થિર કરવાથી ધ્યાન એકાગ્ર થાય છે, એટલે સ્તુતી છાપ મગજ ઉપર આબેહુબ અને સુસ્પષ્ટ પડે છે. ધ્યાનની એકાગ્રતા એ દરીઆના મોઝની ઉંચી સિખા (ઉપરના અણીદાર ભાગ) જેવી અને તેના પહોળા નીચલો ભાગ (પાયો)એ ચિત્તની સાધારણ સ્થિતિ રાખે છે. એક બાળક વાચનનો પાઠ લાલે છે, ત્યારે તેનું ધ્યાન વાંચતી ખતે તેમાં મગ્ન હોવાથી તેના અક્ષરોની છાપનું ભાન તેને સ્પષ્ટ હોય છે; પણ તેની આસપાસ પડેલું દક્તર, ખડીઓ, સ્લેટ, કાગળ વગેરે વસ્તુઓ તેના ચિત્તની મર્યાદામાં અસ્પષ્ટ અને ઝાંખી સ્થિતિમાં પડેલી હોય છે. ત્યારે તેના ભાઈ શાહીનો ખડીઓ ઉઘો વાળે છે, ત્યારે તે વળતે તેનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચાવાથી હવે તે વસ્તુઓ તેને સ્પષ્ટ જણાય છે.

જે બાળક આપણને સમજતી હોતી નથી તે ઉપર ધ્યાન આપવા-

ધ્યાન તે તરત સમજી શકાય છે. જે સંસ્કાર પ્રથમમાં જાણ હોય છે તે ધ્યાન એકાગ્ર કરવાથી સ્પષ્ટ થાય છે. ત્યારે બાળક રમતું હોય છે, ત્યારે તેનું ચિત્ત એક વસ્તુ ઉપરથી બીજી વસ્તુ ઉપર જલદીથી ફરે છે. મોટા માણસો ત્યારે આરામ લે છે ત્યારે તેમના ચિત્તની સ્થિતિ વિસ્તાર પામેલી હોવાથી તે વ્યગ્ર અવસ્થામાં હોય છે. તે પ્રમંથે મનને ધ્યાન તરફ આપવાનું હોવાથી તેને કંઈ મહેનત પડતી નથી; કારણકે ઇચ્છાબળથી ચિત્તને એક ઠેકાણે લાવવા જરૂર રહેતી નથી; તે તો પતંગીઆની માફકે ગમે તેવા વિચારની પરંપરાનો આશ્રય લે છે. ત્યારે બાળકના મગજમાં ચિત્તની વ્યગ્ર સ્થિતિની લીધે વિચારનો પ્રવાહ તેની ઇચ્છાનુસાર વહે છે ત્યારે તેને તરંગ કહે છે. તે સખતે બાળકનું મન વિચારને પરવશ હોવાથી તેના સ્વેર વિહાર મુજબ તેના મગજમાં વિચારો ઉદ્ભવે છે.

નાનાં છોકરાંના પાંદ ૨૦ મિનિટ અને મોટાં છોકરાંના ૩૦ કે ૪૦ મિનિટથી વધારે લાંબા હોવા જોઈએ નહિ. જે વધારે વખત ધ્યાન આપવું પડે છે તો તેઓ ધ્યાન આપવાનો ટાંગ ફરે છે અને તેથી તેમને આમ બેલક રહેવાની ટેવ પડે છે. વળી તેને બાલ ઉત્તેજકની વિશેષ જરૂર હોવાથી શિક્ષકે પદાર્થ તેમજ ચિત્રોનો ઉપયોગ કરી તે તરફ તેનું ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ. તેને જલદી ચાક લાગે નહિ એટલે તે વધારે વખત ધ્યાન આપે તે માટે વિષયની ગોઠવણ તે મુજબ થવી જોઈએ. ગણિત પછી મુખપાઠ હોય તો બાળકને વધારે તરફી પડતી નથી. શિક્ષક ફેટલીક વાર ધણી બાબતો એક સાથે શીખવવા માંડે છે. એક બાબત સારી રીતે સંભાળી પછી બીજી લેવાથી બાળકનું ચિત્ત ગુંચવાઈ જતું નથી, અને તે ઉપર તે બરાબર ધ્યાન આપે છે. વળી બાળકોમાં સ્પર્ધા ઉત્પન્ન કરવાથી તેઓ વિશેષ ધ્યાન આપવા આકર્ષાય છે, કારણ કે જ્ઞાન મેળવવા માટે તે પ્રયત્ન ઉત્તેજક છે. શિક્ષકની મહેરબાની, વધારે માર્ક મેળવવાની ઇચ્છા તથા શિક્ષાના ભયને લીધે પણ બાળક વધારે ધ્યાન આપે છે. જેમ જેમ તેની ઇચ્છા મુજબ ધ્યાન આપવાની મહાવરો થાય છે, તેમ તેમ તે વધારે ઔચિત્ક ધ્યાન આપે છે. આ પ્રમાણે ધ્યાન આપવાની ટેવથી અનૈચિત્ક ધ્યાનનો વિકાસ ઔચિત્ક ધ્યાનમાં થાય છે. બાળકની ધ્યાનશક્તિમાં જે ઓછાવરો બેઠાં જોવામાં આવે છે તેનાં કારણો નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) બાળકો અવારનવાં સાઈ ધ્યાન આપે છે અને તેઓ બપોરે થાકી જાય છે એ જાણીતી બાબત છે, કારણ કે તે વખતે તેમનામાં શક્તિ વધારે હોય છે.

(૨) જે બાળકોનું શરીર નબળું હોય છે તે વધારે વખત ધ્યાન આપી શકતાં નથી; કારણ કે વધારે વખત કામ કરવાની શક્તિ તેમનામાં હોતી નથી.

(૩) રંગીન ચાક વધારે ધ્યાન આકર્ષે છે, કારણ કે સફેદ ચાક કરતાં તે વધારે પ્રબળ ઉત્તેજક છે.

(૪) જે બાળકને લાણુવાનો શોખ હોય છે અને જેનામાં ઉપશો નંબર રાખવાની અભિલાષા હોય છે, તે સાફ ધ્યાન આપે છે.

(૫) ત્યારે કામ કરવાનો હેતુ બાળકને પુરો પાડવામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ વિશેષ ધ્યાન આપે છે. દા. શિક્ષક કહે કે આજે આપણે જમીનના આકાર જોવા બહાર જવાના છીએ તો તેની દૃષ્ટિ તેવા આકારો ઉપરજ દરશે અને તે તેઓ ચાક રાખશે.

(૬) ત્યારે બાળકનું મન તરફ હોય છે એટલે નવો પાઠ શીખવા તે તૈયાર હોય છે, ત્યારે મનની આતુરતાને લીધે તે વધારે જ્ઞાન ગ્રંથણ કરી શકે છે, કારણ કે મનની પૂર્વ તૈયારીને લીધે સાંભળવાને કે જોવાને ધ્યાન વધારે એકાગ્ર યજ્ઞેનું હોય છે.

(૭) ત્યારે બાળકની ધ્યાનશક્તિ વિકસત પામે છે ત્યારે તે ચોતે ચિત્તને સ્થિર કરી શકે છે. શિક્ષક કે માઆપને ખૂશ કરવાની તેની ઇચ્છા જોવા આંતર ઉત્તેજકથી બાળક વધારે ધ્યાન આપી શકે છે.

(૮) શિક્ષાની બીકથી અથવા શિક્ષકના દપકાને લીધે થા નીચો નંબર જવાના લયને લીધે પણ બાળકો વિશેષ ધ્યાન આપે છે. બાળક ત્યારે ધ્યાન આપે છે ત્યારે તેના શરીરની અસુક સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે. શરીરની ગમે તેવી સ્થિતિથી ધ્યાન આપી શકાતું નથી. આંખ, હાથ અને ડાકની યોગ્ય સ્થિતિ હોય તોજ ચિત્ત સ્થિર થઈ શકે છે, તેથી વર્ગમાં બાળક કેવી રીતે બેસે છે તે ઉપરથી તેના ધ્યાનની સ્થિતિ જાણી શકાય છે.

શાળામાં નાટ્યપ્રયોગ

બાળક જે કંઈ શીખે તે જો તેને ચાક રહે નહિ, તો તેને કંઈ કામનું નથી. શીખવેલી બાબત તે જરાજર ચાક રાખી શકે તેને માટે તેના મગજમાં જે કંઈ હોય પડે તે દૃઢ થવી જોઈએ. જે મંત્રકાર ઝાંખા પડે છે તે તરત જુસાઈ જાય છે, તેથી તેને વધારે દૃઢ કરવાને માટે તેના જુદા જુદા પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. શિક્ષક ‘પારદર્શક’ રાખદ શીખવે છે.

છોકરાઓ તે વધારે યાદ રાખે માટે તે શબ્દ-કાળા પાટીઆ પર લખેલો જોવાને માટે તે કહે છે. પંખી તે પ્રમાણે તે ઓલવામાં આવે છે, અને તેને વધારે દૃઢ કરવાને માટે લખાવવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે નવા શબ્દની છાપ કાયમ કરવા માટે આંખ, જીભ અને હાથનો ઉપયોગ થાય છે, તેથી તે છાપ મગજમાં સારી રીતે દૃઢ થાય છે, એટલે તે બાબત ભૂલી જવાતી નથી. આવી રીતે જે કંઈ શીખવવામાં આવે તેની છાપ જુદી જુદી રીતે પ્રકટ કરવાથી તે વધારે વખત યાદ રહી શકે છે.

શાળાનું શિક્ષણ વધારે રસિક કરવાને માટે અને તે યોગ્ય રીતે આપવાને માટે નાટ્યપ્રયોગને તેના એક જરૂરી અંગ તરીકે રચીકારવામાં આવ્યો છે. શાળામાં ધનામનો એળાવડો હોય કે કોઈ અવનવો પ્રસંગ હોય ત્યારે વિદ્યાર્થી નાટ્યપ્રયોગ કરે છે. તેની તૈયારી ઘણા દિવસ પહેલાં કરવામાં આવે છે. પસંદ કરેલા વિષયો ઘણુંખરૂં અભ્યાસક્રમને લગતા હોતા નથી. સુપ્રસિદ્ધ નાટક, કાવ્ય કે સાહિત્યમાંથી તે બાબતો પસંદ કરવામાં આવે છે. કોઈ કોઈ વખત શાળાના શિક્ષકો અમુક પ્રયોગ યોજી કાઢે છે, અને બાળકો પાસે તે તૈયાર કરાવે છે. આ પ્રમાણે નાટ્યપ્રયોગ બાહ્ય પ્રવૃત્તિ હોવાથી વિદ્યાર્થીના હૃદય ઉપર તેની નોંધ એ તેવી સારી અસર થતી નથી. અમુક પ્રસંગ માટે તૈયાર કરેલા વિષયની જાડી અસર તેના મન ઉપર થતી નથી. આટલું અવધાન સલાને રંજન કરવાનો મુખ્ય હેતુ હોવાથી કેળવણીની દૃષ્ટિથી તેના નાટ્યપ્રયોગો બહુ આવશ્યક ગણવા નોંધ એ નહિ. અસખત તેને સીધે વિદ્યાર્થીની લાપા મુધરે છે. તે અમુક લલિત પદો યાદ રાખી શકે છે, તેની શબ્દશક્તિ વધે છે, તે અલિનંદની કળા શીખે છે તથા સલાક્ષોભથી તે મુંઝાતો નથી. અમુક પાત્રની સાથે તેના માનસનું અભેદ-તાદાત્મ્ય થવાથી તે ભાવ કે લાગણી તેટલો વખત તે અનુભવે છે, અને તેનું હૃદય તેટલે અંશે કોમળ થાય છે. નાટ્યપ્રયોગના આ બધાં લાભો શાળામાં નિયમિત રીતે જુદા જુદા વિષયને લગતા પ્રયોગ કરવાથી મળે છે; પણ તે ઉપરાંત શાળાના હમેશના જીવનમાં નાટ્યપ્રયોગને તેની આંતર-પ્રવૃત્તિ ગણવાથી બાળકોને અનેરો આનંદ લાગે છે. આ પ્રમાણે નાટ્યપ્રયોગથી વિષયમાં વિશેષ રસ પડે છે, અને તે તેના જીવનમાં ઓતપ્રોત થઈ રહે છે. આવી રીતે નાટ્યપ્રયોગને કેળવણીની દૃષ્ટિથી શાળાના જીવનમાં રચાન મળવું નોંધ એ.

બાળકમાં નક્ક કરવાની પ્રબળ પ્રેરણા હોય છે, તેથી તે જે જુએ છે કે સાંભળે છે તે બધાનો અનુભવ કરવાને આતુર હોય છે, તેથી તેણે

જે બાબત જોએલી કે સાંભળેલી હોય તેનો ભાવ ક્રિયા કરીને અનુભવવામાં આવે તો તેને નાટ્યપ્રયોગ કહે છે. બાળકોને અમુક પાત્રો વેશ ભજવી બતાવવાનું બહુ ગમે છે. કોઈ પણ બાતની ક્રિયા કરવાની કુદરતી પ્રેરણા તેનામાં હોય છે. જે કંઈ સાંભળ્યું કે જોયું હોય તેને 'કહી' દેવાની સ્વાભાવિક લાગણી તેને થાય છે. આ બંધો કુદરતી કારણોથી વિદ્યાર્થીઓને નાટ્યપ્રયોગ કરવાનો ગમે છે. ભાગ્યેજ કોઈ એવો વિદ્યાર્થી હશે કે જેને નાટ્યપ્રયોગ કરવો ગમતો હોય નહિ. કેટલીક વખત શરમાળ બાળકો શિક્ષકોની રૂબરૂ નાટ્યપ્રયોગ માટે આનાદાની કરે છે. જે બાળકો આગળ પડતા હોય છે તે તરત 'હા' કહે છે. શરમાળ બાળકો પણ ધીમે ધીમે તેમાં જોડાઈ જાય છે અને ઘણું કામ કરી બતાવે છે. તેમની સાંસે શિક્ષકે કુનેહથી કામ લેવું જોઈએ.

સૌ કોઈ એ નાનાં બાળકોને રમતાં જોયાં હશે. તેઓ તેમની આસપાસ જે બનાવો હંમેશાં જાય છે તેમને નાની નાની રમતોથી ભજવી બતાવે છે. મોટાં માણસોની જે પ્રવૃત્તિઓ હોય છે તેની નકલ બાળરમતોમાં તો જોવામાં આવે છે. ગાડી, ફુકાન, ટીંગલાટીંગલી, ઘોડાની, વગેરે તેમની મતો એ નાટ્યપ્રયોગના બીજા રૂપ છે. તે વખતે તેઓ નિખાલસપણે જો ખરા જીગરથી જે વેશ ભજવવાનો હોય છે તે ભજવી બતાવે છે. માં તેમને અપૂર્વ આનંદ થાય છે. યદ્યપિ જાણેલા દૂરના બનાવને કલ્પનાવડે રમતદ્વારા તેની સમજ તાજા કરી તેનો અનુભવ તે કરે છે. વળી તે કલ્પનાની મદદથી અમુક પાત્ર ભજવી બતાવી ઘણો આનંદ મેળવે છે. કોઈ કોઈ વખત તો સમૂહમાં પ્રયોગ કરવાથી આપણને અજાયબી લાગે તેવું કામ તેઓ કરી બતાવે છે. આ પ્રમાણે રમતદ્વારા તેઓ નાટ્યપ્રયોગ કરે છે, અને તેને લીધે તેની સર્જકશક્તિ યોગ્ય છે અને શરીર તથા બુદ્ધિની શક્તિઓ ખીચે છે. આવી રીતે બાળવિકાસમાં નાટ્યપ્રયોગ અગત્યનું સ્થાન ભોગવે છે. બન્યારે શાળાની બહાર બાળકો નાટ્યપ્રયોગ કરવા પ્રેરાય છે ત્યારે તેવી સહજ વૃત્તિનો શાળામાં શા માટે લાલ લેવા જોઈએ નહિ? ઉપર જણાવ્યા મુજબ શાળામાં તો ચાનની સાથે ગમ્મત યદ્યપિ શકે એમ છે. નાટ્યપ્રયોગમાં દોટલો વખત નકામો જાય છે એ દલીલ ટકી શકે એમ નથી. તેને લીધે કલ્પનાશક્તિનો વિકાસ થાય છે અને નકલ, ક્રિયા તથા બોલવાની લાગણીનો સક્રિય ઉપયોગ થવાથી તેને ઘણો આનંદ મળે છે. જો તેવા કામની સમજણ હોય નહિ, તો શરૂઆતમાં

દેવદાસ વધારે વખત જાય; પણ જેમ તે દિશામાં અનુસર્યો તેમ જાય છે તેમ તેમ તે કામ સરળ થઈ જાય છે.

સાધારણ માન્યતા એવી છે કે ઇતિહાસના વિષયમાં નાટ્યપ્રયોગ થઈ શકે. ઇતિહાસમાં નાટ્યપ્રયોગની વધારે અનુકૂળતા છે એ ખરું છે. તેમાં આવતાં વિવિધ પાત્રો તથા યજ્ઞોદ્યાદી ઉચ્ચેરનો આકર્ષક બનાવેલા લીધે તેમાં વધારે રસ પડે એ સ્વાભાવિક છે; પણ ખીજા વિષયોમાં તેના પ્રયોગો થઈ શકે એમ છે. વાર્તા કહી રહ્યા પછી તે ખીજે પ્રસંગે લખવી અતાવવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીને ઘણું આનંદ થાય છે, અને તેથી તે યાદ રહી જાય છે. વાચનમાળામાં દેવદાસ પાઠ એવા છે કે જેમાં જે કે વધારે વિદ્યાર્થીઓ જુદાં જુદાં પાત્રોનો વેશ લખવી શકે. 'દેરી અને સાકર' એ પાઠ વંચાવતી વખતે એક વિદ્યાર્થીએ ચોતે દેરી હોય એમ તેને લગતું લખાણ વાંચવું જોઈએ અને ખીજાએ 'સાકર'ની બાજુ વાંચવી જોઈએ. આવા સંવાદો અવશ્ય. જુદાં જુદાં પાત્રની ગોઠવણથી વંચાવવા જોઈએ. 'પશુમાં પડી એક તરાર' એ કવિતાનો મુખપાઠ કરતી વખતે અમુક અમુક છાંદરોને એક એક પાત્રનો ભાગ બોલી જવા કહેવું જોઈએ. આવી રીતે વાચન કે મુખપાઠ કરાવવાથી બાળકો સારી રીતે તેનો અર્થ સમજે છે અને તેમને ઘણું આનંદ થાય છે. વાચનમાળાના દેવદાસ પાઠને સંવાદ કે નાટ્યપ્રયોગમાં ફેરવી શકાય એમ છે. તેવે પ્રસંગે તેમાં શિક્ષકે ઇચ્છાનુસાર ફેરફાર કરવો જોઈએ. વસ્તુસંકલના ઉત્તમ રીતે થાય એ ઉદ્દેશને અનુસરી ફેરફાર કરવો જોઈએ: 'ગામડાના અમલદારો' એનો નાટ્યપ્રયોગ સારી રીતે થઈ શકે છે. ઇતિહાસના પાઠ નાટ્યપ્રયોગના રૂપમાં ફેરવી શકાય એમ છે, પણ શિક્ષકનામાં યોગ્યજુદિ હોવી જોઈએ. જે પ્રસંગે વધારે આકર્ષક લાગતા હોય તેના નાટ્યપ્રયોગ કરવા ઠીક છે. 'વનરાજ અને આંખાની મુલાકાત,' 'રૂપસુંદરીનું વનમાં જવું,' 'ભુવડે સુરપાળને આપેલી લાલચ' વગેરે. આવી રીતે જે કંઈ ઐતિહાસિક બનાવ રસિક હોય તેનો નાટ્યપ્રયોગ થઈ શકે એમ છે.

ભૂગોળના વિષયમાં પણ કોઈ કોઈ પ્રસંગે નાટ્યપ્રયોગ થઈ શકે છે. 'ગુજરાતની નદીઓ કે પર્વતો' એ વિષય માટે જુદાં જુદાં વિદ્યાર્થી અમુક નદી કે પર્વતનું વર્ણન વાદવિવાદના રૂપમાં બોલી જાય તો બાળકોને તે વિષયમાં રસ પડે છે. ઘણી જમીન ઉપર ગુજરાત કે મુંબઈ ઇલાકાનો મોટો નકશો કાઢી કાગળની રેત્વેગાડી અતાવી તેમાં વિદ્યાર્થી એક પછી એક જુદા જુદાં મુસાફરી કરતા જાય અને ત્યાંની ભૂમિરચના, આબોહવા.

વનસ્પતિ, પ્રાણી વગેરે બાબતોનું ચિત્રો કે નમૂનાની મદદથી વર્ણન કરે તો તેથી બાળકોને તેમાં રસ પડે છે અને તેઓને ભૂગોળ પરત્વે કંટાળો આવતો નથી. એક વિદ્યાર્થી કાગળની હોડીમાં જાણે બેસીને ઈરીઆના કિનારાનું સચોટ વર્ણન કરે તો તે બાબત વધારે સ્પષ્ટ થાય છે. કોઈ કોઈ વખત દેશના જુદા જુદા ભાગના રહેવાસીઓને નાટ્યપ્રયોગ થઈ શકે. તેમની બોલી, પહેરવેશ તેમના દેશમાં બનતી ચીજો તથા વેપારશોખાનના અહેવાલ તેઓ તાદરશ રીતે આપે તો બાળકોને તેમાં ઘણો આનંદ પડે છે. કોલંબસની અમેરિકાની શોધનો સારી રીતે નાટ્યપ્રયોગ થઈ શકે. તેમજ જુદા જુદા ધર્મોના સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવા માટે જુદા જુદા વિદ્યાર્થીઓને તેને લગતો પહેરવેશ પહેરવી તેઓ તેનાં પવિત્ર રથજનું વર્ણન કરે તો તેથી બાળકોને તેની સારી સમજણ પડે છે. કેટલાંએક બાળકોને હિંદુસ્તાન દેશસ્પર્શી તેમને કરંચી, અમદાવાદ, પુના, મદ્રાસ, કલકત્તા, રંચુન, કાશી, દિલ્હી, આગ્રા લાહોર, પેશાવર વગેરે શહેરોનાં ચિત્ર રૂપે એક એક બાળકોને નીમવો અને તે જાણે કે મુસાફરી કરતો હોય એમ તે રથજનું વર્ણન કરે, તો તેથી બધી હકીકતનું રસપૂર્વક પુનરાવર્તન થઈ જાય છે. ગણિતના વિષયમાં પણ નાટ્યપ્રયોગ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓને કેટલીક કંઠજી અમૂર્ત બાબતોની સ્પષ્ટ સમજણ પડે છે. આણુપાણુના સરવાળા તથા બાદબાકી દુકાનદારીની રીતથી સરળ રીતે શીખવી શકાય છે. શેર અને ભોનની રીત શેર ખતર ઉભું કરીને શીખવી શકાય. શેર તથા ભોન શું છે તથા તેનું વેચાણ કેવી રીતે થાય છે તેનો સચોટ ખ્યાલ નાટ્યપ્રયોગદ્વારા લેવડેવડથી થઈ શકે છે. તેમાં વિદ્યાર્થીઓ ઉત્સાહથી કામ કરે છે. તેમજ વ્યાજ, ખીલ, ડિરકાઉટ, પંત્યાલો, શેરનું વ્યાજ, નફોતોટો વગેરે અનેક બાબતો જુદી જુદી રીતે નાટ્યપ્રયોગથી શીખવવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીઓને તે વિષય સરળ અને રસિક થાય છે. તેવી રીતે સૃષ્ટિ-તાન કે પદાર્થપાદમાં પણ કંઈક તેનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. તાંબુ અને પિત્તળ, કાચા અને રૂપું, જેવા પદાર્થપાદ પ્રથમ તેની હકીકત શીખવ્યા પછી સંવાદના રૂપમાં લઈ શકાય. તેમજ ઘઉં કે બાજરી તથા તુવેર કે મગના છોડનું આત્મવૃતાંત છોકરાઓ રસિક રીતે બોલી શકે એમ છે. કન્યાનાયનમાળા પુસ્તક પહેલામાં આપેલી "વનસ્પતિની વાન" માં જુદી જુદી જાતનાં ઝાડ પોતાના ગુણનું બહુ રસિક રીતે વર્ણન કરે છે. તે ખ્યાનમાં રાખવા જેવો પાદ છે. હાલમાં બાળસાહિત્યને અંગે જે જોડેસબેર પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે, તેમાં જુદી જુદી જાતના નાટ્યપ્રયોગો થઈ શકે.

એવું થયું સાહિત્ય જોવામાં આવે છે. કેટલાક લેખકોએ શિક્ષકનું કામ સરળ કરવાને તેમાં પુરતો પલ્લુ પ્રાપ્ત કર્યો છે. કેટલાક એકાંકી નાટકો તેવા ઉદ્દેશથી બહાર પડેલાં છે. હંકમાં અભ્યાસ કરવામાં નાટ્યપ્રયોગની ઉપયોગિતા સ્વીકારવામાં આવે અને જો શિક્ષકવર્ગ તેનો કંઈક ઉપયોગ કરે તો વિદ્યાર્થીની નિત્યની પ્રાથમિકશિક્ષામાં રસમય ફેરફાર ઉપજે છે અને તે ઉપરાંત ઉપર જણાવેલા લાભો પણ તેમને મળે છે. વળી શુંદર કવિતા તથા ફકરાઓ મોટે કરવાથી તેઓ ભાવાની ખૂબી સારી પેઠે સમજે છે, અને તેમને સાહિત્ય ઉપર વિશેષ રસ થાય છે અને આગળ ઉપર તેમાંના કોઈ કોઈ તો સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં સારો ફાળો આપી શકે એવી આશા રાખી શકાય.

નાટ્યપ્રયોગ

બીજીની અશ્વવિદ્યા

પ્રવેશ પહેલો

સ્થળ:—અણ્દીલપુર પાટણનું પાટર

પાત્રો:—

૧ રાજ	}	કલ્યાણપતિ જુવના વંશજ	
૨ બીજ		}	જુવનાદિત્ય રાજના કુંવરો
૩ દંડક			

રાજ, બીજ અને દંડક સાધુના વેશમાં પ્રવેશ કરે છે.

બીજ—મોટાભાઈ! આપણે સોમનાથ પાટણથી નીકળી બરાબર એ મહીને આજે અણ્દીલપુર પાટણ આવી પહોંચ્યા. જુઓ, એ ભવ્ય સહેર દૂરથી કેવું રોમાંચમાન દેખાય છે!

રાજ—હા ભાઈ, આ અણ્દીલપુર પાટણ ગરવી ગુજરાતની રાજધાનીનું સહેર છે. આદ્યાવંશના મૂળ પુરુષ જયશિખરીના પ્રતાપી પુત્ર વનરાજે એ વસાવ્યું હતું. તે પહેલાં ગુજરાતનું પાટનગર પંચાસર હતું.

દંડક—એ પંચાસરને આપણા પૂર્વજ જુવન પુરુષે ઘેરો ઘાત્યો હતો, અને પુઠમાં ગુજરાતના જયશિખરીને મારીને ગુજરાતનું રાજ્ય કાપી લીધું હતું.

રાજા—હાં ભાઈ, ઇતિહાસ કહે છે કે ગુર્જરેશ્વર જ્યશિખરીનું શૌર્ય હેરત પમાડે એવું હતું. તેણે એકલે હાથે ભુવડના અનેક અંગગ્રહકોને મોં-મેળા કરી, ભુવડની છાતીમાં લાત મારી તેને પૃથ્વી પર પછાડ્યો હતો. વળી વધારે નવાઈની વાત તો એ છે, કે જ્યશિખરીનું ડોકું કપાઈ ગયા પછી તેનું ધડ ત્રણ દિવસ સુંધી લડ્યું હતું !

ખીજા—માથા વગરનું ધડ ત્રણ દિવસ સુંધી-રણમાં ઝૂઝ્યું, એ કંઈ જેવું તેવું શૌર્ય કહેવાય ! ધન્ય છે એ ગુરા રાજવીના ગુરાતનને ! આપણા પૂર્વજ ભુવડે પણ તેના શૌર્યનાં મુક્તકંઠે વખાણ કંપો હતો ! અને તે ગુરા રાજના સમારક તરીકે પંચાસરને પાદરે ગુર્જરેશ્વર મહાદેવનું ભવ્ય દેવાલય બંધાવ્યું હતું !

રાજા—આપણા પૂર્વજનું એ કાર્ય દાના દુરમનને છાજે એવું હતું ! મુદ્દનું ધમસાણ મચ્યું તે પહેલાં જ્યશિખરીએ પોતાની રાણી રૂપમુંદરીને તેના ભાઈ મુરપાળ સાથે વનમાં મોકલી દીધી હતી. તે રાણીએ વનમાં એક કુંવરને જન્મ આપ્યો હતો. જ્યશિખરીનાં એ પ્રતાપી પુત્ર વનરાજે પોતાના પિતાનું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું હતું. વળી તેણે પાપમાલ યએલા પંચાસરને બદલે ગુજરાતની રાજધાનીને માટે આ અણહીલપુર પાટણ વસાવ્યું હતું. તે વનરાજનો વંશજ રાજા રત્નાદિત્ય હાલમાં ગુર્જરેશ્વર છે.

દંડક—પ્રભાસપાટણમાં લોકોને મોંએ સાંભળ્યું હતું કે ગુર્જરેશ્વર રત્નાદિત્ય પોતાની પ્રજાની દાઝ જાળુનારો, સત્યવાદી, ભલો, પરાક્રમી અને એકવચની રાજા છે. તેણે પોતાની પહેલાંના નબળા રાજાઓના વખતની ગુજરાતના રાજ્યમાં ઘર કરી બેઠેલી ગેરવ્યવસ્થા દૂર કરી છે.

રાજા—એ વાત ખરી છે, પરંતુ ‘દીવા પાછળ અંધારું’ એ કહેવત પ્રમાણે રાજા રત્નાદિત્યનો પુવરાજ સામંતસિંહ તેના આપની કીર્તિને કાંક લગાડે એવો પાક્યો છે. રત્નાદિત્યમાં જેટલા સદ્ગુણ છે, તેટલાં સામંત-સિંહમાં દુર્ગુણ છે ! તેને દારૂનું છુડે વ્યસન વળગ્યું છે, એટલે હવે આવડા વંશની પાપમાલીનાં પગરણ મંડાયાં છે એમ સમજવું.

ખીજા—દારૂ-જેવી ખુરી ચીજ જગતમાં ખીજા કંઈ નથી. શ્રીકૃષ્ણ જેવા સમર્થ નેત્રા હતા, છતાં દારૂના ખુરા વ્યસનથી યાદવોનો નાશ થયો. આપણે યાત્રા કરી આવ્યા એજ પ્રભાસના પવિત્ર તીર્થક્ષેત્રમાં યાદવો દારૂ પીને ભાન ભૂટ્યા, અને પરસ્પર લડીને-કપાઈ-મુઆ ! દારૂની મોંઝાણુધીજ પ્રભાસપાટણનું પવિત્ર સ્થળ યાદવાસ્થળા બન્યું ! અરેખરે, દારૂનો ઉપાસક પોતાની દૂર રહેલી દુર્દશાને પાસે બોલાવે છે ! એટલે

દાદના પંજમાં સપડાએલા સમંતસિંહની-પણ નજીકના ભવિષ્યમાં દુર્દશા થયા વિના રહેવાની નથી.

દેડક—એ તો વિનાશકાળે વિપરિત બુદ્ધિજ્ઞ મૂઝે.

ખીજ—ઓહો ! આપણે તો વાતોમાં ને વાતોમાં છેક પાટણના પાદરમાં આવી પહોંચ્યા. મોટાભાઈ ! જુઓ તો ખરા ! પાટણને પાદરે આ સાગર જેવું સુંદર તળાવ કેવું મનોહર છે !

મંદાકાન્તા

શોભે પાણી મળવગરનું કાચ જેવું તળાવે,
ખીસેલાં છે કમળ જળમાં મુગ્ધ હૈયું ગતાવે;
આવે કંડો જળ ઉપરથી વાસુ આનંદ આપે,
ચાકરાં પાકયાં શરીર મનના તાપ સંતાપ કાપે.

રાજ—વાહ ! ભાઈ વાહ ! તારી કવિત્વશક્તિ તો ભક્તભક્ષા કવિ-
એને પણ પાણી ભરાવે એવી છે ! શુભસાનની સુંદર રાજધાનીની શોભામાં
વધારો કરનાર આ રમણીય તળાવનું તે અચ્છું વર્ણન કર્યું !

ખીજ—મારી કવિતા આપને પસંદ પડી તેથી મને ઘણો આનંદ
થાય છે. મોટાભાઈ ! જુઓ આ તળાવને તીરે જાણે કખીર વડની હરિકાઈ
કરતો હોય એવો વિશાળ વડ દેવો ખૂબી રલ્યા છે ! આપની ઈચ્છા હોય
તો તેની શીતળ છાયામાં આપણે મુકામ કરીએ.

રાજ—ભાઈ ! મુકામ કરવા યોગ્ય આવું ઉત્તમ સ્થાન ખીજે ક્યાં
શોધવા જઈશું ! ચાલો, આજે આપણે અહીંજ અત્રેક જગાવીએ ! અલખ
નિરંજન ! જય સોમનાથ !

ખીજ—દેડક—અલખ નિરંજન ! જય સોમનાથ ! જય ગુરુદેવ !

(તળાવને તીરે વરના ઝાડ નીચે સાધુવેશધારી ત્રણ ભાઈઓ
મુકામ કરે છે)

રાજ—ભાઈઓ, આ શુભસાનના પાટનગરને પાદરે આપણે મુકામ
તો કર્યો, પણ આપણે ખૂબ સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે. છુપા રહેવા
માટે લીધેલો આ સાધુનો વેશ હિચારે પડી જશે તો કોઈ અણુધારી પીડા
હિબી થશે !

ખીજ—મોટાભાઈ ! એવી ચિંતા આપણે શા માટે કરવી ? એ
ચિંતાનો ભાર તો આપણે આપણા ઇષ્ટદેવ શ્રી સોમનાથ ભગવાનને સોંપવો, જે
દયાળુ ઇષ્ટદેવ પ્રભાસની માતા નિર્વિઘ્ને કરાવી તેજ આપણું રક્ષણ કરશે.

જય સોમનાથ ! આહા ! શંકર ભગવાનનું એ મનોહર દિવ્ય જ્યોતિર્લિંગ અહીં પણ મારી નજર સામે તરવરી રહ્યું છે. આપણે તો પુરેપુરા ભાગ્ય-
શાળી કે દેવને પણ દુર્લભ એવા એ પુણ્યતીર્થની યાત્રા થઈ !

છંદવજ્ર

શ્રી ઇષ્ટ ગંગાધરં સોમનાથ,
પ્રભાસમાં જ્યોતિર્લિંગ ખ્યાત;
શોભા નિહાળી, નગરે અનેરી,
યાત્રા થઈ પૂર્ણ પ્રભાસકેરી.

રાજ—ખરી વાત, ભાઈ, હિંદુસ્તાનનાં બાર જ્યોતિર્લિંગમાંના આ પશ્ચિમના પ્રખ્યાત જ્યોતિર્લિંગની જગ્યા કરીને આપણે કૃતાર્થ થયા છીએ. શ્રી સોમનાથ મહાદેવની પાંચ હાથ ઉંચી ભવ્ય અને તેજસ્વી મૂર્તિ ખરેખર અસીદ્ધિ છે ! એ વિશ્વવિખ્યાત દેવાસયના પાછલા ભાગને અરબી સમુદ્રના મહાત મોઝાં અહોનિશ અથડાયા કરે છે. એ રમણીય દક્ષ્ય એક વાર પણ જોનારને નિંદગીભર નજર આગમ્યથી ખસે એવું નથી !

ઢંઢક—દેવાસયમાં મોટા ઘંટ સાથે જાંધેલી પેટી ૨૦૦ મણુ સોનાની સાંકળ ત્યાંની અપાર સમૃદ્ધિને ખરેખરે ખ્યાલ આપે છે ! વળી બારતી વખતે તે સાંકળ સાથે સાંધેલી અનેક ઘંટડીઓનો મધુર નાદ પેલા મોટા ઘંટના ભવ્ય નાદ સાથે ભળીને થતા અજગ્ય અવાજના ભણુકારા કણુ પણ મારા કાનમાં ગાજી રહ્યા છે ! શંકર ભગવાનને સ્નાન કરાવવા માટેના ગંગાજળની કાવડ ઢેક કાશીથી દરેરાજ નિયમિત વખતે આવી પહોંચે એવી ખાસ ગોઠવણ કરેલી છે.

બીજા—હવે આપણે આ મુઠ્ઠા સમો મધુર વાર્તાલાપ અંધ કરવો પડશે ! જુઓ, પેલા જતા આવતા નગરજનો આપણી તરફ તાકી તાકીને જુએ છે ! તેઓ આપણી પધરામણીના સમાચાર આખા શહેરમાં પવન વેગે પહોંચાડી દેશે ! યુજરાતના લોહિા મહાત્માના દર્શન માટે પડાપડી કરે એવા છે. એટલે ઘડી બેઘડીમાં આપણા દર્શન માટે અહીં ભાવિક જનોની ઢંક જનમશે ! માટે આપણે આ લીધેલો વેશ બરાબર ભજવવો પડશે !

રાજ—એમાં વેશ શું ભજવવાનો છે ? લોહિા દર્શન કરી કરીને ચાલ્યા જશે.

બીજા—અધા ચાલ્યા નહિ જય ! કેટલાંક રોગથી રીજાતાં, કેટલાંક ગરિબાપ્રિયા ઘેરાએલાં અને કેટલાંક સંતાન વિનાનાં સ્ત્રીપુરુષો પોતાની કાર્યસિદ્ધિની આશાએ કલાકોના કલાકે સુખી અહીં બેસશે. તે બધાને

સતોપ આપવા માટે આપણે ખરેખરો ખેલ લગવવો પડશે ! મોટાભાઈ ! તમે અમારા ગુરુ બની જાઓ, અને અમે જે તમારા ચેલા બની જઈએ.

રાજ—પછી શું કરશો ? આપણી પાસે એવી કોઈ સિદ્ધિ નથી કે જેને જે જોઈએ તે આપીએ ! ભાઈ ! એવું નાટક મારાથી તો નહિ લગવી શકાય !

બીજા—સિદ્ધિને શું કરવી છે ! આ ધુણી સગવાવી છે. તેની રાખ એ આપણી સિદ્ધિ ! એ રાખની ચપટી કેવું આજાદ કામ કરે છે, તે તમે જો લો ! મોટાભાઈ ! બધું નાટક હું લગવીશ. તમે તો માત્ર મૌન ધારણ કરીને અમારા ગુરુ તરીકે બેસી રહેજો ! એક શબ્દ પણ બોલશો નહિ.

રાજ—સારું ભાઈ, એટલું તો હું કરી શકીશ.

બીજા—ભાઈ દંડક ! તારે પણ જરૂર જોટલુંજ બોલવું, અને હું કંઈ તેટલું જ કામ કરવું.

દંડક—બહુ સારું.

બીજા—હુઓ, ચેલા નગરજનો આપણી તરફ આવે છે. માટે હવે આપણે વાતચીત બંધ કરીએ.

પ્રવેશ બીજો

સ્થળ:—અણ્ણીકપુર પાટણમાં મહાદેવનું કેલાસય

પાત્રો:—

(૧) શંકરપ્રસાદ—મહાદેવનો પુત્રી

(૨) શ્યામસુંદર—પાટણના નગરશેઠનો પુત્ર

(૩) ખેસીલાલ—શ્યામસુંદરનો મિત્ર

(૪) પ્રેમશંકર—પાટણના વયોવૃદ્ધ પુરાણી

(૫) દેવશંકર—પાટણની સંસ્કૃત પાઠશાળાના શાસ્ત્રી

(૬) શંભુપ્રસાદ—શંકરપ્રસાદનો નાનો ભાઈ

શ્યામસુંદર અને ખેસીલાલ આવે છે. મહાદેવનાં દર્શન કરે છે.

શ્યામસુંદર—પુત્રી મહારાજ ! આજે મારી વરસગાંઠ છે, માટે સાંજે કૂતમંડળી બરવાની છે. લો આ પાંચ રૂપીઆ. (પુત્રીને પાંચ રૂપીઆ આપે છે.)

શંકરપ્રસાદ—(રૂપીઆ લે છે) શ્યામસુંદરભાઈ ! ધન્ય છે તમને, કે તમે પણ તમારા ધર્મનિષ્ઠ પિતાશ્રીને પગલે ચાલીને શ્રી શંકર ભગવાનની

સેવો કરે છે ! બાકી આજકાલનાં જુવાનીઆ તો 'દેવ ગયા કુંગરે' એમજ માની બેઠા છે. . . .

બંસીલાલ—વાહરે યુગ્મરી મહારાજ ! તમે પણ ખીખની નિંદા કરીને સ્યામસુંદર ગ્રેહની હીક પ્રથામત કરી ! કહેલો ખીખ કંઈ નવાજુની છે કે ?

શંકરપ્રસાદ—બંસીલાલભાઈ ! ખીખ નવાજુની તો કંઈ નથી, પણ તળાવને કાંઠે વડ નીચે ત્રણ મહાત્મા આવ્યા છે. પાટણના લેકો ત્રણ દિવસથી ત્યાં ઉલટયા છે. તમે દર્શન કરી આવ્યા કે નહિ ?

બંસીલાલ—આપણે તો એવા મહાત્માઓમાં ઝાઝી શ્રદ્ધા નથી ! પણ આ સ્યામસુંદરના આગ્રહથી હું તેની સાથે ગયો હતો. એક મહાત્મા તો માત્ર મૌન ધારણ કરીને જ બેઠા છે. એક મહાત્મા એક આંખે ઢાણા છે, તે બહુ ધાંધસીઆ છે. ત્રીજા મહાત્મા પેલા ઢાણા મહાત્મા કહે છે, તે પ્રભાણે કયાં કરે છે.

શ્યામસુંદર—બંસીલાલ ! તું માને કે ન માને, પણ આ તો કોઈ અસૌકિક મહાત્માઓ છે ! ત્રણ દિવસમાં તો તેમણે પાટણની પ્રજાને ઘેરી બનાવી દીધી છે !

બંસીલાલ—ભોળા અને અંધ શ્રદ્ધાવાળા ગુજરાત તો સહેજમાં ઘેરી બની ગયો છે ! એને તો કોઈ કુકાવનાર નેઈએ ! ને કોઈ કુકાવનાર મળે, તો તે આંખો મીચીને કુવામાં પણ ઝંપલાવે ! એટલા માટે તો તેને 'ગાંડી ગુજરાત'નું ઉપનામ મળ્યું છે !

ઉપજાતિ

દંભી દમારા જન જ્યાં કુકાવે,
બોળા બિચારી ગુજરાત બૂકે;
પડે કુવામાં નિજ ભુદ્ધિ છાંડી,
તેથી ગણાયે ગુજરાત ગાંડી.

શ્યામસુંદર—વાહરે બંસીલાલ, ગુજરાતી થઈને તે ગુજરાતને બહુ સારો શિરપાવ આપ્યો ! પરંતુ ગુજરાત તો 'ગરવી ગુજરાત' કહેવાય છે તેનું શું ?

બંસીલાલ—તે પણ અરૂં ! ગુજરાત ગાંડીએ ખરી અને ગરવીએ ખરી !

શ્યામસુંદર—શી રીતે ?

બંસીલાલ—ગુજરાત ભોળા, અંધ ગ્રહણ તથા ગાંડરીઆં પ્રવાહમાં તણાય એવી હોવાથી ગાંડી કહેવાય અને ગાયાળુ, દયાળુ તથા વિવેકી હોવાથી ગરવી (સાણી) પણ કહેવાય, સમજ્યો ?

શ્યામસુંદર—એ તો સમજ્યો; ત્યારે શું આ નણુ મહાત્મા કોઈ વેશધારી ધુતારા હશે ?

બંસીલાલ—એ તો નીવડે વખાણ ! જે હશે તે થોડા વખતમાં જણાઈ જશે ?

શંકરપ્રસાદ—બંસીલાલ લાઈ ! તમે ભલે શંકાની 'નજરે' જુઓ, પણ આ મહાત્માઓનો ચમત્કાર તો મેં મારી નજરો નજર નોંધ્યો. મારા રામશંકર કાકાના કનુભાઈને ખાંચ વરસથી તાણુનો રોગ હતો. તેને પરમે દિવસે ત્યાં લઈ ગયા હતા. ત્યાં લઈ ગયા પછી તરતજ તેને તાણુ આવી, એટલે પેલા કાણુ મહાત્માએ તેમની ધુણીમાંથી રાખની એક ચપટી લઈને તેના કપાળ ઉપર ઘસી એટલે ભાઈ, આજની ઘડી અને કાલનો દહાડો ! તેનો તાણુનો રોગ મટી ગયો ! દહાડામાં દસ દસ વખત તાણુ આવતી હતી, પણ આ નણુ દિવસથી બીજાકુલ તાણુ આવી નથી !

શ્યામસુંદર—સાંભળ્યું બંસીલાલ ! હવે તું જ કહે કે આ પ્રમાણે બન્યું તે મહાત્માનો ચમત્કાર ખરો કે નહિ !

બંસીલાલ—ચમત્કાર ચમત્કાર કયુંએ નહિ ! એ તો 'કાગડાનું બેસવું અને તાડનું પડવું' ! તાણુના રોગની અવધ આવી રહેલી, તેથી રાખની ચપટી જશ ખાટી મઈ !

શંકરપ્રસાદ—બંસીલાલ લાઈ ! એકાદ બાબતમાં કદાચ કાગડાનું બેસવું અને તાડનું પડવું એવું બની જાય, પરંતુ પેલા વયોદક્ષ શ્રેમશંકર પુરાણી પાઠ કરે છે તેમને પૂછી જુઓ. તેમણે પણ આ મહાત્માનો ચમત્કાર નજરે નોંધ્યો છે.

બંસીલાલ—પુરાણી કાકા ! તમે શો ચમત્કાર નોંધ્યો !

શ્રેમશંકર—બંસીલાલ ! મારો લગ્નજીને ગાંડો થઈ ગયો હતો. એ તો તને ખબર છેને ? તેને મઈ કાલે અમે મહાત્મા પાસે લઈ ગયા હતા. તેણે તો ત્યાં જળદં તોડાન મચાવ્યું, એટલે પેલા કાણુ મહાત્માએ ધુણી-ગાંથી રાખની ચપટી લઈને 'અલ્પ નિરંજન' બોલી તેના માથા ઉપર ભજરાવી કે તરતજ તે ડાહ્યો દેવ જેવો થઈ ગયો ! આરે લાઈ ! મારી પોણો સો વરસની ઉંમર થઈ, પણ આવા ચમત્કારી મહાત્મા તો મેં કદી પણ નોંધ્યા નથી ! સૂર્યના પ્રકાશ જેવું તો એમના લલાટનું તેજ છે !

ખંસીલાલ—પુરાણી કાકા ! તમારી આંખે તો ધખાય નમઃ છે, અને તમે મહાત્માના લલાટનું તેજ સી રીતે જોયું ?

ત્રેમશંકર—બેસ, બેસ, ચખાવજા ! મારી આંખો તો દીવા જેવી છે ! ખંસીલાલ ! આવા દેવ જેવા મહાત્માની તું અવગણના કરે છે, પણ કોઈ દહાડો ખત્તા ખાઈ બેસીશ ! એવા મહાત્મા ગુરૂને થાય તો ફૂંક મારીને ચકલી બનાવી દે ! સમજ્યો ?

ખંસીલાલ—ચકલી બનાવી દે, તો ભોગ મળે ! પણ આ દેવશંકર શાસ્ત્રીજી કેમ કંઈ બોલતા નથી ! શાસ્ત્રી બાવા ! તમે કંઈ આ મહાત્માનો ચમત્કાર જોયો કે નહિ ?

દેવશંકર—ભાઈ ખંસીલાલ ! મને તો બે વરસ ઉપર એક મહાત્માનો કડવો અનુભવ થયો છે, તેથી હું તો હવે એવી બાબતમાં ઝાઝો રસ લેતો નથી !

ખંસીલાલ—એ તો દૂધનો દાઝ્યો ઝાસ કુંડી કુંડાને પાંચે તોજ સુખી થાય ! શાસ્ત્રીજી ! આપને શો કડવો અનુભવ થયો તે કહો તો ખરા !

દેવશંકર—ભાઈ ! ‘લોભીઆ હોય ત્યાં ધુતારા ભૂખે ન, મરે’ એવું મારે થયું હતું !

ખંસીલાલ—ખરી વાત છે. લોભીઆ હોય ત્યાં ધુતારા ભૂખે મરે જ નહિ !

ભુજંગી

વસે લોભીઆ લોભના સેવકો ત્યાં,
ધુતારા કદીએ ન ભૂખે મરે ત્યાં;
કરી દંભ તે મોહ જતજે કસાવે,
કસે લોભીઆ ગાદનુંએ ગુમાવે !

શાસ્ત્રીજી ! આપ પણ લોભને વસ ચર્ચ, કોઈ ધુતારા મહાત્માના કંદમાં કસાયા હશે !

દેવશંકર—હા, ભાઈ. બે વરસ ઉપર એક બાંડા સાધુ અહીં આવ્યા હતા. તે સોનું બનાવવાનો કીમીઓ શીખવવાને બદલે મારું બે હજાર રૂપીઆનું ઘરેણું લઈને પલાયન થઈ ગયા !

ખંસીલાલ—કેમ સ્વામીશંકર, સાંભળ્યું બાડા મહાત્માનું પરાક્રમ ! ‘બાડા બત્રીસ લક્ષણા અને કાણીઆ કોઈક સાધુ’ એ કહેવત પ્રમાણે આ કાણુ મહાત્મા ખરા સાધુ હશે કે વેશધારી સાધુ હશે તેની કોને ખબર છે !

શ્યામસુંદર—અંસીલાલ ! એ તો નરસા બેગુ સાંકેએ વગોવાય ! શું, બહુરતના વસુંધરામાં કોઈ ખરા મહાત્મા હશેજ નહિ ?

અંસીલાલ—હશે તો ખરા, પણ લાખમાં એકજ ! ખરા બહાનિષ્ઠ મહાત્મા તો આવી ઉપાધિમાં કદી પડેજ નહિ. એ તો આત્મદર્શનના આનંદમાંજ મગ્ન રહે. એવા મહાત્માની પાસે આદ્ય પ્રકારની સિદ્ધિઓ હાય જોડીને ઉભી રહે તોપણ તે તેમની સામે નજર સરખીએ ન કરે ! કોઈ પણ તપસ્વી સિદ્ધિની લાલચમાં લપટાય તો તેની જરૂર અધોગતિ થાય ! એવા ઘણાએ તપસી લપસી પડ્યાના દાખલા પુરાણોમાં મોજાવે છે !

શ્યામસુંદર—સિદ્ધ મહાત્મા જે તેમની સિદ્ધિને ઉપયોગ સ્વાર્થને માટે કરે તો તે જરૂર લપસી પડે, પરંતુ કેવળ નિઃસ્વાર્થપણે લોકકલ્યાણને માટે કરે તો તેને કંઈ હરકત ન આવે. આ મહાત્માના સંનિવર્ધમાં પણ એવુંજ છે. તેઓ કોઈની પાસેથી કંઈ પણ આશા રાખ્યા વિના દુઃખીઓનાં દુઃખ દૂર કરે છે.

શંકરપ્રસાદ—હા બાઈ ! તમારૂં કહેવું ખરૂં છે. તે કોઈની પાસેથી એક રાત્રી પાઈ પણ લેતા નથી. ગઈ કાલે મહારાજ રત્નાદિત્ય તેમનાં દર્શન કરવા ગયા હતા. તેમણે મહાત્માને સારી બેઠ આપવા માંડી, પરંતુ તેમણે તે નહિ સ્વીકારતાં પાટણની ચોરાસી જમાડવાનું કહ્યું.

અંસીલાલ—ત્યારે તો પાટણના બૂદ્ધેવાના ભાગ્યે જોર કંઈ ! એ તો કીક, પણ મહારાજ રત્નાદિત્યે મહાત્માના દર્શન કર્યા; પરંતુ યુવરાજ સામંતસિદ્ધ તેમનાં દર્શન કરવા ગયા હતા કે નહિ ?

પ્રેમશંકર—યુવરાજ સામંતસિદ્ધ તો દાદ પીતાં પરુવારે ત્યારે દર્શન કરવા ગયે ને ! મહારાજ રત્નાદિત્ય તો સવારના પહોરનું નામ નહે, પરંતુ યુવરાજ સામંતસિદ્ધ તો દેવતાના દીકરા કોલસા પાક્યા છે !

શંકરપ્રસાદ—એ પુરાણી કાકા ! છુલીબાઈને વશ રાખો ! વાક નહિ ને વાડનો કાંટો સાંભળશે તો તમારે આ જરૂર જન્મારે જેલ બંદાએ જવું પડશે ! યુવરાજને કાને આવી વાત જશે તો તે તરતજ તમને વગર ભાડાની કાટડીમાં પુરી દેશે ! તે તમારી વૃદ્ધાવસ્થા સામું જંદાએ નહિ જીએ !

અંસીલાલ—પુખારી મહારાજ ! તમે કહો છો તે કીક છે, પણ પુરાણી કાકાનું કહેવું તો જરાએ ખોટું નથી !

શંકરપ્રસાદ—ખોટું તો નથી, પણ કાણને કાણો કહીએ અને તેનાં હાથમાં સત્તા હોય તો આપણી બંને આંખો ફેરી નાખે, એટલે આપણે

લેસ, વગેરે બાંધવી અને છોડવી, લુદી લુદી જાતનાં બટનો ધાત્રવાં અને બંધ કરવા, પાટીટ અને દફતરનાં બક્કલી કઢીઓ ઉઘાડવી અને બંધ કરવી તે દરેક શીખવવા માટે અનેક સાધનો હોય છે. તે ઉપરાંત કાનની કેળવણી માટે લુદા લુદા અવાજની ઘણી, મ્યુઝિકલબેલ, વગેરે હોય છે. લીસું. ગુંવાળુ, મેરદું, નાનું, ભારે, લાલકું એનું જ્ઞાન સ્પર્શથી અને આંખે પાટા બાધીને થાય તે માટે ઘણાં સાધન છે. રંગનું પદ્ધતિસર ઝાળખાણ થાય તે માટે લુદા લુદા રંગનાં છાપા અને રંગની તકતીઓ હોય છે. આ બધું બાળક પોતાની જાતે જ કરે છે, અને તેઓ પોતાની શક્તિઓ ખીસવે છે.

આ ઉપરાંત ક્રીન્ડરગાર્ટનની પીસ બક્કીસો છે, તે દરેકનાં સાધનો લઈ પ્રત્યક્ષ બતાવી તેના ઉપયોગ અને લાભ સમજાવ્યા હતા. ક્રીન્ડરગાર્ટનના સાધનોથી બાળકોની માનસિક કલ્પનાશક્તિઓનો ધણો વિકાસ થાય છે. તેનાં દરેક સાધનોવડે હુંકમા સ્પર્શમા સમજાવી હતી. બાળકોનાં કાલેક્ટા રંગીત ચિત્રો પણ બતાવવામાં આવ્યાં હતાં.

આ સાધનોની રમતથી બાળકો થાકે ત્યારે તેમને ઝાળ કુંડાળામાં બેસાડી બાળકોને રમે તેવી વાતો હાવજાય સાથે—નાટ્યપ્રયોગથી કહેવામાં આવે છે. તેવી એક જાન ભાઈ બેશીએ જલેનોને કહી બતાવી હતી. વાર્તામાં આવેલો કલાક ગાળ્યા પછીથી તેમને બહાર કંપાઉડમાં કેટલીક રમતો રમાડવામાં આવે છે. તે દરમિયાન કેટલાક બાળકોની મદદથી નારતો માટે ટેબલ ખુરસીઓ મેટલાઈ જાય છે. દરેક નાના ટેબલ આસપાસ ચાર બાળક તેમની નાની નાની ખુરસીઓ ઉપર બેસે છે. દરેક ટેબલ ઉપર એક એક નાનું ફલાવર વાઝ મૂકવામાં આવે છે. પછીથી દરેકને બાળકો પોતે પીરસે છે. પહેરેલાં કપડા બગડે નહિ માટે છાતી પર રાખવા ખાસ તૈયાર કરાવેલાં કપડા પહેરાવવામાં આવે છે. પછીથી કેવી રીતે ખાંડું તે શિખવાય છે. બધા જમી રહે એટલે દરેક પોતાના હાથ સાબુથી બેસીનમાં ધોઈ પોતાના રૂમાલથી સાફ કરે છે. પછીથી જોને આરામ કરવો હોય તે તેમને માટે તૈયાર કરાવેલી ફેચીઓમાં તેમજ આરામચેરમાં બેસી આરામ લે છે. કેટલાક સાયકલ પર બેસી કંપાઉડમાં રમે છે. ત્યારબાદ બધાં ભેગાં થઈ બાળગીત ગાય છે અને અગીઆર વાગે થેર જાય છે. થેર જતાં શિક્ષકોને નમન કરી સભ્યતા શીખે છે. બપોરના ત્રણથી સાડાચાર સુધીમાં સંગીત, ચિત્રકળા, દ્રીઝ અને રમતોથી તેમને વખત આનંદમાં ગાળે છે.

આવી રીતે બાળકો માનસિક તથા આત્મિક શક્તિઓનો વિકાસ સ્વતંત્ર ગતિદ્વારા કરી ખરી કેળવણી મેળવે છે. વળી આવી સ્કૂલમાં કેટલાંક પ્રાણી પણ રાખવામાં આવે છે અને બાળકોને તે ઘણા ગમે છે.

રા. રા. એમ. એમ. પરીખ તરફથી

અમારું પર્યટન

અમને પર્યટન કરવા લઈ જવાની વાત ત્યારથી અમારા શિક્ષકે અમેને કહી, ત્યારથી અમારો હર્ષ ઉભરાર્ધ જતો હતો અને અમે જવાને માટે ટમટમી રહ્યા હતા. આ તરફ બેતાં પશ્ચિમઘાટ પર્વતનાં શિખરો પરનાં ઝાડો જનનનાં માણસોની પેઠે એકબીજાના ખજા ઉપર માથાં કરી બેઠે રહ્યાં હોય તેવાં દેખાયાં. એ બેઠે અમેને ઘણો આનંદ થયો. તે વખતે અમારા મહેતાજીએ ધોરણ પાંચમાની કવિ શ્રી દક્ષપત્રગની બનાવેલી કવિતા:—

ભલો દૂરથી દેખતા દીક્ષ ભાગ્યો,
ચઢી જેમ આકાશમાં મેઘ આવ્યો.

એ કવિતાની સમજૂતી ઘણી સરસ રીતે શીખવી. ત્યાંથી આગળ આપ્યા એટલે એક પાણીનો નાનો સરખો વહેજો નજરે પડ્યો. તેમાં નાની નાની માછલીઓ ઘણી ગમ્મત ટરતી હતી. તે બેઠે અમેને ઘણો આનંદ થયો. બંને બાજુએ કોલમના પાક્યા લચી રહેલા જરા પીળાશ પડતા ક્યારડા નજરે પડ્યા. રસ્તે ઘણા ખાડા ટેકરા, હતા પણ તે સવેને અમે ગણતા ન હતા. અમારો હર્ષ અમે ફૂંદીને, ફોડીને બહાર પાડતા હતા, એટલામાં એક કેળતી વાડી આવી. તેમાં શેરડી પણ હતી. શેરડી ઘણી નાની હતી. ત્યાંથી અમે દૂર નજર કરી એકદળ અને દ્વિદળ ઝાડો જોયાં. ત્યાં આંખાની ચિતળ છાયા નીચે બેઠા. ત્યાં એકદળ અને દ્વિદળ ઝાડોનો મુકાબલો કહ્યો. પાંદડાંના કર્તવ્ય વિશે માહિતી આપી. પછી અમારો મંથ આગળ આવ્યો. થોડેક ગયા એટલે ઘણી ખાડીનો પત્થરનો પાદો બંધ બાંધેલો હતો તે જોયો. ત્યાં લીલ અને સેવાળ દેરી હતી. તે વિશે અમને જ્ઞાન આપ્યું. એ અપુષ્પ વનસ્પતિ છે, એમ ધોરણ પાંચમાના વિદ્યાર્થીઓને કહ્યું. ત્યાંથી અમે આગળ આવ્યા, એટલે એક કલમની વાડી

આવી. કલમ સારી હતી. કેટલીક કલમો નીચે માંડવા હતા અને તે ઉપર કુંડાં હતાં અને કુંડાંમાંના રોષા સાથે કલમની નાની ડાળી બાંધેલી હતી. આવી રીતે બીજી કલમો ઉત્પન્ન કરે છે એમ અમોને અમારા શિક્ષકે કહ્યું. થોડેક ગયા એટલે કાવેરી નદીને કિનારે પંપ જોયો. એ પંપ કુવામાં મૂકેલા હતા. એ કુવામાં નીક વાટે કાવેરી નદીનું પાણી આવતું હતું. ત્યાં અમે બેઠા એટલે અમારા શિક્ષકે સંચાના કેટલા ફાયદા છે તે વિષે પુરતી માહિતી આપી. પંપથી થોડા વખતમાં ઘણું કામ થાય છે. એનો અમને ચોક્કસ ખ્યાલ આવ્યો. ત્યાંથી નદીને કિનારે કિનારે ચાલતાં અમને એક સીસમનું ઝાડ બતાવ્યું. તેની છાલ ખેરતી છાલને મળતી આવતી હતી અને તે ઉપરથી જંગલનાં બીજાં કેટલાંક ઝાડોની માહિતી આપી. ત્યાંથી થોડેક ચાલ્યા એટલે દીવી ધોધના પાણીનો સુસવાટ અમોને મેલળાવા લાગ્યો; એટલે અમારા દીવી ધોધ જોવાના અધીરા બનેલા મંધે ઝપાટાગંધ ચાલવા માડ્યું અને થોડા વખતમાં અમે દીવી ધોધ આવી પહોંચ્યા. દીવી ધોધ થોડા પાણી હોય ત્યારે ત્રણ નાળાંએ થઈને વહે છે. એની લંબાઈ આસરે સોએક ફૂટ હશે; ઉંચાઈ બધે ઠેકાણે સરખી નથી. કોઈ ઠેકાણે ૧૫ ફૂટ, તો કોઈ ઠેકાણે ૨૦ ફૂટ હશે. વળા ધોધનું પાણી બહુ સુસવાટ કરતું નીચે વહે છે. ત્યાં પથ્થર પર પાણી અથડાઈ નીચે પડવાથી તેમાં શીણ થાય છે અને જાણે બધું ૩ પાંચ ટું હોય તેવું દેખાય છે. ધોધનું પાણી પડવાથી તેમાં શીણ થાય છે તે અજવાળા રાતે કેવું સુંદર લાગતું હશે તેનો વિચાર મનમાં કરી લેવો જોઈએ. ધોધનો અવાજ અને આજુબાજુની શાંતિને લીધે મન પર કંઈક જુદીજ અસર થાય છે અને પ્રભુની અનંત શક્તિનું લાન આવે છે. પછી અમારા શિક્ષકે જેરમખા અને સુરપાણના ધોધનું વિવેચન કર્યું. ધોધમાં અગાધ શક્તિ છે. એનાથી વિજળા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી કારખાનાં ચાલે છે એમ અમારા શિક્ષકે કહ્યું. દીવી ધોધ નામ પડવાનું કારણ આસ સમજાતું નથી. અમોએ ચોક્કસ પાણી પીધું પછી થોડા વખત આરામ લીધો. પછી અમે ઘેર આવ્યા.

સાદકપોર,
લે. બે. સ્કૂલ; જિ. સુરત.

વિદ્યાર્થી ડાહ્યાભાઈ ઉકાભાઈ પટેલ.
ધોરણ - ૬.

શિક્ષક ઉપર અવલંબતું

હરિગીત છંદ

શાળા રૂપી ઉપવન અગાધ, સુવાસને પ્રસરાવતું,
શિક્ષક રૂપી માળી તણી, શુભ સારવારે ઉછરતું;
શૈશવ રૂપી સુકુમાર વૃક્ષોથી, અનુપમ દીસતું,
વિદ્યા રૂપી જળ સિંચને, અલ્પમોલ એ પ્રકૃતિલય થતું. ૧
નિત નવલ શિક્ષણ રૂપ એ, નવ પુષ્પ પદ્મવ ધારતું,
શૈશવ રૂપી એ વૃક્ષ સમય, જતાં શુરત્વ પ્રકાશતું;
સમજી સહુ કર્તવ્યને, નિજ દેશ સેવ બળવતું,
જગ વાટિકામાં યશ રૂપી, પરિમલ રૂડી પમરાવતું. ૨
એ બાલ રૂપ લઘુ વૃક્ષનો, આધાર જગ સૌ રાખતું,
વિદ્યા રૂપી જળ સિંચને, આભારી એ કુમળું હતું;
સિંચન અને સંભાળતું, સહુ કામ શિક્ષકથી થતું,
માટે બધું માળી રૂપી, “શિક્ષક ઉપર અવલંબતું” ૩

જયમુખલાલ માનસંકર ત્રિવેદી
સરધાર, (કાઠિઆવાડ).

સને ૧૯૩૪ ના એપ્રિલમાં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની
વર્નાક્યુલર ફાઈનલ પરીક્ષામાં બેઠેલા ઉમેદવારોના
કામની સમાલોચના, સુધારા માટે સૂચનાઓ સાથે.

ભાષા:—કામ એકંદર આશાજનક જણાયું નહોતું. આપેલા ફક્ત-
ઓની સમજુતી બુદ્ધિ વગર આપેલી જણાતી હતી. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ
આખા પાઠો લખી નાખ્યા હતા ત્યારે કેટલાકે માત્ર શબ્દો ફેરવી સમજુતી
આપવામાં સંતોષ માન્યો હતો. ભાગ્યેજ કોઈ વિદ્યાર્થીએ પાઠનો ગ્રંથ
જણાવ્યો હતો અને કેટલાકના જવાબ મૂર્ખતાભરતા હતા. વ્યાકરણ,
વિરામચિહ્નો અને જોડણી છેક વિસારી દેવામાં આવેલાં જણાય છે.

મુખપાઠ:—વાચનમાં મંદતા હતી અને તેમાં બળ અને ખરી
સમજુતીનો અભાવ જણાઈ આવતો હતો, તેમજ વાંચતી વખતે અવાજના

ફેરફાર કે વિચારપ્રગટીકરણ જણાતાં નહોતાં. વિદ્યાર્થીઓ રાગ પ્રમાણે કવિતા ગાઈ શકતા નહોતા. વિદ્યાર્થીઓ દરેક કવિતાની થોડીક પંક્તિઓજ મોંએ કરી લાવ્યા હતા એવું જણાઈ આવે છે. કવિતા ગાતી વખતે તેનો ભાવ તેમના સમજવામાં આવ્યેજ આવેલો જણાતો હતો. કેટલાક શબ્દોના ઉચ્ચાર તેઓએ ઘણા ખોટા કર્યા હતા.

હસ્તલેખ વાચન:—વિદ્યાર્થીઓ આવા લેખો વાંચવાનો સારો મહાવરો પડેલો જણાતો નથી.

સૂચના:—વિદ્યાર્થીઓને વિચાર કરવાની ટેવ પડે એવા હેતુથી શિક્ષકોએ ગણપદ પાઠોની સમજુતી આપ્યા પછી તેમને નમુનારૂપ કેટલાંક મનોચિત્રો આપવાં. વિદ્યાર્થીઓને માર્ગદર્શક ચર્ચ પડે એવાં જવાબપત્રો તૈયાર કરી મૂકવાં જોઈએ. પ્રત્યેકના ઉત્તર આપવાનાં મનોચિત્ર આપી તેમને તેનો સંપૂર્ણ મહાવરો પાડવો જોઈએ. પાછળ પડી ગએલા વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજન મળે તેટલા માટે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓની નમુનારૂપ જવાબની નોંધબૂક હોય તે વર્ગમાં ખુલ્લી મૂકવી જોઈએ.

વિદ્યાર્થીઓ જુદી જુદી જાતના હસ્તલેખોનું વાચન સરળતાથી અને સહેલાઈથી વાચી શકે તેટલા ગાટે તેમની પાસે તેવી જાતનું વાચન વારંવાર કરાવવું જોઈએ, અને હુંકમાં જાંઘેલા ગયાળા મંપૂર્ણ રીતે વિસ્તારથી સમજાવવાં જોઈએ.

કવિતાઓના રાગ પ્રમાણે યોગ્ય સ્વરોમાં શિક્ષકોએ કવિતાઓ પ્રસંગ પ્રમાણે ગાઈ બતાવવી.

વ્યાકરણ અને પૃથક્કરણ સાહિત્યના અભ્યાસના અંગ તરીકે શીખવવાં જોઈએ અને જુદી જુદી જાતની યોજનાઓદ્વારા તેમજ ભુદ્ધિપૂર્વક મનોચિત્રો રચીને તેમનામાં તે વિષય પરત્વે રસ ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ. આ વિષયો પૃથક પૃથક શીખવવા નહિ.

નિબંધ, રિપોર્ટ:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ વર્ણનાત્મક નિબંધ લખવાનું પસંદ કર્યું હતું અને તેના ઉપર લખાણથી લખ્યું હતું. સુખ્ય ખામી જે જણાઈ આવી હતી તે એ હતી કે વિષયોની ગોટવણી ક્રમપૂર્વક નહોતી. લખાણ ગંદું હતું. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ ‘ધરતીકંપ’ વિષે એવો સારો નિબંધ લખ્યો હતો કે તે નિબંધ વર્ગમાં ઉત્તરવી નાખ્યો હશે એમ અનુમાન ચર્ચ શકે છે. રિપોર્ટમાં મથાળાં અને સરનામાં યોગ્ય સ્વરૂપમાં લખેલાં નહોતાં. કેટલાકે રિપોર્ટને ખાનગી જીનસરકારી અને મિત્રને લખેલા કાગળના રૂપમાં લખ્યો હતો.

સૂચના:—જેમ અને તેમ વિશેષ વાચનને વધારે ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. જુદા જુદા વિષય સંબંધી સારી રીતે લખાએલી વાર્તાઓ અને નિબંધો વિદ્યાર્થીઓને સરળતાથી વાંચવા પ્રાપ્ત થાય એવી ગોઠવણ થવી જોઈએ. તેમને નિબંધના કટલાક મુદ્દા આપવા જોઈએ અને પછી તેમને નિબંધના રૂપમાં વિસ્તારી લખવાનું વિદ્યાર્થીઓને કહેવું જોઈએ, નિબંધમાં યએલી ભૂતો બતાવવી જોઈએ અને લેખનશૈલી પરત્વે તેમનું ધ્યાન ખેંચવું જોઈએ. વર્ણનાત્મક દૃકરણો તેમની સમઠા વાંચી બતાવવા અને વિવેચન કરી વિચારો પ્રગટ કરવાની તેમાં જે ખૂબી માલમ પડી આવે તે તેમને સમજાવવી જોઈએ.

જુદા જુદા અધિકારીઓને કેવી રીતે લખવું તથા તેમનાં સરનામાં કેવી રીતે કરવાં તે સંબંધી શિક્ષકોએ તેમને શીખવવું જોઈએ. જુદી જુદી જાતના રિપોર્ટ જેમ લખાય છે તેના નમુના વિદ્યાર્થીઓને પ્રત્યક્ષ બતાવી તેમને યોગ્ય જ્ઞાન આપવું જોઈએ અને સાથે સાથે શિક્ષકે તેની પોતાની દીકા પણ સમજાવવી અર્થે આપવી જોઈએ. પછીથી જુદા જુદા ગામને લગતા વિષયો લઈ તે સંબંધી રિપોર્ટ લખવાનું વિદ્યાર્થીઓને કહેવું જોઈએ.

ગણિત:—પ્રણાલિ વિદ્યાર્થીઓએ યાંત્રિક રીતથી દાખલા ગણ્યા હતા. પગથીયાં તેમજ તેને લગતી સમજાવતી લખવામાં આવી નહોતી. બ્યાન્ડ, મુદ્રણ, રાશ અને બ્યાન્ડના દર સંબંધી વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાન નહોતું. ચાપ-દરણુ હિપર બીજકુલ ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નથી. તેથી નીચલાં ધોરણોમાં શીખી ગએલા ગણિતના સિદ્ધાંતો જે દાખલાઓમાં હતા તે તેઓ ગણી શક્યા નહોતા. કામમાં પદ્ધતિ અને સ્વચ્છતાની એકદંડ ખામી જણાતી હતી.

સૂચના:—વિદ્યાર્થીઓને ગણિતના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોનું બહુ પાકું જ્ઞાન હોવું જોઈએ. શિક્ષકે તમામ જાતના દાખલા વર્ગ સમક્ષ ગણી બતાવવા જોઈએ અને સિદ્ધાંતો તર્કસિદ્ધ રીતથી તેમને સમજાવવા જોઈએ. વિશિષ્ટ પ્રકારનાં મનોભૂતો આપી વિદ્યાર્થીઓમાં રુચિ અને ચોક્કસ તર્કબુદ્ધિ કેળવવી જોઈએ. દાખલા ગણતી વખતે તમામ જાતનું યાંત્રિક કામ તેમજ ગોખણપટીનું કામ યથા ન દેવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓએ દાખલાની રકમ બરાબર સમજી લેવી જોઈએ અને પછી ક્રમપૂર્વક પગથીયાં મૂકી દાખલા ગણવા જોઈએ.

શિક્ષકે પહેલાં દાખલા સંબંધી કસોટીના પ્રશ્નો વિદ્યાર્થીઓને પૂછવા અને જોવું કે તેઓ દાખલો બરાબર સમજ્યા છે કે નહિ. જ્યાં તેમની

ભૂલ થતી હોય ત્યાં તેમને પછીથી સમજ પાડવી. દાખલા ગણવાની નમુનાની રીતે વારંવાર કા. પા. ઉપર લખી બતાવવી જોઈએ.

ભૂમિતિ:—ભૂમિતિનો પશ્ચપત્ર વિદ્યાર્થીઓને જરા કડક લાગ્યો હોય એમ જણાયું હતું, તોપણ કામ જાણ્યેજ સંતોષકારક ગણી શકાય.

પ્રમેય અને કૃત્યો જે ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ મોંએ કરી નાખ્યા હતાં તે પછી ખરી રીતે તેઓ લખી શક્યા નહોતા. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ આકૃતિ દાવવામાં સાહિત્યોનો ઉપયોગ કર્યો નહોતો અને સ્વચ્છતાની ખામી જણાતી હતી.

સૂચના:—જે વિદ્યાર્થીઓની તર્કબુદ્ધિ કેળવાય તો વિષય બરાબર સમજી શકાય. આવી બુદ્ધિ કેળવવા માટે શિક્ષકે પ્રમેયો સંબંધી પ્રતિજ્ઞા જે હોય તેને લગતા માનસિક કસોટીના પ્રશ્નો પૂછી તે સંબંધી વિચાર કરવાની તેમને દ્રવ્ય પાડવી. મિદ્ધાતનું દરેક પગથીઈ લઈ તેની મસજુતી આપી કૃત્યો કે પ્રમેયો સિદ્ધ કરવા જોઈએ, અને તેમ કરતાં પહેલેથી તે છેલ્લે સુધી જે વિચારની સાંકળ હોય તે સિદ્ધ કરી બતાવવી જોઈએ. દાખપણુ જાતનું રમરણુશક્તિ અથવા ગોખણુપટીનું કામ ચાલવા દેવું નહિ. સિદ્ધ કરવા માટે વિદ્યાર્થીઓને કા. પા. પાસે બોલાવી કરાવવું જોઈએ, અને આખુંએ કામ વિદ્યાર્થીઓની મદદથી કરાવવું જોઈએ. પાછલું જ્ઞાન હંમેશાં તાલું રહેવું જોઈએ. આ જ્ઞાનનો વહેવાર ઉપયોગ નવા કામની સિદ્ધિ વખતે થવો જોઈએ. ઘણી વખત એવું બને છે કે શિક્ષકો જાણ્યેજ ભૂમિતિનાં સાહિત્યો હાથમાં લઈ તેનો ઉપયોગ કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ તેવું અનુકરણ કરે અને સાહિત્યનો ઉપયોગ તેઓ કદાચ ખીસકુલ શીખે પણ નહિ. આ વિષયમાં ચોકસાઈ એક મુખ્ય જાગત છે એટલે તે કામમાં બરાબર આવવી જોઈએ શિક્ષકોએ જુદી જુદી જાતનાં ઉપપ્રમેયો કે કૃત્યો પ્રશ્નોરૂપે સંચિત કરવા જોઈએ અને તે આખાંને આખાં ગણી બતાવવાને બદલે તેને લગતી કેટલીક સૂચનાઓ આપી તે સિદ્ધ કરાવવાં જોઈએ. આવી જાતનું કામ તેમને માટે બુદ્ધિપૂર્વકની કસોટીરૂપ થઈ પડશે, જેથી છેવટે વિદ્યાર્થીઓ વિચાર કરતા થશે અને તેમની વિચારશક્તિ તેમજ તર્કબુદ્ધિ ખીસશે.

દેશીનામું:—નામું લખવામાં જે પારિભાષિક શબ્દ આવે છે તે સંબંધી વિદ્યાર્થીઓને સ્પષ્ટ ખ્યાલ ન હતો એમ જણાયું હતું. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ ચોકસાઈથી વ્યાજ ગણવામાં જુલો કરી હતી તેમજ રાજમેળ પણ ખોટા હતા, તેઓએ વ્યાખ્યાઓની સમજુતી આપી નહોતી. એકંદરે કામ સાધારણ હતું.

સૂચના:—પારિભાષિક શબ્દો મોંઝેથી તેમજ વહેવાર કામથી સમજાવવા જોઈએ. મુખ્યગણિત ઉપર વિશેષ ભાર મૂકવો જોઈએ અને વિદ્યાર્થીઓને તેમના વહેવાર જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવા કહેવું જોઈએ. થોડાક યોગજ તેમને બતાવવા જોઈએ. નામું લખવાની પદ્ધતિની એ બાબતોનો તેમને અર્થ સમજાવવો જોઈએ અને તે પ્રત્યક્ષ વસ્તુથી. પછીથી વિદ્યાર્થીઓની મદદથીજ જે બાબતોમાં રકમો માંડવાની હોય તે બાબતોએ તે મૂકવી જોઈએ.

ઇતિહાસ:—વિદ્યાર્થીઓનું કામ ઘણું નબળું હતું. પ્રાચીન, મોગલ, અને મરાઠા સમયનો ઇતિહાસ ફીક વાંચવામાં આવ્યો હતો પણ બ્રિટિશ સમય તેમજ હિંદી કારભાર વિષે ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ ખીતકુલ અભ્યાસ કર્યો નહોતો. ઇતિહાસનો વિષય અથોગ્ય રીતે અને પદ્ધતિ વિના શીખવવામાં આવ્યો હતો એમ જણાય છે.

સૂચના:—શિક્ષકોએ ઇતિહાસમાંથી નકામી બાબતો મૂકી દેવી જોઈએ. ભૂતકાળના અનુભવથી માનવ સમાજ પ્રગતિ કરે છે એ સાસ્ત્ર તરીકે વિષય શીખવવો જોઈએ અને જે બનાવો આ સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરતા હોય તેના ઉપર વિશેષ ભાર મૂકવો જોઈએ. યુગકારક બનાવો પહેલાં શીખવવા જોઈએ અને પછી જે બનાવો બન્યા હોય તેનો તેની સાથે સંબંધ જોડવો જોઈએ, તવારીખો સમજાવી ઊઠી દેવાની નથી. કારણકે તે પણ બનાવોને યથાક્રમ યાદ કરવામાં મદદરૂપ છે. નકશા અને વંશવૃક્ષો તૈયાર કરવા જોઈએ અને તેનો તાર્કિક ઉપયોગ થઈ શકે અથવા સ્મૃતિને ઉત્તેજન મળી શકે એવા હેતુથી ને વર્ગની ભીંતો ઉપર લટકાવવા જોઈએ. વિષયશિક્ષણમાં સંગ્રહસ્થાન અગત્યની વસ્તુ છે. વિદ્યાર્થીઓની મદદથી સંગ્રહસ્થાન તૈયાર કરવું જોઈએ. સમાજની ઔદ્યિક અને સામાજિક ઉત્પત્તિ અને ચળકાટ પ્રગતિને અગત્ય આપવી જોઈએ.

ભૂગોળ:—જ્યાંજ્યાં ઉપરથી જલસ્રોત આવ્યું હતું કે ધાણ વિદ્યાર્થીઓએ ખુદિ વગરનું અને વાંચેલા વિષયની સમજ વગરનું લખી નાખ્યું હતું. તેઓએ નકશો પૂર્યો હતો તે ઉપરથી જણાય છે કે નકશાનું વાચન ઘણું નબળું હતું. પ્રાકૃતિક ભૂગોળનું જ્ઞાન વર્ગમાં શીખવવામાં આવ્યું નથી. નકશો દોરવાનું કામ અમેતોપકારક હતું.

સૂચના:—ભૂગોળશિક્ષણની હેતુઓમાં હેતુ પદ્ધતિથી શિક્ષકોએ વાકેફગાર રહેવું જોઈએ. શિક્ષણ વખતે માનવ તત્ત્વ હંમેશાં આગળ પડતું કરવું જોઈએ. કાર્યકારણના સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ વિષય શીખવવો જોઈએ.

પ્રાકૃતિક પરિસ્થિતિ અને માનવજીવનનો પરસ્પર સંબંધ સંપૂર્ણ રીતે સમજાવેલો જોઈએ. માનવજીવન તેમજ પ્રાકૃતિક રચના સંબંધી વર્ણન કરી ભૂગોળમા રસ ઉત્પન્ન કરેલો જોઈએ. નકશા અને ચિત્રોનો ઉપયોગ થવો જોઈએ; અને નકશા પુરવા, ચિત્રો અને આકૃતિઓ કાઢવી વગેરે પ્રાયોગિક કામ તેમને આપવું જોઈએ. પહેલાં તેમને વિચારનો અભ્યાસ કરવા જુદાપૂર્વક પ્રશ્નો આપવા જોઈએ. પંચીથી શિક્ષકે તેમના અભ્યાસમા વધારો કરવો જોઈએ. તેમના જાનમા વધારો થાય એટલા માટે કેટલાક ભૂગોળના પુસ્તકો વાંચવા તેમને લક્ષ્યમણુ કરવી. આધુનિક ભૂગોળ શિક્ષણ કેવું જોઈએ તેનો એકજ પાઠ્યપુસ્તક વાંચવાથી ખ્યાલ આવી શકાશે નહિ.

વિજ્ઞાન અને આરોગ્ય:—કામ એકંદરે ફીક હતું. વિજ્ઞાન અને આરોગ્યના સિદ્ધાંતોને વહેવાર રસરસમા મૂકવામા કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને સમજ પડી નહોતી. માગેલી આકૃતિઓ ધણા વિદ્યાર્થીઓ દોરી શક્યા નહોતા. વિજ્ઞાનની જાણતોનું જ્ઞાન તેઓએ નિરીક્ષા કરીને નહિ તેમજ તકથી નહિ પણ પાઠ્યપુસ્તકદ્વારા મેળવ્યું હતું.

સૂચના:—ખોરાકનાં તત્ત્વો તેમ / વિદ્યાર્થીનો સંબંધી નકશા તૈયાર કરવા જોઈએ. જુદી જુદી જાતની નદીનું જ્ઞાનશાની તકતીઓનો છુટથી ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ખોરાક અને આરોગ્યની વ્યાખ્યામાં જે જે અખતગર્યો થઈ રહ્યા હોય તેનો તેમને ખ્યાલ હોવો જોઈએ આરોગ્યપ્રદર્શનો જે નર્મ પાડેના રચનામા ભરાય નો તેનો પુરેપુરો સાજા ભેલો જોઈએ. આકૃતિઓ અને શરીરરચનાનાં ચિત્રોનો જે ચોગ્ય ઉપયોગ કરવામા આવે તે તેઓ ધણા કીમતી થઈ પડે.

ખેતી કામના વિદ્યાર્થીઓ

માપકરણમા વિદ્યાર્થીઓએ સાફ કામ કર્યું નહોતું. ધણા વિદ્યાર્થીઓને સહકારના સિદ્ધાંતોનો અરુપિત ખ્યાલ છે. ખેતીકામ વિષેનું જ્ઞાન સંતોષકારક હતું. હસ્તઉદ્યોગનું કામ સંતોષકારક હતું.

ઉર્દુ ઉમેદવારો

ભાષા:—ધણા વિદ્યાર્થીઓ સંબંધી જાણતી શક્યા નહોતા. સમજુતી જામીભરેલી હતી. વ્યાકરણ વિસારી દેવામાં આવ્યું હતું. વ્યાકરણ કે પૃથકરણ શું છે તેનો તેમને ખ્યાલ નહોતો.

મુખપાઠ:—વાચન સંતોષકારક હતું પણ ઉચ્ચારમાં ખામી હતી.

હસ્તલેખ વાચન:—હસ્તલેખોનું વાચન કરવાનો જોઈએ તેવો મહાવરો વિદ્યાર્થીઓને નહોતો.

નિબંધ:—ધણા વિદ્યાર્થીઓએ વર્ણનાત્મક નિબંધ લખવાનું પસંદ કર્યું હતું અને તે વિષે લંબાણથી લખી નાખ્યું હતું. લખાણમાં વિષય અને પેટા વિષયની ગોઠવણીમાં ખામી હતી. અક્ષર ભેદાળથી લખેલા હતા અને તેમને લખવાનો મહાવરો પણ નથી.

ગણિત:—પદ્ધતિપૂર્વક કામ કરવામાં આવ્યું નહોતું. નીચલાં ધોરણોમાં થએલા કામનું પુનરાવર્તન થયું નથી. તેથી એ સિદ્ધાંતો જેમાં આવ્યા હતા એવા લખના તેઓ ગણી સક્યા નહોતા.

દેશીનામું:—વ્યાગની પ્રણતરીમાં તેમજ રકમ નોંધવામાં ભૂલો કરી હતી. શિક્ષક દાટવાના પત્રકમાં એ બાબતની રકમ વિદ્યાર્થીઓએ યોગ્ય રીતે બતાવી નહોતી.

ભૂમિતિ:—જવાબપત્રકો ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું કે ધણા વિદ્યાર્થીઓએ પુસ્તકનું જ્ઞાન લખી જણાવ્યું હતું. પ્રાકૃતિકો ખોટી દોરી હતી. સાધનોનો ઉપયોગ શીખ્યા નથી જણાતા.

ઈતિહાસ:—વિદ્યાર્થીઓએ શુદ્ધિપૂર્વક લખાણ કર્યું નહોતું. જવાબો અસ્પષ્ટ અને અચોક્કસ હતા. એ ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે તેમને વિષયનું દૃઢ જ્ઞાન નહોતું.

ભૂગોળ:—ધણા વિદ્યાર્થીઓ પ્રાકૃતિક ને ખગોળ સંબંધી જ્ઞાનમાં ધણા કાચા હતા.

વિજ્ઞાન:—આ વિષયમાં વિદ્યાર્થીઓ નજાણા હતા. પ્રયોગની ખામતો વિગતવાર વર્ણન કરી બતાવી નહોતી. પારિભાષિક શબ્દો સમજાવ્યા નહોતા. એકંદરે કામ જોઈએ તેવું જણાયું નહોતું.

શિક્ષક-વર્ગ આમોદ

ભરૂચ જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં રાષ્ટ્રકરેલો નવીન પ્રયોગ

ભરૂચ જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડે તરફથી રા. રા. ગોપાળલાલ ઈશ્વરભાઈ શાહ એડમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર સાહેબની રાહબરી નીચે આમોદ મુકામે શિક્ષકોને તાલીમ આપવા સારૂ તા. ૨૭-૯-૧૯૩૪થી તા. ૪-૧૦-૩૪

સુધી એડમિનિસ્ટ્રેટિવ અને સુપરવાઈઝિંગ સ્ટાફ મારફતે એક શિક્ષક વર્ગ ચલાવવામાં આવ્યો હતો.

શિક્ષકોને તાલીમની જરૂરિયાત:—હાલના પ્રાથમિક શિક્ષક વર્ગમાં સુધારણા થયા વિના ટ્રેનવર્ણીમાં નવા એક આવે એ સંભવિત જણાતું નથી. શિક્ષિત શિક્ષક ધણી આજના જમાનામાં ઘણો પાછળ પડી ગયેલો જણાય છે, અને તેને શિક્ષણના નવા સિદ્ધાંતો, નવી પદ્ધતિઓ વગેરેથી વાકેફ કરવાની અગત્ય રહે છે. આવા મંત્રેગોમાં ભરૂચ જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડે પોતાના સ્ટાફદ્વારા શિક્ષકોને શિક્ષણ આપવાનો વર્ગ ખોલવાની પ્રથા સને ૧૯૩૧ની સાલથી શરૂ કરી છે. પ્રથમ બે વર્ગો અનુક્રમે અંક-લેશ્વર અને જળુસર ખાતે ભરવામાં આવ્યા હતા અને ચાલુ સાલે ત્રીજો વર્ગ આમોદ મુકામે ભરવામાં આવ્યો હતો. અનુભવ ઉપરથી માલમ પડ્યું છે કે આવા વર્ગમાં તાલીમ મેળવ્યા બાદ શિક્ષકના કામમાં નિર્વિવાદ રીતે સુધારણા થએલી હોય છે.

આમોદ શિક્ષકવર્ગના કાર્યક્રમ:—પાછલી સાલ તાલીમ મેળવી ગયેલા શિક્ષકોએ પોતાને આવા વર્ગોના શિક્ષણથી થએલા લાભોનું પ્રચારકાર્ય કરેલું હોવાથી ચાલુ સાલે આમોદના રખાએલા વર્ગમાં દાખલ થવા માટે લગભગ ૭૫ ઉમેદવારોની અરજીઓ આવી હતી, અને તેમાંથી ૩૫ વિદ્યાર્થીઓ સુંદી કાઢવામાં આવ્યા હતા.

રોજના કાર્યની શરૂઆત સવારમાં ૭-૧૫ના સમયે પ્રાર્થનાથી થતી અને ૧૦-૩૦ ના સમયે વર્ગ પુરા થતો. બપોરના ગાળામાં વિદ્યાર્થીઓ ભોજન ઇત્યાદિથી પરવારી આરામ લઈ વાચન, હસ્તકામ, પાઠની તૈયારી વગેરે કરતા. ત્યારપછી ૧-૩૦ થી વર્ગ શરૂ થતા તે ૪-૩૦ ના સમયે પુરા થતા. સાંજના સમયે વિદ્યાર્થીઓને એક કલાક સુધી ફૂલ, રમત, સ્કાઉટિંગ વગેરેની તાલીમ આપવામાં આવતી. રાત્રિએ ૮-૩૦થી ૯-૩૦ સુધી જુદે જુદે દિવસે જાદુઈ જ્ઞાનસની મદદથી વ્યાખ્યાન, આકાશનિરીક્ષણ, સંગીત-નો જલસો, કેમ્પફાયર, વાર્તાલાપ વગેરે જાળવતો રથાન મળતું. રવિવાર તા. ૩૦-૯-૧૯૩૪ ને દિવસે શિક્ષકોને આમોદથી ચાર માઇલ દૂર સર-ભોણ ગામના ખેતી વર્ગમાં ચાલતું કામ જોવા માટે મોકલ્યા હતા.

આ પર્યટનમાં શિક્ષકોએ સવારથી સાંજ સુધી આનંદ સાથે જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું. સરભોણ ખેતીવર્ગ શિક્ષક મિ. જેસીંગલાઈ પટેલે તેમજ સ્કૂલ સ્ટાફે પર્યટને ગએલા બધા શિક્ષકોની સુંદર સરભરા કરી હતી.

વર્ગમાં થએલું કામ:—આઠ દિવસ સુધી વર્ગ-નિયમિત આદ્યો. તે દરમિયાન નિયત કરેલા સમયપત્રક પ્રમાણે એકમિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર મિ. જી. આઇ. શાહ બી. એ. અને ત્રણ સુપરવાઇઝરો મેસર્સ એ. એમ શાસ્ત્રી બી. એ., એ. એચ. શેખ અને એ. જી. રાજ' કામ' કરતા હતા. તેમણે શાળામાં શીખવાના, લુદા લુદા વિષયો અંકગણિત, વાચન, કવિતા વ્યાકરણ, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, વિજ્ઞાન, શ્રુતસેખન ને ડ્રાઇંગ વગેરે શીખવવાની પદ્ધતિ સંબંધમાં માર્ગદર્શન કર્યું હતું. એ ઉપરાંત શિક્ષણના સિદ્ધાંતો, બાળમાનસના અભ્યાસની જરૂરિયાત, ભાષાજ્ઞાન, સંગીત, હસ્તકામ, ચિત્રકામ, સૃષ્ટિનિરીક્ષણ વગેરે વિષયો પર પુરતું લક્ષ અપાઇ હતું. દરરોજ કથિતપાઠો આપવામાં આવતા હતા. આલુ 'વર્ષ' નમુનાના કથિતપાઠો આપવા માટે જિલ્લાની જુદી જુદી શાળાઓમાંથી ચૂનંદ શિક્ષકોને ચૂંટી કાઢવામાં આવ્યા હતા. તે ઉપરાંત સુપરવાઇઝર અને હાઇસ્કૂલના શિક્ષકોએ નમુનાના પાઠો આપવામાં અને તે ઉપર ચર્ચા કરવામાં રસપૂર્વક ભાગ લીધો હતો.

નીચેના વિષયો ઉપર નમુનાના પાઠ આપ્યા હતા:—

૧. કવિતા
૨. વિજ્ઞાન
૩. અંકગણિત
૪. ભૂગોળ અને વિજ્ઞાન
૫. વ્યાકરણ
૬. ઇતિહાસ

નમુનાના પાઠો જોવાથી શિક્ષકોને પેલો કામ કેવી રીતે કરવું તેનો ખ્યાલ આવી શકેલો હતો.

શિક્ષણમાં જરૂરી સાહિત્ય રચાનિક અનુકૂળતા મુજબ કેવી રીતે ઉત્પન્ન કરવું અને બાળકો પાસે સર્જનાત્મક કૃતિઓ તેમજ વનરૂપિત અને પ્રાણીનાં અવલોકન કેવી રીતે કરાવવાં તે માટે વિદ્યાર્થીઓને ખાસ તાલીમ અપાઈ હતી કે જેથી ચોતાને ગમે જઈને બાળકો પાસે શિક્ષકો તે રીતે કામ કરાવી શકે.

પાઠ ઉપરાંત નીચેના વિષયો ઉપર વ્યાખ્યાન થયાં હતાં:—

૧. ગણિતશિક્ષણ
૨. નવયુગનો શિક્ષક

૩. એકશિક્ષકશાળાપદ્ધતિ
૪. ભૂગોળશિક્ષણ
૫. શાળામાં હસ્તકામ
૬. ડ્રાઇંગશિક્ષણ
૭. કવિતાના રાગ
૮. રકાઉટિંગ
૯. રેકોર્ડસ સોસાયટી

ડિસ્ટ્રિક્ટ સ્કૂલબોર્ડ, સુરત

વાર્ષિક રિપોર્ટ સને ૧૯૩૩-૩૪.

સને ૧૯૨૩નો પ્રાથમરી એન્જલેશન એક્ટ પસાર થયા પછી સુરતની ડિસ્ટ્રિક્ટ સ્કૂલબોર્ડે સને ૧૯૨૬ ની ૧લી સપ્ટેમ્બરે સુરત જિલ્લાની પ્રાથમિક કેળવણીનો વહીવટ પોતાને હસ્તક લીધો ત્યારથી આ જિલ્લાની પ્રાથમિક કેળવણીના ઇતિહાસનું નવું પ્રકરણ શરૂ થાય છે.

ડિસ્ટ્રિક્ટ સ્કૂલબોર્ડના આ વર્ષના કાર્યક્રમમાં આ જિલ્લાની પ્રાથમિક શાળામાં વાચવું, લખવું, અને ગણવું, એ ભણતર ઉપરાંત કેળવણીથી ઉદ્દેશ પુરો પાડવાને બાળકને મનુષ્યસ્વભાવ ઉપયોગી થઈ પડે એવી કેટલીક વહેવાર પ્રવૃત્તિઓ દાખલ કરવામાં આવી છે.

માનસિક કેળવણી

કાર્યક્રમમાં એવી પદ્ધતિ અને પ્રવૃત્તિઓ દાખલ કરવામાં આવી છે, કે જેથી બાળકો કેવળ ચોપડીઓદ્વારાજ નહિ પણ સ્વકૃતિથી, એક બીજા સાથે પ્રમાણિક હરિકાઈમાં ઉતરીને વહેવાર જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે.

પ્રદર્શનો:—પ્રથમ તે ચિત્રો, મોડેલ, નકશા અને રમતદારા શિક્ષકો બાળકોને શિક્ષણ આપી શકે, એ હેતુથી જિલ્લાનાં ઘણાં સ્થળોએ પ્રદર્શનો ભરવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. એ પ્રદર્શનોમાં શિક્ષકો અને બાળકોના નમુનાનો સંગ્રહ તૈયાર કરાવી બતાવવામાં આવ્યો હતો. આજે ઘણી શાળાઓમાં ભૂગોળ, ઇતિહાસ વગેરે વિષયો જેમ અને તેમ નકશા, ચિત્રો અને નમુનાદ્વારા શીખવવા પ્રયત્ન થાય છે.

પરિપદો:—શિક્ષકો પોતાના ક્ષેત્રમાં જ્યાંસુધી સમય પ્રમાણે નવીનતા ન લાવી શકે, ત્યાંસુધી સમાજમાં તેની કિંમત ઓછાતી નથી. શિક્ષક પોતાના કાર્યક્ષેત્રમાં હંમેશાં ભાવના અને વિસ્તૃત દૃષ્ટિથી કામ કરી શકે અને સમાજમાં એનું જે ઉચ્ચ સ્થાન હોવું જોઈએ તે, કાર્યમાં રહે એ હેતુથી જિલ્લાનાં જીલ્લાં જીલ્લાં સ્થળોએ પરિપદો લેવામાં આવી હતી.

એ પરિપદો શિક્ષક વર્ગને એટલે દરજ્જા માર્ગસૂચક થઈ ગઈ કે શિક્ષકો પોતા પોતાના કાર્યમાં અદ્યતન ટ્રેનિંગ વર્ગો ખોલવા પ્રેરાયા. એવા ટ્રેનિંગ વર્ગો જિલ્લામાં મગોદ, મોગરાવાડી, સરીસ્ટેશન અને ચીખલીમાં ખોલવામાં આવ્યા હતા.

આ ટ્રેનિંગ વર્ગો લગભગ ટ્રેનિંગ કોલેજનીજ પદ્ધતિએ ચલાવવામાં આવ્યા છે. દરરોજ કરાવેલાં ટાઇમ-ટેબલ પ્રમાણે એક બે કચિતપાઠો, શિક્ષણપદ્ધતિ ઉપર નિબંધો, કચિતપાઠો ઉપર ટીકા, નામદાર ડિરિટ્ટક્ટ સ્કૂલખોડના કાર્યક્રમ ઉપર ચર્ચા, એમ અનેક બાબતો હાથ ઉપર ધરવામાં આવી હતી.

મેનિકલેન્ડર્ન:—મેનિકલેન્ડર્નના પ્રયોગો કરી બતાવી દૃષ્ટિદારા શિક્ષણ આપવાની પ્રવૃત્તિએ પણ ક્રીક કાર્યક્રમ. સ્લાઇડો માટે રેડકોસ પ્રોસાઇટીનો ડિરિટ્ટક્ટ સ્કૂલખોડ તરફથી આહાર માનવામાં આવ્યો હતો. મેનિકલેન્ડર્નના પ્રયોગો બાળકો અને ગ્રામ્યજનતામાં ઘણા લોકપ્રિય થઈ પડ્યા છે.

મોડેલ શાળાઓ:—આ સિવાય જિલ્લાની ૧૧ શાળાઓને મોડેલ શાળા એટલે નમુનેદાર શાળાઓ કે જેમાંથી આજુબાજુની બીજી નિશાળો શિક્ષણ સંબંધી પ્રેરણા મેળવી અનુકરણ કરે એવી બનાવવામાં આવી છે. આવતા વર્ષે તરી ૪૦ શાળાઓને મોડેલ સ્કૂલ બનાવવામાં આવી છે.

પર્યાટનો:—પ્રાથમિક શાળાનાં બાળકોને પર્યાટનદ્વારા અવલોકન કરાવી શિક્ષણ આપવાની પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં આવી છે.

છોકરીઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ.

ઉ. ભા. માં અને ૧૯૩૪ માં લેવાએલી છોકરીઓ માટેની
વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોના નામની યાદી:—

નં.	નામ	માર્ક	નં.	નામ	માર્ક
	અમદાવાદ જિલ્લો				
૧	ઈંદુમતી રણછોડલાલ શાહ	૪૫૬	૨૯	ઈંદુમતી જયદેવલાલ મેહતા	૩૮૩
૨	નવનીતકળા ઉપેન્દ્રાય મહેતા	૪૪૭	૩૧	પાર્વતી સોમેશ્વર પંડ્યા	૩૮૨
૩	અશ્રુમતી શંકરલાલ સતપથી	૪૪૦	૩૨	આનંદી કુમરજી ખિસ્તી	૩૭૬
૪	કસ્તુરી જગનલાલ પંડ્યા	૪૩૦	૩૩	કૃષ્ણ આશીર્વાદ ખિસ્તી	૩૭૮
૫	નાઓમી વિશ્વામ ખિસ્તી	૪૨૬	૩૪	કાન્તાબેન મણીલાલ ગાંધી	૩૭૭
૬	દેવમ આબરભાઈ કોટવાળ	૪૨૭	૩૫	જયમતી જગજીવન વાની	૩૭૬
૭	પુષ્પાવતી કદાનજી પંડ્યા	૪૧૯	૩૬	નારા સોમનાથ પટેલ	૩૭૫
૮	હરશીલા શંભુપ્રસાદ મહેતા	૪૧૩	૩૭	સુરીલા ત્રીકગભાઈ ખિસ્તી	૩૭૩
૯	સાવિત્રી પ્રાણશંકર દાકર	૪૧૨	૩૮	જેતાળ નાથુભાઈ મુલતાની	૩૭૧
૧૦	શાંતિ જોડાલાલ પારેખ	૪૦૭	૩૯	ચાંતાગવરી ભોગીલાલ પરીખ	૩૭૧
૧૧	ચંદ્રમતી શંકરલાલ દાણી	૪૦૪	૪૦	જયકુંવર વસનજી અસરા	૩૬૯
૧૨	કાન્તા નારણજી ડોસાણી	૪૦૪	૪૧	ચંદ્રકાન્તા ચંદુલાલ શાહ	૩૬૭
૧૩	જયંતી મોહનલાલ પટેલ	૪૦૦	૪૨	વિદ્યા માણેકલાલ શાહ	૩૬૭
૧૪	ગ્રેસ સુલેમાન ખિસ્તી	૩૯૮	૪૩	કપિલા જોશંકર ત્રવાડી	૩૬૬
૧૫	મધુકાન્તા ડોડાલાલ ભટ્ટ	૩૯૭	૪૪	વિદ્યાગવરી ગરગોવિંદ દવે	૩૬૫
૧૬	આબુબેન જોડાભાઈ પટેલ	૩૯૪	૪૫	કુસુમ ભુજંગીલાલ કારભારી	૩૬૫
૧૭	સરસ્વતી ચીમનલાલ પટેલ	૩૯૩	૪૬	શારદા હકમજી શાહ	૩૬૫
૧૮	ગ્રેસ મુજલાલ ખિસ્તી	૩૯૨	૪૭	પાર્વતી ત્રિકોવનદાસ પટેલ	૩૬૨
૧૯	કપિલા મોતીલાલ મહેતા	૩૯૧	૪૮	ચંદ્રભાગા હકોરલાલ રંગવાળા	૩૬૨
૨૦	સવિતા સારાભાઈ વઘીલ	૩૮૯	૪૯	વિદ્યા જીકડભાઈ શાહ	૩૬૨
૨૦	ચંપા ચીમનલાલ ભટ્ટ	૩૮૯	૫૦	કૌશલ્યા મણીલાલ દેસાઈ	૩૬૦
૨૨	ગંગા હરગોવિંદાસ પટેલ	૩૮૮	૫૧	જસુમતી મણીલાલ શાહ	૩૫૯
૨૩	હીરાગવરી માધવલાલ પરીખ	૩૮૭	૫૨	શકરી પીતાંબરદાસ ભાવસાર	૩૫૮
૨૪	જીવી ભલાભાઈ શાહ	૩૮૭	૫૩	ભાનુમતી રતનલાલ દવે	૩૫૬
૨૫	શારદાગવરી ગોપાળ ખિસ્તી	૩૮૬	૫૪	જયમતી શંકરલાલ દવે	૩૫૬
૨૬	સરસ્વતી કામેશ્વર દવે	૩૮૫	૫૫	આનંદી ત્રિપુરાશંકર જોષી	૩૫૬
૨૬	અલકકિશોરી ભાઈલાલ ત્રિવેદી	૩૮૫	૫૬	સવિતા અંબાલાલ શાહ	૩૫૬
૨૮	ઈંદુમતી મનસુખરામ મહેતા	૩૮૪	૫૭	સુલદ્રા મોહનલાલ પરીખ	૩૫૩
૨૯	એલીસ ધુળાજી ખિસ્તી	૩૮૩	૫૮	સુરજ મગનલાલ વાળંદ	૩૫૧
			૫૯	લક્ષ્મીબેન હરિવલ્લભદાસ દવે	૩૪૯
			૬૦	કુસુમગવરી પ્રભુલાલ મેહતા	૩૪૯

૬૧	પુષ્પાવતી ભોગીલાલ શાહ	૩૪૮	૬૬	છરી ચીમનલાલ રાંધવી	૩૨૫
૬૨	મેરી લાજરસભાઈ કંથારીઆ	૩૪૭	૬૬	સવિતા વીરજીભાઈ કાકર	૩૨૫
૬૩	દેવોરેન્સ બેન્ગ્ગમીન ખિસ્તી	૩૪૬	૧૦૨	મીરીબેન ગોદગદાસ કાપેયા	૩૨૪
૬૪	શારદા પીતાંબરદાસ શાહ	૩૪૫	૧૦૨	કાન્તા મનોરદાસ મહેતા	૩૨૪
૬૪	શારદા ધીરજીલાલ શાહ	૩૪૫	૧૦૨	ચંદન પુનભાઈ સોની	૩૨૪
૬૬	રાધા મનોરદાસ પટેલ	૩૪૪	૧૦૨	ઈદુમતી ચંદુલાલ શાહ	૩૨૪
૬૭	વિદ્યાલક્ષ્મી રામચંદ્રગજ દેસાઈ	૩૪૩	૧૦૨	ઈદુમતી મોતીલાલ શાહ	૩૨૪
૬૭	કાન્તા પરભુલાલ કાકર	૩૪૩	૧૦૭	મહાલક્ષ્મી રાદરડી શાહ	૩૨૩
૬૯	વિનોદ મુલેમાન પરમાર	૩૪૨	૧૦૭	દયાગવરી ભોગીલાલ વ્યાસ	૩૨૩
૭૦	મધુકાન્તા હીરાલાલ શાહ	૩૪૦	૧૦૯	વિદ્યા ગોરધનદાસ પટેલ	૩૨૨
૭૧	નરશી જોડાલાલ ભાવસાર	૩૩૮	૧૧૦	પુષ્પાવતી રવીશંકર ત્રિવેદી	૩૨૧
૭૧	માનુમતી નારણદાસ પરીખ	૩૩૮	૧૧૦	માણી દલસુખરામ ઉપાધ્યાય	૩૨૧
૭૩	આગીરથી પ્રભાશંકર ભટ્ટ	૩૩૭	૧૧૦	દેવ્યાબાળા ઈંદુરાય વ્યાસ	૩૨૧
૭૩	ગાદીબેન લક્ષ્મીભાઈ પટેલ	૩૩૭	૧૧૩	ચંપા પીતાંબરદાસ દલાલ	૩૨૦
૭૩	રમુ દેશવલાલ શાહ	૩૩૭	૧૧૩	નંદ્યાબાળા ગણાભાઈ નરા	૩૨૦
૭૩	રતીકાન્તા હરીપ્રસાદ ત્રિવેદી	૩૩૭	૧૧૫	ચંચળ સોમનાથ વ્યાસ	૩૧૯
૭૭	મરસ્વતી દામોદર પોમજી	૩૩૫	૧૧૬	હીંગ મગનલાલ દવે	૩૧૮
૭૮	ચંદન સાંકેગચંદ નમરાવાદી	૩૩૪	૧૧૭	સાતા જોડાલાલ ચોદાણુ	૩૧૭
૭૮	મંજુલા મોતીલાલ પટેલ	૩૩૪	૧૧૮	પ્રભાવતી જગજીવન જોષી	૩૧૫
૭૮	વિદ્યા અંબાલાલ પટેલ	૩૩૪	૧૧૮	કલાવતી ગણાભાઈ શાહ	૩૧૫
૭૮	જેસુનનીશાહ હમાગશાહ	૩૩૪	૧૧૮	કંચન દાશીનાથ દેરાસરી	૩૧૫
	બનવા		૧૨૧	નંદાબેન જયરામ જાની	૩૧૩
૮૨	શારદા પુરોત્તમ અગરવાળા	૩૩૩	૧૨૧	કદમણી રેવાભાઈ પટેલ	૩૧૩
૮૨	સવિતા મગનલાલ પારેખ	૩૩૩	૧૨૩	હીરાલક્ષ્મી માણિકલાલ મહેતા	૩૧૨
૮૪	સાંતા છોટાલાલ ભટ્ટ	૩૩૨	૧૨૪	ચર્ચકાન્તા યુલાખીદાસ	૩૧૦
૮૪	મંગળા નટવરલાલ દવે	૩૩૨		નાણાવતી	
૮૬	મહાલક્ષ્મી ચીમનલાલ શાહ	૩૩૧	૧૨૫	નર્મલ પ્રભાશંકર દવે	૩૦૯
૮૬	કમળા કુંવરજી વ્યાસ	૩૩૧	૧૨૫	સાતા મહંતલાલ જુહાર	૩૦૯
૮૮	અમરીત લક્ષ્મીશંકર મહેતા	૩૩૦	૧૨૭	શારદા રતીલાલ પટવા	૩૦૬
૮૮	સુલોચના કેશવલાલ શાહ	૩૩૦	૧૨૮	વિદ્યાગવરી વનગાળીદાસ કાકર	૩૦૫
૯૦	કાન્તાબેન જયજીલાલ પટેલ	૩૨૯	૧૨૮	સવિતા ગણાભાઈ ત્રિપાઠી	૩૦૫
૯૦	રહેમન પુનભાઈ વોરા	૩૨૯	૧૨૮	કમળા મગન વ્યાસ	૩૦૫
૯૨	નયેન્દ્ર રતીલાલ ત્રિવેદી	૩૨૮	૧૩૧	સાંતાગવરી શીવસિંહજી દેસાઈ	૩૦૪
૯૩	વિદ્યા છોટાલાલ જાની	૩૨૭	૧૩૧	વિન્યામયરી લક્ષ્મીશંકર રાવળ	૩૦૪
૯૪	વિનીફ્રેડ ગણા ખિસ્તી	૩૨૬	૧૩૧	ધુળીબેન કાળીદાસ શાહ	૩૦૪
૯૪	શારદા વાડીલાલ પટેલ	૩૨૬	૧૩૧	સવિતા જગનલાલ વવાડી	૩૦૪
૯૬	સવિતા અંબાશંકર અધ્ધરુ	૩૨૫	૧૩૫	વિદ્યાગવરી કમળાશંકર ગુહલ	૩૦૩
૯૬	સુભદ્રા છોટાલાલ ભટ્ટ	૩૨૫	૧૩૬	સાંતા પ્રભાશંકર દવે	૩૦૨
૯૬	મુરીબલ મોહનલાલ ભાવસાર	૩૨૫	૧૩૬	હીલાવતી જોડાલાલ પટેલ	૩૦૨
૯૬	શારદા રામચંદ પટેલ	૩૨૫	૧૩૬	શારદા મળલાલ પટેલ	૩૦૨

૧૩૯ સપિતા રેવાશંકર બની	૩૦૧	૧૧ કાવિપુત્રા મુગળ કિથન	૪૧૬
૧૪૦ કમળાબેન નારણલાલ મહેતા	૨૯૯	૧૧ રતન કામાળ કિથન	૪૧૬
૧૪૧ કમળા ગણપતરામ પટેલ	૨૯૮	૧૩ ગોદાવરીબેન અંબાલાલ નેપી	૪૧૪
૧૪૨ બસુ હિમીઆશંકર ત્રિવેદી	૨૯૭	૧૪ મારગેટ ચોહાન ખિરતી	૪૧૩
૧૪૩ દરી મર્યાબાઈ પટેલ	૨૯૬	૧૫ મણી રેવા કિથન	૪૧૨
૧૪૪ નિર્મળા મોહનલાલ શાહ	૨૯૫	૧૬ હરિદર રાણાળ કિથન	૪૦૯
૧૪૪ નર્મની મગનલાલ દવે	૨૯૫	૧૭ માન્ગેટ ધુળા ખિરતી	૪૦૮
૧૪૬ કમળાબેન ચોપડલાલ ત્રવાડી	૨૯૪	૧૮ ઓરપાદ લવળ કિથન	૪૦૩
૧૪૭ કંચન ખેમચંદ પાટણીલાળ	૨૯૩	૧૯ અન્ના રામભાઈ કિથન	૪૦૧
૧૪૮ કપિલા ભગુભાઈ પટેલ	૨૯૨	૨૦ સત્યવતી જળી કિથન	૩૯૭
૧૪૯ વિદ્યા પ્રસાદળ પટેલ	૨૯૦	૨૧ જયવતી સવધાન ખિરતી	૩૯૬
૧૫૦ કલાવતી માણેકલાલ શાહ	૨૮૯	૨૨ મંગુબેન અંબાલાલ કંસારા	૩૯૫
૧૫૧ ચંદાભાઈ છોટલાલ શાહ	૨૮૮	૨૨ વિનાદલક્ષ્મી મંગુભાઈ ત્રિવેદી	૩૯૫
૧૫૧ વિમળા ધીરજલાલ ગામી	૨૮૮	૨૪ નારાબેન ખોડાભાઈ પટેલ	૩૯૨
૧૫૩ અંબા મોહનલાલ ત્રિવેદી	૨૮૭	૨૪ સુગિતા ખીજન કિથન	૩૯૨
૧૫૪ સપિતા સુનીલાલ પટેલ	૨૮૬	૨૬ કમળા સુનીલાલ મુલરીઆ	૩૮૭
૧૫૪ હસમુખ શંભુપ્રસાદ ત્રિવેદી	૨૮૬	૨૬ વિજયાબેન મુગળભાઈ હકર	૩૮૭
૧૫૬ પ્રમોદા મોહનલાલ ત્રિવેદી	૨૮૫	૨૮ નર્મદાબેન મણીલાલ ત્રિવેદી	૩૮૬
૧૫૭ અનસુયા ચંદુલાલ ભટ્ટ	૨૮૩	૨૮ સુસાળા રતનચંદ કિથન	૩૮૬
૧૫૭ શાંતા લક્ષ્મીભાઈ શેઠ	૨૮૩	૩૦ અગ્નેશ ગજશીંગ ખિરતી	૩૮૫
૧૫૭ લીલાવતી હરીલાલ પટેલ	૨૮૩	૩૧ સુચંદાન્તાબેન ભાઈશંકર વ્યાસ	૩૮૪
૧૬૦ મહાલક્ષ્મી ગણાભાઈ દલવાડી	૨૮૧	૩૨ સુસાળા ધનળ ખિરતી	૩૮૦
૧૬૧ હસમુખજીના બગદેવરામ વ્યાસ	૨૬૫	૩૩ અળીમહસિ આનાળ કિથન	૩૭૭

ઉદ્

૧ ખીઆનળ મુલામુરુલ શેખ	૩૬૦
૨ ખેરનીશા ફતેહમહમ્મદ શેખ	૨૭૦

ખેડ જિલ્લો

૧ મરીયમ લક્ષ્મી કિથન	૫૩૫	૪૧ તારા ગણેશ ખિરતી	૩૬૭
૨ મરીયમ ભગવાન કિથન	૪૬૬	૪૨ વિદ્યાગૌરી મંગળ કિથન	૩૬૬
૩ કશ્મીરા રામળ કિથન	૪૩૫	૪૩ આથેલ દાનીએલ કિથન	૩૬૫
૪ નિર્મળા નરસિંહ કિથન	૪૩૪	૪૪ જસેન્દીના ખોડાભાઈ કિથન	૩૬૫
૫ મણી ધુળા ખિરતી	૪૩૩	૪૫ કાશીબેન હરીભાઈ ખિરતી	૩૬૩
૬ કચ્છ હરતુર કિથન	૪૩૧	૪૬ દોલત દાદુળ કિથન	૩૬૧
૭ સહિતાબેન મગનલાલ વ્યાસ	૪૨૭	૪૭ સપિતા લક્ષ્મીદાસ આલીન	૩૬૦
૮ પૂર્ણવતી ધરનંદ ખિરતી	૪૨૬	૪૮ તામબેન દીપચંદ શાહ	૩૫૯
૯ મહાલક્ષ્મી આના કિથન	૪૨૫	૪૯ મરયા મોતીલાલ ખિરતી	૩૫૮
૧૦ દેખી ખીજન કિથન	૪૨૦	૫૦ મારદાબેન મોહનલાલ શાહ	૩૫૦

૫૧ સોનાબેન સોમાભાઈ બારૈયા	૩૪૬	૬૧ ગુણવતીબેન અંબાલાલ શાહ	૨૯૯
૫૧ મધુકાન્તા માણેકલાલ ભટ્ટ	૩૪૬	૬૨ ચાન્તા ઉમીઆશંકર જોષી	૨૯૮
૫૧ નાઓમી હીરજી કિશન	૩૪૬	૬૩ વિમળાબેન હીરાભાઈ પટેલ	૨૯૭
૫૪ એલન પાઉલ ખિસ્તી	૩૪૮	૬૪ મણીબેન દાસીભાઈ પટેલ	૨૯૬
૫૫ મારગ્રેટ સીલાસ કિશન	૩૪૭	૬૫ લાયમ્મ રૈયા ખિસ્તી	૨૯૪
૫૬ મોતી ગીરધરલાલ પટેલ	૩૪૪	૬૫ શંકરીબેન નાયાભાઈ શેખ	૨૯૪
૫૭ હંના માકલુ ખિસ્તી	૩૪૨	૬૭ સવિતા નારણભાઈ પુરાદિત	૨૯૧
૫૮ અખીખાઈસ પ્રભુદાસ ખિસ્તી	૩૪૦	૬૮ કપિલાબેન ગીરધરલાલ શાહ	૨૯૦
૫૯ માણેકબેન હવાભાઈ પટેલ	૩૩૭	૬૯ સવિતા ઢાલા ભટ્ટ	૨૮૬
૬૦ રેવાબેન હીરાગર ગોસ્વાઈ	૩૩૫	૬૯ કમળાબેન ગોરધન જોષી	૨૮૬
૬૧ સાલોમી ધુળા ખિસ્તી	૩૩૪	૬૯ ચાન્તાબેન પુરપોત્તમ શુક્લ	૨૮૬
૬૨ કાન્તા ચોહાન ખિસ્તી	૩૩૩	૧૦૨ વિજયા પીટર ખિસ્તી	૨૮૩
૬૨ ચાન્તાબેન રણછોડલાલ શાહ	૩૩૩	૧૦૨ ચંદ્રકાન્તા રમિકલાલ વ્યાસ	૨૮૨
૬૪ હુદીઆ ધુળા ખિસ્તી	૩૩૨	૧૦૪ લલિતા છોટાલાલ ફડીઆ	૨૮૨
૬૫ મંગાબેન ગોરધન શાહ	૩૩૧	૧૦૫ અંબીજીએથ એડમુંડ કેથોલીક	૨૮૧
૬૫ સગવતીબેન ચીમનલાલ અવેરી	૩૩૧	૧૦૬ મણીબેન મોતીભાઈ પટેલ	૨૮૦
૬૭ હાહીબેન અંબાલાલ પટેલ	૩૩૦	૧૦૬ શારદાબેન આચરજીલાલ શેઠ	૨૮૦
૬૮ કેલાસબેન મણીલાલ શેખી	૩૨૯	૧૦૮ ધનસુખી મોરારજી જોષી	૨૭૫
૬૯ મેન્ડીના બીખાજી ખિસ્તી	૩૨૮		
૭૦ હુસીઆ પીટર કેથોલીક	૩૨૬		
૭૧ ડાબોરાહ બેહેચર ખિસ્તી	૩૨૪		
૭૧ સુનામી મકનદાસ ખિસ્તી	૩૨૪		
૭૩ કેથી શના ખિસ્તી	૩૨૩		
૭૪ ગુલાબબેન દત્તાત્રય ગાડકરી	૩૨૨		
૭૫ દિવાળીબેન બીખાભાઈ પટેલ	૩૨૧		
૭૬ નારાગીરી નર્મદાશંકર જોષી	૩૧૮		
૭૭ મણીબેન બેહેચરદાસ વણુકર	૩૧૫		
૭૮ પરપેચુઆ લાલા કેથોલીક	૩૧૨		
૭૯ કમળા માણેકલાલ દુધારા	૩૧૧		
૭૯ શારદા ગીરધરલાલ શાહ	૩૧૧		
૭૯ બેહાદા શંકર ખિસ્તી	૩૧૧		
૮૨ સવિતા ભોગીલાલ દુધારા	૨૦૮		
૮૨ કમળાબેન મોતીભાઈ પટેલ	૩૦૮		
૮૨ હુધસ ખોડા ખિસ્તી	૩૦૫		
૮૫ કમળાબેન હીમતસિદ બારોડ	૩૦૪		
૮૬ હીરાબેન રણછોડલાલ ગાંધી	૩૦૨		
૮૬ સલિતાબેન જનનલાલ પંડ્યા	૩૦૨		
૮૮ શારદાબેન સોમેશ્વર ભટ્ટ	૩૦૧		
૮૮ હુમતીબેન હીરાલાલ ત્રિવેદી	૩૦૧		
૮૮ શારદા ભાધી ખિસ્તી	૩૦૧		

૧૫ પ્રીતિવદા ધનેશ્વર નેધી	૩૮૮	૫૫ વનવિદ્યા હરગોવિંદદાસ	૩૨૯
૧૬ રામદા ગજેન્દ્રશંકર પંડ્યા	૩૮૯	નાથાવટી	
૧૭ મનોરમા એન્જનીન ગાદ	૩૮૫	૫૬ લક્ષ્મી નેદાલાલ પરમાર	૩૨૮
૧૮ દેસરા જગનલાલ ખિસ્તી	૩૮૨	૫૭ લલિતાબેન બાલકૃષ્ણ પુરોહિત	૩૨૭
૧૯ મણી રમાલસીંગ ખિસ્તી	૩૭૬	૫૮ મરીઅમ રતનસિંહ ખિસ્તી	૩૨૭
૧૯ એસ રણછોડ ખિસ્તી	૩૭૬	૫૯ લક્ષ્મીબાઈ ચતુરભાઈ ફારુખર	૩૨૬
૨૧ અચળગૌરી સોમેશ્વર દાકાર	૩૭૫	૫૯ કુલમણી મીનાલાલ મેઠવાણુ	૩૨૬
૨૨ અપિલાગૌરી મગનલાલ નતની	૩૭૪	૬૧ કમળા ત્રીકમલાલ ફારુખર	૩૨૨
૨૩ શારદાગૌરી શંકરલાલ ભટ્ટ	૩૭૨	૬૧ સરલાબેન ગદાભાઈ નાયક	૩૨૨
૨૪ સુમિત્રા પુલછ રાહોડ	૩૭૦	૬૨ ચંદનબેન પુરુષોત્તમ ભગત	૩૨૧
૨૫ પદ્માવતી હંરી ખિસ્તી	૩૬૮	૬૪ એલીસાબેત મુળજી પરમાર	૩૧૫
૨૬ ઇરિટર માર્ક ખિસ્તી	૩૬૭	૬૫ મીરજીગૌરી નાયજી પાંદક	૩૧૩
૨૬ મરથા વીરજીભાઈ ખિસ્તી	૩૬૭	૬૬ કશ્લા પાઉલ સોલંકી	૩૦૯
૨૮ યાગારી મુળજીભાઈ દરજી	૩૬૫	૬૭ એલીસાબેત છવા ખિસ્તી	૩૦૬
૨૯ રાધેશ નાથાલ ખિસ્તી	૩૬૪	૬૭ પ્રેમીલા હીરાલાલ મેહતા	૩૦૬
૨૯ શાતા ભોગીલાલ દવે	૩૬૪	૬૯ તારા ગોકળદાસ ભટ્ટ	૩૦૫
૩૧ ચંદનબેન જગનલાલ દેસાઈ	૩૫૯	૭૦ ગદાવ નેરંકર મહેતા	૩૦૨
૩૨ તારા નાથાલાલ ખિસ્તી	૩૫૭	૭૧ કુલમણી ધુળા ગુર્જર	૨૯૫
૩૨ લીલી પ્રભુદાસ પરમાર	૩૫૭	૭૨ રમાગૌરી રેવાશંકર દિક્ષિત	૨૯૦
૩૨ નાથીબેન પરમાર આનંદરાવ	૩૫૭	૭૩ સાંતા જગનલાલ શાહ	૨૭૭
૩૫ સુશીલા કરસન ભાટ્ટેરા	૩૫૬		
૩૫ સરસ્વતીબેન જગનલાલ દેસાઈ	૩૫૬		
૩૫ સાતિ રણછોડ સોલંકી	૩૫૬		
૩૮ તુરાણી ધનજી પરમાર	૩૫૪		
૩૯ મારગેટ હીરાલાલ ખિસ્તી	૩૫૩		
૪૦ વરજીનીઆ પ્રેમચંદ ખિસ્તી	૩૫૨		
૪૧ સુમતી આનંદરાવ ખિસ્તી	૩૫૧		
૪૧ કમળા વહાલજી ખિસ્તી	૩૫૧		
૪૧ આનંદી માવજી દાકાર	૩૫૧		
૪૪ મુળાબેન ત્રીકમલાલ દવે	૩૫૦		
૪૪ મરીઅમ ગુલાબ ખિસ્તી	૩૫૦		
૪૪ કમળા કરસનદાસ મેઠવાણુ	૩૫૦		
૪૭ નાઓગી હીરાલાલ ખિસ્તી	૩૪૭		
૪૭ દિવાળી પ્રભુદાસ ફારુખર	૩૪૭		
૪૯ ઈદરા મગનલાલ દેસાઈ	૩૪૫		
૫૦ કીરપા માનજી ખિસ્તી	૩૪૩		
૫૧ ઇરિટર સુલેમાન પરમાર	૩૪૧		
૫૨ સવિતાબેન સોમાભાઈ પરમાર	૩૪૦		
૫૩ લલિતા લન્યાશંકર શુક્લ	૩૩૫		
૫૪ સુમ મણીલાલ રાવળ	૩૩૦		
		૬૬	
		૧ લીલાવતી લાક્ષા ખિસ્તી	૪૪૩
		ભરુચ નિહલો	
		૧ હરીગંગાબેન ભીખાભાઈ શુક્લ	૪૬૨
		૨ હિંદમણી ચંદુલાલ ત્રિવેદી	૪૨૬
		૩ કન્યગૌરી નારશંકર ભટ્ટ	૪૦૭
		૪ ઇરિટર સેવનભાઈ ખિસ્તી	૪૦૬
		૫ સાંતિ નેદાલાલ પટેલ	૪૦૩
		૬ પિન્યાગૌરી ગરબડદાસ પટેલ	૪૦૧
		૭ હિંદમણી નેદાલાલ ભટ્ટ	૪૦૦
		૮ મણુપતી નેરમ મારતર	૩૯૭
		૯ શારદાગૌરી ગણુપતરામ ત્રિવેદી	૩૯૬
		૧૦ હસમતી મગનલાલ ગાંધી	૩૮૭
		૧૧ ચંદ્રમણી કેશવલાલ પંડ્યા	૩૮૩
		૧૨ સુમનગૌરી અવેરીલાલ દેસાઈ	૩૮૦
		૧૩ ઈદરા ચશવંતરાવ ભાલોદકર	૩૭૬
		૧૪ સદગુણી પુરુષોત્તમદાસ દાકાર	૩૬૨

૧૫ કુમુદગૌરી મોહનલાલ વિધકર્તા	૩૬૧
૧૬ નિતા નદિરલાલ પટેલ	૩૫૨
૧૭ ચંદનગૌરી મુળચંદ્ર જોષી	૩૫૧
૧૮ તારાગૌરી નવનીતલાલ જોષી	૩૪૭
૧૯ શાંતા દુર્ગાચંદ્ર પાંદક	૩૪૫
૨૦ વિમળા દત્તાત્રય ગવંડી	૩૪૩
૨૧ કુમુદગૌરી સામગ્રદાસ શાહ	૩૩૮
૨૨ શાંતાગૌરી પોપટલાલ સોલંકી	૩૩૭
૨૩ પુણીબેન હનનલાલ મહેતા	૩૩૩
૨૪ મણીબેન રવાદાસ મુન્ડરીઆ- વાળા	૩૨૮
૨૫ દીનાક દેવસૌગ કિશન	૩૨૧
૨૫ તારામતી નાયરજી ભગત	૩૨૧
૨૭ સુરજાદેવી નાયુભાઈ ગાંધી	૩૧૬
૨૮ ગિરિજાના યુગચંદ દલાલ	૩૧૩
૨૯ મદનગૌરી કાળીદાસ ધોળાવાડ	૩૧૧
૩૦ મંજુલા વદાનજી કિશન	૩૦૬
૩૦ સાકુતલાબેન ખેડેરાવ જગતપ	૩૦૬
૩૨ મનુમતી હોદાલાલ અંદસે- ધરીઆ	૩૦૫
૩૨ સીલાવતી નગીનદાસ શેઠ	૩૦૫
૩૨ પંચમબેન જયરાગ મારતર	૩૦૫
૩૨ નર્મદા મોતીલાલ તાલગાવાળા	૩૦૫
૩૬ મધુકાન્તા મગનલાલ ભટ્ટ	૩૦૪
૩૭ કપિલા મગનલાલ ભટ્ટ	૩૦૨
૩૮ વ્રમળા દરગોષિદ શાહ	૩૦૧
૩૯ પિત્તાગૌરી વર્ગકલાલ જોષી	૨૯૬
૪૦ સીવબેન બદેચર ગુલ્જર	૨૯૪
૪૧ કાન્તાબેન સોમચંદ કિસ્તી	૨૮૬
૪૧ નિર્મળાગૌરી મણીચંદ્ર પંડ્યા	૨૮૬
૪૩ રવીમાળીગી મીયા મદમદ મસ્તાન	૨૮૩
૪૪ હસમુખ તનમનલાલ દેસાઈ	૨૭૮

ઉદ્ધ

૧ કાનગાએમ તામ્મમુસ દુસેન
મચડી ૩૧૪

મુરત જિલ્લો

૧ મીરાગૌરી ભગવતપ્રસાદ જોષી	૫૧૯
૨ કમળા કાળીદાસ દેસાઈ	૮૭૨
૩ જયવંતી ગીરધરલાલ ચોકસી	૮૫૪
૪ મનુમતી વ્યાભારામ કાંર	૪૪૬
૫ સાતાબેન બાલુભાઈ નાયર	૪૪૫
૬ શાંતાબેન ભીમભાઈ ભગત	૪૩૪
૭ મણીબેન રૂપનાથજી દેસાઈ	૪૩૩
૮ ચંદ્રપ્રજા ગીરધરલાલ ચોકસી	૪૨૫
૯ દીશ્યાગૌરી મોહનલાલ પારેખ	૪૨૧
૧૦ ચંદ્રકાન્તા મણીચંદ્ર દેસાઈ	૪૨૦
૧૧ નિતા શીવલાલ દાંડાર	૪૧૯
૧૨ મુમતી નરપરજાલ વીમાખાળા	૪૧૮
૧૩ માનુમતીબેન ત્રીજુવનદાસ પંડ્યા	૪૧૭
૧૩ હૃદયતી ચીમનલાલ દવે	૪૧૭
૧૫ પાવંતી જગન્નાથ દવે	૪૧૧
૧૬ દ્રાક્ષીબેન કુંવરજી દેસાઈ	૪૦૮
૧૭ સીતાવતી ક્વેલીઆસ હસમુ- ખગૌરી જોગીભાઈ દેસાઈ	૪૦૭
૧૮ નવાજઆઈ દશમરાજ ગોડા	૪૦૪
૧૯ મણીબેન રણુહોડજી પટેલ	૪૦૧
૧૯ નેતુલા મગનલાલ ઉમરવાડીયા	૪૦૧
૨૧ શારદાબેન મણીલાલ દેસાઈ	૪૦૦
૨૧ હિલાસબેન ભગવાનદાસ શેઠ	૪૦૦
૨૩ પ્રભાવતી મગનલાલ પટેલ	૩૬૪
૨૩ સીલાવતી સફીદાસ મહેતા	૩૬૪
૨૫ મદનકાન્તાબેન મુળચંદ્ર શુક્લ	૩૬૩
૨૫ રમણ હોદાલાલ મહેતા	૩૬૩
૨૭ વ્રજાગૌરી દેશવરાગ પાંદક	૩૬૨
૨૭ નિતા અંગેલાલ દેસાઈ	૩૬૨
૨૯ કમળાબેન ભગવાનદાસ ધાંચી	૩૬૦
૨૯ મણીબેન રણુહોડજી દેસાઈ	૩૬૦
૩૧ મુસીમા મોહનલાલ પાચીગર	૩૮૭
૩૨ નંદુબેન ભાણુભાઈ તાસાવીઆ	૩૮૫
૩૩ શારદા ભવાનીચંદ્ર જોષી	૩૮૩
૩૩ માનકુંવરબેન ઉગ્રાસૌંદ ચોડાણ	૩૮૩
૩૫ શાંતાબેન ભીમભાઈ દેસાઈ	૩૮૨

૩૬ પદ્માબેન દેવશંકર રાયગી	૩૮૧	૭૩ કાશી નાથુભાઈ દેશાઈ	૩૬૩
૩૬ ગજરાબેન ગુલાબભાઈ દેશાઈ	૩૮૧	૭૩ કીકીબેન મણીભાઈ દેશાઈ	૩૬૩
૩૮ મણીબેન છીખાભાઈ પટેલ	૩૮૦	૭૩ નાનગા જાડોગીરશાહ	૩૬૩
૩૮ ગમલકમીબેન બાલકૃષ્ણ દવે	૩૮૦	વસાનીયા	
૪૨ શેરબાનુ હરિભાઈ લાયવાળા	૩૮૦	૭૬ કાશી સુરજ પટેલ	૩૬૨
૪૧ ચંદાબા નાગજીઆવા પાંસદીઆ	૩૭૯	૭૬ હિમાચ દરતમજી પીઠાવાળા	૩૬૨
૪૧ પુષ્પાવતી ઇન્દુભાઈ દેશાઈ	૩૭૯	૭૬ હસમુખબેન રતીલાલ ઝોઝા	૩૬૨
૪૧ સવિતાબેન કુમેરદાસ પટેલ	૩૭૯	૭૬ સરસ્વતી ઇન્દુભાઈ પટેલ	૩૬૦
૪૪ કમુબેન મદનજીત દેશાઈ	૩૭૮	૭૬ વિજયબાબેન ઘેલાભાઈ દેશાઈ	૩૬૦
૪૪ રૂચ બીજલ ખિરતી	૩૭૮	૮૧ મંગળાગૌરી રણજોડદાસ દકર	૩૫૯
૪૬ કમળાબેન અંકુભાઈ નાયક	૩૭૭	૮૨ ચંદીબેન લક્ષ્મીભાઈ મોદી	૩૫૮
૪૭ સવિતાબેન ત્રંબકલાલ ગુલ	૩૭૬	૮૩ પાર્વતીબેન મોરારજી નાયક	૩૫૬
૪૮ રમણબેન જગનલાલ કોટવાળા	૩૭૫	૮૪ કાશીબેન બીખાભાઈ ભુટ્ટી	૩૫૫
૪૮ શાતાબેન ઉજનશીંદ કોઠારી	૩૭૫	૮૪ ગુલાબ જગનલાલ શાહ	૩૫૫
૫૦ સરસ્વતી જોષીસનદાસ પટેલ	૩૭૪	૮૬ કમળાબેન અંકુભાઈ દેશાઈ	૩૫૪
૫૦ સલિતા હેનિર દકર	૩૭૪	૮૭ શાતાબેન ભગવાનજી નાયક	૩૫૩
૫૨ ધનુબેન કીશાભાઈ દેશાઈ	૩૭૩	૮૭ સુશીલાબેન ઘેલાભાઈ શાહ	૩૫૩
૫૩ ભાનુમતી લક્ષ્મીભાઈ દેશાઈ	૩૭૨	૮૮ કાન્તાબેન રામચંદ્ર નાયક	૩૫૨
૫૩ કમુ ડાહ્યાભાઈ દેશાઈ	૩૭૨	૮૮ કમુદ વિહલદાસ સીટવાળા	૩૫૨
૫૩ રૂચ પીટર ખિરતી	૩૭૨	૮૮ સારદા અંકુલાલ જોષી	૩૫૨
૫૬ શાધા નાગેશ્વર પુરોહિત	૩૭૧	૮૮ નર્મદા ઇશ્વરલાલ વ્યાસ	૩૫૨
૫૭ કળાવતી દાદોરદાસ શાહ	૩૭૦	૮૭ અમુમતા યુનિસાલ ખેરાવાળા	૩૫૧
૫૭ કુસુમગૌરી મુસુકભાઈ ખિરતી	૩૭૦	૮૭ વિરમતીબેન દાદોરભાઈ દેશાઈ	૩૫૧
૫૭ શાતાબેન હીંગચંદ શાહ	૩૭૦	૮૫ અરજીઆળા ઇશ્વરલાલ મહેતા	૩૫૦
૫૭ શાતાબેન હરીભાઈ દેશાઈ	૩૭૦	૮૫ ખુરશેદબાનુ બરબેરજી છોર	૩૫૦
૬૧ મણીબેન નગીનદાસ આખા- નેરીઆ	૩૬૮	૮૭ ચંપાવતી મોહનલાલ તંબાકુ- યાળા	૩૪૯
૬૧ કુંવરબાઈ ડોસાભાઈ યુગજરા	૩૬૮	૮૭ કીકીબેન અંબેલાલ દેશાઈ	૩૪૯
૬૩ કાન્તાબેન ઉમેદભાઈ વેશ- ગીવાળા	૩૬૭	૮૯ મેલતબાનુ શેરાખજી પટેલ	૩૪૮
૬૩ શાતાબેન ભગવાનજી દેશાઈ	૩૬૭	૧૦૦ કીકીબેન નાથુભાઈ ટોપીવાળા	૩૪૭
૫૫ મણીબેન ગુલાબભાઈ દેશાઈ	૩૬૬	૧૦૦ માણેકબેન બીખાભાઈ પટેલ	૩૪૭
૬૬ રમણગૌરી દેવશંકર શુક્લ	૩૬૫	૧૦૦ નર્મદા જોષીતારામ વ્યાસ	૩૪૭
૬૬ દિવાળીબેન નારણજી નાયક	૩૬૫	૧૦૦ કંચનબેન હરકીશનદાસ સોની	૩૪૭
૬૬ રમણગૌરી રૂદરજી દેશાઈ	૩૬૫	૧૦૪ આનંદીબેન તુળાશંકર ભટ્ટ	૩૪૬
૬૬ ગાહીબેન રતનલાલ પટ્ટીલ	૩૬૫	૧૦૫ નિર્મળા ગણપતરામ સુવે	૩૪૫
૬૬ હરીગંગા જમનાદાસ બાવા	૩૬૪	૧૦૬ શાંતા હરિલાલ શાહ	૩૪૪
૬૬ માણેકબેન અંકુલાલ લાકડયાળા	૩૬૪	૧૦૭ સરસ્વતી ઘેલાભાઈ ટોપીવાળા	૩૪૩
૬૬ ગુલાન રતનશાહ ચોથીઆ	૩૬૪	૧૦૭ મણીબેન બોધાભાઈ ગોર	૩૪૩
		૧૦૮ સરસ્વતી સોભાચંદ મોદસી	૩૪૨
		૧૦૯ કુસુમગૌરી જોષીસનદાસ યાદવ	૩૪૨

છાત્રીઓ માટે સેવાઓની વર્ગીકરણ શાખાની પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ ૧૦૨.

૧૦૯	સક્ષીએન ગોવિંદલાલ પટેલ	૩૪૨	૧૪૭	કમળાએન રવજી વજતુરે	૩૨૦
૧૦૯	કારી મણીશંકર વ્યાસ	૩૪૨	૧૪૭	નની કમ્પાબુજ પટેલ	૩૨૦
૧૧૦	નિર્મળાએન ચંપકલાલ ગાંધી	૩૪૧	૧૪૭	ચમ્પીલા ગીરધરલાલ પન્નીગર	૩૨૦
૧૧૦	રુદ્રમણી ગીરધરલાલ દંકર	૩૪૧	૧૪૭	તાડાએન કચરાભાઈ જરીવાળા	૩૨૦
૧૧૫	ક્રીષ્ણએન ગોવનભાઈ ભગત	૩૪૬	૧૪૭	જર્વતીએન શુભાબાઈ દેશાઈ	૩૨૦
૧૧૫	કમળાએન ગોગરભાઈ	૩૪૬	૧૫૨	પુષ્પાવતી કેવળદાસ ધીવાળા	૩૧૬
	ધીગોરીઆ		૧૫૨	તારામણી ગાલાભાઈ દેશાઈ	૩૧૬
૧૧૫	હીરાએન દામોદર દંકર	૩૪૬	૧૫૪	જાનનમયા સવાકશાદ ગિરજી	૩૧૫
૧૧૫	પદાવતી ભગવતલાલ મહેતા	૩૪૬	૧૫૫	નિર્મળાએન હરીરામ ભટ્ટ	૩૧૪
૧૧૫	પીરોગભાઈ રાગજીભાઈ	૩૪૬	૧૫૬	મજરા રણજીડજી દેશાઈ	૩૧૩
	રાવડીવાળા		૧૫૭	કમળાએન બાપુભાઈ દેશાઈ	૩૧૧
૧૨૦	કારીએન કુંવરજી દેશાઈ	૩૪૮	૧૫૮	આનુમતી કેશવરામ ઉપાધ્યાય	૩૧૦
૧૨૧	પદ્મા સુનિલાલ દલાલ	૩૪૭	૧૫૮	મરોગની દાગાભાઈ મહેતા	૩૧૦
૧૨૧	કમળાએન છોટુભાઈ દેશાઈ	૩૪૭	૧૫૮	તારાએન છોટુભાઈ ઉપાધ્યાય	૩૧૦
૧૨૩	દુમતીએન ચીમનલાલ	૩૪૬	૧૬૧	કમળાએન રણજીડજી દેશાઈ	૩૦૬
	જરદોરા		૧૬૧	તારાએન મણીલાલ દેશાઈ	૩૦૬
૧૨૩	શાંતી પ્રયુદાસ પટેલ	૩૪૬	૧૬૧	સહિતાએન ભીમભાઈ દેશાઈ	૩૦૬
૧૨૫	શન્તા જનનલાલ મોદી	૩૪૫	૧૬૧	સરસ્વતી પ્રભાશંકર પાંદક	૩૦૬
૧૨૬	પદ્માએન બાળકરામ પાંદક	૩૪૫	૧૬૫	ગાતાએન મગનલાલ દેશાઈ	૩૦૫
૧૨૬	વિરમતી ઉત્તમરામ મહેતા	૩૪૫	૧૬૬	વનુમતી ચીંતામણીશંકર	૩૦૪
૧૨૮	મિનકોર હરગોવિંદ મોચી	૩૪૩		વ્યાસ	
૧૨૮	હરીગંગા વક્તબાઈ પટેલ	૩૪૩	૧૬૭	મલતા ધીરજલાલ મહેતા	૩૦૩
૧૨૮	શાંતા મંગળદાસ ઝવેરી	૩૪૩	૧૬૮	સુનીએન પનાચંદ શાવ	૩૦૨
૧૩૧	જેસીએન છોટુભાઈ પટેલ	૩૪૨	૧૬૮	મલતા ઇશ્વરરામ દલાવાળા	૩૦૨
૧૩૧	નિર્મળાએન અમૃતલાલ	૩૪૨	૧૬૮	દિગ્દેવએન ગાલાભાઈ દેશાઈ	૩૦૨
	હીંગોડવાળા		૧૬૮	આનુએન શુભાબાઈ દેશાઈ	૩૦૨
૧૩૩	શાંતાએન વરાનજી દેશાઈ	૩૪૧	૧૭૨	કીકીએન છોટુભાઈ દેશાઈ	૩૦૧
૧૩૩	સારાએન મોતીલાલ દેશાઈ	૩૪૧	૧૭૨	કુંદનએન નાયુભાઈ દેશાઈ	૩૦૧
૧૩૫	મંગાએન છતાભાઈ પટેલ	૩૪૦	૧૭૪	મવિનાએન સુનિલાલ પટેલ	૩૦૦
૧૩૬	શક્તીએન જનનલાલ રાવળ	૩૨૮	૧૭૫	નવતીકા હરિપ્રસાદ દેશાઈ	૨૯૬
૧૩૬	મણીએન ખડેરાવ પવાર	૩૨૮	૧૭૬	આનુમતી ઇશ્વરલાલ કાપડીઆ	૨૯૭
૧૩૬	મજરાએન દામોદરદાસ દલાલ	૩૨૮	૧૭૬	સુસીતાએન પ્રાણજીવનદાસ	૨૯૭
૧૩૬	દુમતી ભગવાનજી દેશાઈ	૩૨૭		ગાલીવાળા	
૧૩૬	મન નાદરશાદ પીંડાવાળા	૩૨૭	૧૭૮	દામાય મોગનજી ગઝદાર	૨૯૬
૧૩૬	હિરાએન મોઝીસ મેકબાણુ	૩૨૭	૧૭૮	નમીના પીરોશશાદ ધોઈવાળા	૨૯૬
૧૩૬	તાપીએન નારણજી નાયક	૩૨૭	૧૮૦	જ્યોત્સનાએન મોરારજી દરજી	૨૯૫
૧૪૩	પ્રભાવતી રતિલાલ મહેતા	૩૨૬	૧૮૧	હરીએન જમાજી ખલજાદ	૨૯૪
૧૪૪	સહિતાએન ભીખાભાઈ પટેલ	૩૨૪	૧૮૧	કીકીએન નિજાભાઈ દેશાઈ	૨૯૪
૧૪૫	શાંતાએન છોટાલાલ દાળવાળા	૩૨૨	૧૮૧	મવિનાએન ભીમભાઈ દેશાઈ	૨૯૪
૧૪૫	મનદરએન મણુપતરામ પંડ્યા	૩૨૨	૧૮૪	મજરાએન કસનજી નાયક	૨૯૨

૧૮૫) મંદ્રામેન નિમ્નશાખાઈ નાયક	૧૮૧) ૧૮૪) ચેરનાનુ ચેરતનંદુ ગોવેશ્વર	૧૮૪
૧૮૬) કૈલાસમેન મણીશંકર પાદક	૧૮૦) ૧૮૫) કંચનગીરી મુનિલાલ શેઠ	૧૮૩
૧૮૬) શ્રીમતીમેન એન્જલવાલ જોષી	૧૮૦) ૧૮૬) જીતીમેન બાણાલાલ પટેલ	૧૮૦
૧૮૮) શાતામેન વસનંદુ દેશાઈ	૧૮૮) ૧૮૬) મેનંદુ મોરારંદુ દેવરા	૧૮૦
૧૮૮) પીલન વામશેઠંદુ તંબોળી	૧૮૮) ૧૮૮) આરંપા શીવલાલ પ્રિયતી	૧૭૭
૧૯૦) અશ્રમતી ગુલામખાઈ દેશાઈ	૧૮૭) ૧૮૮) કમુમેન દોલતરાય દેશાઈ	૧૭૧
૧૯૧) સોમીમેન દેવાભાઈ પટેલ	૧૮૬) ૨૦૦) વાગીમેન રણછોડંદુ નાયક	૧૬૬
૧૯૨) કાન્તામેન હરિલાલ મોદી	૧૮૫) ૨૦૧) શ્રીલાલતી કેશવલાલ જોષી	૧૬૪
૧૯૨) મંજુલા મુનિલાલ માંધી	૧૮૫) ૨૦૨) પાર્વતીમેન નાગરંદુ દેશાઈ	૧૫૬

અમદાવાદ, તા. ૧૦-૬-૧૯૩૪. (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. ઇ. શાસ્ત્રી

એવમ્. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એવમ્. ઇન્સ. આદેશના તા. ૨૯-૯-૧૯૩૪ ના પત્ર નં. ૮૦૯૧ માં કરેલી મુચનાનુસાર.)

ઈનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

ઉચારસદ	મિ. ડાહ્યાભાઈ લડલુભાઈ ઝો	૬૦-૦-૦	મને રકૂલો જમાડી.
	શા. જમનાલાલ કેવરાદાસની	૬૦-૦-૦	"
	પિંધવા બાઈ પરરાન		
દેવોજી	શેઠ શ્રી લક્ષ્મીચંદર નર્મદાદાકર	૪-૦-૦	મને રકૂલોમાં પેડા વહેંચ્યા.
	"	૪૫-૦-૦	" જમાડી.
કુહા	પા. સોમાભાઈ મુનિભાઈ એ	૨-૦-૦	દૂધ પાથું.
અમ	મિ. દેવા રાવરામે	૦-૮-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	હુદાર ત્રિબાપન દયાળ તથા	૩-૮-૦	"
	મિ. હરિચંદ રમુએ		
	કુંભારની તાલિ વરદયા તથા	૧૦-૦-૦	૩ ખુરસી તથા ૧ મેજ
	ગામના શુદ્ધરથોએ		રકૂલને ભેટ આપ્યું.
	મિ. ગુલાબચંદ મૂળચંદ	૦-૮-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	ગામના સદ્ગુરુથોએ	૧૦-૦-૦	ખાજ લામજેરિ મારે
	"	૮-૧૪-૦	તથા ખાજ સદાચકારી
	મિ. માણિકલાલ જીવગજ	૨-૦-૦	મંદ્રાજ મારે આપ્યા.
	રાણપુરવાળાએ		અંત્યજ બાળકોને રકૂલ,
			ચાપડીઓ તથા કપડાં
			આપ્યાં.
	મુખી મનુભાઈ રખમંચ તથા	૪-૮-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	પરગીર એમલલાલ કાળા-		
	ભાઈ એ		

ધોળકા	ખડાલના હેડમાસ્તર બકેરગી- રી માધવગીરીએ	૨-૧૩-૦	મુખ્ય રફલના છોકરાને અડધા મણને પાંચશેર ગોળ વહેંચ્યા.
પાટડી	મેઘ ઈશ્વાદીમ હવાભાઇએ	૧૨-૦-૦	ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
હરણીઆવ	મુખી પટેલ મોદનભાઈ કા- ળાદાસે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વટવા	અમદાવાદ નવાવાગના મુખી પા. નારણદાસ ભાઈલાલ- ભાઈએ	૧૨-૦-૦	ત્રણ રફલોમાં કણસાઈ લાડું તથા ખાળાઓને પેંડા વહેંચ્યા.
આકર	નામદાર હોંબડી દાકેરસાહે- બનો જન્મદિવસ હોવાથી ગામસોદાએ	૨-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	રાજકાના સરદાર પથુભા મનુભાએ	૧-૦-૦	"
ફેદરા	મિ. હરભયજી વાવાભાઈએ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મિ. સાખાભાઈ નાનાભાઈએ	૧૩-૦-૦	"
	મિ. સરદારસંગ આવાજીએ	૧૨-૮-૦	"
નવાવાડજ	અમદાવાદ મોટી દમામના વ્યાસ મણીલાલ જુજાખીદાસે	૮-૧૨-૦	ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
વિમલપુર	પંચાલ મોદન હીરાચંદ	...	છોકરા તથા છોકરીઓને જમાડ્યા.
માગડ	મેઘજી પ્રેમચંદ ગોપાળદાસ ચાંદે	૩-૦-૦	છોકરીઓને પેસકાના ફક્કા વારે દસ વહેંચ્યા.
	રફલકમિટિના મેઘજી તથા આગેવાનોએ	૧-૦-૦	પનાસા ચંદેંચ્યાં.
ખામરોલી	હરખાંડી ઝાલા હમનજી ભા- રાજીએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ખરકડી	પાછાખી જટુભા હજીભાઈએ	૫-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓના માટે ફંડમાં આપ્યા.
	મેતા જગજીવન ફર્લખદાસે	૩-૦-૦-૦	"
	મિ. જહુરાન અંબેગર ત્રિવેદીએ	૨-૦-૦-૦	"
	મેતા સુનીલાલ દગજીએ	૧-૦-૦-૦	"
	પાછાખી અમરસંગ રાધા- ભાઈએ	૦-૮-૦-૦	"
	કનાડા રેવાચંકર મોનજીએ	૧-૦-૦-૦	"
	કાળી વીરજ રૂખડે	૧-૦-૦-૦	"
જાખડા	ચાંદ રતીલાલ મોતીલાલે	૮-૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
માસપુર	મિ. રાવજી શી સાહેબ અ- ભીરસિંહજીએ	૫૦-૦-૦-૦	રફલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

માત્રપુર	મિ. રાવલજી શ્રી સાહેબ મં- બીરસિંહજીએ	૬૫—૦—૦	ગાળદોને જર્મનસિંધવરના ખાસારકાળી તથા મિ- હાઈ વહેંચી.
ત્રાંસદ	પા. ધૃત્વરદાસ બૃધરદાસે	૨૦—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	પા. કાળીદાસ મોદારદાસે	૨૦—૦—૦	"
	પા. જેમંગદાસ વેરીદાસની બેન કુંવરબાએ	૨૦—૦—૦	"
	પા. હરગોવિંદ નારણદાસે	૫—૦—૦	મિહાઈ વહેંચી.
	દત્તચા મગદાસની વિધવા બાઈ મેતોડે	૭—૦—૦	"
	પા. નારણદાસ જીજીદાસે	૫—૦—૦	"
	બાઈ દિવાળીએ	૪—૦—૦	"
	રફલકમિટિના મેમ્બર ગોર રણજીડલાલ અંબારાએ	૨—૮—૦	"
હીરાપુર	ગાંધી કેશવલાલ બકોરદાસ અને જૈન મહાજન તરફથી	૧૩—૦—૦	દયાશાળામાં ધડિઆળ બેઠ આરથું.
ભુવામણી	શ્રી. શ્રી. ના મેમ્બર વાડી- લાલ જગનાદાસે	...	"
હીરાપુર	દાધીજીજીના શેઠ ભુદરદાસ રણજીડે	૫—૬—૦	કણસઈ લાકુ બંને રફ લોમાં વહેંચ્યા.
	શેઠ સુતીલાલ ખેમચંદ પ્રભુદાસે	૩૮—૦—૦	અંતની બંને રફલો તથા હરણીઆવની નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વટવા	સુતાર દામોદર કાલિદાસે	...	તમામ રફલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
કંઠા	ઉદરેલના મિ. મંગળદાસ મથુરદાસ પટેલ	૨૦—૦—૦	ઉદરેલ વર્ગના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
વટામણ	મુખર્જીના શેઠ કેશવલાલ ગો- પાળજીએ	૫—૦—૦	બાળાઓને છોટના કકડા ને ૨૫ વહેંચ્યા.
	લખતરના ભાવસાર હરજીવન પરભુદાસે	૬—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને પેંડા વહેંચ્યા.
	"	૨—૦—૦	રફાઉટ ઉપયોગમાં આપ્યા.
	"	૩—૦—૦	બાળ લાપચેરીમાં આપ્યા
જામખડા	શાહ હીરાલાલ મણીલાલે	૮—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

ખેડા જિલ્લો

શેલગઢ	મિ. જીવજીભાઈ મોધાભાઈ પટેલ	૧૨—૦—૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	"	૧૨—૦—૦	"

શેલગઢ	મિ. મથુરભાઈ મેતીભાઈ પટેલ	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સૈનપુર	પા. પુલાભાઈ શંકરભાઈએ	૩૫-૦-૦	"
	ગોર ગીરધરભાઈ પીતાંબરે	૩૫-૦-૦	"
ગોગર	સરદારશ્રી અગરસંગજી ઈંદ્ર-સંગજીએ	૧૨૫-૦-૦	હાર્મોનિયમ સ્ટુડને બેટ આપ્યું.
	રાણા પરભાતસંગજી હરિ-સંગજીએ	૫૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
અંધજ	મિ. જોદાભાઈ જવરભાઈ પટેલે	૬-૦-૦	"
	મીયાં લાલાભાઈ મોમાભાઈએ	૬-૦-૦	"

જોઈએ છે

નંદરખાર મ્યુ. સ્કૂલબોર્ડની ગુજરાતી કન્યાશાળા માટે એક સેકંડ હાઈર ટ્રેકિંગ મિસ્ટ્રેસ જોઈએ છે. ર. મ. ૧માર ૩. ૩૫-૬૬ ૪૫-૧-૫૦ ઉપરાંત પરમીટ્સ એલાઉન્સ રૂ. ૧૫ સુધી આપવામાં આવશે.

લાયકાત, પુર્વાનુભવ, જાત, વય અને કામ બાબતના સર્ટિફિકેટ હોય તો તેની નકલ સાથે ત્રીજે સહી કરનાર તરફ અરજી કરવી.

P. S. Shah

ચેરમેન સ્ટુડન્ટ્સ એસ. એ.

નંદરખાર.

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષક બંધુ જોડેનાને ખુશખબર

“મહેતાજી”

શાળાપયોગી ત્રૈમાસિક ગયા વર્ષથી શરૂ થયું છે.

શિક્ષકો માટે સ્વાગત્યથી શરૂ કરેલું આ નવિન સાહસ છે.

તેની અંદર કેળવણીખાતાના આદર્શબૂત શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ જેવા કે વિદ્વાન અધિકારીઓ જે મહેતાજીઓનાં છવનચરિત્રો આપવામાં આવે છે. તેથી ઉત્તમ ચરિત્રોનાં જ્ઞાન અને અનુભવનો લાભ મળે છે; એ સિવાય ઉત્સાહી શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓના અનુભવી ક્ષેત્રો, શાળા વિષયક પ્રાસંગિક નોંધો, પુસ્તકપરિચયો, વિવેચનો, ચર્ચાપત્રો ને સમાચારો આપવામાં આવે છે. આ નવા ત્રૈમાસિકથી શિક્ષકોને સ્વમાનની ઝાંખી થાય છે. ઘણા મહેતાજીઓએ શુભેચ્છા દર્શાવી છે. વાર્ષિક લવાજમ ટપાલ ખર્ચ સહિત માત્ર બાર આના છે.

તંત્રી—નાનચંદ જશરાજ વખારીઆ.

તાલુકા સ્કૂલમાસ્ટર, વેરાવળ—(કાઠિઆવાડ)

મેસર્સ ક્રાંતિલાલ ને સોમેશ્વરજી

કન્યાઓની વર્નાકુલર શાળાના પરીક્ષા માટે કુદરતનો અભ્યાસ

[પુષ્પવર્ણન, વનસ્પતિવર્ણન, પક્ષીવર્ણન, પ્રાણીવર્ણન, બાગખાની,
તથા સને ૧૯૨૪ થી સને ૧૯૩૪ સુધીના પ્રશ્નોત્તર સાથે: આઠ આના]

કુદરતનો અભ્યાસ ને પદાર્થપાઠ બાગખાની સહિત

[ધોરણવાર અભ્યાસક્રમ પ્રમાણેનાં પ્રથમ પુસ્તકો : ૧ હું ૨ આના;
બીજું ૩ આના; ત્રીજું ૪ આના; ચોથું ૫ આના; પાંચમું ૬ આના.]

શિક્ષકોને તથા બુકસેલરોને સાફ કમશિન લખો:—

ઈશ્વરલાલ મગનલાલ શાહ, શાહપોર-સુરત.

શાળાપયોગી પુસ્તકો: બાલોપયોગી પુસ્તકો:

ભૂમિતિની ભૂગિદા ૦-૪-૦ ÷ મોઝડીનાં મૂલ્ય ૦-૨-૬
* ખેડા જિલ્લાની ભૂગોળ ૦-૨-૬ ÷ લાકડાના પોપટ ૦-૧-૦
આણંદ તાલુકાની ભૂગોળ ૦-૨-૬ x મહાસત્રાટ ચંદ્રચંદ ૦-૨-૦

* વાળી મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી ફેળવણીખાતા તરફથી પાંચ-
પુસ્તક તરીકે અને ÷ વાળી મનામ લાગ્યેરી તરીકે મંજૂર કરેલી છે.

* મુંબઈના સરકારી ફેળવણીખાતા તરફથી વિદ્યાર્થીની લાગ્યેરી માટે મંજૂર કરેલી છે.

સી. એચ. દવેની કંપની,

બુકમેસર્સ એન્ડ પબ્લિશર્સ, આણંદ.

સ્કૂલોમાં ચાલતી એક્સર્સાઈઝ દરેક જાનની દેશી કાગળમાં તેઓને
મનપસંદ સરતી કિંમતે તૈયાર કરી આપીયું. વહેપારી અગર સ્કૂલોના
નામ સહિત સરતા બાવે તૈયાર કરી આપીયું. સ્કૂલોને લગતી સ્ટેશનરી
મગશે. વધુ માટે લખો:—

શ્રી કૃષ્ણ પેપર માર્ડ,

ટાવર રોડ-સુરત.

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી સુવર્ણને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ના જાન્યુઆરિથી જાહેર-
ખબરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ સંખ્યામાં આવ્યા છે.

સુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૬ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

હીરા હજારો હોય પરંતુ જેની સરખામણી ન થાય તેવો

“કોહીનુર” હીરો

તો એક અને અજોડ છે. તેમ અંકગણિત તો ઘણાં થયાં
પરંતુ આ નાનાં ગણિતની હરિદ્રાઈમાં હજી કોઈ
ફેલેબંદ થયું નથી.

રવ. લાલશંકર હિમિયારાંકર ત્રવાડી કૃત-

અંકગણિતનાં મૂળતત્ત્વ.

સરકારી સુધારેલા નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે-

દેશીનામું અને ભૂમિતિવિભાગ સાથેની

સુધારાવધારાવાળી ૫૦ મી આવૃત્તિ બહાર પડી છે

કિંમત આઠ આના.

લગભગ ૪૦ વરસ પયાં આ ગણિત ગુજરાતી નિશાળામાં ચાલે
છે, અને ઘોરણ ૨-૩-૪ ના વિદ્યાર્થીઓ માટે બધી રીતે ઉપયોગી
અને અનુકૂળ હોવાનો શિક્ષકમંડળનો સિદ્ધ અનુભવ થયો છે. મે.
ઉત્તર વિભાગના એન્ડુ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે નં. ૧૬૯૧ તા. ૧૬-૫-૩૪
થી રેફરેન્સ તરીકે ચલાવવા મંજૂર કર્યું છે.

કેટલાંક નવાં ગણિત હાલ નીકળ્યાં છે, છતાં આને જ
પહેલી પસંદગી દેશી રાખ્યો, તેમજ મ્યુનિસિપાલ તથા
લોકલબોર્ડની શાળાઓમાં મળેલ છે ને તે કાયમ છે.

બુકસેલરોને કમિશન સાડું મળે છે. તે માટે લખો:-

જીવનલાલ અમરશી મહેતા, અમદાવાદ.

જીવનલાલ એન્ડ સન્સ.

૧૨૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ; મુંબઈ-૨.

જેયંદ તલકશી એન્ડ સન્સ, વઢવાણ શહેર.

૩

વસ્તુ દરેક શાળામાં જોઈએજ

ગાંડીવના બાળસાહિત્યનો પૂર્ણ સટ. ચોપન ચોપડીઓ બહાર પડી છે. તેમાંની ૫૦ મંલુર ચર્ચ ગ્રંથોલી છે ને બીજી મંલુર થવા ગઈ છે. ચોપડીઓ સસ્તી, મુંદર મુખોધક અને સર્વ પ્રસંગિત છે. આખો સટ લગભગ ૧૪ દા.નો થાય છે. સિદ્ધ મંગાવ્યાથી મોકલાય છે, અથવા આગલા શાળાપત્ર બુઝો.

(૨)

ગાંડીવ બાળપ્રખ્યાતિક દર ૧લી અને ૧૬મીએ રહેરાબંધ બહાર પડે છે. કયાગમ ફક્ત દા. પાંચ ૨૦ ખ૦ તથા ભેટ પુસ્તક સાથે ઇતિહાસ, ખૂગોળ, ગણિતગમ્મત, કોયડા, વાતોઓ જે બુઝે છે, ને વખાણે છે ને મંગાવે છે. માત્ર નિશાળા-નેજ નમૂનો મફત.

(૩)

ચાલો ભજવીએ: (ભાગ ૧-૨-૩) આ ચોપડીમાં ભજવી શકાય એવાં પુષ્કળ નાટકો ભજવવા માટેની સૂચનાઓ અને સલાહ સાથે આપ્યાં છે. માત્ર ૧ ૧૦-૦ની ટિકિટ ખીડી ત્રણે ચોપડીઓ મંગાવો: મેળાપડા વખતે ખૂબજ કામ લાગશે. ચોથો ને પાંચમો ભાગ હપાય છે:

ગાંડીવ

ભાગ તથાવ

સુરત

— ગાંડીવની ચોપડી સૌ કોઈ વાંચે :—

ભૂગોળશિક્ષણ ઉપર નવીન પ્રકાશ પાડવા માટે નીચેનાં
ભૂગોળનાં પુસ્તકો વાપરે.

મુંબઈ ઇલાકો.

કર્તા

અમૃતલાલ મોહનલાલ પરીખ, બી. એ.

હૈદરાબાદ, હૈદરાબાદ યુનિવર્સિટી મુશન,

કિંમત ૦-૫-૦

ભૂગોળ શિક્ષણની આધુનિક ભાવના મુજબ પ્રદેશીય પદ્ધતિ પ્રમાણે રચાયેલી ભૂગોળ. ઇલાકાના સામાન્ય વર્ણન સાથે પ્રાકૃતિક ભૂગોળની દષ્ટીકત આપેલી છે. જિલ્લાને રાજ્યીય વિભાગ પ્રમાણે ગોઠવ્યા નથી, પણ એક કુદરતી વિભાગમાં આવેલા જિલ્લાઓ સાથે લીધા છે. આ પદ્ધતિથી વિદ્યાર્થીઓ દરેક કુદરતી વિભાગની આગોડવાની અને તેના પાકની દષ્ટીકત સારી રીતે સમજી શકશે. આખા ઇલાકાનું વર્ણન કર્યા પછી પ્રાકૃતિક રચના, આગોડવા, પાક, દુનરહિયોગ, લોકો અને વેપાર વિરેદષ્ટીકત આપેલી છે.

આ પુસ્તકમાં મુંબઈ ઇલાકાની સાથે ગુજરાતની સંપૂર્ણ દષ્ટીકત આપેલી હોવાથી ત્રીજા અને ચોથા ધોરણમાં એ જુદાં પુસ્તકો ખરીદવાની જરૂર પડશે નહિ.

ઉત્તર વિભાગના મે. એન.યુ.કે.શનસ ઇન્સ્ટિટ્યુટ સાહેબના પત્ર નં. ૧૧૦૩૪ તા. ૫-૧૨-૩૪ થી આ પુસ્તક પ્રાથમિક શાળાઓ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરવામાં આવેલું છે.

ગુજરાતી ધોરણ ૫ થી ૭ માટે

દુનિયાની સરળ ભૂગોળ.

કર્તા

અમૃતલાલ મોહનલાલ પરીખ, બી. એ.

કિંમત ૧-૨-૦.

કુદરતના સહેજા ભાગમાં હિંદુસ્તાન અને દુનિયાના ખંડોની દષ્ટીકત પ્રદેશીય પદ્ધતિ પ્રમાણે સરળ ભાષામાં આપેલી છે. દુનિયાના કુદરતી વિભાગો, મનુષ્યજન અને મનુષ્યના ધર્મો ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકના બીજા ભાગમાં પ્રાકૃતિક ભૂગોળની સંપૂર્ણ દષ્ટીકત આપેલી છે.

પ્રગટકર્તા,

લૉંગમૅન્સ, ઓન એન્ડ કંપની લિમિટેડ.

૫૩, નિકલ રોડ, મુંબઈ.

તા. ૬. આ પુસ્તકો સંબંધી પત્રવ્યવહાર પ્રગટકર્તા સાથે કરવો.

ગણિત-ભૂમિતિ-નામું

* મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ તેમજ પશ્ચિમદિશ એનર્નિસ્ટમે *
પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ કે લાયસેન્સીંગ તરીકે મંજૂર કર્યાં છે.

* કુમાર ગણિત ભાગ પહેલો x

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૬-૦]

નવી નવમી આવૃત્તિ

નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ ભૂમિતિ
તેમજ બીજાં વધારા સાથેનું. બાળકોને
અતિશય ગમ્યું છે !

* કન્યાગણિત ભાગ બીજો x

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧૦-૦]

નવી છઠ્ઠી આવૃત્તિ

ચોથા ધોરણથી કોલેજ સુધીની
બાળાઓ માટે. વ. કા. પરીક્ષાના પ્રશ્નો
સાથેનું બાળાઓને અતિશય ગમ્યું છે !

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો અં x

[નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સુધારેલી ચોથી આવૃત્તિ, ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૬-૦]

[ત્રીજા ધોરણ સુધીના છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર ગણિતો

* અનડાગણિત ધોરણ બીજું x [કુમારગણિત ધોરણ બીજું] રૂ. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનડાગણિત ધોરણ ત્રીજું x [કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું] રૂ. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, આ., છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનડાગણિત ધોરણ ચોથું [કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું] રૂ. ૦-૪-૧

[ભૂમિતિ વિભાગ અને નામા સાથેની બોલ આવૃત્તિ]

અનડાગણિત ધોરણ છઠ્ઠું [છાત્રાઓના હકા ધોરણ માટે] રૂ. ૦-૫-૦

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે બીજાં પુસ્તકો

* અનડાનામું ભાગ પહેલો x [ઘરનો દિસાળ, બી. આ.] રૂ. ૦-૩-૦

[ધા. ૪, ૫ ને ૬ છાત્ર તથા છાત્રીઓ બંનેને ઉપયોગી]

* અનડાનામું ભાગ બીજો x [કુટાનાનો દિસાળ, બી. આ.] રૂ. ૦-૪-૦

[ધોરણ ૭ તથા વ. કા. પરીક્ષાના છાત્રાઓને ઉપયોગી]

અનડાભૂમિતિ ભાગ પહેલો [ત્રીજી આવૃત્તિ] રૂ. ૦-૨-૦

[બાળવર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધીના છાત્ર તથા છાત્રીઓને ઉપયોગી]

* અનડાભૂમિતિ ભાગ બીજો [ત્રીજી આવૃત્તિ] રૂ. ૦-૨-૦

[ચોથા ને પાંચમા ધોરણના છાત્ર તથા છાત્રીઓને ઉપયોગી]

* સરલ બાળયોથી * [૧૩ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦ નામ તેવાજ ગુણ છે]

ટીપ્પણ:—વાપરનારાં મુદ્રા કંઠે વખાણે છે. એકવાર મંગાવી ખાતરી કરો. નકલો માટે
નીચેના શીરનામે લખો. સાચું કમિશન ને બીજી ઘણી અનુકૂળતા.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનડા

હેડમાસ્ટર, મેરીઆઉન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બેરસદ.

લેખનકળા-કોપિબુક

પાછળ અક્ષરો કૂટે નહિ તેવા ઉત્તમ કાગળ પર છાપેલી

૪ પાનાં છતાં

કિંમત ફોદ આનો :

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલી, શિક્ષકવર્ગમાં માન્ય થયેલી અને વિદ્યાર્થીઓને વિભૂષિત થતી અમારી લેખનકળા કોપિબુકો માટે આજેજ લખો.

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલી

લેખનકળા-કોપિબુક

માધ્યમિક શાળાં માટે

નંબર ૧ થી ૩

કિંમત ફોદ આનો-

ખાતાએ મંજુર કરેલો

દેશીહિસાબ ભાગ પહેલો

૪૮ પાનાં છતાં

કિંમત ફોદ આનો

દેશીહિસાબને નામે આજકાલ રાફડો ફાટી નીકળ્યો છે માટે બીજા ખરીદ કરો તે પહેલાં મંજુર કરેલા ભાગશો તો આપની ખાત્રી થશે.

એન. ડી. મહેતા એન્ડ કું.

નં. ૩૬૭ કાલણાદેવી રોડ-મુંબઈ ૨.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર.	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	જુના તંત્રી	૧૦૭
૨	મુખ્યમંત્રી એક આદર્શ શાળા	૧૧૪
૩	આમોદાર	૧૧૭
૪	યુધિષ્ઠિરની ક્ષમા	૧૨૧
૫	શિક્ષક હોતો એવા હો.	૧૨૬
૬	શબ્દપાઠની નોંધ	૧૩૦
૭	એક સ્વર્ગસ્થ દાનવીર	
૮	પાઠ્યપુસ્તક, ધનામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી	૧૩૩
૯	છોકરાઓ માટે લેવાયેલી વર્તીકયુવર શાષનક પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ	૧૩૭
૧૦	ધનામપત્રક	૧૪૧
૧૧	ખાનગી જાહેરખબર	૧૨

શાળાપત્રના ગ્રાહકોને સૂચના

જે ગ્રાહકોએ શાળાપત્રનું સને ૧૯૩૪ ની સાલનું લવાજમ ન મોકલ્યું હોય તેમણે તે ચાલુ સાલના લવાજમ બેથું બનતી તાકીદે મોકલી આપવું. જો તાકીદે પૈસા આવશે નહિ તો આવશે અંક વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે. તંત્રી

આરોગ્યશાસ્ત્ર સંબંધી નવું પાઠ્યપુસ્તક

કિંમત-૦-૧૨-૦.] આરોગ્યવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર [ઘણુંજ કમિશન

લેખક:—ડૉ. બા. ખર્વે બી. એમ્.

અનુવાદક:—અ. ક. વશી. બી. એમ્.

આ પુસ્તક પ્રાથમિક શાળા, હાઈસ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે સરકારે મંજૂર કર્યું છે. મધ્ય ભાગમાં આ પુસ્તકની મરાઠી આવૃત્તિ અને દક્ષિણ ભાગમાં કાનડી આવૃત્તિ હાઈ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે વપરાય છે:—

મળવાનું ટેકાણું:—

મળવાનું ટેકાણું:—

ડૉ. બા. ખર્વે

કરસનદાસ નારણદાસ—સુરત

૮૦૨, સદાશીવ-પુના

એન. એમ. ત્રિપાઠી—મુંબઈ

ગુજરાત સાહિત્યમંદિર—અમદાવાદ

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૪]

માર્ચ ૧૯૩૫

[અંક ૩ જો

જુના તંત્રી

આ સંસ્થાના જુના હેડમાસ્ટર શ્રીયુત મુળજીભાઈ હીરાલાલ ચોકસી જાન્યુઆરિ માસની આખરે સરકારી નોકરીમાંથી મુક્ત પુરી થયે અધિકારથી મુક્ત થતાં શાળાપત્રનું તંત્રીપણું તેમની પાસેથી અમારી પાસે આવ્યું છે. આ પ્રસંગે તેમના વિષે જે જોશ લખવા એ અમારો હક તથા ધર્મ છે એમ માની યથામતિ જે કંઈ સ્વરૂપ લખીએ છીએ તે તેમની અનેક-વિધ કાર્યકુશળતાના નિદેશરૂપ માનવા અમે વાંચકવર્ગને વિનયિત કરીએ છીએ.

“કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુ કદાચલ” શીતાજીના આ મહા-મંત્રનું સમર્થન કરવા મિ. ચોકસીએ તેમના આદરસના તંત્રીધિકાર દરમિયાન તનતોડ મહેનત કરી છે. શાળાપત્રના જૂતપૂર્વ મહાનુભાવી તંત્રીઓ ઘણા સમર્થ લેખકો તથા વિદ્વાનો હતા; અને તેમના હાથ નીચે ચાલતું શાળાપત્ર વિદ્વત્સૃષ્ટિમાં સિદ્ધઅંધ તરીકે માન પામી ચૂક્યું હતું. એ બધાનો આ સ્થાને ઉલ્લેખ કરવો એ લેખને વિસ્તારવા જેવું થાય એટલુંજ નહિ, પણ તેમની કાર્યપ્રવૃત્તિ અને તેમની કાર્યશક્તિ વિષે આગળના શાળાપત્રોના લેખોમાં યથાપ્રસંગે લખાઈ ચૂક્યું છે, એટલે તે અપ્રસ્તુત ગંજાવાની બીતિથી અગે કંઈ લખના નથી. શિક્ષણકાર્યમાં તે પ્રસિદ્ધ કેળવણીકારો અને સમર્થ લેખકોના લેખોથી શાળાપત્રે બહુવિધ માર્ગ આલેખી જતાવ્યા છે; અને પાશ્ચાત્ય દેશોની કેળવણીવિષયક જે જે

પ્રધાનો, અથવા પદ્ધતિઓ જે જે કાળે પ્રચલિત થઈ હતી તે બધી પ્રવૃત્તિઓનો સામાન્ય નિર્દેશ આ પત્રકારા તેમના લેખોથી કરવામાં આવ્યો છે; અને તેમ કરી વિદેશી ભાષાથી અજ્ઞાત એવા આપણી પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોને શિક્ષણનો માર્ગ બતાવ્યો છે. આમ શાળાપત્રના ૭૪ વર્ષના સતત લેખપ્રવાહો શિક્ષકોને માટે શિક્ષણબુગિઝામાં માર્ગવાહી થઈ પડ્યા છે.

જગતનો મહાન નિયમ એક એવો છે કે જે એકની એક વસ્તુ સદાકાળ એકજ રીતિ કે સ્વરૂપમાં રહ્યા કરે તો તેમાં ક્ષયનાં ચિહ્નો જણાવા લાગે છે. જે કોઈ પણ વસ્તુમાં નવીનતારૂપે કંઈ નવચેતન રેડવામાં આવતું નથી તો તે છર્ચુ થવા માડે છે અને આખરે તે નિર્જીવ થઈ નિરુપયોગી નીપડે છે; પણ સૃષ્ટિનો એવો એક નિયમ પણ છે કે જ્યારે વસ્તુ નિર્જીવ થાય છે ત્યારે ધૃત્વરી સકેત હોય તો તેમાં નવચેતન પણ આવે છે. જે તેમ નથી થતું તો તેનો નાશ થાય છે અને તેનું સ્થાન બીજી નવીન વસ્તુ લે છે. આમ સૃષ્ટિનું મહાન સાતત્ય નવીનતાકારક સત્યવાઈ રહે છે. યુગપરિવર્તન થતાં તદનુકૂળ નવાં તત્ત્વો સૃષ્ટિમાં દાખલ થાય છે, અને તેનો પ્રવાહ પૂર્વવત્ તેટલાજ ભેસથી વહ્યો ગય છે. આમ સૃષ્ટિમાં જીવતાનો લોપ થાય છે પણ તેની સાથે નવું પણ ઉદ્ભૂત થાય છે અને એ પ્રમાણે સૃષ્ટિની આખંડ ધારા વહેતી રહે છે. તત્ત્વરૂપે વિચારીએ તો આ જગતમાં કોઈ પણ વસ્તુ સ્થિર નથી તેમ કોઈ પણ નિત્ય નવી રહેતી નથી; છતાં દરેક વસ્તુને યથાકાલે જે ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે તે બળવવા પડે છે. ધર્મોપાશ્રન કરતાં તે વસ્તુ કે વ્યક્તિના અસ્તિત્વની જે સાર્થકતા છે તે પુરી થાય છે, એટલે તેનો દબે જપ નહિ હોવાથી કાં તો તેનો લોપ થાય છે અથવા તેનું સ્થાન બીજી કોઈ વસ્તુ લે છે. ચેતનસૃષ્ટિની વ્યક્તિઓને પણ આ મહાનિયમ લાગુ પડે છે. સામાન્ય રીતે મનુષ્યનો સ્વભાવ બે જગતનો છે: એક પ્રવૃત્તિપરાયણ અને બીજો પ્રમાદશીલ. આ બંને પ્રકારની વ્યક્તિઓને જીવનધર્મ તો પ્રાપ્ત થએલો હોય છે; કારણ કે “ન દિક્ષિત્વક્ષણમપિજાતુતિષ્ઠત્યકર્મકૃત્” પણ એકની પ્રવૃત્તિમાં આત્મજળ અને આત્મસંસ્કાર જોવામાં આવે છે, જ્યારે બીજાની પ્રવૃત્તિમાં અન્યજળ અને અન્યસંસ્કાર જોવામાં આવે છે, છતાં સંસારની વ્યક્તિ હોવાથી બંનેને સંસાર પ્રત્યે દ્રવ્ય જળમયવાની હોય છે. એકમાં સ્વેચ્છા અને પ્રભાવજોવામાં આવે છે. બીજાના કાર્યમાં પરેચ્છા, પરાધીનતા અને શીથિલ જોવામાં આવે છે; એટલે તે પ્રમાણે તેમનો કર્તવ્યપ્રદેશ ઘટાય છે, અને તે વ્યક્તિઓના કર્તવ્યપ્રદેશમાં તેમની નિમ્નજા છાપ પડી રહે છે.

શીયુત મુળઅભાર્થ હીનતાલ ચોકમીએ તેમનાં ઉચ્ચ આદર્શ અને ઉત્તમ કર્તવ્યનિષ્ઠા અને જ્ઞાનથી આખીએ સંસ્થામાં ઉત્તમ પ્રકારના સ્વસંસ્કાર પાડ્યા છે. તેઓ એક સારા કેળવણીકાર છે. તેઓ નાનપણથી જ અભ્યાસકવૃત્તિના છે. એમ. એ. સુધીનો અભ્યાસ કરી રહ્યા પછી પણ તેમનામાં જે અભ્યાસકવૃત્તિ હતી તે તો કાયમજ રહી, અને તેનાં ચોગે નોકરી કરતા હોવા છતાં તેમનાં ગ્રિય વિષયોના વાચનનો તેઓએ ત્યાગ કર્યો નથી. કેળવણી, તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ભાષા વગેરે વિષયોનો તેઓએ સારો અભ્યાસ કર્યો છે, અને તેમાંએ વળી કેળવણી અને તત્ત્વજ્ઞાન એ તેમના બહુ ગ્રિય વિષયો છે. ઉપરાંત તેમનામાં પ્રાથમિક કેળવણીની સુધારણાની તીવ્ર ધગસ પણ હતી; એટલે સરકારી હાઈસ્કૂલ, કે ટ્રેનિંગ ક્લસ અથવા ટ્રેનિંગ સંસ્થાઓમાં એક મદદનીશ શિક્ષક તરીકે કે અધ્યક્ષ તરીકે કામ કરતા હતા તોપણ એમની બાળકેળવણી અથવા પ્રાથમિક કેળવણીની સુધારણાની મહદ્ ભાવના કોઈ દિવસ મંદ પડી નહોતી. પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજના અધ્યક્ષ તરીકે નિભાયા તે પહેલાં નડિઆદમાં ટ્રેનિંગ ક્લસના તેઓ અધ્યક્ષ નિભાયા હતા. તે વખતના એન્ડ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મિ. કૃષ્ણલાલ મુરજરામ વકીલે તેમને તે ઓદા માટે લાયક ગણી સુંદી કાઢ્યા હતા, અને નડિઆદનો ટ્રેનિંગ ક્લસ તેમને સોંપાયો હતો. આ પ્રસંગે તે વર્ગના કામકાજ નિમિત્તે તેમણે જે સમયપત્રક 'ધડચું' હતું તેમાં પણ બાળવર્ગના તેમજ બીજાં નીચલાં ધોરણના શિક્ષણ માટે ઉત્તમ ચોજના ઘડી કાઢેલી જણાઈ આવી હતી. આ પ્રમાણે તેમના સ્વભાવ અને ઉદ્દેશાનુસાર તેમને તેમનો કાર્ય-પ્રદેશ સંપ્રાપ્ત થવાથી તેમનો અભિલાષ પાર પાડવાનો સમય તેમને મળી ગયો અને ટ્રેનિંગ વર્ગનું કામ પ્રસંસાને પ્રાપ્ત થયું હતું. ત્યારપછી સને ૧૯૨૬ માં તેઓ અમદાવાદમાં ટ્રેનિંગ કોલેજના અધ્યક્ષ તરીકે નિભાયા અને તે ઓદા ઉપર તેઓથી આદ વરસ ઉપરાંત રહ્યા. આ લાંબો સમય તેમની મહત્વાકાંક્ષાઓ પાર પાડવા માટે ઘણો અનુકૂળ થઈ પડ્યો. એક તો સંસ્થાને અંગે પ્રાથમિક શાળાઓના ભાવિ શિક્ષકોને ઉપદેશ અને શિક્ષણ આપવાનો પ્રસંગ મળ્યો, અને બીજું પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલનાં બાળકો ઉપર શિક્ષણના નવીન પ્રયોગો અજમાવવાની અને નવીન પદ્ધતિ મુજબ શિક્ષણ આપવાની તેમને તક મળી; વળી શિક્ષણ સંબંધી જે નવામાં નવા વિચારો પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પ્રચલિત થતા હતા અથવા રૂઢ થયા હતા તે શાળાપત્રના તંત્રી તરીકે પોતાના લેખોદ્ધાર શિક્ષક વર્ગમાં જણાવવાની તક મળી. આવી રીતે ત્રણ કાર્યક્ષેત્ર તેમને હસ્તક આવ્યા.

સંસ્થાનો આર્જ લીધા પછી તેમના સમયમાં સંસ્થાનો કાર્યક્રમ બદલાયો અને સવાર અને બપોર, એમ બે અધિવેશન શરૂ થયાં. આ યોજનાની પાછળ એક આદર્શ હેતુ હતો અને તે એ કે પ્રાતઃકાળમાં શરીરમાં નવચેતન હોય ત્યારે શિક્ષણ આપવું એ વધારે શ્રેયસ્કર છે, અને બપોરના અધિવેશનમાં શિક્ષણનો ક્રિયાત્મક ભાગ લેવાય તે વખતે ચિત્તની એકાગ્રતાનો ઝાઝો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થતો નહિ હોવાથી તેવા વિષયોનો કાર્યક્રમ ગોઠવવો. સંસ્થાની આગલી પ્રણાલિકા તોડવાની પાછળ આ ઉચ્ચ આદર્શ સમાજેલો હતો અને તે આદર્શને પાર પાડવા આ યોજના અમલમાં મૂકવામાં આવી હતી.

હવે શિક્ષણમાં શ્રીયુત ચોક્કસીએ ફેરફારો કર્યા. એ તો સુનિર્ધિત છે કે પાશ્ચાત્ય દેશોની પચીસ વર્ષ પહેલાંની શિક્ષણપદ્ધતિમાં મોટા મોટા ફેરફારો થઈ ગયા હતા. શિક્ષણનું ધ્યેય બદલાઈ ગયું હતું. માનસશાસ્ત્રમાં મહત્વના ફેરફારો થયા હતા અને એ નવીન માનસશાસ્ત્રના આધારે શિક્ષણના અખતરાઓ યુરોપ, અમેરિકા જેવા દેશોમાં ચાલુ થઈ ગયા હતા. વાચન, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત, રાષ્ટ્રિયતા, હસ્તઉદ્યોગ વગેરે વિષયોની શિક્ષણપદ્ધતિઓ ફરી ગઈ હતી અને એ વિષયોનું શિક્ષણ નવીન પદ્ધતિએ સુધરેલા દેશોમાં શરૂ થઈ ગયું હતું; તો પછી આપણી પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષણમાં પણ તેવી રીતના મહત્વના ફેરફારો થવા લાગ્યા, અને જો તેવા ફેરફાર ન થાય તો આપણી કેળવણી પછાત પડી જાય એ નિર્વિવાદ વાત છે, આવા ઉદ્દેશથી તેમણે પોતાના વિશાળ વાચનના પ્રતાપે તેવી પદ્ધતિઓ આગળ જાણવી ગયા તે વિષયોના શિક્ષણમાં લાગણ કરી. સામાન્ય રીતે આપણી રિયલિયુસ્ટ વૃત્તિ હોવાથી આ નવીન ફેરફારો પ્રત્યે આપણે ઉત્સાહની નજર નાખતા નથી, પણ અનેક અંતરરૂપો પણ નાખવા લલચાઈએ છીએ. પણ શ્રીયુત ચોક્કસીના સ્વભાવનું એક ખાસ લક્ષણ એ છે કે તેઓ આગ્રહી છે; અને સુયોગે તેમને આગ્રહ અને સહકાર બંને પ્રાપ્ત થયાં હતાં. એને પરિણામે તેઓ પોતાનો ઉદ્દેશ બર લાવી શક્યા હતા. સંસ્થામાંજ નવીન પદ્ધતિઓ લાખણ કરી તેઓ મંતુષ્ઠ રહ્યા નહોતા. ટ્રેનિંગસંસ્થા એ પ્રાથમિક શિક્ષણપ્રધાનો પ્રદીપ છે. એ સિદ્ધાંત મુજબ તેમણે શાળાપત્રમાં લેખો આપવા માંડ્યા અને શુદ્ધગતી આલમને તે લખોદાર શિક્ષણની નવી પદ્ધતિઓનો સચોટ ખ્યાલ આપ્યો. તેમના તંત્રીપણા નીચે આ પ્રમાણે શાળાપત્રે પણ નવું સ્વરૂપ

ધારણુ કર્યું. વિશેષમાં શાળાપત્રને સચિત્ર કરવાનો શુભ આગ્રહ પણ રાખવામાં આવ્યો અને બની શકે ત્યારે તે સચિત્ર કરવામાં પણ આવતું. અસખત શાળાપત્રના લેખોમાં વિદ્વાનોની ગુર્વી ભાષા નહિ જણાય, પણ લેખોની પાછળ રહેલો નવીન આત્મા તો જણાયો વિના રહેશે નહિ. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો માટે અગમ્ય એવી ભાષામાં લેખો પ્રગટ કરવામાં કંઈ સાર્થકતા જોવામાં આવતી નથી. સાદી ભાષા પણ સચોટ વિચાર અને કેળવણીની નવીન દૃષ્ટિ, એ એમના લેખોમાં જણાઈ આવે છે. તેમના તંત્રીપણા નીચે કેળવણી વિષે તેમણે જે લેખો લખ્યા છે તેની એક નાની યાદી નીચે પ્રદટ કરવામાં આવી છે:—

- ૧ ગાગરાના ઉદારની ચોખ્ખા
- ૨ ટેપ પાડવાના અને ટાળવાના ઉપાય
- ૩ કેળવણીમાં નવીન દૃષ્ટિ
- ૪ કેળવણીમાં ક્રિયાનું સ્થાન
- ૫ બાળક કેવી રીતે શીખે છે.
- ૬ હાલની કેળવણી સંબંધી કેટલાક વિચારો
- ૭ બાળસ્વભાવ
- ૮ કંપનાશક્તિ અને કેળવણી.
- ૯ વાચન કેવી રીતે, સરળ થાય.
- ૧૦ મન્ત્રેદામની શાળા
- ૧૧ કેળવણી અને મુચન
- ૧૨ લંડનની કેળવણી સંબંધી કેટલીક જાણવાજોગ માહિતી
- ૧૩ કવિના મોટે કરવાની સહેલી રીત
- ૧૪ બાળકની વ્યાનશક્તિ
- ૧૫ ગોખલુપદો
- ૧૬ ભૂલી જઈ એટલે શું?
- ૧૭ ભૂગોળમાં નવીન દૃષ્ટિ
- ૧૮ રાખના અર્થ
- ૧૯ પાંદની સગજણ

- ૨૦ નિર્બંધ સંબંધી કેટલીક સૂચના
- ૨૧ ભાષાનો અને અવલોકનનો વિદ્વાસ થાય તેવાં મનોધર્મ
- ૨૨ ઇતિહાસ-એક અખતરો
- ૨૩ ગાળકની તાલીમ
- ૨૪ કેળવણીપર્યાટન
- ૨૫ કેળવણી એ કળા છે.
- ૨૬ વ્યાકરણ શીખવવાની પદ્ધતિ
- ૨૭ શ્રુતલેખનની એક રીત
- ૨૮ એક શિક્ષકની નોંધપોથી
- ૨૯ ગાળસ્વભાવનો અભ્યાસ
- ૩૦ બાળકના આદિચતુર્થ ધર્મ
- ૩૧ વાતો અને ચિત્ર
- ૩૨ મટાલીની ખેડુત શાળાઓ
- ૩૩ વ્યવસ્થા અને નિયમન
- ૩૪ વાચન સંબંધી કાંઈક
- ૩૫ બાળકોએ વાતો કહેવી જોઈએ?
- ૩૬ શિક્ષકનો અવાજ
- ૩૭ બાળકની સારીરિક સ્થિતિ
- ૩૮ ખરો ઇતિહાસ કેને કહેવો?
- ૩૯ વ્યાકરણ અને ભાષાશાસ્ત્ર
- ૪૦ ભૂગોળશિક્ષણ
- ૪૧ ભૂગોળનો ઇતિહાસ સાથે સંબંધ

- ૪૨ માદદારત કેળવવાના નિયમો
- ૪૩ ભાષાનો અભ્યાસ
- ૪૪ નાટ્યપ્રયોગ
- ૪૫ બાળમાનસ
- ૪૬ ઇતિહાસશિક્ષણની શરૂઆત
- ૪૭ લેખનનો આરંભ
- ૪૮ બાળક
- ૪૯ બાળકનું શરીર
- ૫૦ બાળકનું આરોગ્ય
- ૫૧ બાળકનું મન
- ૫૨ બાળકનું ધ્યાન
- ૫૩ બાળકનું વાચન
- ૫૪ બાળવાર્તા
- ૫૫ બાળક અને રમત
- ૫૬ ભૂગોળમાં નકશાનું રચાન
- ૫૭ ચિત્ર અને તેનો ઉપયોગ
- ૫૮ શહેરો સાથી આબાદ થાય છે.
- ૫૯ બુદ્ધિસંપત્તિ
- ૬૦ નિબંધશિક્ષણ
- ૬૧ પ્રાદેશિક ભૂગોળ
- ૬૨ કેળવણીની કસોટી
- ૬૩ બાળકને તેના અભ્યાસમાં રસ ઉપજાવનારી બાબતો
- ૬૪ બાળકેળવણીની અગત્ય
- ૬૫ બાળસ્વભાવ-રેખાચિત્ર
- ૬૬ એક અવલોકન
- ૬૭ શાળામાં આનંદ
- ૬૮ ભૂગોળનો આરંભ
- ૬૯ શક્તિ કે સાધન
- ૭૦ બાળકનો યુગ
- ૭૧ સોનનું કુંડળું
- ૭૨ કેળવણી અને સામોદકર્ષ

- ૭૩ મન સંબંધી જુદા જુદા વિચાર
- ૭૪ આધુનિક માનસશાસ્ત્ર અને કેળવણી
- ૭૫ બાળશિક્ષણના નિયમો
- ૭૬ એક શાળામાં ડાહીઈ
- ૭૭ મારી નોંધપોથી
- ૭૮ શાળા એ સમાજનું અંગ છે.
- ૭૯ ભૂગોળશિક્ષણ અને હસ્તકામ.
- ૮૦ પ્રાચીન આર્યકેળવણી
- ૮૧ ગામડાંની કેળવણી
- ૮૨ વિશેષ વાચન
- ૮૩ વાચનપદ્ધતિ
- ૮૪ વાર્તા અને નીતિશોધ
- ૮૫ જે હું ઇન્સ્પેક્ટર હોઉં તો!
- ૮૬ એક આદર્શ બાળવર્ગ
- ૮૭ વાર્તા-ફિલ
- ૮૮ કળાના સંસ્કાર
- ૮૯ મારી નોંધપોથી
- ૯૦ શિક્ષણમાં આજનો ઉપયોગ
- ૯૧ વિદ્યાર્થી જીવનમાં ઉપયોગી બાબતો
- ૯૨ હોઠ બાળક
- ૯૩ શિક્ષણમાં હાથનો ઉપયોગ
- ૯૪ વાણીની અશુદ્ધિ
- ૯૫ ગુજરાતના એક સુપ્રસિદ્ધ કેળવણીકાર
- ૯૬ વિદ્યાર્થીનો અભ્યાસ
- ૯૭ જીવન અને નવું
- ૯૮ વ્યાકરણ શીખવવાની નવી રીત
- ૯૯ એક બાળવર્ગ
- ૧૦૦ બાળકેળવણી સંબંધી વિચારો

૧૦૧ ગણિતની તાલીમ
૧૦૨ વિજ્ઞાનની તાલીમ
૧૦૩ શિક્ષક અને શિષ્ય
૧૦૪ ભાષાશિક્ષણ
૧૦૫ જ્ઞાનની પ્રક્રિયા
૧૦૬ લાલનું ભૂગોળશિક્ષણ
૧૦૭ ઇતિહાસનો અભ્યાસ

૧૦૮ હસ્તકામ સંબંધી એક સૂચના
૧૦૯ કેળવણીનો એક અગત્યનો પ્રશ્ન
૧૧૦ ભાષાશિક્ષણ
૧૧૧ પરીક્ષાપદ્ધતિ
૧૧૨ કેળવણી સંબંધી રકુટ વિચાર
૧૧૩ વ્યાખ્યાનપદ્ધતિ
૧૧૪ ધ્યાન અને તે આપવાનાં કારણ

આ ચાંદીમાં લેખોની નામાવલી વાંચતાં સહેજ માલમ પડી આવશે કે તેઓશ્રીએ દરેકે દરેક વિષયને યથાસ્થિત સ્વરૂપમાં આલેખવા યત્ન કર્યો છે. આ ઉપરાંત સંસ્થાના સ્ટાફ તેમજ અન્ય લેખકોને ઉત્તેજન આપી શાળાપત્રનો પ્રદેશ જેટલો અને તેટલો વિસ્તારવા શુભ યત્ન આદરેલો હતો. વળી કોઈ કોઈવાર તેઓ મોતે આખો અંક લખી નાખી મોતાની પાસે શિક્ષણપદ્ધતિની અને કેળવણી સંબંધી જે અખૂટ વિચારસામગ્રી હતી તે વાચકવર્ગ સમક્ષ રજુ કરી દેતા.

શાળાપત્રના છુટા છુટા લેખોદ્ધાર આમ કેળવણીનું ઉદ્દેશ્યન કરતાં તેમની ધરણ શાંત થઈ નહિ એટલે-પ્રાથમિક શિક્ષકોના લાભાર્થે તેમણે શિક્ષણ પદ્ધતિ, શિક્ષક અને શાળા, અને જાળસ્વભાવ એવાં ત્રણ શિક્ષણને લગતાં પુરતકા પ્રસિદ્ધ કરી શિક્ષકવર્ગના હાથમાં કીમતી સાધનો મૂક્યાં છે.

શાળાપત્રમાં લેખો લખવા છતાં, થોડી પણ જે દુરસદ તેમને મળતી તેનો ઉપયોગ અન્ય માસિકોમાં લખવામાં કરતા અને તે માસિકોમાં તત્ત્વજ્ઞાન, સમાજશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર જેવા ગૂઢ વિષયો સંબંધી લેખો લખી મોકલતા. વળી શિક્ષણ અને જાળસ્વભાવ તેમજ માનસશાસ્ત્ર સંબંધી તેઓ સંસ્થામાં તેમજ અન્ય સ્થળે ભાષણો આપતા. અને ઇંગ્લીશ એકાદે કે તંત્રીપણામાંથી વિમુક્ત થતાં તેઓ કેળવણીના વિષયને તેમના હૃદયથી અળગો નહિ કરે. અધિકારથી નિવૃત્ત થતાં તેમની સમક્ષ વિરતૂત કાર્યપ્રદેશ આવી પડ્યો છે. એ પ્રદેશમાં તેઓ યથાસક્ત મોતાનો ફાળો આપશે અને જનમમાર્ગને આગળ દોરશે એવી ઇચ્છા અમે આ સ્થળે પ્રગટ કરીએ છીએ.

તંત્રી

મુંબઈની એક આદર્શ શાળા

આપણા ઇલાકામાં અનાશ્રિત, અનાથ બાળકોની સંખ્યા આજથી પાંચ વર્ષ પહેલાં જે હતી તેમાં દિનપ્રતિદિન ઘટાડો થતો જાય છે. એ અનાથ બાળકો યોગ્ય રક્ષણના અભાવે કુમળી વયેજ્ઞ મલાલીઓના હાથમાં જઈ પડતાં અને કુમારો જઈ પોતાના જીવનને બરબાદ કરતાં; પરંતુ આ બાબત પર સરકારે સંપૂર્ણ વિચાર કરી એવાં બાળકો લવિધ્યમાં એક સામાન્ય નાગરિક બને તે માટે આપણા ઇલાકામાં લગભગ ચારેક મંસ્થાઓ સ્થાપી. તેમાંની એક મુંબઈના પરાવિભાગમાં આવેલી માટુંગાની ડેવિડ સાસુન રેફર્મેટરી સ્કૂલ છે, કે જ્યાં ઉત્તમ પ્રકારનું શિક્ષણ તેમજ હુન્નરઉદ્યોગનાં કામો શિખવાય છે. આ શાળામાં દસથી સોળ વરસ સુધીનાં બાળકો રાખવામાં આવે છે. આ શાળા માટે ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં ડેવિડ સાસુનના પુત્રોએ ઉદાર સખાવત કરી એટલે પ્રથમ લેમિંગટન રોડ પર હાલ જ્યાં પોલીસ ચોકી છે ત્યાં એ શાળાની સ્થાપના થઈ. ઇ. સ. ૧૯૧૧ માં તે સ્થળ બદલી મંસ્થાને માટુંગા મુકામે ખસેડવામાં આવી.

આ મંસ્થાની દેખરેખ મુંબઈ સરકારનો એક અમલદાર-પછાતકોગો માટેનો અમલદાર રાખે છે, તેમજ નવ સંખ્યોની મેનેજિંગ કમિટી એ મંસ્થાનું તંત્ર ચલાવે છે. એમેન નરીકે મિ. આર. કે. ઈનીસ કામ કરે છે. આ મંસ્થાને એક આદર્શરૂપ બનાવવા બગીચા પ્રયત્નો થયા હોય તો તે એ મંસ્થાના હાલના સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ મિ. જમશેદજી મંજેરજી દેસાઈને આભારી છે, કે જેમણે એ મંસ્થાને એક ઉત્તમ પ્રકારની મંસ્થા બનાવી છે. આ શાળામાં લગભગ ૩૭૫ થી ૪૦૦ વિદ્યાર્થીઓ રહી શકે એટલી સગવડ છે. તે માટે (૮) આઠ ડોરમેટરીઝ હોટેલરૂપ બનાવવામાં આવી છે. ત્યાં બાળકોને સુવા બેસવા તેમજ રહેવાની ઉત્તમ પ્રકારની સગવડ કરી આપવામાં આવી છે.

આ મંસ્થા એક વિશાળ કમ્પાઉન્ડમાં આવેલી હોવાથી તેમજ અંદર રમતગમતનાં મેદાનો અને બાગબગીચા હોવાથી બાળકો કેદખાનામાં છે એમ જરાપણ ભાસ થતો નથી. બાળકો પોતાને ઘેર જે મુખ અને મોજ-મજા ભોગવતાં હોય તેથી પણ વિશેષ આ શાળામાં ભોગવે છે. અહીં બાળકો પોતાનાં સર્વ દુઃખો ખૂલી જઈ આનંદથી શિક્ષણ લે છે, તેમજ હુન્નરઉદ્યોગ શીખે છે. આ મંસ્થામાં અનેક જાતનાં બાળકો આવતાં

હોવાથી તેમના શિક્ષણાર્થે ગુજરાતી, ઉર્દુ અને મરાઠી એમ ત્રણ શાળાઓ છે. દરેક શાળામાં ટ્રેન્ડ અને અનુભવી શિક્ષકોદ્વારા ઉત્તમ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. અહીંનું શિક્ષકમંડળ આ શાળાને આદર્શરૂપ બનાવવા પોતાથી અનતા પ્રયત્નો કરે છે, તેમજ તેની ઉન્નતિ માટે સતત અને મનથી પ્રયત્નો કરે છે. બાળકોને ઉત્તમ પ્રકારનું શિક્ષણ મળે તે ભવિષ્યના ઉત્તમ નાગરિક અને એજ તેમનું ધ્યેય છે.

આ બાળકોને સરકારી તેમજ મ્યુનિસિપલ પરીક્ષામાં દરેક વર્ષે વધુ મંજૂર્યામાં ત્રણ શાળાઓમાંથી બાળકો મોકલવામાં આવે છે. લગભગ બધા વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષામાં સારા માર્ક્સ મેળવી પાસ થાય છે. આ બધાનું માન આ શાળાના સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટને અને તેમના ડેપુટી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટને ધટે છે. આ ઉપરાંત મુંબઈની સર જે. જે. સ્કૂલ ઓવર આર્ટ્સની પ્રાયમિક અને મધ્યની હોદ્દા પરીક્ષામાં પણ બાળકોને મોકલવામાં આવે છે. પરિણામ સંતોષકારક આવે છે. તે ઉપરાંત અકસ્માત વખતે તાત્કાલિક ઉપાયની પરીક્ષા પણ બાળકો આવે છે. મઈ પરીક્ષામાં ૪૦ માંથી ૪૦ પાસ થયા હતા.

આ સંસ્થામાં સિફ્ટસિફ્ટમ પ્રમાણે શિક્ષણ અપાય છે; એટલે કે એક ટુકડી અઘી દિવસ નિશાળમાં કામ કરે અને બાકીનો અઘી દિવસ કાર્યાલય (વર્કશોપ) માં કામ કરે. બ્યારે એક ટુકડી કાર્યાલયમાં કામ કરે ત્યારે બીજી ટુકડી નિશાળમાં જાય. આ જાતની વિભાગપદ્ધતિથી કામ ચાલે છે. વળી આનંદની વાત એ છે કે આ શાળામાં બાળકોને શૈક્ષણિક-ધર્મ સાથે સાથે અંગ્રેજીનું પણ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત ધાર્મિક શિક્ષણ માટે પણ યોગ્ય ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. ખ્રિસ્તિ બાળકો માટે સેન્ટ જેવીઅર હાઇસ્કૂલના કાર્યકર્તાઓ તરફથી એક પાઠશાળા આવે છે. મુસલમાન બાળકોને કુરાને શરીફનું શિક્ષણ આપવા એક મોલવી સાહેબ આવે છે, અને હિંદુ બાળકો માટે એક પંડિતજી આવે છે. ખ્રિસ્તિ બાળકોને દર રવિવારે દેવળમાં મોકલવામાં આવે છે, બ્યારે મુસલમાન બાળકો દરરોજ નિયમિત રીતે નમાઝ પઢે છે અને પવિત્રમાસ રમઝાનમાં ઉપવાસ પણ કરે છે. હિંદુ બાળકો માટે પણ પ્રાર્થના સાથે ગોઠવણ કરવામાં આવેલી છે.

આ શાળામાં વર્કશોપ બેવા જેવી છે. અહીં બાળકોને મુધારી કામ ચિત્રકામ, હુલારીકામ, કસારાકામ, ફેબ્રિકેશન કામ, સાઈન બોર્ડિંગ, નેતરનું ભરતકામ, શીટીંગકામ, દરજીનું કામ ઇત્યાદિ શીખવવામાં આવે છે.

જે બાળકોને હિપ્પા કાર્ય માટે શોખ ન હોય તેમને જેતીકામ, બાગકામ તેમજ મોટર, સાઇકલ વગેરેને લગતું કામ શીખવવામાં આવે છે. બાળકો ઉત્તમ કારીગરીનું ફરનીયર બનાવે છે. નેતરની ખુરશીઓ, ટોપડીનું કામ, મેળે, સોદાનાં અને લાકડાનાં પારણા, પક્ષંગ વગેરે કામો કરે છે. દરેક કાર્ય માટે જુદો મિત્રી હોય છે. બાગબગીચામાં સૃષ્ટિજ્ઞાનનું શિક્ષણ આપવા એક અનુભવી શિક્ષક રાખવામાં આવ્યા છે. બાળકોને સૃષ્ટિજ્ઞાનનું શિક્ષણ આપવા ઉપરાંત ફળદ્રુપાદિ ઉગાડવાનું કામ શીખવવામાં આવે છે. બાગબગીચામાં થતી શાકભાજીનો ઉપયોગ શાળામાં કરવામાં આવે છે, તેમજ બહારની જનતાને પણ વેચવામાં આવે છે.

આ સંસ્થામાં શિક્ષણ લેતાં બાળકોનું આરોગ્ય ઉત્તમ પ્રકારનું થાય તે માટે દરરોજ સવારે બોધકપ શિખામણ આપવામાં આવે છે, અને તે દરેક શિક્ષક વારાફરતી આવે છે. દર શનિ અને રવિવારે તેમજ રમના દિવસોએ અનુક્રમે ડોરમેટરી પ્રમાણે બાળકોને બહાર સાંજે ફેરવવા લઘુ જવામાં આવે છે. દિવાળી જેવા અને નાતાલ જેવા શુભ તહેવારોના દિવસોમાં મુંબઈમાં લોકાલાયક રચનાએ તેમને મોહકવામાં આવે છે.

આ શાળામાં બાળકોની શારીરિક તંદુરસ્તી ધણી સારી રહે છે. એ વિશે દેખરેખ રાખવા સ્થાયી દાકતર રાખવામાં આવે છે. દાહમાં મિ. પટેલ દાકતર તરીકે કામ કરે છે. તેઓ બાળકોની તંદુરસ્તી માટે ઘણીજ સલાહ રાખે છે. દર મહીને દરેક બાળકને તપાસવામાં આવે છે. તેમના શરીરનું વજન લેવામાં આવે છે. ક્ષરૂપણ બાળકનું શરીર નબળું પડતાં તરતજ ચાંપતા ઇલાજ કરવામાં આવે છે. પટેલ તત્પર રહે છે. અહીં માંદાં બાળકોની ભાવજત અર્થે માદરી ઝોરડી અને દવાખાનાની એલામદી ગોઠવણ કરવામાં આવી છે.

માઝ ગવર્નર સાહેબ નામદાર સુર લેરલી વિરતને બાળકોને માટે એક સ્નાનાગાર ખંધાવી આપ્યો છે. તેમાં બાળકો દરરોજ સ્નાન કરે છે. આ શાળામાં રેકાર્ડિંગનું કામ પણ શીખવવામાં આવે છે. આ સંસ્થાના માઝ ચેરમેન મિ. ઈ. જે. બનખરીના નામ ઉપરથી “બનખરીટ્રપ” મિ. એ. એ. મહેતા ચલાવે છે. ત્યારે ઇશ્વરદાસ અને દરતુર કમ્પોઝિટ મિ. આર. એસ. પટ્ટણ અને મિ. આર. ડી. રેમે અનુક્રમે ચલાવે છે. દરવરસે મુંબઈની પામે આવેલા અંધેરી રોશનથી ચાર પાંચ માઇલ દૂર દરીઆકિનારે આવેલા વેસાયા ગામમાં દાકતર ડીમોન્ડીની વાડીમાં વાર્ષિક રકાઉટ કેમ્પ લગભગ એક માસ રાખવામાં આવે છે.

ત્યાં દરેક બાળક આનંદ અને રમત ગમત સાથે કેમપ ઉગ્મવે છે અને વખતોવખત સંસ્થામાં પણ કેમપકાશર્મના પ્રોગ્રામ ગોઠવવામાં આવે છે.

શાળાના મેદાનમાં બાળકો ક્રિકેટ, ફૂટબોલ, હોકી, વોલીબોલ વગેરે રમતો રમે છે. તેમજ બીજી અનેક દેશી રમતોને પણ રમવા આપવામાં આવે છે. બહારની શાળાઓ સાથે દર શનિ, રવિ અને રમના દિવસોએ રમતોની હરિકાઈ થાય છે. શાળામાં એક ક્લિબ શિક્ષક મિ. શેખ મદારને નીમવામાં આવ્યા છે. જે પોતાના ખંતથી બાળકોને અનેક પ્રકારના વ્યાયામનું કામ શીખવે છે અને દરરોજ સવારે ક્લિબ લે છે. ઉપરાંત મુકાબાજી માટે એક ખાસ શિક્ષક રાખવામાં આવ્યા છે. જેમના પ્રતાપે શાળાના વિદ્યાર્થીઓએ બહારની મુકાબાજીના ઘણાં ભાગ લઈ અનેક યોદ્ધા મેળવ્યા છે.

આ ઉપરાંત બાળકોના મોજશોખમાં વધારો કરવા આમોદ્ધાર અને રેડિઓની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. ત્યાં દરરોજ સાંજે તેમજ રમના દિવસોમાં સવારે રેડિઓ સાંભળવાનો લાલ બાળકોને મળે છે. માનવંતા મુબઈ મુલાકાતના નામદાર ગવર્નર સાહેબ દરવરસે હોળી ઉપર ધનામનો મેળાવડો હોવાથી આવે છે અને જતે ધનામો બાળકોને વહેંચી આપે છે.

છેવટે આ સંસ્થાના કાર્યવાહકો, બાળકોના લાભાર્થે પોતાનાથી અને તેટલું કાર્ય કરે છે. તેને માટે તેના સંચાલકોને ધન્યવાદ ધરે છે. આલું ઉત્તમ પ્રકારનું શિક્ષણ કેવીડસામુન સદૃશમાં અપાય છે.

પી. આર. ટ્રેનિંગ કોલેજ
અમદાવાદ

}

એમ. કે. બલસારી
બીજું વર્ષ

આમોદ્ધાર

ગયા વર્ષે ઉપર જણાવેલ વિષયપરતે નામદાર ગવર્નર સાહેબ સર ફેડરિક સાઈક્સે પોતાના વિચારોનું જનસમુદાયને દિગ્દર્શન કરાવ્યું હતું ને ત્યારબાદ તે બાબે અનેક વિચારો અનેક વ્યક્તિઓ તરફથી ચર્ચાયા. તેજ સ્થિતિ અમદાવાદ જિલ્લાના અધિકારીઓમાં ઉપસ્થિત થતાં તેમણે તે વિચારોનો અમલ કેમ થાય તે વિષે ઊંડો વિચાર કરી નીચે મુજબનો અમલ કરવા નિર્ણય કર્યો છે. હાલમાં તો શાળાઓ મારફત કેટલો અમલ થઈ શકે તેનો ખ્યાલ નીચેની યોજના પરથી આવી શકશે.

હાલમાં તો તે યોજનાનો અમલ જિલ્લાના અમુક ભાગમાંજ કરવા ધરાવે રાખ્યો છે, પણ તેનો અર્થ તેમ નથી કે તેટલાજ ભાગમાં તે યોજના સમાર્થ જશે. આનો અમલ કરવા માટે સેવાભાવી બાળકોની ઘણી જરૂર પડશે, ને તે ખોટ શાળાઓની વીરસેના પુરી પાડશે તેમ માનવામાં આવે છે; તો ફક્ત જણાવેલ ભાગમાંજ અમલ થાય તે કરતાં જિલ્લાના જે જે મહાન કે તાલુકામાં જ્યાં અનુકૂળતા હોય અથવા બને ત્યાં તે યોજના શિક્ષકવર્ગ તેમજ શિષ્યવર્ગ ઉપાડી લે તે આશાએજ યોજનાને શાળાઓની વ્યક્તિની સન્નિપ્ત મૂકવામાં આવે છે. આ યોજના આમ્ય સુધારણા માટે બાળકડી બનાવવાની યોજના તરીકે લેખાશે. તેમનું શું કર્તવ્ય છે અથવા તેઓ શું કરી શકે તેની રૂપરેખા આપવામાં આવી છે. દરેક વ્યક્તિ જરૂર પ્રમાણે તેમજ સંજોગ પ્રમાણે જરૂરી ફેરફાર તેમા યોજી શકે છે.

આમ્ય સુધારામાં રસ લેતા વિદ્યાર્થીઓ પસંદ કરી 'બને ત્યાંસુધી એકાદ શિક્ષકની સરદારી નીચે તેમની એક ટુકડી બનાવવી. આ ટુકડીના અનેક સમૂહ પાડવા, આમ્ય સુધારણાના કામ અર્થે ઉત્તર અને દક્ષિણ દશકોઈ તાલુકા કે જે અમદાવાદ નજીકના છે તેમાંથી કેટલાંક ગામ પસંદ કરવાં. પછી દરેક વિદ્યાર્થીના સમૂહને અમુક ગામડાંનો સમૂહ નક્કી કરી આપવો, જ્યાં તે સમૂહ જે જાતની કામની રૂપરેખા બતાવી હોય તે પર કામ કરે અથવા એકંદરે વિદ્યાર્થીઓના પાંચ સમૂહ અને કાર્યના પાંચ પ્રકાર હોવાથી વિદ્યાર્થીઓનો પ્રત્યેક સમૂહ કમધાર પ્રત્યેક 'ગામની મુલાકાત લે અને તેમને સોચેલા પ્રકારનું કામ કરે અથવા વિદ્યાર્થીનો પ્રત્યેક સમૂહ તેમની ખાસ યોજનાના કામ માટે જે ગામ પસંદ કરે અને તેમાં પાંચે પ્રકારનું કામ ચાલુ રાખે અથવા પ્રત્યેક સમૂહ એકજ પ્રકારનું કામ પસંદ કરી સમૂહના તમામ ગામોમા તે કામ ચલાવે. ઉપર જણાવેલા પૈકી કાર્યની ગમે તે પ્રમા અથવા પ્રણાલિકા હોય ધરવામાં આવે, પરંતુ કાર્ય નિયમિત અને ચાલુ થયાં કરે તે ખાસ આવશ્યક છે. કાર્યક્રમ એવો રચવો જોઈએ કે અમુક વિદ્યાર્થી પ્રત્યેક ગામની દરરોજ અથવા દર ગામવાડીએ કે પળવાડીએ એકવાર મુલાકાત લે, પરંતુ ગોઠવણી મુજબ અમુક ગામે તેણે જવું જોઈએ અથવા અનિવાર્ય ગેરહાજરીના પ્રસંગે બીજા યોગ્ય વિદ્યાર્થીને મોકલવાની ગોઠવણી કરી રાખે.

ક. સૂચના:-

(૧) આમ્ય સ્વચ્છતા, સાર્વજનિક, આરોગ્ય, ખોરાકવિષયક, સહકાર,

કરકસર અને ટ્રેનવણી વિષયક બાબતોપર એકલા મળેલા આમ્ય જનો સમક્ષ લાપણુ આપો;

(૨) અનુકૂળ ગામોમાં પુખ્ત હિમરનાઓ માટે શાળાઓ શરૂ કરે;

(૩) ગ્રામવાસીઓને સૌથી નજીકની શાળાઓમાં પોતાના બાળકોને મોકલવા સમજાવત કરે.

સ્ત્ર. પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંત રૂપે કાર્ય :—

(૧) ગામમાં કે ગામની નજીક પડતર જમીનમાં ઝાડ વાવવા આમવાસીઓને સમજાવવાને મદદ કરે;

(૨) નીચેનાં કાર્ય સંગ્રાહી આમવાસીઓને સમજાવે ને મદદ કરે;

(ક) ખાતર માટે ખાડા ખોદવા, ખાઈ ઓ ખોદવી, જનજડ ખોદવાં;

(સ) પાણી ભરાઈ રહેતું હોય ત્યાં ખાડા ખુદવા;

(ગ) ગામના રસ્તા સાફ કરવા;

(ઘ) ગામની અંદર તેમજ પાસેથી તદુરસ્તી બગાડે તેવા ઉગેલા લાજપાલા વગેરેનો નાશ કરવો અને કુચા તરફ જતા રસ્તા સાફ કરવા.

મ. આનંદવિનોદની ગોઠવણુ :—

(૧) ગામના સુવક્ર માટે વિદ્યાર્થીઓ રમત ઇત્યાદિની યોજના કરે;

(૨) ગામડાઓમાં મોટા સેવકોની (સ્કાઉટની) યોજના કરે;

(૩) શહેરમાંથી જુની ચોપડીઓ ભેગી કરી થોડી થોડી સંખ્યામાં ગામડામાં વહેંચે. અમુક એક ગામને ગામડાંઓમાંથી ચોપડીઓ કેવી રીતે ભેગી કરવી અને વાંચવા આપવી તે સમજાવે. બ્યારે એક ગામમાં પુસ્તકોનો અમુક જથ્થો વંચાઈ રહે ત્યારે એ જથ્થાને બીજે ગામ મોકલે;

(૪) ગામડાઓમાં જલસાઓ અને નાટ્યપ્રયોગોની યોજના કરે;

(૫) તેઓ કાયમના વિગ્રાંતિરથાનો ન્યાં ન્યાં અનુકૂળતા હોય ત્યાં ઉઘાડે અને આમવાસીઓને તે ચાલુ રાખવામાં મદદ કરે;

(૬) ન્યાં આમોદાર ન હોય તેવાં ગામોમાં પ્રસંગોપાત આમોદારના સંગીતના જલસાઓ ગોઠવે. વિદ્યાર્થીઓને સમજાવે જે જે કંઈ કરે તેમાં ગામમાંના સરકારી નોકરો જેવા કે મુખી, તલાટી વગેરેની સંપૂર્ણ મદદ તેઓએ લેવી. તાલુકાના અમલદારોએ પણ અને તેટલી સંપૂર્ણ મદદ આ બાબતમાં આપવી.

મનુભાઈ મહુકચંદ પરીખ

સુપરવાઈઝર-ડિ. રૂલ બોર્ડ, અમદાવાદ.

યુધિષ્ઠિરની ક્ષમા

ખાલનાટક પ્રયોગ

(મેનઝાચરણ)

[પ્રથમ સૂત્રધાર તથા એક બાળક આવે છે. બંને પ્રભુરત્નિ કરે છે.]

(રાગ—ત્રિતાલ, કલાણ)

હૈં જગવ્યાપક, સુખકર, દુઃખહર,

આમ અંતર કર, નિર્માળ હરદમ, વિકસાવી દિલ જીવન ઉન્નત કર,

પ્રગટ કરો, પ્રભુ પ્રેમ પરસ્પર—હૈં જગવ્યાપક

બ્રાતૃભાવ ખોલવો ઈશ રંગરંગ, હરિ તમ શરણ સમર્થાં તનમન—

જીવન પંથ શશિ સમ કર, ઉજ્જવળ—હૈં જગવ્યાપક

બાળક—મારા વહાલા મિત્ર! આજે આપણે શા વારતે બેગા મળ્યા છીએ?

સૂત્રધાર—બંધુ! પાડવોના વડીલબાલા, એ ધર્મની મૂર્તિ યુધિષ્ઠિર વા ધર્મરાજના જીવનચરિત્રનો થોડો ભાગ લજવી બતાવવા માટે આપણે બેગા થએલા છીએ. ચાલો, હવે કાર્યની શરૂઆત કરીએ. [બંને બેઠાં છે.]

દૃષ્ય ૧લું. ધર્મરાજની સલા.

પાંચો-પાંચ પાંડવો

[પાંચે પાડવો બેઠા છે. તેમાં યુધિષ્ઠિર સિવાય બીજા લાઈઓ ઉદાસ દેખાય છે.]

યુધિષ્ઠિર—અર્જુન દેવ! હમણા તમે સર્વ ઉદાસ કેમ રહ્યા કરો છો?

અર્જુન—મોટાભાઈ! આપ બધું જાણવા છતાં આવો પ્રશ્ન પૂછો છો, એ કેવી નવાઈ!

ભીમ—અને મને તો મુંઝવણજ રહ્યા કરે છે, કે આમને આમ મુંગા મોંએ ક્યાં સુધી રિખાઈ મરવું? ઓ ધર્મરાજ! આપનો ધર્મ હવે ક્યાં સુધી પકડી રાખશે? હવે ઓ મોટાભાઈ, (ક્રોધથી) એ દુર્યોધને હલ કરી છે. એ પાપીએ આપણને લાખના ઘરમાં પૂરીને સળગાવી દેવા માટે પણ એનાથી બનતું કંઈ; છતાં આપ દંડ કલેજે બેસી રહ્યા છો!

યુધિષ્ઠિર—મારા પ્યારા બંધુઓ! આમ ક્રોધને વશ ન બનો. ઈશ્વરેજી મુશળ સર્વ જન્યા કરે છે, માટે હંમેશાં ધીરજ રાખવી. ધીરજ એ વીરનું એક લક્ષણ છે,—

“વીર સાચો એજ જે, ધીરજ કદી તજતો નથી, ”

“વીર સાચો કોઈ દિન, ઈર્ષ્યા થકી બળતો નથી; ”

“નીતિ અને સદ્ગુણ ક્ષમાનો, વીરમા હરદમ વસે, ”

“વીર એ સાચો સદા, મુખદુઃખ મહીં સરખું હસે. ”

ભીમ—પણ ભાઈથી ! આપ નહીં સમજાવે, કે હવે તો આપણા જીવ પણ જોખમમાં છે. આવા વખતે તો “શત્ત્વં પ્રતિ શાઠ્યં કુર્યાત્.” એ પ્રમાણે શત્રુ સામે લડે ધરવાની રીતજ મને હિતમ લાગે છે. :

(સહદેવ પ્રત્યે)—કાં ભાઈ, સહદેવજી ! તમારા જ્યોતિષ શાસ્ત્રો શું કહે છે ?

સહદેવ—ભીમભાઈ ! મારા જ્યોતિષમા આવે છે, કે હજી આપણા માથે બહુજ કષ્ટ પડવાનું છે. :

ભીમ—તારા દીપણમાં તો આગ, પણ આ મોટાભાઈના મગજમાં ક્યાં એ આવે છે ?

યુધિષ્ઠિર—ભાઈ ઓ ! જે આપણા ભાગ્યમાં દુઃખનું નિર્માણ થએલું હશે, તો એ ભોગવવુંજ પડશે; માટે આમ ચિંતા કર્યા કરવી, એ વીર ક્ષત્રીને ન જાણે. હવે સંધ્યાનો સમય થઈ ગયો છે, તો ચાલો.

અર્જુન—વડી ક્ષત્રીની જેવી આજ્ઞા.

(સર્વ જાય છે.)

૧. દૃષ્ય ૨જી. દુર્યોધનની કચેરી

પાત્રો—દુર્યોધન, શકુનિ, દુઃશાસન, ને પાંડવો

દુર્યોધન—ઓ-હો. મામા શકુનિ ! આપણી લમામ બાજુ ધૂળમાં મળે છે. એ મુક્લિસ પાંડવો સળગતા ધરમાથી પણ બચી ગયા. હાય, મામાથી હવે શું કરવું ? (મોંઘું દૂટે છે.)

શકુનિ—શા માટે આમ અકળાઓ છો ! તેઓ પાંચજ છે, ને આપણે સા છીએ. પંજી ડેરવાનું શું પ્રયોજન ?

દુર્યોધન—મામા બસ કરો. શું હું એમનાથી ડરું છું ? ના, ના, મારી પાસે તો તેઓ મગતરાં છે. ”

(કોધથી) “હું સિદ્ધ છું-એ છે શિયાળો, શું પંજી કરનાર એ ? ”
“એકંજ ઝપાટો લાગતાં, પલવારમાં મરનાર એક. ”
“ડરતો નથી હું. દેવ દાનવથી, કદી મમ અંતરે, ”
“આ સિદ્ધની હાકલ થતાં, અહાંડ આપું ચરધરે. ”

દુઃશાસન—ખરાખર છે, ભાઈ, ખરાખર છે. એ લિખારીઓથી શું થનાર છે ? ફક્ત તમારી આજ્ઞા યાચ એટલીજ વાર છે. બાકી એ પાંચેને પૂરો પડવા આ એક દુઃશાસન જ તૈયાર છે.

દુર્યોધન—ભાઈ ! મારી આંખો તો એ પાંચેને રિખાતા નેવાનેજ તલસે છે, મરેલા નેવાને નહિ.

શકુનિ—તો ભાણાભાઈ, સાંભળો. યુધિષ્ઠિરને જુગાર બહુજ પ્રિય છે, એટલે તમે માગણી કરો. એ અવશ્ય કબુલ રાખશેજ, અને આપણી ચાક્રાક્રીથી તેમનું સર્વસ્વ તે હારી જશે, પછી તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે એ લોકોને રિખાવી શકાશે.

દુર્યોધન—સાખાશ, મામાશ્રી સાખાશ, હવે તમે જાઓ, ને પાંડવોને કહો કે દુર્યોધન તમેને મળવા માટે બોલાવે છે. એ સરળ હૃદયના હોવાથી જરૂર આવશેજ. હું જુગાર તૈયાર કરું છું.

શકુનિ—નહિ છું.

(શકુનિ પાંડવોને બોલાવવા માટે જાય છે.)

દુર્યોધન—ભાઈ દુઃશાસન ! હમણાંજ એ લોકો આવશે, આપણે એ વખતે બહુજ નફો બનવાનું છે.

દુઃશાસન—સાચી વાત છે. એ પાંડવો આપણા દંડથી અંતઃકર્ષિત થઈ જશે.

શકુનિ—(પ્રવેશ કરીને) ભાણાભાઈ, પાંડવો આવી પહોંચ્યા છે.

દુર્યોધન—મામાશ્રી ! મારાં ધન્યભાગ્ય. આવવા દો, મારા એ વહાલા બંધુઓને.

(પાંડવો પ્રવેશ કરે છે.)

દુર્યોધન—અહોહો ! પધારો, પધારો. ધર્મરાજ આદિ બંધુઓ ! આ આસન પર બિરાજો. (સૌ બેસે છે.)

યુધિષ્ઠિર—(બેસતા બેસતા) વહાલા બંધુ કૌરવરાજ ! આને આમારી શી જરૂર પડી ?

દુર્યોધન—ભાઈશ્રી ! આજે તો સદજ આપને મળવાની ઇચ્છા થઈ આવી. તરદી માફ કરશો.

ભીમ—(ધર્મરાજને) મોટાભાઈ ! શિઆજ, કાગડનાં વખાણ કરે અને કાગડને સારું લગાડે, એ કાગડની પોણી પડવવા માટેજ. તેથી ને ને આપણા સંબંધમાં એમ ન થાય !

દુઃશાસન—અત્યા બીભૃષાઈ! તારે તો આવી તકવિતકે કરવાની ટેવ ન ગઈ!

શકુનિ—હા, આસો, ધર્મરાજ! જો ઇચ્છા હોય તો આપણે આજે જુગાર ખેલીએ.

યુધિષ્ઠિર—જેવી તમારી ઇચ્છા (જુગાર રમવા માટે દુર્યોધન, શકુનિ અને યુધિષ્ઠિર, એ ત્રણ જણ એસે છે.)

દુર્યોધન—ધર્મરાજ, પહેલો પાસો હું ફેંકું છું. ખોલો શી હારજીત ?

ધર્મરાજ—ભાઈ! અમારી કુલ લક્ષ્મી હું શરતમાં રજુ કરું છું. (દુર્યોધન પાસા ફેંકે છે તેની છત ધાય છે.)

દુર્યોધન—હારી ગયા. દવે તમે ફેરો ને શરત રજુ કરો!

ધર્મરાજ—આ વખતે અમારી ધરણીની કુલમિલકત રજુ કરું છું. (ધર્મરાજે ને તેમાં પણ હારી ગય છે.)

દુર્યોધન—ભાઈ! બીજી વખતે પણ આપ હારી ગયા. દવે ફેરો લીમ (વચ્ચેજ) - અમે ફેરો. ધર્મરાજ! જે ગયું તે લેવું મળ્યું, પણ દવે જે રજુ છે તેને રહેવા દો.

અર્જુન—વડીલંથી! દવે માફ કરો આ ધૈર્યરાજ! આજે આપણને આવા બનાવી દશે.

યુધિષ્ઠિર—ભાઈઓ, શરૂ કરેલી રમત પુરી કરવી જોઈએ. પ્રભુ ઇચ્છા હશે તેમ થશે.

શકુનિ—ખરાખર છે. સંજો દંડી શરૂ કરેલી બાજી કદીપણ અધુરી ન રાખે. કહો ધર્મરાજ, દવે આપની શી ઇચ્છા છે ?

ધર્મરાજ—આ વખતે તમે સામા એસો, હું પાસા ફેંકું છું. શરત પણ તમેજ રજુ કરો.

શકુનિ—એમ નહિ. આ આપણો છેલ્લો પાસો છે, હું તે ફેંકું છું. શરતમાં કુલરાજપાટ રજુ કરું છું. કાં તો અમારું રાજ તમને મળે, ને કાં તો તમારું રાજ અમને મળે.

યુધિષ્ઠિર—કણ્ઠ છે. ફેરો પાસા. (શકુનિ પાસા ફેંકે છે તેમાં તે જીતે છે.)

દુઃશાસન—શાબાશ, મામાશ્રી શાબાશ.

દુર્યોધન—બમ, ઓ યુધિષ્ઠિર! આજથી આ તમારું તમારું રાજ અમારું છે. એક રાજ તરીકે. હું તમને માંચે ભાઈઓને આજના કંઈ ફેરો તમારે તેજ વર્ગસ વનવાસ બોમવલો.

લીમ—જલ્દી ગઈ, ઓ-પાપી દુર્યોધન, તારી પ્રપંચમાં સમ-
ભઈ ગઈ.

દુઃશાસન—ચૂપકર, ઓ ભીમડા ! હવે ને વધુ બોલીશ, તો હાયથી
દાર થવું પડશે.

લીમ—ઓ, દુઃશાસન ! બૂલ મા બૂલ મા કે—

“આ એજ પાંડવ છતાં છે, એ-તે દેવા છતાં,”

“આ એજ પાંડવ આ રહ્યા, લાખાગૃહે સળચા-છતાં,”

“બાતા તણી આરા ન તેથી, ભીમ આ લાચાર છે,”

“તમ પાપીઓ સંદારવા, બડવીર આ તૈયાર છે.”

યુધિષ્ઠિર—સખર ! ભીમદેવ, આપણી શક્તિનું આમ પ્રદર્શન
કરવું તે યોગ્ય નથી. મારે ચાલો, વનવાસ માટે તૈયારી કરો.

(દુર્યોધન પ્રત્યે)—મદારાજ, અમે તમારી આરાનુસાર કાલેજ
રવાના થઈશું.

દુર્યોધન—પણ પાંડવ રાખને કે તેર વરસ દરમિયાન નજરે પણ
ચડવાનું નથી, ચાલો જાઓ.

(કાંધથી દાંત કચકચાવતા ભીમ મહિત પાંડવો જાય છે.)

—(પાંડવો ગયા બાદ) મમાથી ! આજે માફ સળગવું હૈયું
કંઈક શાંત થયું છે. હવે કચેરી ખરખારત કરો.

(સર્વ દોરવો જાય છે.)

દિવ્ય ઉલ્કા. સ્થળ—જંગલ.

પાત્ર—વનવાસી પાંડવો.

(સાધુ વેશમાં પાંચે પાંડવો જંગલમાં રહેલા છે.)

અર્જુન—રડીતશ્રી ! આપની સુકોમળ કાયા દુર્બળ પાતી ગઈ છે.
જે ધર્મરાજ સિંહાસન પર બેસવા માટે યોગ્ય છે, તે આત્યારે દુર્બલસને
બિરાજે છે. જે ધર્મના માયા પર રાજજન ઝૂકી રહેતું, એજ ધર્મે આજે
આ વૃક્ષ જન માન્યું છે. ઓ પરમાત્મા, તેં આ બધો ન્યાય કઈ રીતે
કર્યો છે ! મોટાભાઈ, આપના શરીર સામેં જોનાં અમારાં હૈયો સળગી
જાય છે ! અહા, ઈશ્વર ન્યાયી છે કે અન્યાયી, તેજ સમજાતું નથી. ઓ પ્રભુ !

ભીમ—શું કઈ ! લાચાર છું, કે મોટાભાઈ આરા નથી આપતા.
નહિ તો એ તમામ પાપી કૌરવોનો એકજ કાણુમાં ભૂકો કરી નાખું.

યુધિષ્ઠિર—હરિ ઝઙ્ઘ, હરિ ઝઙ્ઘ. બંધુઓ, શા માટે કલ્યાંત કરો છો ?
પાપીને શિક્ષા કરનાર ઈશ્વર છે, આપણે નહિ. એની મહાન શક્તિથીજ

આ જગતનું બધું તંત્ર ચાલે છે. મારે એ બધું ભૂલી જાવું, ને આ કુદ-
રતના યોજનામાં આનંદ કરો. ભકતરાજ નક્કલ છે, એકાદ પ્રેમીનો
માહમા સંભળાવો.

નકુળ—વડીલથીની જેવી આત્મા—

રાગ—આગ્રાવરી

‘દો’ દિનનો વ્યાપાર, જંગલ એ દો દિનનો વ્યાપાર.

‘વેપારી’ એ ‘પેદીનો’, સંચાલક જગદાધાર,

‘વાણીતર’ આ જગ છે એનું, સર્વેયાં એ જોનાર જંગલ એ....

‘યંત્રે કમાણી’ જે પેદીમાં, પુણ્ય અને શુભકાર,

નોકર એ પેદીનો અંતે, ભવસાગર તરનાર, જંગલ એ....

‘ન્યાય’ થકી વેપાર કરી લો, સ્વર્ગતણો અધિકાર,

‘કરાવ’ રાંછ રહેશે વ્યારે, જોશે લાભ અપાર, જંગલ એ....

યુધિષ્ઠિર—વાહ, વાહ! ભાઈજો ચાલો, હવે સંધ્યાનો સમય થયો છે.

(સર્વે જાય છે.)

દૃષ્ય ૪ મું. સ્થળ કોરવવાસ.

પાત્ર—દુર્યોધન, દુઃશાસન, શકુનિવગેરે.

દુર્યોધન—દુઃશાસન! એ જગલવાસી પાંડવોના સાખબંધ છે?

દુઃશાસન—ભાઈથી! છુપો નિમુસ સમાચાર લાવ્યો છે, કે એ

લોકો જંગલમાં પશું લેહર કરે છે અને અહીં કરતાં પશું ત્યાં વધારે

ચુપી હોય, એમ જણાય છે.

દુર્યોધન—એ... મંડીક છે, જોઈ છું. આ મામાથી, (શકુનિને)

આપણે કાલેજ ત્યાં જઈએ અને માર મારી એ લોકોનાં હાકડાંનો ધૂસ

કરી નાખીએ. પછી જોઈ કે એ કેવાં ચુપી રહે છે.

શકુનિ—જરાજર છે, પણ મારી સલાહ એવી છે, કે આપણે

અહીંથી જત્રા કરવાના બંદાને નીકળવું, એટલે લોકોમાં ચર્ચા થાય નહિ.

દુર્યોધન—વાહ, મામા! તંબારી ખુદિને ધન્ય છે. મામાથી, ચાલો

તારે સર્વ તૈયારી કરીએ. (જાય છે.)

દૃષ્ય ૫ મું. સ્થળ—જંગલનો રસ્તો.

પાત્ર—ગંધર્વો ને કોરવો.

(ગંધર્વરાજ ચિત્રગુપ્તની યાવણી પડેલી છે, ત્યાં થઈ કોરવો નીકળે

છે અને એનો હાં જોઈ અદેખા દુર્યોધન મનમાં સજાગી બેઠો, ચિત્રગુપ્તને

કોધપૂર્વક મને છે.)

દુર્યોધન—કોણ છે ? કોણ છે, આ કેસરી, સિંહની ગુફામાં આવનાર સિંચાળ ? આ દુર્યોધન, જેણે બળવાન બુધિતિની, બુદ્ધિમાં વગર રમઝે ઘૂસી જનાર એ નરાધમ ! તું કોણ છે ?

ચિત્રગુપ્ત—ઓ રાજન ! વિવેકની હદ નાહોડ. સિંહની, ગુફામાં તો સિંહજ પ્રવેશી શકે છે એ યાદ રાખ. હું તો અત્યારે મુસાફર છું, તેથી તારી સાથે તોફાન કરવા માગતો નથી. નહિતો તારા જેવા પાપીઓનો નાશ કરવા માટેજ સગ્ગજોએ આ ગંધર્વરાજ ચિત્રગુપ્ત છે, એ બૂલતો ના.

દુર્યોધન—આ દુર્યોધનને છંછેડી શું તું મોત માગનાર છે ?

ચિત્રગુપ્ત—(હસીને) નહિ, તારા જેવા કંઈકને ઠોકરે મારનાર આ ગંધર્વરાજ છે.

દુર્યોધન—હું કોણ ? તું મને જોળાયે છે ?

ચિત્રગુપ્ત—હા, બરાબર તને જોળાયું છું, સાંભળ :

... પાપી અને લ'પટ પુરો, કુ-કૃત્યનો કરનાર તું,

"એ ધર્મમૂર્તિ પાડવેને, દુષ્ખનો દેનાર તું ;"

"ભૂ ભાર, હલકો પાડવા; આજે તને હણનાર હું ;"

"મેં જોળીયો તુજને ખરો, કાપર તણો સરદાર તું ;"

હુશાસન—સુખ કર, ચાલ, પડ મેલનમાં.

ચિત્રગુપ્ત—(પોતાના સૈનિકોને) સાવધાન, મારા શરાઓ, સાવધાન !

(લાઠી ચાલ છે, ને બધા ફોરવો જમીનદોસ્ત થઈ જાય છે.)

ચિત્રગુપ્ત—મારા સેનાપતિ ! હવે આ લોકને બાંધી, આપણી મર્યાદાનીમાં લઈ આણે, ને આ મોઘેરા મેમાનોથી આપણું કેદખાતું ભરી દો.

સેનાપતિ—મહારાજની જેવી આજ્ઞા. (કોરવેને બાંધી ચિત્રગુપ્તની બંધણી ઉપડે છે.)

દશ્ય ૬. દુ. સ્થળ—જંગલ.

પાત્ર—પાંડવો

(બીમ સિવાય ચારે ભાઈઓ ખેડા છે, એવામાં બીમ ખૂચ મતો પ્રવેશ કરે છે.)

ભીમ—ભાઈઓ, એક વધારાણી લાવ્યો છું.

અર્જુન—કહો ભાઈ, શા સમાચાર છે ?

ભીમ—ભાઈઓ આજે મને બરાબર સમજાયું છે, કે રાણીને શિક્ષા કરનાર પ્રણ છે-તો ખરાજ.

યુધિષ્ઠિર—કહી દે, ભાઈ ! જેવડી કહી દે, શું છે ? મને કંઈક વિપરિત લાગે છે.

(ભીમ—ભાઈશી, વિપરિત નહિ, પણ શુભ છે. સાંભળો, ધૌરવો આપણને આથી પણ વધારે હેરાન કરવા અહીં આવતા હતા. રસ્તામાં પ્રભુએ ચિત્રગુપ્તનો ભેટો કરાવ્યો. આ ચિત્રગુપ્ત તેમને મુસ્કેટાટ ખાંધી પોતાને ત્યાં લઈ ગયા છે. કહો, કેવા રૂડા સમાચાર છે ?

યુધિષ્ઠિર—હરિ, હરિ ! બિચારાં આપણાં બંધુઓ કેદમાં, અને આપણે અહીં સુખી રહીએ, એ કેદ નહિ અને ભાઈઓ ! હું તમને એક કાર્ય સોંપું છું.

ભીમ—વડીલશી ! આપ આ શું બોલો છો ? એ ભાઈ શેના ? એ કુટુંબી આપણને કુખી કરવામાં શું આટલી રાખ્યું છે ? ભાઈશી, આ વખતે આપ કૃપા કરી ખેસી રહો. આજે એમના મોતે મરે છે તો મરવા દો.

અર્જુન—બરાબર છે, ભાઈશી—

“એ ધૌરવો છે જ્ઞેયમાં, જે પાપથી ભરપૂર છે,”

“એ ધૌરવો છે એજ, જે અભિમાનથી ચક્રવૂર છે;”

“આજે બધા એ પાપીઓ, નિર્ગ મોતથી ભરનાર છે,”

“મરતા લાગે, કરવો નથી, અપકાર પર ઉપકારને.”

યુધિષ્ઠિર—એ, ભાઈ,

“ઉપકાર પર ઉપકાર કરવો, એ સદાએ સ્થેલ છે,”

“અપકાર પર ઉપકાર કરવો, એજ બહુ મુશ્કેલ છે;”

“પણ તાર કરશે વાર તો, આ ભાઈની દુહાઈ છે,”

“આજે ગણાતા દુરુમનો, આગિર તંમારા ભાઈ છે.”

બંધુઓ, બંધુઓ ! (ગજગણ યર્ધને) લેશ પણ પોર, કપાં સિવાય જાઓ ને તમારી શક્તિ બરાબર અજમાવો. હું તમારી સાથેજ આવું છું, પણ જાહેર નહિ થાઉં. તમારી કસોટી, માટેજ માફ આવવું યાય છે, એ સૌ યાદ રાખજો. વળી એટલું તો સમજજો લેવું, કે જ્યારે તે આપણી સામા આંત્રે, ત્યારે એ સૌ, તે આપણે પોંચી છીએ, પણ કોઈ ખીનજી શત્રુ સામે તો આપણે હલ એકમેકને પોંચી છીએ, માટે જાઓ ભાઈઓ ! આપણી પણ પરવા ન કરશો.

અર્જુન—મોટાભાઈની જેવી ધજા. (પાંડવો સહુ જાય છે.)

દૃષ્ય ૭ મું. સ્થળ—ચિત્રગુપ્તની રાજધાની

પાત્રો—ગાંધર્વ, કૌરવો ને પાંડવો.

(જેલ પાસે આવીને મગધન ચિત્રગુપ્ત દુર્યોધન આદિ કેદી કૌરવોને સંતાવે છે.)

ચિત્રગુપ્ત—કેમ છો, કૌરવરાજ, આપની તાકાતનું માપ લઈ લીધુંને ?

દુર્યોધન—(જેલમાંજ) રહેવા દે, ઓ-ગાંધર્વરાજ ! પિંજરે પડેલાં કેસરીને છંછેડવો રહેવા દે.

ચિત્રગુપ્ત—વાહરે વાહ ! સાચા કેસરી આમ પિંજરમાં જોલાવે ?

દુર્યોધન—નાદાન ! તું નહીં ધારજે, કે આ પિંજરમાં પુરાજોલો કેસરી એક દિન તારો જાન લેશે.

ચિત્રગુપ્ત—તે પહેલાં મારાજ હાથે તારે ગરદન મરેલું પડશે.

(માર પાંડવો ભીમ, અર્જુન, સહદેવ, નકુળ એકાએક પ્રવેશે છે.)

ભીમ—કોણ છે, કોણ છે ? એ કૌરવરાજને ગરદન મારનાર ઓ રાજા એમને જલદી છોડી દે.

ચિત્રગુપ્ત—હી નહિ બને.

અર્જુન—માતને સંજુ થવું પડશે.

ચિત્રગુપ્ત—તમારા જિવા ભિખારીઓથી શું થઈ શકનાર છે ?

ભીમ—તું મેદાનમાં પડ એટલીજ વાર છે.

ચિત્રગુપ્ત—થાઓ તૈયાર.

(ધુદ યાપ છે, ચિત્રગુપ્ત હારે છે અને પાંડવોનો બંદીવાન યાપ છે. પાંડવો, કૌરવોને છુટા કરે છે ને યુધિષ્ઠિર તરનમાં જ પ્રવેશે છે.)

યુધિષ્ઠિર—સાખાશ, મારા એકલોયા બાંધવો ! સાખાશ.

ચિત્રગુપ્ત—આપ કોણ ?

યુધિષ્ઠિર—આ અમારા કૌરવ બંધુઓના એમની દૃષ્ટિએ ગણાતા ઘનુ પાંડવો.

ચિત્રગુપ્ત—અને આપ ધર્મરાજ પોતે ?

યુધિષ્ઠિર—હ હા. એજ હું યુધિષ્ઠિર. (ભીમને) ભાઈ, ચિત્રગુપ્તને બંધનમુક્ત કરો. (છોડે છે.)

ચિત્રગુપ્ત—માફ કરો. મેં આપને ખૂબ તકલીફ આપી. (કૌરવોને) ને અભિમાની દુર્યોધન, ને; સારાપણું અને ખરાબપણું, એ બેનો ભેદ તારી સગી આંખેજ નેઈ લે. (કૌરવો સરમાઈ નર્ઈ નીચું નેઈ જતાં છે.)

ગાંધારી—ને આખું જગત આ રીતે સંપીધું અને નિર્મોની બને તો સ્વર્ગ અહીંજ ખડું થાય.

સર્વે—

— સુગ-ઘેરવી —

સંપત્તી સુખ તણો નહિ પાર,

ખને દોર^૧ બળવાનો બ્યારે, ઝાઝા મળશે તાર,^૨

ખંધુ, તાળી ને પડશે ત્યારે, જીજ્ઞાસે મળનાર,

સંપત્તી૦...

ઉલમ, આખાદી, ધન, સૌએ, એનાથી પધનાર,

સંપત્તી૦...

ઉન્નત દેખાતા સૌ દેશો, સંપ યકી વખણાય,

નીતિ અને સંપત્તી ખિલવો, જીવન આ નિર્ધાર,

સંપ તણો સુખ સુણુ સવને, સ્વર્ગ સુખ દેનાર,

સંપત્તી૦...

કેશવલાલ શાસ્ત્રીપ્રસાદ દવે

આસિ. શિક્ષક, ધોલેરા મેદન સ્કૂલ

“ શિક્ષક હો તો એવા હો ”

(રાગ—ગઝલ)

બણાવે સ્નેહથી શિક્ષણ, ને શિક્ષક હો તો એવા હો;

સૂચવે નીતિનું શિક્ષણ, ને શિક્ષક હો તો એવા હો.

તંત્રે આજસ અને તંત્રે, વળી અભિમાન ને દેશન;

શિખાડે પ્રેમથી લેસન, ને શિક્ષક હો તો એવા હો.

વિનયભરી વદે વાણી, ગુરુની ન કરજ ને બાણી;

શિખામણ આપતા શાણી, ને શિક્ષક હો તો એવા હો.

ધરાવે બાળ પર મમતા, વધારે વર્ગ પર સમતા;

બણાવે ખાંડ મનમતા, ને શિક્ષક હો તો એવા હો.

વધારે નીતિ ને રીતિ, વળી સત્કર્મ ને પ્રીતિ;

સદાવે જ્ઞાન ને રિચિતિ, ને શિક્ષક હો તો એવા હો.

બનાવે બાળ ઉત્સાહી, કળા છે ને ગુરુ માંહી;

વધે સદ્ગુણ બધા ત્યાંહી, ને શિક્ષક હો તો એવા હો.

વસે ઉત્સાહ જ્યાં હરદમ, વસે સદ્ગુણ કુશળતા;

વસે (ત્યાં) વિદ્યાતણી પ્રભુતા, ને શિક્ષક હો તો એવા હો.

હશે જ્યાં શિક્ષકો આવા, કરે દુર્ગુણ શું દાવા ?

પ્રીતિથી બાળ લે લેવા, ને શિક્ષક હો તો એવા હો.

ઝોરપાર તોલુકા સ્કૂલ

લંદલુભાઈ પટેલ હેડમાસ્ટર

કરંજ, તા. ઝોરપાર જી. સુરત

૧ દોરક. ૨ તાંતણાં.

મેળની કિંમત રૂ.

૪ " ૮૪=૪=૨૧૩.

૫૧ " ૮૪=૪=૨૧૩.
(ઓછી વસ્તુ માટે
ઓછી કિંમત)૫૭ " રૂ. ૨૧૪૭-૧૪૭૩.
(વધારે વસ્તુ માટે
વધારે કિંમત)

જવાબ:-૧૪૭ રૂપીયા.

[૭] ૫ ગાયની કિંમત ૨૫૫ રૂ. તો
૬ " " ?[૮] ૭ વરસની હંમરનો છોકરો
એક દિ. માં ૧૪ પુરી ખાય;
તો ૧૦૦ વરસની હંમરનો
માણસ એક દિ. માં કેટલી
પુરી ખાય ?

આવ્યા ? આપણે કેટલું
કિંમત વધારે આપે કે ઓછી ? ત્યારે શું કરવું પડશે ? કોને
કેટલાએ ગુણવા પડશે ? ૩. ૨૧ તે ૭ વડે ગુણવા તો
કેટલા આવ્યા ?

આ દાખલો રહેલમાં રીતચાર એકીને ગણવા કહેવું.
(મગથીઆ કનિક યાદ રહે તે માટે).

જ્ઞાનનો દાખલો રહેલમાં ગણવા આપવો. નપામવો. જોડા
હોય તેમને ગણાવી શીખવવો. ગણવાની રીત, ચિત્તો, કમ
વગેરે ખાસ જોવું.

વિદ્યાથીઆ માત્રિક રીતે ગણી નય છે, કે વિચાર કરે
છે; તેની કસોટી કરવા દગો દાખલો ગણાવવો. મોટે જ્યાંખ
માગવો. તેમને સમજાવવું કે આપા દિસાખ ગણાય. નહિ.
૧૦૦ વરસનો ડોસો ૨૦૦ પુરી ખાઈ શકેજ નહિ.

વધારે વસ્તુની કિંમત આપી હોય, તે પરથી ઓછી
વસ્તુની કિંમત કાઢવા માટે શું કરવું ? ઓછી વસ્તુની કિંમત
ઉપરથી વધારે વસ્તુની કિંમત કેવી રીતે કાઢવી ? વગેરે
પ્રશ્નોની માહિતી આપી દઈ પાઠ પૂર્ણ કરવો.

કે. દાખલો ગણવા આ-
પવા. નપામવો જોડા
હોય તેમને શીખવવો.

ખ. બાળકોની વિચાર-
શક્તિની કસોટી
કરવી.

૩. પુનરાવર્તન.
શિક્ષણ-સાધક.

જંબુસરની ગુજરાતી કન્યાશાળા માટે

રૂા. ૧૫૦૦) નું મકાન ધર્માદા આપનાર દાનવીર સ્વર્ગસ્થ

સ્વર્ગસ્થ જંબુસરની વિશાલાક વણિક ગાતિના એક અગ્રગણ્ય સદ્ગૃહસ્થ હતા. તેઓ વેપાર તથા વ્યવહાર બનેમાં ઘણા કૃશળ હતા. સ્વપ્રયત્ને પ્રાપ્ત કરેલા દ્રવ્યને ધર્મ-કાર્યમાં વાપરી તેનો સદ્પ્રયોગ તેઓએ કર્યો છે. પ્રજામાં તેમનાં માત્ર એક પુત્રી બહેન લલિતા હાલમાં વિદ્યમાન છે અને બેન લલિતાને એક ભાઈ ઇન્દ્રવદનલાલ નામે પુત્ર છે.

શેઠ મગનલાલ બાલગોવિંદદાસ હાથ, જંબુસર.

જન્મ

સં. ૧૮૨૩ ના માગસર વદ પાંચમ ને વાર બુધ તા. ૨૬-૧૨-૧૮૬૬

સ્વર્ગવાસ

સં. ૧૯૭૩ ના આસો વદ પાંચમ ને વાર રવિ તા. ૪-૧૧-૧૯૧૭

એ પુણ્યાત્મા જંબુસર મ્યુ. માં લાંબા વખત સુધી સ્થાય હતા. તે દરમિયાનમાં તેમણે ગુજરાતી કન્યાશાળા માટે મકાનની પડતી મુશ્કેલી જોઈ હતી. તે મટાડવા માટે પોતાના મરણ વખતના વીજનામામાં રૂા. ૫) હજાર ગુજરાતી કન્યાશાળા માટે વાપરવા ઉદ્દેશ્ય કર્યો હતો. તે આધારે સ્વર્ગસ્થનાં ધર્મપત્ની મં. શ્રી. ચંચળા તથા ધર્મજી જમાઈ શ્રી રતિલાલ દયાળજીએ જંબુસરમાં અસ્તી-કૃપાઓમાં એક મકાન રૂા. ૧૫૦૦) ના ખર્ચે તૈયાર કરાવી તા. ૨૦-૧-૧૯૭૫ ને સંધિવારે જંબુસર મ્યુ. ક. શાળાના ઉપયોગ માટે ડિ. સ્ક્ર. બો. ભરુચને બક્ષીસ આપ્યું છે. આવાં બીજાં ધર્મકાર્યોમાં તેમણે ત્રણું દ્રવ્ય વાપર્યું છે. આવાં ઉત્તમ દાન કરવા માટે તેમને ધન્યવાદ હશે છે.

પાઠ્યપુસ્તક, ધનામ અને લાયજેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

ક્ર. નં.	પુસ્તકનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રગટકર્તા (ટેકાણા સહિત)	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે
૧	સુલભ આયોગશાસ્ત્ર	મિ. ડી. એસ. ભટ્ટાચાર્ય અને મિ. ડી. બી. લોખંડે	મિ. એસ. ભટ્ટાચાર્ય અને મિ. ડી. બી. લોખંડે, અહમદનગર	૦-૧૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે
૨	સાહિત્યદર્શન પહેલું (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એન. સી. સાહ	મિ. એસ. બી. તલાટી, પોપુલર લાઈફ, અમદાવાદ	૦-૧૦-૦	પાઠ્યપુસ્તક તરીકે. માધ્યમિક સ્કૂલો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૩	સાહિત્યદર્શન બીજું (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૧૪-૦	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૪	અક્ષરગણિત (૧૯૩૩)	મિ. સી. કે. અમીન	મિ. સી. કે. અમીન, આર્મી, ભારત, પી. આર. કોલેજ, અમદાવાદ	૦-૫-૦	ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૫	પૃથ્વીની પરિચય (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. પી. જી. અંબાણી	મેચર ગ્રેવિટી એન્ડ સંસ, પુરા બજાર, સુરજીટ	૧-૮-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૬	યુજનની ભાવાનુસરન વ્યા-કરણ ભાગ ૧ (સને ૧૯૩૪ની બીજી આવૃત્તિ)	મિ. આર. સી. દીવાન	મિ. આર. સી. દીવાન, આમલીગન, સુરત	૦-૩-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૭	" ભાગ ૨	"	"	૦-૪-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૮	ધોળકાંતાલુકાની બુગોળ (સને ૧૯૩૪ની બીજી આવૃત્તિ)	મિ. જી. ડી. વ્યાસ	મિ. ગુલામઅલી મુલ્લા સાદક-અલી, ધોળકા	૦-૨-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.

૯૭૫ જિજ્ઞાસુની ભૂજાળ (સને ૧૯૩૩ ની બીજી આવૃત્તિ)	મિ. ઓન. ડી. વ્યાસ અને મેરી મિ. ઓન. આર. દેસાઈ	તા. - ૧૫, દેવે એન્ડ કો., આણંદ, જિલ્લે ખેડા	૦-૨-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલ પુસ્તક તરીકે.
૧૦ નવયુગ વાચનમળા પુસ્તક ૪૯૫	મિ. ઓન. ડી. વ્યાસ અને મેરી મિ. ઓન. આર. દેસાઈ	મિ. ઓ. એમ. શર્મા, અમદાવાદ	૦-૮-૦	"
૧૧ સંગીત પુષ્પાન્લિ પ્રથમ પુસ્તક (સને ૧૯૩૪ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. બી. ડી. કલકરણી	મિ. એમ. એન. કલકરણી, કેનોટક પ્રેસ, મુંબઈ ૨	૦-૧૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીનીલા. માટે.
૧૨ સંગીતસુધા (૧૯૩૩)	મિ. રસમીન	નવયુગ પુસ્તકલેખાર, રાજકોટ	૦-૮-૦	"
૧૩ કિશોરની કન્યા	મિ. એમ. સી. ભટ્ટ	મિ. મણીલાલ છબાસામ ભટ્ટ અમદાવાદ	૦-૧૨-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને હાઈસ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીનીલા. માટે.
૧૪ કાવ્યપિયુષ (સને ૧૯૧૧ ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	મિ. હરિભાઈ દત્તપતરામ પટેલ, અમદાવાદ	૦-૧૨-૦	"
૧૫ મહાકવિ શ્રીભાસ પ્રણિત પ્રતિમાનાટક (સને ૧૯૩૧ ની બીજી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૮-૦	"
૧૬ વૃદ્ધ વાણક્યનિતી સમુચ્ચય (સને ૧૯૨૬ ની બીજી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૪-૦	"
૧૭ અનિર્મલ (સને ૧૯૧૫ ની ત્રીજી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૬-૦	"
૧૮ રસપુંજ (સને ૧૯૩૧ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. ડી. પટેલ	"	૦-૧૨-૦	"
૧૯ સીતાપરણી (સને ૧૯૩૧ ની ત્રીજી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. સી. ભટ્ટ	"	૦-૧૨-૦	"

૨૦ યાકેશ્વ હૃદય (સને ૧૯૨૬ની ગિ. નં. ૬૧. નિર્વાહી થીજી આવૃત્તિ)	મિ. જગન્નાથ દામોદર ત્રિપાઠી સરખેજ, ત્રિલ્લે અમદાવાદ	૧-૪-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં વિદ્યાર્થીની લાયઝેરી માટે.
૨૧ સચિન બાળલેખનાળા આલો લખીએ ભાગ ૫	મિ. એલ. આર. દેસાઈ અને મિ. જી. કે. દેસાઈ	૦-૪-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીની લાયઝેરી માટે.
૨૨ " ભાગ ૬	"	૦-૪-૦	"
૨૩ " ભાગ ૭	"	૦-૪-૦	"
૨૪ જીવનગદ્યો (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ)	—	૦-૪-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં વિદ્યાર્થીની લાયઝેરી માટે.
૨૫ સુખી ધર	—	૦-૩-૦	"
૨૬ નિબંધવિચાર	મિ. એન. ડી. પટેલ	૧-૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં વિદ્યાર્થીની લાયઝેરી માટે.
૨૭ ક્ષેત્રે પરજી (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. એલ. સુતરીઆ	૧-૦-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીની લાયઝેરી માટે.
૨૮ સુધગતા અને સુંદરતા	પરીત એદલજી મિસ્ત્રી	૦-૮-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં વિદ્યાર્થીની લાયઝેરી માટે.
૨૯ રેલપાટા	મિ. ઈશ્વરલાલ ધીંગાળા	૦-૩-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીની લાયઝેરી માટે.
૩૦ હાસ્યકુવરો	મિ. હરિપ્રસાદ બ્યાસ	૦-૮-૦	"
૩૧ રાસાગતી પહેલીના મોધની બાળપોથી (૧૯૩૪)	—	૦-૪-૦	"
૩૨ હૃદયપત્રો (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જી. એચ. બદામી	૦-૪-૦	"

અગ્રજ્ઞતાતી કહેવતસંગ્રહ (સને) ગિ. એ. ડી. શાહ ૧૯૨૩ ની ૧ીજી આવૃત્તિ	મિ. આર. એમ. જો. શાહ, માધવ- નાથ પાસે, અમદાવાદ	૪-૦-૦-૦	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં વિદ્યાર્થીની લાયસેરી માટે.
૩૪ પ્રવાસનાં સંસ્મરણો (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. એમ. ત્રિવેદી	૧-૦-૦-૦	"
૩૫ હિંદનાં વિવાર્ષીયો પ્રાચીન અને મધ્યકાલીન ભાગ ૧ (પહેલી આવૃત્તિ)	"	૧-૬-૦-૦	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં દીવસ
૩૬ મોન્ટેસોરી સિદ્ધાંતોએ બાક- રણ શિક્ષણ (પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એસ. કે પટેલ	૦-૧૨-૦-૦	લાયસેરી માટે.
૩૭ મોન્ટેસોરી સિદ્ધાંતોએ અલ્પિત શિક્ષણ (પહેલી આવૃત્તિ)	"	૧-૦-૦-૦	માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં દીવસ
૩૮ પાડિતાની કથાઓ "	મિ. રજનીકાન્ત ગહેતા	૦-૧૨-૦-૦	લાયસેરી માટે.
૩૯ એડિસનનું જીવનચરિત્ર (સને ૧૯૩૪ ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. જી. પી. જોગલે	૧-૦-૦-૦ કાગળનું પુંદું ૧-૪-૦-૦ જુગડાનું પુંદું ૨-૦-૦-૦	માધ્યમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશ- નોમાં દીવસ લાયસેરી માટે.

(અગ્રજ્ઞતા સહી) એન. એ. કાદરી.

ફોર એન્ટ્રી. ઇન્સ. ઉ. ભા.

૨૯-૧૧-૧૯૩૪ ના પત્ર નં. ૧૦૮૪૦ માં ફરેલી અચૂનનુસાર.)

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ ૧૩૭

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ

ઉ. ભા. માં મુત્તે ૧૯૩૪ માં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની
વ. ફા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી:—

નં	નામ	માર્ક	નં	નામ	માર્ક
	અમદાવાદ સેન્ટર		૨૮	અંબાલાલ જોડાલાલ જોષી	૩૨૦
૧	મહમદભાઈ ઉમરભાઈ મુળીઆ	૩૯૫	૨૮	પુંજીભાઈ ધુળજીભાઈ જુએત	૩૨૦
૨	ચંદુલાલ મોહનલાલ પંડ્યા	૩૮૫	૩૦	ગેનિલાલ મોહનલાલ શાહ	૩૧૯
૩	દરમાનભાઈ ત્રિકમભાઈ પટેલ	૩૮૪	૩૧	ગીર્જાઈ સુસુદ કાર્પેન્ટર	૩૧૮
૪	મુળાશંકર નાગજી રાજગુરુ	૩૮૧	૩૨	નટવરલાલ શંકરલાલ પંડ્યા	૩૧૬
૫	પ્રસાદભાઈ રેવાભાઈ પટેલ	૩૭૯	૩૩	મોતીલાલ રણછોડ શિરતી	૩૧૩
૬	પ્રસાન્તિલાલ છોટાલાલ સોની	૩૭૯	૩૩	ગિરમસાદ મુણવંતરાય રાવળ	૩૧૩
૭	ગોમચંદ નરસિંહદાસ પરમાર	૩૭૫	૩૩	ગીવા હવાભાઈ પટેલ	૩૧૩
૮	નાથુભાઈ મુળચંદભાઈ પટેલ	૩૭૨	૩૩	વીરસીંગ કલાવા ધારેલ	૩૧૨
૯	મણીલાલ મોતીલાલ પંડ્યા	૩૫૯	૩૭	શંકરલાલ જગનલાલ ભટ્ટ	૩૧૧
૧૦	મગનલાલ ભગવાનદાસ જોષી	૩૫૮	૩૮	છોટાલાલ જગનલાલ ત્રિવેદી	૩૧૦
૧૧	ગોમનલાલ મોહનલાલ સોની	૩૫૫	૩૮	નટવરલાલ હીરાલાલ શેઠ	૩૧૦
૧૨	મગનજી કાળાજી મેઠવાણ	૩૪૬	૩૮	ત્રિકમલાલ મણીલાલ શાહ	૩૧૦
૧૩	ગાડીલાલ લક્ષ્મીભાઈ શાહ	૩૪૬	૪૧	અંબાલાલ શંકરલાલ આગર	૩૦૯
૧૪	નર્મદાશંકર વૃજશીરામ વ્યામ	૩૪૫	૪૧	વિષ્ણુપ્રસાદ આંકેજેશ્વર પાંડે	૩૦૯
૧૫	ધીરાલાલ આયડલાલ જાની	૩૪૩	૪૩	મણિલાલ મગનલાલ ભટ્ટ	૩૦૮
૧૬	ધીરજલાલ દલસુખદાસ શાહ	૩૪૦	૪૪	અમતલાલ મગનલાલ લક્ષુ-દાસ શાહ	૩૦૭
૧૭	મુળજીભાઈ જગનલાલ પટેલ	૩૩૯	૪૪	નનોજી ખેખાજી મહેડ	૩૦૭
૧૮	ઈલાભાઈ ઈલાલીમ જુકઆઈન્ટર	૩૩૮	૪૮	ગાનિએસ ગાયધાન ચૌડાણ	૩૦૭
૧૯	નર્મદાશંકર વલ્લભરામ જાની	૩૩૭	૪૯	રેવાભાઈ ગોવાભાઈ મુદાર	૩૦૫
૨૦	મણીલાલ હેમરદાસ શાહ	૩૩૬	૪૮	દરગોવન રણછોડદાસ શાહ	૩૦૩
૨૧	ધર્માભાઈ પાનાભાઈ પટેલ	૩૨૯	૪૯	પ્રભુરામ ગંગદેવરામ દાકર	૩૦૧
૨૧	રવિશંકર હરિશંકર પંડ્યા	૩૨૯	૫૦	ગાજી શંકરભાઈ પટેલ	૩૦૦
૨૩	જાનજી કાળાદાસ પરમાર	૩૨૭	૫૧	નારણ કોટ્યા પટેલ	૨૯૮
૨૪	અનાંદ લલ્લનરાજે જાની	૩૨૬	૫૨	ગીતુભાઈ ડાબાભાઈ શાહ	૨૯૭
૨૫	તીર્થેશી દલાજી શિરતી	૩૨૩	૫૩	પીતામર સીતારામ બારોડ	૨૯૬
૨૬	રામાભાઈ ભાઈચંદ પટેલ	૩૨૨	૫૩	મણીલાલ અમતલાલ જોષી	૨૯૬
૨૭	ગીરજાઈ સુમેધાન કિચન	૩૨૧	૫૫	ગીન્યામીન તાલા પરમાર	૨૯૫
			૫૫	પુનમચંદ મુળજીદાસ ગાધી	૨૯૫
			૫૫	રમણિક ગમાજી મેઠવાણ	૨૯૫

૫૮ નવસિંહ દાશીસિંહ રહેવર	૨૮૪	૬૫ પીટર ગતજી ભણાત	૨૬૮
૫૮ પ્રહલાદ સાંકળચંદ નાયક	૨૮૪	૬૬ સોમચંદ શંકરલાલ શ્રીમાળી	૨૬૮
૬૦ પીરજી માના કલાશવા	૨૮૫	૬૭ સુંદરલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી	૨૬૮
૬૧ ચૌદર ડાહ્યા દમેશા	૨૮૧	૧૦૦ હોમતલાલ ઉમીઆશંકર દવે	૨૬૬
૬૨ સાવા વળ અસારી	૨૮૬	૧૦૦ હોમનલાલ નર્મદાશંકર રાયળ	૨૬૬
૬૨ વયશંકર ડાહ્યાશંકર ગોર	૨૮૬	૧૦૦ હવાભાઈ રામચંદભાઈ પટેલ	૨૬૬
૬૨ તોતમલાલ મણીલાલ દવે	૨૮૬	૧૦૦ નારણભાઈ મથુરભાઈ પટેલ	૨૬૬
૬૫ નાથાભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૮૭	૧૦૪ ડાહ્યાલાલ જમનાદાસ	૨૬૫
૬૬ હમીજલાલ રેવાશંકર દવે	૨૮૬		ભાવસાર
૬૬ ગીરમશંકર જોશંકર દવે	૨૮૬	૧૦૪ મણુલાલ હરગોવન ભટ્ટ	૨૬૫
૬૮ જોરાવરસિંહ માધુસિંહજી	૨૮૪	૧૦૬ મદુર મહેમંદ બાકરીલીઆ	૨૬૪
ગદોડ		૧૦૭ અંબાલાલ માધવલાલ જોષી	૨૬૩
૬૯ રામચંદનદાસ લક્ષ્મણદાસ સાધુ	૨૮૬	૧૦૭ મણીલાલ મોતીભાઈ	૨૬૩
૬૯ પીરાભાઈ રામાભાઈ પટેલ	૨૮૩		મનોરમાઈ પટેલ
૭૧ હંશિરલાલ મોતીલાલ પટેલ	૨૮૨	૧૦૮ અતુરજી હજી મહમાણા	૨૬૨
૭૧ નરસિંહદાસ દારીરામ કેળવ	૨૮૧	૧૦ અંબાલાલ મુળજીભાઈ પાટક	૨૬૧
૭૩ ભાઈશંકર નામણુશંકર પંડ્યા	૨૮૧	૧૦ ભવનજી હાઈ બાગેડ	૨૬૧
૭૩ શાંતિલાલ સોમેશ્વર શુક્લ	૨૮૧	૧૦ નવીનચંદ મણીલાલ પેડયા	૨૬૧
૭૫ પ્રભુભાઈ રણુજીભાઈ પટેલ	૨૮૦	૧૦ આલ્લાલ સારાભાઈ પટેલ	૨૬૦
૭૬ ગીમનલાલ ગોપીનાથ જોષી	૨૭૯	૧૩ ગાંધીઅમલ મંગળદાસ વિનોદ	૨૬૦
૭૬ ગુલામભાઈ હજીભાઈ બાગેડ	૨૭૯	૧૫ મુલજી ઉમરભાઈ મનસુરી	૨૫૮
૭૬ નામણુભાઈ કેશવજીલ પગ	૨૭૬	૧૧ મુળાભાઈ મંગળલાલ જાની	૨૫૭
૭૬ સોમગર ગોપાળગર અનિ	૨૭૬	૧૬ પાલિલ રામાભાઈ વાયેલા	૨૫૭
૮૦ અમનલાલ અંગાજી પટેલ	૨૭૮	૧૬ શંકરલાલ સાકેશ્વર ત્રિવેદી	૨૫૭
૮૦ મંગળજી ધનેશ્વર અધ્યય	૨૭૮	૧૯ અનુપ્રસાદ ભાઈશંકર દવે	૨૫૬
૮૨ શંકરલાલ સુનીલાલ દવે	૨૭૭	૧૯ આદિત્ય દામેદર	૨૫૬
૮૩ જીરક ગીરજાભાઈ પટેલ	૨૭૫		ઉપાધ્યાય
૮૩ યુરસોતમ મેલનજીલ ત્રિવેદી	૨૭૫	૧૯ મણિલાલ મંગળદાસ પટેલ	૨૫૬
૮૫ રમણજી મહેમંદ મુન્ના	૨૭૪	૧૯ માનગી ગણાજી મોસંકી	૨૫૬
૮૬ રણપતરામ ત્રિકમજી જોષી	૨૭૩	૨૩ ગણિલાલ નાથાલાલ પટેલ	૨૫૪
૮૬ નરસિંહદાસ સદારાવ શ્રીમાળી	૨૭૨	૨૩ મદમદમીઆં ઉગરમીઆં	૨૫૪
૮૬ તુળસીદામ નાગરદાસ દાતીઆર	૨૭૩		મસેદ
૮૯ નરસિંહદાસ નાગરદાસ પરમાર	૨૭૨	૨૩ પનાલાલ મણીશંકર દાદર	૨૫૪
૯૦ હરસનદાસ વાધજીભાઈ બારોટ	૨૭૧	૨૩ સોમાલાલ હીરાલાલ મોંધી	૨૫૪
૯૦ હમજાશંકર કાંતીલાલ દવે	૨૭૧	૨૭ અદેયર દાળા લરવાડ	૨૫૨
૯૦ વસંતલાલ પ્રેમચંદ ગાદ	૨૭૧	૨૭ દિવશંકર મીંગલાલ દવે	૨૫૨
૯૩ અબાજી રાયજી સોલંકી	૨૭૦	૨૭ નટવરલાલ હજીલાલ પટેલ	૨૫૨
૯૩ મંગળજી હીરાલાલ જોષી	૨૭૦	૨૭ રતનમંગ મોતીજી ચોડાણ	૨૫૨
૯૩ પરસોતમ જગનભાઈ પટેલ	૨૭૦	૨૭ રૂપાજી રામાજી પટેલ	૨૫૨
૯૬ સોમાજી રૂપાજી મોયાળીઆ	૨૬૬	૧૩૨ વરમશી રેવા મંગાણી	૨૫૧

૧૩૩	કીપાશંકર મોતીભાઈ દવે	૨૫૦	૧૬૬	કચરાભાઈ ત્રિકમલાલ પરમાર	૨૩૨
૧૩૩	મંગળદાસ મણીલાલ શાહ	૨૫૦	૧૬૬	રમણલાલ મંદુલાલ ત્રિવેદી	૨૩૨
૧૩૩	મુળાજીભાઈ મુંદરભાઈ વણકર	૨૫૦	૧૭૧	ગીરીશંકર ગીરીશંકર રાવળ	૨૩૦
૧૩૩	મોરલીધર જગનલાલ ઉપાધ્યાય	૨૫૦	૧૭૧	હરગોવિંદ અમૃતલાલ પુરોહિત	૨૩૦
૧૩૩	વહાતા લીલા પટેલ	૨૫૦	૧૭૧	માધુસિંહ કાશીસિંહ મોદી	૨૩૦
૧૩૮	કાખાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ	૨૪૬	૧૭૧	મોપટલાલ જગનલાલ ત્રવાડી	૨૩૦
૧૩૮	નરસિંહ હરગોવિંદ મહેતા	૨૪૬	૧૭૫	માધુલાલ વેળીદાસ પટેલ	૨૨૮
૧૪૦	કાખાભાઈ કરસનજી પરમાર	૨૪૮	૧૭૬	કાંતિલાલ હરગોવિંદ ઉપાધ્યાય	૨૨૭
૧૪૦	સોમચંદ કરસનદાસ ચાવડા	૨૪૮	૧૭૭	કદમીશંકર ચનમાળીદાસ	૨૨૧
૧૪૦	વેણા હાથી પટેલ	૨૪૮		બાસ	
૧૪૩	જગનન માણેકલાલ ભટ્ટ	૨૪૭	૧૭૮	અંબાલાલ માધાભાઈ પટેલ	૨૦૭
૧૪૩	જાનજી પીતાંબર પરમાર	૨૪૭			
૧૪૫	હોટાલાલ માણેકચંદ માંધી	૨૪૬			
૧૪૫	જેશંગ ધીરાભાઈ દેસાઈ	૨૪૬		૧ શંકરલાલ તળસીભાઈ પટેલ	૩૬૫
૧૪૭	જગનલાલ મોદનલાલ પટેલ	૨૪૪		૨ રણજીભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૩૪૬
૧૪૭	પરશોતમ જીવાભાઈ પટેલ	૨૪૪		૩ મોદનલાલ નારણદાસ હક્કર	૩૩૩
૧૪૭	રમણલાલ જેઠાલાલ શર્દ	૨૪૪		૪ જયજીભાઈ પુરુષોત્તમલાલ	૩૨૫
૧૫૦	ફેબમદમદ સાહેબખાન	૨૪૩		પટેલ	
	નાગોરી			૫ નરવરલાલ જોત્તમભાઈ પટેલ	૬૧૭
૧૫૦	જેઠાલાલ પ્રભાશંકર દ્વિવેદી	૨૪૩		૬ સુનીલાલ કાશીભાઈ પટેલ	૨૬૫
૧૫૨	નરવરલાલ મોદનલાલ પટેલ	૨૪૧			
૧૫૩	મોગીલાલ નંદાલચંદ શાહ	૨૪૦			
૧૫૩	ગોખરભાઈ જગનભાઈ પટેલ	૨૪૦		૧ રવીમદમદ નાનુભાઈ	૩૦૧
૧૫૩	શીવાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ	૨૪૦		મોમીન	
૧૫૬	આણુભાઈ મંમાનજી	૨૩૯		૨ નર્સીમજી આદમદજી હાયા	૨૭૪
	લોલડીઆ			૩ અંબારખા દમનચાવી શેખ	૨૬૫
૧૫૬	ગાંધીભાઈ જયમંગલભાઈ	૨૩૯		૪ અંબાલીજી મદમદ વેરા	૨૫૭
	વાગંદ			૫ અંબાદુલ્લખ અબ્દુલ્લખરમુમ	૨૪૨
૧૫૬	ગીરધરલાલ નાથાલાલ જગમ	૨૩૯		શેખ	
૧૫૬	ફેરંગટન માર્ટીન હક્કર	૨૩૯			
૧૫૬	મોગાભાઈ અમાચંદ મહેતા	૨૩૯			
૧૫૬	જેશંકર અમૃતલાલ વ્યાસ	૨૩૯		૧ માલીયુદીન અબ્દુલ્લખરમુમ	૮૮૬
૧૬૨	કામળદાસ મુન્નરરામ પંડ્યા	૨૩૮		અનસારી	
૧૬૩	જગનન શંકરલાલ મહેતા	૨૩૭		૨ અદમદ હુમુકભાઈ પટેલ	૮૧૧
૧૬૩	મહેજુખમીઆં મંગામળા	૨૩૭		૩ કદરીમુદીન સમરુદીન મસેક	૪૦૧
	તીરંગીઝી			૪ અસમદસેન સેયદ અદમદ	૩૮૨
૧૬૩	રસાદરામ નાથાલાલ વ્યાસ	૨૩૭		હુખારી	
૧૬૬	મયાનમીંગ રમણજી કોદાર	૨૩૫		૫ અમલનદસેન હેદરહુસેન	૩૫૩
૧૬૬	મોદનભાઈ કાળાભાઈ પટેલ	૨૩૫		હુખારી	
૧૬૮	મદમદખાન મુમતખાન ગોરી	૨૩૩		૬ વાકુળખાન હુસેનખાન પસાણ	૩૨૨

૭ નવાજખાન બીખાંખાન પદાણી	૩૧૮	૧૬ માનુશંકર માણિકલાલ	૩૨૬
૮ મીયાભાઈ અમીજી શેખ	૩૧૭	અતુરવેદી	
૯ સૈયદ કાસમઅલી હસનઅલી	૩૦૯	૧૮ હરિભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ	૩૨૫
ખુખારી		૧૯ પાણિય ચોક્કાન કૈથોલીક	૩૨૪
૧૦ વ્યાસુદીન ફજલુદ્દીન કાઝી	૩૦૪	૧૯ મંગળભાઈ શ્રીધરભાઈ પટેલ	૩૨૪
૧૧ ડામુમીઆં સદુમીઆં બાપી	૩૦૨	૨૧ ચામસ ક્રિસિય કૈથોલીક	૩૨૩
૧૨ સુસેમાન અસારખ સુતાર	૩૦૦	૨૨ છોટાભાઈ હરિભાઈ પટેલ	૩૨૨
૧૩ મુસાબક્ષ ભાઈજી પટેલ	૨૯૮	૨૩ અશુભાઈ નારણલાલ ભટ્ટ	૨૧૭
૧૪ દીલાવર જવામીઆં શેખ	૨૯૨	૨૪ અંબાલાલ જેઠાભાઈ પટેલ	૩૧૬
૧૫ અહમદમીઆં, અહમદમીઆં	૨૮૭	૨૪ કુદેસીંગ વીરાભાઈ વડોદીઆં	૩૧૬
ચૌહાણ		૨૬ યુથાભાઈ મંગળભાઈ બાર્યા	૩૧૫
૧૬ સલાહુદ્દીન અતુમીઆં સૈયદ	૨૮૧	૨૬ પુનમલાલ સાંકળેશ્વર જેપી	૩૧૫
૧૭ ઉસમાન હુલ્લાઈ મલેક	૨૭૫	૨૬ ચંદરભાઈ જીવનભાઈ પટેલ	૩૧૫
૧૮ આદમ ડોરાભાઈ અજવા	૨૭૦	૨૯ દેસાઈભાઈ મોટાભાઈ બાર્યા	૩૧૨
૧૯ ગુલામઅહમદ હરમાનભાઈ	૨૬૯	૩૦ કાળીદાસ સોમાભાઈ કુંભાર	૩૧૧
ચુડગર		૩૦ બીરજલાલ મંગળદાસ લુહાર	૩૧૧
૨૦ કાલામીઆં સરદારમીઆં	૨૬૩	૩૦ નારણભાઈ શીવાભાઈ પટેલ	૩૧૧
મલેક		૩૩ મલીજલાઈ ધુળાભાઈ સોલંકી	૩૧૦
૨૧ અબ્દુલ્લેન સમદુલ્લેન	૨૬૦	૩૪ ફેલીકસ રિક્ટર કૈથોલીક	૩૦૯
ખુખારી		૩૪ અંબાલાલ પ્રભુદાસ પટેલ	૩૦૯
૨૨ રસુલભાઈ અલીભાઈ ભાટી	૨૫૯	૩૪ મોગીલાલ દલપતરામ દાદર	૩૦૯
નડિઆદ સેન્ટર		૩૭ ડામુમીઆં વલીમીઆં કાઝી	૩૦૮
૧ સાંતિલાલ મોતીલાલ શાહ	૨૫૦	૩૮ અર્નેસ્ટ કદાનજી ખિરતી	૩૦૬
૨ ઉદ્દગ્રસાદ અંબાલાલ મહેતા	૨૨૦	૩૮ હરિદર મણીલાલ ત્રિવેદી	૩૦૬
૩ રમણલાલ સોમાભાઈ તલાટી	૨૧૧	૪૦ અર્થસિંહ અલેસિંહ રબારી	૩૦૫
૪ શંતિલાલ મોહનલાલ શાહ	૨૦૬	૪૦ બીરજલાલ ચીમનલાલ સોની	૩૦૫
૫ છોટાભાઈ રામદાસભાઈ પટેલ	૨૦૪	૪૦ ચંદુલાલ છોટાસાલ દફર	૩૦૫
૬ જેઠાભાઈ કુલાભાઈ પટેલ	૨૦૧	૪૩ કાંતિલાલ મથુરભાઈ પટેલ	૩૦૪
૭ કાંતિલાલ મોહનલાલ શાહ	૩૭૬	૪૩ મણિભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ	૩૦૪
૮ મથુરભાઈ પુરુષોત્તમ કુંભાર	૩૬૭	૪૫ પરિતલાલ હરગોવિન્દાસ શાહ	૩૦૩
૯ નરસિંહભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૩૬૬	૪૬ શનાભાઈ ખોડાભાઈ ભોઈ	૩૦૨
૧૦ મોરચનભાઈ રાનાભાઈ પટેલ	૩૫૭	૪૭ જીવનલાલ શંકરલાલ વાળંદ	૩૦૧
૧૧ દેવલાલ પુંગલાલ શાહ	૩૪૪	૪૮ કુલાભાઈ પુંગભાઈ બાર્યા	૩૦૦
૧૧ અમરીતલાલ માણિકલાલ	૩૪૪	૪૮ કાસમમીઆં બકોરમીઆં	૩૦૦
દાદર		ખેલીંગ	
૧૩ શનાભાઈ ત્રીકમભાઈ પટેલ	૩૩૭	૫૦ રણછોડભાઈ રાનાભાઈ ચાવડા	૨૯૯
૧૪ નરહરિલાલ હીરાલાલ શાહ	૩૩૪	૫૦ કાંતિલાલ રાનાભાઈ પટેલ	૨૯૯
૧૫ રમણલાલ ડાહ્યાભાઈ શાહ	૩૩૨	૫૨ શકરાભાઈ જેશંગભાઈ બાર્યા	૨૯૮
૧૬ ચિહાન યુલીઅસ કૈથોલીક	૩૨૯	૫૨ અનુનીલાલ ત્રીકમભાઈ પટેલ	૨૯૮
		૫૨ મણિભાઈ કાળીદાસ પટેલ	૨૯૮

પપપાઉલ ધમેનુએલ પરમાર	૨૯૭	૯૧	રામભાઈ ધધરભાઈ પટેલ	૨૯૭
પપઅબ્દુલભાઈ રેલગાનભાઈ	૨૯૭	૯૩	હીરાલાલ નવજીભાઈ ગોહીલ	૨૯૨
વૈરા		૯૩	વલ્લભજીસિંહ મોહનસિંહ	૨૯૨
પપનણિભાઈ કુલાભાઈ પટેલ	૨૯૬		રાવળજી	
પપઅબ્બાસમીઆ અકબરમીઆ	૨૯૫	૯૩	શોમાભાઈ આપુજી શાહ	૨૯૨
મોહાણુ		૯૩	રામાભાઈ રણુછોડભાઈ વાધરી	૨૯૨
પપસોમાભાઈ કુલાભાઈ દકર	૨૯૫	૯૭	અમીનમીઆ પુનમમીઆ મલેક	૨૯૧
પપમોહન પ્રેમદાસ વૈષ્ણવજીઆ	૨૯૫	૯૭	નાગરલાઈ લાધીલાઈ પરમાર	૨૯૧
૧૧૨જીજીડભાઈ મોટાભાઈ ખારૈયા	૨૯૩	૯૭	શાનિલાલ લલ્લુભાઈ શાહ	૨૯૧
૧૧૩કાંતિલાલ ગીરધરલાલ ભટ્ટ	૨૯૩	૧૦૦	શંકરભાઈ જોષીભાઈ પટેલ	૨૯૦
૧૧૪નર્મદાસંકર દેવરાંકર ભટ્ટ	૨૯૩	૧૦૧	સુલેમાન મુળજીભાઈ ખિસ્તી	૨૭૯
૧૧૫ભીખાભાઈ ડાભાઈ ખારૈયા	૨૯૨	૧૦૧	હરમાનભાઈ કુલાભાઈ કુંભાર	૨૭૯
૧૧૬નટવરજીભાઈ જોડજીભાઈ શાહ	૨૯૨	૧૦૧	અંબાલાલ મનસુખરામ	૨૭૯
૧૧૭પાછ સોમાજી ગોહીલ	૨૯૧		તપોધન	
૧૧૮યતુરભાઈ છોટાભાઈ પટેલ	૨૯૧	૧૦૪	ગોરધનભાઈ ધુલાભાઈ પટેલ	૨૭૮
૧૧૯રણુછોડભાઈ મોતીભાઈ પટેલ	૨૯૧	૧૦૪	મુણવંતરાય આપાલાલ પટેલ	૨૭૮
૧૨૦જયંતિલાલ છગનજીભાઈ દવે	૨૯૦	૧૦૪	મોહનલાલ ઝીલાભાઈ વાળંદ	૨૭૮
૧૨૧અંબાલાલ મોતીભાઈ પટેલ	૨૯૦	૧૦૭	સુનીલાલ રણુછોડદાસ કુંભાર	૨૭૭
૧૨૨આપુભાઈ હીરાલાલ શાહ	૨૯૦	૧૦૭	રમજીભાઈજીતમભાઈસોલંકી	૨૭૭
૭૨૨મણીલાલ જોભાઈ ખારૈયા	૨૯૯	૧૦૭	કેચનજીભાઈ ભીખાભાઈ સોની	૨૭૭
૭૩૩રમાનભાઈ ભાઈજીભાઈ	૨૯૮	૧૦૭	રંગજીભાઈ દેશવજીભાઈ સોની	૨૭૭
પટેલ		૧૦૭	અંબાલાલ રણુછોડભાઈ દાકર	૨૭૭
૭૪૪ધીરજીભાઈ નરૈતમ ભટ્ટ	૨૯૭	૧૧૨	પ્રભાતસીંગ છવાભાઈ ગરા-	૨૭૬
૭૫૫એન્ સોમાભાઈ ખિસ્તી	૨૯૭		શીઆ	
૭૬૬રામભાઈપાદસંગભાઈ પરમાર	૨૯૭	૧૧૨	માણેકજીભાઈ જોડીદાસ મેહતા	૨૭૬
૭૭૭નટવરજીભાઈ ભોગીજીભાઈ પટેલ	૨૯૭	૧૧૨	ભવાનીશંકર રામચંદ્ર પાદક	૨૭૬
૭૮૮જાલાભાઈ દેશવજીભાઈ શેક્ત	૨૯૭	૧૧૫	કુલાભાઈ સોમભાઈ ખીન	૨૭૫
૭૯૯યોસફ ત્રિકમ કેથોલીક	૨૯૬		અડુલાઈ પટેલ	
૮૦૦નુમાનભાઈ મંગળજીભાઈ પટેલ	૨૯૬	૧૧૫	જયંતિલાલ આસાશંકર પાદક	૨૭૫
૮૦૧ધીરજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૯૬	૧૧૭	આસાભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ	૨૭૩
૮૦૨સંદલાલ સુનીલાલ દાકર	૨૯૬	૧૧૭	હિસમાનમીઆ લાલમીઆસેમ	૨૭૩
૮૦૩મણીલાલ પુરષોત્તમ દકર	૨૯૬	૧૧૯	છોટાલાલ કાશીભાઈ ખારૈયા	૨૭૨
૮૦૪રાયજી કુલાજી ખાંટ	૨૯૫	૧૨૦	દેશવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ	૨૭૧
૮૦૫નટવરજીભાઈ મણીલાલ શાહ	૨૯૫	૧૨૦	પુરષોત્તમજીભાઈ શીવાભાઈ પટેલ	૨૭૧
૮૦૬અવજીભાઈ આપુલાલ દકર	૨૯૫	૧૨૦	અમૃતજીભાઈ છોટાજીભાઈ શાહ	૨૭૧
૮૦૭મંગળજી સોમાજી ખારૈયા	૨૯૪	૧૨૦	નટવરજીભાઈ દેશવજીભાઈ શાહ	૨૭૧
૮૦૮શિયાભાઈ જગજીભાઈ દવે	૨૯૪	૧૨૪	અંબાલાલ લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૭૦
૮૦૯ધીરજીભાઈ ખુશાલજીભાઈ પટેલ	૨૯૪	૧૨૫	માચાજી નારણજી ખારૈયા	૨૬૯
૮૧૦કાંતિલાલ માણેકજીભાઈ શાહ	૨૯૪	૧૨૫	મોહનજીભાઈ મોતીજીભાઈ આંપા	૨૬૯
૮૧૧અંદુલાલ મણીલાલ ધોરા	૨૯૪	૧૨૫	મણીજીભાઈ માણેકજીભાઈ જાની	૨૬૯

૨૬૬	મોતીજી હાથીજી વાઘેલા	૨૩૨	૩૦૫	જયંતિલાલ મુનીલાલ દરજી	૨૨૧
૨૬૬	અખટલભાઈ અરમલભાઈ વહોરા	૨૩૨	૩૦૫	ધરમાઈલખીઆ અમીરમીઆ મલેક	૨૨૧
૨૭૪	ઇદ્રસિંહ ઉદયસિંહ છાસડીઆ	૨૩૨	૩૦૫	ખુશાલભાઈ લલ્લુભાઈ પાણુ- વાડીઆ	૨૨૧
૨૭૪	ગાવાજી માનસંગ દોડીઆ	૨૩૧			
૨૭૪	મોહનભાઈ ભીખાભાઈ કાછીઆ	૨૩૧	૩૦૫	અંબાલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૨૧
૨૭૪	કુલાભાઈ વ્યાપુજીભાઈ પટેલ	૨૩૧	૩૦૫	શંકરભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૨૧
૨૭૪	કાન્તિભાઈ કાશીભાઈ પટેલ	૨૩૧	૩૧૧	રામાભાઈ ઉમેદલાઈ પટેલ	૨૨૧
૨૭૪	પુરયોત્તમભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	૨૩૧	૩૧૧	શાંતિલાલ મનમુખરામ પુરોહિત	૨૨૧
૨૭૪	ગણેશ કાળાભાઈ વણકર	૨૩૧	૩૧૩	પ્રતાપસિંહ વહાલજી બારૈયા	૨૨૪
૨૮૧	નુલેમાન લુકભાઈ ખિસ્તી	૨૩૦	૩૧૩	બાવાજીભાઈ બકોરભાઈ બોઈ	૨૨૪
૨૮૧	સાધલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૩૦	૩૧૩	મોરંધનભાઈ ગોકળભાઈ પટેલ	૨૨૪
૨૮૧	ડાહ્યાભાઈ પુરયોત્તમદાસ પટેલ	૨૩૦	૩૧૩	જશભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ	૨૨૪
૨૮૧	નાથાભાઈ ઇચ્છાભાઈ પટેલ	૨૩૦	૩૧૩	રસુલભાઈ હસનભાઈ વહોરા	૨૨૪
૨૮૧	સોમાભાઈ શીયાભાઈ પટેલ	૨૩૦	૩૧૮	રણછોડભાઈ રેવનદાસ કડીઆ	૨૨૩
૨૮૧	રતનલાલ શંકરલાલ વાળંદ	૨૩૦	૩૧૮	પુનભાઈ હરિભાઈ કુંભાર	૨૨૩
૨૮૭	હીકમતમીઆ મહમદમીઆ મલેક	૨૨૬	૩૧૮	નાથાભાઈ મુળજીભાઈ પાટ- ણુવાડીઆ	૨૨૩
૨૮૭	મીરસાખમીઆ પુંગમીઆ મલેક	૨૨૬	૩૧૮	રાવજીભાઈ છાટાભાઈ પટેલ	૨૨૩
૨૮૭	રેવાજી શંકરજી પાટણુવાડીઆ	૨૨૬	૩૧૮	શંકરભાઈ ધુળાભાઈ પટેલ	૨૨૩
૨૮૭	અંબાલાલ મધુરભાઈ પટેલ	૨૨૬	૩૧૮	પુરયોત્તમદાસ ત્રિભોવનદાસ દક્કર	૨૨૨
૨૮૭	મુનીલાલ ઝવેરભાઈ ખીન હરિભાઈ પટેલ	૨૨૬	૩૧૮	ભાઈલાલ મણીલાલ ત્રિવેદી ઝરપશનાભાઈ ડાહ્યાભાઈ ગોલા	૨૨૩
૨૮૭	મગનભાઈ બેહેચરભાઈ પટેલ	૨૨૬	૩૨૫	જમાલભાઈ કરીમભાઈ મનસુરી	૨૨૨
૨૮૭	રણછોડભાઈ પુરયોત્તમભાઈ પટેલ	૨૨૬	૩૨૫	ઝવેરભાઈ ખોડાભાઈ પટેલ	૨૨૨
૨૮૭	ઉદેસંગ દાજીભાઈ રાણા	૨૨૬	૩૨૫	પ્રભાતસિંહ જોડીસિંહ રજપૂત	૨૨૦
૨૮૭	રામજીભાઈ છગનજીભાઈ વાળંદ	૨૨૬	૩૨૫	મેસીલાલ મણીલાલ દાકર	૨૨૨
૨૯૬	કાન્તિલાલ હરિલાલ બ્રહ્મભટ્ટ	૨૨૮	૩૩૦	અંબાલાલ ભગવાનદાસ પટેલ	૨૨૧
૨૯૬	બીમસીંગ રાવસીંગ રાવળજી	૨૨૮	૩૩૦	ડાહ્યાભાઈ રામાભાઈ પ્રગપતિ	૨૨૧
૨૯૬	અંબાલાલ હેમાભાઈ વાળંદ	૨૨૮	૩૩૨	પાઉલ યાકુબ ટ્રેથોલીક	૨૨૦
૨૯૬	મોતીજીભાઈ જુગાભાઈ બારૈયા	૨૨૭	૩૩૨	લલ્લુભાઈ લક્ષ્મણભાઈ પરમાર	૨૨૦
૨૯૬	અંબાલાલ ઝવેરભાઈ કણુખી	૨૨૭	૩૩૨	અંબાલાલ સોમાભાઈ ખીન ગલાભાઈ પટેલ	૨૨૦
૨૯૬	શાલિંગરામ મગનલાલ પંડ્યા	૨૨૭			
૨૯૬	ધનુશ્વરભાઈ હરમાનજીભાઈ પટેલ	૨૨૭	૩૩૨	જવાભાઈ બકોરભાઈ પટેલ	૨૨૦
૨૯૬	સોમાભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૨૭	૩૩૨	કાળીદાસ આશાભાઈ પટેલ	૨૨૦
૨૯૬	ઉમીઆશંકર દામેદર વ્યાસ	૨૨૭	૩૩૭	મંગળજીભાઈ શીયાભાઈ પટેલ	૨૧૬
૩૦૫	સોમાભાઈ જોદાભાઈ બારૈયા	૨૨૬	૩૩૭	જીતસંગ અદેસંગ રોડોડ	૨૧૬

૩૩૭ ગોવિંદલાલ ગોરધનદાસ શાહ	૨૧૬	૩૭૨ કીશોરભાઈ છવાભાઈ પટેલ	૨૦૬
૩૪૦ અમૃતગીરી દીનગીરી ગોસામી	૨૧૮	૩૭૩ કાટાભાઈ છગનભાઈ પટેલ	૨૦૮
૩૪૦ રીંદલદાસ બાદશાહ પંચોળી	૨૧૮	૩૭૪ કુસેનખાન મહમદખાન પદાણુ	૨૦૭
૩૪૦ આશાભાઈ રાનાભાઈ ખીન	૨૧૮	૩૭૪ માણુભાઈ ધુળાભાઈ રોકોડ	૨૦૭
જેઠાભાઈ પટેલ		ખેતીવાડી બાયસ-કોર્સ	
૩૪૦ દેસાઈભાઈ મંગળભાઈ પટેલ	૨૧૮	૧ મથુરભાઈ કોલાભાઈ પગી	૨૪૬
૩૪૦ રીંદલકાઈ રામાભાઈ પટેલ	૨૧૮	૨ સદ્ગુલાઈ નાગરભાઈ પગી	૩૨૮
૩૪૦ મણીભાઈ નાનાભાઈ રાજ	૨૧૮	૩ મંગળભાઈ ક્રીષ્ણભાઈ વાધરી	૩૦૪
૩૪૦ મણીલાલ છગનલાલ સુયાર	૨૧૮	૪ મજાભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૩૦૦
૩૪૭ મણુપતરામ ભુક્ષાભાઈ રાવળ	૨૧૭	૫ મહીજીભાઈ નારાભાઈ વાધરી	૨૬૬
૩૪૮ અંબાલાલ આશાભાઈ કુંભાર	૨૧૬	૬ શંકરભાઈ રામાભાઈ વાધરી	૨૮૬
૩૪૮ ગોવંદપલાલ ગોપાળભાઈ	૨૧૬	૭ અણ્ણકારભાઈ રાઈજીભાઈ બોધ	૨૭૧
સુહાર		૮ મજાભાઈ સુનીલાલ પટેલ	૨૬૫
૩૪૮ શંકરભાઈ દેવજી પટેલ	૨૧૬	૯ છવાભાઈ કાલાઈભાઈ વાધરી	૨૬૪
૩૪૮ શંકરભાઈ સોમાભાઈ ખીન	૨૧૬	૧૦ અંબાલાલ જવેરભાઈ પટેલ	૨૬૧
લક્ષ્મીદાસ પટેલ		૧૧ કાટાભાઈ છગનભાઈ પટેલ	૨૫૮
૩૪૮ જેઠીયુંગ રામચંદ્ર રાજ	૨૧૬	૧૨ સોમાજી રામાજી પગી	૨૪૮
૩૪૮ હર્ષશંકર મગનલાલ ત્રિવેદી	૨૧૬	૧૩ ભાવીભાઈ મંગળભાઈ પગી	૨૪૨
૩૫૪ જાંણીલાલ જેશંકર ભટ્ટ	૨૧૫	૧૪ ગમનાદાસ ધોરીભાઈ પટેલ	૨૨૭
૩૫૪ ખુલ્લભાઈ પુલાભાઈ પરમાર	૨૧૫	૧૫ સિવાભાઈ ચતુરભાઈ પગી	૨૩૬
૩૫૪ આશાભાઈ રાનાંભાઈ ખીન	૨૧૫	૧૬ મંગળભાઈ સોમાભાઈ વાધરી	૨૨૮
ભલાભાઈ પટેલ			
૩૫૪ સુનીભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ	૨૧૫	ઉડું-ગુજરાતી	
૩૫૪ દરમાનભાઈ દાથીભાઈ પટેલ	૨૧૫	૧ ગુલામહંદર મુકદ્દરઅલી સૈયદ	૨૬૨
૩૫૪ રાવજીભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૧૫	૨ અખંદુલમજીદ મહમદકુસેન શેખ	૨૬૦
૩૬૦ ભાઈલાલ ગદાશંકર શેલત	૨૧૪	૩ મહમદમહુસેન ગુલામહુસેન શેખ	૨૪૭
૩૬૦ ઉમાબાઈશંકર નાયજીભાઈ	૨૧૪	૪ ગુલામહુસેન જુહુમીયાં મલેક	૨૪૦
તવાડી			
૩૬૦ દરિયાંશંકર પુરગોતમ ત્રિવેદી	૨૧૪	ગુજરાતી-ઉડું	
૩૬૩ વપાસીનગીઆ બાપુનીઆ મલેક	૨૧૩	૧ રસુલમીયાં અહમદમીયાં	૩૬૭
૩૬૪ લીરાભાઈ કન્યાણુ જોગ	૨૧૨	હાકોર	
૩૬૪ ગોવિંદલાલ જટાશંકર પંડ્યા	૨૧૨	૨ સદ્ગમીયાં મહમદમીયાં સૈયદ	૨૮૦
૩૬૪ રામચંદ્ર દાઈભાઈ પરમાર	૨૧૨	૩ સુબાગીયાં અમીરમીયાં સૈયદ	૨૭૬
૩૬૪ પુરગોતમ વાઘજીભાઈ ખીન	૨૧૨	૪ હમામખાન હિમરાવખાન પદાણુ	૨૭૨
ભાઈજીભાઈ પટેલ		૫ મહમદખાન નાયુખાન પદાણુ	૨૬૩
૩૬૮ જમલિલાલ બાપુલાલ પરીખ	૨૧૧	૬ અખંદુલમજીદ અખંદુલદરમાન	૨૫૪
૩૬૮ રતિલાલ મોતીરામ પંડ્યા	૨૧૦	હાગી	
૩૬૮ ચતુર કીશોરભાઈ પટેલ	૨૧૦		
૩૬૮ હસેશંકર ચતુરભાઈ મોલંકી	૨૧૦		

ધનામપત્રક

ખેડા જિલ્લો

વાંદવાળી	મિ. કાળીદાસ લખાભાઈ મેન્થરે	૬-૬-૦	કન્દાશાળાની બાળાઓને કાપડ વહેંચ્યું.
	મિ. છોટાભાઈ ખુશાલભાઈએ મિત્રમંડળ તરફથી	૨૫-૦-૦ ૯-૧૨-૬	સાફ કામ કરનાર બાળા- ઓને પુસ્તકો તથા પાલા વહેંચ્યા.
	ગામલોકો તરફથી	૫૫-૦-૦	દરેક સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ- ને જમાડ્યા.
રાણીઆ	દાકોર સાહેબના કારભારી મિ. મનસુખલાલ સામળદાસ પટેલે	૧૫-૦-૦ ૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા તથા પુસ્તકો વહેંચ્યા.
આરારી	મેન્થર ફતમાનસાઈ જીવા ભાઈ પટેલે	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સૈજપુર	પટેલ કુસાભાઈ શંકરભાઈએ "	૬-૦-૦	બાળાઓને કાપડ તથા પતારાં વહેંચ્યા.
ગામડી	પા. નારણભાઈ પરસોતમદાસ	૨૮-૦-૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
અંધજ	પટેલ શનાભાઈ અયુરભાઈએ	૬-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
કદાનવાડી	પટ્ટીયાર હાથીભાઈ લગવાન- ભાઈએ	૨૦-૦-૦	"
	પટ્ટીયાર હીમતસીંગ કાલક- બાવાએ	૨૦-૦-૦	"
	જીવાણી તળાવીદાસ જગજીવને	૨૦-૦-૦	"
સોડપુર	પરમાર બળોપસંગ સોમા ભાઈએ	૩૫-૦-૦	" તથા મિહા- ઈ વહેંચી.
ભોજકુવા	મિ. કાળીદાસ રણછોડભાઈ પટેલે	૨૦-૦-૦	"
	મિ. મંગળભાઈ જીવરામસુયારે	૧૫-૦-૦	"
	ભાઈ રૂપાં મોસાઈ નારણગર- ની વિધવાએ	૧૫-૦-૦	"
	સુથાર મોમાભાઈ મોતીભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
	પા. હરમાનભાઈ જવરભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
	આરેયા મોતીભાઈ મોમાભાઈએ	૧૫-૦-૦	"
	ગામ લોકોએ	૧૮-૦-૦	"
	વધારીના પટેલ નારણભાઈએ	૧૪-૦-૦	પિત્તળના પાલા રકાબી વહેંચ્યા.

કલ્પગરી	ચાંગાના પટેલ જગનનાથજીએ ભાઈના પુત્રના લગ્ન પ્રસંગે	૮-૦-૦	ચાંગાઓને જર્મનના પ્યા- લા તથા સીવણુ ફંડમાં આપ્યા.
દેવગી	સ્વ. ધનજીભોજેન ભાઈલાલ- ના અવસાન નીમિત્તે : સ્વ. મનસુખ : કરસનદાસના અવસાન નિમિત્તે સ્વ. ડાહ્યાભાઈ ધુળાણના અ- વસાન નીમિત્તે ફકર અંબાલાલ લલ્લુભાઈ એ શા. સુનીલાલ જોડાલાલે રોહિત લલ્લુરામ અંબારાને સુથાર છોટાલાલ મોતીરામે આમ દિવાળી પા. ચતુરભાઈ ગીરધરભાઈની વિધવાએ આમયોદાએ	૮-૦-૦ ૮-૦-૦ ૮-૦-૦ ૦-૮-૦ ૦-૧૨-૦ ૧-૦-૦ ૦-૮-૦ ૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. " " પતાસાં વહેંચ્યાં. દૂધ છોકરાંને પાંચુ. વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
દેવતજ	આરંભ ગોપાળજી ગોખરજીએ પા. સુનીલાલ છામણએ	૫-૦-૦ ૩-૦-૦ ૨-૦-૦ ૧-૦-૦ ૩-૧૨-૦	શાંગાના વાર્ષિક સમાર- બને દિવસે વિદ્યાર્થીઓ- ને મિદાઈ વહેંચી. વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. પતાસાં વહેંચ્યાં તથા રુકાઉટ ફંડ તથા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ પડીઓ વહેંચી અંત્યજ તથા ગરીબ છો- કરા છોકરીઓને ધનામ વહેંચ્યાં.
જતાડ	આરંભ કમિટિના મેમ્બરોએ : કાઉન્સિલર સાહેબ મહેરજાન રણજીડભાઈ પરસોતમદાસ પટેલે મિ. એન. વા. પદાન મ્યુનિ- કાઉન્સિલરે	૬-૦-૦ ૩-૩-૦ ૩-૦-૦ ૧-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. મ્યુ. ગુ. પ્રા. શાળા નં. ૪ ના વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યાં, તથા પતાસાં વહેંચ્યાં. ફુડ્ડ કન્યાશાળા નં. ૨ માં પતાસાં વહેંચ્યાં.
ઉત્તરમંડા	રીટાપડ પેન્સનર માસ્તર પટેલ ચતુરભાઈ સામળભાઈએ	૮૦૮-૦-૦	શાળાને કમ્પાઉન્ડ બાંધી આપ્યું તથા પાણીની પરખ ગેસાડી.
સામરખા	શા. ગોવંદનદાસ જગનલાલે	૧૨-૦-૦	રૂકૂલ તથા કન્યાવર્ગમાં પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
નવાગામ	મિ. જોડાભાઈ ગોપાળદાસ પટેલે	૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.

બાળાઓમાં લઘુણી માટે

મંજુર થએલાં પુસ્તકો

ગૃહવ્યવસ્થાની વાતો	૦-૬-૦	જયાના પત્રો	૦-૬-૦
સુખી ઘર	૦-૩-૦	સુધકતા-સુંદરતા	૦-૮-૦
ભરતશુથણ	૦-૧૦-૦	પારસી વાનીઓ	૦-૬-૦
રઝિયાબેગમનું ચરિત્ર	૦-૩-૦	લીલીની આત્મકથા	૦-૩-૦
સ્ટવનું શાસ્ત્ર	૦-૩-૦	ખાચણાં	૦-૫-૦

વધુ માટે સૂચીપત્ર મંગાવો

સ્ત્રીસાહિત્યમંદિર, કેળાપીઠ-સુરત

સ્ત્રીશક્તિ મંજુર થએલું અઠવાડિક છે,
તેથી

અમદાવાદ મ્યુનિ. સ્કૂલબોર્ડ	તેની	૧૭	નકલ લે છે.
ભરૂચ જિલ્લા સ્કૂલબોર્ડ	„	૧૦	નકલ મંગાવે છે.
ભુનાગઢ વિદ્યાધિકારી સાહેબ	„	૧૦	નકલ મંગાવે છે.
નડિઆદ મ્યુ. સ્કૂલબોર્ડ	„	૪	નકલ મંગાવે છે.
સુરત જિ. સ્કૂલબોર્ડ	„	૧૧	નકલ મંગાવે છે.

આપ પણ આપની કન્યાશાળા માટે મંગાવો.

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫)

નમુનો મફત

સ્ત્રીશક્તિ ઑફિસ, કેળાપીઠ-સુરત

મેસર્સ ક્રાંતિશાલ ને સોમેશ્વર કૃત નવો, અલ્યાસક્રમ પ્રમાણનાં		ને બીજાં ધોરણવાર પુસ્તકો વાપરે:-	
મંજુર થએલાં:-		કુદરતનો અલ્યાસ:-	નવીન બાળોપયોગચિત્ર
ધરણું નાચું ૦-૪-૬		ને પદાર્થપાકો .	ધો. ૪ થું ૦-૪-૦
નવીન બાળનાચું ૦-૨-૬		કન્યા વ. ફા. માટે ૦-૮-૦	,, ૩ થું ૦-૩-૦
નવીન બાળભૂમિતિ		,, ધો. ૫ થું ૦-૬-૦	,, ૨ થું ૦-૨-૦
,, ધો. ૪ થું ૦-૪-૦		,, ,, ૪ થું ૦-૫-૦	,, ૧ થું ૦-૨-૦
,, ,, ૩ થું ૦-૨-૬		,, ,, ૩ થું ૦-૪-૦	,, ૧ થું ૦-૨-૦
,, ,, ૨ થું ૦-૨-૬		,, ,, ૨ થું ૦-૩-૦	,, ૧ થું ૦-૨-૦
,, ,, ૧ થું ૦-૨-૦		,, ,, ૧ થું ૦-૨-૦	,, ૧ થું ૦-૨-૦
,, ,, બા. વ. ૦-૨-૦			તમા બા. વ. } ૦-૨-૦

લખો:- ઈશ્વરલાલ મગનલાલ શાહ, શાહપોર-સુરત.

શાળોપયોગી પુસ્તકો: બાલોપયોગી પુસ્તકો:

ભૂમિતિની ભૂમિકા ૦-૪-૦	÷ મોજાડીનાં મૂલ્ય ૦-૨-૬
* ખેડા જિલ્લાની ભૂગોળ ૦-૨-૬	÷ લાકડાના પોપટ ૦-૧-૦
આશુંદતાલુકાની ભૂગોળ ૦-૧-૬	x મહાસત્રાટ ચંદ્રગુપ્ત ૦-૨-૦

÷ વાળી. મુંબઈ, ઈલાકાના સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી પાઠ્ય-પુસ્તક તરીકે અને ÷ વાળી ધનામ લાયબ્રેરી તરીકે મંજુર કરેલી છે.

* મુંબઈના સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી વિદ્યાર્થીની લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલી છે.

સી. એચ. દવેની કૃપા, :

બુકમેસર્સ એન્ડ પબ્લિશર્સ, આણંદ.

રફોલામાં આલતી એકસસોઈઝ દરેક જાતની દેશી કાગળમાં તેઓને મનપસંદ સસ્તી કિંમતે તૈયાર કરી આપીશું. વહેપારી અગર રફોલાના નામ સહિત સસ્તા ભાવે તૈયાર કરી આપીશું. રફોલાને લગતી રેસાનરી મળશે. "૮૦ પેજસ નોટબુક ભાવ રૂ. ૬૫. એકઝામીનેશન બુક રૂ. ૧૫. પાકી એક ઘાતી બુક રૂ. ૧૮) ઉપર મુજબના ઘોસના ભાવો છે."

વધુ માટે લખો:-

શ્રી કૃષ્ણ પપર માટે,
તાંવર રોડ-સુરત.

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી સર્વેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ના બંધુઆરથી જાહેર-ખબરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
૭ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
૩ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૮

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષક બંધુ બહેનોને ખુશખબર

“ મહેતાજી ”

શાળાપયોગી ત્રૈમાસિક ગયા વર્ષથી શરૂ થયું છે.

શિક્ષકો માટે સ્વાશ્રયથી શરૂ કરેલું આ નવિન માહસ છે.

તેની અંદર કેળવણીખાતાના આદર્શભૂત શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ જેવા કે વિદ્વાન અધિકારીઓ જે મહેતાજીઓના જીવનચરિત્રો આપવામાં આવે છે. તેથી ઉત્તમ ચરિત્રોનાં જ્ઞાન અને અનુભવનો લાભ મળે છે; એ સિવાય ઉત્સાહી શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓના અનુભવી લેખો, શાળા વિષયક પ્રાથમિક નોંધો, પુસ્તકપરિચયો, વિવેચનો, ચર્ચાપત્રો ને સમાચારો આપવામાં આવે છે. આ નવા ત્રૈમાસિકથી શિક્ષકોને સ્વમાનની ઝાંખી થાય છે. ઘણા મહેતાજીઓએ શુભેચ્છા દર્શાવી છે. વાર્ષિક લવાજમ ટપાલ ખર્ચ સહિત માત્ર બાર આના છે.

તંત્રી—નાનચંદ જશરાજ વખારીઆ

તાલુકા સ્કૂલમાસ્ટર, વેરાવળ—(કાઠિયાવાડ)

ટુંક પગાર મેળવતા શિક્ષકોને અમુલ્ય તક

—: અને યેવડો લાભ :—

“ એક પંથ હો કાજ ” એ કહેવત અનુસાર તમારા ચાલુ વ્યવસાયમાં લમને સર્વીશો મદદ કરતી શીવણ વેતરણ કંપા, મે વેકેશનની પડતી રજાઓમાં નજીવા ખર્ચે સાધ્ય થઈ શકે એ હેતુથી શિક્ષકોના જ લાભાર્થે સ્પેશિઅલ મે વેકેશન કલાસ ઉઘાડવામાં આવ્યો છે. લક્ષ્મી આંદલો કરવા આવે ત્યારે રચે મોહું ધોવા જતા !

વધુ વિગત માટે સુવાચનાની ટ્રિકિટ મોકલી મે વેકેશન ક્લાસનું પ્રારંભિક સંભાગો.

એસ. પી. જી. જી. ડી. એમ. (લંડન)

પ્રિન્સિપાલ.

ધી વિક્ટોરીયા ટેલરીંગ એન્ડ કન્ટ્રીંગ કોલેજ,

હાઈ એડ્વિસ—પુના ૨.] [પ્રાય કોલેજ—સેરાંગકોટ (કાઠિયાવાડ)

ભૂગોળશિક્ષણ ઉપર નવીન પ્રકાશ પાડવા માટે નીચેનાં
ભૂગોળનાં યુસ્તકો વાપરો.

મુંબઈ ઇલાકો.

કર્તા

અમૃતલાલ મોહનલાલ પરીખ, બી. એ.

હૈદરાબાદ, ઉમરેડ ન્યુબ્રિટી ઇન્સ્ટિટ્યુશન,

કિંમત ૦-૫-૦

ભૂગોળ શિક્ષણની આધુનિક ભાવના મુજબ પ્રદેશીય પદ્ધતિ પ્રમાણે રચાયેલી ભૂગોળ. ઇલાકાના સામાન્ય વર્ણન સાથે પ્રાકૃતિક ભૂગોળની હકીકત આપેલી છે. જિલ્લાને રાજકીય વિભાગ પ્રમાણે ગોઠવ્યા નથી, પણ એક કુદરતી વિભાગમાં આવેલા જિલ્લાઓ સાથે લીધા છે. આ પદ્ધતિથી વિદ્યાર્થીઓ દરેક કુદરતી વિભાગની આબોહવાની અને તેના પાકની હકીકત સારી રીતે સમજી શકશે. આખા ઇલાકાનું વર્ણન કર્યા પછી પ્રાકૃતિક રચના, આબોહવા, પાક, દુનનરહદોગ, લોકો અને વેપાર વિગે હકીકત આપેલી છે.

આ પુસ્તકમાં મુંબઈ ઇલાકાની સાથે ગુજરાતની સંપૂર્ણ હકીકત આપેલી હોવાથી ત્રીજા અને ચોથા ધોરણમાં જે જીવાં પુસ્તકો ખરીદવાની જરૂર પડશે નહિ.

ઉત્તર વિભાગના મે. એન. યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબના પત્ર નં. ૧૧૦૩૪ તા. ૫-૧૨-૩૪ થી આ પુસ્તક પ્રાયમિક શાળાઓ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે મંજૂર કરવામાં આવેલું છે.

ગુજરાતી ધોરણ ૫ થી ૭ માટે

દુનિયાની સરળ ભૂગોળ.

કર્તા

અમૃતલાલ મોહનલાલ પરીખ, બી. એ.

કિંમત ૧-૨-૦.

પુસ્તકના પહેલા ભાગમાં હિંદુસ્તાન અને દુનિયાના ખંડોની હકીકત પ્રદેશીય પદ્ધતિ પ્રમાણે સરળ ભાષામાં આપેલી છે. દુનિયાના કુદરતી વિભાગો, મનુષ્યજીવન અને મનુષ્યના ધંધા ઉપર ખાસ લક્ષ આપવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકના બીજા ભાગમાં પ્રાકૃતિક ભૂગોળની સંપૂર્ણ હકીકત આપેલી છે.

પ્રગટકર્તા,

લૅંગમૅન્સ, ડીન, એન્ડ કંપની લિમિટેડ.

૫૩, નિકોલ રોડ, મુંબઈ.

તા. ૬. આ પુસ્તક સંબંધી પત્રવ્યવહાર પ્રગટકર્તા સાથે કરવો.

ગણિત-ભૂમિતિ-નામું

* મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ તેમજ પશ્ચિમહિંદ એજન્સિએ *
પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ કે લાયઝેરીબુક તરીકે મંજૂર કર્યાં છે.

* કુમાર ગણિત ભાગ પહેલો X

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૬-૦]

નવી નવમી આવૃત્તિ

નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ ભૂમિતિ
તેમજ બીજા વધારા સાથેનું. બાળકોને
અતિશય ગમ્યું છે !

* કન્યાગણિત ભાગ બીજો X

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧૦-૦]

નવી છઠ્ઠી આવૃત્તિ

ચોથા ધોરણથી કોલેજ સુધીની
બાળાઓ માટે. વ. ફ. પરીક્ષાના પ્રશ્નો
સાથેનું. બાળાઓને અતિશય ગમ્યું છે !

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો અ X

[નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સુધારેલી ચોથી આવૃત્તિ, ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૬-૦]

[ત્રીજા ધોરણ સુધીના છોકરા તથા છોકરીઓ બંને માટે ઉપયોગી].

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર ગણિતો

* અનડાગણિત ધોરણ બીજું X [કુમારગણિત ધોરણ બીજું] રૂ. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છોકરા તથા છોકરીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનડાગણિત ધોરણ ત્રીજું X [કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું] રૂ. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, આ., છોકરા તથા છોકરીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનડાગણિત ધોરણ ચોથું [કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું] રૂ. ૦-૪-૬

[ભૂમિતિ વિકાસ અને નામા સાથેની બીજી આવૃત્તિ]

* અનડાગણિત ધોરણ છઠ્ઠું X [છોકરાઓના છઠ્ઠા ધોરણ માટે] રૂ. ૦-૫-૦

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે બીજાં પુસ્તકો

* અનડાનામું ભાગ પહેલો X [ધરનો હિસાબ, બી. આ.] રૂ. ૦-૩-૦

[ધો. ૪, ૫ ને ૬ છોકરા તથા છોકરીઓ બંનેને ઉપયોગી]

* અનડાનામું ભાગ બીજો X [દુકાનનો હિસાબ, બી. આ.] રૂ. ૦-૪-૦

[ધોરણ ૭ તથા વ. ફ. પરીક્ષાના છોકરાઓને ઉપયોગી]

અનડાભૂમિતિ ભાગ પહેલો [ત્રીજી આવૃત્તિ] રૂ. ૦-૨-૦

[બાળવર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધીના છોકરા તથા છોકરીઓને ઉપયોગી]

* અનડાભૂમિતિ ભાગ બીજો [ત્રીજી આવૃત્તિ] રૂ. ૦-૨-૦

[ચોથા ને પાંચમા ધોરણના છોકરા તથા છોકરીઓને ઉપયોગી]

* સરલ બાળચોથી * [૧૩ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦ નામ તેવાજ ગુણ છે.]

ટીપ્પણ:—વાપરનારાં મુક્ત કંઠે વખાણે છે. એકવાર મંગાવી ખાતરી કરો. નકલો માટે
નોંચેને શીરનામે લખો. સાથે કમિશન ને બીજી ઘણી અનુકૂળતા.

રત્નશી પુરુષોત્તમ અનંડા.

હેડમાસ્ટર, મેરીઆલિન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બેરસડ.

વિદ્યાર્થીઓના લાભાર્થે

કિંમતમાં ઘટાડો

લેખનકળા-કોપિયુક

પાછળ અક્ષરો કૂટે નહિ તેવા ઉત્તમ કાગળ પર છાપેલી

૨૪ પાનાં છતાં

કિંમત દોઢ આનો

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી, શિક્ષકવર્ગમાં માન્ય
થયેલી અને વિદ્યાર્થીઓને વિભૂષિત થતી અમારી
લેખનકળા કોપિયુકો માટે આજેજ લખો.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી

લેખનકળા-કોપિયુક

માધ્યમિક શાળા માટે

નંબર ૧ થી ૩

કિંમત દોઢ આનો

ખાતાએ મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ ભાગ પહેલો

૪૮ પાનાં છતાં

કિંમત દોઢ આનો

દેશીહિસાબને નામે આજકાલ રાફડો ફાટી નીકળ્યો છે
માટે બીજા ખરીદ કરો તે પહેલાં મંજૂર કરેલા ભાગશો
તો આપની ખાત્રી થશે.

એન. ડી. મહેતા એન્ડ કું.

નં. ૩૬૭ કાલ્યાણેવી રોડ-મુંબઈ ૨.

- જાહેરખબર -

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માગી લો.

ગજરાવાળા ગુજરાતી કોપિબુક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કોપિબુક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાડુ કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો
નીચે બતાવેલા સરનામે લખો:

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
ગાંધીરોડ, રતનપોળને નાકે,
અમદાવાદ.

૩

વસ્તુ દરેક શાળામાં જોઈએજ

ગાંડીવના બાળસાહિત્યનો પૂર્ણ સટ. ચોપન ચોપડીઓ બહાર પડી છે. તેમાંની ૫૦ મંજુર થઈ ગઈલી છે તે બીજી મંજુર થવા ગઈ છે. ચોપડીઓ સસ્તી, સુંદર સુખોદક અને સર્વ પ્રશંસિત છે. આખો સટ લગભગ ૧૪૭ રૂ.નો થાય છે. લિસ્ટ મંગાવ્યાથી મોકલાય છે. અથવા આગલાં શાળાપત્ર લુઓ.

(૨)

ગાંડીવ બાળપ્રખવાડિક દર ૧લી અને ૧૬મીએ ટકોરાબંધ બહાર પડે છે. લવાજમ ફક્ત રૂ. પાંચ ૮૦ ખ૦ તથા બેટ પુસ્તક સાથે ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિતગમ્મત, ક્રામડા, વાર્તાઓ જે લુઓ છે, તે વળાણે છે ને મંગાવે છે. માત્ર નિશાળો-નેજ નમૂનો મફત.

(૩)

ચાલો લગવીઓ: (ભાગ ૧-૨-૩) આ ચોપડીમાં લગની સકાય એવાં વૃક્ષનાટકો લગવવા માટેની મુચનાઓ અને સલાહ સાથે આપ્યાં છે. માત્ર ૧ ૧૦-૦ની ટિકિટ બીડી ત્રણે ચોપડીઓ મંગાવો: મેળાવડા વખતે ખૂબજ કામ લાગશે. ચોથો ને પાંચમો ભાગ છપાય છે: -

ગાંડીવ
ભાગ તળાવ
સુરત

— ગાંડીવની ચોપડી સૌ કોઈ વાંચે :—

હીરા હજારો હોય પરંતુ જેની સરખામણી ન થાય તે
“કોહીનુર” હીરા

નો એક અને અજોર છે. તેમ અંકગણિત તો ઘણાં થયાં;
પરંતુ આ નાનાં ગણિતની હરિકાઈમાં હજી કોઈ
ફેરફાર થયું નથી.

સ્વ. લાલશંકર ઉમિયાશંકર ત્રવાડી દ્વારા-

અંકગણિતનાં મૂળતત્ત્વ

સરકારી સુધારેલા નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે-

દેશીનાંમું અને ભૂમિતિવિભાગ સાથેની
સુધારાવધારાવાળી ૫૦ મી આવૃત્તિ બહાર પડી છે.
ફિમત આઠ આના.

લગભગ ૪૦ વરસ થયા આ ગણિત ગુજરાતી નિશાળોમાં આવે
છે, અને ધોરણ ૨-૩-૪ ના વિદ્યાર્થીઓ માટે બંધી રીતે ઉપયોગી
અને અનુકૂળ હોવાનો શિક્ષકનગ્નનો સિદ્ધ અનુભવ થયો છે. મે.
ઉત્તર ભાગના એલ્ફ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે નં ૧૬૯૧ તા. ૧૬-૫-૩૪
થી ટેકરપુક તરીકે અપાવવા મળુ કર્યું છે

કેટલાંક નવાં ગણિત હાલ નીકળ્યાં છે, છતાં આને જ
પહેલી પસંદગી દેશી રાખ્યો, તેમજ મ્યુનિસિપાલ તથા
લોકલબોર્ડની શાળાઓમાં મળેલ છે ને તે કાયમ છે.

શુક્રસેલરોને કમિશન સાફ મળે છે. તે માટે લખો:-

જીવનલાલ અમરશી મહેતા, અમદાવાદ.

જીવનલાલ એન્ડ સન્સ,

૧૨૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ; મુંબઈ-૨.

જેયંદ તલકશી એન્ડ સન્સ, વઢવાણ શહેર.

પુસ્તક ૭૪]

[અંક ૪]

Gujarat School Paper

ગુજરાત શાળાપત્ર

એપ્રિલ સને ૧૯૩૫

પ્રજ્ઞાની ઉત્પત્તિના આધાર તેની કેળવણી પર છે; અને કેળવણીના આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે. આ ક્ષેત્ર જેટલું વહેલું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉત્પત્તિ.

કેળવણીખાતાના હુકમથી
તંત્રી અને પ્રકાશક (ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫ થી)
હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ધોધારી બી. એ.
હેડમાસ્ટર પ્રે. શા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વામીન ગણ્યા છે)

ધી " હાયમદ ગુણિલી " પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે બાપુ
સદાપોસ રોડ-અમદાવાદ

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	શિક્ષકની ભાવના	૧૪૭
૨	ભાષાના પાઠ	૧૫૦
૩	નાટ્યપ્રયોગ	૧૫૨
૪	જાપાનની મુસાફરી	૧૬૨
૫	વર્તેલ આવી	૧૬૮
૬	જમશેદપુર-તાતાનગર	૧૬૯
૭	તારીખ ઉપરથી વાર કાઢવા વિશે	૧૭૦
૮	શિક્ષકને	૧૭૨
૯	માગણી	૧૭૩
૧૦	દોરણ માતમું	૧૭૪
૧૧	પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ અને ક્લાયમેરી માટે મરદારી ખાતા નરદથી મંજુર થએલા પુસ્તકોની યાદી	૧૭૭
૧૨	હોકરનાં માટે લેવાએલી વર્તેલકયુવર કાદાનન પરીક્ષા ઉ. ભાગ	૧૮૧
૧૩	ઇનામપત્રક	૧૮૮
૧૪	જાનગી જાહેરખબરો	૧૯

નોંધ એ છે:—ગણિત તથા નાનું ધીખવનાર આલાક ટ્રેન્ડ શિક્ષક અનુક્રમણિકાને પહેલી પસંદગી. પગાર તથા સર્ટિફિકેટ સાથે તાકીદે લખો. સેક્રેટરી, મદ્રાસ મોહમદીયહ, રામપુરા (હોકર સ્ટેડ

આરોગ્યશાસ્ત્ર સંબંધી નવું પાઠ્યપુસ્તક

કિંમત-૦-૧૨-૦.] આરોગ્યવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર [ઘણુંજ કમિશન

લેખક:—દ. બા. બર્વે બી. એચ.

અનુવાદક:—અ. ક. વરણી. બી. એચ.

આ પુસ્તક પ્રાયગિક શાળા, હાઇસ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં લાજ વિદ્યાર્થીઓ માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે સરકારે મંજુર કર્યું છે. મધ્ય ભાગ આ પુસ્તકની મરાઠી આવૃત્તિ અને દક્ષિણ ભાગમાં કાનડી આવૃત્તિ હ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે વપરાય છે:—

મળવાનું કેશણું:—

મળવાનું કેશણું:—

દ. બા. બર્વે

કરસનદાસ નારણદાસ—નુરત

૮૦૨, સમશીવ-પુના

એન. એમ. ત્રિપાઠી—મુંબઈ

ગુજરાત સાહિત્યમંદિર—અમદાવાદ

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૪]

એપ્રિલ ૧૯૩૫

[અંક ૪ થી]

શિક્ષકની ભાવના

મુખપૃષ્ઠ ઉપર જે મુન લખેલું છે તે વચ્ચે આ અંક વાંચનાર શિક્ષક-
નું ધ્યાન ખેંચાએલું છે, એમ માનીને શિક્ષકને જે બોલ કહેવાની લાક્ષણ-
યાય છે. અર્થ સ્પષ્ટ છે છતાં તેને અમલમાં મૂકવું એ સાધારણ વાત
નથી. દરેક દરેક શિક્ષક તેમજ માઆપ પ્રથમ આ મુત્ર સમજે તોજ
તેને અમલમાં મૂકવાનો પ્રશ્ન ઉદ્ભવી શકે પ્રથમ તો એવી સમજણ આવવી
એજ મુશ્કેલ વાત છે. વાતો તો બધાજ કરે છે અને કર્યો કરશે કે શિક્ષક
ઉપર કેળવણીનો આધાર છે, પરંતુ જ્યાંસુધી તે વાત હૃદયમાં પુરેપુરી
સમજાય નહિ તેમજ તેને મર્તરવરૂપ આપવાની ઇચ્છા પણ ન થાય ત્યાં-
મુળી મમજામું છે એમ ઝીઝીતે માની ચકાવે નિરાશમાં ફેરલાંકે છે. હવે
એમાં દરીને લાગાવે તેજ શિક્ષકને જીવન નહિ, એવી જે માન્યતા પ્રત્યમાં
રહે તો તો તેની ઉત્તિ દૂરજ છે. બાળક નિરાશમાંજ રીંખે છે અને
જીતે નહિ; એકલા નિરાશનાજ વાતાવરણમાં આવવાથી બાળકને કેળવણી
મળે છે અને ઘરમાં તેમજ ઘર બહાર ગમનગમનનું રચન અથવા નિરાશ
સિવાયના બીજા કોઈપણ રચન ન. વાતાવરણની તેના પર કોઈજ અસર
થતી નથી એમ જે સમજવામાં આવે તે તે ગેરસમજણ નથી ? બાળક
જે જે વાતાવરણમાં જાય તે તે વાતાવરણના સંસ્કારો તેના પર જાય

અજાણી પડે છેજ, તો તેમને ત્યાંસુધી તમામ અથવા મોટા ભાગનું વર્તાવરણ અતુટ ન હોય ત્યાંસુધી સારા સંસ્કારો કે અતુટ કૃતિવણીની આશા કેવી રીતે રાખી શકાય ? છતાં શિક્ષકને નાસીપામ થવાની જરૂરિયાત હોવી થતી નથી. માતાપિતા તેમજ આજીવનના ધર્મ સંનેગો જે બાળકને પ્રતિદૂળ હોય તે સંનેગોની અસર ઓછી કરીને સારા સંસ્કારો નાખવાનું કામ શિક્ષક કરી શકે; પણ તે ક્યારે ? શિક્ષક પોતાની ફરજ સમજતો હોય ત્યારે. દરેક શિક્ષક કહેશે કે હું મારી ફરજ સમજું છું, મને પગાર મળે છે, અને તે પ્રમાણે અમુક વખત સુધી મારે જે કામ કરવાનું છે તે બરાબર કરું છું. શિક્ષકના ધર્મામાં સ્વાર્થની સાથે પરમાર્થ જોડાએલો છે. શિક્ષકને મહેનતાણું મળે છે એટલે તે સ્વાર્થને લઈને તે પોતાની ફરજ સમજ પ્રમાણે બચાવે છે; પરંતુ તેટલાથી કંઈ વળે નહિ. ત્યાંસુધી શિક્ષકને બાળક પ્રત્યે પ્રેમ નથી મતલબ કે પરમાત્માના બનાવેલા એકે એક બાળક-પછી તે દુનિયામાં મનાતી જુદી જુદી કામોમાંનું કાષ્ઠપિણ બાળક હોય તેના પ્રત્યે પ્રેમ નથી ત્યાંસુધી તે પુરેપુરી ફરજ બજાવી શકશે નહિ. જેવી રીતે પોતાના બાળક પ્રત્યે શિક્ષકને પ્રેમ હોય છે તેવીજ રીતે બીજાં બાળકોએ પોતાના ભાઈઓનાં બાળકો છે એટલે પોતાનાંજ બાળકો છે અને તે પણ તેટલાજ પ્રેમને પાત્ર છે એવી સક્રિય ભાવના ત્યાંસુધી તેનામાં ન હોય ત્યાંસુધી તેની ફરજ અધુરી રહેશે. કેટલાક શિક્ષકોના મનમાં એમ પણ આવે કે જુદા જુદા ધર્મનાં બાળકોને અમારાં પોતાનાં બાળક કેવી રીતે સમજવા ? અત્રે એ પ્રશ્ન આવશે કે જુદા જુદા ધર્મોને ફેલાવનાર કોણ અને તે ધર્મો ફેલાવનારને ઉત્પન્ન કરનાર કોણ ? જુદા જુદા ધર્મો જે પૃથ્વીના જુદા જુદા ભાગોમાં ફેલાયા તે તે તે ભાગોના દેશદાણને અનુસરીને ફેલાયા છે અને તે તે ધર્મોને ફેલાવનાર જુદા જુદા મહાત્માઓને ઉત્પન્ન કરનાર એકજ પરમાત્મા છે. જુદા જુદા પરમાત્માઓ હોત તો તે તે પરમાત્માઓને પોતપોતાના માર્ગની જુદી-મર્યાદા બાંધવી પડત અને દરેક પરમાત્મા પોતાના ભાગમાં લકતોની સંખ્યા વધે એમજ ઇચ્છે અને તેથી તે તે પરમાત્માઓને પણ અંદર અંદર વેર, ઈર્ષ્યા વગેરે નડતર રૂપે આવત. એ પ્રમાણે જોવામાં, અનુભવવામાં કે સાંભળવામાં આવે છે ? જો તેમ ન હોય તો જુદા જુદા ઈશ્વરો હોઈ શકે નહિ. ફક્ત એકજ પરમાત્મા જે સર્વત્ર ભરપુર (સર્વવ્યાપક) છે તેજ હોઈ શકે. ફક્ત જુદી જુદી ભાષાઓને લઈને નામમાંજ ફેર જણાય છે. પાણી સર્વત્ર એકજ છે. જુદી જુદી ભાષાઓમાં જુદાં જુદાં

નામોથી તે બોલાય છે; પરંતુ જ્ઞાની જરૂરિયાત એકસરખીજ પૂરી પડે છે; પછી ભલે કોઈ એને આખ કહે અથવા વોટર, પાણી કે જળ કહે. તેવીજ રીતે એકજ પરમાત્માનાં ઉત્પન્ન કરેલાં સર્વ મનુષ્યો ભાઈજ છે; તો ભાઈના બાળકો એ આપણાંજ બાળકો છે એવી ભાવના શિક્ષકમાં આવે તો તો તેનું અર્ધ કામ સહેલું થઈ જાય. એવા શિક્ષકને કોઈપણ વખતે આળસપણે બેસી રહેવાનું નહિ હોય અથવા કંપટાની કે શિક્ષાની પણ ખીક નહિ રહે. એને રોજ રોજણું રડવાના નહિ રહે. એ વિદ્યોથી ડરશે નહિ. નડતાં વિદ્યો દૂર કેમ કરવાં એજ એનું સતત ચિંતન રહેશે. વિદ્યોને વધાવી લેશે. એમાં એ મોજ માનશે કારણ કે દુઃખો વેડીને મેળવેલા સુખનો આનંદ ઓરજ હોય છે. એવો ક્યો ધધો છે કે જેમાં વિદ્યો નથી હોતાં ? એવો કોઈપણ મનુષ્ય ભાગ્યેજ મળશે કે જે છાતી ટોટીને કહી શકે કે તેનો ધરવ્યવહાર તદ્દન સુખરૂપ ચાલે છે અને કોઈપણ પ્રકારની અડચણ કે ચિંતાઓ આવતી નથી. એવો કોઈપણ ધધો નથી કે જેમાં વિદ્યો ખીલકુલ આડે આવતાં ન હોય; તો પછી શિક્ષકને વિદ્યોથી ડરવાની અને તેનાંજ રોજણું રડવાની શી જરૂર છે ? વિદ્યોતો છેજ અને રહેવાનાં, તો તેને આનંદથી સુખરૂપ બનાવી લેવાં તેમાં મદદ છે કે તેનાથી ભાગતા દરવામાં અને તે ઉપર આંસુ સારવામાં ? જે મનુષ્ય વિદ્યોથી ડરતો નથી તે વિદ્યોને પણ આનંદરૂપ બનાવી દે છે. વિદ્યો તેની દિણિએજ પડતાં નથી. વિદ્યો પણ તેનાથી દૂર નાસે છે. વિદ્યોથી ડરે તેને વિદ્યો ડરાવી શકે છે. જેમ મોટાઓનો હાઉ બાળકને ડરાવે છે તેમ. બાકી એ હાઉનું સ્વરૂપજ નથી. કેટલાંક તો વિદ્યોની કંપનાથીજ ડરે છે અને વગર વિદ્યો વિદ્યોની ચિંતાથી અર્થ થઈ જાય છે, ઉદાસીન રહે છે અને કર્તવ્ય ચૂકે છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેને લઈને વગોવાઈને ઉત્તડા દુઃખી થાય છે. જાત્રાએ કે મુસાફરીએ જન્યાર મનુષ્ય વિદ્યોના ડરની ચિંતામાં ધરની બહાર પણ નહિ નીકળી શકે; માટે શિક્ષકે હંમેશાં ઉત્સાહી રહેવાની જરૂર છે. જેનામાં ઉત્સાહ છે તેને કોઈપણ વિદ્ય નડી શકતું નથી, માટે જે શિક્ષકમાં તમામ બાળકો પ્રત્યે સમભાવના છે તે પોતાનું કામ સરળ કરે છે અને કેળવણીરૂપ નાવ સહેલાઈથી ઉઠારી જાય છે.

ભાષાના પાઠ

કોઈપણ પ્રાથમિક શાળાના વખતપત્રક ઉપર આપણે નજર નાખીશું તો ભાષા અને તેના પેટા વિભાગના વિષયો સૌથી વધારે સમય રોકતા જણાશે. આ ચોક્કસ છે કારણકે દરેક વિષયનો આધાર ભાષા ને તેના જ્ઞાન ઉપર ચાહે ઘણું અંશે રહેલોજ છે. આ પરિસ્થિતિ હોવાથી ભાષાશિક્ષણ ઉપર વિશેષ લક્ષની જરૂર ઉપસ્થિત થાય છે.

હાલ તો 'વાચન' આ મયાળા નીચે ઘણું વખતપત્રકોમાં ભાષા-શિક્ષણનો સમય જતાવેલો હોય છે, ને કોપી, શ્રુતલેખન વગેરે માટે જુદા સમય રાખેલો હોય છે. 'વાચન'ના સમયમાંજ ભાષાશિક્ષણનાં ખીખાં બધાં અંગોનો મમાવેશ કરી દેવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે ગામડાંઓમાં પરિસ્થિતિને લીધે 'વાચન'ના સમયમા મોટે ભાગે ઘાટો પાડીને વંચાવવાનું કામ કરાવવામાં આવે છે ને સાથે સાથે થોડી સમજુતી વગેરે પણ આપવામાં આવે છે. આ રીતે ભાષાશિક્ષણને વાચન સાથે જોડી દેવામાં આવ્યું છે ને એકજ પાઠમાં બંને સાધવાના યત્ન કરવામાં આવે છે. આથી બેમાંથી એક પણ સારી રીતે થતું નથી, અને ભાષાશિક્ષણનો ખરો હેતુ પાર પડતો નથી. બ્યારે ભાષાનો પાઠ શીખવવાનો માથે લઈએ ત્યારે તેની પાછળ શો હેતુ છે તે તરફ આપણું લક્ષ રહેવું જોઈએ. ને હેતુ સ્પષ્ટ રીતે આપણી નજર સમક્ષ હોય, તોજ પાઠ સફળ થાય. હેતુ વિનાના પાઠ સુકાન વિનાના વહાણુ પેઠ ગમે તેમ અથડાય છે.

હવે ભાષાના પાઠો પાછળ શો હેતુ છે તે વિચારીએ. હેતુ ધોરણ પ્રમાણે જરા જરા બદલાતો રહે એ વાત સ્પષ્ટ છે; છતાં મુખ્ય હેતુ તો હાથમા લીધેલા પાઠમા રહેલો તાત્પર્યર્થ બાળકો સમજે, લેખકના મનના વિચારો લખાણદ્વારા જાણતાં શીખે અને હુકાણુમાં કહીએ તો લેખક સાથે અમુક વિષય પર રૂબરૂમાં વાતચીત કરતા હોય તે પ્રમાણેના લખાણુ મારફતે તેવી રીતની વાતચીત કરે એજ છે. આ જાતની વાતચીતમાં આવતા લેખકના વિચારો, ભાષાના ચમત્કારો, શબ્દોની શક્તિ, લેખકની ખાસ શલી વગેરે પણ સમજે અને ભાષામાં રહેલું ઓજસૂ અનુભવતાં શીખે. કવિતાનો વિચાર ઝીલી કાઢ્યની મજા માણનાં શીખવું એ જેમ કાવ્યશિક્ષણનો હેતુ છે તેમ ગદ્ય લખાણુમાં પણ છે. ગદ્ય લખાણુ બાકરણુના નિયમોને અનુસરતું હોઈ ભાષાશિક્ષણ માટે તે વધારે અનુકૂળ

છે એ વાત ખરી પણ તેથી ગણપાડો શીખવા શીખવવાનો હેતુ કંઈ બદલાઈ જતો નથી. ને આ હેતુ આપણે સ્વીકારીએ તો હાલમાં આપણે જે રીતે ગણપાડો આપીએ છીએ એથી આ હેતુ પાર પડતો નથી, એ સર્વ કોઈ કથુબ કરશે. હાલ તો ગણપાડોના સમયનો મોટો ભાગ વાચન (મોટે અવાજે વાચતું એ) માંજ ગાળવામાં આવે છે. જીવનમાં ધોટો પાડીને વાંચવાના પ્રયત્નો પણ ઉપસ્થિત થાય છે પણ તે એટલા તો થોડા છે કે તેને મોટે બાળકોના આટલા બધા સમયનો ભાગ આપવો તે ઉચિત લાગતું નથી, વળી ધોટો દાઢીને વાંચવામાં બાળકોના મનની સ્થિતિ પણ જીદા પ્રકારની થાય છે. તેનું ધ્યાન બીજે વહેંચાઈ જાય છે. ધણોજ થોડો ભાગ સમજવા તરફ રહે છે, અને મોટા ભાગે ધોટો દાઢવામાંજ રોકાઈ રહે છે. આથી ગણના પાડનો મુખ્ય હેતુ ગીણ બની જાય છે અને બીજો ગીણ હેતુ સમજને અભાવે પાર પડતોજ નથી. કોઈ બાળક દુકરાના બધા શબ્દો ધોટો પાડીને ખરેખરા વાંચી જાય તોપણ તેને આપણે સાફ વાચન નજ દેવી શકીએ. ભાવવાહી વાચનનેજ સાફ વાચન દેવી શકાય, અને જ્યાંમુઘી ગણપાડનો ભાવ બાળક સમજ્યો ન હોય ત્યાંમુઘી ભાવવાહી વાચન સંભવતું નથી. આ પરંપરા સંબંધને લીધે ધોટો પાડીને વાંચ વાંચ કરવાથી, ભાષાના પાડનો મુખ્ય હેતુ સચવાનો નથી, અને ગીણ હેતુ પણ પાર પડતો નથી.

ને આમ હોય તો તેનો ઉપાય શોધવો જોઈએ. ભાષાના પાડોના જે વિભાગ પાડી નાખવામાં આવે: એક વિભાગમાં લેખકના વિચાર, ભાષાના ચમત્કાર, શૈલી વગેરે પર લક્ષ આપવામાં આવે ને બીજા વિભાગમાં વાચન ઉપર લક્ષ આપી તેનો મદાવરો કરાવવામાં આવે તો ભાષાશિક્ષણના પાડો વધારે ફળદાયી થાય.

વાચનમાળાનાં ઉપલાં ધોરણોનાં પુસ્તકોમાં સાધારણ રીતે જે પાનાંથી ત્રણ પૃષ્ઠના એટલે ૫૦ થી ૭૫ લીટીના પાડો હોય છે. આ પાડો દુકરા પછી દુકરા પ્રમાણે લઈ એ ચાર દિવસે પુરા કરનાં પાડની સળંગતા તૂટી જાય છે અને એકજ મથુકો થવાને સરજાએલો પાડ વિભાગ પડતાં નીરસ થઈ જાય છે. બીજી તરફથી આખાએ પાડનું વાચન, તેની સમજૂતી, ભાષાની ખૂબીઓ વગેરે એક કલાકના સમયમાં સાધી લેવું અસંભવિત જણાય છે. ઉપર પ્રમાણે વિભાગ પાડવાથી, ઉપરના દોષ વિના પાડને નિષ્ફળ જતો ને નીરસ થતો બચાવી શકાય છે.

આ જાતનો પાડ કેવી રીતે આપી શકાય તે હવે જણાવવાનો યત્ન

કરીએ. વાચનમાળામાંનો એકાદ પાઠ દાખલા તરીકે લઈએ. આવા કોઈપણ પાઠમાં બાળકો જેનો અર્થ ન જાણતા હોય તેવા અધરા શબ્દો, શબ્દ-સમૂહો, કહેવતો, વગેરે હોય છે; તે ઉપરાંત કેટલાંક વાક્યો પણ એવાં હોય છે કે તેનો અર્થ મદદ વગર સમજાય નહિ. આ બધાની સાથે પાઠના વિષયને લગતી હકીકતો, દાખલા, દલીલો વગેરે હોય છે. એક વાચનમાં બાળક આ બધું શીખી લે એ મંલયતું નથી. ત્યારે આલે પાઠ કેમ આપવો એ પ્રશ્ન ઉઠે છે.

પ્રથમ તો પાઠના અધરા શબ્દો ને પાઠના પૂર્વાપર સંબંધથી થતા તેના અર્થ કા. પા. પર લખી વર્ગ સમક્ષ મૂકવા, પછી પાઠના વિષયને લગતી વાતચીત કરી વર્ગને તે વાંચવાની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરવી. સાથે સાથે વર્ગમાં તેની શૈલી સંબંધી પણ જરા ઉલ્લેખ કરવો. આ પ્રમાણે જિજ્ઞાસા ઉત્તેજિત કર્યા પછી પાઠના મુખ્ય વિષયને લગતા જે ચાર પ્રશ્નો પણ કા. પા. પર પછી શકાય ને તે પ્રશ્નોના ઉકેલ માટે પાઠ મનમાં વાચવાનું આપી શકાય. આ પ્રમાણે વાચન ધર્મ રહ્યા પછી શિક્ષક પ્રશ્નોદ્વારા બાળકો તાત્પર્યાર્થ કેટલો સમજ્યા છે તેની કસોટી કરે, ભાષાના પ્રયોગો તરફ લક્ષ્ય એએ, શૈલીની ખૂબી તરફ ધ્યાન દોરે ને બાળકો નોડે વાતચીત કરી મુખ્ય વિષયના મુદ્દા. લેખકની દલીલો વગેરે કદાને. બાળકોને પોતાના પ્રકટ કરવાના પ્રસંગે ઉપરિચિત કરે, અને અંતે સમગ્ર પાઠનું સિદ્ધાવલોકન કરી પાઠની ખૂબી સમજતાં શીખે. આ પ્રમાણે પાઠ, તેમાંના શબ્દના અર્થ, સમજૂતી, ખૂબીઓ, શૈલી વગેરે ધર્મ રહ્યા પછી બીજો દિવસે ચાગર ત્યારપછી આવતા વાચનના સમયમાં મોટે અવાજે વાચન કરાવે. આ જાતના વાચન વખતે પોતે યોગ્ય નમુનાનું વાચન આપે ને બાળકો પાસે વાચન કરાવે. આ પ્રમાણે જ પાઠો મળીને એક ભાષાનો પાઠ પૂર્ણ થાય તો બન્ને હેતુ પાર પડે.

રણુજીતભાઈ દેરાસરી

નાટ્યપ્રયોગ

બીજની અધવિદ્યા

ચાલુ વર્ષના એક રજાના પૃથ્વ હક ધી ચાલુ

પ્રવેશ નીજે

સ્થળ:—આણંદપુર પાટણમાં ગુજરેશ્વર રતનાદિયનો રાજમહેલ

પાત્રો:—

- (૧) રત્નાદિત્ય—મુળરાતના મહારાજ
- (૨) મંત્રેશ્વર—મહારાજ રત્નાદિત્યના મંત્રી
- (૩) પ્રતિહાર—રાજસેવક
- (૪) સામંતસિંહ—મહારાજ રત્નાદિત્યના યુવરાજ

રત્નાદિત્ય—મંત્રેશ્વર ! આ જગતમાં રાજાથી માંડીને રંક સુધીના દરેક મનુષ્યને પુત્રપ્રાપ્તિની તીવ્ર ઇચ્છા હોય છે, ખરું ને ?

મંત્રેશ્વર—હા, મહારાજ. મનુષ્યમાત્રને એવી ઇચ્છા હોય એ સ્વાભાવિક છે, કારણ કે પુત્ર આ લોક અને પરલોકના સુખનું સાધન છે. મંસારમાં પુત્ર વિનાનું જીવન ક્યા ગણાય છે.

રત્નાદિત્ય—મંત્રેશ્વર ! આપનું કહેવું સપુતના સંબંધમાં સત્ય છે. સપુત પિતાની કીર્તિને વધારે છે, પરંતુ કપુત તો આપનું નામ બોળે છે !

વસંતતિલકા

સારાં ચરિત્રર્થો કરે ખૂંસ જે પિતાને,
તે પુત્રનો જનક જીવન ધન્ય માને; ^૫
હોયે સપુત જગમાં જરાને વધારે,
પાકે કપુત નિજ તાતનો કીર્તિ ટાળે.

મંત્રેશ્વર—મહારાજ ! આપનું કહેવું મથાર્થ છે. કુળાદીપક ભગીરથે ગંગાજીને સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વી ઉપર લાવીને પોતાના પૂર્વજોનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો; અને કુલાંગાર દુર્યોધને કૌરવકુળનો નાશ કર્યો હતો.

રત્નાદિત્ય—ભગીરથ સપુત હતો, અને દુર્યોધન કપુત હતો. મંત્રેશ્વર ! યુવરાજ સામંતસિંહ પણ દુર્યોધનના જેવુંજ કરશે !

મંત્રેશ્વર—હાં હાં ! મહારાજ ! એવું કાચકર ભવિષ્ય શા માટે લાખો છો !

રત્નાદિત્ય—મંત્રેશ્વર ! મને જેવું લાગે છે તેવું કહું છું. નિરંતર મદિરામાં મસ્ત રહેનાર યુવરાજ સામંતસિંહના સંબંધમાં મને કેવળ નિરાશાજ મળતી જાય છે !

મંત્રેશ્વર—મહારાજ ! એમ છેક નિરાશ થવાનું કંઈ કારણ નથી. નિરાશાના ઘોર અંધકારમાં પણ અમર આશા છુપાઈ રહેલી હોય છે !

રત્નાદિત્ય—મંત્રેશ્વર ! આપ કહો છો તે ખરું હશે, પરંતુ મને તો આ નિરાશાના અંધકારમાં આશાનો આભાસ સરખોએ શોધ્યો જડતો નથી !

મંત્રેશ્વર—મહારાજ ! સુવરાજનું દારૂનું વ્યસન દૂર થશે, એટલે નિરાશામાંથી આશાનો ઉદય થશે !

રતનાદિત્ય—દારૂનું વ્યસન દૂર થાય તો ને ! તેનું દારૂનું વ્યસન તો દિવસે દિવસે વધતું જાય છે. તે વ્યસન દૂર કરાવવાને માટે મેં બની શકે તેટલા ઉપાયો અજમાવ્યા, પણ તે બધા નિષ્ફળ નીવડ્યા છે. એક દુર્ગુણ અનેક દુર્ગુણોને ખેંચી લાવે, એ ન્યાયે તેનામાં બીજા અનેક દુર્ગુણો દાખલ થયા છે. એ દુર્ગુણો તેને લવિષ્યમાં અવશ્ય પાયમાલ કરશે અને ચાવડા વંશનો અંત આણશે ! મંત્રેશ્વર ! લવિષ્યની આ ચિંતા મારા હૃદયને રાતદિવસ બાળ્યા કરે છે !

મંત્રેશ્વર—મહારાજ ! આપ જેવા રાની અને પ્રમુખકર્તાને આવી ચિંતા કરવી ન ઘટે ! સુવરાજને સુધારવા માટે આપે પિતા તરીકે પુરેપુરી ફરજ બજાવી છે. મનુષ્યનો ધર્મ પોતાની ફરજ બજાવવાનો છે, પછી કાર્યની સફળતા કે નિષ્ફળતા તો પ્રભુની ઇચ્છાને આધીન છે, જગતમાં કેવળ ઇશ્વરેચ્છાજ બજવાન છે.

વૈતાલીય

જગમાં જન યોજના થકે,
પ્રભુ ઇચ્છા વિન પાર ના પકે;
સમજે જન નેક ના કરે,
'પ્રભુ ઇચ્છા બજવાન' ઉચરે.

રતનાદિત્ય—મંત્રેશ્વર ! ધન્ય છે તમને ! તમે આજે નિઃસ્પર્શે મારી ભૂલ જણાવીને મને મોહનિદ્રામાંથી જગાડ્યો છે ! ઈશ્વરેચ્છા વલીયસી એ મૂત્ર સારી રીતે સમજવા છતાં હું ઇશ્વરની અગમ્ય ગાથા-બાજની આડીધુટીમા અટવાઈ ગયા હતા, તેમાંથી તમે મને મુક્ત કર્યો છે !

મંત્રેશ્વર—આપ જેવા સમર્થ સામ્રાજ્યપત્ર ભૂપતિને મોહમુક્ત કરવાનું મારા જેવાનું શું ગમતું ! મહારાજ ! પહેલાં એક દિવસ આપેજ મને આવો ઉપદેશ આપ્યો હતો. મેં તો એ આપના આપેલા ઉપદેશનું માત્ર પુનરાવર્તન જ કર્યું છે !

રતનાદિત્ય—વાહ ! મંત્રેશ્વર વાહ ! તમે તો ગાય છવાડીને રતન કાઢી લીધું ! સ્વામીનું માન સાચવીને સેવક ધર્મ બજાવ્યો ! તમારી તીવ્ર બુદ્ધિ અને સુજનતાને ધન્ય છે !

(પ્રતિહાર પ્રવેશ કરે છે.)

પ્રતિહાર—કૃપાનાથ ! સુવરાજ ત્રી પધારે છે.

(સુવરાજ સામંતસિંહ ગુરસાના આવેશમાં પ્રવેશ કરે છે.)

રત્નાદિત્ય—કેમ સુવરાજ ! શું બન્યું છે ? તમારી ચહેરા ઉપર આટલો બધો ક્રોધ શાથી તરવરી રહ્યો છે ?

સામંતસિંહ—પિતાશ્રી ! આપણા રાજ્યમાં હરામનું ખાનાર સાધુકાનો ત્રાસ બહુ વધી ગયો છે ! તળાવને તીરે પેલા ત્રણ બાવાએ આડંબો લગાવ્યા છે, તેમણે આજે મને હેરાન કર્યો !

રત્નાદિત્ય—કેમ ! શું થયું ?

સામંતસિંહ—હું મારી ઘોડી ઉપર બેસીને ફરવા જતો હતો; એટલામાં એ વિચિત્ર વેશવાળા બાવાઓને જોઈને ઘોડી લડકી ! એ તો સાફ થયું કે હું ઘોડીને કબજામાં રાખી શક્યો, તેથી પડતાં પડતાં બચી ગયો !

રત્નાદિત્ય—સુવરાજ ! એ તો જાનવરની જાત લડકે પંથું ખરી ! તમારી ઘોડી સાધુને જોઈને લડકી એટલે કંઈ સાધુવેશગીને ગુજરાતમાંથી દેશપાર કરાય ? વાહ, પછી શું થયું ?

સામંતસિંહ—પછી તો મેં એ મરતનું ખાનારાને મસીદિઃ સુનારા સાધુઓને જરા ધમકાવ્યા, એટલે પેલા કાણા બાવાએ હિંમત મને મૂર્ખ બનાવ્યો !

રત્નાદિત્ય—કેવી રીતે ?

સામંતસિંહ—તેણે કહ્યું કે “ તમારી જાતવાન ઘોડી કાઢીપણ કરજીથી લડકે એવી છે જ નહિ ! એ તો તમારી મૂર્ખતાને લીધે તોફાને ચઢી હતી ! લડકી ન હતી ! ”

રત્નાદિત્ય—તેણે તમારી મૂર્ખતા સંબંધી કંઈ ખુલાસો કર્યો કે નહિ ?

સામંતસિંહ—હા. તેણે ખુલાસો કર્યો, કે “ તમારી ઘોડી મનોહર ચાલ ચાલતી હતી, તે છતાં તમે તેને મૂર્ખતાથી આજુક લગાવી, તેથી બિચારી સહાર ઘોડી આંકુળવ્યાકુળ બનીને તોફાને ચઢી ! એટલે તમારી મોલામ બુદ્ધિએ અમને જોઈને ઘોડી લડકી એમ માની લીધું ! ”

રત્નાદિત્ય—સુવરાજ ! એક તો તમે ચાલતા બળેદને આંરે મારવા જેવી મુર્ખાઈ કરી અને બીજી તમારી ઘોડી લડકી એમ માનીને તેને માટે સાધુઓને દોષિત ગણવાની મુર્ખાઈ કરી. કાણા સાધુએ તમને એવડા મૂર્ખ દરાવીને તમારો બરોબર કિંમત કરી દીધી ! વાહ, પછી શું થયું ?

સામંતસિંહ—પછી તો એ દાણુ સાધુએ એક જાણે ગપગોળો ફેંક્યો !

રતનાદિત્ય—શો ગપગોળો ફેંક્યો ?

સામંતસિંહ—તેણે કહ્યું કે “ તમારી આણુકના પ્રદારથી તમારી ઘોડીના પેટમાંના વહેરાની ડાબી આંખ ફૂટી ગઈ છે ! તમારી મુખાંધનું આ પરિણામ બરાબર પંદર દિવસ પછી ઘોડી વહેરાને જન્મ આપશે ત્યારે તમે નગરે જોઈ શકશો ! ”

રતનાદિત્ય—ઓહો ! આ તો નવાઈ જેવી વાત કહેવાય ! ઘોડીના પેટમાં વહેરા છે, આણુક વાગવાથી તેની ડાબી આંખ ફૂટી ગઈ છે, અને બરાબર પંદર દિવસ પછી ઘોડી વહેરાને જન્મ આપશે, એવી અગમ્ય બાબતો બાણી શકનાર એ સાધુ અશ્વવિદ્યામાં પારંગત હોવો જોઈએ !

સામંતસિંહ—એ સાધુડો વળા અશ્વવિદ્યા ક્યાં શીખવા ગયો હશે ! મેં તો એને કહ્યું કે ઘોડી દાણુ આપે ત્યાંમુઘી તમારે ત્રણે જણે અમારા કેદખાનામાં કેદી તરીકે રહેવું પડશે, અને જો તમારું કહેવું ખોટું પડશે તો તમારો ત્રણેનો શિરચ્છેદ કરવામાં આવશે.

રતનાદિત્ય—પછી સાધુએ શું કહ્યું ?

સામંતસિંહ—તેણે માફ કહેવું હસતાં હસતાં કંબુક કંથુ, તેથી મેં તરતજ તે ત્રણે સાધુને આપણા કેદખાનામાં મોકલી દીધા !

રતનાદિત્ય—હવે પંદર દિવસ પછી તમારી મુખાંધનું પ્રદર્શન શ્રદ્ધા મુકાશે !

સામંતસિંહ—સાધુનું કહેવું સાચું પડશે તો ને ! સાંચું નહિ પડે તો તેમની કમુક્ષાત પ્રમાણે ત્રણેનાં ડોકાં ધડથી જુદાં થશે !

રતનાદિત્ય—યુવરાજ ! તમે ત્યારે હોય ત્યારે આવી ઉપાધિ ઉભી કરો છો ! મેં તમને એ સહાર ઘોડી ઉપર સવારી કરવાની ના કંઠી હતી, છતાં તમે તેના ઉપર સવારી શા માટે કરી ? અને સવારી કરી, તો તેને વિના કારણ આણુક શા માટે મારી ?

સામંતસિંહ—મારી ભૂલ યઈ !

રતનાદિત્ય—યુવરાજ ! દારૂના ઘેનમાં તમે આવી અને ભૂલો કરો છો, અને ખોળને નકામા હેરાન કરો છો. દારૂના વ્યસનથી તમારી બુદ્ધિ બહેર મારી ગઈ છે, તેથી તમે સારાસારનો કંઈપણ વિચાર કરી

શક્તા નથી ! ભવિષ્યમાં તમે મુજરાતના રાજ્યની ધુસરી ધારણ કરીને કોણ જાણે શોએ ઉત્પાત ઉત્પન્ન કરશો !

મંત્રેશ્વર—પુત્રરાજ ! તમે દાંડનું વ્યસન દૂર કરી દો, અને મહારાજને સંતાપ આપો. પિતાને સંતાપ આપવો એ પુત્રની દરજ્જા છે.

સામંતસિંહ—મંત્રેશ્વર ! આંખ ખરે કહો છો. દાંડનું વ્યસન દૂર કરવાને હું બહુ પ્રયત્ન કરું છું, પણ તેમાં મને સફળતા મળતી નથી !

મંત્રેશ્વર—એ તમારા મનની નબળાઈ છે ! કાળામાયાનો માનવી શું ન કરી શકે ! મનુષ્ય જે ખંત અને આગ્રહથી પુરેપુરો પ્રયત્ન કરે તો ગમે તેવા અશક્ય કાર્યને પ્રજ્ઞ શક્ય બનાવી શકે !

ઉપેન્દ્રવજ્ર

કરાય જે ખંતથી યત્ન પુરો,

અશક્યનો થાય જરૂર સુરો;

પ્રયત્નથી શક્ય બધું બને છે,

પ્રયત્નથી દેવ પુરી ટળે છે.

સામંતસિંહ—મંત્રેશ્વર ! આપનું કહેવું સત્ય છે. હું આપના કહેવા પ્રમાણે મારી પુરી દેવ રાજવાને માટે હવે પૂર્ણ પ્રયત્ન કરીશ.

રત્નાદિત્ય—પુત્રરાજ ! પ્રયત્ન કરીને સફળતા મેળવશો તો સુખી થશો. મંત્રેશ્વર ! પુત્રરાજની ઘોડી સંબંધી જે ઘટના બની છે, તેના પરિણામ વિષે તમે શું ધારો છો ?

મંત્રેશ્વર—મહારાજ ! મારી ધારણા તો એવી છે કે તે સાધુનું કહેવું સાચું પડશે ! તેણે અજળ પ્રકારની અશ્વવિદ્યા સાધ્ય કરેલી હોવી જોઈએ. તેણે જણાવેલી બીના સત્ય હોવાની તેની સંપૂર્ણ ખાતરી વિના તો ત્રણેની જિંદગી હોડમાં મૂકવાની હિંમત કરેજ નહિ !

રત્નાદિત્ય—મારી માન્યતા પણ એવીજ છે. મંત્રેશ્વર ! મને તો એ ત્રણ સાધુ કોઈ વેશધારી રાજકુમાર હોય એવો શક થાય છે ! આપણે તેમનાં દર્શન કરવા ગયા ત્યારે તેમના બહુત લગાવેલો ચહેરા તરફ બારીકીથી જોતાં મને તેમના ચહેરામાં રાજવંશીની ભલકનો ભાસ થયો હતો !

મંત્રેશ્વર—મહારાજ ! આપનો શક સાચો પણ હોય. વળી આ અશ્વવિદ્યાની ઘટનાથી આપના શકને વિશેષ પ્રુષ્ટિ મળે છે !

રત્નાદિત્ય—મંત્રેશ્વર ! મારો વિચાર એવો છે કે એ કેદ ચએલા સાધુઓની આંખણે મુલાકાત લઈએ, અને સત્ય શું છે તે શોધી કાઢીએ.

ને એ કાઈ વખાના મારી રાજવંશી હોય તો તેમને બંધનમુક્ત કરી આપણા મેમાન બનાવીએ અને તેમની અશ્વવિદ્યાની કદર કરીએ.

મંત્રેશ્વર—મહારાજ ! આપનો વિચાર ઉત્તમ છે. આપની ઇચ્છા હોય તો આપણે હમણાંજ ત્યાં જઈએ અને તંપાસ કરીએ.

રતનાદિત્ય—મંત્રેશ્વર ! ચાલો, હમણાંજ જઈએ; યુવરાજ તમે પણ અમારી સાથે ચાલો.

(રતનાદિત્ય, મંત્રેશ્વર અને યુવરાજ—જાય છે.)

પ્રવેશ ચોથો

સ્થળા:— કેદખાનું (અણહીલપુર પાટણ)

પાત્રા:—

(૧) રાજ } કન્યાશુપતિ સુવનાદિત્યના કુંવરો
(૨) બીજ } કેદ થએલા વેશધારી સાધુ
(૩) ઘંડક.

(૪) ચોકીદાર—કેદખાનામાં ચોકી કરનાર

(૫) રતનાદિત્ય—ગુજરાતના મહારાજા

(૬) મંત્રેશ્વર—રતનાદિત્યના મંત્રી

(૭) સામંતસિંહ—રતનાદિત્ય રાજાના કુંવરો

રાજ—માઈ ! તારી અશ્વવિદ્યાએ તો જેલગત્રાં કરાવી !

બીજ—હા, મોટાભાઈ ! યશુ તો એવું ! પરંતુ પ્રભુને કરે તે આ માટે એમ માનીને આવેલી વિપત્તિને વધારી લેવી જોઈએ !

રાજ—એ તો મને કે કમને કંઈ વધારી લીધા વિના છુટકો છે !

બીજ—મોટાભાઈ ! વિપત્તિનો કમને નહિ, પણ આનંદથી સંતકાર કરવો જોઈએ ! જેટલા આનંદથી સુખને સ્વીકારીએ છીએ તેટલાજ આનંદથી વિપત્તિનો પણ સ્વીકાર કરવો જોઈએ. સુખ અને દુઃખ કંઈ મેશાં ટકતા નથી ! એ તો માત્ર બળે દિવસનાં મેમાન જેવાં છે, માટે જોને સમાન ગણતા શીખવું જોઈએ.

વસંતસિંહકર

માને સમાન મનથી સુખ દુઃખ બન્ને,

માનાપમાન, જગમાં સરખાં ગણે,

માને સમાન યશ ને અપમાર્તિ બન્ને,

તે દંડજીત જરૂર જીવનમુક્ત તો છે.

ઘંડક—સુખ અને દુઃખ, માન અને અપમાન, જરૂર અને અપજરૂર જોઈ દંડને જીતનાર જીવનમુક્ત ગણાય એ વાત તો સત્ય છે; પરંતુ મુંદર

દિવસ પછી તમારા કહેવા પ્રમાણે સુવરાજની ઘોડીને કાણો પછેરા નહિ અવતરે તો આપણી સ્ત્રી દશા થશે ?

રાજા—ત્રણેનો શિરચ્છેદ થશે ! આપણે ત્રણે જીવનમુક્ત થઈશું !

ખીજ—જગતમાં જન્મેલી દરેક વ્યક્તિને મરણુ તો એક દિવસ અવસ્ય આવવાનું હોય છે જ ! મરણુથી ડરવું એ કાવર પુરુષનું કામ છે ! પરંતુ તમે બન્ને તદ્દન નિર્ભય રહો. માફ કયન સોએ સો ટકા સાચુંજ પડશે ! અને આપણું નામ ઇતિહાસમાં અમર થશે !

(કેદખાનાનો ચોકીદાર પ્રવેશ કરે છે.)

ચોકીદાર—એ મહારાજ ! તમારી વાતો બંધ કરો ! મહારાજ રત્નાદિત્ય પધારે છે. તેમની સાથે તેમના મંત્રેશ્વર અને સુવરાજશ્રી પણ આવ્યા છે.

(ત્રણે જણ પ્રવેશ કરે છે.)

ખીજ—જય હો મહારાજનો ! મહારાજ, આપ લલે પધાર્યા.

રત્નાદિત્ય—મહાત્માજી ! આપને મારા અંતઃકરણપૂર્વક પ્રણામ છે. (રત્નાદિત્ય નમન કરે છે. મંત્રેશ્વર અને સુવરાજ પણ નમન કરે છે.)

ખીજ—મહારાજ ! આજે બનેલી બધી ખીના આપને સુવરાજશ્રીએ વિદિત કરી હશે ! સુવરાજની ભયંકર ભૂલનું શું પરિણામ આવશે, તે પણ આપે જણ્યું હશે !

રત્નાદિત્ય—હા, મહારાજ. સુવરાજે બધી હકીકત અમને કહી છે; પરંતુ આપે કહેલું ભવિષ્ય આતિશય આશ્ચર્યકારક છે ! તે એકદમ માનવામાં આવે એવું નથી ! આપને તો તે જાણતી જરા પણ શંકા નહિ હોય !

ખીજ—જરા પણ શંકા નથી ! અશ્વવિદ્યાને આધારે નક્કી કરેલી બાબતો કદીપણ ખોટી પડેજ નહિ ! આજથી બરાબર પાંદરમે દિવસે સુવરાજની ઘોડી પંચકલ્યાણી પછેરાને જન્મ આપશે, અને તેની કાળી આંખ ફૂટેલી હશે ?

મંત્રેશ્વર—પંચકલ્યાણી પછેરાને જન્મ આપશે ?

ખીજ—હા. એ જાતવાન પંચકલ્યાણી પછેરાને જન્મ આપશે !

સામંતસિંહ—પંચકલ્યાણી એટલે શું ?

ખીજ—પંચકલ્યાણી એ ઉત્તમમા ઉત્તમ અશ્વની જાત છે. સાંભળો, પંચકલ્યાણી અશ્વનું લક્ષણ સમજાવું ?

મંદકાન્તા

માથું જેનું ધવલ, ચરણો ચાર છે શ્વેત જેના,
કાયા લીસી મખમલ સમી, નેત્ર છે તીક્ષ્ણ જેનાં;
જ્ઞાન્તિ જેની મનહર અતિ, જોઈને વહાલ આવે,
એવી જાતિ તુરગતણી તે, પંચકલ્યાણી કાંચે.

જે અશ્વત્થામા માથું અને ચાર પગ એ પાંચ વાનાં શ્વેત વર્ણનાં હોય
તે પંચકલ્યાણી અશ્વ કહેવાય.

રતનાદિત્ય—આ બધું આપ અશ્વવિદ્યાને આધારે કહો છો ?

બીજા—હા, મહારાજ. અશ્વવિદ્યા એ કંઈ જેવી તેવી વિદ્યા નથી !
મહાપ્રતાપી નજરાજ આ વિદ્યામાં પારંગત હતા. તેમણે અયોધ્યાના ઋતુ-
પર્ણુ રાજાને આ વિદ્યા શીખવી હતી.

મંત્રેશ્વર—આપનું કહેવું સત્ય છે ! નજરાજાએ ઋતુપર્ણુ રાજાને
અશ્વવિદ્યા શીખવી હતી અને તેના બદલામાં ઋતુપર્ણુ રાજાએ નજરાજાને
વૃક્ષનાં પત્રનું ગણિત કરવાની વિદ્યા શીખવી હતી.

રતનાદિત્ય—નજ રાજાએ મુઠ્ઠાલ ઘોડાઓના કાનમાં મંત્ર ડૂંકીને
તેમને પવનવેગી બનાવ્યા હતા !

બીજા—હા, મહારાજ. એ બધો અશ્વવિદ્યાનો પ્રતાપ !

રતનાદિત્ય—મહાત્માણ ! તમારી અશ્વવિદ્યાનો ચમત્કાર તો પંદર
દિવસ પછી જોઈશું, પરંતુ મારા મનમાં એક શંકા ઉત્પન્ન થયેલી છે,
તેનું સમાધાન તમે બરાબર કરશો ?

બીજા—મહારાજ ! આપ આપની શંકા સુખેથી કહો. હું તેનું
યથાશક્તિ સમાધાન જરૂર કરીશ.

રતનાદિત્ય—મારી શંકા તમારા ત્રણ જાણના સાધુવેશના સંબંધમાં છે !

બીજા—અમારા સાધુવેશના સંબંધમાં આપને શી શંકા છે ?

રતનાદિત્ય—મારી શંકા એ છે કે તમે ખરા સાધુ નહિ હોતાં
કાંઈ વેશધારી સાધુ છો.

બીજા—એવી શંકા કરવાનું કંઈ કારણ ?

રતનાદિત્ય—હા. તમે શરીર ઉપર લગાવેલી બરમમાંથી પણ મને
તમારા રાજપંથી દિદારનું દર્શન થાય છે !

બીજા—(ગભરાટથી) ના, ના એવું તો કંઈ નથી !

રતનાદિત્ય—આપ જરા પણ ગભરાશો નહિ ! તમે ગમે તે હો,

પણ મારા રાજ્યમાં તમારો વાળ પણ વાંકો થશે નહિ ! મારું તમને અભય-વચન છે ?

ખીજ—આપ અભયવચન આપો છો ?

રતનાદિત્ય—હા. મારા ઇષ્ટદેવ શ્રી શંકર ભગવાનને સાક્ષી રાખીને તમને અભયવચન આપું છું.

ખીજ—મહારાજ ! આપની શંકા સાચી છે. અમે ત્રણે ભાઈઓ કલ્યાણપતિ ભુવડના વંશજ ભુવનાદિત્યના કુંવર છીએ !

રતનાદિત્ય—આપ ત્રણે કલ્યાણપતિ ભુવનાદિત્યના કુંવર !

ખીજ—હા, મહારાજ. મારું નામ ખીજ, આ મારા મોટા ભાઈનું નામ રાજ, અને આ મારા નાના ભાઈનું નામ દંડક છે.

રતનાદિત્ય—તમારે આવો સાધુનો વેશ ધારણ કરવાનું કારણ શું ?

ખીજ—મહારાજ ! અમે ત્રણે ભાઈઓ શ્રી સૌમનાથ મહાદેવની યાત્રા કરવા ગયા હતા. સાંથી પાછા કરતા સાધુનો વેશ રાજને અને પાટણમાં આવ્યા.

રતનાદિત્ય—એવી રીતે વેશ બદલવાની શી જરૂર હતી ! તમારે સીધેસીધા મનેજ આવીને મળવાની જરૂર હતી.

રાજ—મહારાજ ! એમ નહિ કરવાનું માત્ર એકજ કારણ હતું. તે એ કે આપના પૂર્વજ અને અમારા પૂર્વજ વચ્ચેની જુની દુશ્મનાવટ તાજ થાય અને તેનું કંઈ અનિષ્ટ પરિણામ આવે ! આપની આવી સંજનતાની અમને ખબર હોત તો અમે આવો વેશપદ્ધતી કરતજ નહિ !

રતનાદિત્ય—હશે ? જે બનવાનું હતું તે બન્યું. મંત્રેશ્વર ! આ ત્રણ રાજકુમારોને યોગ્ય પોશાક અહીં મંગાવવાની આપ ગોઠવણ કરો. યુવ-રાજ, આ ત્રણે રાજકુમારોને તમારા ભાઈ જેવા ગણીને તેમની મેમાની કરવાની છે.

(મંત્રેશ્વર પોશાક મંગાવે છે.)

સામંતસિંહ—પિતાજી ! આપની આજી પ્રમાણે હું જરૂર કરીશ. રાજકુમાર ! તમારી પાસેથી અશ્વવિદ્યા શીખવાની ઇચ્છા છે..

ખીજ—યુવરાજ ! તમારી ઇચ્છા હશે તો હું જરૂર તમને અશ્વવિદ્યા શીખવીશ.

રતનાદિત્ય—યુવરાજ ! રાજકુમાર ખીજ તમને અશ્વવિદ્યા શીખવશે. આવા સદ્ગુણી રાજકુમારો પાસેથી તમને બીજું ધણું શીખવાનું મેળશે !

પંદર દિવસ સુધી તો તેમને આપણા મેમાન તરીકે ફરજિયાત રહેવાનું છે. તે પછી તેમને વધારે મુદત ખાસ આગ્રહ કરીને રોકાશું.

(અનુચરો રાજકુમારો માટે પોશાક લાવે છે.)

મંત્રેશ્વર—રાજકુમારો ! લો આ પોશાક, આપનો સાધુવેશ ઉતારીને આ પોશાક પહેરો.

(રાજકુમારો પોશાક પહેરી લે છે.)

રત્નાદિત્ય—મંત્રેશ્વર ! તમે આ ત્રણે રાજકુમારોની સગવડ બરાબર સચવાય એવો બંદોબસ્ત કરી દેજો. સુવરાજ ! તમે આ રાજકુમારોને આપણા ખાસ મેમાનો માટે બંધાવેલા રાજમહેલમાં લઈ જાઓ. તમે પણ તેમની સાથેજ રહેજો, અને તેમની મેમાની બરાબર કરજો.

(સર્વે જાય છે.)

(બરાબર પંદર દિવસે સામંતસિંહની ઘોડીને પંચકલ્યાણી વહેરા આવતરે છે, બીજના કહેવા પ્રમાણે તેની ડાબી આંખ ફૂટેલી હોય છે. મહારાજ રત્નાદિત્ય બહુ ખુશ થાય છે. બીજની અશ્વવિદ્યાથી અતિ પ્રસન્ન થઈ સામંતસિંહ તેને પોતાની બેન લીલાદેવી સાથે લગ્ન કરવા કહે છે; પરંતુ બીજ એક આંખે કાણું હોવાથી પોતાના મોટા બાઈ રાજ સાથે લીલાદેવીનું લગ્ન કરવાનું સૂચન કરે છે. રત્નાદિત્યની સંમતિથી રાજનાં લગ્ન લીલાદેવી સાથે થાય છે. આ પ્રમાણે બીજની અશ્વવિદ્યાના પ્રતોષે આવડા વંશ અને સોલંકી વંશ લગ્ન ગ્રંથંથથી બેઝાય છે.)

પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજ, } સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
અમદાવાદ } હેડમાસ્ટર, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ

જપાનની મુસાફરી.

જાળક એ દેશની અમુક્ય દોલત છે અને તેને કેળવનાર શિક્ષક છે. જો શિક્ષક ધારે તો દેશને ઉન્નતિને ચિંતરે પહોંચાડી શકે છે, તે નીચેના ઘાખલા ઉપરથી સમજશો.

જપાન આપારે દુનિયાના બધા દેશોને ટક્કર મારી રહ્યો છે. તે તેને જોવાની અને ધણા દિવસથી ઉત્કંઠા હતી. સુયોગે તે ચોગ પ્રાપ્ત થયો. પાસપોર્ટની સગવડ કરી અમે મુંબઈ બંદરથી ૩. ૪૫૦) આપી જપાનની આવવાજવાની ટિકિટ લીધી. અમારી મુસાફરીમાં પહેલું લંકાનું

• શ્રી ગાંધીભાઈએ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં આપેલા સાપણનો સાર.

સુંદર બંદર કોલંબો આપ્યું. આ બંદર આગળ અમારી આગળોટ : ૩ કલાક થોભી. કોલંબો શહેર કેવું દશે ? તે જોવાની અમને ઘણી ઉત્કંઠા હતી તેથી શહેરમાં ફરવા ગયા. આ શહેરમાં ૪૫ લાખ માણસની વસ્તી છે. લોકો મહાયમ જાતના છે અને તેમનો પહેરવેશ ત્રિવેન્દ્રમના લોકોના પહેરવેશને મળતો છે. આ લોકો ગરીબ છે. આ શહેર લંકાની રાજધાની અને બંદર હોવાથી રમણીય દેખાય છે. દરેક દેશના લોકો વેપારીઓ અહીં વસે છે. અહીંયાં આ અને નાગિઓરનો મોટો વેપાર ચાલે છે. આ ઉપરાંત ધાતુઓનો પણ સારા પ્રમાણમાં વેપાર ચાલે છે. અહીં બારે માસ વરસાદ પડે છે. આજુબાજુ કિનારા ઉપર નાગિઓરીનાં પુષ્કળ જાંડ છે. એથી અહીંનો દેખાવ સુંદર લાગે છે. ત્યાંથી અમારી આગળોટ સિંગાપોર ગઈ. આ શહેર પાસિફિક મહાસાગરનું મુખ્ય ક્ષિતિય મથક છે. અહીં બારે માસ વરસાદ વરસે છે તેથી કુદરતી દંખો ઘણાં રમણીય છે. આ શહેર ઈન્ડોના નીકાસૈન્યનું મુખ્ય મથક છે. અહીં વેપારીયે હિંદી લોકો ૩૦-૩૫ ની સંખ્યામાં વસેલા જોવામાં આવે છે. આ શહેરમાં કાપરા, નાગિઓર, રબ્બર અને ગોરૂની સારા પ્રમાણમાં નિકાસ થતી જોવામાં આવે છે શહેર દરિયાકિનારા ઉપર વસેલું છે તેથી ઘણું રમણીય છે. આ શહેરની વસ્તી વધતી જાય છે. ત્યાંથી અમે પાસિફિક મહાસાગરમાં મુસાફરી શરૂ કરી અને હોંગકોંગ આવી પહોંચ્યા. આ શહેર પહાડ ઉપર વસેલું છે. અહીં ગવર્નમેન્ટની સત્તા છે અને તે પૂર્વનું નીકાસૈન્યનું મથક છે. અહીં ચીના લોકોની વિશેષ પ્રમાણમાં સંખ્યા જોવામાં આવે છે. વેપારીયે હિંદી લોકો પણ અહીં વસેલા છે. પોલિસમાં શીખ લોકો છે. અહીં હિંદીઓને ઉતરવાને માટે હિંદી લૉજ છે. અહીં દેશદેશના વેપારીઓ વસેલા છે. આ શહેર ૧૫ માઇલ લાંબું છે. દેખાવ રમણીય છે. અહીંયાં ચીના લોકો મજૂરી કરે છે. તેઓ જાતે ગંદા છે અને ઘણા આત્મકીવાળા છે.

ત્યાંથી આગળ જતાં અમારી આગળોટે સાંગેહાઇમાં લંબર કેલ્કે અહીંયાં અંગ્રેજ, ચીના, ફ્રેન્ચ અને જાપાની વગેરે પ્રજાઓનો વસવાટ છે અને સત્તા લગભગ તેઓનીજ ચાલે છે. આ જંદર ચીનની દેખરેખ નીચે છે. આ શહેર ઘણું મોટું છે. દરેક રાજ્યના દરિયાઈ કાફલાઓ તૈયારીની ક્ષિતિમાં જોવામાં આવે છે. આ શહેરની વસ્તી લગભગ ૧૨ લાખ માણસની છે. અહીંયાં મુસાફરીએ સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે. ચીના લોકો ઘણા કુરૂઆ હોય છે. તેઓ દંગલખાંજમાં ઘણા કાબેજ છે. ત્યાંથી આગળ જતાં

અમારી આગળેટ જાપાનના પ્રથમ બંદર કોબેમાં લંગર કર્યું. ઉતારાઓનો સામાન કર્ટમ ઓફિસર તપાસે છે. શહેરની વસ્તી ૮ લાખ માણસની છે. આ શહેરમાં પ્રત્યેક મકાનમાં ગૃહઉદ્યોગ ચાલે છે અને જુદી જુદી જાતની દરેક વસ્તુ બનાવે છે. અહીં બાળક, સ્ત્રી કે મરદ, કોઈ પણ નકામો વખત ગાળતાં નથી. આ શહેરમાં તાર, વાયરલેસ, વીજળી વગેરેની સગવડ સારી છે.

આ દેશના લોકોમાં વિનય ધણો છે. જાણે કે દુનિયાના વિનયનો ધમ્મરો તેમણે જ રાખ્યો હોય એમ લાગે છે. નોકરોને શેઠ પણ વિનયથી જ બોલાવે છે. આ દેશમાં એક જ પ્રજા છે અને તે બધા જાપાનીઝ કહેવાય છે. અહીં ગરીબ તવંગરનો બેદ નથી, જો સાથે બેસીને જીવી શકે છે. લોકો બૌદ્ધ ધર્મ પાળે છે. આ લોકોનો મુખ્ય ખોરાક, ચા, માછલી અને ભાત છે. દરેકનું એક જ ખાણું છે. લોકો રાષ્ટ્રધર્મી છે. દેશદાસની ધમમ્મ દુનિયાના કોઈપણ દેશની પ્રજા કરતાં વધુ જોવામાં આવે છે. આ દેશમાં સ્ત્રીઓને ધણું માન આપે છે. સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર છે. તેઓ પુરુષો ઉપર આધાર રાખતી નથી. કારખાનાઓમાં ૮૦ ટકા સ્ત્રીઓ કામ કરે છે, ફક્ત અમુક અગત્યનાં કામો ઉપર જ પુરુષો શકવામાં આવે છે.

કામની વહેંચણી તેઓ ધણી વ્યવસ્થિત રીતે કરે છે. તેઓમાં, સ્વ-ચ્છતાનો ખાસ શુણ્ણ છે. સ્વભાવે ગરીબ અને નમ્ર છે. જાનરમાં ખોરાકની ચીજો પડીકાજંધ મળે છે. રાધેણું જાનરમાં વેચાય છે. આ જોવી વસ્તુ પણ સીસીમાં બંધ કરી વેચવામાં આવે છે. આ લોકોમાં પ્રમાણિકપણાનો શુણ્ણ છે. દુકાનમાં ખરીદેલી વસ્તુ ઉચકવાની આપણને માથાકૂટ રહેતી નથી. ફક્ત શિરનામું આપવાથી આપણો માલ આપણા મુકામ ઉપર પહોંચાડવામાં આવે છે. રોડોમાં દરેક પ્રકારનો માલ રાખવામાં આવે છે. રોડરના માલિકો ખુશમિજાજ હોય છે. માલ ન વેચાય તેમની ફીકર હોતી નથી, પણ ધરાકને તેની મરજી મુજબને માલ બતાવવા જોઈએ તેટલો ચલ કરે છે અને પોતાની દુકાનની મુલાકાત લીધા બદલ ઉપકાર માને છે.

આ દેશનું બીજું મોટું શહેર ઓસાકા છે. આ શહેરમાં વહેવારનાં સાધનોની સગવડ સારી છે. શહેરની વસ્તી ૩૦ લાખ માણસની છે. શહેર પણ પુષ્કળ ધમાત્રવાળું છે. શહેરમાં કારખાનાં ધણું છે. ત્યાં લાગની ૩૦ હજાર જેટલી મોટરો ફરે છે, અને દર ધણો સસ્તો છે. ઇ. તરીકે, ચાર માણસને ૨૨ માઇલ ૧૧૧ ફીમાં લઈ જાય છે, અહીંનાં લોકો પદરની મોટરો

રાખતા નથી, કારણ જાપાનનું રાજ્ય મોજશોખ માટે મોટર રાખવા બદલ તેમની પાસેથી સારા પૈસા પડાવી લે છે. ઓસાકામાંથી ઓસાકા નામનું વર્તમાનપત્ર નીકળે છે તેની દરરોજ રૂપ લાખ નકલ ખપે છે. શહેરના ગરીબથી તવંગર સુધીના લોકો દરરોજ તે વાંચે છે. પ્રેસમાં ૩૦૦૦ માણસ કામ કરે છે. મશીનરી ઘણીખરી જાપાનીસ છે. નોકરોમાં મુખ્યત્વે સ્ત્રી છે અને તેમને પગાર ઘણો ઓછો છે. સઘળા નોકરોને રહેવા તથા ખાંવા માટે પ્રેસના આંગણમાંજ વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. સોંઘવારી પુષ્કળ છે.

ટાકિઓ:—જાપાનની એ રાજધાનીમાં પર લાખ માણસની વસ્તી છે. જાપાનનું ન્યુયોર્ક છે. અહીં મકાનો લાકડાનાં પાટીઆનાં છે. અહીં ધરતીકંપ વારંવાર થયા કરે છે, પણ હુંક મુદતમાં થએલી મુકસાની લરપાઈ થઈ જાય છે. પરદેશ ખાતાનો ઓફિસર ઘણો વિવેકી છે. તે પોતાની મોટાઈ બતાવતો નથી. પુછપરછ કરતાં દેશની સંસ્કૃતિ હિંદનેજ આભારી છે એમ કહી ઉપકાર માને છે. અહીં યુનિવર્સિટી છે. અહીં ૧૯૧૧ ર. માં વિદ્યાર્થી પોતાનો નિર્વાહ એક મહીના સુધી ચલાવી શકે છે. જાપાનનું મોટામાં મોટું સંગ્રહસ્થાન ત્યાં છે. અહીં ફોફોનાદિ ઘણું સસ્તું મળે છે. આ શહેરમાં કાઠપિણ્ડ માણસનું મકાન શોધવા માટે મહેનત પડતી નથી, કારણ દરેક મહોલ્લાને નાકે આખા મહોલ્લાનો નંકશો ટાંગવામાં આવે છે. જેથી સહેલાઈથી મકાન નંબર જોઈને શોધી કાઢવામાં આવે છે. અહીંનો કુલારવાડો ઘણો સુંદર છે, અને જુદી જુદી જાતના વાસણો તથા રમકડાં ત્યાં બને છે. કાપડને માટે સુતરાઉ, રેશમી અને શણનું કાપડ વણવાનાં કારખાનાં સારા પ્રમાણમાં છે. સ્વચ્છતા આ શહેરમાં પુષ્કળ છે. અહીં વીજળીનો સામાન સારો થાય છે અને સસ્તો પડે છે. દા. એક ઝોખ ત્રણ પૈસામાં મળે છે. અહીં ધડિઆળ ખનાવવાનાં ઘણા કારખાનાં છે. એક સાધારણ કારખાનામાંથી દરરોજ ૪૦ હજાર રૂપીઆનો માલ બને છે અને તે બધો પરદેશ ચંદે છે.

યેકોહામા:—આ શહેર સુંદર છે. મકાનો લાકડાનાં છે. આ શહેરમાં ધરતીકંપને લીધે ૧ લાખ ૮૦ હજાર માણસોનો નાશ થયો હતો. છતાં ઔદ્યોગિક પ્રવૃત્તિને લીધે આ શહેર દરેક રીતે આખાદ આપારે થઈ ગયું છે.

આ દેશ નાનો છે, છતાં વહેવારના સાધનો પુષ્કળ છે. અહીં રેલ્વેની સગવડ ઘણી સુંદર છે. દરેક ટ્રેનમાં ફક્ત ૧૦૦ મુસાફરોજ હોય છે. ૧૦૦ કરતાં વધુ મુસાફરોને બેસાડવામાં આવતા નથી. ગાર્ડ-હિતારો પ્રત્યે

નમ્રતાથી વર્તે છે અને ઉતાડએનો સામાન, ઉતારવા તથા ચઢાવવાની સગવડ કાળજીપૂર્વક કરે છે. દરેક સ્ટેશને ગાર્ડ ઉતાડએને ચાની જરૂર છે તે પૂછી જાય છે. દરેક સ્ટેશન પર લાઉડસ્પીકર અને રેડીઓ ગોઠવવામાં આવે છે. રેલ્વેમાં સ્વચ્છતા તેમજ વ્યવસ્થા ધણી સરસ છે.

આ દેશ આટલો બધો છેડછાં ૫૦ વર્ષમાં કેમ આપાદ થયો તેનું કારણ તે દેશની કેળવણી છે. અહીં ગરીબ મજૂરથી માંડીને છેક ઉમરાવ સુધીનાને લણવાની ખાસ કરજ પાડવામાં આવે છે. દરેક વ્યક્તિને અખ્યાસ કરવો પડે છે. તે વખતે તેઓ શાખની વસ્તુઓ ગ્રહણ કરતા નથી. વિદ્યાર્થીઓ એકજ સરખો પોશાક પહેરે છે. કેળવણીનું ક્ષેત્ર પુરું થયા પછી દરેક વ્યક્તિને પોલિસની તાલીમ ફરજિઆત લેવી પડે છે. ત્યાં તેમને પંગાર મળતો નથી પણ ખાવા પુરતું આપવામાં આવે છે; એટલે આ દેશમાં લશ્કરી-ખાતા પાછળ ધણો ઝોછો ખર્ચ કરવામાં આવે છે અને બચેલાં નાણાં કેળવણી પાંછળ વધુ પ્રમાણમાં ખર્ચવામાં આવે છે. પ્રાથમિક શાળાના પ્રવેશદ્વારમાં એક મજૂરનું પુતળું ચોપડી લઈને 'ઉભુ' કરેલું હોય છે. આનો અર્થ એ છે કે જાપાની મજૂરને પણ લણવાની જરૂર છે. ત્યારંબાદ દેશને ખાતર ભોગ આપનાર ત્રણ મહાન પુરુષોનાં પુતળાં રાખવામાં આવેલાં છે તેને જોઈને જાળકતું દેશાભિમાન કેળવાય છે. બાળક શાળામાં આવે કે તેને પ્રથમ વ્યવસ્થા શિખવવામાં આવે છે. વસ્તુઓ ક્યાં મૂકવી, કેવી રીતે, વગેરે જાણતો પહેલી શીખવાય છે. સાફસફીની વ્યવસ્થા શાળામાં લણતી જાળાઓ કરે છે, એટલે મકાનો સાફ કરવા નોકરો રાખવા પડતા નથી છાતરીઓને કન્યાશાળાઓમાં ગૃહઉદ્યોગની તાલીમ આપવામાં આવે છે. શિક્ષકો બાળકો પ્રત્યે ધણા માનની દૃષ્ટિથી લુએ છે, અને દેશના એ ભવિષ્યના નાગરિકો થવાના છે તો તેમને બને તેટલી ઉચ્ચ કેળવણી આપવા તેઓ પ્રયાસ કરે છે અને જાળકને કેળવતું એજ એમનો મુદ્દાલેખ છે. આ દેશમાં શિક્ષકોને ધણુંજ માન મળે છે અને દેશના ઉદ્ધારક તરીકે તેમને ઘટે તેટલું માન મળે છે. શિક્ષકની આર્થિક સ્થિતિ સારી રહે છે.

જપાન દેશમાં ખનીજો ઓછા પ્રમાણમાં નીકળે છે, તેથી કરીને તેને લોહનો સાંચામાલ ખીંગ દેશમાંથી લાવવો પડે છે, છતાં જેમ બને તેમ તે માલ પોતાના દેશમાં બને એવી ધગસ રાખે છે. તેઓ 'લગાણ' ખરીદે છે અને તેમાંથી નવો માલ બનાવે છે. આ દેશમાં પેટ્રોલિઅમ સારા પ્રમાણમાં નીકળે છે; તે ઉપરાંત ગંધક પણ ચાપ છે. ખેતીની અહીંના ખેડૂતો જસપણ જમીન નકામી જવા દેતા નથી. વડાડ ઉપર પણ ખેતી કરે છે

અને પાણીને માટે સગવડ ઉભી કરે છે. વરસાદ સારા પ્રમાણમાં થાય છે. તેથી અહીં ચા, ચોખાની પેદાશ સારી છે. ખેડુત સુધરેલી ઢબે ખેતી કરે છે. વરસમાં ત્રણ પાક લે છે. સંચાકામ અહીં સરતું અને સારા પ્રમાણ માં ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. દા: તરીકે એક સાયકલ ૮ રૂ. માં અને ફોનોગ્રાફ ૩) રૂ. માં મળે છે. તેમજ દરેક જાતનો સામાન આ દેશમાં ઘણી સસ્તી કિંમતે મળે છે. આ ઉપરાંત આ દેશ કેટલી પ્રગતિવાળો છે તેનો સહજ ખ્યાલ આવશે.

લોકો:—તેમની ચામડી રંગે પીળા અને આંખો ત્રાંસી હોય છે. તેઓ અત્યારે પશ્ચિમના દેશોને મળતો પોશાક પહેરે છે, પણ સ્ત્રીઓ કમરે પટા બાંધે છે. તેઓ બાળકને પીટ પાછળ બાંધે છે. તેને ખોરાક આપવો હોય તો તે બાળકના મોં આગળ દૂધની સીસી ધરે છે એટલે બાળક પીટ પાછળથી દૂધ પીએ છે. આ લોકોમાં ફક્ત દાંતનો રોગ વિશેષ પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે. આ લોકો મિકાડોને ધર્મગુરુ માને છે અને દુધુડાઆમાં પર્વતને પવિત્ર ગણે છે.

આ દેશમાં લાંચ, રસ્તેતની પ્રથા બીજકુલ નથી. પોલિસને મેન્ટ્રિફ્રંટ જેટલી સત્તા હોય છે છતાં તેનો કદી પણ તેઓ કુરુપ્ચોગ કરતા નથી. પોલિસ લોકો તરફ ઘણી માયાળુ રીતે વર્તે છે. ચોરી ઘણીજ ઝોળા પ્રમાણમાં થાય છે. દેહાંત દંડની સજા કદી કરવામાં આવતી નથી. આ લોકોમાં સ્વમાનનો ખાસ ગુણ છે અને રક્ષણ માટે પોતાનો જીવન ગુમાવવા તૈયાર રહે છે. આ દેશના લોકો પશ્ચિમના દેશોમાંથી ફળવણી શીખી લાવી દેશને ઉત્તર કરે છે. આ દેશમાં ધરતીકંપ અને વાવાઝોડા ચવાની ઘણી ધોરતી રહે છે તેથી લોકો પાકાં ઘર બંધાવતા નથી. આળોહવા અહીંની માફકસર છે, કારણ કે ખેડેકરદીમના પ્રવાહની અસર આવે છે.

આ દેશ ફળવણીના પ્રતાપેજ આટલો બધો આગંજ વધ્યો છે, અને દુનિયાના સઘળા દેશો સામે ટક્કર ઝીલી રહ્યા છે. તો આપણા દેશને આગળ ધપાવવા જનપાનનો મહામંત્ર પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોએ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે.

સ્કોલર પ્રાણલાલ રણછોડ લાદ

બીજું વર્ષ. પ્રે. શ. ટ્રે. કોલેજ

જેથી બાબત હતી. જમીન મળ્યુત અને આમોદવા સૂકી એટલે જમીનમાં
યંત્રો સહેલાઈથી ખેસાડી શકાય છે.

આ કારખાનું ૧૯૦૮માં બંધાયું હતું. પછીથી જે વસ્ત્રમાં પાણીની
ટાંકીઓ, પાંચપલાઈન, પાણી ભરવાનું તળાવ, રોશન સુધી રેલ્વે, રસ્તાઓ,
મકાનો, મજુરોનાં ઘર, પોલિસ સ્ટેશન, ઇન્ડિપતાલ, વગેરે ઉપર કંઈ તેહું
સગવડવાળું ગામ બની ગયું. ૧૯૧૨માં પોલાદનો પહેલો વહેલો કટકો
બનાવવામાં આવ્યો. આરંભના વિધો સાથે આજે એ ઉલોગ વિજ્ઞા
યક બહાર નીકળ્યો છે.

હવે એ જાણવું સંત કારખાનાની અન્યથા ભરેલી વસ્તુ જોઈએ—

૨૦ મિનિટમાં વીસેક ટન લોદાનો મેલ બાળો નાખે છે. આ દરમ
જોતાં આપણને ઘણી અન્યથા ઉત્પન્ન થાય છે. આખું કારખાનું ફરીને
જોતાં ૧૦ માઇલની મુસાફરી સહેજે થાય છે. ૨૫ ચો. મા. માં આખું
કારખાનું છે અને કારખાનામાં ૬૦ માઇલ લાંબી રેલ્વે લાઇન છે.

કારીગરોની સંખ્યા—૧૭૦૦૦ છે. કુલ તમામ કારીગરોના પગાર
૫૬૯ મહીને ૧૧ લાખ રૂપિયા ખર્ચ થાય છે. સામાન્ય ૬૦ રૂપા પોલાદના
કારખાનામાંથી રવાના થાય છે. ૫૫ બોઇલરો છે. એક માસમાં ૧ લાખ
ન બનીજ લોહું ગળાય છે. રોજનો અઢી હજાર ટન કોલસો વાપરવામાં
આવે છે. દર મહીને ૧ કરોડ યુનિટ જેટલી વીજળી ઉત્પન્ન કરવામાં
આવે છે.

કંપની નીચેની જાતનાં પોલાદ બનાવે છે:—

આગખોટ, બોઇલરોનાં પતરાં; કલાઈનાં પતરાં માટે ક્ષીટખાર,
ત્રતના સાદાં પતરાં, હાલેલા ખીડની નળાઓ, રેલ્વેનાં પોલાદના રેલીપરો,
જા, બીજાં બાંધકામનાં સાધનો વગેરે.

સગવડોનાં કારણોને લઈ ને એની સાથે બીજાં કારખાનાં પણ ચાલે છે.

દેવજીભાઈ દીવાવાલા

તારીખ ઉપરથી વાર કાઢવા વિષે.

સન ૧૮૭૮, ૭૬ અને ૧૮૮૭ ની સાલમાં આ લેખક અમદાવાદ
પ્રેમચંદ રામચંદ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં ભણેલો હતો. તે વખતે આપણા
માનવતા રત્ન. કવિ દલપતરામભાઈએ તારીખ ઉપરથી વાર કાઢવા

માટે અમને એક હરિગીત છંદ શીખવ્યો હતો, તે હજુ પણ માદ હોવાથી આ નીચે આપવામાં આવ્યો છે.—

હરિગીત છંદ

જે આદિના અક્ટોળરે, ફે. મા. નવેળર પાંચમી,
એમિલ, જુનાઈ ખીજ ને, જુન ચોથી મેની સાતમી;
છઠ્ઠી ઝાગરો એજ, સપ્તેળર, ડિસેળર ત્રીજએ,
દર ચોથી સાથે માર્ચની, તે જન્યુઆરિ ખીજએ.

સાવાઈ—‘જા.’ એટલે જન્યુઆરિની પહેલી તારીખે જે વાર હોય તેજ વાર ઝાક્ટોળર ‘ફે.’ એટલે ફેબ્રુઆરિ અને ‘મા.’ કહેતાં માર્ચની અને નવેળર મહીનાની પાંચમી તારીખે આવે.

વળી આજ વાર એમિલ અને જુનાઈ માસની ખીજ તારીખે આવે તેમજ જુનની ચોથી અને મે મહીનાની સાતમી તારીખે પણ આવે.

ઝાગરોની છઠ્ઠી તારીખે, અને સપ્તેળર તથા ડિસેળર માસની ત્રીજ તારીખે આવે.

દર ચોથા વરસની એટલે ૧-૪-૮-૧૨, ૧૬ એમ ચાર ચાર વરસ ગણતાં માર્ચની ૧ લી તારીખે જે વાર હોય તે જન્યુઆરિની ખીજ તારીખે આવે.

આ પ્રમાણે સને ૧૯૨૦, ૨૫, ૨૬, અને સને ૧૯૨૯ની સાતમી કાયરીઝા મેળવી જોઈ તો જરોળર તારીખ વાર મળતાં આવે છે એટલુંજ નહિ, પણ ‘ચુન્નરાતી’ ગ્રેસનું લીંતે ચોઢવાનું ગર્ભ સાલનું અને આ સાતનું ફેલ્ડેન્ડર મેળવી જોતાં પણ આ દાખલો જરોળર ખરો પડે છે.

આ સિવાય કવિએ જન્યુઆરિ મહીનો આપણાં કયા દેશી મહીનામાં આવે તેને માટે પણ એક કવિના શીખવી હતી તેને પણ ઉપયોગી જાણી અહીં આપી છે.—

૧૩	૧૪	૧૫	૧૬	૧૭	૧૮	૧૯
પા	મા	પા	પી	મા	પા	પી.
૭૦	૭૧	૭૨	૭૩	૭૪	૭૫	૭૬
મે	પા	મા	પા	પી	મા	પી.
૭૭	૭૮	૭૯	૮૦	૮૧		
પા	મા	પા	પી	મે	રયાપી.	

ગ્રેસદાથી

અઘાપિ.

આમાં ‘પા’ એટલે પોગ્ર અને ‘મા’ એટલે મહા-માઘ-મહીનો સમજવાનો છે. અને તે પ્રમાણે સન ૧૮૬૩ની સાતમી અઘાપિ એટલે

સન ૧૮૮૧ સુધી ગણી લેવાનું છે. તેની આગળનાં વરસોમાં આ પ્રમાણે આવે છે કે નહિ તે મેળવી જોયું નથી. આશા છે કે કોઈ ઉત્સાહીને ખરેખરે જિજ્ઞાસુ શિક્ષક તે મેળવી જોઈ જાહેર કરશે.

સન ૧૮૬૩ થી સન ૧૮૮૧નાં પંચાંગ કે ડાયરી જુદા પાસે નહિ હોવાથી આ પ્રમાણે મળે છે કે નહિ તે મેળવી જોયું નથી.

પણ પહેલાંનાં જુનાં 'શાળાપત્રો'માં આપેલાં પંચાંગો કોઈ મહેતાજી તપાસી જોશે તો આ વિષેની ખાતરી થશે.

લૂણાવાડા

તા. ૧૭-૨-૭૫

}

છ. વિ. રાવળ
ચે. મહેતાજી

શિક્ષકને ।

તું બિહ ! સુતો કેમ તાણી સોડ્ય બાપુ !
તારી ઉપર જગની દરી છે આંખડીનાપુ !
તુજ હસ્તમાં જમનના કુલ્લડાં મુકાયાં,
ફાંયાં નહિ ને ઉલટા ક્યમ તે મુકાયાં ?
એ જોઈ સ્વર્ગે દેવતાઓ દુઃખાયા,
પડતી દયાના વાદળા તેથી છવયાં.
ખાડો પડ્યો તુજ પેટનો જગ જોય છે બાપુ !
લક્ષ્મી તણી એ સદ્ જહેની રેઈ છે બાપુ !
કર્તવ્ય તારું કરજો જુગ પ્રેમ આણી,
દેખાડજો જગતને તુજ તેજ પાણી;
ભગવાન બદલો તુજ વાળી જરૂર દેશે
તારી કમાઈ જગમાંહી અખંડ રહેશે.
પરમાર્થ સાથે સ્વાર્થની બાજુ રહી બાપુ !
મળી છે હાથ તો કદીએ ન કરતો તું કુડી બાપુ !
જગત એલું ઘેલકું ના રહું છે,
ઉપકાર કરનારા ઉપર મોહી રહું છે;
અંધાર જો તુજ હૃદયનો નાસી રહ્યો જો
નવલાં લખાશે પાન ઇતિહાસે ફરી તો.

અદ્વૈત

માગણી

ધંધા મહોં પાગલ બને, ના પ્રાણની પરવા કરે,
જીવનની સઘળી મહેચ્છા, બાળના ચરણે ધરે;
કર્તવ્યનિષ્ઠા કાજ, કાઢે વાસનાની મેસને,
એવા વિભુજી આપ શિક્ષક, સઘ ભારત દેશને. ૧

રાષ્ટ્રે મારો, બાળ મહારાં, હું ગુરુ છું તેહનો,
વિશ્વબંધુ, ભાવ જેના, ગાત્રમાં છે અગત્યનો;
શિક્ષણ તણી દુનિયા મહોં ધરના ફકીરી વેશને,
એવા વિભુજી આપ શિક્ષક, સઘ ભારત દેશને. ૨

પંચત્વ પામે ત્યાંસુધોં, નિઃશ્ચયને બદલે નહિ,
વ્યહારના દુઃખદ સમીરો, હૃદયને રૂપશે નહિ.
આદર્શની સિદ્ધિ સુધોં, ડગતા ન ડગલું ભેશ જે:
એવા વિભુજી આપ શિક્ષક, સઘ ભારત દેશને. ૩

સત્ય, શાંતિ, ત્યાગનાં, દદ મૂળતરવો રોપતા,
ચારિત્રની બાવી વડે, અંગો બનાવે આપતાં;
સંપન્ના સૂરો ગળગી, દૂર કરતા ક્લેશને,
એવા વિભુજી આપ શિક્ષક, સઘ ભારત દેશને. ૪

પદવી યજી બગડે મતિ, ના, ભાગ્યે શિક્ષણ કથે,
સિદ્ધાંતને સમજાવનાં, દબાત રૂપ થવા મથે;
હૃદય જીતે બાળના, લગ્નવે ન શિક્ષક વેશને,
એવા વિભુજી આપ શિક્ષક, સઘ ભારત દેશને. ૫

ભારત તણું ભાગિ દોસે, આજે ઉઝાળા મારતું,
જોઈએ સરસ શિક્ષક હવે, સહુ એમ કો પોકારતું;
ભાગી દયા ધરજે હૃદયે, આ પ્રાર્થનાના વેગને,
ઉત્તમ વિભુજી આપ શિક્ષક, સઘ ભારત દેશને. ૬

લાલીયાદ. એ. સ. ગુ. સ્કૂલ } નમ્રદાશકર હાથોલાલ ત્રિવેદી
તા. ૧૨-૧-૩૫ } ઉચ્ચ સાહિત્યોત્તીર્ણ

ધારણા:-સાતમું

શિક્ષક:-ભવાનભાઈ ભેરભાઈ મકવાણા.
આસિ. શિક્ષક, ટ્રેક્ટરિંગ સ્કૂલ
સમય:-૪૦ મિનિટ
તા. ૨૬-૧-૩૫

વિષય:-ભૂમિતિ

સામાન્ય હેતુ:-વિચારશક્તિ મેળવી ભૂમિતિના શિક્ષાતમાનું સત્ય સમજવાનો
વિશેષ હેતુ:-પ્રમેલ ૨૪મના ઉપશિક્ષાતનો પ્રાયોગિક ભાગ સમજવાનો
સાધન:-કાગળ, કાતર, ભૂમિતિનાં સાધનો, વલેકબોર્ડ, ચાક ચોરે.

પાઠના વિભાગ અને મુદ્દા	શિક્ષણશૈલી	કા. પા. ની નોંધ
આરંભ ક. વર્ગવ્યવસ્થા. ઘ. આરંભ પ્રશ્નો	<p>વિદ્યાર્થીઓને દૂલ કરાવી વ્યવસ્થિત ગોઠવના. નીચેના સત્યો પાઠીઆ પર લખાં. ખાલી જગ્યા વિદ્યાર્થીઓ પાસે પુરાવવી.</p> <ol style="list-style-type: none"> ૧. સમબાહુ ત્રિકોણની ત્રણ બાજુઓ——હોય છે. ૨. સમદ્વિબાજુ ત્રિકોણની સરખી——સરખા હોય છે. ૩. ત્રિકોણનાં ત્રણ ખુણાનો સરવાળો——હોય છે. ૪. ત્રિકોણની એક બાજુને લંબાવવાથી થતો બહારનો ખુણો——બરાબર હોય છે. 	<p>સૂચના:-કા. પા. ની નોંધની અબાજતમાં આપેલા માપથી વિદ્યાર્થીઓ કાગળપર ત્રિકોણ દોરે, તે ત્રિકોણને કપાવવો. ત્રિકોણની બે બાજુઓનાં મધ્યબિંદુ બાજુને મધ્યમાંથી વાળીને શોધાવવાં. તે મ. વિ. સાંધનારી લીટીને પાયા સાથે સરખાવવી. તે લીટી પાયા સાથે સમાંતર અને અર્ધો છે, તેની ખાતરી કરાવવી.</p>

ક. રજુઆત
મુખ્ય વિવચ

અ. સાધનોની વહેંચણી
ચ. પક્ષની બાબતો.
૧. ત્રિકોણ દોરવો.

૨. ત્રિકોણનો કદ.

૩. બે બાજુનાં મ.બિ.
સાંધનારી લીટી

ક. સાધ્યની બાબતો
૧ અથ લીટી પાયાને
સમાંતર
૨ અથ લીટી પાયાથી
અર્ધી

ત્રિકોણ ત્રિજોના તેવા એક બીજા સત્ય વિશે શીખીએ.
કાગળ, કાતર, પેન્સિલ, રબર વગેરેની વ્યવસ્થિત વહેંચણી
કરવી. કાં પાં ની નોંધમાં લખેલાં ત્રણ માપ પૈકી ગમે તે
એક માપ લઈ ત્રિકોણ દોરવા દરેકને કહેવું. દરેકે પસંદ કરેલા
ત્રિકોણ કેવો ત્રિકોણ થશે તે પૂછવું. (આખા વર્ગમાં ત્રણે પ્રકાર-
ના ત્રિકોણની પસંદગી હોવી જોઈએ.)

કાગળ પર દોરેલો ત્રિકોણ કાપવો. (શિક્ષકે પણ વર્ગની
સાથે ત્રિકોણ દોરવો, ને તેને કાપવો પાટીઆ પર પણ રફેલ
માપથી ત્રિકોણ દોરવો.)

ત્રિકોણની કિનારીને એવડી વળાવી જોને બાજુઓના મં
બિં મુકર કરવા. મં બિં જોને સાધનારી લીટી દોરો.
તેને અથ નામ આપો.

ત્રિકોણના પાયાથી અથ લીટીના બંને છેડાનું લંબાંતર
મપાવવું. “સરખા અંતરવાળા લીટીઓ સમાંતર હોય,” એમ
કદાવી પરિણામની નોંધ કરવી. અથ લીટી પર કાપ મુકાવવો.
અથ લીટીવાળો લાગ પાયા સાથે સરખાવવાથી તે લાગ પાયાથી
અર્ધો છે, તેની ખાતરી કરાવી નોંધ લેવી.

શિક્ષકે પણ કાગળ પર કૃતિ કરવી.
અ ગમે તે એક માપથી ત્રિકોણ
દોરો.

પાયો બે બાજુઓ બીજા બાજુ.

(૧) ૨" ૨" ૨"
(૨) ૨" ૩" ૩"
(૩) ૨" ૩" ૪"

ધોરણ સાતમું.

ચ બે બાજુઓનાં મ.બિ. સાધો.

ક પરિણામ:—

૧. અથ લીટી પાયાને સમાં-
તર છે.
૨. અથ લીટી પાયાથી
અર્ધી છે.

હ. નિયમ કઢાવવો.

૧૮

પુનરાવર્તન:—સાદૃશ્ય

નિયમ:—કોઈપણ ત્રિકોણની બે બાજુઓનાં મધ્યબિંદુઓને સાંધનારી લીટી ત્રીજી બાજુને સમાંતર હોય છે, અને તેનાથી અર્ધો હોય છે.

તમને કેવી આપતિ દોરવા કહું ? ત્રિકોણની કટલી બાજુ-ઓને કુલાગી ? બે બાજુઓના મ. બિ. ઓને શું કહ્યું ? મ. બિ. સાંધનારી લીટીને કોની સાથે સરખાવી ? શું પરિણામ આવ્યું ? વગેરે સચક પ્રશ્નોથી કા. પા. ની નોંધમાં બતાવ્યા પ્રમાણે નિયમ કઢાવી નોંધ કરવી, અને વિદ્યાર્થીઓની ચોપડીમાં તે લખાવો.

ઉપરનો નિયમ બુદ્ધ બુદ્ધ વિદ્યાર્થીઓ પાસે બોલાવવો. ખાલી જગ્યા પુરો:—(૧) ૬ સં. મિ. ના પાયા પર દોરેલા ત્રિકોણની બે બાજુઓનાં મ. બિ. સાંધનારી લીટી—લંબી હોય છે. (૨) ત્રિકોણની બે બાજુઓના મ. બિ. સાંધનારી લીટીને એક છેડા પાયાથી ૨"ના લંબાતરમા હોય, તો બીજો છેડા પાયાથી—ના લંબાંતરમાં હોય છે.

સૂચના:—વિદ્યાર્થીઓ જેમ જેમ કામ કરતા જાય, તેમ તેમ શિક્ષકે પણ કામ કરવું. સાથે સાથે પાટીઆ પરની આકૃતિમાં પણ કામ કરાવવું.

પાઠ્યપુસ્તક, હંનામ અને લાયબ્રેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

પાઠ્યપુસ્તક, હંનામ અને લાયબ્રેરી માટે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો . ૧૭૭

ક્ર. સં.	પુસ્તકનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રગટકર્તા (ક્રિયાશીલ સહિત)	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા. માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે
૧	સરળ ગુરુત્વાતી બાળ વ્યાકરણ (મિ. પી. કે. શાહ ભાગ ૨ (સને ૧૯૩૪ની ૩૫ મી આગ્રજિ)	પી. કે. શાહ	મેસર્સ એસ. બી. શાહ એન્ડ કો. પાનકોર નાંક, અમદાવાદ.	૦-૫-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨	(સને ૧૯૩૪ની ૩૫મી આગ્રજિ) ભાગ ૩ (સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ)	"	"	૦-૫-૦	"
૩	(સને ૧૯૩૪ની ૩૫મી આગ્રજિ) સરળ દેશીનામાની પદ્ધતિ	"	"	૦-૬-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૪	(સને ૧૯૩૪ની ૩૫મી આગ્રજિ) સરળ ગાર્ગદશિકા ભાગ ૧ (મિ. ડી. એમ. દોશી)	મિ. ડી. એમ. દોશી	મેસર્સ મંગળદાસ એન્ડ સન્સ. સુરત	૦-૬-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૫	(સને ૧૯૩૪ની ૩૫મી આગ્રજિ) સરળ ગાર્ગદશિકા ભાગ ૨ (મિ. ડી. એમ. દોશી)	મિ. ડી. એમ. દોશી	મેસર્સ દેશીનામા એન્ડ કો. નીકોલરોડ, મુંબઈ.	૦-૫-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૬	(સને ૧૯૩૪ની ૩૫મી આગ્રજિ) સરળ ગાર્ગદશિકા ભાગ ૩ (મિ. ડી. એમ. દોશી)	મિ. ડી. એમ. દોશી	મેસર્સ દેશીનામા એન્ડ કો. નીકોલરોડ, મુંબઈ.	૦-૧૦-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૭	(સને ૧૯૩૪ની ૩૫મી આગ્રજિ) સરળ ગાર્ગદશિકા ભાગ ૪ (મિ. ડી. એમ. દોશી)	મિ. ડી. એમ. દોશી	મેસર્સ દેશીનામા એન્ડ કો. નીકોલરોડ, મુંબઈ.	૧-૪-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનો માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.

૮. વિનોદશાસ્ત્ર	મિ. ને. ડી. ખુડખુડીઆ	મિ. ને. ડી. ખુડખુડીઆ, વસોજીવન, ત્રીજી ખેતવાડી લેઠન, મુંબઈ ૪.	૦—૨—૦	”
૯. દોઢ હાપણ સાગર (સચિત્ર) સને ૧૯૩૪ની બીજી વ્યાવૃત્તિ	”	શ્રી જનરલ બુકડેપો, ૧૧૬, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ.	૧—૦—૦	”
૧૦. વિજ્ઞાનવિનોદ (૧૯૨૬)	મિ. પી. જી શાહ	શ્રી મુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ભડોળ કમિટી, પુના.	૧—૮—૦	માધ્યમિક સંદેશ અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનો માટે વિદ્યાર્થીની લાયજેરી માટે.
૧૧. ભરતચંદ્ર (સને ૧૯૩૪ની પહેલી વ્યાવૃત્તિ)	પદોત્તમેન મિસ્ત્રી	સ્ત્રી સાહિત્યમંદિર, કુળાપીઠ, મુરત.	૦—૧૦—૦	હોમીઓપાથી પ્રાથમિક અને સ્ત્રી- માધ્યમિક સંદેશ અને સ્ત્રી- ઓની ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનો માટે વિદ્યાર્થીની લાયજેરી માટે.
૧૨. નાના મોટા રાસ ભાગ ૧ (સને ૧૯૩૪ની પહેલી વ્યાવૃત્તિ)	કાન્તા નાયક અને વસંતભી નાયક.	મોહનલાલ દામોદર મેહતા, રાજકોટ.	૦—૩—૦	હોમીઓપાથી પ્રાથમિક સંદેશ અને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનો માટે વિદ્યાર્થી- ની લાયજેરી માટે.
૧૩. ” ભાગ ૨ (સને ૧૯૩૪ની પહેલી વ્યાવૃત્તિ)	”	”	૦—૩—૦	”
૧૪. પ્રતાપસિંહ (સને ૧૯૩૪ની પહેલી વ્યાવૃત્તિ)	મિ. જી. બી. પટેલ	મિ. ગણીભાઈ જુલાભાઈ પટેલ હેડમાસ્ટર, ઓ. વી. સંદેશ, મહેમદાવાદ.	૧—૦—૦	પ્રાથમિક સંદેશ અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનો માટે વિદ્યાર્થીની લાયજેરી માટે.
૧૫. સદવનુ શાસ્ત્ર (૧૯૩૪ની પહેલી વ્યાવૃત્તિ)	—	સ્ત્રી સાહિત્યમંદિર, ૧૮૦, કુળાપીઠ, મુરત.	૦—૩—૦	પ્રાથમિક સંદેશ અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનો માટે વિદ્યાર્થીની લાયજેરી માટે.

કપિલા ગાસ્તર	ગુ. મં. કાર્યાલય, અમદાવાદ	૦-૩-૦	પ્રા. રૂઢો માટે વિદ્યાર્થીની લા.
મિ. આર. એન. શાહ	"	૦-૩-૦	"
"	"	૦-૩-૦	"
મિ. એન. ઇ. પટેલ	"	૦-૨-૧	"
મિ. આર. એન. શાહ	"	૦-૩-૦	"
મિ. સી. એમ. શાહ	"	૦-૪-૦	"
મિ. આર. વી. દલાલ	"	૦-૩-૦	"
મિ. પ્રિયવદન બક્ષી	"	૦-૩-૦	"
મિ. સી. કે. શાહ	"	૦-૩-૦	"
પ્રતિદાએન દીવાનજી	"	૦-૩-૦	"
—	શ્રી યુનિવર્સી ઓરિએન્ટલ	૦-૧-૦	પ્રાથમિક રૂઢોમાં વાપરવા
—	થુકડેપો, અમદાવાદ	૦-૧-૦	માટે મંજૂર કરેલી.
—	"	૦-૧-૦	"
—	"	૦-૧-૦	"

તા. ક. પટેલકૃત નવો દેશાભિસાળ કર્તા મિ. એમ. કે. પટેલ, કિંમત રૂ. ૦-૧-૧ ઓ પ્રાથમિક રૂઢોમાં શિક્ષકોની લાયકા-
બેરી માટે મંજૂર કર્યો છે.

(અંગ્રેજીમાં સહી) એન. એ. કાદરી

દોર એલ્યુ. ઇન્સ. ડી. ભા.

(ડી. લા. ના મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૮-૨-૧૯૩૫ ના પત્ર નં. ૧૩૨૨૮ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ ૧૮૧

છોકરાઓ માટે લેવાએલી વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ

ઉ. ભા. માં સને ૧૯૩૪ માં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વ. ફા.

પરીક્ષામાં પાસ થએલા ઉમેદવારોનાં નામની યાદી:—

(ગતિાક્રમી ચાલુ)

નં.	નામ	માર્ક	નં.	નામ	માર્ક
ગોધરા સેન્ટર			૨૬	કચનસાલ ત્રિકમલાલ દેસાઈ	૨૮૫
૧	દરિનાસયણુ નર્મદાસંકર જાની	૪૦૭	૩૧	મોતીલાલ જવેરભાઈ સેવક	૨૮૪
૨	મોહનસિંહ માનભાઈ પટેલ	૩૫૪	૩૨	રામચંભાઈ માનાભાઈ ખારીઆ	૨૮૪
૩	નટવરલાલ રણછોડદાસ શાહ	૩૫૧	૩૩	ઉમિઆસંકર હરીરામ ભટ્ટ	૨૮૩
૪	ધીર દીપસિંહ પટેલ	૩૪૯	૩૪	નાનજી માનજીભાઈ ભાભોર	૨૮૨
૫	અક્ષર કાશુ સોમંકી	૩૪૫	૩૫	હીસભાઈ પદાડસિંહ ખારીઆ	૨૮૦
૫	રણછોડ જોડાભાઈ પટેલ	૩૪૫	૩૫	મહાસુખભાઈ જવેરભાઈ પટેલ	૨૮૦
૭	પનાસાલ બદીચંદ સોમંકી	૩૪૩	૩૭	મુળશંકર ગણપતરામ પંડ્યા	૨૭૯
૮	કાન્તિલાલ રણછોડભાઈ પાંદ	૩૩૧	૩૮	જયંતિલાલ મંડલાલ શેઠ	૨૭૮
૯	રામસિંહ જલુભાઈ દાકર	૩૨૮	૩૯	ગોરધનભાઈ મથુરભાઈ પટેલ	૨૭૬
૧૦	રણછોડભાઈ ભાઈજીભાઈ પટેલ	૩૨૭	૪૦	મણિશંકર ગોરધનદાસ વ્યાસ	૨૭૫
૧૧	કાભાઈ ભુપતસિંહ ખારીઆ	૩૨૬	૪૧	પ્રભાતસોમિ અખવંતસોમિ	૨૭૩
૧૨	આશાભાઈ હીરાભાઈ પટેલ	૩૨૪		સોમંકી	
૧૩	ગોડાભાઈ હમીરસિંહ ખારીઆ	૩૧૫	૪૨	મંગળસિંહ મોતીસિંહ ગોહીલ	૨૭૧
૧૪	કનૈયાલાલ આત્મારામ જાની	૩૦૩	૪૩	ભાણુકલાલ પુનમચંદ કાખરા	૨૬૭
૧૫	દામોદર સુખલાલ ભાડીઆ	૨૯૬	૪૩	નાથાભાઈ મથુરભાઈ કુંભાર	૨૬૭
૧૫	મણિશંકર જયશંકર પાંદે	૨૯૬	૪૫	જગજીભાઈ હરિદાસ પટેલ	૨૬૫
૧૫	શંકરભાઈ દાજીભાઈ રાવળ	૨૯૬	૪૬	બાબરભાઈ સોમાભાઈ પારીદાર	૨૬૪
૧૮	માના નાથુ વણકર	૨૯૩	૪૬	દેવશંકર દામોદર જોષી	૨૬૪
૧૮	સોમાભાઈ ધેમાભાઈ બમનીઆ	૨૯૩	૪૮	ભરૂદાઈ જોષનાભાઈ ખારીઆ	૨૬૩
૨૦	દરિલાલ શીવલાલ ચેદાન	૨૯૧	૪૯	અમરસેગ છતરસેગ ગોહીલ	૨૬૨
૨૦	કાન્તિલાલ પ્રાણુલાલ કદકીઆ	૨૯૧	૫૦	બાળકૃષ્ણ નયનીનલાલ પંડ્યા	૨૬૧
૨૦	મગનલાલ મોતીરામ પંચાલ	૨૯૧	૫૦	નટવરલાલ રણછોડદાસ શાહ	૨૬૧
૨૦	શંકરભાઈ આદુભાઈ પટેલ	૨૯૧	૫૦	ગુણલાલ મોતીરામ પંચાલ	૨૬૧
૨૪	જોડીસિંહ કોદરસિંહ ચોલાણુ	૨૯૦	૫૩	અંબાલાલ નાથાલાલ પટેલ	૨૬૦
૨૪	મદાદશંકર પુંછરામ ગોર	૨૯૦	૫૩	સીવલાલ શંકરલાલ વાગંદ	૨૬૦
૨૬	દરિપ્રસાદ લોગીલાલ પરીખ	૨૮૯	૫૫	કાંટાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૫૯
૨૭	હીરાલાલ મનસુખરામ પાંદ	૨૮૮	૫૫	કાશુભાઈ હીરાભાઈ વણકર	૨૫૯
૨૭	નટવરલાલ સાંકળચંદ દેસાઈ	૨૮૮	૫૭	દરિપ્રસાદ પરશોતમ પંડ્યા	૨૫૮
૨૯	ધેમાભાઈ હરિભાઈ દામોર	૨૮૫	૫૭	દેમાભાઈ ગજાભાઈ ખારીઆ	૨૫૮
			૫૭	જનકમસિંહ મહીજીભાઈ ગોહીલ	૨૫૮

૧૧ રતિલાલ ડોટાલાલ નંધુ- કરવાળા	૩૨૪	૪૮ સુનીલાલ લાલચંદ સાહ	૨૬૭
૧૨ બીખાભાઈ દરિલાલ ગંધવ	૩૧૭	૫૦ બાલકૃષ્ણ ગણપતરામ જોષી	૨૬૬
૧૩ મધાલીમ મદમદલાલ પટેલ	૩૧૬	૫૦ જગનભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ	૨૬૬
૧૪ ભગવાનભાઈ બાપુભાઈ પટેલ	૩૧૪	૫૨ બાલુલાલ ભવાનીદાસ મોદી	૨૬૫
૧૫ મુસ્તફા મુસ્તુફા મીર	૩૧૩	૫૨ ડાહ્યાભાઈ ગોમાન પટેલ	૨૬૫
૧૬ રમણલાલ મણીશંકર ભટ્ટ	૩૧૨	૫૨ નરસિંભાઈ માનભાઈ પટેલ	૨૬૫
૧૭ બેસીલાલ બાગાશંકર પેઠ	૩૧૧	૫૨ ભવાનભાઈ નરોત્તમભાઈ વાળીદ	૨૬૫
૧૮ રામસિંહ પદ્માસિંહ પરમાર	૩૦૮	૫૨ નરવરલાલ ડોટાલાલ રાણા	૨૬૨
૧૯ ચીમનલાલ ભગવાનદાસ ગંધવ	૩૦૭	૫૭ દેવદાસ ઈશ્વરભાઈ પંચાલ	૨૬૧
૨૦ હોદારદાસ મુન્દરામ વેરાગી	૩૦૬	૫૭ મોહન લાલજી પરમાર	૨૬૧
૨૧ ડોટાલાલ ઈશ્વરદાસ કોટીયાળા	૩૦૬	૫૭ ચીમનભાઈ હરજીવન પટેલ	૨૬૧
૨૨ રમણલાલ ડોટાલાલ મવાડી	૩૦૧	૫૭ મોહનભાઈ જોશીભાઈ સોલંકી	૨૬૧
૨૩ બાલુભાઈ દરિભાઈ ધોખી	૨૯૯	૬૦ પાવંતીશંકર ગૌરીશંકર ભટ્ટ	૨૬૦
૨૪ રમણિકલાલ અમૃતલાલ સાહ	૨૯૬	૬૨ દેવસિંહ જયસિંહ પરમાર	૨૬૦
૨૫ પ્રફુલ્લચંદ રતનલાલ પંડ્યા	૨૯૨	૬૪ મગનભાઈ નાગજીભાઈ ધોખી	૨૫૯
૨૫ શંકરભાઈ મોતીભાઈ મુધાર	૨૯૨	૬૫ નરદરિલાલ દરિકૃષ્ણ ભટ્ટ	૨૫૮
૨૭ જમસિંહ જયસિંહ રાજ	૨૯૦	૬૫ માણિકલાલ લીલાલાલ પાઠી-	૨૫૮
૨૮ દલીઆ મુળીઆ પરમાર	૨૮૯	આપરાવળા	
૨૯ સુનીલાલ લક્ષ્મીભાઈ ડાહીઆ	૨૮૬	૬૫ જાલભાઈ રણજીભાઈ પટેલ	૨૫૮
૩૦ નારણ મહન ખત્રયા	૨૮૪	૬૮ અમાઇદાસ દાખાઈ પટેલ	૨૫૭
૩૦ દેવજીભાઈ મધુરભાઈ પટેલ	૨૮૪	૬૯ નાગજીભાઈ મગનલાલ નાય-	૨૫૨
૩૦ ગોવંદનભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલ	૨૮૪	લાયાળા	
૩૩ ડોટાલાલ શીવલાલ મોદી	૨૮૨	૭૦ વદાસ બીખા પરમાર	૨૫૧
૩૩ શાંતિલાલ જગનલાલ તવરા-	૨૮૨	૭૦ પીરખાન બાજીખાન નાયુખાન	૨૫૧
વાળા		પદાણુ	
૩૫ ચંદુલાલ સુનીલાલ તેવર	૨૮૧	૭૦ મંગળદાસ મનમુખરામ રાણા	૨૫૧
૩૬ મણીલાલ હરજીવન ગુલ્જર	૨૭૯	૭૦ નમીનલાલ ચીમનલાલ દુકર	૨૫૧
૩૭ નાયુભાઈ ડુગાભાઈ પટેલ	૨૭૮	૭૪ નાયુગીર નાગજીગીર ગોરાઈ	૨૫૦
૩૮ મણુભાઈ રણજીભાઈ પટેલ	૨૭૬	૭૫ નાગજીભાઈ વિદ્યદાસ ડાસ-	૨૪૯
૩૯ પાવંતીશંકર નરોત્તમ જોષી	૨૭૫	દીઆખાળા	
૩૯ દેવેગભાઈ છીતાભાઈ પરમાર	૨૭૫	૭૫ માણિકલાલ સુનીલાલ સાહ	૨૪૯
૪૧ નદારસિંહ દીપસિંહ ખેર	૨૭૪	૭૭ ગણપત નારણદાસ રાણા	૨૪૮
૪૨ ગુમાન નરોત્તમ પટેલ	૨૭૩	૭૮ નરોત્તમ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૨૪૫
૪૩ દેસરીસિંહ ચંદ્રસિંહ મલોદા	૨૭૨	૭૯ દીપસિંહ નરસિંહ રાજ	૨૪૪
૪૪ રતિલાલ ઈશ્વરદાસ રાણા	૨૭૧	૮૦ સુનીલાલ વિદ્યદાસ ડાહીઆ	૨૪૨
૪૫ વસંતચંદ દેવતરાય દેસાઈ	૨૭૦	૮૦ નાગજીભાઈ અવેરભાઈ પટેલ	૨૪૨
૪૬ ઈશ્વરભાઈ મધાલીમ પટેલ	૨૬૯	૮૨ નાગજી હમણુ લીલાનીઆ	૨૪૧
૪૬ નરમીદાસ માણિકલાલ સાહ	૨૬૯	૮૨ રાવજીભાઈ પ્રદેવનમદાસ પટેલ	૨૪૧
૪૮ જમનભાઈ નાયાભાઈ રાણા	૨૬૭	૮૨ કૃષ્ણલાલ સિંભાવનદાસ સાહ	૨૪૧

૮૫ સીમનલાલ ગલાલાઈ પટેલ	૨૩૯	૨૬ જ્ઞાનંદ રામજી દોર	૨૫૩
૮૬ દોડતસિદ્ધ નાગુભાયા રાજ	૨૩૭	ઉર્ફ-ગુજરાતી	
૮૬ દોડતસિદ્ધ દેસુરભાઈ પારેખ	૨૩૭	૧૨ મુલ રહીમ શેખ	૨૫૮
૮૮ ભોગીલાલ શીવલાલ શાહ	૨૩૬	૨૬ મીંદ મગાફુ શેખ	૨૫૪
૮૯ સુનીલાલ મોતીલાલ પટેલ	૨૩૪	૩૦ મદમદ મુસા બાપુ પટેલ	૨૫૨
૯૦ જંગલાલ મોતીલાલ પટેલ	૨૨૯	૪૦ મદમદ અબ્દુલ્લા અલમદ પટેલ	૨૫૧
૯૧ મુળજીભાઈ શંકરભાઈ પટેલ	૨૨૮	૫૦ મદમદ મુસુફ સાકુળ પટેલ	૨૪૬
૯૧ મંગુભાઈ ભગવાનદાસ રાણા	૨૨૮	૬૦ જાલીમ મુસામુસુ પટેલ	૨૪૪
૯૩ મંગળા સુનીલાલ કાનાવાળા	૨૨૬	૭૦ અલમદવલી મદમદ પટેલ	૨૪૦
૯૪ ભોગીલાલ ભગવાનદાસ શાહ	૨૨૫	૮૦ જાલીમ મદમદવલી પટેલ	૨૩૫
૯૫ મદમદ અબ્દુલ્લામાન મનમુરી	૨૨૩	૯૦ મદમદવલી છાલીમ પટેલ	૨૩૨
૯૬ ભોગાલાલ પરસોતમ ગુજરાત	૨૨૨	૧૦૦ મદમદ મુસા ઉમરજી પટેલ	૨૧૯

ખેતીવાડી ખાચસ-કોર્સ

૧ આખુભાઈ વેરનાલાલ ચીડાણ	૩૯૪
૨ રાગમર્ગ ગોવલ કિશન	૩૬૦
૩ હોદાભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ	૩૫૪
૪ શાન્તિલાલ જ્ઞાનાલ પ્રમખતિ	૩૫૦
૫ દુર્ગાભાઈ કસન પટેલ	૩૪૮
૬ વિશ્વમંત્રી શીવલાલ દોર	૩૪૪
૭ શાન્તિલાલ માનીલાલ કિશન	૩૪૨
૮ કર્મણ વદાસજીભઈ કિશન	૩૪૧
૯ મંગલજી નરનન પટેલ	૩૩૯
૧૦ ચામનલાલ અબ્દુલ્લાખાઈ ખારોડ	૩૨૬
૧૧ વૈભવ સોમજી કિશન	૩૨૪
૧૨ જેમ્સ અમૃતલાલ પંડ્યા	૩૧૬
૧૩ અમર રણજીભાઈ મહેતા	૩૧૪
૧૩૬ મુકાસ ખાનદાસ પરમાર	૩૧૪
૧૫ સુનીલાલ જ્ઞાનાલાલ પટેલ	૩૦૬
૧૫૬ રણજીભાઈ છીનાલાલ પટેલ	૩૦૬
૧૭ રામા કાનફુ દોર	૩૦૦
૧૮ દરિલાલ દેસુરભાઈ પટેલ	૨૯૪
૧૯ જીવજી વજનભ પટેલ	૨૯૨
૨૦ મુળજી જેસમ પટેલ	૨૯૦
૨૧ ભગવાનદાસ મુળજીભાઈ મોલી	૨૮૮
૨૨ રણજીભાઈ પુરગોતમભાઈ	૨૭૬
પટેલ	
૨૩ અશીનીઆ નાથીઆ ગામેની	૨૬૫
૨૩ કરમન હીમન પટેલ	૨૬૫
૨૫ ત્રિશુવનભાઈ દેસુરભાઈ પટેલ	૨૬૨

ગુજરાતી-ઉર્ફ

૧ અબ્દુલ્લા મુસા બાપુ પટેલ	૩૭૭
૨ આદમ છાલીમ પટેલ	૩૩૪
૩ મુસુફ અલમદ છાલીમ પટેલ	૩૩૦
૪ ઉમરજી ધસા પટેલ	૩૨૫
૫ મદમદ મુસેમાનઅલી પટેલ	૩૨૧
૬ અલીઅલમદ છાલીમ પટેલ	૩૧૮
૭ અલમદ મુસાખ મસેક	૩૧૭
૮ મદમદ સાકુળ ધરમાઈલ પટેલ	૩૧૨
૯ અલમદ ઉમરજી ધરમાઈલ પટેલ	૩૧૧
૧૦ અલમદ ઉમર મદમદ પટેલ	૩૧૦
૧૦ મુસુફ મદમદ દાંસદોત	૩૧૦
૧૨ આદમ મુસા પટેલ	૩૦૯
૧૩ મુસેનસાદ મુખાલીસાદ દીવાન	૩૦૫
૧૩ કાસમશાદ અલમદશાદ ફરીર	૩૦૫
૧૫ અલમદ આદમ પટેલ	૩૦૪
૧૬ મુસામદુસેન મુસુફજી રવાત	૩૦૧
૧૭ છાલીમ આદમઅલી પટેલ	૨૯૪
૧૮ અબ્દુલ્લા ધસાઅલી પટેલ	૨૮૮
૧૯ આદમ ધરમાઈલવલી પટેલ	૨૮૬
૨૦ કરમાઈલ આદમજી પટેલ	૨૮૧
૨૦ મુસુફ મદમદ આદમ પટેલ	૨૮૧
૨૨ મદમદખાન ખાનગાદેખખાન	૨૮૦
પદાણ	
૨૩ મદમદ છાલીમ મુસા	૨૮
૨૪ સાકુળ છાલીમ ધસાપટેલ	૨૧

२५६२भाह्न आहम आपु	परेन २७१	३०पेडा देवा परेन	३०१
२६३भाह्नीम आहमआनी	परेन २७०	३१भगुभाह्न दयागळ नायक	२६६
२६४भाह्न पत्नी आनीळ	परेन २७०	३१मंछाभाह्न नाथगुभाह्न परेन	२६६
२८भाह्न हरीम मनेक	२६३	३१मंछाभाह्न नाथाभाह्न परेन	२६६
२८उमरळभाह्न भीडा परेन	२६३	३४पञ्चमभाह्न परेनमभाह्न	२६६

મુરત મેન્ડર

१ भगन द'अछ पटेल	३८५	३५ प'पु नागर पटेल	२८५
२ असीछ अरमास बोहरा	३७२	३६ माधुसिद अनाभाध तरसा-	२८४
३ मुतागरसुत्र अमसेरभीआ	३६५	३७ गीआ	
गसेर		३८ गानुभाध लक्ष्मभाध नाथर	२८४
४ मीरसिद प्रीमनासिद देवपुन	३६६	३९ गीआ देराव पटेल	२८३
५ देवसिदभाध मंगाभाध पटेल	३६७	४० प'पुभाध नाथुभाध पटेल	२८३
६ भगननास देरावनास दाद	३५७	४१ भाषभाध लक्ष्मभाध पटेल	२८२
७ न'तसिद माधवभाध भा-	३४८	४२ अरभाध नारणभाध पटेल	२८२
डेगा		४३ धीरनास गोपागछ देगा	२८०
८ दुर्गभाध देवाभाध पटेल	३४७	४४ म'रभाध गुरभाधभाध पटेल	२८०
९ मनीआ देगा पटेल	३३६	४५ प'पुभाध लक्ष्मभाध पटेल	२८६
१० दरिभाध दयाभाध पटेल	३३३	४६ अभाभाध पुनभाध दधभाध	२८७
११ नाथुभाध लक्ष्मभाध मोर'री	३३२	४७ देवनाथ प'पुभाध देराव	२८६
१२ म'रभाध जीणाभाध नाथ	३३१	४८ न'नास नानुभाध आगेर	२८६
१३ न'भाभाध अनाभाध पटेल	३२४	४९ म'नराय डीभीआभाध देगा	२८६
१४ मोहननास मोहननास देवर	३२४	५० न'रसिद देर प'पुभाध भाध	२८४
१५ दरिभाध देवनाथ भाध	३२८	५१ धीरनास म'रभाध भाध	२८४
१५ न'नीनास भगवाननास पटेल	३२८	भाध	
१७ म'रभाध भाध प'पुभाध भाध	३२७	५२ नाथुभाध न'नीनास भाध	२८३
१८ नाथभाध प'पुभाध पटेल	३२६	भाध	
१९ मीरभाध नाथुभाध नाथ	३२१	५३ म'नभाध प'पुभाध पटेल	२८३
२० मोहनभाध न'भाभाध पटेल	३२१	५४ म'रभाध भाध भाध	२८३
२१ देधीमन देवसिद प'पुभाध भाध	३०८	५५ भगननास म'रभाध भाध देगा	२८२
२२ मोहननास देवनाथ पटेल	३०६	५६ नाथभाध प'पुभाध नाथ	२८१
२२ देरावभाध देगीनभाध भाध	३०६	५७ प'पुभाध देरडीमनभाध भाध	२८१
देवनाथ		५८ नाथीनास भाधभाध पटेल	२८१
२२ मोहनभाध मीरभाभाध भाध	३०६	५९ देगा लक्ष्मीभाध भाध	२८१
२२ न'नीनास प'पुभाध भाध	३०६	६० म'रभाध भाधभाध पटेल	२८०
भाधभाध		६१ मोहनभाध प'पुभाध भाध	२७७
२६ मोहिद भाध पटेल	३०५	६२ भाधभाध देवभाध पटेल	२७७
२७ देगाभाध भाधभाध भाध	३०३	६३ देरभाध देगाभाध देगा	२७७
२७ न'नीन प'पुभाध पटेल	३०३	६४ न'भाध नाथभाध प'पुभाध	२७७
२८ देगाभाध भाध पटेल	३०२	६५ देवभाध मोहिद पटेल	२७७

૬૩મિલનનાથ છીતાભાઈ પટેલ	૨૭૭	૧૦૧	અભાભાઈ દીરાભાઈ પરમાર	૨૬૪
૬૪ગોપાળદાસ સોમજીભાઈ લાડ	૨૭૬	૧૦૧	દરિયાજી નારણદાસ મેરાઈ	૨૬૪
૬૫અબ્દુલગની મદમદ મેગાન	૨૭૫	૧૦૧	ખંડુભાઈ નાગરજી નાયક	૨૬૪
૬૬દયાળજી કુંવરજી લાડ	૨૭૫	૧૦૫	દસા ધનજી સુરતી	૨૬૩
૬૭ગમનજી પટ્ટરસિંહ ચોધરી	૨૭૫	૧૦૫	નગીનદાસ સુનીતાસ પરતા-	૨૬૩
૬૮નરપરજી દોદરજી દસાઈ	૨૭૫		ગીઆ	
૭૨દરિદ્રજી હીમનરામ આચરેદી	૨૭૪	૧૦૫	નરદરિશંકર જયશંકર કિનેદી	૨૬૩
૭૨જોષીસનદાસ કુમેરદાસ રી-	૨૭૮	૧૦૮	દયાળ રામા લાડ	૨૬૨
ધપુરોઆ		૧૦૮	ધીરુભાઈ બીખાભાઈ નાયક	૨૬૨
૭૪ગીઆ મકન પટેલ	૨૭૩	૧૦૮	ધીરજીલાલ દસનજી નાયક	૨૬૨
૭૪ગાડાખાઈ મનીઆભાઈ પટેલ	૨૭૩	૧૦૮	ધનજી અભાભાઈ મકવાળા	૨૬૨
૭૪જાનુભાઈ જનુભાઈ પટેલ	૨૭૩	૧૦૮	નનજી છીઆ કુંભાર	૨૬૨
૭૮નાથુભાઈ મકનજી પટેલ	૨૭૩	૧૧૩	દસમુખરામ હીમતરામ દને	૨૬૧
૭૮મળીઆઈ દયાળજી પટેલ	૨૭૦	૧૧૩	ગામજી મકનજી દેસાઈ	૨૬૧
૭૮ગોવિંદભાઈ દુસંભભાઈ લાડ	૨૭૧	૧૧૩	મેમા મોરાર પટેલ	૨૬૧
૭૮દસમુખજી આમૃતજી મદન	૨૭૧	૧૧૩	મીવજી દેવજીભાઈ ચોધરી	૨૬૧
૭૮જમીઆનરામ નાથુભાઈ જન-	૨૭૧	૧૧૩	મુખા મંગા પટેલ	૨૬૧
પરીઆ		૧૧૮	ફરી જીનાઈ પટેલ	૨૬૦
૭૮નગીનજી મંગામગ આસા	૨૭૧	૧૧૮	મકન મોમા પટેલ	૨૬૦
રાખા		૧૧૮	નાગર જીજી લાઈ	૨૬૦
૮૩ગોપાળભાઈ અભાભાઈ પટેલ	૨૭૧	૧૦૧	જળવંતરાય અભાભાઈ દેસાઈ	૨૫૬
૮૩મકન જનની પટેલ	૨૭૦	૧૨૧	નુમાનસિંહ મોરારસિંહ પરમાર	૨૫૬
૮૩કાકાભાઈ દસપત્તાઈ નાયક	૨૭૦	૧૦૩	અભાભાઈ ભગવાનજી પરમાર	૨૫૬
૮૬છીઆ નાના પટેલ	૨૬૬	૧૨૩	નંબીરસિંહ જાનભાઈ પરમાર	૨૫૬
૮૬નામુજી કાવ્યાળજી પટેલ	૨૬૬	૧૨૫	રામસંકેર દસમુખરામ રાવળ	૨૫૬
૮૮ગમનજી ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૬૮	૧૨૬	જેવયરામ મનમુખરામ પુ-	૨૫૬
૮૮મકન છીઆઈ પટેલ	૨૬૮		રાદિત	
૯૦અભાભાઈ મોનારજી પટેલ	૨૬૭	૧૨૬	ખંડુભાઈ અભાભાઈ દેસાઈ	૨૫૬
૯૦ભાલચંદ્ર નરેરામ ભટ્ટ	૨૬૭	૧૨૮	જોડુ મેષા ચોધરી	૨૫૫
૯૦બીખાભાઈ તુળસીભાઈ પટેલ	૨૬૭	૧૨૮	જયવંતરાય રતનજી દેસાઈ	૨૫૫
૯૦ધીરુભાઈ વનનજી નાયક	૨૬૭	૧૨૮	ગણીભાઈ અભાભાઈ પટેલ	૨૫૫
૯૦મુલમઅલમદ ફકીરમદમદ	૨૬૭	૧૨૮	વનમાળીભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ	૨૫૫
મુન્ગી		૧૩૨	નાનુભાઈ વસનજી નાયક	૨૫૩
૯૦કાળિદાસ ગોવિંદજી પટેલ	૨૬૭	૧૩૩	દરદાનત પ્રાણશંકર શુક્લ	૨૫૨
૯૦મદમદ મુલેમાન પંચાતી	૨૬૭	૧૩૩	દામરજી મણિભાઈ દેસાઈ	૨૫૨
૯૦અંગેલાસ ચંકરજી દેસાઈ	૨૬૫	૧૩૫	મણિજી લલ્લુભાઈ પટેલ	૨૫૧
૯૦અમૃતલાલ લલ્લુભાઈ નાયક	૨૬૫	૧૩૫	પરાજી મણિભાઈ નાયક	૨૫૧
૯૦મુલવંતરાય લલ્લુભાઈ નાયક	૨૬૫	૧૩૫	મેમાભાઈ કેશવભાઈ પટેલ	૨૫૧
૯૦રામાભાઈ રાવજીભાઈ પટેલ	૨૬૫	૧૩૫	વજી મગતા પટેલ	૨૫૧
૧૦૧અલા મેમા પટેલ	૨૬૪	૧૩૬	ગોપાળ કેસુ ટોડલ	૨૫૦

૧૩૯ અવલુગિલ દુર્લભગિલ પદી-આર	૨૫૦	૧૭૭ અમૃતલાલ અંબેલાલ દેસાઈ	૨૩૮
૧૩૯ લક્ષ્મણભાઈ દુર્લભભાઈ પ-રગાર	૨૫૦	૧૭૭ બીખુભાઈ મકનજી નાયક	૨૩૮
૧૩૯ મોંચાભાઈ ડાહ્યાભાઈ નાયક	૨૫૦	૧૭૮ દયાળ રાણા ભંજી	૨૩૭
૧૩૯ રમણભાઈ અવલુજી પટેલ	૨૫૦	૧૭૮ અવલુ ભાણા ગાંધી	૨૩૭
૧૪૪ છોડુભાઈ ગોવિંદજી નાયક	૨૪૯	૧૮૧ મુલાયમભાઈ નાગરજી દેસાઈ	૨૩૬
૧૪૪ દલપતભાઈ રણજીરાજી પટેલ	૨૪૯	૧૮૧ સુલેમાન કાસમ પટેલ	૨૩૬
૧૪૪ દેવજી મોરાર પટેલ	૨૪૯	૧૮૩ જગનનાથ બીખાભાઈ દેસાઈ	૨૩૫
૧૪૪ મગનલાલ લાલભાઈ ભાડલુઆ	૨૪૯	૧૮૩ પરસોતમભાઈ છીતાભાઈ પટેલ	૨૩૫
૧૪૪ નગીન ગોવન કુંભાર	૨૪૯	૧૮૫ મોરધનદાસ શંકરભાઈ પટેલ	૨૩૪
૧૪૪ દાકોરભાઈ નાગરજી દેસાઈ	૨૪૯	૧૮૬ મુરેન્દ્રશંકર નરહરિશંકર વ્યાસ	૨૩૩
૧૫૦ છોડુભાઈ કેસુર લુહાર	૨૪૮	૧૮૭ અવલુ દુર્લભ પટેલ	૨૩૨
૧૫૦ મણિલાલ બાપુભાઈ અળમેરી	૨૪૮	૧૮૭ મગન પેમા પટેલ	૨૩૨
૧૫૨ મોહનલાલ રણજીરાજી દેસાઈ	૨૪૭	૧૮૯ ધીરભાઈ ખંડુભાઈ નાયક	૨૩૧
૧૫૨ દાકોરલાલ ઝીણુભાઈ નાયક	૨૪૭	૧૯૦ હીરાલાલ મંગળદાસ બકરે.	૨૩૦
૧૫૪ ચિતામણી અવલુરામ પંડ્યા	૨૪૬	૧૯૧ જયમણિશંકર જયાનંદ શુક્લ	૨૨૨
૧૫૪ જગનનાથ જીતીલદાસ પારેખ	૨૪૬	૧૯૨ ડાહ્યાભાઈ રઘનાથજી નાયક	૨૨૧
૧૫૪ ડાહ્યાભાઈ હરિજીભાઈ નાયક	૨૪૬	જેતીવાડી ખાચસ-કોર્સ ૧ નારણ મકા ચોધરી ૨૬૨ ૨ મધા રમજી ચોધરી ૨૮૬ ૩ લીમજી ધેડીઆ પટેલ ૨૮૬ ૪ જાળર ખુધા પટેલ ૨૭૬ ૫ મણુપતસિદ્ધ નારસિદ્ધ મહોડા ૨૭૩ ૬ ડાહ્યા મોંચા ચોધરી ૨૭૨ ૭ જાળરીઆ સદાધીઆ ચોધરી ૨૬૫ ૮ મુરજી ઉંકડા મામીટ ૨૫૭ ૯ ઉંકડા સુખા પટેલ ૨૫૬ ૧૦ ઉંકડીઆ નાથીઆ રોહાડ ૨૪૬	
૧૫૪ ડાહ્યાભાઈ રણજીરાજી પટેલ	૨૪૬		
૧૫૮ દોનતરામ. ઉત્તમરામ જોષી	૨૪૫		
૧૫૮ હસિકચંદ્ર રામચંદ્ર પારેખ	૨૪૫		
૧૫૮ હશ્વરજી રંગીલદાસ વૈદ્ય	૨૪૫		
૧૫૮ જોરમીયાઈ મોઝીસ દેસાઈ	૨૪૫		
૧૬૨ જમીઅતરામ જમીલદાસ પ-અચાવાળા	૨૪૪		
૧૬૨ રવજીભાઈ ધનીઆભાઈ પટેલ	૨૪૪		
૧૬૨ વિહલભાઈ નારણજી પટેલ	૨૪૪		
૧૬૫ બીખુભાઈ નિચ્છાવાઈ જોષી	૨૪૩		
૧૬૬ ડાહ્યાભાઈ ગોવિંદજી પારેખ	૨૪૨	ઉર્દુ-ગુજરાતી ૧ અહમદ હરમાઈત મુહમ્મદ ૨૬૦ ૨ હરમાઈત અહમદ સરસો-લીઆ ૨૪૬ ૩ હરમાઈત કરીમ આખરી-વાળા ૨૨૪	
૧૬૬ સોમાભાઈ ડાહ્યાભાઈ ત્રાડ	૨૪૨		
૧૬૮ હશ્વરજી બીખાભાઈ દેસાઈ	૨૪૧		
૧૬૮ ઝીણા ખુધા પટેલ	૨૪૧		
૧૬૮ હરમહમદ સુધીમીઆ મલેક	૨૪૧		
૧૬૮ રમણલાલ દાગિદાસ દેસાઈ	૨૪૧		
૧૭૨ જયંતિલાલ બાલકૃષ્ણ ભટ્ટ	૨૪૦		
૧૭૨ મણીઆ ગોવન પટેલ	૨૪૦		
૧૭૨ નરસિંભાઈ ગોવિંદજી પટેલ	૨૪૦		
૧૭૨ રણજીરાજી પરસોત ગરામીઆ	૨૪૦		
૧૭૬ પ્રાણુભાઈ નારણજી દેસાઈ	૨૩૯		

ગુજરાતી-ઉદ્		૩ મોહીયુદીન રફીયુદીન કાઝી	
૧ નુરમહમ્મદ ગુલામનખી શેખ	૨૯૫	૪ મુસ્તાફા ગુલામ શેખ	૨૫૮
૨ અબ્દુલકાદર ગુલામખીઆં શેખ	૨૯૧		

અમદાવાદ, તા. ૨૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૪

(અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. છ. શાસ્ત્રી

એલ્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એલ્યુ. ઇન્સ. માટેના તા. ૧૮-૧૦-૧૯૩૪ના પત્ર નં. ૮૬૨૯ માં કરેલી ચૂચનાનુસાર)

ઈનામપત્રક

ખેડા જિલ્લો

અનારા	કપડવંજના પટેલ મગનભાઈ શનાભાઈએ	૧૨-૦-૦	છોકરા છોકરીઓને જન્મના ધ્યાસા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
કંઠલાલ	શાહ બાપુજી જગજીવનદાસ તથા શાહ અફુલાલ ખુમ્લાલ તથા શાહ સંકરલાલ વિકુલદાસ વગેરે મળી	૨૦-૦-૦	સ્કૂલમાં પાચરવા માટે દાનરૂપે ત. ૫૦૦ આપ્યા.
સીંહચાડા	શિવશંકરભાઈ જ્યેષ્ઠાદાસ ત્રિવેદીએ મિ. ઉમેશભાઈ જીજ્ઞાસા પટેલ તથા મિ. છોટાભાઈ કાશીભાઈ પટેલ તથા મિ. ચુનીલાલ મોતીભાઈ પટેલ તથા મિ. મગનભાઈ હરગોવિંદદાસ ભટ્ટ તથા મિ. મણીલાલ છોટાલાલ ભટ્ટ મિ. ગુલાબચંદ તારાચંદ શાહે	૫-૪ ૦ ૩૮-૧૧-૦ ૫-૧૦-૦	તમામ છોકરા છોકરીઓને દૂધ પાચું. વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. તમામ છોકરાંને પતાસાં વહેંચ્યાં તથા સંવાદમાં, ઉત્તરનાર છોકરા અને ગરબો ગાનાર છોકરીઓને પિતળના ધ્યાસા વહેંચ્યાં.

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોનું ઇંદોને ખુશખખર “મહેતાજી”

શાળાપયોગી ત્રૈમાસિક ગયા વર્ષથી શરૂ થયું છે.

શિક્ષકો માટે સ્વાશ્રયથી શરૂ કરેલું આ નવીન સાદસ છે.

તેની અંદર કેળવણીખાતાના આદર્શભૂત શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ જેવા કે વિદ્વાન અધિકારીઓ ને મહેતાજીઓનાં જીવનચરિત્રો આપવામાં આવે છે તેથી ઉત્તમ ચરિત્રોનાં જ્ઞાન અને અનુભવનો લાભ મળે છે; એ સિવાય ઉત્સાહી શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓના અનુભવી લેખો, શાળાવિષયક પ્રાસંગિક નોંધો, પુસ્તકપરિચયો, વિવેચનો, ગર્ભપત્રો ને સમાગરો આપવામાં આવે છે. આ નવા ત્રૈમાસિકથી શિક્ષકોને સ્વમાનની ઝાંખી થાય છે. ઘણા મહેતાજીઓએ શુભેચ્છા દર્શાવી છે. વાર્ષિક લવાજમ ટપાલ ખર્ચ સહિત માત્ર બાર આના છે.

તંત્રી—નાનચંદ જશરાજ વખારીઆ

તાલુકા સ્કૂલમાસ્ટર, વેરાવળ—(કાઠિઆવાડ)

ટુંક પગાર મેળવતા શિક્ષકોને અમુલ્ય તક —: અને બેવડો લાભ :—

“એક પંચ દો કાજ” એ કહેવત અનુસાર તમારા ચાલુ વ્યવસાયમાં તમને સર્વાંશે મદદ કરતી સીવણ વેતરણ કળા, મે વેકેશનની પડતી રજાઓમાં નજીવા ખર્ચે સાધ્ય થઈ શકે એ હેતુથી શિક્ષકોનાજ લાભાર્થે સ્પેશિઅલ મે વેકેશન ક્લાસ ઉઘાડવામાં આવ્યો છે. લક્ષ્મી આંદલો કરવા આવે ત્યારે રખે મોટું ધોષા જતા !

વધુ વિગત માટે સવાખ્યાનાની ટિકિટ મોકલી મે વેકેશન ક્લાસનું પ્રાર્થેકટસ મંગાવો.

એસ. બી. તુળપુત્રે, ડી. એમ. (લંડન)

પ્રિન્સિપાલ.

ધી વિક્ટોરિઆ ટેલરીંગ એન્ડ કટિંગ કોલેજ,

હંડ્રે ઓફિસ:-પુના ૨.] [ખાંચ કોલેજ:-રાજકોટ (કાઠિઆવાડ)

ગણિત-ભૂમિતિ-નામું

* મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ તેમજ પશ્ચિમહિંદ એનર્નિસને *
પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ કે લાયકેરીનું તરીકે મેંજુર કર્યાં છે.—

* કુમાર ગણિત ભાગ પહેલો *

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૬-૦]

નવી નવમી આવૃત્તિ

નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ ભૂમિતિ
તેમજ બીજા વધારા સાથેનું ગાણકોને
અતિશય ગમ્યું છે !

* કન્યાગણિત ભાગ બીજો *

[ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૧૦-૦]

નવી છઠી આવૃત્તિ

ચોથા ધોરણથી કોલેજ સુધીની
બાળાઓ માટે. વ. ફા. પરીક્ષાના પ્રશ્નો
સાથેનું. બાળાઓને અતિશય ગમ્યું છે !

* કુમારગણિત ભાગ પહેલો અ *

[નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ગુધારેલી ચોથી આવૃત્તિ, ભૂમિતિ સાથે, રૂ. ૦-૬-૦]

[ત્રીજા ધોરણ સુધીના છાત્રા તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર ગણિતો

* અનડાગણિત ધોરણ બીજું * [કુમારગણિત ધોરણ બીજું] રૂ. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે બી. આ., છાત્રા તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનડાગણિત ધોરણ ત્રીજું * [કુમારગણિત ધોરણ ત્રીજું] રૂ. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ., છાત્રા તથા છાત્રીઓ બંને માટે ઉપયોગી]

* અનડાગણિત ધોરણ ચોથું [કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું] રૂ. ૦-૪-૬

[ભૂમિતિ વિભાગ અને નામા સાથેની બીજી આવૃત્તિ]

* અનડાગણિત ધોરણ છઠું * [છાત્રાઓના છઠ્ઠા ધોરણ માટે] રૂ. ૦-૫-૦

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે બીજા પુસ્તકો

* અનડાનામું ભાગ પહેલો * [ચરતો હિસાબ, બી. આ.] રૂ. ૦-૩-૦

[ધો. ૪, ૫ ને ૬ છાત્રા તથા છાત્રીઓ બંનેને ઉપયોગી]

* અનડાનામું ભાગ બીજો * [દુકાનનો હિસાબ, બી. આ.] રૂ. ૦-૪-૦

[ધોરણ ૭ તથા વ. ફા. પરીક્ષાના છાત્રાઓને ઉપયોગી]

અનડાભૂમિતિ ભાગ પહેલો [ત્રીજી આવૃત્તિ] રૂ. ૦-૨-૦

[બાળવર્ગથી ત્રીજા ધોરણ સુધીના છાત્રા તથા છાત્રીઓને ઉપયોગી]

* અનડાભૂમિતિ ભાગ બીજો [ત્રીજી આવૃત્તિ] રૂ. ૦-૨-૦

[ચોથા ને પાંચમા ધોરણના છાત્રા તથા છાત્રીઓને ઉપયોગી]

* સરલ બાળચોથી * [૧૩ મી આવૃત્તિ, રૂ. ૦-૧-૦ નામ તેવાજ ગુણુ છે.]

ટીપ્પણી:—વાપરનારાં મુક્ત કંઠે વખાણુ છે. એકવાર મંગાથી આતરી કરો. નકલો માટે
નીચેના શીરનામે લખો. સાફ કમિયન ને બીજી ઘણી અલગજતા.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનડા

હૈડમાસર, મેરીઆઉન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ.

આનાઓમાં હાણી માટે

મંજુર થએલાં પુસ્તકો

ગૃહવ્યવસ્થાની વાતો	૦-૬-૦	જ્યાના પત્રો	૦-૬-૦
સુખી ઘર	૦-૩-૦	સુઘડતા-સુંદરતા	૦-૮-૦
ભરતશુથણ	૦-૧૦-૦	પારસી વાનીઓ	૦-૬-૦
રઝિઆબેગમનું ચરિત્ર	૦-૩-૦	લીલીની આત્મકથા	૦-૩-૦
સ્ટેવનું શાસ્ત્ર	૦-૩-૦	ખાચણાં	૦-૫-૦

કુલ ૫૦ ચોપડી બહાર પડી છે.

સૂચીપત્ર મંગાવો

સ્ત્રી સાહિત્ય મંદિર, કેળાપીઠ-સુરત

સ્ત્રીશક્તિ મંજુર થએલું અકવાડિક છે,

તેથી

અમદાવાદ મ્યુનિ. સ્કૂલબોર્ડ	તેની	૧૭	નકલ લે છે.
ભરુચ જિલ્લા સ્કૂલબોર્ડ	,,	૧૦	નકલ મંગાવે છે.
ભુનાગઢ વિદ્યાધિકારી સાહેબ	,,	૧૦	નકલ મંગાવે છે.
નડિઆદ મ્યુ. સ્કૂલબોર્ડ	,,	૪	નકલ મંગાવે છે.
સુરત જિ. સ્કૂલબોર્ડ	,,	૧૧	નકલ મંગાવે છે.

આપ પાણુ આપની કત્યાશાળા માટે મંગાવો.

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫)

નમુનો મફત

શ્રોશક્તિ ઑફિસ, કેળાપોઃ—સુરત

મેસર્સ કાંતિલાલ ને સોમેશ્વર કૃત નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણેનાં

મંજુર થયેલાં:-

ને બીજાં ધોરણવાર પુસ્તકોં વાપરે:-

ધરતું નામું ૦-૪-૬	કુદરતનો અભ્યાસ	નવીન બાળ મુખગણિત
નવીન બાળનામું ૦-૨-૬	ને પદાર્થપાઠો	ધો. ૪ હું ૦-૪-૦
નવીન બાળભૂમિતિ	કન્યા વ. ફા. માટે ૦-૮-૦	" ૩ હું ૦-૩-૦
" ધો. ૪ હું ૦-૪-૦	" ધો. ૫ હું ૦-૬-૦	" ૨ હું ૦-૨-૦
" " ૩ હું ૦-૨-૬	" " ૪ હું ૦-૫-૦	" ૧ હું ૦-૨-૦
" " ૨ હું ૦-૨-૬	" " ૩ હું ૦-૪-૦	તથા બા. વ. } ૦-૨-૦
" " ૧ હું ૦-૨-૦	" " ૨ હું ૦-૩-૦	
" " બા. વ. ૦-૨-૦	" " ૧ હું ૦-૨-૦	

લખો:-ઈશ્વરલાલ મગનલાલ શાહ, શાહપોર-સુરત.

શાળોપયોગી પુસ્તકો: બાલોપયોગી પુસ્તકો:

ભૂમિતિની ભૂગિદા ૦-૪-૦	÷ મોજડીનાં મૂલ્ય ૦-૨-૬
ખેડા જિલ્લાની બાળ ૦-૨-૬	÷ લોકકાના પોષ્ટ ૦-૧-૦
આણંદ તાલુકાની બોળા ૦-૧-૬	x મહાસભાટ ચંદ્રગુપ્ત ૦-૨-૦

* વાળી મુખર્ષી મહાકાના સરકારી કેળવણીખાતા તરફથી પાંચ-પુસ્તક નર્ગદે આન - વાળી ધનામ લાયબ્રેરી તરફ મંજુર કરેલી છે.

* મુખર્ષી ના તરફ રી કેળવણીખાતા તરફથી વિદ્યાર્થીની લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલી છે.

સી. એચ. દવેની કંપની,

પુલ્કેશર્સ એન્ડ પબ્લિશર્સ, આણંદ.

શ્રદ્ધામા ચાલતી એકસર્સર્મિઝ દરેક જાતની દેશી કાગળમાં તેઓને મળપરંદ સરતી કિંગતે તૈયાર કરી આપીશું. વહેપારી અગર શ્રદ્ધોના નામ મલિન સસ્તા ભાવે તૈયાર કરી આપીશું. શ્રદ્ધોને લગતી રેશનરી મળશે. " ૮૦ પેન્સ નોટબુક ભાવ રૂ. ૬૫ એકઝમીનેશન બુક રૂ. ૧૫ પાકી એક ધાતી બુક રૂ. ૧૮) ઉપર મુજબના ઓસના ભાવો છે."

વધુ માટે લખો:-

શ્રી કૃષ્ણ પેપર માર્ક,

નંદાવર રોડ-સુરત.

લહેરખખરના નવા ભાવ

આથી સવેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૦ના જાન્યુઆરિથી લહેર-ખખરના ભાવમાં ઘટાડો કરી તે નીચે મુજબ સખવામાં આવ્યા છે.

મુદત	એક પાન	અરધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૮૦	રૂ. ૬૦	રૂ. ૪૦
છ માસ	રૂ. ૪૦	રૂ. ૩૦	રૂ. ૨૦
ત્રણ માસ	રૂ. ૨૫	રૂ. ૨૦	રૂ. ૧૫
એક માસ	રૂ. ૧૨	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭

હીરા હજારો હોય પરંતુ જેની સરખામણી ન થાય તેવો

“કોહીનુર” હીરો

તો એક અને અજોડ છે. તેમ અંકગણિત તો ઘણાં થયાં;
પરંતુ આ તાનાં ગણિતની હરિક્ષમાં હજી કોઈ
ફેલેલમંદ થયું નથી.

સ્વ. લાલશંકર ઉમિયાશંકર ત્રવાડી કૃત-

અંકગણિતનાં ભૂખતત્વ

સરકારી સુધારેલા નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે-

દેશીનામું અને ભૂમિતિવિભાગ સાથેની

સુધારાવધારાવાળી ૫૦ મી આવૃત્તિ બહાર પડી છે
ફિમત આઠ આના.

લગભગ ૪૦ વરસ થયાં આ ગણિત મુજરાતી નિશાળામાં ચાલે
છે, અને ધોરણ ૨-૩-૪ ના વિદ્યાર્થીઓ માટે બધી રીતે ઉપયોગી
અને અનુકૂળ હોવાનો શિક્ષકમંડળનો સિદ્ધ અનુભવ થયો છે. એ.
ઉત્તર ભાગના એન્ક્યુ. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે નં. ૧૬૬૧ તા. ૧૬-૫-૩૪
થી ટેક્સ્ટબુક તરીકે ચલાવવા મંજૂર કર્યું છે.

દેડલાંક નવાં ગણિત હાલ નીકળ્યાં છે, છતાં આને જ
પહેલી પસંદગી દેશી રાખ્યો, તેમજ મ્યુનિસિપાલ તથા
લોકલબોર્ડની શાળાઓમાં મળેલ છે તે તે કાયમ છે.

બુકસેલરોને કમિશન સાફ મળે છે. તે માટે લખો:-

જીવનલાલ અમરશી મહેતા, અમદાવાદ.

જીવનલાલ એન્ડ સન્સ,

૧૨૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ; મુંબઈ-૨.

જેયંદ તલકશી એન્ડ સન્સ, વઢવાણ શહેર.

લેખનકળા-કોપિયુક

પાછળ અક્ષરો ફૂટે નહિ તેવા ઉત્તમ કાગળ પર છાપેલી

૨૪ પાનાં છતાં

કિંમત દોઢ આનો

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલી, શિક્ષકવર્ગમાં માન્ય
થયેલી અને વિદ્યાર્થીઓને વિભૂષિત થતી અમારી
લેખનકળા કોપિયુકે માટે આજેજ લખો.

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલી

લેખનકળા-કોપિયુક

માધ્યમિક શાળા માટે

નંબર ૧ થી ૩

કિંમત દોઢ આનો

ખાતાએ મંજુર કરેલો

દેશીહિસાબ ભાગ પહેલો

૪૮ પાનાં છતાં

કિંમત દોઢ આનો

દેશીહિસાબને નામે આજકાલ રાફડો ફાટી નીકળ્યો છે.
માટે ખીજ ખરીદ કરો તે પહેલાં મંજુર કરેલા ભાગશો
તો આપની ખાત્રી થશે.

એન. ડી. મહેતા એન્ડ કું.

નં. ૩૬૭ કાલણાદેવી રોડ-મુંબઈ ૨.

- જોડેરખૂબર -

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માગી લો.

ગુજરાતી ગુજરાતી કૌપિયુક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકમાના ગુજરાતી કૌપિયુક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાફ કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત એડિયોન્ટલ બુક ડીપો,

ગાંધીરોડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

પુસ્તકે ૭૪] [અંક ૫-૬]

Registered
No. B 43.

મે-જીન સને ૧૯૨૫

ગુજરાત

સમિપ્ય

ત્રી.
એચ ટી ઘોઘારી, બી જી, એમ પી સી ટી

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	હિંદુસ્તાનની પ્રાથમિક કેળવણીનો ઇતિહાસ	૧૮૯
૨	આમસુધાગ્રણ	૨૦૩
૩	વ્યાકરણશિક્ષણ અને તેની પદ્ધતિ	૨૦૭
૪	ભૂમિતિશિક્ષણ-નીચલા પ્રાથમિક ધોગ્રણો માટે	૨૧૦
૫	સારીંગિક કેળવણી ને ગ્રાઉટ ગમતો	૨૨૦
૬	પદાર્થપાઠ	૨૨૩
૭	ધોરણ ૩ ભુ (પદાર્થપાઠ)	૨૨૬
૮	ચિત્રકળા	૨૨૮
૯	દરેક વિષયનો પગપગ સમ્બંધ	૨૩૧
૧૦	જાનાવનના મંદાર	૨૩૫
૧૧	શિક્ષકનું ધ્યેય	૨૩૬
૧૨	ગ્રાઉટને મદદ	૨૩૭
૧૩	ઇનામપત્ર	૨૩૮
૧૪	ખાનગી ગાઉરખાનગરો	૨૫

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫ થી)

હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ધોધારી બી. એ, એસ. ટી. સી. ડી.

હેડમાસ્ટર પ્રે. સ ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વામીન ગણ્યા છે)

નામદાર શહેનશાહ પાંચમા જયોર્જનો

રૌપ્ય મહોત્સવ

સૈરવી ગઝલ

(જેવી કરે છે, દરબી—એ રાગ)

આનંદ આવ ઉરમાં,
ઉભરાય છે અનેરા;
આંચો ફેંપેરી ઉત્સવ,
મહારાજ જયોર્જકેરો.—આનંદ. ૧

રાજ્યાભિષેક દિનથી,
પુરાં પચીસ વર્ષે;
મંગળ પ્રસંગ આંચો,
ઉજવો અતુલ હંપે.—આનંદ. ૨

સુંદર અશોક તરુનાં,
પત્રો પચીસે લાવો;
તોરણ બનાવી તેનું,
નિજ દારને દોંપાવો.—આનંદ. ૩

કુંકુમતણા પચીસતો,
શુભ સાર્યોઆ પુરાવો;
હળદર અર્ણવ ગુલાલે,
ધર આંગણું સુહાવો.—આનંદ. ૪

કુલડાં પચીસ ગુંથી,
ફૂલહાર બે બનાવો;
નૃપરાણી શુભકંઠે,
ધરો પુષ્પથી વધાવો.—આનંદ. ૫

નિજ ઇષ્ટમંદિરે જઈ,
ઘંટા પચીસ ગજગો;
પ્રભુપ્રાર્થના કરીને,
આરોગ્યયુગ્મ યાચો.—આનંદ. ૬

દીવા પચીસ પ્રગટી,
દીપમાળ ઝગઝગાવો;
દીપોત્સવી સુખે આ,
ઉત્સવ રુડો દીપાવો.—આનંદ. ૭

જયના પચીસ ધ્વનિની,
ગુલ ગર્જના ગજગો;
રાજેન્દ્રરાણીકેરે,
દીર્ઘાયુ શુકલ મોગો.—આનંદ. ૮

પ્રેમચંદ રામચંદ,
ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
ફાઇનાન્સ, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ.

ગુજરાત સાઠ્ઠાપત્ર

પુસ્તક ૬૪] મે-જુન ૧૯૩૫ [અંક ૫-૬ એ

પ્રજની ઉત્તરિતો આધાર તેની કેળવણી પર છે; અને
કેળવણીનો આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે. આ સૂત્ર
જેટલું વહેલું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉત્તરિત.

હિંદુસ્તાનની પ્રાથમિક કેળવણીનો ઇતિહાસ

પ્રાચીન સમયની કેળવણી:—પ્રાચીન હિંદમાં પાઠશાળાઓમાં
પ્રાથમિક શિક્ષણ આપાતું હતું અને એ શાળાઓમાં વાચન, લેખન અને
ગણિતનો અભ્યાસ કરવામાં આવતો હતો. અત્યારે પણ આખા દેશમાં
આની પાઠશાળાઓ ઘણી છે. 'આર્ય લોકતંત્ર'ની શરૂઆત થઈ સારથી
હિંદમાં ગામડામાં આપના શિક્ષણનો ઇતિહાસ શરૂ થાય છે. શિક્ષક એવા
લોકતંત્રનો એક અધિકારી માણસ હતો. તેને કરવેરાથી મુક્ત એવી જમીન-
નો એક ટુકડો અથવા તે ગામની નીપજમાંથી અમુક હિસ્સો આપ-
વામાં આવતો. એ સમયમાં જે જાહાણ હોય તે શિક્ષક થતો અને તે ઉપરાંત
તેનું કર્તવ્ય ગામમાં રહેના સઘળા લોકો વતી તે ગામના દેવની પૂજા કરવાનું
હતું. વળી ઉચી શાંતિનાં જાળદાને વાચન, લેખન અને ગણિતનું જ્ઞાન આપવું
તેમજ અંથેમાં સંગ્રહિત થએલા અને જેનું પીરશ્લિક વાર્તાઓમાં સમર્થન
થએલું હોય એવા નીતિના નિયમો શીખવવા એ તેને અંગે તેનું ખીજું

કર્તવ્ય હતું. પાઠશાળાનો શિક્ષક પોતે ભણાવે તેના બદલામાં તે વેતન અથવા તો વિદ્યાર્થીઓ અને તેમનાં માળાપો તરફથી ગળતી દક્ષિણા લેતો.

હિંદુ ગ્રામતંત્રની શાળાઓનું વિધિષ્ટ લક્ષણ એ હતું કે તે પાઠશાળાઓ પ્રગતતત્ત્વવાળી હતી. વળી તેમાં જે શિક્ષણ આપવામાં આવતું તે સામાન્ય રીતે આધ્યાત્મિક નહિ પણ અમુક વહેવાર અથવા તો ભૌતિક ભાવનાવાળું હતું. આર્ય લોકો ભ્યારે પૂર્વમાં અને દક્ષિણમાં પ્રસારી ત્યારે તેઓએ આર્ય નહિ એવી જાતિઓને પોતાનામાં કમે કમે ભેળવી લીધી અને તેમને હિંદુ બનાવી દીધા; તેવી જાતિઓના દેવોને તેમનાં પુરાણોમાં સ્થાન આપ્યું અને આર્ય એવી જે સારા વર્ગની જાતિઓ હતી તેમને પોતાનામાં ભેળવવા માટે તેમની નવી જાતિઓ બનાવી ઉપદ્રા વર્ગની ચાર જાતિઓમાં તેમને સ્થાન આપવામાં આવ્યું. પાઠશાળાઓમાં આ હંચી જાતિઓનાં બાળકો દાખલ થઈ શકતાં અને આ રીતે આ પાઠશાળાઓમાં પ્રગતતત્ત્વ સમાજેલું હતું. પણ જેઓ જાતિની બદલ હતા, જેઓ અસ્પૃશ્ય ગણાતા હતા અને દેસના જે અસંખ્ય મૃજ વતનીઓ હતા તેમનાં બાળકો આ શાળાઓમાં દાખલ થઈ શકતાં નહોતાં.

ગામડાંની પ્રાથમિક શાળાઓનું બીજું ગૌણ લક્ષણ જે ભૌતિક ભાવનાવાળું હતું (એટલે કે આ પાઠશાળાઓમાં આધ્યાત્મિક શિક્ષણ આપવાને બદલે) તે કેળવણીનું હતું તે કદાચ અન્યમની પમાડે તેવું છે, પણ એનું કારણ એ છે કે ગામનો પુખ્તરી શાળાનો શિક્ષક પણ હોતો, છતાં પણ જે બાળકો બ્રાહ્મણ જાતિનાં ન હોય તેમને શાળાનો અગ્રાસ કરાવવાની તેને ખાસ મના હતી. આથીજ ધાર્મિક ભાવના લોકોના જીવનમાં ઓતપ્રોત થઈ હતી તોપણ શાળાઓ તો ભૌતિક શિક્ષણ આપવાનું સ્થાન થઈ પડી હતી. પૌરાણિક કથાઓમાંથી જાતિના નિયમો સ્વીકારવામાં આવ્યા હતા અને દિવસના કાગકજના આરંભમાં પ્રાર્થનાઓ કરવામાં આવતી, પણ સીધી રીતે ધાર્મિક શિક્ષણ આવી પાઠશાળાઓમાં આપવામાં આવતું નહિ. બીધ ધર્મના પ્રચારને લીધે જાતિઓ શિથિલ થવા લાગી અને શાળાઓની વહેવાર ભાવનાને બળ મળ્યું. હિંદુ ધર્મ ઉપર બૌદ્ધધર્મની પ્રબળ અસર થઈ હતી અને થોડો વખત તો બ્રાહ્મણ પુખ્તરીની મહત્તા નાશ પામી. પાઠશાળામાં શરૂઆત બદલાવા એટલે તે શાળાનું લક્ષણ પણ બદલાયું.

હિંદુ સમયમાં પાઠશાળાનો શરૂઆતના બ્રાહ્મણ વર્ગનો હોવાનો જોઈએ એવી જે પૃથા હતી તેમાં ફેરફાર થયો, અને બ્રાહ્મણ સિવાય

છતર ભતિનો મનુષ્ય પણ ગુરુ ધર્મ શંકતો. આ દેરદાર બૌદ્ધ સમયથી શરૂ થયો. આ પ્રમાણે દેશની પ્રાથમિક શાળાઓને લૌકિક ભાવનાંવાળી બનાવવામાં આ બીજું પગલું લેવામાં આવ્યું. યજ્ઞીથી પણ આમાં દેરદાર થયો નહિ; કારણ કે બૌદ્ધ અને હિંદુ ધર્મ કેટલાક સૈકાઓ સુધી સાથે સાથે પ્રવર્તી રહ્યા હતા અને આખરે ફરીથી બ્રાહ્મણ ધર્મ પ્રબળ થયો તોપણ આ પૃથા ચાલુજ રહી.

મધ્યયુગની કૃષ્ણવણી:—પ્રાચીન અને મધ્યયુગના હિંદુ અને મુસલમાન બ્રાહ્મણોએ રાજની તીવ્રેરીમાંથી ખરચ આપીને કૃષ્ણવણીના ફેલાવા માટે કંઈક કર્યું હતું. પણ તે પ્રયત્ન ખાસ વખાણને પાત્ર નહોતો. કૃષ્ણવણીની જે સગવડ રાજ્યોએ અથવા બ્રાહ્મણોએ કરી હતી તે આખી પ્રગતિ માટે ન હતી. પણ જેઓ કૃષ્ણવણીની સગવડનો લાંબા લઈ શકે તેવા ખાસ વર્ગને માટે તેની જોગવાઈ કરી દેવામાં આવી હતી. કૃષ્ણવણીની સુરેખ યોજના ઘડી કાઢવામાં આવી નહોતી. રાજ્યોએ જે પાઠશાળાઓ સ્થાપી હતી અથવા તેમની અંગત નજર આગળ જે પાઠશાળાઓ રહી હતી તે તેમની દાનદક્ષિણાને લીધે થોડો વખત આબાદ રીતે ચાલુ રહી હતી. મંદિરો કે મસ્જિદોના તાબાની અથવા તો ન હોય તેવી પણ પાઠશાળાઓ ત્યારે તેમનો સંસ્થાપક મરી જતો અથવા તો કૃષ્ણવણીના કાર્યપરતે તેનો ભાવ ઉડી જતો ત્યારે ગુરુ અને વિદ્યાર્થીઓ શાળાનાં મકાનો છોડી દેતા. વધારામાં, વળી તે વખતે દેશની સ્થિતિ પણ એક સરખી રહેતી નહોતી. મુસલમાન સમયના ૭૦૦ વરસના અરસામાં દેશમાં વારંવાર વિગ્રહો અને લેડાઈઓ થતી; આને લીધે રાજકર્તાઓને કૃષ્ણવણીના વિકાસ અથવા ફેલાવા માટે વિચાર કરવાને ભાગ્યેજ વખત મળતો. તેઓ વધારે દેશ અને સત્તા મેળવવા માટે સતત પ્રયત્નો કરી કરતા. કૃષ્ણવણી માટે જે તેઓ ખર્ચ આપતા તે તો તેમના ખાનગી ખર્ચ ખેંચે હતું. વાસ્તવિક રીતે રાજ્યો તરફથી મળતી અનિયમિત નાણાની મદદથી નહિ પણ સામાન્ય જનસમુદાય તરફથી કૃષ્ણવણીને માટે રકમ મૂકવામાં આવતી; અને આવી મદદ મેળવતી શાળાઓ આબાદ થએલી હતી. અઢારમા શતાબ્દમાં કૃષ્ણવણી આગળ વધી શકે એ બાક મુસ્લિમોની બાબત હતી; કારણકે હિંદુસ્તાનમાં સર્વોચ્ચ સત્તા મેળવવા માટેના યથાગ્રાં એકલા હિંદુઓ (મરાઠા, સીખ વગેરે) અને મુસલમાનો નહિ, પણ દેવ અને અંગ્રેજ લોકો પણ સંડોવાયા હતા. પરિણામ એ આવ્યું કે દેશમાં ધોર અજ્ઞાનનો અંધાર છાઈ રહ્યો હતો.

ધ્વાસીના યુદ્ધ (૧૭૫૭) પછી બ્યારે અંગ્રેજોની સત્તા કાંઈક સ્થાયી થઈ ત્યારે ત્યાં એ સમદેશી સંસ્થાઓનાં જોડકાં પ્રવર્તતાં જોવામાં આવ્યાં હિંદુઓ માટે પાઠશાળાઓ અને તોલ (ગામડીશાળા) અને મુસલમાનો માટે મદ્રેસા અને મક્તબો. આત્યારે પણ હિંદુસ્તાનમાં એવી જે જે દેશી સંસ્થાઓ ટકી રહી છે તે સંસ્થાઓ જે કે જુદા જુદા પ્રાંતોમાં છે તોપણ તેમની બંધાણપદ્ધતિ, વ્યવસ્થા અને શિક્ષણની ગાજતમાં તેઓ એકબીજાને દેખીતી રીતે મળતી આવે છે. પ્રાંતિક લક્ષણો અને રીતરિવાજોમાં જે તફાવત છે તેની અસર ગામડી શાળાઓના શિક્ષણ ઉપર થઈ નથી. બંગાળાની પાઠશાળા તે મદ્રાસની ખીચલ શાળાને મળતીજ છે. સિંધની મુહશાશાળા અને મંયુક્ત પ્રાંતના મક્તબ વચ્ચે કશો તફાવત નથી. બલ્ક દેશને બાજુએ મૂકીએ તો આખા દેશની પાઠશાળાઓ હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગોમાં ત્રણ જાતિઓએ-હિંદુ-મુસલમાન અથવા શીખ લોકોએ સ્થાપી હતી. હિંદુ પાઠશાળાઓમાં એકસરખું ભૌતિક ધ્યેય રાખવામાં આવ્યું છે, જ્યારે શીખ ગુરુમુખી શાળાઓમાં અને મુસલમાની મક્તબોમાં આધ્યાત્મિક તત્ત્વ પ્રધાનપણે રાખવામાં આવ્યું છે. મુસલમાન કાંક તેમની શાળાઓમાં કુરાન શીખવવાનો આગ્રહ રાખે છે અને શીખ કોંક તેમના પહેલા ગુરુ નાનકનાં આનાવચનો જે તેમના “ગ્રંથસાહેબ” છે, તે શીખવે છે. મુસલમાની અને શીખ પાઠશાળાઓમાં આ આધ્યાત્મિક શિક્ષણના તત્ત્વ સિવાય એ ત્રણ જાતિઓની પાઠશાળાઓમાં છેક નજીકો ભેદ જોવામાં આવે છે.

ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના સમયની કેળવણી:-મિરાનરીઓ અથવા તો ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની તરફથી કેળવણીના ક્ષેત્રમાં જે પહેલ વહેલા પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હતા તે ઘણે ભાગે મદ્રાસ અને બંગાળા ઇલાકામાં થયા હતા. અંગ્રેજ સંસ્થાનિકોએ કેળવણીનું કામ આદર્યું હતું તેના સૌથી જુના દાખલા ઉપરથી માલમ પડી આવે છે કે ઇ.સ. ૧૫૭૭માં રાઉરજોઈ વાર્ષિક ૫૦ પાઉંડના પગારથી શિક્ષક તરીકે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. ઇ. સ. ૧૬૮૭માં ડિરેક્ટરોની કોર્ટે મદ્રાસ ઇહેર માટે મ્યુનિસિપાલિટિ બનાવવા ગવર્નરને સૂચન કર્યું. એજ વરસના ૨૮મી એપ્રિલના કાળમાં તેમણે મ્યુનિસિપલ સત્તાધારીઓને કેળવણીના કારખાતે વિષે નીચે પ્રમાણે સૂચનાઓ કરી હતી: “તેમને આપવામાં આવનાર હકપત્રથી મજેલી સત્તાની રૂબરૂ “ગોલ્ડરમેનની કોર્ટ,” જેન્ડુ, ગુર, અથવા ખીખ” હિંદી બાગકોને અંગ્રેજ શીખવવા માટેની એક અથવા વધારે મક્ત શિક્ષણ આપનારી

શાળાઓના મકાન માટે, શાળાના શિક્ષકોના પગાર માટે, અને કમે કમે એવાં બીજાં સારાં કામોના ખર્ચને પહોંચી પળવા માટે કરવેરા આંકડો ઉપરાધી શક્યો. તેમનું બંધારણ એવી રીતનું થયો કે જેમાં અમારો પ્રેસિડેન્ટ અને સભા તેમની ચર્ચા અને દાવો ઉપર અંકુશ લાવી શક્યો.” આ કાગળ મળ્યા પછી ગવર્નરે થેસે મ્યુનિસિપાલિટિની એક સભા મથાપી અને તેને કેળવણીને માટે કર ઉપરાધવાનું કહેવામાં આવ્યું. આ સભાએ કર ઉપરાધ્યો પણ શાળાઓ ઉપાધવાની બાબતમાં કાંઈ કર્યું નહિ; તેમજ કેળવણીની એકે યોજના પણ ધડી કાઢી નહિ. થોડાંક વરસ સુધી ગવર્નરે રાહ જોઈ, અને જે કરવેરાના પૈસા બેગા કરવામાં આવ્યા હતા તે વડે એકે શાળા ઉપાધવામાં આવી નથી એમ તેને માન્યમ પર્યું એટલે તેણે તે વેગના પૈસા જે બેગા થયા હોય તે બધા સરકારી તીન્નેરીમાં લારી દેવાનું મલાને કહ્યું. પૈસા બચાઈ ગયા, પણ સરકારે પણ કાંઈ શાળાને મદદ કરી નહિ કે કાંઈ શાળા ઉપાધી નહિ.

ઇ. સ. ૧૭૮૭ના જુન માસમાં મદ્રાસમાં નગાળાપા હોદરાઓનું એક આશ્રમ ખોલવામાં આવ્યું અને એથી હિંદુસ્તાનમાં નહિ પણ આખી દુનીઆમાં પ્રાથમિક શિક્ષણનો એક યુગ શરૂ થયો. સુપ્રસિદ્ધ ડોક્ટર ઓન્ડ્રુએલ તેના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ હતા. અંરયાની શરૂઆતથીજ તેને ઘણી ચુસ્કેલીઓ નડી હતી. પહેલાં તે પૈસાની બેગવાઈ ન હોવાને લીધે દાખલ થયા આવતા ઘણા અરજદારોને ના પાડવી પડી હતી; બીજું તેમને મદદ કરી શકે તેવા બાહોશ શિક્ષકોની અછત હતી. બીજી ચુસ્કેલીના પરિણામે તેમણે શિક્ષણની એક યોજના શોધી કાઢી જે મોનિટર પદ્ધતિ નામે બાણીતી થઈ છે. બેલ કે મદ્રાસ પદ્ધતિ તરીકે આજખાતી એવી આ પદ્ધતિથી માન્યમ પડી આવ્યું કે કેળવણી સરસ રીતે અને થોડા ખર્ચે આપી શકાય. ઇંગ્લંડમાં તેમજ હિંદુસ્તાનમાં પણ વિદ્યાર્થી-શિક્ષકની પૃથા આલે છે તે બેલની આ મદ્રાસ પદ્ધતિનું રૂપજ છે.

૧૮૧૪ના ઇસ્ટ ઇન્ડિઆ કંપનમાંની એક કક્ષમના આધારે કેળવણીના ખર્ચ બદલ દર વરસે એક લાખ રૂપીઆ ખર્ચવા ગવર્નર જનરલને સત્તા આપવામાં આવી હતી. હિંદી જમીનમહેસુલમાંથી કેળવણીને હિસ્સો મળવાનો હક આવી રીતે કાયદાથી પહેલપહેલો સ્વીકારવામાં આવ્યો. ડિરેક્ટરોની કોર્ટે આ કક્ષમ ગવર્નર જનરલને લખી જણાવી, પણ તેમની પાસે એકે મોકલ યોજના હતી નહિ. ૧૮૧૪ના જુનની ૩૩ તારીખનો એક ખરીતો તેમણે ગવર્નર જનરલને લખી મોકલ્યો અને તેમાં

ચોક્કસ યોજનાઓ ઘડી કાઢવાનું તેને ફરમાવવામાં આવ્યું હતું અને સાથે સાથે પૈસા કેવી રીતે ખર્ચવા તેની રીતો બતાવી હતી. તેઓએ પ્રાથમિક કેળવણીને બદલે હિંદુસ્તાનનાં તત્ત્વજ્ઞાનનાં શાસ્ત્રો, કાયદાઓ, ખગોળ, ભૂમિતિ, અક્ષરમણિત વગેરે શાસ્ત્રો સહિત હિંદુસ્તાનની ઉંચા વર્ગની કેળવણીના અભ્યાસ પાછળ પૈસા ખર્ચવાની જરૂર જણાવી હતી. આ ખરીતામાં ગામડાંની શાળાઓમાં જે રચનાવામાં શિક્ષણ આપાતું હતું તેનો ખાસ નિરોધ કરવામાં આવ્યા નહોતો. હિંદની આંતરિક રાજનીતિનું જે ખાસ લક્ષણ છે અને જે દેશના કેટલાક ભાગમાં પ્રચલિત છે અને જે વડે જમીન ઉપજમાંથી અમુક રકમ લઈને, તેમજ ગામડાંના શિક્ષકોને માટે અમુક ફંડો ઉભા કરીને, અને તેમ કરીને તેમને પ્રજના નોકર તરીકે સ્વીકારીને, લોકોને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, તે લક્ષણનો આ પ્રશ્ન ખાસ મંતોપપૂર્વક નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો. વળી તેઓએ આમલપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે સરકારે શિક્ષકોના વ્યાજબી હકો અને તેમને બીજા જે છુટ હોય તેનું રક્ષણ કરવું.

તાજ સમયની કેળવણી:—૧૮૩૫માં લોર્ડ મેકેલેની સલાહથી લોર્ડ બેન્ચેએ એવું ઠરાવ્યું કે કેળવણીને માટે જે ફંડ ઉભું કરવામાં આવ્યું છે તેનો સૌથી સારો ઉપયોગ માત્ર અંગ્રેજી શિક્ષણ આપવામાં થઈ શકશે. એજ વરસમાં આદર્શ અંગાળાના શિક્ષણની ચાર વરસની આંકણી શરૂ કરી. તેને માલમ પડ્યું કે શિક્ષકો સરખા સ્વભાવના પણ ગરીબ અને અજ્ઞાન હતા. તેમને ધંધાને અંગે ધણું ઘેાડું મળતું અને તેજ પ્રમાણમાં તેઓ ધંધા પ્રત્યે માન રાખતા. ઉપાદેશક કામની અગત્ય તેઓ સમજતા નથી. તેઓએ ધંધા મંથંથી કશો વિચાર કર્યો જણાવ્યો નથી, તેઓ તેમના વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર કેટલી ભારે અસર ઉપજાવી શકે તેનો તેમને ખ્યાલ નથી અને એથી તેઓ તેમના ઉંચામાં ઉંચા કર્તવ્યને વિચારી જાય છે; નહિ તો જો તેમને તેમની પોતાની સત્તાનો અને કર્તવ્યનો વચ્ચારે સારો ખ્યાલ હોત તો તેમના જોદ્દાને અંગે એ કર્તવ્ય કેટલા ઉંચા પ્રધારનું છે તે તેઓ સમજી શકત. તેઓ તેમના વિદ્યાર્થીઓની શુદ્ધિ ઉપર એક યોગિક અસર નીપજાવે છે. શિક્ષકોની વિદ્યાર્થીઓ ઉપરની નૈતિક અસરની બાબતમાં તો તેમની ભાવનાઓ, ટેવો કેળવવી, તેમના મનોવિચાર અને લાગણીઓ ઉપર અંકુશ રાખવો કે તેમને સન્માર્ગે દોરવી, વગેરે બાબતમાં પ્રવરત કરવો એવો ખ્યાલ તો તેમના આદર્શમાં કરી આવ્યો નથી. મિ. આદમે આવી શાળાઓને આંદો આપવાની અને

એંગ્લોવર્નાક્યુલર શાળાઓ ને આજુ થઈ હતી તેમની સાથે તેમનો સંબંધ બેઝવાની બલામણુ કરી હતી. મિ. આદમના સમયથી ૧૦૦ વરસ સુધીમાં પ્રાથમિક શાળાઓના આદર્શમાં કંઈ ફેર માલમ પડ્યો નથી.

પહેલાં તો ફોની આંધક સિવાય શાળાના તમામ ખર્ચ માટે સરકાર જવાબદાર હતી. પણ થોડા વખતમાં એવું માલમ પડ્યું કે આ વ્યવસ્થાને બદલે ને શાળાઓ ખાનગી વહીવટ નીચે હોય તેને ગ્રાન્ટ આપવાની યોજના રાખવી એ વધારે કરકસરવાળી ખાતર છે. વળી વિદ્યાર્થીઓએ ને પ્રમાણે અભ્યાસમાં પ્રગતિ કરી હોય તે પ્રમાણે બદલો આપવો. બીજી રીતે કહીએ તો પરિણામ ઉપર ગ્રાન્ટનો આધાર રહ્યો, એવી રીતનું આ યોજનાનું સ્વરૂપ થયું. ૧૮૭૧-૭૨માં આ યોજના ચોક્કસપણે સ્વીકારવામાં આવી અને પછીથી ૧૮૮૨માં કેળવણી કમિશને તેને સંમતિ આપી. આ યોજનાથી શાળાઓ એટલી ઝડપથી વધી કે નાણાં ખુટી પડવા લાગ્યાં; એટલે બદલાની રકમ થોડી કરવામાં આવી અને તે મેળવવા માટેની સરતો વધારે આકરી કરવામાં આવી. શાળાઓ તો વધવા લાગી. ૧૯૦૧માં પરિણામના આધારે બદલો અથવા ગ્રાન્ટ આપવી એ સિદ્ધાન્તને સરકારે તજ દીધો અને એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું કે શિક્ષકોને દર ત્રણ મહીને જોરાકીલત્યું આપવું તેમજ શાળા અને તેની તપાસણી ઉપરથી નક્કી થએલા તેના લક્ષણ પ્રમાણે વરસની આખરે વધારાની રકમ આપવી. ૧૯૧૧માં આ પદ્ધતિમાં થોડો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો અને સ્થાનિક મંડળો (જિલ્લાબોર્ડ અને મ્યુનિસિપાલિટીઓ) મારફતે જોરાકીલત્યું અમુક વખતે આપવાનું, તેમજ પછીના વરસમાં લાયકાત પ્રમાણે મેળવેલાં દોકડાના આધારે ને ગ્રાન્ટને માટે તે શાળા લાયક હોય તે ગ્રાન્ટ આપવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. પ્રાથમિક શાળાઓની પરીક્ષા પાછી દાખલ કરવાને, અને શિક્ષકોને પગારનાં એક હિસ્સા તરીકે નહિ પણ વધારા તરીકે શાળાના પરીક્ષાના પરિણામ પ્રમાણે કંઈક બદલો આપવાને આજો દેશ વારતવિક રીતે એકમત હતો.

પ્રાથમિક કેળવણીનો વિકાસ:—૧૮૫૪ અને ૧૮૫૬ ના અગત્યના ખરીતાઓનો ઉદ્દેશ એ હતો કે ફરજિઆત કર નાખી તે દારા સરકારની દરમિઆનગીરીથી. પ્રાથમિક કેળવણીનો ફેલાવો કરવો. કેળવણી માટેનો આ કર ઉધરાવવામાં આવ્યો. નહિ, અને ઘણાખરા

પ્રાંતોમાં મદદ માટે મળતી ગ્રાન્ટોમાં પુષ્ટ આપવા ફોની ઉધરાત આજુ રહી. પ્રાથમિક શિક્ષણ માટે નાણાની જગવાઈ માટે ચોક્કસ અને સતોપપૂર્વકની યોજના હજુ ચર્ચ નથી અને તે ખાતલનું હમણાનું પ્રકરણ તે અશક્ય વસ્તુસ્થિતિને થોડા નાણાથી પહોંચી વળવાનો એક જતનો લાંબો ઝગડો છે.

૧૯મા સૈકાના છેલ્લા ત્રણ દાયકાના સમયમાં રથાનિક સ્વરાજ્યતંત્ર વિકાસનું હતું અને તે સંબંધમાં દરેક પગથીએ પ્રાથમિક કેળવણી ઉપરના અંકુશનો પ્રશ્ન વિચારવામાં આવતો હતો. ૧૮૭૩માં સરકારને એવી સત્તા આપવામાં આવી કે તે મ્યુનિસિપાલિટિને શાળાઓ સ્થાપવાની અને નિર્માણવાની ફરજ પાડી શકે. ૧૮૮૨ માં મ્યુનિસિપાલિટિઓને પોલિસના ખર્ચના બોલનમાંથી મુક્ત કરવામાં આવી, તે એવી શરતે કે તેઓએ તે ખર્ચના પૈસા કેળવણીના કામમાં લેવા. ૧૮૮૨ ના કેળવણી કમિશને જણાવ્યું કે પ્રાથમિક શિક્ષણની સઘળી મંરથાઓનો રથાનિક સ્વરાજ્યતંત્ર ને હિંદમાં વિકાસનું જન્ય છે તેની સાથેના સંબંધને તેઓ ધણો અગત્યનો ગણે છે. ૧૮૮૨-૮૫ ના અરસામાં ઇંગ્લંડની પરમણાની કાઉન્સિલો અને ગ્રામ્ય ગિરજાઓડોના ધોરણે રથાનિક સ્વરાજ્યતંત્ર દાખલ કરવા ધારાસભાઓએ કેટલાક અગત્યના ધારા પસાર કર્યા હતા. આમાંના બે એટલે કે ‘મ્યુનિસિપલ એક્ટ’ અને ‘રથાનિક સ્વરાજ્ય એક્ટ’ દેશમાં પ્રાથમિક કેળવણીનો ફેલાવો કરવામાં ધણો અગત્યના ચર્ચ પડ્યા. ૧૮૮૪ માં મ્યુનિસિપલ કમિટીઓને પ્રાથમિક શાળાઓના સંબંધમાં અમુક અમુક ગર્યાદિત સત્તા આપવા અધિકાર મેળવવામાં આવ્યો. રથાનિક મંરથાઓના અંકુશથી માધ્યમિક કેળવણીને મુકાબલે પ્રાથમિક કેળવણીનો વિકાસ થયો, પણ પછીથી જંગાળા અને મદ્રાસ સિવાયના બીજા સઘળા પ્રાંતોની ગિરજાઓડો અને મ્યુનિસિપાલિટિના સીધા વહીવટ નીચેની પ્રાથમિક શાળાઓની સંખ્યામાં ઝડપથી વધારો થયો.

પ્રાથમિક શિક્ષણ માટેની માગણી વધતી ગઈ અને એક દસ વ લાવી આ પ્રશ્ન તરફ હિંદી સરકારનું ધ્યાન એવવામાં આવ્યું. ૧૯૧૦માં વડી ધારાસભામાં જી. કે. ગોખલેએ એક ખરડો રજુ કર્યો. તેમણે આગ્રહ કર્યો કે આખા દેશમાં પ્રાથમિક કેળવણી મફત અને ફરજિયાત કરવાની શરૂઆત કરવી જોઈએ. આ ખરડો કાયદારૂપે પસાર થયો નહિ પણ ૧૯૧૩માં સરકારે એક નવી કેળવણીને લગતી નીતિ અખત્યાર કરી અને સઘળા પ્રાંતિક સરકારને જણાવ્યું કે પ્રાથમિક કેળવણીને લગતા જે જે

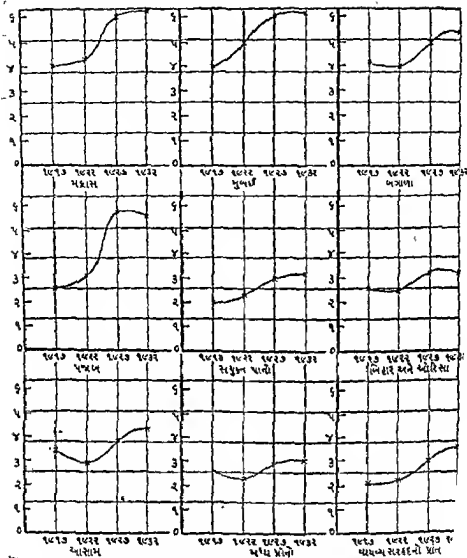
પ્રમો હોય તે તરફ વધારે ધ્યાન આપવું. ૧૯૧૮-૨૦ના અરસામાં ૧૯૧૯ના ડિસેમ્બરમાં પાલાંમેન્ટનાં બંને સભાગૃહોએ જે, 'હિંદી રાજ-તંત્રનો કાયદો' પસાર કર્યો હતો તે બરાબર અમલમાં મુકાય તે સંબંધી ચોજનાઓ ધડવામાં હિંદી સરકાર શુંચાર્ધ હતી. આ અરસામાં હિંદની પ્રાંતિક સરકારોને સાંવજનિક કૃષ્ણવણીની જરૂર જણાઈ અને તેમણે સ્થાનિક સત્તાઓને પોતપોતાના વિસ્તારમાં ફરજિયાત પ્રાથમિક કૃષ્ણવણી દાખલ કરવાની સત્તા આપવા કાયદાઓ પસાર કર્યા. જુદા જુદા પ્રાંતોમાં આ કાયદાઓમાં તફાવત રહેલો છે, અને વળી સ્થાનિક સત્તાઓને આપેલી સત્તાઓમાં પણ ધણે ફેર રહેલો છે. કેટલાક પ્રાંતોમાં આખા વિસ્તારમાં આ કાયદાઓ લાગુ પડી શકે તેમ છે, બ્યારે બીજા પ્રાંતોમાં માત્ર શહેરી વિસ્તારમાં તેનો અમલ થાય તેમ છે. કેટલાકમાં છોકરા અને છોકરીઓની કૃષ્ણવણી માટે સગવડ કરવામાં આવી છે, બ્યારે બીજા પ્રાંતોમાં માત્ર છોકરાઓની કૃષ્ણવણી માટે તેમ કરવામાં આવ્યું છે. હિંદુસ્તાનની કૃષ્ણવણીના ઇતિહાસમાં ૧૯૨૨-૩૦ સુધીનાં વરસો સૌથી વધારે ઉત્સાહ-જનક યર્ધ પડ્યાં હતાં. આ સમય વિષે લખતાં હિંદી સરકારના કૃષ્ણવણીખાતાના કમિશ્નર રામ જયોજી એન્ડરસને જણાવ્યું છે કે લોકનો ઉત્સાહ એટલો જધો વેગવાળો હતો કે પહેલાં નહિ હોય એટલી અડપથી બાળકો શાળામાં દાખલ થવા લાગ્યાં, લોકોના માનસમાં કૃષ્ણવણીની અગત્ય વિષે છેક બાળક જેવો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો, બોલ બોલ્યવંત લોકો પ્રત્યે ક્ષમાનાં બીજ વવાયાં, જેના વડે એક ભણેલા હિંદુસ્તાનનાં સ્વપ્નાં ખરાં થઈ પડે એવા ઉચ્ચાલિલાખી અને સુઅધિત કાર્યક્રમો ઘડાયા, મુસલમાન લોકો પણ પોતાની ભૂતકાળની જે આમીએજ હતી તે દૂર કરવા આતુરતાથી આગળ વધવા લાગ્યા, અને સ્ત્રીઓ કન્યાકૃષ્ણવણી વિરદ્ધ જે જે પ્રાચીન લાગણીઓથી કિંદ્વા હતા તેના ઉપર દલો કરવા લાગી. ધારા-સભાની સંપૂર્ણ સંમતિથી સરકારે કૃષ્ણવણીને માટે એટલી મોટી રકમો ખરચવા માંડી કે જે દસ વરસ પહેલાં વહેવાર નીતિના સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિએ અયોગ્ય ગણાત.

જે કે પ્રાથમિક કૃષ્ણવણીના કાયદા હિંદુસ્તાનના લગભગ બધા પ્રાંતોમાં આજથી દસ વરસ પહેલાં પસાર કરવામાં આવ્યા છે, તેમણે તેમનો અમલ માત્ર અમુક થોડાકે ધમંદ કરેલા વિસ્તારમાં કરવામાં આવ્યો છે, જે નીચેના કોઈ ઉપરથી માત્રમ પડશે:—

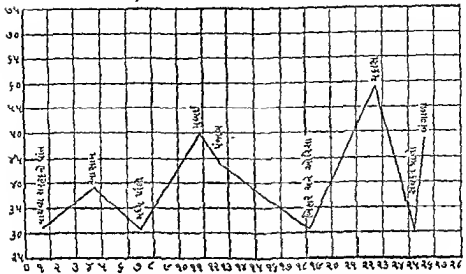
પ્રાંતો	૧૯૨૭માં પ્રાથમિક શાળાઓ	૧૯૩૨માં પ્રાથમિક શાળાઓ	૧૯૨૭ માં વિદ્યાર્થીઓની કુલ સંખ્યા	૧૯૩૨ માં વિદ્યાર્થીઓની કુલ સંખ્યા	૧૯૨૭માં સર- સરી વિદ્યાર્થીઓ- ની સંખ્યા	૧૯૩૨માં સર- સરી વિદ્યાર્થીઓ- ની સંખ્યા
મદ્રાસ	૪૬,૩૮૯	૪૬,૬૮૨	૧૯,૮૬,૬૪૫	૨૨,૬૫,૯૬૦	૪૩	૪૮
મુંબઈ	૧૨,૩૧૩	૧૩,૧૧૦	૮,૫૨,૫૬૯	૯,૭૫,૮૬૬	૬૯	૭૪
બંગાળ	૩૮,૧૯૭	૪૩,૭૨૪	૧૩,૯૯,૫૩૫	૧૬,૮૨,૫૦૩	૩૭	૩૮
સંયુક્ત પ્રાંતો	૧૮,૮૧૮	૧૯,૭૬૯	૧૦,૩૮,૪૫૨	૧૧,૩૬,૬૪૯	૫૫	૫૭
પંજાબ	૫,૯૧૨	૫,૬૧૧	૩,૯૩,૧૭૮	૩,૮૬,૮૭૦	૬૬	૬૯
બિહાર અને ઓરિસા	૨૭,૪૫૭	૨૫,૧૨૪	૮,૭૫,૬૬૬	૮,૨૦,૭૭૩	૩૨	૩૨
મધ્યપ્રાંતો	૪,૧૮૯	૪,૧૫૨	૨,૭૦,૦૭૨	૩,૦૧,૨૪૬	૬૪	૭૨
આસામ	૪,૩૭૭	૫,૨૫૯	૧,૯૯,૯૦૩	૨,૪૭,૭૩૦	૪૬	૪૭
વાયવ્ય સર- હદનો પ્રાંત	૫૪૭	૫૯૭	૩૦,૯૬૮	૩૦,૬૬૮	૫૭	૫૧

પ્રાથમિક શાળાઓની વગર વિચારે સંખ્યા વધારવાથી, તેના વધારાના પ્રમાણમાં શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધતી નથી એવી માન્યતા માટે સખળ કારણો છે. વળી હિંદુસ્તાનમાં પ્રાથમિક શાળાઓની કુલ સંખ્યાના લગભગ ૩ ભાગ જેટલી એકશિક્ષકની શાળા છે. તેવી શાળાઓમાં છોકરા અને છોકરીઓની શાળાઓનો સમાવેશ થાય છે. વળી તે શાળાઓનો વહીવટ કુશળતાથી આસતો નથી. પંજાબ, મધ્યપ્રાંતો અને વાયવ્ય સરહદના પ્રાંત સિવાયના હિંદના તમામ પ્રાંતોમાં પ્રાથમિક કેળવણીની પ્રગતિમાં મોટામાં મોટી અગ્રણ્યરૂપ ને કંઈ હોય તો તે અકુશળ વહીવટથી આસતી એકશિક્ષકની શાળાઓ છે. પ્રાથમિક કેળવણીમાં ને ઘણો ભાર વ્યય થાય છે તેને માટે આવી શાળાઓ જવાબદાર છે.

૧૯૧૭થી ૧૯૩૨ સુધીમાં સઘળી સંસ્થાઓમાં (સ્વીકારાએલી અને નહિ સ્વીકારાએલી સંસ્થાઓમાં) કેળવણી લેતી એકંદરે વરતીના ટકાના પ્રમાણમાં વધારો થયો છે તે નીચે પ્રમાણે છે:--

નીચેના રેખામાન ઉપરથી માલમ પડશે કે શાળામાં જવા લાયક પુરુષ જાતિની કુલ વસ્તીનો ફેટલા ટકા ભાગ પ્રાથમિક શાળાઓ અને માધ્યમિક શાળાઓના પ્રાથમિક વર્ગોમાં લાગે છે. તેમાં મંદ્રાસમાં અરધ ઉપરાંત પ્રમાણ માલમ પડે છે, મુંબઈ, ગંગાળા અને પંજાબમાં લગભગ બીડધું પ્રમાણ છે, બ્યારે બીજા પ્રાંતોમાં અરધથી ઘણું નીચું પ્રમાણ છે. મુંબઈ ઇન્ડિયા, સંયુક્ત પ્રાંતો, પંજાબ અને વાયવ્ય સરહદના પ્રાંતોમાં છેલ્લા પંદર વર્ષમાં દેશવસ્તીની સંસ્થાઓમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધી

પ્રાંતમાં પ્રાથમિક શાળાઓની વસ્તી દસ લાખમાં

ઉ. મદ્રાસ, બંગાળ, બિહાર અને ઓરિસા, મધ્યપ્રાંતો અને આસામમાં એટલે બધે વધારો થયો નથી.

શિક્ષકોના પગાર:—છોકરાઓ અને છોકરીઓની પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોના સરાસરી પગાર હવે બહાર જોઈ છે. સરાસરી ગણતરીમાં સરકારના, જિલ્લાબેઠકના અને યુનિવર્સિટીના બહીષ્ટ નીચે આવતી શાળાઓનો, તેમજ છોકરીઓની શાળાઓ ન્યાં પગાર મુકાબલે વધારે ચર્ચાઓ હોય છે તે શાળાઓનો, અને મદદ રોજીવતી શાળાઓ ન્યાં પગાર મુકાબલે જોઈ હોય છે તે શાળાઓનો સમાવેશ થાય છે. કલકત્તા અને મુંબઈની શાળાઓ (ન્યાં સાધારણ રીતે જરા ભારે પગાર હોય છે), અને નાનાં ગામડાંની શાળાઓનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. હાર્દોંગ કમિટીએ (૧૯૨૬) છોકરા અને છોકરીઓની પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોના માસિક સરાસરી પગાર નીચે પ્રમાણે ગણી બતાવ્યા છે:

	રૂ. આ. પા.		રૂ. આ. પા.
મુંબઈ	૪૭-૩-૦	મદ્રાસ	૧૫-૪-૦
પંજાબ	૨૫-૮-૦	આસામ	૧૪-૪-૦
મધ્યપ્રાંતો	૨૪-૮-૦	બિહાર-ઓરિસા	૧૧-૫-૦
સંયુક્તપ્રાંતો	૧૮-૮-૮	બંગાળ	૮-૬-૦

તાલીમ પામેલા શિક્ષક કરતાં વગર તાલીમના શિક્ષકને સ્વાભાવિક રીતે જોઈ પગાર આપવામાં આવે છે; અને હિંદમાં છોકરાઓની પ્રાથમિક શાળામાંજ વગર તાલીમવાળા ૧૬૫,૦૦૦ શિક્ષકો છે. દેશમાં એક-

શિક્ષકની શાળાઓનું પ્રમાણ વધારે હોવાના સખળે તેમજ સંતોષકારક હાજરી નહિ. હોવાના, અને દુર્વ્યય પણ લાયકારક રીતે વિશેષ હોવાના સખળે એ ખાસ જરૂરનું છે કે શિક્ષકને શરૂઆતની લાયકાત અને સારી તાલીમ મળવી જોઈએ. પણ અત્યારે જે પરંપરાગતિએ શાળામાં શિક્ષક લેવાય છે, તેમને તાલીમ આપાય છે, તેમજ તેમને પગાર આપાય છે, એજ જો ચાલુ રહે તો ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સારા શિક્ષકો દીક સંખ્યામાં મળી આવે એવી લાગ્યેજ આશા રાખી શકાય, અત્યારે એક છોકરાની કુળવણી પાછળ વાર્ષિક સીધેરીયું ખર્ચ આસરે રૂ. ૮ આવે છે અને એક છોકરીની પાછળ રૂ. ૧૨ આવે છે. આખા બ્રિટિશ હિંદમાં છોકરા અને છોકરીઓની પ્રથમિક શાળાઓમાં લગભગ ૯૫ લાખ બાળકો ભણે છે. બ્રિટિશ હિંદમાં ૧૯૩૧ ના વસ્તીપત્રકને આધારે આ સંખ્યા પુરુષજાતિની વસ્તીના ૭-૩૬ ટકા પ્રમાણે બતાવે છે અને સ્ત્રીજાતિની કુલ વસ્તીને ૧-૮૦ ટકા લાગ બતાવે છે.

સાર:—હિંદુસ્તાનના ધણખરા પ્રતોમાં પ્રાથમિક કુળવણી કેટલી બધી નિરાશ છે તે આ પૃથક્કરણ ઉપરથી માત્રમ પડી આવે છે. તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે ત્રણ વર્ગની શાળાઓ જે હજુ પણ હિંદમાં એટલા મોટા પ્રમાણમાં પ્રચલિત છે તે શાળાઓના ધારણે ગ્યાએલી યોજનાને લીધે અગણતા ઝાઝી થતી નથી કે વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં પણ રહેતા નથી. યોજનાનો ઉદ્દેશ એવો જોઈએ કે શિક્ષણપૃથા સુધરે અને તેથી શાળાઓમાં જે આધાતકારક દુર્વ્યય થાય છે તે ઓછો થાય. અને તેટલા વિસ્તારમાં ફરજિઆત હાજરીની પદ્ધતિ જે દાખલ કરવામાં આવે તો આ ઉદ્દેશ ખર આવે. ખેતીવાડીના શાહી કમિશને આ સંબંધે સૂચન કર્યું છે કે “ફરજિઆત પદ્ધતિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છેલ્લામાં છેલ્લા રખડતા બાળકને લણાવવા કરતા દુર્વ્યય થતો અટકાવવો એ છે” આ સૂચન હંમેશાં ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. દુર્વ્યય થતો અટકાવવા મહત્વના ત્રણ મુદ્દા ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવા છે: (૧) બાળવર્ગમાં તમામ બાળકોને વર્ષની શરૂઆતમાં દાખલ કરવામાં આવે. વધુમાં વધુ એક મહીનામાં હાજર થઈ જાય. (૨) નિયમિત હાજરી, અને (૩) એક શિક્ષક વાળી શાળાનો આભાવ. પહેલા એ મુદ્દાઓમાં ખર્ચનો પ્રશ્ન પણ ઉપસ્થિત થતો નથી, જે કે ત્રીજા મુદ્દામાં આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે, પરંતુ લાંબે ગાળે દુર્વ્યયના પ્રમાણમાં તે ખર્ચ ઘણુંજ ઓછું જણાશે.*

* “Teaching” નામના ત્રિમાસિકમાં પ્રોફેસર જે. એમ. સેનના લેખનો અનુવાદ

ગ્રામસુધારણા

૧. બધા ખડેમાં આપણો એશિયા ખંડ મોટો છે, તેની અંદર દક્ષિણમાં આપણો હિંદુસ્તાન દેશ આવેલો છે. આપણા દેશ ઉપર દારિદ્ર અને અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર ઘણા વખતથી છવાઈ રહેલાં છે, તેનો નાશ કરવાને સરકાર તેમજ રાષ્ટ્રજનો કેટલાક વખતથી પુષ્કળ પ્રયત્ન કરતા આવ્યા છે.

હિંદુસ્તાન સુખ્યત્વે ખેતીનો મુલક છે. તેમાં મોટાં શહેરો તો ઘણાં થોડાં છે; એટલે આ દેશની સ્થિતિ સુધારવી હોય તો પહેલાં ખેડૂતોની સ્થિતિ સુધારવી જોઈએ એ વાત કેટલાક વર્ષથી સરકારના સમજવામાં આવી છે અને તે પછી ખેડૂતની સ્થિતિ સુધારવાના બધી જાતના પ્રયત્ન થઈ રહ્યા છે. આપણા મુંબઈ ઇલાકામાં વિજ્ઞાપત ગએલા (ઓદ્ધાની મુદત પુરી થતાં) નામદાર ગવર્નર સાહેબ બહાદુર સર ફેડરિક સાઈફ્ટે ગ્રામ-સુધારણાની હીલચાલ ચાલુ કરી છે અને તે પછી તે હીલચાલને સરકારી અધિકારીઓ વેગ આપી રહ્યા છે. હું પણ મેન્ડે સેન્ટર્નના દેખાવ સાથે આપણુ આપી તે મેંગંધીનું જ્ઞાન ફેલાવવાનું પ્રચાર કાર્ય કરી રહ્યો છું, અને એ મારે આજ તમારી સમક્ષ ઉભો છું.

૨. ગ્રામસુધારણા મારે, ખેતી સુધરે તે મારે શું કરવું જોઈએ તેનો વિચાર કરીએ.

૩. ખેડૂતની કુદૃશીનું સુખ્ય કારણ શોધનાર દરેક સમજી માણસને માલુમ પડશે કે દેશવણી તહિ મળવાને લીધે ખેડૂત અજ્ઞાન છે. વળી અજ્ઞાન દશાનું કારણ મરિયાઈ છે; એટલે તેની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા પ્રથમ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે.

ભાગ પહેલો—ખેતી સુધારણા

૪. ખેડૂતનો ધંધો ખેતી, એટલે ખેતી સુધરે તો ખેડૂતની આર્થિક સ્થિતિ સુધરે. વેપાર અને વ્યવહારનાં સાધનોની સગવડને લીધે ખેતીના ઉત્પન્નના ભાવ એક દેશની પેદાશ ઉપર આધાર ન રાખતાં જગતની પેદાશ ઉપર આધાર રાખે છે. આપણા દેશમાં ઉત્પન્ન થએલ ધઉ ને કપાસના ભાવનો આધાર અમેરિકા કે દાનડામાં એ માલ પુષ્કળ થાય છે તેના ઉપર છે એ દિલના વેપારી અને ખેડૂત મથુતા થયા છે. તે દેશની જમીનના એક એકરની પેદાશ અને દિલ્હી એક એકર જમીનની પેદાશ સરખાવતાં

માત્રમ પડશે કે ખેતીમાં અર્થશીલ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી સુધારો કરવાની જરૂર છે. આમસુધારણા એટલે ખેડૂતની સ્થિતિ સુધારવી અને તે સુધારવાનો મુખ્ય ઉપાય ખેતી સુધારવી એ છે.

૫. હિંદમાં ૩૫ કરોડ માણસની વસ્તી છે અને ખેડાતી જમીન ૨૨ કરોડ એકર છે. દર માણસે એક એકર જમીન ખેડાતી હોવી જોઈએ. અગિયાર કરોડ એકર જમીન ખેડી શકાય તેવી છે તે ખાલી પડી રહે છે. અડધણુ પડતાં ખેડુત જમીન પડતર રાખે છે. ખેડી શકાય તેવી બધી જમીન ખેડાવી જોઈએ. જરા પણ નકામી ન જવા દેવી જોઈએ.

૬. ગુજરાત સપાટ ભૂમિનો પ્રદેશ છે અને તેમાં વરસાદ ઠીક ઠીક પડે છે. પણ બધે તેમ નથી. ઘણે ઠેકાણે વરસાદ બહુ અનિયમિત છે. ઢાળને લીધે વરસાદનું પાણી વહી જાય છે, એટલે વરસાદનો બરાબર લાભ લઈ શકાતો નથી. જમીન પાણી પી શકતી નથી, એટલે દિવસે દિવસે જમીનનો દસ ઘટતો જાય છે. મહારાષ્ટ્રમાં આવી સ્થિતિ છે. જ્યાં એમ હોય ત્યાં જમીનના શક્ય હોય તેવા સપાટ દુકડા પાડી નાના નંધ ખાંધી જમીનને પાણી શોષવાની તક આપવી જોઈએ. ઉપરથી વધારાનું પાણી વહી જવાની ગોઠવણુ હોવી જોઈએ.

૭. ખેતીસુધારણામાં બને તેટલી જમીન સુધારી ખેતીમાં આણવી, અને પાણી માટે નાના નાના નંધ બાંધવા એ પ્રથમ કાર્ય છે.

૮. ખેતીના ધંધામાં મુખ્ય કામ જમીનની ખાતરબરદાસ્ત કરવાનું છે. ઘણાં કારણોને લઈને ખેડુત આ કામ બરાબર કરતો નથી. તેથી ખેતીની દુર્દશા ચમું છે. બરાબર ખાતરબરદારત ઉપર ખેતીના ઉત્પત્તનો ઘણો આધાર છે. તેમાં પહેલું કામ જમીન સાફ કરી ખેડી નાખવાનું છે. લાકડાના ઝોળરને બદલે લોખંડનું હળ વાપરવામાં આવે તો તેથી વખત અને પૈસાનો ઘણો બચાવ થાય છે. તે વડે કામ કરતાં વિધન આવતાં આકુંબવળું ફરતું પડતું નથી નકામા ઊંડ, જુનાં મુળાંઆં, દેશાં, એ બધું છુટું પડી જાય છે.

૯. જમીનને બરાબર ખેડવી જોઈએ. તે પછી તેના ઉપર રાંધ ફેરવવાનો છે. તેમ કરવાથી ઉપર આવેલી માટી કચરાઈને બારીક બને છે. માટીના કણુ જેટલા છુટા તેટલી તેને હવા વધારે મળે અને તેની પાણી ધારણ કરી રાખવાની શક્તિ વધે, એટલે ઉપર આવેલી માટીને બારીક કરવાથી જમીનની જલ સુધરે છે.

૧૦. જમીનમાં ખાડા ટેકરા હોય તો તેથી ખાતર અને પાણી સરખી રીતે પ્રસરી શકતાં નથી એટલે ઓછાંવત્તાં પડે છે. તેથી જમીન ખરાબ થાય છે. માટે ટેકરા કાઢી નાખી ખાડા ભરી ઈર્ષ જમીન સરખી કરવી જોઈએ.

૧૧. તે પછી ખાતર પાથરવાનું કામ થવું જોઈએ. તે પાકનો મુખ્ય ખોરાક છે. ખોરાક પામ્યા વગર તે અન્ન આપી શકે નહિ. અહીં ખેડૂત ખાતર માટે યોગ્ય સંભાળ લેતો નથી. તે ઉઘાડી જમીન ઉપર ખાતરનો ઢગલો કરે છે. તેનો રસકસ ઊડી ગયા પછી તે ખાતર જમીન ઉપર પાથરે છે. આપણા દેશની જમીનને છાણવાસીદાનું ખાતર સાફ માફક આવે છે. તે જાતના ખાતરની તેને ખાસ જરૂર છે. પશુગામકાની સ્ત્રીઓ તેનાં છાણાં યાપી તેનો બળતણમાં ઉપયોગ કરે છે. પછી ખેતી શી રીતે સુધરે !

ધાંસચારાના અભાવે ખેતીનાં ઢોર ઓછાં થાય છે, તેથી છાણનું ખાતર પંજી ઓછું થાય છે. તે રિયતિમાં બળતણમાં છાણનો ઉપયોગ થાય, પછી ખેતીમાં સુધારો શી રીતે થાય ! કૃત્રિમ ખાતર કામ આપે તેના કરતાં આ જાતનું ખાતર વધારે સાફ કામ આપે છે. ધરતી પૂર્વ દિશામાં ઉંચી જમીન ઉપર અથવા ખેતરમાં ત્રણ ચાર ફુટ બાણુનો એક અથવા વધારે ખાડા કરી તેમાં રોજને રોજ ખાતર ભેળું કરવું, તેને હલાવી એકસાન કરતા રહેવું. ઉનાળામાં થોડું પાણી ભેળવવું. ચોમાસા પહેલાં ખાડા કાઢીને ભરાઈ જાય એટલે તેના ઉપર પુંજો અથવા માટી નાખી તેનો એક ચર બનાવવો. ઉપર નાનું સરખું છાપરા જેવું બનાવવું. પછી તે તૈયાર થએલું ખાતર યોગ્ય વખતે જમીન ઉપર સરખું પાથરી દેવું જોઈએ. આ ધણું મહત્ત્વનું છે. તે ખેડૂતને માટે ધનની ખાણ છે.

૧૨. ખાતર પાથરી વાળવા માટે જમીન તૈયાર થયા પછીનું મુખ્ય કામ બી જોરવાનું છે. યોગ્ય બીની પસંદગી કરવી જોઈએ તે ખેડૂત કરતો નથી. તે તો સાહુકારને ત્યાંથી મળે તેવું બી લઈ આવે છે. જેવું બી તેવો પાક. ઉભો પાક હોય તે વખતે સારાં ભરાવદાર કણુસલાં ચુંટી લેવાં જોઈએ, અને બી માટે તેને સંધરી રાખવાં જોઈએ. જરૂર પડતાં ઉંચી જાતનાં જીવાર, બાજરી, ઘઉં, કઠોળ, કપાસીઆ, ડાંગર વગેરે બી માટે ખેતીવાડીખાતામાંથી મેળવી લેવાં જોઈએ. તેમાંથી આળી ઝાટકીને મોટા વજનદાર કણુ કાઢી લઈ જીવંતુ ન લાગે તેવી રીતે સંધરી રાખવાં જોઈએ. તેને માટે યોગ્ય ઉપાય ખેતીવાડીખાતાએ નક્કી કરી બહાર કરેલા છે. તે પ્રમાણે કામ કરવું જોઈએ.

૧૩. તે પછી બી ઝોરવાની ક્રિયા કરવાની છે. તે સરખે અંતરે નાખી તે ઉપર માટી નાખી દબાવવી જોઈએ. તે માટે દેશી સાધન સાઈ છે, અને અમેરિકાનું “ફ્રીલ” નામનું સાધન બહુ સાઈ કામ આપે છે. છોડ છુટા અને જરૂર જોટલા જોડા હોવા જોઈએ. તેથી પાકને પાણી અને ખોરાક વધારે મળે છે. અંતર ૧૨ થી ૧૫ કે ૧૮ ઇંચ હોવું જોઈએ. પાસે પાસે છોડ હોય તો ખોરાક ખરાબર મળતો નથી.

૧૪. બી ઉગે તે પછી ૮ થી ૧૫ દિવસે આસપાસની માટી સાફ કરી તળેઉપર કરવાનું કાર્ય કરવું જોઈએ. આસપાસની જમીન પરની માટી હલાવી નાખવી જોઈએ, તેથી ઉપરનો થર ખારીક રેત જેવો થાય છે. તેથી પાકને અત્યંત જરૂરની હવા મળે છે, અને ખોરાક પંચ મળે છે. ઉપરોક્ત થર કટણ થયો હોય અને તેમાં ચીરા પડ્યા હોય તે વખતે ઉપરની હવા મળતી નથી અને જમીનનો ભેજ ઉઠી જાય છે, તેથી પાકને ખેવડું નુકસાન થાય છે. જોઈતો ભેજ, ખોરાક અને હવા મળતાં નથી. પાક ઉભો હોય તે અરસામાં ત્રણ ચાર વાર આ કાર્ય થવું જોઈએ.

૧૫. પાક તૈયાર થયો એટલે તને ક્યા ક્યા રોગો લાગુ પડે છે તે જાણી, તેના ઉપાય ખેતીવાડીખાતા પાસેથી, સહકારી કે ખેતીવાડી મંડળ પાસેથી મેળવી જરૂર પડતા અમલમા મૂકવા જોઈએ.

૧૬. પાક ખરાબર તૈયાર થાય એટલે કાપણી, મસળણી અને ઉપરણીનું કામ થવું જોઈએ. ખેતીવાડીખાતાએ બનાવેલા ધંત્રનો ઉપયોગ કરવાથી મહેનત અને પૈસાનો જયાવ થાય છે.

૧૭. પછી માલ ખજાનામાં ભરી યોગ્ય જગરે વેચવો જોઈએ. બગર-નું અગાન હોવાથી ઘણી વાર માલની ખરાબર કિંમત મળતી નથી અને પૈસો દલાલ પાસે જાય છે. તેથી ગામડાની શાળામાં ખેતી અને વેપારનું જ્ઞાન આપવું જોઈએ. યોગ્ય કીમતે ખેતી માટે જરૂરનો માલ લાવવાનું જ્ઞાન અને તેના વેપાર માટે જરૂરી હિસાબી જ્ઞાન સહકારી મંડળ પાસેથી મળી શકે છે. ખેડૂતે ખર્ચ અને નીપજનો હિસાબ રાખવો જોઈએ. ખેતીમાં ઉપયોગી, શ્રમ, પૈસો અને વખત બચાવનારી ઘણી વસ્તુઓ સહકારી સંસ્થામાંથી મળે છે. બી, ખાતર યોગ્ય વખતે યોગ્ય ભાવે મળે છે. ખેતીનો પાક યોગ્ય વખતે સારે ભાવે તે સંસ્થા વેચી આપે છે; પણ સહકારી સંસ્થા કરતે નાણું લેવાની જગા છે એવી અગાનને લીધે ખોટી સમજ હોવાથી તેનો ખરાબર લાભ ખેડૂત લઈ શકતો નથી. વળી જુના ખોટા રિવાજને લઈને ખેડૂત લઘુવિવાહમાં બહુ ખર્ચ કરે છે; એટલે

ખેડુતને યોગ્ય સમજ આપવાની જરૂર છે. દરકસર, સ્વાશ્રય, નૈતિક ઉત્પત્તિ, અરસપરસ મદદ કરવી, એ સહકારી સંસ્થાનું સૂત્ર છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિ બધા માટે અને બધા પ્રત્યેક માટે છે. સહકારી ખેતી સિવાય, ખેડુતની, ગામની, દેશની ક્ષિતિ સુધરે તેમ નથી. સામુદાયિક પદ્ધતિથી મોટા પાયાપર સાત્ત્વીય રીતે ખેતી કર્યા વગર સૌંધવારી થવી કઠણ છે. ખેતી ક્ષયદાવાળી થયા વગર દારિદ્ર્ય દૂર નહિ થાય.

૧૮. દેશમાં પરતી વધે છે ને ઉત્પન્ન વધવું નથી. હિંદુ વારસાના નિયમ પ્રમાણે જમીનના નાના નાના કટક ધર્ષ ગયા છે. તેથી ખેતીમાં ક્ષયદો પડતો નથી. કોઈ પણ રીતે તુકડા એકત્રિત કરી જમીન સુધારી સામુદાયિક પદ્ધતિથી ખેતી કર્યા સિવાય તથા સાત્ત્વ લાવ માટે માનનો સંધરો કર્યા સિવાય ખેડુતની સ્થિતિ સુધરી શકે નહિ. (અપૂર્ણ)

વ્યાકરણશિક્ષણ અને તેની પદ્ધતિ.*

શ્રીમતી હંસાબહેન, બહેન અને ભાઈઓ,

શ્રીયુત મગનલાલ વ્યાસે કરેલા માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તોના સ્પષ્ટીકરણ પછી, અને સ્નેહરશ્મિના કાવ્યોની ધૂન તમારા કાનમાં ગૂંછ રહી છે તે વખતે, વ્યાકરણ જેવા શુષ્ક અને અરસિક ગણાતા વિષય વિશે મારે કંઈક કહેવાનું પ્રાપ્ત થયું છે તે માફ સહબાળ્ય સમજું છું; છતાં એ રસહીન વિષયને અને તેટલો રસમય બનાવવાનો અને તમને કંટાળો ન આવે એવો પ્રયત્ન કરવાનો હું યત્ન કરીશ.

વ્યાકરણની અગત્ય—

ભાષા એ વિચારનું વાહન છે, અને વાક્ય એ ભાષાનો એકમ અથવા ઘટક છે. નાનું બાળક માત્ર 'બા' એટલું જ બોલે છે, ભારે પણ તે એક સંપૂર્ણ વાક્યજ બોલે છે; માત્ર તેની પાસે વિચાર દર્શાવવાના પુરતા શબ્દો નથી. 'આ બા છે,' અથવા 'બા, અહીં આવ,' અથવા 'બા, મને લે' એવો કંઈક અર્થ બાળકના મનમાં વિવક્ષિત હોય છે. એટલે આપણે વાણીદારા વિચાર દર્શાવીએ છીએ ત્યારે વાક્યજ બોલીએ છીએ.

નૂતની પદ્ધતિ પ્રમાણે બારાખડીથી શરૂઆત થતી હતી, હવે આપણે

* તા. ૨૦-૨-૧૯૩૫ ને રોજ શ્રીમતી હંસા મહેતાના પ્રમુખપદે મળેલી સંબંધિત પ્રાથમિક સિક્કોના રસિદમાં આપેલું વ્યાખ્યાન

સ્વરવ્યંજનનું જ્ઞાન જરા મુલતવી રાખીને વાક્યથીજ આરંભ કરીએ છીએ. ભાષા પહેલી અને વ્યાકરણ પછી એ વાત પર ખાસ ભાર મૂકીએ છીએ, છતાં સ્વરવ્યંજનની ઓળખ ન આપે એવું વ્યાકરણનું પુસ્તક અગ્રાહ્ય છે એ નિઃસંદેહ છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે જેવું આપણું જીવન તેવી આપણી ભાષા થવાની. જીવન અને ભાષાને બહુ નિકટ સંબંધ છે. એકજ ઉદાહરણ આપું: અંગ્રેજી ભાષામાં લખીએ તો નીચેનું લખાણ સંપૂર્ણ વિવેકવાળું ગણાય છે :

“ To

The Commissioner, N. D.

Sir, ”

એવું ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર કરવું હોય તો નીચે પ્રમાણે લખવું પડે છે:

“ મહેરબાન ઉત્તર વિશાળના કમિશનર સાહેબ બહાદુરની જાનાબમાં,
મુ. અમદાવાદ. ”

આ તદ્દાવતનું કારણ અંગ્રેજ અને હિન્દી પ્રગતના જીવનમાંજ રહેલું છે. અર્થાત, જેવું જીવન તેવી વાણી, તેવી ભાષા.

હવે ભાષાની રક્ષાને અર્થે વ્યાકરણ છે. વ્યાકરણના નિયમો (અથવા બન્ધનો) ન હોય, તો ભાષા કુરૂપ, કદંગી, દ્વિઅર્થી, અનર્થવાળા ધર્મ જન્ય છે. ભાષા એ રાણીપદે છે, વ્યાકરણ એની દાસી છે; છતાં દાસી વગર રાણી શામે નહિ, તેમ વ્યાકરણ પ્રાપ્તે દુર્લભ રહેવાથી ભાષા અસંસ્કારી અને અશિષ્ટ થાય છે. તેનાં થોડાંક ઉદાહરણ લઈએ.

અશુદ્ધિઓના નમુના:—માનસશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે અશુદ્ધિઓ તરફ વિદ્યાર્થીનું જાણી જોઈને ધ્યાન દોરાય નહિ, પણ તમે બધાં તો ઉમરમાં મોટાં-શિક્ષક-શિક્ષિકાઓ-છો એટલે હું પાટીઆ ઉપર કેટલીક અશુદ્ધિઓ ઉતારું છું તે ક્ષમા કરશો:

- (૧) હું શોમવારે આવીશ.
- (૨) તેણે બહુ શુભ લોગવ્યું.
- (૩) તેમને મને ઉપકારનો પત્ર લખ્યો.
- (૪) હે પ્રજા, આપણા દર્શનનો અભિલાષી બાળક આપણી પાસે આવ્યો છે.
(દયામય ! મંગલ મંદિર ખોલો !—એ કાવ્યના સંબંધમાં)
- (૫) આર કમન કેશં.

- (૬) ગ્રાફિસર સાહેબ ક્યારે મરશે ?
- (૭) નિશારનાં બારકો.
- (૮) લાકડાંનો ભાજો.
- (૯) તેના લુગડાં તો જુઓ, કેવા ચંદા છે ?
- (૧૦) નવા વર્ષના મારા અભિનન્દન.

આવું અશિષ્ટ લખાણ આપણા જોવામાં મુકળ આવે છે, તેનું કારણ શું ?

શુદ્ધિ માટે ઉપાય:—જેવું ઉચ્ચારણ તેવું લખાણ. ઘરમાં માબાપ અશુદ્ધ બોલે, એટલે બાળકની બોલી પણ અશુદ્ધ જ હોય ને ? એમાં બાળકનો શો દોષ ? શિક્ષકો પણ અશુદ્ધ બોલે, તો સાંભળનાર બાળકો અશુદ્ધ બોલે અને અશુદ્ધ લખે. જેવું બોલીએ છીએ તેવું જ મોટે ભાગે લખીએ છીએ. એટલે ઉચ્ચારણ પાછળ શાળામાં ખૂબ પરિશ્રમ થવો જોઈએ. મોંમાંના વાણીરયાનો મોટો નકશો કાઢીને બતાવવાં જોઈએ, અને દરેક વર્ણુ ક્યાંથી—ક્યાં વાણીરયાનથી—અને કેવી રીતે બોલાય છે તે સ્પષ્ટ સમજાવવું જોઈએ. શિક્ષકની વાણી તથા વાચન અશુદ્ધ હોય તે નભાવી લેવાય નહિ.

અંગ્રેજી ભાષા શીખવાને માટે આપણે આટલી બધી મહેનત કરીએ છીએ, તો પછી માતૃભાષા ગ્રંથે ઉદારસીન રહીએ તે કેમ આવે ? માતૃભાષા બોલવામાં ને લખવામાં અંગ્રેજી બોલવા લખવામાં લઈએ છીએ તેથી અડધી મહેનત લઈએ, તોપણ ઘણો સુધારો થઈ શકે.

શિક્ષણપદ્ધતિ:—સરળતા અને સ્વાભાવિક ક્રમ એ શિક્ષણનાં ખાસ પગથિયાં છે. વ્યાકરણનું શુષ્ક શિક્ષણ ભાષા મારફતે જ રસમય બની શકે છે. માટે કૃત્રિમતા ન આવે એની ખાસ સંભાળ રાખવી, અને વર્ગમાં સામાન્ય વાતચીતમાં બોલાતાં વાક્યો પકડી લઈને વ્યાકરણશિક્ષણ તરફ વળવું જોઈએ. પદ્ધતિઓ—

મુખ્ય વિભાગ

નામ

ક્રિયાપદ

અન્યથ

ગૌણ વિભાગ

વિશેષણ, સર્વનામ

દ્વંદ્વ

.....

ઉપર પ્રમાણે પદોનો હેતુ સમજાવવો જોઈએ. આ સમજૂતીમાં નાનાં દાડોનો ઉપયોગ બહુ લાભદાયી છે.

પૃથક્કરણમાં—સાદું વાક્ય સમજાવતાં પહેલાં માત્ર વાક્યના (અર્થ પ્રમાણે) બે વિભાગ કેમ પડે છે તે સમજાવવું જોઈએ, અને ઉદ્દેશ્ય ને વિધેય જેવા કદાચ પારિભાષિક શબ્દોનો ઉપયોગ આરંભમાં ન કરવો જોઈએ. સાદા વાક્યની સમજણ પછી બે સાદાં વાક્યો બેમાં મળવાથી સંયુક્ત વાક્ય બને છે તે તરફ વળવું જોઈએ, અને મિશ્ર વાક્ય છેક છેલ્લું રાખવું જોઈએ. આ રીતે વિષયની કઠિણતા દૂર થઈ શકે છે અને વિદ્યાર્થીઓને તેમાં રસ લેતા કરી શકાય છે.

દરેક વિભાગમાં પુષ્કળ મનોમતનો લેવાં જોઈએ, અને તેમાં શિક્ષકે મદદ ન કરવી જોઈએ. ખાલી જગામાં યોગ્ય શબ્દો મૂકો એ નતનાં મનોમતનો આગકોને ખૂબ વિનોદ આવે છે અને જ્ઞાન તો પરોક્ષ રીતે આવે છે જ.

વ્યાકરણ જેવા વિષય વિશે માત્ર વ્યાખ્યાનથી મને સંતોષ થાય નહિ, તમારી સૌની ઇચ્છા હોય અને અનુકૂળતા હોય તો કાલે હું પોતે એક પાઠ આપી બતાવીશ; એટલે મિદ્ધાન્તો ફટલે અંશે અને ક્વે રીતે અમલમાં મૂકાય છે તે જણાશે. આવું લખું વ્યાખ્યાન તમે ધ્યાન દેઈ સાંભળ્યું તે બદલ તમારો ખૂબ આભાર માનું છું.

સાકરલાલ અમૃતલાલ દવે

11. ૬.

- (૧) બીજે દિવસે ચોથા ધોરણનાં બાળકોને ક્રિયાનાથનો ખ્યાલ કેમ અપાય તે વિશે એક પાઠ આપવામાં આવ્યો હતો.
- (૨) ઉપરું લખ્યા પછી વર્તમાનપત્રોમાં વાંચીને ખૂબ વિનોદ ઉપજ્યો હતો કે વડોદરા રાજ્યમાં બધા અધિકારીઓ અને કારકુનોએ વ્યાકરણ શીખવું એવો સરકારી હુકમ કાઢવામાં આવ્યો છે. એ હુકમની પાછળ ગંભીર અર્થ રહેલો છે તે તો સ્પષ્ટ છે.

ભૂમિતિ શિક્ષણ—નીચલાં પ્રાથમિક ધોરણો માટે

સામાન્ય:—

પ્રાથમિક શાળાનાં નીચલાં ધોરણોમાં પણ ભૂમિતિનો કંઈક ખ્યાલ આપી શકાય અને તેથી એ વિષયના અભ્યાસમાં આગળ મદદ મળે એ

ખ્યાલ થોડાં વર્ષનો છે. સાથે સાથે ઘણાં બાળકો ત્રણ ચાર ધોરણો સુધી અભ્યાસ કરી નિશાળ છોડી જાય છે તેમને કંઈકે ભૂમિતિનું, ભૂમિતિના મૂળ વિચારોનું જ્ઞાન આપવાની જરૂર છે એમ કેટલાકને લાગ્યું. તેના પરિણામે પ્રાથમિક શાળાના બાળવર્ગ અને પહેલાં ચાર ધોરણ માટેનો અભ્યાસક્રમ ઘટાયો—અમલમાં મૂકાયો. અભ્યાસક્રમ ઘટનાર વિચારોનો હેતુ બર આવે અને ગુજરાતનાં બાળકોને લાભ થાય તે માટે દરેક પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષક અને શિક્ષિકાએ આ અભ્યાસક્રમ સમજવો જોઈએ અને તે કેમ અમલમાં મૂકવો તે જાણવું જોઈએ.

બાળવર્ગ:—

ભૂમિતિના નામથી શિક્ષકવર્ગ ગભરાય છે, પણ તેમાં ગભરાવા જેવું કંઈજ નથી. પ્રમેયો અને કૃત્યોનાં પગથીએ પગથીયાં ગોળીને માદ રાખવાં અને તેમાં એકાદ ભૂલી જતાં મહેનત લગતગ નિષ્ફળ જવાની, એ રીતનો ભૂમિતિ શંકાથી ખ્યાલ તેમના મનમાં રમી રહેલો છે. નિશાળે નવાં આવેલાં કુમળાં બાળકોને આપું સીખવવું એ કેમ બને! એટલે બાળકોને રમત સાથે ભૂમિતિ બહુલી સદાય એમ જાણવું તેમને અનન્યપી થશે!

સાધન—૧. (ક) લંબાઈ, પહોળાઈ અને ઉચાઈ સરખી હોય તેવા ઘન.

(ર) હેડા ચોરસ હોય તેવા લંબઘન.

(ગ) લંબાઈ, પહોળાઈ, ને ઉચાઈ સરખી ન હોય તેવા લંબઘન: દીવારાળીનાં ખોખાં.

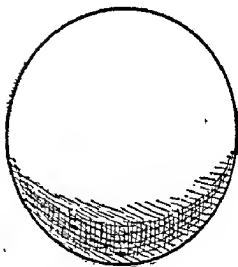
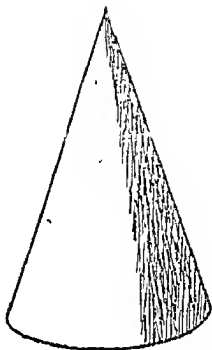
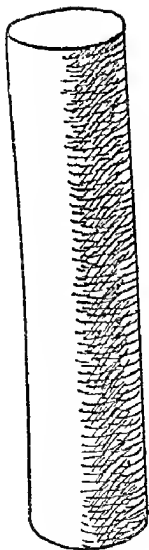
૨. (ક) દડા જેવી ગોળ-લગોટા, લગોટીઓ, ગોળીઓ.

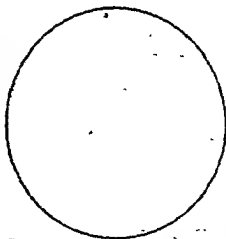
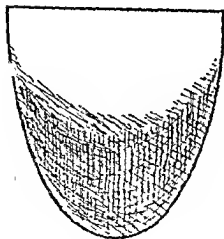
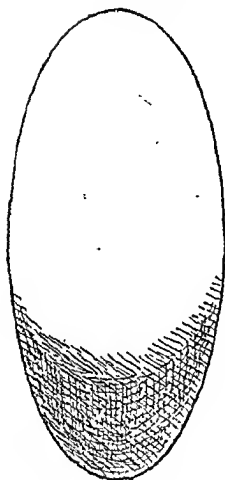
(ર) ચંડાકાર લંબગોળ વસ્તુઓ.

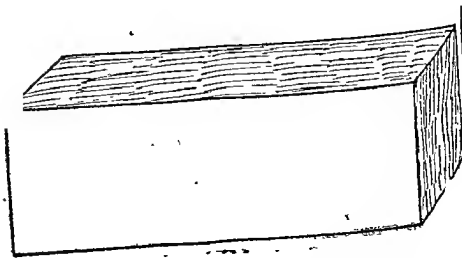
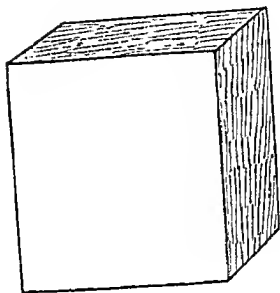
(ગ) આંકણી જેવી ગોળ વસ્તુઓ: પેન્સિલ, પેન.

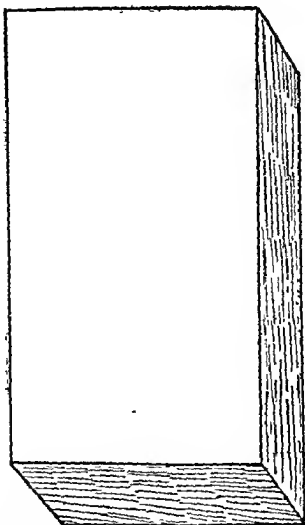
(ઘ) શંકુ-આકાર ગોળ-નાળચું.

આ ઉપરાંત વર્તુલાકાર ગોળ નાના મોટા પુઠાના કુકડા રાખવા.
પૈસો, ટપુ એવા સિક્કા ચાલે.

ઉપરની વસ્તુના નમુના મારીમાંથી કે પુઠામાંથી બનાવી શકાય.
કેવ નમુનાની સંખ્યા વર્ગની સંખ્યા ઉપર આધાર રાખે છે. પણ વધારે
નમુના ન હોય અને દરેક બતનો એક નમુનો હોય તોપણ ચાલે,
ગોળામાં ગોળા ત્રણ હોય તો સારું.

આખા વર્ગને બધી વસ્તુઓ બેવા દેવી. પછી વર્ગની બે દુકડી
પાડવી. એકને બધી બાલુથી સીધી હોય તેવી વસ્તુઓ લેવાની છે. એમ

કહેવું. બીજાને તેવી સીધી ન હોય તેવી ગોળ વસ્તુઓ લેવાની છે એમ કહેવું. વારાફરતી દુકાડીઓમાંથી એક એક બાળક પોતાની દુકાડી માટે નક્કી કરેલી જાતની એક વસ્તુ લઈ જાય. થઈ રહેલાં ફરી વસ્તુ ભેગી કરી રમત ચાલુ થાય. એ રીતે જે દુકાડીની ઓછી ભૂલો થાય તે જીતી કહેવાય. પછી ગોળ વસ્તુઓ લેવાની હોય તે સીધી લે અને સીધી લેવાની હોય તે ગોળ લે. એ પ્રમાણે બાળકોનું જ્ઞાન પાકું થાય. તે પછી સીધી વસ્તુઓ લઈ ધન (જે જાતની) અને લંબ ધન (જે અને ગ જાતની), એ બેનો તફાવત ઉપર પ્રમાણે રમત થોડું સમજાવાય. પારિભાષિક નામ શરૂઆતમાં આપવાની જરૂર નથી. એજ પ્રમાણે વર્ગીકરણ આગળ શીખવી શકાય. બાળવર્ગમાં ધન, લંબ ધન, ગોળ, લંબગોળ, આંકણી જેવું ગોળ અને વર્તુલાકાર (પૈસા જેવું ગોળ), એટલું આવડે એટલે બસ છે.

તેમાં બરાબર મહાવરો થાય ત્યારપછી એ ધનાકૃતિઓ એક પછી એક લઈ તેની બાજુઓ ઉપર હાથ ફેરવવા કહેવું. દરેક ધન અને લંબ-ધનની બાજુઓ ૭ છે, તે તેમની પાસે ગણાવવી. જે બાજુ ગણતરીમાં લે તે બાજુ ઉપર ચાકની નિશાની કરવાથી કામ સરળ થશે. પછી ગણતરી કરવામાં આગળ પાછળ, ડાબા જમણી અને ઉપર નીચે એમ ૭ બાજુઓ થાય તે શીખવવું. એ પ્રમાણે દરેક દડાની અને એક લંબ-ગોળ દડાની એક બાજુ છે, દરેક આંકણી જેવી વસ્તુને ત્રણ બાજુઓ અને શંકુને બે બાજુઓ છે તે બાબત શીખવવી.

એજ પ્રમાણે પહેલાં ચાકની નિશાની કરાવી અને પછી ઉપર નીચે, ડાબા જમણી, આગળ પાછળ એ અથવા એવા નિયમ પ્રમાણે દોરો, બિંદુઓ (ટપકા) ખુણા ગણાવવા.

શિક્ષણની શરૂઆતમાં પરીક્ષાનું-કસોટીનું તત્ત્વ વધારે પ્રમાણમાં હોવું જોઈએ નહિ. એટલે ઉપર ગણતરી કરવા વિષે લખ્યું તે બાળક યાદ રાખે તે માટે નથી પણ બાળક વસ્તુ, તેની બાજુ-કોર-ટપકા અને ખુણા જોળખે એજ હેતુ હોવો જોઈએ.

ધન, લંબધન, શંકુ, આંકણી-દોરવાની લાંબી આંકણી નહિ, પણ નાની નળાકાર તૈયાર કરેલી વસ્તુ (વર્તુલ દોરાય તેવી રીતે શંકુ અને આંકણી મુકાવવાં) પાટી ઉપર મૂકી આસપાસ પેન વડે લીટી દોરાવવી. એ રીતે ચોરસ, લંબચોરસ અને વર્તુલનો અને સીધી લીટી અને વાંકી અથવા વંચેલી લીટીનો ખ્યાલ આપવાનો છે.

વર્તુલ ઉપરથી દડાનો, ચોરસ ઉપરથી ધનનો, લંબચોરસ ઉપરથી લંબધનનો દેખાવ ચીતરતાં શીખવું એ બાળકોને રમત જેવું લાગશે.

કાગળ અમુક રીતે વાળતાં રમકડાં બને છે એ ઘણાંખરાં બાળકોએ જોયું હશે. કાગળ વાળીને હોડીનો આકાર બનાવવો એ સહેલું છે. તે બનાવતાં કાગળને ચોરસ બનાવવાની કૃતિ તરફ બાળકનું ધ્યાન ખાસ ખેંચવું જોઈએ. તેમાં એક નવો આકાર આવે છે. તેને ત્રણ ખુણા છે. તેને ત્રિકોણ કહે છે. કાગળને વાળી ચોરસ, લંબચોરસ, ત્રિકોણ સહેલાઈથી બનાવી શકાય છે:—

૧" લાંબો અને ૩" પહોળો કાગળનો કટકો દરેકને આપી પૂછવું— તેનો આકાર કેવો છે ? પહોળાઈની દોરો એક બીજા ઉપર આવે એવી રીતે વળાવી પૂછવું—કેવો આકાર થયો ? બાળકો ભૂલી જાય તો શીખવવું અને કાગળ ઉઠેલાવી ફરી વળાવી પ્રશ્ન પૂછી ચોરસ અને લંબચોરસનો મહાવરો કરાવવો.

ચાર ઈંચ બાજુના ચોરસ કાગળના કટકાની વારાફરતી સામસામી દોરો વળાવી તેના ચાર ચોરસ ભાગ બતાવરાવવા. પછી ઉઠેલાવી ખુણા તરફથી વારાફરતી વળાવી ત્રિકોણ બતાવરાવવા.

પહેલાં કહ્યું તે પ્રમાણે બાળકોને પારિભાષિક શબ્દો શીખવવાના નથી. ચોરસ, લંબચોરસ, સીધી લીટી, વાંકી લીટી, ટપકું એટલા શબ્દો શીખે એટલે બસ છે. વસ્તુનાં પારિભાષિક નામને બદલે જોવામાં આવતી વસ્તુનું નામ આલે. એટલે ધન અને લંબધનને બદલે સમપેટી અને લાંબી પેટી જેવી વસ્તુ, એમ શીખવી શકાય.

ધોરણ ૧ હું:—

આગળ કામ લેતાં પહેલાં બાળવર્ગમાં કરેલા કામનું પુનરાવર્તન થઈ જવું જોઈએ. ઓળખવાની વસ્તુઓમાં અર્ધ-દડો, અર્ધ લંબ દડો ઉમેરવા અને તેમને દડા અને લંબદડા સાથે મૂકી ઓળખાવવા. એજ પ્રમાણે અર્ધવર્તુલ ઓળખાવવું. તે પછી ચોરસ, લંબચોરસ અને વર્તુલ (પૈસા જેવો ગોળ) દોરવાનો મહાવરો કરાવવો. વસ્તુની આસપાસ પેન અથવા પેન્સિલ ફેરવી આ આકાર દોરવાના છે. તે માટે પુઠાના કરતાં લાકડાના કટકાં મળે તો સારું, કેમકે પુઠું વળી જાય છે.

બાળકો ચાર ઉભી અને ચાર આડી લીટીઓ દોરી, એ રીતે નવ ખાનાં પાડી એકઠી મીડાંની રમત રમે છે. આકૃતિરચના આવી રીતે

યર્થ શકે છે. તે માટે અનુકૂળ લ'બચોરસ (દા. આદિ ઈચ લાંગો, ચાર ઈચ ખોલો) કામગીરી કડક લઈ વળાવી આડા અને હિસા સળ પડાવી ચોરસ આનાં પડાવયાં. પછી સળ ઉપર લીટીઓ દોરાવવી. તેમાં વત્તાની ચોકડી મૂકી, ગુણ્યાની ચોકડી મૂકી, ટપકાં મૂકી અથવા તીરકસ લીટીઓ દોરી આકૃતિરચના થઈ શકે છે. ચોકડી, ટપકાં અને લીટીઓનું મિશ્રણ પણ થઈ શકે. આ રચના કામગીરી ઉપર કે રહેટમાં કરતાં પહેલાં લીટીઓ માટે સળાઓ અને મીડાંને જદલે મળુકા લઈ જમીન ઉપર ગોઠવી આકૃતિઓ બનાવી પછી દોરવાનું કામ કરવું એ સાઈ પડે છે, એટલે સળાઓ અને મીડાંના ઉપયોગનો મહાવરો થયા પછી દોરવાનું કામ લેવું જોઈએ.

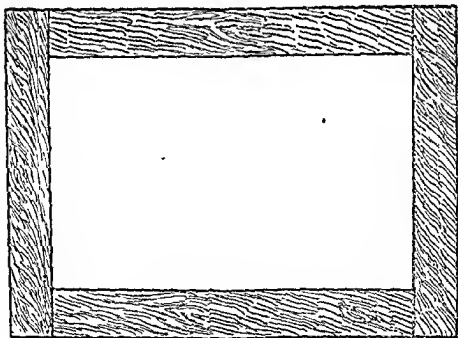
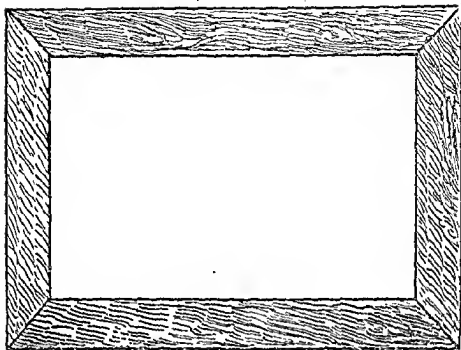
આમાં બાળકની કલ્પનાશક્તિ ખીલે એ હેતુ છે. શું કામ કરવાનું છે તેનો ખ્યાલ આવે તે માટે શિક્ષક કેટલીક આકૃતિરચના શરૂઆતમાં કરી બતાવે, પણ બાળકે તેની નકલ કરવાની નથી. બાળક અટપટી રચના કરે તો સાઈ એ સમજ પણ બરાબર નથી. આકૃતિરચનાના વિશારદો કહે છે કે સાદી રચના યોગ્ય રીતે ગોઠવેલી હોય તો તે સુંદર લાગે છે.

બાળવર્ગમાં ચોરસ અને લ'બચોરસનો આકાર તેવા આકારની વસ્તુની આસપાસ પેન ફેરવીને બાળક દોરતા શીખે છે. તેનો મહાવરો કરાવી પછી તેવા આકાર સ્વતંત્ર રીતે દોરવા તેને ઉત્તેજન મળવું જોઈએ. તેની લીટીઓ ગણાવવી. તેને ચોરસની (લ'બચોરસ દોરેલો હોય તો લ'બચોરસની) બાજુઓ કહે છે. તેના ખુણા બતાવવા કહેવું. તે પછી તે ખુણાના જેવા ખુણા દોરાવવા. ચોરસ અથવા લ'બચોરસની ચાર બાજુઓમાંથી બે ભૂમી નાખવાથી પણ કાટખુણા બને છે. એ રીતે શીખી પછી બાળક પોતાની મેળે તેવા ખુણા દોરે.

પહેલાના ખુણા અને સંકડા ખુણામાંથી બાળક કાટખુણા ઓળખી શકે તેટલો મહાવરો થાય તે પછી પેટી, ચોકડું અને એવી ચોરસ અને લ'બચોરસ ઉપર આધાર રાખતી વસ્તુઓના દેખાવ બીતરાવવા.

ચોરસ અથવા લ'બચોરસમાં આડી લીટી દોરી ઢાંકણાનો દેખાવ બતાવી કળ અને પાયા દોરવાથી પેટીનો આકાર થઈ જશે. તેજ પ્રમાણે ચોકડું અને બીજા તેવા દેખાવ દોરતાં શીખવી શકાય.

ભૂમિતિનાં સાધનો વેચાતાં મળે છે. (પટી, ત્રિકોણમાપ, કોણમાપક વગેરે.) તેનો ઉપયોગ બાળક કરે એવી આશા રાખી ન શકાય; છતાં લીટી દોરવામાં પટી જેવું સાધન બાપરે તો તે ઇચ્છવા જોઈએ.

બાળકોનું કામ તપાસતાં શિક્ષકે થોડા સારા નમુના વર્ગને બતાવવા, જરૂર પડે તો પાટીઆમાં પોતે નમુનો દોરી બતાવવો. બાળકો પાસે જૂલો શોધાવવી. એ રીતે સામાન્ય જૂલો સુધરાવી પછી વ્યક્તિગત મૂલ્યના આપવી.

બાળકોને શીખવતાં કેઈક બાળક જેવા યવાનું છે. તેઓ સમજ શકે તેવી ભાષામાં બોલવા ખાસ યતન કરી ક્રિયામાં રમવાનું તત્ત્વ દાખલ કરવાની જરૂર પડે છે. હુંકમાં, 'કામ કરતાં રમો અને રમતાં કામ કરો' એ અર્થગ્રાહી વાક્યને અમલમાં મૂકવાની તકનો લાભ દરેક બાળકના શિક્ષકે લેવો જોઈએ.

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

}

ચંદુલાલ કેશવલાલ અમીન

શારીરિક કેળવણી ને સ્કાઉટ રમતો

કેળવણી શબ્દમાં બાળકોના સર્વદેશીય વિકાસનો અર્થ રહેલો છે. માનસિક, શારીરિક અને નૈતિક શક્તિઓનો વિકાસ કરવો તેને કેળવણી કહે છે. આધુનિક સમયમાં આપણી નિશાળોમાં જે કામ થઈ રહ્યું છે તે આ ત્રણે બાબતોનો વિકાસ કદાચ દરજ્જે સાધે છે, તે નિશાળો સાથે સંબંધ ધરાવનાર દરેક વ્યક્તિ થોડેબધે અંશે જાણે છે. ધણા ફરિયાદ પણ કરે છે કે કેળવણીને નામે શાળામાં ચતું કામ ખરી કેળવણી નથી. આ જાતનું કામ બાળકોનો સર્વદેશીય વિકાસ સાધી શકતું નથી. અહીં શાળાઓમાં મોટે ભાગે ઉપર ગણાવેલી ત્રણ બાબતોમાંથી પહેલી તરફ વધારે લક્ષ આપાય છે અને બીજી બંને બાબતો તરફ કુલ્લક્ષ બતાવવામાં આવે છે એટલુંજ નહિ, પણ ધણીવાર તો શારીરિક શક્તિઓના બોમે માનસિક શક્તિઓ કેળવવાનો યતન કરવામાં આવે છે. બાળકોની માનસિક કેળવણી માટે તેમને શાળાના મકાનમાં કે કક્ષાકે ગોંધી રાખવામાં આવે છે અને અનેક જાતની માનસિક પ્રતિબંધ કરાવી તેમને મોટે ભાગે અક્ષરજ્ઞાન આપવામાં આવે છે. આ અક્ષરજ્ઞાનનો બોલને દિવસે દિવસે વધતો જાય છે, અને થોડે વર્ષે બાળક તે ગ્રીક્ષવાને અસમર્થ નીવડે છે. શિક્ષણશાસ્ત્રનું પ્રથમ મૂલ્ય “કુરસ્ત સરીરમાં કુરસ્ત મન” કદાપિ મોટા અક્ષરે લખીને ભીંત પર ટાંગેલું હોય ખરું! પણ તેથી આ પરિસ્થિતિમાં કંઈ ફેરફાર થતો નથી.

શાળાના વખતનો 'મોટો ભાગ' આમ અક્ષરજ્ઞાન પાછળ યોગ્યએલો હોય છે. શાળા બહારના વખત માટે 'શિક્ષક જોખમદાર' હોતો નથી. શાળા બહાર બાળક માબાપની દેખરેખ નીચે ઘરમાં હોય છે, ત્યાં મોટે ભાગે તેને 'વાંચવા બેસ.', 'ચાંક. લણીમ.', 'દાખલા ગણુ.', આવા ઉપ-દેશજ સાંભળવાના હોય છે. આથી બાળકોની શારીરિક શક્તિઓ મોટે ભાગે ક્ષીણ થવા લાગી છે. આને માટે ખીચી ધણી કારણો છે, પણ અહીંયાં તો આપણે આપણા ધંધાને લગતાં કારણોની જ વાત કરીને અને આપણા ધંધાના કાર્યક્ષેત્રમાંથી જ તેનો ઉપાય ઉત્પન્ન કરવા ચત્ન કરવાનો છે.

અમુક દષ્ટિએ વિચારતાં, આજુ જમાનાને લોડ' બેડન પોવેલે આપેલી રક્ષાકિટિંગ હીલચાલમાંથી આ ન્યૂનતા પુરવાનો ઉપાય હાથ લાગે તેમ છે. માત્ર શાબ્દિક કેળવણી ફળદાયી નથી. દુર્બળ ને રોગગ્રસ્ત શરીરમાં પ્રકૃષ્ટિત મન રહી શકતું નથી, વગેરે સૂત્રો તો ઘણા શિક્ષકો જાણે છે. તેને આચાર-માં ઉતારાય તોજ બાળકોને ફાયદો થાય એ નિર્વિવાદ છે.

રક્ષાકિટિંગની અંદર રહેલાં સુંદર તત્ત્વોનું નિરૂપણ એક વાર આજ પત્રમાં ઘણાં વર્ગો પહેલાં યર્ધ ગયું છે, એટલે અહીં માત્ર શારીરિક વિકાસ-ને લગતાજ એમાંના કેટલાક સુદા ફરી કહેવાની જરૂર ઉપસ્થિત થાય છે. આ દિશામાં રક્ષાકિટિંગ આધુનિક કેળવણીનું ન્યૂનતાપૂરક છે. શાળામાં શારીરિક કેળવણી માટે કાંઈજ વ્યવસ્થા નથી હોતી એમ કહેવાનો મારો આશય નથી; પણ શાળામાં જે વ્યવસ્થા છે તે અપૂર્ણ છે અને તેનો અમલ પણ અપૂર્ણ રીતેજ થાય છે. હાલની યોજનાઓમાં શાળાઓમાં કવાયતને માટે 'સમય' રાખવામાં આવ્યો હોય છે. આ 'સમય' ૨૦-૨૫ મિનિટનો હોય છે અને તે પણ અઠવાડિયામાં બે વાર !! વળી દિવસના જે ભાગમાં તે સમય ગોઠવવામાં આવ્યો હોય છે તે પણ અયોગ્ય હોય છે. ઘણે ભાગે દિવસના ત્રણ ચાર વાગે તે સમય રાખવામાં આવે છે. આ વખતે જે દષ્ટિએ કવાયતને અનુકૂળ નથી. એક તો આપણા દેશમાં ઘણે ભાગે આ વખતે તાપ હોય છે અને દિવસના અમથી કોઈપણ જાતના ખોરાક વિના બાળકો તે સમયે થાકી ગએલાં હોય છે. આમ કવાયતને માટે ખંને પરિસ્થિતિ અનુકૂળ હોતી નથી. વળી જો 'વર્ગશિક્ષક' ને હાથ એ વિષય હોય તો તેને એ વિષય પરત્વે કંઈ ખાસ રસ ન હોવાથી કચવાતે મને અર્ધદગ્ધ રીતે તે કરાય છે. ખીજી તરફથી કોઈ

કસરતશિક્ષકને હાથે એ વિષય હોય તો તેની ભાવના જુદા પ્રકારની હોવાથી બાળકોને પાસાવાર તુલકાન થવાનો સંભવ રહે છે. આ જાતના પહેલવાન કસરતશિક્ષકો બાળકોને પહેલવાન કરવા તરફ વધારે દોરાય છે અને તેથી યાકેલા ઘોડાને ચાપુક ભારી દોડાવવા જેવી બાળકોની સ્થિતિ થાય છે. આ બધી પરિસ્થિતિમાંથી સર્વાંશે બચવું તો મુશ્કેલ છે. બન્ની શકાય. પણ તેમાં આપણો જેના ઉપર કાપુ નથી એવી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે, પણ આપણે જો રકાઉટિંગને આ જગાએ રથાન આપીએ તો અમુક દરજ્જે આ પરિસ્થિતિ સુધરી શકે તેમ છે.

પ્રથમ તો રકાઉટિંગમાં રમતોનું રથાન ધણું અગત્યનું છે. બાળકોને રમતો પ્રિય છે. રમતોદ્વારા તેઓ પાસે આપણે ધારીએ તે કરાવી શકીએ છીએ. હારખંધ ઉભા રહી નીરસ કવાયત કે કસરતના હુકમો માન્યા કરતાં તેજ અંતીમ હેતુ સાધતી રકાઉટ રમતો રમવી બાળકોને વધારે ગમે છે.

રમતોદ્વારા શરીર કસવું એ કુદરતી ને સ્વાભાવિક પણ છે ? કુદરત કોઈ પણ પ્રાણી પાસે કસરતની ખાતર કસરત કરાવતી નથી. પોતાની સહજ પ્રવૃત્તિઓમાંજ અન્ધ પ્રાણીઓ પોતાને જરૂરી કસરત સાધી લે છે; તો બાળકો પણ પોતાની સહજ પ્રવૃત્તિ - રમતોદ્વારા શા માટે જરૂરી કસરત સાધી ન લે ? વળી કવાયત કે કસરતમાં જેટલો આનંદ પડે છે તેના કરતાં રમતોમાં બાળકોને વધારે આનંદ પડે છે. તેથી આ રમતો બાળકોને યોગ્ય પણ લાગતી નથી. પ્રાણીઓમાં જખરો ગણાતો વૃષભ ટેરીની સિંગ કે સેન્ડોનાં કંગેલ ફેરવતો જણાયો નથી; છતાં તે જેમ નિર્બંધ ને શક્તિમાન બની રહે છે તેમ બાળકો પણ જો પોતાની જરૂરી પ્રવૃત્તિમાં ઉત્સાહપૂર્વક લાગ લે તો તે પણ કોઈપણ જાતનાં આય કૃત્રિમ સાધનો વગર તંદુરસ્તી સાધી શકે. આ ઉપરાંત રકાઉટિંગનું રમતોમાં કેળવણીની દૃષ્ટિએ પણ કેટલાંક ખાસ તરવો નજરે પડે છે. આ રમતો મોટે ભાગે જંગલ, ખેતરો કે બાગોમાં રમવાની હોવાથી, બાળકો તે રમતો કુદરતના ગાદ પવિત્ર્યમાં આવે છે. રમતોમાં કુદરતને જે બને તેમ વધારે ચૂંચવામાં આવી છે. આ રકાઉટિંગની રમતોમાં દળનામ, પક્ષનાં નામ વગેરે પણ પંખીઓ ઉપરથી રાખવામાં આવે છે; આથી બાળકો એ પણ પંખીની બોલીનું અનુકરણ કરવા પ્રેરાય છે. આ કરતાં તેઓ તે તે જનવરોની સુંદરતા નિહાળતાં, તેમની ટેવોનો અભ્યાસ

કરતાં ને તેમાંથી યોગ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતાં પણ શીખે છે. આ રીતે આ જ્ઞાતની રમતો તંદુરસ્તી સાધક ઉપરાંત જ્ઞાનદાતા બને છે. દેર અટલો જ કે કોઈના ખાસ હુકમોથી તે પ્રાપ્ત થતાં નથી, પણ મનમાં જિજ્ઞાસા જાગતાં સ્વપ્રયાસ ને આંતરવૃત્તિથી થાય છે અને તેટલાજ માટે તે વધારે આવકારદાયક છે.

વળી તેમાં ઉપયોગિતાનું તત્ત્વ પણ રહેલું છે. જાડપાન, પશુપંખી ને આકાશી પદાર્થોના પરિચયથી બાળકો દેશકાળનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે એટલું જ નહિ, પણ કૃત્રિમ સાધનો સિવાય પોતાને ખપ જોગાં અનુમાનો દોરી શકે છે, સ્વાશ્રયી બને છે, અને નીડરતા તથા આત્મશ્રદ્ધા અનુભવી તેમાંથી અનુભવાતા આનંદના ભોક્તા બને છે. શાળાઓમાં આ જ્ઞાતની રકાઉટિંગની રમતોને સ્થાન મળે એ ધ્વજવાજોગ છે. ચેતવણી માત્ર એટલીજ રાખવાની કે એ રમતોનો નિષંતા કુશળ રકાઉટ હોવો જોઈએ.

રણુજીતભાઈ દેરાસરી

પદાર્થપાઠ

જોગ વાચનના પાઠનો અસર ભાષાજ્ઞાન આપવાનો છે, તેમ પદાર્થ-પાઠનો મુખ્ય આસર પદાર્થના ગુણ, દોષ, જનાવટ અને તેની ઉપયોગિતાનું જ્ઞાન આપવું એ છે, અને તેટલા માટેજ પ્રત્યક્ષ પદાર્થની મદદથીજ જે પાઠ આપવામાં આવે તેજ ખરો પદાર્થપાઠ. કેટલાક પ્રસંગો એવા બને છે કે સૃષ્ટિનિરિક્ષણના પાઠો પણ પદાર્થપાઠ તરીકે સિખવાય છે; તેનું કારણ તે પદાર્થોની કુદરતી સ્થિતિનો અમુક સ્થળોમાં અભાવ અથવા તેની પ્રતિકૃષ્ટતા: ગુજરાંત જેવા દેશમાં આનો પાઠ શીખવવો હોય તો તેના બાગ-બગીચા નહિ હોવાથી આના છોડનું ચિત્રદ્રાસજ અવલોકન કરાવી અથવા તેને મળતા આવતા છોડનું અવલોકન કરાવી જ્ઞાન અપાય અને તેથીજ તે પદાર્થપાઠની ગણતરીમાં આવી શકે છે. આ પાઠો શીખવવામાં શિક્ષકની સારી તૈયારી હોવી જોઈએ. શાળામાં પદાર્થોનું પુરતા પ્રમાણમાં સંગ્રહ-સ્થાન હોવું જોઈએ. (જે શિક્ષક ઉત્સાહી અને ખંતીસો હોય તો વિના ખર્ચ વસ્તુઓ એકઠી કરી શકે.) જે દરેક પદાર્થ સંગ્રહસ્થાન માટે મળી ન શકે તો ન મળી શકે તેવા પદાર્થોનાં સારાં ચિત્રો એકઠાં કરી રાખવાં

અથવા તો શિક્ષકે પોતે બાળકો દ્વરથી જોઈ શકે તેવા પ્રમાણમાં મોટા ચિત્રો દોરી અનુકૂળ (જરૂરી) રંગોથી રંગી તૈયાર રાખવાં જોઈએ.

આ પાઠો શીખવતી વખતે બાળકની વ્યક્તિગત બુદ્ધિની તીવ્રતાની કસોટી થઈ શકે છે; કારણ તેમાં બાળકો પોતાની દરેક ઇદ્રિયની મદદ લઈ પદાર્થનું અવલોકન કરે છે. શિક્ષકે પાઠ શીખવતી વખતે બાળકની સંખ્યાના પ્રમાણમાં પદાર્થના નમુના રાખવા ને તે દરેક વ્યક્તિગત અથવા તો અમુક સંખ્યાના સમૂહમાં આપી તેનું નિરીક્ષણ કરાવી તેના ગુણ કદાવવા. આ ગુણો કદાવતી વખતે જને તેટલી ત્વચ્છથી પ્રત્નોનો ઉપયોગ કરવો; પણ ખાસ ખ્યાન રાખવું કે પ્રશ્ન પૂછવા બાદ બાળકની શક્તિના પ્રમાણમાં બાળકને વિચાર કરવા વખત મળે છે કે નહિ. પ્રશ્ન પૂછવાની બાબતમાં જાણવવાનું જે શિક્ષકને બાળકોના પૂર્વ જ્ઞાનનો પુતો ખ્યાલ હોવો જોઈએ. કુટલીક વખતે શિક્ષકને આગત્તાં ધોરણોના અભ્યાસક્રમનો ખ્યાલ હોતો નથી તેના પરિણામે તે પ્રશ્નશૈલીમાં નિષ્ફળ નીકળે છે. સ્વચ્છ પ્રત્નો જરૂર પડે પૂછવાને ઓઈ પણ જાતની હરકત નથી.

કાશીના છોડ સંગ્રંથી પાઠ હોય નો તે વખતે શિક્ષકે ખુંદદાણા લાવવાજ જોઈએ. સાથે સાથે જીંડવાનો ખ્યાલ આપવા દિવેજાનાં જીંડવાં લાવી નિરીક્ષણ કરાવવું. જેથી બાળકો નમજી શકશે કે જીંડવામાં ખુંદ કેવી રીતે તૈયાર થાય છે ને છુપાઈ રહે છે. આ નિરીક્ષણ બાળકોમાં કુદરત તરફ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરે છે. વધારામાં તેન. પાન, ફૂલ વગેરેની રચનાનું જ્ઞાન આપવા કાળા પાટીયા ને ચાકનો ઉપયોગ જરૂર જણાતા કમનો સંબંધ જોડી કરવો. આથી પાઠ રસમય બની શકે અને શિક્ષક બાળકોમાં વિચાર પ્રેરી શકે. (શિક્ષકે સાધારણ સાગ્ર ચિત્રકર ચવાની પણ જરૂર છે.)

કુટલાક પાઠોમાં ઇદ્રિયોની મદદ પુરતી થઈ પડતી નથી, પણ ગુણોનું વ્યાવધાનિક જ્ઞાન આપવા પ્રયોગો કરવાની જરૂર પડે છે. આ પ્રયોગો કરવાને શિક્ષકે તો ફક્ત સાધનોજ પુરા પાડવાં, પણ પ્રયોગો તો બાળકો પાસેજ કરાવવા. આ પ્રયોગો જાતે કરવામાં બાળકો બહુજ આનંદ માણે છે ને ગમત કરતાં કરતાં પદાર્થના બધા લાગોનું જ્ઞાન મેળવે છે. જે પ્રયોગો ઇચ્છ કરે તેવા હોય તેજ શિક્ષકે પોતે કરવા. શિક્ષકે આ વખતે બાળકોની ઉમર અને શક્તિનો ખ્યાલ ખાસ રાખવો. પદાર્થના ઉપયોગનું જ્ઞાન આપવામાં પણ જ્યાં જ્યાં બની શકે ત્યાં પ્રત્યક્ષ પ્રયોગદ્વારાજ બાળકોને અનુભવ કરાવવો. કુટલીકનો ઉપયોગ કરાવવો હોય, તો આખા

વર્ગમાં નગર ફેરવી જે બાળકની આંખ આવી હોય અથવા પૂછતાં જણાય કે કોઈ બાળકનો દાંત દુઃખે છે તો તેના બાળકને વર્ગ સન્મુખ રાખી તેની આંખ પર ફટકડીના દ્રાવણનો ઉપયોગ કરાવવો. તેમજ દાંતવાળાને તે દ્રાવણના કોગળા કરવા સૂચવવું. આથી બાળકને થતા દુઃખમાં શો ફેર પડશે, તે વર્ગ સન્મુખ તે બાળક પાસેજ કઢાવવું. આ પ્રસંગે શિક્ષકે સાદા સરળ શબ્દોમાં ઈશ્વરનો મહિમા ને તેની કૃતિ સંગ્રહી સહેજ વિવેચન એવું કરવું, કે જેથી બાળકને ઈશ્વર પ્રત્યે પ્રેમની લાગણી ઉત્પન્ન થાય તેટલુંજ નહિ પણ તે લાગણી ઉલ્લસાય.

પદાર્થપાઠોમાં નવા રચનાવાળાના કે પારિભાષિક શબ્દો આવતા હોય તો તે કાળા પાટીઆ પર લખવા, અને તેના પર્યાય સમજાવવા. નવાં વાક્યો થોડાં તેનો ઉપયોગ કરવો. આથી સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં પણ મદદ મળે.

ફટકડી અથવા મીઠાના જેવા પાઠોમાં તે વસ્તુઓ ક્યાં થાય છે, ને કેવી રીતે બનાવવામાં આવે છે તેનું જ્ઞાન આપવા નકશાની તથા ચિત્ર અથવા પ્રયોગની મદદ લેવી. આ રીતે ભૂગોળ તથા વિજ્ઞાનના વિષયો સાથે તેનો સંબંધ જોડી શકાય.

બાળકની પાસે હમેશની નોંધપોથી રખાવવી. (ત્રીજા ધોરણના બાળકોથી) ને તેમને ટુંકી નોંધ તેમના પોતાના ઉપયોગ સાથે રાખવા સૂચવવું. ચિત્રો પણ તેઓ તેમની શક્તિ અનુસાર તેમાં દોરે તેવું સૂચન પણ કરવું.

છેવટમાં પાઠ સફળ કરવા માટે શિક્ષકે પોતે પોતાની કમવાર અને સંબંધપૂર્વક નોંધ રાખવી. જે શિક્ષક શીખવતી વખતે પુસ્તકનો ઉપયોગ કરે (પોતાની અપૂર્ણ તૈયારીના કારણે), પ્રશ્નો નિશ્ચિત ન પૂછે, પ્રયોગો ન કરાવે, પદાર્થ ને તેમાંથી બનતી ચીજો તેમજ મુદ્દાઓ માટે જરૂરી ચીજોનો સંગ્રહ વર્ગ આગળ રજુ ન કરે, ચિત્રોની રૂપરેખા દોરવામાં અચાત હોય, તો પદાર્થપાઠ જેવો વિષય કોઈ પણ રીતે રસમય નહિ કરી શકે, ને તે માટેના તેના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ જશે.

ધોરણ ૩ નું

વિષય:—પદાર્થપાઠ

સામાન્ય હેતુ:—અવલોકન શક્તિ કેળવી વ્યાવહારિક જ્ઞાન આપવાનો

વિનં હેતુ:—ગંધક

સાહિત્ય:—ગંધક (લાકડીઓ, અમલસારી) ખાસો, નળી, દીવો, ફૂલ વગેરે.

શિક્ષક:—

સમય:—૪૦ મિનિટ

સુદા	શિક્ષણ શૈલી	કાં પાંની નોંધ.
આરંભ	બંત જાતના ગંધકના કકડાના બગા પડીકા વાળી રાખવા તે વર્ગમાં વ્યક્તિગત આપવાં. શું છે તે નિહાળવા મુશ્કેલી. દરેક જાતનો એકેક સોડા કકડો શિક્ષકે પોતાની પાસે રાખવો. તમે એ શાના કકડા જાતના ? કેટલી જાતના છે ? એ જાતના. તેનાં નામ આપો. ન આપે તો કહેવું કે. ૧. અમલસારી, (હાથમાં કકડો લઈ બતાવવો.) ૨. લાકડીઓ. ત્યારબાદ ઇન્ડિયોની મદદથી જે ગુણ જોવામાં આવ્યા હોય તે કઢાવવા. બંને જાત જમીન પર કાઢી પથુ આગળ. પાસે એક પછી એક પછડાવવી. શું થયું ? ઉ. કકડા લાગી ગયા. ત્યારે તે કેવો કહેવાય ? એક પાલામાં પાણી લઈ બંને જાતના કકડા તેમાં નખાવવા. થોડી વાર પછી બહાર કઢાવવા. કંઈ ફેર પડ્યો ? ઉ. ના.	અમલસારી ૧ સાકરના કકડા જેવો ૨ દોશ પીળો ૩ સુવાળી બાજુઓ સામાન્ય ગુણો. (૧) બરડ (૨) પાણીમાં ઝાગળતા નથી. (૩) પીગળે છે.
મુખ્ય વિષય		લાકડીઓ લાકડી જેવો સાધારણ પીળો કરકરી બાજુઓ

‘‘પાવન પાવન’’ કહીએ છીએ, તે બાળકના મન પર દસાવનું) પીંગળે ત્યારે રંગ કેવો જણાય છે ? ઉ. લાલ.
વધારે ગરમી આપીએ તો શું થાય છે ? ઉ. તે બૂરા ભડ-ભડકાથી બને છે.

તે લાડકા ઉપર ફક્ત બાળક પાસે ધરાવવું. ફક્ત પર શી આસર થાય છે ? ઉ. રંગ હી નય છે.

જુના વખતની દીવાસળીની સળીઓ બતાવવી. તેનો પીળો રંગ કાઢી છે ? ઉ. ગંધકથી. તે સા માટે લગાડ્યો છે ? ઉ. દીવાસળી જલદી સળે માટે. ત્યારે ગંધક બીજા સા ઉપ-યોગમાં આવે છે ?

આ સિવાય બીજા ઉપયોગમાં તે આવે છે ? વર્મમાંથી દ્રાક્ષ એકાદ્ર બાળક ઉઠો. યદ્ જલ્પવચો કે:-ખસ યદ્ હોય તો તેનો મલગ બતાવીને ખસ પર લગાડવામાં આવે છે. તેમ ન કહે તો શિક્ષકે ‘કેદેવું.’

આ ઉપરાત શિક્ષકે એક પવાલું લઈ અંદરની બાબુએ બધે તેલ લગાવવું. ને પછી ગંધકનો રસ તેમાં નાખી ચારે બાજુ પથારીમાં ફેરવવો. ગંધક (બાબુઓમાં) દરી જશે, ને ગંધકનો પ્કાસો બની જશે. તે સંભળી બહાર કાઢવો.

આ પથારી સા કાગમાં આવે ? ઉ. તેમાં ફક્ત બરી રાજે ને પછી ખસના દરદીઓ તે બરી રાજેલું ફક્ત પીએ. તેથી ખસ મટી જાય છે.

ગંધક કેટલી બતના છે ? ગરમ કરીએ તો શું થાય ? ફક્ત પર તે શી આસર કરે છે ?

ઉપયોગ

(૧) ફક્તના રંગો ઉઘાડી મૂકે છે.

(૨) દીવાસળી બનાવવામાં.

(૩) દવા તરીકે (ખસ યદ્ હોય ત્યારે)

ઉપયોગ

પુનરાવર્તન

મનુભાઈ મ. પરીખ
પહેલા સુપરવાઈઝર, ડિ. સ્કૂ. ગો. અમદાવાદ

ચિત્રકળા

શિક્ષણમાં જેમ બુદ્ધિની કેળવણીના વિષયોને અવકાશ છે તેવીજ રીતે ઇદ્રિયોના વિષયોને અવકાશ છે. નાનાં બાળકો બુદ્ધિની કેળવણી કરતાં ઇદ્રિયોની કેળવણી વહેલી માગે છે. બાળ્યાવસ્થામાં આ કેળવણી આપવાનો વખત છે. ચિત્ર, સંગીત વગેરે કળાની કેળવણી એટલાજ માટે બુદ્ધિની કેળવણીની પહેલાં આવે છે.

બાળકોની વાણી—ભાષા અને તર્ક ખીલે છે, તે પહેલાં તેમની ઇદ્રિયોના વ્યવહારો ચાલુ થાય છે. આ ઇદ્રિયો તે શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ અને ગંધ છે. એમાંની રૂપની ઇદ્રિય અને શબ્દની ઇદ્રિય ચિત્ર તથા સંગીતની કળાની સામગ્રી, આ અવસ્થાએ સંગ્રહ કરે છે, અને તેની સાથેજ એ એકઠી થએલી સામગ્રીમાંથી સર્જન કરે છે.

ચિત્રકળા એ એક સર્જન છે. જે વખતે સૌન્દર્યનો અનુભવ તીવ્ર થઈ હૃદયમાં પ્રગટ થાય છે અને જે વખતે હૃદયના તારો હાલી જઈને લાગણી ઉભરાય છે ત્યારે એ અનુભવ ચિત્રરૂપે બહાર આવે છે. આમજ સંગીત વિષે પણ બને છે; એટલે કે પ્રત્યેક સર્જનનો આ સ્વાભાવિક નિયમ છે.

મનુષ્યને બુદ્ધિની કેળવણીની જરૂર છે તેના કરતાંજે લાગણીની કેળવણીની વધારે જરૂર છે, અને કળાના વિષયો લાગણીને સંસ્કારી કરી જીવનને મધુર અને રમ્ય બનાવી દે છે. વળી લાગણીનો પ્રદેશ મનુષ્યને માનવ જીવનના ઉંડા સ્પર્શ તરફ, ગૂઢ એવા તત્વોના ભાન તરફ અને સમગ્ર સૃષ્ટિની સાથેની સમજણ અને સમતા તરફ દોરે છે.

વળી જીવનમાં કળાનું સ્થાન અત્યંત મહત્ત્વનું અને પ્રથમ પંક્તિનું છે. એનું એજ સ્થાન પ્રાથમિક શાળામાં હોવું જોઈએ.

ચિત્રકળાના વિષયને મહત્ત્વનું સ્થાન આપવાનો પહેલો અર્થ એ છે કે ચિત્રના વાતાવરણને પ્રાથમિક શાળામાં પુરતો અવકાશ મળવો જોઈએ. આ વાતાવરણજ બાળકમાં ચિત્રનો આત્મા જગાડવા સમર્થ થશે. ચિત્રકામના શિક્ષણની પદ્ધતિ અને સાધન સામગ્રી જે આ વાતાવરણ બજાવવા હશે તોજ તે મોટા પ્રમાણમાં સફળ થશે. વાતાવરણ એ ચિત્રવિકાસની બુધ્ધિકા છે. એમાં તે બરાબર ઉગી શકે છે.

આ વાતાવરણ એટલે આસપાસનો લઘુ નિર્ગર્. મનુષ્યે રમેજ નિર્સર્ગની સૃષ્ટિમાં માનવી સૃષ્ટિ, એટલે કે હૃદયતા તમામ દેખાવો જેમકે

આકાશના અનેક રંગો, સૂર્યોદય, સૂર્યાસ્ત, બદલાતા વાદળોના આકારો, વૃક્ષો, પુષ્પો, પતંગીઓ, પશુઓ વગેરે તેમજ માનવી સૃષ્ટિમાં કળાના બાંધકામો, સ્થાપત્યના નમુના, કારીગરીના નમુના, વગેરે મુદત વાતાવરણ રૂપેન છે. એ ઉપરાંત મનુષ્યોએ દોરેલાં ચિત્રો, છાપેલાં ચિત્રો, પણ ઉમદા વાતાવરણ છે. ત્યાંસુધી કુદરત શિક્ષકની સામે છે ત્યાંસુધી કુદરતમાંથીજ શિક્ષકે તે ઉપાડી લાવવી જોઈએ. વર્ષાઋતુમાં જાતજાતની વનસ્પતિ ઉગી નીકળે છે. જાતજાતના પતંગીઓ હોડે છે. વનપુષ્પો અને બાગનાં ફૂલો ઋતુએ ઋતુએ પૃથ્વીની શોભામાં શક્તિ કરે છે. અર્થાત્ અનંત વન અને કુદરતી દૃશ્યો-શાળાની બહાર પડેલાં છે. એ દરેક ચિત્રકળાનું વાતાવરણ છે.

હવે પ્રાથમિક શાળામાં ચિત્રકળાનો વિષય તપાસીએ. પ્રાથમિક શાળાના ઘણા શિક્ષકોએ પ્રાથમિક શાળામાંજ તાકીમ લીધી હોય છે. વળી પ્રાથમિક શાળાઓમાં એ વિષય ફરજિયાત નથી. તેથી એ વિષય ઘણો કાચો હોય છે. શિક્ષણ આપનામાં વારે વારે ચિત્રકામની જરૂર પડે છે, અને વિષયમાં રસિકતા લાવી શકાય છે; પરંતુ શિક્ષક ચિત્રકામ જાણતો ન હોય તો તેને વિષયની રસિકતા લાવવી મુશ્કેલ પડે છે. આટલી જરૂરિયાત ચિત્રકામની હોવાથી જે શિક્ષક ચિત્રકામ ન જાણતો હોય તે અર્ધો શિક્ષક છે એ મથાર્થ છે.

ચિત્રકામ એ મનના વિચાર, દૃષ્ટના અને લાવ બહાર પ્રદર્શિત કરવાની કૃતિ અને સરળ પણ સચોટ રીત છે. શિક્ષક અનેક સમ્પ્રદાનો વિવેચનથી વાઘનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપી શકતો નથી, પણ તેનું દા. પા. પર ચિત્ર દાઢી તેનો સચોટ ખ્યાલ આપી શકે છે. ચિત્રકામના અભ્યાસથી બાળકની આંખ, હાથ અને દૃષ્ટતા કેળવાય છે, પરંતુ પ્રથમ અવલોકન કરતાં આવડવું જોઈએ. શિક્ષકે ચિત્રકામને માટે વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ. વાતાવરણ સ્થા પછી જ બાળકે તે જોતાં ન હોય એટલે કે તેમનામાં જોવાની દૃષ્ટિ ન હોય તો તે વાતાવરણ નિષ્ફળ નીવડે છે. વાતાવરણની સફળતાનો આધાર અવલોકન રાહિત ઉપર છે. માટે શિક્ષકે બાળકોને પ્રથમ અવલોકન કરતાં શીખવવું જોઈએ. સ્વાભાવિક રીતે આપણે તથા બાળકો આંખ વડે જોઈએ છીએ, પણ જોવું અને અવલોકન કરવું તેમાં ઘણો તફાવત છે. જોવું એટલે તે વસ્તુને તેના મથાર્થ સ્વરૂપમાં તીવ્રપણે નિહાળવું, અને અવલોકન કરવું એટલે વસ્તુને વૈજ્ઞાનિક તેમજ રસિક દૃષ્ટિથી

જોવી. શિક્ષક બાળકને કુદરતમાં છૂટા મૂકે ત્યારે આવા અવસોકનની તે માત્ર ભૂમિકા રમી શકે છે; પણ ત્યારપછી બાળકની આંખમાં તકાવત, સરખામણી અને ક્રમની પુરેપુરી સમજણ આવવી જોઈએ. અવસોકન-યથાર્થ વસ્તુના ગુણો કે તત્વોનો પરિચય, અનેતાં સુધી વસ્તુઓના સમૂહ વડે નહિ પણ ગુણુદર્શક પ્રતિનિધિરૂપ પદાર્થો વડે કરાવવો જોઈએ. ઘોડાએક પદાર્થોના પરિચયથી તો ફક્ત પદાર્થપરિચય થાય છે. ગુણના પરિચય માટે પદાર્થોનું પ્રાધાન્ય ન દેખાય તેવી રીતે મારફત ગુણોનો અનુભવ બાળકોને કરાવવો જોઈએ.

જુની પ્રાથમિક શાળાઓમાં કોઈ રથને ચિત્રો હોય છે, પણ તે એટલી બધી ઉચાઈએ હોય કે બાળકો તેને કવચિતજ નિહાળીને જોઈ શકે. વળી કોઈ જગ્યાએ ચિત્રનો સંગ્રહ કરી રાખ્યો હોય છે, પણ તે તેજ જગ્યાએ રહેવા સરળએસો હોય છે; મનસગર બાળકોને ચિત્રનું વાતાવરણ ભાગ્યેજ મળે છે.

જુની પ્રથા પ્રમાણે શાળામાં નહિ તો ઘરની અંદર ચિત્રનું પોષક જે વાતાવરણ હતું તે આજે ત્યાં નથી. જુનાં વાસણો, વસ્ત્રો, અને દિવાલો પર ચિત્રામણો આજે નથી. ઉત્સવો વખતે પણ રંગોળી વગેરેથી ઘણી રચનાકૃતિઓ કરવામાં આવતી તે પણ આજી થઈ એટલે ક્યાંયે પણ ચિત્રનું વાતાવરણ આજે રહ્યું નથી.

ચિત્રકામનો વિષય બાળકના મનોવિકાસ માટે ઘણો અગત્યનો છે. ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને ખીજા વિષય જેવા કે પદાર્થપાઠ, સૃષ્ટિજ્ઞાન, વાર્તા, વાચન, વગેરે વિષયોમાં ચિત્રકામની જરૂર તો છે જ. વિષયોમાં જે બાળકનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપવાનો હોય તે આખાદ્વારા પડતી છાપથી દદ થાય છે. જંગલનાં જનવરો, નદીઓ કે કોઈ જંગલનાં દૃશ્યોનો આગ્રેહ્ય ખ્યાલ ચિત્રવડે સરળતાથી આપી બાળકોને સમજાવી શકાય છે. આ કારણથી ટ્રેનિંગ કોલેજમાં ઘણા શિક્ષકો મામડાની શાળાઓમાંથી ટ્રેનિંગ લેવા આવેલા હોય છે, તેઓને ચિત્રકામની તાલીમ આપવામાં આવે છે, જેથી તેઓ પોતાની શાળામાં ચિત્રકામની તાલીમ આપી શકે. વળી શિક્ષક પાઠ આપતી વખતે જે ઉદાહરણ તરીકે અમુક ચિત્ર કાઢે તો તેનું કામ સફળ થાય છે, અને વિદ્યાર્થીને રસ પડે છે. આવી રીતે ચિત્રકળાએ શિક્ષણમાં ભારે સાહાય્ય આપે છે. વળી ચિત્રકામ એ ઘણી કળાઓના પાયારૂપ છે. રેખા અને રંગની સમજણ ઉપર રચાએલી તમામ કારીગરીઓનો પાયો ચિત્રકળા

છે. ચિત્રકળા એ પાંચ મુખ્ય કળાઓમાંની એક છે, અને તે જીવનમાં તથા શિક્ષણમાં અત્યંત મહત્વનું ધ્યાન ભોગવે છે.

છીબાભાઈ દવાભાઈ પટેલ

પ્રથમવર્ષ, ટ્રેનિંગ કોલેજ-અમદાવાદ

દરેક વિષયનો પરસ્પર સંબંધ

ભાષા:-કેળવણી એ વિષયમાં ભાષા એ અગત્યનો વિષય ગણાય છે. કમલે કમલે વ્યવહારમાં તેમજ અભ્યાસના દરેક વિષયમાં ભાષા અગ્ર-સ્થાન ભોગવે છે. આ વિષયનો ઘણા વિષયો સાથે સંબંધ સાંકળવામાં આવે તોજ તે સહેલાઈથી શીખવી શકાય.

પ્રથમ તો ભાષાનો વ્યાકરણ સાથે સંબંધ જોડવો જોઈએ. વ્યાકરણ વિનાની ભાષા ઘણીજ અશુદ્ધ અને જુખી ગણાય છે. જેમ રાટલી પર ઘી ન ચોપડ્યું હોય, તો તે જુખી લાગે છે, તેમ વ્યાકરણ વિનાની ભાષા નીરસ અને અર્થ વગરની સમજાય નહિ એવી હોય છે. આવી ભાષા મનને કુદિત બનાવે છે, અને તેથીજ બાળકો તે વિષય શીખવા તરફ પ્રેમ ધરાવતાં નથી.

જો વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિ સાથે શીખેલી ભાષા હોય તોજ બાળકો મોટાં થયે ભાષા ઉપર કાચુ રાખી ચોખ્ખ ભાષા બોલી લખી શકે છે.

નિબંધનો ભાષા સાથે ગાઢ સંબંધ છે. જે માણસ મુજરાતી સાત ધોરણ લખ્યો હોય તે માણસ ચોખ્ખ અર્થ સમજાય તેવી ચોખ્ખ ભાષા લખી શકે નહિ, તો તેની ભાષા નકામી ગણાય છે. જો શાળાવર્ગથી નિબંધની સરચાત કરવામાં આવે તો તેમાંથી બાળકોની ભાષા સુધરે છે અને તેમાંથી આગળ જતાં મોટા નિબંધો અગર જાપાંઓમાં લેખ અને છેવટે નાનકડાં રમુજ પુસ્તકો પણ લખી શકે છે.

ભાષાનો ચિત્રકામ સાથે સંબંધ જોડવો આવશ્યક છે. દાખલા તરીકે, “પેલું બકરી કેડું બાળ” આ કવિતા શીખવવી. પછી તેનું કલ્પિત ચિત્ર બાળકના મગજમાં ખડું કરાવવું, ભારખાદ તે ચિત્ર દોરાવવું. આ ઉપરાંત કવિતાની સાથે સંગીત પણ ઘણું ઉપયોગી છે. જો તે શીખવવામાં આવે તો તેથી બાળકોનો હંડ સુધરે છે, તેમજ તેઓ આનંદથી શીખી શકે છે. મંગીન એ કવિનાનો આત્મા છે. અચાજને લીધે નાગ પણ તસ્લીન થઈ જાય છે. તેથી સંમીતને કવિતાનો આત્મા કહે છે. મોટે ભાગમાં અને

કવિતામાં ચિત્રકામ અને સંગીત ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ. કેળવણીકારોનું એક સૂત્ર છે કે “ચિત્રકામ વિનાનો શિક્ષક અર્થો શિક્ષક ગણાય છે.” તે બરાબર છે; કારણ કે ચિત્રના ઉપયોગ વગર જે શીખવવામાં આવે છે, તેની છાપ બાળકને અર્થો તો શું પણ જે નોટલી પણ પડતી નથી, અને શિક્ષકનો વખત નકામો જાય છે. તે ઉપરાંત બાળકના મગજને કંટાળો ઉપજે છે.

વળી કવિતાની સાથે સંગીત પણ શીખવવું જોઈએ. સંગીત એ કવિતાનો આત્મા છે. જેમ આત્મા વિના દેહ નકામો છે, તેમ સંગીત વિનાની કવિતા નકામી છે. સંગીત સાથે કવિતાની બાળકના મગજ પર નોટલી અસર થાય છે, તેનો ફે ભાગ નોટલી અસર સંગીત વગરની કવિતાથી થતી નથી.

ગણિત:—આ વિષય અધરામ અધરો છે, કારણ કે તે અમૂર્ત છે. આ અમૂર્ત વિષય શીખવવો ઘણો જ અધરો હોવાથી ઘણા બાળકો કંટાળી જઈ નિરાશને નિરાંતલી આવે છે. આ વિષય સહેલો કરવા શિક્ષકે ઉત્સાહપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો પડે છે. હસ્તકામ અને ચિત્રકામ સાથે સંબંધ નોડવાથી આ વિષય ઘણો જ સરળ થાય છે. કાકરી, કચુકા, મણકા અને બીજા વગેરેના નમુના બનાવી બાળકને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપવામાં આવે તોજ તે સારી રીતે શીખી શકે છે. તે ઉપરાંત મીઠા, ફળના ચિત્રો, પક્ષીના ચિત્રો, વગેરે કાઢી તેની સામે અંક લખવાથી બાળકના મગજ ઉપર સારી અસર થાય છે. લખણ તરીકે, બાળવર્ગમાં “૬” આ અંક શીખવવો છે. તે પ્રથમ પાંચ સુધી આવડતું હોય છે, એટલે તેમાં એક વસ્તુ નંખાવવી, પછી ગણાવવી ફેટલા થયા, તે હજી પછી પાટીઆ પર “૬” ફેરિનું ચિત્ર પાડવું. -

પછી પૂછવું કે કેટલી ફેરી હતી? કેટલી નાખી? આમ પૂછ્યા બાદ તે અંક કેવી રીતે લખવો તેની સમજુત આપ્યા પછી બાળકને પાટીઆ પર લખી બતાવવો, અને તેવો આંકડો લખાવવો. આ પ્રમાણે પ્રસક્ષ જ્ઞાન અને તે પછી ચિત્ર ઉપરથી જ્ઞાન આપી, વ્યવહાર સાથે સંબંધ નોડવાથી વિષય બાળકો ઝટ ગ્રહણ કરે છે. આ વિષયનો ઘણો આધાર આંક અને ક્રાપ્ડક ઉપર છે. જે આંક શીખવવામાં ક્યાસ હોય, તે તે ગણિતનું કામ રીતસર ફરી ચક્રતાં નથી. ગણિતના વિભાગ પાડવાથી ગણિત સહેલું થાય છે: (૧) મુખગણિત અને (૨) લેખી ગણિત. કેટલાક શિક્ષકો મુખગણિત એટલે ગુણોત્તર અને કુંચીઓથી શિખવાતાં લેખાં સમજે છે,

પણ તે યોગ્ય નથી. મુખ્યગણિત એ ગણિતનોજ સહેલો ક્રમ છે. દાખલા તરીકે, વ્યાજના દાખલા શીખવતાં પહેલાં ગાળકો પાસે તેને લગતા દાખલા મોંઝે ગણાવવા. દાખલા તરીકે, દર વરસે દર સેંકડે ૫ ટકા લેખે ૨૦૦) રૂ. નું ૧ વર્ષનું વ્યાજ શું? આવા દાખલા ગાળકો મોંઝે ગણે ત્યાર-પછીજ તેના ચઢતા ક્રમના દાખલા સ્લેટમાં લખાવવા. આ વિષયમાં દાખલા ઉપરથી નિયમ ઉપર જવાની પદ્ધતિ અદલત કરવાથી કામ સરળ થાય છે. ગણિતમાં જેમ અને તેમ પ્રત્યક્ષ વસ્તુનો ઉપયોગ વધુ કરવો, અને આકૃતિનો ઉપયોગ જરૂર પડે ત્યાં કરવો જોઈએ.

ઇતિહાસ:—ઇતિહાસ અને ભાષાને પરસ્પર ઘણો સંબંધ છે. જે માણસ ભાષાથી અજાત હોય તો તેનામાં ઐતિહાસિક વર્ણનશક્તિ હોવી શક્ય નથી. વળી તે બોલવા ઉપર કાબુ રાખી શકે નહિ, અને બાળકોને યોગ્ય રીતે શીખવી શકે નહિ. ઘેરો, કિલ્લો, ખુરજો, આવા ભાષાના શબ્દો સમજાવ્યા વિના બાળકો ઇતિહાસ સમજતા નથી, માટે ભાષા સાથે સંબંધ જોડવો. તે ઉપરાંત ગરવી મુજરાત, ઇતિહાસની આરસી, પૃથુરાજ ગસો, વગેરે સાહિત્યનાં પુસ્તકોનો સંબંધ જોડવાથી ઇતિહાસનું કામ સરળ થાય છે.

ઇતિહાસ અને ભૂગોળને નિકટ સંબંધ છે. ભૂગોળશાસ્ત્રીઓનું એક મુત્ર છે કે “ભૂગોળ એ શરીર અને ઇતિહાસ એ આત્મા છે. ભૂગોળ વગર ઇતિહાસ શીખવી શકાતો નથી. દા. તરીકે, સિદ્ધરાજ વિરે ઇતિહાસની વાર્તા શીખવવી છે, તો સિદ્ધરાજ ક્યાંનો રાજા હતો? તેનો જન્મ ક્યાં થયો હતો? વગેરેના જવાબપાયાં રચીને નકશાના ખનાબ્યા સિવાય કાંઈ રીતે બાળકના મગજમાં વાત ઉતરતી નથી.

ચિત્રકામ અને હસ્તઉદ્યોગની સાથે ઇતિહાસનો સંબંધ બાંધવાથી બાળકોમાં ઘણીજ સરળતા અને હિસાબ આવે છે અને નવીન ચેતન ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી શીખવા તરફ તેમનું લક્ષ વધુ પ્રેરાય છે. દા. તરીકે, ભીમના દરબારમાં ચંદ બારોડ કોંઠણા, કાનસ, ગળ, અંકુશ, અને નીસ-રણી લઇને જાય છે. એવા નમુના અને દાલ, તરવાર, બાલો, વગેરે લગાઈનાં સાધનો જનક પુકામાંથી કપાવવા અને તેનો ઉપયોગ કરાવવો. પાટીઆ પર કિલ્લાનું ચિત્ર, વ્યહરચના, સામસામા રાજાઓનાં લશ્કર વગેરે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ચિત્રોદ્ધારા આપે તો કામ સહેલું થાય છે. તે ઉપરાંત આ ચિત્રમાં નાટ્યપ્રયોગ સારો ભાગ લગવે છે.

ભૂગોળ:—ભૂગોળનો સંબંધ ભાષા માથે જોડવો. તે ઉપરાંત ગણિત સાથે જોડી શકાય. દા. તરીકે, કોઈ દેશની આયાન અને નિકાસ દેટલા

રૂપીઆની છે. વળી સિંધુ નદી ગંગા નદીથી આટલા મણી મોટી અને વિસ્તારમાં અમુક અંતરની પહોળાઈ છે. તે ઉપરાંત અમુક શહેરમાં આટલી વસતી છે. આમ સંબંધ જોડવાથી બાળકને ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થાય છે.

ભૂગોળનો સંબંધ ઇતિહાસ સાથે ઉપર કહ્યો તેવોજ છે. ભૂગોળમાં કાંઈ પણ દેશ અથવા સ્થળ વિષે શીખવવું હોય તો તેનો ઇતિહાસ અથવા સંસ્કૃતિ વગેરે સંબંધી હકીકત કહેવી જોઈએ, જેથી દેશ અને કાળનો સંબંધ જોડી શકાય. દા. તરીકે, અમદાવાદ જિલ્લાના પાટડી ગામ વિષે શીખવવું હોય, તો પાટડીની વસતી અને પુરાણો ઇતિહાસ બંધવા વિના શીખવવું તે નકામું છે. તે વિષે અમુક જુની વાતોનું ઐતિહાસિક શોધન કરી સમજાવવી તેથી બાળકોમાં નવીન રસ ઉત્પન્ન થાય છે.

હરતકામ સાથે સંબંધ બાંધવો. દા. તરીકે, ભૂશિર, આખાત, દ્વીપકલ્પ, અને મહાસાગર વગેરે શીખવવા માટે નાટીના, કાગળના માવાના, પુઠાના નમુના બાળકો પાસે બતાવવાવા. તેમજ ઉર્ધ્ધ્વ, ઉર્ધ્ધ્વ, વગેરે દર્શાવનારા તથા આગગાડી, હુન્નરઉદ્યોગ, અને આય ન, નિકાસ વગેરેના નમુના શિક્ષકોએ તેમજ બાળકોએ ચિત્રથી, માટીથી, કાગળથી કે માવાથી બતાવવા.

પદાર્થપાઠ:—પદાર્થપાઠ અને સૃષ્ટિજ્ઞાન એવા વિષયો હાલના જમાનામાં શુદ્ધ યર્થ પડ્યા છે. તેનું મૂળ કારણ શિક્ષકો છે; કારણકે ફક્ત શિક્ષકો સૃષ્ટિજ્ઞાનની ચોપડીનો ઉપયોગ કરીને મોંઝેથી વાત કહે તેમ કહી જાય છે, પણ તેમ ન કરતા પદાર્થપાઠ શીખવતાં પ્રત્યક્ષ વસ્તુઓ લાવી તેના રંગ, જાગ, સુગંધ, વગેરે બાળકને શીખવવામાં આવે તો તેની અસર સંપૂર્ણ અને દૃઢ પડે છે. તે ઉપરાંત ચિત્રકામ સાથે સંબંધ બાંધવાથી વિષય સરળ થાય છે. દા. તરીકે, ઘોડો કે ગાય વિષે શીખવવું હોય, તો પ્રત્યક્ષ ઘોડો કે ગાય લાવી બતાવવાં, કદાચ ન મળી શકે, તો ગાયના મોંનું, ખરીનું, પેટનું વગેરેનું ચિત્ર પાટીઆ પર દોરી સમજાવવું જેથી બાળકો શીખી શકે છે.

વળી ભૂગોળ સાથે સંબંધ જોડવો જોઈએ. અમુક જાતની જમીનમાં અમુક જાતનાં પ્રાણીઓ વગેરે થાય, વળી અમુક જાતની ખાતી નીકળે. તે ઉપરાંત અમુક રજુને લીધે હવા અને વરસાદમાં શા શા ફેરફાર થાય છે, વગેરે બાબતોનો ખ્યાલ આપી શકે છે. આ વિષયમાં “અનુભવ ઉપરથી તર્કસિદ્ધાંત પર જવું” એ પદ્ધતિ અખતીઆર કરવી આવશ્યક છે.

સૃષ્ટિજ્ઞાનનો સંબંધ ભૂગિતિ સાથે જોડવો. પ્રથમ તો ક્યારે કયી રીતે, કેટલા માપનો, કેટલો ઉંડો ખોદવો, વગેરે સમજાવ્યા પછી કઈ ઋતુમાં કયા પાક થાય છે, કઈ જમીનમાં અમુક જાતનું જ ખાતર નાખી શકાય, તે

શીખન્યાં બાદ તેમાં બી વરરાવવાં. પછી બાળકો પાસે એક નોટબૂક રખાવવી. તેની અંદર તે દરરોજના ફેરફારની હકીકત લખે અને ચિત્રો પાડે એટલે ચિત્રકામ પણ શીખે તે ઉપરાંત અવલોકન શક્તિ વિશાળ થાય.

ઉત્પાદક,

પાટડી.

તા. ૧૫-૩-૩૫.

સોમચંદ નાનાલાલ વાળાંદ

પાં. આસિ. માસ્તર

છાત્રાલયના સંસ્કાર.X

છાત્રાલયના ઉપયોગ સંગ્રંધી કાંઈ પણ લખતાં પહેલાં તેનો ઉદ્દેશ અને મર્યાદાનું દિગ્દર્શન આવશ્યક છે.

એટલું તો ઘણા કાળથી સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે કે શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક શક્તિઓના વિકામ માટે ચાલતી પદ્ધતિ પ્રમાણે ગુરુશિષ્યનો પાંચ કલાકનો શુદ્ધ સંગ્રંધ જમ નથી. જે આંતર વિકાસ ઉપર સમાગ્ર જીવનનો આધાર છે તે માટે નો અમુક પ્રકારનું શુદ્ધ નિગમન વાતાવરણ જોઈએ. આવું ઉચ્ચ નીનિમય વાતાવરણ ખડું કરવું અને એ વાતાવરણમાં બાળકોને ઉછરવા દેવાં એ છાત્રાલયનો ઉદ્દેશ છે. આ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ છે કે છાત્રાલય માત્ર સુધરેલી વીસી નથી તેમજ ધર્મોદા મંદિર પણ નથી. આપણાં પૂર્વનાં ગુરુકુલોનું દેશકાલને અનુકૂળ રૂપાંતર માત્ર છે.

આવું વાતાવરણ છાત્રાલયમાંજ હોઈ શકે ? અસંભવ, નહિ. શુદ્ધ એ સ્નેહનું મંદિર છે અને ઉચ્ચ શુદ્ધજનન-માતાપિતા અને લાઈએનોનું ઉચ્ચ સ્નેહજનન-હૃદયને જે ગુપ્ત પુષ્ટિ આપે છે તે દ્વારા છાત્રાલયનો ફાળિગ સ્નેહધારી સુપરિન્ટન્ડન્ટ ન આવી શકે; પરંતુ, અત્યારે આપણું શુદ્ધજનન કેટલું બધું શુદ્ધ છે ! આપણા શુદ્ધોની આંતર રિયનિ કેટલી શિથિલ છે ? માતાપિતાની કેવી કેળવણી છે ? તેમના જીવનનો આદર્શ કેટલો સંકુચિત છે ! બાળકો પ્રત્યે તે કેવી નજરથી જુએ છે ! એવી રિયનિમાં શુદ્ધજનનની શી આશા રાખવી ! વળી, નવા યુગના ઉદરસંગ્રામમાં ઘણાને આ બાબત પર લક્ષ દેવાનો અવકાશ પણ નથી હોતો; અવકાશ છે ત્યાં નિદ્રા છે; જનશક્તિ હશે ત્યાં ચેતન્યતા નથી. આવા સંયોગોમાં છાત્રાલયોની ઉપયુક્તતા ખુટી છે.

વળી, અમુક ગુણો ઉચ્ચ શુદ્ધજનનમાં ખીસે તેના કરતાં પણ છાત્રાલયમાં વધારે સારી રીતે ખીલી શકે. અવશ્યા, પોતાનું કામ જાતે કરવાની

ટેવ, નિયમિતપણું, વિપત્તિમાં અડગ ધૈર્ય અને સહિષ્ણુતા આદિને જોડિંગ હાઉસમાં જોટલું પોપણું મળે તેટલું અન્ય રચણે નજ મળે. આપણા સમગ્ર દેશના જીવનમાં આ ગુણોની કેટલી બધી ખામી છે તે અભ્યાસીઓને સુવિદિત છે.

બધા વિદ્યાર્થીઓ એક સ્થાને રહે, એક સાથે જમે અને સુવે એટલુંજ જીવનની કેટલીએક દિવ્ય રેખાઓ આકે છે. ભિન્ન ભિન્ન જાતિઓના તેમજ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકૃતિના અનેક વિદ્યાર્થીઓ જાત્રાલયના જીવનમાં નવા નવા જીવનતરંગ પુરે અને સમજ ન યકાય તેવી રીતે પરસ્પર ઊંડી અસર કરે એ જાત્રાલયનો નાનો સૂતો લાજ નથી. જે નાની નાની દિવાલો અસારે આપણને એક ખીખથી દૂર રાખે છે તે દિવાલોને જમીન દોસ્ત કરવામાં અને જે ઐક્ય તથા પ્રજાતત્વના અભાવનું આપણે ક્ષણભર પણ વિરમરણ કરી શકીએ નહિ તે ઐક્ય તથા પ્રજાતત્વને બાંધવામાં આવાં જાત્રાલયો કેટલાં બધા ઉપયોગી છે !

આપણે આજકાલ ગ્રંકાંતિયુગમાં છીએ આપણી જીવનભાવનાઓ ઉપર જુદા જુદા પટો ચડતા જાય છે અને છેવટે કેવું રૂપ રહેશે તે અત્યારે તો માત્ર કલ્પી શકાય. આપણા સંસારમાં, આપણી ધર્મભાવનાઓમાં આપણી શિક્ષણપદ્ધતિઓમાં આપણા જીવનની જે જે દિશામાં આપણને સુધારાની આવશ્યકતા છે—છે એ નિર્વિવાદ છે—તે સર્વ દિશાઓમાં જાત્રાલયો ઉપયોગી નીકળે એવો પ્રબળ સંભવ છે.

આપણાં સદ્ભાવ્યે આખા દેશમાં આવાં જાત્રાલયો બાપી રહે અને આપણા જીવનને દિવ્ય બનાવે એવી ઇચ્છા દેશના કયા સુપુત્રને ન રહે ?

મણિલાલ નરસિંરામ ગોર
હેડ માસ્ટર, પ્રમપુર
(સાબરકાંઠા એજન્સિ)

“ શિક્ષકનું ધ્યેય ”

મારા ચક્રી કદી કાઈના, જીવનચિંતે દુઃખ ના ચળે,
મારાં વચનને કર્મથી, સંતાપ કોને નવ હળે;
મારાથી કંઈ પણ શુભ બનીને, દુઃખીયાં સુખ પામળે,
એ ધ્યેય નિશ્ચિન માહરે, દ્રઢતા ચક્રી પ્રજા પાચતો... ૧

આ ઊવન વ્યારે શ્રેષ્ઠ જનના, કલેશનું કારણ બને,
 થાને પુરું અતિ તીવ્રતાથી, મસ-સુખના કારણે;
 સદુ શ્રેષ્ઠ જનનો શ્રેષ્ઠ પંથ જે, નીતિ સત્ય દયા તણો,
 એ ધ્યેય નિશદિન માહરો, દ્રવતા યદી પ્રભુ પાવતો... ૨
 નિદો તથા સ્તુતિ કરો, લક્ષ્મી રહો કે ન રહો,
 આમુખ્ય પણ એવી રીતથી, દીર્ઘાયુ કે અદ્વાયુ હો;
 ધારા પડો અતિ તીવ્ર અસિની, ધર્મચ્યુત કદો ના બનો,
 એ ધ્યેય નિશદિન માહરો, દ્રવતા યદી પ્રભુ પાવતો... ૩
 શિક્ષક તણો નિદોપ ધંધો, માન અપમાને ભર્યો,
 પણ દેશના શુભ શ્રેયમાંહી, ભાગ જેનો છે પુરો;
 છે બાક તે ભાવિ પ્રગ્નને, ઉત્તમ શુભથી દેખવો.
 એ ધ્યેય નિશદિન માહરો, દ્રવતા યદી પ્રભુ પાવતો... ૪

ઢસા-રો.૨૭
 (અભાળા યદને)
 તા. ૬-૩-૩૫

માહુનલાલ અંબાશંકર ઠાકર
 હેડમાસ્ટર, કોમ્પો સ્કૂલ, ઢસા.

“સ્કાઉટને સંદેશ.”

સ્નેહ ધરી સ્કાઉટો, સૌએ રમજો રસજો,
 અવસર આ આવ્યોરે, મોઝા મૂકનો. સ્નેહ ૧
 વીરના ધર્મો....., પાજો વ્દાલા વીર જો,
 તન મનને વશ રાખો, ધારો...ધી-ર જો. સ્નેહ ૨
 વિશ્વેશ નરેશને, સ્વદેશ પ્રત્યે-પ્રે-મ જો,
 દોરી દંડા-ધારી, રાખો-રહેમ જો. સ્નેહ ૩
 સેવા ભાવી....., યદને સુધારો ચરિત્ર જો,
 પ્રાણી માત્રના..., પ્રેમે બનજો મિત્ર જો. સ્નેહ ૪
 સ્વાશ્રયી રહી..., દિલમાં ધરો હામ જો,
 પરાપકારનાં....., પ્રેમે કરજો કામ જો. સ્નેહ ૫
 સદા આનંદી..., વિનથી રડો સદાય જો,
 અન્ના, વિપયુ..., શંકર કરશે સદાય જો. સ્નેહ ૬

બહેચરગીર મુળગીર ગોરનામી

સ્કાઉટમાસ્ટર, કોમ્પો તા. વીરમગામ.

ધનામપત્રક

એડા બિલ્લો

અક્ષીપ્રા

પા. રણછોડભાઈ ભાઈલાલ-ભાઈ એ	૭૫-૦-૦	ખંતે રફૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
"	૪૦-૦-૦	ખાળાઓને ઝોઢણીઓ આપી.
"	૧૫-૦-૦	ખાળાઓને દોંડીઆ તથા ધડિઆળનું કવર કરાવી આપ્યું.
મિ. સનાભાઈ નાયાભાઈ પટેલે	૭૫-૦-૦	ખંતે રફૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મિ. શંકરભાઈ રણછોડભાઈ પટેલે	૧૨૫-૦-૦	નવી રફૂલનું મકાન ખુલ્લું મૂક્યું તે પ્રસંગે મહેમાનો તથા મુખ્ય રફૂલ, કન્યા-શાળાના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મિ. શુભાઈ મથુરભાઈ પટેલ	૭૦૦-૦-૦	એક એકર જમીન વિદ્યાર્થીઓ તેમજ કન્યાઓને પાણીની પરબ ચલાવવા માટે આપી.
મિ. શીવાભાઈ હાથીભાઈએ	૩૦-૦-૦	રફૂલને પ્રિઆળ કવર સાથે એટ આપ્યું.
મલીઆતજ ગામલોહ તરફથી	૧૦-૦-૦	શિક્ષણઉપયોગી રમકડાં રફૂલને એટ આપ્યાં.
મિ. શીવાભાઈ કાશીભાઈ પટેલે	૪-૦-૦	નવી ગુજરાતી રફૂલ તથા કન્યાશાળાનું મકાન બંદ-લતી વખતે પતાસાં વહેંચ્યાં.
ડોહોડના પા. રેવન્દામ બોડાભાઈએ	૭-૧૨-૦	પિત્તળના રકાબી પ્યાસા વહેંચ્યા.
"	૨-૮-૦	ખાળાઓને ઝોઢણીઓ વહેંચી.
"	૧-૦-૦	ખારેકો વહેંચી.
મિ. પરસોતમ મથુરભાઈએ	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મિ. બોડાંભાઈ કિયાભાઈએ	૧૫-૦-૦	
મિ. અંગાજાલ હરિભાઈએ	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
દાવોલના દુલાભાઈ રેવન્દાએ	૬-૪-૦	
જાંત્રાલના પંડયા મૂળશભાઈ ભીયાશંકરે	૧૦-૦-૦	કન્યાઓને પ્યાસા રકાબી વહેંચ્યા.

વામણા	પા. દાસીલાઇ મથુરલાઇ તથા	૩-૦-૦	પતાસાં વહે'ચ્યાં.
આણંદ	મિ. મોતીલાઇ ધર્મદાસે મણીલાલ ભોગીલાલના મરણ નીમિત્તે	૧૦-૦-૦	રેશન રૂફલને ધડિયાળ બેટ આપ્યું તથા
	"	૧૦-૦-૦	છોટરા છોટરીઓને મિ- દાઇ વહે'ચી.
સેજપુર	પા. શામળલાઇ ત્રીકમલાઇએ	૩૫-૦-૦	એને રૂફલના વિદ્યાર્થીઓને જમાવ્યા.
સામરખા	પા. સોભાલાઇ લક્ષ્મીભાઇએ	૧૦-૦-૦	રૂફલ તથા કન્યાશાળામાં પૈયાં વહે'ચ્યાં.
	પોલિસ પટેલ અંબાલાલ મથુરલાઇએ	૭-૦-૦	એને રૂફલમાં પતાસાં વહે'ચ્યાં.
	મિ. રેવાચંદર ગોવિંદજીએ	૫-૦-૦	"
આંત્રોલી	પોલિસ પટેલ મુળજીલાઇ રણછોડલાઇ અમીને	૪-૦-૦	રૂફલ, કન્યાશાળા તથા મિશનરૂફલમાં પતાસાં વહે'ચ્યાં.
કંદલાલ	રા. રાવળ રતિલાલ જુલા- લાઇએ	૧૫-૦-૦	પરખની ટાંકી બંધાવી આપી.
	વોરા મહમદ મકુરલાઇ રૂફલકમિટિના મેમ્બરે	૧૦-૦-૦	મુસલમાનો માટે પરખની ટાંકી બંધાવી આપી.
અંધજ	પા. જેઠાલાઇ જવરલાઇ તથા શા. નરોત્તમલાલ ભોગીલાલે	૧-૦-૦	મિદાઇ વહે'ચી.
ગામડી	ગોરસદના પા. મનોરલાઇ મોતીલાઇ તથા મિ. મણીલાલ મોતીલાઇએ	૨૭-૦-૦	એને રૂફલના વિદ્યાર્થીઓને જમાવ્યા.
ખેડા	શેઠ પીરલાઇ અલીલાઇએ	૫-૦-૦	ઉદ્ધુ કન્યાવર્ગની બાળા- ઓના શિવજી માટે ૨૨ સોર ટાપડ આપ્યું.
અજરપુરા	મુળાવના પા. ઊંટાલાઇ મોતીલાઇએ	૨૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિત્તળના ડબ્બા વહે'ચ્યાં.
	એડના પા. ગોરધનલાઇ મગનભાઇએ	૮૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં સ્ત્રીતરેલી માળીઓ વહે'ચી તથા
	"	૧૮-૦-૦	પરિઆળ બેટ આપ્યું.
	પા તારણલાઇ રણછોડલાઇએ	૪૦-૦-૦	પિત્તળના ડબ્બા વહે'ચ્યાં.
સધાણા	નડિઆદના પા. જેઠાલાઇ તળશીઆઇએ	૩-૦-૦	બાળાઓને જર્મનસિસ્વર- ના પ્યાલાં તથા નિશાળમાં
	"	૧-૦-૦	પતાસાં વહે'ચ્યાં.
	ખેરડાના મે. દાકિર સાદેખ દોમનસંગઠ તખતસંગઠએ	૨-૦-૦	મુગરાતી તથા ઉદ્ધુરૂફલમાં પતાસાં વહે'ચ્યાં.
	પા. ધનાલાઇ જેઠાલાઇએ	૧-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને રૂફ પાણું.

હુરકુવા	ખરેયા જેસંગભાઈ છવાઈએ	૧૭-૮-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ખારેયા ધળાભાઈ અભેસંગે	૨૧-૪-૦	"
	પટેલ મહીજીભાઈ મનોરભાઈએ	૨૫-૦-૦	"
	પટેલ ચતુરભાઈ ત્રીકમભાઈ	૮-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા તથા
	દેદરડાનાએ		મિદાઈ વહેંચી.
	મહંતશ્રી મોતીરામ બજાહેવ-	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	દાસજીએ		
વાંદવાળી	પા. મંગળભાઈ દેસાઈભાઈએ	૫૨-૦-૦	ત્રણે રકૂસોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડયા.
નવાગામ	શાહ ચુનીલાલ તલસીદાસે	૩૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પોતાના માતૃશ્રીના મરણ		
	નિમિત્તે		
સૈનપુર	પા. સોમાભાઈ નાનાભાઈ તથા	૩૫-૦-૦	"
	પા. મંગળભાઈ ધર્મજીભાઈએ	૩૫-૦-૦	"
શરતાપુર	પા. રણજીભાઈ તળસીભાઈના	૩૫-૦-૦	"
	મરણ નિમિત્તે પા. ભાઈ		
	લાલભાઈ રણજીભાઈએ		
ગામડી	પા. મંગળભાઈ બાબરભાઈએ	૨૫-૦-૦	છોકરી તથા છોકરીઓને જમાડયા.
	પા. જવેરભાઈ સખીદાસે	૨૭-૦-૦	"
રખીઆલ	ફકર હરિદાસ વિસનજી ડોકરના	૭-૦-૦	ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
	ધી દાસરા જીનિંગ એન્ડ પ્રે-	૨-૬-૬	પિત્તળના પ્યાલા નંગ ૫
	સિંગ કું. લિમિટેડ તરફથી		" લોટો નંગ ૧
	હરતે નેણસીઆઈ રામદાસ		લોદાની ડોલ નંગ ૧
	વૈદ ડોકરનાએ		વગેરે પરખ માટે સામાન
			લાવી આપ્યો.
	કાળીઆ કાલાભાઈ ફકીર-	૦-૨૦-૬	પિત્તળના પ્યાલા નં. ૩
	ભાઈએ		" લોટી નં. ૧
			પરખ માટે લાવી આપી
	સુરતના રવ. હોરમજી મહેરવાન	...	સાદી બેચ નં. ૧ છોક-
	દુકાનદાર તરફથી ખાઈ		રાને જેસવા માટે આપી
	સાહેબ આસીઆઈએ		
હમીદપુરા	પાટીદારના પંચોએ બાંધેલું	૯-૩-૦	વિદ્યાર્થીઓને તાસકો
	મકાન મે. ચેરમેન સાહેબના		વહેંચી.
	હરતે ખુલ્લુ મૂકવાની ક્રિયા		
	ચર્મ તેના શુભ દિવસે રકૂલના		
	મેન્બર મિ. ઉમરભાઈ		
	રસુલભાઈએ		
કંબેડા	પટેલ કુલાભાઈ ઉમેદભાઈએ	૪-૨-૦	મિદાઈ વહેંચી.
કેરીઆવી	પા. ચતુરભાઈ લખાભાઈએ	૩૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.

નાનીખડેલ	મહુધાના પા. ગોરધનભાઈ દેસાઈભાઈએ	...	પિતૃજના પ્યાલા તથા મિઠાઈ વહેંચી તથા
લાઠી	ગં. સ્વ. મુચ્છાએને હુડકોન્ડેબલ છોટાલાલ ય- લાભાઈ પંડ્યાએ	૬-૦-૦ ૩૦-૦-૦ ૬-૦-૦	નિશાળની પરખમાં આપ્યા. વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓને ધનામ તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પા. કુબેરભાઈ તારાચંદે	૫-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો ચાલતાં વહેંચ્યાં.
સોડપુર	પા. મંગળભાઈ દેસાઈભાઈએ અંધારીઆમલીના દોકોર પુનમ- સંગ કાળિદાસે	૪૦-૦-૦ ૩૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા. "
	પા. નારણભાઈ કાળિદાસે	૩૦-૦-૦	"
	પા. હરમાનભાઈ વાધજી- ભાઈએ	૩૫-૦-૦	"
અરેરા	રુદ્રજી કમિટિના મેમ્બર પટેલ મોતીભાઈ એચરભાઈએ	૩૦-૦-૦	મને દિવસ વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વાંકાણી	મકમલપુરાના મિ. મકનદાસ દાદાભાઈએ	૧૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં પિતૃજના પ્યાલા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં.
	" પા. બીખાભાઈ ના- નાભાઈએ	૧૦-૦-૦	"
	ચંદ્રકાશીના પા. મગનભાઈ કુલાભાઈએ	૧૦-૦-૦	"
આગોદ	રામના પા. ચતુરભાઈ ચંદર- ભાઈ બીન દાદાભાઈએ	૪૫-૦-૦	બાળાઓને જમનસિદ્ધર- ની થાળીઓ નં. પર વહેંચી.
ચીખલોડ	વાળંદ દાળાભાઈ ગદાભાઈના અવસાન નિમિત્તે	૧૪-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	આઈ શીવકોર પટેલ સોમા- ભાઈ રંગાભાઈની વિધવાએ	૧૪-૦-૦	"
	ગંગાપૂજન કરી		
	વાળંદ નાયાભાઈ સોમાભાઈ એ તેમના પિતાશ્રીના અ- વસાન નિમિત્તે	૧૪-૦-૦	"
	પટેલ મોતીભાઈ નાયાભાઈએ	૧૪-૦-૦	"
અરેરા	નરિઆદના પટેલ જગનભાઈ અમયાભાઈએ	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પિતૃજના પ્યાલા તથા બાળાઓને આદણીઓ વહેંચી.

દેવરીવણસોઝા	આર્યા ધુળાઈ ભુતાઈની વિ- ધવા બાઈ અંબાએ	૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
નવાગામ	સોની ટપુલાઈ ઉર્ફે કરસનદાસ ઝાલાભાઈએ પોતાના પિ- તાશ્રીના અવસાન નિમિત્તે	૨૦-૦-૦	"
પીઠાઈ	ગામના આગેવાનો તરફથી તથા પ્રમુખ ત્રીભનલાલ દામોદરદાસ તરફથી	૨૫-૦-૦ ૧૦-૦-૦	વાર્ષિક મહોત્સવનો મેળા- વડો હોવાથી રમાઈ, મોપડીઓ, મિઠાઈ વગેરે વહેંચ્યું.
સામરખા	પટેલ અંબાલાલ લામણભાઈએ	૫-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પટેલ બેચરભાઈ દલાભાઈએ	૫-૦-૦	"
	શા. ગોરધનદાસ છગનલાલે	૫-૦-૦	"
	મિ. રેવાચંદર ગોવિંદજીએ	૫-૦-૦	"
	મિ. નારણવન દોલતવને	૧૫-૦-૦	દૂધ તથા કળીના લાકું વહેંચ્યા.
વડોદ	જાસડીઆ ફતેસિદ્ધ શનાભાઈએ	૭૫-૦-૦	હોકરા તથા હોકરીઓને જમાડી.
ભાનેર	શા. ઝાલાભાઈ લલ્લુભાઈએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	આધુ મરીનદાસજીએ	૩૦-૦-૦	"
	મુઢાણ ચંદણ ભાધીજીએ	૨૨-૮ ૦	"
	શાહ મયુરભાઈ શ્રીવલાલે	૨૫-૦-૦	"
	શાહ માણેકલાલ દારકાંદાસે	૩-૮-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
સારતાપુર	શાહ ઝાલાભાઈ રણજીદાસે	૩-૦-૦	"
	ગામડીના પા. અવેરભાઈ સ ખીદાસે	૨-૦-૦	"
	પટેલ વાઘજીભાઈ નથુભાઈએ	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	બલોલના પોલિસપટેલ ઝાલા ભાઈ અવેરભાઈએ	૨-૦-૦	ભુસું વહેંચ્યું.
	રૂપપરાના પટેલ વાઘજીભાઈ જીવાભાઈએ	૨-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
	ગામના સદ્ગૃહસ્થોએ	૨-૦-૦	પરીક્ષા વખતે મિઠાઈ વહેંચી.
વડયળ	પા. લલ્લુભાઈ શંકરભાઈએ	૩૫-૦-૦	હોકરા હોકરીઓને જ- માડી.
સીલુજ	પા. વાઘજીભાઈ તળશીભાઈએ	૩૫-૦-૦	"
	મહેમદાવાદના બાઈ મોતી દક્કર	૩૫-૦-૦	"
	ત્રીકમભાઈ કાળીદાસની દોકરીએ		
કનેરા	બારીઆ દામાજી બેચરજીએ	૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	પગી ધુળાઈ રમણજીએ	૭-૦-૦	"

કનેરા	ગોર હીમતલાલ ગીરધરભાઈએ	૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
મોઢવા	શાહ જગન્નાથ જેયંદભાઈએ	૪૧-૦-૦	ખે. રકૂલો જમાડી.
	શાહ મોહનલાલ કલનદાસે	૪૨-૦-૦	"
	સુથાર મોતીભાઈ બાપુજીએ	૪૨-૦-૦	"
છીપડી	ડાક્ટર સુનીલાલ મથુરદાસ શાહે	૮૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
રઘવાણુજ	પીળના પા. કુલાભાઈ બાબ- રભાઈએ	૩-૦-૦	ખાળાઓને ખાલા તથા છોકરાને પતાસાં વહેંચ્યાં.
	નડિઆદના પા. લલ્લુભાઈ	૫-૦-૦	"
	આબરભાઈએ		"
મરીડા	કુંભાર બોધાભાઈ પરસોતમે	૨૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
વણાતી	અવલુ આલ્હલુ જીવરામ રણુ- છોડભાઈએ-પોતાના જમા	...	"
	ધના અવસાન નિમિત્તે		"
હિગરદ	શેઠ ગોકળદાસ વલવદાસે	૮-૮-૦	ખા. રકૂલ નં. ૧માં ધડિ- આળ ભેટ આપ્યું.
દેવકીવલુસોલ	ખારૈયા મંગાજી બોધાજીએ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
રકુ	શા. ગોરધનદાસ મગનલાલે	૪૫-૦-૦	છોકરા તથા છોકરીઓને જમાડયા.
	દા. નારણદાસ-દેવજીભાઈએ	૮-૦-૦	"
	દા. ખેમચંદ મૂળજીભાઈએ	૮-૦-૦	" પેડા વહેંચ્યા.
હેરંજ	મિ. જલમસંગ અમરસંગભાટે	૫-૦-૦	પિત્તળના ખાલા વહેંચ્યા.
	મિ. ત્રીકમલાલ પીતાંબરદાસ	૧૨-૦-૦	જર્મન સિસ્વરના ખાલા વહેંચ્યા.
દેવકીવલુસોલ	પગી. મંગાજી નાનાજીએ	૮-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
રદલુ	શાહ કેશવલાલ લલ્લુભાઈએ	૨૫-૦-૦	"
	પટેલ ભુલાભાઈ વહાવદાસની	૨૫-૦-૦	"
	ખેન. જીવીએ		"
પીંદાઇ	દેવાગર બાપુગર-ગોસાઈએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ગામડી	પા. રેવનદાસ ભગવાનદાસે	૩૦-૦-૦	છોકરા છોકરીઓને જ- માડ્યાં.
કંજરી	ભોરીઆવીના વૈદરાજ દેવાસ-	૨૫-૦-૦	ખાળાઓને પિત્તળના તાટ વહેંચ્યા.
	કરભાઈ રામચંદરભાઈએ		"
સોડપુર	પા. ઝવેરભાઈ સામળભાઈએ	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
ખામોલ	ચિખોદાના પા. ચતુરભાઈ	૧૨-૦-૦	રકૂલને ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
	ભુલાભાઈએ		"
	માજી આસિ. ભાઈશંકર ત્રી-	૧૨-૦-૦	ખાળાઓને કકડા વહેંચ્યા.
	ભોવનદાસે	૨૦-૦-૦	કન્યાશાળામાં ધડિયાળ ભેટ આપ્યું.
	રા. સા. ભગવાનદાસ ગીરધ-	૫-૦-૦	ખાળાઓને ખાલા રકાખી વહેંચ્યા.
	દાસ દેશાઈએ		"

પાનકું

સપકા

ખાઈ અંખા પટેલ મથુરભાઈ
ચલુછોડની દીકરી રાણુપ-
રાનાંએ
સદનશા પીરની દરગાહમાં
રહેનાર દાદાશ્રી કૃષ્ણજીભલી
એ. દીવાને
લીંગદીના પટેલ જોડાભાઈ
ભાઈજીભાઈએ
કારભારી મિ. સોમેશ્વર
મહાશંકર પંડ્યાએ
ચાણુદાર સાહેબ નાથવરાવ
લક્ષ્મણરાવ ટેકરકરે
મે. હંફાર સાહેબ શ્રી નટવર-
સિંહજી મેલીસિંહજીએ
ગારૈયા ગણધ જીજીએ

૨૫-૦-૦

૧-૦-૦

૧-૦-૦

...

૧-૦-૦

૧૫-૦-૦

૨-૦-૦

વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
તથા ઇનામ વહેંચ્યું.

સાકર વહેંચી.

પતાસાં વહેંચ્યાં.

શુંકવારે ચણા વહેંચ્યા.

પતાસાં વહેંચ્યાં.

જર્મનસિલ્વરના ચપાલા
સાકર ભરી વહેંચ્યા.

ગિદાઈ વહેંચી.

આરોગ્યશાસ્ત્ર સંબંધી નવું પાઠ્યપુસ્તક
કિંમત- ૦-૨૨-૦.] આરોગ્યવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર [કમિશન

લેખક:- ડૉ. બા. ખર્ચે બી. એચ. અનુવાદક: અં. ક. વર્ણી, બી. એચ.

આ પુસ્તક પ્રાયગિક શાળા, હાઈસ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં લાગુતા
વિદ્યાર્થીઓ મટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે સરકારે મંજૂર કર્યું છે. મધ્ય ભાગમાં
આ પુસ્તકની મરાઠી આવૃત્તિ અને દક્ષિણ ભાગમાં કાનૂની આવૃત્તિ હાલ
પાઠ્યપુસ્તક તરીકે વપરાય છે:-

મળવાનું ઠેકાણું:-

ડૉ. બા. ખર્ચે

૮૦૨, સદાશીવ-પુના

મેસર્સ સી. જમનાદાસ એન્ડ કં.

મળવાનું ઠેકાણું:-

- કરસનદાસ નારણદાસ-સુરત

મેસર્સ શાહ એન્ડ કં.-અમદાવાદ.

મેસર્સ સી. જમનાદાસ એન્ડ કં. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબઈ ૨.

રૂઢોમાં ચાલતી એક્સસીઝિ દરેક જાતની દેશી કાગળમાં તેઓને
મનપસંદ સસ્તી કિંમતે તૈયાર કરી આપીશું. વહેપારી અગર રૂઢોના નામ
સહિત સસ્તા ભાવે તૈયાર કરી આપીશું. રૂઢોને લગતી રેશનરી મળશે.
" ૮૦ પેઇસ નોટપુક ભાવ રૂ. ૬૫ એક્ઝામીનેશન પુક રૂ. ૧૫ પાકી
એક ધાની પુક રૂ. ૧૮) ઉપર મુજબના ઘોસનો ભાવો છે."

વધુ માટે લખો:-

શ્રી કૃષ્ણ પેપર માર્ક,

રાવર રોડ-સુરત.

વિદ્યાર્થીઓના લાભાર્થે

કિંમતમાં ઘટાડો

લેખનકળા-કોપિયુક

પાછળ અક્ષરો કૂટે નહિ તેવા ઉત્તમ કાગળ પર છાપેલી
૨૪ પાનાં છતાં

કિંમત દોઢ આનો

દેખવણીખાતાએ મંજુર કરેલી, શિક્ષકવર્ગમાં માન્ય
થયેલી અને વિદ્યાર્થીઓને વિભૂષિત થતી અમારી
લેખનકળા કોપિયુક માટે આજેજ લખો.

દેખવણીખાતાએ મંજુર કરેલી

લેખનકળા-કોપિયુક

માધ્યમિક શાળા માટે

નંબર ૧ થી ૩

કિંમત દોઢ આનો

ખાતાએ મંજુર કરેલો

દેશીહિસાબ ભાગ પહેલો

૪૮ પાનાં છતાં

કિંમત દોઢ આનો

દેશીહિસાબને નામે આજકાલ રાફડો ફાટી નીકળ્યો છે
માટે ખીલત ખરીદ કરો તે પહેલાં મંજુર કરેલાં ભાગથી
તો આપની ખાત્રી થશે.

એન. ડી. મહેતા એન્ડ કું.

નં. ૩૬૭ કાલણાદેવી રોડ-મુંબઈ ૨.

- જાહેરખબર -

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોપિષ્ઠ બુકસેલર પાસેથી

માગી લેા.

ગજરાવાળા ગુજરાતી કોપિષ્ઠુક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કોપિષ્ઠુક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાડું કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

ગાંધીરોડ, રતનચોળને નીકે,

અમદાવાદ.

હીરા હંતરો હોય પરંતુ જેની સરખામણી ન થાય તેવો

“કાલીનુર” હીરા

તો એક અને અજોડ છે. તેમ અંકગણિત તો ઘણાં થયાં;
પરંતુ આ નાનાં ગણિતની હરિકાઈમાં હજી કોઈ
ફતેહમંદ થયું નથી.

સ્વ. લાલશંકર ઉમિયાશંકર ત્રવાડી કૃત-

અંકગણિતનાં મૂળતત્ત્વ

સરકારી સુધારેલા નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે-

દેશીનામું અને ભૂમિતિવિભાગ સાથેની
સુધારાવધારાવાળી ૫૦ મી આવૃત્તિ બહાર પડી છે
કિંમત આઠ આના.

લગભગ ૪૦ વરસ થયાં આ ગણિત ગુજરાતી નિશાળોમાં ૨
છે, અને ધોરણ ૨-૩-૪ ના વિદ્યાર્થીઓ માટે બધી રીતે ઉપયોગી
અને અનુકૂળ હોવાનો શિક્ષકમંડળનો સિદ્ધ અનુભવ થયો છે.
હિતર લાગના એવું. ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબે નં. ૧૬૬૧ તા. ૧૬-૫-
થી ટેકસ્ટબુક તરીકે ચલાવવા મંજૂર કર્યું છે.

કેટલાંક નવાં ગણિત હાલ નીકળ્યાં છે, છતાં આને
પહેલી પસંદગી દેશી રાખ્યો, તેમજ મ્યુનિસિપાલ ત
લોકલબોર્ડની શાળાઓમાં મળેલ છે ને તે કાયમ છે.

બુકસેલરોને કમિશન સારું મળે છે. તે માટે લખો:-

જીવનલાલ અમરશી મહેતા, અમદાવાદ

જીવનલાલ એન્ડ સન્સ,

૧૨૮, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ; મુંબઈ-

જેથંદ તલકંદશી એન્ડ સન્સ; વઢવાણ શાં

૩

વસ્તુ દરેક શાળામાં જોઈએજ

ગાંડીવના બાળસાહિત્યનો પૂર્ણ સટ. ચોપન ચોપડીઓ બહાર પડી છે. તેમાંની ૫૦ મંજુર. યદ્ય મએલી છે ને બીજી મંજુર થવા ગઈ છે. ચોપડીઓ સસ્તી, સુંદર સુબોધક અને સર્વ પ્રશંસિત છે. આખો સટ લગભગ ૧૪૫ રૂ.નો થાય છે. લિસ્ટ મંગાવ્યાથી મોકલાય છે. અથવા આગલાં શાળાપત્ર જુઓ.

(૨)

ગાંડીવ બાળપણવાડિક દરેક જાતી અને ૧૬ મીએ ટકોરાગ્રંથ બહાર પડે છે. લવાજમ ફક્ત રૂ. પાંચ ૮૦ ૫૦ તથા બેટ પુસ્તક સાથે ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિતગમ્મત, કોષણ, વાર્તાઓ જે જુઓ છે, તે વખાણે છે ને મંગાવે છે. માત્ર નિશાળો-નેજ નમુનો મારત. સરકારે તા. ૭ મી માર્ચના ગેઝેટમાં મંજુર કર્યું છે.

(૩)

ચાલો લાજવીએ: (ભાગ ૧ થી ૫) આ ચોપડીઓમાં લાજવી શકાય એવાં પુસ્તકો નાટકો લાજવવા માટેની સૂચનાઓ અને સલાહ સાથે આપ્યાં છે. માત્ર ૩ ૦-૦ ની ટિકિટ બીડી ત્રણે ચોપડીઓ મંગાવો: મેળાવડા વખતે મૂળજ કોમ લાગશે. જોકે ને સાતમો ભાગ છપાય છે:

ગાંડીવ
હવાડીયા ચક્રો
સુરત

—: ગાંડીવની ચોપડી સૌ કોઈ વાંચે :—

ગણિત-ભૂમિતિ-નામું

• મુંબઈ હાઈકોર્ટના સરકારી કેળવણીખાતાએ તેમજ પશ્ચિમદિગ્ એનન્સિએ *
પાઠ્યપુસ્તક, ધનામ કે લાયસેસીજક તરીકે મંજૂર કર્યા છે.—

* કૃમાર ગણિત ભાગ પહેલો X

[ભૂમિતિ સાથે, ર. ૦-૧-૦]

નવી નવમી આવૃત્તિ

નવા અભ્યાસક્રમને અનુરૂપ ભૂમિતિ
તેમજ બીજા તથા સાથેનું બાજકોને
અતિશય મર્યું છે !

* કન્યાગણિત ભાગ બીજો X

[ભૂમિતિ સાથે, ર. ૦-૧૦-૦]

નવી છઠી આવૃત્તિ

ચોથા ધોરણથી કેટલેક મુખીની
બાળ.એ માટે. વ. કા. પરીક્ષાના પ્રશ્નો
સાથેનું બાજકોને અતિશય મર્યું છે !

* કૃમારગણિત ભાગ પહેલો અ X

[નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સુધારેલી ચોથી આવૃત્તિ, ભૂમિતિ સાથે, ર. ૦-૧-૦]

[ત્રીજા ધોરણ મુખીના ઠાકરા તથા ઠાકરીએ બને માટે ઉપયોગી]

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે ધોરણવાર ગણિતો

* અનકાગણિત ધોરણ બીજું X [કૃમારગણિત ધોરણ બીજું] ર. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, બી. આ, ઠાકરા તથા ઠાકરીએ બને માટે ઉપયોગી]

* અનકાગણિત ધોરણ ત્રીજું X [કૃમારગણિત ધોરણ ત્રીજું] ર. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ સાથે, આ., ઠાકરા તથા ઠાકરીએ બને માટે ઉપયોગી]

* અનકાગણિત ધોરણ ચોથું [કન્યાગણિત ધોરણ ચોથું] ર. ૦-૪-૦

[ભૂમિતિ વિભાગ અને નામા સાથેની બોલ આગતિ]

* અનકાગણિત ધોરણ છઠું X [ઊંચાઓના છઠા ધોરણ માટે] ર. ૦-૫-૦

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે બીજાં પુસ્તકો

* અનકાનામું ભાગ પહેલો X [ધરનો દિસાખ, બી. આ.] ર. ૦-૨-૦

[પિ. ૪, ૫ ને ૬ ઠાકરા તથા ઠાકરીએ બનેને ઉપયોગી]

* અનકાનામું ભાગ બીજો X [કુદાનનો દિસાખ, બી. આ.] ર. ૦-૪-૦

[ધોરણ ૭ તથા ૮. કા. પરીક્ષાના ઠાકરાએને ઉપયોગી]

અનકાભૂમિતિ ભાગ પહેલો [ત્રીજી આગતિ] ર. ૦-૨-૦

[બાળવર્મથી ત્રીજા ધોરણ મુખીના ઠાકરા તથા ઠાકરીએને ઉપયોગી]

* અનકાભૂમિતિ ભાગ બીજો [ત્રીજી આગતિ] ર. ૦-૨-૦

[ચોથા ને પાંચમા ધોરણના ઠાકરા તથા ઠાકરીએને ઉપયોગી]

* સરળ બાળચોથી * [૧૩ માં આગતિ, ર. ૦-૧-૦ નામ તેમજ કુખ છે]

ટીપ્પણ—આપનામાં મુજ રહે જમાને છે. એકતાર મેંનાથી ખાતરી છે. નકલો માટે

નોંધને શીટનામે તમે. સારું સમિલન ને બોલ વળી અનુદાન.

રતનશી પુરુષોત્તમ અનકા

દેશમાનદ, મેરીયાકેન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ.

બાળાઓમાં લઠાણી માટે

મંજુર થએલાં પુસ્તકો

ગૃહવ્યવસ્થાની વાતો	૦-૬-૦	જ્યાના પત્રો	૦-૬-૦
સુખી ઘર	૦-૩-૦	સુધકતા-સુંદરતા	૦-૮-૦
ભરતગુ થણ	૦-૧૦-૦	પારસી વાનીઓ	૦-૬-૦
રઝિઆબેગમનુ ચરિત્ર	૦-૩-૦	લીલીની આત્મકથા	૦-૩-૦
સ્ટવનુ શાસ્ત્ર	૦-૩-૦	ખાચણાં	૦-૫-૦

કુલ ૫૦ ચોપડી બહાર પડી છે.

સૂચીપત્ર મંગાવો

સ્ત્રી સાહિત્ય મંદિર, કેળાપીઠ-સુરત

સ્ત્રીશક્તિ મંજુર થએલું અકવાડિક છે,

તેથી

અમદાવાદ ગ્રંથાલય. રફલબોર્ડ	તેની	૧૭	નકલ લે છે.
ભરતગુ જિલ્લા રફલબોર્ડ	,,	૧૦	નકલ મંગાવે છે
જુનાગઢ વિદ્યાધિકારી સાહેબ	,,	૧૦	નકલ મંગાવે છે
નડિયાદ ગ્રંથાલય. રફલબોર્ડ	,,	૪	નકલ મંગાવે છે
મુગ્ધ જિ રફલબોર્ડ	,,	૧૧	નકલ મંગાવે છે

આપ પણ આપની કન્યાશાળા માટે મંગાવો.

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫)

નમુનો મફત

સ્ત્રીશક્તિ ઑફિસ, કેળાપીઠ-સુરત

પુસ્તક ૬૪] [અંક ૬]

Registered

No. B. 43.

જુલાઈ સને ૧૯૨૫

ગુજરાત

સિમિય

નં. ૧
એચ. ડી. ધોધારી, જી એ, એમ. ડી. ગી. ડી

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	કિવનિનની વાર્તા	૨૪૯
૨	ગ્રામ સુધારણા	૨૫૩
૩	આરોગ્ય વિષે અગત્યના નિયમો	૨૬૨
૪	સહેલી સદ અને ચમત્કારી દવાઓ	૨૬૩
૫	ભૂમિતિ શિક્ષણ-નીચલાં પ્રાથમિક ધોરણો માટે	૨૬૬
૬	શિક્ષકોને	૨૭૧
૭	ધોરણ ૪ થુ (ગણિત)	૨૭૨
૮	બાળ કુસુમડાં	૨૭૭
૯	શિક્ષકને સફળતા	૨૭૮
૧૦	શૈક્ષ્ય મહોત્સવ પ્રસંગે	૨૭૮
૧૧	સરકારી જાહેરખબરો	૨૭૯
૧૨	ધનામપત્રક	૨૮૮
૧૩	ખાનગી જાહેરખબરો	૨૯૬

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ફ્રેન્ડ્સ આરિ ૧૯૩૫ થી)

હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ઘોઘારી બી. એ., એસ. ટી. સી. ડી.

હેડમાસ્ટર ગ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૭૪]

જુલાઈ ૧૯૩૫

[અંક ૭-મો]

પ્રજાની ઉન્નતિનો આધાર તેની કેળવણી પર છે; અને કેળવણીનો આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે. આ સૂત્ર જોઈને વહેલું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉન્નતિ.

દિવનિતંત્રી વાર્તા

શિક્ષકોએ ને ખાસ કરીને ગામડાંઓની નિશાળોના શિક્ષકોએ કેળવણી-કાર તરીકે બાળકોને શારીરિક કેળવણી આપવાની હોય છે કે જેને ખીંછી એટલે નૈતિક ને માનસિક કેળવણીને અંગે પ્રથમ પદ મળવું જોઈએ એ નિર્ણય છે. તેને અંગે આરોગ્ય કેવી રીતે સાચવવું તે બાબતું જોઈએ એટલું જ નહિ, પણ જરૂરી સામાન્ય દવાઓનું જ્ઞાન તેમજ મેળવવું જોઈએ. આ જ્ઞાનનો દુરુપયોગ ન થાય એની પણ ખાસ સંભાળ રાખવાની છે; નહિ તો પોતાનું સાચું કર્તવ્ય ચૂકીને આડે રસ્તે ચઢી જવાશે અને તેથી શિક્ષક તરીકેની કાર્યને કલંક લાગે તો નવાઈ નહિ. આ જ્ઞાન શિક્ષકને પોતાને ઉપયોગનું છે એટલું જ નહિ, પરંતુ શાળાના બાળકોને તેમજ આમ્બ-જનોને એટલું જ ઉપયોગી થઈ શકે અને તેથી નિઃસ્વાર્થ જનસેવા બનવી શકાય. અસખત કેટલાક શિક્ષકો વખતે એમ ધારણે કે વળી, એના નવી લપ કપાંથી આવી! આ કામ ફરજિઆત મથી એ તો દરેક શિક્ષક સમજી શકે છે. સામાન્ય રીતે શિક્ષકો ગરીબ વર્ગમાંથી જ આવે છે એ નિર્ણય છે.

છે એટલે તેમને જે હુંક પગાર મળતો હોય તેમાંથી અન્ય માટે કંઈ મદદ કરવાનું તેમને પરવડે નહિ એ રવાજાવિકળ જણાય; પરંતુ શ્રીમતો જ ઉદાર થઈ શકે છે ને ગરીબ નહિ એમ જો મનાતું હોય તો તે વાસ્તવિક નથી. કરોડાધિપતિ જે આર પાંચ લાખ રૂપીઆ ખર્ચે તેના કરતાં વીસ પચીસ રૂપીઆ કમાનાર એકાદ રૂપીઆ અન્યના લાભાર્થે ખર્ચે તો સરખામણીમાં ખીજો વધુ ઉદાર લેખી શકાય. ઉદારતા પૈસાથી અંકાતી નથી, પરંતુ મનુષ્યની ભાવના અને તેના સંજોગોથી જ તેની કિંમત આંકી શકાય, છતાં જરૂર પડે તો ગામમાંથી જે આર પાંચ રૂપીઆ સહેજે પ્રાપ્ત કરી શકાય, જે શિક્ષક લોકપ્રિય નથી તેને માટે તે પણ ભારે યર્ધ પડે. હુંકમાં અનુભવથી એટલું જણાવીશું કે શિક્ષકની જો દૈ નિષ્કામ ભાવના હોય તો સહેજે જરૂરી મદદ તેને મળી શકે એ નહીં છે.

અમારો વિચાર આથી તેજા લેખોને સવડ આપવાનો છે અને લેખો આવશે તો અંગીકાર કરવામાં આવશે. એ લેખો ગામડાંઓમાં શિક્ષકો આ સંબંધમાં નહવાં ખર્ચે આમ્યજનોની સેવા બજાવી શકે એવી વ્યવહાર મુર્ચનાઓરૂપે હોવા જોઈએ. આ સૂચના કરતી વખતે અમને જરાએ ખ્યાલ ન હતો કે આ ઇચ્છા આટલી વહેલી રૂળાભૂત થશે. ખરેખર મનુષ્યની શુભેચ્છા દૈ હોય છે તો પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા અવશ્ય શુભાશુ આપે છે જ અને તે પ્રમાણે એ મહાન સર્વશક્તિમાન પરમાત્માની આગાધ કૃપાથી અમને જણાયતાં ઘણાંજ હર્ષ થાય છે કે પૈવ શિવશંકર શુકલે એવી લેખમાળા આ પત્રમાં આશુ કરવાને ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી છે અને તે આજના અંકથી શરૂ થાય છે, જે સાદી સરળ ભાષામાં વ્યવહાર રૂપે છે, અને એકેએક શિક્ષક તેનું વિચારપૂર્વક મનન કરી તેનો સદુપયોગ કરશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે. તે લેખમાળા 'સહેલીસટ ચમત્કારી દવાઓ'ના મથાળા નીચે આશુ કરવામાં આવેલી છે. હવે મથાળે જણાવેલી આગત તરફ વળીએ.

દવા વિષે અધા કંઈ ને કંઈ જણાતા હોય છે. કેટલાકને તો તેનો ધંધો અનુભવ હોય છે, કારણકે માંદા પડતાં દવા પીવી પડે છે અને મોટું કટાણું કપો સિવાય પી શકાય તે માટે દાકતર ગમે તેટલું કરે-તેમ છતાં દવા મીઠી થઈ શકતી નથી અને તેથી તે પીતાં અણમો ઉપજે છે. દિવનિન નામની એક દવા છે. તેને કેટલાક કાઢદન કહે છે. તે મેલેરિઆના તાવ ઉપર વપરાય છે. તે મંજૂરી નીચે પ્રમાણે એક રસભરી વાત છે:— આ વાત દક્ષિણ અમેરિકામાં આવેલા પેરુ દેશમાંથી મળેલી છે.

ત્યાં હિંચા હિંચા પવતો આવેલા છે. ત્યાં જમીન એટલા જોરથી કંપે છે કે ઘર પડી જાય છે અને લોકોના જનનો નાશ થાય છે. આને બૂકંપ કે ધરતીકંપ કહે છે.

હિંચા પવતો ઉપરાંત તે દેશમાં કેટલીક બેજવાળી જગાઓ છે. ત્યાં જમીન નીચી છે અને પાણી ઘાટું છે. ત્યાં વસતા લોકોને ઘણી વાર મેલેરિયા નામની જિભારી નડે છે. મેલેરિયા રાજનો અર્થ 'ખરાબ હવા' થાય છે. તે જિભારીનું નામ મેલેરિયા પડ્યું તેનું કારણ એ છે કે બેજવાળી જગાની હવા આમમાં લેવાંથી એ જિભારી લાગુ પડે છે. એવી લોકોની આનંદતા હતી. તે જિભારીથી લોકોને ઘણી પીડા થાય છે. આખા શરીરે ટાંઠ લાગે છે અને શરીર ફુગ્ગે છે અને સાંજ થતાં સુધી તેમનાથી કંઈ કામ થઈ શકતું નથી.

બેજવાળી જગા ઓળંગતાં—

એક વાર ઓરાયા નામનો પેરુનો રહેવાસી લાંબી મુસાફરીએ નીકળેલો. તેને એક લાંબી પહોળી બેજવાળી જગા ઓળંગવાની આવી. માર્ગમાં આખા ને આખા કુળી જવાપ એવા કાદવના ખાડા હોવાથી તે સાચવીને ચાલતો હતો. સખત જમીન હોય તે બાજુ ચાલતાં ચાલતાં તેણે સહી-સહામત રીતે તે જગા ઓળંગી, પણ પછી તેને ટાંઠ ચડી ને માથો પડ્યો. એક વહેજાની નજીકમાં તે સૂઈ ગયો. એવામા ધરતીકંપ થયો. કેટલાંક ઝાડ પડી ગયાં. તે ઝાડની છાત્ર વહેજામા ધોવાઈ તેથી પાણી છાલના જેવા બુખરા રંગનું થયું.

વહેજાની પાસે—

ધરતીકંપ બંધ થયો. તે દરમિયાનમાં ઓરાયાને ધણીજ તરસ લાગી. ધીમે ધીમે તે પાણી પાસે ગયો અને તરસ ધણી લાગેલી, એટલે તેણે તે બુખરા રંગનું પાણી પીધું. એમ તે પાસે સૂઈ ગયો અને તરસ લાગતાં તેણે ઘણી વાર તે પાણી પીધું. આથી તેને સાફ સાચું. તેની માંદગી જવા લાગી—ટાંઠની ફુગ્ગરી ઓછી થઈ, ધીમે ધીમે શક્તિ આવવા લાગી. થોડા વખતમાં તે પાછો મુસાફરી કરવા શક્તિમાન થયો અને તે પોતાને ધેર ગંજો.

ત્યાં તે પોતાના માતાપિતા, બાઈએન વગેરેને મળ્યો અને તેમને બેજવાળી જગા ઓળંગવાની વાત, પોતાની માંદગીની વાત, ધરતીકંપની વાત, અને ઝાડની છાત્રથી બુખરું પાણી પી સાગ્ય થવાની વાત વિગતવાર કહી. તેનો પિતા બીજા દિવસે તે વહેજા પાસે ગયો અને પાણી બુખરું જોઈને એક મોટો સોસો ભરી લાવ્યો. પંદરત્રીસ દિવસ પછી ઓરા-

યોની માતાને મેલેરિયાનો તાવ આવ્યો. તેને આ પાણી પીવાથી મટ્યું. એ રીતે કેટલાક પાડોશીને પણ એ પાણી પીવાથી મેલેરિયા મટ્યો. વાત ઘૂંપી રહી—

પાણી વંપરાઈ જતાં ઓરાયા ફરી તે વહેળા પાસે ગયો. પણ તે વખતે પાણી નિર્મળ થઈ ગયું હતું. તેને અચ્ચો થયો. હવે પાણી સ્વચ્છ કેમ ? પછી વિચાર કરતાં તેને યાદ આવ્યું કે વહેળામાં ઝાડ પડેલાં જાંતે પાણીમાં જાણ થોવોએલી અને તેથી પાણી ભુખડ થએલું હતું. એ ઉપરથી તેણે પોતાની છરી કાઢી ઝાડની કેટલીક જાણ ઉતારી લીધી. ઘેર જઈ તેણે તે જાણ તેની માતાને આપી. તેને પાણીમાં ઉકાળતાં તે પાણી ઘણું ભુખડ-વહેળાના પાણી કરતાં ઘણું ભુખડ થયું. ઓરાયાનું કુટુંબ અને તેના પાડોશીઓ તે જાણને 'કિનકિના' કહેતા; પણ કિનકિના કેવી અગમ્ય ચીજ હતી, તેનાથી મેલેરિયા મટતો. હતો. એ કાઈ અગમ્યો જાણી ન જાય તેની તેઓ બહુ સંભાળ રાખતા હતા. એ વાત શ્રમ રાખવી એ સારું છે એમ તેમને લાગ્યું.

સિન્કોના અમીરાણી—

સ્પૈનના લોકો તે પ્રદેશમાં ગયા ત્યાંસુધી આ વાત શ્રમ રહી. કોલંબસે અમેરિકા ખાતે શોધી કાઢ્યો ત્યારપછી થોડા વખતમાં આ વાત ખતી. સ્પૈનનો એક વતની કાઉન્ટ સિન્કોના (સિન્કોના અમીર) પોતાની પત્ની સાથે ત્યાં ગયો. તે ઘણી લલી ખાઈ હતી. એટલે તેણે લોકોને મદદ કરવા પોતાનું જનતું કર્યું. તેણે તેમને કેટલાક ધર્મ શિખવાડ્યા તથા તેઓ સુખી થાય તે માટે પણ પ્રયત્ન કર્યા. એમ કરતાં એક દિવસ તેને સપન મેલેરિયા લાગુ પડ્યો. લોકોની તેના ઉપર સારી આકાંક્ષા હતી. આ લલી ખાઈ મરી જશે કે શું એવી તેમને શીકર થઈ.

આ વાતની જાણ લોકોને જાણ થઈ એટલે તેમણે નક્કી કર્યું કે કિનકિના જાણનું સ્વરૂપ તે જાણને જણાવી દેવું; એટલે તેમણે કેટલીક જાણ તેના મોઢાને આપી અને તેનું પાણી કેવી રીતે જનાવવું એ તેમને શીખવ્યું. કેટલીક વાર આ દવા પીધા પછી ઓરાયાની માફક તે જાઈ સાંજ થઈ. આ કાઈ અદ્ભુત દવા છે એમ જાગૃત થઈ તે જાઈએ ત્યાં આવેલા સ્પૈનના લોકોને આ જાણ સંજ્ઞા વાન કરી, અને આગળ જાણીએ જીએ તે પ્રગણે ૨૦૦ વર્ષ ઉપર ઈ. સ. ૧૬૩૨માં તે જાઈ સ્પૈન ગઈ ત્યારે પોતાની સાથે કિનકિના જાણનું મોટું પોટકું લેતી ગઈ; કારણ કે સ્પૈનના લોકો ઘણી વાર મેલેરિયા તાવથી પીડાતા હતા.

સિન્કોના અમીરાણી આં જાલ લાવી માટે રૂથેનના લોકો તેને સિન્કોના જાલ કહેતા, અને પેરૂ દેશથી આવી માટે તેઓ તેને કોઈ વાર પેરૂની જાલ કહેતા, પણ તેનું નામ જે મથકર છે તે પેરૂ દેશના તે જાલ માટેના નામને મળતું આવે છે. આપણે તેને કિવનિન કહીએ છીએ. આપણે હાલ પણ તે દવા વાપરીએ છીએ. દવાવાળાને ત્યાંથી તે વેચાતી મળે છે અને દાકતર કોઈ વાર દવામાં તે નાખે છે. ઘણી શરદી થઈ હોય ત્યારે એમોનિયા મિશ્રિત કિવનિનનો આડ આપવામાં આવે છે. આ કિવનિન અને એમોનિયાનું મિશ્રણ છે.

આપણે હાલ વાપરીએ છીએ તે—

પેરૂ દેશમાંથી આવતી જાલ એંથવા સિન્કોનાની જાલ હાલ પણ આપણે દવા તરીકે વાપરીએ છીએ તેની વાત ઉપર પ્રમાણે બનેલી છે. પેરૂ દેશમાંથી જાલ લાવવામાં આવે છે અને તેની દવા-કિવનિન તે તે દેશમાં બતાવાય છે. જે જે દેશમાં ઘણી ભેજવાળા જગાઓ હોય છે ત્યાં મેલેરિયાથી બચવા ઘણા કિવનિન વાપરે છે. પણ હવે બપર પડી ગઈ છે કે મેલેરિયા બરાબર હવાને લીધે લાગુ નથી પડતો, પણ એક જાતનો મચ્છર તે રોગ આપણા શરીરમાં દાખલ કરે છે. આ મચ્છર ગંદા પાણીમાં, ખાળોચીઆમાં કે ભેજવાળા જગાએ માલમ પડે છે. આ જાતની મચ્છર કરડે ત્યારે આપણને મેલેરિયા લાગુ પડવાનો સંભવ છે. તે બટાકવાને હાલ પણ આપણે કિવનિન વાપરીએ છીએ.

ગ્રામ સુધારણા

લાગ બીજો-આર્થિક સુધારણા

ગતીકે પ્રથમ ૨૦૭ થી ચાલુ

૧૯. ગામડાંની સુધારણામાં ત્યાંના લોકોની સ્થિતિ સુધારવાની છે. તેમાં ખેતી સુધારવી, ગંદહોમ આલુ કરવા, જુનાં રિવાજનાં ખેડો બચાવવા, કાઢી નાખવા, વ્યસન દૂર કરાવવાં-એ રીતે પૈસાનો બચાવ કરવાનો છે. વળી પૈસા મેળવવાની પણ જરૂર છે તેથી ખેતીને પોષક નાના ધૂધા શરૂ કરવા જોઈએ.

૨૦. મહેલાનાં વખતમાં ગામડાના લોક નંવરાસને વળતે ઘણા ધૂધા કરતા, પણ વંતયુગ શરૂ થતાં એ ધૂધા ધીમે ધીમે નાંદ પામ્યા. લોકોને ખેતી ઉપર આધાર રાખવો પડ્યો. ઉદરનિર્વાહનાં સાધન ચટવા-લાગ્યાં.

દારિદ્ર્ય શરૂ થયું. વળી જુના, રીતરિવાજોને - લઈને, ઘણો ખર્ચ કરવાથી તથા વ્યસનમાં પડવાથી ખેડૂતની, દુર્દશા થઈ, એટલે આપણી દુર્દશા માટે આપણે પોતે જવાબદાર છીએ. તેથી નવરાશના વખતમાં થઈ શકે તેવું કામ ખેડૂતને મળવું જોઈએ. આવડત અને સગવડ પ્રમાણે તેને જોડીએ ધંધો મળવો જોઈએ.

૨૧. આ ધંધાઓમાં ગાય અને બળદ પાળવાનો મુખ્ય ધંધો છે. ખેતી અને દૂધ માટે આ ધંધો ઉત્તમ છે. પણ હાલનાં દોર તદ્દન દુબળાં માત્રમ પડે છે. તેઓ ખેતીમાં બરાબર કામ આપી શકતાં નથી અને તેમની પ્રગતિ પણ દુબળી થાય છે, અને તેમના ચારા વગેરેનું ખર્ચ તો તેદલુંજ થાય છે, માટે તેમની જોગવાઈ સુધારવી જોઈએ. જલવાન ગાય અને બળદ ઉત્પન્ન થવાં જોઈએ જેથી ખેતી અને દૂધ બંને સુધરે. તેથી બાળકોનું આરોગ્ય સુધરશે અને વધારાનું દૂધ, ઘી, માખણ વેચવાથી બે પૈસાની પ્રાપ્તિ પણ થશે. આપણા ધર્મમાં ગાયને પવિત્ર કહી છે. ગોરક્ષણ, ગોપાલન ધાર્મિક કર્તવ્ય સમજવા છતાં હિંદુ ગાયની, શુશ્રૂષા કરતો નથી, એટલે તેને ગોરસ અને દૂધ મળતું નથી અને તેનાં શરીર અને બુદ્ધિ વિકસતાં નથી. દરેક ખેડુતે ગાય પાળવી જોઈએ અને ગોમતા તેનું દારિદ્ર્ય દૂર કરશે. તે પીવા વેચવા દૂધ આપશે, છાણ વાસીદાનું ખાતર આપશે. ગાય પાળવા માટે ખેડુતે ચારાની જોગવાઈ કરવી જોઈએ. ખેડુતે ચારાની, ખાતરની અને લાકડાની અવશ્ય જોગવાઈ રાખવી, ને, તે માટે નવાં ઝાડ રોપવાનો કામ હોવો જોઈએ.

૨૨. જેમને વાંધો ન હોય તેવા ખેડુત યોગ્ય પક્ષીઓ પાળાને ઈંડાં વેચી પોતાની કમાણીમાં વધારો કરી શકે.

૨૩. બકરા, ઘેટાં પાળી મધમાખો અથવા રેશમના કાગડ ઉછેરી તેમનું ઉત્પન્ન વેચી ખેડુત યોગ્ય પૈસા મેળવી શકે. તે પ્રમાણે બજારની સોઈ પ્રમાણે શાકપાંદકું કે ફળફળાદિ વાવી તેમાંથી પણ કામદાર મેળવી શકાય. ખેતી સુધારી, બીજાં જોડીએ ધંધો કરી, કરકસર કરી ખેડુત પોતાની સ્થિતિ સુધારે.

૨૪. ખેતીનું કામ વર્ષમાં પાંચ કે છ માસ ચાલે છે. બાકીના વખતમાં ખેતી માટે જરૂરની ચીજો, દોરડાં, રાંધે, અછોડો, પગાણો, હળપુણી, માણું વગેરે જનાવી ખેડુત પોતાના ખર્ચમાં બચાવ કરી શકે.

૨૫. એજ પ્રમાણે રેડીઓ, ચણાની સુવર કાટવાનું કામ થઈ શકે. આપણાં ગરમ દેશમાં બહુ કાપડની જરૂર પડતી નથી. જો બાળકો અને

જીઓ! સુતર કાઢે અને પુરુષ વેણે તો કાપડના ખર્ચમાં ખચાચ થાય. હાથનું કાપડ પહેરવાનો આનંદ મળે. દેશનું દારિદ્ર્ય ઓછું થાય. પંચીઆં, કુવાલ, સેતરંછ, નાકાં, બંટન બેનાવી-વેચવાથી થોડા પૈસા પણ મળે.

ભાગ ત્રીજો-સામાજિક સુધારણા

૨૬. ખેતી સુધારી, ખીજે ધધો ચાલુ કરી, જુના રિવાજ દૂર કરી, ખોટા ખર્ચ કમી કરી ખેડુતે પોતાની શારીરિક અને આર્થિક સ્થિતિ સુધારવી જોઈએ.

૨૭. પોતાની દુર્દશા માટે ખેડુત પોતે જ જવાબદાર છે. રોજ એક જ વાર રોટલો ને મરચું ખાઈ અંધું પેટ ભરનાર ખેડુત સારામાઈ પ્રસંગે અતિશય અવિચારી ખર્ચ કરી નાખે છે તે ખરેખર શાયનીય છે. તે દેવું કરે છે અને એક વાર સાદુકારના દેવામાં ફસાયો તે ફરી છુંડી ચકતો નથી. આખરના ત્રિધ્યાલિખાનમાં તે બિંદગીભર દેવાદાર રહે છે. આવા નકામા દેવાનો ખોજે ખેતી અને ખેતીના ઉત્પન્ન ઉપર પડે છે અને ખેડુતની હીન દશા વધારે હીન થતી જાય છે. લગ્ન દર્શા કે ખેડુતને ઘેર પરાણાની દંડ જામે છે ને ગાંમ-જમીંડવાની ધાંધલ શરૂ થાય છે. મરણ પાછળ ખારમાં તેરમાતું પણ તેવું જ ખર્ચ થાય છે. આ ખર્ચને જાતનાં નકામા ખર્ચથી દેવું થાય છે અને વધે જાય છે. પોતાની દુર્દશા જોઈ ખેડુત અંધુએ આ ખર્ચ કમી કરવાં, અને દરજ કરીને તો તે નજ કરવાં. નાનાં બાળકોનાં લગ્ન કરી તેમને દેવામાં ચુંચવવાં નહિ, તેમના આયુષ્યની, શરીરની, સંપત્તિની હીન દશા કરવી નહિ, તેમને લેણુદારના ચુલામ ખંતાવવાં નહિ.

૨૮. ગામડાંના લોકોની દુર્દશાનું ખીજતું કારણ ‘લગાઈ ટંટા, કોટ’ કચેરીના ખર્ચા, દલાલી એ છે. નહિ જોવા કારણ માટે તેઓ કોર્ટ ચડી વખત, પૈસા અને મહેનતની ખરબાદી કરે છે. એ કચ્છામાં ફેટલાંએ કુટુંબ પાયમાલ ચર્ષ ગયાં છે. દરજ કરીને કોર્ટ કદી ચડવું નહિ. એ પ્રમાણે દેવદેવીઓના, ભગતબિખારના, સાધુબાવાના, લાગાના ખોટાં ખર્ચ કાઢી નાખવાં જોઈએ.

૨૯. દારૂના વ્યસનથી પણ ઘણાં કુટુંબો તારાજ થઈ ગયાં છે. તેથી ભયંકર ખર્ચ થાય છે, દેવું થાય છે, જમીનનગીર હુકમે છે અને તે ઉપરાંત શરીરના આરોગ્યની હાનિ થાય છે. દારૂથી પાચનરસ ઓછો ઉત્પન્ન થાય છે. હોળડી અને હૃદય હુકમે છે. દાહ થાય છે, શક્તિ ઘટે છે, કામ થતું નથી અને દુઃખી હાલતમાં મૃત્યુને સરણ થવું પડે છે. શારીરિક, આર્થિક

અને નૈતિક અધઃપતનનું કારણ વ્યસન છે, એટલે એકતરફે જ્યાં વ્યસન છોડી દીધા વગર છુટકો નથી. હુંકમાં ગામડાની હીન દશાનું કારણ એકતરફે આળસ, રોગ, અવિચાર, લેણદારનાં વ્યાજ, દેવું, વરસાદની ખામી, અજ્ઞાન, સહકારનો અભાવ, આવકની બહાર ખર્ચ, કરવાની, દેવ, કહ્યા દેડા, આ, તથા દારૂનું વ્યસન એ છે. તેના ઉપાય નીચે પ્રમાણે છે:—

- (૧) ખેતી સુધારવી, પાકનું પ્રમાણ ઠીક માત્ર વેચવા સંબંધી તથા હિસાબી જ્ઞાન મેળવવું, સહકારનો લાભ મેળવી ઉપજમાં વધારો કરવો;
- (૨) ખેતી સાથે બોટીઓ ધંધો કરી કુરસદના સમયે કમાણી કરવી.
- (૩) ધરના ઉપયોગની ચીજો ઘેર બનાવી બચાવ કરવો;
- (૪) જુના રિવાજને વળગી રહી નકામાં ખર્ચ ન કરવા, દેવું તો ન જ કરવું;
- (૫) કહ્યા દલાલી, કોર્ટ લડવું, વ્યસનમાં પડવું તે છોડી દઈ નિષ્કારણ ખર્ચ દારૂ નાખવાં.

ગામડાના ઉદ્ધારનો આ મુખ્ય માર્ગ છે.

ભાગ ચોથો—આરોગ્ય સુધારણા

૩૦. દેશની, ગામડાની હીન સ્થિતિનાં દારિદ્ર્ય અને અજ્ઞાન એ બે મુખ્ય કારણ છે. દારિદ્ર્ય દૂર કરવાના થોડા ઉપાય કહ્યા. આરોગ્ય સંબંધી જ્ઞાન ફેલાવવું, ગામની સ્વચ્છતા સુધારવી, રોગ કબી કરવા, આરોગ્ય સુધારી શારીરિક બળ મેળવવું એ ત્રણ ઉદ્ધારનો ખીલે માર્ગ છે.

૩૧. અજ્ઞાન અને દારિદ્ર્યને લીધે રોગનું મૂળ અસ્વચ્છતા કેકાણે કેકાણે માલમ પડે છે. ઘર પાસે પાસે એટલે હવાની અવરજવર એટલી હોય છે. મળમૂત્ર, કચરોપુંજે, છાણવાસીદાં તથા પાણીનાં ખાખોચીઆં બધાં જોઈએ ત્યાં નજરે પડે છે. કચરોપુંજે તથા ખાતર માટે જીદા ખાણ કરવા જોઈએ. ધરઆંગણું, રસ્તા સાફ રાખવાં જોઈએ. મળમૂત્ર માટે ધરથી દૂર જવું જોઈએ. એવી સ્વચ્છતાની યોજના અમલમાં મુકાય તો માખી, મચ્છર અને ઉંદર કબી થશે અને રોગનો ઉપદ્રવ ઓછો થશે. આપણો કચરો પાડોશીના ઘર આગળ ન નાખવો, કારણ કે તેના ઘરનાં માખી મચ્છર આપણે ઘેર આવશે ને ત્રાસ આપશે.

૩૨. ગામડાની ગંદકીનું ખીલું રચાન ઉકર્યા છે. લોકો ત્યાં જાગર બાપ છે અને બધે દુર્ગંધ પ્રસરે છે. વળી તે જગાએ દૂધાળાં ઠોર બેસે છે, ચરે છે, તેથી તેમના દૂધમાંથી રોગનાં જંતુ માણસના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. વળી ત્યાં માખો બેસે છે અને તેઓ પણ રોગનાં જંતુ ફેલાવે છે.

તેથી ઉકરડા વગેરેનો નાશ કરી ગામનાં રસ્તા ગલીઓ બધું સ્વચ્છ કરવું જોઈએ. ઉકરડા નાશ કરવા માટે કોઈનીય નામનાં જતું મળી આવ્યાં છે. તેમનો ઉપયોગ થઈ શકે.

૩૩. ઉકરડાનો નાશ કર્યા પછી ગામડાંના લોકના મલવિસર્જન માટે ગામ બહાર ખાડા તૈયાર કરવા જોઈએ. સ્ત્રીઓને આ સંબંધી ઘણી અડચણ પડે છે. તે આ જાતની ગોદવણથી દૂર થાય છે. શૈયકર્મ કર્યા પછી પાસેના ઢગલામાંથી માટી નાખવી જોઈએ. તેથી માખો નદિ બેસે અને દુર્ગંધ નહીં આવે. જરૂર વખતે તેનો ખાતર તરીકે ઉપયોગ કરી શકાશે. ચોમાસામાં ઉપર તટીનું ઊપર કરવાથી મગફળ રહેશે. જરૂરી પાસે આવે જાગર હોય (દટણનો જાગર) તો વૃષ્ટિમાં એક બે વખત મીઠું નાખવું જોઈએ. જાગર માટે ખાડા કરવાનાં યંત્ર વેચાતાં મળી શકે છે.

૩૪. મલવિસર્જન માટે ખાડાના જાગરની ગોદવણ થયા પછી ખાતર માટેના છાણવાસીદાના ઢગલા દૂર કરવા જોઈએ. ઉધાડા હોવાથી બધે દુર્ગંધ પ્રસારે છે, કસ ઉડી જાય છે. વરસાદ પડ્યા પછી ખોરાક તૈયાર થવાથી માખો ત્યાં ઈંડાં મૂકે છે અને અસંખ્ય માખીઓ ઉત્પન્ન થાય છે, જે અતેક રોગ ઉત્પન્ન કરે છે. માખી નિર્દોષ છવકું દેખાય છે, પણ તેના જેવો મનુષ્યનો કોઈ મોટો રાત્રી નથી. કોલેરા, ટાઇફોઇડ, ફેફસાં રોગનાં જતું માખો ફેલાવે છે. માખી દુર્ગંધવાળા પદાર્થ ઉપર બેસે છે અને તેનાં પગે અનેક જાતનાં રોગનાં જતું વગરે છે. પછી તે ખોરાકની ઝીંગ ઉપર બેસે એટલે ખોરાક મારફતે તે જતું માણસના શરીરમાં દાખલ થાય છે. માખીને દાંત નથી એટલે તે ખોરાક ઉપર લાગે નાખી તે ચૂસે છે. એ રીતે પણ રોગનાં જતું ખોરાકમાં જાય છે, તેથી જે ખોરાક ઉપર માખી બમણતી હોય તે ખોરાક ખાવો નહિ. ગંદકીના ઉધાડા ઢગલા ઘર નજીક રાખવા નહિ, માખીવાળા જગા સાફ કરવા ટંકણખારનું પાણી નાખવાથી તેનાં ઈંડાં નાશ પામશે અને તેનો ઉપદ્રવ ઓછો થશે. ખોરાક હંમેશાં ઢાંકીને મૂકવો. એટલે તાવ, અંતઃકણી અને બાળકોના રોગ દૂર થશે.

૩૫. ગામડાંમાં રોગ ફેલાવનારી બીજી જગા તળાવ છે. ત્યાં આગળ લોકો બધી જાતની ગંદકી કરે છે અને એ પાણી ખાવાપીવામાં પણ વાપરે છે. ત્યાં આગળ તેઓ વાસણ માંજે છે, કપડાં ધુએ છે, અને બીજી ગંદકી કરે છે. એ તળાવનું પાણી ખાવાપીવામાં વપરાવાથી રોગ થાય છે. તે માટે જે જળાશયનું પાણી પીવામાં વપરાતું હોય ત્યાં આગળ કોઈપણ પ્રકારની ગંદકી થવી જોઈએ નહિ. ગામડાંમાં ઘણા લોકોને વાળાં નીકળે

છે. તેઓ લંગડાતા લંગડાતા વાદ્યમાં જઈ પાણી પીએ છે. વાળાવાળા લાગને પાણી લાગતાં તેનાં ઈર્ષા પાણીમાં આવે છે. તે સારા માણસના શરીરમાં પ્રવેશ કરતાં તે માણસને ઘણે ભાગે વાળાને રોગ લાગે પડે છે. માટે એ રોગ ન થાય તે માટે પાણી પીવા તેવા માણસે અંદર ઉતરવું નોંધ એ નહિ. પીવાના પાણીને ચોક્કસ વાસણમાં બાંધ કપડા વડે ગળીને ભરવું નોંધ એ. એમ કરતાં ગામમાંથી એ રોગ ઘણો ઓછો થઈ જશે. વાળાના રોગથી ખેડૂતની સક્તિ ઘણી ઓછી થઈ જાય છે. તે ઘણા દિવસ કામ કરી શકતો નથી તેથી તેને ઘણું નુકસાન થાય છે. માટે ગામમાંથી એ રોગનો નાશ કરવા પ્રયત્ન કરવો નોંધ એ.

૩૬. ગામમાં અને આસપાસ પાણીનાં ખાઓથીથી ભરાઈ રહે છે તેમાં મેલેરિઆના મચ્છર ઉત્પન્ન થાય છે. માખીની માફક તેની ચાર અવસ્થા છે; ઈર્ષા, કીડાં, કોરોડા, છવડાં. ચોથી અવસ્થામાં મેલેરિઆ-મચ્છરની માદા માણસનું લોહી પીએ છે, અને તે વખતે એક શરીરમાંથી ધીમમાં મેલેરિઆના જંતુ દાખલ કરે છે. તેને ઝોળખવો તેની ખેસવાની રીત નેવી નોંધ એ. તે ચાર પગ ઉપર બેસી આગલા બે પગ પહોળા રાખે છે. તેના માથાપર વાળ ઓછા હોય છે. ઇર્ષામાંથી મચ્છર ૮ કે ૧૦ દિવસમાં થાય છે અને તેનું આયુષ્ય ૧૨, ૧૫ આઠવાડીઆનું છે. નર જાડ-પાન, ફળનો રસ ચૂસે છે ને માદા માણસને ઈંડડી મેલેરિઆનો ફેલાવો કરે છે. ને આ મચ્છર ન હોય તો મેલેરિઆ થાય નહિ.

૩૭. આ માટે નીચેના ઉપાય લેવા નોંધ એ:—

(૧) ખાઓથીથી ભરી દેવાં નોંધ એ;

(૨) પાણીમાં માછલી ઉછેરવી નોંધ એ જેથી તે મચ્છરનાં ઇર્ષા તથા કીડાનો નાશ કરે;

(૩) પાણી ભરાઈ રહેતું હોય ત્યાં ધાસતેલ નાખવાંથી (આઠવાડીઆ-મા એક કે બે વાર) મચ્છરનો નાશ થાય છે;

(૪) મચ્છરદાનીનો ઉપયોગ કરવો. સુક્ષિપ્તસ, ધાસતેલ એવું તેજ ચૂત્તાં પહેલાં ઝોળવું;

(૫) ગંધકની કે છાણાંની ઘુણી કરવી, તેથી મચ્છરનો નાશ થશે;

(૬) જરૂર પડતાં કોઈદિનનો ઉપયોગ કરવો. આઠવાડીઆમાં બે દિવસ રોજની ચાર પાંચ ગોળા લેવી. (બે ગ્રેનની એટલે એક રતીની એક ગોળા.)

૩૮. ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ઉપાય ન કરવામાં આવે, તો પેટમાં એક-સરખી રીતે લોહીનાં જંતુ વધે છે. તે લોહીના કણમાં રહે છે. ને વધતાં લોહીના ખીખ કણમાં પ્રસરે છે. જરોગને આ જંતુ બહાર કાઢવામાં મહેનત પડે છે અને તે દુષ્ટ છે. આવી જરોગવાળો માણસ મેલેરિયાના જંતુનો ખમતો છે. તેણે મચ્છરદાનીમાં સુવું જ નેઈએ.

૩૯. ગામડાંના રોગનું મુખ્ય કારણ માખી અને મચ્છર છે. તે ઉપરાંત આંચડ, પ્લેગ ફેલાવે છે. આ રોગ ઉદરને લાગુ પડે છે. તે ઉદર ભરી જતાં તેના શરીર પરના આંચડ ખીખ ઉદરને કરડે છે અને ઉદરમાં રોગ ફેલાતાં ટપોટપ ભરે છે. ઉદર ઓછા થતાં આ આંચડ માણસને કરડે છે અને તેના શરીરમાં પ્લેગનાં જંતુ દાખલ કરે છે અને આથી ગામેગામ રોગ ફેલાય છે. પ્લેગ મૂળ ઉદરનો રોગ છે, એટલે તેનો પહેલો ઉપાય ઉદરનો નાશ કરવાનો છે. ખીખે પ્લેગવાળા સ્થાનથી દૂર જવાનો છે અને ત્રીજો પ્લેગની રસી મુકાવવાનો છે. આ ત્રણે ઉપાયોનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવા ખબરદારી રાખવી નેઈએ.

લાગ પાંચમે—બાળક લાગ

૪૦. ગામડાંના જુદા જુદા રોગ, તેના કારણ અને ઉપાય, તે સંબંધી જ્ઞાન લોકોને આપવું નેઈએ. તે પ્રમાણે નાનાં બાળક અને બાળકીઓની બ્રહ્મણ લેવા સંબંધી માહિતી આપવી નેઈએ. ગામડાંમાં દારિદ્ર્ય, અજ્ઞાન અને અસ્વચ્છતાને લીધે ઘણી સ્ત્રીઓ અને છોકરાં નાનપણમાં મરણ પામે છે, એટલે આં સંબંધી યોગ્ય સગજ ગામડાંના લોકને આપવી નેઈએ.

૪૧. બાળકને જન્મ આપવો એ જીવનનું ધણું મહત્વનું, પવિત્ર અને કલ્યાણકારી કામ છે. તે બાળક સ્વચ્છ, સુંદર અને નિરોગી થાય તેવી દરેકને ધન્ય હોવી નેઈએ.

માથાપ નિરોગી હોય તો તેમનાં છોકરાં નિરોગી થાય. તે માટે માથાપે પોતાની તબિયત સાચવવી નેઈએ અને જેઓ અશક્ત, નિર્બળ અને રોગી હોય તેઓ સતત ઉત્પન્ન ન કરે તે માટે ઉપાય યોજવા નેઈએ.

૪૨. બાળજન્મ થવાના પ્રસંગને માથાપે શુભ અવસર ગણવો નેઈએ; એટલે જેમ લગ્નપ્રસંગે ઘર સાફ કરી, ઘોળાવી રંગાવવામાં આવે છે તેવી રીતે સુવાવડનો ખંડ સાફ કરી ઘોળાવી નાખવો નેઈએ. તેને બદલે ગંદો અંધારો ખંડ રાખવામાં આવે તો તેથી અનેક રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. બધાં બાળકો જંથ રાખવામાં આવે છે અને સુવાવડી બાઈ મોટે માથે મોટે છે એટલે તેને એકબી હવા ખીખકુલ મળતી નથી.

યશે. ફક્ત લખતાં વાંચતાં, આપણું જોડેજોડેથી નથી. આખી જિંદગી બધે પ્રસંગે અને અડચણ વખતે શિક્ષણનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ અને આયુષ્ય સુખમાં ગાળતાં આપણું જોઈએ. ગામડાના રહેનારને ખેતી સંબંધી બધી માહિતી શિક્ષણમાંથી મળવી જોઈએ. લખવું, વાંચવું, હંરતઉઘોગ, લુહારકામ, સુતારકામ, ધરે અને ખેતરની કામચલાઉ મેશમત, ખેતી, પોક, બી, ખાતર અને આરોગ્ય સંબંધી માહિતી શાળાના શિક્ષણમાં હોવી જોઈએ. એવી જાતની સુધારો શાળામાં થવો જોઈએ.

૪૮. કેળવણી અને આર્થિક સ્થિતિ સુધરે એટલે ગ્રામસુધારણા થઈ સમજવી. જનકુળ કાનસના દેખાવ સાથે આ વિષય સંબંધી લાપણુ આપવાથી બાળકોના મન ઉપર તે સારી રીતે ઠસશે અને તેઓ તે વિસરી જશે નહિ. એટલે ગ્રામસુધારણામાં આ જાતનાં લાપણુનો ધણો ઉપયોગ છે. આવાં સચિત્ર વ્યાખ્યાનોથી અને સચિત્ર શિક્ષણપદ્ધતિથી ગામડાના લોકોને કાયદો, માપ, એવી આશા રાખી, આજે આપેલી માહિતી સર્વે લક્ષમાં લેશે અને બતાવેલે માર્ગે તમારી પોતાની, તમારા કુટુંબની ગામની, દેશની સુધારણા માટે બળતો પ્રયત્ન કરશે અને પરમેશ્વર તમને યશ આપે એવી ઉમેદ ધારી હું તમારી બધાની રજા લઉં છું.*

પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજ, ... હુલાલ કેશવલાલ અમીન
અમદાવાદ.

નોંધ—રા. રા. બી. એસ. તોરે મુંબઈ હવાકાના રે. ઇન્સ્પેક્ટર ફોર વિઝ્યુઅલ ઇન્સ્ટ્રક્શનના હોદ્દા ઉપર છે. તેમણે તા' ૨-૩-૩૫ ને રોજ પ્રે. રા. ટ્રે. કોલેજમાં ગ્રામ સુધારણા ઉપર ભાષણ આપેલું તે ઉપરાંત તેમણે મરાઠીમાં તે વિષય ઉપર ચોપાનીડ લખેલું છે. તે બેનો સારાંસ ઉપરના લેખમાં આપવામાં આવ્યો છે.

ગામડાંઓમાં શિક્ષકો આ બાબતમાં ધણું કરી શકે તેમ છે. વિદ્યાર્થીઓની મારફતે આ સચનાઓ ઘેર ઘેર ફેલાવી શકે એટલુંજ નહિ, પરંતુ નવરાશના વખતે જાતે કેટલુંક કામ કરીને તેમજ લોકોની કુરસદના વખતનો લાભ લઈને તેમના સમાગમમાં આવીને આ સંબંધી માહિતી તેમને આપી કેટલાક સેવાઓની ગામમાંથી ઉભા કરી શકે અને તેમના દ્વારા પ્રગતી સેવા બજાવી શકે અને તેમની ઉત્તિમાં ફાળો આપી શકે કે જેથી શિક્ષક તરફ જે અભાવ નજરે પડતો હશે તે પણ દૂર થશે, તેમજ શિક્ષક પણ નવાં જાત ત્યાં પોતાની જિંદગી સુખપૂર્વક ગાળી શકશે.

આરોગ્ય વિષે અગત્યના નિયમો

ખોરાક:—જો કોઈપણ મનુષ્ય તંદુરસ્ત રહેવા તથા દીર્ઘાયુ થવા ઇચ્છે તો હોય તો તેણે ખોરાકની ખાતરીમાં નીચે જણાવેલા નિયમો પાળવા તે ખાસ આવશ્યક છે. આ ખાતરી બાળકોને શરૂઆતથી દેવ પાડવાની જરૂર છે, તેમજ બાળકોનાં મામાપોએ કેટલાંક સંજોગો બાળકોથી દૂર રાખવા લક્ષ આપવું જોઈએ.

૧. માણસ જ્યારે થાક્યો હોય ત્યારે તેણે ખોરાક ખાવો જોઈએ નહિ;

૨. જ્યારે મન આવેશમાં હોય કે ચિંતાગ્રસ્ત હોય ત્યારે ખોરાક ન લેવો;

૩. કાર્યો કરતાં માણસનું મન જોયેન ચતુ હોય ત્યારે ખોરાક ન લેવો;

૪. કડકડતી ભૂખ લાગી હોય ત્યારે જે ખોરાક લેવામાં આવે તેમાં મેતાહારી રહેવું;

૫. માણસે દિવસમાં અમુક વખત ખાવું તે કંઈ આવશ્યક નથી;

૬. જ્યારે બાળકને ખાવાની ઇચ્છા ન હોય ત્યારે તેના પર ખાવા માટે જોરજુલમ ન કરવો (સામાન્ય રીતે આંબો લુકમ કરવાની દેવ ધરણાંમાં હોય છે. ખાસ કરીને બાળકની માંદગી વખતે તેઓ એવી માન્યતા ધરાવે છે કે બાળક જો ખોરાક લેશે નહિ તો જીવી શકશે નહિ. પણ ખોરાક (થોડો વખત કે થોડા દિવસ) ન લેવાથી મરી જવાય તે માન્યતા બૂઝવેલી છે;

૭. બાળક આવેશમાં આવે તેના પ્રસંગો ન લાવવા;

૮. જન્મતી વખતે કે તે પહેલાં બાળકને કપડો આપવો તે તંદુરસ્તીને નુકસાનકર્તા નીવડે છે. તેને તે પ્રસંગે પુરતો આરામ મળે તે ખાસ લક્ષમાં રાખવું.

જુરની પસંદગી:—આધુનિક સમયમાં માણસ સગવડ કરનાં કેપાવ પર વધારે મોહ પામે છે ને તેના પરિણામરૂપ જૂર (પગરખું) પણ ઘણાજ જુદા જુદા આકારનાં થયાં છે. કેટલાક જ્યારે ઉંચી એડી પસંદ કરે છે તો કેટલાક બહુજ સાંકડા પસંદ કરે છે. આ કારણોને લઈને પગના આકારમાં ઘણો ફેરફાર થઈ જાય છે. જૂર પગના રક્ષણને માટે છે, પણ અમુકજ આકાર ને તેથી ઉપજતાં ખરાબ પરિણામ, ખાસ કરીને પગના કુદરતી આકારમાં ફેરફાર થાય તે માણસના દૈનિકજીવનની બહાર જવું ન જોઈએ.

સામાન્ય રીતે ભોતી-પુટના ચાર પ્રકાર હોઈ શકે: (૧) પહોળા (બોડ); (૨) સોફ્ટા ને અણીદાર, અને બીજી બે બંનત હોય. જણાવેલ બે ભતની વચ્ચેના.

પહેલી ભતના ખૂટ બહેરનારના પગનો આધાર ભોતી, વજન શરીરનું, જે ભાગ પર ટકી રહે છે તે ભાગ આગળી જતો રહેલો, બેવામાં આવે છે. હિસા રહેવાની સ્થિતિ તેમજ પગની શક્તિ પણ નમણી થાય છે. પગની વળવાની શક્તિ પણ નરમ થતી જાય છે. પગનાં તળીયાંની કમાન મેષ્ટુ નીચી હોય છે. પણ જ્યારે બહુજ સાંકડા બહેરવામાં આવે ત્યારે ખાસ કરીને અંગુઠા પગની બહાર નીકળી આવેલા; અને ધુટણ અંદરની બાજુ ઘુસી ગએલા; માલમ પડે છે. ઉપર જણાવેલા દોષોનો વિચાર કરતાં પહોળાં અને સધારણુ એડીના તેમજ પગ પગે તેની સાથે તે પણ સહેલાઈથી વળે તેવા પસંદ કરવા તે લાભદાયી નીવડશે.

એમ, એમ, પરીખ

પહેલા સુપરવાઈઝર ડિ. લો. જો. અમદાવાદ

સહેલી સટ ને ચમત્કારી દવાઓ

પ્રાસ્તાવિક

પ્રકરણ પહેલું

આ મથાળાવાળા લેખમાળાદ્વારા સામાન્યમાં સામાન્ય માણસો બનાવી શકે ને સહેલાઈથી ઉપયોગમાં લઈ શકે એવી દવાઓ તથા દરદેનાં સામાન્ય વર્ણન આપવામાં આવશે. વ્યાધિઓ શરીરમાં થતા હોવાથી શરીરની રચના ને ક્રિયાઓ વિશે તથા તેને નૈસર્ગિક રીતે દુરસ્ત કરવી રીતે સખી શકાય તે વિશે પણ કેટલીક માહિતી આ લેખમાળાની શરૂઆતમાં જ આપવામાં આવશે.

વળી આ લેખમાળા ખાસ કરીને ગામડાંને, દષ્ટિસમક્ષ રાખીને લખવામાં આવી છે. ભારતની સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર ગામડાં છે, પરંતુ તેમના તરફ તો આજે કેવળ દુર્લક્ષ્ય કરવામાં આવ્યું છે. નરી કુદરતની વચ્ચે વિરાજિત મૂલ્યોનાં ગામડાં વનસ્પતિઓથી ભરપૂર હોય છે. શહેરોમાં પણ ગામડાંમાંથી વનસ્પતિઓ આવે છે અને ભારતવર્ષની વનસ્પતિઓ પરદેશ પણ ચઢે છે, પરંતુ સામાન્ય જ્ઞાનને અભાવે એજ વનસ્પતિઓનો ઉપયોગ આમવાસીઓ બહુજ ઓછો કરે છે. એજ વનસ્પતિઓની દવાઓ શહેરમાં

તૈયાર થાય છે, પછી સીસીઓમાં પુરાય છે અને વિવિધ સ્વાંગમાં સજ્જ થઈ જતાં બહુ જ મોંઘી પડે છે. વળી તોજી = વનસ્પતિઓની, તોથે તો બનાવેલી દવાઓ ભાગ્યે જ હરિદ્રાઈ કરી શકે.

પણ દવાઓ કરતાં વિશેષ અગત્ય તો આપણને આપણા શરીર વિશે છે. બહુલાઓને જ એ વિશે સૂચ્યો જોવાનું હોય છે ત્યાં અલણેની શી વાત કરવી ! રોજના સામાન્ય આચારવિચારો વિશે તથા કુદરતનાં તંદન સાધારણ કાનૂનો વિશે પણ અસહ્ય અગત્ય જ પ્રેસરી રહેલું છે. દવાઓ આપીને રોગ મટાડવા કરતાં આ અગત્યનો નાશ કરવો એ દરેક ચિદ્વિત્સકનો સૌથી પ્રથમ ને પવિત્ર ધર્મ છે. સુદૃઢ શરીર અને મજબૂત મન એ તો આખા સપ્ટની દોહત છે. શરીર એ તો આત્માનું મંદિર છે. શરીર, મન, બુદ્ધિ ને આત્મા, પુષ્ટ, સશક્ત, અવિકારિ ને પવિત્ર હોય તો માનવ કેટલો ઉત્તમ બને ! બધા જ માનવો એ આદર્શ સેવે તો માનવજાતિ ઉત્તમિને શિખરે જ પહોંચી હોય !

સંપૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય જાળવી રાખવા માટે માત્ર દવાઓ પર આધાર રાખવો એ તો કેવળ પાંગળાપણું જ સૂચવે છે. દવાઓ તો તત્કાળ પુરતીજ અને મદદરૂપ જ ગણાવી જોઈએ. આપણે જે મેંજવવાનું છે તે તો કુદરતમાંથી મેળવવાનું છે. આપણું શરીર પણ સમસ્ત પ્રકૃતિનું એક અંગ છે એ વાત કદી ન ભુલાવી જોઈએ, અને એમ હોવાથી પ્રકૃતિની આસર સતત આપણા ઉપર ચર્ચ રહી છે. પ્રકૃતિ આપણને રોગરહિત રાખવા માટે સતત પ્રયત્ન કરી રહી છે. તેમજ આપણા શરીરની શક્તિઓ પણ નિરંતર એને માટે પ્રયત્નશીલ રહ્યા કરે છે; પરંતુ આપણે આપણે વાટેજ રોગી થઈએ છીએ. એ રોગમાંથી મુક્ત થવા માટે પણ પ્રાણી, તેજ, પૃથ્વી વગેરે મહાબૂતોની સંમિજ પૂર્વક મદદ લેઈએ તો કૃત્રિમ દવાઓની બહુ ઓછી જરૂર રહે છે.

ગામડાંઓમાં સામાન્યપણે અને શહેરોમાં ઓછા પ્રમાણમાં ખોટા વહેમો આપણા દુઃખનું કારણ યઈ પડે છે. માનસિક કે શારીરિક વિકારોનું નિદાન કરતાં જ્યારે અગત્ય માંજ સારી જાય છે ત્યારે તે કોઈ અસામાન્ય મેલી કે ચોખ્ખી શક્તિ-ભૂતજ કે દેવદેવીને લીધે થયું છે એમ માની બેસે છે અને જરૂરી ઉપાયોજ કરતાં એવા વહેમના પ્રયોગો કરવામાં સગમ, ધન, તંદુરસ્તી અને જીવનનો જોગ આપે છે. ગામડાંની સેવા કરનાર માણસે, અથવા તો ગામડાંમાં વસતા કોઈ પણ સંમંજ માણસે વહેલામાં વહેલી તકે ગામડાંમાંથી આ વહેમોને તો હાંકી કાઢવાનું જોઈએ.

અસ્વચ્છતા-શરીરની તેમજ બહારની, રોગોને ઉત્પન્ન થવાનાં ને વધવામાં ખૂબ જ મદદ કરે છે. શરીર અંદરથી તેમજ બહારથી, મેલુંધેલું હોય, તો રોગો થયા વગર ન જ રહે. તેમજ ઘર, શરીરો, ભાગોળો ને વાડાઓ જુના સૂચાપૂજાથી ગંધાતા ને સડતા હોય તો ભયંકર - મહા-મારીઓ—(એપિડેમિક્સ-વાયર) ઝપાટાગંધ ફાટી નીકળે. શહેરમાં થું કે મામડાંમાં કું, આપણા રોગોનું એક પ્રધાન કારણ આપણો બહાર ને અંદર મંદવાડ જ છે.

ગામડાંઓમાં પણ તાકાતની દવાઓ, ને અશીલુવાળા બાળાગોળાઓ તથા નેપાળાની રેચની ગોળાઓ ખેસી ગઈ છે અને લોકોને ધણીવાર, એવી દવાઓ લેવાથી ફાયદો ને બદલો નુકસાન થાય છે. શરીર વિષે સામાન્ય રીતજ હોય અને દવાઓની નિર્દોષતા સંદોષતા વિષે દરેક માણસ થોડું-ધણું જાણ્યો હોય તો આવી ખોટી વસ્તુઓથી બચી શકે. દવાઓની ખોટી જાહેરાતો કરી ખોટી રીતે લોકોને છેતરવાના ઉપાયો યોગરદમ થઈ રહ્યા છે. તેમાંએ તાકાતની, ને ધાતુપુષ્ટિની દવાઓએ તો લોકોને ગાંઝ ક્યાં છે એમ કંઈએ તો ચાલે. ધાતુ થું છે, કેવી રીતે બને છે, એ એકી થઈ હોય તો તેને ફરીથી કેવી રીતે ભરી શકાય, એ વિષે આપણા સાધારણ સમાજ સાવ અજાન હોવાથી વીર્યનો નાશ કરનારી દવાઓની જાહેર-ખબરથી અંતર્ગત જઈ તેની પાછળ પડે છે; અને ગામડાં પણ તેનાથી બચી ગયાં નથી.

સર્વસાધારણ લંદુરરતીનો વિચાર કરતી વખતે સમાજમાં એવની માફક ફેલાઈ રહેલી જાતીય વિકૃતિ તરફ આંખ મિચામણાં કરે જરા પણ ચાલે એમ નથી. આપણા ગરીબ સમાજના પ્રાણ એ એક શક્તિની માફક ચૂસી રહી છે અને દિવસે દિવસે શારીરિક ને માનસિક વિકૃતિઓથી ભરેલી પ્રજા ઉત્પન્ન થતી જાય છે. બાળકને નાનપણથીજ આ વિષયમાં જ્ઞાન આપવું જોઈએ, તેમજ માન્યપો અને શિક્ષકોએ ખોટી શરમતે ફેંકી દઈ બાળકને યોગ્ય દિશાએ વાળવું જોઈએ. જ્યાંસુધી આ પ્રશ્નો વિષે આપણે સજાજ રહી કાર્ય નહિ કરીએ ત્યાંસુધી પ્રજાશરીર દિવસે દિવસે ધસાતુંજ જવાનું. દવાઓ કે બીજા ઉપાયો કંઈ જ નહિ કરી શકે.

વ્યસનો પણ રોગ ઉત્પન્ન કરવામાં ને શરીરની રોગવિરોધક શક્તિને હરી લેવામાં નાતોસૂતો ભાગ નથી ભજવતાં. દારૂ, તાડી તો નુકસાનકારક છે જ; પરંતુ ખીડી, અશીલુ, ગાંજો, ચડસ, પાન, સોપારી, અને આ પણ વસાઓછા પ્રમાણમાં નુકસાનકારક છેજ. ગામડાંના સર્વ

સામાન્ય-વર્ગમાં ખીટી અને ચાં લગભગ-વ્યસન નથી ગણતાં એમ કહીએ તો-ત્યાલે, પંચુ એ એક વ્યસન છે. અને નુકસાનકારક છે. ખીટી એરી ને નુકસાનકારક તથા ખર્ચાળ વસ્તુ છે. એ વસ્તુ આંપણા લોકો સમજતા થઈ જાય તો-કેવું-સારું! હોંકણી સૂંઘવી એ પંચુ કેવી ગંદી ને જેદદી દેવ છે!-કુકાર્માં-મોટાં-કે નાનાં વધારે નુકસાનકારક-કે-થોડાં નુકસાનકારક-માદક કે અમાદક વ્યસનો ત્યાજ્યજ ગણવાં જોઈએ.

આમ રોગને અટકાવવાનું, ઉત્પન્ન થયો હોય તો તેને દૂરતી રીતે જ મટાડી દેવાનું અને જરૂર પડે મર્વ સામાન્ય દવાઓનો ઉપયોગ કરી સેવાનું સામાન્ય જ્ઞાન દરકને-હોવું જોઈએ. આ લેખમાળા એ ઉદ્દેશથી લખવામાં આવી છે. અર્થે આશા છે કે ખાસ કરીને શિક્ષક સમાજ એનો ખૂબ ઉપયોગ કરી ખીજઓને લાભ પહોંચાડવામાં મદદરૂપ થઈ પડશે.

વૈદ્ય શિવશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ

ભૂમિતિ શિક્ષણ-નીચલાં પ્રાથમિક ધોરણો માટે

[ગતિક પૃષ્ઠ ૨૨૦ થી આશુ]

ધોરણ ૨ જી

સાધનો-ઉપયોગ:-

આ ધોરણમાં ભૂમિતિનાં સાધનનો ઉપયોગ શરૂ થાય છે. તે સાધનનો ઉપયોગ કરતા આવડે તે પહેલાં અંગ્રેજી આંકડા જોળખતાં બાળકને આવડવા જોઈએ. કુટપટી ઉપર ને આંકડા અનુક્રમે લખેલા છે, અને તે કુટલાક-શુદ્ધિગતી આંકડાને મળના છે, એટલે તે સહેલાઈથી સીખવી શકાય.

કુટપટી ઉપર બાર સુધી આંકડા લખેલા છે. તે આંકડા બાર ભાગ બતાવે છે તે પ્રથમ પૂછી દલાવવું. તે ભાગ બાળકને જતાવવાં. દરેક ભાગને ઈંચ દહે છે અને બાર ઈંચ મળીને એક ફુટ થાય છે. વર્ગ નાનો હોય તો દરેક બાળક પાસે, અને વર્ગ મોટો હોય તો-તો તેની બે, ત્રણ કે ચાર ચાર બાળકોની કુકડી જગતી દરેક કુકડી પાસે કાળા પાટીઆ ઉપર કુટ નેટલી લાંબી લીટી દોરવી તેના ઈંચ ઈંચ જેવડા બાર ભાગ પડાવવા. તેમાં દરેક વિદ્યાર્થીને કામ મળે તે જોવું જોઈએ.

સાધનોની પેટીમાંથી નાની પટી દલાવવી. તે અર્ધી-પટી છે. તેની અંદર ઈંચ ઈંચ જેવડા છ ભાગ પાડેલા છે. તે પટી વડે બાળક પાસે જુદા જુદા માપની લીટીઓ દોરાવવી અને મપાવવી. આ ધોરણમાં બાળકો-

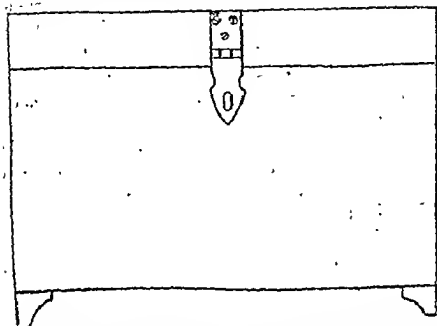
ને આણુપાણુના અપૂર્ણાક શીખવવાના છે; એટલે, બાળકોને પા. ઇ. ૫, અર્ધો ઇંચ, પોણો ઇંચ, સવા ઇંચ, એવી લંબાઈની લીટીઓ દોરતાં અને માપતાં શીખવી શકાય. કાળા પાટીઆ ઉપર જે કુટ જેવડી લાંબી લીટી દોરાવી તેના ઇંચ ઇંચ જેવડા ભાગ પડેલા દરેક ઇંચના વર્ગ ખાસે ચાર સરખા ભાગ પડાવવાથી આ કામ સહેલું થશે. એ પ્રમાણે ત્રણ ખુણાવાળાં જે ત્રિકોણ માપ (સિટરકવેર) કઢાવી તેની મદદથી જુદા જુદા માપની લીટીઓ દોરાવી તથા મપાવી શકાય.

આ ત્રિકોણ માપનો લીટી દોરવામાં ઉપયોગ થઈ શકે, પણ તેનો ખાસ ઉપયોગ બીજો છે. તેની મદદથી કાટખુણો તથા ચોરસ અને લંબચોરસ સહેલાઈથી દોરી શકાય છે. દરેક ત્રિકોણમાપમાં એક કાટખુણો છે; તેથી તેને કાટખુણ કે કાટખુણ માપ પણ કહે છે. તે કાટખુણાને એક ભુજ જે લીટી સાથે કાટખુણો બનાવવો હોય તેની સાથે આવે તેમ ગોઠવી બીજા ભુજને લીટી દોરવાના સાધન તરીકે વાપરવાથી કાટખુણો બનશે. લીટીના જે બિંદુ આગળ-કાટખુણો બનાવવો હોય તે બિંદુમાં દોરવાની લીટી મળે તેવી રીતે આ સાધન ગોઠવવું જોઈએ. ઘણીવાર સાધનના બિંદુ સુધી લીટી દોરતાં શક્યતું નથી. તે વખતે દોરાય તેટલી લીટી દોરી પછી તે લીટીને લંબાવી મેળવી લેવાથી યોગ્ય કાટખુણો બનાવી શકાય છે.

ચોરસ અને લંબચોરસ પદાર્થો ને પહોળાં ચીતરવા:—
ચોરસ દોરવામાં બાજુનું માપ આપેલું છે. બાજુની લંબાઈ જેવડી લીટી દોરાવવી. તે લીટીનાં બંને છેડે કાટખુણો બનાવે એવી આપેલી બાજુને જેટલી લાંબી લીટીઓના છેડા સાંધવાની લીટી દોરવી. ચોરસ બનશે. લંબચોરસ દોરવામાં લંબાઈ અને પહોળાઈનું માપ આપેલું હોય છે. લંબાઈ જેવડી લીટી દોરાવી તેને બંને છેડે પહોળાઈ જેવડી લીટીઓ કાટખુણો અને એવી રીતે દોરાવવી. તે લીટીઓનાં છેડા સાંધવાથી લંબચોરસ બનશે. લંબાઈને ગદલે પહેલી પહોળાઈ જેવડી લીટી દોરાવી પછી લંબાઈ જેવડી લીટીઓ દોરવી. છેડા સાંધવાથી પણ લંબચોરસ બને.

લંબચોરસ અને ચોરસ દોરવાનો મહાવરો થયો પછી ચોરસ, ચારી, ચાશુ, બગી જેવા લંબચોરસ પદાર્થના આકાર દોરતાં શીખવવાનું છે. દરેકને માટે માત્ર લંબચોરસ દોરવાથી કામ થયું ગણાય નહિ, પણ લંબચોરસ કે ચોરસ સાથે દોરવાના પદાર્થનું વિશિષ્ટ લક્ષણ ઉમેરવું જોઈએ. જે-વ્હનનાં અંકલાં પાના ૨૨૮ ના માંચમાં પેરમાદમાં પેટીના

આકાર કેવી રીતે બનાવવો તે બતાવ્યું છે. તેવી રીતે ઉભો લંબચોરસ

દોરાવી તેમાં સળીઆ બતાવવા માટે સરખે અંતરે ઉભી લીટીઓ દોરાવવાંથી ગળીતો આકાર બનાવાય. આમ જો લંબચોરસ પદાર્થનો આકાર દોરવાનો હોય તેના ખાસ અને વિશિષ્ટ લક્ષણ ચિત્રમાં આવવાં જોઈએ. એક જ ચિત્રને બારી પણ ગણી શકાય, બારણું પણ ગણી શકાય એમ ન થવું જોઈએ. પાટપુસ્તકમાં આપેલા ચિત્રો જોવાથી આ બાબત બરાબર સમજી શકાશે એક વાત ખાસ યાદ રાખવાની છે: જોટલો અને તેટલો સાધનોનો ઉપયોગ કરાવવો અને ચોક્કસાઈ ઉપર ખાસ લક્ષ આપવું.

આટલું આવડ્યા પછી જ્ઞાન અથવા નકશો દોરાવવાની સરખાવ કરવાની છે. તે માટે ચોરસ અને લંબચોરસ પદાર્થની લંબાઈ પહોળાઈનું અટકળથી માપ અને ખરું રાખ કાઢવાનો મહાવરો કરાવવાની જરૂર છે. વિદ્યાર્થી અટકળ કરી શકે તે માટે પહેલાં જુદી જુદી લાંબી વસ્તુનાં માપ પહેલાં લેવાવવાં જોઈએ; લંબાઈનો બીલકુલ ખ્યાલ આવ્યા વગર અટકળ કરતાં વગર વિચારે મમે તે માપ હાજર જવાળી વિદ્યાર્થી આપે.

મેળના મધ્યાગાનો જ્ઞાન દોરાવવા લંબાઈ પહોળાઈનું માપ લેવાની આવડતિ દોરાવી તેમાં ચિત્રકના જડીઆનું, ચોંપડીનું, હોદ્દરનું સ્થાન બતાવવા કહેવું. તે પ્રમાણે બોનનું ચિત્ર દોરાવી બોન ટાંગેલી વસ્તુનું સ્થાન બતાવ

વાય. વર્ગના ખંડની જમીનનો સ્થાન દોરવા લંબાઈ પહોળાઈનું માપ લઈ યોગ્ય લંબચોરસ (ચોરસ ખંડ હોય તો ચોરસ) દોરવાનો. પછી ગેઝેરીનું શિક્ષકના મેજનું, ખુરસીનું, તેમજ બીજી વસ્તુઓનું સ્થાન આપી શકાય. આકૃતિ રચના:—

આકૃતિ રચનામાં પહેલા ધોરણમાં દોરેલી આકૃતિનું પુનરાવર્તન કરી પછી કામ આગળ લેવું. સળસળતી એટલે કાગળ વાળાને. અથવા મણકા અને સળાઓ વડે જુદી જુદી આકૃતિઓ સહેલાઈથી ઉપભવી શકાય. પછી તેવી રચના સાધના વડે સ્કેટમાં કે કાગળ ઉપર દોરતાં શીખવાય. જુનાં મકાનનું, મંદિર કે મસ્જિદનું, કાપડની બતનું, ચોપડીના પુકાનું અવલોકન કરાવી દોરી શકાય તેવી ડિઝાઇન (આકૃતિ રચના) તરફ વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન ખેંચવું અને તે ઉપરથી આકૃતિ બનાવવા અને દોરવા તેમને પ્રેરણા આપી શકાય. આ રથને ફરી કહેવું જોઈએ કે બહુ ગુચ્છ વધુભરેલી આકૃતિની આશા રાખી શકાય નહિ, રાખવી જોઈએ નહિ અને દોરી ન શકાય તેવી તેમનાં ગળ ઉપરાંતની આકૃતિ બાળકો પાસે દોરાવવામાં મત્ત ન કરવો; કારણ કામ બરાબર ન થાય તો તેઓ નિરાશ થાય છે અને તેમને પોતાની શક્તિમાં અશ્રદ્ધા ઉપજે છે. વળી બાળકોએ દોરેલી સારી આકૃતિઓ વગર બતાવી, યોગ્ય પ્રયત્નને સુંધારી યોગ્ય દિશામાં વાળી કામમાં ઉત્સાહ લાવી શકાય.

ધોરણ ત્રીજું:—

બાળવર્ગમાં સાધનની (લંબચોરસ કે ચોરસ પુકાના કકડા) આસપાસ ખેન કે પેન્સિલ દેરી ચોરસ લંબચોરસ આકાર દોરતાં શીખવવામાં આવ્યું, પહેલા ધોરણમાં સળસળતી મદદથી અથવા સાદા દોરવાના સાધનની મદદથી તેવા આકાર દોરાવવામાં આવ્યા; બીજા ધોરણમાં દોરવા માટેનાં સાધનનો ઉપયોગ માપ સાથે શીખવવામાં આવ્યો. હવે આ ધોરણમાં તેવા આકાર દોરતાં પ્રમાણ બજાવતાં શીખવવાનું છે:—

સ્કેલ માપ:—

બુજાવતો ભૂમિતિ સાથે સંબંધ જોડવાથી આ કામ સહેલું થશે. બાળકો શીખી મયાં હોય તેવો નકશો લેવો, જે બાણીતાં રથના વસ્ત્રોનું અંતર મપાવવું, ખડું અંતર કહેવું અથવા બને તો બુજાવતોમાંથી તેમની પાસે શોધાવવું. કેટલાં અંતરને બદલે એક ઈંચ અંતર લીધું છે તે દર્શાવવું. પંજાબરા નકશામાં નીચે તે અંતર બણાવેલું હોય છે, તે પછી જુદાં જુદાં રથના વસ્ત્રો અંતર મપાવવું અને ખડું અંતર શોધાવવું.

ઉપર પ્રમાણે મહાવરો થયા પછી ચોરસ અને લંબચોરસ પદાય દોરતાં શીખવવાનું શરૂ કરવું. ધારો કે કાળા પાટીઆનો આકાર ચીતરવો છે. તેનું ખરું માપ બાજકો પાસે હોવાવું. ધારો કે પાટીક ચાર ફુટ લાંબુ અને ચાર ફુટ પહોળું છે. કુદરતી રીતે બાજકો એક ફુટને, બદલે એક ઇંચ દોરવાનું પસંદ કરશે. મથાળે કાળું પાટીક, લંબાવવું. તે નીચે 'એક ફુટને બદલે એક ઇંચ' એમ લખાવવું. નકશામાં લીટી, વડે અને અંતર બતાવેલું છે. તે પ્રમાણે પણ અંતર બતાવી શકાય. તે માટે આ બધાએ ચાર ઇંચ લીટી દોરાવી તેના ઇંચ એકા, બાગ કરાવી ૧ ફુટ, ૨ ફુટ, ૩ ફુટ, ૪ ફુટ એ પ્રમાણે લખાવવું બેઈ એ કારણ કે ૧ ફુટને બદલે ૧ ઇંચ અંતર લીધેલું છે.

એ પછી એ ચિત્ર ૨ ફુટને બદલે ૧ ઇંચ એ પ્રમાણે અંતર બેઈ દોરાવવું.

સેજના મથાળાની લંબાઈ પહોળાઈ માપવા દેલું. ધારો કે લંબાઈ ૩૬' અને પહોળાઈ ૧૬' છે. તે ૧' ને બદલે ૧" લેતાં કટલી કટલી લંબાઈ પહોળાઈ દોરવી પડશે તે પછી પછી ઉપર પ્રમાણે બધી ક્રિયાઓ કરાવવી. તે પછી બીજા ચોરસ અને લંબચોરસ પદાર્થોનાં ચિત્ર ચીતરાવવાં. કંપાસનો ઉપયોગ:—

કંપાસનો ઉપયોગ કરી વર્તુલ દોરતાં આ ધોરણમાં શીખવવાનું છે. કંપાસની આણી ઉપર આછો પણ મક્કમ (ખરો ન-ગમ્ય તે માટે) લાગે દર્ધ પેન્સિલની આણી લીટી દોરાય નેવી રીતે કાગળ ઉપર ફરે તે પ્રમાણે રાખી નાના ગોટા વર્તુલ દોરાવવા. પછી કંપાસની આણી અને પેન્સિલની આણી એ બંને સાધનારી લીટી દોરાવી મપાવવી. તે લીટીને ત્રિજ્યા કહે છે તે શીખવવું. પછી એકજ મથાળાનું લઈને અને ૧૦", ૧૨", ૧૪", ૧૬" એમ જુદી જુદી ત્રિજ્યા લઈને વર્તુલ દોરાવવાં. આ આકૃતિમાં બાજકોને રસ પડશે. શિક્ષકે શરૂઆતમાં કંપાસ વડે વર્તુલ દોરી બતાવવાં. કાળા પાટીઆ ઉપર પણ બાજકો પાસે વર્તુલ દોરાવવાં.

નળાકાર:—

બાજકો પાસે ચોરસ, લંબચોરસ અને વર્તુલાકાર કાગળના કકડા કપાવવા. તેનો મહાવરો થયા પછી ચોરસ અને લંબચોરસ કકડાની સામ-સામી બાજુ મેળાવવી અને કેવો આકાર થશે તે પૂછવું. આ પેન્સિલ વાપર્યા આકૃતિ જેવા આકારને આપણે નળાકાર કહીશું. નળાકારનો એવો આકાર છે. નળાકાર પદાર્થનું ચિત્ર દોરવા માટે તેની ઉચાઈ

અને પહોળાઈ મપાવવી, તેટલી ઉચાઈ પહોળાઈ નો લંબચોરસ (ઉચાઈ પહોળાઈ સરખી હોય તો ચોરસ) દોરાવવો. લંબચોરસની નીચેની લીટીની નીચે બે છેડાને અડીને સાંકડો અર્ધલંબચોળ દોરાવવો. ઉપરની લીટીની ઉપર અને નીચે તેવોજ અર્ધલંબચોળ દોરાવવો (એટલે ઉપર આખો લંબચોળ થશે). અને પહોળાઈની લીટીઓ કાઢી નાખતાં નખાકાર બની રહેશે.

ગોળ ટોપી મૂકવાનો ક્રમો બનાવવાની રીત નીચે લખનાં આ ચોરસની તે વાત ધુરી થશે.

પુકામાંથી ૩" અને ૪૨" ત્રિજ્યા દોર તેવા વર્તુલો જેવડો કકડા કાપી કાઢો. નાના કકડાની આસપાસ આવી શકે તેટલી લાંબી. અને ૪ ઇંચ પહોળી અને મોટા કકડાની આસપાસ આવી શકે તેટલી લાંબી એક ઇંચ પહોળી એવી બે પટ્ટીઓ તેજ પુકામાંથી કાપી કાઢો. આ પટ્ટીઓની પહોળાઈની સામસામી બાલુઓ સાંધી તેમને નાખકાર બનાવો. નાના કકડા સાથે આવી રીતે બનાવેલી મોટી પટ્ટી અને મોટા કકડા સાથે નાની પટ્ટી બન્ને કાગળો અને ગુંદર વડે બરાબર સાંધી દેવાથી લાંછણા સાથેનો ટોપીનો ક્રમો બની જશે. ઉપર આપેલા માપમાં નાની મોટી ટોપી પ્રમાણે ફેરફાર કરી શકાય. ગોળ નખાકાર નાની દાખડીઓ પણ આવી રીતે બનાવી શકાય.

પ્રે. શા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ.

ચંડુલાલ કેશવલાલ અમીન

શિક્ષકોને

ઉદાર વૃત્તિવાળા સદ્ગુણસ્વરૂપ તરફથી તમારી નિરાશાને ૩. ૫૦૦) ની ભેટ આપવામાં આવે તો તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરશો તે બંધુબનારી વીગતવાર યોજના ઘડી મોકલશે. રૂપીઆ તમામ પહેપૂરા ખર્ચાઈ જવા બેઈએ. મુખ્ય શિક્ષક તરીકે યોજના મોકલવાની છે. મદદનીશ શિક્ષક પણ યોજના મોકલી શકશે; પરંતુ તેણે પોતે મુખ્ય શિક્ષક હોય એમ સમજતે યોજના ઘડવાની છે. દરેકની યોજના સ્વતંત્ર રીતે ઘડાએલી હોવી બેઈએ. નિરાશના સંચાલક તરફથી જે બાબતની મદદ ગળતી હોય કે મળવાની હોય તે સંવાયની બાબતો માટેનીજ તે યોજનાઓ હોવી બેઈએ; એમાં દરેક શિક્ષક સમગ્ર શકે. શિક્ષકે પોતાનું સરનામું એક સાથે યોજનાની ત્રીજે આપવું બેઈએ. તંત્રી

ધોરણ ૪ થું

મંથન-ગણિત

-તદ્વશક્રિત ખીલવી વ્યાવહારિક જ્ઞાન આપવાનો.

હિતુ:—લંબચોરસ આકૃતિઓનું લેવફળ કાઢવું.

કુદ્ય:—કાળું પારીઢ, ચાક (માપનું સાધન)

ચોરસ તથા લંબચોરસના નમુનાઓ.

શિક્ષક:—નમદાસ ડર ગંગારામ બેશી

મ્યુ. કાળુપુર શાળા નં. ૬ અમદાવાદ

તા. ૯-૨-૧૯૩૫.

વખત:—૩૦ મિનિટ.

કા. પા. ની તોંધ

શિક્ષણ શેલી

પાઠના
મુદ્દાઅ વર્ગવ્યવસ્થા
પૂર્વ જ્ઞાનની
કસોટી

કાર્યોરંભે ફિલ કરાવી વર્ગ વ્યવસ્થિત કરીશ.

જોકે કુટના છંચ કેટલા ? કેટલા કુટનો વાર ?

ગ્રલક્ષ આકૃતિઓ બતાવી લંબાઈ પહેળાઈનો

ખ્યાલ આપીશ.

લંબચોરસ કાગળ આપી દરેક વિદ્યાર્થીને લંબાઈ

પહેળાઈ માપવા દલીશ.

(૧) આ કાગળની લંબાઈ કેટલી ?

(૨) આ કાગળની પહેળાઈ કેટલી ?

(૩) આ કાગળનો આકાર કયો છે ?

(૪) હાલ તમને દેખાતી લંબચોરસ વસ્તુનો

નામ આપો.

લંબાઈ ૧૫ ફુટ છે. ∴ લંબાઈના
ઝકમ ૧૫
પહોળાઈ ૧૦ ફુટ છે. ∴ પહોળાઈના
ઝકમ ૧૦
∴ ડોરફળની ઝકમ $૧૫ \times ૧૦ = ૧૫૦$
પણ ડોરફળનો ઝકમ ૧ ચો.
ફુ. ની બરાબર છે.
∴ ઓરડાનું ડોરફળ = ૧૫૦ ચો.
ફુ. થાય.
ફુ.માં ઓરડાનું ડોરફળ = ૧ ચો.
ફુ. $\times ૧૫ \times ૧૦ = ૧૫૦$ ચો. ફુ.

ઉપરનો દાખલો શીખવ્યા પછી બીજો દાખલો
લખાવીને ગણવા કહીશ.
૧ બાગ ૩૦ ફુ. લાંબો ને ૧૫ ફુ. પહોળો છે,
તો તેની સપાટીનું ડોરફળ યું ?
દાખલો તપાસી ખોટાવાળાને પ્રશ્નોદ્વારા ગણાવીશ.
ફેવી આકૃતિનું ડોરફળ કાઢતાં શીખ્યા, લંબ-
ચોરસનું ડોરફળ શી રીતે કઢાય ?
ચો. ફુ. એટલે યું ? ચો. વાર એટલે યું ?
ચો. ૪૫ એટલે યું ? એવા પ્રશ્નો પૂછી સમ-
જાનુબાગ પાઠ પૂર્ણ કરીશ.

દાખલો લખાવવો.

૩
પુનરાવર્તન
સાક્ષ્ય

“બાળ કુસુમડા”

(કુમરી)

પ્રભુને પ્યારા બાળ કુસુમડા !
 સાર જીવનના બાળ કુસુમડા !
 માતૃપિતાના દીન બહલાવે,
 મનમ દિરમા લ્યોત પ્રગળે,
 હૃદય હમળે બાળ કુસુમડા—પ્રભુને.
 માતૃપિતાને અંત હૈંડી,
 વહતી સરિતા રમતી રૂડી,
 દિવ્ય બનાવે - બાળ કુસુમડા—પ્રભુને.
 એને હારયે કુવડા ખરેતા,
 નયને એને મોતી ઝરતા,
 ફેરે - શોભે - બાળ કુસુમડા—પ્રભુને,
 વેરીને, કદાં જોઈ ખાલે છે !
 આંખે નિહાળી કદીય વીલે છે !
 બેઠે રહિત છે - બાળ કુસુમડા—પ્રભુને !
 પ્રેમે દીધુ કદી ન લેતા !
 વણુ દીધુ હદ કરી કરી લેતા !
 મન મોજના - બાળ કુસુમડા—પ્રભુને,
 એ કિલકરે ધગને ગળવે,
 આમળનોમા , ભાવે જગવે,
 ધગ ધગ હોતે-બાળ કુસુમડા—પ્રભુને
 દુલવો શદને, દુલવો જગડને,
 દુલવો લોભી, વજ્રહૃદયને,
 કો ન દુભવતે—બાળ કુસુમડા—પ્રભુને.
 એને પોષે, એને પૂતે,
 એને અર્પે, એને અર્પે,
 જીવનના ધન - બાળ કુસુમડા—પ્રભુને

બાહી-ફણીને તીરે }
 વમતપ ચમી }

અંબાગંઠર હરિશંકર દિવેદી

શિક્ષકને સહુપ્રદેશ

ગોઝલ

અયે શિક્ષક, અયે શિક્ષક, યેની તું બાલનો પેલક;
 સુવિદ્યા દાન બક્ષયજે, સકળ કરજો આદા કરજો. ૧
 પ્રીતિ પરમાર્થમાં રાખી, વૃત્તિ ધનથી પરી રાખી;
 શિશુ સત્પંથ દોરવજે, સકળ કરજો આદા કરજો. ૨
 સ્વદેશોદ્ધાર કરવાની, સદા સ્વાતંત્ર્ય પરવાની;
 શિશુ ઉરભિ ઉદ્ભવજે, સકળ કરજો આદા કરજો. ૩
 અમોલા રતન શૈશવ છે, અહો એ કેવલુલ્લસ છે;
 દૃઢ શુભ માન કેળવજે, સકળ કરજો આદા કરજો. ૪
 અપેક્ષા ધન કમાવાની, વિહારી સુખ જમાવાની;
 હૃદય નવ લાવના ધરજે, સકળ કરજો આદા કરજો. ૫
 કરે જન કોઈ આવગણના, હૃદયમાં હોય પ્રાપ્તિ ના;
 તારી એટ દાદિ છે, સકળ કરજો આદા કરજો. ૬
 જયશુભલાલ માનસકર ત્રિવેદી, સરધાર (કાઠિયાવાડ)

રૌપ્યમહોત્સવ પ્રસંગે

જંબુસર ગુજરાતી કન્યાશાળાની બાળાઓએ ગાયેલો ગરબો

રાગ-ખમ્મા વીરાત નાહ વારણે રે લોલ —

આજે આનંદ લઈ અમ ઉરા રે લોલ,
 મલકે, છલકે, અતિ ઉમંગ્ય જો; આજે આનંદ...

આજે પચીસી મહારાજની રે લોલ,
 રનેહલરી સુરીતે ઉજવાય જો; આજે આનંદ...

સાથીઆ સગવો શુભ આંગણે રે લોલ,
 મોતીડાં વેરાવો ભલી લાત જો; આજે આનંદ...

રનેહનાં સિયાવો રૂઝ સિયનો રે લોલ,
 અવનવા ઉલ્લાસના સમાય જો; આજે આનંદ...

તરિયાં તોરણ બધાવો આરણે રે લોલ,
 વાજિત્રોના નાહ ગધુર યાય જો; આજે આનંદ...

મંગલ શુભ મર્પ આ પચીસમું રે લોલ,
 પ્રેમની વર્ગવૃદ્ધિ યાય જો; આજે આનંદ...

હરો આશિષ હોડા અંતરે રે લોલ,
 જય જય જય જયે જયે ગવાય જો; આજે આનંદ...

મંગલાગૌરી સાકરલાલ-હે. મિ. શુ. કન્યાશાળા, જંબુસર.

મુંબઈ ઇલાકાની ઉચ્ચ શાળાઓ માટે મંજૂર થયેલાં પુસ્તકોની યાદી ૨૭૯ :

પુસ્તકોનું નામ	અર્થદર્શનું નામ	પ્રગટકર્તા કે લેખક સેવરનું નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	સા માટે મંજૂરી આપવામાં આવેલી તારીખ
૧. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૧ (સને ૧૯૩૨ની પહેલી આગસ્ટ)	મીસ્ત્રી રોમદ મસ્તાફ અલીખાન	મસ્તાફ અલીખાન	૦-૬-૬	પ્રાથમિક શ્રેણીમાં વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષકોની લાયજરી માટે.
૨. ભાગ ૨	"	"	૦-૧૦-૩	"
૩. ભાગ ૩ (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૧૦-૬	"
૪. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૪ (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આગસ્ટ)	અબ્દુલ મન્નન-તરકી-એ-ઉર્દુ, આરંગાબાદ.	અબ્દુલ મન્નન-તરકી-એ-ઉર્દુ, આરંગાબાદ.	૦-૧૧-૩	"
૫. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૫ (સને ૧૯૩૫ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૨-૦	પ્રાથમિક શ્રેણીમાં વિદ્યાર્થીઓને લાયજરી માટે.
૬. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૬ (સને ૧૯૩૬ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૪-૦	"
૭. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૭ (સને ૧૯૩૭ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૪-૦	"
૮. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૮ (સને ૧૯૩૮ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૪-૦	"
૯. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૯ (સને ૧૯૩૯ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૪-૦	"
૧૦. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૧૦ (સને ૧૯૪૦ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૪-૦	"
૧૧. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૧૧ (સને ૧૯૪૧ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૪-૦	"
૧૨. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૧૨ (સને ૧૯૪૨ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૪-૦	"
૧૩. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૧૩ (સને ૧૯૪૩ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૪-૦	"
૧૪. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૧૪ (સને ૧૯૪૪ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૪-૦	"
૧૫. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૧૫ (સને ૧૯૪૫ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૪-૦	"
૧૬. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૧૬ (સને ૧૯૪૬ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૪-૦	"
૧૭. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૧૭ (સને ૧૯૪૭ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૪-૦	"
૧૮. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૧૮ (સને ૧૯૪૮ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૪-૦	"
૧૯. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૧૯ (સને ૧૯૪૯ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૪-૦	"
૨૦. પીઆબાન-ઉર્દુ ભાગ ૨૦ (સને ૧૯૫૦ની પહેલી આગસ્ટ)	"	"	૦-૪-૦	"

૨૨	જદીદ જ્યોત્સના-એ-અશીઆ-યુ-શી આબુલ્લેહ રહેમાન, મુરીદ-એ-અબ્દુલ્લેહ એસ, વાહીર. ૩-૨૭	૦-૧૦-૦	પ્રાથમિક રફ્ફોમાં બગોળના વિષયમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨૩	અફતાબ-એ-અવધ (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ) એમ. એ. ૦-૫-૦	૦-૫-૦	પ્રાથમિક રફ્ફોમાં વિદ્યાર્થીની દાખલેરી તરીકે,
૨૪	દિલ્લયરખ તરીખ-એ-હિદ (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ) લાહોર. ૦-૧-૦	૦-૧-૦	પ્રાથમિક રફ્ફોમાં ઇતિહાસના વિષયમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨૫	ભાગ ૨ (સને ૧૯૩૪ની બીજી આવૃત્તિ) ૦-૧૫-૦	૦-૧૫-૦	"
૨૬	ઉરમાનીઆ કામ્મદા (પહેલી બહોલા આનમ આવૃત્તિ) ૦-૨-૦	૦-૨-૦	કુશાનના, વર્ગીમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨૭	અરશામુદ-અશીઆ-આન-નેફ્ફેલ લેસન્સ ધો. ૪ (પહેલી આવૃત્તિ) ૦-૮-૦	૦-૮-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક રફ્ફો અને ફ્રેન્ચ પ્રિન્સિપલ્સનોમાં શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓની લાયકેરી માટે.
૨૮	ધો. ૩. ૦-૧-૦	૦-૧-૦	"
૨૯	ધો. ૨. ૦-૧-૦	૦-૧-૦	"
૩૦	ધો. ૧. ૦-૧-૦	૦-૧-૦	"
૩૧	પહેલી કિતાબ પ્રોફેસર રામસરખ કાસલ. ૦-૪-૧	૦-૪-૧	પ્રાથમિક રફ્ફોમાં વિદ્યાર્થીની દાખલેરી માટે.
૩૨	(સને ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ) લાહોર. ૦-૧-૦	૦-૧-૦	"

વિદ્યાર્થીની

૦-૬-૧ પ્રાથમિક સ્તરમાં સાયબેરી મોટે

રાયસાહેબ મુન્શી ગદાન

ગ્રામર રામસરપ દ્રાણ

વર કુશાનીઓની દસરી કિતાબ

૦-૬-૧ પ્રાથમિક સ્તરમાં સાયબેરી મોટે

રાયસાહેબ મુન્શી ગદાન

ગ્રામર રામસરપ દ્રાણ

વર કુશાનીઓની દસરી કિતાબ

૦-૬-૧ પ્રાથમિક સ્તરમાં સાયબેરી મોટે

રાયસાહેબ મુન્શી ગદાન

ગ્રામર રામસરપ દ્રાણ

વર કુશાનીઓની દસરી કિતાબ

૦-૬-૧ પ્રાથમિક સ્તરમાં સાયબેરી મોટે

રાયસાહેબ મુન્શી ગદાન

ગ્રામર રામસરપ દ્રાણ

વર કુશાનીઓની દસરી કિતાબ

૦-૬-૧ પ્રાથમિક સ્તરમાં સાયબેરી મોટે

રાયસાહેબ મુન્શી ગદાન

ગ્રામર રામસરપ દ્રાણ

વર કુશાનીઓની દસરી કિતાબ

૦-૬-૧ પ્રાથમિક સ્તરમાં સાયબેરી મોટે

રાયસાહેબ મુન્શી ગદાન

ગ્રામર રામસરપ દ્રાણ

વર કુશાનીઓની દસરી કિતાબ

૦-૬-૧ પ્રાથમિક સ્તરમાં સાયબેરી મોટે

રાયસાહેબ મુન્શી ગદાન

ગ્રામર રામસરપ દ્રાણ

વર કુશાનીઓની દસરી કિતાબ

૦-૬-૧ પ્રાથમિક સ્તરમાં સાયબેરી મોટે

રાયસાહેબ મુન્શી ગદાન

ગ્રામર રામસરપ દ્રાણ

વર કુશાનીઓની દસરી કિતાબ

(ગંગેશમાં સહી) એન. જી. ગાહવીલ

પરમનંદ આર્સિ. કે. પી. એન. મુન્શી, મુંબઈ.

અને સેક્રેટરી ઉર્દૂ સ્કૂલ બુક કમિટી, મુંબઈ.

મુંબઈ, તા. ૧૮-૨-૧૯૩૫.

જાહેરખબર

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન-પ્રાવેશિક પરીક્ષા

સને ૧૯૩૫

૧. આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેનની ચાલુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષે તા. ૩૦ મી ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૫ને મુકવારે ૧૧-૦ વાગે આ કોલેજના મકાનમાં શરૂ થશે.

૨. નીચેની કલમ, ૩૭ માં જણાવેલી દોષપિણ પરીક્ષા પાસ થએલા ઉમેદવાર કોલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપી શકશે; પરંતુ ૧૬ વર્ષથી ઓછી ઉંમરના તથા ૨૨ વર્ષથી વધારે ઉંમરના ઉમેદવારો કોલેજમાં સામાન્ય રીતે દાખલ થઈ શકશે નહિ; પરંતુ વે. ઇ. ૨૦. એન્જિનિસની દોષપિણ સ્ટેટની કે એન્જિનિસની દોષપિણ શાળામાં ઓછામાં ઓછા છેલ્લા એ વર્ષથી કામ કરતો શિક્ષક ૩૦ વર્ષની ઉંમર સુધી કોલેજમાં દાખલ થઈ શકશે.

૩. દરેક ઉમેદવારની અભ્યાસ મંજૂરી લાયકાત ઓછામાં ઓછી નીચેમાંથી એક જોઈ શે.

(ક) સરકારી ટેળવણીખાતાએ નિયત ક્યાં મુજબ સાતમું ધોરણ પાસ.

(ઘ) વર્તીકયુત્તર કામનસ પાસ.

(ગ) સરકારે મંજૂર કરેલી કોઈપણ શાળામાં અંગ્રેજી ધોરણ ચોથું પાસ.

૪. ઉપરની કલમ ૩૭ પ્રમાણેની લાયકાતવાળા ઉમેદવાર મુકરર કરેલા ફોર્મમાં મોતાની અરજી તા. ૧૫મી જુલાઈ ૧૯૩૫થી તા. ૧૫ મી ઓગસ્ટ ૧૯૩૫ સુધીમાંજ આ ઓફિસે મળી જાય તેવી રીતે મોકલી આપવી તથા આ અરજીની સાથે ઉમેદવારે પાછળ આપેલા નમુના પ્રમાણિતું સર્ટિફિકેટ ભરાવી મોકલવું.

૫. (ક) અપૂર્ણ અથવા અનિયમિત રીતે પુરેલાં, અંતે વખતસર નહિ પહોંચેલાં સર્ટિફિકેટ તથા અરજીઓ કોઈપણ મંજૂર ગોમાં સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

(ઘ) દરેક ઉમેદવાર માટે જુદી અરજી તથા જુદું સર્ટિફિકેટ જોઈ શે.

* અરજીનાં નમુના તથા સર્ટિફિકેટના પત્રક માટે જુઓ શાળાપત્ર પુરતક ૭૩ પૃષ્ઠ ૨૮૫.

૬. પરીક્ષા માટે કાંઈ દાખલ ફી લેવામાં આવશે નહિ પણ રેસનરી વિ. ખર્ચના માટે આ ઓફિસ વખતે વખત નિકી કરે તે રૂકમ ઉમેદવાર પાસેથી પરીક્ષા શરૂ થયા પહેલાં લેવામાં આવશે.

૭. મુંબઈ સરકારના કેળવણીખાતા તરફથી સને ૧૯૧૩માં પ્રસિદ્ધ થએલા ગુજરાતી સાતમા ધોરણના અભ્યાસક્રમ મુજબ પરીક્ષા લેવાશે પણ તેમાં ફેરફાર કરેલા વિષયની પરીક્ષા નીચે મુજબ લેવાશે:—

૧. ગુજરાતી:—
(ક) લેખી પરીક્ષા	}	૧. ગુજરાતી સરકારી વાચનમાળા પુસ્તક સા-	માટે
		તમાના સામાન્યજ્ઞાનના પાંડોની લેખી પરીક્ષા	૫૦
		૨. વ્યાકરણ, વ્યુત્પત્તિ ધિગણ અને નિર્મલ.	૫૦
		૩. અક્ષર.	૨૦

(જ) ગોદાની પરીક્ષા

આ પરીક્ષા માટે સાતમા યોગદીની નીચેની કવિતાઓ મુંબઈમાં તથા અર્ધ સાથે લેવાને મુકરર કરેલી છે:—

પાદ ૩, ૭, ૧૨, ૧૬ (ફક્ત ધમ વિષેની), ૩૨.

૨. સાયન્સ તથા આરોગ્યવિજ્ઞાનના વિષયમાં લે. ધ. રે. એ. ના મહે. એન્ડુ. ઓફીસર સાહેબના સર. નં. ૭ તા. ૨૬-૬-૨૮ થી સુધારેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે પરીક્ષા લેવામાં આવશે (આ અભ્યાસક્રમ “સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષક” ના નવેમ્બર સને ૧૯૨૮ ના અંકમાં અગત કરવામાં આવ્યો છે).

૩. ભૂમિતિ તથા ગણિતને સુધારેલા અભ્યાસક્રમ મે ૧૯૩૩ ના સૌરાષ્ટ્ર શિક્ષકમાં જાણેલ છે તે મુજબ પરીક્ષા લેવાશે.

૪. છેક નાના કદના, કોનની કે આંખની ચક્તિમાં ખામીવાળી, એખડા કે અશુદ્ધ ઉચ્ચારવાળા તથા દોકતરી પરીક્ષામાં નાપાત્ર થએલા ઉમેદવારને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે.

૬. હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજમાં અત્યાર સુધી એક પ્રાથેશિક વર્ગ છુન આખરથી ખોલવામાં આવતો તેની હવે જૂર ન હોવાથી ગયા વર્ષથી બંધ કરવામાં આવ્યો છે.

હંટર ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન,

ગુજરાત ના. ૨૭-૪-૩૫.

બી. કે. કોચ્ચા
પ્રિન્સિપાલ.

સીઓ માટેની આર્ટન-ટ્રેનિંગ કોલેજ, રાજકોટ

પ્રાવેશિક પરીક્ષા સને ૧૯૩૫:.....

આ કોલેજની આજુ સાલની પ્રાવેશિક પરીક્ષા તા. ૨૯ મી ઓગસ્ટને સુરવાર સવારના અગિયાર વાગ્યે કોલેજના મકાનમાં સર થશે.

આ કોલેજમાં દાખલ થવાને જે બાઈઓ ઇચ્છા રાખેલી હોય, તેમણે નીચે અતાવેલા નમુના પ્રમાણે હકીકતનું એક પત્રક પોતાની સાળાનો મુખ્ય શિક્ષકશ્રી મારફત અમારા તરફ મોકલી આપવું, જે પત્રકની સાથે સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બરો તરફથી અથવા પોતાના ગામના કોઈ જે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થો તરફથી ભેળવેલા સહવર્તનના પ્રમાણપત્રની ત્રણ નકલો પણ મોકલવી. હકીકતનું પત્રક તથા સહવર્તનના પ્રમાણપત્રની ત્રણ નકલો મોકલ્યાં મોકલ્યાં તા. ૧૦ મી ઓગસ્ટ સુધીમાં અમને મળી જવાં જોઈએ, ત્યારપછી આવેલાં પત્રકો સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

પ્રાવેશિક પરીક્ષા આપવાના સંબંધમાં ઉમરની કોઈ ખામસ મર્યાદા રાખવામાં આવતી નથી, પરંતુ કોલેજમાં દાખલ થતી વખતે જેની ઉમર યુગ ૧૫ વર્ષની હોય છે, તેનેજ દાખલ કરવામાં આવે છે. ૧૫ વર્ષથી ઓછી તેમજ ૨૫ વર્ષથી વધારે ઉમરની બાઈઓને કોલેજમાં દાખલ કરવામાં આવતી નથી.

પ્રાવેશિક પરીક્ષાનો અભ્યાસક્રમ નીચે મુજબ છે.

પરીક્ષાના દિવસો દર્શાવ્યાં ને બાઈઓ કોલેજની બોર્ડિંગમાં રહેવા પૂરેછતી હોય તેણે તે બાબતની ખબર સેડી સુપરી-ટેન્ડેન્ટને આજુડીઆ અગાઉથી આપવી. પરીક્ષા પહેલાં ચાર દિવસથી વધારે વહેલાં કોઈને બોર્ડિંગમાં સમાસ આપવામાં આવશે નહિ. બોર્ડિંગમાં રહેવા ઇચ્છનાર પ્રત્યેક ઉમેદવારે ગિજનું, જમવાનાં વાસણ તથા લોટી પ્યાલો સાથે લાવવાં જોઈએ.

સીઓ માટેની આર્ટન-ટ્રેનિંગ કોલેજ } મંજુલા મહેતા
રાજકોટ }
તા. ૨૫-૮-૩૫. } સેડી સુપરી-ટેન્ડેન્ટ.

ખાઈન ટ્રેનિંગ કૉલેજ ફોર વીમેન-રાજકોટ

પ્રાવેશિક પરિક્ષા માટેના અભ્યાસક્રમ

વિષય પહેલો.—અંગ્રેજી:—અ. ચોરે રીતોનો સંયુક્ત દાખલા.
વિવિધ પરિભાષાની ચારે રીતોના દાખલા આશુપાણના અપૂર્ણક-
ના સરવાળા. બાદબાકી અને ગુણાકાર, [ગુણક અપૂર્ણક
ના આપવો] સામાન્ય અપૂર્ણકની બધી રીતોના દાખલા.
ભાગ્ય અને અવિભાગ્ય સંખ્યાઓ. અવધવો પાડીને ગુરુત્તમ
સાધારણ અવધ અને લઘુત્તમ સાધારણ અવધની ઓળખ.
ગુણોત્તર, એકમ પદ્ધતિ, પ્રમાણ, ત્રિશિ, સંયુક્ત પ્રમાણ,
સાદું વ્યાજ (માત્ર વ્યાજજી મળવું.) માક ૭૫

બીજા મુખ્યભાગ:—૮, ૧૦, ૧૨, ૧૬, ૨૦, ૨૪, ૩૨ અને ૪૦.
ના ગુણોત્તરથી યદ્ય શકે તેવા વ્યવહારૂ દિસાઓ મોટેથી મળવા. માક ૨૫

વિષય ત્રીજો.—ગુજરાતી:—પાઠ્યપુસ્તક. કેન્યા વાચનમાળા
પુસ્તક બીજું. માક ૩૪

ગદ્યપાઠ:—૧ થી ૪૩ સુધી.

પદ્યપાઠ:—૪, ૭, ૧૦, ૨૧, ૨૫ અને ૩૫. માક ૩૭

રાસતરંગિણી:—સામુ, પનનટ, દેવર, નંજુદી અને વાતસલ્ય.

વ્યાકરણ:—નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, ક્રિયાપદ અને અભ્યય-

ના મુખ્ય પ્રકાર. સાદું પદ્મજેદ અને સાદાં વાક્યોનું

પૃથક્કરણ.

માક ૩૩

વિષય ચોથો.—ભાષાલેખન:—અ. વાચન પાઠોમાં આવતી તથા

ઇતિહાસને લગતી વાતો લખાવવી; જુદી જુદી તરેહ બતાવવી.

ઐતિહાસિક પ્રસંગોનું વર્ણન તથા સ્થળ વર્ણન કરાવવું. માક ૫૦

ચ. અ વિચારમાં કરાવેલાં લેખનનાં સિદ્ધ અર્થોનાં મનોપત્તી.

સુંદર અક્ષરે લખાવવાં.

માક ૨૫

ક. શ્રુતલેખન માક ૨૫

વિષય પાંચમો.—ઇતિહાસ:—પાઠ્યપુસ્તક આરોટ કૃત દિંદનો ઇતિ-

હાસ મહામહા ચેમબરથી સર-કરી ઔરંગઝેબ રુપીની

મુગલમાની સમયનો. માક ૫૦

બૂગાળ:—પાઠ્યપુસ્તક; બૂગાળ પાઠમાળા પુસ્તક ત્રીજું.

(અંખાણી અને આંચાંચ કૃત) હિંદુસ્તાન પૂરો. માર્ક ૫૦

વિષય પાંચમો.—વિજ્ઞાન:—પાઠ્યપુસ્તક ગૃહદીપિકા પુસ્તક

પહેલું પુસ્તક. માર્ક ૫૦

ચ ત્રિત્રકામ.—કુદરતી નમુના—કરેણુ, જંજીરી, બારમાસી, ગુલાબ

અને જામુસતું પાંદ અને ડાળખી. બારમાસી અને કરેણુનું

ફૂલ, કેરી, દાડમ અને ઘીસોંકું. વરતુચિત્ર—ડોલ, લોટો, કુલ્લે,

હારિ, માટલી, કુંડે, ગરણી સાથે ધીશો, પ્યાસો, તપેલું, કપ-

રકાળી અને ખરણી.

દિઝાર્ધનો—ચોરસ, ત્રિકોણ, રોમ્બસ ગોળ અને અર્ધગોળની

જુદી જુદી દિઝાર્ધનો, કગરવી. માર્ક ૫૦

વિષય છઠો.—સીવણ. ફરજિઆત:—જખડું, ગમેચી જિનની,

પોલકું ગાજ, ઓટણ બખીઓ ધીમકું દેતાં શીખવવું.

મરાજઆત—દોરા કાઢીને રમાલ, પોલકું, જિનનાં મોળાં. માર્ક ૧૦૦

સરકારી જાહેરખબર

ગુજરાતી ભાષામાં લખાએલી ને ખાતાએ મંજૂર કરેલી બૂગાળની

કેટલીક ચોપડીઓમાં, સિધમાં આવેલા જેકખાખાદ ગામના નામની જોડણી

ખોટી છપાઈ છે તે બાબત મહેરબાન ડાયરેક્ટર સાહેબે બહાદુરના ધ્યાન

પર લાવવામાં આવી છે. તે ઉપરથી તે ગામના નામની ખરી જોડણી

તરફ શિક્ષકવર્ગનું ને લેખકોનું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે.

આ ગામ જનરલ જોન જેકબને લીધે અસ્તિત્વમાં છે અને તેનું

ગામનું પાણી એમના નામ પરથીજ પડ્યું છે. તે નામની ખરી જોડણી

જેકખાખાદ છે.

(ઉ. ભા. ના. મે. એન્જી. ઈન્સ. સાહેબનાં તારાં ૨૩-૫-૨૫ નાં

પત્ર નં. ૧૮૪૬ માં કરેલી સુચનાનુસાર).

પનામપત્રક

પંચમહાલ નિવેસે

અનગદ	સારોલના નવદય ધુરસોગ રજુ	૧૫-૦-૦	પિતૃજના ધ્યાસ તથા
	હાજીઆઈએ		મત્રાસાં પ્રદેશો.
દોલતપુરા	હાકાર અમરસિદહ નાયુસિ	૧૭-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડય
	દહ વક્તાપુરાનાએ		
	હારબારી ગણુપતરામ દયા	૧૭-૦-૦	
	શંકર વક્તાપુરાનાએ		
	પટેલ મયુરભાઈ તરસીભાઈ	૧૭-૦-૦	
	દોલતપુરાનાએ		
	પટેલ મનોરભાઈ તરસીભાઈ	૧૭-૦-૦	
	દોલતપુરાનાએ		
	પટેલ હજીઆઈ તરસીભાઈ	૧૭-૦-૦	
	દોલતપુરાનાએ		
ગાંધીપુરા	પટેલ જયરાજ રાયાનાઈએ	૧૦-૦-૦	
	મે. જાડીએર રોટના હાકાર		મદિઆજનો નો
	સાહેબે પોતાના વગ નિવ		૧ કોટ આપ્યો.
	અના રામ પ્રસંગે		
વાંદાનેર	રૂક્ષ કમિટિના મેમ્બર પટેલ	૧૮-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડય
	શંકરભાઈ હરજીઆઈએ		
નંદેરીયા	સોની નાનાલાલ અમરનાલે	૩-૦-૦	મિદાઈ વહેચી.
વાંદાનેર	ગોલીઆઈ દાશી તથા ગાંધી	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
	ગંગાએ		
ગાંધી	મહાનગ તરસી	૧૫-૦-૦	
	ગાંધી જગનાદાસ દલગુમે	૧૫-૦-૦	
	આચાર્ય મુનીલાલ રજકોડે	૧૫-૦-૦	
	ગાંધી હીરાલાલ અમરજહે	૧૫-૦-૦	
	શંકર મહાનગ દલગુમે	૧૫-૦-૦	
સાચુસોલી	સોહા કાજીઆઈ જલમાઈના	૫૦-૦-૦	
	પુણ્યાર્થે તેમના પુત્રો અંદરે		
	સિદ્ધ તથા જંયાબાઈએ		
રામશા	ચાવડા મદીજી આપુ	૩-૦-૦	ખાળાઓને જોડણી-
			જો વહેચી.
		૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને પતાસાં
			વહેચ્યાં.
કુમ્હર	મે. હાકાર સાહેબે વીઝીટ કરી	૫-૦-૦	દેશી હિસાબ નં. ૩૫
	પનામ વહેચ્યું.		ઓળખોથી નં. ૧૬
			સેસેટ નં. ૩૩ તથા
			ચેનની પેટી નં. :
			વગેરે વહેચ્યું.

ભીલાથીઆ	મે. દાકર સાહેબ જનસિદ્ધ	...	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મોટા બાપાએ		
	મે. કારભારી સાહેબ મિ.	૧૦-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	લાલચંદલાઈ તરફથી		
વલ્લવપુર.	શ્રી હરિલાલ રણછોડદાસે	૫-૦-૦	
	મે. રમેસ દાકર સાહેબે	૫-૦-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં તથા
		૧-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
રામકા	આરેયા ડાલાભાઈ જલામજી	૧૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	ગાયકવાડ મુકુંદરાય નથુશરાવે	૨-૪-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	વાઘેલા ખૂપતસંગ પ્રભાતસંગે	૧-૪-૦	"
ગોધરા	મિ. જમાદાર ચીમાજી ભા-	૩-૦-૦	"
	ગોજીએ		
	મિ. લક્ષ્મણસિંહ દેવીસીંગે	૧-૦-૦	"
	અંતવીરે	૦-૮-૦	"
	ડાકર મોતીચંદ કુંવરજીએ	૧-૦-૦	"
	મિ. મંગેતસિંહે	૧-૦-૦	"
અનગઢ	દાકર ગોવિંદ જવરે	૨-૭-૦	તાંબાનો ધંડો નં. ૧
			પરબ ખાતે આપ્યો.
ભીલોડીઆ	ગામના સદ્ગૃહસ્થોએ	...	પિતૃજના ખાલા તથા
			મિદાઈ વહેંચી.
શીવરાજપુર	સ્કૂલ કમિટિના મેમ્બર મિ.	૧૦-૦-૦	પુસ્તકો તથા
	જેઠાલાલ રણછોડલાલ પરીખે	૧-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
	તથા મિ. ચતુરભાઈ લાલુ-		
	ભાઈ પટેલ તથા મિ. ચંદ્ર-		
	સિંહ ભાઈજી મોલિસ પટેલે		
જીતપુરા	શ્રી મુનિ મહારાજશ્રીના સા-	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	ધક શિષ્ય-		
	બલનિહ બલચારીજી સંકર	૫-૪-૦	ફંડમાં આપ્યા.
	મુનિ મહારાજે		
સીહોરા	મે. દાકર શ્રીમાનસિદ્ધજી સા-	૨૫-૦-૦	સાકર વહેંચી તથા
	હેબે પોતાના પાટવી-કુંવર		છાકરાને જમાડ્યા.
	સાહેબ પૃથ્વીરાજ સિદ્ધજીને		
	નિશાળે બેસાડ્યા નિમિત્તે		
અડાદરા	બેરાતના સોની મણીલાલ	૫૧-૦-૦	બંને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	મંગનલાલે		
જીતપુરા	નામ લોકો તરફથી	૭૩-૦-૦	સાળા માટે સાહિત્યો
			લાવવા આપ્યા તથા
		૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.

ભવાનીપુરા	મિ. ધુળાભાઈ કાલકથ તથા મિ. ધનાભાઈ રાધનભાઈ તથા મિ. રાહાભાઈ શંકર- ભાઈ તથા મિ. નાયાભાઈ સુકાભાઈ તથા મિ. જમા- ભાઈ નાયાભાઈએ મળી	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
છતપુરા	પોલિસ પટેલના ધોતને નિ- શાળે મૂકતાં શાહ સુનીલાલ મદામુખે પો- તાના દીકરાના લગ્ન પ્રસંગ નિમિત્તે	૧-૦-૦ ૧-૦-૦	સાકર વહેંચી. પતાસાં વહેંચ્યાં.
	શ્રીમાન દારાશાહ ફત્તમજી રીદાપર રોશન માસ્તરે ટી બાનાએ	૧-૦-૦ ૧-૦-૦ ૧-૪-૦	શાળા ફંડમાં આપ્યો. સાકર વહેંચી તથા રાકડા આપ્યા.
	શેઠ રતિલાલ અમરશી ખર- સાલીયાનાએ	૧-૦-૦	"
	રોશન માસ્તર પુરુષોત્તમદાસ કુલાભાઈ પટેલે	૧-૦-૦	"
ગોધરા	ચોદાણુ ફતેસિહ ચાંદાભાઈએ	૧-૦-૦	પોલિસ હેડક્વાર્ટર્સ સ્કૂલમાં પતાસાં વ- હેંચ્યાં.
	મિ. જોશમદેવજી હેડ કોન્સ્ટેબલે	૧-૦-૦	"
	મિ. સુખેદાર સાહેબ ચીમાજી ભાગોજીએ	૧-૮-૦	"
	સુખડીઆ મોહનલાલ જોશલાલે	૫-૪-૦	દૂધ પાત્રું તથા મિઠાઈ વહેંચી.
	રામસુખેર મહાવીર હેડ કોન્સ્ટે બલે	૦-૮-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	દોન્સ્ટેબલ કરીમખાં એહમદ- ખાંએ	૦-૮-૦	"
	મિ. વહીદમહમદ મહમદપુસદે	૧-૦-૦	"
	દોન્સ્ટેબલ બાબુ મુળજીએ	૦-૮-૦	"
છાટાઉદેપુર	શેઠ મણીલાલ દેવચંદ તથા તલાટી મંગળભાઈ નાયા- ભાઈએ	૨-૮-૦	ખાંડીઆવાંટ સ્કૂલમાં સાકર તથા સાક- રીઆ ચણા વહેંચ્યાં.
	પાનવડના શાહ મૂળજીભાઈ મગનલાલ તથા મિ. ત્રીભે- વન મગનલાલે	૨-૧૨-૦	સાકર તથા પેનો વહેંચી.

છાંટાછેપુર	ગીઓરના પટેલ સાંમળાજી ગાંધરજીએ ગલીસાના પટેલ મોતીલાલ રવાજીએ મુકેલ રૂઢલ કમિટિના મેમ્બર શાહ છોટાલાલ વનમાળીએ	૧૪-૦-૦ ૧-૦-૦ ૫-૦-૦	મુકેલ રૂઢલના વિદ્યા- ર્થીઓને જમાડયા. ..
મહેસોલ	દરબાર સાહેબ મહારાજીશ્રી રાયસિંહજી નર્દારસિંહજીએ પાટવી કુમારશ્રી પૃથ્વીરાજસિંહ રાયસિંહજીએ	૧૦-૦-૦ .. ૩-૦-૦ ..	ધડિયાળ બેટ આપ્યું. .. સાકર વહેંચી. ..
નળવાંટ	કાળી માવજી ધોલજી અને ગામના આગેવાનોએ કાળી નાંચા ધોલજીએ કાળી માવજી ધોલજીએ અને ગામના આગેવાનોએ મળી મહારાજ સાહેબ શ્રી નટવ- રસિંહજીની સાલગીરી નિમિત્તે	૧૮-૦-૦ .. ૧૪-૦-૦ ૧૫-૦-૦ ..	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
જળુગામ	મિ. હીનુભાઈ હરિભાઈએ ..	૧૦-૦-૦ ૧૫-૦-૦	બાળાઓને જમાડી. બાળાઓના ઉપયોગી
અમરોલી	મે. ચોરાગલા હાકોર સાહેબ તરફથી	૭-૦-૦	સાહિત્યો માટે બ- ક્ષિત આપ્યા. વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો
મલાવ	પટેલ ગોરધનભાઈ બેરલાઈએ પટેલ બાબરભાઈ ગીરધરભા- ઈની દીકરીના લગ્ન પ્રસંગે	૧૫-૦-૦ ૨૨-૮-૦ ૨-૮-૦	બાળાઓને પિત્તળના રકાબી પાસા વહેં- ચ્યા તથા પત્રાસાં વહેંચ્યા. જર્મન સિલ્વરના રકા- બી પાસા વહેંચ્યા તથા સાકર વહેંચી.
શામસીંગપુરા	સ્વ ચોરાંગલા હાકોર સાહેબ સ્વરૂપસિંહજી જગસિંહજી તરફથી	૧૫-૦-૦	છાકરાઓને પુસ્તકો વહેંચ્યા. ..
જોડાલી	પટેલ ધુળાભાઈ વરધલાસે	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમા- ડયા તથા પરજ
જામડાગામ	પટેલ જગનભાઈ કાળીદાસે બીચોડીઆ પટેલનાં મે. હાકોર સાહેબ જગસિંહજી મોટા બાપા તરફથી	૩૦-૦-૦ ૨૦-૦-૦ .. ૧-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. અરે માસ પાણી પીવા માટે પરજ બેસાડી તથા લોટા આપ્યા.

રામપુરા	સ્વ. દાકર સાહેબ ઘણ્યાવા નાથુઆવાની ઉત્તરકિયા નિમિત્તે	૨૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
વઝીરીયા	મે. પોલિટિકલ એજન્ટ સાહેબ પધારેલા તે વખતે.	૧૭-૦-૦	પુસ્તકો તથા સાકર વહેંચી.
મરસિયા	મે. દાકર સાહેબ શ્રી. કેસર-ખાનજી સાહેબે	૩-૦-૦	"
કલુમરી	મે. દાકર સાહેબ શ્રી. વંદરસિ-હજી સાહેબે	૧૪-૪-૦	છોકરાને પુસ્તકો તથા મિકાઇ વહેંચી.
નકપાડી	મે. દાકર સાહેબ શ્રી. વંદરસિ-હજી સાહેબે	૧૫-૦-૦	છોકરા છોકરીઓને જમાડ્યા તથા દરેક બાળકને જર્મન સિ-લવરની લોટીઓ વહેંચી.
હાંગરીયા	શાહ હરીલાલ મોહનલાલે	૩-૦-૦	સાર ગામ માટે પા-ણીની પરખ ખેસાડી.
સોની	શાહ હરીલાલ મોહનલાલે	૨-૦-૦	ફૂલ માટે ઘડિયાળ લાવવા સારું ફેર કરી આપ્યું.
ખારીયા	શાહ હરીલાલ મોહનલાલે	૧-૮-૦	"
ભાઈ	શાહ હરીલાલ મોહનલાલે	૧-૦-૦	"
પરેલ	શાહ હરીલાલ મોહનલાલે	૧-૦-૦	"
પરેલ	શાહ હરીલાલ મોહનલાલે	૧-૦-૦	"
મિ. હાજી	શાહ હરીલાલ મોહનલાલે	૧-૦-૦	"
દરજી	શાહ હરીલાલ મોહનલાલે	૦-૮-૦	"
સેવાડા	શાહ હરીલાલ મોહનલાલે	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.

અન્ય જિલ્લો

કરમાડ	પા. આપુભાઈ રામલાલે	૨-૦-૦	નિશાળમાં પેંડા વહેંચ્યા.
	પા. ગોરધનભાઈ હથરભાઈએ	૧-૦-૦	નિશાળમાં જલેબી વહેંચી.
હાંમોટ	પા. સા. અમીર રહીમ પોલિસ	૫-૦-૦	ફેડું, રાકિટ, ટૂપમાં આપ્યા.
વાલમા	પા. સા. અમીર રહીમ પોલિસ	૬-૦-૦	કન્યાશાળામાં ખાંડરી તથા દાડીઆ બેટ આપ્યા.

માંડવાબુજી	શા. સરપચંદ પાનાચંદ તથા પટેલ જગનભાઈ દાનજીભાઈ તથા મિ. જોગવલાલ ચંદ- રભાઈ ત્રિવેદી તથા પટેલ મોહનભાઈ નાથાભાઈ તથા દાદાર ચંદસિંહ ખુશાલખાવા તથા શા. મોતીચંદ લાલ- ચંદ મળી	૫-૮-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ પુરતકા વહેંચ્યાં.
દોરા	પોલિસ પટેલ ભાઈલાલભાઈ ઉર્ફે હીરાભાઈ જેસંગભાઈએ ગામાત પાટીદાર પંચ તરફથી	૧૩૦-૦-૦	ધોરણવાર વિદ્યાર્થી ઓને ચાલતી ચોપ- ડીઓ વહેંચી.
રોધ	ગામપંચ તરફથી	૫-૦-૦	પિત્તળના રકાખી પ્યા- લા વહેંચ્યાં.
	"	૨૬-૦-૦	જર્મન, પિત્તળના ટા
	"	૨-૦-૦	તથા સાકર વહેંચી
દોરા	પોલિસ પટેલ ભાઈલાલભાઈ ઉર્ફે હીરાભાઈ જેસંગભાઈએ	૩૫-૦-૦	બાળાઓને ચાલત ચોપડીઓ વહેંચી.
દિવ્યનગર	આમિ. ડિ. રકાઉટ માસ્તર મગનભાઈ જે. પટેલ	૨-૦-૦	પરબ ખેસાડી.
	"	૧-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીને પુ- રતકા વહેંચ્યાં.
	પોલિસ પટેલ નાયુભાઈ કાળિ- દાસે	૧૪-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ
ઓરા	નાખારના સોંધા રૂપસંગ દલ- પતસંગે	૫-૮-૦	પિત્તળના પ્યાલા નં
		૦-૮-૦	પદ તથા મિદાક વહેંચી.
દીવી	હેડમાસ્તર મગનભાઈ જેદાભાઈ પટેલ	૭-૦-૦	પિત્તળના પ્યાલા રકા- ખી વહેંચ્યાં.
	"	૩-૦-૦	ચોપડીઓ ઇનામ તર- ફ વહેંચી.
	માંડવાના મિ. ગોવિંદ નારણે	૬-૦-૦	પિત્તળની રકાખીઓ વહેંચી.
કોબલા	મિ. ભીમસિંહ ભગવાનસિંહે	૧-૦-૦	મિદાક વહેંચી.
	ખાઈ ખાનજીએ ભજન કરાવી	૦-૧૨-૦	"
જંબુસર	મિ. રતિલાલ જગમોહનદાસ ચૌદે	૯-૦-૦	ખાન્ય રકૂલ નં. ૧માં ધડિઆળ નં. ૧ બેટ આપ્યું તથા
	"	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. ચંદુલાલ પ્રેમાનંદદાસ ભંડારીવાળાએ	૪-૦-૦	વણી ભરવા માટે પિ- ત્તળની ગોળા આપી.

જાંબુસર	મિ. ચુનીલાલ ગોરખનદાસ શાદ તથા મિ. દીરાલાલ મગનલાલ શાદ સરકાર ઈન્ડિયેસ્ટ્રી	૨-૦-૦ ૨-૦-૦	} બેટ આપ્યા.
માંડવા	રૂઝ કમિટીના સભ્ય પા. મોહનભાઈ મુળાજીભાઈએ	૧૦-૦-૦	
હુંડજ	ગામલોકો તરફથી	૧૫-૦-૦	સાકર તથા રહેત મો- પરીઓ વડેથી. પડિયાળ ખોખા સાથે બેટ આપ્યું.
જાંબુસર	મિ. શાંતિલાલ નંદકિશોર ડાક્ટરે	...	કન્યાશાળામાં ગ્રાંથાનું બેટ નં. ૧ બેટ આપ્યું.
	પેથ પ્રેમશંકર જગજાથે	...	પિત્તળની પવાલી નં. બેટ આપી.
	મિ. મણીલાલ ભક્તિદાસે	...	પિત્તળનો ટાટ નં. ૧ બેટ આપ્યો.
	ડાક્ટર બાપાલાલ કરણશંકરે	...	જર્મનની યાળી નં. ૧ બેટ આપી.
	મિ. ગીમનલાલ મગનલાલ પાનરાળાએ	...	જર્મનનો લોટો નં. ૧ બેટ આપ્યો.
	મિ. મનાભાઈ પરેલે	...	કન્યાશાળામાં ગ્રાંથાનો કરપડો નં. ૧ બેટ આપ્યો.
	મિ. ધનજીભાઈ મુંબજવાળાએ	...	જર્મનની કાર્યદી નં. ૧ બેટ આપી.
	મિ. ગોકળદાસ શાંતદાસ ડાક્ટરે	...	"
	મિ. મગનલાલ હોટલાલ હત્રપતિએ	...	"
	સોની નગીનલાલ મોહનલાલે	...	"
	મિ. દેવશંકર, લાલુભાઈએ	...	"
	મિ. મણીલાલ આચાર્યએ	...	"
	મિ. દુર્ગાશંકર પ્રાણ્યંકર પરેલે	...	"
	સોની રતિલાલ નરસિંહરાએ	...	"
	બાઈ મંગા હિંમરાદરે	...	"
	સોની રતિલાલ શ્રીજીભાઈએ	...	"
	દરજ ધનજીભાઈ જગનલાલે	...	સાકરનો બાંકડો નં. ૧ બેટ આપ્યો.
	મે. મોહનદર લાલજી પ્રભા- શંકરે	૪-૦-૦	માન્ય રૂઝ નં. ૧માં પનામાં વડેઆં તથા
	"	૫-૮-૦	પિત્તળની ગોળી તથા
	"	૧-૮-૦	કરપડો પરખ ખાતે બેટ આપ્યો.

ગાહેરખખર

નવરોજ પેસ્તનજ વકીલ સ્કોલરશિપ પરીક્ષા

૧. અમદાવાદ શહેરની અથવા તે તેની નજીકમાં આવેલી સરકારે સ્વીકારેલી કોઈપણ શાળામાં અભ્યાસ કરતી બાળોએને નવરોજ પેસ્તનજ વકીલની ચાર સ્કોલરશિપો માટેની સ્પર્ધાની પરીક્ષા ચુસ્તવારે તા. ૧૫-૮-૩૫ને દિવસે અને તે પછીના દિવસોએ અગીયાર વાગ્યાથી સાંજના પાંચ વાગતા સુધી અમદાવાદમાં મહાલક્ષ્મીટ્રેનિંગ કોલેજ ફાર વીમેનના મકાનમાં લેવાશે.
૨. આ પરીક્ષામાં બે સવાંની અરજીઓ મે. ઉત્તર વિભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ બેશે. આ પરીક્ષામાં બેસવાંની અરજીઓ મે. ઉત્તર વિભાગના એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબને તા. ૧૫મી જુલાઈ ૧૯૩૫ને દિવસે અથવા તે પહેલાં તેમને પહોંચે એવી રીતે મોકલી આપવી. તે દિવસ પછી એક-પણ અરજી લેવામાં આવશે નહિ.
૩. આ પરીક્ષામાં બેસવા ઇચ્છનાર ઉમેદવાર કટલી ઉંમરના હોવા જોઈએ, પરીક્ષા કયા કયા વિષયોમાં લેવામાં આવશે, સ્કોલરશિપો કટલી કિંમતની છે અને કટલી વખત ચાલશે વગેરે બાબતની માહિતી માટેના નિયમો અમદાવાદમાં બધી માધ્યમિક શાળામાં સને ૧૯૨૬માં મોકલવામાં આવેલા છે તે ઉપરથી માલમ પડશે.

મ્યુનિસિપલ ઓફિસ,
અમદાવાદ.

તા. ૧૩મી જુન ૧૯૩૫.

બખરતરાય પ. ઠાકોર
પ્રમુખ.

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી.

આરોગ્યશાસ્ત્ર સંબંધી નવું પાઠ્યપુસ્તક

કિંમત-] આરોગ્યવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર [દાણજ
૦-૧૨-૦.] કમિશન

લેખક:- ડૉ. બા. બર્વે બી. એચ. અમદાવાદ-એમ. કે. વંશી. બી. એચ.

આ પુસ્તક પ્રાથમિક શાળા, હાઈસ્કૂલ અને ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં ગણના વિષયોમાં માટે પાઠ્યપુસ્તક તરીકે સરકારે મંજૂર કર્યું છે. અન્ય ભાગમાં આ પુસ્તકની મરાઠી આવૃત્તિ અને દક્ષિણ ભાગમાં કાનડી આવૃત્તિ હાલ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે વપરાય છે:-

મળવાનું ઠેકાણું:-

મળવાનું ઠેકાણું:-

૬. બા. બર્વે

કરસનદાસ નારણદાસ-ચુરત

૮૦૨, સદાશીવ-પુના

મેસર્સ શાહ એન્ડ કું.-અમદાવાદ.

મેસર્સ સી. જમનાદાસ એન્ડ કું. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબઈ ૨.

સ્ત્રીશક્તિ મંજુર થએલું અંકવાડિકે છે,

તેથી

અમદાવાદ મ્યુનિ. સ્કૂલઓડં	તેની	૧૭	નકલ લે છે.
ભરુચ જિલ્લા સ્કૂલઓડં	,,	૧૦	નકલ મંગાવે છે.
ભુનાગઢ વિદ્યાધિકારી સાહેબ	,,	૧૦	નકલ મંગાવે છે.
નડિયાદ મ્યુ. સ્કૂલઓડં	,,	૪	નકલ મંગાવે છે.
સુરત જિ. સ્કૂલઓડં	,,	૧૧	નકલ મંગાવે છે.

—: આપ પણ આપની કન્યાશાળા માટે મંગાવો :—

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫૦

નમુનો મફત

સ્ત્રી સાહિત્ય મંદિર, સુરત

ઈતર વાચન

સુરતનાં એડમિનિ. ઓફિસર સાહેબે સ્ત્રીસાહિત્ય મંદિર સુરતની નીચેની ચોપડીઓ નિશાળોમાં ઈતર વાચન તરીકે ચલાવવા પસંદ કરી છે.

વાતનું વતેસર કિં. ૦-૧-૦ કન્યાશાળાં ધોરણ ૩ બું.

લીલીની આત્મકથા ૦-૩-૦ કન્યાશાળા ધો. ૪ થું.

ખલિદાન ૦-૫-૦ છોકરા તથા છોકરીઓનું ધો. ૫ મું.

ગૃહવ્યવસ્થાની વાતો ૦-૬ ૦ કન્યાશાળા ધો. ૬ ફું

બીજા વિદ્યાધિકારીઓ, એડ. ઓફિસર વગેરે સાહેબો તે પ્રમાણે કરે એવી લલામણ છે.

સ્ત્રી સાહિત્ય મંદિર, સુરત

વિદ્યાર્થીઓના લાભાર્થે કિંમતમાં ઘટાડો

લેખનકળા-કોપિબુક

પાછળ અક્ષરો કૂટે નહિ તેવા ઉત્તમ કાગળો પર છાપેલી
૨૪ પાનાં છતાં કિંમત હોદ આનો

કેળવણીખાતાઓ મંજુર કરેલી, શિક્ષકવર્ગમાં માન્ય,
થયોડી અને વિદ્યાર્થીઓને વિમૂલિત થતી અમારી
લેખનકળા કોપિબુકો માટે આજેજ સજો.

કેળવણીખાતાઓ મંજુર કરેલી

લેખનકળા-કોપિબુક

માધ્યમિક શાળા માટે

નંબર ૧ થી ૩ કિંમત હોદ આનો

ખાતાઓ મંજુર કરેલી

દેશીહિસાબ ભાગ પહેલો

૪૮ પાનાં છતાં કિંમત હોદ આનો

દેશીહિસાબને નિમો આજકાલ રાફડો ફાટી નીકળ્યો છે

માટે બીજા ખરીદ કરે તે પહેલાં, મંજુર કરેલા માગણો

તો આપની ખાત્રી થશે

એન. ડી. મહેતા-એન્ડ કું.

૩૬૭ કાલણાદેવી રોડ-મુંબઈ ૨

सरल गणराजी निर्दोष

ਅਰੁਣੀਯਨ
ਨਾਉਦਰ

કોમન રૂ. ચાર હજાર.

શ્રી ૫૧ લોક શ્રી ૫૨ સંસ્કૃત :
પ્રિય સ્વસ્તી મુખ્યત્વે

શિક્ષકે અને બાળકે

મોટે

જ્ઞાન અને ગમ્મત-

ભરી વાર્તાઓના

પગને

२५. सायशंकर विभियशंकर त्रयाडी कृत-

અંકગણિતનાં મૂળતત્ત્વ.

સરકારી મુદ્દારેલા નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે-

દેશીનામું અને ભૂમિતિવિભાગ સાથેની

મુદ્રારાવધારાવાળી ૫૧ મી આવૃત્તિ બહાર પડી છે
ફિમત આઠ આના.

ફિમલ આઠ આના.

સમગ્ર ૪૦ વરસ થયાં આ ગણિત મુદ્દાતી નિશાળામાં ચાલુ
 હોઈ પોરબુ ૨-૩-૪ ના વિવાર્યાંમાં મારે જામી રીને ઉપયોગી
 અને અનુકૂળ હોવાનો શિશુકાંડળનો નિદ્ધ અનુભવ થયો છે. મે.
 ઉત્તર આગના એવધુ મન્દસ્પેશ્વર સાદેએ નં. ૧૬૬૧ તા. ૧૬-૫-૩૪
 થી રૂ.૨૨૭૫૬ તરીકે ચલાવવા મંજૂર કર્યું છે અને મુંબઈ
 તથા કરાંચીની રૂ.૨૫૦૦૦૦ જે પૈસા ચલાવવા પત્રક કરેલું છે.
 શુક્રસેલરેને સંમિશન આરંભ્યો છે. તે મારે સખો:-

હવનલાલ અમરૂશી મહેતા, અમદાવાદ.

અવનતાન ઝેડ સન્સ, રૂર, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨.

૩

વસ્તુ દરેક શાળામાં જોઈએ

ગાંડીવના આળસાદિત્યનો પૂર્ણ સટ. ચોપન ચોપડીઓ બહાર પડી છે. તેમાંની ૫૦ મંજુર થઈ ગયેલી છે તે બીજી મંજુર થવા ગઈ છે. ચોપડીઓ મસ્તી, સુંદર, સુખોદક અને સર્વ પ્રશસિત છે. આખો સટ લગભગ ૧૪૭ રૂ.નો થાય છે. લિસ્ટ મંગલ્યાથી મોકલાય છે; અર્થવા આગ્રાના શાળાપત્ર જુઓ.

(૨)

ગાંડીવ આળસખેત્રાડિક દર ૧લી અને ૧૬મીએ દકાશબંધ બહાર પડે છે. લવાજમ ફક્ત રૂ. પાંચ ૮૦ ખૌ તથા ભેટ પુસ્તક સાથે ધર્તિદાસ, અગ્રણ, મણિતમમત, કાયકા, વાર્તાઓ ને જુએ છે; તે વંખાણે છે તે મંગાવે છે. માત્ર નિશાળા નેજ નમુનો મફત સરકારે તા. ૭ મી. માર્ચના જોએટમાં મંજુર કર્યું છે.

(૩)

ચાલો ભજવીઓ (લાગુ પડે છે) આ ચોપડીઓમાં ભજવી સકાય એવા પુસ્તકો મોકલે. ભજવવા માટેની સૂચનાઓ અને સલાહ સાથે આપ્યા છે. માત્ર રૂ. ૦-૦ ની ટિકિટ બીડી તરફ ચોપડીઓ મંગાવો; મંગાવવા વખતે ખૂબજ દામ લાગશે. જહી ને સાંતમો ભાગ કંપાય છે.

ગાંડીવ

હવાડીયા ચકલો

સુરત

— ગાંડીવની ચોપડી સૌ કોઈ વાંચે :—

જાહેર અખ્બર -

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કેઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માગી લો.

ગુજરાવાળા ગુજરાતી કૉપિબુક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કૉપિબુક નં. ૧ થી ૫
દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાઈં કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો
નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,
ગાંધીરોડ, રતનપોળને નાકે,
અમદાવાદ.

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના

- ૧ પત્ર સંબંધી લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. છાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક બાજુએ ચોક્કસ અક્ષરે લખવું. જે છાપવા ચોગ્ય લાગશે તો છપાશે, અને પસંદ નહિ કરેલા લેખ ટિકિટ મોકલી હશે તો પાછા મોકલવામાં આવશે. ચોગ્ય ચર્ચાપત્રને પણ સ્થાન મળશે.
- ૨ લવાજમ—વરસ એકનો રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ સાથે અગાઉથી. છુટક અકના રૂ. ૦-૨-૯ પોસ્ટેજ સાથે.
- ૩ શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ચોપડીઓ ખાતાએ મંજૂર કરેલીજ હોય એમ હમેશ હોતું નથી. માટે દરેકને મંજૂર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.
- ૪ આ પત્ર સાથે કોઈપણ હેતુનીસ વહેંચવામાં આવશે નહિ.
- ૫ જે ગ્રાહકો પાસે સને ૧૯૩૪ અને ૧૯૩૫ની સાલના લવાજમના પૈસા મોકલવાના બાકી રહ્યા હોય તેમણે બનતી તાકીદે મોકલી આપવા નહિ તો આવતો અંક વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.

પુસ્તક ૭૪] [અંક ૮

Registered
No. B.

ઓગસ્ટ સને ૧૯૨૫

ગુજરાત

સામિય

ત્રી.
જોરા. ડી. ઘોઘારી, બી એ, એમ. ડી. બી ડી.

અનુક્રમણિકા.

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	કેળવણીમાં મિત્રેમાનુ સ્થાન... ..	૨૬૭
૨	ના. શહેનશાહના રૌપ્ય મહોત્સવ પ્રગંઝે તા. ૧-૭-૩૫ ને મોગવારના રોજ પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં ઉજવાયેલો આનંદોત્સવ	૩૦૦
૩	બાળકની ભાવના	૩૦૫
૪	ભૂમિતિશિક્ષણ-નીચલા પ્રાથમિક ધોરણો માટે	૩૦૯
૫	નીતિશિક્ષણ	૩૧૫
૬	ભીર આસો બીજ	૩૨૨
૭	પ્રકરણ ૨ જી, દુષ્કર્મનું કારણ	૩૨૯
૮	પૂર્વ પશ્ચિમનો પ્રવાસ	૩૩૨
૯	મગાયહાલનાં શબ્દચરિત્ર	૩૩૫
૧૦	પાઠ્યપુસ્તક, ધનામ અને લાયબ્રેરી માટે મરકારી ખાતા તરફથી મંજુર થયેલા પુસ્તકોની યાદી	૩૩૬
૧૧	ખાનગી જાહેરખબરો	૩૩

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫ થી)

હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ધોધારી બી. એ., એસ. ટી. સી. ડી.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ગુજરાત ચાલ્કાપત્ર

પુસ્તક ૭૪] ઑગોસ્ટ ૧૯૩૫ [અંક ૮ મો

પ્રજાની ઉન્નતિનો આધાર તેની કેળવણી પર છે; અને કેળવણીનો આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે. આ સૂત્ર બેટલું વહેલું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉન્નતિ.

કેળવણીમાં સિનેમાનું સ્થાન

ચિત્રપટો-કેળવણીના કે પ્રચારકાર્યના સાધન તરીકે ઘણા અગત્યના છે. તે દેશમાં બળવાન સાધનો છે તે, યુરોપી મહાયુદ્ધ વખતે જાણી આવ્યું હતું; ધરણ કે યુદ્ધ માટે નવાં માણસો મેળવી યુદ્ધને આગળ ચલાવવા માટે રણચેત્રના મોખરા પર જે બહાદુરીનાં કામો થતા હતાં તેનાં ચિત્રો લઈ જે જે દેશો યુદ્ધમાં જોડાયા હતા તે તે દેશોના લોક આગળ તે રજુ કરવામાં આવતાં હતાં.

સિનેમાં એ કેળવણી તથા કાર્પિણુ જાતના પ્રચારકાર્ય માટે ઘણું કામતી સાધન છે, એ પહેલવહેલું સ્વીડને જાણી લીધું, અને તેથી તે દેશનું જે કુદરતી સૌંદર્ય હતું તેનો સંપૂર્ણ લાભ લઈ ચિત્રપટો તે દેશ તૈયાર કર્યા. સ્વીડનમાં આનો પ્રયોગ થયો એટલે અમેરિકાએ તે બાબત ઉપાડી લઈ ત્યાંની દરેક પ્રકારની કેળવણીની સંસ્થામાં તેનો પ્રચાર કર્યો, અને અત્યારે એ દેશમાં દરેક દરેક વિષયનું શિક્ષણ આવાં ગતિમાન ચિત્રોના પટો વડે આપવામાં આવે છે. આવા ચિત્રપટો તૈયાર કરવાનો ધંધો કરવા

માટે ત્યાં ધણી કેપનિઓ ઉભી થઈ છે. શાળાપયોગી ને ને ખાસ સાહિત્યો બનાવવાં નેઈએ તે ધણી સંસ્કૃત રીતે હવે બનાવવામાં આવે છે, અને અત્યારે અમેરિકાની બનાવટનાં સાહિત્યો દુનીઆભરમાં વેચાય છે.

જર્મનિ અને રશિઆમાં આવાં ગતિમાન ચિત્રોના પટોનો ઉપયોગ જનસમુદાયને કેળવવા માટે મંધૂર્ણપણે કરવામાં આવે છે. મદાયુદ્ધ પછી પ્રશિઆની રાજસભાએ ફરમાન કાઢ્યું હતું કે ત્યાંની દરેક શાળામાં આવા પટો અવશ્ય હોવા નેઈએ અને અત્યારે આખા દેશમાં તેવી વ્યવસ્થા કરી રાખવાની ફરજ પાડવામાં આવી છે. રશિઆમાં આવા પટો બનાવવાનો ઉદ્યોગ રાજને હસ્તક છે અને ત્યાંના રાજતંત્રમાં પ્રજાને કેળવવા માટે નિયમ મુજબ વખતોવખત ચિત્રપટો બતાવવામાં આવે છે અને તેનું ખરચ રાજ ભોગવે છે. ફ્રાન્સ પણ પાછળ રહી ગયું નથી. ત્યાંની શાળાઓના અભ્યાસક્રમમાં ચિત્રપટોનો નિયમિત રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. વળી ખાનગી સંસ્થાઓને પણ સાહિત્યો પુરાં પાડી તેમજ તેને એક જગાએથી બીજી જગાએ લઈ જવાનું ખરચ આપી મદદ કરવામાં આવે છે. સ્વીડનમાં ને ચિત્રપટો બનાવવામાં આવે છે. તેમાંના ધણી કેળવણી કે જ્ઞાનવિષયક હોય છે. ઇટલીમાં આવી જાતના શિશુઓ માટે એક સરકારી ખાતું બોલ્યું છે અને તે ખાતું ચિત્રપટો બનાવે છે, સ્થળે સ્થળે મોકલે છે અને દેખાડે છે. પુરોષના શિશુઆનિઆ, લેટિઆ, ફિન્લેન્ડ, એન્ડોલોવેકિઆ, આરિટ્સા, ડેન્માર્ક અને પોર્ટુગાલ જેવા નાના દેશોએ, નાણાબીડ હોવાથી આવા ચિત્રપટો બનાવી શકે એવી સ્થિતિમાં નથી તે પણ તેમની શાળાઓમાં ચિત્રપટો વધારના ફરજિઆત વિષય તરીકે દાખલ કર્યા અને સિનેમાનાં મકાનોમાં કેળવણીવિષયક ને ને ચિત્રો વગેરે હોય તે તથા બહારથી લાવેલા ખાસ દેખાવો વગેરે ને કેળવણીની દૃષ્ટિએ અગત્યના હોય તે બતાવવાનું ફરજિઆત કર્યું છે. વળી પ્રજાસંધની દેખરેખ નીચે રોમ શહેરમાં એક આંતરરાષ્ટ્રીય સિનેમાની સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે અને તેને દુનીઆના જુદા જુદા દેશોમાં કેળવણીવિષયક ચિત્રપટો તૈયાર થતા હોય તેમાં મદદ આપવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું છે. પુરોષ અને અમેરિકામાં આવી પ્રવૃત્તિ નેઈને ઇચ્છા કે પણ તે કામ હાથ ધર્યું, અને કાર્નેગી ફંડમાંથી નાણાની સારી રકમ લઈ સરકારી કમિશનને ચિત્રપટોની બાબતમાં દરેક રીતે વિચાર કરવાનું કામ સોંપ્યું. પરિણામે આ કમિશને 'પ્રજાજીવનમાં ચિત્રપટનું સ્થાન' એવો એક રિપોર્ટ તૈયાર કર્યો, એટલે ઇચ્છામાં ચિત્રપટની એક સંસ્થા ઉભી થઈ.

ઉપર જણાવેલા દરેક સંજ્ઞામાં સરકારી ચિત્રપટખાતું રાખવામાં આવ્યું છે. તે ખાતા તરફથી કેળવણી, હુદ્દરઉદ્યોગ કે જ્ઞાનવિપયક ચિત્રપટો તૈયાર કરવામાં આવે છે અને તે ચિત્રપટો દુનીઆબરમાં મોકલવામાં આવે છે અને તે એવા હેતુથી કે તેનાથી જુદી જુદી પ્રગતિઓ વચ્ચે સંસ્કૃતિનો સંબંધ બંધાય. જાણુવા જેવી બાબત એ છે કે ઉપરના દરેક દેશમાં કેળવણીવિષયક ચિત્રપટો તૈયાર કરવા માટે અને કેળવણીની સંસ્થાઓ તેમનો ફરજિયાત ઉપયોગ કરે એટલા માટે નાણાની મદદના રૂપમાં સરકારે અથમ પગલાં લીધાં છે. ઇટલી, જર્મની અને રશિયામાં કેળવણી મંત્રી ચિત્રપટો તૈયાર કરવા જે ખર્ચે ચાલે છે તે બધું ત્યાંની સરકાર ભોગવે છે, અને ઇંગ્લેન્ડની ચિત્રપટસંસ્થાને રવિવારે સિનેમાનાં દેખાવથી મળતી રકમમાંથી અમુક હિસ્સો આપવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં વડી કે પ્રોતિક સરકારે આવું કામ હાથમાં લીધું નથી. ચિત્રપટો એ તો એક પ્રગટમાનનું પુસ્તક, એક શાળાનું સ્વરૂપ, કે કેળવણીની પદ્ધતિ છે. તેનાથી નાનાં બાળકોનાં આરિન્ધ ઘડાય છે. કેળવણીની દૃષ્ટિએ ચિત્રપટોની તોલે કોઈ પણ સાધન આવી શકે તેમ નથી.

આપણા આંધ્રા વિશાળ દેશને માટે દરેક ઇલાકામાંથી ને જિલ્લામાંથી ઉદાર ધીમતોએ બહાર પડીને પોતાનો સખાવતી હાથ આ દિશા તરફ લાંબાવવાની જરૂર છે. નામદાર સરકારના નાણાવિપયક કટોકટીના પ્રસંગે આ બાબતમાં ચોક્કસ મદદની આશા ન રાખી શકાય, તો બાળકો કે જે ભાવિ પ્રગતિ છે તેમના હિનાર્થે સખી ગૃહસ્થો ચોક્કસ આગળ પડે તોજ આપણી શાળાઓમાં સિનેમા કેળવણીની માતા તરીકેનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે. ગુજરાતના શિક્ષકો આ બાબતમાં ધમ્મું કરી શકે-તેમ છે. જ્યાં જ્યાં તેઓ હોય ત્યાં ત્યાં એવા ઉદાર ધીમતોના ધ્યાન પર વાત લાવીને અને તેટલી મદદ આ દિશામાં મેળવી શકે, અને પ્રગતિની ઉન્નતિમાં પોતાનો ફાળો આપી શકે. ગુજરાતના શિક્ષકોના ધ્યાનમાં આ બાબત સક્રિય સ્વરૂપ પકડશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં મોશન પીકચર કંપનીના પ્રતિનિધિ મંડળનો પ્રવાસ સ્તુત્ય છે, અને જરૂરી સગવડો નામદાર સરકાર તરફથી (કેળવણીની દ્વિત્ત બાબતમાં) મળશે એવી આશા સાથે વિરમીશું.

ના. શહેનશાહના રૌપ્ય મહોત્સવ પ્રસંગે તા. ૧-૭-૩૫ ને સોમવારના રોજ પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજમાં ઉજવાયેલો આનંદોત્સવ

શરૂઆતમાં કોલેજ તથા પ્રે. સ્કૂલના તમામ વિદ્યાર્થીઓ દ્વય કરી નજાફતિમાં વ્યવસ્થા પૂર્વક ગોઠવાઈ ગયા હતા અને નિર્ણિત સમયે સવારે આઠ વાગે અગ્રેની પ્રે. સ્કૂલના હેડમાસ્ટર મિ. સાફરલાલ શુક્લની રચેલી પ્રમંગને અનુસરતી કવિતા બધા વિદ્યાર્થીઓએ ગાઈ હતી. પછી ટ્રે. કોલેજના મે. હેડમાસ્ટર સાહેબે પ્રવચન કરી. તે દિવસનો સવારના આઠથી દસ મુધીનો કાર્યક્રમ જેમાં સ્ટાફટિંગ અને સંવાદો વગેરે બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો, તે શરૂ કર્યો હતો. અને સંસ્થાઓના વિદ્યાર્થીઓએ તથા શિક્ષકોએ આ કાર્યક્રમમાં બહુજા આનંદપૂર્વક ભાગ લીધો હતો. કાર્યક્રમ પુરો થયા બાદ રાજગીત ગાવામાં આવ્યું હતું અને મિહાઈ વહેંચી મેળાવડો વિસર્જન કરવામાં આવ્યો હતો. કાર્યક્રમ નીચે પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યો હતો.

કાર્યક્રમ

૧. માર્ચ-નજાફતિ-પ્રાર્થના
૨. મે. હે. સાહેબે કરેલું પ્રવચન; વિદ્યાર્થીઓ પોતપોતાને રથાને
૩. પ્રે. સ્કૂલ — સંવાદ (રા. ચંદુલાલ ફેલ)
૪. ક. કોલેજ — એક ચક્કર દોડ
- ખ. પ્રે. સ્કૂલ — સીધી દોડ-૧૦૦ ફુટ
- ગ. કોલેજ — રમાલ ખસાર કરવાની હરિદ્રાઈ
- ઘ. પ્રે. સ્કૂલ — આંગળી હલાવી ખાલું
- ચ. કોલેજ — મંદિરો
- છ. પ્રે. સ્કૂલ — લાકડી ઊભી રાખી દોડ
- જ. કોલેજ — ખુરસી
- ઝ. પ્રે. સ્કૂલ — ચોરખોટવાળા રમત
- ટ. કોલેજ — દોરડું ખેંચવું
- ઠ. પ્રે. સ્કૂલ — નિશાન તાક
- ડ. કોલેજ — ખોલ કૂદવો
- ઢ. પ્રે. સ્કૂલ — કોથળાની રમત

૫. ગીતને રાજગીત

૬. વિદાર્થ

અવચન

નામદાર શહેનશાહ પાંચમા વ્યોજ અને શહેનશાહ બાનુ રાણીમેરીના રાજ્યાસનારોદણુ દિવસના આ પ્રસંગે આપણે તેઓ નામદાર પ્રત્યે આપણી વફાદારી અને પ્રેમની લાગણીઓ પ્રદર્શિત કરવા અને ભેગા થયા છીએ. આખી દુનીયામાં રથપાએલા સામ્રાજ્યના લોકને જાણવા સમજવાનું અને તેમના ઉપર તેમનો પોતાનો પ્રેમ રાખવાનું નામદાર શહેનશાહ અને મહારાણી મેરીએ સર્વદા ધ્યેય રાખેલું છે, અને તે બદલામાં તેઓ નામદાર પ્રત્યે આપણી પ્રેમ અને ઉપકારની લાગણીઓ પ્રદર્શિત કરવા ઇચ્છીએ છીએ; વળી આ મહાન સામ્રાજ્યના તમામ બાળકો માથે આપણે પ્રભુ તેમના રાજ્યના ૨૫ વર્ષ પુરા થયે જે ઉત્સવ ઉજવાય છે તેમાં અંતઃકરણપૂર્વક સક્રિય ભાગ લેવા ઇચ્છીએ છીએ. નામદાર શહેનશાહ અને બાનુ આપણા દેશથી અગત્યવાનથી; કદાચ કે તેમના રાજ્યાભિષેક પહેલાં અને ત્યારપછી તેઓ આપણા દેશની મુજાકાતે પધાર્યા હતા, અને આપણા પ્રત્યે તેઓએ જે સહૃદયતા અને સહાનુભૂતિ બતાવી છે તે બદલ આપણે હિંદજનો તેઓ નામદારના મોટા કૃણી છીએ. આ પૃથ્વી ઉપરના જે જે ઘણી જાતના લોક ઉપર તેઓનું શાસન ચાલે છે, તે તમામ લોકોની પ્રગતિ અને સુખ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામે અને બીજાં ઘણાં વરસો સુધી રાજ્ય ચલાવવાને પ્રભુ તેમને આરોગ્ય અને બળ આપે એવી આશા રાખીએ છીએ, અને પ્રભુ પ્રત્યે તેવીજ પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

નામદાર શહેનશાહ અને તેમનાં બાનુનાં જીવનચરિત્ર બાળકોને માટે જોધપાદ રૂપ છે. તેઓશ્રીએ જીવન સુખરૂપ, આનંદરૂપ અને વૈભવરૂપેજ ગાળ્યું છે એવું તમે ધારણા નહિ. નામદાર શહેનશાહ અને રાણી એક વખત તમારા જેવાંજ બાળક હતાં. તમારી માફક તેઓ વિદ્યાર્થી હતા. તેમને પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો પડતો અને તમારા કરતાં વધારે સખત સંપેલાં કામ પણ કરવાં પડતાં. તેઓશ્રીને જે વધારે ઉચ્ચ અને અધર્મ કર્તવ્ય કરવાનું હતું તેને માટેની તૈયારીરૂપ જે સખત કામો કરવાનાં હતાં તે કરવાનું તેઓએ ખુશીથી માથે લીધું હતું, અને તેમની ફરજનું એક અંગ ગણી તે કામ તેઓએ પાર પાડ્યો હતાં. ફરજ અથવા કર્તવ્ય એ બહુ અંગ્રેજ કામ છે તે તમે અથા જાણો છો, પણ તેમનાં જીવન-

ચરિત્ર તેવી શબ્દપ્રશીધા લીધેલાં અને ઉમદા રીતે-પાર પાઠેલાં-કર્તવ્યોની પરંપરા રૂપ છે.

શાળાનાં બાળકો માટે તો નામદાર શહેનશાહનું જીવન ખાસ રસિક છે. વૃપતિ યદા માટે લામકાતની તાલીમના એક અંગ તરીકે તેઓ નોકા-શિક્ષણની શાળામાં દાખલ થયા, અને જહાજના એક અગલદાર તરીકે દરીઆની સફર ખેડવા માંડી; ખલાસી તરીકેનું જીવન ગુજરાતમાં તેમને કપ્ટે અને હાથ વેટવાં પડ્યાં હતાં. તેઓ એક મહાન સત્રાટના પુત્ર હતા તોપણ તેમને ખાસ હોય એકે આપવામાં આવ્યા નહોતા. તેમના બીજા નાવિકમંદુઓની માફક તેમને હુકમને આધીન થવું પડતું હતું. આગા-પાસનની મહાન રેવથી નામદાર શહેનશાહ શાસન કરતાં શીખ્યા છે.

સામાન્ય બાળક-છોકરો અને એક સુવાન તરીકે તેમને સખત પણ સાદી તાલીમ મળવાથી-તેમજ લખિયમાં તેમનીજ જે પ્રગ્ન થવાની હતી તેમનાથી અગ્ર રહીને નહિ પણ તેમની સાથે લાંબા મર્દને તેઓ નામદારે સચળી જતના કારીગરો-કામ કરનારાઓ પ્રત્યે વાર્તાવિક ભાવભાવ કુળબો છે. નામદાર શહેનશાહ ખાણે, કારખાનાં, વગેરેની વારંવાર મુલાકાત લે છે; ત્યાં ત્યાં તેઓ જંદુલની ભાવનાથી અને કારીગરોના જીવન અને કાર્યમાં રસ લઈને તેમનાં હૃદય જતી લે છે, અને એટલા માટેજ શહેનશાહનું પદ ધારણ કરી પ્રગ્નથી અધિકતમ પદવી પ્રાપ્ત થયા છતાં માનવતા અને સમજાની સાકળથી તેઓ નામદાર પ્રગ્નથી અભિજાતા દાખલ છે.

આપણી શાળાઓની બાળકોઓના હૃદયમાં શહેનશાહ બાબુ મેરીનું તો સતત ચિત્તવન રહ્યા કરવું જોઈએ; કારણ કે તેમણે સુખી અને સુમંપીલું ઘર રચાવવાનું ધ્યેય હંમેશાં પોતાની આગળ રાખેલું છે. તેઓશ્રીએ પોતાના ઉમદા ખવાસ, પવિત્ર જીવન અને કર્તવ્યની ઉચી સમજનો દાખલો આપી સ્ત્રી જાતિના આતિ ઉચ્ચ આદર્શો આપણી સમક્ષ રજુ કર્યા છે. નામદાર શહેનશાહ પ્રમાણે મહારાણી મેરીએ પણ પોતાની પ્રગ્ન ઉપર ગ્રેમ રાખવાનું તેમજ તેમને જરાબર સમજવાનું શીખી લીધું છે. તેઓ નામદાર પોતાના જીવનનો દંષ્ટાંતો આપી આપણને તેનો મોઢા આપે છે.

નામદાર શહેનશાહ અને બાબુના રૂપ વરસના રાહત્ય દરમિયાન ધણું અને મહાન ફેરફારો થયા છે. કુદ અને વિપત્તિના વખતમાં પણ તેમના મહાન સામ્રાજ્યના લેણેને સુખ, સગવડ અને ઉદ્યોગન મળે એ માટે તેઓ નામદાર હંમેશાં ચિત્તવન કરે છે. જ્યારે જ્યારે કર્તવ્યનો કે મનુષ્યત્વ જતાવવાનો પ્રયત્ન હોય ત્યારે તેઓ તેને માટે સદા તત્પર

રહે છે, અને તેમના રૌપ્ય મહોત્સવ પ્રસંગેના આનંદ અને હિસાહના અભારના પ્રસંગે પણ પ્રજ્ઞનાં પીડિત, જનોને નામદાર વીસરી ગયા નથી. આ જ્યુબિલીના પ્રસંગે આપણા દેશમાં માંદા અને દુઃખી જનોને આરોગ્ય જે ભંડોળ એકઠું કરવામાં આવ્યું છે તે આપણા શહેનશાહ અને શહે-શાહ બાંનુંમાં કટલી બધી માનવતા છે તેનો પુરાવો આપે છે.

આ દુનીયામાં રહેવાને માટે તેને વધારે મારી, વધારે આરોગ્ય બક્ષે તેથી અને વધારે સહીસહામત બનાવવા જે જે સાહસ ખેડનારાઓ અને વિશાનના શોધકો યત્ન કરી રહ્યાં છે તેમને બધાને આશ્રય અને અભિ-નંદન આપીને આપણા નામદાર શહેનશાહે તેમના રાજ્યઅમલ દરમિ-આન થએલા હરેક જાતના યત્નોને પોષણ આપ્યું છે. એમના રાજ્ય સમય-માંજ બધે લાગે એવાં સાધનો પ્રાપ્ત થયાં છે કે જેના વડે દુનીયા-ભરનાં આપણા જાતિભાઈઓ સાથે સહેલાઈથી વાતચીત કરી રાકીએ અને આપણા શહેનશાહ બહુ તીવ્રતાથી જે સલાહસંપ અને શુભેચ્છા માગી રહ્યા છે તે સિદ્ધ કરવામાં આજ સાધનો બહુ બળવાન ભાવિ સાધન થઈ પડશે.

નામદાર શહેનશાહ અને તેમનાં બાનુ મહારાજી મેરી દીર્ઘાયુષ અને મહાસુખ ભોગવે એમ આપણે આનંદ સાથે ઇચ્છીએ છીએ. આપણી વધારારી અને વિશ્વાસની લાગણીની આપણે તેમને ખાતરી આપીએ છીએ, અને મનુષ્યજીવનમાં જે કાંઈ ઉમદા અને સુંદર છે તે બધાના પુનરુ-ત્થાનરૂપ આ વર્ષે હિજવશું અને આપણા ઉત્તમોત્તમ શહેનશાહ અને તેમનાં બાનુના લાયક પ્રજ્ઞજન યવાતનમનધનથી યત્ન કરીશું.

રૌપ્ય મહોત્સવને આંગે હિજવાઓલો સંવાદ

મિત્રગોષ્ઠિ.-

રમેશ:-

ઉપજાતિ

પાલે પ્રજાને નિજ પુત્ર પેરે,

ને સુખશાંતિ મહી જે ઉછેરે;

તે રાજવીમાં પ્રભુતા ભરી જો,

તેના પર પૂર્ણ પ્રભુ રૂપા હો.

જેમના સામ્રાજ્યમાં પ્રજાએ પૂર્ણ સુખશાંતિ સાથે સારી આબાદી ભોગવી હોય તેવા રાજ્યપ્રવર્તકો આંગણીના વેટે ગણાય તેટલાજ છે. સૌથી પ્રાચીન રાજ્યોમાં શ્રીરામનું રાજ્ય હિંચ પ્રતિનું હતું, અને તે રામ-

રાજ્યના નામથી ગણીતું થયું છે. આજે પણ એ રામરાજ્યની હિંમતમાં સારાં રાજ્યોને આપાય છે. સમ્રાટ અકબરના રાજ્યની ગણતરી રામરાજ્યમાં થઈ ગઈ, અને હાલ અંગ્રેજ રાજ્યની ગણતરી પણ એ રામરાજ્યમાં થાય છે.

સુરેશ:—કેમ મિત્ર, શા વિચારવમળમાં ગયાં ગયાં છે ?

રમેશ:—આજના દિવસને અંગે જે કંઈ વિચારો ઉદ્ભવે તેજ તો.

નરેશ:—જવા દોને એમંતી વાત ! નર્મદાએ આવીએ ત્યારે એમને દિવમનાજ વિચાર ના, ના, કહો તો ખરા આજના દિવસની મહત્તા !

રમેશ:—આજ આપણા નામદાર પંચમ જ્યોર્જનો મહોત્સવ છે.

ઉમેશ:—રીધ મહોત્સવ એટલે ?

રમેશ:—નામદાર શહેનશાહને રાજ્યાદી પર જેટલું આજ પચીસ વર્ષ પૂર્ણ થયાં, પચીસ વર્ષનો રાજ્યકારભાર ભોગવનારોટલા તેઓ ભાગ્યશાળી નીવડ્યા તે માટે આજ આનંદનો ઉત્સવ છે.

સુરેશ:—એમ તો મહારાણીશ્રી વિક્ટોરિયાએ ત્રેસઠ વર્ષ રાજ્ય ભોગવ્યું હતું. ત્યારે એમનાએ આવા મહોત્સવો ઉજવાએલા કે નહિ ?

રમેશ:—કેમ નહિ ! મહારાણીશ્રી તો સૌથી વધારે ભાગ્યશાળી. એમનો તો પચાસ વર્ષનો સુવર્ણ મહોત્સવ ઉજવાએલો અને સાઠ વર્ષનો હીરક મહોત્સવ પણ ઉજવાએલો. મહારાણીશ્રી તે ભલ્લાં ભાગ્યશાળી ! નામદાર શહેનશાહ પંચમ જ્યોર્જ પણ તેણે ભાગ્યશાળી નીવડે એવી આજ પ્રભુ-પ્રાર્થના છે.

નરેશ:—મહોત્સવને પ્રસંગે આનંદોત્સવ થાય અને પ્રભુ પ્રાર્થનાઓ થાય એથી કંઈ ખીજો વિશેષ અર્થ ખરા ?

રમેશ:—હા, ખીજો પણ અર્થ છે. સંમર્ગ્યંતિ ઉજવાય ત્યારે શ્રીરામનાં સહયુક્તોનું સુકીર્તન થાય. શ્રીકૃષ્ણન્યાંતિ ઉજવાય ત્યારે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની કૃપાનાં ગુણગાન થાય. તેમ આજના મહોત્સવને પ્રસંગે અંગ્રેજ રાજ્યથી થએલા કાયદા પણ વિચારાય.

સુરેશ:—અંગ્રેજ પ્રજાના સહવાસથી આપણે ઘણું શીખ્યા છીએ; આદર્શ કેળવણી કેવી હોય એ આપણે તેમની પાસેથી જાણ્યું; આપણું રાજકીય જ્ઞાન તેમના સહવાસથી વધ્યું; નીડરતા અને સાહસિકતા આપણે તેમની પાસેથી શીખ્યા; વ્યક્તિત્વવાર્ત્તગ્ય અને સંમાન હક્કના સિદ્ધાંતો આપણે તેમની પાસેથી મેળવ્યા. આમ અંગ્રેજ રાજ્યનાં લાભ મેં જણાવ્યા. હવે નામદાર શહેનશાહના અમલની સમાલોચના આપણા મિત્રવર્ગ કરશે.

ઉમેશ:—ના. હું એમને થોડી મદદ કરીશ. નામદાર પંચમ જ્યોર્જ ઇ. સ. ૧૯૧૧ નો જૂન માસની ૨૨ તારીખે ઇંગ્લેન્ડમાં અને તેજ સાતના ઇમેમ્બરની ૧૨ મા તારીખે હિંદુસ્તાનમાં ગાદી પર બેઠા હતાં. તે વખતે હિંદીપ્રાન્તના પ્રેમને સરકારવા તેઓશ્રી હિંદમાં પંધાર્યો હતા. દિલ્હીમાં મોટો દરબાર ભરાયો હતો. ઇ. સ. ૧૯૧૪ માં યુરોપમાં મહાન વિગ્રહ જાગ્યો, તેમાં તેઓને ઉત્તરવું પડ્યું. તેમાં તેઓએ જીત મેળવી. દર દસ દસ વર્ષે હિંદુસ્તાનને સાંસ્કૃતિક સ્વરાજ્યને રસ્તે લઈ જતા મોંટેગ્યુ એમ્સફોર્ડના સુધારા પર ઇ. સ. ૧૯૨૦ મા તેમના શુભ હસ્તે સહી થઈ. તેમના હાથે હિંદુસ્તાનના જવાબદારી સત્યનંત્રનો ઉદય થયો. હવે-આગળ મિત્રવર્ધક હશે.

રમેશ:—ધારાસભાઓનાં ખર્ચ સ્વરૂપ ત્યારથી થઈયાં. હિંદવાસીઓને ધણા હક્કો એથી પ્રાપ્ત થયા અને બીજા હક્કો મળવાની આશાઓ બંધાઈ છે. જવાબદારી સત્યનંત્ર ચલાવવા જેટલી આપણી લાયકાત દેખવાતી જાય છે, એટલે નામદાર શહેનશાહના સમયમાં શુખચાંતિ સાથે સ્વાતંત્ર્યના પ્રવાહમાં આપણે આગળ વધીએ છીએ એ અસંભવ લાગે છે, માટે નામદાર શહેનશાહ પંચમજ્યોર્જ ને નામદાર શહેનશાહ બાનુ મેરી દીધો-યુધ્ધ ભાગવે અને તેમની તથા તેમના સત્યની દિનપ્રતિદિન આજ્ઞાથી વધે એવી પ્રભુપ્રાર્થના કરી આજના મહોત્સવનું શુભકાર્ય સુમાપ્ત કરીશું.

અધા:—

સૂચના

બહોળાં મંગાલનાં ત્યાં શુચિજળ ઉછળે તે હિમાદ્રિ યદ્રી તે,
ચળે રત્નો રંગ ત્યાં વિધિવિધિ તટમાં દક્ષિણાબિધ સુધી તે;
સંજેદ્રો ને નરેદ્રો મનુષ્ય સર્વે પ્રાર્થતાં હે કૃપાંશુ,
સદ્ગત સદ્ગતી કેરાં, હૃદય યદ્રી ચહે, સુખદા દીર્ઘ આયુઃ.

બાળકની ભાવના

ને આપણે બાળકને ખરી રીતે જાણખવા માગતા હોઈએ તો આપણે આપણી જાતને તીચેના પ્રશ્નો પછવા બેઠીએ.

તમે બાળકોના સંસર્ગમાં કદાપિ આવ્યા છો? તમે બાળકોના સુહ-વાસ કદી સેઓ છે? બાળકોના માનસને પીછાનવા તમે કદાપિ પ્રયત્ન કર્યો છે? બાળકની રમતો, તેમનો આસ્વાદ, એપ્રાઓ કે હાવભાવ કદી નિહાળ્યા છે? યદિ આ પ્રશ્નોના જવાબ તમારી પાસે નકારમાં હોય તો—

કોઈ સંધ્યા સમયે, નદી કે દરીઆની રેતીમાં શૂંપલાંઓ પીણતાં કે ગણતાં તેમજ રેતીનાં ઘર બનાવતાં બાળકોને નિહાળજો; વર્ષા ઋતુથી ભીંજાએલી માટીથી ગામડાનાં બાળકોને ઝૂંપડીનો આકાર કરતાં જોજો; કોઈ પુષ્પવાટિકામાં જઈ હરિઆળાં તૂટેલી આરણ્યિક ધણેલી ભૂમિ ઉપર આબોહતાં બાળકોને અવલોકજો; કોઈ પૂર્ણિમાની ચમકતી ચાંદનીમાં બાળકોની સ્વતંત્ર રમતગમતોનો સમાગમ સેવજો; કોઈ આંગળીએ વળગાડેલા ફરવા જતા બાળકના કાલાધેરા પ્રશ્નો સાંભળજો; કોઈ વખત તમારી જાણમાં હોય, છતાંય અજાણતાનો આડંબર કરી ચાલવા જતા પડી જતા બાળકને નિહાળજો; તેમજ કોઈ વખત પડી જતા બાળકને તેના પડી જવાની જાણ બતાવજો, કોઈ આલસવધના બાળકને મોટેરાંની માફક તપખીર મુંઘતાં કે સાળા પાડતા તેના મુખાર્વિદના ફેરફારો પેજો; કોઈ બાળકનું સમોવડીલ મિત્ર રુદન કરતું હોય તો તેને તેમ કરતું બંધ કરવા માટે તેની સમજાવવાની, પટાવવાની કે ફોસલાવવાની શક્તિ અતુલ્ય લાવજો; કોઈ બાળબગીચામાં આકર્ષક પુષ્પોનું સૌન્દર્ય નિહાળતા બાળકને અવલોકજો. કોઈ મદારી કે ગદુગર આગળ જમા ધણેલાં બાળકોમાંથી એકાદને યોગાવી જોજો.

ઉપર્યુક્ત તેમજ આવી અનેકવિધ બાળકિયાઓના અવલોકને તમોને બાળક ઉપર પ્રેમ, ગમતા અને માન ઉત્પન્ન થયા વિના રહેશેજ નહિ. સાથે સાથે તેનામાં છુપાએલી શક્તિઓ વિષે, તેની લાવનાઓ વિષે તેમજ તેના ભાવિ વલણ વિષે પણ બાળકનું અવલોકન તમોને ઉપયોગી થઈ પડશે. બાળકની આ દરેક ક્રિયા કંઈક ને કંઈક હેતુપુરઃસર હોય છે. એ હેતુઓને સુસાધ્ય કરવા બાળમાનસનો અભ્યાસ માતાપિતાઓને તેમજ શિક્ષકોને આવશ્યક છે.

બાળક જન્મથીજ લાવનાશીલ હોય છે. બાળક જ્યારથી આ લોકની આબોહવા લેતું થાય છે ત્યારથીજ ક્રમે ક્રમે તેનામાં નવું નવું જોવાની, જાણવાની અને અનુભવવાની વૃત્તિ ઉદ્ભવે છે. પ્રથમ તો તે અશુરિન્દ્રિયદ્વારા તેની આસપાસની વસ્તુઓનું અવલોકન કરે છે અને અશુરિન્દ્રિય કેળવે છે. અશુરિન્દ્રિય કંઈક અંશે દૃઢ થતાં, માતાપિતાના નાદોથી તેની કર્ણેન્દ્રિય કેળવાય છે. પછી સાધારણ શિશુ વયનું થતાં એટલે કે હાથપગની હલનચલન શક્તિએ ચાલવાની અવસ્થાએ પહોંચતાં નિહાળેલી વસ્તુઓને સ્પર્શ કરવા પ્રેરાય છે. તેટલેથી સંતોષ ન પામતાં અનુભવ અથે તેના હાથમાં આવતી વીજોને લાગવા ફેડવા મટે છે. અનુભવ

દ્વારા તેની રમણુ હૃદય તેમજ ચામડીની સ્પર્શોન્દ્રિય ક્રિયાવાય છે. આવી દરેક ક્રિયા તેનામાં જન્મધીજ રહેલા સંસ્કારોના ઉદ્બોધન અર્થે, રક્ત-રેલી ભાવનાઓને લઈને હોય છે. પછી અનુભવ ઉપરથી જાળક અનુકરણ પર જાય છે. અનુકરણ કરવા માટે તે મનુષ્યોના સમાગમમાં નિહટ ને નિહટ આવતું જાય છે. પ્રથમ તો જાળકને માતાપિતાનો સહવાસ વધુ આનંદકારી હોય છે કારણ કે માતાપિતાના સહવાસમાં તેને વધુ વખત રહેવાનું હોય છે, ત્યારપછી તેઓ ફેરી કે કળીઆનાં મનુષ્યોના સહવાસમાં આવે છે. નજીકના મનુષ્યોના સહવાસ પછી બહારના સહવાસમાં આવવા લક્ષ્યવાય છે. એમ ક્રમશઃ તે સ્પષ્ટિના સમાગમમાં આવતો જાય છે.

જાળકિકાસના આ ક્રમને જો આપણે અનુસરીએ તો જાળકની ક્રિયાશીલ સર્વ અંશે પરિપૂર્ણ કરી શકીએ. આપણે જાણીએ છીએ કે ત્યારે ત્યારે જાળકની ભાવનાથી વિરદ જન આપણે કરીએ છીએ અથવા તો તેમના ભાવનાપ્રદેશમાં જ્યારે આપણે આધારપ કે વિધારપ યર્થ પડીએ છીએ ત્યારે ત્યારે જાળક નિરાશ યર્થ રદન કરવાનું શરૂ કરે છે, કારણ કે રદન સિવાય તેની પાસે બીજો ઇલાજ નથી. કાંઈ વખત પશંદ પડેલી ગીજ મેજવવામાં વિસંગ ધવાથી અથવા ન મજવાથી પણ તે રડે છે, તો કાંઈ વખત તેની શક્તિ ઉપરાંત મુશ્કેલીમાં આવી પડતાં તેના માર્ગમાંથી જટકવાને માટે પણ રડે છે. આમ જાળકનું રદન ઘણું-ખરે અંશે તેની ભાવના ન પોષાવાને અંગ હોય છે. તેથી ઉત્કર્ષ એમ પણ બને છે કે તે જાળક હકીકતું યતું નિરપયોગી વસ્તુ માટે પણ રડે છે. આવે સમયે તેને ખરી વસ્તુથી જાણ કરી તેના રદનનો તોડ લાવી શકાય છે. કેટલાંક માઆપો તેને રૂ બગાડીને રદન કરતાં બંધ કરે છે. આ રીત જાળકને માટે શાપ સમાન છે અને આગળ જતાં જાળકને રૂપોક ને આપણું બનાવે છે. ખરી રીતે જાળકની માનસિક શક્તિ બળવાન હોતી નથી તેથી જાળકને ખરી વસ્તુસ્થિતિથી વાકેફ કરી સમજાવી તેને રોતાં અટકાવવું જોઈએ. આ ઉપરથી આપણને સહેજે સમજાય છે કે જાળકની ભાવના જ્યારે મનોપાતી નથી ત્યારેજ તે રદન કરે છે.

ત્યારે પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે જાળકની ભાવના સંતોષવાની ખાતર આપણે શું શું કરી શકીએ? તેમને રમતો રમાડવી, વાર્તાઓ કહેવી, સ્પષ્ટિસૌંદર્યમાં વિદરવા દેવા, વાણીસ્વાતંત્ર્ય યોગ્ય રીતે આપવું. જાળકને વિચાર કરવો પડે તેવા સંજોગોમાં મૂકવું અને સ્વઆચારે તેને સદ્વર્તનશાળી બનાવવું. અર્થથી જાળકની દરેક હૃદય તેમજ કલ્પના-

શક્તિ, કે સ્મરણશક્તિ, અનુકરણશક્તિ વગેરેનો વિકાસ થાય છે. સાથે સાથે તેને શારીરિક તાલીમ પણ મળે છે. કેળવણીનો ખરો હેતુ શારીરિક અને માનસિક શક્તિઓને યોગ્ય રીતે ખીલવવાનો છે, માટે બાળકને બાલ્યવયથીજ સંપૂર્ણ અને સર્વવ્યવસ્થાથી કેળવણી આપવી જોઈએ. જેથી તે આગળ જતાં પોતાને ‘હું મનુષ્ય છું’ એ રીતે ઓળખી શકે.

જન્મથીજ બાળકને સંમોહન અને સમસંવેદન વધુ પ્રિય હોય છે. તેથી બાળક શાળામાં આવતું થતાં તે અન્ય બાળકોનો સહવાસ. સેવનું થાય છે. બાળકને પોતાની સંમોહનનું બાળક વધુ પ્રિય છે, માટેજ તે મોટા માણસોની સંગત ન કરતા પોતાના સંમોહકીયાની કરે છે; બાળકને સંમોહકીયા બાળકોનો સહવાસ મળી શકે તેવું સ્થાન તે શાળા છે. શાળામાં તે બાળકો સાથે દલેમળે છે, મિત્રાચારી બાંધે છે, સાથે ખેલે છે, અધ્યયન કરે છે, સ્પર્ધામાં હિતરી શકે છે, છૂટથી ખેલી શકે છે, પરાપકારી વૃત્તિ કેળવે છે, સમયે મદદનીશ બને છે. આવા અનેક ગુણો તે શાળામાંથી પ્રદર્શ કરે છે. ઉપર્યુક્ત ગુણોએ આસ્પદિત થતા બાળકને આપણે મૂર્ખ, ઠોઠ કે નાસ્તાયક કહી શું આપણે અન્યાય નથી કરતા? એ વાનો સત્ય છે કે દરેક બાળક ચપળ, આનંદી કે સર્વગુણસંપન્ન નથી હોતું. આવાં બાળકો માટે શાળામાં શિક્ષકો, શું શું કરી શકે?

પ્રથમ તો શાળાનું વાતાવરણ બાળકની ભાવનાઓ સતેજ થાય તેવું રાખવું જોઈએ. શિક્ષક દરેક બાળકના માનસનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. કયા બાળકને કઈ વસ્તુ રસિકર છે તે જાણી લેવું જોઈએ. વિવિધ શીખવતાં પહેલાં દરેક બાળકની ભાવના જાણી લઈ તે વિવિધ પરત્વે તેમની ભાવના પોષાય તેવું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવું જોઈએ અને જ્યારે બાળકો ઉત્તેજિત થાય ત્યારે વિવિધની રજુઆત એવી રીતે કરવી જોઈએ કે બાળકોને ખજૂર પણ ન પડે કે આપણે તેમને શું શીખવવા માગીએ છીએ. આમ કરવાથી બાળકોને મન તે વિવિધ ગમત બરાબર હોય છે. ઉપર્યુક્ત રીતે શાળામાં દરેક વિવિધનું જ્ઞાન બાળકની ભાવનાને અનુકૂળીને અપાય તોજ બાળકની મુશ્કેલીઓ કંઈક અંશે નહિ થાય, શિક્ષણ આપવાનો સરળ માર્ગ. બાળકોની ભાવનાને અનુકૂળી હોવો જોઈએ, કારણકે રસવૃત્તિ કેળવ્યા સિવાય આપેલું જ્ઞાન નિર્ચયક છે; માટે શાળામાં શિક્ષણનો વિવિધ પણ બહુધા તેની ભાવના પર અવલંબે છે. બાળકનામાં જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરી આપેલું જ્ઞાન કદી ભુલાતું નથી.

બાળકોમાં જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરવા માટે આપણે કઈ કઈ યુક્તિઓ અજમાવવી જોઈએ? ભાષાના વિષયમાં હંકી હંકી વાર્તાઓ દ્વારા, જુદાં જુદાં પ્રાણી કે પદાર્થનાં નામની ઝાળખ આપીને, નવીન તેમજ તેને ચોક્કસ વસ્તુઓથી મળતી કરાવીને જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરાવી શકાય. ગણિત જેવો વિષય વ્યાપકારિક જ્ઞાન દ્વારા, ઇતિહાસનો વિષય વાર્તા દ્વારા કે જેનાથી તેની કલ્પનાશક્તિ વધુ ઉત્તેજિત બનતી હોય, ભૂગોળનો વિષય પર્વતન દ્વારા, પદાર્થપાઠનો વિષય, પણ પર્વતન દ્વારા તેમજ નિકટના પ્રાણી કે પદાર્થના સમાગમમાં લાવીને અથવા તે નજીકના કોઈ સંપ્રદરશ્યનોમાં લઈ જઈ પદાર્થ કે પ્રાણીનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાવીને, શારીરિક તાલીમ માટે રમતો દ્વારા જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરી શકાય છે.

તે આપણે બાળકોને ઉચ્ચ કક્ષાએ મૂકવા માગતા હોઈએ તે સ્વકર્તવ્યની ઉચી સમજ નીચેના નિયમોનું મનન કરો:

- (૧) બાળકની ભાવનાને યોગ્ય રીતે સંતોષો;
- (૨) બાળકમાં રહેલી જોવાની, જાણવાની અને અનુભવવાની ઉત્કંઠાને વિશેષ પ્રમાણમાં ઉત્તેજિત કરો;
- (૩) વાણી, વિચાર અને આચાર દ્વારા તેની રસવૃત્તિને પોષો.
- (૪) બાળકની સ્વાભાવિક સ્પષ્ટતાનો ઉપયોગ તેની કેળવણી પ્રત્યે કરો;
- (૫) યાદ રાખો કે કોઈ પણ વિષયમાં જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કર્યા સિવાય આપણે જ્ઞાન નિરર્થક છે.

ધી ગાર્ટર્સ ટ્યુટોરિયલ હાઇસ્કૂલ,
ગોવાલીઆ રોડ,
મુંબઈ નં. ૭

સુનીલાલ કાળીદાસ, દલે

ભૂમિતિશિક્ષણ-નીચલાં પ્રાથમિક ધોરણો માટે

(જુલાઈના અંકના તેજ મથાળાના લેખના અનુસંધાનમાં, જુઓ પૃષ્ઠ ૨૭૨)

ધોરણ ૪ થી

વર્તુલ, તેના ભાગ

આ ધોરણનું કામ શરૂ કરતાં પહેલાં બાળક પાસે જ્ઞાનનાં મોટાં વર્તુલ દોરાવવાં. શિક્ષકે કાળા પાટીઆ ઉપર ધીમે ધીમે વર્તુલ દોરવું અને તે વખતે બાળકોને કમ્પાસનું કયું પાંખીલ દરે છે, કયું રિયર રહે છે અને તે વખતે બે પાંખીઆં વચ્ચેનું અંતર એનું એ રહે છે કે વધતું આણું ચાલે છે તે.

જોવા કહેવું. તેજ પ્રમાણે બાળકો પાસે તેમના કંપાસ વડે વર્તુળ દોરાવી ક્યું પાખીઉં સ્થિર રહે છે, ક્યું પાખીઉં ફરે છે અને જો પાખીઆં વચ્ચેનું અંતર એનું એ રહે છે કે વધતું ઓછું થાય છે તે અવલોકવા કહેવું. તે પછી ફરતા પાખીઆ વડે જે ગોળ લીટી દોરાવામાં આવી તેને પરિધ કહે છે, તે પરિધ વડે જે જગ્યા ઘેરાઈ તે વર્તુલ છે, જે પાખીઆં વચ્ચેના અંતરને ત્રિજ્યા કહે છે, જે બિંદુ ઉપર બીજા પાખીઆની અણી સ્થિર રહે છે તેને મધ્યબિંદુ કહે છે, એ સ્વીખવવું. દરેક બાળક એક પછી એક લેવી અને જુદા જુદા વર્તુલોમાં તે ઝાળખાયવી. ત્રિજ્યાને મધ્યબિંદુથી આગળ પરિધને મળે ત્યાંસુધી લંબાવતાં વ્યાસ બને છે. વ્યાસની લંબાઈ જે ત્રિજ્યાની લંબાઈની બરાબર છે. વ્યાસ વર્તુલને દુભાગે છે.

કાટખુણો, સાંકડો ખુણો, પહોળો ખુણો :—

વર્ગની સંખ્યાના પ્રમાણમાં ઢુકડીઓ પાડવી. દરેક ઢુકડીને પહેલેથી તૈયાર રાખેલા વર્તુલના જેવા આકારના ચાર કાગળના કટ (કકડા) વહેંચવા આવા કટ કાગળ ઉપર વર્તુલ દોગવી બાળકો પાસે પહેલેથી કંપાસી શકાય. દરેક વર્તુલને બેવડું વગાવી ફરી બેવડું વગાવો. બરાબર સળ પડાવી ઉઠેલી નંખાવો. એ રીતે વર્તુલનું મધ્યબિંદુ જાણે અને તેની આગળ ચાર કાટખુણા પડશે. કાતર, ચમ્પુ અથવા એવા સાધન વડે દરેક વર્તુલમાંથી એક કાટખુણો કાપી કઢાવો. કાપેલા કાટખુણાની સામેના કાટખુણાની કિનારીના કાંઈ પણ બિંદુ અને મધ્યબિંદુથી બાકીના કટ કાલી સળ પડાવો અને એ રીતે કટના બે ભાગ પડાવો. આ રીતે દરેક ઢુકડી પાસે ચાર કાટખુણા અને આઠ કાટખુણાથી મોટા ખુણા, ચરો. મોટા ખુણામાંથી બે ખુણા તો. કાટખુણાથી વધારાને ભાગ કાપી કઢાવી બાકીના કાટખુણાના બે ભાગ કંપાવો. હવે દરેક ઢુકડી પાસે ચાર કાટખુણા, છ તેનાથી મોટા અને છ નાના ખુણા ચરો. નાના ખુણાને સાંકડા ખુણા અને મોટાને પહોળા ખુણા કહે છે.

કંપાસની પેટીમાંથી બે ત્રિકોણમાપ કઢાવવાં અને તેમાં કાટખુણાં અને સાંકડા ખુણા ઝાળખાવવાં. એક કાટખુણો દોરી, તે કાટખુણાના બિંદુમાંથી બહાર એક લીટી દોરાવી એ રીતે કાટખુણામાં સાંકડો ખુણો ઉમેરી પહોળો ખુણો દોરી શકાય છે તે બતાવવું.

કોણમાપક-ખુણા દોરાવવાં :—

આસરે બે ઈંચ લાંબી લીટી દોરાવવી. પછી કંપાસની પેટીમાંથી કોણમાપક કઢાવવું. કોણમાપકની સીધી થટી ઉપર વચ્ચે ઉભી લીટી છે.

તેનું નીચેનું બિંદુ લીટીની જમણી બાજુના છેડા ઉપર મૂકી પટ્ટી લીટીની સાથમાં આવે તેવી રીતે સાધન ગોઠવો. સાધનની ઉપર $10, 20, 30$ એ પ્રમાણે (અંગ્રેજીમાં) આંકડા લખ્યા છે તે બતાવવું. તે શા માટે લખ્યા હશે તે પૂછી કાટખુણાના નેત્રમાં ભાગને અંશ કહે છે તે સીખવવું. પછી સાધનના ઉપયોગ વડે $30^\circ, 40^\circ, 50^\circ, 60^\circ$ એવા સાંકડા ખુણા દોરાવવા. તે પછી $90^\circ, 120^\circ, 135^\circ$ એવા પહોળા ખુણા દોરાવવા. લીટીની જમણી બાજુને છેડે ખુણા દોરવાનો મહાવરો થાય તે પછી ડાબી બાજુને છેડે તે દોરતાં સીખવવા. લીટીની ડાબી બાજુના છેડા ઉપર સાધનની પહેલાં જથ્થાવેલી ઉભી લીટીનું બિંદુ મૂકી લીટીની સીધમાં આવે એમ સાધન ગોઠવવું. પછી જમણી બાજુ તરફથી $10, 20, \dots$ એ પ્રમાણે લખેલા આંકડા બતાવવા અને ઉપર પ્રમાણે સાંકડા અને પહોળા ખુણા દોરતાં સીખવવું. આકૃતિમાં ચુંચપાડો ન થાય તે માટે લીટી ફરી દોરાવવી; એની એ લીટી ચત્તાવી ભેંચી નહિ.

એક આર ઈચ લાંબી લીટી દોરાવી તેના ઉપર અર્ધવર્તુલ દોરવું. પછી તેના મધ્યબિંદુ ઉપર સાધનની ઉભી લીટીનું બિંદુ મૂકી પટ્ટી લીટીની સીધમાં આવે એમ સાધન ગોઠવવું. પછી સાધન ઉપર $10, 20, \dots, 180$ એ પ્રમાણે લખેલા આંકડા આગળ ટપકા મૂકી સાધન ઉઠાવી લેવું. લીટીને ડાબી બાજુને છેડે 0 લખવું, જમણી બાજુને છેડે 180 લખવું. એક પછી એક ટપકાં અને મધ્યબિંદુ આગળ પટ્ટી (લીટી દોરવા માટેની) મૂકી તે વડે અર્ધવર્તુલની અંદર નાની લીટીઓ દોરવી. પછી 0 પછીની લીટીની આગળ 10 , તે પછીની લીટીની આગળ 20 એમ બહારની બાજુએ લખવું. જમણી તરફ અંદરની બાજુએ અનુક્રમે $0, 10, 20, 180$ એમ લખવું. એટલે કાણુમાપકનું ચિત્ર થશે. એ પ્રમાણે બાળકો પાસે ચિત્ર દોરાવવું.

કંપાસના બિંદુઓ :—

અંગના ઓરડાની દિશાઓ તથા દિશાઓ વચ્ચેના ખુણા પૂછવા. કોઈ પણ નકશો લઈ તે ઉપરની દિશાઓ અને ખુણા પૂછવા. દિવસે સૂર્ય ઉગે છે તે દિશાને પૂર્વ કહે છે અને ધ્રુવના તારા ઉપરથી રાત્રે ઉત્તર દિશાની ખબર પડે છે તે પૂર્વ. ઘણી વાર રાત્રે અને કેટલીક વાર દિવસે તોફાન થાય છે ત્યારે દિશા સૂઝી નથી, એટલે સુસાફરી કરવી ખાસ કરીને દરીઆમાં સુસાફરી કરવી એ જોખમજરેહું થઈ જાય છે. તેવે વખતે દિશા બતાવે એવું એક સાધન છે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. તેને હોકાયંત્ર કહે છે.

નાનું રમકડા જેવું હોકાયત્ર જે ત્રણ આનામાં મળે છે. અને ત્યાં-
મુધી તે મેળવી મેજ ઉપર મૂકી બાળકોને બતાવવું. મેજ ઉપર તેને ગોળ
ફેરવવું. તે વખતે તે મંત્રની સોયની આણી ઉત્તર, તરફ જ રહે છે, તે
તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચવું. 'ઉત્તર' એ શબ્દ માટેનો અંગ્રેજી શબ્દ N અક્ષ-
રથી શરૂ થાય છે. તે અક્ષર ઉપર સોયની આણી આવે એવી રીતે સાધન
ફેરવી ગોઠવવાથી તોફાન વખતે પણ ઉત્તર અને બીજી બધી દિશાઓ
જાણી આવે છે. તે સાધન ઉપરનાં ચાર દિશા અને વચ્ચેના ખુણા દર્શા-
વતાં બિંદુઓ બતાવવાં. આપણે તેનું ચિત્ર દોરીએ—

આસરે ચારથી પાંચ ઈંચ બાજુના ચોરસ કટા બાળકોને વહેંચવા.
તેના ચાર ચોરસ ભાગ પડે તેવી રીતે વળાવી સળ પડાવવા. પછી ઉટ્ટી
નાખી, સામસામા છેડા મેળવી, એ રીતે જે તિરકસ સળ પંડાવી આઠ
સરખા ભાગ પડાવવા. પછી વચ્ચેના બિંદુને મધ્યબિંદુ ધારી વચ્ચે આસરે
અર્ધા ઈંચનું અંતર રહે એવાં જે વર્તુલ દોરવાં. વર્તુલની વચમાં આઠ
સળ ઉપર દિશાનાં અને ખુણાનાં નામ લખવા. દિશા અને ખુણા દર્શા-
વતાં વર્તુલ ઉપરનાં આ બિંદુને ક્રોસના બિંદુઓ કે હોકાયત્રના બિંદુઓ
કહે છે.

ચોરસમાપ ચોરસ અને લંબચોરસ :—

એક ચાર ઈંચ બાજુ ઉપર ચોરસ દોરો. બધી બાજુઓ ઉપર ઈંચ
ઈંચને છેડે ટપકાં મૂકો. ઉભી સામસામા બાજુઓ ઉપરનાં સામસામા
બિંદુ સાધી ચાર એક ઈંચ પહોળા દારો ચરો. ઈંચ ઈંચને છેડે કાટખુણે
લીટી દોરવાથી દરેક દારમાં ચાર એક ઈંચ બાજુનાં ચોરસ, ચરો. એક
ઈંચ બાજુનો ચોરસ એટલે એક ચોરસ ઈંચ, એટલે ચોરસનું માપ = ૧
ચો. ઈ. $\times ૪ \times ૪ = ૧૬$ ચો. ઈ. કારણ કે દરેક દારમાં ૧ ચો. ઈ. $\times ૪$
છે અને દાર ચાર છે.

તેવી રીતે જો ક ઈંચ બાજુનો ચોરસ હોય અને ઈંચ ઈંચને છેડે
ટપકાં મૂકી સામસામા ટપકાં સાંધી ચોરસ ઈંચ જેવડા ભાગ બનાવીએ
તો એક દારમાં ૧ ચો. ઈ. $\times ૪$ છે અને ક દાર છે. માટે

ચોરસનું માપ = ૧ ચો. ઈ. $\times ૪ \times ૪$ ચો. ઈ.

તેવી રીતે ૪" લાંબા, ૩" પહોળા લંબચોરસમાં ચારે બાજુઓમાં
ઈંચ ઈંચને છેડે ટપકાં મૂકી, સામસામા ટપકાં સાંધી ચોરસ ઈંચ જેવડા
ભાગ બનાવવા, દારો ત્રણ (પહોળાઈના અંક જેટલી) છે અને દરેક
દારમાં ૧ ચો. ઈ. $\times ૪$ (લાંબાઈના અંક જેટલા) છે. એટલે લંબચોરસનું

ચો. માપ = ૧ ચો. ઇ. $\times ૪ = ૪$ ચો. ઇ. તેવી રીતે બે લંબ-ચોરસની લંબાઈ ૮ ઇંચ હોય અને પહોળાઈ ૫ ઇંચ હોય છે તો બતાવી શકાય: લંબચોરસનું ચો. માપ = ૧ ચો. ઇ. $\times ૮ = ૮$ ચો. ઇ.

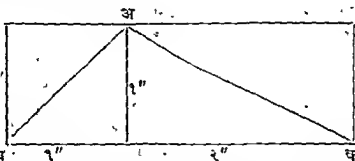
ઉપરના દરેક ઉદાહરણમાં હારો કર્યા પછી દરેક હારમાંથી એક ઇંચ બાજુના ચોરસ કપાવી ગણતરી કરાવાય.

તે પ્રમાણે લંબચોરસ ઓરડાનું ચો. માપ = ૧ ચો. ફુટ $\times ૮ = ૮$ ચો. ફુટ

૧. લંબચોરસે જમીનના કોણનું ક્ષેત્રફળ = ૧ ચો. વાર $\times ૮ = ૮$ ચો. વાર.

૨. ૮ એટલે લંબાઈના વારનો અંક અને ૫ એટલે પહોળાઈના વારનો અંક એ યાદ રાખવાનું છે.

કાટખુણુ ત્રિકોણ

ચોરસ અને લંબચોરસનું માપ શીધી કાઢવાની રીત યાદ રાખી ઉપરની આકૃતિના જમણા અને ડાબા ભાગ તરફ નજર કરતાં માપમ પડશે કે દરેક કાટખુણુ ત્રિકોણ કોઈ અમુક ચોરસ અથવા લંબચોરસનું અર્ધ છે, અને તેની કાટખુણુવાળી બાજુઓ તે ચોરસ અથવા લંબચોરસની લંબાઈ-પહોળાઈ છે. એક બાજુ ૮ ઇંચ ને બીજી ૫ ઇંચ હોય તો કાટખુણુ ત્રિકોણનું ચો. માપ = લંબચોરસનું અર્ધ = $\frac{૧}{૨}$ લપ ચો. ઇંચ.

આકૃતિની ડાબી બાજુના ત્રિકોણમાં છે તે પ્રમાણે બાજુઓ સરખી હોય અને બાજુ = ૬ ઇંચ હોય તો

કાટખુણુ ત્રિકોણનું ચો. માપ = $\frac{૧}{૨}$ ૬ \times ૬ ચો. ઇંચ (કારણકે ચોરસનું માપ ૬ \times ૬ ચો. ઇંચ થાય છે)

ત્રિકોણ

૩. સ્વચ્છ ત્રિકોણ દોરો. મોટામાં મોટી બાજુ નક્કી કરો. તે બાજુને પાયા કહો. પાયાને બે છેડે બે લંબ દોરો અને પાયા ઉપર સામા

બિંદુમાંથી લંબ દોરો. તેજ સામા અ બિંદુમાંથી ત્રણે લંબને કાટખુણે આવે એવી લીટી દોરો (ભુજો ઉપર દોરેલી આકૃતિ).

અવક ત્રિકોણ = કાપી બાબુનો કાટખુણ ત્રિકોણ + જમણી બાબુનો કાટખુણ ત્રિકોણ

= આપી આકૃતિના જમણી બાબુના લાગનું અર્ધ
+ આપી આકૃતિના જમણી બાબુના લાગનું અર્ધ
= આપી આકૃતિનું અર્ધ

આપી આકૃતિ લંબચોરસ છે. તેની લંબાઈ તે ત્રિકોણનો પાથો વક છે. ને પહોળાઈ તે અ બિંદુમાંથી દોરેલા લંબની બરાબર છે. તે લંબ ત્રિકોણની ઉચાઈ કહેવાય છે. હવે પાથો ક ઇંચ હોય અને ઉચાઈ ચ ઇંચ હોય તો

અવક ત્રિકોણનું માપ = $\frac{1}{2}$ વક ચો. ઇંચ.

ઉપર દોરેલી આકૃતિના માપ પ્રમાણે:

અવક ત્રિકોણનું માપ = $\frac{1}{2} \times ૩ \times ૧$ ચો. ઇંચ. = $\frac{૩}{૨}$ ચો. ઇંચ
= $૧\frac{૧}{૨}$ ચો. ઇંચ

આવી રીતે ત્રિકોણનું માપ કાઢવાનો મહાવરો થાય એટલે તેવા આકારના ખેતરનું માપ કાઢવું, ચતુષ્કોણ, પંચકોણ, પદ્મકોણ એવા આકારના ખેતરનું ક્ષેત્રફળ (ચોરસ માપ) શોધી કાઢવું હોય તો તેની આકૃતિ દોરી તેના ત્રિકોણાકાર ભાગ પાડી, દરેક ત્રિકોણનું ક્ષેત્રફળ નીકળશે. બધા કોણ ખેતરનું ક્ષેત્રફળ કાઢવાની આ રીતને ત્રિકોણરીતિ કહે છે.

ધનમાપ

એક ઇંચ લાંબો, એક ઇંચ પહોળો અને એક ઇંચ ઉંચો એવા લાકડાના કડકા ભરેલી પેટીઓ આવે છે. તે ન મળ્યા શકે તેમ હોય તો પુઠાના કડકાના તેવા ધન બનાવી તૈયાર રાખવા જોઈએ. તેવા ધનને ધનઈંચ કહે છે. એક ફુટ લાંબો, એક ફુટ પહોળો અને એક ફુટ ઉંચો તેવા આકારનો ધન હોય તો તે ધનફુટ કહેવાય છે. અંદરથી ૬" લાંબુ, ૪" પહોળું અને ૩" ઉંચું લાકડાનું બોખું હો. તેમાં ધન ઇંચ ગોઠવો. એક દાર ૬ ધન ઇંચની થશે. એટલે એક દારમાં ૧ ધ. ઇંચ \times ૬ થશે. તેવી ૪ દારો ગોઠવાશે. એટલે એક ઇંચ જોટલા ઉંચા પડમાં ૧ ધ. ઇંચ \times ૬ \times ૪ ગોઠવાશે. ૩" ઉચાઈ છે માટે તેવાં ત્રણ પડ થશે. એટલે બોખાની અંદરની જગ્યાનું ધનમાપ = ૧ ધ. ઇંચ \times ૬ \times ૪ \times ૩ = ૭૨ ધ. ઇંચ થશે. તેવી રીતે ૬' લાંબો, ૪' પહોળો અને ૩' ઉંચો પટારો હોય તો તેનું

ધનમાપ = ૧ ઘ. ફુટ $\times ૬ \times ૪ \times ૩ = ૭૨$ ધન ફુટ થશે. એટલે ખોખાની ક ઇંચ લંબાઈ, ૪ ઇંચ પહોળાઈ ને ૩ ઇંચ ઉંચાઈ હોય તો તેનું ધનમાપ = ૭૨ ધન ઇંચ (૬ $\times ૪ \times ૩$ એટલે ૬ $\times ૪ \times ૩$).

અનિયમિત ધનપદાર્થનું ધનમાપ કાઢવાની એક સારી રીત છે. એક લંબઘન આકારનું ધનમાપ લો. તેમાં ધનપદાર્થ સારી રીતે ફૂંચી શકે તેટલું પાણી રેડો. પાણી જે સપાટીએ હોય તે જગ્યાએ ધોવાશ ને જન્ય તેવી નિશાની કરો. તેમ ન બને તો ફુટપટ્ટી સીધી હુખાડી પાણી કેટલી ઉંચાઈએ છે તે નક્કી કરો. પછી પેલો ધન પદાર્થ હુખાડો. કેટલા ઇંચ પાણી ઉંચું ચઢ્યું તે નિશાનીથી માપો, અથવા ફરી ફુટપટ્ટી સીધી હુખાડી નક્કી કરો. જેટલી જગ્યા ધનપદાર્થ રોકી તેટલી જગ્યા પાણીને ખસી આપવી પડી, એટલે પાણી ઉપર ચઢ્યું. એટલે ધન પદાર્થનું ધનમાપ = ચડેલા પાણીનું ધન માપ. હવે વાસણની અંદરથી લંબાઈ ૬", પહોળાઈ ૪" હોય અને પાણી ૧ ફી" ચઢ્યું હોય તો ચડેલા પાણીનું ધનમાપ = ૧ ઘ. ઇંચ $\times ૬ \times ૪ \times ૧ ફી = ૩૬$ ધ. ઇંચ થશે.

અંદરથી એક ફુટ લાંબું અને એક ફુટ પહોળું એવા વાસણમાં પાણી ભરી તેમાં ધન પદાર્થ હુખાડતાં જે પાણી ફી" ચઢે તો,

$$\begin{aligned}\text{ધન પદાર્થનું ધનમાપ} &= \text{ચડેલા પાણીનું ધનમાપ} \\ &= ૧ ઘ. ફુ. \times ૧ \times ૧ \times ફી \\ &= ફી ધ. ફુ.\end{aligned}$$

આવા વાસણમાં ધન પદાર્થ હુખાડતા જેટલા ફુટ પાણી ઉંચું ચડે તેટલા ધનફુટ તે પદાર્થનું ધનમાપ થાય.

પ્રે. ગ્રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, } અંદુલાલ કેશવલાલ અમીન
અમદાવાદ.

નીતિશિક્ષણ

શાળામાં નીતિનું શિક્ષણ કેવી રીતે આપવું, તેને માટે બે મત છે. એક મત એવો છે, કે વિદ્યાર્થીનિ જુદી જુદી જાતની નીતિના પાઠ આપીને પ્રત્યક્ષ રીતે નીતિનું શિક્ષણ આપવું. બીજો મત એવો છે, કે વાચન, કવિતા, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, સૃષ્ટિજ્ઞાન વગેરે વિષયો શીખવતી વખતે તેમાં આવતા નીતિના પ્રમંથોદ્વારા પરોક્ષ રીતે નીતિનું શિક્ષણ આપવું. અગાઉ

પહેલા મત પ્રમાણે નીતિના પાસેદાર શાળામાં નીતિશિક્ષણ આપાતું હતું. હાલમાં બીજા મત પ્રમાણે શાળામાં નીતિનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે નીતિનું શિક્ષણ કેવી રીતે આપવું, તેને માટે જે મત છે, છતાં બાળકોને નીતિશિક્ષણ આપવાને માટે, જે મત નથી; એટલે બાળકોને શાળામાં કોઈપણ રીતે નીતિશિક્ષણ તો મળવું જ જોઈએ એ વાત સર્વામાન્ય છે. હવે એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે, કે નીતિનું શિક્ષણ બાળક શાળામાં આવે ત્યારેજ શરૂ થાય છે એમ નથી. આ શિક્ષણની શરૂઆત તો ઘર આગળ ચર્ચાએલી હોય છે. બાળક ઘર આગળ જેવા વાતાવરણમાં ઉછરે છે, તેવા સંસ્કાર તેને પડે છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે નીતિના શિક્ષણને માટે બાળકનાં માળાપ અને શિક્ષક બંને જવાબદાર છે. શાળામાં દાખલ થયા પછી પણ બાળકનો બાળકોનો સમય ધરના વાતાવરણમાં વ્યતિત થાય છે, એટલે બાળકના નીતિશિક્ષણ માટે શિક્ષક કરતાં માળાપની જવાબદારી વધે છે. નાનું બાળક જેવું જુએ છે તેવું શીખે છે, એટલે તે માળાપ અને શિક્ષકની હેઠ્ઠીકરણીનું અવશ્ય અનુકરણ કરે છે. આ કારણથી માળાપ અને શિક્ષકે પોતાની રહેણીકરણી દ્વંપરદિત બનાવવી જોઈએ. માળાપ અને શિક્ષકની બેદરકારીથી બાળક નીતિને બદલે અનીતિ શીખે છે, અને તેનું મિથ્યામ ભાવંકર આવે છે. નીતિશિક્ષણને માટે ધર આગળ માળાપ અને કૃત્રિમ શિક્ષક શી શી સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે, તે આ લેખમાં જણાવીશું. પ્રથમ તો નીતિની ઉત્કૃષ્ટતા, આવશ્યકતા અને સર્વામાન્યતા એ વિચાર કરીએ.

સત્ય, દયા, ક્ષમા, પ્રમાણિકપણ, કર્તવ્યપરાયણતા, પ્રતિજ્ઞાપાત્રતા, ગારિતકતા વગેરે સદગુણોનો સમાવેશ નીતિમાં થાય છે. આંતરિક સદગુણોથી અલંકૃત જીવન એટલે નીતિમય જીવન એજ ખરું જીવન છે. એથી ઉલટું અનેક પ્રકારના દુરુચ્છિથી યુક્ત એટલે અનીતિમય જીવન એ અધમ જીવન છે. નીતિમાન મનુષ્ય હમેશા વંદનીય છે. તેના મુખ પર આંખને આજ નાખે એવો અદભુત પ્રકાશ પ્રકાશી રહેલો હોય છે. અધમ મનુષ્યોની દષ્ટિ તે પ્રકાશની સામે રિચર રહી ચકતી નથી એટલુંજ નહિ, પણ તે અવર્ણનીય પ્રતાપ જોઈ તેમના હાથ ગમડી જાય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે, કે અનીતિ ઉપર નીતિ મંપૂર્ણ વિજય મેળવે છે. ખરેખર, નીતિમાં કંઈક અજળ પ્રકારનું સામર્થ્ય રહેલું છે. નીતિ વડેજ આ જગતના વ્યવહાર ચાલી રહેલા છે. જે પ્રત્યેક વ્યક્તિ નીતિનો અનાદર કરે, તો

સમગ્ર અસ્તવ્યસ્ત ધર્મ જાય. વસ્તુતઃ આ જગતનો આધારસ્તંભ નીતિજ છે. દુકામાં કહીએ તો નીતિ વહેજ આ જગતનું અસ્તિત્વ છે. આવી પ્રજા સ્થાપના, લીધેજ નીતિનું પદ સ્થાપિત છે. અનીતિમાન મનુષ્યના હૃદયમાં પણ ઉદાહરણમાં એક એવી દૈવી શક્તિ રહેલી છે, કે તે તેને અનીતિને રહેતા જતાં અટકાવવાનો અને નીતિને રહેતા પાળવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ ઉપરથી રૂપરૂ સમજી શકાય, કે જગતમાં નીતિ સર્વમાન્ય છે.

આ પ્રમાણે નીતિની ઉત્પત્તિ, આવશ્યકતા અને સર્વમાન્યતા સિદ્ધ કર્યા પછી તેના શિક્ષણની જરૂરિયાત સંઘર્ષી વસ્તુતઃ કરીશું. મનનું વક્તવ્ય પાણીના જેવું છે. પાણીનો પ્રવાહ જેમ સ્વાભાવિક રીતે નિચાણ તરફ જાય છે, તેમ મન પણ નીચે જવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આથીજ તે સારી જાળ કરનાં નારી જાળનું જડ વ્રદણ કરે છે. નીતિના વર્તનની ડાપ મન ઉપર જેટલી ત્વરણી અને જેટલી પડે છે, તેના કારણે અનીતિના વર્તનની ડાપ અતિશય ત્વરણી અને વધારે સતતજ પડે છે. મનની આ સ્વાભાવિક અધમતાનું નિવારણ કરવાને માટે સારા ઉપદેશની એટલે નીતિના શિક્ષણની આવશ્યક છે. જેમ પાણીનું સ્વાભાવિક વક્તવ્ય નાશુદ્ધ કરી તેને ઉચ્ચ સ્તરે જવાને માટે પંખો ઉપયોગ કરવો પડે છે, તેમ મનને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં મૂકવાને માટે નીતિશિક્ષણ રૂપી પંખની જરૂર છે. પણ જગત અનેક પ્રકારની લાસ્યોથી ભરપૂર છે. નમાની કોઈપણ લાસ્યને વચ ધર્મ, મનુષ્ય અનીતિનું આચરણ કરે છે. અનીતિનું અવતરણ આખરે “કુંભર દ્વરથી રણિઆમણા” એ કહેવત પ્રમાણે તેને દુઃખદાયક ધર્મ પડે છે. મનુષ્યને જે નીતિનું શિક્ષણ મળ્યું હોય, તે તેને આવી દુઃખદ સ્થિતિ અનુભવવાનો પ્રસંગ ભાગ્યેજ આવે છે; કારણ કે તે સારાસારનો વિચાર કરી શકે છે, અને તેથી ગમે તેવી લાસ્યને પણ લાલ મારીને તેનાથી દૂર રહી શકે છે. આવી રીતે નીતિનો પંથ રચાયો તેને કોઈપણ જાતનો ભય રહેતો નથી. નીતિનો માર્ગ સાચું સુખ આપનારો છે, પણ તે માર્ગનું વધાર્થ જ્ઞાન નીતિના શિક્ષણથી મળી શકે છે.

દવે નીતિના શિક્ષણ સંઘર્ષી કેટલીક મહત્વની જાણતોનું જરા વિસ્તારથી વિવેચન કરીશું. “કુંભર” જાડ જેમ વાળીએ તેમ વળે છે.” એ કહેવત પ્રમાણે જાળકના અંતઃકરણમાં જાળપણથીજ નીતિના દૃઢ મંદસ્થર પાડવા જોઈએ. જાળકોના મનની વૃત્તિ અતિશય ચપળ હોય છે, તેથી તે જેના મંદસ્થરમાં રહે છે તેના વર્તનનું દંમેશાં ચપળતાથી અનુકરણ કરે છે. વસ્તુતઃ જે વાતાવરણમાં જાળક ઉગરતું દશે, તેની સંપૂર્ણ અસર તેના

ઉપર થયા વિના રહેશે નહિ. તેની આસપાસનું વાતાવરણ નિર્દોષ એટલે નીતિમય હશે, તો તેના હૃદયમાં સારાં જીજ્ઞાસા રોપાશે. એથી ઉત્પન્ન જે તેની આસપાસનું વાતાવરણ દોષયુક્ત એટલે અનીતિમય હશે, તો તેના હૃદયમાં નારાં જીજ્ઞાસા રોપાશે. આ બાબત બરાબર સમજાય એટલા માટે પોપટનાં જે બચ્ચાંના સુપ્રસિદ્ધ દષ્ટાંતનું સ્મરણ કરાવવાની જરૂર છે. એકજ માળાપનાં જે બચ્ચાંને સારેનરસે રચેલે વેચતાં ભવિષ્યમાં એક વિવેકી બન્યું અને બીજાં અવિવેકી બન્યું. સરિ રચેલે વેચેલું બચ્ચું જે આવે તેને માનવાચક શબ્દો બોલીને આવદાર આપતું, અને નરસે ટકાણે વેચેલું બચ્ચું જે આવે તેને ગાળો દેતું. બન્નેની વાણીમાં આટલો બધો તફાવત પડવાનું કારણ બીજું કંઈ નહિ, પણ તેમની આસપાસનું વાતાવરણજ હતું. નાના બાળકોના સંબંધમાં પણ એમજ છે; એટલે તેમને જેથી સૌખ્ય તેવીજ અસર થાય છે, માટે જે આ બાબત તરફ દુર્લક્ષ રાખવામાં આવે તો પરિણામ વિપરીત આવે. આ ઉપરથી એટલું સમજી શકાય છે, કે જે બાળકોના નીતિનો પાયો સારી રીતે રચાયો હોય, તો ભવિષ્યમાં તેનું જીવન નમુનારૂપ બને છે.

નીતિની કેળવણી ઉપર છેક બાળપણથીજ લક્ષ અપાવું જોઈએ, એ નિર્વિવાદ છે. ત્યારે આ સત્ય વિષે બે મત નથી, ત્યારે દેખીતું છે કે નૈતિક કેળવણીની જવાબદારી તેના માળાપ તેમજ શિક્ષકને માથે છે. બાળકને બ્યાસુધી નિશાળે મૂકવામાં આવ્યું નથી, ત્યાંસુધી તેની જોખમદારી માત્ર તેના માળાપ કે વાલીને માથે છે; પરંતુ તેને શાળામાં દાખલ કર્યા પછી તેના પાલક ઉપરાંત શિક્ષક ઉપર પણ તે જોખમદારી આવે છે.

બાળકના મન ઉપર અનીતિની છાપ ન પડે તે માટે માળાપે અથવા તે જેના આશ્રય નીચે રહેતું હોય તેમણે કેટલી બધી સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે અને તેમની ગફલતથી કેવાં માફાં ફળ આવે છે, તે બાબતનો વિચાર કરીએ. પ્રથમ સાથી અગત્યની બાબત એ છે કે ઘરમાં માળાપે અને વડીલવર્ગે પોતાનું વર્તન ઉત્તમ પ્રકારનું રાખવું જોઈએ. પોતાની રહેણીકરણીમાં કોઈપણ પ્રકારની ખામી હોય, તો તે પોતાનાં બાળકોના કલ્યાણને માટે તરત સુધારી લેવી જોઈએ. જે તે તરફ બેદરકારી રાખવામાં આવશે, તો તેમની ખામી તેમનાં છોકરાંને વારસામાં મળશે. બાળક થોડુંઘણું સમજણું થાય છે, તે વખતથી ઘરમાં બનતા બનાવો તરફ તે ધ્યાન આપે છે, એટલે નીતિ કે અનીતિનાં શિક્ષણની શરૂઆત પણ તે વખતથીજ થાય છે. ઘરમાં વડીલ વર્ગમાંનું કોઈ અસત્ય બોલતું હશે, તો પરોક્ષ રીતે બાળકોને અસત્ય બોલવાનું શિક્ષણ મળશે.

વધારે દિલગીરીની વાત.તો એ છે, કે કેટલાંક માન્યાપ પોતે અસત્ય બોલીને નહિ અટકતાં પોતાનાં બાળકોને પણ અસત્ય બોલવાની દરજ્જા પાડે છે. આ સ્થળે તેનાં એક બે દૃષ્ટાંત આપવાં અયોગ્ય ગણાશે નહિ. કોઈ એક ઘરના અંદરના ભાગમાં બાપ પોતાનું કંઈ કામ કરે છે, અને તેનું પાંચ છ વરસનું બાળક તેની પાસે બેસીને રમકડાંથી રમ્યા કરે છે. એટલામાં કોઈ લેણુદાર આવે અને બહારથી ખૂબ મારે છે. આ ખૂબ સાંભળીને બાપ પેલા બાળકને આગ્રા કરે છે, કે જા બહાર કોઈ આવ્યું છે તેને કહે કે મારા બાપા ઘેર નથી. આ હડહડતું જુદાણું સાંભળીને કદાચ તે બિચારું નિર્દોષ બાળક બાપને પૂછે છે, કે બાપુ ! તમે તો ઘરમાં છો, તે જતાં 'ઘરમાં નથી' એમ શા માટે કહેવડાવો છો ? તેના જવાબમાં બાપ બાળક ઉપર ગુસ્સે યઈને કહે છે, કે હવે જલ્દી તારું કામ પૂરું ! શુભશુભ જા, અને મેં કહ્યું તેમ કહે. બાળક બિચારું બહાર જઈને તેના બાપની આગ્રા પ્રમાણે અસત્ય બોલે છે.

એવુંજ એક બીજું દૃષ્ટાંત છે. કોઈ એક ગૃહસ્થનાં સગાંમાં કોઈનું મરણ થયું છે. હવે શોકાચાર પ્રમાણે તેમણે અમુક મુદત સુધી તે મરણ પામેલા સગાનો શોક પાળવો જોઈએ. એટલામાં કોઈ તહેવાર આવવાથી તે ગૃહસ્થના ઘરમાં શુભ રીતે મિષ્ટાન્ન બનાવે છે. હવે આ વાત શુભ રાખવામાં નાનાં બાળકો વિધનકર્તા યઈ પડે છે. તે વિધન ટાળવાને માટે માન્યાપ પોતેજ પોતાનાં બાળકોને અનીતિનો પાઠ લણાવી દે છે. તેઓ કહે છે, કે જુઓ, તમે આજે આ સાઈ સાઈ ખાવાનું ખાઓ છો, પણ બહાર કોઈ પૂછે તો 'રોટલી ખાધી' એમજ કહેજો. બિચારાં નિર્દોષ બાળકો આ પ્રમાણે જુદું બોલતાં શીખે છે. આ દૃષ્ટાંતો ઉપજાવી કાઢવાં નથી, પણ આપણાં ઘરોમાં ખરેખર આવા બનાવો બને છે. તાત્પર્ય એ છે કે ઘરમાં પોતાનાં છોકરાંને સત્ય બોલતા શીખવવાનું તો બાળકોએ રહ્યું, પણ હિંદુ આવી રીતે અસત્ય બોલવાનું શિક્ષણ આપાય છે. ..

આ તો એક પ્રકારની અનીતિની વાત કહી, પણ આવી રીતે માન્યાપની અજ્ઞાનતાથી બાળકો ઘણી જાતની અનીતિ શીખે છે. ધારે કે બાપને બીડી પીવાનું વ્યસન છે, અને નાનાં બાળકોની હાજરીમાં તે નિશ્ચિતપણે મોદામાંથી ધુમાડાના ગોરેગોટા કાઢે છે. નિર્દોષ બાળકોને આ પ્રદર્શન ઘણું આકર્ષક યઈ પડે છે; તેથી બાપની ગેરહાજરીમાં જાતે પ્રયોગ કરીને તે પોતાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરે છે. કેટલાક લોકો તો વગી એટલા બધા મૂર્ખ હોય છે, કે પોતે બીડી પીતાં પીતાં પોતાના બાળક છોકરાને પણ

ખીડી પાય છે, અને તેના મોઢામાંથી ધુમાડો નીકળતો જોઈ જાય છે. હાથ હોય તેમ ખૂશ ખૂશ થઈ જાય છે. કહેવાની મતલબ એ છે, કે વ્યસની બાપ આ પ્રમાણે પોતાનાં છોકરાંને પણ વ્યસની બનાવે છે.

ઉપર જણાવેલી સઘળી દમ્પીકતનો સારાંશ એ છે, કે માઆપની ભૂમતી છોકરાં અતીતિમાન બને છે આ પ્રમાણે માઆપ પોતેજ પોતાનાં, વ્હાલા-માં વ્હાલાં બાળકોના જીવનમાં ઝેર રેડે એના જેવું બીજું કંઈ પણ જોવાનીય નથી, માટે તેમણે પોતાની ભૂલો કાળજીપૂર્વક સુધારવી જોઈએ. વળી પોતામાં કે ક્ષણઆમા છોકરાં રમવા જાય, ત્યારે પણ તેમના ઉપર વારંવાર દેખરેખ રાખવી જોઈએ. એમ કરવાનો હેતુ એ છે, કે તેમને નદારાં છોકરાંની સોજનથી દૂર રાખી રાકાય. જો આ બાબતમાં દુર્લક્ષ રાખવામા આવશે, તો છોકરાં ખરાબ સોજતથી અનેક પ્રકારના દુર્ગુણ શીખશે. બાળક પાડેશમાં કેઈને ત્યાં રમવા જાય, અને ત્યાંથી લાકડાંને લીધે કંઈ ચીજ લાવે, તો તેને ધમકાવીને તે ચીજ તેની સાથેજ પાછી મોકલવી; તથા ફરીથી તે પ્રમાણે ન કરે, એટલા માટે તેને ખૂબ શિખા-મણુ આપવી.

નાનાં બાળકોને નીતિની કેળવણી આપવાને માટે તેમની માએ વિશેષ કાળજી રાખવાની જરૂર છે, કારણકે તેઓ આપના કરતાં માના સહવાસમાં વધારે વખત રહે છે. મા ભણેલી અને રાદગુણી હોય, તો તે પોતાની આ ફરજ સારી રીતે બજાવી શકે. દરલાઈ માઆપ પુત્રીની કેળવણી તરફ દુર્લક્ષ રાખે છે, પણ તે ઘણુંજ પાડું છે. નાની બાળાઓ ભવિષ્યની માતાઓ છે, અને તેમને હાથે ભવિષ્યનાં બાળકો ઉછરવાનાં છે. આ મહત્વનું સત્ય ધ્યાનમાં રાખી માઆપે પોતાની પુત્રીઓની કેળવણી તરફ જરા પણ બેદરકારી રાખવી નહિ. કેટલીક અણુમણુ માતાઓ પોતાની નાની વયની બાળાઓને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે અનેક પ્રકારની કુટેવો શીખવે છે. તે કુટેવો જેમ જેમ તેમની ઉંમર વધે છે, તેમ તેમ પરિપકવ થતી જાય છે; અને પરિણામે ઘણીજ દુઃખદાયક થઈ પડે છે. વળી કેટલીક અર્ધ માતાઓ તો પોતાની બાળક પુત્રીઓને ખેશરમી ગાળો દે છે: તેમની આ ટેવ ઘણીજ ધિક્કારવા લાયક છે. નાની પુત્રીઓનાં કુમળાં મગજ ઉપર આવી ગાળોના પ્રહાર ઘણીજ ખરાબ અસર કરે છે. પોતાની માનું બોલેલું સાંભળીને નિર્દોષ બાળકીઓ પણ તે પ્રમાણે બોલનાં શીખે છે. આ પ્રમાણે માનું અત્યાં પુત્રીનું અહિંત કરે છે.

વસ્તુસ્થિતિ જ્યાં-આ પ્રમાણે હોય, ત્યાં આપને માથે બેવડી દરજ્જા આવી પડે, એ નિર્વિવાદ છે. આમ હોય ત્યારે પુરો ધીરજ અને ઉત્સાહથી આ બેવડી દરજ્જાને પણ પહેંચી વળવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. તેણે પોતાની આંતરણ પત્તીને સદ્બોધ આપીને સુધારવી; અને પોતાનાં બાળકોને કેવી રીતે નીતિમાન બનાવવાં તેનું પણ તેને જ્ઞાન આપવું. આ પોતાનાં સંતાનોનું અંતઃકરણ પૂર્વક દિવ છન્ડે છે, તેથી બાળકોનાં જીવન સુધારવાના સંબંધમાં માને-માથે કેવી આગત્યની દરજ્જા છે, તેનું તેમને યદાચર લાન કરાવ્યું હોય, તો તે પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવામાં જરા પણ બૂઝ કે બેદરકારી કરશે નહિ. આ પ્રમાણે આ અને બાપ-જાને પોતા-પોતાની દરજ્જા સમજનારાં, સદ્ગુણી અને ખંતીજાં હશે, તો બાળકોને સુધારવાનું કામ ઘણુંજ સરળ થશે, એમાં જરા પણ શક નથી.

સમગ્ર માથાપોએ એક બાજત બાળકમાં રાખવાની છે, કે તેમણે પોતાનાં બાળકોને ઉત્સાહી અને દિમતવાન બનાવવાં. કુટુંબમાં માથાપ પોતાનાં કુળમાં સંતાનોને ખોટો ભય બનાવી નાનપણથીજ બીકણ બનાવી દે છે. બાળક પગલે નહિ એટલા માટે કે બીજા કોઈ કારણને લીધે તે તેમનાં કામળ હૃદયમાં બીક ઉત્પન્ન થાય એવા વાક્યો સંભળાવે છે. “ધરમાં આવ, નહિ તો હમણાં બાવોં પકડી જશે.” “હાંધી જા, નહિ તો બાધડા આવશે.” “જાનો રહે, નહિ તો મેંડોડની કાઠીમાં પુરી દઈશ.” “પેડાં ઓરડામાં ભૂત છે, માટે ત્યાં જઈશ નહિ.” આવાં ભયાનક વાક્યોથી બિચારાં બાળકો યરચરી જાય છે. તે યરચરાટ તેમના હૃદયમાં ઉછરતી દિમતનો અને હિંમત પામતા ઉત્સાહનો જન્મભૂમમાંથી ઉચ્છેદ કરે છે. પરિણામે મોટપણમાં પણ તેઓ નિર્ભયજન રહે છે. વળી નીતિની બાજતમાં તેઓ ઘણેશામે પહોંતજ રહે છે, કારણ કે જિંદગીમાં ઉત્પન્ન થતા પ્રતિકૂળ પ્રસંગોમાં નીતિના માર્ગને દૃઢતાથી વળગી ગહેવામાં દિમત અને ઉત્સાહની ખાસ જરૂર છે. આવી રીતે દિમત અને ઉત્સાહ નીતિનાં રક્ષક હોવાથી માથાપની દરજ્જા છે, કે તેમણે પોતાનાં બાળકોને એ સદ્ગુણોથી વિભુષ રાખવાં નહિ.

દેશવાએત્રાં માથાપોએ ધરમાં નાનાં છોકરાને એક બીજા ઉપર દેવ રાખતાં અને એક બીજાને મદદ કરવાનું શીખવવું જોઈએ. વળી તેમને જેમ-જેમ આત્મિક અને વિવેકી બનાવવા જોઈએ. રાતે વાણ કથો પકડી કોઈની નિંદાની અથવા બીજી નકામી વાતો નહિ કરતાં, બાળકોને નીતિની કુંડી કુંડી અને રમુછ વાતોએ કહેવી જોઈએ. નાનાં બાળકોને

વાર્તા સાંભળવી બહુ ગમે છે, તેથી વાર્તાદ્વારા તેમને ગમત સાથે નીતિનું શિક્ષણ આપી શકાય છે.

શુદ્ધચનાં છોકરાં નોકરોના હાથમાં ઉછરે છે, તેમાં પણ ખાસ મંભાજ રાખવાની જરૂર છે. હલકી જાતના નોકરોના સહવાસમાં બાળક અનીતિ શીખે છે. શુદ્ધચનાં છોકરાંને બચાડવાનો આશ્લેષ તેમના નોકરો ઉપર આવે છે, પણ તેમાં માળાપની બેદરકારી હોવાથી નોકરો કરતાં તેમનો દોષ વધારે ગણાય. નોકરોના સ્વભાવ અને ચાલચલગતની સંપૂર્ણ રીતે પરીક્ષા કર્યા પછી તેમના હાથમાં પોતાનાં બાળકોને સોંપે અને તે ઉપરાંત જાતે વખતોવખત મંભાજ રાખે, તો એવાં પરિણામ આવવાનો સંભવ રહેશે નહિ.

માળાપે પોતાનાં બાળકોને બાળપણથીજ સ્વચ્છ રહેવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. તે પોતાનું શરીર કાળજીપૂર્વક સ્વચ્છ રાખે એવું શિક્ષણ તેને આપવું જોઈએ. સારી રીતે ઘાતણ કરીને દાંત સ્વચ્છ રાખવા, આંખો સારી રીતે ધોઈને સાફ રાખવી, નાખ વધવા ન દેવા, વાળ સાફ રાખવા વગેરે બાબતો ઉપર બરાબર કાળજી રાખવી અને રખાવવી.

માળાપે પોતાના હાથલાથી પોતાના બાળકોને સર્વશક્તિમાન પ્રભુ ઉપર આસ્થા રાખનારા બતાવવાં. સૃષ્ટિમાં સર્વ રચે પ્રભુ પૂર્ણપણે પ્રદર્શી રહ્યો છે, તે બતાવી બાળકોને તેમનું દર્શન કરાવવું. ઝાડનાં પાંદડાં, ફૂલની પાંખડીઓ વગેરેમા જગન્નિયતા જળદળી રહેલો છે, તેનું જ્ઞાન કરાવી બાળકોને આસ્તિક બનાવવા.

અપૂર્ણ

પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ,
અમદાવાદ. }

સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
હેડમાસ્ટર, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ

વીર આસો લીલ

ગુજરાતી ભાષામાં અભ્યાસ કરતા ગુજરાતી બાળકોને ગુર્જર ભૂમિના એક ગૌરવશાળી બીજા જાતિના એક વીરતમાના વીરવતી કાંઈક વધુ ઝાંખી કરાવવા ખાતરજ તેમજ ગુજરાતના ઇતિહાસમાં એ સંબંધી રહેલી અપૂર્ણતા પૂર્ણ કરવા ખાતરજ આ સંવિસ્તર વીગતવાર સત્ય બનેલી બીના દટલાક ઇતિહાસોના સરવાળે અગ્રે રજુ કરવામાં આવી છે.

આજેથી લગભગ કેટલાંક વર્ષો પૂર્વ-ત્યારે આધુનિક અમદાવાદ શહેરનું અસ્તિત્વ પણ નહોતું, તે પહેલાં આજે જે ભાગમાં અમદાવાદ-શહેર વસ્યું છે તે ભાગમાં એક ઘાટું અને વિકટ જંગલ હતું. એ તો આપણે અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ અને ઇતિહાસ પરથી પણ કાંઈક જાણીએ છીએ.

ત્યારે હવે જણાવ્યા મુજબની વસ્તુચિત્રિ અત્રે હતી ત્યારે હાલ જે અસારવા ગામ છે ત્યાં ભીલ જાતિના લગભગ પચીસેક નાનાં નાનાં તાડપત્રથી છાએલાં ઝુંપડાં હતાં અને એ ઝુંપડાં પાસે સાબરમતી નદી વહેતી હતી, પછી જેમ જેમ અમદાવાદ વસ્યા પછી વસતી વધવા લાગી તેમ તેમ અદમદશાહના હુકમથી બદાગામથી વસવા આવેલા લોકો નદીના પટને પુરી પુરીને મકાનો બાંધતા લાગ્યા. ત્યારે અદમદશાહે અમદાવાદ વસાવ્યું ત્યારે એજ સાબરમતી નદી અસારવા ગામથી ખસી ખસીને અત્યારના ગાણેકચોક જાગરમાં વહતી હતી. ત્યાંથી પણ જેમજેમ વસતી વધવા લાગી તેમ તેમ અત્યારે એલિસબ્રિજ પાસે સાબરમતીએ પોતાનું વહેણ કાયમ માટે જમાવ્યું છે.

કુદરતની કારીગીરી એ એક અજબ વસ્તુ છે. જ્યાં જંગમ હોય ત્યાં વસતી અને જ્યાં વસતી હોય ત્યાં ભયંકર જંગલ કે રણ બન્યાની વાતો આજે પણ આપણે ઇતિહાસ કે ભૂગોળના વાચીએ છીએ.

હવે જે કેવળ અસારવા ગામ હતું તેને જંગલી લોકો આસા-પહીના નામથી ઓળખતા. આસા-પહી એ રાષ્ટ્રજ આપણને કાંઈક અર્થમયક જણાય છે. કેટલાક ઇતિહાસોમાં પણ આ મંત્રોથી કાંઈ ચોક્કસ નિર્ણય નથી; પરંતુ મારા ધારવા મુજબ તથા કેટલીક લેક્ષિકા મુજબ “આસાપહી”નો અર્થ અને ઇતિહાસ નીચે મુજબ છે:—

આસાપહી.—
 આસા=આસો
 પહી=ગામડું
 આસાનું ગામડું } આસાપહી=આસા ભીલે પ્રતિષ્ઠા કરી રથાપન કરેલી આશાપુરી માતા કે જ્યાં વર્ષોમાં એક વખત સમગ્ર ભીલ જાતિ આવતી અને અનાજની પહીઓ માતાને ચઢાવતી. આજે પણ ત્યાં આશાપુરીનું મંદિર છે.

આસાપહીમાં વસતા ભીલ લોકો સાબરમતી નદીમાંથી માછલાં પકડી આણુઆણુના પ્રદેશોમાં વેચી પોતાનું મુજરાન ચલાવતા તેમજ નદીના કાંઠામાં મકાઈ, શાક, ટેકી વગેરે પકવીને આ પચીસ ત્રીસ ઝુંપડાંમાં વસતી ભીલ જાતિ પોતાનું જીવન પસાર કરતી હતી.

આ જીગજીની વરતુરિયતિ હતી ત્યારે શુજરાતની રાજવાની પાટણમાં હતી. પાટણપતિ કર્ણરાજ તે અરસામાં સમગ્ર શુજરાતના મહારાજ તરીકે રાજ્ય કરતા હતા અને - આપરવા પણ પાટણપતિના તાબે હતું. જેથી આવા સ્વર્ગધિ હવન માગનારી ભીલ જાતિ પર મહારાજ, કર્ણરાજના કારભારી “ધરમસી ધોળકીઆ”ની દષ્ટિ પડી, જેથી તેણે મહારાજ કર્ણરાજને સગતની આસાપદ્મીના આગેવાન એક “આસા” નામના ભીલને પાટણ જોડાવી સરકારી જમીન સ્વતંત્ર રીતે વાગથો સંજોઈ વાટાઘાટને અને તેને પુષ્કળ ગાર માથો અને એ આસાપદ્મીના બાદની જમીન પર વિદોદીનો કર સદને માટે નાખી દીધો અને જમીન સરકારને કબજે કરી આસાને કાઢી મૂક્યો.

કારભારીની સમક્ષ એ આસા ભીલે પોતાના પર નજાતી શુલામીની જંજીરના બચાવમાં ઘણું કહ્યું, પરંતુ એ કારભારીની ફરતાનો અંત ન આવ્યો, જેથી પાટણના દરબારમાંથી અપમાન પામી એ ભયાનક ભીલરાજ પાછો પોતાના ગામ આવ્યો અને પોતાના પર શુલેલી તમામ જીના બધા ભીલોને કહી સંજગાવી.

ઈશ્વરે બસેલી સ્વતંત્રતા પર પરતંત્રતાના દોર નજાતા ભેઈ મધળી ભીલજાતિ કંકળી કાઢી. છેવટે સર્વ ભીલાને પોતાના પક્ષમાં લઈ વિદોદીનો કર નહિ ભરવા માટે આસા ભીલે પાટણપતિને જાહેર કર્યું. જેથી પાટણપતિ કર્ણરાજના કંઠવાથી ધરમસી કારભારીએ સૈન્ય લઈ આસાપદ્મીને ઘેરા ઘાલી બિચારા એ ભીલોને પુષ્કળ ગાર માથો અને તે પાટણ રવાના થઈ ગયો.

ત્યારબાદ સમગ્ર ભીલોને એકત્ર કરી પોતાની સ્વતંત્રતા પાછી મેળવવા માટે એ આસા ભીલે બહારવટુ ખેડવાનો ચોક્કસ નિશ્ચય કર્યો. પ્રથમ ધોળકાના એ કારભારી ધરમસીનું રાત્રીના વખતે તેના મકાનમાં પેસી ખુન કરી પોતાનું બહારવટુ કર્ણરાજને જાહેર કર્યું અને પાટણની આજુબાજુ લૂંટો શરૂ કરી.

બધારે ભીલો શુજરાતમાં મહાન લૂંટો ચલાવી ગામડાં બાળવા લાગ્યાં, ખુન ઉપર ખુન-કરવા લાગ્યા અને ત્યારે બાજુ બધારે પ્રજા પર બેસીતમ જીવન શુજરવા લાગ્યો ત્યારે પાટણની તેમજ આજુબાજુની પ્રજા પોદ્ધાર પાડી કાઢી. છેવટે - પ્રજાપોદ્ધારનો અવાજ પાટણપતિ કર્ણરાજના કાન સુધી પહોંચ્યો ત્યારે એ રંગમાં મશગુલ બનેલ શુજરાતના નાથ યાને પાટણપતિ કર્ણરાજની આંખો ઉઘડી, અને એ હુંટકાટ કરતી હુંટારાની ટોળીનો નાશ કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા.

પરંતુ હવે એ પ્રથમનો આસો લીલ નહોતો. તેણે તો એ આસા-
પક્ષીમાં એક આશાપુરી દેવીનું નાનું સરખું દેવળ બાંધીને તમામ લીલ
વળિને માતાની સન્મુખ સોગન લેવડાવી એક અગ્નેઃ સંવ્રવળ જમાવેલું
હતું અને તેણે પોતાના પર ગુજરેલા બેસીતમ જોરજીવનનું નિકંદન કરવા.
તૈયારી કરી હતી. આસાની વીરલાક આખા ગુજરાતમાં માછ રહી
હતી તે અરસામાં તેણે પ્રથમ પાટણપતિને જણાવી પ્રથમ ધોળકા ગામ
લાગી લાખોની મિલકત મેળવી હતી. જેમ જેમ તે ધન મેળવવા લાગ્યો.
તેમ તેમ દૂર દૂરથી તેણે બીલોને બોલાવી આસાપક્ષીની સરહદમાં
વસાવ્યા હતા.

જે આસાપક્ષીમાં ફક્ત પચીસ ઝુંપડીઓ હતી તેજ આસાપક્ષીમાં.
ધીમે ધીમે વધતી પાંચસો બીલોનાં ઝુંપડા વસવાટ કરવા લાગ્યાં અને
તમામ આસા લીલની સરદારી નીચે પોતાની મુક્તિ મેળવવા તનમન-
ધનથી આસા લીલને વફાદાર બનવા લાગ્યા.

એવામાં એક દિવસના યોગે પાટણપતિનો મહેસુલ ઉધરાવી જતો
સજખનનો અધવચ આસા લીલે લટી લીધો અને એ ધનની મદદથી
તેણે એક મોટો હવન આરંભ્યો અને પંચમહાલમાં વસતા બીલોને પણ
આમંત્રણ આપી બોલાવ્યા.

ચોક્કસ દિવસ આવી પહોંચતાં એ નાના સરખા આસાપક્ષી ગામની
પાદરે હજારો લીલો આવીને એકત્ર થયા. ધામધુમથી માતૃદેવી આશા-
પુરીનો હવન પૂર્ણ કર્યો અને નદીની વિશાળ જમિમાં લગભગ પચીસ
હજાર લીલોએ લાલના જમણનો લાવો લીધો. છેવટે પંચમહાલના
લીલોનો સરદાર લીલ પણ તેના પદગા બગી ગયો. તે આશા લીલને
પોતાનો સરદાર માનવા લાગ્યો..

આ વખતે આશા લીલને બે મંત્રાન હતાં. એક પુત્ર અને એક
પુત્રી. પુત્રનું નામ બાલાયયા અને પુત્રીનું નામ સુદેખ્યા હતું. પિતાએ
ઉપાડેલા વંશમાં તે પણ મદદગાર હતાં.

બાલાયયા ફક્ત સોળ વર્ષનો હતો પણ આસા લીલનો જન્મણો
હાય હતો. પુત્રી સુદેખ્યા પણ ચોક્ક વર્ષની હોઈ ગયા હાય બરાબર હતી.
જેવો પિતા બળવાન હતો તેવાજ તેનાં બાળકો પણ અતુલ બળવાન હતાં.

આસા લીલે આરંભેલા મુક્તિસંગ્રામમાં પંચમહાલ નિહાળના સરદાર
લીલમનું બળ વધવાથી લીલગતિ ઘણી સખળ બની અને ચોતરફ
હુંદકાટ કરવા લાગી.

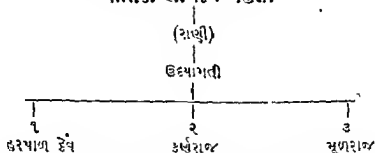
જ્યારે આસા ભીમનું બળ ઘણું વધી ગયું ત્યારે સઘળા પ્રગતના આત્માદનો પોકાર મહારાજ કર્ણરાજના દાન સુધી પહોંચ્યો. મહારાજ કર્ણરાજે પોતાના વડીલ બંધુ હરપાળદેવ કે જે એક સંન્યાસીનું સાત્ત્વિક જીવન ગાળી રહ્યા હતા તેમની પાસે જઈ તે સંગંધી તેમની સલાહ માગી. હરપાળદેવે કર્ણરાજને વિધેહીનો કંર નાખ્યા બદલ ઘણો દુષ્ટા આપ્યો. જેથી કર્ણરાજ ત્યાંથી નિરાશ બની પોતાના હરપાળમાં આવ્યો અને દત્તાત્રેય બની સિંહાસન પર બેઠો.

એવામાંજ એક સૈનિકે દોડી આવી મહારાજના હુકામો સંગંધીની હકીકત જાહેર કરી, જેથી હવે કર્ણરાજ ઘણાજ ગજરહી બેઠ્યો.

એક બાલુ કર્ણરાજને મહારાજા મિનજદેવીની ચિંતા હતી અને બીજી બાલુ આ ભયંકર હુકારાની ચિંતા હતી. આ ઉભયચિંતામાં અત્યારે તે એક પાગલ જેવો વિદુષી બનેલ હતો.

ગુજરાતના એ ઘેઝા ગુર્જરપતિ કર્ણરાજનામાં કેટલી બધી શેરસમજ જણ અને ઘેઝાજ હતી અથવા તેનામાં કેટલું ગાંડપણ હતું તે નીચેની એક સત્ય બીનાથી વિદિત થશે:

સોલંકી ભીમદેવ પહેલો

મહારાજ ભીમદેવ જ્યારે વૃદ્ધ થયા ત્યારે તેમણે પોતાના વડીલપુત્ર હરપાળદેવને ગાદી સંભાળવાનું જણાવ્યું ત્યારે હરપાળદેવે ઇન્કાર કરી એક સાધુ જીવન ગુજારવાની પિતા પાસે આજ્ઞા માગી. મહારાજ ભીમદેવે તેને આજ્ઞા આપી. જેથી પોતે માયાનો ત્યાગ કરી પાટણની પાદરે એક મઠ સ્થાપી પોતાનું સાત્ત્વિક જીવન ગુજારવા માંડ્યું. તે પહેલાં તેમને એક પુત્ર થયેલ હતો. જેને પોતે કર્ણરાજને મુખ્યત્વે કહેતા હતા અને તે યોગ્ય ઉમરનો થતાં સમગ્ર સૈન્યનો સેનાપતિ બન્યો હતો. તે રાજકાળમાં મહારાજ કર્ણરાજને પોતાના જમણા હાથ ગરોબર લેખાતો હતો. જ્યારે તે વીસ વર્ષનો થયો ત્યારે સેનાપતિપદ શોભાવતો હતો.

હરપાળદેવે ગાદી ભોગવવાનો ઇન્કાર કર્યો, એટલે રાજમાદી કર્ણુ-
રાજને આવી. મહારાજા ભીમદેવ પોતાના નાના પુત્ર મૂળરાજને સાથે
લઈ ઠાણીમાં જઈ કાયમનું પવિત્ર જીવન ગાળવા લાગ્યા—છેવટે લાંબ
મરણ પામ્યા.

કર્ણુરાજ પોતાની માતા ઉદ્યામતીની સલાહ મુજબ ગુજરાતનું
રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. એવામાં કર્ણુટક દેશના ચંદ્રપુર નાયકે એક નાના
રાજાની પુત્રી દેવી મયણુદલાની તરવીર કર્ણુરાજના દરબારમાં પાઠવી. ચંદ્ર-
પુરના રાજાનીએ પોતાની પુત્રીના શ્રીફળને સ્વીકાર કરવા માટે કર્ણુરાજ
પાસે એક ચિત્રકારને મોકલ્યો. તે ચિત્રકારે મયણુદલાની આકર્ષક
તરવીર કર્ણુરાજને બતાવી. કર્ણુરાજે ચંદ્રપુરની રાજકુમારીના શ્રીફળને
સ્વીકાર કર્યો. છેવટે તેની સાથે ખાંડલમ્મ ચમાં, મયણુદલા પાટણ આવી
અને તેણે અધુરાં રહેલ લગ્નની માગણી કરી.

મયણુદલાને રૂબરૂ જોવાથી કર્ણુરાજને કાંઈક શ્યામતા જણાઈ તેથી
રાણી તરીકે સ્વીકાર કરવા તેમજ અપૂર્ણ રહેલ લગ્નવિધિ પૂર્ણ કરવા
માટે ચોકખી ના પાડી. જેથી કર્ણુરાજની પ્રથમની નિઃસંતાન રાણી સુમિત્રા-
દેવીએ તથા રાજમાતા ઉદ્યામતીએ કર્ણુરાજને ધણો આગ્રહ કર્યો.
ત્યારે અધુર્ રહેલ લગ્ન પૂર્ણ કર્યું, પણ મયણુદલાનું સુખ નહિ જોવાની
તેણે દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા કરી. તેને એક એકાંત રાજગહેલમાં રાખવામાં આવી.

પોતાના દિરંગત પર દોષારોપણ કરી મહારાણી મયણુદલાએ કેટલાંક
વરસો આમ એકલવાયું જીવન પસાર કર્યું. છેવટે કર્ણુરાજની રખાત નતિંકા
નમુંજલાની સુકિતથી એક દિવસે મયણુદલા અને કર્ણુરાજનો સ્નેહસંસાર
ઉત્તરવળી જાવ્યો. મયણુદલાને અમૂલ્ય સ્તનસમ સિદ્ધરાજ જ્યોતિર્સિંહનો જન્મ
મયો. આમ કર્ણુરાજનો પિકટ શ્વસંસાર સુખરૂપ નીવડ્યો. કર્ણુરાજ દેવી
મયણુદલાને પોતાની પટરાણી તરીકે માનવા લાગ્યો.

આવા આનંદના પ્રસંગમાંજ સમસ્ત ગુજરાતમાં આસા ભીલનો
ત્રાસ વર્તી રહેલો હતો. જેથી તેને શિક્ષા કરવા માટે અને તેની ભીલ
રાણીને પકડી તેનો નાશ કરવા માટે હવે એ ગુજરાતના નાયને વિચારો
આવવા લાગ્યા.

ખીજે દિવસે તેણે આલુઆચુના માડળિદા અને જાગીરદારને આમંત્રી
એક મોટો દરબાર ભર્યો. તેમાં આસા ભીલને જે કોઈ પકડી લાવે અગર
તેનો નાશ કરે તેને એક મોટી જાગીર આપવાનું જાહેર થયું.

દરબારમાં હાજર રહેતા સર્વ માંડળિકો અને જગીરદારો એક બીજાના મુખ સામે જોવા લાગ્યા. કોઈએ પણ એ શરતનો સ્વીકાર કરી કાર્ય સિદ્ધિ માટે માથું ન ઉચક્યું. ત્યારે મહારાજ કર્ણરાજને ધમ્મીજ દીક્ષાગીરી થઈ. ત્યારે કોઈએ પણ એ જોખમ ખેડવાની ઇચ્છા ન દર્શાવી ત્યારે મહારાજ કર્ણરાજની હાલત ઘણી ગંભીર બનવા લાગી. તેને જણાયું કે હવે ગુજરાતીઓના દેહોમાંથી વીરત્વ, સદાને માટે ચાલ્યું ગયું છે. ક્ષત્રીઓના શરીરમાંથી વીરતા નાશ પામી છે. મૃત્યુ હવે નક્કી બની છે.

મહારાજ કર્ણરાજની પીર હાકલનો જ્યારે કોઈએ જવાબ ન આપ્યો ત્યારે મહારાજને વિષત્તિમાંથી મુક્ત કરવા માટે પાટણના યુવાન સેનાપતિ દેવરાજસિંહે માથું ઉચક્યું અને મહારાજને નમન કરી 'આસા બીજા'નો સામનો કરવા ભર્યાદરબારમાં તેણે જ્વેરથી પ્રતિજ્ઞા કરી. પોતે એકસો મહારાજની આસા લઈ પોતાના અમર દ્વાર થઈ એકદમ પાટણથી આસાપક્ષી તરફ રવાના થઈ ગયો.

આ બાજુ આસો ભીલ પણ પોતાના જમણાં હાથ બરાબર પંચ-મહાલના ભીલ સરદાર ભીલમ સાથે કર્ણરાજનો સામનો કરવાની શુભ મંત્રણા ચલાવી રહ્યો હતો. પોતાની આજુબાજુ આજે અસંખ્ય ભીલો ઉભરાઈ રહ્યા છે. તે વખતે આસાપક્ષીયા પાયાગઢ મુઘીના રાહોમાં ભીલ જાતિ કીડીઓની માફક ઉભરાઈ રહી છે. મતલબ કે સર્વત્ર ભીલ દોમ જોવામાં આવતી હતી. તે વખતના લોકો એ પ્રદેશને ભીલ પ્રદેશ તરીકે ઓળખતા હતા.

આસા ભીલનો પુત્ર બાલાયયા અને પુત્રી સુદેખ્યા એ પણ એક મદદગારી પાત્રા હતાં. દિવસે વેશપલ્લો કરી તે પાટણમાં ફરતાં અને ખાનગી ખાતમી લાવી આસા ભીલને જલ્પવતાં હતાં. અને જનસુસધિદામાં પરિપૂર્ણ હતા. વળી તીર તટવારથી ગારામાં સાફ લઢી પણ જાણતાં હતાં. તેમજ સુદેખ્યાને ઘણાખરા ભીલો એક દેવો તરીકે માનતા હતાં. ભીલડીઓની મોટી મેદની ભરાતી. ત્યાં હંમેશાં સુદેખ્યાની એક વીરાંગના સમ પૂજા થતી. ભીલડીઓ જંગલમાંથી ફળફૂલ લાવી 'સુદેખ્યાના ચરણોમાં ચઢાવતી અને તેને પગે લાગતી. 'સુદેખ્યાના શબ્દો પર હજારો ભીલ અને ભીલડીઓ મરવા તૈયાર હતાં. આમ સુદેખ્યા પણ અસાધારણ શક્તિ ધરાવતી હતી.

આ તરફ પાટણથી પ્રતિજ્ઞા કરી પોતાના વિજયની આશાનાં રોનેરી સ્વપ્નાં સેવતો સેવતો પાટણનો નવયુવાન સેનાપતિ દેવરાજસિંહ પોતાના

આસાફ અશ્વને દોડાવતો દોડાવતો આસાપેલીની સરહદ તરફ આવતો હતો. આખા દિવસની સખત મુસાફરી તથા સૂર્યાના પ્રખર અગ્નિજ્વરતા તાપથી તે અંતે તેનો અશ્વ જળે અતિશય પરિશ્રમથી અગિત બની ગયોલા હતા. એવામાં લગભગ પાંચેક પાળ્યાના સુમારે તે આસાપેલી ગામના પાદરે આવી પહોંચ્યો.

અકરણુ ૨ ભું

દુઃખનું કારણ

(ગીતાકે ૫૪, ૨૬૬ થી ચાલુ)

ગીતામાં ભગવાન કૃષ્ણ કહે છે 'પોતે જ પોતાનો મિત્ર છે ને પોતે જ હાતાનો શત્રુ છે.' એ વાત તદ્દન સાચી છે. સામાન્ય રીતે માણસોનો ખ્યાલ એવો છે કે રોગ એ તો પરમાત્માએ દીધેલા શાપ છે, પશુ એ નાન્યતા પોદી છે, પરમાત્માએ તો આમાપ વિશ્વ માટે આમુક નિયમો ઘડી આપ્યા છે. એ નિયમો પ્રમાણે એનું તંત્ર અવિરત ચાલ્યા જ કરે છે. જેવું મેં કરે, એવું માણસ પામ્યા જ કરે છે. આકસ્માત સિવાયના બીજા ધા જ રોગનું કારણ માણસ પોતે છે. શરીરની અંદર એકલાં યજ્ઞેશાંત્ર, ને ક્યારે અનેક માર્ગે ગહાર કાઢી નાખવા માટે પ્રકૃતિમાતા રોગ ઉત્પન્ન છે અને એ કાર્ય સમાપ્ત થતાં રોગ પણ એની મેજે શાંત થઈ જાય છે.

મહામુનિ આત્રેય પોતાનો શિષ્ય અગ્નિવેશને રોગનું કારણ સમવર્તા કહે છે "અર્થ, કર્મ અને કાલનો અતિયોગ, હીનયોગ ને મિથ્યાયોગ કહે. ૧ આસાત્તમેન્દ્રિયાર્થ સંયોગ, ૨ પ્રજાપરાધ, ૩ કાળ, રોગનાં કારણ છે. તિના મહાતાંડવની વાત આ અકરણુમાં ન કરીએ તો ઉપલા ગદન વાક્યનું હીકરણુ એમ કરી શકાય કે માણસ 'અમંયમ' અને 'અસાન'થી જ ને નોતરે છે. ખૂબ જીડાં જિતરી અવલોકન ને મનન કરીએ તો આઢી ૧૨ વર્ષ પર ઉચ્ચારાએલી આ વાત તદ્દન સાચી લાગશે, અને આપે ધેમમાં બનીડ મેકડેડન વગેરે વિદ્વાનો પણ આ જ સત્ય ઉચ્ચારી રહ્યા છે.

નિરોગી રહેવામાં દર્દીઓ બહુ ઝાંછો ભાગ ભજવે છે એને દેવળા એ પર નભનારો અને પ્રજાપરાધ આણુ રાખનાર સૌંચિ રંવારથ્યની કદી ની સરખીયે નથી કરી શકતા એ વાત દરેકે પોતાના મનમાં જડી લી જોઈએ. કેટલાક સમર્થ વિદ્વાનોનું તો માનવું છે કે દવાઓથી તો

માનવજીવનને તુકસાન જ પહોંચ્યું છે. આ વાત એક રીતે સાચી છે; પરંતુ સામાન્ય માણસો એ મહાસત્યને સમજી નથી શકતા, એટલે એમને દુઃખ-મુક્ત કરવા માટે, રોગમુક્ત કરવા માટે, ધીમળ માર્ગ તરીકે દવાઓના ઉપયોગ અનિવાર્ય થઈ પડે છે. આ વસ્તુનું સ્વસ્થ દરેકે બરાબર સમજી લેવું જોઈએ. એક માણસને લોહીવિકાર થયો તો તે મટાડવા માટે દવાઓના ઉપયોગ કરવાથી કાયદો થાય, પરંતુ જે કારણોથી લોહીવિકાર થયો એ દૂર ન થાય, કુદરત અંદરનાં એર બહાર કાઢી નાખવા માટે જે પ્રયત્ન કરી રહી હોય તેમાં મદદ કરવામાં ન આવે તો દરદ ફરીફરીને થાય અને કોઈપણ સમર્થમાં સમર્થ દવા પણ કંઈ જ ન કરી શકે અને પછી વારે-વારે શરીરને દવાઓથી લાદવામાં આવે તો તેથી તુકસાન જ થાય;— ભયંકર તુકસાન થાય. માણસે તો એટલું જ કરવાનું છે કે કુદરત અંદરના મળાને જે રીતે બહાર કાઢવા મથી રહી છે તે કાર્યમાં મદદ કરવી અને રોગ થવાના કારણને તુરંત જ દૂર કરવું. આયુર્વેદ કહે છે—**સંક્ષેપેન ક્રિયા-યોગો નિદાનપરિવર્જનમ્** ।

હવે વાંચકના મગજમાં એક શંકા એ મહેજે ઉદ્ભવશે કે આ વાત તમે સાચી કહી, સમજાઈ, પરંતુ તે તો વૈયક્તિક રોગ માટે; પરંતુ એવી રોગો, મહામારીઓ—પ્લેગ, કોલેરા, મેનિંગાઈટીસ, ટાઇફોઇડ— વગેરે રોગો માટે શું ? એમાં તો લાક્ષણિક તકુદરત ને તગડાં માણસો પણ સપ-કાઈ જાય છે. તેમાંથી તો પ્રકૃતિની કૃપા હોય તે જ બચી શકે. આવા ભયંકર દરદો માટે આપણા આગવર્ગમાં ભારે અજ્ઞાન પ્રસરેલું છે. આ ભયંકર મહામારીઓ પણ જન્મતમાથી વિજ્ઞાતીય દ્રવ્ય દૂર કરવા માટે પ્રકૃતિએ આરંભેલું કાર્ય છે એ વસ્તુ ન ભુલાવી જોઈએ. એવાં દરદોના જંતુઓની શોધ થઈ છે પરંતુ તે પણ શરીર અંદરથી અને બહારથી સ્વચ્છ હોય, વિપદીન ને વિજ્ઞાતીયદ્રવ્યહીન હોય તો કંઈજ અસર ઉપજવી શકતાં નથી અને જે માણસના શરીરમાં નિર્માન્ય રક્ત વહે છે, જેના દોષ, ત્રિધાતુઓ ને સંસ્પંધાતુઓ સમ છે તે ગમે તેવા ભારેમાં ભારે એવી રોગ સામે સફળતાથી ટકર જીવી શકે છે.

આયુર્વેદ સ્વસ્થતાની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે આપી છે:—

“સમદોષઃ, સમાગ્નિઃ સમઘાતુમલક્રિયઃ ।

પ્રસન્નાત્મેન્દ્રિયમનાઃ સ્વસ્થ इत्यभिधीયते ॥

[સમદોષવાળો, સમ જ્વરાગ્નિવાળો ધાતુઓ અને મલક્રિયાઓની સમતાવાળો, આત્મા, ઇન્દ્રિયો અને મનની પ્રસન્નતાવાળો સ્વસ્થ કહેવાય છે.]

ઉપલેા શ્લોક અત્યંત રહસ્યમય છે. આગળ ઉપર એકાદ પ્રકરણમાં એ વીગતથી સમગ્રવીણું; પરંતુ આ શ્લોકમાં, “આત્મા, ઇન્દ્રિયો અને મનની પ્રસન્નતા” એ શબ્દો બહુ મહત્વના છે. મન એ કંઈ શરીરથી અલગ વસ્તુ નથી. એ બધાંનો અનુદ અંગે છે, એટલે શરીરની દુરસ્તી કે અદુરસ્તીની અસર મન પર થયા વગર રહેતી નથી. તેમ મનની અસર શરીર પર થાય જ છે. દા. ત. સગી ને નયનાં માણસ ખૂબ ઉશ્કેરાઈ જાય છે, ક્રોધ કરે છે. તેજ પ્રમાણે જેને ખૂબ ક્રોધ થઈ આવ્યો હોય તેના શરીરની અંદર અનેક વિકૃતિઓ થઈ આવે છે. ક્રોધને તાવ આવે તો અન્યને કંપ થાય. અને ક્રોધિત થએલી સ્ત્રીનું ધાવણ તરતજ ઝેરી પાની જાય છે, અને એ ધાવણ જો બાળકના ધાવવામાં આવે તો તેને ખરાબ અસર થયા વગર રહેતી નથી.

આવાં માનસિક કારણો પણ આત્મ હોય તોયે જો દવાઓ લેવામાં આવે તો કંઈજ અસર ન થાય, અને અસર ન થવાથી વધારે ને વધારે ઝેરી ને ઉત્કટ દવાઓ આપવામાં આવે તો માણસની નૈસર્ગિક રોગપ્રતિકારક શક્તિઓ નાશ પામે અને છેવટે દવાઓના દાસ બનવું પડે અથવા તો મૃત્યુ આવે.

આગળ આવનાર અનેક પ્રકરણોનાં રોગોના ઉપાયો તરીકે અમે દવાઓ પણ આપી છે છતાં અહીં શરૂઆતમાં જ એક ચેતવણી આપી દેવી જોઈએ કે દવાનું ક્ષેત્ર બહુ પરિમિત છે-પરિમિતજ હોવું જોઈએ. રોગ મુક્ત થયા મારે-ફરીથી એ દરદ બીજા માર્ગે બીજું સ્વસ્થ લઈને ન આવે તે મારે તો પ્રકૃતિની મહાશક્તિઓ-જળ, તેજ, વાયુ, ઇત્યાદિની ઉપાસનાજ શ્રેયસ્કર છે, એજ સાચો માર્ગ છે, વ્યક્તિની તેમ અંગરત રાષ્ટ્રની દૃષ્ટિએ.

બીજા એક મહત્વની વસ્તુ દરેક વાચકે એ યાદ રાખવી ધટે છે કે રોગ એક જ છે. જુદા જુદા રોગ દેખાય છે તે તો મગ કારણોનાં વિવિધ સ્વરૂપો છે. આ સત્ય બહુ લખાણપૂર્વક આ નાનકડા પ્રકરણમાં વીગતવાર સમગ્રવસ્તુ મુશ્કેલ છે; પરંતુ એ વિશે વધારે જાણવાની જિજ્ઞાસા રાખનારે જુદાંકુદળે નામના જર્મન લેખકનું “અભિનવ ચિકિત્સાપદ્ધતિ” નામનું પુસ્તક જરૂર પાંચવું. આશુર્વેદ પણ એ જ વસ્તુ અન્ય શબ્દોમાં જણાવે છે. એ કહે છે, “બધા જ રોગોનું એકજ કારણ છે અને તે કૃપિત થએલા મળ-વાત, પિત્ત, કફ.” અને તેથી તે કહે છે, “રોગનાં બધાં નામો ને તેમની અટપટતા ન જાણનારે મઝરાવું નહિ. કંઈ બધા જ ચિકારોનાં નામો ન પાડી રોકાય.” અત્રે સામાન્ય પ્રજાને પણ નિર્ભય રહેવા જણાવીએ

છીએ. રોગોથી દબાઈ ન જતા. પ્રકૃતિએ પોતાની કરજ આદે કરવા, અંદરના મજાને પકવી વિવિધ માર્ગે બહાર કાઢવા રોગ પેદા કર્યો છે. આપણે પ્રકૃતિના કાર્યની સામે નથી થવાનું, પણ એના કાર્યમાં મદદ કરવાની છે.

વૈદ્ય શિવશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ

પૂર્વ પશ્ચિમનો પ્રવાસ

આજકાલ પૂર્વની પ્રગતિ પર પશ્ચિમની પ્રગતિ પ્રભુત્વ જણાય છે. તે પ્રભુત્વનાં કારણો જાતે જઈ શકાય, તેમનાં કાર્યો નજરે નિહાળવા અને છેલ્લામાં છેલ્લી દબાઈ ચાલતી ઉત્તમ કેળવણીની સંસ્થાઓ જેવાં લાંબા સમયથી સ્વપ્ના સેવતા હતા તે ખાજલા પાંચ 'માસમાં પ્રભુકૃપાથી પૂર્ણ થયાં. જૂતકાળમાં પૂર્વની પ્રગતિએ પશ્ચિમની પ્રગતિ પર ધાર્મિકવૃત્તિથી પ્રભાવ પાડેલો છે. તેનો બદલો પશ્ચિમની પ્રગતિ આજે વ્યાજ સાથે વાળી આપે છે. તે બાબત કોઈપણ નિષ્પક્ષપાતી વિચારકને સ્પષ્ટ સમજાશે.

યુરોપની કેળવણીની સંસ્થાઓ, સંપ્રદાયો અને અનેક નહેરુસંસ્થાઓ ઉપરાંત તે પ્રગતિ કર્તવ્યભાવના, ઉદ્યોગી પ્રકૃતિ અને વ્યવસ્થાશક્તિ જેવાં તે પ્રગતિ ઉત્તમ સકારણ છે તે સહજ સમજાય છે. એ પ્રગતિ આ ઉપરાંત બીજા પણ અનેક સદ્ગુણો છે: જેવાકે નમ્રતા, સમ્યક્તા, નિયમિતતા, પ્રમાણિકતા, સહનશીલતા, કૃતરાતા અને ઉદારતા. વગેરે કે જેનો મને પ્રત્યક્ષ પરિચય થયો છે; તે પ્રગતિઓમાં પણ ધાર્મિક, સાંસારિક તેમજ રાજકીય વિષયોમાં અનેક મતભેદ છે છતાં તેમનામાં ઐક્યભાવના અમર રહેલી છે.

મારા પાંચ માસના પ્રવાસનો ઘણો વખત મેં છત્તીસગઢમાં ગાળ્યો છે; છતાં જે થોડો વખત મળ્યો તેમાં યુરોપના બીજા દેશોનાં જાણીતાં શહેરોની મુલાકાત લીધી અને જે જોયું તે મૈત્રેયીના આલેખમાંથી વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો અને કેળવણીના વિષય સાથે સંબંધ ધરાવતા રાજ્ય વગને કંઈક ઉપયોગી બાબત મળી આવશે.

'દેશ તેવો વેશ.' સોળમી ઓગસ્ટની સવારે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનો સંપૂર્ણ સ્વાંગ સળ્યો. સામે પ્રતિબિંબ પડ્યું, તે જોતાં શરમાંથો, મુંઝાથો અને અને પુરો પરતાયો. કેનિઆ કોલોનીના કેળવણીખાતાના પ્રતિનિધિ તરીકે તેમજ ઓલોહીનાના વિશાળ હાઈસ્કૂલના સ્ટાફની પ્રતિષ્ઠાની દૃષ્ટિએ મારે પશ્ચિમની 'રંગભૂમિ ઉપર પગ મૂકવાનો હતો. વળી 'જેઠો દેશ તેવો વેશ' રાંધેલો એવો પ્રિન્સિપાલ મિ. ડોલ્ટનનો આગ્રહ હતો; એટલે મંડલી 'મંજુડુ' થયા વિના મારે છુટકોજ નહોતો.

વહાલાનો વિયોગે કરાવી અને સાથીઓનો સાથ હોડાની ક્રાન્સની સ્ટીમર એન્જીનમાં મને મોઝાસાથી માર્સેઈસ તરફ લઈ ચાલી. મોઝાસાનાં મંદાલયો દૃષ્ટિથી દૂર થવા લાગ્યાં; એટલે ઉતાડની આંખ ઉત્તર તરફ વળી અને એક આલીશાન મકાન પર દરી. એ આલીશાન મકાન તેજ આપણી અલીદીના વિશ્રામ હાસકૂલ. સરસ્વતી મંદિરનું એ લવ્યભુવન સ્વર્ગરથ શેઠ અખ્લુલરમુલની ઉદારતાનું લાન કરાવે છે.

પાણીમાં પહેલા પાંચ દિવસ, સાંજના છ વાગે ખાવાનો વખત થયો, એટલે પાંવાના ઓરડામાં દેહની સામે પાંચપાંચ રકાળી ગોઠવવામાં આવી. ડાંખી બાજુએ કડીમાં ઘાલેલો રૂમાલ, જમણી બાજુએ બ્રેડ, બટર અને વાઈનની બોટલ, સાથે જરૂરની ડોલ, સામે કાચા શાકની કચુંબર, મરી, મીઠું, રાઈ, સરકા અને ઓલીવ ઓઈલ, એટલી વસ્તુઓ રાજની રસોઈની ચીજો ઉપર ગોઠવેલી જોઈએ.

સૌથી પહેલાં શાકભાજીનું આવે. મુખ એટલે આપણું ઓસામણ. મરીમીઠું નાખી જોઈએ તો ઓર. સ્વાદ આવે. સાથે બ્રેડ લઈ ખાઈએ તો દાળદોડીની મરજ સારે. ખીચ રકાળી માસાહારની હોય છે, પરંતુ જે શાકાહારી માગણી કરે તો તેને માટે ભાંત અને તળેકું શાક મળે. ક્રાન્સના ભોક્ષા થણો ખોરાક તળાને તૈયાર કરે છે. બ્રિટિશો ખાશીને ખનાવે છે: જ્યારે જર્મનોનું જમણુ જુદીજ અતની ભાત પાડે છે. તે બાબત તેમની સ્ટીમરોમાં મુસાફરી કરીને તથા તેમના દેશોમાં જતે જઈને અનુભવી. ખીચ રકાળી વનસ્પતિ આહારની બધાને માટે આવે છે, એથી રકાળી પાછી માંસાહારની હોય છે; પરંતુ તેને ખદલે શાકાહારી બ્રેડ, બટર, કટોળ, ભાત અને શાક વગેરે મેળવી શકે છે. પાચથી મિદાઈ અને ડ્યાનંધ ઓરાકની હોય છે.

છેવટે ચીઝ, બિસ્કીટ, બ્રેડ, આઈસક્રીમ, તાજાં ફળ તથા કોશી અને ચા પુરાં પાડે છે. સવારના નાસ્તામાં બ્રેડ, બટર, ચા, કોશી વગેરે આવે છે. બપોરે લંચમાં પણ લગભગ સવારના જેટલીજ અને તેવા પ્રકારની વાનીઓ પીરસાય છે. ચાર વાગે ચા સાથે પણ બ્રેડ, બટર અને બિસ્કીટ હોય છે. ક્રાન્સમાં તેની સ્ટીમરમાં તેમજ તેની કોલોનીમાં રંગ-ભેદ દેખાતો નથી. આફ્રિકન, એશિયન અને યુરોપીયન સૌને સમાન ગણવામાં આવે છે તે બાબત જતે અનુભવી તથા મોરીશિયસના એક હિંદી વેપારી શેઠ ઇસમાઈલભાઈ તરફથી સાંભળ્યું.

મુંબઈ અને મોઝાસા વચ્ચે ચાલતી બી. આ. ઇ. કંપનીની સ્ટીમરોના બીજા વર્ગમાં જેટલી સગવડ હોય છે તે કરતાં પણ કેટલીક

ખાખતોમાં વિશેષ સગવડ ફ્રાન્સ, જર્મન અને ઓરિએન્ટલ લાઇનની સ્ટી-મરોના ત્રીજા વર્ગમાં હોય છે. ઓરિએન્ટલ લાઇનની જે સ્ટીમરો ઈંગ્લંડ અને ઓસ્ટ્રેલિયા વચ્ચે દોડે છે, તેમાં તો ફક્ત બેજ વર્ગ હોય છે. એક પહેલો વર્ગ અને બીજો વર્ગ. ત્રીજા વર્ગની સગવડ એટલી બધી ઉત્તમ છે કે કેટલીક ખાખતમાં પહેલા વર્ગ કરતાં પણ વિશેષ મજા પડે છે. નંપરસથી ફોલોએ સુધી ઓરિએન્ટલ લાઇનમાં ત્રણ આવાડીયાં મુસાફરી કરી. તેનાં મીઠા સંસ્મરણો લખીએ તાત્કાલ છે.

એડન આવડું—ગોખાસાથી એડન સુધીના પહેલાં પાંચ દિવસ સૌની સાથે હળવામળવામાં, ઝાળખાણો કરવામાં, દેશદેશના અનુભવો સાંભળવામાં અને આનંદથી વાતો કરવામાં વીતાવ્યા.

૨૧ મી ઝોગરટના આસરે અગિયાર વાગે અમારી આગબોટ એડન આવી પહોંચી. દૂર દરીઆમાંથી દેખાતા એડનના બોટ “ફુંગર દરથી રળિઆમણા પણ પાસે જઈએ તો ગિલામણા” એ કહેવનને જુદી પાડે છે. જુખરા લાસ રંગની, ઝાડપાન વિનાની અને આંખને અગ્રિય લાગે તેવી જુદી જુદી તથા નાની ફુંગરીઓનાં દ્રશ્ય દરથી દષ્ટિગોચર થાય છે, પરંતુ પાસે જતાં દરીઆકિનારે બાંધેલા બંગલા અને બજારને લીધે કંઈક રમ્ય લાગે છે. એડન જે કે એક અગત્યનું બંદર છે છતાં તે મુખર્ષ કે મોખાસા જેવું જણાતું નથી. આગબોટ દરીઆમાં દૂર લંગરાય છે. એડન એ પૂર્વ અને પશ્ચિમના દેશો વચ્ચે દરીઆઈ માર્ગનું મધ્ય બંદર હોવાથી અસંખ્ય આગબોટો આવની જતી અને લંગરાએલી હોય છે. ફુંગરીઓ ઉપર લસકરી દષ્ટિએ બાંધેલા નાના નાના દિલ્લા દેખાય છે. આગબોટમાંથી એડન જવા મોટરબોટ મળે છે જેની આઠ આના ટિકિટ હોય છે. બ્રિટિશ વ્યવસ્થા જરા ખર્ચાળ જણાય ખરી, પરંતુ વ્યવહાર દષ્ટિએ તે સગવડભરી છે. એડનની પોલિસ કુનિઆની પોલિસ જેવી ચાક્કા અને દૃઢ જણાતી નથી. બાળકો અને ઘરડાઓમાંથી ભરતી થતી લાગે છે. યુનિફોર્મ પણ આકર્ષક નથી. નમ્રતા અને વિવેકમાં કંઈક કુનિઆ કરતાં વધે.

એડન એ આપણા એશિઆઈડનું બંદર છે. એશિઆના દાઈપણ બંદરે પગ મૂકતાં જાણે આપણા વતન નજીક આપ્યા હોઈએ એવું લાન થાય છે. એડનની વરતીમાં સઘળી પ્રજાનો સંભુમેળો માલમ પડે છે. ત્યાંના મજૂરો બધી પ્રજાના સહવાસમાં આવતા હોવાથી ઘણી ભાષાઓ જાણે છે. જેવો માણસ જુઓ તેવી ભાષા બોલવાનું શર કરે છે; છતાં હિંદી ભાષા જાણે કે રાષ્ટ્રભાષા સામાન્ય ભાષા હોય એમ જણાઈ આવે છે. નાણું પણ હિંદી રૂપીઆ, આનાનું ચાલે છે. આ ઉપરથી એડન એ

જાણે હિંદનું એક વસાહતી સાંસ્થાનિક શહેર હોય એવોજ ભાસ થાય છે. હતું પણ તેમ, હજીએ છે એમ, પરંતુ ભવિષ્યમાં - એ સ્થિતિ રહેશે કે કેમ એ શંકા છે. સને ૧૮૩૯ માં એડનનો કબજો મેળર. બેલીએ જોખમે ગવર્મેન્ટ તરફથી મેળ-એ તે પહેલાં તે સુએઝનાં સુલતાનના તાબે હતું. કેટલાએ સૈફા પહેલાં હિંદીઓએ ત્યાં વસવાટ કર્યો હતો અને વેપાર વધાર્યો હતો. એડન હિંદના નાણાથીજ આગાદ બન્યું છે, અને તેથી હજી સુધી હિંદી સરકારના અંકુશ તાબે છે. એડનનો વિસ્તાર આસરે ત્રીસ ચોરસ માઇલ છે, અને વસ્તી ૫૫ હજારની છે. તે પૈકી પાંચ હજાર હિંદી છે. વેપાર હિંદીઓને હાય છે.

એડન ચાર ભાગમાં વહેંચાયેલું છે: (૧) ખંદર નજીકનો ભાગ. ત્યાં પાશ્ચાત્ય બંધની પેટીઓ, એલ્વનિસઓ અને મોટી મોટી ઓફિસો છે. (૨) દરીઆ કિનારા પાસે યુરોપીયન ભાગ, (૩) એડનફોર્મ અને ઇન્ડિયન ભાગ જે કેટલે કહેવાય છે. કેટલે એટલે ન્યાયામુખી પર્વતનું મુખ. આપણી હિંદી વસ્તી ન્યાયામુખી પર્વતના મુખમાં વસી છે. બીનરમાં રહેલી બેલી ગરમી ક્યારે એ વસ્તીને ભરગીચત કરશે એ ભગવાને વિના કાણ જાણે? પ્રભુ જાણે. (૪) શેખ આરમીન આસીસનો ફળદ્રુપ ભાગ કે ન્યાયાધી પીવાનું પાણી તથા ફળફૂલ અને શાકભાજી પુરો પાડવામાં આવે છે, એ લીલોતરીવાળો રણુદ્રીપ એડનથી આઠ માઇલ દૂર છે. ત્યાં જીનું આરબ ગામ છે.

સર્ગાવહાલાંતું જીવનચરિત્ર

ઉપલાં ઘોરણોમાં ધણાંએ જાણકા પોતાના સર્ગાવહાલાં જેવાં કે ભાઈ, બેન, માતાપિતા, મિત્ર વગેરેનું જીવનચરિત્ર પોતાના શબ્દોમાં સમજાવે પ્રમાણે લખી લાવે અને તેમાંના કેટલાક નમુના મોકલી આપવામાં આવે તો તે ઉપરથી જાણવાનું ઠીક થઈ પડશે. શિક્ષકોએ કેઈજ હકીકત કહેવાની ન હોય, તેમજ બીજાઓ પાસેથી પણ હકીકત મેળવવાની ન હોય. પોતાની જ મંજુ પ્રમાણેની હકીકત હોવી જોઈએ. તેમને થોડકે દિવસ વિચાર માટે આપવાને પાંચે હાઈ શકે નહિ. વિવાર્ધિઓએ અંદર અંદર પણ પૂછવાનું ન હોય, એકી વખતે એકજ જીવનચરિત્ર લખી લાવે. આશા રાખવામાં આવે છે કે શિક્ષક તે પ્રમાણે કરશે. જુદી જુદી જાતના નમુના મોકલી આપશે. નિશાળ દીક્રે એકેકે નમુનો બસ થઈ પડશે. દરેક નિશાળમાંથી નમુનો આવેલા જોઈએ તેમ કાંઈ નથી પરંતુ જે નિશાળમાંથી તેવા નમુના આવે તો તે ધણા હોવા જોઈએ નહિ.

પાઠ્યપુસ્તક, ધનામ અને લાયજેરી માટે સરકારી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રગટકર્તા (ડેકાથા સહિત)	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.
૧. આરોગ્ય દીપક (સને ૧૯૩૪) ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એસ. એસ. પરમાર	મિ. એસ. જી. શાહ એન્ડ કો. પાનકોરવાડા, અમદાવાદ.	૦-૧૨-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શૈક્ષણિક પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨. હિંદો નવો પ્રતિહાસ રાજ્ય-વંશવાળુ સાથે (સને ૧૯૩૪) ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. કે. પટેલ.	મિ. ગોતીઆલ ખુશાલભાઈ પટેલ, સુપરવાઈઝર, ડિવિઝનલ રજીસ્ટ્રાર-એડા, નડિયાદ.	૦-૧૨-૦	"
૩. સાલિયરન લાગ ૨ (સને ૧૯૩૪) ની સંપાદેલી ૧૪ મી આવૃત્તિ)	મિ. આર્. પી. ખાનસાહેબ	મિ. આર્. પી. ખાનસાહેબ, ગોપીપુરા, સુરત.	૦-૧૪-૦	માધ્યમિક શૈક્ષણિક પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૪. સરળ ભૂગોળમાળા મહોશી ત્રીજો-હિંદુસ્તાન (સને ૧૯૩૪) ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. આર. એન. વડીય.	મિ. ડી. એમ. દોશી, ગવર્મેન્ટ હાઈસ્કૂલ, નડિયાદ.	૦-૫-૦	પ્રાથમિક શૈક્ષણિક પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૫. સિંધનો નવો પ્રતિહાસ (સને ૧૯૩૪) ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એ. એચ. લંબુ અને મિ. ડી. કે. ભટ્ટ.	મિ. એ. એચ. લંબુ, અમરાઇ રોડ, રામનાથ, કરાંચી.	૦-૬-૦	"
૬. સરળ સ્થિતિરીક્ષણ પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એમ. એમ. દિવેદી.	મેસર્સ ગંગાદાસ એન્ડ સન્સ, ભાગાતળાવ, સુરત.	૦-૧૨-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શૈક્ષણિક અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૭. પૃથ્વીનો સંક્ષિપ્ત પરિચય	મિ. પી. બે. અંબાણી.	મેસર્સ ભેયર મેથલ એન્ડ સન્સ, પુરાનગર, રાજકોટ.	૧-૦-૦	"

૮૧ નવનવી વાતો (સને ૧૯૩૪ની) મિ. જે. ડી. ખંધાડીયા.	૧૧ જનરલ બુક ડેપો, ૧૧૬, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ ૨.	૧-૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયજેરી તરીકે.	૧-૪-૦
૮૨ અત્રિસ લખખણ (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	૨-૦-૦	"	"
૮૩ ઉત્તરિનો માર્ગ યાને ગોત્રવર્ધન મિ. સી. જી. જોશી.	મિ. જે. ડી. ખંધાડીયા, વસોબુવન, ત્રીજી ખેતવાડી, લેઈન, મુંબઈ ૪.	૦-૫-૦	હોકરીઓની પ્રાથમિક સ્કૂલો અને સ્ત્રીઓની ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયજેરી માટે.	૦-૪-૦
૮૪ નાસ મંદાકિની (સને ૧૯૩૪ની) પહેલી આવૃત્તિ) જોશી. ઓ.આ.	મિ. ચંદ્રશંકર ગૌરીશંકર જોશી વરેલ, બી. એસ રહેલે. ચંદ્રકાન્તા જોશી. ઓ.આ. લાવનગર, લાવનગર હાઉસ, રાજકોટ.	૦-૬-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયજેરી માટે.	૦-૪-૦
૮૫ પારસી લક્ષ, ગીતા, ગરબા વગેરે	...	૦-૫-૦	"	"
૮૬ સામાજિક વાતો	"	૦-૪-૦	"	"
૮૭ અકસ્માત અને તાત્કાલિક ઉપાયો	મિ. એચ. એ. દેસાઈ.	૦-૫-૦	"	"
૮૮ અવતાર	મિ. ડી. ડી. શાહ.	૦-૬-૦	"	"
૮૯ સ્ત્રીહત્ય	કિર્તિદાનેન દીવાનજી	૦-૭-૦	"	"

સ્ત્રીશક્તિ મંજુર થએલું અઠવાડિક છે,

તથા

અમદાવાદ મ્યુનિ. સ્કૂલબોર્ડ	તેની	૧૭	નકલ લે છે.
ભરૂચ જિલ્લા સ્કૂલબોર્ડ	„	૧૦	નકલ મંગાવે છે.
ભુનાગઢ વિદ્યાધિકારી સાહેબ	„	૧૦	નકલ મંગાવે છે.
નડિયાદ મ્યુ. સ્કૂલબોર્ડ	„	૪	નકલ મંગાવે છે.
સુરત જિ. સ્કૂલબોર્ડ	„	૧૧	નકલ મંગાવે છે.

—: આપ પણ આપની કન્યાશાળા માટે મંગાવો :—

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ૫૭

નમુનો મંદ્રત

સ્ત્રી સાહિત્ય મંદિર, સુરત

ઈતર વાચન

સુરતના એડમિનિઁ ઓફિસર સાહેબે સ્ત્રીસાહિત્ય મંદિર સુરતની નીચેની ચોપડીઓ નિશાળોમાં ઈતર વાચન તરીકે ચલાવવા પસંદ કરી છે.

વાતનું વતેસર કિં. ૦-૧-૦ કન્યાશાળા ધોરણ ૩ થું.

લીલીની આત્મકથા ૦-૩-૦ કન્યાશાળા ધો. ૪ થું.

બલિદાન ૦-૫-૦ છોકરા તથા છોકરીઓનું ધો. ૫ થું.

ગૃહવ્યવસ્થાની વાતો ૦-૬-૦ કન્યાશાળા ધો. ૬ થું.

બીજા વિદ્યાધિકારીઓ, એડ. ઓફિસર વગેરે સાહેબો તે પ્રમાણે કેરે એવી લલામણ છે.

સ્ત્રી સાહિત્ય મંદિર, સુરત

ગાંધીજી -

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માગી લો.

ગુજરાવાળા ગુજરાતી કોપિબુક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કોપિબુક નં. ૧ થી ૫

દરેકનો કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાફ કમિશન મળશે:

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

ગાંધીરોડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

લેખનકળા-કોપિયુક

પાછળ અક્ષરો કૂટે નહિ તેવા ઉત્તમ કાગળ પર છાપેલી
૨૪ પાનાં છતાં

કિંમત દોઢ આને

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી, શિક્ષકવર્ગમાં માન્ય
થએલી અને વિદ્યાર્થીઓને વિમૂપિત થતી અમારી
લેખનકળા કોપિયુકો માટે આજેજ લખો.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી

લેખનકળા-કોપિયુક

માધ્યમિક શાળા માટે

નંબર ૧ થી ૩

કિંમત દોઢ આને

ખાતાએ મંજૂર કરેલો

દેશીહિસાબ ભાગ પહેલો.

૪૮ પાનાં છતાં

કિંમત દોઢ આને

દેશીહિસાબને નામે આજકાલ રાફડો ફાટી નીકળ્યો છે
માટે બીજા ખરીદ કરે તે પહેલાં મંજૂર કરેલા ભાગશો
તો આપની ખાત્રી થશે.

એન. ડી. મહેતા એન્ડ કું,

નં. ૩૬૭ કાલ્યાણેવી રોડ-મુંબઈ ૨.

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના

- ૧ પત્ર સંબંધી લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. છાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક ખાતુએ ચોકખે અક્ષરે લખવું. જે છાપવા યોગ્ય લાગશે તેો છપાશે, અને પસંદ નહિ કરેલા લેખ ટિકિટ મોકલી હશે તેો પાછા મોકલવામાં આવશે. યોગ્ય ચર્ચાપત્રને પણ સ્થાન મળશે.
- ૨ લવાજમ—વરસ એકનો રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ સાથે અગાઉથી. છુટક અકના રૂ. ૦-૨-૯ પોસ્ટેજ સાથે
- ૩ શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ચોપડીઓ ખાતાએ મંજૂર કરેલીજ હોય એમ હમેશ હોતુ નથી. માટે દરેકને મંજૂર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.
- ૪ આ પત્ર સાથે કોઈપણ હેડખીલ વહેચવામાં આવશે નહિ.
- ૫ જે ગ્રાહકો પાસે સને ૧૯૩૪ અને ૧૯૩૫ની સાલના લવાજમના પૈસા મોકલવાના બાકી રહ્યા હોય તેમણે બનતી તાકીદે મોકલી આપવા નહિતો આવતો અક વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.

પ્રસ્તક ૭૮] [અંક ૯

Registered

No. B. 43.

સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૩૫

ગુજરાત

શ્રીમિત્ર

પત્રી,
એચ. ડી. ઘોઘારી, બી.એ., એમ.ડી.બી.ડી.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	સ્કાઉટ પ્રવૃત્તિ ...	૩૪૧
૨	બાળવૃક્ષ તાલીમ ...	૩૪૨
૩	ખોવાએલી નગરી ...	૩૪૭
૪	વીર આસો બીજ ...	૩૫૩
૫	હિંદના ઇતિહાસના યુગો ...	૩૫૮
૬	પૂર્વ પશ્ચિમનો પ્રવાસ ...	૩૬૧
૭	આંખની પ્રભાવ ...	૩૬૭
૮	અંગકસરત અને તેની અમલ ...	૩૭૧
૯	બંધકોશ ...	૩૭૪
૧૦	મનુષ્ય જીવનના આદર્શ ...	૩૭૬
૧૧	ફૂલ (કવિતા) ...	૩૭૭
૧૨	રહેલ (કવિતા) ...	૩૭૮
૧૩	અજબ જેવી વાત (કવિતા) ...	૩૭૮
૧૪	સાંપ તા. ગોધરાની વિકાસનાએ બચાવેલી સેવા ...	૩૭૯
૧૫	મહેરખમર ...	૩૭૯
૧૬	મુંબઈ મલાકાની ઉર્ફ શાળાઓ માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી ...	૩૮૦
૧૭	ધનામપત્રક ...	૩૮૪
૧૮	ખાનગી મહેરખમરો ...	૩૭

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫ થી)

હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ધોધારી બી. એ., એસ. ટી. સી. ડી.

હોડમાસતર ગ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૪] સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૫ [અંક ૬ મો

પ્રજાની ઉન્નતિનો આધાર તેની કેળવણી પર છે; અને કેળવણીનો આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે. આ સૂત્ર જેટલું વહેલું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉન્નતિ.

સ્કાઉટ પ્રવૃત્તિ

મથાળું વાંચીને કેટલાક શિક્ષકો એમ સમજશે કે આ નીચે તે પ્રવૃત્તિના ગુણદોષ વર્ણવામાં આવ્યા હશે. અમારો હેતુ જુદોજ છે. આ પ્રવૃત્તિની ઉત્પત્તિ વિશે બે મત છે:—

કેટલાકનું માનવું એવું છે કે આ પ્રવૃત્તિ હિંદને 'માટે તદ્દન નવી નથી. ફક્ત જુના મંતવ્યને નવું પદ્ધતિસરનું સ્વરૂપ આપવામાં આવેલું છે. બીજાઓનું માનવું એવું છે કે આ હીલચાલ તદ્દન નવીજ છે, અને થોડાંક વર્ષો પછી એ હીલચાલ સર્વ યર્ષ હતી.

શિક્ષકો ઉપરની બંને દલીલોનો વિચાર કરીને તેમજ બંને મંતવ્યો મારેની પુરતી તપાસ કરીને પુરાવા સાથેની હકીકત જણાવશે તો નીક જણવાનું યર્ષ પડશે.

દીલગીરી સાથે જણાવવું પડે છે કે કંઈક નવું કરવાનું કે જાણવાનું હોય તેમાં જાહેર થોડા શિક્ષકો રસ લેતા જણાય છે. કેટલાક શિક્ષકો વખતે સરમાળ હશે, પરંતુ શિક્ષકોને એવા સરમાળ થયે પાલવે નહિ કારણ કે

દેવામાં પણ ભય છે. બીજી તરફથી જિજ્ઞાસા દબાવી દેતાં, તેની નવું નવું જાણવાની વૃત્તિને બારે દ્વાનિ પહોંચે છે. જિજ્ઞાસા દબાવી દેતી એ બેટલું નુકસાનકારક છે, તેના કરતાં પેણુ તેને અધોગચ સાધનોદ્વારા તૃપ્ત થવા દેવી તે વધારે લયંકર છે. શહેરમાં વસનારાં ઘણીજ પ્રવૃત્તિવાળાં અને કહેવાતાં “મોટાં માણસો”નાં છોકરાંને આ લય ઘણીજ છે. માઆપને પોતાનાં બાળકો સાથે દિવસનો થોડો સમય પણ માળવાની કૂરસદ હોતી નથી ત્યાં એમની આ પ્રશ્નપરંપરાના જવાબ આપવાની કૂરસદ તેમને ક્યાંથી મળે ? પરિણામે બાળકોને છણકો કરી તે દબાવી દેવાના યત્ન થાય છે. તાત્કાલિક બાળક દબાઈ જાય છે પણ ખરું; પણ તેની જિજ્ઞાસા દબાતી નથી. પ્રસંગ મળતાં તે ઘરના નવરા માણસો પાસેથી, નોકરચાકરો પાસેથી, પોળમાં રખડતા મોટી ઉંમરના છોકરાઓ પાસેથી પોતાને જોઈવું જ્ઞાન મેળવી શકે છે. આ સ્થિતિ કેટલી લયંકર છે, તેનો જરા ઉડો વિચાર કરવાથીજ ખ્યાલ આવશે. બાળવૃક્ષપદ્ધતિમાં આ જાતની જિજ્ઞાસા સંતોષવાનો ઘણો અવકાશ છે. થોડા તાલીમ પામેલો વૃક્ષનાયક પર્યટનો સમયે જંગલમાં ભમતી વખતે કે બીજા એવા અનેક પ્રસંગે તે તૃપ્ત કરી શકે છે.

બાળકોને સાહસમાં આનંદ પડે છે. બાળકોનાં સાહસ મોટાં માણસનાં જેવા હોતા નથી, પણ આપણા સાહસો આપણને જેવાં મહર્ષવનાં લાગે છે તેવાંજ તેમનાં સાહસો તેમને પણ મહર્ષવનાં લાગે છે. ઉચે એટલેથી કાણુ ભૂસકો મારી શકે છે, “ખૂબ હવેા દિવ્યકો કાણુ ખાઈ શકે છે.” ‘પડ્યા કે ફેર આવ્યા સિવાય કાણુ હવે છેકે ધાર નહીં હોયો રહી શકે છે,’ આવાં આવાં સાહસો ભલે આપણી નજરે છેક નહીં દેખાતાં હોય પણ બાળજીવનમાં તે ઘણો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. આ જાતનાં સાહસો ખેડવાનું નિશાળની ચાર દિવાલો વચ્ચે સંભવિત નથી. આ પ્રવૃત્તિને અંગે બેડાએલાં ભ્રમણોમાં તે સાવ સંભવિત અને છે.

આ ઉંમરનાં બાળકોનાં જીવનમાં કલ્પના ઘણીજ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. કલ્પના વાર્તાથી ઉચ્છેદાય છે ને વાર્તાદ્વારાજ પોષાય છે તે વાત શિક્ષકો સારી પેઠે જાણે છે. આ પ્રવૃત્તિમાં “તાપણાં” પાસે અને બીજા ઘણે પ્રસંગે વાર્તા કહેવાના પ્રસંગો મળેલા છે. વૃક્ષનાયક ધારે તો વાર્તાદ્વારા અનેક શુભોનાં બીજા બાળકોમાં નાખે. મહાભારતની કથાઓએ તેના મનમાં રોપેલાં બીજાંને પરિણામેજ બાળ શિવાજી મોટા રાષ્ટ્રવિધાતા બની શકે. સીધો નીતિ બોધ બાળકોને જલદી મળ્ય યઈ પડતો નથી.

દુકમ તરફ તો તરતજ અણગમો છુટે છે, પણ વાતીદ્વારા પરાક્ષ રીતે મળતો નીતિબોધ બાળકવનમાં મોટા મોટા પક્ષટા આણે છે.

બાળકોમાં રૂઢિતિની અતિશયતા હોય છે. એ 'રૂઢિતિ'ને વહેવાને માટે દિશા જોઈએ છે. એ રૂઢિતિ કૃતિઓમાં પરિણમે છે. બાળકવનમાં આ બનાવ એટલો તો સાધારણ છે કે તેથી પરિચિત કોઈ પણ માણસ એ સહેલાઈથી જોઈ શકે; છતાં આજ બાળકમાં બાળકને સહન-પણુ. બહુજ કરવું પડે છે. બાળકથી નવરા ભેરી રહેવાતુંજ નથી, એ સહન-ને સ્વાભાવિક છે. આ જાતની પ્રવૃત્તિમાંથી તેને જેટલે અંશે રોકીએ તેટલે અંશે આપણે તેનો વિકાસ અટકાવીએ છીએ ને જેટલે અંશે આપણે આ પ્રવૃત્તિને પોષીએ તેટલે અંશે આપણે તેના વિકાસને પોષીએ છીએ; છતાં પણ બાળમાનસથી અત્યંત શિક્ષકો અને માળાપો આ બાળક માટે બાળકોને પારાવાર કપડો આપે છે. "સખણો ભેસ, અટક્યામાં શું કરે છે, માર ખામસ" છતાં ધમકીઓ થેર ને નિશાજે એમ બંને રથજે બાળકના નસીબમાં લખાઈલીજ હોય છે. આ કમનસીબી છે, જેને પોષવું જોઈએ, સારે ઓમે વાળવું જોઈએ તેનેજ હજુવામાં આવે છે. આ બાળક પ્રવૃત્તિદ્વારા વૃક્ષનાયક બાળકની આ વૃત્તિને સારી થોડે પોષી શકે છે.

હસ્તક્રિયાગતો વિષય પણ હવે અભ્યાસક્રમમાં સ્થાન પામ્યો છે તે સારી વાત છે, પણ વર્ગનું આદવાડીઆમા એક વાર ૨૦ મિનિટના એક 'સમયમાં' કરેલું હસ્તક્રમ આ વૃત્તિને મંપૂર્ણ રીતે પોષી શકે નહિ તે દેખીતુંજ છે. એને માટે તો બાળવૃક્ષ પ્રવૃત્તિ જેવી કોઈ પ્રવૃત્તિ હોય તોજ બાળકોની સહજ શક્તિઓનો મંપૂર્ણ વિકાસ સાધી શકાય.

આ રીતે બાળવૃક્ષભાવનાં ઘણાં લક્ષણોને અનુકૂળ પડેલાંએવી આ યોજના છે એ સ્પષ્ટ છે. આ ઉપરાંત કુદરત-સાથેનો આદ પરિચય, પ્રાણીઓની ટેવોનું અવલોકન ને તેમના દષ્ટાંતોથી લાભાલાભ, જીવનની જરૂરિયાતોનું યોગ્ય જ્ઞાન ને સમજ વગેરે અનેક બાળકોનો આ યોજનામાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. યોગ્ય તાલીમ પામેલા વૃક્ષનાયકના હાથ નીચે બાળવૃક્ષ આ તાલીમથી લાભ મેળવી શકે એમ છે.

આટલા સામાન્ય વિવેચન પછી બાળવૃક્ષ પદ્ધતિ અમલમાં લાવવા સમજનારે બાઈઓ માટે કેટલીક અગત્યની વિગત આપવાની જરૂર જણાય છે.

બાળવૃક્ષના ધર્મો બે છે, ને તેનાં વચન પણ બે છે. તેથીજ તે અંગુષ્ઠ પાસેની પડેલી તથા બીજા એમ બે આંગળીઓથી સલામ કરે છે. વળી તે

આંગળીનો દેખાવ વડના કાન જેવો પાણુ થાય છે; એટલે પોતે-વડના બચ્ચા માફક પોતાની દેખાણે, વડાદાર રહેવાનાયકનું માનવા, તે નાયક જાય ત્યાં દિમત્તલેર જ્યાં સરજ્યા છે તેનું-તેમને જાન થાય છે.

પોપાક—અમીસ, અર્ધી કે આખી બોંયવાળું, સાદું કે ગજવાં વાળું. (વેડીદાર રોકાઉટ્ટૂપના રંગથી બીજા કાઈ પાણુ રંગનું) . . .

ચદ્દી—અર્ધી: આખી કે ઘેરી બધું કે એ કે ઘોળા રંગની . . .

ફમરલ—મંડળના રંગનો સૌનો એકસરખો . . .

મોજા—કાઈ પાણુ રંગનાં, ઉપરથી વોંજેલી, પાળી શીટ બેધારે દેખાય તેવાં

છકાપટી—છકાના રંગની નાની ત્રિકોણપટી. શિરે બિંદુ ઉપર રહે તેથી રીતે કાખા ખલા નીચે સીવી લીધેલી

સેનાપટી—મંડળના નામની લંબચોરસપટી જમણે ખમે આંડી સીવી લીધેલી

માથાનો પોપાક—ગમે તેં જાતનો, ગમે-તે રંગનો (રોકાઉટ્ટ હેટ સિવાયનો) D. C.ની સંમતિ મેળવી વાપરી શકાય.

પગરખાં—કાળા કે બદામી રંગ કે અંપલ

નામ—રંગ પરથી આપવું, અને તેમના સ્વભાવને અનુકૂળ છે માટે કાઈ પંખી કે જનાવરનું લાડ નામ તરીકે રાખવું.

છકાનું બંધારણ—છકાનાયક, ઉપનોયક ને બીજા ચાર મળી એક છકા થાય.

વૃંદ—એ ચી પાંચ છકાનું એક વક્રવૃંદ બને.

પ્રતિજ્ઞા—(૧) હું-ક્ષિત્તેશને નરેશને, સ્વદેશને વડાદાર રહેવા,

(૨) વક્રવૃંદના નિયમો પાળવા

માફે બનવું કરીશ.

ધર્મ—(૧) બાળવૃક મોટાંઓનું કહ્યું માને છે.

(૨) બાળવૃક જમ્મી બની પોતાનું ધાંયું કરતું નથી.

એમના આ ધર્મો એમને આનંદ સાથે પાદ રહે અને એમની ધાંટાઘાટ કરવાની વૃત્તિને પ્રોત્સાહન મળે માટે આ યોજનામાં એક હર્ષનાદ ગોલ્ડવામાં આપ્યો છે તે નીચે પ્રમાણે છે, —

વૃંદ—આ-ચા-ય, અમે આમાફે બનવું કરશું.

નાયક—બાળવૃક, તખક, તખક, તખક, તખક.

૧૦૧, ૧૦૨—આ—આ—આ, અમે, નક્કી અમારું બનતું કરશું. ૧૦૩, ૧૦૪—તમેક = તમારું બનતું કરો. ૧૦૫, ૧૦૬—અથકર = અમારું બનતું કરશું. ૧૦૭, ૧૦૮—આ—યોજનામાં રમતો, નૃત્યો, જગેરે પણ બાળમાનસને આતુકળ, પડે તેવાં યોજનામાં આવ્યાં છે; પણ તે હવે પછીના લેખમાં આપનામાં આવશે. ૧૦૯, ૧૧૦—રણુજીતભાઈ દેરાસરી

જોવાંએલી નગરી

તક્ષશિલાનું પ્રાચીન વિદ્યાપીઠ

એન્સાઇક્લોપીડીઆ બ્રિટાનિકા જેવા અથગાં લખ્યું છે કે, હિંદના ઇતિહાસમાં કોઈ કાળે હિંદદેશ વિદ્યાના મંદિરકારથી રહિત નહોતો, દેવનાગરી લિપિનું મૂળ પ્રાચીનતામાં હુમ્મ થયું છે. શિલાલેખ, તામ્રપટ અને તાક-પત્ર પરના લેખો તથા ઉત્તરકાળમાં કામળના વિશાળ ઉત્પાદન પરથી જણાય છે, કે હિંદમાં તેનો સર્વ સાધારણ પ્રસાર હતો, વળી પુરાતનતા અને બુદ્ધિની સદ્ગતતામાં જાહલોએ સાચવેલું હિંદનું સાહિત્ય અત્રનીય છે. વળી હિંદમાં સામાન્ય ફેળવણી હતી એટલુંજ નહિ, પણ લખવાની કળાનો પણ આ દેશમાં પ્રચાર હતો. રાજ્યોની અનેક ઉચ્ચપાયેલા છતાં ગામડામાં શિષ્ટવર્ગોને માતૃભાષાદ્વારા અતિ સરળ પ્રકારનું શિક્ષણ સર્વ કાળે આપવામાં આવતું હતું. કાશી અને નદીઆનાં સરસ્વતીમંદિરો, અંથેન્સ અને અલેક્ઝાન્ડ્રીઆનાં વિદ્યાલયોનું સ્મરણ કરાવે છે, અને મણિનું શિક્ષણ હૈરેસે વર્ણવેલી રોમની ફેળવણીનું સ્વરૂપ મંભારી આપે છે.

આપણા દેશમાં અતિપ્રાચીન કાળથી તે આદરમી સદીના મધ્યભાગ સુધી સાહિત્ય અને કલાનો અદ્યુત પ્રવાહ વહા કર્યો હતો. 'યુનિવર્સિટી ઓફ ઇન્ડિયા'નું મંડળ હોવી નોઈએ. એ ન્યુમેને બાંધેલું લક્ષણ તક્ષશિલા, નાલન્દા અને વિક્રમશિલા જેવાં પ્રાચીન વિદ્યાપીઠોને સુયોગ્ય રીતે લાગુ પડે છે. તક્ષશિલાની મહાન વિદ્યાપીઠનું વર્ણન કરવાનો આ લેખનો હેતુ છે.

રાવલપોરીની વાયવ્યમાં એકવીસ માઇલને અંતરે વિદ્યાનું આ મુખ્ય સિદ્ધ કેન્દ્રસ્થાન આવેલું હતું. વળી તક્ષશિલાનાં પૌરાણિક અવશેષો સરન્ન ભાર્યલના પ્રયાસથી બહાર કાઢવામાં આવ્યાં છે. એક અત્યંત મનોહર ખીણમાં ટેકરીઓની વચ્ચે તક્ષશિલાનું નગર હતું. પૂર્વે મધ્ય એશિયા

અને પશ્ચિમે એશિયાને હિંદ સાથે 'જોડનાર' મહાન વ્યાપારી માર્ગ પર આ શહેરની સ્થિતિ હતી. સિકંદરના સમયમાં તે અતિસમૃદ્ધ નગર હતું. નગરની વસ્તી ઘણી હતી. આસપાસનો પ્રદેશ ફળદ્રુપ હતો. પ્રસિદ્ધ ચીનના પ્રવાસી હ્યુએનસંગે એ પ્રદેશની સમૃદ્ધિ અને 'ફળદ્રુપતાનું વર્ણન કર્યું છે. ઇ. સ. પૂર્વે જહા સૈન્યમાં આ વિદ્યાપીઠની ખ્યાતિ સર્વત્ર પ્રસરી હતી એવાં પ્રમાણો આપણા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં છે. મહાભારતમાં તક્ષશિલાના એક શિક્ષાગુરુ ધૌમ્યનો ઉલ્લેખ છે. — — —

સમકાલીન શ્યવનની સ્થિતિનું પ્રતિબિંબ, ભૌદ્ય જ્ઞાતકોમાં પડેલું છે. વિદ્યા અને સંસ્કારિતાના વાતાવરણથી કેટલાંક જ્ઞાતકો ભરપુર છે. આસ કરીને તત્કાલીન કેળવણીપદ્ધતિ, અને વ્યવસ્થા, વિશેષ આ ગ્રંથો ખૂબ પ્રકાશ પાડે છે.

કાશીના એક રાજાને બ્રહ્મદત્ત નામે એક પુત્ર હતો. જુનાં વંશતમાં પોતાની પડોશમાં કોઈ પ્રસિદ્ધ વિદ્યાગુરુ હોય, તેમાંપિ રાજકુમારોની કેળવણીની પરિપૂર્ણતા માટે રાજાઓ તેમને દૂર દેશાવરે મોકલતા. આમ કરવામાં એમનો હેતુ એ હતો કે કુમારોનું અભિર્માન ગંજા જ્ઞાન, દાઢ તકો વેદતાં શીખે અને જગતના વ્યવહારથી પરિચિત થાય. કાશીરાજે પણ સોળ વર્ષના બ્રહ્મદત્તને પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને એકે તેની આવાળી ચંપલની જોડ, પાંદડાંની એકે જાતી અને એક હેમર દોમ આપીને તેને કેલું-પુત્ર ! તક્ષશિલા જા અને ત્યાં અભ્યાસ કરી આવે.

રાજકુમાર પિતાની આજ્ઞા માથે ચઢાવી નીકળ્યો અને માતા-પિતાને વંદન કરીને યોગ્ય સમયમાં તક્ષશિલા પહોંચ્યો. ત્યાં તેણે આચાર્યના નિવાસની તપાસ કરી. અધ્યયન પુરૂં થયું પછી પોતાના ગૃહના દ્વારે પાસે આચાર્ય આમતેમ આટા મારતા હતા. ત્યાં તે જઈ પહોંચ્યો. આચાર્યને જોતાંવેતજ કુમારે ચંપલ કોઢી નાખ્યાં, છત્રી ખંધ કરી અને 'પ્રણામ' કરી ગુરુ સમક્ષ શાન્તિથી ઉભો રહ્યો. કુમાર યાદી મયો છે એમ વિચારી ગુરુએ તેનું તકોણ સ્વાગત કર્યું. કુમારે ભોજન કર્યું અને શેરીયાર આરામ લીધો. પછી તે ગુરુ પાસે પાછો આવ્યો અને અદબ વાળાં તેમની સંમીપ ઉભો. આચાર્ય પ્રશ્ન કર્યો—

તમે ક્યાંથી આવો છો ?

કાશીથી.

કોના પુત્ર છો ?

કાશી રાજાનો પુત્ર છું.

અહીંઆં કેમ આવવું થયું છે ?

અધ્યયનાર્થે આવ્યો છું.

વાર, તમે કોઈ રકમ સાથે લાવ્યા છો કે અધ્યયનના બદલામાં મારી પરિચર્યા કરવા ઇચ્છો છો ?

હા, હું મારી સાથે રકમ લાવ્યો છું.

આમ કહીને બ્રહ્મદત્તે ગુરુસમક્ષ એક હજાર દામની કાચળી મૂકી.

આ અવતરણ ઉપરથી તે સમયની કેળવણીનાં 'મુખ્ય તત્ત્વોનો આપણને પરિચય થાય છે.

તક્ષશિલા વિદ્યાનું સુવિખ્યાત સ્થાન હતું. હિન્દુસ્તાનના જુદા જુદા અને દૂર દૂરના ભાગોમાંથી વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં વિદ્યાભ્યાસ કરવા આવતા. રાજગૃહ, મિથિલા, ઉત્તરગિની, કોસલ અને મધ્ય પ્રાંતમાંથી તો ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ ઉભરાતા. તક્ષશિલાની પ્રસિદ્ધિ, ત્યાંના અધ્યાપકોને લીધે હતી. તેઓ 'જગપ્રસિદ્ધ' કહેવાતા; કારણ કે પોતપોતાના વિષયમાં તેઓ નિષ્ણુત અને પ્રમણાશ્રુત, ગણાતા. દેશનાં વિવિધ વિદ્યાલયો તક્ષશિલાના વિદ્યાર્થીની સાથે જોડાએલાં હતાં.

વિદ્યાનો આરંભ કરવા માટે નહિ પણ વિદ્યા પરિપૂર્ણ કરવા માટે વિદ્યાર્થીઓ તક્ષશિલા જતા. 'સામાન્ય રીતે ત્યાં જવાને માટે સોળ વર્ષની ઉંમર, યોગ્ય ગણાતી.' સાધારણ નિયમ એવો હતો કે શિષ્યોએ અધ્યાપકોને પરિપૂર્ણ કેળવણીના બદલામાં એક હજાર દામ આપવા. જે રોકડી, રકમ ન આપી શકાય તો વિદ્યાર્થીએ ગુરુની સેવા કરવાની હતી. આવા ધણા વિદ્યાર્થીઓ દિવસે કાષ્ઠમંચક ઇત્યાદિ ગુરુનું કામ કરતા અને રાત્રે જ્ઞાન મેળવતા. કેટલીકવાર કોઈ મરીબ વિદ્યાર્થી પોતાનો બધો સમય અધ્યયનમાં ગાળતો અને તેથી ગુરુની સેવા કે આજીવન કામ કરી શકતો નહોતો. આવી જાળતમાં પોતાની કેળવણી પુરી કર્યા પછી બાહ્ય વિદ્યાર્થીઓ ગંગાની પારના પ્રદેશમાં યાત્રના કરીને ગુરુદક્ષિણા આપતા. મરીબ વિદ્યાર્થીઓનું દાનવીરો, ખર્ચ પુરું કરતા. કેટલીક વાર પરાપકારી ગૃહસ્થોને ત્યાં શિષ્યમંડળ સહિત અધ્યાપકોને જોજનનું નિમંત્રણ થતું. કોઈ કોઈ વાર આખા વિદ્યાલયને માટે કમવાર જોજન આગળથી નિર્મિત થતું.

કેટલાક વિદ્યાર્થીઓને રાજ્ય તરફથી શિષ્યવૃત્તિઓ મળતી. ધણુંખરું આવા વિદ્યાર્થીઓને કેળવણી સેવા માટે પોતપોતાના દેશના રાજકુમારોનાં સાથીઓ તરીકે મોકલવામાં આવતા. કાશી અને રાજગૃહના રાજકુમારો

હંમેશાં વિદ્યાર્થીઓમાં રાત્રે અને દિવસે જુદે જુદે સમયે ધણા વર્ગો લેવાતા. વિદ્યાર્થીઓને અનુકૂળ આવે એવા સમયો ગોઠવી અધ્યાપન થતું. ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ જેઓ દિવસે પરિચર્યામાં રોકાતા તેઓ શુરુઓ પાસે રાત્રે ભણતા, રાજકુમાર જીવંદ અધ્યાપક પાસેથી શિક્ષણ સર્વ મોટી રાત્રે અંધારામાં પોતાને ઘેર પાછો ફર્યો હતો. જે જે વિદ્યાર્થીઓ ફી આપીને ભણતા તેમને જ્યેષ્ઠપુત્ર સંમાન મળવામાં આવતા અને જ્યારે તેઓ છત્તે ત્યારે તેમને શીખવવામાં આવતું.

હવે આપણે તક્ષશિલાના અભ્યાસક્રમ ઉપર આવીએ. જાતકોમાં પારંવાર ઉદ્દેશ કરવામાં આવ્યો છે, કે તક્ષશિલામાં વેદવંશી અને અષ્ટ-દશ કક્ષામાં કેળવણી પરિપૂર્ણ કરવાને વિદ્યાર્થીઓ આવતા. કેટલીક વાર વેદ અથવા કક્ષાઓ એમાંથી એક વિદ્યાર્થીઓ પસંદ કરતા.

જાતકના સમયમાં અર્ધવેદનો સામાન્ય કેળવણીમાં સમાવેશ કરવામાં આવતો નહિ. વેદ, કંડે કરવા પડતા. તક્ષશિલાના શુરુએ જાતે મુખેથી પાંચસો વિદ્યાર્થીઓ વેદાધ્યયન કરતા. તક્ષશિલાના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓમાં હસ્તિશિક્ષા, મૃગયા, ધનુર્વિદ્યા, આયુર્વેદ વગેરે શીખવવામાં આવતું. આમાંથી એક વિદ્યાર્થી ધણા વિદ્યાર્થીઓ નિષ્ણાત થતા.

પ્રત્યેક વિષયનું શાસ્ત્રીય તેમજ વ્યવહારપયોગી જ્ઞાન આપવામાં આવતું. શુરુની દેખરેખ નીચે આયુર્વેદનો અભ્યાસ કરાવવામાં આવતો. તક્ષશિલામાં વનસ્પતિનું જ્ઞાન સંપાદન કરવા માટે પ્રત્યેક છાત્રના ગુણો વૈદક દૃષ્ટિથી તપાસવા પડતા. બીજા વિષયોમાં વિદ્યાર્થીઓ પુરો કર્યા પછી વ્યાવહારિક જ્ઞાન મેળવવાને વિદ્યાર્થીઓ પ્રવાસ કરતા. એક સાત્તણ વિદ્યાર્થીઓ તક્ષશિલામાં ધનુર્વિદ્યામાં નિપુણતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી પોતાની કળાના વહેવાર ઉપયોગને માટે છેક અંધ્રદેશ સુધી પ્રવાસ કર્યો. મગધનો રાજપુત્ર, તક્ષશિલામાં બંધી કળાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને વ્યાવહારિક જ્ઞાનાર્થે ગામેગામ ફર્યો. કેટલાક તો સ્થાનિક રીતરિવાજને સમજવાના હેતુથી પ્રવાસ કરતા. શિક્ષણ પુર્ણ કરીને વ્યાપારીના જે પુત્રો અને એક દરજ્જો પુત્ર ગામડાના રીતરિવાજને જાણવાને માટે પ્રવાસે ગયા હતા. કેસરનો રાજપુત્ર વેદ અને કળાઓનું સાંગોપાંગ અધ્યયન કર્યો પછી વ્યવહારોપયોગી જ્ઞાન મેળવવાને દેશપરદેશ વિચર્યો હતો.

આ પ્રમાણે આ સમયની કેળવણીનું અગત્યનું સ્વરૂપ એ હતું, કે જ્ઞાનતક અથવા વિદ્યાર્થી પ્રવાસે જતો. આથી એની દૃષ્ટિ વિશાળ બનતી.

સ્નાતક કે નિષ્ણાત યથા પછી જુદા જુદા દેશના રીતરિવાજ, મનુષ્યસ્વભાવ ઇત્યાદિ પારખવાને વિદ્યાર્થી સર્વે સ્થળે ફરતો અને જીવનને મારે એ બહુ સારી રીતે તૈયાર થતો.

તક્ષશિલામાં આયુર્વેદની ઉત્તમોત્તમ કોલેજ હતી. પ્રસિદ્ધ વૈદ્ય જીવક ત્યાંના વિદ્યાર્થી હતા. વળી ધર્મશાસ્ત્રનું પણ અહીં સરસ જ્ઞાન અપાતું. તક્ષશિલાની ‘લક્ષ્મી શાળાઓ’ કાંઈ ઓછી પ્રસિદ્ધ નહોતી. એવી એક શાળા તો હિંદના એકસોત્રણ વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપ્યાનું વાર્તાવિક અભિમાન લેતી.

મધ્યકાલીન હિંદમાં જે હિંચ પદ નાશદાનું હતું, તેવુંજ ઉન્નત સ્થાન પ્રાપ્તિના હિંદમાં તક્ષશિલાનું હોય એમ જણાય છે; પરંતુ આ મહાન વિદ્યાપીઠનો નાશ અત્યંત સ્વચ્છંદી અને નિર્દમ રીતે કરવામાં આવ્યો. ઇ. સ. ૪૫૦ થી ૫૦૦ સુધીમાં જંગલી હુણ લોકોએ તક્ષશિલાના વિદ્યાર્થીઓનો નાશ કર્યો.

ભગવાનભાઈ ગોવિંદ પટેલ

લો.-ઓ. સ્કૂલ, સિસોદા, તા. અંકલેશ્વર

વીર આસોભીલ

ગતાંક ૫૪ ૩૨૯ થી

આસાપદલી એ સાગરમતીના કિનારાપર પાંચડીપને વસેલું એક નાનું ગામડું હતું, જેનું આપણે પ્રથમ વર્ણન કરી ગએલા છીએ. સાગરમતીના પવિત્ર તટમાં બીલ લોકો શાક, અને ટેરી, તેમજ તાજાં રોપતા, અને તે વેચી તે પોતાના પેટનો ખાડો પુરતા હતા. જેથી જંગલમાં ઝુંપડાં બાંધી એકલવાયું જીવન પસાર કરતા. બીલો ત્યાં રાહત મળતી હોવાથી ત્યાં રહેવા અમલ લાગ્યા હતા અને આસાભીલને પોતાનો રામ્ય માની તેના ચબ્દોને દેવી આજ્ઞા માની સર્વે અનુસરતા હતા.

સાંજના પાંચેક વાગ્યાના સુમારે એ બીલ ગતિના અગ્રમણ વીર આસાભીલની વીરપુત્રી મુદેણી પોતાની સરખી ઉમરની બીજાબાલિકાઓ સાથે સાગરમતીના વિશાળ પટમાં આવી હંમેશાંના નિયમ પ્રમાણે યુવાવરઘાની નિર્દોષ મરતીમાં મુલતન બની આમતેમ રમતમાં દોડદોડ કરી મૂકતી. આજ પણ તે પોતાના હંમેશાંના નિયમ મુજબ એ રેતીના વિશાળ પટ પર ખેલી રહેલી હતી.

આ બાળુ પાટણનો સેનાપતિ દેવરાજ બાળુ. આખા દિવસની સખત મુસાફરીથી, કંઠાળી તૃપ્તિપુર થવાથી દુસ્થી-દેખાતી એ સરિતાની તરફ પોતાનો અશ્વ જોડેથી દોડાવી આવતો હતો. તેને અખર મનહોતી કે પોતે હાથે કરીને આશાપત્નીની સરહદમાં સપડાઈ રહેલ છે એ તો જોતામાં દેવરાજસિંહ જ્યાં આગળ પેલી બાલિકાઓ નિર્દોષ રમતગમત રમી રહી છે ત્યાં આગળજ એ પાટણનો નવયુવાન 'સેનાપતિ' આવે - પહોંચે. પોતે અશ્વપરથી નીચે ઉતરી પ્રથમ અશ્વને પાણી પાડું, બાદ પોતે પોતાની તૃપ્ત છીપાવી આરામ લેવા માટે રહેજ નદીની કંઠી પડેલ રેતી પર બેઠો. અશ્વ પણ આળુઆળુ હિંગેલી લીસોતરી તથા લીસા ધાસને આનંદથી ચરવા લાગ્યો.

નવીન આવનાર ઘોડેચારને જોઈને પેલી બાલિકાઓએ પોતાની રમત બંધ કરી. એક ટોળું વળી ત્યાંથી થોડેક દૂર એક વૃક્ષની નીચે બેસી વાતચીત કરી રહેલું હતું. નવીન આવનાર યુવાન કાંણુ હશે? એ પ્રશ્ન સુદેષ્યાને ઉત્પન્ન થવાથી તેની છુપી બાતમી ગેળવવા માટે પોતે અને એક બે બીજી બાલિકાઓ તે તરફ જવા લાગી.

આવા નિર્જન જંગલસમાં પણ કુદરતની કારીગીરીથી ભરપુર એવા રમણીય સ્થળની સુંદરતા નિહાળી એક અર્જુન ઇન્સાનને પણ કુદરતની અકળલીલાનું કાંઈક લાન થાય, તો પછી આ તો એક વીર તેમજ સેનાપતિ હતો, તો તેને તો લાન અવસરજ થાય. કુદરતમાં બાપી રહેલી અનેકવિધ ઇશ્વરી સત્તાથી આસાબીજનો નાસા કરવા આવેલ એ પાટણનો નવયુવાન સેનાપતિ કોય, વેરને વીસરી ઇશ્વરી લીલામાં લીન થયો.

બીજી બાળુએ સુદેષ્યા પોતાની ગ્રગવયની બાલિકાઓ સાથે ધીમે ધીમે વાનચીત કરતી પેલા પાટણના નવયુવાન 'સેનાપતિ' દેવરાજસિંહની પાસે આવી પહોંચી અને એકી ટોચે કુતૂહલતાભરી દષ્ટિથી તેના તરફ નિહાળવા લાગી. છેવટે સેનાપતિને જિજ્ઞાસા થવાથી તેણે 'સુદેષ્યા' તરફ દષ્ટિ કરી પૂછ્યું. —

બાલિકે! આપ કોણ છો? સ્વર્ગ અસ્ત થવા આવ્યો છતાં આપ નિર્ભયપણે આમ બેસી રહ્યાં છો તેને માટે મને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

સરદાર, અમે જંગલી બાળુઓ હોવા છતાં અમે યોગ્યતાને તો ભૂલી જ ગયાં છીએ. સત્ય, દયા, એજ અમારા ધર્મ સમઠંએ છીએ સમજ્યા! બુઝો, સાંભળો, આ અમારી દેવ સંમાન સખી સુદેષ્યા છે. તેમનો ચિતા આજે ગુજરાતમાં એક નામાંકિત નર છે. આ એમાઈ ગાંભ છે. બુઝો,

પેલાં અમારાં જુવડાં દેખાય નેયાં? એક બીજાં બાલિકાએ સેનાપતિના પ્રશ્નનો જવાબ આપી દીધો. 'વાર, એ નામાંકિત નરનું નામ શું? તે જરા જણાવશો? સેનાપતિ દેવરાજે અંધારાઈલિયોં આજળથી પૂછ્યું.

એ નામાંકિત નરનું નામ? શું તમે નથી જાણતાં! તો સાંભળો, એ નામાંકિત નર જીલ્લે કોઈ નહિ, પરંતુ જેણે પોતાની વીરતાથી આજે જુજરાતની ગાદીના સ્તંભ હથથાવી મૂક્યા છે, તેમજ આજે જેના નામથી ખૂદ પાટણપતિ કર્ણુરાજ પણ ગભરાઈ હેડ્યા છે, એવા વીર આસોબીજની હું પુત્રી છું. માટે નામ સુદેખ્યા છે. સમજ્યાં! હવે જરા આપ આપનું શુભ નામ જણાવી શકશો? સુદેખ્યાએ પૂછ્યું.

માટે નામ દેવરાજ છે. હું પાટણપતિ કર્ણુરાજનો સેનાપતિ છું. વળી મહારાજનો લગ્નનો પણ થાઉં છું. સમજ્યાં! સેનાપતિએ જણાવ્યું.

વાર, એમ છે! તો તો હીક! આજે અમારી જંગલનો જમીન પણ માવન થઈ. વાર, આમ એકલાં અને આ સમયે આ તરફ ક્યાંથી? હું ધાઈ છું કે શિકારની શોધમાંજ અથવા રાહ ભૂડ્યાથીજ આવા વિકટ સ્થળ તરફ આવે. સમયે આવી પહોંચ્યા જણાવ્યા હો, નહિ વાર? સુદેખ્યાએ સેનાપતિના આગમનનું કારણ કદાંવી લેવા પ્રશ્ન કર્યો, અને એક પોતાની પ્રિય સખી તરફ નિહાળી અટકાસ્ય હતું.

ના, બાલિકા તેમ નથી. હું પશુહિંસા તો બીજાં કંરનોજ નથી, કારણ કે નિર્દોષપણે સ્વતંત્રતાથી જંગલમાં વિહરતાં એ પશુઓનો સંહાર કરવો એ મહાન પાતક કહેવાય છે; પરંતુ માટે આ તરફ આવવાનું પ્રયોજન પણ પશુને બદલે નરપશુના શિકાર અર્થેજ છે. સમજ્યાં! હું શિકાર કરું છું. પરંતુ પશુઓનો મંહિ પણ નરપશુઓનો. હવે તો સમજ્યાં ગયાં હશે! સેનાપતિએ મર્મભેદથી વાત શરૂ કરી.

શિકાર! અને તે નરપશુનો! વાર, એવો નરપશુ કાણ છે! સુદેખ્યાએ વાક્યમાતુરથી પ્રશ્ન કર્યો.

મારો શિકાર આ તરફજ છે અને તે અન્ય કોઈ નહિ પરંતુ એ નીચ લુટારો આસોબીજજ છે, અને તેનો નાશ કરવા માટેજ હું આ તરફ આવેલો છું. સમજ્યાં! સેનાપતિએ કોધની જગાળી જવસંત કરી દીધી.

સેનાપતિના મીનમમરેલાં સંજ્ઞા સાંભળી પ્રથમે તો સુદેખ્યાની નસ-નસમાં કોધનું તોતું ખૂત વહેવાં મોંઝું પરંતુ પોતાના કોધને દબાવીને તે બોલી—

સેનાપતિજી, જરા અવિનય થાય તો, ક્ષમા કરશો. આપનો ખ્યાલ તદ્દન ભૂલભરેલો છે. આસા બીલનો નાશ એ તમારા માટે તો અસંભવિત વસ્તુ છે. ત્યાંસુધી સમગ્ર બીલ જાતિનો અમોને સાથ છે ત્યાં સુધી તો તમે તો શું, પણ ખૂદ પાટણપતિ પણ એ સંજોગો ખાંડ ખાય છે, સમજ્યા! આસાપલ્લીના સરદારનો નાશ કરતાં, પહેલાં કેટલાએ સૈનિકોનો પ્રયત્ન નાશ થઈ જશે, સમજ્યા? શું કંઈ કે તમે એક અગભર અને અતિથિ સમાન છો, તહિતો એ સગદો ખોલતાં પહેલાંજ તમારી જીભ બહાર નીકળી જતી. સમજ્યા? સુદેષ્યાએ સેનાપતિને રોકડો જવાબ આપી દીધો, અને ત્યાંથી ક્રોધમાને ક્રોધમાં જવા લાગી.

ખીજી બાજુએ પેલી વૃક્ષ નીચેની બાલિકાઓએ એકદમ ક્રોધ સરંકારી અમલદાર આવ્યા સંજોગોની સર્વ હકીકત બીલ સરદાર બીલભને જણાવી દેવા દોડી ગઈ.

જેતજેતામાં સરદાર બીલભ દસેક બીલોને લઈ સેનાપતિ પાસે આવ્યો અને એકદમ સેનાપતિને ગિરફતાર કરી હાથપગે દોરડાં ખાંધી બંધીવાન બનાવી ત્યાંથી લઈ આવ્યો અને એક અંધારી ટાટડીમાં તેને સખત દેખરેખ નીચે પુર્યો. આમ શિકાર કરવા આવેલો સેનાપતિ પોતેજ શિકાર બની ગયો. મનની મનમાંજ રહી ગઈ તેને માટે તે ધણી પરતાયા લાગ્યો.

રાત્રે બહારગામથી આસોબીલ આવ્યો અને સમગ્ર બીલમંડળ એકઠું કરી પાતચીત કરવા માગ્યો. એવામાં બીલ સરદાર બીલભે આવીને પોતાના સરદાર આસાબીલને નમન કરી સેનાપતિને કેદ કર્યાની સર્વ ખીના જાહેર કરી દીધી, જેથી સર્વ બીલમંડળ આનંદમાં આનંદમાં વેરાઈ ગયું.

ખીજે દિવસે પાટણના સેનાપતિ દેવરાજને કેદ કર્યાના સમાચાર વીરપુત્રી સુદેષ્યાને તેની સખી મારફતે મળ્યા. જે જાણી તે ઘણી દીલગીર થઈ; કારણ કે કોઈ પણ ગુનેગાર ન હોવા છતાં જે તેને અન્યાય થતો હોય તો એવાં કાર્યો તે પોતાના પિતાને સમજાવી અટકાવતી. પાટણના સેનાપતિનો કોઈ પણ ગુનો નહોતો. ફક્ત તેણે આસાપલ્લીની સરહદમાં પ્રવેશ કર્યા બદલજ તેને ગુનેગાર ઠેરવીને કેદખાનામાં નાખવામાં આવ્યો હતો, જેથી કુદરતી રીતેજ તેનો પક્ષ કરવાની સુદેષ્યાને ઇચ્છા થઈ હતી.

આજ કેટલાએ દિવસથી આસાપલ્લીની સરહદમાં આવેલ આસાબીલના કેદખાનામાં સખત દેખરેખ નીચે એ પાટણનો સેનાપતિ પુરાઈ રહેલો છે. એક ગુજરાતના રતંજને આજે જંગલી બીલોનાં કટુવચનો

સહન કરવાં પડે છે; પરંતુ તેણે પોતાના હૃદયમાંથી આશાનું બીજ સુકાવા દીધું નહોતું.

આજે પ્રાટણના સેનાપતિ દેવરાજ પાસે ગુજરાતની રહતી પ્રમ્નના પોદારનું કારણ દૃશ્ય બહુ યદ્દ તેને તે વધુ ગમગીન બનાવી રહેલું હતું.

બીજા બાણ સેનાપતિની અચાનક સુઝાકાત લેવા માટે વીર આસોબીજ કેદખાનાં તરફ આવી રહેલો હતો. તે જોડમાં પ્રવેશ કરતાંજ એક ભયંકર અટ્ટહાસ્ય કરતાં પુત્રદં અચાજથી બોલ્યો—

કેમ, પ્રાટણપતિના સુવરાજ યાને ગુજરાતના સેનાપતિ, તખ્તીયત તો મળ્યામાં છેને ? બોલો, હવે આપનો શો વિચાર છે ? બોલો, અમારા પક્ષમાં લગવું છે કે પછી જીવન બરબાદ કરવું છે ?

દુષ્ટ, તું એમ સમજતો, હોષ્ટક કે આમ ખાલી દગદગીથી તું તારું કાર્ય સફળ કરવા ધારતો હોષ્ટક; પણ સાથે સાથે એટલું પણ સાંભળી લે, તારી દેખાવતી દાદાગીરીથી કરે અને તારા પક્ષમાં લગી તારા ગુલામ બને તે મનુષ્યો બીજા આ દેવરાજ નહિ, સમજ્યો ! ભલે, આમ જોડમાં રીબીરીબીને મુલુની મુઝાકાતને હું બેઠું. એની મને બીજા કુલ પરવા નથી; પરંતુ વિશ્વાસઘાતી અરે દેશદ્રોહી બની તારા પક્ષમાં લગું અને તને મદદ કરું, એ આશા તું બીજાકુલ રાખીશ નહિ. દેવરાજે પોતાનો અંતીમ વિચાર જાહેર કરી દીધો.

એમ છે ! આટલું બધું ગુજરાતનું ગુમાન છે ! તો જોઈ લે, હું હમણાં જ તારું ગાંડું ગુમાન કાઢી નાખું છું. આસોબીજે પોતાનો અંતીમ નિશ્ચય સેનાપતિ દેવરાજની મનમુખ રજુ કરી દીધો.

જો દુષ્ટ બીરરાજ, શું તું એટલું પણ જાણતો નથી કે જે ત્રણ દિવસનો ઉપવાસી હોવા છતાં વનરાજ કાંઈ ધાસ ખાતો સાંભળ્યો છે ? ભલે, હું અસારે તારા કેદખાનામાં એક કેદી તરીકે જીવન પસાર કરી રહેલો છું. તારા પ્રપંચના પિંગ્લમાં પુરાએલો છું, પરંતુ એટલું યાદ રાખજો કે, હું એક સિંહસંતાન છું. ભલે, મારા જીવનનો સૂર્ય અસ્ત થતો હોય તોપણ તેની મને પરવાજ નથી; પરંતુ હું દેશદ્રોહી બની તને મદદ કરું, એવી જો તને આશા હોય તો તે તારી આશા કેવળ આકાશકુસુમવત્ સમજજો. જા, તારાથી ધામ તેટલો જીવન ગુમરી લે; પરંતુ હું મારા માલીકથી એવકા નહિ બનું. સેનાપતિ દેવરાજે પણ પોતાની અંતીમ ઇચ્છા જાહેર કરી દીધી.

અપૂર્ણ.

હિંદના ઇતિહાસના યુગો

આપણે હિંદમાં બ્રિટિશ અથવા મુસલમાની હકુમતના સમય વિશે વધુ વિચાર કરીએ છીએ, ન્યારે ગ્રામીન ઇતિહાસના એથી વધુ લોકો લાંબા યુગોને તેમની લખાઇને ખ્યાલ લક્ષમાં લીધા સિવાય છોડી દઇએ છીએ.

રામાયણ અને મહાભારતમાં આપણું લોકો વ્યવસ્થિત રાજ્યવ્યવસ્થા, કળાકૌશલ્ય, વેપાર, ઉદ્યોગ અને વિદ્યા વગેરેનાં રામાયણ અને ક્ષેત્રોમાં ખૂબ ઉચી કક્ષાની સંસ્કૃતિએ પહોંચ્યાં મહાભારત હતાં એવાં સૂચનો મળે છે. આ તો પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાંની વાત છે.

લોર્ડ હેરિટગ્સથી માંડી અમલકારના જમાના સુધીની બ્રિટિશ હકુમતનો સમય લગભગ સો વર્ષ નેટલોજ છે. કલાક અને મિનિટ જેવું આ પ્રમાણ ગણાય. આપણી સંસ્કૃતિના એક કલાકમાં હાલનું બ્રિટિશ રાજ્ય એક મિનિટ નેટલોજ હિસો ધરાવે છે.

આજથી ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં યર્ષ ગણેલા ગૌતમ બુદ્ધનો વિચાર કરો. તમે એ વખતનું ચિત્ર, તેના મહાભિનિષ્ક્રમણ વખતની પરિસ્થિતિ, એના ઉપદેશ, અભીરો અને આગ પ્રગ્નમાં તેનું કાર્ય, અને તેના વારસોનું કાર્ય વગેરેનો વિચાર કરો તો તમને તેના સમય પહેલાં રથપાએલાં અને વિકાસ પામેલા કાયદો અને વ્યવસ્થા, કળા, સંસ્કૃતિ, કેળવણી અને તત્ત્વજ્ઞાનનો ખ્યાલ આવશે. કળા, સંસ્કૃતિ, કેળવણી, કાયદો અને વ્યવસ્થા જનતામાં કાંઈ એક દિવસમાં ફેલાઈ શકતાં નથી. એ તો યુગો સુધી ખર્ચાએલી મનુજ્જ શક્તિના સરવાળાનાં પરિણામેજ આવી શકે. બુદ્ધ અને તેના ઉપદેશ માટે ભૂમિકા તૈયાર કરવામાં કેટલાં વર્ષોની પ્રગતિની જરૂર પડી હશે તેની તમે કલ્પના કરી શકો.

ત્રેવીસ સદીએ પહેલાં અરોહના દાદાએ દેશ ઉપર ચડી આવેલા ગ્રીકોને પાછા હાંકી કાઢ્યા, હિંદને ખોંટાના કબજામાં આણંદ, અને એવા પાટનગરમાંથી રાજ્ય ચલાવ્યું કે જેના મ્યુનિસિપલ વહીવટનાં તે વખતના ગ્રીક મુસાફરોએ જગદતી પ્રશંસાવાળાં વર્ણનો કર્યા. મેગેસ્ટિનિસનું પુસ્તક પાંચતાં આપણે કોઈ આધુનિક મ્યુનિસિપાલિટીનો અહેવાલ પાંચતાં હોઈએ એવો બામ થાય છે.

અશોક આપણા દેશમાં ૨૧૦૦ વર્ષ પહેલાં ચયે હતા અને રાજ્ય કરતો હતા. એને તો અધાન જમાનાઓનો સહુથી અશોક સહાન અને મંરકારી રાજા કહી શકાય. આવી કોટિનો રાજા હોવો એ સંસ્કૃતિ અને તત્ત્વજ્ઞાનની હિંસામાં ઉચી કોટિએ પહોંચેલા સમાજમાં જ જાની શકે. અશોકે કરેલા નકાદથું હતું: “દોષ પણ વ્યક્તિ ખીખતના ધર્મ વિશે હલકું બોલે નહિ.” આ જાતનો યુગો અને એની મનાઈ એ જાનને તે વખતે આપણે સંસ્કૃતિની કેટલી ટોચે પહોંચેલા હોઈશું તે સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે.

વાસ્તીકિ રામાયણથી મુસલમાની હુમલાઓનો ૪૦૦૦ વર્ષનો લાંબો ગાળો ફક્ત વ્યવસ્થિત રાજ્યવ્યવસ્થામાં જ નજરે પડે એવી ઉચી જાતનો સંસ્કૃતિદર્શક છે. તેથી અભ્યવસ્થાના પ્રસંગો ગમે તેટલા જન્યા-હોય તોપણ શાંતિ અને વ્યવસ્થાના ગાળા એટલા લાંબા હશે કે કળા અને કૃતિવણી, ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનનો વિકાસ બરાબર થઈ શકે. મુસલમાનોના આવ્યા પહેલાંનો હિંદુ સ્વરાજ્યનો આ યુગ હિંદમાં બ્રિટિશ સમયના યુગ કરતાં ચાલીસ ગણો લાંબો છે. હાથમાં લાકડી લઈને અરબીયાં ખાતાં ખાતાં ચાલતી તમારી દાદીમાં સાથે ક્યાંય ન થોળનારી એક્સપ્રેસ ગાડીનો મુકાબલો કરે તો ચાલીસગણું એટલે કેટલું તેનો ખ્યાલ બાંધી શકશો. એટલે ગમે તેમ તોયે આપણે બ્રિટિશ અમલ નીચે બાહુ લાંબો વખત નથી રહ્યા. દોરન હેરિટસથી આજ સુધીના વરસો કરતાં ત્રણ ગણાં વરસ સુધી તો મુસલમાનોએ હિંદ પર રાજ્ય કર્યું.

હિંદમાં મુસલમાની હકુમતના બે ભાગ પ્રાડી શકાય: એક બાજેર પહેલાંનો અને બીજો મોગલાઈ. બાજેર પહેલાંના મુસલમાન રાજાઓએ ૩૦૦ વર્ષ સુધી, એટલે કે કલાઈવથી સને ૧૬૨૦ સુધીના સમય કરતાં બમણા વખત સુધી, અમલ ચલાવ્યો. મોગલોએ ૧૮૦ વર્ષ સુધી હકુમત બોગવી એટલે કે અંગ્રેજોને વિશે વિચાર કરતાં એટલા સમયનો ખ્યાલ રાખવો પડે એટલો સમય તો ખરોજ.

આપણે ઝાડીવાળા ભાગમાં હોઈએ ત્યારે ઝાડ આપણને મંદિરોની ટોચ કરતાં ઉચાં અને એને ઢાંકી દેતા લાગે છે. એ રીતે આ જમાનામાં જ આપણે વિચરતા હોવાથી બ્રિટિશ હકુમતનો સમય આપણને આટલો જલ્દી લાંબો લાગે છે, ખરૂં જોતાં બાજેર અને એની પાછળ ગાદીએ આવનાર પાંચ તેજસ્વી શાસકોના અમલ તથા આપણે રહ્યા એટલોજ વખત થયો. આપણે બ્રિટિશ અમલ તથા આવ્યા છીએ.

મરાઠાઓએ પણ બાહ્યવના વખતથી તે બ્રિટિશ અમલ બરાબર સ્થપાયો ત્યાંસુધી હિંદુસ્તાન ઉપર સાર્વભૌમ સત્તા ચલાવેલી. ઘોઠ હેરિટગ્સે હિંદમાં બ્રિટિશ રાજ્યને સર્વોપરી બનાવ્યું ત્યારથી અસંહકારના દિવસો સુધી માત્ર ૧૦૦ વર્ષજ થાય છે. મરાઠાઓ માત્ર હુદારાની ટોળાના સભ્યો ન હતા. એમણે તો જેમાં જમીનમાપણી અને જમીનમહેસુલની આકાર-ણીની વિગતો પણ નમ્રી કરવામાં આવી હતી, એવા પ્રકારનો વ્યવસ્થિત વહીવટ ચલાવ્યો હતો.

જે મહાન અને પ્રખ્યાત હિંદુ સમ્રાટો ચંદ્રગુપ્ત અને વિક્રમાદિત્યનો વિચાર કરો. એમનો જમાનો ઠાંઈ હિંદી સંસ્કૃતિનો ઉદય અથવા અસ્તનો કાળ નહતો. અને વચ્ચેના સમયનો ગાળો ૮૦૦ વર્ષનો એટલે કે હિંદના ઇતિહાસમાં બ્રિટિશ અમલનાં બધાં વર્ષો કરતાં ચાર ગણો હતો. વિક્રમાદિત્ય પછી પણ મહમદ ઘોરીએ દિલ્હીનો કેમળે લીધો, ત્યાંસુધીન ૮૦૦ વર્ષો દરમિયાન કેટલાંકો રાજાઓ અને રાજવંશો ગાદીએ આવી ગયા

હવે હિંદગાની સંસ્કૃતિનો વિચાર કરીએ. તેમાં નોંધવા જેવી બાબતો સનાતન કાળથી ચાલી આવતી ધાર્મિક સહિષ્ણુતાની નીતિ છે.

ધાર્મિક માન્યતાઓને કારણે જીલગ કરવાની નીતિ ખ્રિસ્તમાં માત્ર ૧૯મી સદીમાંજ બંધ થઇ. બ્યારે આગરે તો ૧૬મી સદીમાં હકકોની સમાનતા, કાયદાની સમાનતા અને સર્વેને ધાર્મિક સ્વતંત્રતાની જાહેરાત કરી હતી. આગરને તો દરેક ધર્મગાંથી સત્યનું દર્શન થયું હતું, એથી પોતે ઇસ્લામી મજહબ પ્રમાણે પોતાના મહેલમાં ખુદાની બંદગી કરવા ઉપરાંત કેટલીક વખતે હિંદુવિધિ પ્રમાણે, કેટલીક વખત પારસીઓની અને કેટલીક વખત ખ્રિસ્તિઓની પદ્ધતિ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરતો હતો. તેણે પોતાની પદ્ધતિ પ્રમાણે ઇસ્લામ અને હિંદુત્વને એક કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, પણ એ સ્વીકારવાની કોઈ ઉપર ફરજ પાડી નહતી. એના વખતમાં ચાલતા ધાર્મિક રીતરિવાજો ઇંગ્લાંડ અથવા યુરોપમાં તો જમાનો ત્રણસો વર્ષ જુનો થયો ત્યારેજ પળાવા લાગ્યા. પોતાની ઇચ્છા હોય એ રીતે ઇશ્વરને લાગુ શકાય એવા તેણે ચોજેલો કાયદો તેના જમાનામાં અને ત્યારપછી કેટલાંકે વર્ષ સુધી યુરોપના સમાજમાં નહતો. ધર્મની બાબતમાં સ્વતંત્રતા એ હિંદને ગાંઠે નવી વસ્તુ નહોતી, પણ સનાતન કાળથી ચાલતી આવતી નીતિ અને સંસ્કૃતિનું એક અંગજ હતી. હિંદનો કોઈપણ ઉદાર-મતવાદી સમ્રાટ એ વસ્તુને ખૂલી નથી શક્યો. જે વખતે આગર પોતાના

દરબારમાં. જુદા જુદા ધર્મના પ્રચારકોની દલીલોને માનપૂર્વક સાંભળતો અને સમજતો, તે વખતે ઓકસફર્ડમાં વ્યવસ્થિત સરકારનો અમલ હોવા છતાં પાઠશીઓ અને ધર્મશુરુઓને જીવતા જાળી નાખવામાં આવતા હતા.

ચુનીલાલ બી. પટેલ
ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

પૂર્વ પશ્ચિમનો પ્રવાસ

(ગતીક પૃષ્ઠ ૩૩૫ થી ચાલુ)

ઓડનકેમ્પ માને ઇન્ડિઅન લેસો અને બજાર બંદરથી પાંચ માઇલ દૂર છે. ત્યાં રસ્તા ઘણા સારા છે. 'હિંચીનીચી' ટેકરીઓ પરથી પસાર થતાં દૂરના દરીઆ પર દૃષ્ટિ પડે છે. આકાશ અને અરણ્ય એક રંગે રંગાઈ એકબીજાને મળી ગએલાં માલમ પડે છે. ઇન્ડિઅન લેસોમાં માટાંનું માથું ફાટી જાય તેટલી ગરમી પડે છે. ગરમીનું ઓછામાં ઓછું માપ ૮૦° થી ૯૫° ફેરનહાઈટ છે. ઇન્ડિઅન લેસોની આસપાસ ડુંગરાની દીવાલ છે. જેથી દુશ્મનોથી રક્ષણ કરવામાં તે જેમ મિત્રનું કામ કરે છે, તેમ દર-રોજ દરીઆનો ટો પવન આટકાવી દુશ્મનનું કામ પણ કરે છે. ઓડનની હિંદી કેળવણી સંબંધી ગારે માલિતી મેળવવાની હતી જેથી ગ્રીષ્મી પ્રથમ સ્ટુડે ગયો. હેડમાસ્ટર મિ. ઉપાધ્યાય મળ્યા. તે બી. એ; એસ. ટી. સી. ડી. છે, વિવેકી અને ઉત્સાહી છે. તેમણે બધી સ્ટુડે જતાવી અને પુરતી હકીકત પુરી પાડી. ઓડન સ્ટુડ સાથે શેરબ્રી સર હોરમસન કાવસજી દીનશાહનું નામ જોડાયેલું છે. વળી ઇન્ડિઅન મર્સ સ્ટુડ તથા ઉર્ડુ સ્ટુડ પણ છે. આ સ્ટુડે ગ્રાન્ટ-ઇન-એઈડ છે. ગવર્મેન્ટ એક સ્ટુડ ચલાવે છે. તેનો સ્ટાફ કેળવણી છે. સાધન અને મદદન પણ એક છે છતાં તેનો લાભ હિન્દી પ્રગ્ન લેતી નથી, કર કરે તેટલો દેવો અને લાભ જીલકુલ ન લેવો એવી માન્યતાને લીધે ઘણાં જાણકારો અવ્યાસ ગામની ઢોળે આવે છે. ગામડીમાં આપણી પ્રગ્ન સ્વદેશલિખાન માની લે છે.

હિંદી વસવાટ સ્થાયી છે. પહેરવેશ ગાંધીયુગનો છે. નમ્રતા અને સખ્યતા પૂર્વની છે. બજાર ઇન્ડિઅન અને સરળ હળનું મિશ્રિત છે. ધાર્મિક વાતાવરણ હિંદુ જેવું છે. માતામહાદેવનાં મંદિર છે, જૈનનાં દેરા-સર છે, મસીદો છે, કામવાર કલમો અને લાઇબ્રેરીઓ છે. ઓડનમાં ફક્ત

ત્રણ ઇંચ વરસાદ પડે છે જેથી નદાવાધોવામાં અને પાણીના વાપરમાં ઘણી કેશુસાઈ કરવી પડે છે. હાલમાં પાણીના નળ થયા છે. પહેલાં ડુંગરના પાણીથી ટાંકા ભરી લેવાતા. એડનના એકાલાગેમાંથી ખીખમાં જ્યાં માટે કેટલેક-ટેકાણે સુરંગથી પુગદા પાડેલા છે. એડનમાં મોટું ઘણું પાકે છે. ત્રણ મોટાં મીઠાનાં કારખાનાં હિન્દીઓના હસ્તક છે. એડનની સ્થાનિક પેદાશ કંઈજ નથી. ઉન્નતિ લસકરી દષ્ટિએ યર્ષ છે. હાલ ખુસ્કી અને દરીઆઈ લસકરમાં ઘટાડો કરી વિમાની દળમાં વધારો કરવામાં આવ્યો છે. એડનનું જીવન સોંધું છે; 'વીર્શી ખર્ચ' (૨-૨૦) છે. ધરભાડું માસિક પંદર રૂ. છે. પાંચ રૂપીઆના માસિક ખર્ચે નોકરો મળી શકે છે. રાજ્યવ્યવસ્થા બ્રિટિશ હબની છે. એડનના દેખાવોના કાડાં સર્ધ ૪ વાગે ખોટ પર આવ્યા. ખોટ ઉપડી અને અરબી સમુદ્ર એળંગી હવે રાતા સમુદ્રને વસ્તે વળી.

પાંચ રાત રાતા સમુદ્રમાં—૨૧ મી. ઓગસ્ટની સાંજે એડનથી ઉપડી ખીજે દિવસે સવારે આઠ વાગે ત્રીજી પંદરે આવ્યા. તે ફ્રેન્ચ સોમાલી લેન્ડનું અને એલિસિનિઆની નજીકનું પંદર છે. ડોક એડન જેવા છે, પરંતુ ફ્રેન્ચ દેશની સુધડના અને મુંદરતાથી મોહક લાગે છે.

ડોકથી ગામ મુખી દરીઆમાં પત્થરની પહોળા સડક બાંધેલી છે. અને બાજુ દરીઆના મોઝાં પત્થર સાથે પછડાઈ પાછાં પડે છે. તે દેખાવ જાણે નવા આવનાર અતિથિઓનાં આવારણ લેવા આવેશથી આવતો હોય એમ લાગે છે. ફ્રેન્ચ શાસન હોવાથી સ્વતંત્રતા વિશેષ છે. ત્રીજીમાં સોમાલી નામની મૂળ જાતની વસ્તી વિશેષ છે. એ પ્રજા તેનું તે ઝેર કરી દૂધ દેનારને ડંખે છે, તેમ સોમાલી પ્રજા પોતાને અપા-એલી સ્વતંત્રતાને સ્વચંદતામાં ફેરવી ગળ્ય અને પ્રજાને અહર્નિશ સતાવ્યા કરે છે. દેખીતી રીતે નવામ્મલા માણસને એ પ્રજા ગરીબડી ગાય જેવી શાત અને મીઠી જખાનવાળા જણાય છે, પરંતુ જ્યારે તે તેની જાત પર જાય છે ત્યારે ઘણીજ ઝડુની ને-ખુની બને છે.

ત્રીજીના મહાજન તરફથી અમને તેડવા આવેલા લાઇઓ સાથે વાતો કરતા કરતા ને પારીસનાં પરાં જેવાં ત્રીજીનાં મુંદર દાંબો નિહાળતા નિશાળ નજીક આવી પહોંચ્યા. જુગિ રસાળ અને સપાટ છે. જેથી એડન કરતાં ગરમી કંઈક ઓછી લાગે છે. ઇન્ડિઅન વસ્તી આશરે સવા-સોની છે. તેમાં મોટો ભાગ જૈન ધર્મી વેપારી વર્ગનો છે. મુંદર દેરાસર છે. મહાજન તરફથી ધર્મશાળા છે અને તેની સાથે એક અખાડો છે. લાંઘાંચેરી પંથુ વસ્તીના પ્રમાણમાં સારી છે. મહાજન તરફથી એક શાળા

પણ છે. હિંદી-વસ્તી-પૈસેટકે સુખી છે. જ્યાં ફ્રેન્ચ લાવા સમળે છે. પોપાક ગાંધીયુગનો અને સ્વદેશી ખાદીનો છે. દરવર્ષે દરેકને ૧૦૦ ફ્રાન્ક-પોલ્ટરેક્સ ભરવો પડે છે. સોંધવારી સ્વદેશ જેવી છે, પણ મકાન ઘણું મોંઘાં છે. મીઠું મન માન્યું પાકે છે. સોમાલી લોકોની સત્તામણીમાંથી મુક્ત કરવા ઝીઝુટી-ઉતરી. એળીસિનિઆ જતા અને ત્યાંથી આવતા હિંદી-ઉતારોને મદદ કરવા દર રટીમરે તથા ગાડીના સમયે મહાજન તરફથી એક માણસ જાય છે. તે તમામ પ્રકારની સગવડ કરી આપે છે. જમવાસુવાની સગવડ મહાજનની ધર્મશાળામાં કરવામાં આવે છે. અમને જમવા તથા રહેવાનો ઘણો આગ્રહ કર્યો, પરંતુ ઉતાવળ હોવાથી આપણી ને નાસ્તાથી મન મનાવી લઈ સીધા રટીમરે આવ્યા.

ઝીઝુટી એ ખંદર છે તેગજ રેલ્વે સ્ટેશન છે. ત્યાંથી એળીસિનિઆના એડીસાગાયા સુધી જઈ શકાય છે. ઝીઝુટી એડનની નજીક છતાં એડનથી અનેક બાબતમાં ભૂદુ પડે છે. આસપાસની જમીન ફળદ્રુપ હોવાથી વાડી ને વટકા છે. ત્યાં દર શનિવારે અને રવિવારે દરેક જણ સહેલ કરવા જાય છે. અમે દૂરના દરીઆકિનારે મીઠાના સફેદ ઢગલા જોઈ સ્ટેશન તરફ ચર્ચ રટીમર પર આવ્યા.

ઝીઝુટીથી એળીસિનિઆ નજીક હોવાથી એ દેશ વિષે ઘણી માહિતી વાતચીતમાં પણ મળી આવે છે. એળીસિનિઆ એ સ્વતંત્ર મુલક છે. તેમનો રાજ્ય ક્ષત્રી એમ્પરર ઓફ ઈથીઓપીઆ કહેવાય છે. ત્યાંના લોક જુના વિચારનાં ક્રિશ્ચિયન છે. તે દેશમાં સોનું, રૂપ, લોહ, તાંબુ, સીસું, ગંધક, કાલસા, પોટાશ, સરખાની ધાતુ, અબરખ વગેરેની ખાણો છે. એ દેશમાં હરકોઈ પ્રગ્ન દાખલ થઈ શકે છે. ઈન્ડિઅનોની વસ્તી આશરે એ હજારની છે. જેમાંના કેટલાક તો ફળદ્રુપ જમીનના માલીક છે. તેમાં કાશી-વગેરે મોટા પ્રમાણમાં પકવે છે. એ ઉપરાંત દરેક જાતના ધંધાદારી ત્યાં સાઈ કમાઈ શકે છે. ઈન્ડિઅન માલીકની હોટલો તથા સિનેમાગૃહો છે. સોમાલી જાણ સમાન્ય બાબત તરીકે બોલાય છે. દીરાદાવા તથા એડીસીયામાં યુગરાતી રહેલો છે. મુસ્લીમ બાળકો માટે ચરખી રહેલો પણ છે. એ ઉપરાંત સરકાર તરફથી તેમજ મિશન તરફથી રહેલો આવે છે તેમાં ઈન્ડિઅન બાળકને ધર્મ કે જોતના ભેદ વિના દાખલ કરવામાં આવે છે. મુખ્ય શહેર એડીસાગાયા છે. તે શહેરમાં હિંદી-વસ્તી એક હજાર છે. થોડા વર્ષ પહેલાં હિંદુઓના શબને અગ્નિદાહ દેવાની છુટ નહોતી; પરંતુ થોડા સમય થયાં બ્રિટિશ સરકારની મારફતે રાજ-

કર્તોને અરજ કરવાથી હવે તે છુટ મળી છે. ત્યાંનું નાણું ડોલર ગણાય છે. તેની કિંમત. શિ. ૧-૩ પેન્સ થાય છે. ઝીંપુટી અને એડીસાયાબા વચ્ચે એક અડવાડીયામાં બે વાર ગાડી જાય છે. મુસાફરી દોઢ દિવસની છે.

ઝીંપુટીથી અમારું જહાજ હવે સુવેજની નહેર તરફ સપાટાબંધ ચાલવા માંડ્યું. ૨૬ મી ઓગસ્ટની સવારે અમારી સ્ટીમર સુવેજ બંદરે પહોંચવાની હતી; પરંતુ વરુણદેવની અવકૃપા થવાથી રાતો સમુદ્ર રાતો પીળા થઈ તોફાને ચઢ્યો, એટલે અમે ધાર્યા કરતાં ૧૨-૩લાક મોડા એટલે કે રાતના સાડાનવ વાગે સુવેજ બંદરે પહોંચ્યા. સુવેજની વસ્તી ૨૯ હજારની છે, તેમાં ૮૦૦૦ યુરોપીઅન છે. હિંદીઓની ફક્ત બેજ. મોટી પેટીઓ છે. સુવેજ ઉતરી ત્યાંથી ટ્રેનનાદારા-કેરા જઈ ત્યાંના મ્યુઝિઅમ અને જગપ્રસિદ્ધ પિરામિડો જેઈ પોર્ટસેવઢ પહોંચી. સ્ટીમર પકડવાના ડોઢ દેટલાએ ઉતારાએને હતા તે બધા મીસરની માટી સાથેજ મળ્યા ગયા. થોમસ કુકના એજન્ટની સલાહ મુજબ સુવેજથી કેરા જવા રાત્રે નીકળવું જોખમકારક છે; એટલે તે પ્રોત્તમ લવિધ્યમાં વળતી વખતે મારે મુસ્તથી રખાએ.

સુવેજ પાછડીપને દરીઆકિનારે વસેલું છે. રાત્રે અનેક વીજળીની બત્તીથી સુવેજનો દેખાવ ધણોજ સુંદર-ગણે મુંબઈની દીવાળી હોય તેવો લાગે છે.

સુવેજની નહેર સાંકડી-નાની પણ ઉંડી નદી જેવી હોવાથી સ્ટીમરથી રાતની મુસાફરી વખતે આગળ સુકાન પાસે સર્ચ લાઈટ સાથે એક એકસપટ જેસે છે. તે સર્ચલાઈટ વડે સામેથી આવતાં તેમજ જતા વહાણો જોઈ શકે છે. એક સાથે બે મોટી સ્ટીમરો જઈ શકતી નથી, જેથી અમુક અમુક અંતરે જેમ દ્રામની ગાડીને ફોસ કરવાની અનુકૂળતા હોય છે તેવી કેનાલમાં પણ સમવક કરેલી છે.

અમારી સ્ટીમર રાત્રે અગીઆર વાગે ઉપડી. સર્ચલાઈટ ચર ચરું એટલે તે વડે સુવેજ શહેર અને કેનાલના કિનારા જેવા પ્રવાસી ડેક પર આવ્યા. નહેર સાંકડી હોવાથી સ્ટીમર શહેરને ઘસાઈને જાય છે; એટલે રસ્તે ચાલતા મનુષ્યમેદની, મકાનો અને મોટરનો દેખાવ મોહક લાગે છે. કેનાલની કૃત્રિમ નદીમાં અમારું જહાજ જળમાર્ગ કાપવા લાગ્યું. ગંગા, જમના અને નર્મદા નદીમાં ચાલતી પનાઇઓ જેવો આનંદ આપે છે તેવો આનંદ અનુભવવા માંડ્યો; કેનાલની એક બાજુએ આપણી

એશિયાની ભૂમિ, અને બીજી બાજુએ આફ્રિકાના ઇન્ડિયન ભૂમિ દષ્ટિ-
ગોચર થાય છે. એ બે ખંડ વચ્ચે ફક્ત સો ફુટનું અંતર છે છતાં તેમનાં
દેખાવ, વસ્તી, ફળદ્રુપતા, ખજેરમાં સેંકડો માઇલનું અંતર હોય એમ
લાગે છે. એશિયા તરફ-ઉત્તર અને રેતાનાજ દગલા જ્યાં નજર નાખે
ત્યાં નેવામાં આવે, ન્યારે ડાબી બાજુ દષ્ટિ કરીએ તો કુદરતની લીલા
અને કળા સાથે કૃત્રિમ કૃત્યોની કૌશલ્યકળા, રેલ્વે અને મોટર તથા
મોટર સાઈકલોની ધમાલ સાથે લીલી કુંજલતાઓ અને ગુંદાઓમાં લાલ
રંગના બેડી બાંધણીના બંગલા આખને આંજી નાખે છે.

મોટરમોર્ગની બંને બાજુ છતાંદર વક્ષો લચી રહ્યાં છે. પાણી અને
પૃથ્વી ઉપર આલતાં વીસમી સદીનાં વાહનોમાં માત્ર વિમાનોની ઉંચું
હતી. આ બધું કુદરતી ને કૃત્રિમ બેઈ બેઈ દષ્ટિ ધરાઈ ગઈ અને
હાથ પાંચે આગ્રહ કરવા લાગી, પરંતુ નવું નવું નેવાની જિજ્ઞાસા-
વૃત્તિએ તેને હરાવી એ કૃત્રિમ નદીનાં અને તેના જળપ્રવાહ પર જતાં
આવતાં જહાજોની જરૂરઆવર બેતાં બેતા વહાણું વાઈ ગયું. પૂર્વમાંથી
સૂર્યનારાયણ પોતાને પ્રકાશ પશ્ચિમ તરફ ફેંકતા હતા તેમને નમન કર્યું.
પૂર્વનું તેજ પશ્ચિમમાં જાય છે એ બાણીતી વાત છે, છતાં પશ્ચિમનાં
તેજમાં પૂર્વ બિચાઈ તણાય છે એ પણ સમયની બાંધકારી છે. પશ્ચિમમાં
ધણા તેજસ્વી તારા છે. તેમાંના એકની કલ્પનામાં આ કેનાઇનો જન્મ
યથો. સુવેજની, એ નહેરના સ્પષ્ટ પ્રત્યે સહેજે સૌને માન ઉત્પન્ન થાય
છે. ‘જળ ત્યાં રચળ અને રચળ ત્યાં જળ’ કરવાની શક્તિ પ્રભુના પુત્રો
પણ થોડે અંશે ધરાવી શકે છે. તેના પુરાવામાં સુવેજ કેનાલ મૂકી શકાય.

સુવેજની નહેર શુમારે ૧૦૦ માઇલ લાંબી અને સો ફુટ પહોળી છે.
તે સુવેજ શહેરથી શરૂ થઈ પોર્ટસેઇડ બંદરે પુરી થાય છે. નહેરની લંબાઈ
૩૩ ફુટ છે. એ નહેર પસાર કરતાં ૧૪ કલાક લાગે છે. તે ૧૮૫૯માં શરૂ
થઈ તે ૧૮૬૯માં પુરી થઈ. આ નહેરથી લંડનથી મુંબઈ સુધીની
મુસાફરીમાં ૪૫૬૩ માઇલનો ઘટાડો થયો છે. “પુરુષપ્રયાતન અને
ધર્મરૂપા” એ કહેવત મુજબ લેસેપ્સ સાહેબની કલ્પનાની સુવેજ
કેનાલને મદદ કરવા કુદરતે પણ સારી મદદ કરી છે.

એ સો માઇલની કેનાલમાં કેટલેક સ્થળે કુદરતી સરોવરો આવે છે.
ત્યાં આંગળ કેનાલ કુદરતી સરોવરનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. એવાં સરોવરની
વચ્ચે થઈ ને ન્યારે જહાજ જાય છે ત્યારે બંને બાજુ મચ્છી પકડવા

પરવરતાં સદેહ સદોવાળાં વહાણો, ને મચ્છવા સારસ, અને બગલાં જોવા લાગે છે. સૂર્યનાં સદેહ કિરણો સરોવરના સ્થિર પાણી ઉપર પરાવર્તન પામે છે. તે તથા ધવલ વસ્ત્રધારીના વના, દેખાવ, અલીકિક આનંદ આપે છે. આગળ જતાં ધરમાછલિઆ-બંદર આવે છે. સુવેળથી દ્રેધનમાં, ખેસી ધરમાલિઆ-બંદરદ્વારા કેરો જઈ શકાય છે. કેરો સુવેળથી હર માછલ હા છે. તે એકજ દિવસમાં બેઝ રેલ્વે રસ્તે પોર્ટસેયદ બંદરે પહોંચી રટીમરમ, બેઝાઈ શકાય છે. કેનાલના કિનારા પાણીનાં મોખ્ખાંથી, ધોવાઈ ન જાય તથા, કિનારાનો કચરો બંદર દાખલ ન થાય તે માટે રટીમર, ધીમી, ગતિથી ચલાવે છે છતાં પણ કચરો કાઢી, નાખનારી બોટો હંમેશાં, તે કામ કર્યાજ કરે છે. ઘણી જગાએ કિનારા પથરથી, બાંધી, લીધેલા હોવાથી, નદી કે, તળાવના ઓવારા જેવો દેખાવ લાગે છે. કેટલીક જગોએ કેનાલમાં સાધ્ન ફનો મૂકી તે દ્વારા નાની નહેરો, કાઢી છે. તે નાની નહેરોને લીધે તેની આસપાસ લીલોતરી ઘણી દેખાય છે.

જેમ નાની નદીની બંને બાજુએ વૃક્ષલતાઓ લમી રહી હોય તેમ રનરપતિની માતાસમ ગનાતી એ નાની નહેરની બંને બાજુ લીલી લતાઓ, કમી રહેલી છે. સૂર્યના પ્રખર પ્રકાશની ગરમીથી, અથવાને બ્રાણીમાત્રને આ લીલોતરી અતિ ઉપયોગી થઈ પડે છે. આગળ જતાં કંથારા રેલ્વે સ્ટેશન આવે છે, ત્યાં આગળ કેરોથી પેસેસ્ટાઇન જતી અને સુવેળથી પોર્ટસેયદ જતી રેલ્વેનો કોસ થાય છે. એ સ્ટેશન થઈ જેરસલેમ જઈ શકાય છે. કંથારા દૃષ્ટિથી દૂર ચતાં આગળ પોર્ટસેયદની નજીક મીઠાના મોટા અગર જ્યાંત્યાં જણાય છે, આવા રમ્ય દેખાવો નિહાળતાં નિહાળતાં પોર્ટસેયદ પાસે આવી પહોંચ્યા. પોર્ટસેયદના બારામાં અનેક આગબોટો લંગરાએલી અને પોતપોતાના દેશના વાવટા ફરકાવતી પડેલી હોય છે.

સાગરસ્વામી વિહોણી સરિતામુંદરી પોતાના પતિને બેટવા જતાં આનંદનો ઉલ્લસ કાઢવા મ્હોં પહોળું કરે તેવો દેખાવ, સુવેળ કેનાલ પોર્ટસેયદ પાસેના પોતાના લતાં જૂમખ્ય-સમુદ્રને મળે છે ત્યારે દેખાય છે. વિશેષમાં જાણે તે પોતાના સર્જક પિતા મોરચો લેસેરસ સાહેબના પુતળાના પગનું પાદપ્રક્ષાલન કરતી હોય તેવો ભાસ થાય છે.

અલીદીના વિસરામ હાઈસ્કૂલ,
મોમ્બાસા (આફ્રિકા) }

એસ. બી. બેપી.

આંખની સંભાળ

~*~*~

આંખની રચના અદ્ભુત છે. શરીરના બધા અવયવોમાં આ અવયવ ઘણોજ અગત્યનો છે. તેની અગત્ય હદય ને ફેફસાંની પેઠે માત્ર શરીરને દેશી રાખવા પુરતી નથી, પરંતુ મનુષ્યને મનુષ્ય તરીકેનું જીવન સુગમરતાં શીખવવામાં તે ઘણોજ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. એમ કહેવાય છે કે પાંચે છદ્વિયોદ્વારો મળતા સ્થાનનો પચાસ ટકા ભાગ માત્ર આંખકારના પ્રાપ્ત થાય છે. આથી બહારની દુનિયા જોડે મનુષ્યને જોડતું ને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં આંખો મોટાં કાજો આપતું આ સાધન મનુષ્યને ઘણુંજ ઉપયોગી છે.

કુદરતે આંખને શરીરના પ્રમાણમાં ઘણીજ નાની બનાવી છે તેમ છતાં તે જગતના મોટામાં મોટા પદાર્થોના સંસ્કાર લઈ શકે છે. એક નજીવા ધાથી પણ દૂરી જાય તેવી નાણુક છતાં તેની સમજપૂર્વક સાચ-ઃ ઘણી રાખ્યાથી ને તેનો અયોગ્ય ઉપયોગ ન કર્યાથી તે જીવનની અંતઃ ધરી સૂંધી કામ આપે છે. દુનિયાની પ્રગતિ સાથે મનુષ્યની રહેણીકરણી પણ બદલાતી જાય છે. આધુનિક જમાનાના મનુષ્યને લેખનવાચન વધારે કરવાનું હોય છે. તેથી આંખને બોલે પણ વધારે પડતો જાય છે. આધુનિક પ્રગતિમાં મનુષ્ય ઘણે ભાગે કુદરતથી વિમુખ ને વધારે ને વધારે કૃત્રિમ બનતો જાય છે; એટલે-અમુક રીતના કુદરતી સંતિગોમાં કામ કરવાને સરજનએલા અવયવોને કુદરત વિરદ કામ કરવામાં શકાવું પડે છે. કુદરતે આંખને નાણુક દરી છે એ વાત સાચી છે પણ તેનું રક્ષણ પણ કુદરતે તેટલીજ કાળજીથી કર્યું છે. તે પોતાનું કામ બરાબર-રીતે કરી શકે તેટલા માટે કુદરતે તેને અનેક રનાયુઓ મદદમાં આપ્યા છે. ત્યારે ત્યારે અમુક પદાર્થ જોવાનું ઉપરિચિત થાય છે ત્યારે ત્યારે આ રનાયુઓ દલન-ચલન કરી જોવાના પદાર્થના સંસ્કાર નેત્રપટ પર પાડવાનો યત્ન કરે છે. સામાન્ય રીતે કુદરતે આંખને દૂરના અને પ્રમાણમાં મોટા પદાર્થો જોવાને સરજ છે; પરંતુ આ લેખનવાચનનાં સુગમમાં બાળકની છેક દુઃખી વયથીજ આ લેખનવાચન શરૂ થઈ જાય છે. આ બંને કૃતિઓ ઘણીજ નજીકથી કરવાની હોય છે, અને અહીંથી પણ પ્રમાણમાં ઘણા નાના હોય છે. આથી આ કૃતિઓ કરવામાં આંખને ખાસ વિશેષ શ્રમ લેવો પડે છે. આવધારનાં શ્રમ એ આંખની લવિષ્યની નળજાઈનું એક જોડામાં મોટું કારણ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એવું નથી કે દરેક જગતના લખાણ દેવાચનથી આંખ

બગે છે; પરંતુ જે આપણે આ લેખનવાચનમાં આવશ્યક દરેક જાતની સંભાળ ન રાખીએ તો લવિષ્યમાં આંખને, બગાડવામાં એ કારણરૂપ થઈ પડે છે, એ નિર્વિવાદ છે. દાખલો લેવાથી આ વાત વધારે સ્પષ્ટ રીતે સમજાશે. કેઈ એક છાપેલા ફકરાનું વાચન કરવામાં આંખને ફેટલું હલનચલન કરવું પડે છે ને તેની અંદર ફેટલી બધી ક્રિયાઓ થાય છે તેનો આપણે વિચાર કરીએ તો ઉપર કહેલી વાતનો સહેજ ખ્યાલ આવશે. વાચન કરતી વખતે છાપેલી લીટીઓ ઉપર આંખ એકસરખી રીતે સરી જતી નથી; પરંતુ જે શબ્દ ઉપર આપણે લક્ષ ધ્યાનું હોય તેજ, શબ્દ તે સ્પષ્ટ જુઓ છે. સાથે સાથે તેની આજુબાજુના શબ્દોના નેત્રપટ પર સંસ્કાર પડે છે પણ તે અસ્પષ્ટ હોય છે. જેમ જેમ નવા શબ્દો ઉપર લક્ષ ધ્યાનું જાય છે તેમ તેમ આંખ એક લક્ષબિંદુ ઉપરથી બીજા લક્ષબિંદુ ઉપર ફેરતી જાય છે. સાથે સાથે દષ્ટિમર્યાદામાં આવતા શબ્દોના સંસ્કાર પણ તે અદૃશ્ય કરતી જાય છે. લખાણમાં અન્યથા શબ્દો વધારે હોય તો તેના ઉકેલને માટે તેને આમ આગળ પાછળ દૂદકા વધારે મારવા પડે છે. આ ક્રિયામાં આંખના રનાયુઓને અનેક ક્રિયાઓ કરવી પડે છે. આંખને અનેક વખત ચરણવું પણ પડે છે અને જોવાના પદાર્થના નેત્રપટ પર સ્પષ્ટ સંસ્કાર પડે તેટલા માટે ઇન્ કાયની ગોળાકાંમાં પણ ફેરફાર કરવા પડે છે. આ બધી ક્રિયાઓ આજોના નાણુક રનાયુઓને ધણીજ ઓકસાઈથી અને તાત્કાલિક કરવી પડે છે એટલુંજ નહિ પણ અમંજ્ય વખત તે કરવી પડે છે. આથી આંખના નાણુક રનાયુઓને થાક લાગે છે.

બાળકના એક દિવસના જીવનમાં પણ લેખનવાચનના પ્રમંગો એટલા બધા હોય છે અને એટલો લાંબો સમય હોય છે કે બાળકની આંખોને વધારા પડતો શ્રમ પહોંચ્યા વિના રહે નહિ. હલનચલન ઉપરાંત પણ બીજાં ફેટલાંક કારણોને લીધે આ જાતનો વધારાનો શ્રમ આંખોને પડે છે. આ કારણોનો એકપછીએક વિચાર કરીએ. સૌથી મોટું કારણ અયોગ્ય પ્રકાર છે પુરતા અજવાળા-કરતાં જેટલા પ્રમાણમાં અજવાળું ઓછું તેટલા પ્રમાણમાં આંખના રનાયુઓનો શ્રમ વધારે. કુદરતને અમુક પ્રમાણમાં પ્રકાશની જરૂર જણાઈ છે, તેથી વધારે પ્રકાશ હોય તો કીકીને મંકોચાવું પડે છે અને ઓછા પ્રકાશ વખતે તેને વિકસવું પડે છે, એટલે આંખના રનાયુઓને કીકીનો મંકોચ ને વિકાસ સાધવા અજવાળાનાં પ્રમાણ પ્રમાણે સતત ખેંચતાણ કરવી પડે છે. આથી વાચન વખતે અજવાળાનું પ્રમાણ ઓછું હોય તો રનાયુઓને વધારે કામ પહોંચવાનો સંભવ રહે છે.

સ્થિર પ્રકાશને બદલે હાલતી બ્યોતમાંથી પ્રકાશ આવતો હોય તો તે ક્ષણે ક્ષણે વધતો જાય છે. આથી આ ફેરફારના પ્રમાણમાં સ્નાયુ-જોને વિકાસસંકેત થઈ શકે છે. આથી પણ સ્નાયુજોને ઘણા શ્રમ પડે છે અને પરિણામે આંખને નુકસાન થાય છે. પ્રકાશ પ્રમાણે કીકીમાં ફેરફાર થવાની શક્તિ ક્ષીણ થતી જાય છે.

જો આ અજવાળા કરતાં વધારે પડતા અજવાળાનો અથવા અમકાટનો પ્રશ્ન વધારે ધ્યાન ખેંચે તેવો છે. આ વધારે પડતા પ્રકાશને અટકાવવા આંખના સ્નાયુજોને ઘણું કામ કરવું પડે છે, તેથી આંખને ઘણું નુકસાન થાય છે.

આ બધા પ્રશ્નોનો શિક્ષકે વિચાર કરવો જોઈએ. વર્ગમાં નાનપણથી જ બાળકો પાસે લેખનવાચનનું કામ રોજ કરાડે. સુધી લેવામાં આવે છે. લેખનવાચનનું કામ નહોતું કરવાનું હોઈ આંખને અંદરની બાજુ ચરડાએથી રાખવા આંખના સ્નાયુજોના અમુકને વિકસિત ને અમુકને સંકુચિત સ્થિતિમાં લાંબો વખત રહેવું પડે છે. આથી પણ આ સ્નાયુજો ઘણા થાકી જાય છે. નાની ઉંમરનાં બાળકોને લાંબા સમય સુધી લેખન-વાચનમાં રોકવાં એ એમની આંખોને ઘણું નુકસાનકારક છે.

વાચનના સંબંધમાં પ્રકાશનો પ્રશ્ન સીધી વધારે મદન છે. પ્રકાશ જોઈએ તે કરતાં જોઈએ હોય કે વધારે હોય, અસ્થિર હોય, ખોટી દિશા-એથી આવતો હોય, આખાએ વર્ગમાં એકસરખી રીતે ફરી વળતો હોય કે નહિ, વગેરે અનેક પ્રશ્નો પ્રકાશના સંબંધમાં વિચારવા જેવા છે. ઘણી વખત વર્ગના દરેક ભાગમાં સરખું અજવાળું આવતું હોતું નથી અને શિક્ષકો તો દરેક જગ્યાએ એટલાં બાળકો પાસે એક સરખી રીતે પુસ્તક પકડાવે છે. આથી પ્રકાશનાં ફેરફારોના જોખાવધતા ખુણાને લીધે કેટલાક બાળકોનાં પુસ્તકો પર ચળકાટ ને કેટલાકનાં પુસ્તકો પર જોઈએ તે કરતાં જોઈએ અજવાળું આવે છે. આ બન્ને સ્થિતિ ઇચ્છવાજે નથી એટલું જ નહિ, પણ તે સરખી રીતે નુકસાનકારક છે. વર્ગના ઓરડામાં અજવાળું ગમે તેટલું વધારે હોય, પણ ત્યાંસુધી તે દરેક અને પુરતા પ્રમાણમાં બાળકના પુસ્તક ઉપર સરખી રીતે વહેંચાતું આવતું નથી ત્યાંસુધી વાચન-થી આંખને નુકસાનજ થવાનો સંભવ છે. આ સ્થિતિ પણ જરા વિચાર કરવાથી શિક્ષક સુધારી શકે તેમ છે. વર્ગના એક જોખા અજવાળાવાળા ભાગમાં સપાટ મેજ ઉપર ચત્તા પડેલા પુસ્તકના પાના ઉપર નજર નાખો, પ્રકાશનું પ્રમાણ ધ્યાનમાં રાખો. પછી તેજ જગ્યાએ પુસ્તકને પ્રકાશનાં ફેરફારોથી કાંટાખેંચો ધરો. પાના ઉપરના પ્રકાશનું પ્રમાણ એકદમ વધી

પોતે બાળકોના જરૂરોની આજ્ઞા છે, તેમ જાનવું; દક્ત-સાચમેતી એટલીજ રાખવાની કે મર્યાદા સંચવાય ને આજ્ઞાઓનું ઉલ્લંઘન થવા ન પામે.

શિષ્યવર્ગ સ્વભાવે તદને ગરીબ યર્ષ મથો છે, કાં તો તે માખાપના દબાણને લઈને કાં તો શિક્ષકના દબાણને લઈને. તેઓએ દંડ, મગદળ, મલખમ, વગેરેની કસરત ઉપરાંત દેશી રમતો જેવી કે બારીઓ દાવ, આટાપાટા, ગેઠાદડી, વગેરે પુરતા હિસાદથી રમવો જોઈએ અને સુધરેલી રમતો જેવી કે હોદી, ફિકેટ, ટેનિસ, સાથે સરખાવતાં આ જંગલી રમતો છે તમ જાનવા કંઈ પણ કારણો નથી. જેટલું જોખમ દેશી રમતોમાં રહેલું છે, તેટલુંજ જોખમ સુધરેલી રમતોમાં પણ 'રહેલું' છે. જેટલીજ શારીરિક ખીલવણી સુધરેલી રમતોથી થાય છે તેટલીજ દેશી રમતોથી થાય છે. ઉપરાંત દેશી રમતો ખર્ચાળ નથી. તે આપણા જેવા નિર્ધન દેશને માટે ફાયદાકારક છે. આ બધી પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતાં શિક્ષકવર્ગ, શિષ્યવર્ગ, તેમજ માખાપો ધારે તો પોતાની જૂલો સુધારી દેશને ધણી સારી રીતે આખાદીમાં લાવી શકે છે. ગામડાંનાં માખાંપો ધણાં ભોળાં હૃદયનાં હોય છે એટલે તેમને આ તરફ દોરવામાં શિક્ષકવર્ગને બહુ મુશ્કેલી નડે તેમ નહિ હોવાથી દરેક પોતાથી બનતું કરે તે ઇચ્છવા જોઈએ.

જો કે તંદુરસ્તી સાચવવા કરાવતની જરૂર છે તેમ સર્વ દાઈ માને છે, પણ તેમ માનીને તેનો અમલ કરનાર ધણાજ થોડા જોવામાં આવે છે. શરીરના જુદા જુદા અવયવો સંલક્ષ્યાઈથી અને અસંરકારક રીતે કામ કરી શકે તે સાફ કસરત કરવી આવશ્યક છે. ખોરાકના ઉપયોગ સાફ અને ઘસાઈ ગએલા રનાયુઓની મરાગત સાફ જે પ્રાણવાયુની જરૂર પડે તે પુરતો મેળવવામાં કસરત બહુ જરૂરની યર્ષ પડે છે. જો કસરત કરવામાં ન આવે તો માણસ દિનપ્રતિદિન આળસુ અને સુસ્ત થતો જાય છે. એક અંગ્રેજ લેખકનું કહેવું છે કે માણસ આરામના દિવસ કરતાં કામગીરીના દિવસે આઠ અઘોળ પ્રાણવાયુ વધારે લે છે, માટે કુદરતની જરૂરિયાત સાફ પુરતા પ્રમાણમાં પ્રાણવાયુ મળે તે ઇરાદે પણ ખુલ્લી હવામાં કસરત કરવાની આવશ્યકતા છે.

કસરત શા માટે કરવી જોઈએ.

- (૧) નિર્જળ તેમજ અતિશય વધી ગએલા રનાયુઓ તેમજ અવયવોને ખીલવવા;
- (૨) માંદગી ભોગવવાથી નિર્જળ યર્ષ ગએલા અવયવોને તંદુરસ્તીમાં લાવવા;
- (૩) જીવાનીમાં શારીરિક ખોડોને દૂર કરવા;

- (૪) અસક્રિત અને જાડાપણું દૂર કરવા;
 - (૫) ફેફસાંનાં રોગથી કેટલીક વિગ્રિત્ત થએલી સ્થિતિને દૂર કરવા;
 - (૬) સામાન્ય જિંદગીના વહેવારમાં જેઓ જરૂરિયાત યા ટેવ, સરકારી અથવા દુરુણને લઈને શરીરની દુરસ્તી સાચવી ન શકે તે સાચવવા;
 - (૭) મન પર માનસિક ખીલવણીથી ધાંતક અસરો થતી હોય તેના સામા થવા;
 - (૮) માનસિક અપૂર્ણતાઓ દૂર કરવા.
- બુદ્ધા બુદ્ધા અવયવો ઉપર કસરતની થતી અસરો.—
- (૧) કસરત કરતાં શરીર પર તંગ કપડાં ન રાખવાં; કારણ તેથી ફેફસાં વગેરે પોતાની ફરજ બજાવી શકતાં નથી. લોહી જઠ્ઠી ફરવા માંડે છે, પ્રાણુવાયુ પુરતો લેવાય છે અને ઝેરી વાયુ બધા બહાર જતો રહે છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જેમ ઝેરી વાયુ વધારે બહાર નીકળી જાય તેમ ખોરાક તેમજ તાજા હવા પુષ્કળ લેવાય.
 - (૨) વધારે કસરતથી, લોહી અપાટાબંધ ને જોડાયેલી ફરવા માંડે છે.
 - (૩) રનાયુને પ્રુષ્ટિ સારી મળે છે ને તેથી તે મજબુત થાય છે. કસરતથી રનાયુઓ પુષ્કળ પાણી બહાર કાઢે છે.
 - (૪) ચામડી પણ તે વખતે લાલ થઈ જાય છે અને પોતાનું કર્તવ્ય બહુ સારી રીતે બજાવે છે; પરંતુ સારી પેડે નીકળે છે ને તેથી શરીરની ગરમીનું પ્રમાણ સંમત રહે છે. જોડાણે કસરત કરતાં હડી લાંબતી નથી પણ કસરત કરી રહ્યા બાદ ગરમી નકામી ચાલી ન જાય તે સાર કપડાં તરતજ પહેરી લેવા સંભાળ રાખવી.
 - (૫) પેસાબનું પ્રમાણ વધતું નથી પણ શુદ્ધિ એસિક પ્રમાણમાં વધારે બહાર જાય છે.
 - (૬) મજબૂત કામ કરનારે શારીરિક કસરત કરવી જોઈએ કે જેનાં પરિણામે માનસિક કામ સારું થાય.
 - (૭) મળ પ્રમાણમાં ઓછો થાય છે. આડનો બંધકાપ રહેતો નથી, અને આંતરડાં નિયમિત કામ કરે જાય છે.

જો કસરત ગમ ઉપરાંત કરવામાં આવે તો તેથી અનેક ગંતનાં નુકસાન, જેવાં કે હૃદયનાં અસંખ્ય ધનકારા (કેટલીક વખતે નાંગળા), રનાયુઓનું નિર્ણય નકામું ધસાઈ જવું, વગેરે થવા સંભવ રહે છે; માટે દરેક વ્યક્તિએ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે કે કસરત અવશ્ય કરવી જોઈએ ને તે ખુલ્લામાં ને પ્રમાણસર કરવી જોઈએ.

બંધકોશ

(ગંતાંક, ધૃષ્ટ કેરે થી ચાલું)

બંધકોશમાંથી અનેક વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે. એક લેખકે તો એટલે સુધી કહ્યું છે કે એકેએક શારીરિક રોગનું કારણ બંધકોશ છે. એ વાત તદ્દન સાચી છે. આંતરડાંની સ્વચ્છતા અને પુષ્ટિ ઉપર આખા શરીરનો આધાર છે. મુખથી-શુદ્ધ સુધી એક મોટા માર્ગ છે તેને મહા-સ્ત્રોતમ્ અને અંગ્રેજીમાં ' એલિમેન્ટરી-કેનાલ ' કહે છે. ખાધેલા અન્નનું એમાં પાચન થાય છે, એટલે આ માર્ગમાં પાચનધર્મના અનેક અવધવા આવેલા છે. ખાધેલું અનાજ સૌથી પહેલું તો મોંમાં દાંતથી ચવાય છે. દાંત તો ઘટી છે. ચાવવાની ક્રિયા ચાલતી હોય છે તે વખતે મોંમાં રહેલા લાલપિંડમાંથી થૂંક ઝરે છે. એ થૂંક પાચનક્રિયામાં ભારે મદદ કરનાર એક જાતનો રસ છે. ત્યાંથી પછી અનાજ અન્નનળી વાટે હોજરીમાં જાય છે. હોજરીમાં તેને અનેક જાતના પાચક રસ મળે છે અને ત્યાં ખોરાક પ્રવાહી બને છે. ત્યાંથી તે આગળ આંતરડાંમાં જાય છે. આંતરડાંના એ મુખ્ય વિભાગ-નાનાં આંતરડાં ને મોટાં આંતરડાં છે. નાનાં આંતરડાં તે વીસ કુટ લાંબાં ને ૧ થી ૧૫ ઈંચ પહોળાં હોય છે. એની શરૂઆતનો ભાગ ગ્રહણી કહેવાય છે. હોજરીમાંથી આવેલું પ્રવાહી ત્યાં ગટકે છે અને ત્યાં એને ક્લેમમાંથી આવેલું પાચક પિત્ત મળે છે. ડાબે પડખેથી અગ્ન્યાશય (પેક્ટિયાસ) માંથી પણ પાચક રસ ઝરે છે અને તે બન્ને રસ છેવટે એક સામાન્ય નળીદ્વારા ગ્રહણીમાં આવે છે. અહીં બરાબર પાચન થાય છે. અહીં પાચન થઈ આહારનો જે સાર બને તેને રસ કહે છે અને એ રસ ડાબે પડખે આવેલી બરોળમાં જઈ ત્યાંથી પછી લોહી થવા માટે હૃદયમાં જાય છે. પાણીનો ભાગ ચુસાર્ધને ગુદા-ઓમાં જાય છે અને બાકી રહ્યું તે આગળ ધકેલાય છે. ત્યાં પણ પાચન-ક્રિયા ચાલુ હોય છે અને પેલા કચરામાં કંઈ પણ સત્ત્વ રહી ગયું હોય તેને ત્યાં ચૂસી લેવામાં આવે છે. મોટાં આંતરડાંને મલાશય કહે છે. છેવટેના કચરા ત્યાં આવીને પડે છે. મોટાં આંતરડાંના ત્રણ ભાગ છે: ૧ આરોહી, ૨ અનુગ્રસ્થ, ૩ અવરોહી. મોટું આંતરડું પાંચ કુટ લાંબું ને આશરે ૨૫ ઈંચ પહોળું હોય છે. આમાં પણ કંઈક સૂક્ષ્મપાચન કાર્ય થાય છે એમ મનાય છે. કુદરતની કેટલી ભારે ત્રેવડ! કંઈ નકામું ન જવા દેલું એવી

કુદરતની યોજના છે ! છેવટે મોટાં આંતરડાંમાંથી મળી શુદ્ધ વાટે બહાર નીકળે છે. એ મળી બહુ કડક તેમ બહુ પાતળા ન હોવો જોઈએ. ગંધાતો ન હોવો જોઈએ, ફાદફાદા ન હોવો જોઈએ. સ્નિગ્ધ, પ્રીતિ, ગંધરહિત મળ-રોજ નિમિત્ત રીતે સવારે આવેલાં જોઈએ. ઉપરનું મહાન પાચક-ચક્ર જેને બરાબર નિયમિત રીતે ચાલે તેને અંધકોશ તો ન જ થાય; પરંતુ બીજો કાઈ પણ વ્યાધિ ન થાય. અજીર્ણને અંધકોશને તો બધાજ રોગોના કારણરૂપ ગણાય છે. એક વિશ્વાવખ્યાત અમેરિકન દાકતરે તો દુનિયામાં ભારે ભારે યુદ્ધો થયાં તેના કારણ તરીકે 'પેપ્સુ-અજીર્ણ' જ ગણ્યું છે. કોઈ, વૈમનસ્ય, દ્રેષ વગેરે માનસિક વિકારો પણ આ બંનેને આભારી હોય છે.

અંધકોશની ચોક્કસ દવાઓ હોઈજ ન શકે. જે 'કોરલુને' લીધે એ થયું હોય તેનેજ દૂર કરવાથી એ મટી શકે. 'પોર્સીક', 'પાણી', 'હવા', 'ઉંચ', 'ધ્યાયામ', અને 'શ્રદ્ધાચર્ચ' એજ મુખ્યત્વે સાચો ભાગ લેજીવે છે. અનેક રોગોના ઉપદ્રવરૂપે પણ અંધકોશ જણાય છે.

આસન, પ્રાણાયામ તથા ચાલવું એ ઉત્તમ દુસ્તરતો છે. આસનોમાં શીર્ષાસન, સર્વાંગાસન, પશ્ચિમોત્તાન, શલ્ભાસન, કન્ઝાસન વગેરે ખૂબ ઉપ-યોગી નીવડે છે. ઉડ્ડિયાન ને નાસિ અત્યંત લાભદાયી છે. ઉપાંપાન એટલે કે સંવારમાં વહેલાં બેઠી રહે તેનાના વાસણમાં રાખેલું પાણી પીવું એ પ્રયોગ ધણો ફાયદાકારક નીવડે છે. તાજાં શાકભાજીનો ખૂબ ઉપયોગ કરવો. તાંદળજી, કુંગળાં, લોખું, ટામેટાં અંધકોશને દૂર કરવામાં ભારે ફાળો આપે છે. અંધકોશને માટે અવારનવાર ઉપવાસ કરવા, એક ટાણું કરવું, અને એનિમા એટલે કે પાણીની ખૂંતિ લેવી. આ એનિમાથી ગામડાંમાં ઘણા લોકો ગલગાય છે પરંતુ તેનો પ્રચાર ધીરેધીરે કરવા જોવો તો છે જ. વારંવાર દવાં ન જ લેવી પરંતુ જરૂર પડે લેવી પડે, તો નીચેના ગુંસખા સારા છે :

દવાઓ

૧. નાનાં બાળકો માટે સૌથી ઉત્તમ દીવેલ. એથી વધારે જરૂરી લાગે તો ઉમ્મરના પ્રમાણમાં એળાઓ આપી શકાય. નેપાળાતી કોઈ પણ બનાવટ ન જ આપવી. ગરમાળાનો ગોળ પણ નાનાં બાળકો માટે સારો.

૨. મિથિયાવળ ના શેર, અજીઓ ના શેર. સંયજ નવટાંક. એ ત્રણેયને ખાંડી ફાટી બનાવી રાખવી. રાતે સ્ત્રી વખતે મોટાં માણસોએ ના તોલાથી ૧ કે ૧૫ તોલા લેવી ને ઉપર ૬૬ પાણી પીવું. સવારે પચીને દસ્ત આવશે.

અગતી કારકીદિવાળા તરુણો- શબ્દમાં નિષ્ફળતા હોવી જ ન જોઈએ. નિરંતર આગળ ધસવાની ટેવ અને શ્રદ્ધા સુધળી મુશ્કેલીઓને હંકારી નાખે છે.

મનુષ્ય સંયોગોનો ગુલામ નથી; પરંતુ ઉચ્ચ સંમજાનું અને ધૃત-શક્તિઓનીજ તેનામાં ન્યૂનતા હોય છે.

ગરિબાઈના દુઃખોમાં દુઃખોએલી મહાનતા ધીમે ધીમે જ ઉદયને વરે છે. જે માણસે સંકટો સહન કર્યા નથી તે દુનીયામાં આવ્યો જ નથી.

મહાન પુરુષોને પોતાના વિગ્રહ માટે તૈયાર- રાજમાર્ગ મળતા નથી; પરંતુ તેઓ હંમેશાં સતત કાર્ય અને ખતના સત્તાતન માર્ગે જ પ્રયાણ કરે છે.

દિવ્ય પુરુષોની મહત્તાનું કારણ તેમની પ્રચંડ મુશ્કેલીઓજ છે. જેમ કરતુરીને કચરી નાખવાથી તેમાંથી વિશેષ સુગંધ નીકળે છે તેમ માર્ગના વિધાપદ્ધતિથી મનુષ્યનું જીવન અધિકાધિક ઉચ્ચ બને છે.

જો કે હાનિઓ અને સંકટો એ અચંત કટિન પાડે છે તોપણ તેમાંથી જે બાધ મળે છે તે બીજા ક્યાસથી પણ મજૂતો નથી.

શત્રુઓ એ સ્વઉન્નતિના આઝાદતા ગુરુ છે, જેમ પતંગ જેવી નિર્જીવ વસ્તુ, પવનના મુસવાઈથી જીવંતો ઉચે જઈ શકે છે. તે ધણેપર આંશે પવનની લહરીનેજ અવલંબે છે.

દુઃખી, ગિરજી, અંધુ જ્ઞાન સાથે ગુંજારેલી અંતિ ઉત્તમ છે. જીવનનો દીમીઓ જ સુખદુઃખથી ઘડાયેલો છે.

માયાનું શબ્દોની કિમ્મત ધણી છે. અવનમાર્ગ આમાં સમાયેલો છે. જગતમાં ક્યાંય જો શાંતિ હોય તો દુઃખીઓનાં અશ્રુ લોહવામાં છે?

માસ્તર સરસ્વતિચંદ્ર રાણા

ફલ

આવો ફલડોં ફાળોં રે, ભેગો બેસીને રમીએ;

ફલની વાસ મધુરી રે, સુંદી સુંદીને લઈએ-આવો.

આ ગુલાબનો ફૂલમાં રે, ફેવા ફેડો રંગ લંચો;

પાસે ઉડે પતંગીઓ રે, ધ્રમર, એ એ ગણગણી રેલો-આવો.

લુંગો એ ફેડો ફલને રે, દીધી ફેડી પોખંડીઓ;

અમને પ્રેમુછએ આપી રે, આવી ફેડી આગળીઓ-આવો.

૧૧૧૧ ૧૧૧૧

એસ. બી. જોષી

સ્લોટ

નામ માંડે છે સ્લોટ, તે બૂલશે ના;
 જેન મારી છે જેન, જોઈ નાખશે ના;
 મને મૂકીને ઘેર, તમે આપશે ના;
 મને પાસેથી કદી, ખસેડશે ના;
 મને કાળી કાળી કંઠીને ખીજવશે ના;
 મને રસ્તે રજાતી મુકશે ના;
 મને ઉચેથી નીચે પછાડશે ના;
 મને ખડે ખડે ખડે ખખડાવશે ના;
 મને પગ મૂકીને, તમે લાગશે ના;
 મને લઈને કોઈને મારશે ના;
 મારા ડીલ પર, કાચ કદી પોડશે ના;
 મને કદીએ ધૂંકે, લગાડશે ના;
 મને સાક કપો વિના, તમે લખશે ના;
 તમે લખી લખીને, કદી થાકશે ના;
 જેન મારા ઉપર, ગમડાવશે ના;
 જેન હોદી હોદીને ખખડાવશે ના.

એસ. બી. જોષી

અજબ જેવી વાત

નાની મારી આંખ, એ જેની કાંક કાંક;
 એ તે કેવી અંજબ; જેવી વાત છે!
 નાના મારા કાન, સોભજે દઈ ધ્યાન-એ તે...
 નાક માંડે નાનું, એ સુધે ફૂલ મઝાનું-એ તે...
 હલ મારી રાતી, એ મીઠું મીઠું ખાતી-એ તે...
 હાંત મારા ઘેળા, એ ચાલે દાળાઆ મેળા-એ તે...
 નાનું મોઢું માંડે, એ જોલે સાફ સાફ-એ તે...
 નાના મારા હાંચ, તાળી પાડે સાચ-એ તે...
 આંગળી મારી લપટી, તેથી વગાડું ચપટી-એ તે...
 પગ મારા નાના, એ ચાલે જાંના માંના-એ તે...

એસ. બી. જોષી

સાંપા તા. ગોધરાની વિઠ્ઠમસેનાએ બજવેલી સેવા

સાંપા રૂઢલખાતે લગભગ ૧૫ વર્ષથી બાજસેના ઉભી કરવામાં આવી છે. તે બાજવીશાએ નીચે પ્રમાણેની સેવા બજાવી છે:—

(૧) ત્યાં ત્યાં કુચ દતા અને તેની પાછળ પુખ્ત પાણી ભરાઈ રહી કુચના પાણીને અસ્વચ્છ કરતું હતું ત્યાં ત્યાં તેની આબુબાબુ રેતી લાવીને પુરી ગંદગી દૂર કરી છે.

(૨) પોતાના ગામમાં સો.બો. નિશાળ ચાલે છે તેને ખેસવાને માટે સાઈ મકાન નહિ હોવાથી આખાં ગામમાં ઘેરે ઘેર ફળીને વળાઓ તથા ચાંબલા ઉધરાવીને મકાન બંધાવ્યું.

(૩) મકાન બંધાવના માટે સુચારને મળુરી પેટ આપવાના પૈસા તે આ બાજવીશાએ પોતે ઉધરાવું કરીને આપ્યા છે.

દલસિંહ પરથમસિંહ પરમાર

રક્ષા. મા. સાંપા, તા. ગોધરા

જાહેરખબર

મિસિસ માર્ટર રીવલ્યુશન ફંડના વ્યાજમાંથી ધનામ માટે એક નિસ્સાની નામદાર સરકારે માન્ય કરેલી સઘળી પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમાં બજાવી બાળાઓએ બનાવેલા રીવલ્યુશનના નમુનાનું બીજું પ્રદર્શન ભરવાનું છે, માટે તેવા નમુનાઓ તારીખ ૧૫ મી એપ્રિલ ૧૯૩૫ પહેલાં, સિનિઅર આસિસ્ટન્ટ ડેપુટી એન્ડુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર, નેડિઆદ, મુકામે મોકલી આપવા.

(૧) નમુનાઓ બાળાઓએ જ બનાવેલા બેઈએ.

(૨) નમુનાઓ બાળાઓએ બનાવેલા છે તેનું પ્રમાણપત્ર બે સફ્ટ ગુદરથોનું નમુના સાથે મોકલવું.

(૩) નમુના મોકલવા, હર્ષ વ્યાનો અર્થ નમુના મોકલનારને શીર છે.

(૪) એકંદરે બે ધનામો છે, તેમાં પહેલું ર. ૧૦) ને બીજું ર. ૫) નું છે.

અવર્મેન્ટ હોસ્ટેલ,

બી. ખસાક,

સિનિઅર આસિસ્ટન્ટ ડેપુટી

એન્ડુકેશનલ ઇન્સપેક્ટરી

એડિસ, નેડિઆદ.

એન. એલ. બ્રહ્મચારી

સિનિઅર આ. ડે. એ. ઇ. એડા.

ને

એડસ ઓરિજિઓ સેક્ટરી,

“ મિસિસ માર્ટર સોઇંગ ને એન્ડ્રોઇડરી પ્રાઇઝ ફંડ ”

મતાલીખલ-કુરાન ભાગ ૧	૦-૧-૩
૧૧ અસીન કોએદાલ્યા તરેવીર સેયદઃ ફઝલ હુસેઈન	...	ન્યુ મિન્ડિયન પબ્લિકેશિયન પ્રેસ, લાહોર	૦-૧-૩
૧૨ ખાબ-એ-પ્રેશાન, (સને મુન્શી આમીર અહમદ આન-મખતુર પ્રિન્ટિંગ વર્ક્સ, લાહોર)	૦-૧-૦
૧૩ સલતનત-એ-ખુદાદાદ	મિ. મહમદખાન	મિ. મહમદખાન એન્ડકોર	૦-૧-૦
૧૪ અરોઅર-એ-હુદા ભા. ૧ (૧૯૩૩)	મિ. મોલી હરીજ સેયદ શાહ ચાલી અહસાન	મમી અધર્સ-અલાહબાદ	૨-૦-૦
૧૫ ભા. ૨	૦-૧-૦
૧૬ ભા. ૩	૦-૧-૦
૧૭ ભા. ૪	૦-૧-૦
૧૮ અમ-એ-મિલલત	હરીજ સેયદ અલાહદીન અહમદ બાંસી	...	૦-૧-૦
૧૯ થી ૨૨ હુદા કાપિ-સલીમ નં. ૧, ૨, ૩, ૪	મોલી હરીજ અહમદ બાંસી	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થીનો લાયજરી માટે	૦-૦-૩

દરેક કોપીનો

૨૩ અદ્ય-એ-મગ્ધામીન ભા. ૧ (પહેલી ઓવૃત્તિ)	મોલ્લી નીસારે અહમદ, જાનવર અહમદી સેસ, બી. એ. એલ. ડી. અહસાહાબાદ	૧-૦-૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં ટીચર્સ અને વિદ્યાર્થીની લાયજેરી માટે.
૨૪ " ભા. ૨	"	૧-૮-૦-૦	"
૨૫ નીસાળ-એ-બદીદ	મોલ્લી સેદી હુસેન નસરી	૦-૧૨-૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં વિદ્યાર્થી અને ટીચર્સની લાયજેરી માટે.
૨૬ નીસાળ-એ-ઉફ	મોલ્લી લરીઝ સેયદ બલા-હુદીન અહમદ બક્ષી	૦-૧૨-૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં ટીચર્સ લાયજેરી માટે.
૨૭ તફીમ-ઉલ-કાદ ભા. ૧	"	૦-૧-૧-૬	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલોમાં ટીચર્સ લાયજેરી માટે.
૨૮ થી ૩૧ નાર-એ-નાતન નં. ૧, ૨, ૩, અને ૪	સેયદ અબ્દુલ-વસાએ બક્ષી ઝોબી	૦-૧-૦-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં વિદ્યાર્થીની લાયજેરી તરીકે.
૩૨ બદીદ-બુમ્મીયા, આફ્રિકા, એમેરિકા અને ઓસ્ટ્રેલિયા	મોલ્લી અબ્દુલ-રહેમાન અહમદ સાહેબ, હિન્દુસ્તાન સ્ટેટ રેલવે, મુમ્બઈ, પ્રાથમિક સ્કૂલ, પુના	૦-૮-૦-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.

૩૭૩૫૫૧	નંબેળી-કરીમ	મહમદ-નદીઅલા કુરેશી	કુરેશી બુક એજન્સિ, લાહોર	૦-૧૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં ટીચ- ર્સ અને વિદ્યાર્થીની લાયબ્રેરી માટે.
૩૭૩૫૬૧	તાલીમ-ઉલ-લરક પ્રાપ્તિ- કાર્યો લાગ-૧ થી ૪	એમ. એ. કરર અને યુ. એસ. વેરમા	અનવર-અદમદી ગ્રેસ, અલ્લાહાબાદ	૦-૧-૦	પ્રાથમિક: સ્કૂલો માટે.
૩૭૩૫૭૧	પ્રિન્સિપલ્સ ઓફ હેલ્થ (ઉદ્ધૃત) નં. ૧, ૨, ૩ અને ૪	એમ. એ. કરર અને યુ. એસ. વેરમા	ગેસર્ડ એમ. એ. કરર નં. ૧ અને યુ. એસ. વેરમા નં. ૨ પ્રિન્સિપલ્સ યુદ્ધિઅન નં. ૩ કોનેજ, અલ્લાહાબાદ નં. ૪	૧૦-૪-૦ ૨૦-૪-૦ ૩૦-૭-૦ ૪૦-૬-૦	પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં પાઠ્ય- પુસ્તક તરીકે અને મા- ધ્યમિક સ્કૂલોમાં વિ- દ્યાર્થીની લાયબ્રેરી તરીકે.

(અંગ્રેજીમાં સહી) એન. ઇ. ધાણીલ

પર્સનલ આસિ. હ ધી એજ્યુ. ઇન્સ. બી. ડી., અને
સેક્રેટરી ઉદ્ધૃત સ્કૂલ કમિટી, મુંબઈ.

(પર્સનલ આસિ. હ ધી એજ્યુ. ઇન્સ. બી. ડી., અને સેક્રેટરી ઉદ્ધૃત સ્કૂલ કમિટી, મુંબઈના તા. ૧૬-૭-૩૫ ના
પત્ર નં. આર-૩૮/૭૪ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

ધનામપત્રક

ભરૂચ જિલ્લો

વાવલી

શાહ વાડીલાલ મોતીલાલ
પા. દુલાલાલ ચુંમલાલએ
પા. ભગવાનલાલ દરિલાલએ

૧૧-૦-૦ પિતૃજના પ્યાલા વહેંચ્યા.
૧૫-૦-૦ વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
૧૫-૦-૦ મિદાઈ વહેંચી.

દિવી

કોળજાના હેડમાસ્ટર-મગન-
લાલ જેઠાલાલ પટેલે

૧-૦-૦ આરોગ્ય નં. ૯ કરાવી
આપી.

કોળજા

ગામસેકેએ

૮૧-૦-૦ દવાખાનામાં આપ્યા.

૫-૦-૦ ખાજ લાયબ્રેરી માટે

આપ્યા.

૪-૦-૦ રૂબમાં આપ્યા.

૧૨-૦-૦ વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.

કરેલા

મિ. વાઘજીલાલ સમીદાસ પટેલે
પટેલ વસનંતલાલ લલ્લુલાલના

૫-૪-૦ મુખ્ય શ્વેતમાં પિતૃજ-
ની ગોળી લાંકણ

સાથે તથા જર્મન

મિલ્કરનો લોટ પથાં

લા સાથે ભેટ આપ્યા.

જંબુસર

બાઈ પાર્વતી સીતારામ કૃષ્ણ-
જીની દીકરીએ

સુરત જિલ્લો

મલેકપોર

મિ. મોરારજી ભીખાલાલ લક્ષ્મણ

૧-૦-૦ ખાજ લાયબ્રેરીને પુન-
સ્તકાંતી ભેટ આપી?

તરકથી

૩૦-૦-૦ " કબાટની ભેટ

ચાસવડના પટેલ મોરારજી

આપી.

દુલ્લુલાલએ

૧૫-૦-૦ પાણીની પરખ માટે

મુખ્યજના શાહ મનમુખલાલ

આપ્યા.

હીરાચંદે

૧૫-૦-૦ ગરીબ વિદ્યાર્થીને પુન-
સ્તકાંત માટે આપ્યા.

૭-૦-૦ મિદાઈ વહેંચી.

૫-૦-૦ બાળલાયબ્રેરીને પુસ્તકો

માટે આપ્યા.

૩-૦-૦ બાળાઓને ગરબા ગા-
વા માટે ડાંડીઆ

લાંવી આપ્યા.

મોટાવરાઈ

સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર મિ.

મહમદ મુલેમાન વેદે

૩-૦-૦ પતાસાં વહેંચ્યાં તથા

૫-૦-૦ રોકાઈટ ફંડમાં આપ્યા.

ડુંગસાડ

આક્રિષ્ટવાળા મિ. ભીખાલાલ

કદાનજીલાલ મિશ્નિએ

સ્ત્રીશક્તિ મંજુર થયેલું અઠવાડિક છે, તથા

એમદોવાદ મ્યુનિ. સ્કેલબોર્ડ	તેની	૧૭	નકલ લે છે.
સરુચ જિલ્લા સ્કેલબોર્ડ	"	૧૦	નકલ મંગાવે છે.
બુનાગઢ વિદ્યાધિકારી આલેખ	"	૧૦	નકલ મંગાવે છે.
નડિઆદ મ્યુ. સ્કેલબોર્ડ	"	૪	નકલ મંગાવે છે.
સુરત જિ. સ્કેલબોર્ડ	"	૧૧	નકલ મંગાવે છે.

— આપ પણ આપની કન્યાશાળા માટે મંગાવો :—
વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫૭ નમુનો મફત

સ્ત્રી સાહિત્ય મંદિર, સુરત

ઇતર વાચન

સુરતના એડમિનિ. ઓફિસર સાહેબે સ્ત્રીસાહિત્ય મંદિર સુરતની નીચેની ચોપડીઓ નિશાળોમાં ઇતર વાચન તરીકે ચલાવવા પસંદ કરી છે.

વાતનું વતેસર કિ. ૦-૧-૦ કન્યાશાળાં ધોરણ ૩ નું.

લીલીની આત્મકથા ૦-૩-૦ કન્યાશાળા ધો. ૪ થું.

ખલિદાન ૦-૫-૦ છોકરા તથા છોકરીઓનું ધો. ૫ મું.

ગૃહવ્યવસ્થાની વાતો ૦-૬-૦ કન્યાશાળા ધો. ૬ થું.

ખીલ વિદ્યાધિકારીઓ, એડ. ઓફિસર વગેરે સાહેબો તે પ્રમાણે કરે એવી લવામણ છે.

સ્ત્રી સાહિત્ય મંદિર, સુરત

લેખનકળા-કોપિયુક

પાછળ અક્ષરો ફૂટે નહિ તેવા ઉત્તમ કાગળ પર છાપેલી
૨૪ પાનાં છતાં કિંમત દોઢ આનો

દેખવણીખાતાએ મંજુર કરેલી, શિક્ષકવર્ગમાં માન્ય
થએલી અને વિદ્યાર્થીઓને વિભૂષિત થતી અમારી
લેખનકળા કોપિયુક માટે આજેજ લખો.

દેખવણીખાતાએ મંજુર કરેલી

લેખનકળા-કોપિયુક

માધ્યમિક શાળા માટે

નંબર ૧ થી ૩

કિંમત દોઢ આનો

ખાતાએ મંજુર કરેલો

દેશીહિસાબ ભાગ પહેલો

૨૪ પાનાં છતાં

કિંમત દોઢ આનો

દેશીહિસાબને નામે અજકલ રાકડો, ફાટી નીકળ્યો છે

માટે ખીજ ખરીદ કરો તે પહેલાં મંજુર કરેલા ભાગથી

તો આપની ખાતી થશે.

એન. ડી. મહેતા એન્ડ કં.

૩૬૭ કાલણદેવી રોડ-મુંબઈ ૨.

૩

વસ્તુ દરેક શાળામાં જોઈએજ

ગાંડીવના બાળસાહિત્યનો પૂર્વ સટ. સત્તાપન ચોપડીઓ બહાર પડી છે. તેમાંની ૫૪ મંજુર થઈ ગઈ છે ને બીજી મંજુર થવા ગઈ છે. ચોપડીઓ સસ્તી, સુંદર મુબોધક અને સર્વ પ્રશસિત છે. આખો સટ લગભગ ૧૭ રૂ.નો થાય છે. વિરટ મંગાવ્યાથી મોકલાય છે; અથવા આગલાં શાળાપત્ર જુઓ.

(૨)

ગાંડીવ બાળપ્રખ્યાતિક દર ૧લી અને ૧૬મીએ દેશરબંધ બહાર પડે છે. લવાંગ્મ કક્ત રૂ. પાંચ ૮૦ ખ૦ તથા ગ્રેટ પુસ્તક સાથે. ઇતિહાસ, જૂગોળ, ગણિતગમ્મત, કાવડા, વાર્તાઓ જે જુએ છે, તે વખાળે છે ને મંગાવે છે. માત્ર ગિજાજીના નેજામુનો મફત. સરકારે તા. ૭મી માર્ચના ગ્રેજેટમાં મંજુર કર્યું છે.

(૩)

ચાલો લજ્જવીએ: (ભાગ ૧ થી ૭) આ ચોપડીઓમાં લજ્જવી શકાય એવાં પુસ્તકોના નાટકો લજ્જવના માટેની સૂચનાઓ અને સલાહ સાથે આપ્યાં છે. માત્ર ૪-૪-૦ ની દિલ્લિ બીડી સાંતે ચોપડીઓ મંગાવો: ગેજાવડા વખતે ખૂંજળ કામ લાગશે. આદમો ને નયમો લાગ જાય છે:

ગાંડીવ
હવાડીચો ચકલો
સુરત

—: ગાંડીવની ચોપડી સૌ કોઈ વાંચે :—

મહેર ખબર -

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માંગી લેા.

ગુજરાવાળા ગુજરાતી કૉપિબુક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કૉપિબુક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાડું કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

ગાંધીરોડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

રૂઢ લાયઝેરી માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકો

ગૂર્જર બાલ ગ્રંથાવલિ

બાળકો માટે સર્વાંગમુંદર અગિય ચોપડીઓ

સંપાદક : રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

૨૦ ચોપડીઓ ભેટ પુસ્તક સાથે બહાર પડી ચૂકી છે

(૧) કીર્તિકથાઓ	૦-૨-૬	(૨) હીંગમેલી	૦-૩-૦
(૩) બુલબુલ	૦-૨-૬	(૪) ટન-ટન-ટન-ટન	૦-૨-૬
(૫) ક્યારે મમજીશુ ?	૦-૩-૦	(૬) ટોપ્ટોપની નીતિકથાઓ	
(૭) વરતો ને ઉખાણા	૦-૨-૬	(૮) વેરાયના ફૂલ	૦-૩-૦
(૯) રઝળતો રાજહમ	૦-૩-૦	(૧૦) પ્રત્યેદી	૦-૩-૦
(૧૧) મહિત ગમ્મત	૦-૨-૬	(૧૨) હમણ મો	૦-૩-૦
(૧૩) ગ્રાણીવર્ણન	૦-૪-૦	(૧૪) બાળકોની ગમતો	૦-૩-૦
(૧૫) ધરતીકથ	૦-૩-૦	(૧૬) ચાર સુદર મવાદો	૦-૩-૦
(૧૭) બપાનનો જવાબામુખી		(૧૮) જગલમા ગપ્પતો	૦-૪-૦
(૧૯) આદોસુરજ	૦-૪-૦	(૨૦) જ્ઞાનગંગા	૦-૩-૦
આવચિત્રમાળા	૧-૪-૦		

ભેટ પુસ્તક સાથે. કુલ કિંમત રૂ. ૫-૦-૬

રૂપરંમ, ઉપામણી, કાગળ, બાધણી, પૂઠાં, ચિત્રો, ગ્રંથાણુનો સમીનતા અને વિવિધતા એ સર્વમા આ ગ્રંથાવલિ દેષ છે. બાલસાહિત્યની દુનિયામાં પ્રસિદ્ધિ મેળવેલા બહુતા લેખનના સહકારથી તૈયાર થાય છે

બીજા વર્ષનાં ત્રણ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે.

આઈબન કથાઓ	સુબંધ આત્મારામ	૦-૮-૦
વિમર્શન	ગ્વીંદનાથ ટાગોર	૦-૬-૦
પાયયોક કથાઓ	મિલુભાઈ	૦-૪-૦
સવાદ કુસુમ	હસમુખલાલ કાઝી	૦-૮-૦
સંગીત માર્ગદર્શિકા	આપાવાય ફવે	૦-૬-૦
સંગીત વિનોદ	"	૦-૧૦-૦

અન્ને પુસ્તકો પાંચપુસ્તક તરીકે મંજુર થએલા છે.

ગૂર્જર અધ્યતન કાર્યાલય

ગાંધીરોડ - અમદાવાદ.

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના

- ૧ પત્ર સંબંધી લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. છાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક બાજુએ ચાકમે અક્ષરે લખવું. જે છાપવા યોગ્ય લાગશે તેા છપાશે, અને પસંદ નહિ કરેલા લેખ ટિકિટ મોકલી હશે તેા પાછા મોકલવામાં આવશે. યોગ્ય ચર્ચાપત્રને પણ સ્થાન મળશે.
- ૨ લવાજમ—વરસ એકતો રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ સાથે અગાઉથી. છુટક અંકના રૂ. ૦-૨-૯ પોસ્ટેજ સાથે.
- ૩ શાળાપત્રમાં આપેલી ખાનગી જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ચાપડીઓ ખાતાએ મંજુર કરેલીજ હોય એમ હંમેશા હોતું નથી. માટે દરેકને મંજુર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.
- ૪ આ પત્ર સાથે કોઈપણ હેડલીન વહેંચવામાં આવશે નહિ.
- ૫ જે ગ્રાહકો પાસે સને ૧૯૨૪ અને ૧૯૨૫ની સાલના લવાજમના પૈસા મોકલવાના બાકી રહ્યા હોય તેમણે બનતી તાકીદ મોકલી આપવાં નહિતો આવતો અંક વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.

પુસ્તક ૬૪] (અંક ૧૦-૧૧)

Registered

No. B. 43.

ઓક્ટોબર-નવેમ્બર

સને ૧૯૨૫

ગુજરાત

શ્રીમિત્ર

તંત્રી,
એચ. ટી. ઘોઘાડી, બી.એ., એસ. ટી. સી. ટી.

“શાળાપત્રને”

“નવું વર્ષ મુખારક”

એ પત્ર તુજ વિદ્યારંગમયતા, હોલો સદા જાળવું !
હોલો મૃદુ સરસ્વતીના કરુણામાં, હેયું વિશાળુ થવું;
તારી હો, હરતી અનન્તમયતા, ચક્રે નવાં ઝાંખતી,
રહો આ પુસ્તક ધારણું મધુરતા, પાનેજ પાને નવી.

લગવાનભાઈ ગોવિંદ પટેલ

તાલુકા મુખ્ય રસ્તો, હાંસોદ

પૃ. ૭૪] ઓક્ટોબર-નવેમ્બર સને ૧૯૩૫ [અંક ૧૦-૧૧

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ	ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	શિક્ષકોને ...	૩૮૫	૧૩	સરકારી જાહેરખબર	
૨	વિગયરપધીકરણની મુક્તિઓ ૩૮૬		૧૪	ટ્રેનિંગ કોલેજની વાર્ષિક પરીક્ષા ૪૨૮	
૩	ઇતિહાસશિક્ષકની ચોગ્યતા ૩૯૧		૧૫	પાઠ્યપુસ્તક, ઇનામ અને	
૪	નવીન ભૂગોળશિક્ષણ ... ૩૯૮			લાયબ્રેરી માટે મંજુર થએલાં	
૫	વીર આસો બીજ ... ૪૦૫			પુસ્તકોની યાદી ... ૪૨૬	
૬	એબિમિનિઆ વિષે કંઈક ૪૦૯		૧૬	મુંબઈ મલાકાની ઉર્દુ	
૭	નીતિશિક્ષણ ... ૪૧૧			શાળાઓ માટે મંજુર	
૮	તાવ ... ૪૨૦			થએલાં પુસ્તકોની યાદી ૪૩૩	
૯	બકરીનું દૂધ ... ૪૨૧		૧૬	સને ૧૯૩૫-૩૬ ની સાલની	
૧૦	લેખન પાઠની નોંધ ... ૪૨૪			જોન.પી. વકીલ રીસેલરશિપ	
૧૧	પ્રશ્નોની વિષમતા (કવિતા) ૪૨૬			પરીક્ષાનું પરિણામ ... ૪૩૪	
૧૨	સાચું શિક્ષણ (કવિતા) ૪૨૮		૧૭	ઇનામપત્રક ... ૪૩૬	
			૧૮	ખાનગી જાહેરખબરો ૪૧	

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫ થી)

હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ઘોઘારી બી. એ., એસ. ટી. સી. ડી.

હેકમારતર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ધી “મધ્યમંદ ન્યુજિલી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીજ રેવીદાસ જનવાલે બાંધ્યું.
સત્યાપાસકેન્દ-અમદાવાદ

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૯૪] ઓક્ટોબર-નવેમ્બર ૧૯૩૫ [અંક ૧૦-૧૧

પ્રજાની ઉન્નતિના આધાર તેની કેળવણી પર છે; અને કેળવણીના આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે. આ સૂત્ર જોટલું વહેલું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉન્નતિ.

શિક્ષકોને

આ મથાળા નીચે જુલાઈના અંકમાં શિક્ષકો પાસેથી એક યોજનાની માગણી કરવામાં આવી હતી. કેટલાક શિક્ષકો તેનો અર્થ સમજ્યા ન હતા. કેટલાકે તો પોતાની નિશાળ માટે એમને એમ શ. ૫૦૦ ની માગણી કરી હતી. આ કોઈપણ બાબત સમજ્યા માટેની આપણી ખાત દર્શાવે છે. ઉપલક્ષ્ય દર્શિ કરી લઈને જાણે બાબત સમજી ગયા એમ સ્વીકારીને પોતાનો મત દર્શાવવાની આપણેને ટેવ પડી છે. આ આનંદજનક છે. આ પ્રમાણે જો શિક્ષકનું કામ ચાલે તો બાળકોને કેટલું નુકસાન થાય એ ખોસ સમજવાની જરૂર છે. કોઈપણ બાબત પુરેપુરી સમજવાને મનન કરવાની જરૂર છે અને શિક્ષકો તેમ કરવામાં બેદરકાર રહે તો દેશને કેટલું નુકસાન થાય એ જણાવવાની જરૂર રહેતી નથી. શિક્ષકોએ પોતાની યોજના મોકલી આપી છે તે જોતાં એકંદર સંખ્યાના પ્રમાણમાં યોજના મોકલનારની સંખ્યા થોડીક જણાય. દીલ્લીની સાથે જણાવવું પડે છે કે એક પણ શિક્ષક તરફથી તેવી યોજના આવી નથી. શિક્ષકોએનું

સમજવું એમ હશે કે 'શિક્ષકોને' એમ કહ્યું છે એટલે આપણે માટે તે નથી; પરંતુ એ સમજવું જોઈએ કે શિક્ષકોમાં પુરુષ અને સ્ત્રી શિક્ષકો તમામનો સમાવેશ થાય છે. હવેની કોઈ યોજનામાં આશા રાખવામાં આવે છે કે સ્ત્રી શિક્ષકો પણ તેટલો રસ લેશે. પુરુષ શિક્ષકો અને સ્ત્રી શિક્ષકો એવો તફાવત હોવાની જરૂર રહેતી નથી, કારણ કે બન્નેનો કેન્દ્રિયતામાં સરખો ફાળો છે. થોડામાં સમજી જવાશે એમ માનીને મૂળભૂત ઉપર આવીએ. બધીજ યોજનાઓ આપવાને માટે પુરતી જગ્યાના અભાવે થોડા નમુનાઓ આપવામાં આવે છે અને તે થોડો વખત ચાલુ રહેશે. જે શિક્ષકોએ યોજનામાં રસ લઈને સક્રિય ફાળો આપ્યો છે તેમને ધન્યવાદ છે. બધાજ નમુના ઉત્તમ છે એમ સમજી લેવાનું નથી અને હોઈ શકે નહિ, પરંતુ તેથી નારીખાસ થવાની જરૂર નથી. કોઈપણ કામ કરતાં કરતાં ભૂલો થાય તે સુધારતાં સુધારતાંજ ઉત્તમ રીતે તે કામ કરી શકાય છે. જે ભૂલો કરતા નથી એ કશું કરતા નથી, કારણ કે કંઈ કરવાનુંજ ન હોય તેમાં ભૂલોનો સંભવ હોઈ શકે નહિ. ભૂલો તો થવાનીજ, કારણ કે મનુષ્યમાત્ર ભૂલને પાત્ર છે; પરંતુ 'મનુષ્ય તરીકે' એટલી ખચકાતી રાખવાની હોય કે જે ભૂલ એક વખત કરીને સુધારી લેવામાં આવી તેની તેજ ભૂલ ફરીથી ન થાય, કારણ કે એ આપણી બેદરકારી અથવા મંદતા જણાવે છે. નીચે આપેલા નમુનાઓ સંબંધીના સારાસાર વિચાર શિક્ષકોએ જાતેજ કરી લેવાના છે.

યોજના ૧

૩૧. ૫૦૦) માં શું શું થઈ શકે?

સુ. શાળાપત્ર બાંક જીવર્ધ પાને ૨૭૨ ની માર્ગેશ હકીકતના જવાબમાં:-

કોઈ સખી ગૃહસ્થ તરફથી ૩૧. ૫૦૦)ની રકમ અત્યારની ચાલુ સ્થિતિની નિશાળને (જેમાં બાળસમાસનું મકાન, યોગ્ય ફરનિયર, પુરતો, નકશા તો હોય તેવા) મદદ તરીકે ગળે તો વર્તન શિક્ષણની વતન શૈલી અનુસાર શિક્ષણનાં અંગોને વિકસાવવાના દરેક વિભાગમાં મદદ તરીકેની થોડી થોડી રકમ વાપરી શકાય, જે મારી અદ્ય મતિ અનુસાર પ્રાથમિક શાળામાં નીચેની યોજનામાં વ્યય કરી શકાય:-

૩૧. ૧૫-૦-૦ સ્કૂલ સફાઈ માટે. કાચું કે પાકું મકાન હોય. પણ તેને ધોળાવી કે સમરાવી આવશ્યતા લાવવા માટે તેમજ કમ્પાઉન્ડમાં રેતી વગેરેથી મુદર કરવા માટે ખર્ચના.

૨૫-૦-૦ બાળ કામ માટે નિરાળમાં નમુનાનો નાનો પથુ સુંદર બાળ કરી સૃષ્ટિજ્ઞાનનો વિષય એવધુ સમજાવવા માટે તેનાં સાદાં પથુ બંધાં, સાધન ખરીદવા માટે, ઈંટો, સાદાં લાકડાં, વાંસ, ડોલ, ઝારા, ખરપા, કોદાળી, પાવડા, કોચ, વગેરે લેવાના.

૬૦-૦-૦ વ્યાયામ સાધનો ખરીદવાને લાકડાં, કુટખોલ, કિકિટ, પાવડી, રમ્બેલસ, પેરેલલબાર્સ, હિંચકો, સાદાં પથુ મળ્યું સાધનો વસાવવાના ખર્ચના.

૧૫-૦-૦ બાળકો માટે પાણીનું જાહેર પરબ કરી તેનાં સાધન, ગોળા, ગોળી, ખુમરાં, ડોલ, ખાલા, લોટા માટેના ખર્ચના પ્રથમના વસાવવાના.

૨૦-૦-૦ સદરહુ ખર્ચની ગ્રાંટ ડિપોઝીટ રાખવી; ચાલુ ખર્ચને પ્રહોંચી વળવા નજીવી પથુ ફી રાખવાની હોય છે. આવી યોજનાથી કાયમ નભે.

૨૫-૦-૦ બાળ લાઇબ્રેરી વસાવવી. રૂ. ૧૦) નાં બાળપુસ્તકો, ને રૂ. ૧૫)માંથી ચાલુ બાલ સામયિકો મંગાવવાં.

૩૦-૦-૦ બાળપર્યાટનો માટે નારતા ખર્ચના ડિપોઝીટ રાખવા. જરૂર પડ્યે તેમાંથી મદદ તરીકે જીજ રકમ વાપરી બીજા વરાડ લેવો, જેથી કાયમ ચાલી શકે.

૫૦-૦-૦ સાદો પથુ ૨૦ જેડી ચડઉતર પ્રમાણનો ખાખી રકાઉટનો કેસ જે રફલ તરફથી યોજાયેલાં પર્યાટનોમાં પહેરાવવો.

૧૦-૦-૦ બાળસલા, વાર્તા, વ્યાખ્યાનો, નિરીક્ષણની નોંધો લેવા કટિંગન્ટની રકમ રાખવી. તેમાંથી નોટા, કાગળો, સાહી-ખડીઆનો પ્રસંગોપાત ઉપયોગ કરવો.

૨૦-૦-૦ આઝાદ મેદાનમાં બેઠક કરવા શેતરંજ, પાયરથા કે ખાસ બેઠકો વસાવવું. આનો ઉપયોગ પર્યાટનમાં ખાસ કરી શકાય.

૫૦-૦-૦ સંગીત સાહિત્યો વસાવવાં. હારમોનિયમ, તાંબાં જેડી ૧, તાંબા માટે મજૂરી વગેરે લેવા માટે.

૧૦-૦-૦ ગરીબ વિદ્યાર્થી કુટુંબો જમા કરવા નિરાશ્રિત ગરીબોને સ્લેટ, પેન ચોપડીઓ સ્પાવવાના.

- ૧૫-૦-૦ આપણુ મોટા માટે-રાત્રીશાળા થોડું અક્ષરજ્ઞાન યોજના
 પ્રમાણે શિક્ષણ આપવા બત્તી કે અન્ય ખર્ચ માટેની રકમના.
- ૨૫-૦-૦ વિજ્ઞાનને પ્લગતાં પ્રાથમિક સાધનો વસ્તુને પ્રત્યક્ષ સમ-
 જાનવા દરેક ધોરણને જોજામાં જોજા જે વિષય સમાજ-
 વવા માટેનાં લેબોરેટરી સાધન વસાવવાના.
- ૨૦-૦-૦ જાહેર મેળાવણા, પર્યટનો, વગેરેમાં જવાઆવવાનું ખર્ચ
 થાય તે માટે રાહત રકમ જમા રાખી થોડીક વરાડ પડતી
 રકમનો ફંડમાંથી ઉપયોગ કરવો.
- ૫૦-૦-૦ બાળવર્ગનાં શિક્ષણ સાહિત્યોનાં.
 ૨૫-૦-૦ મોન્ટીસોરીનાં ગણિત, લેખનનાં સાહિત્યો ખરીદવાના.
 ૨૫-૦-૦ ઉપલાં ધોરણ માટેનાં વિવિધ વિષયનાં ખાસ જરૂર
 પુરતાં જેના વગર નજ આકી શકે તેવાં સાહિત્યો
 વસાવવાના.
- ૨૦-૦-૦ શિક્ષક સમાજ નોતરવા ફંડમાં, જમા કરી પ્રસંગોપાત
 સમાજ ભરી પાઠોના અખતરા કરવા ને આ રકમમાંથી
 ખાસ જોજન ખર્ચ માટે થોડીક રકમ વાપરવી. ખીજો
 વરાડ લેવો.
- ૨૫-૦-૦ જાહેર વાચનાલય, જ્ઞાનની પરંખ જોડવા ચાલુ છાપાં
 પુસ્તકો વગેરે ખરીદવા પેટે ખર્ચના.
- ૧૫-૦-૦ શિક્ષણ સામયિકો તથા પુસ્તકો વસોવી શિક્ષણની અદ્યતન
 શૈલીથી વાકેફ રહેવું તે માટે ખર્ચના.
૩૧. ૫૦૦-૦-૦

ઉપર મુજબ વપરાય તો બીજી વખત કશીપણ મદદની રકમ ન
 મળે તોપણ સંસ્થા સુંદર રીતે ચાલી શકે.

યોજના ૨

આ સ્કૂલમાં હાલ ૧૨૫) નંબર (સવાસો) છે. લગભગ ૧૦૦ ની
 હાજરી રહે છે. ચાર શિક્ષક છીએ, જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ વધુમાં વધુ સાદ
 અને માત્ર બે શિક્ષકો કામ કરી શકે તેટલું મકાન છે. લગભગ એક
 મહીનાથી વરસાદ વરસે છે, જેથી પડતી મુશ્કેલીના ખ્યાલ ધ્યાનમાં લેશે.
 બે શિક્ષકોને કોઈમ બહાર બેસી રહેવું પડે છે. જ્યારે પવન કે
 વરસાદ હોય ત્યારે અંદર ખીચોખીચ લગાધને બેસતાં બધાનું કામ મુસીબત-
 વાળું થાય છે. આવા ઘણા પ્રસંગો બને છે.

આ બીટના મહેરબાન સુપરવાઈઝર સાહેબે છેલ્લી મુલાકાત આ વરસતા વરસાદમાં કરી. તેમણે-કહ્યું કે રૂ. ૨૦૦) ગામમાંથી કરી આપો' તો ખાતા તરફથી રૂ. ૪૦૦) મળે. કુલ રૂ. ૬૦૦) 'માં આ કંપાઉન્ડમાં નવું મકાન થઈ રહે; પણ આ ગામમાંથી રૂ. ૨૦૦) થઈ શકે તેમ નથી. તો તે બસેની રકમ મળે તો આ સ્કૂલને કાયમનું સુખ થાય.

આ સ્કૂલ ખાતે કે ગામમાં લાઇબ્રેરી નથી; તો બાકી રહેલા રૂ. ૩૦૦) અંકે ત્રણસે, અગ્રેની શિક્ષકોની સોસાયટીમાં મૂકવામાં આવે. તો તેના વ્યાજમાંથી કેળવણીને ઉત્તેજન આપનાર માસિકો ને અહવાદિક પેપરો તથા નવાં પુસ્તકોના વાચનનો લાભ બાળકો મેળવી શકે; અને પરંપરા આશીર્વાદ આપે. આ મારી-માગણી બીજાઓની માગણીથી વધારે કઠિનતી હોવાની ખાતરી કરીને પણ ઘટિત લાભ આપવા મહેરબાની કરશો.

વિધયસ્પષ્ટીકરણની યુક્તિઓ

વર્ગમાં અપાતા પાઠોના ઘણી વખત અરપષ્ટ ને આછા સંસ્કાર બાળકોના મન પર પડે છે. આવે વખતે શિક્ષકોને તે સંસ્કાર, સ્પષ્ટતર અને દૃઢ બનાવવાની જરૂર જણાય છે. આવા સંસ્કારને સ્પષ્ટતર ને દૃઢ બનાવવાની અનેક યુક્તિઓ છે. ઉદાહરણોનો ઉપયોગ તે એમાંની એક યુક્તિ છે. કોઈ વર્ણનને વધારે રસિક કરવા કે કોઈ દલીલને વધારે સ્પષ્ટ કરવા 'ઉદાહરણો' નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આજ હેતુ સાધવા શિક્ષકનાં કોઈપ્રદેશમાં પદાર્થો, જીંજીઓ, ચિત્રો, કા. પા. પરનાં રેખાંશનો વગેરેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. બાળકોની ઇન્દ્રિયો કે કલ્પનાને સતેજ કરે તે દરેકનો આ 'ઉદાહરણો'માં સમાવેશ થાય છે.

આ જાતનાં ઉદાહરણોનો ઉપયોગ કરવામાં મુખ્ય હેતુ ગ્રંથલું કરેલા અરંપેષ્ટ સંસ્કારને સ્પષ્ટ કે દૃઢ કરવાં એજ છે; એટલા માટે જે વસ્તુ તદન અપરિચિત હોય તેનો 'ઉદાહરણ' તરીકે ઉપયોગ કરવા તે અર્થોર્થ છે. આ ઉદાહરણના પ્રભાવથી ગ્રંથલું કરેલા અરપષ્ટ સંસ્કાર વધારે સ્પષ્ટ ને સચોટ બનવાજ નેઈએ. બાળકોના મનમાં રસવૃત્તિ જાગ્રત કરી રસ લિપ્ત કરવા, એ આ જાતનાં ઉદાહરણોનો મુખ્ય હેતુ છે; તેટલા માટે તદન અપરિચિત ઉદાહરણોનો ઉપયોગ ન કરતાં વર્ગના પ્રાદ સાથે મુસંગત હોય તેવાંજ ઉદાહરણો વાપરવાં જોઈએ.

કેટલાંક ઉદાહરણો એવા પ્રકારનાં હોય છે કે તે રજુ કર્યા પછી બાળકની કલ્પનાને કાંઈ કરવાનું બાકી રહેતુંજ નથી. બીજાં કેટલાંક ઉદાહરણોમાં બાળકોને કલ્પના વડે થોડી ન્યૂનતા પુરવી પડે છે. વળી તેથી આગળ વધીને કેટલાંક ઉદાહરણો એવાં હોય છે કે બાળકોને કલ્પના ધણીજ દોડાવવી પડે છે અને વળી કેટલાંક ઉદાહરણો એવાં હોય છે કે બાળકોને સઘળું કલ્પનાદ્વારાજ ઉપજાવી લેવું પડે છે. જે પદાર્થનો પાક ચાલતો હોય તે પદાર્થજ રજુ કરી દેવાથી બાળકને કલ્પના વડે કાંઈ કરવાનું રહેતુંજ નથી, પણ તેજ પદાર્થનો માટી વગેરેનો નમુનો રજુ કરવાથી બાળકને કલ્પના વડે કેટલુંક કરી લેવું પડે છે. તે કુદરતી પદાર્થનો સ્વાદ, સ્પર્શ વગેરે તેને કલ્પી લેવાં પડે છે. ઉદાહરણ તરીકે, છબીઓનો ઉપયોગ કરતાં બાળકોને તેથી પણ વધારે કલ્પના દોડાવવી પડે છે. છેવટે શબ્દચિત્રો રજુ કરતાં બાળકોને બહુજ કલ્પના વડે કલ્પી લેવું પડે છે.

જો આમ હોય તો કેળવણીને જુદે જુદે તબક્કે જુદી જુદી જાતનાં ઉદાહરણો વાપરવાં વધારે ઇષ્ટ ગણાય. કેળવણીની શરૂઆતમાં ઇન્દ્રિયોનો સીધો ઉપયોગ સાધતા ચલ્નો કરવા ઇષ્ટ છે. કિન્હરગાર્ડન ઉમરનાં બાળકોને પદાર્થોની મદદ વડેજ પાઠો અપાવા જોઈએ. પ્રાથમિક ધોરણોમાં પણ વસ્તુપ્રદર્શનથીજ એટલે ઇન્દ્રિયદ્વારાજ કેળવણી આપવી ઇષ્ટ છે, પણ મોટી ઉમરનાં બાળકો માટે તેમ કરવું યોગ્ય નથી.

વસ્તુથી સંસ્કાર સારા પડે છે એ વાત તો સર્વ કાંઈ સ્વીકારે, પણ ધણીવાર મૂળ વસ્તુને વર્ગના એરડામાં રજુ કરી શકાય એમ હોતું નથી. આવા સંજોગોમાં તેનો 'નમુનો' વધારે અનુકૂળ થઈ પડે છે. નમુનો મૂળ વસ્તુથી નાનો કે મોટો હોય છે. આ નમુના ઉપરથી મૂળ વસ્તુની કલ્પના કરી લેવી પડે છે; એટલે કે બાળકોની કલ્પનાશક્તિને પણ કામનો અવકાશ મળે છે. ચિત્રો કે છબીઓ કરતાં 'નમુનો' કેળવણીની દૃષ્ટિએ વધારે અનુકૂળ પડે છે. નમુનાને લંબાઈ પહોળાઈ વગેરે હોવાથી સપાટ છબીઓ કરતાં બાળકોના મનમાં તે સારો ખ્યાલ ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

છબીઓ અને રેખાદર્શનોની સરખામણીમાં રેખાદર્શનો શરૂઆતમાં વધારે અનુકૂળ પડે છે. પદાર્થ આંખને જેવો દેખાય તેવી છબીઓ હોય છે, પણ રેખાદર્શનોમાંથી યશી વિગતો કાઢી નાખેલી હોય છે. માત્ર જરૂરી બાબતોનોજ તેમાં સમાવેશ કરેલો હોય છે. બીજાંજરૂરી વિગતો જે છબીઓમાં આવે છે તે રેખાદર્શનોમાં હોતી નથી.

એટલા માટે શરૂઆતના પાઠોમાં રેખાદર્શનો, નકશાનાં ખોખાં વગેરેનો ઉપયોગ થયેલોના ઉપયોગ કરતાં વધારે ઇષ્ટ છે. સુંદર રંગબેરંગી અને વિગતોથી ભરપૂર નકશાથી બાળકોનું ધ્યાન ખીંચ દિશા તરફ ખેંચાઈ જવાનો વધારે સંભવ છે. પણ જો શિક્ષક ડા. પા. પર નકશાનું ખોખું કાઢે ને જેમ જેમ પાઠ આગળ ચાલતો જાય તેમ તેમ વિગતો ભરાવતો જાય તો બાળકોનું ધ્યાન ખૂબી મુખ્ય વિષય પરજ રહેશે.

આ પ્રમાણે કેળવણીમાં ઉદાહરણોના રચાન વિશે આપણે ચોક્કસ કહીશું; પરંતુ તેના ઉપયોગમાં રાખવાની ચેતવણી પણ અહીંજ આપવાની જરૂર છે. ઉદાહરણોથી સંરક્ષા રપટ ને દૃઢ થાય તે ખરું, પણ ઉદાહરણોની અતિશયતાથી સંરક્ષાનો ગુચ્છવારો પણ હોય શકે; માટે શિક્ષકમાં ઉદાહરણોનો માફકસરનોજ ઉપયોગ કરવો. એકજ બાબતના સ્પષ્ટીકરણ અર્થે ઘણાં ઉદાહરણોનો ઉપયોગ કર્યાથી વિચારની ગુચ્છવણ ઉત્પન્ન થાય છે ને જે હેતુસર ઉદાહરણો વાપરીએ છીએ તે હેતુ ખરે આવતો નથી એટલુંજ નહિ, પણ તેથી ઉલટી અસર થાય છે.

ખીંચ ચેતવણી ઉદાહરણોની જાત સંબંધીની છે. ઉદાહરણો વિષયને લગતાં ને સુસંગતજ જોઈએ; અસંગત ઉદાહરણોથી અનર્થ થાય છે.

વળી ત્રીજી ચેતવણી એ છે કે યોગ્ય સમયેજ તેનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. જે વિચારની અસ્પષ્ટતા હોય અથવા હોય તેજ સમયે સુસંગત ઉદાહરણથી લાભ થાય. ત્યારપછી આપેલાં ઉદાહરણો અયોગ્ય સમયે આપેલાં હોઈ અરથાને થાય છે.

ઇતિહાસશિક્ષકની યોગ્યતા

ઇતિહાસ શિક્ષકને પોતાના વિષય સંબંધી સારું જ્ઞાન હોવું જોઈએ એટલુંજ નહિ, પણ તેને પોતાના વિષય પરત્વે ઉત્સાહ અને વ્યાસંગ હોવો જોઈએ; એટલે કે તેણે વિશ્વવિદ્યાલયની ઉપાધિ મેળવ્યા પછી ને પોતાના ક્ષેત્રમાં જોડાયા પછી તેજ વિષય ઉપર વાચન, અધ્યયન અને મનન કરવાની ટેવ રાખવી જોઈએ. વિષયશિક્ષણપદ્ધતિથી પણ તે વિમુખ હોવો જોઈએ નહિ. ઉપર્યુક્ત ગુણો તેનોમાં હશે તો તે સારો ઇતિહાસ શિક્ષક

* ઇતિહાસ શિક્ષક પરિષદ, ધુના, સમક્ષ મધ્ય વિભાગના મે. એન્યુકેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ મી. કેમ્બ્રિજને અપેલા બાપણનો અનુવાદ.

નીવડશે એમ માની શકાય, પરંતુ તે ગુણોનો જે તેનામાં અભાવ હશે તે તે કદી પણ સારો ઇતિહાસશિક્ષક થઈ શકશે નહિ. એક વખત એવી માન્યતા હતી કે જે શિક્ષકને શિક્ષણપદ્ધતિ-શીખવવાની કળાની સારી આવડત હોય તે તે ગમે તે વિષય સારી રીતે શીખવી શકે. કેટલીક ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં શિક્ષણશાસ્ત્રમાં પોતાને નિષ્ણાત થએલા માનતા અધ્યાપકો દરેક વિષયની તાલીમ આપવાનું, જેમમ વહોરતા અને પોતાની કાર્ય-દક્ષતા માટે અભિમાન રાખતા. આવા સર્વવિષયપદ્ધતિજ્ઞતા અધ્યાપકો પોતાના જ્ઞાનનું જોડું, દિગ્દર્શન ધરાવતા અને સામાન્ય માણસને પણ તેમનો દંભ દૃષ્ટિએચર થતો. હજી પણ કેટલીક ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં આવા શિક્ષકો મળી આવે છે. આ સર્વદેશીય જ્ઞાનનિષ્ણાત પુરુષ એમજ માને છે કે પોતાના શિષ્યો કરતા પોતાનામાં, સહેજ વધારે જ્ઞાન અને આવડત હોય તે તે પોતાનું સ્થાન દીપાવી શકે છે અને તેમના દાખલા ઉપરથી સામાન્ય શિક્ષક પણ એવીજ માન્યતા ધરાવે છે કે પોતાના શિષ્ય કરતાં પોતાનામાં કંઈક વધારે હોય તે તેને માટે તેટલું પુરતું છે. હાલના કેળવણીકારો જે કે આ સિદ્ધાંતને ખસંદ કરતા નથી, છતાં ઘણા શિક્ષકો પોતાનામાં બાળકો કરતાં થોડું વધારે જ્ઞાન હોય અને તે બરાબર આપી શકતા હોય તે પોતાને કૃતકૃત્ય માને છે.

ઇતિહાસશિક્ષક ન્યાંસુધી ઐતિહાસિક યિગતોનું સૂક્ષ્મ અંવેષોકન કરી નવીન ઐતિહાસિક સૃષ્ટિ પોતાની સમક્ષ ખડી કરી શકતો નથી ત્યાં સુધી તે વિષય શીખવવાની પદ્ધતિ, રાધનો-નિષ્ણો વગેરે સંબંધી તેની સાથે ચર્ચા કરવી નિરર્થક છે. ઇતિહાસશિક્ષકો ઇતિહાસકાર હોવા જોઈએ. ઐતિહાસિક તાલીમ વિશ્વવિદ્યાલયમાંથી લીધા પછી તેના વિકાસ કરવા તેમણે હમેશાં તત્પર રહેવું જોઈએ. ઉત્સાહન વગરના આ વિષયશિક્ષણ-પ્રાવેશકો કોઈપણ રીતે ઉપયોગી થઈ પડના નથી.

વિશ્વવિદ્યાલયમાંથી તાજ બહાર આવેલા ઉત્સાહી યુવાન ઇતિહાસ-શિક્ષકમાં પોતાના વિષયનું બારીક અને ગ્રીહ-જ્ઞાન હોવાની જરૂર નથી; પરંતુ તેણે એટલુંતો જાણવુંજ જોઈએ, (પોતાનું જ્ઞાન ઇતિહાસવિષય-સમુદયમાં એક ટીપાં જેટલું નહીં) કે વિષય અગ્રાધ છે અને પોતાનામાં જ્ઞાનની ઉણપ છે. વિષયની અગત્ય અને કેળવણીમાં તેના સ્થાનનો તેને પુરેપુરો ખ્યાલ હોવો જોઈએ. ઐતિહાસિક વિષયો કેવી રીતે મેળવવી અને તેનો કેશ, રીત-ઉપયોગ કરવો તેની, પણ તેને તાલીમ હોવી જોઈએ. દક્ષ અભ્યાસક્રમ માટે નિયત કરેલાં પુસ્તકો વાંચવાથી આ પ્રાપ્ત થઈ શકતું.

નથી. તેણે તો મૂળ ઐતિહાસિક લખાણો અગર 'દસ્તાવેજોનો' અભ્યાસ કરવો જોઈએ; એટલુંજ નહિ; પણ ઐતિહાસિક વિષયના કોઈ એક યુગ અગર સમયનું તેણે ઝીણવટથી અવગ્રહ કરી તેના ગુણદોષનો નિર્ણય કરી પોતાનો મત ખાંધી શકે તેવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. વળી વૈજ્ઞાનિક, ધાર્મિક, રાજકીય અને તત્ત્વજ્ઞાનના વિચારોનું અધ્યયન કરી પોતાની માનસિક શક્તિ વિકસાવવી જોઈએ. વિષયને લગતું જ્ઞાન તો એટલું બહું વિશાળ હોય છે કે આખું જીવન તેના અભ્યાસ માટે ગાળાએ તોપણ તેનો પાર આવે નહિ; પરંતુ દરેક ઇતિહાસશિક્ષકમાં ઐતિહાસિક વિગતો ક્યાંથી મેળવવી, શી રીતે મેળવવી, અને તેનો ઉપયોગ શિક્ષણમાં કેવી રીતે કરવો તે જોધી કાઢવાની આવડત હોવી જોઈએ. ઘણાખરા શિક્ષકો પોતાના ધંધાની જોખમદારી ન સમજેતાં અને પોતાની ફરજનો યોગ્ય વિચાર ન કરતાં એમ માને છે કે 'મોટા માણસોને જ્ઞાન આપવા કરતાં નાનાં બાળકોને જ્ઞાન આપવું સહેલું છે' અને તેમનામાં વિષયને લગતું થોડું જ્ઞાન હોય અને તેમને સાધારણ શિક્ષણપદ્ધતિનો ખ્યાલ હોય તો તે બાળકોના સારા શિક્ષક થઈ શકે. આ તેમની માન્યતાને હાલના ઉપરી અધિકારીઓ પણ પોષે છે અને તેમની આ બોટી માન્યતા દૂર કરવાને પ્રયાત્ન પણ કરતા નથી. ઐતિહાસિક સત્યનો નાશ ન કરતાં તે વસ્તુ સાદી અને સ્પષ્ટ કરી સમજાવવામાં માત્ર આગળથી તે વાંચી તૈયારી કરવામાં રહેતી નથી પરંતુ તેને 'ગાંડે તો' તેના સંપૂર્ણ જ્ઞાનની જરૂર છે. દાખલા તરીકે, શિવાજી સંબંધી બાળક સમક્ષ યથાર્થ ચિત્ર ખડું કરવું હોય તો તેના સમયની સમાજસ્થિતિ, રાજકીય સ્થિતિ, આર્થિક સ્થિતિ, તેમજ ધાર્મિક પરિસ્થિતિનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ઇતિહાસશિક્ષકમાં હોવું જોઈએ; એટલુંજ નહિ, પણ વાર્ષિક સત્તાસ જેવા સહેરોની તે સમયની વસ્તીનો ખ્યાલ હોવો જોઈએ અને તેટલી વસ્તીવાળા હાલના સહેરોની સાથે તેની તુલના કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. વળી તે સમયના લોકોની રહેણીકહેણી, આંધકામ, અને ભૌગોલિક પરિસ્થિતિનો પણ ખ્યાલ હોવો જોઈએ. આનું કારણ એજ કે આવા જ્ઞાન સિવાય શિક્ષક શિવ છ અને મહારાષ્ટ્ર સંબંધી આબેહૂમ ચિત્ર ખડું કરી શકતો નથી. શિવાજીનો તો એક સહેલો દાખલો લીધો છે. અકબરનો પણ લઈ શકાય. ઘણા શિક્ષકો એમ માને છે કે અકબર સંબંધી તેમને સંપૂર્ણ ખ્યાલ છે, પરંતુ તેમાંના ઘણાજ થોડા અકબર અને શિવાજી નિરક્ષર હતા એ બીના પોતાનાં બાળકને કહેતા હશે. આ સત્ય જો કે તેમને અરચિકર લાગતું હશે તોપણ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ તો તે ધણુંજ અગત્યનું

છે. મને ખરેખર યાદ છે કે મારા શિક્ષકે મારી વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં છગલાંડનો રાગ રિચર્ડ પહેલો / ઘણોજ સુંદર અને પ્રસંશનીય રાગ હતો એમ શીખવ્યું હતું, અને તેથી તે સમયની સમાજસ્થિતિનો ઘણોજ હોય ખ્યાલ મારી સમક્ષ ખટો થયો હતો. થોડાં સમય પછી તે રાગનાં દોષ મારા વાંચવામાં આવ્યા અને ત્યારે સિનેમાના પડદા ઉપર રિચર્ડ અને તેના સોબતીઓના ભોજનસમયનું ચિત્ર મારી નજરે પડ્યું ત્યારે મને ખરાબર ખ્યાલ આવ્યો કે ‘ધર્મયુદ્ધ’ યુગમાં ખરેખરા જંગલી લોકો કોણ હતા !

આ દૃષ્ટાંતો ઉપરથી મારે જે અગત્યનો મુદ્દો કહેવો છે તે મારી સમક્ષ ખટો થાય છે. તે એ છે કે બાળકોમાં ઉત્પન્ન કરવાની ઐતિહાસિક દૃષ્ટિનો ખરો પાયો પ્રાથમિક અગર માધ્યમિક શાળાઓનાં નીચલા વર્ગોમાં નાખી શકાય અને નખાવેજ નેઈએ. પહેલાં ઐતિહાસિક વાતો અને ચિત્રોની મદદથી બાળકોની કુદરતી કલ્પનાશક્તિ વિકસાવવી નેઈએ. પછી આ વાર્તા સંબંધી વધારે ખ્યાલ આપી ઐતિહાસિક કાલક્રમે સંબંધી માહિતી આપવી, કે જેથી કાર્યકારણ ભાવની સમજૂતી થોડે સમયે ઉત્પન્ન થઈ શકે.

નાનાં બાળકો મારે તૈયાર કરેલાં અભ્યાસક્રમનાં પુસ્તકોમાં અને શિક્ષકોમાં એક મોટી ખામી જણાઈ આવે છે. તે એ છે કે ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ અગર બનાવેનું સ્વાભાવિકપણું તેમનાથી વિરુદ્ધ કરવામાં આવે છે. તે ઉપરથી બાળકો પોતાના દેશની મહાન વ્યક્તિઓ-આદ્યેશ્વર, અકબર, શિવાજી, એમને દેવી અને ઈશ્વરી અવતારો માને છે અને તેમનામાં સામાન્ય માણસોના જેવા આચારવિચાર, કાર્યશક્તિ અને બુદ્ધિનો અભાવ હતો એવો ખ્યાલ બાધે છે. ને ઇતિહાસ તેના ખરા સ્વરૂપમાંજ શીખવવો હોય તો ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓના વર્ણન તે સમયના મનુષ્યસ્વભાવના ગુણદોષનું અવલોકન કરીને આપનાં નેઈએ. અતિશયોક્તિ કરી વિદ્યાર્થી સમક્ષ ખોટો ખ્યાલ ખટો કરવો નહિ.

આમ કરવાથી ઐતિહાસિક માધુર્ય અને અદ્ભુતતાનો નાશ થાય છે એમ માનવું બૂલભરેલું છે. અદ્ભુતતા અંતર્નિષ્ઠ છે અને તે શાસ્ત્ર અગર સત્યથી દાખલ કરાવી શકાતી નથી. પ્રાણીશાસ્ત્ર અને જ્યોતિષશાસ્ત્રથી પ્રેમશાસ્ત્ર અને ચંદ્રની રમ્યતાનો જેટલો દરજ્જો નાશ થાય છે તેથી આદ્યક દરજ્જે ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓમાંથી તેમની સ્વાભાવિકતા અને માનુષીભાવ દૂર કરવાથી બાળકો સમક્ષ અદ્ભુતતાનો નાશ થાય છે. કળવેશ્વીકારોએ હવે તો ઇતિહાસની શૈક્ષણિક કિંમત શી છે તે નક્કી કરવું નેઈએ.

ઇતિહાસ શાસ્ત્ર છે કે કળા એ પુરાણ વાદવિવાદ સંબંધી મારો મત કળાત્રેમી તરફનો નથી. જે યુગ અને દેશના સંશોધનથી, ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો અગર લખાણો મળતા હોય અને ન્યાં શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ અગર શાસ્ત્રીય દષ્ટિએજ આપણો સંબંધ આપણા જીવનક્રમ સાથે જોડતો જણાય છે ત્યાં આપણાં જીવનના આધારભૂત તેનાં મૂળ તત્ત્વોનું સંશોધન કરવાનું શાસ્ત્રીય કામ કળાકારને સોંપવું તે સુગંધશોધકને ગટરનું પાણી સાફ કરાવવાનું કામ સોંપવા બરાબર છે. મનુષ્ય શરીરના ધર્મ અને તેના કાર્યની માહિતી મેળવવાની જોટલી જરૂર અગત્યની ગણાય છે તેટલીજ અગત્ય સમાજ અને પ્રજાની પ્રગતિની માહિતી મેળવવાની સ્વીકારવામાં આવે અને બન્નેના યથાર્થ જ્ઞાન માટે પ્રગતિશાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વો અને ઘટનાની માહિતીની જરૂર જણાય, તો ઇતિહાસ શાસ્ત્ર છે એ સિદ્ધાંત આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે.

ઇતિહાસ સમાજ અને પ્રજાના મૂળ આરંભની માહિતી આપે છે અને તેના વિકાસ અને અભ્યાસથી આપણે સમાજ વ્યવસ્થાના ફેટલાક નિયમો ધડી શકીએ, તે નિયમોને અનુસરી હાલની સમાજવ્યવસ્થા સમજી શકીએ છીએ અને તેની ખામીઓ દૂર કરી શકીએ છીએ. ઘણાજ થોડા ઇતિહાસકારો નિષ્પક્ષપાતી છે અને તેથી ઇતિહાસ શાસ્ત્ર નથી એમ કહેવું તે કેમ થોડું ગણાય ? ફેટલાક વૈદ્ય ડાક્ટરો ધર્તિગ ચલાવતા હોય તેથી કાંઈ વેદકશાસ્ત્ર ધર્તિગ ગણી શકાય છે ! અજ્ઞાત આ શાસ્ત્રો અધુરાં હશે, પરંતુ દરેક શાસ્ત્ર તેવાંજ હોય છે; હાલની ધીમ વર્ષ પૂર્વેની વૈજ્ઞાનિક શોધોમાં કાંઈ પરિવર્તન થયું નથી ! મનુષ્યે ધડી કાઢેલા દરેક શાસ્ત્રના નિયમો માવચ્ચંદ્રિવાકરો નિત્યજ રહેશે એમ કેમ કંઠી શકાય ! ઇતિહાસશાસ્ત્ર વિષે પણ તેમજ છે. ઇતિહાસકારોએ તેની ઉણપ અને ખોટાનો પક્ષપાત સ્વીકારી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ અને દષ્ટિ તે પ્રત્યે ચાલુ રાખવી.

ઇતિહાસના શિક્ષણનો આધાર ઇતિહાસ શિક્ષકની ઇતિહાસ સંબંધી કલ્પના-કાર્ય અને કૃતિની માન્યતા ઉપર રહેલો છે. જો ઇતિહાસ એક કળા છે એમ માનીએ તો ઐતિહાસિક વાર્તા અને વિગતો બીજી કળા-કૃતિઓની માફક પ્રજાનો સાહિત્યનો વારસોજ ગણાય અને તેની કિંમત સાહિત્યસૌન્દર્યની દષ્ટિએજ અંકાય. તેને સાહિત્યની દષ્ટિએજ શીખવવો જોઈએ અને તેજ દષ્ટિએ તેની તુલના કરવી જોઈએ. તે દષ્ટિએ ઇતિહાસના પાઠોમાં સમયતક્તા, કાર્યકારણભાવ, વિશ્વ-ક્રાંતિકારક ફેરફારોની અસર વગેરે સંબંધી વિવેચન કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

જો ઇતિહાસશિક્ષક ઇતિહાસને શાસ્ત્ર માનતો હોય તો તેણે પોતે શાસ્ત્રીય પદ્ધતિનો અંગીકાર કરવો જોઈએ, સંશોધન કાર્યની શરૂઆત અને જરૂરિયાતને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ, કાળ અને કમની ચોક્કસ માહિતી માટે લક્ષ આપવું જોઈએ કે જેથી કાર્યકારણ સંબંધીનું યોગ્ય નિરીક્ષણ થઈ શકે અને વળી ઉદ્દગામી અને અવગામી પદ્ધતિનો પુરેપુરો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આથી ઐતિહાસિક વિગતોની અગત્યનો આધાર તમા રહેલી ભાવના અને ગંભીરતા ઉપર રહેશે અને નામો, ઉપનામોનું મહત્ત્વ ઐતિહાસિક સત્ય સમજવા પુરતુંજ રહેશે. ઔરંગઝેબ, ખુદ, હેન્રી આકમાનું મહત્ત્વ સૌન્દર્યશાસ્ત્ર અંગર નીનિશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ આંકવાનું નથી, પરંતુ ભૂતકાળની તેમની કાર્યસિદ્ધિ લાવિષ્ય ઉપર શી અસર કરે છે અને અમુક કાયદાનું પાલન અમુક રીતેજ પરિણમે છે તેવા દૃષ્ટાંતો સમજવામાં ખડું મહત્ત્વ સમાએલું છે. ઇતિહાસને શાસ્ત્ર તરીકે ઓળખનારને અમુક વ્યક્તિ ખરાબ હતી, અમર અમુક વસ્તુ-વિગત સારી હતી તે જાણવું અગત્યનું નથી; પરંતુ તે ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓના સમયના સમાજના આચારવિચાર, રહેણીકહેણી અને તેની પ્રવૃત્તિ કેવી હતી તે જાણવું વધારે અગત્યનું છે.

આ બાબતમાં મારે કહેવું જોઈએ કે ઇતિહાસનું કીમતી અને લાભકારક રહસ્ય મહાન વ્યક્તિઓના વૃત્તાંતના કરતાં સામાન્ય માણસોના જીવનચરિત્રમાંથી વધારે મળી આવે છે. પેશ્વાના રાજપ્રકરણના લખાણોની વિગતો અગર તો રાજાઓનાં પુસ્તકો જે કે ઘણાં અગત્યનાં અને કિંમતી છે, છતાં સો વર્ષ પૂર્વેના સમાજનો, ખોરાકનો દર, બોજનનાં સાધનો અને સામગ્રી અગરતો ૨૦૦ વર્ષ પૂર્વેના કોર્ટ વ્યાપારીનો દિસાળી ચોપડો ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ વધારે કિંમતી અને અગત્યના ગણાય છે. ઇતિહાસ શાસ્ત્ર તરીકે કાળક્રમ ઉપર આધાર રાખે છે અને તેના કાયદા અને સત્ય, પરિવર્તનના નિરીક્ષણથી ઘડાય છે; માટે શિક્ષકે વૃક્ષનાત્મક પદ્ધતિનો સદંતર ઉપયોગ કરવો (એટલે કે ભૂતકાળની વ્યક્તિ, તેનું નામ, અને તેની વિશેષતા એ સર્વનો અચોક્ષીત સમયની ભાષામાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરવો અને ઘણી વખતે બને છે તેમ હાલની પરિસ્થિતિ અને કલ્પનાને ભૂતકાળની વિગતોમાં ફેરવી દેવી નહિ).

હવે હું ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં ‘પદ્ધતિ’ શબ્દ સમજાવ્યો છે તે ઉપર એ અક્ષર કહીશ. તે ઉપરથી ‘પદ્ધતિ’ની કિંમત હું ઓછી આંકવા માગતો નથી; પરંતુ માફ એવું માનવું છે કે ‘સ્વરૂપ-રિયતિ’ વગર શાબ્દિક પદ્ધતિ

કોઈ કરી શકતી નથી. શિક્ષકની પદ્ધતિનો આધાર તેની ઉદ્દેશ્યકળા-
શક્તિ ઉપર અને ઉદ્દેશ્યકળાશક્તિનો આધાર તેના જ્ઞાન ઉપર રહેલો
છે. વિષયના અધ્યાપનને માટે જ્ઞાન, ઉદ્દેશ્યકળાશક્તિ અને પદ્ધતિનો
ક્રમ રહેલો છે. જેમ કદીપણ જે વ્યક્તિઓ સ્વભાવ ગુણુદાયમાં એક
સરખી હોતી નથી, જેમ ક્રિકેટની રમતમાં જે નિષ્ણાત રમનારાઓ
જુદી જુદી રમવાની પદ્ધતિ અતાવી આવે છે, તેમ દરેક શિક્ષકમાં શીખ-
વવાની એકજ પદ્ધતિની આશા રાખવી નિર્ઘટક છે; પરંતુ ઐતિહાસિક
જ્ઞાનના સામાન્ય તત્ત્વો અને ઉદ્દેશ્યકળાના આધારે પદ્ધતિના કટલાક
સામાન્ય નિયમો ઘડી શકવાનું બની શકે તેમ છે. આ સર્વનો સંપૂર્ણ
ખ્યાલ આપવાનો અગ્રે સમય નથી. ખાસ કરીને એક સિદ્ધાંતનો તો મેં
અગાઉ ઉદ્દેશ્ય કરેલો છે; તે એ કે માધ્યમિક શાળાઓના નીચલા વર્ગોનું
અને પ્રાથમિક શાળાના વર્ગોનું કાગ માધ્યમિક શાળાઓના ઉપજા વર્ગો
માટે પાયારૂપે બનવું જોઈએ. ઐતિહાસિક કાળક્રમાનુસાર જૂતકાળના
બનાવ અને સંજાજના શબ્દચિત્રની પરંપરા ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓની
મદદથી બનાવેલો વિદ્યાર્થીની નેત્રેન્દ્રિયને આકર્ષી શકે તેવા ભીંત ઉપર
ટાંગેલા નકશા અને તકતા ઉપર અતાવવાથી તેમની કાળક્રમની યથાર્થ
કલ્પના કુદરતી રીતે આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય છે અને આ કલ્પનાનો
પાછળથી અતાવેલા વર્ગોના ખ્યાલ આપી વિદ્યાર્થી કરવાથી તેમની ઐતિહા-
સિક કાળજ્ઞાનશક્તિ કેળવાય છે. એક વાત ખાસ અગત્યની છે કે નાનાં
બાળકોના વર્ગોમાં જે ઐતિહાસિક વાતો કહેવામાં, વંચાવવામાં અગર
ચિત્રો અતાવવામાં આવે તે સર્વનું ઐતિહાસિક મહત્ત્વ બાળકોને સમજાવવું
જોઈએ કે જેથી આગળ ઉપર તેઓ તેની ગણના યોગ્ય રીતે કરી શકે.
એક બીજા સિદ્ધાંત ઉપર મારે ભાર દઈને લક્ષ દેરવું જોઈએ. તે
એ કે વિદ્યાર્થીઓના સ્વતંત્ર વાંચન અને જુદાં જુદાં ઐતિહાસિક પુસ્તકોને
ઉપયોગ કરવાના પ્રયાસને ઉત્તેજન આપવું ઘણું મહત્ત્વનું છે. આ કામ
ઈતિહાસ શિક્ષકે નિયત કરેલાં પુસ્તકમાંથી એક એક વાક્ય લેઈ પોતેજ
વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવાથી પાર પડતું નથી. જેમ જલદી બની શકે તેમ
વિદ્યાર્થીઓનું સ્વતંત્ર અગર કોઈની મદદ સિવાયનું વાંચન તેમની પાસે
શરૂ કરાવવું જોઈએ. તે શિક્ષકે પ્રેરણાવનારૂં કહેલી વાતોનાં કરતાં વધારે
ફળદાયી છે.
ત્રીજું મહત્ત્વની વાત 'અર્થપદ્ધતિ' કહેવાય છે. તે છે; કે જેમાં
બાળકો શિક્ષકોને, શિક્ષકો બાળકોને તેમજ વાંચ્યું હોય તે મંજૂરી અરૂપ-

રસ પ્રશ્નો પછે છે. આ પ્રશ્નોનો હેતુ ઐતિહાસિક પીઠિકા, - રીતરિવાજ, મુખ્ય ધ્યેય, અમુક વસ્તુ શા માટે, કેવી રીતે થઈ વગેરે અસ્પર્શ સમન્વવાનો છે. પહેલાં આ ચર્ચા સાદી બાબનો સંબંધી હોય છે, પરંતુ સમય જતાં તે ચર્ચા ઐતિહાસિક નિશ્ચયાત્મક પ્રગતિ, સિદ્ધાંત, અને પ્રવૃત્તિનું સ્વરૂપ લે છે. લખાણકામ, ઘણા પ્રમાણમાં થવું જોઈએ. "પ્રથમ વિદ્યાર્થીના વાચનની પરીક્ષા કરતાં, પ્રશ્નોના ટુંકા-ઉત્તર રચીકારવા, પરંતુ સમય જતાં તેઓ ઐતિહાસિક ખીના સમજી શક્યા છે. કે કેમ તે જાણવા લાંબા ઉત્તરની અપેક્ષા રાખવી. ઇતિહાસના શિક્ષણ માટે બહારનાં ઐતિહાસિક સાધનો અને સાહિત્ય સંબંધી જે કંઈ પણ કહ્યું નથી તેનું કારણ એજ કે તે સર્વે ફક્ત મદદ રૂપજ છે. જે ઇતિહાસ શિક્ષકમાં ઇતિહાસનું જ્ઞાન નથી, જેને શીખવવાનો ઉત્સાહ નથી અને જે ઇતિહાસની શૈક્ષણિક કિંમત સમજતો નથી તે હલેને સિનેમા-ચિત્રપટ, ચિત્રો, નમુના, અને નોંધનો ઉપયોગ સંભાળપૂર્વક કરે પણ તે સારો શિક્ષક નીવડશે નહિ.

‘શ્રદ્ધાથી ટુંગરો ડોળાવી શકાય છે તો બાળવિદ્યાર્થી કાણ માત્ર.’

૭. એલ. લઈ

નવીન ભૂગોળશિક્ષણ

સૂચનાઓ.—

ભૂગોળ શિક્ષણને લગતી આ સૂચનાઓ શિક્ષકને કચિતપાઠ આપવામાં ઘણી સરળતા કરી આપે તેમ છે. જે સૂચનાઓનો બરાબર અમલ થશે તો વર્ગને શીખવતાં ઉપસ્થિત યતા પ્રશ્નોનો સહેલાઈથી ઉકેલ થઈ જશે. શિક્ષકનામા આત્મવિશ્વાસ આવશે અને શિક્ષણ સફળ થશે. આ ઉદ્દેશ બર લાવવા એકધારી યોજના ધરી છે. આ યોજના ઘડવામાં શરૂઆતમાં અભ્યાસક્રમના સિદ્ધાંતોની સમજણ અનિવાર્ય છે. ત્યારપછી શિક્ષકની તૈયારી અને બાળકોનો વિચાર, કરવાનો છે. છેવટે સીના પરિણામરૂપ પાઠનું કથન કરવાનું છે. દરેક બાળકમાં પ્રશ્નો, કૃતિઓ અને સામાન્ય જ્ઞાન દઢ કરવાની રીતો પર ખાસ લક્ષ આપવાનું છે.

હવે આ બાળકોમાં શિક્ષકે શું જાણવું અને કામ કેમ કરવું તે વિશેની સૂચનાઓ નવા શિક્ષકને આશીર્વાદ રૂપ નીવડે તેટલીજ બાળકોનો વિચાર કરીશું. સૂચનાઓ સમગ્રતઃ તેવી સરળ રીતે અને સીધીજ રીતે જણાવીશું.

આમાં ચર્ચાનો અવકાશ નથી રાખ્યો. તેથી બાબતો છુટી નથી. ફક્ત શિક્ષક પોતાનું કામ કેમ સહેલાઈથી કરી શકે તે જણાવવું એ ઉદ્દેશ છે. વળી સૂચનાઓ એવી છે કે જે લક્ષમાં રાખવાથી શિક્ષકને તે જૂલવાનું મન નહિ થાય. જે સૂચનાઓથી શિક્ષક ખરે રસ્તે દોરણે અને સામાન્ય થતી ભૂલો અટકાવી શકશે તો આ સૂચનાઓનો હેતુ પાર પડે એમ સમજીશું.

૧. અભ્યાસક્રમ.—

પ્રાથમિક શાળામાં અભ્યાસક્રમમાં એવી ગોઠવણ છે કે બ્યારે બાળક નિશાળ છોડે સારે તેને આખી દુનીઆની મુખ્ય ભૌગોલિક બાબતોનું સાધારણ જ્ઞાન મળી જાય. આ જ્ઞાન એવું હોવું જોઈએ કે જેથી તેમને સમગ્ર દુનીઆનો એક આખા વિભાગ જેવો ખ્યાલ આવે. તેમાં કોઈ અગત્યનો પ્રદેશ કે લોકોની માહિતી પડતી મૂકવાની નથી. તે ઉપરાંત જગતના જુદા જુદા ભાગોને આપણા દેશ સાથે કેવો સંબંધ છે તેનું સત્ય જ્ઞાન આપવાનું છે. બુદ્ધિશાળી નાગરિકો બનાવવા થોડા આવા જ્ઞાનની જરૂર છે, અને તેથીજ ભૂગોળનો વિષય અભ્યાસક્રમમાં દાખલ કર્યો છે. આમ, ચવાથી બાળકોને લવિષ્યમાં જે જગતમાં ભાગ લેજવવાનો છે તે જગતનો બુદ્ધિપૂર્વક ખ્યાલ આવે અને તેથી તેઓ પોતાનો ભાગ સારી રીતે લેજવી શકે. ભૂગોળના જ્ઞાન વિના આ કામ બરાબર થાય તેમ નથી.

શરૂઆતમાં પહેલાં એ વર્ષમાં ભૂગોળ બરાબર શરૂ કરી શકાય નહિ. તેમને તો સપ્તિજ્ઞાન કે પદાર્થપાઠકાન્ત કામ સોંપી શકાય. ૮મા વર્ષે બીજા ધોરણમાં આ વિષય હાથ ધરી શકાય. બહુમાં બાળકો ચોદ વર્ષે નિશાળ છોડે—સામાન્ય રીતે છઠ્ઠા અને સાતમા ધોરણ પછી ? (હાલ તો ચોથા ધોરણ પછી બારેબાર બાળકો અંગ્રેજી લખવા ચાંદ્યાં જાય છે તેમને જોઈતું જ્ઞાન તે શાળાઓમાં સારી રીતે મળે છે.) કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે કંઈ શીખવવું હોય તે ફક્ત ચાર વર્ષમાં પૂરું કરવું જોઈએ. તેથી વર્ષના કામની, સત્રના કામની કે એક પાઠની યોજના કરવામાં સૌથી પહેલી જરૂરિયાત એ છે કે અભ્યાસક્રમને સમગ્ર રીતે સમજવો જોઈએ, અને તેમાં જે કામનો ભાગ લેવાનો હોય તેનું સ્થાન બરાબર છે કે નહિ તેનો યોગ્ય નિર્ણય કરવો જોઈએ. પ્રાદેશિક ભૂગોળમાં કામની વહેંચણીના ધોરણવાર એ અભ્યાસક્રમોના દાખલા નીચે આપ્યા છે:—

(૧)-ધોરણ ૨. સ્થાનિક ભૂગોળ (ગામ કે શહેર)

” ૩. વિસ્તૃત — — — — —

- „ ૪. પ્રાંત, મુંબઈ ઇલાકા, અને હિંદુસ્તાન
 „ ૫. હિંદુસ્તાન, એશિયા.
 „ ૬. યુરેશિયા.
 „ ૭. બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય, સંગ્રહ જગત.

(૨) ધોરણ ૨. ગામ કે શહેર.

- „ ૩. ગુજરાત.
 „ ૪. હિંદુસ્તાન.
 „ ૫. એશિયા.
 „ ૬. યુરોપ-ઉત્તર અમેરિકા.
 „ ૭. દક્ષિણ ગોળાર્દના ખંડો.

આ બંને માત્ર દાખલા તરીકે લખ્યા છે. આપણા કાર્ય માટે જાપેસો અભ્યાસક્રમ નોંધ લેવો.

સામાન્ય રીતે અઠવાડીયામાં ભૂગોળના બે પિરિઅઠ હોય છે. આખા વર્ષમાં ૩૬ અઠવાડીયાં કામ હોય છે. તેમાં પરીક્ષાના દિવસો તેમજ બીજી ગણતરી નડતાં ખસેલ પડે છે. એકંદરે એક સત્રમાં ૨૫ પાઠ આપી શકાય. તેથી છઠ્ઠા ધોરણમાં નીચે પ્રમાણે કામની યોજના ઘડી શકાય:—

પહેલા સત્રમાં યુરેશિયા	}	૧. તેનું દુનિયામાં સ્થાન.
		૨. પ્રાકૃતિક રચના.
		૩. આબોહવાના પ્રદેશો.
		૪. વનસ્પતિના પ્રદેશો.
		૫. કુદરતી પેદાશ.
		૬. લોકો.
બીજા સત્રમાં	}	કુલ ૨૫ પાઠ.
		૪. પાઠ : જળપાન.
		૪. પાઠ : ઘીન.
		દરેક પાઠનો વિષય: (૧) સ્થાન અને પ્રાકૃતિક વિભાગો.
દેશો લેવા.	}	(૨) કુદરતી પેદાશ.
		(૩) ગામો અને શહેરો.
		(૪) વેપાર અને બીજા દેશો સાથે

સંબંધ

કોઈ પાઠ તૈયાર કરવામાં. દા. “ક્રાન્સની કુદરતી પેદાશ,” શિક્ષકે પોતાની જાતને નીચેના પ્રશ્નો પૂછ્યા:—

(ક) આ મયાળામાં શાનો સમાવેશ થાય છે ? ૨૫૯ રીતે જળાશય કે વનસ્પતિ, પ્રાણી, અને ખનીજ પેદાશ, ખેતી માટે અનુકૂળતા, જંગલની પેદાશ, માછલાં પકડવાં, ખાણોમાં કામ કરવું, હુન્નર ઉદ્યોગો અને વેપાર, લોકોની વસ્તી અને સંસ્કૃતિ.

(ખ) આ પાઠ વિષે સંબંધ હોય તેવું કેટલું કામ અભ્યાસક્રમમાં થયું છે ? એટલે આગળનાં વર્ષોમાં, કે આગલા સત્રમાં કે ળીજ દેશો વિષે મેળવેલા પૂર્વજ્ઞાન સાથેનો સંબંધ કેવી રીતે જોડવો અને તે જ્ઞાનપરથી પાઠનો વિકાસ કેવી રીતે કરવો. ભૂગોળનો કોઈપણ પાઠ છુટો વેવો જોઈ એ નહિ. સારા દ્રવ્યોથી શિક્ષણમાં સરખામણીનો છૂટથી ઉપયોગ થવો જોઈ એ. અભ્યાસની શરૂઆતથી આખો વિષયજ લક્ષમાં રાખવો જોઈ એ.

(ગ) આ પાઠમાં હું કેટલું શીખવવા પ્રયત્ન કરીશ ? ખાસ અગત્યની બાબતોમાંથી ચોટીકની પસંદગી કરવાની છે. (ક)માં જણાવેલા સંબંધો લક્ષમાં લઈ પસંદગી કરવી.

૨. તૈયારી. —

શિક્ષકની તૈયારી માટે ભાગે પાઠની જાત પર આધાર રાખે છે; પણ તેણે ચોક્કસ હેતુ લક્ષમાં રાખી હંમેશાં શરૂઆત કરવી જોઈ એ. જે બાબત શીખવવાની છે તેનું ધ્યેય અનિશ્ચિત હશે તો પાઠને અંતે જે શીખવ્યું હશે તેનો અનિશ્ચિત ખ્યાલ બાળકોને આવશે. આથી જાતનું આપેલું અનિશ્ચિત જ્ઞાન ખરાબ રીતે ધરેલી તૈયારી દર્શાવે છે અને સારા શિક્ષણમાં વિઘાતક નીવડે છે.

પાઠને લગતા તમારા શો વિચારો છે તે તમારી જાતને પૂછો. શરૂઆતમાં કેટલાક પાઠોનો હેતુ બાળકોને નકશા સમજવામાં આલાકી આવે અને તેથી તેમની અવલોકનશક્તિ વિકાસ પામે તેવો હોય છે. ભૂગોળનો આ કાર્ય છે. ઇ. “કોન્ટુરની લીટીઓ” વિષેનો પાઠ; પણ ધણાખરા પાઠોનો હેતુ, બાળકોને કેટલુંક ચોક્કસ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેવો હોય છે, અને માત્ર પરીક્ષ રીતે બુદ્ધિઆતુર્ય મેળવવાનો અને નોંધો અને નકશાની નિશાનીઓ સમજવાનો હોય છે. જેમ કે, “હિંદુસ્તાનના પ્રાકૃતિક વિભાગો”નો પાઠ.

કેટલાક પાઠોમાં એવું જ્ઞાન હોય છે કે જે બાળકો શિક્ષકની દેખરેખ નીચે નકશો, નકશોના સમૂહ કે આકૃતિઓદ્વારા વિધિપૂર્વક અનુમાનો રચાવન કરી મેળવે છે. ઇ. કોઈપણ પ્રદેશની આબોહવાના વિષે પાઠ આપતાં ઉનાળાનું અને શિયાળાનું ઉષ્ણતામાન, પવનો અને વરસાદના

નકશાની આકૃતિઓ અને તેની આંખોહવાને લગતી વિગતોની નોંધોનો અભ્યાસ હોવો જોઈએ. આવા પાઠોમાં શિક્ષણ મુખ્યત્વે કરીને પ્રશ્નો દ્વારાજ થશે, અને યુવાન-શિક્ષકે આ પ્રશ્નો સંભાળપૂર્વક તૈયાર કરવા જોઈએ. નમુનાના પ્રશ્નો અગાઉથી લખી રાખવા જોઈએ.

ખીજા કેટલાક પાઠોમાં નવા જ્ઞાનનો મોટો ભાગ શિક્ષકે આપવો જોઈએ. જેમકે, કોઈ પ્રદેશમાં મંળા આવતાં ખનીજો વિષેનો કે પર મુલકના લોક વિષેનો પાઠ. આ હકીકત સીધી રીતે કહેવામાં અવગતતા નહિ, પણ હકીકત એવી રીતે કહેવી કે બાળકો તે તરતજ ગ્રહણ કરી શકે. તમારે જે બધું તેમને શીખવવાની ઇચ્છા હોય તે બધુંજ તેમની પાસે કહેવવાની આશા રાખવી એ બુદ્ધિગ્રાસ નથી, પણ યાદ રાખો કે જુદી જુદી હકીકતોનો સંબંધ બાળક ગ્રહણ કરે તે બાબત હકીકતો ફક્ત મોટા કરે તેના કરતાં ઘણી અગત્યની છે. સંબંધ બરાબર સમજ્યા વિના ગોખી જવું તે નકામું છે. તેથી દેશનાં ખનીજો વિષે આપેલી હકીકતને દેશના હુન્નર-ઉદ્યોગો અને વેપાર સાથે જોડવી જોઈએ, અને આ રીતે તેના લોકજીવન સાથે તેનો સંબંધ થઈ જશે. આમ અને તેજ કેળવણીની દૃષ્ટિએ તેની કિંમત છે.

નકશા દોરવાના પાઠોના સામાન્ય રીતે બે ઉદ્દેશો છે.

૧. અમુક બાબતો મનમાં દૃઢ કરવી, અને ૨. નકશાના ઉપયોગમાં ને આજ્ઞાકી મેળવવી. ભૂગોળના અભ્યાસક્રમમાં આ અગત્યનો ઉમેરો છે; પણ આવા પાઠોમાં તૈયારીને ન જણીએ તો વર્ગના કામમાં કોઈ ખાસ મુશ્કેલી હોતી નથી. વર્ગ નકશાના કામમાં રોકાએલો રહેવો જોઈએ. તેના વિષે તેને કોઈ સંભળવાનું હોતું નથી. શિક્ષકનું મુખ્ય કાર્ય આજ્ઞાતા પ્રાઠમાં અને છેવટે નકશાઓ જોઈ લેવાનું હોય છે.

શિક્ષકની તૈયારીનો સૌથી વધારે મુશ્કેલભરેલો ભાગ હકીકતોની અને સંબંધો શીખવવાની પસંદગીનો છે. જેમકે, 'કેટલાં નામો (ગહેરનાં, નદીઓના, પર્વતોનાં, પાકનાં વગેરે) ઘખવ કરવાં જોઈએ? આનો જવાબ ખીજા કેટલીક બાબતો પર આધાર રાખે છે. તેમાં નીચેની ત્રણ બાબતોનો સમાવેશ થાય છે:—(૧) બાળકની ઉંમર અને સંપાદન કરેલું જ્ઞાન. (૨) નામોની જાત—પરદેશી નામો (જેવાં કે અધ્યાનિસ્તાન, ચીન કે જાપાનને લગતાં), દિંદી નામો (જેવાં કે સિંધ, ગુજરાત, બંગાળો કે ગઢા-રાષ્ટ્રને લગતાં) કરતાં વધારે મુશ્કેલી ઉભી કરે છે. (૩) કેટલે દરજ્જે તે નવાં.

નામો છે. તે. દા. કેટલાંક નામો વિષે બાળકોએ સ્ફૂટમાં કે સ્ફૂટ બહાર પહેલાં સાંભળ્યું હોય તો તેથી મુશ્કેલી ઓછી થાય છે.

નીચલાં ધોરણમાં પાઠમાં આપ્યાં નામો ૫ થી ૧૦ કે ૧૫ દાખલ કરી શકાય. ઉપલા વર્ગોમાં તેથી બેવડાં હોય ત્યાં સુધી કદાચ આવશે. ઓછાં હોય તો પણ ચાલે. જે સ્થાનોનાં નામો શીખવવાનાં હોય તેમને નકશાનાં બોખાંમાં કે સ્કેચમાં મૂકવાં જોઈએ. શિક્ષક કાળા પાટીઆ પર અને બાળકો કાગળ પર સ્થાન બતાવે. હવે આપું નામ માત્ર સાંભળવાથી, બોલવાથી કે જોવાથી શીખાતું નથી, તેથી તે નામને તેના સ્થાન સાથે સંબંધ જોડી બતાવવું જોઈએ. વળી, સ્કેચમેપને સ્વચ્છ રાખવાની અગત્ય છે, તેથી ઘણાં નામો દાખલ કરવામાં મુશ્કેલી ઉભી થશે. કેટલીક વખત ફક્ત પહેલો અક્ષર આપવા બીજી કોઈ કુંડી રીતે સ્કેચમેપમાં નામ મૂકવાની રીત સારી છે. પણ તેમ કરવામાં આવે તો તેની કુંડી-પુરેપુરાં નામ જણાય. તેવી રાખવી જોઈએ. એક પ્રદેશમાં મૂકેલાં ઘણાં નામો એક કરતાં વધુ પાઠમાં ફરી ફરી આવશે.

આવા વિચારો પાનમાં રાખવાથી પાઠમાં કેટલી નડીઓનાં નામ દાખલ કરવાં—હિંદુસ્તાન કે જર્મનિ—તે નક્કી કરવાને અડચણ નહિ નડે. જે નામનું સ્થાન ન જણાવાય તો તે પાઠમાં લાવવું નહિ. જે તે બાળકોને શીખવવાનું ન હોય તો તેને પડતુંજ મૂકે. આટલી નાની ઉંમરે બાળકોને બહુ થોડી ભૌગોલિક હકીકતો શીખવી શકાય, અને તે સાંભળ-પૂર્વક પસંદ કરેલી હોવી જોઈએ જેથી તેમના જ્ઞાનની સુસંબદ્ધ માનસિક શ્રમિકા બને. આ શ્રમિકામાં પાછળથી જીવનમાં જેમ જેમ જરૂર પડે તેમ તેમ બીજી હકીકતો યોગ્ય રીતે ગ્રહણ કરી શકાય. આ શ્રમિકા જોવી હોવી જોઈએ કે બધી બાબતો એકદમ સમગ્ર મનમાં ઉતરે; માટે અહીં તે જુદાજુદા ભાગ પાડી દર્શાવી નથી અને જે તે સંપૂર્ણ રીતે ન સમજાય તો તે ઘણા થોડા ઉપયોગમાં આવશે.

વળી, શિક્ષકે જેને આર્થિક શુભોજિ કહેવામાં આવે છે તે પર કેટલું વચન મૂકવું તે નક્કી કરવું જોઈએ. મનુષ્યજીવન પર થતી ભૂમિની અસર દેખાતી રીતે તેની અગત્યની આર્થિક પેદાશ—જોરાક, કપડાં, ઘર અને આ બાબતો મેળવવામાં જોઈતાં બીજા સાધન મારફત ઘણી થાય છે. તેથી આવી પેદાશ અને માણસોએ તેમના કરેલા ઉપયોગનું વારંવાર નિર્દર્શન થવું જોઈએ. સામાન્ય રીતે જે પ્રદેશોમાં આ પેદાશ (દા. વિપુલ-

વૃત્તના પ્રદેશોમાં રખર, અથવા લોકેશાયરમાં કાપડ વણવાનાં કારખાનાં) મળી આવતી હોય કે બનતી હોય તે પ્રદેશના પાટોમાં તે આવવી જોઈએ.

જુદા જુદા પ્રદેશોમાં જુદા જુદા ધંધાની અગત્ય જુદી જુદી હોય છે, અને દરેક પ્રદેશમાં તે પ્રદેશના મુખ્ય ધંધાઓજ (માછલાં પકડવાં, જંગલમાં કામ કરવું, ખાણોમાં કામ કરવું, ખેતી કરવી, હુનર ઉદ્યોગ, વેપાર) વિચારવા જોઈએ. વળી તેણે તે ધંધાઓની ત્યાંના લોકોને અને જગતના બીજા ભાગોના લોકોને કેટલી અગત્ય છે તે વિચારવું જોઈએ. દેશના પરદેશ સાથેના વેપારને મુખ્ય વિષય બનાવવાની સામાન્ય જૂલ દ્વે રાખવી. બધા દેશોમાં દેશની અંદરનો વેપાર બહારના દેશોના વેપાર કરતાં ઘણો ભારે હોય છે.

વિષયની પસંદગીમાં ખીજે પ્રશ્ન આંકડાઓની પસંદગીને લગતો છે. આ પ્રશ્ન મુશ્કેલીભરેલો છે. પ્રશ્ન એ છે કે વર્ગમાં આંકડાઓનો ઉપયોગ કરવો કે નહિ. જો ઉપયોગ કરવો હોય તો કેટલે દરજ્જે અને કેવી રીતે કરવો. જેમ જેમ કોઈ વિષયની શિક્ષણપ્રથા આગળ પ્રગતિ કરે છે તેમ તેમ તેમાં વિગતનું બહોળ વધતુ જાય છે, તેથી કેટલાક આંકડાના નમુના નાના બાળકોને ભાગ્યેજ જરૂરી કે ઉપયોગી હોય છે. બાળકોના મન પર તેની કંઈ અસર થતી નથી, અને અગત્યની બાબતો આકૃતિઓ કે આકાશર કે તુલનાત્મક વિચારો દર્શાવી સારી રીતે સમજાવી શકાય છે. દેશનું ક્ષેત્રફળ, આબોહવાને લગતી આપેલી બાબતો, વસ્તીના આકાશ, અને ઘાડી વસ્તી, વેપારની રકમ, ધારો અને શિખરોની ઉંચાઈ, નદીઓની લંબાઈ, અંતર (માછલ કે મુસાફરીનો વખત) આ બધું બાળકોને સપૂર્ણરીતે જોઈએ તેટલી હકીકત આપી તુલનાત્મક આકૃતિઓ વડે તાદરસ કરી શકાય. ઘણા થોડા ખરેખરા આંકડા અને તે પણ આસરે આખા આંકડામાં બોલાય તેવા આંકડા વાપરવા જોઈએ. દા. રૂ. લાખ, રસાનિક જગ્યાઓ, પોતાનું શહેર, ગ્રાંત, ઇલાકો, દેશ, ઝરો, ટેકરી, બંદર વગેરે તુલનાત્મક વાક્યોદ્ધારણ જણાવવાં જોઈએ. આવી આકૃતિઓ મોટા કાગળો પર દિવાલ ઉપર લટકાવવાં માટે સંજાળપૂર્વક દોરાય અથવા પાઠ આવતી વખતે કોળા પાટીઆપર દોરાય. આ બંને રીતો ઉપયોગી છે અને તે બંનેને છટથી ઉપયોગ થવો જોઈએ.

અપૂર્ણ.

વીર આસોલીત્ર

ગતાંક પૃષ્ઠ ૩૫૭ થી આરંભ

સેનાપતિ દેવરાજનો અંતિમ જવાબ સાંભળી આસોલીત્રના કોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે સેનાપતિ દેવરાજનો નાશ કરવા માટે પોતાની કમ્બરે લટકતી સમશેર ખેંચી, અને, જેવો સેનાપતિપર ધા કરવા જાય છે તેવા-માંજ પાછળથી તેની વીરપુત્રી સુદેષ્યા ધસી આવી પોતાની તલવાર પર ધા ત્રીશી લેછે અને હપકામરી દૃષ્ટિથી પોતાના પિતાને જણાવે છે—

ખબરદાર ! પિતાજી, આવો અધર્મ ન આદરો. એક નિર્દોષ આત્મા પર અને વળી એકાંતમાં આમ ધા કરતાં શરમ નથી આવતી ? કેટલી દૃષ્ટતા !

પુત્રી ! તું સમજે છે કે આ એક આપણો ભયંકર શત્રુ છે. આવા નીચ દગાખોર આત્માઓના લીધેજ ભીષ્મ જાતિ આજે શુદ્ધાત્મામાં જન્મકાંઈ છે. હવે તો આવા અમરદાર કે જેઓ સત્તાના મદમાં અંધ બનીને શુભ-તાન કરી રહેલા છે તેમનાં બલિદાન સિવાય ભીષ્મ જાતિ આઝાદ કેવી રીતે બનશે ? માટે મારા કાર્યમાં તું હપકામરી ન કર. હું જે કાંઈ કહું છું તે યોગ્યજ કહું છું. આસોલીત્રે પોતાની પુત્રી સુદેષ્યાને સર્વ ખુલાસો કરતાં જણાવ્યું.

પિતાજી ! મારો ધરાદો તમારા કાર્યમાં રિધ્ન નાખવાનો નથી; પરંતુ એક નિર્દોષ આત્માને અન્યાય ન યાય તેને માટેજ હું અત્રે આવી છું. ત્યાંસુધી આ સુદેષ્યા જીવે છે ત્યાંસુધી પોતાના પિતાને અધર્મ કાર્યો કરતાં જરૂર બચાવશે. વળી પિતાજી, જરા દીર્ઘ દૃષ્ટિથી વિચાર કરશો તો તમને પણ જણાશે કે આપણો દુરમન પાટલપતિ છે. આ સેનાપતિ નહિ, સંમન્યા ! વળી આ તો વિચારો નિર્દોષ છે, છતાં કમનસીબના યોગે આજે જેલના લોખંડી સળીઆની ભીતર ભયંકર યાતનાઓ સહન કરી રહેલ છે. અફસોસ ! કેટલો બધો અન્યાય ! સુદેષ્યાએ જણાવ્યું.

સુદેષ્યાનાં મર્મભેદક વચનો સાંભળી આસોલીત્રના હૃદયમાં એક અચંડ વૃજાવાત ઘડ્યો. અત્યારસુધીના સમયમાં કોઈપણ કાર્યમાં સુદેષ્યાએ માથું માર્યું નહોતું. પરંતુ આજે તેનો પોતાની સામે આમ સ્વ-તંત્રતાભર્યો વર્તોવ નિહાળી ધડીલર આસોલીત્ર ચકિત બની ગયો. પોતાનું આમ સ્વમાન નષ્ટ થતું જોઈને તેને પોતાની પુત્રી પર ધણો ક્રોધ વ્યાપવા

માંડ્યો. અંતીમે તેણે પોતાની પુત્રીને પોતાની આ કાર્યમાંથી દૂર કરવાના આશયથી કોધયુક્ત ચક્ષુઓ કરી કહેવાની શરૂઆત કરી. —

પુત્રી !... તારા આ કાર્યથી ખરેખર તે તારા માટેનો મારા હૃદયમાં વાસ કરી રહેલો પુત્રીપ્રેમ સદાને માટે ગુમાવ્યો છે. હું તને આજ કહે છું કે તું મારા દાદમાં કંટક ન બનતા એકદમ ખત્રી જા, નહિ તો આસાલીકની અધોર લાલસાના યજ્ઞમાં તારૂં પ્રથમ બલિદાન ચંદાવનામાં આવશે. સમજ ! માટે તારા ભક્ષા ખાતર તું અત્રેથી ચાલી જા. મને મારી કાર્ય-સિદ્ધિ નિર્વિઘ્ને સફળ કરવા દે. આસાલીકે પોતાની પ્રિય પુત્રીને દમ-દાટીથી ડરાવી.

પિતાજી ! આપ ભૂલો છો. આપને માલમ નથી કે આત્યારસુધીના વિજયો કેના બાહુબળથી પ્રાપ્ત કર્યા છે ? સંઘબળ વિના ભક્ષભક્ષાં રાખ્યો પણ નાશ પામ્યાં છે, છતાં જો આપને આપના બળપર વિશ્વાસ હોય તો ચક્ષુઓ શમશેર. હું પણ જોઈશ કે અંતીમે કેનો વિજય થાય છે ? હું એક જાસિકા છું, પુત્રી છું, અબળા છું, એમ ધારતા હો તો તમારૂં ધારણું ભૂલખરેલું છે. સ્ત્રીજાતિને અબળા સમજનાર પુરુષોએ પણ હવે સમજ જણું જોઈએ કે સ્ત્રી એ અબળા છે, પરંતુ વખત આવે પ્રબળા બની કાળો કર વર્તાવી દેવાનું સામર્થ્ય તેમના બાહુબળમાં ધરાવે છે; માટે પિતાજી, હવે હું પણ તમોને આ કાર્ય ન કરવાનું જણાવું છું, છતાં જો તમારા તરફથી પહેલ થશે તો જરૂર આ સુદેષ્યા પુક કરવા તૈયાર છે. એક નિર્દોષ આત્માનું આવી રીતે મૃત્યુ નિષ્પન્નવણું એ અન્યાયયુક્ત છે. વળી ન્યાસુધી આ સુદેષ્યા હયાત છે ત્યાંસુધી એ પોતાના પિતાને આવી અધર્મ નહિ કરવા દે. નિર્દોષ આત્માના, હિદ્દાર માટે, ધર્મની ખાતર આપની સામે પડ્યા પણ આ સુદેષ્યા તૈયાર છે. સમજ્યા ! સુદેષ્યાએ પોતાના પિતાની આજ્ઞાનો અનાદર કરતાં જણાવ્યું.

નાદાન છોકરી ! હવે તું તારી હક વટાવતી બન્ય છે. પિતાના ગમે તેવા કાર્યમાં પણ આમ અડચણ ઉભી કરવી. એ શું તારો ધર્મ છે ? હું તને ફરીથી કહું છું કે આવા નીચ નિરાધારને મદદરૂપ ન થા, મને મારૂં કાર્ય કરવા દે. નહિ તો.....

નહિ તો ? શું ! મને મારા જીવનની ખીલકૂલ પરવા નથી. આપ ભૂલો છો. દુનીયામાં જેનો કોઈપણ મદદગાર નથી તેનો મદદગાર પરમેશ્વર થાય છે. આપ એમ ન સમજશો કે આ દેવગજ અસારે નિઃસહાય છે, નિરાધાર છે. એના જીવનની પુકે પરમેશ્વરનો લોખંડી પાંતે છે. એ અતુલ

બળ સામે આપનું તમામ બળ નિરર્થક છે; માટે આપ આટલાથી સમગ્ર જઈને તમારા વિચાર માંડી વાળો તો કીક, નહિ તો તેનું પરિણામ પણ જરૂર લઈકર આવશે. સુદેષ્યાએ જવાબ આપ્યો.

અંતીમે આસાળીલ અને સુદેષ્યાના સંવાદનું એ ફળ આવ્યું કે સુદેષ્યાના ઉપર આસાળીલનો કોપ ઉતર્યો અને તેણે પોતાના બીજા હાથમાં પકડી રાખેલ ચાલુક કટકારવાની તૈયારી કરવા માંડી.

એવામાં ત્યાં એકદમ બાલાયયા ધસી આવી. બુદ્ધ અરાજથી કહે છે-ખબરદાર! પિતાજી, જેન સુદેષ્યા ઉપર હાથ ચલાવતાં જરા વિચાર કરશો. આપ સુદેષ્યાને નારાજ કરી દેવી કોપ શિર પર ઉતારી રહ્યા છો. સુદેષ્યા એ મનુષ્ય ક્ષતિ નથી, પરંતુ એક દેવી શક્તિ છે, એ દેવી શક્તિના બળથીજ આજે આપણે પાટણપતિના સામે માયુ ઉચકી શક્યા છીએ; છતાં જો આપ અત્યારે આમ અવિચારી પગલું ભરશો તો પ્રથમ આ આપના પુત્ર બાલાયયાનું ખસિદાન એ દેવીના બચાવમાં ચલાવવું પડશે. સમજ્યા! બાલાયયાએ સુદેષ્યાને બચાવ કરતાં પોતાના પિતાને જણાવ્યું.

પોતાની પુત્રી અને પુત્રતાં આવાં વીરત્વભર્યા વચનો સાંભળીને એ બીજરાજને રોગરગમાં હળાહળ કોથ વ્યાપી ગયો. તેણે ક્રોધાવેશમાં ક્રોધ પશુ બનતો વિચાર કર્યો વગર પોતાના ફરજદોષર જેવકાર્થનો અંદેશો આણી ત્યાંથી એકદમ કાતીજ દષ્ટિ નાખી જલદી રવાના થઈ ગયો.

પોતાના પિતાની આવી કુતલ્લતાભરી હીલચાલ નિહાળીને બાલાયયા અને સુદેષ્યા પણ ચંકારીલ. બની સેનાપતિના બનની ચિંતામાં બંધ બની ત્યાંથી એકદમ રવાના થઈ ગયાં.

સેનાપતિ દેવરાજ પણ આજે પોતાના પ્રાણવિસર્જનમાંથી બચી ગયો. તેનાં માટે ઈશ્વરનો અને આ બંનેય વીર બાળકોનો આભાર માનવા લાગ્યો અને ઈશ્વરનું સ્મરણ કરતાં કરતાં તે નિદ્રાને શરણ થઈ ગયો.

ત્યારે બીજી બાજુ—

સેનાપતિ દેવરાજને પાટણથી વિદાય થયેલ છા દિવસો વીતવા આવ્યાં, છતાં તેના તરફથી કંઈ પણ સમાચાર ન મળ્યા. ત્યારે એ ગુન્જરાતના ધણી કર્ણરાજની આજ્ઞાએ નિરાશાઓમાં પલટાવો લાગી, જેથી તેણે સેનાપતિની તપાસ કરાવવાં એરે બાજુ સૈનિકો મોકલ્યા, પરંતુ અંતીમે નિરાશાજ પ્રાપ્ત થવા લાગી. જેથી હવે મહારાજ કર્ણરાજને આ શંકા સિવાય બીજું કંઈ જણાવા ને લાગ્યું. વળી એકાએક આ કંઈ બંનોવ બંનેવાથી, તે સત્રિદિવસ ગમગીન અને ઉદાસ રહેવા લાગ્યા અને

પોતાની થએલી જૂલનો પશ્ચાત્તંપ કરવા લાગ્યા. એવામાં તેમની સમીપ દેવરાજના પિતા હરપાળદેવ આવી પોતાના પુત્ર દેવરાજની કુશળતા પૂછવા લાગ્યા.

પોતાના વડીલ જંધુ મહાત્મા હરપાળદેવને હવે શો જવાબ દેવો એ વિચારમાં કર્ણરાજ ગુંથાયા, જેથી તેમના વદન પર નિરાશાની રેખાઓ તરવરવા લાગી. આવી ભયંકર અવસ્થા નિહાળી મહાત્મા હરપાળદેવ પણ કાંઈક આશ્ચર્યમાં ગરકાવ બનતાં કર્ણરાજને કહેવા લાગ્યા.—

કર્ણરાજ, ગભરાઓ છો શા માટે ? જે સત્ય બીના હોય તે જલદી કહી નાખો. આસાબીલ જેવા સમર્થ હુંદારાની સામે એ નાના પુષ્પને મોક્ષતાં જરા પણ વિચાર ન કર્યો ? ગમે તેવો પણ એ હજી નાદાન છે. સેનાપતિ થયો તેથી શું થયું ? તમારે જરા એની ઉંમરનો તો ખ્યાલ કરવો હતો ! હશે જે થયું તે ખરું, પરંતુ તમો આજ આટલા બધાં ગમ-ગીન કેમ છો ? શું કાંઈ દેવરાજના માથા સમાચાર છે ? કર્ણરાજ, હવે જે થયું હોય તે કહી નાખો. મહાત્માએ પ્રશ્ન કર્યો.

વડીલ જંધુ, મારી જૂલ થઈ છે. મેં પ્રથમથીજ આ કાર્યમાં વિચાર ન કર્યો, કે આવા પ્રચંડ જીવરાજ સામે દેવરાજનું શું ગળું ? મારાથી એ થઈ ગએલા મહાન પાતકનો અત્યારે પસ્તાવો કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત કરી રહેલ છું. મેં ઘણી તપાસ કરાવી, પરંતુ દેવરાજનો ખીલકુલ પત્તો લાગતો નથી. તેનું મારું તો થયું નથી, પરંતુ હજી તેના તરફથી ખીલકુલ સમાચાર નથી. એ બીનાથીજ હું રાત્રિદિવસ ગમગીન દશામાં ફસાઈ રહેલ છું. કર્ણરાજે જવાબ આપ્યો.

હશે, કર્ણરાજ, જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું. મારા ધારવા મુજબ આસોબીલ એટલું જંધુ નીચ કાર્ય કરે તેવો તો નથી, છતાં કદાચ તે હુંદારાની નીતિવિરુદ્ધ વર્તન ચલાવવા તૈયાર થાય તોપણ તેની પુત્રી અને પુત્ર એ એટલાં બધાં સદ્ગુણી છે કે એવા અધર્મ, અન્યાયના પંથે વિચરતા પહેલાં પોતાના પિતાને રોકી લે અને સત્યાસત્ય સમજાવવા બનતી કોશીશ કરે તેમ છે; માટે અહિતની આ શંકા એ કેવળ ચારમાને ગણાય, છતાં હવે કર્ણરાજ, તમારે રાજદરબારમાં બેસી રહી નાયમુજરા અને વિલાસો ભોગવવાના નથી, પરંતુ મેઘને જંગમાં પંડી આસાબીલ જેવા હુંદારાના સંઘજનનો નાશ કરવાના છે. સમજ્યા ! હ્યો, હવે હું રજા લઉં છું. તમો આજથી તમારા કાર્યમાં કમર કરી ગુજરાતની સંકટી પ્રજાના પોકારોની એ કુદ જીતરાજનો નાશ કરી દાદ આપો. આમ રૂબરૂમાં

ચુનરાતના એ જિંદગી વનરાજને જગાડી મહાત્મા હરપાળદેવ ત્યાંથી એકદમ પાટણની પાદરે આવેલા પોતાના એ દિવ્ય મહા તરફ ત્વરિત ગતિએ રવાના થયા.

મહાત્મા હરપાળદેવનાં મનએક વાક્યો સાંભળીને મહારાજ કર્ણુ-રાજની નસેનસમાં હાત્ર ઉપ્પુ રક્ત ઉત્તેજિત થઈ પહેલા લાગ્યું, જેથી તેણે પોતાના મુખેદારો અને સરદારોને બોલાવી સમગ્ર સૈન્ય તૈયાર કરવાને હુકમ આપી દીધા.

સરદારોએ પણ પોતાના હસ્તક જેટજેટલું સૈન્ય હાંતું તેની તાલીમ શરૂ કરી દીધી અને નવીન સૈન્ય માટે સૈનિકાની ભરતી શરૂ કરી દીધી. આજે પાટણના પાદરે કીડીઓની માફક સૈન્ય ઉભરાવા લાગ્યું અને 'મહારાજ' "કર્ણુરાજની જય" ની ઘોષણાઓ શરૂ થઈ.

આબુઆબુના મોંડલિક રાજવીઓ તથા જાગીરદારોએ પણ પોતા-પોતાના સૈન્ય સાથે પાટણપતિને મદદરૂપ બનવા માટે એકદમ આવી પાટણના વિશાળ પાદરમાં તંબુઓ ફોફા દીધા.

મહારાજ 'કર્ણુરાજ' પણ લડાઈના મેદાનમાં જવાના ઉત્સાહમાં ઉત્તેજિત બનીને પોતાના રાજમહેલમાં આવી પહોંચ્યો અને રણમેદાનમાં જવાની તૈયારી કરવામાં તથા વચ્ચે બદલવામાં રોકાયો.

એવામાં ત્યાં તેમની મહારાણી મયલુદલાએ પ્રવેશ કરતાંજ પોતાના આશુથી પણ પ્રિય 'કર્ણુરાજ'ને અધિરાઈથી પૂછ્યું.—

નાય, આજે અચાનક આપ ક્યાં સિધાવો છો ? શું કંઈ લડાઈ જાગી કે શું ? એવામાં ત્યાં ત્રણ વર્ષના બાળક સિદ્ધરાજ સાથે મહારાણી સુમિત્રા દેવી પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યાં.

નાના રાજકુમાર સિદ્ધરાજને નિહાળી કર્ણુરાજને તેના પર પુત્રપ્રેમ આવવાથી તેને ઉચ્ચકા લઈને એક મીઠું ચુંબન કર્યું.

અપૂર્ણ

અભિસિનિઆ વિષે કંઈક

અભિસિનિઆ આફ્રિકા ખંડમાં આવેલું એક સ્વતંત્ર રાજ્ય છે. ઇટલિ સાથે થએલા સીમાવિવાદને લીધે આ રાજ્ય વિશેષ જાણીતું થતું જાય છે અને તેને વિષે હાલની દુનીયાને વિશેષ માહિતી મળતી જાય છે.

સ્થાન:—આફ્રિકા ખંડના મધ્યની પૂર્વ તરફના ભાગમાં આરાલ્ય આવેલું છે. ઉત્તરે ફ્રેન્ચ અને સ્વિટ્ઝરલેન્ડના પ્રદેશો આવેલા છે. પૂર્વ તરફ ઇટાલિયન સોમાલીલેન્ડની હદ છે. ઓગાડન પ્રાંત સરહદ પર આવેલો હોવાથી, ઇટાલી સાથે સીમાવિવાદનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો છે.

ભૂતલરચના:—દેશ પહાડી છે. ૯૦ ટકા જમીન ૫૦૦૦ ફુટથી ઉંચી છે. કેટલાંક શિખરો ૧૦૦૦૦ થી ૧૨૦૦૦ ફુટની ઉંચાઈએ આવેલાં છે. દોળાવવાળા ભાગોમાં મેદાનો, રણ અને જંગલો છે.

વિસ્તાર:—મુંબઈ ઇલાકા કરતાં આ દેશ વિસ્તારમાં લગભગ પાંચગણો છે. અફઘાનિસ્તાન અને સ્વિટ્ઝરલેન્ડની માફક દરીઓ પાસે ન હોવાને લીધે પ્રજા નૌકાયાત્રમાં પ્રવીણ નથી. લોકોની ખાસિયત ડુંગરમાં વસતા લોકોના જેવી છે, સહનશીલતા, ધીરજ, શૌર્ય અને સ્વતંત્રતા ટકાવી રાખવાની અભિરુચિ વગેરે-શુષ્કો સ્વાભાવિક છે.

નદીઓ:—ડુંગરોમાંથી નીકળે છે, પણ આખરે રણમાં સમાઈ જાય છે. નદીઓ લાંબી ન હોવાથી વ્યાપાર માટે અનુકૂળ નથી.

આબોહવા અને વરસાદ:—ઘણાખરા ભાગોમાં પર્વતને લીધે હવા સમઘાત છે. વિપુલવૃત્તની નજીકમાં આવેલા કેટલાક ભાગોમાં ઉનાળો ઇંગ્લાંડ જેવો જ છે. અતિશય તાપ અને પ્રકાશને લીધે વનસ્પતિ જલદીથી ઉગી નીકળે છે. ઝાડોની સામાન્ય ઉંચાઈ ૧૨ ફુટથી ઓછી હોતી નથી. પાણીના જમાવને લીધે એક મુંદર સરોવર બનેલું છે. આ સરોવર, સાનાનું. દસ વર્ષાઋતુમાં અતિ મનોરંજક અને રમણીય દેખાય છે.

વસ્તી:—સમગ્ર દેશની વસ્તી આશરે ૫૫ લાખે કહી શકાય. શુદ્ધ એથિયોપિયનો આસરે ૩૦ લાખ હશે. દેશના ત્રીજા ભાગમાં તેમનો વસવાટ ફેલાયેલો જણાય છે. પ્રજા ખ્રિસ્તી અને મૂળ હેમિટિક જાતની છે. અરબસ્તાનમાંથી સેમિટિક પ્રજાના હુમલાને લીધે અને હંપ્સી જાત સાથે લગ્નના સંયોગથી પ્રજા સેમિટિક કહેવાય છે. ખાંડોનાં લોકોમાં, ગાલા-જાતનો, મુસલમાનો અને અન્ય જાતોનો સમાવેશ થાય છે. વસ્તી છુટક છુટક હોવાથી મોટાં શહેરો નજરે પડતાં નથી. રાજધાનીનું નગર 'અડીસ-અબાબા' છે. આ નગરનો વિસ્તાર માધ્યમ 'સુધી' છુટાં છુટાં ખુપડાંમાં નજરે પડે છે. આ નગર ફ્રેન્ચ-જંદર 'જ્યુડી' સાથે રેલવેથી જોડાયેલું છે.

ઉદ્યોગ અને નિકાસ:—ખેતી, દોરડેર અને સિકાર એ લોકોનો મુખ્ય વ્યાપાર છે. દેશના અસંખ્ય વતનીઓ ખેતી કરતાં હથિયાર ધારણ કરવાં વધારે પસંદ કરે છે. ખાંડ, કાપડ, ઘઉં, રેશ્મ નામની બાજરી, જવ,

અનેનસં, ઠામેટાં, બટાકા અને કપાસ એ સુખ્ય પેદાશ અને નિકાસ છે. જવમાંથી તાકા નામનો દારૂ બનાવવામાં આવે છે. મધ એકદું કરવાનો ઉદ્યોગ પણ પ્રચલિત છે. ઝાડ ઉપર નળાકાર ટોપલા બાંધવામાં આવે છે. આ ટોપલામાં માખીઓ મધપુડા બાંધે છે. મધપુડામાંથી મધ બહારના ચામડાની મશકોમાં નીચેથી લેવામાં આવે છે. 'તેજ' નામનો દારૂ આ મધમાંથી બનાવવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનમાંથી આ દેશમાં કાપડ આવે છે.

પ્રાણીઓ:—ઝોરીકસ, આછબેકસ (ધેટાં), છરાદ, ઝીંઘાં, અને કુકુ નામનાં પ્રાણી જોવામાં આવે છે. ન્યાલા નામની એક હરણુની જાત પણ જોવામાં આવે છે. કાળા પટાવાળા ચિત્તો પણ કેટલેક ઠેકાણે નજર પડે છે.

મુસાફરીનાં સાધન:—મુલક પહાડી હોવાથી અને દેશની યોગ્ય ખીણવણીના અભાવે અર્વાચીન યાન્ત્રિક સાધનોનો અભાવ છે. મુસાફરી ઘોડા અને ખચ્ચર ઉપર કરવામાં આવે છે. દેશમાં સર્વત્ર શાંતિ દેલાએલી ન હોવાથી મુસાફરી નિર્ભય રીતે થઈ શકતી નથી.

ખનીજ:—સોનું અને ખનીજતેલનો સમાવેશ થાય છે.

અપૂર્ણ

નીતિશિક્ષણ

ગોગરતના અંકના ૫૪ ૩૨૨થી ચોલુ

પોતાનો કોઈ પણ પ્રકારનો દુર્યુષ્ટ દાખલ ન થાય એટલા માટે માખાપે અનેક બાબતો ઉપર કાળજી રાખવાની જરૂર છે. એવી બાબતોના કેટલાક નમૂના દર્શાવતી રીતે આપ્યા છે. એવી બાબતો ઉપર જો માખાપ કાળજી રાખશે, તો તેમનાં બાળકો નીતિમાન થશે. કુમળાં બાળકો ભવિષ્યની પ્રગ્ન છે, તેથી જો બાળકો નીતિમાન થશે, તો ભવિષ્યની તમામ પ્રગ્ન સુધરી જશે.

બાળકોને નીતિ શીખવવાના અંગ્રંથમાં માખાપની શી ફરજ છે, તે વિશે કહેવામાં આવ્યું. હવે તે બાળકમાં શિક્ષકતા કર્તવ્ય-સંગ્રંથી વિચાર કરીએ. છોકરું પાંચ વર્ષનું થાય ત્યારે તેનાં માખાપ કે-વાલી તેને નિશાળમાં દાખલ કરે છે. શાળામાં દાખલ થયા પછી તે હંમેશાં પાંચ છ કલાક શિક્ષકની સંભાળ નીચે રહે છે. આ સમયમાં પોતાનાં વિદ્યાર્થી-ઓને ધોરણ પરત્વે મુકરર કરેલા વિષયો શીખવવા ઉપરાંત સદ્ગુણો

અનાવવા એ તેમનું ખાસ કર્તવ્ય છે. સહ્યુણુ વગરનું લણુતર નકારું છે, માટે બે નીતિની કેળવણી ઉપર લક્ષ ન આપાય, તો શિક્ષકના કર્તવ્યમાં અપૂર્ણતા રહે છે. ઉત્સાહી અને ખંતીલા શિક્ષક પોતાના કર્તવ્યમાં એવી અપૂર્ણતા રહેવા દેતા નથી. આજકની ઉમર જેમ જેમ વધતી જાય છે, તેમ તેમ તેની માનસિક શક્તિઓ વિકાસ પામતી જાય છે. શિક્ષકે આ બાબતનો વિચાર કરીને વિદ્યાર્થીઓની વિકાસ પામતી શક્તિઓને ઉત્તમ પ્રકારનું પોષણ આપવું જોઈએ. આ પ્રમાણે કરવાથી અન્યોન્યાશ્રય, સ્વાશ્રય, મોટાઈની વાસના, વિવેક, આત્મભાવ વગેરે સહ્યુણુ-સહજાઈથી ટૂંકાવી શકાશે; પરંતુ વિદ્યાર્થીઓ પોતાની શુભેચ્છાઓ પાર પાડવાને માટે અનીતિનો માર્ગ ન પકડે, એ બાબતની શિક્ષકે ખાસ કાળજી રાખવાની જરૂર છે.

દૃષ્ટાંત તરીકે, મોટાઈની વાસના લઈએ. વિદ્યાર્થીઓના સંમંધમાં વર્ગમાં સૌથી હોશિયાર ગણાવું, અને ઉપર નંબર રાખવો, એ તેમની મોટાઈની વાસના છે. હવે ખંતથી સારી રીતે અભ્યાસ કરીને પ્રમાણિકપણે ઉપર નંબર મેળવે, તો એમાં નીતિ સમાયેલી હોવાથી તે ઇચ્છવા લાયક છે, પણ પોતાને આવડતું ન હોય છતાં કોઈનામાં છાનુંમાનું જોઈ લઈને આવડે છે એમ બતાવવું અને ઉપર નંબર મેળવવો, એ અનીતિનો માર્ગ હોવાથી ધિક્કારવા લાયક છે. શિક્ષકે આવી બાબતમાં જરા પણ કુર્મશ રાખવું નહિ, કારણ કે તેમ કરવાથી એવા વિદ્યાર્થીઓમાં ચોરી, અસત્ય, અદેખાઈ વગેરે અનીતિ દાખલ થાય છે. નીતિના રસ્તો મુરકેલી-લરેલી છે, તેથી તે રસ્તે વહાણને સહીયત્તામત લઈજવાને માટે કોઈ સારા સુકાનીની જરૂર છે. શિક્ષકે આવા બાદશ સુકાની બનવું જોઈએ. કોઈ પણ વિદ્યાર્થીનું વહાણ લોભ કે લાલચથી ખેડક તરફ જતું હોય, તો શિક્ષકે તરત તેનું સુકાન ફેરવીને તેને ખરે રસ્તે લઈજવું. પછી જેમ જેમ વિદ્યાર્થીની યોગ્યતા વધતી જાય, તેમ તેમ તેમને તેમના પોતાના વહાણનું સુકાન તેમના પોતાના કબજામાં રાખનાં શીખવવું. આમ કરવાથી બે લાભ થશે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાની મેજે સાફનરસું પારખી શકશે, અને સ્વાશ્રયી બનશે.

કેટલીક બાબતો દેખીતી નજીવી હોય છે, છતાં તે તરફ આંખ આડાં રાખ કરવાથી તેનું પરિણામ ભયંકર આવે છે, એટલે શિક્ષકે આવી બાબતોને નિર્ણય નહિ ગણનાં મહારવની ગણીને તેની બરાબર તપાસ કરવી. ધારો કે એક છોકરાએ કોઈનો પેનનો કડકો છાનોમાનો લઈ લીધો. હવે પેનના કડકાની કંઈ એટલી બધી વિસાત નથી, પરંતુ તે શુનાને જતો કરવાથી તે છોકરો ધીમે ધીમે મોટી વસ્તુની ચોરી કરવા માંડશે. આર્થાત

વિદ્યાર્થીને ચોરી કરવાનું ઉત્તેજન મળશે, અને છેવટે-તેનું ઘણું મારું પરિણામ આવશે. કોઈ વખત કોઈ વર્ગમાં વિદ્યાર્થી આદર, આના, રૂપીઆ કે તેથી પણ મોટી રકમ લાવેલો હોય છે. આ બીના ધણુંકરીને તે વિદ્યાર્થીના સહાધ્યયીઓ મારફતે શિક્ષકના જાણવામાં આવે છે. આવી બીના જાણ્યા પછી શિક્ષકે તરતજ તે પૈસા તે વિદ્યાર્થી ક્યાંથી અને કેવી રીતે લાવ્યો છે, તેની ખરાબર તપાસ કરવી. આવા ઘણાખરા પ્રસંગોમાં તપાસ કરતાં તે રકમ છાકરા, ઘેરથી ચોરી લાવેલો માલમ પડે છે. જો આમ હોય તો શિક્ષકે તેના આપને ચિટ્ટી લખીને કે રૂબરૂમાં બોલાવીને બધી હકીકત જણાવવી, અને તેની આજ્ઞામત ઉપર ખરાબર નજર રાખવાની સૂચના કરવી. વળી એવા અનીતિમાન છાકરાના ખરાબ વર્તનનો એવા વર્ગના બીજા વિદ્યાર્થીઓને ન લાગે, તે માટે શિક્ષકે ઘણી સંભાળ રાખવી.

બીજા એક અગત્યની બાબત એ છે, કે શિક્ષકે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને આરાધીન બનાવવા જોઈએ. જો તેમને નિશાળમાં આવી ટેવ પાડવામાં આવશે, તો ઘેર માઆપના તથા બીજા વડીલોના હુકમને પણ તેઓ માન આપશે. આ સદ્ગુણ કેળવવાને માટે શિક્ષકે ઘણીજ દૃઢતા અને ચોક્કસાર્થ રાખવાની જરૂર છે. શિક્ષકે કોઈ પણ આજ્ઞા કરતાં પહેલાં તે પાળી શકાય એવી છે કે નહિ તેનો સંપૂર્ણ વિચાર કરવો જોઈએ. એવી રીતે વિચાર કર્યા પછી કરાવેલો હુકમ ગમે તેમ યાચ તોપણ વિદ્યાર્થીઓ પાસે પળાવ્યા સિવાય રહેવું નહિ. વળી પોતે કરેલી આજ્ઞા ખરાબર રમરણમાં રાખવી જોઈએ. મારો કે શિક્ષકે પોતાના વર્ગને અમુક લખાણ ઘેરથી લખી લાવવાનું હતું. હવે બીજે દિવસે શિક્ષક તે લખાણ જોઈ લેવાનું ભૂલી જાય, તો વિદ્યાર્થીઓ ધીમે ધીમે શિક્ષકની આજ્ઞાનો અનાદર કરતાં રીપશે. હુકમ પળાવવામાં સહેજ પણ સિધિલતા રાખવાથી બાળકોને આજ્ઞાનો ભંગ કરવાનું ઉત્તેજન મળે છે, અને તેના પરિણામમાં તેઓ ઉચ્છૃંખલ બની જાય છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે બોલનારના મોઢામાંથી જેવાં વચન નીકળે છે. તે પ્રમાણે તેની કિંમત અંજાય છે. જેવું બોલીએ તેવું શોભીએ, એમાં કંઈ પણ ખોટું નથી; માટે શિક્ષકના બોલવામાં જરા પણ અશિષ્ટતા ન હોવી જોઈએ. કેટલાક શિક્ષકો પોતાના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓનો સાથે બોલવાચાલવામાં નીચે પ્રમાણે સિદ્ધિત વર્ગને ન જાગે એવી તોછડાઈ વાપરે છે. 'એ ધાંચી; તું ગર્હ કાલે શા માટે ગેરહાજર રહ્યો હતો?' 'એ પારસી તું હબો થાર.' 'અથવા મુસલમાન તું ખરાબર બેસ'

વગેરે. શિક્ષકની વાણીમાં આવી અશિષ્ટતા હોય, તો તે તદ્દન વખોડવા યોગ્ય છે. ગાડી હાંકનાર કે 'જેમને સામાન્ય રીતે અશિક્ષિત વર્ગમાં મૂકી શકાય, છતાં તેમાંના પણ કોઈ કોઈ રસ્તા વચ્ચે આંતરનારને 'ભાઈ', 'કાકા', 'શેક' વગેરે શિષ્ટ શબ્દોનાં સંબોધનથી દૂર ખસવાનું કહે છે. આ દષ્ટાંત અગત્યનું છે. જે શિક્ષકની વાણીમાં વિવેક નથી તેમને તે ખોસ ધડો લેવા લાયક છે. જે શિક્ષકના બોલવામાંજ આવા પ્રકારનું નહિ ધમ્મચક્ર યોગ્ય દ્વપણુ હોય, તો બાળકોની વાણીમાં શિષ્ટતા લાવવાની આશા શી રીતે રાખી શકાય ! ઉત્તરું તેમનું જોઈને તેઓ પણ અંદર અંદર એકબીજાને અસહ્યતાથી બોલાવતાં રીએ. આવી જાતની અશિષ્ટતા અટકાવવાને માટે શિક્ષકે ધણીજ સંભાળ રાખવાની જરૂર છે. પોતાના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓનાં નામ શિક્ષકને આવડતાં હોવાથી જે છોકરાને બોલાવવાની જરૂર પડે, તેને નામ દઈને બોલાવે. કોઈ વખત અભણ્યા વર્ગમાં કામ કરવાનું હોય, અને નામ ન આવડતાં હોય, તો છોકરાને 'એ ભાઈ' એમ કહીને બોલાવે. છોકરાઓ પણ એકબીજાને નામ દઈને બોલાવે, અથવા 'ભાઈ' કહીને બોલાવે, એવી ટેવ પાડવી. આમ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓ વિવેક શીખશે એટલુંજ નહિ, પણ તેમનામાં ભ્રાતૃભાવ વધશે.

વડીલો સાથેની વાતચીતમાં બાળકોએ સમ્પત્તા સાચવવાનો સદ્દશુષ્ણ પણ સાળામા કેળવી શકાય. શિક્ષક કોઈપણ વિદ્યાર્થીને બોલાવે, તો તેના જવાબમાં 'આવો છ' એમ માનપૂર્વક બોલવાની ટેવ પાડવી. શિક્ષક શીખવતા હોય તે વખતે જવાબ આપવામાં 'હા છ', 'ના છ', એવી રીતે બોલવાની ટેવ પાડવી. આમ કરવાથી વિદ્યાર્થીઓની વાણીમાં વિવેક આવશે. પરિણામે તેઓ પોતાને ઘેર તેમનાં માળાપ સાથે પણ બોલવાઆલવામાં વિવેક લાવશે.

બોલેલું પાળવાની સતત ધમ્મચાઓ શિક્ષક પોતાના વિદ્યાર્થીઓને એકમતની બનાવશે. વચનબ્રહ્મ શિક્ષક એવી ઉત્તરું 'પરિણામ લાવશે.' ધારો કે શિક્ષક વર્ગમાં કહ્યું, કે હું આવતી કાલે તમને નદી ઉપરનો પૂલ બતાવવા લઈ જઈશ. બીજે દિવસે આજસ કે વિસ્મૃતિને લીધે શિક્ષક તેમને તે સ્થળે લઈ જાય નહિ. કદાચ વર્ગમાં કોઈ પણ વિદ્યાર્થી તે વાર્તા યાદ દેવડાવે, તોપણ તે દિવસે ન લઈ જતાં કોઈ અમુક દિવસનો વાંચદો કરે. આવી રીતે બીજા બાળકોમાં પણ લાંબો વિચાર નહિ કરતાં વગર કારણે વાચદા ઉપર વાચદા કરી પોતાનો વચનની દરકાર ન કરે; તો તેમનું માન-ઓખું થયા વિના રહેજ નહિ. પૂર્વે લાવેને લીધે કે આંખની શરમને લીધે શિષ્યો શિક્ષકને મોટે તો કંઈ ન કહી શકે, પણ તેમના મનમાં તો એમજ

ચાય, કે આપણું શિક્ષકના જોલવામાં કંઈ પણ દંગ નથી. એ તો 'અખી' જોલ્યા અને અખી ફેક' એવું કરે છે. વળી ફેટલાક શિષ્યો એમ પણ નિશ્ચય કરે, કે આપણા માસ્તરસાહેબ જોલેલું પાળતા નથી, તો આપણે પણ એમ કરીએ તો કંઈ હરકત જેવું નથી. તાત્પર્ય એ છે કે જે શિક્ષકને પોતાના વચનની કિંમત નથી, તે પોતાનો ભારજોળ ગુમાવે છે એટલુંજ નહિ, પણ પોતાના શિષ્યોના હૃદયમાં વચનવ્રતતાનો દુર્ગુણ દાખલ કરે છે. આ પ્રમાણે ન ચાલ એટલા માટે શિક્ષકે પોતાના વચનને દઢતાથી વળગી રહેવાની જરૂર છે.

પાઠકાનું લક્ષ્ય કરવાની તીવ્ર ઇચ્છાને અમલમાં મૂકનાર શિક્ષક પોતાના શિષ્યોના અંતઃકરણમાં રહેલી પરાપકારની લાગણીને સારી રીતે ડેળવી શકશે. જીમનું દુઃખ બેઈને તેમાંથી તેમને મુક્ત કરવાને માટે પોતાની ચક્તિ પ્રમાણે મદદ કરવાની જાળકોને ટેવ પાડશે. એકજ વર્ગમાં લાંબુનાર બધા વિદ્યાર્થીઓની સ્થિતિ એકસરખી હોતી નથી. ફેટલાક ધનાઢયનાં જાળકો હોય છે, તો ફેટલાકનાં ગાળાપ તદ્દન ગરીબ હોય છે. હવે ધારો કે શિક્ષક પોતાના વર્ગને અમુક રચણનું નિરીક્ષણ કરાવવાને માટે લઈ જવાના છે. ત્યાં જવાના ભાડા માટે શિક્ષકની આજી પ્રમાણે વર્ગના છોકરા એક એક આતો લાવ્યા છે; પરંતુ વર્ગમાં બે ત્રણ છોકરા એટલા બધા ગરીબ છે, કે તેમનાં વાલી તેમને એટલી જુગ રકમ પણ આપી શક્યા નથી. તે છોકરા બિચારા નિરાશ થઈને વીલે મોટે વર્ગમાં બેસા છે. આ વખતે શિક્ષકે તે છોકરાઓની સ્થિતિ, મુશ્કેલી અને નિરાશા તરફ વર્ગનું ધ્યાન ખેંચવું, અને જેનાથી બની શકે તેને મદદ કરવાનું કહેવું. શિક્ષકના અમરકારક જોધથી તે ગરીબ છોકરાઓને વર્ગમાંથી જરૂર મદદ મળશે; અને તેઓ હસતે મોંએ બધાની સાથે નિરીક્ષા કરવા જઈ શકશે. આવી રીતે જાળકોના મનની વૃત્તિ પરમાર્થ તરફ દોરીને તેમને પરાપકાર કરતાં શીખવી શકાશે.

શુદ્ધચેતનાં છોકરાંઓને તેમનાં માળાપ તરફથી ખીસા ખર્ચ માટે કંઈક રકમ મળે છે. હવે બે નિરાધારને આધાર આપવાની નીતિનું શિક્ષણ તેમને મળ્યું હશે, તો તેઓ પોતાને મળેલી વાપરવાની રકમમાંથી થોડું થોડું બચાવીને પોતાના સંહાધ્યાથી ગરીબ છોકરાને ચોપડી કે રહેલ અપાવવામાં આનંદ માનશે. આથી તેમને કરકસર કરવાની અને ફેટલેક અંશે સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવાની પણ ટેવ પડશે. વળી પૈસાથીજ પરમાર્થ કરી શકાય એમ કંઈ નથી. શરીર વડે પણ પોતાનાથી બનતી મદદ બીજાને

આપી શકાય. કોઈ બિચારો આંધળો માણસ રસ્તો ભૂલીને આમ તેમ ફાંફાં મારતો હોય, તો તેનો હાથ ઝાલીને રસ્તે ચલાવવો; અથવા તેને દોરીને જ્યાં જવું હોય ત્યાં લઈ જવો: આવી જાતની મદદ તે શરીરથી આપેલી મદદ કહેવાય. દિલગીરીની વાત છે કે કેટલાક નિષ્કૃષ્ટ હૃદયવાળા છોકરાઓ આવા અપંગ માણસોની મુશ્કેલી દૂર કરવાને બદલે ઉત્તર તેમાં વધારો કરે છે. સાંજે નિશાળમાંથી રજા મળ્યા પછી છોકરાઓનું ટાળું ઘર તરફ જવું હોય, તે વખતે તેમાંના કેટલાક છોકરા રસ્તે જતાં બિચારાં અપંગ માણસોને અટકાયામાં કરીને પગલે છે, અને તેમને હેરાન ચતાં જોઈને ખડખડ હસે છે. આ ધણુંજ શરમભરેલું કામ છે. બાળકોને જો ઘરમાં માઆપે અને નિશાળમાં શિક્ષકે દુઃખી મનુષ્યોને મદદ કરવાની નીતિ શીખવી, તેમની દયાની લાગણીને કેળવી હોય, તો તેઓ કદીપણ આપું કામ કરશે નહિ. ઉત્તર બિચારાં આંધળાં, મુક્ત માણસોની મુશ્કેલી જોઈ તેમનું હૃદય દયાથી પીગળશે, અને તેમને બનતી મદદ આપીને ખૂશ થશે. વળી પોતાના શરીરના અવયવોની પૂર્ણતાને માટે પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનશે, આવી રીતે આ નીતિના પેટામાં દયા, કરકસર, સ્વાર્થત્યાગ અને ઈશ્વર ઉપર પ્રીતિ વગેરે સહશ્રુણે કેળવાશે.

શિક્ષકે ઈશ્વર ઉપર પૂર્ણ આરથા રાખવી જોઈએ. ઈશ્વર ઉપરની આરથાવાળો શિક્ષક પોતાના વિદ્યાર્થીઓને ઈશ્વર ઉપર આરથા રાખતાં શીખવી શકશે. હંમેશાં વર્ગનું કામ સર કરતાં પહેલાં અને વર્ગને ઘેર જવાની રજા આપતાં પહેલાં બાળકો પાસે ઈશ્વરસ્તુતિ કરાવવી. વળી પ્રભુના ઐશ્વર્ય મુંઝંધી, અને તેમજે આપણા ઉપર કરેલા ઉપકાર મુંઝંધી સમજ આપી, વિદ્યાર્થીઓના હૃદયમાં લક્ષિતભાવ ઉત્પન્ન કરવો. આમ થતાથી બાળકો ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખતાં શીખશે. તે પોતાના દરેક કામની શરૂઆત કરતાં પહેલાં પરમ કૃપાળુ પ્રભુની સદાય માગશે. અધિનિયંતાની સત્તાથીજ માણસ કંઈ પણ કામ કરી શકે છે, અને તેની ઇચ્છા વિના જગતમાં પાંદડું પણ લાડી શકતું નથી, એ સત્ય તે સમજી શકશે. આવી રીતે તેઓ નિરભિમાની બનશે. વળી ગોટપણમાં પણ પ્રભુનો ડર રાખી કોઈ પણ ખરાબ કામ કરતાં અચકાશે.

વિદ્યાર્થીઓના મનનું વલણ સત્ય તરફ વાળવું, એ શિક્ષકની અગત્યની કસ્ટ છે. આ હેતુ પાર પાડવાને માટે વિદ્યાર્થીનું જોતવું સાચું છે કે જોતું, તે પારખી કાઢવાની શક્તિ શિક્ષકમાં હોવી જોઈએ. જો તેમનામાં એવી કુશળતા હશે, તો શિષ્યો બનણી જશે, કે આપણા શિક્ષક પાસે

કોઈ પણ ખોટી વાત ચાલી શકશે નહિ. આ પ્રમાણે તેમને પાંચી ખાતરી ચંવાથી તે અસત્ય બોલતાં કરશે. બુદ્ધિશાળી શિક્ષકને સત્ય પારખવું એ કંઈ બહુ મુશ્કેલ નથી. ધણુંકરીને બોલનારના અહેસા ઉપરથી અથવા આસપાસના સંબંધો ઉપરથી સત્યાસત્ય પારખી શકાશે. કેટલાક અતિ સદ્ ઠોકરાંઓના સંબંધમાં સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવાનું કામ સરળ નથી, એ વાત ખરી છે; પણ એવી બાબતમાંએ સહેજ વધારે હંડા ઉતરવાથી સત્ય શોધી શકાય. ધારે કે એક વિદ્યાર્થી નિશાળે મોડા આવ્યો. શિક્ષકે તેને મોડા આવવાનું કારણ પૂછ્યું, તો તેણે જરા પણ મંડાવાયા સિવાય બેધડક કહ્યું, કે સાહેબ, આવવાનું મોડું થવાથી નિશાળે આવવાનું મોડું થયું. આ પ્રસંગમાં ખરી હકીકત તો એમ હતી, કે તે ઠોકરા રસ્તામાં મદારીના ખેલ બેચો રોકાયેો હતો; તેથી તેને નિશાળે આવતાં મોડું થયું હતું. ઘેર રસોઈ મોડી થવાનું મોડું બહાનું બતાવતી વખતે તેના અહેસા ઉપર ગભરાટનું ચિહ્ન નહિ હોવાથી શિક્ષક બૂલથાપ ખાય, અને તેનું કહેવું સાચું માને તો અસત્ય બોલનાર અપરાધી વિદ્યાર્થીનો વિજય થાય, એટલે આવા પ્રસંગોમાં શિક્ષક જરા વધારે ખાતરી કરવાની જરૂર છે. તે ઠોકરાએ આપેલા કારણને લગતા કેટલાક ઉલટસુલટ પ્રશ્નો પૂછવા. આમ કરવાથી વંખતે તે અસત્ય બોલનાર વિદ્યાર્થી જવાબો આપવામાં બંધાઈ જશે, અને સત્ય વાત નીકળી આવશે. આ યુક્તિથી પણ કાર્ય-સિદ્ધિ ન થાય તો તેને ઘેર તપાસ કરાવીને ખાતરી કરવી, એટલે જે ખરું હશે તે તરત જણાઈ આવશે. આવી બીજી બાબતોમાં પણ પ્રસંગ પ્રમાણે બુદ્ધિ વાપરી સત્ય શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

શિક્ષકે ન્યાયાધીશનું કામ પણ કરવાનું છે, એટલે તેમનામાં અદલ ઈ-સાદ આવવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. વિદ્યાર્થી કંઈ પણ ફરિયાદ કરે તે તેમણે ધીરજથી સાંભળવી જોઈએ. પછી શુનેગાર ઠોકરાની હકીકત પણ લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળવી જોઈએ. આ પ્રમાણે બન્ને પક્ષની હકીકત જાણી લીધા પછી બધી બાબતને પોતાના મનમાં બરાબર વિચાર કરીને તેનો નિષ્પક્ષપાતી ન્યાય આપવો જોઈએ. શુનેગાર ફાવી જાય, અને ફરિયાદ કરનાર નારીપાસ થાય અથવા ખોટી ફરિયાદ કરનાર ફાવી જાય, અને નિરપરાધીને શુનેગારે ફાવવામાં આવે, તો શિક્ષક પોતાની પ્રતિષ્ઠા ઝુંભાવે. વળી એવા શિક્ષકના વિદ્યાર્થીઓ નીતિના માર્ગનું ઉલ્લંઘન કરીને અનેક પ્રકારના શુના શાળામાં કરશે. અર્થાત્ અનીતિને ઉત્તેજન મેળશે. આ કારણથી શિક્ષકે ન્યાય આપવાના સંબંધમાં બરાબર હંડા ઉતરીને કોઈ

પણ વિદ્યાર્થીનો જરા પણ પક્ષ કયો સિવાય, ન્યાય-આપણો જોઈએ. આના ન્યાયી શિક્ષકના વિદ્યાર્થીઓ નીતિમાન બનશે, અને ભવિષ્યમાં કોઈ પણ ખોટું કાર્ય કરતાં અચકાશે.

કહેવત છે કે 'જેવા શિક્ષક તેવી નિશાળ.' આ 'કહેવતમાં પુરેપુરું સત્ય સમાજેલું છે. ઉદ્યોગી શિક્ષકના વર્ગમાં જઈને જોઈશું, તો તેમના વિદ્યાર્થીઓ પોતાના કામમાં તસ્લીન થઈ ગએલા જણાશે. વળી તેમના અહેરા ઉપર અને ચત્રનવત્રનમાં, ઉત્સાહ અને ચપળતા માલમ પડશે. તેથી ઉલટું આજસુ શિક્ષકના વર્ગમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ, બગાસાં ખાતા અને કેટલાક ઊંઘનાં ઓઠાં ખાતા નજરે પડશે. વળી ત્યાં સર્વત્ર નિરુત્સાહ અને જડતાનું સામ્રાજ્ય સ્થપાયેલું જણાશે. એક સંસ્કૃત શ્લોકમાં કહેલું છે, કે 'આજસુ એ મનુષ્યના શરીરમાં રહેલો મોટો શત્રુ છે.' હવે જો આજક નાનપણથી એ શત્રુના પંજમાં સપડાશે, તો તેની આખી જિંદગી દુઃખરૂપ ચર્ષ પડશે. જેમ પડી રહેલું લોટું કાટથી ખર્ચાઈ જાય છે, તેમ તેમનાં શરીર આજસથી નિર્માણ બની જશે એટલુંજ નહિ, પણ તેમને ખાવાપીવાના પણ સાંસા પડશે. વળી આજસુ માણસનું મન નવરું હોવાથી તે અનેક પ્રકારના કૃતક કયો કરશે, અને નહારા તર્કવિતર્કને પરિણામે તેના હૃદયમાં અનીતિનાં, ખીજ રાપાશે. ઉદ્યોગ એ મનુષ્યના તન અને મનનો એક જૂનનો ખોરાક છે, એટલે ઉદ્યોગથી માણસનું શરીર અને મન સ્વસ્થ રહે છે. વળી મનની રાજભાવિક ચપળતા ઉદ્યોગમાં રોકાયેલી હોવાથી તે કોઈ પણ જાતના નહારા સંકલ્પવિકલ્પ કરી શકતું નથી. દુકામાં કહીએ તો ઉદ્યોગથી ઉચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, અને આજસથી અધોગતિ થાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી શિક્ષકની દરજ્જા છે, કે તેમણે પોતે આજસને તથા દર ઉદ્યોગી થવું અને પોતાના વિદ્યાર્થીઓને ઉદ્યોગી બનાવી, તેમને આજસરૂપી ભયંકર શત્રુનો સહેજ પણ સંસર્ગ થવા દેવો નહિ.

શિક્ષકે પોતાના વિદ્યાર્થીઓની ગુરુભક્તિની ભાવના સારી રીતે કેળવવી જોઈએ. શિક્ષક વર્ગમાં આવે ત્યારે વિદ્યાર્થીઓ પ્રેમથી ઉભા થઈ તેમને સલામ અથવા નમસ્કાર કરે એવી ટેવ તેમને પાડવી. વળી પોતે કરેલી આગા વિદ્યાર્થીઓ પાસે દંડતાથી પળાવીને તેમને આગાધીન બનાવવા. અસત્ત આર્થવર્તમાં ગુરુ પોતાના શિષ્યોને પોતાનાં સંતાન સમાન ગણતા, અને શિષ્યો પણ પોતાના ગુરુને માટે પોતાનો પ્રાણ પાચરતા. શિક્ષકે પોતાના વિદ્યાર્થીઓને પુત્ર દુષ્ય ગણીને તેમની સાથે પ્રેમથી વર્તવું, એટલે વિદ્યાર્થીઓ પણ શિક્ષકને પિતા દુષ્ય ગણી, તેમની સાથે માન

અને પ્રેમથી વર્તશે. વિદ્યાર્થીઓ તરફ સાચો સ્નેહ રાખનાર શિક્ષક તેમની શુભલક્ષિની ભાવના સહેલાઈથી કેળવી શકશે.

વિદ્યાર્થીઓની શુભલક્ષિની ભાવના કેળવવાથી તેઓ પોતાનાં માળાપ અને વહીવટ વર્ગ તરફ પણ માન અને પ્રેમથી વર્તતાં શીખશે. માળાપની સેવા કરવી એ બાળકનો ધર્મ છે. એ બાળક શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર જીદાં-જીદાં દૃષ્ટાંતો આપીને ખરાબર દસાવવી. કેટલાંક બાળકો ઘેર માળાપની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે છે, અને તેમને બહુ પગલે છે. બાળકો માળાપને હેરાન કરે, એમાં ખર્ચ-જોતાં તો માળાપનો પોતાનોજ વાંક છે. અતિલાડથી બાળકો બગડે છે, એમાં કંઈ પણ શંકા નથી. બાળકોને મોંઝે ચઢાવવાથી તે લાડચેત્રાં બની ઉછાંછળાં થઈ જાય છે, અને તે માળાપને જરા પણ ગાંઠતાં નથી. કોઈ વાર આવાં બાળકોનાં માળાપ અતિ-શય કંટાળીને શિક્ષક પાસે આવે છે, અને તેમને સુધારવા માટે વિનંતિ કરે છે. આવે પ્રમ્તજે શિક્ષકે એવા વિદ્યાર્થીઓને ઉદ્દેશીને આખા વર્ગને માળાપની સેવાની નીતિ શીખવવી. માળાપ કેવાં કેવાં કષ્ટ વેડીને બાળકોને ઉછેરે છે, તેમનાં બાલનપોલન માટે તે દેટલી બધી ટાળજી રાખે છે, વગેરે બાળકોનો સરસ ચિતાર રજુ કરીને તેમને તેમની દુરજ સમજાવવી. માળાપના ઉપકારનો બદલો કોઈપણ રીતે વાળી શકાય એમ નથી; તેમના ઉપકારનો બદલો કંઈક અંશે વાળવા માટે તેમની ખરા દિલથી સેવા કરવી જોઈએ, અને તે જે આજ્ઞા કરે તે કંઈપણ આનાકાની કર્મો વિના પાળવી જોઈએ; માળાપને હેરાન કરનાર બાળકો કદી પણ સુખી થતાં નથી. આવી બાળકો દૃષ્ટાંત સાથે સમજાવવી. આથી માળાપને હેરાન કરનાર વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર સારી અસર થશે, અને તેઓ સુધરશે. પણ વર્ગમાં જે વિદ્યાર્થીઓ માળાપ તરફ પૂરું ભાવથી વર્તતા હશે, તેમનો પોતાના વહીવટ વર્ગ તરફના લક્ષિભાવ વૃદ્ધિ પામશે અને ઉચ્ચ પ્રકારનો બનશે.

આપૂર્ણ

પ્રેમચંદ્ર રાયચંદ દેનિંગ કોલેજ, } સાકરલાલ પુરુષોત્તમ શુક્લ
અમદાવાદ, } હેમાચંદ્ર, પ્રેક્ટિસિંગ સ્કૂલ.

તાવ ! ! !

(ગતાંક ૫૪, ૩૭૫ થી આરંભ)

આ તો સર્વસામાન્ય રોગ છે. આયુર્વેદમાં તો એને 'રોગોનો રાજા' કહ્યો છે. એક જર્મન પિદ્ધાને તો એટલે સુધી જણાવ્યું છે કે, "તાવ વગરનો કોઈ રોગ નથી અને રોગ વગર તાવ આવતો નથી. તાવના અનેક પ્રકાર હોય છે. તે આવવાનાં જુદાં જુદાં કારણો હોય છે, એનો ચિકિત્સાનો નિયમ જુદો હોય છે. એની મુદતમાં પણ ફેરફાર હોય છે તેથી જુદા જુદા પ્રકારે પાડ્યા છે."

કેટલાક તાવ જંતુઓથી આવે છે, કેટલાક ખાનપાનથી આવે છે, કેટલાક હવામાનના ફેરફારથી આવે છે. અને કેટલાક અન્ય રોગના ઉપદ્રવરૂપે હોય છે; એટલે તેમનાં કારણો જાણી લઈ ઉપાય કરવા જોઈએ. આ પ્રકરણમાં તો સાધારણ રીતે તાવ આવ્યો હોય ત્યારે શું કરવું એટલું જ બતાવીશું.

શરૂઆતમાં તો તાવ કંઈ ગતનો છે એની ખબર નથી પડતી. એને માટે સમય જોઈએ છીએ. જોકે સામાન્ય ચિન્હો ઉપરથી એ પ્રકારે કળી શકાય છે, પરંતુ નિશ્ચિત પણ ન કહી શકાય; પણ ગમે, તે પ્રકારનો તાવ લાગે હોય તોપણ નીચેના પ્રયોગો તો કરવાજ. —

૧. ઉપવાસ. (ન ખાવું અથવા તદ્દન હલકો ને પ્રવાહી ખોરાક લેવો. પ્રાચીનોએ કહ્યું છે જ્યરાદો લજ્જનં ।) ઉપવાસથી શરીરનાં મળ પાકી રોગ ઝટ દૂર ચાય છે, અને તાવમાં તો ઉપવાસ જેવું એક પણ ઔષધ નથી.

૨. પાણી ગરમ કરીને દારી પીવાય. એટલું પીવું. એમાં જરા લીંબુનો રસ ને મીઠું નાખી શકાય; અથવા પિત્તનો તાવ હોય તો ધાણા, દાળી દ્રાક્ષ ને નેત્રવાળો પાણીમાં ઉકાળા એ પાણી પી શકાય.

૩. ૧૦૨ ડિગ્રીથી વધારે તાવ હોય તો માથે બરફ કે નવસારનો પોતો મૂકી શકાય; પણ-ગાગડામાં એ જેમાંનું કંઈ જ ન મળે તો કાળા માટીમાં પાણી નાખી એ બાંધી શકાય, અથવા છરૂ ને આમળાં વાટીને એની લુગદી મૂકવી જોઈએ. એમાંનું કંઈ જ ન હોય તો ગોળાનું ટુંકું પાણી ચાલી શકે.

૪. પેટે બંધાવણ બાંધવું ને એના ઉપર શેક કરવો.

૫. સંપૂર્ણ આરામ લેવો.

૬. સુદર્શન ચૂલ્કાનો ઉકાળો દિવસમાં ત્રણ વખત પીવો. ગમે તે જાતના તાવ ઉપર સુદર્શનનો ઉકાળો લાભકારી નીવડે છે. એનાથી કોઈ પણ જાતનો ગેરલાભ નથી જ થતો.

૭. તાવે કંઈ જાતનો છે એ નક્કી થયા વગર, રેચની દવા ન આપવી. ઝાંઝા થતા હોય તો તેમને રોકવા નહિ.

૮. પરસેવો વળે એટલો વળવા દેવો. પરસેવા વાટે કુદરત શરીરનો કચરોજ બહાર કાઢે છે.

૯. દરદીને સંપૂર્ણ શાંતિમાં રાખવો.

ઉપરની તો તદ્દન સામાન્ય મુશ્કેલીઓ છે, પણ જુદા જુદા તાવના ઉપચારો આવતા અંકમાં આપીશું.

અપૂર્ણ

બંકરીનું દૂધ

લંડનના જગપ્રસિદ્ધ વૈદ્યકીય પત્ર 'Good Health' 'શુદ્ધ હેલ્થ' માં ડૉક્ટર આર્થ. ઈ. બ્લીક્લેન્ડે એક લેખ "બંકરીના દૂધના ગુણો" એ મુલાકાતી-પ્રગટ થયો છે. જેમાં તેઓ સાહેબ જણાવે છે કે:—

૧. ઘણા લોકોને બંકરીના નામથી નરકત પેદા થાય છે અને તેનું કારણ પૂછતાં ખાસ કરીને બંકરીની ગંદકી કારણરૂપે જણાવે છે. ખરી રીતે જોતાં જણાશે કે કુદરતી રીતે બંકરીઓ સાફ રહે છે અને ઉચી જગાએ બેસવાનું પ્રસંદ કરતી હોવાથી સ્વચ્છ રહેતી જણાય છે. બંકરીઓને કાળજીપૂર્વક રાખવામાં આવે તો એથી એ વિશેષ સ્વચ્છ રહી શકે છે. એક ગાય અને એક બંકરી જોડે એકસરખી ગંદકીમાં સાથે રાખવામાં આવે તો વૈદ્યકીય દષ્ટિએ ગાય કરતાં બંકરીનું દૂધ વધુ ખાતરી લાયક અને વાપરવા યોગ્ય લેખાશે.

બંકરીના દૂધની ઉત્તમતાનું એક કારણ તો એ છે કે બંકરીને સિલની ખિમરી બાંધી, એટલી બધું થતી નથી; એટલે બંકરીના દૂધમાં સિલનો જંતુઓ હોતા નથી, જેથી બંકરીનું દૂધ ગરમ થયો સિવાય એ ઘડક પી શકાય છે. વળી ગરમ કરવામાં આવે તો એ એમાંનું વિટામિન નોખનું સરવ એકદમ નાશ પણ થતું નથી. બ્યારે ગાયના દૂધને સિલના જંતુઓથી પાક કરવા પુરતું ગરમ કરવું જરૂરી છે, પણ ગરમ કરવાથી

તેમાંનું ઘણુંખરું વિદ્યામિત્ર નાશ થાય છે. કાન્સના એક જાણીતા પ્રોફેસર નોકાર જણાવે છે કે જે વેળા પેરિસમાં એક લાખ ત્રીસ હજાર બકરીઓ છૂટક થવા લાવવામાં આવી હતી, તે વખતે એક પણ બકરીને સિલનો વ્યાધિ ન હતો. પ્રશિઆ (જર્મની)માં સુડાલીસ હજાર બકરીઓ તપાસવામાં આવી હતી. જેમાં સેંકડે ૪૦૦ એટલે બસો બકરીઓમાં માત્ર એક બકરી સિલના વ્યાધિવાળા જોવામાં આવી હતી. પ્રશિઆમાં સામાન્ય રીતે બકરીઓમાં સિલના જંતુઓ માટે પરીક્ષકો કે નિરીક્ષકો તપાસણી કરવામાં આવે છે. તમામ દેશની સરાસરી માત્ર ફે દર સેંકડે એવી જોવામાં આવે છે કે જેમાં સિલના રોગનાં જંતુઓ હોય ! પ્રમાણ 'ઉપર પ્રમાણે બસો બકરીઓમાં માત્ર એક બકરીમાં સિલના જંતુઓ એવું જોવામાં આવે છે.

હમણાંજ એક અખતરો કરવામાં આવ્યો છે. તે વડે નક્કી કરવામાં આવ્યું છે કે બાળકોના જોરાકમાં બકરીનું દૂધ સર્વોત્તમ શ્રેષ્ઠ છે.

બકરીનાં કેટલાંક બચ્ચાંને બકરીના દૂધથી ઉછેરવામાં આવ્યાં અને કેટલાંકને ગાયના દૂધથી પાળવામાં આવ્યાં. પછીથી નિયત કરેલી મુદત બાદ જેહ રીતે પાળવામાં આવતાં બકરીનાં બચ્ચાંનું આરોગ્ય તપાસવામાં આવ્યું તો ગાયનું દૂધ પી મોટાં થતાં બચ્ચાંનો હાડકાં નરમ અને કમજોર જણાયાં, જ્યારે બકરીનાં દૂધથી ઉછેરતાં બચ્ચાં ખૂબ તંદુરસ્ત અને સશક્ત જણાયાં. એવીજ રીતે થોડાક સફેદ હરો ઉપર એજ અખતરો કરવામાં આવ્યો. તેમાં બકરીના દૂધથી પોષાતા હરો તંદુરસ્ત અને તાકતવર બની ગયા, જ્યારે ગાયના દૂધથી મોટા થતા હરો સામાન્ય રીતે નબળા અને જોરાકમાં પણ ઓછું દૂધ લેતા જણાયાં. બાળકોની કેટલીક ચામડીની બિમારીઓ માત્ર બકરીના દૂધથી મટી જાય છે, જેથી બાળકોને ગાયના કરતાં બકરીનું દૂધ આપવું એજ વધારે સલાહકારી છે. એટલા માટે ગીલ્ડફોર્ડની “કાઉ એન્ડ એટ કુ” એ બકરીનું દૂધ પાઉડરના રૂપમાં “કીપ્રોતક” ના નામથી વેચવું શરૂ કર્યું છે. એવા અમંજ્ય દાખલાઓ દેખાડી શકાય છે કે બકરીના દૂધ વડે બાળકો અને ખુદાએને અતોડ ક્ષાયદો થએલો છે.

વળી બકરીના દૂધમાં ફોસ્ફોરનું પ્રમાણ પણ ઘણું સારું હોય છે, જેથી દમની વ્યાધિવાળાઓને તો ખાસ કરીને કાયદાકારક છે.

વ્યાધિઓ અને તેનો ધલાજ બાળકોએ મૂકીએ તોપણ બકરીના દૂધમાં એક ખાસ ખૂણી એ જણાશે કે તે ઘણું હલકું અને જલદી દબનું થવાવાળું છે. બકરીના દૂધના આણંદો પણ ઘણાં નાના હોવાથી એનું

જમાવેલું દહીં પણ ઘણુંજ મુલાકામ કે નરમ હોય છે, બ્યારે, એથી ઉલટું ગાયનું દૂધ દહીં બનું અને સખ્ત જમીનું-હોય છે, જેથી બાળકો અને કમઝોરો ગાયનું દૂધ હજમ કરતાં જોડલો વેળાં લે તેથી ઘણાજ ઓછા વખતમાં બકરીનું દૂધ પચાવી શકે છે.

વળી સામાન્ય રીતે એમ પણ માનવામાં આવે છે કે બકરીઓમાં અને બકરીઓના દૂધમાં એક રકમની ગંધ હોય છે; પરંતુ એ માનવું પણ ખરું નથી. દૂધ ન તો બકરીમાં હોય છે, ન તો બકરીના દૂધમાં હોય છે; પરંતુ એ વાત તો ચોક્કસ છે કે જ્યાં દૂધ રાખવામાં આવ્યું હોય ત્યાંની આસપાસની સ્ત્રીઓની વાસ દૂધમાં બહુજ ત્વરાથી દાખલ થઈ જાય છે; એવાજ શું ગાયના દૂધમાં પણ હોય છે; એટલા માટે જો બકરીને અને તેના દૂધને સ્વચ્છ જગામાં સ્વચ્છ રીતે સ્વચ્છ વાસણોમાં રાખવામાં આવે તો ઉનાળામાં પણ બકરીનું દૂધ ઘણો વખત ગાયના દૂધ કરતાં સાફ રહી શકે છે. ગાયના દૂધ માટે સ્વચ્છતાનો પુરતો ખ્યાલ રાખવામાં આવતો નથી અને દોહતા પહેલાં ક્યાએ તેને નવડાવવાનો રિવાજ જોવામાં આવતો નથી, બ્યારે એજ પ્રમાણેની સદાઈઓ ધારીએ તો બકરી માટે સહેલાઈથી અમલમાં લાવી શકાશે.

ગાય અને બકરીના દૂધનું કીમ્બાવી પ્રમાણ કાઢવામાં આવે તો “પ્રોટીન”નું પ્રમાણ ગાયના દૂધ કરતાં બકરીમાં વિશેષ હોય છે અને ઇન્સાની દૂધ કરતાં એ પ્રમાણ બમણું હોય છે. ઇન્સાની દૂધ (જીઓનું દૂધ) કરતાં બકરીના દૂધમાં નમકનું પ્રમાણ પણ વધારે હોય છે, બ્યારે ગાયના દૂધમાં એ પ્રમાણ બકરીના દૂધ કરતાં છેક અડધું હોય છે. વળી બકરીના દૂધમાં એક ફાયટો એ પણ હોય છે, કે બદનના પ્રમાણમાં ગાય કરતાં બકરી બમણું દૂધ આપે છે, તેમજ બદનના પ્રમાણમાં ગાય કરતાં બકરીનો ખોરાક પણ વધારે હોય છે. દરોજનું અઢીશર દૂધ દેનારી ઘણી બકરીઓ જોવામાં આવશે. ગાય કરતાં બકરીનો ખોરાક વિશેષ હોવા છતાં આપણને મોંઘી પડતો નથી. સખખ કે બકરીનો ઘાસ-પાલો ઘણાજ સસ્તો હોય છે; એટલા માટે તેના વધુ ખોરાકથી આપણને કાંઈ તકસાન થતું નથી. ઉપર પ્રમાણેની સઘળા બાબતો ચિદિસાપૂર્વક ધ્યાનમાં લેવામાં આવે તો બચ્ચાને માટે અથવા ઘરોમાં બીજાં કામો માટે બકરીનું દૂધ ઘણુંજ સવડાવું જણાશે.

ઉમ્મરેજી બક્ષ પટેલ

—દયાદરાવાળા

મુન્શી જતાલી

લેખન પાઠની નોંધ

૪૨૪

ગુજરાત શાળાપત્ર

વિષય:—લેખન

સા. હેતુ:—અવલોકનશક્તિ કેળવી હાથ કેળવવાનો.

નિ. હેતુ:—‘મગર’ શબ્દ લખતાં શીખવવાનો.

સાધન:—કાળી પાટીઓ, ચાક, કપડાં, પોપ્પન-ટર,

‘મગર’નું મોડેલ, લાકડીઓ, વાડકીઓ,

વાર્તાનાં પાત્રોનાં મોડેલ.

શિક્ષક:—અંકુલાક્ષ સુનીલાક્ષ ત્રિવેદી

આસિ. મા; ગુજ. પ્રેક્ટિ. મંડલ.

તા. ૧૭-૮-૩૫ શનિવાર

સમય ૩૫ મિનિટ

પાઠના વિભાગ અનુસાર

૧. આરંભ:—અ. વર્ગવ્યવસ્થા

ચ. પૂર્વાપર સંબંધ

ક. રજુઆત

૨. મુખ્ય વિષય:—અ. વાડકી

અને લાકડીની ગોઠવણી

શેક્ષી

આળસને અર્થવ્યંજકારમાં ગોઠવી યોગ્ય-વ્યાયોગ કરાવી પાઠ મટે તૈયાર કરવા.

કા. પા. ની નોંધમાં લખેલું વાક્ય વંચાવવું. મગરનું મોડેલ બતાવી ‘મગર’ શબ્દ-કલંકવલ અને તે શબ્દ વાક્યમાંથી શોધાવવો.

‘મગર’ શબ્દ વાંચતાં આવડે છે. તેની ખાતરી કર્યા પછી એ શબ્દ કા. પા. ની નોંધમાં લખ્યા પ્રમાણે લખતાં શીખવાની નિ્દાસા ઉપપન્ન કરવી.

કા. પા. ની નોંધમાં જણાવ્યાં પ્રમાણે મોટી લાકડી અને નાની લાકડીની તથા મોટી વાડકી તે નાની વાડકીની ગોઠવણી કરાવવી. વાડકી અને લાકડી ઉપર નીચે લીટીઓને જે રીતે અડકવી જોઈએ તે રીતે જાળકે અડકાડે તેની ચોક્કસાઈ રાખવી.

કા. પા. ની નોંધ

આ મગર છે.

મગર

૧૧૭૭

ક. વાતોદારા શબ્દ-
રચના

ક. હસ્તકેળવણી
ક. ચાનુલેખન

૩. પુનરાવર્તન:-ઈ. સાહ્ય
નેત્રું.

ચકલી, બિલાડી, ને કતરાનું લાકડીઓ લઈ ફરવા જવું; લાકડીઓ કા. પા. ની નોંધમાં જતાવ્યા પ્રમાણે ગોઠવી નદીમાં નાહવા પડું; ચકલીની લાકડી ખોવાઈ જવી; તેને વાડપી આપી સમજાવવી; પછી બાગમાં ફૂલ વીણવા જવું; વાડપી ને લાકડી (કા. પા. ની નોંધમાં જતાવ્યા પ્રમાણે) ગોઠવી ફૂલ ચૂંટવાં; બિલાડીએ કરેલી વાડપી અને લાકડીની બીજી ગોઠવણ; કોયા પ્રસંગે કહેતા જવું; વાડપી લાકડી ગોઠવતા જવું, તેજ પ્રમાણે કા. પા. માં દોરતા જવું અને બાળકોને ચાક આપી તેજ પ્રમાણે દોરાવતા જવું.

આવી રીતે બનાવેલો 'મગર' શબ્દ વંચાથી ને તે કેમ લખાય તેને જમાલ આપવો.

પ્રથમ હયામાં હાથ ફેરવાવી 'મ', 'અ', ને 'ર' ના આ-કારો રચાવવા. પછી રેતીના આકારો ઉપર આંગળી ફેરવાવી 'મ', 'અ', ને 'ર' ના આકારોનો સચોટ ખ્યાલ આપવો.

એક પછી એક 'મ', 'અ' અને 'ર' અક્ષરો સમજાવ્યું આપીને જે લીટીઓ વચ્ચે લખવા અને એ રીતે આખો 'મગર' શબ્દ લખી બાળકો પાસે જે લીટીઓ વચ્ચે લખા વચો લાકડીઓ ત્રીધી દોરે, વાડપીઓ ઉધી ગોળ દોરે, અને ઉપર નીચે લીટીઓને આડવા નોંધતા લાગો આડકાડ તેની સંપૂર્ણ કાળજી રાખવી.

કા. પા. સાફ કરી નોંધ્યા વગર 'મગર' શબ્દ લખાવેલો, પછી સારા નમુના વર્ગ સમક્ષ રજુ કરવા ને પાઠ પૂણ કરવો. વર્ગને યોગ્ય રીતે રજા આપવી.

મ (આમ લાકડીઓ
ગોઠવી નાહવા પડ્યાં.)

ગ (વાડપીને લાકડી ગોઠવી
ફૂલ ચૂંટ્યાં.)

ર (બિલાડીની ગોઠવણ)

મ ગ ર

મ ગ ર

મ ગ ર

વૃક્ષોની વિષમતા

શિખરિણી

અરણ્યે એકાંતે અકળિતઃ અનેરા અનુભવે,
તરંગો તેજલા હૃદયસરમાં શા ઉદ્ભવે !
અહિં છાંડે એવી—સકળ કળના—સર્વે—રસની—
જગે દેખાતી બે શુભઅશુભ શ્રેણી પણુ બની.

મહામેળો શે આ—વિવિધ તરુનોં ચારતરમાં !
લક્ષાં ભુંગાં સર્વે લિલગસમ લીલાં વેસનમાં;
લક્ષાં સૌની સાથે નિશદિન લક્ષાઈજ કરતાં,
ભુંગાં સૌની સાથે નિશદિન ભુંગાઈજ ધરતાં.

પડે શીળા છાંયા અમિત સહુ લે 'હાસ'જ વહી,
કશો આશ્રો દેવા ખિલતું નવ ગાંડું તરુ કદી;
કટુ નિમ્મે મીઠી ધરસમ ઘટાધી 'સુખ વધે,
વિના પત્રે થોરી અસિ સમ છત્રાં કંટક બધે.

રસાળે દ્રોહિલા ઉચિત શુણુ ગાયે રસ અહી,
શમીના પોલાણે વસતી ચિખરીને રસ નહિ;
વખાણે પંખી આ કદર કરતાં રાયણુતણી,
કજો 'સારાં વિના કદર પણુ કેવી કદમની.

થડે ડાળે સન્ધે ફળ—ઉમરડે—શાં ફળ—વિના—
દગે અંછરી આ જગલગત કાલી ફળ વિના;
વધે ધીમે ધીમે પણુ ફણુસનાં શાં ફળ અહીં,
વધે વેલો વેલો પણુ કશુંજ વાંસે ફળ નહિ.

ભુઓ, નિમત્રે આ અનન્યજી ભરી શ્રીફળ ઘણાં,
તરુ છપે પેલાં અતિથિ નિરખી ફેફળ તણાં;
લીલો મુકો મેલો અહીં ખજુર ખારેક અરપે,
કરી ડોકાં ઉચાં અફળ અમયાં તાડજ તો.

પડે મીઠાં કાઠાં અહરનિશ ધુજીઓધળ અહીં,
ચડે મેણે ખીલાં મધુરે જગતાં સત્તર તહીં;
દડે બાળો દોડે ગદ સંભ ભુની આમલો જહીં,
રડે ત્યાં આંસુડે નિરખી ગહુડો કે જન મહીં.

૭

બદામે સેવાનો સરસ નમુને શુભ શિખવ્યો,
વિના સેવાનો આ કહુ કલુજીએ ગંધ ખિલવ્યો;
રૂંઠો મોઢાં નંચુ બમરે સમ ઉચે ગોશુગણે,
અંશેકે નંચુની નોકલ કરતાં ભોળજ બને.

૮

પડે દેખાળા ત્યાં પણ બદરી દે બોર બદલી,
કપામે માળાથી રૂળ વગર આ વાઝ કદલી;
ભલે કાપે બાળે પણ નિત સગંધી સુખડ દે,
વસાવી ભુતોને પિપળ નિત સોને ભયજ દે.

૯

ઉચો, સીધો, ધોંગો પરગળુ ઉભો સાગજ વડો,
નીચો, વાકો, પોલો ત્રિપધર વસાવે વરખડો;
નમી નીચે વેણો બરફ સમ રૂ અપણુ કરે,
ઉચે રાખી રૂને કૃપણુ સિમળો કંદક ધરે.

૧૦

સ્વખંતે ખીલાઈ યવનચુખ દે શેરડી રસે;
ધધુરે સર્વાંગે યવન હરવા ઝેરજ વસે;
ખંડી શાંતિ બંધાપે કુખદરદમાં લીંચુ રસની,
સદા દેતો ચળો કદલુ બળીઓ આવળ બની.

૧૧

ભલે કાંટા તોએ ગુણિઅલ ગુલાબે મન દરે,
વિના કાંટે કૃચે ખુશ ખબર આ આવળ પરે;
કળા ખીલી શી આ મહદ ગુલમોરે ગુલ વડે,
રેહ નાનો તાયે સુમન હંસરાજે નવ જડે.

૧૨

ગણાવું શી રીતે અખિલ જગજલે વિષમતા ?
જણાવું શી રીતે વિવિધ જનમાં જે વિષમતા ?
નમી યાચું સૌને કહુ વિષમતાને પરહરે,
ફો ! ફો ! ફો ! સકળ જન એવું પ્રભુ કરે.

૧૩

પાઠ્યપુસ્તક ઇનામ અને લાયકાતની માટે સરકારી ખાતા તરફથી ખાતા તરફથી મંજૂર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

પાઠ્યપુસ્તક ઇનામ અને લાયકાતની માટે મંજૂર થએલાં પુસ્તકો ૪૨૯

પુસ્તકનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રકાશક (ટેકાણા સહિત)	કિંમત રૂ. આ. પા.	આ માટે મંજૂરી આપવામાં આવી છે.
૧. ઇંગ્લેન્ડનાં ઇતિહાસની રૂપરેખા (સને ૧૯૨૫ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. સી. સી. શાહ	કરમચંદ્ર દાસ નારાયણદાસ એન્ડ સન્સ નાણાવટ, સુરત	૦-૧૦-૦	પાઠ્યગ્રંથિક સંસ્થામાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૨. વિજ્ઞાન પ્રવેશિકા (સને ૧૯૩૩ની બીજી આવૃત્તિ)	મિ. ડી. સી. દોશર	બી. બાળગોપિદ કુલેશદાસ, મલ્લુ દરવાજા, અમદાવાદ	૦-૧૦-૦	"
૩. ગૃહી શિક્ષણ (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એસ. જી. પટેલ	મિ. એસ. જી. પટેલ, વડોદરા	૦-૧૨-૦	પાઠ્યગ્રંથિક સંસ્થા અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૪. બાળગણિત (સને ૧૯૩૫ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એચ. બી. ગાંધી	ગંગાદાસ એન્ડ સન્સ, ભાગ્ય તળાવ, સુરત	૦-૬-૦	પાઠ્યગ્રંથિક સંસ્થામાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૫. પાંચ ગુજરાતી કાવિયુક નં. ૧	...	એસ. બી. શાહ એન્ડ કું. પાંદોર નાકા, અમદાવાદ	૦-૧-૧	પાઠ્યગ્રંથિક સંસ્થામાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે.
૬. " નં. ૨	...	"	૦-૧-૬	"
૭. " નં. ૩	...	"	૦-૧-૬	"
૮. " નં. ૪	...	"	૦-૧-૬	"
૯. " નં. ૫	...	"	૦-૧-૬	"
૧૦. કુશાર મર્મ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	મિ. એચ. ડી. શાહ	શ્રી. જગન્નાથદાસ એન્ડ કું. ત્રિ-સેસ સ્ટ્રીટ, સુબર્બર	૦-૩-૦	પાઠ્યગ્રંથિક અને માધ્યમિક સંસ્થા અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુશનોમાં વિદ્યાર્થીની લાયકાત તરીકે.

૧૧ મિત્રાગી-ગ્રામ દીવેલીયા (પહેલી આયતિ)	મિ. એસ. છ. તોલાદ	દીવેલીયા એન્ડ સન્સ, પાનકોરનાકા, અમદાવાદ	૨-૦-૦૦ માધ્યમિક રફ્ફો અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટોમાં શિક્ષકોની લાયબ્રેરી માટે.
૧૨ અનન્ન ભૂમિતિ ભાગ ૧ (સને ૧૯૩૩ની બીજી આયતિ)	મિ. આર. પી. અનન્ન	મિ. આર. પી. અનન્ન એમ. બી. એમ. ટ્રેનિંગ કોલેજ, બેરસદ	૦-૨-૦૦ પ્રાથમિક રફ્ફોમાં શિક્ષકો- ની લાયબ્રેરી માટે.
૧૩ ૧૯૩૪ની ત્રીજી આયતિ	"	"	૦-૨-૦૦ "
૧૪ સાગરિકા (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આયતિ)	મિ. કે. સી. દેસાઈ	જીવનલાલ આગરશી મેહતા, પીરમથા રોડ, અમદાવાદ	૦-૮-૦૦ પ્રાથમિક અને માધ્યમિક રફ્ફોમાં વિદ્યાર્થીઓની લાયબ્રેરી માટે.
૧૫ મેના થાને ચંબલનું બુદ્ધ (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આયતિ)	તરલીકા તરત્તી	"	૨-૦-૦૦ "
૧૬ જીવનની ઝાંખી (સને ૧૯૩૨ની પહેલી આયતિ)	મિ. કે. સી. દેસાઈ	"	૨-૦-૦૦ "
૧૭ કદમીનાં બંધન (પહેલી આયતિ)	મિ. આર. ને. દેસાઈ	"	૦-૧૨-૦૦ "
૧૮ ન્યોરના	મિ. બી. આર. દીવેલીયા	"	૧-૮-૦૦ "
૧૯ અક્ષરમાત અને તારકાલિક ઉપાયો (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આયતિ)	મિ. એચ. જી. દેસાઈ	મિ. હરશચંદ્રેયાર્ધ, એડ- મિનિસ્ટ્રેટિવ ઓફિસર ડિ. રફ્ફો, બેરસદ, નડિયાદ	૦-૪-૦૦ માધ્યમિક રફ્ફોમાં વિદ્યાર્થી ઓની લાયબ્રેરી માટે.
૨૦ અમૃતત્વ યાને ગમર (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આયતિ)	મિ. સી. છ. મહેતા	મિ. સી. છ. મેહતા, કેળાપીઠ, સુરત	૨-૮-૦૦ માધ્યમિક રફ્ફોમાં વિદ્યાર્થી ઓની લાયબ્રેરી માટે અને ટ્રેનિંગ ઇન્સ્ટિટ્યુ- ટોમાં શિક્ષકોની લાય- બ્રેરી માટે.

૨૨	પુસ્તક ૨ શબ્દપોથી અને નોંધકાર પોથી (સને ૧૯૩૪ પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. એસ. કે. પટેલ	મિ. સોઆલાલ કીશોભાઈ પટેલ, સુણાવ, જિલ્લો એકા	૦-૨-૦	૦-૧-૬ પ્રાથમિક સ્કૂલોમાં વિદ્યાર્થી-ઓની લાયજેરી માટે.
૨૩	પુસ્તક ૩ બાળપાઠો	"	"	૦-૨-૦	"
૨૪	પુસ્તક ૪ સુદરપાઠો	"	"	૦-૨-૦	"
૨૫	પુસ્તક ૫ નાનાં યોદા પાઠો	"	"	૦-૨-૬	"
૨૬	પુસ્તક ૬ સાચી જોડી વાંચો	"	"	૦-૨-૬	"
૨૭	પુસ્તક ૭ (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	મિ. કે. સી. દેસાઈ	જીવનલાલ અમરશી મેહતા, પીરમસારોડ, અમદાવાદ	૦-૬-૦	"
૨૮	પુસ્તક ૮ (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૪-૦	"
૨૯	પુસ્તક ૯ (સને ૧૯૩૨ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૪-૦	"
૩૦	બાળવાડી (સને ૧૯૩૩ની બીજી આવૃત્તિ)	મિ. બી. આર. દીવેડીઆ	દીવેડીઆ એન્ડ સન્સ, પાન્દેરનાકા, અમદાવાદ	૦-૮-૦	"
૩૧	કુવારો (સને ૧૯૩૩ની પહેલી આવૃત્તિ)	વસંત નાથક	વસંત નાથક, મ્યુનિ. બાલ-મંદિર, અમદાવાદ	૦-૩-૦	"
૩૨	કુસદાની (સને ૧૯૩૪ની પહેલી આવૃત્તિ)	"	"	૦-૨-૦	"
૩૩	કુસદાની	"	"	૦-૩-૦	"

મુંબઈ પ્રલાકાની ઉર્દુ સાળાઓ માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકોની યાદી

પુસ્તકનું નામ	અન્યકર્તા	પ્રગટકર્તા કે પુસ્તકોના નામ	કિંમત રૂ. આ. પા.	શા માટે મંજુરી આપવામાં આવી છે
૧ નારીના-એ-દિંદ (ઉર્દુ) ભાગ ૧, (૧૯૩૫)	મિ. મેગદ આર્મીન અહમદ રમલ એન્ડ પુસ્તકાલય બી. એ. એલ. બી. કેપો, લાહોર અને મિ. મેગદ હકબાલ પુસ્તકાલય	પ્રગટકર્તા કે પુસ્તકોના નામ	૧-૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શૃંગારોમાં પાઠ્યપુસ્તક તરીકે
૨ " ૨, (૧૯૩૫)	મિ. મેગદ હસન હકિમ-એ-પ્રેસ, દિલ્લી એલી; મુંબઈ		૧-૦-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શૃંગારો અને પ્રેમી મૌન-દે-દુશનોમાં લાયજેરી તરીકે
૩ શીરોસો-એ-ખયાલ (સને ૧૯૩૪) ની પહેલી આવૃત્તિ	મિ. મેગદ હસન હકિમ-એ-પ્રેસ, દિલ્લી એલી; મુંબઈ		૦-૮-૦	પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શૃંગારો અને પ્રેમી મૌન-દે-દુશનોમાં લાયજેરી તરીકે
૪ મન્સો-કા-તોલકા ભાગ ૧ (૧૯૩૪)	મિ. મેગદ હસન હકિમ-એ-પ્રેસ, દિલ્લી એલી; મુંબઈ		૦-૧-૦	પ્રાથમિક શૃંગારોમાં વિદ્યાર્થીની લાયજેરી તરીકે
૫ " ૨ (૧૯૩૪)	મિ. મેગદ હસન હકિમ-એ-પ્રેસ, દિલ્લી એલી; મુંબઈ		૦-૧-૦	"
૬ હિનાત-સો-રહમશ બરતાવ. (૧૯૩૪)	મિ. મેગદ હસન હકિમ-એ-પ્રેસ, દિલ્લી એલી; મુંબઈ		૦-૧-૦	"

(અંગ્રેજીમાં સહી) એન. જી. ગાહવીલ

પર્સનલ આસિ. કુ ધી એન્ડ. ઇન્સ. ઈ. ડી. અને

સેક્રેટરી ઉર્દુ શૃંગાર કમિટી, મુંબઈ.

(પર્સનલ આસિ. કુ ધી એન્ડ. ઇન્સ. ઈ. ડી. અને સેક્રેટરી ઉર્દુ શૃંગાર કમિટી, મુંબઈના તા. ૨૦-૮-૧૯૩૫

ના પત્ર નં. આર-૩૮/-૮૬ માં કરેલી સૂચનાનુસાર.)

સને ૧૯૩૫-૩૬ ની સાલની એન. પી. વડીલ સ્કોલરશિપ
પરીક્ષાનું પરિણામ

નંબર	નામ	ઉંમર વર્ષ માસ	કઈ સાળામાં અભ્યાસ કરે છે	મોસિક સ્કો- લરશિપની રકમ રૂ.
કલાસ એ.				
૧	ત્રેમીલા ત્રીકમલાલ દલાલ	૧૩-૬	ગવર્નમેન્ટ મહર્સ દાધરદૂલ અમદાવાદ	૪
કલાસ બી.				
૨	રમેન્દ્રભાણો જોષીરામ ભટ	૧૪-૨	"	૫
કલાસ સી.				
૩	સરસ્વતી સાંકળચંદ શાહ	૧૫-૧૦	"	૬
કલાસ ડી.				
૪	ગાબેલ હરન પાટી	૧૬-૧૧	"	૭

અમદાવાદ અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી

અમદાવાદ
૩૧ ઓગસ્ટ સને ૧૯૩૫

પ્રેસિડેન્ટ,
અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટી

ધનામયત્રક

સુરત જિલ્લો

જામરસાડી	પટેલ કૃષ્ણાઆ-સ્કૂલ કમિટીના વાઇસ ચેરમેન મિ. શ્રીકાલાભ કદાનભાઈ એ	૪-૨-૦૦	મુંબઈ ધનાકાનો નકશો લાવી આપ્યો.
ભગવા	મિ. રામચંદર ગીરજાચંદર વ્યાસે	૬-૮-૦૦	૨૬ શુક્રવાર સુધી ચણા વહેંચ્યા.
અદલુ	મિ. ભાણુભાઈ સોમા સરગે શ્રીમંત સરકાર ગાયકવાડ મહારાજા સેના પાસબેલ રામચંદર બદામી	૩-૦-૦૦ ૫-૦-૦૦	સાકર વહેંચી. મને સ્કૂલોમાં મિલકત વહેંચી.

લોહા	પટેલ છીમાભાઈ દુલ્લભભાઈ એ	૧૨-૦-૦	કન્યાશાળામાં વાચનમા- જાની ચોપડીએ બેટ આપી તથા
		૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	પટેલ મગનભાઈ જીવજીએ	૨-૦-૦	કન્યાશાળાનું ધડિઆબ રીપેટ કરાવતાં માટે રોકડા આપ્યા.
અબામા	મિ. મોદનંદ જીવજી દેસાઈ એ	૩-૪-૦	૧. કા. પરીક્ષામાં પાસ થએલા વિદ્યાર્થીએને ધનામ આપ્યાં.
	મિ. મગનલાલ ખંડુભાઈ દેસાઈ ઉટડીકરે	૫-૦-૦	પાંચ માસ સુધી પરબ ઠેરાડી.
	મ. સ્વ. મેન કાશી દેસાઈ પરાગજી જીવજીની દીકરીએ	૭-૧૨-૦	પરબ માટે પિતળનું ખેંકું આપ્યું.
ઉમર	શેઠ ધનરાજ માનમુલજી તરફથી તેમના પિતાજીના પુણ્યાર્થે	૨૫-૨-૩	નિશાળમાં આજતી ચો- પડીએ તથા રહેટ વહેંચી.
ગેર	મિ. રામા જી સરગે	૪-૪-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. હોદાલાલ જમનલાલ મોદીએ	૨-૮-૦	કુટ વહેંચ્યું.
	મિ. બાલુભાઈ જમનલાલ મોદી તથા મિ. બાલકૃષ્ણ કાશી- લાલ ભટ્ટ	૫-૦-૦	પિતળના ૧૫ભારકાળી વહેંચ્યા.
	મિ. મીટા દેશવ પટેલે	૩-૦-૦	વાર્ષિક પરીક્ષામાં પાસ થએલી બાળાએને પિત- ળની વાટકીએ વહેંચી.
અન્નેદ	મિ. જહાંગીરજી બીખાજી દલાલે પોનાના પિતાશીના સ્મરણાર્થે	૧૮-૨-૬	વાચનમાળાની ચોપડી- એ બેટ તરીકે વહેંચી.
અન્નેજી	ટડેલ દેવ ભેંકાએ	૪-૦-૦	કાંસાનું ઝાલર કન્યા- શાળામાં બેટ આપ્યું.
	તીયતના પારેખ લીલાધર ગાલાભાઈએ	૫-૦-૦	ગરબા માટે કાંડીઆ જોડ ૧૬ બેટ આપી.
બટેલી	રા. રણછોડજી નારણજી દેસાઈએ	૧૮૩-૦-૦	કન્યાશાળામાં રીવલ કામ માટે સંગરમંચો આપ્યો.
		૪-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. ચતુરજી - કરસનદાસ દસર મુખાળાએ	૧૫૧-૦-૦	ખાંદડા નં. ૨૦ બેટ આપ્યા.
		૪-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.

ભદેલી	રા. રણછોડજી નારણજી દેસાઈએ	૨૦-૮-૦	વડિયાળ. કેસ સાથે ભેટ આપ્યું.
"	"	૪-૪-૦	ખંજરી નં. ૧૬ ભેટ આપી.
"	રા. મણીલાલ જીવણજી દેસાઈએ	૪-૦-૦	કાંડીયા નંગ ૩૨ ભેટ આપ્યા.
"	મોલીવદલી-મુંબઈના રા. સુર-જરામ દલપતરામ મહેતાએ	૩૪-૪-૯	ગરબા ગાનારી બાળા-ઓને જર્મન સિલ્વરના લોટા લોટી વહેંચ્યા.
"	"	૪-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
"	"	૪-૦-૦	ચોળીનું કાપડ ધનામ તરીકે વહેંચ્યું.
"	મુંબઈના રા. ચતુરભુજ કર-સનદાસ ફફરે	૨૬-૬-૦	નંકશા નં. ૮ ભેટ આપ્યા.
"	ભારતર પેરાગજી વસનજીએ	૧૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં પુસ્તકો, કેપડાં. તથા સાકર વહેંચી.
"	મિ. છોડુભાઈ પરાગજીએ	૬-૦-૦	લોખંડની ખુરસી નં. ૨ તથા
"	"	૫-૪-૯	નાં પુસ્તકો ગરીબને વહેંચ્યાં.
ચકોટી	મિ. ભૂળાભાઈ ભવાનભાઈ માધવભાઈએ	૬-૧૪-૦	ખે નકશા ભેટ આપ્યા.
સેગવી	સ્કૂલ કમિટિના ચેરમેન મિ. મોહનભાઈ રૂપનાથજીએ	૩-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
હિમરસાડી	પટેલ કૃષ્ણઆ-મિ. બાવાભાઈ દુર્લભભાઈ દેસાઈએ-તેમના પિતાશ્રીના પુ-યાર્થે	૨૧-૧૧-૬	વાચનમાળાની ચોપડી-ઓ વહેંચી.
વેસુ	મુંબઈના શેઠ પેરતનજી ડોસા-ભાઈ મારકરે	૩૦-૦-૦	" " "
ભગોદ	શેઠ ધનંજય શીરજીભાઈ પટેલે	૩૫-૦-૦	ખંકડા નં. ૫ ભેટ આપ્યા.
"	દેસાઈ ગુલામભાઈ રણછોડજીએ	૧૩-૦-૦	" " ૨ "
"	દેસાઈ જીવણજી રતનજીએ	૬-૮-૦	" " ૧ "
"	દેસાઈ સુખાભાઈ કંચડજીએ	૬-૮-૦	" " ૧ "
ચાંજોટા	કાંચોપરેટિવ કોમિટી સોસાયટી તરફથી	૨૦-૦-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં.
સુલતાનપોર	મિ. મોરારજી વલ્લભભાઈ દેસાઈએ	૧૦-૦-૦	" " "

દનુ. ભાગડા	મિ. દયાળજી કસનજીએ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મિ. નાયુભાઈ લલુભાઈ દેસાઈએ	૨-૦-૦	"
	મિ. ગુલાબભાઈ કીકભાઈ દેસાઈએ	૨-૦-૦	"
	મુંબઈના મિ. જમનાદાસ દરખજી સંઘવીએ	૫-૦-૦	"
	મિ. કલ્યાણજી શાલાભાઈ દરજીએ	૮-૦-૦	સ્કાલિટ દેસ નં. ૭ બેટ આપ્યા.
દિવેદ.	"	૨-૦-૦	" લેટમવાઈન બેટ આપ્યું.
	મિ. દોલતરામ બીખાભાઈ દેસાઈએ	૨-૦-૦	સ્કાલિટનાં પુસ્તકો આપ્યાં.
	મિ. મોદનજી શાલાભાઈ દેસાઈએ	૨-૦-૦	દ્રોષગિના નમુનાઓ માટે આપ્યા.
	મિ. રણજીદ પેમા દરજીએ	૧૦-૦-૦	કોલ તથા પવાહું આપ્યું. નાયકનાં છોકરાંને પુસ્તકો આપ્યાં.
	મિ. હોડુભાઈ અંબેલાલે પોતાની પત્નિ શાંતાબેનના પુન્યાર્થે	૧-૧૨-૦	લોટો તથા પવાહાં બેટ આપ્યાં.
ધમડાંથી	મિ. દોલતરાય નીછભાઈએ પોતાના માતૃશ્રી બાઈ અંબાના પુન્યાર્થે	૧-૪-૦	કાળાપરજનાં છોકરાંને પુસ્તકો તથા પેનો આપી.
	મિ. દોલતરાય નીછભાઈએ પોતાના માતૃશ્રી બાઈ અંબાના પુન્યાર્થે	૧૭-૮-૦	ધડિયાળ બેટ આપ્યું.
	દેશ છના રતને	૫-૪-૦	ચટાઈ નં. ૮ બેટ આપી.
	તજાટી કાલાભાઈ લાલભાઈએ	૧૫-૦-૦	ધડિયાળ દેસ સાથે બેટ આપ્યું.
	મિ. ભાણાભાઈ સુખભાઈએ	૩-૦-૦	પાસ થનાર છોકરીઓને કોરી નોટ બુકો વહેંચી.
દાંજણ ઓળંગ	પોલિસ પટેલ ભાણાભાઈ ધનજીભાઈએ	૧-૦-૦	સાકર વહેંચી.
	મિ. રવજી ભગવાને	૨-૦-૦	પેન તથા પેન્સિલ વહેંચી.
	દેશાઈ રતનજી રૂપનાયકજીએ	૧૫-૦-૦	કન્યાશાળામાં ખારડીલો નં. ૨ બેટ આપી.
	શાદ રાયચંદ નથુજી બીલી-ભોરાવાળાએ	૧૫-૦-૦	"
	મિ. નાયુભાઈ ભગવાનજી મિત્રી-સગરાલીવાળાએ	૨-૮-૦	"

ચીખલી	ત્રીશીમેન સમલાષ દેશાષ આગાધરાવોળાએ	૦૦-૧૦-૦	પિત્તળની લોટી નં. ૧ બેટ આપી.
	મિ. કાનજીભાઈ બાવાભાઈ પટેલે	૧૮-૪-૦	ધડિયાળ બેટ આપ્યું.
ભગવા	મેંદર કારકુન મિ. ઉમેદરામ નારાયણ ભટ્ટ	૩-૦-૦	દર શુક્રવારે ચણા વહેંચ્યા.
સરાવ	મિ. કાળાભાઈ ખંડુભાઈ નાયકે	૨૫-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સરભોણ	મિ. રતનજી મકનજી ભગુ- ભાઈએ	૧૪-૦-૦	ધડિયાળ બેટ આપ્યું.
		૩-૦-૦	મિઠાઈ વહેંચી.
સ્વાદલા	મિ. કાળાભાઈ ગોરધનભાઈ ભગતે	૩-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
હાંસાપુર	ગામના ગૃહસ્થ લક્ષ્મીભાઈ કેશવભાઈએ	૨૫-૦-૦	બાળ લોચણેરી માટે આપ્યા.
વાધલધરા	શા. કુકીરચંદ ભાણુભાઈએ	૫-૦-૦	પેંડા વહેંચ્યા.
કડોદ	પા. પેરલુ મોરારે	૧૦-૦-૦	પેટી બેટ આપી.
	પા. ભીખા મીઠલે	૩-૮-૦	ધુરસી બેટ આપી.
	પા. રતનજી નામરજીએ	૧૨-૦-૦	ધડિયાળ બેટ આપ્યું.
	પા. હરખાભાઈ લખાભાઈએ	૪-૧૨-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ઉમરસાડી	મિ. નાગરજી ગાંડાભાઈએ	૩-૦-૦	હિંદુસ્તાનનો નકશો તથા
		૧-૦-૦	અક્ષર માણનો નકશો બેટ આપ્યો.
આફવા	મિ. રણછોડજી કાલાભાઈ પટેલે	૧૦-૦-૦	જે રહેલ લેડીમની કિંમત આપી.
ઉમરસાડી	મિ. ગુલામભાઈ ભગવાનજી દેશાઈએ	૫-૦-૦	ખમીસ નં. ૬ તથા ચોળા નં. ૪ તૈયાર સીવેલાં વહેંચ્યાં.

- રાજપીપળા સ્ટેટ -

ઉમલા	કંટાળાના મિ. મથુરભાઈ હરજીભાઈ પટેલે	૧૫-૦-૦	બાળાઓને પિત્તળના દા- બાજા નં. ૫૮ વહેંચ્યા.
હંબોર	પાટીગામના દુમાલદાર મિ. બાપુમીયાં મહમદમીયાંએ	૨-૦-૦	પત્રાસાં વહેંચ્યાં.
ઓળી	કરાડીના પા. નાથાભાઈ પુર- ખોતમે	૩-૦-૦	બાળાઓને પિત્તળના જગ વહેંચ્યા તથા
		૧-૦-૦	છોકરાઓને સાકર વહેંચી.
સારસા	તલાટી નંદશંકર શિવશંકર પંડ્યાએ	૨-૦-૦	પત્રાસાં વહેંચ્યાં.

ઉમલ	પટેલ નાથભાઈ અમદાસે	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	અત્રેના કેશુરભાઈ કાળિદાસે		
પાણેયા	પંડ્યા પ્રભાઈ કર નાગેશ્વરે	૨૦-૦-૦	કન્યાશાળાની બાળા- ઓને જમાડી.
	રણેલીના પા. નાથભાઈ	૪૦-૦-૦	બાળાઓને પિત્તળના ટાટ તથા મિઠાઈ વહેંચી.
	કાળિદાસે	૧૦-૦-૦	છોકરાઓને મિઠાઈ વહેંચી.
લદામ	પાણેયાનાં દેસાઈ મોતીલાલ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	ગીરધરભાઈએ તથા પટેલ		
લાજરસ	અટોળભાઈ ધર્મરભાઈએ		
	શીણોરના પટેલ દેશાઈભાઈ	૭૫-૦-૦	બાળાઓને પિત્તળના વાડકા નં. ૧૨૫ તથા લગ્ન થએલી બાળાને પિત્તળનો મોટો ડાબડો સાડીતથા ભરેલો કબજે વગેરે આપ્યું.
	ગીરધરભાઈએ		
સિસોદરા	તક્ષાટી રામચંદ્ર-ધીરજરામ	૩-૦-૦	બાળાઓને ખેસવા માટે ખેસ આપી.
	તથા પોલિસ પટેલ લલ્લુ- ભાઈ નાથભાઈએ.		
લાજરસ	દરાપરીના પટેલ મૂળજીભાઈ	૧૫-૦-૦	બાળાઓને પિત્તળના ચાલા વહેંચ્યાં.
	અમર્યાભાઈએ	૫૦-૦-૦	લગ્ન થએલી બે બાળા- ઓને ખે સાડીઓ આપી.
	ભાયલીના પટેલ પ્રભાભાઈ	૧૩-૧૫-૬	બાળાઓને પિત્તળના વાડકા આપ્યા તથા લગ્ન થએલી બાળાને સાડી આપી.
	વલ્લભભાઈએ	૨૫-૦-૦	
	ઉમલના પટેલ-ધર્મરભાઈ	૪૧-૧૪-૦	બાળાઓને જર્મનના પાલા રકાળી વહેંચ્યાં
	ગીરધરભાઈએ	૩-૨-૦	તથા લગ્ન થએલી બા- ળાને જર્મનના ટાટ નંગ ૩ આપ્યા.
	શીણોરના પટેલ-કેશુરભાઈ	૪૦-૦-૦	બાળાઓને જર્મનનિલ્વ- રના પાલા રકાળી વહેં- ચ્યાં તથા લગ્ન થએલી બાળાને જર્મનની પેટી નંગ ૧ આપી.
	દાદાભાઈએ		

ફાર	ગુમાનદેવના મહંતજી દામોદર- દાસજીએ	૫-૦-૦	ખેડકરાને પતાસાં વહેંચવા રોકડો આપ્યા.
લાજરસ	ઈંટોલાના પટેલ મણિભાઈ મથુરભાઈએ	૫૦-૦-૦	ખાળાઓને સિવજી કામ માટે હાથનો સંચો ભેટ આપ્યો.
જંગડીઆ	સોની છોટાલાલ ઘેસાભાઈએ	૧૦૦-૦-૦	મને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા તથા સાકર વહેંચી.
પાણેયા	અધ્યયુ મોતીલાલ જશવંતરામે પોતાના દીકરાને નિયાંજો બેસાડ્યો તે નિમિત્તે	૬-૦-૦	મને સ્કૂલોમાં સાકર વહેંચી.
લાલોદ	ભટ્ટ રતનલાલ તાપીશંકરે પોતાની માતૃશ્રીનાં સ્મરણાર્થે	૧૬-૦-૦	ખાળાઓને જર્મનસિલ્વ- રના ખ્યાલા વહેંચ્યા.

મહિકાંદા એજન્સિ

શીયાવાડા	પા. આદરભાઈ દેસાઈભાઈએ	૧૫-૦-૦	પડિયાળ ભેટ આપ્યું.
	પા. દોલાભાઈ બહેચરદાસે	૩-૪-૦	મુંબઈ ઇલાકાનો નકશો ભેટ આપ્યો.
	મતાદાર દાકોરો તરફથી દાકોર ઉદેશંગ વજ્રેશંગે	૧૨-૦-૦	ખાંકડા નં. ૨ ભેટ આપ્યા.
	વાળંદ સના ભાઈશંકરે	૨-૦-૦	દૂધ પાયું.
	દાકોર ઉદેશંગ વજ્રેશંગે	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	કાલાના પાટવી કુંવરજી થી બાલુસિંહજીએ	૫-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
રણાસણ	શાહ પુનમચંદ સાંકળચંદ	૨-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં તથા ખાંકડો શ. ૫) નો આપવા કહેલ છે.
વાવ	મિ. ભુધરલાલ લલ્લુભાઈ- પારેખે	૬-૬-૦	ભેટના પુસ્તક સાથે અલ- વાદિક્રમો પાનીઈ ગુજરાતી મંગાવવા માટે આપ્યા.
ખારમુવાડા	જરાવતના દાકોર સોમાજી -બૂપતજીએ	૫-૪-૦	પરખ માટે તાંબાનું ખેડું નં. ૧ આપ્યું.
સમૌ	મોટાલાસના- ઇન્દરદાર શેઠ હોરમસજી જમશેદજીએ	૧૦-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
અડપોદરા	પંડ્યા નરવરલાલ કોદરલાલે	૧૨-૦-૦	
	રૂપાલના શેઠ કુકીરચંદ લીલાચંદ વાડાના શેઠ મુલચંદ રવચંદ- ભાઈએ	૩-૦-૦	મિદાઈ વહેંચી.
		૧૬-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા તથા છતામ વહેંચ્યું.

૫બોડા	મિ. પોલિટિકલ એજન્ટ સાહેબ ૧૧૫—૦-૦	કન્યાશાળામાં સીવજીકામ માટે હાથનો સંચો ભેટ આપ્યો.
બોહોદરા	શાહ દામોદર વેદભાચંદે આસુ પુરસોતમ દેવચંદરે ભાષાત લક્ષ્મણસિંહ સાલમ- સિંહે ભાષાત તખ્તસિંહ હીમતસિંહે	૩—૦-૦ આજાઓને ૧૨ વાર કપડું આપ્યું. ૮—૦-૦ વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. ૮—૦-૦ ૨—૦-૦ મિતાર્થ વહેંચી. ૧—૦-૦
સાદરા	મિ. યુનીસાલ બદેયરદાસે	૧૦૧—૦-૦ ત્રણે સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
આનપુર	અનુવાના રોડ નહાલચંદ મયાચંદે	૧૦—૦-૦ છોકરા તથા છોકરીઓને પાકા વહેંચ્યા તથા પતાસાં વહેંચ્યાં. ૨—૦-૦ ૫—૦-૦ પિતળના પાકા નં. ૪૨ વહેંચ્યા.
બુનાદરા	અમદાવાદના શાહ મણિલાલ દેસાઈભાઈ એ	૫—૦-૦ વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
સામેત્રી	મુધાર આસા વસ્તારામે રોડ મગનલાલ દેવચંદે	૧—૦-૦ મિતાર્થ વહેંચી.
મોટા- કોદાસણ	સોની કાળીદાસ લવજીભાઈ એ	૧૫—૦-૦ વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા.
આકરોલ	મિ. લલાવત મુલજી મયાચંદે પટેલ જગનલાલ કુતાજીએ મિ. લલાવત મુળચંદ મયાચંદે	૧૫—૦-૦ ૧૫—૦-૦ ૧૫—૦-૦
મલીસા	પટેલ ચનાભાઈ મોતીભાઈ એ	૫૦—૦-૦ છોકરાછોકરીઓને પુસ્તકો વહેંચ્યા.
ચોડાસર	વાવકકાંદાના ચાણુદાર મિ. મુળચંદર જગનલાલ મહેતાએ પટેલ શીયાભાઈ— રણુકોડ- ભાઈ એ	૩—૦-૦ અને સ્કૂલોમાં મિતાર્થ વહેંચી. ૪૦—૦-૦ અને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા તથા ૨૦—૦-૦ કન્યાશાળા માટે ધડિયાળો ભેટ આપ્યું.
આકરોલ તારપુરી	પટેલ જગન કુતાજીએ રોડ પુનલાલ મોતીલાલ વખા- રીઆએ	૧૫—૦-૦ વિદ્યાર્થીઓને જમાડયા. ૫—૦-૦ પદમ આને લોટા નં. ૧ તથા પાકા નં. ૨ તથા મરીચ ખાગડોને પુસ્તકો મિતાર્થ તથા ખાગાઓને કાપડ વહેંચ્યું.

તાજપુરી	પટેલ-ત્રિકમભાઈ હેમચં	૧-૦-૦	દુધોપાંચું.
લીહોડા	ભાઈ એ	૧-૪-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	શ્રીયુત. દામોદરદાસ મલુકચંદ	૫-૦-૦	રકાઉટ મ તથા બાળાઓને
	ભાઈ શાહે	૫-૦-૦	રેકડા આપ્યા અને
	શેઠ હીરાચંદ જગજીવનદાસ	૧-૮-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	શાહે	૧-૮-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	મોડાસાના કડીઆ-કેશવલાલ	૩-૦-૦	પરબ ખેસાડી ને પતાસાં
	અને વલ્લભ તરફથી	૩-૦-૦	વહેંચ્યાં.
	મોડાસાના મિસ્ત્રી સોમેશ્વર	૧૭-૧૨-૦	પરબ ખાતે આપ્યા.
	દલસુખરામે	૩-૦-૦	
	શ્રી લીહોડાના આગાત કુવા		
	ફંડ ખાતેથી હરતે શ્રીયુત		
	રામજીદાસ કાળીદાસ શાહ		
	ખાનપુરનાએ		
	શેઠ હીરાચંદ જગજીવનદાસ	૧-૦-૦	
	શાહે		
	ખાનપુરનાં શાહ-ચંદુલાલ	૧-૦-૦	
	હરજીવનદાસ શાહે		
	લીહોડાના દોકાર કાલાજી	૧-૦-૦	
	ભૂપતાજીએ		
	લીહોડાના દોકાર આધુર્સીગજી	૧-૮-૦	
	ગેમસીંગજીએ		
	લીહોડાના શાહ જ્ઞેનાલાલભાઈ	૧૫-૦-૦	રકાઉટ ફંડ ખાતે આપ્યા.
	હરજીવનદાસે		
	મોડાસાના મિસ્ત્રી સોમેશ્વર	૧-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
	દલસુખરામે		
	આકફંદાળા શાહ પાનાચંદ	૧-૦-૦	
	જગનલાલ ખાઈ-વેટ સેકેટરી		
	ને ટયુટર, પાલરેટ તરફથી		
	દહેગામના શાહ-સાંકળચંદ	૧-૮-૦	પરબ ખાતે આપ્યા.
	સુનીલાલભાઈ એ		
	લીંબવાળા શાહ-ડાલાલાલ	૧-૦-૦	ફંડ ખાતે આપ્યા.
	મુંળચંદભાઈ એ		
	હરખજીના મુવાડાના દોકાર	૧-૦-૦	
	વેળુભાઈ ગેમસીંગજીએ		
	સામેત્રીના શાહ મહામુખલાલ	૧-૪-૦	પતાસાં રહેંચ્યાં.
	જગનલાલ હરતે મણીલાલ		
	ભાઈ, રકાઉટનું કામ જોયાથી		

આનપુરના શાહ સોમચંદ	૧૩-૧-૦	રકાહિટસ તથા ગરબા- વાળી ખાળાઓને રોકડા આપ્યાં ને પતાસાં વહેંચ્યાં.
સાન્યસ વારાહીના મે. થાણદાર જેસિંગ લાલભાઈ એ	૨-૦-૦	મિહાઈ વહેંચી.
શેઠ અમૃતલાલ નગીનદાસો	૧-૦-૦	તથા
સોની ચક્રભાઈ મગનલાલ- ભાઈએ	૨-૦-૦	મિહાઈ વહેંચી તથા
ગ્રેમપુર મે. દોકોરસાહેબ હરિસિંહજીએ	૩-૦-૦	પરબખાતે આપ્યાં વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પેથાપુર ભાવસાર મૂળચંદ કચેરાભાઈએ	૧૫-૦-૦	બધી રકૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
ડાવોલ શાહ નાથુરામ ગંગારામે	૨૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા તથા પિતૃળના સોટા વહેંચ્યા.
ઘોડાસર શાહે બીખાલાલ-સોમાલાલે	૩૫-૦-૦	હોકરા તથા હોકરીઓને જમાડ્યા.
પેથાપુર મહુમ વકીલ ડાલાભાઈ હક- મચંદ તરફથી	૨૫-૦-૦	ખાળાઓને કાપડ તથા મિહાઈ વહેંચી.
સુદાસણા મે. દોકોરસાહેબ પૃથીસિંહજીએ	૨૫-૦-૦	હોકરાઓને જમાડ્યા
પોતાના કુમારશ્રીની જન્મ- ગાંઠ નિમિત્તે	૨૫-૦-૦	તથા રમતગમત કરાવી ધનામ વહેંચ્યાં.
રમાસ મે. દોકોરશ્રી માનસિંહજી અહિમે	૪-૦-૦	પુસ્તકો તથા મિહાઈ વહેંચી.
નરશીપુરના શેઠ નથુભાઈ અમયાલાલે	૩-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીને પુસ્તકો આપ્યાં.
મે. દોકોરશ્રી માનસિંહજી	૧૩-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
સાહેબના ગાદીનશીન વખતે	૨-૦-૦	તથા મિહાઈ વહેંચી.
શા. રેવાચંદ સાંકળચંદ	૧-૦-૦	એક માસ પરબ બેસાડી.
શા. જયચંદ ગુલાબચંદ	૧-૪-૦	સપા આસ પરબ બેસાડી.
મે. દોકોરશ્રી માનસિંહજી સાહે- બના જન્મમહોત્સવ પ્રસંગે	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	૨-૦-૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં, તથા
	૧-૨-૦	મિહાઈ વહેંચી.
ડીસાકેમ્પ રણસા મિ. ખુસાનદાસ ત્રિકમલાલે	૪-૦-૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
શેઠ મુળચંદ માયારામે પોતાની પત્ની ચંદનબાઈના મરણ નિમિત્તે	૧૬-૦-૦	પરબખાતે બોધેતો સાંમાના પિલાવી આપ્યો.

તાળપુરી	પટેલ ત્રિકમલાલ-હેમચંદ્ર	૧-૦-૦	દૂધ પાર
લીહોડા	ભાઈ એ	૧-૦-૦	પતાસાં વહે
લીહોડા	શ્રીયુત. દમોદરદાસ મલુકચંદ	૧-૧-૪-૦	પતાસાં વહે
	ભાઈ શાહે	૧-૧-૪-૦	પતાસાં વહે
	શેઠ હીરાચંદ જગજીવનદાસ	૧-૫-૦-૦	સ્કાઉટ સત્યા
	શાહે	૧-૫-૦-૦	સ્કાઉટ આ
	મેઝાસાના કડીઆ-કેશવલાલ	૧-૧-૮-૦	પતાસાં વહે
	અને વલ્લભ તરફથી	૧-૧-૮-૦	પતાસાં વહે
	મેઝાસાના મિત્તી સોમેશ્વર	૩-૦-૦	પરખ બેસાડી ને પતા
	દલસુખરામે	૩-૦-૦	વહે
	શ્રી લીહોડાના આગાત કુવા	૫-૯-૧૨-૦	પરખ ખાતે આપ્યા
	ફંડ ખાતેથી હરતે શ્રીયુત	૫-૯-૧૨-૦	પરખ ખાતે આપ્યા
	શામળદાસ કાળીદાસ શાહ	૫-૯-૧૨-૦	પરખ ખાતે આપ્યા
	ખાનપુરનાએ	૫-૯-૧૨-૦	પરખ ખાતે આપ્યા
	શેઠ હીરાચંદ જગજીવનદાસ	૩-૦-૦	પરખ ખાતે આપ્યા
	શાહે	૩-૦-૦	પરખ ખાતે આપ્યા
	ખાનપુરના શાહ-ચંદુલાલ	૧-૦-૦	પરખ ખાતે આપ્યા
	હરજીવનદાસ શાહે	૧-૦-૦	પરખ ખાતે આપ્યા
	લીહોડાના દોરાર કોલાલ	૧-૦-૦	પરખ ખાતે આપ્યા
	જૂપતાજીએ	૧-૦-૦	પરખ ખાતે આપ્યા
	લીહોડાના દોરાર ગાધુસર્ગજી	૧-૦-૦	પરખ ખાતે આપ્યા
	ગેમસર્ગજીએ	૧-૦-૦	પરખ ખાતે આપ્યા
	લીહોડાના શાહ જેઠાલાલભાઈ	૨૫-૦-૦	સ્કાઉટ ફંડ ખાતે આપ્યા
	હરજીવનદાસે	૨૫-૦-૦	સ્કાઉટ ફંડ ખાતે આપ્યા
	મેઝાસાના મિત્તી સોમેશ્વર	૧-૦-૦	પતાસાં વહે
	દલસુખરામે	૧-૦-૦	પતાસાં વહે
	આકરંદયાળા શાહ પાનાચંદ	૧-૦-૦	પતાસાં વહે
	જગનલાલ ભાઈ વેટ સેકેટરી	૧-૦-૦	પતાસાં વહે
	ને ટયુટર, પાલડેટ તરફથી	૧-૦-૦	પતાસાં વહે
	દહેગામના શાહ-સાંકળચંદ	૧-૦-૦	પરખ ખાતે આપ્યા
	ચુનીલાલભાઈ એ	૧-૦-૦	પરખ ખાતે આપ્યા
	લોખવાળા શાહ-ડાલાલાલ	૧-૦-૦	ફંડ ખાતે આપ્યા
	મુળચંદભાઈ એ	૧-૦-૦	ફંડ ખાતે આપ્યા
	હરખજીના મુવાડાના દોરાર	૧-૦-૦	ફંડ ખાતે આપ્યા
	વેલુભાઈ ગેમસર્ગજીએ	૧-૦-૦	ફંડ ખાતે આપ્યા
	સામેત્રીના શાહ મહાસુખલાલ	૧-૪-૦	પતાસાં રહે
	જગનલાલ હરતે મણીલાલ	૧-૪-૦	પતાસાં રહે
	ભાઈ, સ્કાઉટનું કામ બેચાથી	૧-૪-૦	પતાસાં રહે

	ખાનપુરના શાહ-સોમચંદ	૧૭-૬-૦૦	રકાઉટસ તથા ગરબા-વાંળી બાળાઓને શેકડા આપ્યા. ને પતાસાં વહેંચ્યાં.
સાન્થલ	વાસાદીના મે. યાશુદાસ જેસિંગ લાલભાઈ એ	૨-૦-૦૦	મિદાઈ વહેંચી.
	શેઠ અમૃતલાલ નગીનદાસે	૧-૦-૦૦	તથા
	સોની. ચકુભાઈ મગનલાલ-ભાઈ એ	૫-૦-૦૦	પરબખાતે આપ્યા.
	મે. દાકોરસાહેબ હરિસિંહજીએ	૨-૦-૦૦	મિદાઈ વહેંચી તથા
ત્રેમપુર	મે. દાકોરસાહેબ હરિસિંહજીએ	૩-૦-૦૦	પરબખાતે આપ્યા.
		..	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
પેથાપુર	ભાવસાર મૂળચંદ કચેરાલાઈએ	૧૫૦-૦-૦૦	બધી રકૂલોના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
ગાંધી	શાહ નાથુરામ ગંગારામે	૨૨-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા તથા પિત્તળના સોટા વહેંચ્યા.
ધોળાસર	શાહે બીખાલાલ-સોમાલાલે	૩૫-૦-૦૦	છોકરા તથા છોકરીઓને જમાડ્યા.
પેથાપુર	મહુમ વદીસ ગજાભાઈ હક-મચંદ તરફથી	૨૫-૦-૦૦	બાળાઓને દાપડ તથા મિદાઈ વહેંચી.
સુઘસણા	મે. દાકોરસાહેબ પૃથીસિંહજીએ	૨૫-૦-૦૦	છોકરાઓને જમાડ્યા
	પોતાના કુમારશ્રીની જન્મ-ગાંઠ નિમિત્તે	૨૫-૦-૦૦	તથા રમતગમત કરાવી ધનામ વહેંચ્યાં.
રમામ	મે. દાકોરશ્રી માનસિંહજી સાહેબે	૪-૦-૦૦	પુસ્તકો તથા મિદાઈ વહેંચી.
	નરશીપુરના શેઠ નયુભાઈ અમથાલાલે	૩-૦-૦૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીનિ પુસ્તકો આપ્યા.
	મે. દાકોરશ્રી માનસિંહજી સાહેબના ગાદીનર્શીન વખતે	૧૩-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
	શા. રેવાચંદ સાંકળચંદ	૨-૦-૦૦	તથા મિદાઈ વહેંચી.
	શા. જયચંદ ગુલામચંદ	૧-૦-૦૦	એક માસ પરબ ખેસાડી.
	મે. દાકોરશ્રી માનસિંહજી સાહેબના જન્મમહોત્સવ પ્રસંગે	૧-૪-૦૦	સવા માસ પરબ ખેસાડી.
		૧૨-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
		૨-૦-૦૦	પુસ્તકો વહેંચ્યાં, તથા
		૧-૦-૦૦	મિદાઈ વહેંચી.
ડીસાકેમ્પ	મિ. ખુસાલદાસ ત્રિકમલાલે	૪-૦-૦૦	પતાસાં વહેંચ્યાં.
ફુલસા	શેઠ મુળચંદ માધારામે પોતાની પત્ની ચંદનબાઈના મરણ નિમિત્તે	૧૬-૦-૦૦	પરબખાતે જોઈતો સામાના લાવી આપ્યા.

ખસલવાડા	ગુજરાતી મેડળ તરફથી લુહાર રામજી ગોપાળના અગ્રપણ નીચે	૧૪-૧૨-૦૦	વડિઆળ બેટ આપ્યું
---------	--	----------	------------------

શાળા જિલ્લો

ઉબરગાંવ	મિ. વૃંદાવન ગાંડાભાઈ દફરે	૩-૦-૦૦	સાદડીઓ બેસવા માં આપી.
	મિ. ગોપાળજી હરજીવન દફરે	૫-૧૧-૦૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ કપડાં આપ્યાં.
ચિંચણી	હિડમારતર ખંડુભાઈ લક્ષ્મીભાઈ વંશી તરફથી	૪-૦-૦૦	પતાસો વહેંચ્યાં.

અમદાવાદ જિલ્લો

કોઈ	ચેન્નનર હેડમિસ્ટ્રેસ ઈન્ડિયા- બેન હરનારણે	૭૫-૦-૦૦	મુખ્ય સ્કૂલ તેમજ કન્યાશાળા જમાડી
સરવાળા	શ્રી નાગરદાસ પાનાચંદે	૦-૧૨-૦૦	જમદગ્ધ વહેંચ્યાં.
		૧-૦-૦૦	પતાસો વહેંચ્યાં.
હયડી	રાણા વેરલા ઠાણુભાને ત્યાં ચોકવાળા બાઇને પુત્ર આગ્યાની ખુશાલીમાં	૨૦-૦-૦૦	વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા
ગોધા	શ્રી ગદ્દશરભાઈ હાજીયાકુમ હસનભાઈએ	...	" "
	શ્રી મુસાજી ઇસાજી ધાયલે	૫-૦-૦૦	પૈસા વહેંચ્યાં.
		૧૫-૦-૦૦	મિદાઈ વહેંચી તથા પૈસે વહેંચ્યાં.
હયડી	અડવાળના રાણા શ્રી વેરલા ઠાણુભાને ત્યાં ચોકવાળો બાઇને કુવર જન્મ્યાથી ખુશાલીમાં	...	બાળાઓને જમાડી.
જવારજ	મિ. મોહનભાઈ નાજીભાઈ ગાંધીએ	૧૨-૦-૦૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
	હિડમાસ્તર ગફુરભાઈએ	૩-૦-૦૦	દૂધ પાતું.
	સંવિંતાબેનના પુન્યાયે		
મોયદ..	ખાનપુરના પટેલ સાંકાભાઈ દાંમોદરદાસે	૫-૮-૦૦	પવાલાં તથા પતાસો વહેંચ્યાં.
	ધાંચી જગનલાલ ગણેશભાઈએ	૮-૦-૦૦	સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને જમાડ્યા.
સરખેજ	મહમદપુરના પટેલ આત્મારામ મગનલાલે પા. બહેચરભાઈ ધમરભાઈના રમરણુયે	૧૫-૦-૦૦	તમામ સ્કાલિટને જમાડ્યા.

૨૨૬૯ લાયબ્રેરી માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકો

ગુર્જર ખાલ ગ્રંથાવલિ

ખાળકો માટે સર્વાંગસુંદર સચિત્ર ચોપડીઓ

સંપાદક : રમણલાલ નનાલાલ શાહ

૨૦ ચોપડીઓ ભેટ પુસ્તક સાથે બહાર પડી ચૂકી છે.

(૧) કીર્તિકથાઓ	૦-૨-૬	(૨) હીરામોતી	૦-૩-૦
(૩) ખુલખુલ	૦-૨-૬	(૪) ટન-ટન-ટન-ટન	૦-૨-૬
(૫) કેપારે સમશું?	૦-૩-૦	(૬) ટાઈટ્ટોપની નીતિકથાઓ	
(૭) વરતો ને ઉખાણાં	૦-૨-૬	(૮) વેરાયલાં ફૂલ	૦-૩-૦
(૯) રઝગતો રાજહંસ	૦-૩-૦	(૧૦) અમરપેટી	૦-૩-૦
(૧૧) ગણિત ગમત	૦-૨-૬	(૧૨) હસતું મોં	૦-૩-૦
(૧૩) પ્રાણીવર્ણન	૦-૪-૦	(૧૪) ખાળકોની રમતો	૦-૩-૦
(૧૫) ધરતીકંપ	૦-૩-૦	(૧૬) આર સુંદર સંવાદો	૦-૩-૦
(૧૭) જાપાનનો જાગ્રામુખી		(૧૮) જંગલમાં રખડતાં	૦-૪-૦
(૧૯) ચાંદોચરણ	૦-૪-૦	(૨૦) જાનંગેલાં	૦-૩-૦

ખાલચિત્રમાળા ૧-૪-૦

ભેટ પુસ્તક સાથે કલ કિંમત રૂ. ૫-૦-૬

રમણ, હપામણી, કમળ, શાંધણી, પૂર્ણા, ચિત્રા, હપાણતી સંગીતતા અને વિવિધતા એ સર્વમાં આ ગ્રંથાવલિ શ્રેષ્ઠ છે. બાલસાહિત્યની દુનિયામાં પ્રસિદ્ધિ મેળવેલાં બહુતાં લેખકોની સહકારથી તૈયાર થાય છે.

ખીખ વર્ષનાં ત્રણ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે.

ખાલજીવ કથાઓ	સંખ્યા આત્મારામ	૦-૮-૦
વિસર્જન	રત્નોપાસ રાજોર	૦-૬-૦
પાંચશોધ કથાઓ	ગિણુભાઈ	૦-૪-૦
સંવાદ કુસુમ	હસમુખજીવ કાઝી	૦-૮-૦
સંગીત માર્ગદર્શિકા	ખાંખાલાલ દવે	૦-૬-૦
સંગીત વિનોદ		૦-૧૦-૦

બન્ને પુસ્તકો પાઠ્યપુસ્તક ટ્રરીકે મંજુર થએલાં છે.

ગુર્જર ગ્રંથરખખરો

વિદ્યાર્થીઓનાં લાભાર્થે કિંમતમાં ઘટાડો

લેખનકળા-કોપિયુક

પાછળ અક્ષરો ફેટે નહિ તેવા ઉત્તમ કાગળ પર છાપેલી
૨૪ પાનાં છતાં કિંમત હોઠ ઓળો

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલી, શિક્ષકવર્ગમાં માન્ય
થયેલી અને વિદ્યાર્થીઓને વિભૂષિત થતી અમારી
લેખનકળા કોપિયુકો માટે આજેજ લખો.

કેળવણીખાતાએ મંજુર કરેલી

લેખનકળા-કોપિયુક

માધ્યમિક શાળા માટે

નંબર ૧ થી ૩ કિંમત હોઠ ઓળો

ખાતાએ મંજુર કરેલો

દેશીહિસાબ ભાગ પહેલો.

૪૮ પાનાં છતાં કિંમત હોઠ ઓળો

દેશીહિસાબને નામે આજકાલ રાફડો ફાટી નીકળ્યો છે
માટે ખીજા ખરીદ કરો તે પહેલાં મંજુર કરેલા ભાગથી
તો આપની ખાત્રી થશે.

એન. ડી. મહેતા એન્ડ કં.

નં. ૩૬૭ કાલણદેવી રોડ-મુંબઈ ૨.

૩

વસ્તુ દરેકે શાળામાં જોઈએજ

ગાંડીવના બાંજસાહિત્યનો પૂર્ણ સટ. સાદ્યોપડીઓ બહાર પડી છે. તેમાંની ૫૬ મંજુર થઈ ગયેલી છે ને બીજી મંજુર થવા ગઈ છે. ચોપડીઓ સરતી, સુંદર સુબોધક અને સર્વ પ્રશસિત છે. આખો સટ લગભગ ૧૮૭ રૂ.નો થાય છે. વિરેટ મંગાવ્યાથી મોકલાય છે; અથવા આગલાં શાળાપત્ર જુઓ.

(૨)

ગાંડીવ બાળપણવાડિક દર ૧લી અને ૧૬મીએ ટકોરાબંધ બહાર પડે છે. લવાજમ ફક્ત રૂ. પાંચ ૮૦ ખ૦ તથા બેટ પુસ્તક સાથે. ઇતિહાસ, ભૂગોળ, અભિતગમ્મત, કોયડા, વાર્તાઓ જે જુઓ છે, તે વખાણે છે ને મંગાવે છે. માત્ર નિશાળાનેજ નમુનો મફત. સરકારે તા. ૭મી માર્ચના જાહેરમાં મંજુર કર્યું છે.

(૩)

ચાલો લજવીઓ: (લાગ ૧ થી ૯) આ ચોપડીઓમાં લજવી શકાય એવાં પુસ્તકો નાટકો લજવવા માટેની સૂચનાઓ અને સલાહ સાથે આપ્યાં છે. નવે લાગ વી. પી. થી મંગાવી લ્યો. કિ. ૪-૧૨-૦ ટ. ખ., જૂહુ. મેળાવડા વખતે ખૂબજ કામ લાગશે.

૧૧

ચાલો

પરત

:- ગાંડીવની ચોપડી સૌ કોઈ વાંચે :-

જાહેર ખબર -

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કોઈપણ બુકસેલર ખાસેથી

માગી લેા.

જાજરાવાળા ગુજરાતી કોપિયુંક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

મેકઆના ગુજરાતી કોપિયુંક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

કિસામટી ખરીદનારને સાફ કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કોઈપણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુક ડીપો,

ગાંધીરોડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

શ્રીશક્તિ મંજુર થએલું અઠવાડિક છે, તથા

અમદાવાદ મ્યુનિ. સ્કૂલખોર્ડ	તેની	૧૭	નકલ લે છે.
બરુચ જિલ્લા સ્કૂલખોર્ડ	,,	૧૦	નકલ મંગાવે છે.
બુનાગઢ વિદ્યાધિકારી સાહેબ	,,	૧૦	નકલ મંગાવે છે.
નડિઆદ મ્યુ. સ્કૂલખોર્ડ	,,	૪	નકલ મંગાવે છે.
સુરત જિલ્લા સ્કૂલખોર્ડ	,,	૧૧	નકલ મંગાવે છે.

—: આપ પણ આપની કન્યાશાળા માટે મંગાવો :—

વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ૫૫

નમુનો મફત

શ્રી સાહિત્ય મંદિર, સુરત

ઘટતર વાચન

સુરતના એડમિનિઁ ઓફિસર સાહેબે શ્રીસાહિત્ય મંદિર સુરતની નીચેની ચોપડીઓ નિશાળોમાં ઘટતર વાચન તરીકે ચલાવવા પસંદ કરી છે.

વાતનું વતેસર કિં. ૦-૧-૦ કન્યાશાળાં ધોરણ ૩ બું.

લીલીની આત્મકથા ૦-૩-૦ કન્યાશાળા ધો. ૪ બું.

ખેલિદાન ૦-૫-૦ છોકરા તથા છોકરીઓનું ધો. ૫ મું.

ગૃહવ્યવસ્થાની વાતો ૦-૬-૦ કન્યાશાળા ધો. ૬ બું.

હીન વિદ્યાધિકારીઓ, એડ. ઓફિસર વગેરે સાહેબો તે પ્રમાણે કરે એવી ભલામણ છે

શ્રી સાહિત્ય મંદિર, સુરત

શાળાપત્ર સંબંધી સૂચના

- ૧ પત્ર સંબંધી લખાણ એડિટર તરફ મોકલવું. છાપવા મોકલવાનું લખાણ કાગળની એક બાજુએ ચોકમે અક્ષરે લખવું. જે છાપવા યોગ્ય લાગશે તો છપાશે, અને પસંદ નહિ કરેલા લેખ ટિકિટ મોકલી હશે તો પાછા મોકલવામાં આવશે. યોગ્ય ચર્ચાપત્રને પણ સ્થાન મળશે.
- ૨ લવાજમ—વરસ એકનો રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ સાથે અગાઉથી. છુટક અંકના રૂ. ૦-૨-૯ પોસ્ટેજ સાથે.
- ૩ શાળાપત્રમાં આપેલી જાનંગી જાહેરખબરોમાં જણાવેલી ચોપડીઓ ખાતાએ મંજૂર કરેલીજ હોય એમ હંમેશા હોતું નથી. માટે દરેકને મંજૂર કરેલી તરીકે ગણવી નહિ.
- ૪ આ પત્ર સાથે કોઈપણ હેડલીન વહેંચવામાં આવશે નહિ.
- ૫ જે આઉટકો પાસે સને ૧૯૨૪ અને ૧૯૨૫ની સાલના લવાજમના પૈસા મોકલવાના બાકી રહ્યા હોય તેમણે ખનતી તાકીદે મોકલી આપવા નહિતો આવતો અંક પી. પી. થી મોકલવામાં આવશે.

પુસ્તક ૭૪] [અંક ૧૨

ડિસેમ્બર
સને ૧૯૮૫

Registered
No. B. 43.

ગુજરાત

શામિયત્ર

તત્રી,
એચ. ટી. ઘોઘારી, બી.એ., એસ. ટી. સી. ડી.

ગ્રાહકોને સૂચના

આ માસિકનું ચાલુ વર્ષ તા. ૩૧ મી ડિસેમ્બરે પૂરું થાય છે, માટે જેમણે ચાલુ સાલના લવાજમના પૈસા ન મોકલ્યા હોય તેમણે તાકીદે મોકલી આપવા. નવા વર્ષ માટે જે ગ્રાહકને માસિક ચાલુ રાખવાની ઇચ્છા ન હોય તેમણે ડિસેમ્બરનો અંક મળેથી તરત લખી જણાવવું, અને જેનો ચાલુ રાખવાની ઇચ્છા હોય તેમણે અગાઉથી લવાજમના રૂ. ૧-૮-૦ આના અગાઉથી મોકલી આપવા. તંત્રી

પૃ. ૬૪]

ડિસેમ્બર સને ૧૯૩૫

[અંક ૧૨

અનુક્રમણિકા

ક્રમ નંબર	વિષય	પૃષ્ઠ
૧	નિવેદન	૪૪૫
૨	ગુજરાત સાહિત્યસભા તરફથી ઉજવાએલી શિક્ષણસપ્તાહ ...	૪૪૬
૩	સને ૧૯૩૫ ના માર્ચમાં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વર્નોક્યુલર ક્ષાઇનલ પરીક્ષામાં બેઠેલા ઉમેદવારોના કામની સમાલોચના, સૂચનાઓ સાથે	૪૪૪
૪	સને ૧૯૩૫ ના માર્ચમાં લેવાએલી છોકરાઓ માટેની વર્નોક્યુલર ક્ષાઇનલ પરીક્ષામાં બેઠેલા ઉમેદવારોના કામની સમાલોચના, સુધારા માટે સૂચના સાથે	૪૬૯
૫	કન્યાઓ માટેની વર્નોક્યુલર ક્ષાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ ...	૪૭૬
૬	સરકારી બહેરખબરો	૪૭૭
૭	ઇનામપત્રક	૪૮૩
૮	ખાનગી બહેરખબરો	૪૫

કેળવણીખાતાના હુકમથી

તંત્રી અને પ્રકાશક (ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૫ થી)

હીરાલાલ ત્રિકમલાલ ઘોઘારી બી. એ., એસ. ટી. સી. ડી.

હેડમાસ્ટર પ્રે. રા. ટ્રેનિંગ કોલેજ, અમદાવાદ

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

ખા "કાયમંદ ન્યુબિલી" પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પરીખ દેવીદાસ કચનલાલે છપ્યું.

સલાપોસતોડ-અમદાવાદ

ગુજરાત શાળાપત્ર

પુસ્તક ૬૪]

ડિસેમ્બર ૧૯૩૫

[અંક ૧૨

પ્રજાની ઉન્નતિનો આધાર તેની કેળવણી પર છે; અને
કેળવણીનો આધાર તેના શિક્ષકો ઉપર છે. આ સૂત્ર
જેટલું વહેલું અમલમાં આવે તેટલી વહેલી ઉન્નતિ.

નિવેદન

આ અંકમાં અમે ૨.૫૦૦ ની યોજનાઓના શિક્ષકો તરફથી આવેલા
ખીજ નમુના આપી શક્યા નથી. ખીજ શકશે ત્યારે પછીના અંકોમાં પ્રગટ
કરવામાં આવશે. આ અંકમાં અને તે પછીના અંકોમાં ગુજરાત સાહિત્ય
સભા તરફથી જે શિક્ષણસંપ્રદાહ ઉજવવામાં આવી હતી તેને લગતા લેખો
પ્રસિદ્ધ કરવાનો અમારો હરદો યવાથી તે યોજનાઓ પ્રગટ કરવી મુશ્કેલી
રાખવામાં આવી છે.

શિક્ષણસંપ્રદાહને અંગે અપાઓલાં લાપણો વિવિધ વિષયો સંબંધી
યમાં હતાં અને તે વિષયો કેળવણીના કાર્યમાં ઘણા અગત્યના જણાવાથી
શિક્ષણસંપ્રદાહના લેખો આ અને ખીજ અંકોમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.
અંક વધારે મોટો થઈ જવાના લાયકી લાપણકર્તાઓનાં લાપણો દુંકાવવા
પડ્યાં છે અથવા તો તેનો સારરૂપે દર્શાવત આપવી પડી છે.

ગુજરાત સાહિત્યસભા તરફથી ઉજવાયેલી શિક્ષણસપ્તાહ

તા. ૧-૯-૩૫ થી તા. ૯-૯-૩૫ સુધી અને તા. ૨૬-૯-૩૫

ગુજરાત સાહિત્યસભાના આશ્રય નીચે શિક્ષણસપ્તાહની શરૂઆત તા. ૧-૯-૩૫ ના રોજથી હંસરાજ પ્રાગજી હોલમાં શ્રી જીવણલાલ દિવાનના પ્રમુખપદે શરૂ થઈ હતી. તે પ્રસંગે શિક્ષકો અને અન્ય સ્ત્રીપુરુષોએ સારી સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી.

ડા. હરિપ્રસાદનું નિવેદન

મંગીત થયા બાદ સાહિત્યસભાના ઉપપ્રમુખ ડા. હરિપ્રસાદ દેસાઈએ નિમંત્રણ સ્વીકારી પધારવા માટે સંભાજનોનો આભાર માની નિવેદન કરતાં જણાવ્યું હતું કે જાપાનની આત્મારતી ઉન્નતિનો પાયો ત્યાં અપાતા ઉચ્ચ પ્રકારના શિક્ષણ ઉપર રચાયેલો છે. જાપાનની શાળાઓનું વાતાવરણ બાળકની સ્વતંત્રતાને પોષી રહી છે અને ત્યાંની શિક્ષણવ્યવસ્થા, ત્યાંની શાળાઓનાં મકાનો વગેરે બહુ આદર્શરૂપ છે. આપણે શિક્ષણક્રમ વિષયોથી ભરપૂર છે અને બાળકો વિષયો અને પરીક્ષાઓનાં બોજાથી દબાઈ જાય છે. દેશની પ્રજાને મંસ્કારી બનાવેલી હોય તો તેને શિષ્ટજીવણી મળેલી જોઈએ અને તે દેશના વિદ્વાનોનાં અને નેતાઓના હાથની વાત છે. સમાહનો હેતુ જણાવતાં તેઓશ્રીએ જો જણાવ્યું હતું કે આજની દુળવણીને લગતા જે મૂળભૂત પ્રશ્નો છે તેના ઉપર વિદ્વાનો, પોતંપોતાના વિષય ઉપર બાપણો આપી ઉદ્દેશો રજુ કરશે, અને તેમ કરી તેમની વિદ્યાકળાનો પ્રવાહ વાતાવરણને સજીવન કરશે. ગુજરાત સાહિત્યસભાએ આરંભેલા આ જ્ઞાનસત્રની રચનાથી આખા ગુજરાતને લાભ થાય એવી શુભેચ્છા તેઓએ દર્શાવી હતી.

પ્રમુખશ્રી જીવણલાલ દિવાનનો પ્રસ્તાવ

સાહિત્યસભાના આશ્રય નીચે 'શિક્ષણસપ્તાહ' ઉજવવા માટે જે પંગલું લેવામાં આવ્યું છે, તે આવકારદાયક છે, સ્તુત્ય છે અને ગુજરાતના પાટનગર અમદાવાદને શોભા આપનારું છે. અમદાવાદ એ ગુજરાતનું પાટનગર હોવાથી તેમાં જે જે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ ઉપાડવામાં આવે, તેથી માત્ર અમદાવાદનેજ લાભ છે એમ નથી, પરંતુ સારાએ ગુજરાતમાં એ પ્રવૃત્તિનો સંદેશો પહોંચે, અને ત્યાંનાં લોકોએ પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય ભાગ

સેતા થાય એ શુભ આશય રહેલો છે. કેળવણીની પ્રગતિની ખાંખતમાં કહેવું બેઈએ કે સુરતનો હિરસો પ્રમાંણમાં વધારે સારો છે. ત્યાંના સાર્વજનિક કેળવણીમાંડળે કેળવણીની પ્રગતિ કરી છે એટલુંજ નહિ, 'પણ તે માટે એક મોટું ફંડ ઉભું કર્યું છે. અમદાવાદમાં પણ કેળવણીની પ્રગતિ વંધારવાનો અમારો આશય છે, અને અમે તો ફંડ સમયમાં અમદાવાદમાં યુનિવર્સિટિના ધારાધોરણને અવલંબીને દેલેજ ઉધાડવાનું કાર્ય આદરેલું છે એ સુચિત છે. અંગારા કાર્યમાં અમદાવાદ અને ગુજરાતની જનતા યથાશક્તિ પોતાનો ફાળો આપશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ. છેવટે સાહિત્યસભાએ આદરેલો આ પ્રયાસ ફળીભૂત થાય, અને તેના કાર્યનો પડધો ગુજરાતના ગામેગામમાં પડે એ શુભેચ્છાથી આજના કાર્યનો આરંભ થાય એમ હું હવે પૂર્વક જાહેર કરું છું, અને આવા શુભ પ્રસંગે પ્રમુખપદ આપવા માટે સાહિત્યસભાના મુખ્યમંત્રીનો આભાર માનું છું.

પહેલો દિવસ, તા. ૬-૯-૩૫

પ્રમુખ, શ્રી છવણલાલ હ. દિવાન

વિષય—શિક્ષક અને સાહિત્ય

વ્યાખ્યાનકર્તાઓ—શ્રી નંવલરામ જ. ત્રિવેદી

શ્રી સાકરલાલ અ. દવે

શ્રી રતિલાલ મા. ત્રિવેદી

શ્રી. નંવલરામભાઈનું લાપણુ—મારે શિક્ષક અને સાહિત્ય વચ્ચે શો સંબંધ છે તે વિષે જે સમ્બોધ કરેલા એવી આજ્ઞા છે. કેઈએ એમ કહેશે કે શિક્ષક અને પંચાર, શિક્ષક અને શિક્ષણ એને બંદેલે શિક્ષક અને સાહિત્યની પ્રથમ શી જડર છે? આનું કારણ એ છે કે ધંધાને અંગે કે શાખાની ખાતર પરંતુ શિક્ષકો અને સાહિત્ય એ બન્ને જોતજોત ધંધા ગયાં છે, અહીંયાં આપણી સામે વિદેહ ગુજરાતી શિક્ષકોની યાદી મૂકવામાં આવી છે ત્યાં શિક્ષક શબ્દને બદલે સાક્ષર શબ્દ મૂકેલો હોત તોપણ લાગુ પડત. શિક્ષક અને સાહિત્ય વચ્ચે ખાસ સંબંધ છે. હિતમ સાહિત્યકાર એરિસ્ટોટલ, પ્લેટો, કેન્ટ, શાપનહોરમાંથી ગ્રેરણા લઈને અનેકે લખ્યું છે. ચિતકોના પિયારો કવિઓ તે છે, અને એ રીતે હિતમ વિચારો વ્યાપક બને છે.

પાસેની વાત કરીએ તો કવિ નર્મદ એક શિક્ષક હતા. પ્રતિના પછી પણ શિક્ષક તરીકેજ ગુજરાત ચલાવતા હતા. દલપતરામ, કરસનદાસ, નવલરામ પણ શિક્ષક હતા. કચ્છના દિવાન થયા છતાં પણ શ્રી નંદલાલે

ગુજરાતશંકરને બધા નંદશંકર મારતર કહીને સંબોધતા હતા. દાદાભાઈ નવરોજી પણ શિક્ષક હતા. આ બધાએ ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ બાળતોથી માંડીને સાહિત્યની સામાન્યમાં સામાન્ય બાળતોમાં પણ સારો પ્રકાશ પાડ્યો છે. ગુજરાત સિવાય બીજા દેશના સાહિત્યમાં પણ તેમણે સારો ફાળો આપ્યો છે. મણિશંકર રતનજી બદે શિક્ષણનો ઇતિહાસ અને કવિતાઓ લખીને ખૂબ નામના મેળવી છે.

અર્વાચીન સાહિત્યમાં શ્રી. મણિલાલ નજુભાઈ દિવેદીના મોટા ફાળો છે. ૪૦ વર્ષની ઉંમરમાં તેમણે ૧૦૦ પુસ્તકો લખ્યાં છે. એ સિવાય ૨૫. લાલશંકર ઉમીઆશંકર, શ્રી. કાંટાવાળા તથા વિદ્વલદાસ ધનજીનું મેવાડનો ઇતિહાસ વગેરેએ સુવકોને ખૂબ ગ્રેસ્તા આપી છે. ટચુકડી વાતો, અને પ્રાચીન કાવ્યમાળાથી શ્રી. કાંટાવાળા ખૂબ પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે, આ રીતે શિક્ષકોએ સાહિત્યમાં ખૂબ ફાળો આપ્યો છે; પરંતુ સાહિત્યે શિક્ષણની સેવા કરી નથી. શિક્ષકોએ સાહિત્યને સમૃદ્ધ કર્યું, પણ સાહિત્યે શિક્ષણને માટે કંઈજ ન કર્યું, કારણ કે સાદારોને મન શિક્ષણ એ એક અસ્પૃશ્ય વસ્તુ છે. આને એનું પ્રાયશ્ચિત કરવા માટે આપણે એકદા યથા છીએ.

સર્જન, અધ્યયન અને અધ્યાપન એ સાહિત્યનાં ત્રણ અંગ છે. કેટલાક શિક્ષકો અધ્યાપન જ કરે છે. અધ્યયન માટે તેમને વખતજ મળતો નથી; છતાં મોટા ભાગના શિક્ષકો અધ્યયન પણ કરે છે. હવે તેઓએ સર્જનમાં પણ પોતાનો ફાળો આપવા માંડ્યો છે, એ હર્ષની વાત છે. સાહિત્યકારો તો ફક્ત સર્જનજ કરે છે, બ્યારે શિક્ષકો તો અધ્યયન, અધ્યાપન અને સર્જન ત્રણે કરે છે તેથી તેઓ સરસ્વતીના પરમ ઉપાસક ગણાય.

શ્રી સાકરલાલ અ. દવેનું ભાષણ:—ગયા જમાનાના આપણા ગુજરાતી શિક્ષકોએ સાહિત્યમાં કેવો સારો ફાળો આપ્યો છે એ વિષે રા. નવલનમે આપને કહ્યું. હવે સાહિત્ય કોને કહેવું એ સંબંધે મારી સમજણ આપની યાસે રળુ કરવા ઇચ્છું છું:

જો સર્જન વાંચનારના આત્માને બે ઘડી અપાર્થિવ પ્રદેશમાં લઈ જાય અર્થાત્ તેને ઉત્તમ બનાવી દિવ્યતાનો આસ્વાદ કરાવે, તેના વિચારોને હલાવી નાખી મેલ વગરના શુદ્ધ બનાવે, તેની લાગણીઓને વિકાર રહિત કરી મનુષ્યની પામરતામાંથી ઉંચે ચલાવી નિર્ગળ અને પવિત્ર બનાવે, અને તેના જીવનમાં પરાક્ષ રીતે માર્ગદર્શન કરે, તે કૃતિ પછી તે ગદ્ય હો કે પદ્ય હો—સાચું સાહિત્ય છે. આ કાંઈ સાહિત્યની વ્યાખ્યા નથી, વ્યાખ્યા આપવાનો મારો ઇરાદોએ નથી, પરંતુ સાહિત્યના તત્ત્વ સંબંધે મારા વિચાર ઉપર પ્રમાણે

હું ૨૭૭ કરું છું. આપ કોઈ કાવ્ય કે નવલકથા વાંચો અને ઉપર પ્રમાણે વિચાર કે લાગણીનો અનુભવ ના કરો, તો એ વાચન મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે વ્યર્થ છે. તે ખરૂં સાહિત્ય નથી. તે કૃતિ ઝાઝો વખત ટકશે નહિ.

હવે એવા સાચા સાહિત્ય પ્રત્યે વિદ્યાર્થીઓની અભિરુચિ કેમ કેળવાય, તેમાં તેમને રસ લેતા કેમ કરાય, એ બહુજ મહત્વનો વિષય છે. શિક્ષકને માથે એ એક ગંભીર જવાબદારી છે. હમણાં કેટલાંક વરસથી મેટ્રિક્યુલેશન પરીક્ષાને માટે અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી વિષયમાં ગદ્યપદ્યના સંગ્રહો નિયત કરવામાં આવે છે. એ સંગ્રહમાંના વિધવિધ લેખો ને કાવ્યોના વિધવિધ લેખકો ને કવિઓનો પરિચય શીખનારને થવો જોઈએ, તેમનાં જીવન વિષે માહિતી મળવી જોઈએ, અને જે ગ્રંથોમાંથી એ લેખો લેવામાં આવ્યા હોય તેનો સારો ખ્યાલ પણ મળવો જોઈએ. શીખવનાર શિક્ષક એ બધું ન કરે, અથવા ન કરી શકે, તો શીખનારને સાહિત્ય પ્રત્યે અભિરુચિ થવાનો સંભવ નથી. પચાસ શિષ્યોના વર્ગમાંથી પાંચને પણ એ અભિરુચિ ન થાય તો એ આખુંએ શિક્ષણ મારા નત્ર અભિપ્રાયે અદ્ધજ છે.

એ અભિરુચિ કેળવવાનાં કેટલાંક સાધનો હું આપને સંભળાવું. શિક્ષકનું વાચન વિશુદ્ધ અને મધુર ઉચ્ચારણવાળું હોવું જોઈએ; તેની ભાષા પરની પ્રભુતા અને ખોલવાની શૈલી સંસ્કારી હોવી જોઈએ; ખાસ કરીને પદ્યપાઠ કર્ણપ્રિય થવા જોઈએ. શાળામાં ઓછામાં ઓછાં બસો પુસ્તકોનું એક નાનું પુસ્તકાલય વિદ્યાર્થીઓને માટે જ અલાહેદું હોવું જોઈએ; એ પુસ્તકોની પસંદગી કાળજીપૂર્વક અને આવડતથી થવી જોઈએ; તેમાં પ્રતિવર્ષ યોગ્ય ઉમેરો થવો જોઈએ; વાચનનું માર્ગદર્શન થવું જોઈએ; સાહિત્યકારોનાં દર્શન, પરિચય કે વિશેષ સંગ્રહ સાધવાને માટે જરૂરી તીર્થયાત્રા થવી જોઈએ; ચતાબ્દીઓની ઉજવણી એ બહુ આદરપાત્ર ગણાવી જોઈએ. વળી, લેખનની પ્રવૃત્તિ ઉત્તેજનને પાત્ર છે, માટે શાળા ખાતે વિદ્યાર્થીઓનું હસ્તલિખિત ત્રૈમાસિક કે વાર્ષિક હોવું જોઈએ, અને એમાં શિક્ષકોના પણ કોઈ કોઈ લેખ આવશ્યક છે. તે ઉપરાંત, વિદ્યાર્થીમાં વિવેચકદષ્ટિ ખીલવી જોઈએ. ચાવાઘાવ્યં પ્રમાણમ્ એ નીતિ છોડી વિદ્યાર્થીએ પોતે વિચાર કરતાં થવું જોઈએ, અને શિક્ષકની વિચારપ્રણાલીથી જરૂર જણાતાં જુદા પણ પડવાની હિંમત કેળવવી જોઈએ. વિવેચક દષ્ટિના વિકાસ વગર સાહિત્યનો ઉપયોગ ચર્ચ શકે નહિ.

વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ ભલામણ કરવાની જરૂર છે કે હંમેશાં દસેક

મિનિટ મોટે સાદે વાંચવું. પરિણામે કાન કેળવાય છે, અને ઉંચા સાહિત્ય તરફ સ્વયં દોરવણી થાય છે.

જે માણસને પુસ્તકો પર પ્રેમ નથી તે પોતાનો નવરાશનો વખત કેમ ગાળવો તેની વિમાસણમાં પડે છે. અને એજ કારણસર આપણે ઘણી વાર જોઈએ છીએ, કે પંચાવન વરસની ઉંમર સુધી નોકરી કરી પછી નિવૃત્ત થતાં કેટલાય સારા સારા માણસો, પાછા નોકરીમાં નોખાય છે. ધન કે સત્તાનો લોભ એ પણ કારણભૂત હોય છે, છતાં મોટે ભાગે પાંચવા લખવાની ટેવનો અભાવ એને મોટે જવાબદાર છે. મેકેલે કહી ગયો છે, કે “પુસ્તકો ગળ્યાં એટલે સહિયારૂંપી એક આવ્યો. મનમોહન મહેલજી મળ્યો જણો. એટલું બધું જાદુ પુસ્તકોના-સાચા સાહિત્યના-સેવનમાં રહેલું છે. એ સેવન પ્રત્યે આપણે સૌ શિક્ષકો પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં વિદ્યાર્થીઓને વાળાએ એ કર્તવ્ય છે.

છેવટે, સાચા સાહિત્યના નમુના તરીકે એક કાવ્ય આપની સમક્ષ વાંચી સંભળાવવાની રજા લઉં છું. એનો લેખક એક શિક્ષક હતો-૨૫૦ દામોદર ખુશામદાસ ખોટાદકર.

“વસંતે પંચમાલાપે રસીલી કોકિલા ફૂળે,
કહી કો શબ્દ એ કાને ધરે કે ના ધરે તોએ.”

(એ પંક્તિઓથી શરૂ થતું કાવ્ય પછની રીતે વાંચવામાં આવ્યું હતું.)

શ્રી. રતિલાલ મોહનલાલ ત્રિવેદીનું લાખણુ:—આપણો આત્મા પ્રકટ કરવાની ઉત્કંઠામાં કે ઉતાવળમાં આપણે શિક્ષણમાં પદ્ધતિઓ, ખીખાઓ, ચોકદાંઓ, અને આકારોનાં કોકડાંઓમાં વધુ પડતા ગુંચવાતા જઈએ છીએ. આ કડાકૂટમાં સમગ્ર મનુષ્યનો ખ્યાલ આપણે વિસરી જઈએ છીએ. આપણે આ માનસિક શક્તિ અને તે માનસિક શક્તિ એમ માનસિક શક્તિઓની મીમાંસા કરીએ છીએ, પરંતુ આત્મા એ અખંડ પદાર્થ છે, એના છૂટાછવાયા વિભાગો પડી શકતા નથી એ સ્વયંપ્રકાશ સત્ય વેગળું મૂકીએ છીએ. આપણા સમગ્ર આત્માને, આપણી સર્વ શક્તિઓને એકીસાથે કેળવવાને ‘મહાન અને પ્રધાન’ સાધન સાહિત્ય છે. ‘સાહિત્ય’ શબ્દ એના વિશાળ અને વ્યાપક અર્થમાં અત્રે સમજાવેલો છે. હમણા હમણામાં Humanities અને Sciences એવા બેદો ભાર દઈને દોરવામાં આવે છે તે પણ અસ્થાને છે. સાહિત્યમાં કાવ્ય, ઇતિહાસ, તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન, સર્વ અન્તર્ગત છે.

સાહિત્ય હૃદયને કામલ બનાવે છે, માનસિક દષ્ટિને વિસ્તૃત કરે છે અને કોઈ કાર્યની દિશા બતાવે છે. જગતના મહાન સાહિત્યકારો એ સનાતન સૌન્દર્યના શાન્ત અને ભવ્ય સૃષ્ટિઓ છે. આપણું શિક્ષણ તેજસ્વી થાય તે માટે આપણામાં સાહિત્ય પ્રત્યે ભરપૂર ભક્તિ જોઈએ.

સાહિત્યનો પ્રત્યેક સાચો અભ્યાસી હૃદયથી પ્રગતન્ન અને ભ્રાતૃભાવનો દિમાયતી છે. સાહિત્ય સમતા રચાયેલ છે. જેણે જીવનમાં ખૂબ વાંચ્યું છે, વિચાર્યું છે અને કલ્પનાથી અનુભવ્યું છે તેને માનવગતિ એક સળંગ માનવ કુદરૂપ તરીકે જણાય છે, અને એમાં ઉચ્ચ, નીચ, ગરીબ, તવંગર, વિદ્વાન, અભણ વગેરે ભેદો કૃત્રિમ અને અસાનજન્ય લાગે છે. આપણી સર્વ સાધારણ માનવતા એજ આપણું સાચું સગપણ છે.

સાહિત્ય જીવનના ખરા મૂલ્યો વધારે છે અને ઉચ્ચ અર્થમાં આપણને જગાડે છે. મહાન સાહિત્યકારો માનવતાનું શાન્ત અને કરુણ સંગીત સંભળાવે છે અને એ દ્વારા આપણા આત્માને નિર્મળ અને ઉન્નત બનાવે છે. આપણા નિત્ય જીવનમાંથી અને રોજના કાર્યમાંથી જેટલી ક્ષણો એ મહાન સંજ્ઞાના સમાગમમાં ગાળી શકાય તેટલું સાચું જીવન જીવી શકાય.

સ્વાધ્યાય એ આપણું રાતનપત્ર છે. જર્મન કવિ અને તત્ત્વજ્ઞ ગયથે તે પ્રત્યેક વ્યક્તિને માટે કહેતા “One ought everyday at least, to hear a little song, and read a good poem, see a fine picture, and if it were possible to speak a few reasonable words.”

આપણા ખેડૂતો, કારીગરો, માળાઓ અને મજૂરો દિવસના પરિશ્રમને અંતે રાત્રે એકદા યઈ ભજનો ગાય છે અને આનંદ અને નવી શક્તિ મેળવે છે. આપણે રોજ રોજ મનોભૂમિમાં ખેતરો ખેડવાનાં છે અને તાજગી મેળવવાની છે.

આમ આપણાં બુદ્ધિ અને હૃદયને-આપણા સમસ્ત આત્માને નિત્ય નિત્ય સંસ્કારવાથીજ સાચું કેળવણીનું કાર્ય બની શકે છે. આપણી જાતને સંસ્કારીનેજ આત્મશિક્ષણ આપીને આપણે બીજાને કેળવણી આપી શકીએ. આપણું વ્યક્તિત્વ બાળકમાં નીતારી શકીએ. જગતની સર્વ શિક્ષણપદ્ધતિઓ કરતાં આ વધારે સાદો માર્ગ છે, પરંતુ સહેલો નથી. એ યત્નો માર્ગ છે, ખાંડાની ધાર છે, પરંતુ એકવાર પ્રવેશ કર્યા પછી અપાર રસથી ભરપૂર છે.

આપણો સકલ આત્મા કોઈપણ કોયડો ઉઠેલ તત્પર થાય છે ત્યારે આપણી વાણી પણ હૃદયની સાચી વાણીરૂપે પ્રકટ થાય છે, ક્ષણે ક્ષણે વિચારને અનુરૂપ વાણી સર્જાતી જાય છે અને જગતના મહાન શિક્ષકે સેંકડો વર્ષો પહેલાં કહ્યું છે તેની ઝાંખી થાય છે. “Out of the abundance of the heart the mouth speaketh.” આ વાણી હૃદયના ઊંડા ઝરણામાંથી ફૂટે છે; એમાં અસ્તવ્યસ્તપણું નથી પરંતુ સત્યાર્થ છે અને ગંભીરતા છે. એમાં યોગનારનું ચિત્ત પોતાના વિષય ઉપર સંપૂર્ણ રીતે ચોટીલું છે. આવી વાણી વિદ્યાર્થીઓના ચિત્તમાં જાદુઈ અસર કરી શકે છે અને આત્માના અનેક પ્રદેશો ઉઘાડે છે.

જ્ઞાનપિપાસુ શિક્ષકો જ્ઞાનનું લઘ્ય વાતાવરણ રચી શકે છે. પ્રાચીન એથેન્સ અને આપણા દેશનું નવદ્વીપ એનાં જંગલોંત હિદાયદરણી છે. અને નગરોમાં નવદ્વીપમાં દ્રવ્યપ્રાપ્તિ, રાજકારણ, યુદ્ધ, રાજત-ગમત અને મોજ-શોખમાં જીવનનો ઉલ્લાસ મનાતો નહોતો પણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ એજ જીવનનો પ્રધાન રસ હતો. નવદ્વીપના ધણીખરા નાગરિકોના પરમ વિદ્યાનુરાગને લીધે એ નગર જગતના બધાં નગરોથી જુદું પડતું. ત્યાં જુઓ ત્યાં વિદ્યાર્થીઓના જમાવ નજરે પડે. બગરો, શેરીઓ અને નદીના આરાઓ વિદ્યાર્થીઓથી ભરચક રહેતા. વાદવિવાદને અર્થે પ્રત્યેક અનુદૂળ રથાને તેઓ હમરોની સંખ્યામાં એકલા થતા, રસ્તે ચાલતાં પણ વિદ્યાર્થીઓ જ્ઞાનગોષ્ઠીઓ કરતા હોય. રોજ રોજ નગરના ઘાટે ઘાટે વિવાદ-પરિષદો ભરાતી. આ બુદ્ધિબળના અખાડાઓમાં વાદીઓ વચ્ચે સામસામી લડાઈઓ પણ થતી અને હારેલા પક્ષને નદીના સામે કાઢી તરી જવું પડતું.

અલખત, પ્રાચીન આદર્શ બધો અર્વાચીન જીવનમાં ઉતારવા જેવો નથી, પરંતુ આપણી જે જ્ઞાનની ધગરા છે તે આત્મામાં વસાવવા જેવો છે. જ્ઞાન એ આત્માની અનિવાર્ય ભૂખ છે અને એ ભૂખની તૃપ્તિમાં કોઈ અનિર્વચનીય આનંદ રહેલો છે એટલું સ્મરણમાં લેવા જેવું છે.

છેવટે, આપણું આ નગર પણ વિદ્યાના ભરપૂર વાતાવરણથી ગાજતું થાય, એવા અનેક જ્ઞાનીઓ અહીંનાં ધૂમતા થાય અને આપણી જગતી પ્રજાની અને જનતાની જ્ઞાનપિપાસા તૃપ્ત કરે એજ પ્રાર્થના છે. એ દિશામાં સાહિત્યસભાના અંગેનું આ સત્ર પ્રેરકબળ આપે.

અત્રે આર. સી હામરફુલના હેડમાસ્ટર મિ. દલાલે જણાવ્યું હતું કે એક વખત એવો હતો કે ત્યારે સર્વેની એવી માન્યતા હતી કે શાળામાં સાહિત્યને સ્થાનજ ન હોય (હેર્બર્ટ રોએન્સર). તે માનતો હતો કે સાહિત્ય એ તો શિક્ષણનું છેદ્વામાં છેદ્ધું પગથીલું છે. રસિકને એનાથી વિરુદ્ધ પડ્યો. તેણે સાબિત કર્યું કે સાહિત્ય એજ જીવન છે, શાળામાં તેને પ્રથમ સ્થાન અપાવું જોઈએ. ત્યારથી શિક્ષણ અને સાહિત્ય તરફ સર્વેનું લક્ષ ગયું છે.

મારી માન્યતા મુજબ સાહિત્ય, યુનિવર્સિટી કે કોલેજમાં નહિ, પરંતુ પ્રાથમિક શાળામાંથી શરૂ થવું જોઈએ. અત્યારે તો ત્રણમાંથી દેખાંએ નથી એમ કહેવું પડશે. તૈયાર કરવામાં આવતી માર્ગદર્શિકા કે નોટ્સ સાહિત્યના આત્માને મારી નાખે છે. તેના શીખવનારનેજ સાહિત્યની કંઈ ખબર હોતી નથી. સાહિત્યશિક્ષક તો ઘેઘેા હોય છે. એક કાવ્ય શીખવવાનો વિચાર કરતાં તેકેમ શિખવાય એની મુઝવણ ઉભી થાય છે. એક વખત શીખવ્યા પછી એજ રીતે બીજા વર્ગને શીખવી શકાતું નથી. સાહિત્યનું આ સ્વરૂપ છે. આપણે ઉત્સાહ આપણે વિદ્યાર્થીઓમાં ફેડીએ, અને તેઓ શીખવેલું કાવ્ય ઘેર વાંચીને તે ઉપર મનન કરે તો પાકેનો પ્રભાવ પડ્યો ગણાય.

હવે પ્રાથમિક શાળામાં સાહિત્યનો પ્રચાર શી રીતે થાય એ સંબંધી આપણે વિચાર કરીએ. હાલમાં વાર્તાનાં ઘણાં પુસ્તકો બહાર પડે છે, એ સાહિત્યનું પ્રથમ પગથીલું છે. આવાં પુસ્તકો દરેક શાળામાં રાખવામાં આવે અને વંચાવવા સાથે તે નાટકરૂપે પણ લજવાય તો ઘણી સારી અસર થાય. આવી રીતે રાડ્યાત થાય તો એ વિદ્યાર્થી માધ્યમિક શાળામાં પહોંચતાં મુદ્દીમાં ઘણો સંસ્કારી ચર્મ જાય. જો કે માધ્યમિક શાળામાં પણ આમ બંની શકે; પરંતુ ત્યાં ગુજરાતી સાહિત્યને ઝાણ સ્થાન મળે છે. અંગ્રેજી સાહિત્ય વધારે ધ્યાન રાકે છે. ગુજરાતી સાહિત્ય ત્યાં પાઠ્યપુસ્તક માફક શિખવાય છે, તેનો એ ઉદ્દેશ નથી. એ પુસ્તકો વિદ્યાર્થીઓ પર ઊડી દેવાં જોઈએ. તે ઘેરથી તૈયાર કરી લાવે. વર્ષમાં બે ત્રણ પુસ્તકો વાંચે તો તેના જીવન પર સારા સંસ્કાર પડે.

શ્રી. જનુભાઈ અચરતલાલ જૈયદે આ વિષય પરત્વે પોતાના વિચારો રજૂ કરતાં જણાવ્યું હતું કે આજના વિષયને હું ત્રણ ભાગમાં વહેંચી નાખું છું. (૧) શિક્ષકો સાહિત્યકાર બને, (૨) શિક્ષકો સાહિત્યના અભ્યાસી

બને, અને (૩) શિક્ષકો સાહિત્ય તરફ વિદ્યાર્થીઓ દોરાય એવી રીતે શીખવે.

પહેલી બાબતમાં મારે જણાવવું જોઈએ કે દરેક શિક્ષક સાહિત્યકાર ન બની શકે; કારણ કે તેમાં નૈસર્ગિક શક્તિ જોઈએ. ખીજા બે વિભાગો અધ્યયન અને અધ્યાપન સંબંધમાં આપણે વિચાર કરીએ. બન્ને વિભાગો ઘણા અગત્યના છે, પરંતુ તેને શી રીતે વ્યાપક કરી શકાય ? હું ખાસ કરીને પ્રાથમિક શાળા માટેજ બોલું છું. માધ્યમિક શાળાઓ અને કોલેજોમાં સારાં પુસ્તકોની ખૂબ સગવડ હોય છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં તેવી સગવડ નથી. ત્યાં જો ફરતાં પુસ્તકાલયોની યોજના થાય તો સાહિત્ય તરફ અભિરુચિ થાય. વળી તેને માટે પરીક્ષા, પ્રમાણપત્રો વગેરેની પણ જોડવાથી થવી જોઈએ, તોજ સાહિત્યની ઉત્પત્તિ થાય.

સાહિત્યનો વિષય શીખવનાર પોતે રસિક હોવો જોઈએ. અત્યારે સાહિત્યનું શિક્ષણ એટલે તેના અર્થ અને સમજૂતી એવીજ માન્યતા છે; પરંતુ જ્યાંસુધી કવિનો હેતુ, ગૂઢ રહસ્ય વગેરે વિદ્યાર્થી પાસે રજુ ન કરીએ ત્યાંસુધી તે સાહિત્ય કહેવાયજ નહિ.

સાહિત્યરસ તોજ જનસમાજમાં સાહિત્ય તરફ અભિરુચિ ઉત્પન્ન કરી શકશે. સાહિત્યસભા દર વર્ષે સાહિત્યની પરીક્ષા લે છે, તેમાં ટ્રેનિંગ કોલેજના તથા બીજા ઘણા વિદ્યાર્થીઓ એસે છે. આવી રીતે સાહિત્ય તરફ અભિરુચિ વધે તો ઘણું સાફ કામ કરી શકાય.

શ્રી. ભોગીલાલ કેશવલાલ પટવાએ પણ ફેટલીક અગત્યની સૂચનાઓ કરી હતી. તેમણે જણાવ્યું હતું કે શિક્ષક અને સાહિત્યનો સંબંધ ગાઢ છે. શિક્ષકોએ ખૂબ શિષ્ટ સાહિત્ય વાંચવું જોઈએ. સુંદર ફકરા, કાવ્યો મુખ્યત્વે કરવાં જોઈએ. જે જે ઉપયોગી લાગે તે બધું પોતાનું કરી લેવું જોઈએ. એવું કરવાથીજ સંસ્કારિતા વધે છે.

સારો શિક્ષક હંમેશાં અવ્યાસી હોય. નાનાં ગામડાંના શિક્ષકો જેમને સારા વિદ્વાનોની સેવ્યતા ન હોય ત્યાં સારાં પુસ્તકોજ મિત્રની ગરજ સારે છે. તેનાથી લેખકોના સમાપ્તમાં રહેવા જેટલોજ આનંદ થાય છે. સદ્ગ્રંથોના અવ્યાસીને હવે જીવનમાં શું કરશું એવો સવાલ ઉભો થતોજ નથી. ભાષાશાસ્ત્ર એટલે સાહિત્ય એમ નહિ, પરંતુ સાહિત્યમાં બીજા ઘણી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. જે મનુષ્યજીવનને ઉન્નત કરે અને તેને સંસ્કારિતા અને મનુષ્યત્વ આપે તેનું નામ સાહિત્ય. જેઓ આટલી સેવા કરશે તેમણે જનકલ્યાણમાં ઘણો ફાળો આપ્યો ગણાશે.

પ્રમુખપદેથી શ્રી. જીવણલાલ હ. દિવાને નીચે પ્રમાણે સમા-
લોચના કરી તે દિવસનો કાર્યક્રમ પુરો કર્યો હતો. આજના વિષય પરત્વે
ધણું ભોલાઈ ગયું છે. આજનો કાર્યક્રમ સમાપ્ત કરતાં મારે મારા વિચારો
જણાવવા જોઈએ.

શિક્ષકને તેના આત્મગૌરવનું સંપૂર્ણ ભાન હોવું જોઈએ. શિક્ષકમાં
સ્વમાન ન હોય તે દેશનું અપમાન છે, એ સમાજની અધોગતિ છે. શિક્ષકો
સ્વમાનની ભૂગિકા ઉપર ન પહોંચી શક્યા હોય એ દેશ ખરેખર નિર્બળ
છે. જેને સ્વમાનની કિંમત નથી તે શિક્ષકની જવાબદારી માટે નાલાયક છે.

જર્મનિ, અમેરિકા અને ગ્રીસ શિક્ષકોથીજ ઉત્તમ બન્યા છે. જર્મનિ-
માં રાષ્ટ્રકાર્યમાં પણ શિક્ષકોનો મોટો હિસ્સો હોય છે. અમેરિકાના
પ્રેસિડન્ટ વિસ્સન પણ એક શિક્ષકજ હતો. દરેક સુધરેલા સમાજમાં
શિક્ષકનો દરજ્જો હોય છે. અહીં તેમ નથી. શિક્ષક અહીં સ્વતંત્ર નથી,
એ સ્વાલિમાન તેનામાં નથી.

દેશમાં સાહિત્યનો શોખ વધારવો હોય તો તે કામ શિક્ષકજ
ખરાખર કરી શકશે. જે શિક્ષક શિક્ષિત નહિ હોય તો જનસમાજને
સાહિત્ય તરફ અભિરુચિ નહિ થાય. દેશ જેમ જેમ કૃષ્ણવણીમાં આગળ
વધતો જશે તેમ તેમ આપણી સાહિત્યપ્રવૃત્તિને પણ આપણે સમૃદ્ધ કરવી
જોઈશે; પરંતુ તેમાં સારા શિક્ષકની ખાસ જરૂર છે. શિક્ષણથી દેશ બગડે
છે એ માન્યતા હવે ભુલાવીજ જોઈએ. લાયકાતવાળો શિક્ષક કેવો હોવો
જોઈએ એ સંબંધી વિચાર કરતાં જણાય છે કે આ દુનીયામાં એક પણ
માણસ એવો નહિ હોય-કે જેનામાં શિક્ષકના મંપૂર્ણ ગુણો હોય. જે હકીકત
આવી છે તો હવે મને તેવાથીજ નખાવ્યે છુટકો છે; છતાં બને તેટલા
સારામાં સારા શિક્ષકો શોધવા જોઈએ: બીજે કાંઈ રસ્તો નથી. બીજકુલ
અજ્ઞાન કરતાં તો અક્ષરજ્ઞાન પૂરતું છે. દીકરો કરનાર તરફ લક્ષ આપવા
એસીએ તો નિરાશાજ મળે છે. બધો આધાર શિક્ષકો ઉપરજ છે, એમ
માનનારા અતિશયોકિત કરે છે. આખો દિવસ ઘેર રહેનાર છોકરાઓ
શિક્ષકના પાંચ-કલાકના સહવાસથી ઘરની અસર નાણુંદ કરી શકે ?
સામાન્ય રીતે પ્રજા અજ્ઞાન છે. તેના ઘરના સંસ્કારો નાણુંદ કરી તેને
દેકણે-સારા સંસ્કારો, એસાકવા, એ કામ વાતો કરવા જોટલું સહેલું નથી,
છતાં નિરાશ થવાની જરૂર નથી. કાલ નહિ તો થોડા દિવસ પછી પણ
તેનું શુભ પરિણામ આવશે તેની ખાતરીજ છે.

ખતે, અને (૩) શિક્ષકો, સાહિત્ય, તરફ વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા એવી રીતે શીખવે.

પહેલી બાબતમાં મારે જણાવવું જોઈએ કે દરેક શિક્ષક સાહિત્યકાર ન બની શકે; કારણ કે તેમાં નૈસર્ગિક શક્તિ જોઈએ. ખીજા બે વિભાગો અધ્યયન અને અધ્યાપન સંબંધમાં આપણે વિચાર કરીએ. બંને વિભાગો ધણા અગત્યના છે, પરંતુ તેને શી રીતે વ્યાપક કરી શકાય? હું ખાસ કરીને પ્રાથમિક શાળા માટેજ બોલું છું. માધ્યમિક શાળાઓ અને કોલેજોમાં સારાં પુસ્તકોની ખૂબ સગવડ હોય છે. પ્રાથમિક શાળાઓમાં તેવી સગવડ નથી. ત્યાં જે ફરતાં પુસ્તકાલયોની યોજના થાય તો સાહિત્ય તરફ અભિરુચિ થાય. વળી તેને માટે પરીક્ષા, પ્રમાણપત્રો વગેરેની પણ ગોઠવણ થવી જોઈએ, તોજ સાહિત્યની ઉન્નતિ થાય.

સાહિત્યનો વિષય શીખવનાર પોતે રસિક હોવો જોઈએ. અત્યારે સાહિત્યનું શિક્ષણ એટલે તેના અર્થ અને સમજુતી એવીજ માન્યતા છે; પરંતુ વ્યાસુધી કવિનો હેતુ, ગૂઢ રહસ્ય વગેરે વિદ્યાર્થી પાસે રહી નીચે ત્યાંસુધી તે સાહિત્ય કંહેવાયજ નહિ.

સાહિત્યરસ તોજ જનસમાજમાં સાહિત્ય તરફ અભિરુચિ ઉત્પન્ન કરી શકશે. સાહિત્યસભા દર વર્ષે સાહિત્યની પરીક્ષા લે છે, તેમાં ટ્રેનિંગ હોજના તથા ખીજા ધણા વિદ્યાર્થીઓ બેસે છે. આવી રીતે સાહિત્ય તરફ અભિરુચિ વધે તો ધણું સારું કામ કરી શકાય.

શ્રી. ભોમીલાલ કેશવલાલ પટવાએ પણ કેટલીક અગત્યની મુશ્કેલીઓ કરી હતી. તેમણે જણાવ્યું હતું કે શિક્ષક અને સાહિત્યનો સંબંધ ગાઢ છે. શિક્ષકોએ ખૂબ શિષ્ટ સાહિત્ય વાંચવું જોઈએ. સુંદર ફકરા, કાવ્યો મુખ્યત્વે ફરવાં જોઈએ. જે જે ઉપયોગી લાગે તે બધું પોતાનું કરી લેવું જોઈએ. એવું કરવાથીજ સંસ્કારિતા વધે છે.

સારા શિક્ષક હંમેશાં અભ્યાસી હોય. નાનાં ગામડાંના શિક્ષકો જેમને સારા વિદ્વાનોની સોજત ન હોય ત્યાં સારાં પુસ્તકોજ મિત્રની ગરજ સારે છે. તેનાથી લેખકોના સમાપ્તમાં રહેવા જેટલોજ આનંદ થાય છે. સહઅધ્યાપક અભ્યાસીને હવે જીવનમાં શું કરશું એવો સવાલ ઉભો થતોજ નથી. ભાષાશાસ્ત્ર એટલે સાહિત્ય એમ નહિ, પરંતુ સાહિત્યમાં ખીજા ધણી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. જે મનુષ્યજીવનને ઉન્નત કરે અને તેને સંસ્કારિતા અને મનુષ્યત્વ આપે તેનું નામ સાહિત્ય. જેઓ આટલી સેવા કરશે તેમણે જનકલ્યાણમાં ધણો ફાળો આપ્યો ગણાશે.

પ્રમુખપદેથી શ્રી. જીવણલાલ હ. દિવાને નીચે પ્રમાણે સમા-
લોચના કરી તે દિવસનો કાર્યક્રમ પુરો કર્યો હતો. આજના વિષય પરત્વે
ધણું બોલાઈ ગયું છે. આજનો કાર્યક્રમ સમાપ્ત કરતાં મારે મારા વિચારો
જણાવવા જોઈએ.

શિક્ષકને તેના આત્મગૌરવનું સંપૂર્ણ ભાન હોવું જોઈએ. શિક્ષકમાં
સ્વમાન ન હોય તે દેશનું અપમાન છે. એ સમાજની અધોગતિ છે. શિક્ષકો
સ્વમાનની ભૂમિકા ઉપર ન પહોંચી શક્યા હોય એ દેશ ખરેખર નિર્જળ
છે. જેને સ્વમાનની કિંમત નથી તે શિક્ષકની જવાબદારી માટે નાલાયક છે.

જર્મનિ, અમેરિકા અને ગ્રીસ શિક્ષકોથીજ ઉન્નત બન્યા છે. જર્મનિ-
માં રાષ્ટ્રકાર્યમાં પણ શિક્ષકોનો મોટો હિસ્સો હોય છે. અમેરિકાના
પ્રેસિડન્ટ વિસ્સન પણ એક શિક્ષકજ હતા. દરેક સુધરેલા સમાજમાં
શિક્ષકનો દરજ્જો હોય છે. અહીં તેમ નથી. શિક્ષક અહીં સ્વતંત્ર નથી,
એ સ્વાભિમાન તેનામાં નથી.

દેશમાં સાહિત્યનો શોખ વધારવો હોય તો તે કામ શિક્ષકોજ
ખરાખર કરી શકશે. જે શિક્ષક શિક્ષિત નહિ હોય તો જનસમાજને
સાહિત્ય તરફ અભિરુચિ નહિ થાય. દેશ જેમ જેમ કેળવણીમાં આગળ
વધતો જશે તેમ તેમ આપણી સાહિત્યસંપત્તિને પણ આપણે સમૃદ્ધ કરવી
જોઈશે; પરંતુ તેમાં સારા શિક્ષકની ખાસ જરૂર છે. શિક્ષણથી દેશ બગડે
છે એ માન્યતા હવે ભુલાવીજ નેઈએ. લાયકાતવાળો શિક્ષક કેવો હોવો
જોઈએ એ સંબંધી વિચાર કરતાં જણાય છે કે આ દુનીઆમાં એક પણ
માણસ એવો નહિ હોય કે જેનામાં શિક્ષકના સંપૂર્ણ ગુણો હોય. જે હકીકત
આવી છે તો હવે મને તેવાથીજ નવાન્યે છુટકો છે; છતાં બને તેટલા
સારામાં સારા શિક્ષકો શોધવા જોઈએ. બીજાને કાંઈ રસ્તો નથી. બીજકુલ
અજ્ઞાન કરતાં તો અક્ષરજ્ઞાન પૂરતું છે. ટીકાઓ કરનાર તરફ લક્ષ આપવા
ખેસીએ તો નિરાશાજ મળે છે. બધો આધાર શિક્ષકો ઉપરજ છે, એમ
માનનારા અતિશયોકિત કરે છે. આખો દિવસ ઘેર રહેનાર છોકરાઓ
શિક્ષકના પાંચ કલાકના સહવાસથી ધરની. આસર નાખુદ કરી શકે ?
સામાન્ય રીતે પ્રજા અજ્ઞાન છે. તેના ઘરના સંસ્કારો નાખુદ કરી તેને
કેમણે-સારા સંસ્કારો ખેસાડવા, એ કામ વાતો કરવા જેટલું સહેલું નથી,
છતાં નિરાશ થવાની જરૂર નથી. કાલ નહિ તો થોડા દિવસ પછી પણ
તેનું શુભ પરિણામ આવશે તેની ખાતરીજ છે.

જો વિદ્યાર્થીની નિષ્ફળતાથી શિક્ષક ગંભીર થાય તો તે કંઈજ કરી શકે નહિ. ચારિત્ર્યની છાપ સાહિત્ય પર પડે છે અને સાહિત્ય સમૃદ્ધ થતાં દેશની પણ ઉન્નતિ થાય છે. ઇંગ્લાંડનો ઇતિહાસ જોશો તો જણાશે કે રાણી ઇલિઝાબેથના વખતમાં સાહિત્ય ખૂબ અગત્ય વધ્યું હતું. શેક્સપીયર વગેરે કવિઓ અને લેખકોથી ઇંગ્લાંડ જાણે મધુગાન ગાનાર પેદીઓનું પાંજરું ન હોય એવું બની ગયું હતું. પ્રખ્યાત નાવિકોએ આરે જાંડ ખેડી નાખ્યા હતા. રપેઇનને દરાવ્યું હતું. સાહિત્યની ઉન્નતિ સાથેસાથ દેશની પણ ઉન્નતિ થઈ હતી.

જો કાળમાં સ્વતંત્રતાનો પવન ખૂમ હોય છે, તે કાળમાં સાહિત્યમાં પણ તેની અસર આવે છે. પરંતુ અને ગુલામ દેશમાં સાહિત્ય પણ ગુલામજ હોય. સાહિત્ય ઉપર દેશકાળની પુરેપુરી છાપ પડે છે. સાહિત્ય ઉન્નત થાય છે તેમ સમાજ અને તેનું માનસ પણ ઉન્નત થાય છે. અદારમાં સૈકામાં ફ્રેન્ચ સાહિત્યની ઉન્નતિ થઈ, સાથેસાથ લોકો પણ ઉત્સાહી અને સ્વતંત્રતાની ધમશ્યાળા થયા.

હવે શિક્ષક સાહિત્યની શી સેવા કરી શકે તે જોઈએ. દરેક શિક્ષક અભ્યાસી અને વિવેચક હોય. લણાવવું એને એક દેશસેવા માનનારો હોય. શિક્ષકને સત્તાનો શોખ હોય છે. તે શિસ્તને ખૂબ અગત્ય આપે છે. જ્યારે વિદ્યાર્થીનું માનસ ખીંછી જાય છે. તેઓ શિસ્ત કરતાં સ્વછંદતાને વધારે માને છે. હું માનું છું કે જ્યાં શિસ્ત નથી ત્યાં કંઈજ નથી. સ્વચ્છંદી વિદ્યાર્થી કંઈજ કરી શકશે નહિ. જ્યાં શિસ્ત જળવધાનો શોખ નથી ત્યાં વાતાવરણ જરૂર નિષ્પ્રાણ હશે. પશ્ચિમના દેશોમાં તો લણાવવા કરતાં શિસ્તને વધારે મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. ત્યાં શાળાની ક્વાયત પણ લસકરી છે અને તે ફરજિયાત છે. ખરેખર શિસ્ત વિના કોઈ કામ થઈ શકતું નથી. (મારી તો દૃઢ માન્યતા છે કે સત્તાનો દુરુપયોગ કરીને પણ Discipline જળવધી જ નોઈએ.)

આ શહેરમાં એક પણ કેળવણીમંડળ નથી. સુરતમાં સાર્વજનિક મંડળ છે તે ધણી ઉચ્ચ કક્ષાએ છે. તેણે ૧૨ લાખ રૂપિયા ભેગા કર્યા છે. આવા મોટા અને ધનાઢ્ય શહેરમાં તેવું મંડળ હોવું જ નોઈએ.

અંતમાં સાહિત્ય સલાએ આવા સત્રની યોજના કરીને કિંમતી સેવા કરી છે તેથી તેમનો આભાર માની હું માફ લાપણુ સમાપ્ત કરું છું.

ખીલો દિવસ—તા. ૭-૯-૩૫

પ્રમુખ શ્રી. શારદાબેન મહેતા

વિષય: ઘરની કેળવણી અને બાળકેળવણી

વ્યાખ્યાન કર્તાઓ—શ્રી. ભોગીલાલ ઠાકર

શ્રી. મજલાલ જટાશંકર દવે

શ્રી ભોગીલાલ ઠાકરનું ભાષણ:—આજનો મારો વિષય “ઘરની કેળવણી અને બાળકેળવણી” છે. મને લાગે છે કે તેમાં કંઈક દોષ છે. ખરી રીતે “બાળકેળવણી અને તેમાં ઘરની કેળવણી” એમ વ્યાખ્યાનનો વિષય હોવો જોઈએ; કારણ કે બાળકેળવણીમાં ઘરની કેળવણી સમાઈ જાય છે. બાળકેળવણી એ કોઈ પણ રાષ્ટ્રને માટે અત્યારે અગત્યનો પ્રશ્ન છે. જગતના સર્વ રાષ્ટ્રો જાણે છે કે જો બાળકો સુંદર, શ્રેષ્ઠ કે અન્ય રાષ્ટ્ર સાથે બળ અને શક્તિપૂર્વક ઉભા રહેનાર નહિ થાય તો તે પ્રજા નાશ થવાનેજ સમર્પાઈ જાય છે. માટે બાળકેળવણીનો પ્રશ્ન એ કંઈ સામાન્ય પ્રશ્ન નથી, પણ જીવનમરણનો પ્રશ્ન છે. બાળકોના વિકાસની તૈયારીમાં કોઈપણ પ્રજાનું સંરક્ષણ અને વિકાસ રહેલા છે. કમનસીબે આપણી માન્યતા એવી થઈ ગઈ છે કે—બાળક એ એક પુષ્પ છે. ખરી રીતે તે પુષ્પ નથી; પણ પુષ્પથી પણ વિશેષ છે. બાળક એ એક સૈન્દ્રિય પ્રાણી છે, અને આતુવંશિક ગુણો સ્વર્જન પૃથ્વી પર આગ્ય છે. તેનો વિકાસ થાય છે તેમજ વૃદ્ધિ થાય છે. રોગચાળ અને રિવોલ્યુશન બંને સાથે થાય છે. આ ક્રિયામાં સંપૂર્ણ રીતે અનુકૂળતા કરી આપવી તેને સંપૂર્ણ કરવું એ શિક્ષણનું કાર્ય છે, અને શિક્ષકે તો માત્ર તેની શક્તિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય તેજ જોવાનું છે. અત્યારના શિક્ષણ પરત્વે એવી માન્યતા ધરાવવામાં આવે છે કે બાળકમાં ઘડનાર શિક્ષક છે. વસ્તુતઃ આધુનિક શિક્ષણ તેની વિરુદ્ધ છે. બાળક એ કંઈ માટીનો લોટો નથી કે તેને જેવો ઘડવો હોય તેવો ઘડાય. તેમાં અનેક તત્ત્વો છે, તેવો નિર્ણય નક્કી થયો છે. બાયોલોજીએ (જીવનશાસ્ત્રે) સિદ્ધ કર્યું છે કે માનવજીવનની અંદર એકલાં માતાપિતાનાજ ૪૦૯૬ ગુણો આવે છે. આ ઉપરાંત અન્ય ગુણોની ગણતરી કરીએ તો બધાં મળી પાંચ લાખ ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે. શું આ ગુણો એકાએક ઉત્પન્ન થઈ શકે? બાળકમાં એવું શું છે? દરેક બાળકના વાળ, આંખો, શક્તિ છત્યાદિ ભિન્નભિન્ન પ્રકારનાં છે. તેનું કારણ એ છે કે તેની પાછળ વંશપરંપરાના ગુણોની શક્તિ છે. શિક્ષક બાળકની

આ શક્તિને પિછાને અને 'તેમાં' અમુક હેતુ સુધી વિચરી શકે, તેજ બાળકનો વિકાસક્રમ વિચારી શકે. જોરમાંથી દળાઓ કાઢી શકાય, પણ ફેરી બનાવાય નહિ. દરેક બાળકે અમુક હદ સુધી કાર્ય કરી શકે છે. પણ આપણે તેને એકજ બીબામાં દાળાએ છીએ, એ તેની વૃદ્ધિ અને વિકાસનું ખુન કરવા જેવું છે; એટલે કે આ સિંદૂરતં એક વિલાગમાં દાળવેા તે બલ છે. બાળકનો આ રીતે જે વિકાસ થાય છે તે માર્ગસર નથી. તેના ગુણોના વિચાર કરતાં તેની રખો આવી શકે પણ એવુંજ બનશે એવવા વિકાસ પામશે એમ કહેવાય નહિ, કારણ જુદા જુદા ગુણસમૂહને પરિણામે તેના ગુણો બહાર આવે છે, અને બાળક જુદી મનોવૃત્તિવાળું થાય છે. જે ગુણોને યોગ્ય કે અયોગ્ય વાતાવરણ મળે છે તે પ્રમાણે બાળકના ગુણો બહાર નીકળે છે. કોઈપણ બે ગુણો કે ક્રિયા એકસાથે થઈ શકતી નથી. દયાના કાર્ય વખતે ક્રૂરતા સંભવતી નથી તેમ આ આનુવંશિક ગુણો વાતાવરણને અંગે ઉત્પન્ન થાય છે. વાતાવરણ ગમે તેટલું બળ કરે તોપણ ક્રૂરન કે દોષ ક્રૂરન ગુણો બહાર આવી શકતા નથી, કોઈ પણ માંબાપ એમ ન માને કે અમે શ્રેષ્ઠ છીએ માટે અમારા બાળકો શ્રેષ્ઠ થામ, કે અયોગ્ય હોઈએ તો અયોગ્ય થાય. જંગલી અને સુધરેલા વાતાવરણનો વિચાર કરીએ તો એક નિર્બળ અને નિઃસત્ત્વ પુરુષમાં ન્યારે લાગણીઓનો આવેશ આવે છે ત્યારે તે કંઈ આરજ કાર્ય કરી બતાવે છે. કારણ કે તે વખતે તે મનુષ્ય વાતાવરણના બળમાં નિર્બળ છે છતાં બહાનુર બને છે અને પ્રવાહમાં ધસે જાય છે. વાતાવરણની શક્તિ અને સામર્થ્ય અજબ છે. તે મહાશક્તિ છે છતાં તેની પોષણ આનુવંશિક ગુણો વિચારવાના છે. એકજ કોટિના કે કુટુંબનાં જુદાં જુદાં બાળકોમાં પણ જુદા જુદા ગુણો હોય છે. આપણને સહેજેજ પ્રેમન ચંદ્રે કે માંબાપોની સરખી દેખરેખ તેમજ સંભાળ છતાં સા માટે ગુણોમાં તફાવત હોય છે. તો તેનો જવાબ એ છે કે તેમને વાતાવરણ મળ્યા છતાં કેટલાક આનુવંશિક ગુણો મુખ્ય લાગે હોય છે. વિજ્ઞાનમાં પણ આ બોખતના પ્રયોગો થયા છે; પરંતુ માંબાપ ઉપરથી કયા ગુણો બાળકનામાં લાવી શકાય તે તેઓ બહો શક્યા નથી. પરમાત્મા જેટલુંજ તે જ્ઞાન ગુણ છે. બાળકે વંશપરંપરાના ગુણો સાથે વાતાવરણને લીધે અમુક કોટિનું બને છે.

તેનો શરૂઆતના જીવનમાં એટલે કે અંગીઆર મહોનાથી સંબંધ વધતું થતાં તેને વાતાવરણની તેમજ તકની અમર થાય છે; છતાં બાળક તે

અસરોના બેઠ પાડી શકેલું નથી, તેમજ દરોન કરી શકેલું નથી. કેવળ તે વખતે આત્મલક્ષી હોય છે. સર્વાંથી ત્રણ વર્ષનો સમય તે તેની સામાજિક અસરોનો સમય છે, એટલે કે સામાજિક માનસ તે સમજી શકે છે. આ સમયમાં વાતાવરણની અસરથી જ્ઞાન થાય છે અને અનુભવે છે; નથી આ તેનો અનુદરણનો સમય છે; અને બાળક જુદી જુદી ક્રિયાઓ કરતું માલમ પડે છે, અને દિયાત્મક બને છે. ત્રણથી છ વર્ષનો સમય વ્યક્તિત્વના વિકાસનો સમય છે. આ સમયે તે જગતની બહારની વસ્તુઓને સમજતું થાય છે; તેથી તે બાળમંદિરમાં દોરાવા માગતું નથી. કારણ તેની વૃત્તિ મરજી પ્રમાણે ક્રિયા કરવાની છે. બાળજીવનમાં આ સમય સૌથી વિશેષ અસર કરનારો છે. આ સમયે માબાપોએ ખૂબ કાળજી રાખવી જોઈએ; કારણ કે આ વખતે તેને વ્યક્તિત્વનું ભાન, જિજ્ઞાસા, ધૃત્તિ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. કલ્પનાશક્તિ ઉત્તેજિત બને છે. ક્રિયાને જણાવતું થાય છે. વસ્તુ માગે છે અને હું કંઈક છું એવું તેને ભાન થાય છે. આ તેની ત્રીજી અવસ્થા છે. ત્રણથી છ વર્ષનો સમય ડૉ. મૉન્ટે સોરીના અભિપ્રાય મુજબ પૂર્ણ બાળક મંપૂર્ણ વિકાસ માટે સ્વતંત્રતા માગે છે. આ સમયે માબાપને તે વધારે કનડગત કરે છે; તેથીજ માબાપો તેમને બાળમંદિરમાં ધકેલે છે. જો તેમને જુદી જુદી ખરાબ ટેવ અને પ્રતિકૂળ સંજોગો મળે તો તેના આત્માનો નાશ થાય છે. આ સમયમાં બાળક નાનું છે એમ સમજીને માબાપો તેના પ્રત્યે બેદરકાર રહે છે. બાળકને જો તેના ધરનો ઇતિહાસ પૂછીએ તો માબાપનો કજીઓ-પિતાએ માતાને મારેલી સોટી, વગેરે ઇતિહાસ કહેશે; કારણકે તે એમ ખતાવે છે અર્થત્રા તેને લાગે છે કે મને આ અનુકૂળ વાતાવરણ નથી.

ત્યારપછીનો સમય તે સામાજિક જ્ઞાનનો સમય છે. છ થી બાર વર્ષની ઉંમરમાં પ્રથમ તે માતા તરફ વળે છે, પછી ધીરે ધીરે મિત્ર તરફ વળે છે, પછી મિત્રો અને જનસંપર્કો દ્વારા પોતાનું મંડળ સ્થાપીને ધૃત્તિ જગત થાય છે. ખિસ્સામાં કોકરા, કાગળ વગેરે ભરે છે; કારણકે આ સમયમાં તેની સંગ્રહ કરવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. ખિસ્સાં એ તેની પ્રદર્શનની જગ્યા છે. આવી રીતે તેનામાં સમૂહગત ક્રિયા કરવાનું ભાન આવે છે.

બારથી સોળ વર્ષની ઉંમરમાં પોતાને તેની પોતાની બલિતિનું ભાન થાય છે. આ સમય જીવનમાં ખૂબ અંગત્યનો છે. નવા નવા રસો જાગે છે. નવા સ્વરૂપ જાગે છે. સારાં કપડાં, પોશાક અને પાંચી પાડીને બહાર

કરવા જવાનું મન થાય છે. જો બાળા હોય તો તેને વેણીમાં ફૂલ નાખીને જવાનું મન થાય છે, કારણ કે આ સમયમાં મનોવૃત્તિ બદલાય છે અને બાળક મટી પુખ્ત વયનો થવા માંડે છે. ત્યારપછીના સમયમાં નવી શક્તિ, નવા આદર્શ, માતા, રમકડાં, સખા, વસ્તુસંગ્રહ, સમૂહના જીવનનો આદર્શ ધરાય છે. સમાજમાં શું કરવું તે તેના મ્યાનમાં આવે છે. સમાજમાં પોતાના સ્થાનનો વિચાર કરે છે. આ માર્ગ તે તેના જીવનનો માર્ગ છે.

અઠારથી એવીસ વર્ષનો સમય જોને જુના જમાનામાં ગદ્દા પચીસીનો સમય કહીએ તે છે; જેમાં એ આખી દુનીયામાં લાત મારવા માગે છે. બીજાથી દોરાવા માગતો નથી; માટે જ ધરડાઓએ તેને ગદ્દા પચીસી કહી છે. પણ તેનામાં મારે જીવવું છે, તૈયાર થવું છે, હું મારો માર્ગ કરવા માગું છું, વગેરે સ્વતંત્રતાની વૃત્તિનો તનમનાટ વૃદ્ધોને મળતો નથી તેથી પણ ગદ્દા પચીસી કહે છે; પણ આજે 'તેનું' સ્વરૂપ બદલાયું છે. માનસશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે આ સમયમાં તેમને સ્વતંત્રતા મળવી જોઈએ.

હવે આપણે બાળકોના વૃદ્ધીનો વિચાર કરીએ. બાળકની તંદુરસ્તી એ તેના વિકાસનું પ્રથમ પગથીઈ છે. જો એક બાળક ખારણા આગળ આપ્તો વખત પડી રહે અને આગળ વધે જ નહિ તો આપણે સમજી શકીએ કે તે નિર્જળ હોવો જોઈએ. આવા બાળકોમાં વેગ કે ચૈતન્યનો પ્રવાહ નથી હોતો. માટે પ્રથમ બાળકમાં શક્તિ જોઈએ. તે સિંચાય બાળકમાં વિકાસ નહિ થાય. શારીરિક શક્તિ-તંદુરસ્તી એ જીવનના ઘડતરરૂપ છે. બીજું તેને વાતાવરણ મળવું જોઈએ. ઘણાં બાળકો વાતાવરણ વિના નાશ પામે છે. મા કાઢી મૂકે, લાઈગિંધ ફટકારે, પણ બાળક ન્યાં જેમ જેમ સમૂહગત કામ કરવું થાય છે તેમ તેમ તેનો વિકાસ વધતો જાય છે. ઘણાં માબાપો ઇચ્છે છે કે મારો દીકરો આંક, મૂળાક્ષર, સંગીત, વગેરે ક્યારે શીખી શકશે? ખરી રીતે મારતર પાસે કંઈ એવો મંત્ર નથી કે તે વિષયો જલદી શીખવી શકે. જો બાળકને સોદીથી શીધું એસાડીએ તો તેની અસર આખી જિંદગી સુધી રહે છે. મી. ટેનન્ટ નામના લેખકે લખ્યું છે કે માનવજીવન ઉપર ગુસ્સો, લાય, જૂખ, દર્દ વગેરે થાય તો તેની શી અસર થાય છે? લાયગસ્ત બાળક આંક ગોખે છે ખરું, પરંતુ જિંદગીભર તે સત્તાને પોતાની સાચી વસ્તુ કહેવાનું છોડી દે છે, અને સત્તાથી જ કામ કરે એવું સુલામ બને છે. હજી આપણે સોદીના મહા ઉપાસકો છીએ, આપણે સોદી ખાનાસ છીએ.

કોઈપણ ક્રિયામાં ધ્યાન પણ મુખ્ય બાબત છે. કોઈપણ એ ક્રિયા એકીમાથે થઈ શકતી નથી. થાય તો અડચણકર્તા થઈ પડે જેમકે એક બાળક ખૂબ અભ્યાસ કરે તે વખતે તેના શરીરને નુકસાન થાય છે. તેના માનસને થાક લાગે છે અને તેથી ક્ષયદાને બદલે નુકસાન થાય છે. જે બાળક સતત ક્રિયા કરતું હોય તે વખતે તેનું વંચન લેવામાં આવે તો તેને જેટલો વધારે થાક લાગે તે પ્રમાણમાં વંચનમાં ફેર પડે છે અને ક્ષયદાને બદલે નુકસાન થાય છે. કોઈ માણસ એન્યુએટ થાય ત્યારબાદ તે એટલો બધો નિર્બળ થઈ જાય છે, કે ત્યારપછી તે પોતાનાં પુસ્તકો અંભેરાઈ પરથી નીચે ઉતારતો જ નથી; એટલે કે તેની શક્તિ નષ્ટ થાય છે, અને તેનો હિલ્લાસ આરોગ્ય બળ છે. ક્રિયાશક્તિ નષ્ટ થાય છે; માટે જ હવન-વિકાસને માટે તેની ક્રિયા યથોચિત થવી જોઈએ. કોઈપણ ક્રિયામાં વધારે બળ થાય તેમ થવું ન જોઈએ. જે માણસો હુંક સમયમાં અભ્યાસ કરાવી પોતાનાં બાળકોને વિકસાવવા માગે છે, તે ખરી રીતે ન વિકસાવતાં સાતમા આંદમાં ધારણને બદલે તેનું સાતમું, આઠમું અને નવમું કરવાની તૈયારી કરે છે અર્થાત્ તેના કુદરતી વિકાસને અવરોધે છે.

આ ઉપરાંત આપણે ખોરાક વિષે પણ વિચાર કરવાનો રહે છે. ચોપણ એ બહુ આવશ્યક વસ્તુ છે, અને તેથી ખોરાકની કાળજી ક્યારે, કેવી રીતે અને તેની અસર વગેરે બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ. વિકાસમાં શારીરિક શક્તિ પ્રથમ છે, અને તે આવશ્યક છે. સાથે સાથે પરિસ્થિતિની અસર પણ તેવી જ છે. પરિસ્થિતિ આનંદમય હોવી જોઈએ; પણ તે ગાંડો આનંદ નહિ પરંતુ વ્યવસ્થિત આનંદ. એટલે કે વધારે લાડ નહિ જોઈએ. લાડથી બાળક વધારે પાંગળું બને છે; એટલે લાડમાં ઉછરેલું બાળક વિકાસ સાધી શકતું નથી. નિર્માલ્ય વિદ્યાર્થીઓને પુરતું અન્નપાણું, યોગ્ય ખોરાક, અને સ્વતંત્રતા મળતી નથી, માટે જ તેમનો સંપૂર્ણ વિકાસ થતો નથી, ઉપલી વસ્તુઓ જેમ જોઈ તેમ તેનો નાશ જલદી.

છેલ્લી એક અગત્યની વાત તે રમતો છે. હાલના હવનમાં રમતો અને મુસાફરી અગત્યની બનાય છે. એનાથી મળતું જ્ઞાન બીજી કોઈ શક્તિ દ્વારા મળી શકતું નથી. આ શક્તિઓ વિનાના માણસોનું મુખ જનતાને આનંદમય લાગતું નથી. રમતમાં હાર સ્વીકારવી તેજ ખરી હક છે. અજાણથી ચોડાંગ વળી ઉપર, જેને કોઈ બાળક બહુજ રમે તો બાપાજી તેની તરત ખબર લઈ લેતા!

અત્યારે એ દૃષ્ટિ બદલાઈ છે; માટે જ રમત કે મુસાફરી વિના કોઈ

પણ શિક્ષણ સમુદાયું મારું જાય છે, એમ સમજતા થયા છે. ને બાળક બીકણ થાય ને લયમાં ઉછેરે તો તે તેમાંજ મરવાનું. બાળકોનો લય તે માળાપોને મન લય નથી, માટે માળાપોએ દરેક બાળકને દરેક વિષયથી રસાત કરવો જોઈએ.

આ વિષય ઉપર ખોલતાં થી. પ્રજાસાલ જટારાંકર કવેએ જણાવ્યું હતું કે બાળકની વીસ વર્ષથી બાળકેળવણીનો યુગ મંડાયો છે. કેળવણીના વૃક્ષમાં સ્વતંત્રતા અને સ્વયંસ્ફુર્તિ તેના ડાળાં છે. તેમાં કઈ વસ્તુઓ આવરણરૂપ છે તે રચનાત્મક સાધનોદ્વારા રજુ કરી શકાય છે. આ દ્વારા અપાતી કેળવણી આપણે કેટલી અમલમાં મૂકીએ છીએ તે જોઈએ.

બાળકોની શાળામાં શી દશા છે, આપણા ઘરમાં શી દશા છે તે જોઈએ તો આપણને જણાશે કે હજુ આપણી જુની દશા ભોગવ્યાજ કરીએ છીએ. સાચું બોલવું સાદું છે એ વાત ઘણા યુગોથી માન્ય છે, ખાદી પહેરવી તે સામાન્ય છે, પણ તેના અમલ કેટલો થાય છે તે આપણે જોતા નથી. તેવીજ દશા આપણી શાળામાં અને ઘરમાં થઈ રહી છે.

આ જમાનો ગમે તેવો ગણાતો હોય પણ હું માનું છું કે તે જપાનનો છે. જપાન ગમે તે પ્રકારે સોંધે માલ આપણને આપે છે, પણ તે ટકાઉ તો નહિજ; આમ સમજવા છતાંએ તે આપણે લઈએ છીએ. તેવીજ રીતે બાળકેળવણીના કેટલાંક સિદ્ધાંતો ખોટા દેખાં છે પણ તેનાથી અક્ષય થઈ શકતા નથી, કારણકે આપણે તેનું સત્ય સમજ્યા નથી; તેથી અમલ કરી શકતા નથી. દાખલા તરીકે, મારા એક મિત્ર મોન્ટેસોરી પદ્ધતિના ડૉક્ટર બનાવેલા મને જોવા બોલાવ્યો તો માલમ પડ્યું કે ડૉક્ટર પ્રમાણમાં અતિશય મોટા, વજનમાં ભારે, અને બાળકના ગળ ઉપરાંતના હતા. તેનું કારણ પૂછતાં જવાબ મળ્યો કે આવા ડૉક્ટર બનાવવાથી ઝાઝો વખત તે ટકે અને ખર્ચનો ખ્યાલ થાય. આમ આપણે સમાજ સિદ્ધાંત જુએ છે પણ સત્ય નહિ. બાળકને મરાય નહિ એમ માનતા સુધરેલા મનુષ્યો પણ બાળકને જન્મમાં. ત્રણ કલાક સુધી પુરી રાખે છે. આથી પણ વધારે કરણ દાખલા સમાજમાં છે. શાળામાં આવનારાં શેડી-આંચોનાં છોકરાં કે જેની સંભાળ માટે તેઓ આપાઓ રાખે છે તેજ શેડીનાં છોકરાંઓને કૂંઈવરોના તમાચા ખાતાં મેં જોયાં છે. જ્યારે આ વાતની શેડીઆંચોને ખબર નથી હોતી. એ વસ્તુ આપણને શું સૂચવે છે? બાળકોને બાળમંદિરમાં મૂકવાનું કારણ તેના સિદ્ધાંતનું પાલન, દેશન કે નવરાશ છે, એ વિચારથી ધણાખરા મુગ્ધ થાય છે. સ્વતંત્રતા કે સ્વયંસ્ફુર્તિ

કેળવવાની ખાતર બાળકોને બાળમંદિરમાં મૂકતાં હોય તેવાં માખાપો તો અત્ય છે એ અનુભવસિદ્ધ છે. સવા વરસના બાળકને ચાલવા માટે વિશાળ જગ્યા જોઈએ પણ કોઈ મોટું પારણું નાવી તેમાં બાળકને છુટું મૂકી જો આપણે કુનાઈએ તો તે હાસ્યજનક છે. પક્ષીની પાંખ કાપી તેને ઉડવાનું કહીએ એવી આ સ્થિતિ છે. બાળકો માટે સગવડ કરવી એવી માખાપોની લાવના છે, પણ તેના દીક્ષમાં સ્વતંત્રતા અને સ્વયં-સ્ફૂર્તિની તગત નથી. તેવાં માખાપો પામેથી આપણે શી આશા રાખી શકીએ. આ તો ધરની દશાની વાત. બાળકેળવણીની પણ તેવીજ દશા છે.

કોઈ એ ચિત્રકારો ભેગા મળે પણ તે પદાર્થની આકૃતિ, રૂપ, રંગ, વગેરેનો ભેગ ન આવે ત્યાંસુધી તેનું ચિત્ર ઉત્તમ કાટિનું થાય નહિ. તેવીજ રીતે બાળકેળવણી અને ધરની કેળવણીનો સુયોગ થાય નહિ ત્યાંસુધી બાળકનો વિકાસ ઉચ્ચ કાટિનો થાય નહિ. આ ઉપરાંત બાળકેળવણી માટે ડૉક્ટર મોન્ટેસોરીની પદ્ધતિનું કેટલુંક રહસ્ય સમજાવી વ્યક્તાએ પોતાનું ભાષણ પૂરું કર્યું હતું.

ઉપરનાં ભાષણો પછી વિષયોને લગતી અને વ્યક્તાઓનાં વ્યાખ્યાનો પરત્વે ચર્ચાને પણ સ્થાન આપવામાં આવ્યું હતું. મિ. પ્રિતમરાય મજુરાંએ દેસાઈએ પદ્ધતિ વિશે જોડતાં જણાવ્યું હતું કે ગુજરાતમાં દિનપ્રતિદિન બાળમાનસનો અભ્યાસ અત્યારે વધતો જાય છે. સ્વતંત્રતા અને સ્વયંસ્ફૂર્તિના ભાષણમાં મને એમ લાગ્યું કે જાણે કોઈ દુકાળીઓ જમણું નામ સાંભળે અને તેને જે લાગણી થાય તેવીજ સ્થિતિ આ પદ્ધતિ માટે છે. આપણે યોદ રાખવું જોઈએ કે કેળવણી માટે પદ્ધતિના ગુનામ થવું જોઈએ નહિ. મોન્ટેસોરી પદ્ધતિજ બાળકોનો વિકાસ સાધે છે અને અન્ય નહિ એમ કહેવું એ એક મોટા અન્યાય છે. દોગ જાઓ વેખત આવતો નથી. મોન્ટેસોરીનાં સાધનો, તેના મૂળાકારો વગેરે એવા છે કે જે દેશને પરવડે નહિ, પણ જેમ ડૉક્ટરો કોઈ રોગીને રોગ ન હોય છતાંએ પાણીનું ઈન્જેક્શન મારી પૈસા પડાવનારા લોબીઆ દોષ છે તેમ જ્યાં લોબીઆ દોષ છે ત્યાં ધુતારા ભૂળે મરતા નથી; બાળકેળવણીમાં નવી પદ્ધતિના દોગ અત્યારે જલ્દી આવ્યા છે. દાખલા તરીકે, બાળપદ્ધતિ, બાળકેળવણી, બાળવ્યાકરણ, બાળભૂગોળ; અધુને બાળ: ખરી રીતે હિંદમાં ગાંમડાંએ વધારે છે, એટલે કેળવણીમાં પણ ગ્રામ્ય તસ્તોનું હાર્દ સમજવું જોઈએ. આ સમયમાં એક ઓતાજન તરફથી અત્રે પૂછવામાં આવ્યો હતો કે બાળકની સ્વતંત્રતામાં અવરોધ ન કરવો એ સિદ્ધાંત માન્ય રાખીએ તો જો કોઈ

બાળકો અગ્નિના તણુબાને પકડવા જાય તો તેને રોકવો કે કેમ ? ગિ. દેસાઈએ જણાવ્યું કે. માનસશાસ્ત્ર પ્રમાણે બાળકને ધન્દિયોદ્ધારા બોધ મળે છે; તેથી કોઈપણ વસ્તુને અનુભવવાને ખાતર તેમજ ધન્દિયોને કળાવવાની ખાતર બાળક પદાર્થને પકડવાની ઇચ્છા કરે છે. બાળક અગ્નિને પકડવા જાય અને જો આપણે અટકાવીએ તોપણ તે અટકવાનું તો નથીજ. 'ત્યાંસુધી બાળક અગ્નિને અડકતું નથી ને દાઝતું નથી ત્યાંસુધી તે અનુભવ માટે રોકાતું નથી. જ્યારે તેને અગ્નિનો અનુભવ થશે ત્યારેજ રોકાશે, ત્યાંસુધી નહિ; પણ એટલું યાદ રાખવું જોઈએ કે તેને શારીરિક ઇજા વધું થાય નહિ.

ત્યારપછી કેટલાક વક્તાઓની ચર્ચા થયા બાદ પ્રમુખે ઉપસંહાર કરતાં જણાવ્યું હતું કે વિજ્ઞાનને આધારે થએલી 'શોધોને લઈ શિક્ષણ પદ્ધતિઓમાં ફેરફાર થવાની જરૂર છે. સારા શિક્ષકોને અનુકૂળ કે સાફ વાતાવરણ મળવું જોઈએ અને બાળકો શિક્ષણનો લાભ કેમ લઈ શકે તે જોવાનું છે.

સને ૧૯૩૫ના માર્ચમાં લેવાયેલી છાંદરીઓ માટેની વર્નાક્યુલર ક્ષધનલ પરીક્ષામાં બેઠેલા ઉમેદવારોના કામની સમાલોચના, સૂચનાઓ સાથે...

ભાષા:—દેટલીક વિદ્યાર્થીનીઓની જોડણી કાચી હતી અને તેઓએ અશુદ્ધ લખાણ લખ્યું હતું. વાચેલા ભાગની જે સમજુતી આપી હતી તેના કેપરથી જણાઈ આવતું હતું કે તેઓ બરાબરા સમજી નહોતી. લખાણ કામ એકંદર સંતોષકારક નહોતું. વિરામચિહ્ન, પદચેદ અને પૃથક્કરણ કેપર ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નથી. વિવિધ શિક્ષણપદ્ધતિ ખામીવાળી જણાઈ આવી હતી.

વાચન સમજુતીપૂર્વક થવું જોઈએ અને વાંચતી વખતે ભાવ-પ્રદર્શન થવું જોઈએ. દેટલીક વિદ્યાર્થીનીઓએ બહુ ઉતાવળે અને શબ્દોના સમૂહ પાડ્યા વગર વાંચી નાખ્યું હતું.

કવિતાઓ સારા અને યોગ્ય રાગમાં ગાવામાં આવી નહોતી અને કેટલીક વિદ્યાર્થીનીઓએ તો આખી કવિતાઓ મોંએ કરી નહોતી.

ઉત્તરલેખવાચન:—આ વિષય પરત્વે વધારે ધ્યાન આપવાની

જરૂર છે. હસ્તલખાણ વાંચતી વખતે ટુંકાક્ષરી લેખનને કેટલીક વિદ્યાર્થીની-ઓએ વિસ્તારમાં વાંચી બતાવ્યું નહોતું.

સૂચના:—વિદ્યાર્થીનીઓ નવા પાઠ ઘેર કાળજીપૂર્વક વાંચે. એટલા માટે શિક્ષકે કેટલાક નમુનારૂપ પ્રશ્નો. જ્યાં ઘેરથી તૈયાર કરી લાવે તેટલા માટે વર્ગને આપવા. પછી વર્ગમાં તેના ઉત્તર અને સમજૂતી આપવાં. તે નમુના રૂપે હોવાં જોઈએ. આ પ્રમાણે બધા પાઠ સહેલાઈથી સમજાશે અને ગોખવાની ટેવને ઉત્તેજન મળશે નહિ. તમામ જાતનાં મનોમત્તો આપીને તેમને ખૂબ મહાવરો આપવો જોઈએ.

વ્યાકરણ અને પૃથક્કરણને લાગના અંગ તરીકે ગણી શીખવવાં જોઈએ, કારણ કે તેથી વિદ્યાર્થીનીઓને લાખા શીખવામાં મદદ મળે છે. આ વિષયનું શિક્ષણ રસિક અને બુદ્ધિપર્વક યોજનાથી બહુ સારી રીતે આપી શકાય છે.

શિક્ષક વારંવાર વર્ગ સમક્ષ મહાપાઠનું મોટેથી વાચન કરવું જોઈએ અને તે નમુનારૂપ હોવું જોઈએ, અને તેવીજ રીતે કવિતા પ્રશ્ન ગાઈ બતાવવી જોઈએ.

હસ્તલેખન વાચન એક વહેવાર વિષય હોવાથી તેની ઉપેક્ષા કરવી ઘટતી નથી. વર્ગમાં અને તેટલી વાર તેવી જાતનું વાચન થવું જોઈએ અને ટુંકી અક્ષરલેખનપદ્ધતિની મમજણ પાડી તેના વિસ્તાર કરી લખી બતાવવું જોઈએ.

શ્રુતલેખન:—કામ એકંદર. સંતોષકારક હતું. જોડાક્ષરવાળા શબ્દોમાં તેવા જોડાક્ષર યોગ્ય રીતે લખવામાં આવ્યા નહોતા, અને અનુસ્વારો યોગ્ય રીતે મૂકવામાં વિદ્યાર્થીનીઓએ ભૂલો કરી હતી.

સૂચના:—પાઠનું વાચન કરતી વખતે પણ વિદ્યાર્થીનીઓએ શબ્દોની જોડણી ઉપર પુરતું લક્ષ રાખવું જોઈએ. તેમની આખ અને કાનની ધ્વનિયો ફેળવાય તેટલા માટે જુદી જુદી જાતના મનોમત્તો આપવાં જોઈએ.

નિબંધ:—જો કે વિષયો ભરતે પસંદગી આપવામાં આવી હતી તોપણ કેટલીક વિદ્યાર્થીનીઓએ બધા વિષયો સંગંધી નિબંધ લખી નાખ્યા હતા. આ ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે તેઓ સૂચનાઓ અગાંધ પ્રાપ્તી નથી. વળી કેટલુંક અસંબદ્ધ લખાણ લખ્યું હતું.

સૂચના:—વિશેષ વાચન માટે વિદ્યાર્થીનીઓને પ્રોત્સાહન મળવું જોઈએ. સારી રીતે લખાએલી વાર્તાઓ અથવા તેવા નિબંધના લખાણ વિદ્યાર્થીનીઓને પ્રાપ્તવા માટે મળવાં જોઈએ. શિક્ષક તેમની સમક્ષ એક

આખો નિબંધ વાંચી બતાવવો જોઈએ અને તેમાંથી મુદ્દા તારવી બતાવવા જોઈએ. વળી તે મુદ્દાઓને વિસ્તારી નિબંધના રૂપમાં લખવાનું તેમને કહેવું જોઈએ. કેટલાક સારા વર્ણનાત્મક ફક્ત તેમને વાંચી બતાવવા જોઈએ અને ભાષાદ્વારા વિચાર જણાવવાની ખૂંચીની તેમને સમજણ પાડવી જોઈએ, અને તેને લગતી દીકા કરવી જોઈએ. એવું બને છે કે પરીક્ષા માટે વિદ્યાર્થીનીઓ કેટલાક નિબંધના વિષયો ગોખી નાખે છે; પણ આ બાબત વિચાર જણાવવાની કળા માટે મદદકર્તા થઈ પડે નહિ.

ગણિત અને દેશીનામું:—જુદા જુદા દાખલામાં ન્યાં યાંત્રિક રીતે ગણી બતાવવાનું હતું ત્યાં તેઓ કામ કરી શકી હતી, પણ ન્યાં જુદાં કામ હતું ત્યાં ઘણી વિદ્યાર્થીનીઓએ ખોટી રીતે દાખલા ગણ્યાં હતા અથવા મુશ્કેલી આવી ત્યાં ગણવા મૂકી દીધા હતા. વત્તાઓછાની નિશાનીઓ તેઓ બરાબર સમજી નહોતી.

દેશીનામમાં કામ એકંદર મંતોપકારક હતું.

સૂચના:—વિદ્યાર્થીનીઓને ગણિતના સિદ્ધાંતભાગનું સંપૂર્ણ પાકું જ્ઞાન હોવું જોઈએ. આવા સિદ્ધાંતોવાળા દાખલા શિક્ષકે વર્ગ સમક્ષ પદ્ધતિપૂર્વક ગણી બતાવવા અને દરેક દરેક પગથીએ પદ્ધતિ અને કારણની સમજણ આપવી જોઈએ. પછીથી પસંદ કરેલા દાખલા વર્ગને ગણવા આપવા અને તેમના જ્ઞાનના કસોટી કરવી. આ વિષય શીખવવામાં કાળા પાટીઆનો છુટથી ઉપયોગ કરવો એ બહુ જરૂરી બાબત છે. દાખલા ગણવા આપતાં પહેલાં મુખગણિતનો મહાવરો આપવો, જેથી વધારે અથરા કામ માટે તેમની માનસિક શક્તિ હિતેજિત થાય.

ભૂગોળ:—ભૂગોળની પ્રાકૃતિક, રાજકીય અને આર્થિક બાબતો સંબંધી વિદ્યાર્થીનીઓનું જ્ઞાન બરાબર હતું નહિ. [નકશાનું] વાચન થયું જણાતું નથી. ઘણી વિદ્યાર્થીનીઓ તેમના જિલ્લાઓની જમીન તથા પાક સંબંધી કાંઈ જાણતી નહોતી. એવું જણાય છે કે આ વિષય જુની પદ્ધતિ પ્રમાણે હજી પણ શીખવવામાં આવે છે.

સૂચના:—માનવજીવનની દૃષ્ટિએ આ વિષયની શિક્ષણપદ્ધતિ યોજીને વિદ્યાર્થીનીઓમાં તેના પ્રત્યે રસ ઉત્પન્ન કરવો એ શિક્ષકોના હાથની બાબત છે. ભૂગોળ ઉપર વસતી પ્રગ્ન-લોકના જીવનનાં યોગ્ય વર્ણન કરીને તેમજ પ્રાકૃતિક દૃશ્યોનો આબેહુમ ચિતાર આપીને રસ ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ. દરેક પાકમાં, મનુષ્યજીવન અને પૃથ્વીનું પ્રાકૃતિક બંધારણ કેવાં અતિગ્રાંથ સુધાએલાં છે તેનો પુરો ખ્યાલ આપવો જોઈએ, અને તેમને

ખાસ જણાવવું જોઈએ કે આજના યુગમાં આ પૃથ્વી તો મનુષ્યમતિનું એક નાનું સરખું ઘર છે અને તેમાં એક પ્રજાની ચક્રતીપક્રતીમાં બીજી પ્રજાને પણ તેની સાથે લાગેવળગે છે. દુકમાં, આ વિષયનું શિક્ષણ ચેતનાત્મક થવું જોઈએ અને એ વિષય પૃથ્વી ઉપર વસતા મનુષ્યના જીવન સાથે સંબંધ ધરાવે છે એ બાબત સ્પષ્ટ થવી જોઈએ.

આટલાસ, રૂપરેખાત્મક ચિત્રો, ચિત્રોનો સંગ્રહ, નાનું સરખું સંગ્રહસ્થાન વગેરે બાબતો આ વિષયના શિક્ષણમાં જરૂરી છે.

ઇતિહાસ:—હજી પણ ઘણી વિદ્યાર્થીનીઓ ગોખેલી બાબતો લખી નાખે છે અને એથી જીવનચરિત્રો અને સામાન્ય વર્ણન-હકીકતો સંબંધી ઉત્તર સંતોષકારક હતા; પણ બધાં તેમના સ્વતંત્ર જવાબ આપવાના પ્રશ્નોના ઉત્તર માગવામાં આવ્યા હતા ત્યાં તેમનું કામ સંતોષકારક જણાયું નહોતું. બ્રિટિશ હકુમત દરમિયાન હિન્દી સામાજિક પ્રગતિ સંબંધી તેમજ હિંદી વહીવટ સંબંધી પ્રશ્નોના ઉત્તર સંતોષકારક નહોતા. લખાણમાં વ્યાકરણના દોષો હતા. ઘણી વિદ્યાર્થીનીઓએ મુદાસર લખ્યું નહોતું. કેટલાક જવાબ મૂર્ખતાભરેલા હતા.

સૂચના:—શિક્ષકોએ આ વિષય પરત્વે વિદ્યાર્થીનીઓમાં રસ ઉત્પન્ન કરવો જોઈએ અને મનુષ્યજીવન સાથે સંબંધ ધરાવતા વિષય તરીકે તેની અગત્ય તેમને સમજાવવી જોઈએ. હાલની સમાજ પહેલાંના અનુભવો ઉપર રચાએલી છે. ઇતિહાસમાથી નજીવી બાબતો છોડી દેવી જોઈએ અને જે બીનાઓ વાસ્તવિક ઇતિહાસરૂપ હોય તે તેમની નજર આગળ લાવવી જોઈએ. યુગપ્રવર્તક જે બનાવો હોય તેનો સંપૂર્ણ અહેવાલ આપવો જોઈએ. મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો શીખવવાં જોઈએ. વળી એવા એકાદયુગમાં સમાજ રાજકીય, આર્થિક અને સામાજિક દૃષ્ટિએ કેટલી આગળ વધી છે તે શીખવવું જોઈએ; કારણ કે આ સ્થિતિ તે અમુક બાબતો તથા યુગોના પરિણામરૂપ છે. બ્રિટિશ વહીવટની સમજૂતીની બાબત બહુજ અગત્ય ધરાવે છે અને આજની પ્રજાને તે ઘણી અગત્યની બાબત છે. નકશા, તવારીખના તકતાઓ, ચિત્રો વગેરે વર્ગ સમક્ષ હમેશ રહેવા જોઈએ.

આરોગ્યશાસ્ત્ર:—શારીર વિભાગ સંબંધીના ઉત્તર સંતોષકારક નહોતા. ફેફસાં અને હૃદયનાં કર્તવ્ય વિષે ગુચવણ કરી નાખી હતી. ખોરાકનાં તત્ત્વોની વિદ્યાર્થીનીઓને માહિતી નહોતી. કામ એકંદર સંતોષકારક હતું.

સૂચના:—નમુના અને નકશાઓનો ખૂબ ઉપયોગ થવો જોઈએ. ગોળણપટ્ટી કોઈ રીતે આ વિષયમાં ઉપયોગી થઈ પડે નહિ. જ્યાંથી મળી શકે તેમ હોય ત્યાંથી મદુર્ધ દ્વાનસની રસામીડો લાવી બતાવવી જોઈએ, અને પાસે આરોગ્યપ્રદર્શનો ભરાયાં હોય તો તેનો લાભ લેવો જોઈએ. આ વિષય સંબંધી છેલ્લામાં છેલ્લાં બહાર પડેલાં પુસ્તકોની જાણ શિક્ષકોને હોવી જોઈએ.

મૃદિશાન:—એવું જણાય છે કે વિદ્યાર્થીનીઓ નિરીક્ષણ કરતી નથી; તેમજ તેઓ વિષય ગોખી નાખે છે. આકાશનિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું હોય એમ જણાતું નથી. તેમજ નોંધ પણ લીધેલી જણાતી નથી.

સૂચના:—અવલોકનની ટેવ વિદ્યાર્થીનીઓને પાડવી જોઈએ. અને તેઓએ જે જે કાંઈ ક્યારા, જ્યાં અથવા ખેતરમાં અવલોકી જોયું હોય તેની તેઓએ કાળજીપૂર્વક નોંધ કરી લેવી જોઈએ. શિક્ષકોએ તે નોંધો તપાસવી જોઈએ, અને તેણે પોતે પોતાની નોંધપોથી રાખવી જોઈએ.

સૌધકામ:—કામનો પ્રકાર ઉતરતો જણાયો હતો. ઘણી થોડી વિદ્યાર્થીનીઓએ સંતોષકારક કામ બતાવ્યું હતું. બખીઆકામ નખણું હતું.

સૂચના:—જુદી જુદી યતના બખીઆ ભરવાના કામનો ખૂબ મહાવરો આપવો જોઈએ. તેમજ વેતરવાનો પણ મહાવરો પાડવો જોઈએ અને વિદ્યાર્થીઓને નમુના પણ બતાવવા જોઈએ.

ચિત્રકામ:—ઘણી વિદ્યાર્થીનીઓનું કામ અસંતોષકારક હતું. પદાર્થ-ચિત્રનો વિશેષ મહાવરો સવો જોઈએ.

સૂચના:—શિક્ષકે વખતોવખત પદાર્થ કેમ ચીતરવા તેની યોગ્ય પદ્ધતિ તેમને બતાવવી જોઈએ, અને રચનાત્મક સૂચનાઓ પણ આપવી જોઈએ.

સંગીત:—એકંદર કામ સંતોષકારક હતું. વિવચનાં સિદ્ધાંતભાગ પર પણ લક્ષ આપવું જોઈએ.

ઉદ્કૃં ઉચ્છેદનો

ભાષા:—આ વર્ષે કામમાં કાંઈક સુધારો છે, પણ વૃદ્ધીકરણના વિષય પરત્વે લક્ષ આપવાની જરૂર છે.

નિર્ગંધલેખનમાં ટુંકામાં વિચારો કેવી રીતે જણાવવા તેમજ તે કેવી રીતે ગ્રાહ્યવા તેની સમજણ નથી.

શ્રુતલેખન:—કામ એકંદર સંતોષકારક હતું.

ભૂગોળ:—વિદ્યાર્થીનીઓને યોગ્ય જ્ઞાન ન હવું. તેઓ ભૂગોળની જુદી જુદી બાબતોનો સમન્વય કરી શકી નહોતી.

ગણિત અને દેશીનામું:—ઘણી વિદ્યાર્થીનીઓ અપૂર્ણાકનો વહેવાર ઉપયોગ કરી શકી નહોતી.

સૃષ્ટિજ્ઞાન:—છોડવા અને જંતુઓના વિકાસક્રમની નિરીક્ષાની નોંધો તેઓએ ગ્રાપી નહોતી. વાદળો અને નક્ષત્રો વિષે તેઓ કંઈ જાણતી નહોતી એ ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે તેઓએ આકાશનિરીક્ષણ કયું ન હવું.

ઘટિહાસ:—રાજકીય વહીવટનું તેમને જ્ઞાન નહોતું.

આરોગ્યશાસ્ત્ર:—ખોરાકનાં તત્ત્વો અને દેહસાં વિષેના પ્રશ્નોના ઉત્તર ઘણી વિદ્યાર્થીનીઓએ આપ્યા નહોતા.

નોંધ:—ચુસ્તતા ઉમેદવારોના કામ સંબંધી જે સૂચનાઓ આપી છે તેને ઉર્દુ ઉમેદવારોના કામે સંબંધમાં છે.

સને ૧૯૩૫ નાં માર્ચમાં લેવાયેલી છાકરાઓ માટેની વર્તીક્યુલર કોઈનલ પરીક્ષામાં બેઠેલા ઉમેદવારોના કામની સમાલોચના, સુધારા માટે સૂચના સાથે.

ભાષા:—આ વિષયમાં ઉમેદવારોનું કામ ઘણું ભારે અસંતોષકારક માલમ પડ્યું હતું. કાબોનો મધ્યમ ચિત્તાર તેઓ સમજી શક્યા નહોતા અને સમજીતી તેમની પોતાની ભાષામાં આપી શક્યા નહોતા. તેઓ ઉત્તરોનો પૂર્વાપર સંબંધ જણાવી શક્યા નહોતા અને ત્યારે તેઓ તે આપતા હતા ત્યારે તે ઘણું લંબાણપૂર્વક લખી જણાવતા હતા. આનો અર્થ એ થાય છે કે તેઓ ક્ષેત્રો જરાજરા વાચી સમજતા નથી. સામાન્ય પ્રશ્નોના ઉત્તર જરાજરા આપી શક્યા નહોતા. વ્યાકરણ, બોડલી જેવા વિષયોમાં તેઓ તૈયારી બતાવી શક્યા નહોતા. એટલે કે વિષય તેમજ લેખનકળામાં તેઓ નબળા માલમ પડ્યા હતા.

સૂચના:—ગવ પાઠો—શિક્ષકોએ જાતે સાહિત્યનો સારો અભ્યાસ કરવો. બોર્ડ એ જેથી તે વિષય સંબંધી તેમના જ્ઞાનમાં વધારો થાય. સાહિત્યને રસપૂર્વક શીખવવા માટે શિક્ષકનામાં તે વિષય પરત્વેનો રસ ઉત્પન્ન થયેલો હોવો. બોર્ડ એ. વળી તે વિષય શીખવવાની પદ્ધતિનું પણ તેને સાફ જ્ઞાન હોવું. બોર્ડ એ. એટલે તેણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું. બોર્ડ એ એટલું

જ નહિ, પણ સાથે સાથે તે શીખવવાની પદ્ધતિનું પણ તેને સચોટ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. દરેક ગણધારના મુખ્ય એ હેતુ હોય છે: ૧ તે પાઠશાળા આપવામાં આવતું જ્ઞાન, ૨. વિચાર જાણવવાની ભાષાની ગુંથણી. શિક્ષકે પરીક્ષાના હેતુથી નહિ પણ લેખી વિચારો વિદ્યાર્થીઓ ખરાબર વાંચે અને સમજે એવા હેતુથી મુખ્ય મુખ્ય મુદ્દાઓને લગતા નમુનારૂપે પ્રશ્નો વર્ગને આપવા જોઈએ, જેથી તેઓ ભાષા વાંચે અને સમજે. આથી બાળકો સ્વપ્રયાસ આદરશે. સ્વપ્રયાસદ્વારા જે તેઓ પ્રાપ્ત કરશે તે દૃઢ થશે. વળી વિદ્યાર્થીઓએ જે પાઠ વાંચ્યો હોય તેનો સાર તેઓ તેમની ભાષા અને શૈલીમાં લખતાં શીખે એ મુદ્દ છે. તેમ કરતાં લેખકની છટા તથા ભાષા પણ તેઓ શીખતા થશે, અને ક્રમેક્રમે ભાષા ઉપર કાબુ મેળવતા થશે.

કવિતા:—કાવ્યનો અભ્યાસ કરતાં પહેલાં શિક્ષકે તે કાવ્યના વસ્તુ સંબંધી કેટલીક પૂર્વ હકીકત અથવા પ્રસંગો વિદ્યાર્થીઓ આગળ કહેવા જોઈએ, કારણ કે એથી વિદ્યાર્થીઓમાં તે કાવ્ય શીખવા માટે રસ ઉત્પન્ન થશે. રસ ઉત્પન્ન થવાથી તેમનું તેમાં મન પરોવાશે અને કાવ્ય યથાવિધી શીખવાનો પ્રયત્ન આદરશે. શિક્ષકે કાવ્યનો ઝીણવટથી અભ્યાસ કરાવતાં પહેલાં મુખ્ય વિચારો સંબંધી પ્રશ્નો થોડા વિદ્યાર્થીઓને તેના ઉત્તર આપવા કહેવું જોઈએ. આમ થવાથી વિદ્યાર્થીઓ જવાબ આપવાનો પત્ન આદરતાં ભાષા, શૈલી, વાક્યાન્યય વગેરેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશે. કવિતામાં આવતા અધરા શબ્દોના પર્યાય થોડા લાગે ત્યાં આપવા; નહિતો અધરા શબ્દોનું વિવરણ બધેએસતા દાખલાઓ આપી કરવું, કાવ્ય શીખવ્યા પછી: જ્યાં થોડા લાગે ત્યાં તેને લખતો નાટ્યપ્રયોગ કરી ક્રિયાદ્વારા શીખવવાની પદ્ધતિ થોડા થઈ શકે છે.

દર વરસે બાકરણ સંબંધી ટીકાઓ તથા સૂચનાઓ આપવામાં આવે છે છતાં બાકરણશિક્ષણમાં સુધારો માલમ પડતો નથી એ જોચનીય છે. આ વિષયને ભાષાના અંગ તરીકે જ જો શીખવવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીઓ તેમાં રસ લેતા થશે.

નિબંધ:—વિદ્યાર્થીઓ રિપોર્ટ લીક લખે છે, પણ નિબંધ સારો લખી શકતા નથી. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ નિબંધના વિષયો જોખી નાખેલા જણાય છે. “સહકારી યોજના” વિષે લખવાને બદલે કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ લોર્ડ વેલેસ્લીની “સહાયકારી યોજના” વિષે લખી નાખ્યું હતું. તેમના વર્ણનાત્મક લેખનમાં કોઈ વ્યવસ્થિત શૈલી હતી નહિ. જુદા જુદા અર્થવાણી શબ્દોનો સેજમેજ કરી નાખવામાં આવ્યો હતો, એટલે શબ્દ-

પ્રયોગ કરતી વખતે શબ્દોના અર્થ પણ સમજ્યા નહોતા. અક્ષરનો મરોડ, જોડણી અને પેરબાંધની બાબતમાં તેઓએ કાળજી રાખી નહોતી.

સૂચના:—સારા નિબંધલેખન માટે વિશેષ વાચનની ખાસ જરૂર છે. સારી શૈલીમાં લખાએલી વાર્તાઓ, સુગ્રચિત નિબંધો વગેરે તેમને વાંચવાને માટે ગળવા જોઈએ. શિક્ષકે એકાદ વિષય ઉપર સારા નિબંધો નમુનો તેમની સમક્ષ રજૂ કરવો જોઈએ. એમ વખતોવખત કરી સારા લખાણની દૃઢ છાપ તેમના મગજમાં પાડવી જોઈએ. વળી નિબંધમાંથી મુદ્દા તારવી કાઢતાં શીખવવું જોઈએ અને વળી તેવા મુદ્દાઓને ફરી નિબંધના રૂપમાં વિસ્તારથી લખી જતાવવા જોઈએ. સારા વર્ણનાત્મક નિબંધો તેમને મોટેથી વાંચી જતાવી બાળાની ખૂબીઓ તેમને સમજાવવી જોઈએ, અને તે સંબંધી તેમની આગળ વિવેચન પણ કરવું જોઈએ. ગોખી નાખવાથી નિબંધલેખનની કળા પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ.

• **મોઢાનું વાચન:**—સમજીતી વિના ઝડપથી અને યોગ્ય શબ્દસમૂહો પાડ્યા વિના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ વાંચી ગયા હતા. ઝડપથી વાચન કરી કરી જવું એટલે સાફ વાચન થયું એ તેમની માન્યતા દૂર થવી જોઈએ.

કવિતાનો મુખપાઠ:—કવિતાઓની આગલી થોડીકજ પંક્તિઓ વિદ્યાર્થીઓ બોલી શક્યા હતા. બાકીનો ભાગ વિદ્યાર્થીઓએ અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે કયો નહોતો એમ જણાય છે. વળી રાગ પ્રમાણે કેટલીક કવિતાઓ તેઓ ગાઈ શક્યા નહોતા.

હસ્તલેખોનું વાચન:—એકંદર કામ સંતોષકારક હતું.

સૂચના:—શિક્ષકે સારા વાચન ઉપર ભાર મૂકવો જોઈએ અને તેની સમજીતી નમુનો આપી આપવી જોઈએ. વાચન કરતી વખતે અવાજનું ઉચ્ચાનીચાપણું, સ્વરભાર, ભાવાર્થ પ્રમાણે વાચન, શબ્દસમૂહો વિરામ-ચિહ્નો, એ બધી બાબત તરફ વિદ્યાર્થીનું લક્ષ ખેંચવું જોઈએ. વળી, એકલી સમજીતી આપી સંતોષ માનવાનો નથી, કારણ કે સાફ વાચન મહાવરથી સિદ્ધ થાય છે, એટલે વર્ગમાં વારંવાર મોટેથી વાચન થવું જોઈએ, જેથી વિદ્યાર્થીઓની આંખ એક સામટા યોગ્ય શબ્દોના સમૂહોને ઝડપી શકે. કવિતાના મુખપાઠ સંબંધી વારંવાર શિક્ષકે કસોટી કરી બાળકો પાસે કવિતાઓ ગવરાવવી જોઈએ, અને રાગમાં કે જંદમાં ગાવાની ઢબમાં બૂલ થતી હોય તો તે તરત સુધારી જતાવવી જોઈએ. હસ્તલેખોનું વાચન આગ્રહપૂર્વક વર્ગમાં નિયમિત રીતે થવું જોઈએ. ટુંકાં મથાળાં

ભૂગોળ:—વિદ્યાર્થીઓનું એકંદર કામ ફીક હતું. ઘણા થોડાકજ વિદ્યાર્થીઓ હિંદુસ્તાનના રૂપરેખા નકશામાં કુદરતી પેદાશો યોગ્ય રીતે પુરી શક્યા હતા. ભૂગોળનો પ્રાકૃતિક ભાગ તેઓ શીખ્યા હોય એમ જણાતું નથી. આમોહવા અને મનુષ્યજીવનનો પરસ્પર મંબંધ તેઓ ઉત્તર-દ્વારા સમજાવી શક્યા નહોતા. એ ઉપરથી જણાય છે કે તેઓ વિષય ગોખી નાખે છે.

સૂચના:—પહેલી બાબતો તો એ છે કે શિક્ષકે યુગ સમજી શિક્ષણ-પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ. ભૂગોળશિક્ષણપદ્ધતિમાં કેવા મહત્વના ફેરફારો થયા છે તેનાથી વાકેફ રહેવું જોઈએ, અને તે પ્રમાણે પોતાની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવો જોઈએ. આ વિષયને માનવજીવનની દૃષ્ટિએ સમજી શીખવવો જોઈએ. પ્રાકૃતિક રચના, આમોહવા અને હુનરઉદ્યોગ એ માણસના જીવનમાં કેવા ફેરફારો કરે છે અને જગતની પ્રજાઓ એકબીજી પ્રજા ઉપર કેવા અને કેટલો આધાર રાખે છે તે કાર્યકારણ સાથે સમજાવવું જોઈએ. વિજ્ઞાનની શોધોને લીધે પ્રજાઓ નિકટ સમાગમમાં આવી ગઈ છે, એટલે તેઓ એકબીજાની જરૂરિયાતો સમજે છે અને તે પ્રમાણે વ્યવહારમાં સુધાય છે એ સ્પષ્ટ જણાવવું જોઈએ.

ભૂતના નકશા હાલની પદ્ધતિ પ્રમાણે બહુ ઉપયોગી નીવડતા નથી, એટલે શિક્ષકે ખોખાં તૈયાર કરાવી હકીકતો ક્રમેક્રમે પુરાવી દરેક પેટા-આબતનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ આપવો. નામાવળી બોલી જવી એ હવે ચાલે તેમ નથી. સંગ્રહરચનાો રાખી તેમાંની દરેક ચીજનો યથાવિધિ યથાકાળે ઉપયોગ કરવો જોઈએ. પર્યાટનો અને પ્રદર્શનોના પ્રસંગો ઉભા કરવા જોઈએ, અને વિશેષ વાચન માટે સારું પુસ્તકાલય પણ તૈયાર કરવું જોઈએ. છાપાંઓ અને માસિકોમાંથી ચિત્રો કાપી લઈ તેનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ.

વિજ્ઞાન અને આરોગ્ય:—એકંદર કામ સંતોષકારક હતું, પણ કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ પ્રજોના ઉત્તર સમજ્યા વિના આપ્યા હતા. . .

સૂચના:—પ્રાયોગિક કામથી જોમ અને તેમ વિષયનો સચોટ ખ્યાલ આપવો જોઈએ. ચિત્રો અને સાધનોનો છુટથી ઉપયોગ કરવો જોઈએ. ચિત્રો અને નમુના મેળવી લઈ તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. કેટલીક વખત હસ્તઉદ્યોગ પણ જરૂરી અને ઉપયોગનો થઈ પડે છે. માટે તેવાં કામો પણ બનાવી રાખવાં જોઈએ. આકૃતિઓ પાઠી સાહિત્યોનો ખ્યાલ આપવાની પણ તેટલીજ અગત્ય છે. પાસે આરોગ્યપ્રદર્શનો ભરાયાં હોય તો તેનો લાભ લેવો જોઈએ.

ખેતીવાડી અભ્યાસક્રમના ઉમેદવારો:—ઘણા ખેતર વિદ્યાર્થીઓએ સંતોષકારક જવાબો આપ્યા હતા. ફક્ત ગણિતના વિષયમાં તેઓ ગુંચવાઈ ગયા હતા. તેમજ કેટલાકને માપકરણ અને દેશીનામાનો પાકો ખ્યાલ નહોતો.

ઉર્દુ ઉમેદવારો:—

ભાષા:—ઘણા વિદ્યાર્થીઓ પૂર્વોપર સંબંધ આપી શક્યા નહોતા, અને સમજુતી જોઈએ તેવી નહોતી. કવિતાનું વિવરણ માત્ર ગદ્યમાં જોઈવી દેવારૂં આપી શક્યા હતા. વ્યાકરણ ઉપર લઘુ આપવામાં આવ્યું નથી. પૃથક્કરણ અને વ્યુત્પત્તિનું જ્ઞાન ઘણું કાચું હતું.

મુખપાઠ:—(ગુજરાતી અને ઉર્દુ) વાચનપદ્ધતિમાં સુધારો થવાની જરૂર છે. ઉચ્ચારમાં દોષો માલમ પડી આવ્યા હતા. હસ્તલેખોના વાચનનો વિશેષ મહાવરો થવાની જરૂર છે.

નિબંધ, રિપોર્ટ:—રિપોર્ટ ઠીક લખ્યો હતો, પણ નિબંધલેખન જોઈએ તેવું હતું નહિ. હિમ વિષેનું વર્ણન ઠીક હતું, પણ યોગ્ય શબ્દો અને વાક્યો ક્યાં અને કેવી રીતે વાપરવાં તે તેઓ બરાબર જાણતા ન હતા. સીરનામાં લખવામાં ભૂલો ફેરી હતી. પણ એકંદર કામ ઠીક હતું.

ગણિત:—ગણિતનો પ્રશ્નપત્ર ખુદિની કસોટી કરે તેવો હતો. આ વિષયમાં એકંદર કામ સંતોષકારક હતું.

ભૂમિતિ:—વિદ્યાર્થીઓનું આ વિષયનું જ્ઞાન સામાન્ય રીતે ઠીક હતું, તોપણ ખુદિપૂર્વક વિષયશિક્ષણ થવાની જરૂર છે. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ પ્રમેયો સિદ્ધ કર્યા હતા અને આકૃતિરચના કંઈક ઠીક હતી.

દેશીનામું:—માત્ર પાંચજી વિદ્યાર્થીઓ 'કોસચેક'ની સમજુતી આપી શક્યા હતા. ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ જેવડી નોંધ યોગ્ય રીતે કરી નહોતી. વ્યાજ ગણવામાં અને વ્યાખ્યાઓ સમજાવવામાં વિદ્યાર્થીઓએ ભૂલો કરી હતી.

ઇતિહાસ:—સિકંદરની સવારી અને તેનાં પારણામનો પ્રશ્ન આપવામાં ન આવ્યો હોત તો ખીજા પ્રશ્નોના ઉત્તરોથી તેમને સફળતા મેળવવાનું મુશ્કેલ થઈ પડે તેમ હતું. શિવાજીના કારભાર વિષેનો પ્રશ્ન હતો તે ઘણા વિદ્યાર્થીઓએ લખ્યો નહોતો. રાજ્યધારણ વિષેના ઉત્તર ચોક્કસ સ્વરૂપમાં આપવામાં આવ્યા ન હતા.

ભૂગોળ:—ઘણા ખેતર પ્રશ્નોના ઉત્તર ઠીક આપવામાં આવ્યા હતા. અક્ષાંશ રેખાંશનું જ્ઞાન કાચું હતું. એકંદર કામ ઠીક હતું.

વિજ્ઞાન:—એકંદર કામ સંતોષકારક હતું, પણ પદ્ધતિપૂર્વક વિષય શીખવેલો જોઈએ. ઘણા ઉત્તર લાંબા હતા તેમજ વિદ્યાર્થીઓએ આકૃતિ

કાઠવામાં ભૂલો કરી હતી. કસોટીના પ્રશ્નોના ઉત્તર તેઓ આપી શકી નહોતા તેથી એમ જણાય છે કે પ્રાયોગિક કામ શાળામાં બરાબર ચલું નથી ચાલતું.

કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા, ઉત્તર ભાગ નંબર ૭૬૬૪.

ઈ. સ. ૧૯૩૭ ની સાલમાં ચતુર્થી કન્યાઓ માટેની વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા માટે નીચેના પાઠો નક્કી કરવામાં આવ્યા છે:—

વર્નાક્યુલર ફાઇનલ પરીક્ષા.—

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (ગુજરાતી):—

ગદ્ય:—કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ૩ મના સંધળા પાઠો.

પદ્ય:—કન્યા વાચનમાળા પુસ્તક ૩મમાંથી ૬, ૬૬, ૧૨, ૧૨૨, ૨ અને ૩૦ (૭ પાઠો).

ઉર્દૂ ફાઇનલ પરીક્ષા.—

પહેલો વિષય:—વર્નાક્યુલર (ઉર્દૂ):—

ગદ્ય:—કળવણી ખાતાની ઉર્દૂ જહી ચોપડી (સને ૧૯૩૪ની જહી આવૃત્તિ)

પાઠો—૧, ૩, ૪, ૬, ૭, ૮, ૯, ૧૧, ૧૨, ૧૪, ૧૬, ૧૭, ૧૯, ૨૧

૨૩, ૨૪, ૨૬, ૨૭, ૨૮, ૨૯, ૩૧, ૩૨, ૩૩, ૩૪, ૩૮

૩૯, ૪૦, ૪૪, ૪૫, ૪૬ અને ૪૭ (બધા મળી ૩૧ પાઠો)

પદ્ય:—કળવણીખાતાની ઉર્દૂ જહી ચોપડી (સને ૧૯૩૪ની જહી આવૃત્તિ)—

પાઠો:—૫, ૧૦, ૧૫, ૨૦, ૨૫ અને ૩૦ (બધા મળી ૭ પાઠો).

અથવા

જનાના ઉર્દૂ કોર્સ, દિસ્સા. — એ. — શરુમ કર્તા એસર્સ ફિરાખુદીન એસન્સ, લાહોર (સને ૧૯૩૨ ની પહેલી આવૃત્તિ).

ગદ્ય: — સંધળા ગદ્યપાઠો.

પદ્ય: — સંધળા પદ્યપાઠો.

ભા. ના મે. એન્ડુ. ઇન્સ. } (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. જી. શાસ્ત્રી-
હેબની એલિસ, અમદાવાદ. }
તા. ૧૪-૧૦-૧૯૩૫. એન્ડુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(ઉ. ભા. ના મે. એન્ડુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૩૦-૧૦-૩૫ ના નં. ૮૪૪૫ માં કરેલી સૂચનાનુસાર).

સરકારી જાહેરખબરો

(૧)

હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલની સરકારી સ્કોલર્શિપ માટે હરિક્ષાઈની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

૧. આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાંની એક સરકારી સર્વે હરિક્ષાઈ કરી શકે એવી (એપન) સ્કોલર્શિપ માટેની હરિક્ષાઈની પરીક્ષા તા. ૬ જુલાઈ અને તા. ૪થી ફેબ્રુઆરિ અને ૧૯૩૬ ને સોમવારે અને મંગળવારે ૧૧ વાગે નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

- (૧) અમદાવાદ
- (૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)
- (૩) ગોધરા (પાંચમહાલ)
- (૪) ભરુચ
- (૫) સુરત

૨. સ્કોલર્શિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિક્ષાઈ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યસ્થળે કમિટી આ પરીક્ષા લેશે, અને તે કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તે મધ્યસ્થળની સરકારી હાઈસ્કૂલના હેડમાસ્ટર રહેશે. પરીક્ષામાં ખેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા છાત્રોએ ફોર્મમાં મોકલવી. આ અરજી ઉમેદવારોએ પોતપોતાના જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને દાખલ શી તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ, ૧૯૩૬ સુધીમાં કમિટી સ્વીકારશે. તે દિવસ પછીથી અરજીઓ સ્વીકારાશે નહિ. પરીક્ષાની અરજીનું ફોર્મ પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી મળી શકશે.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને સુદત, પરીક્ષામાં ખેસવા માટે ભરવાની શી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી ક્યેથી મફત મળશે. તે નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને આન્ટ લેટી તમામ ઍંગ્લોવર્નોક્યુલર (અંગ્રેજી-ગુજરાતી) શાળાઓનાં મોટ્રિસબોર્ડ ઉપર મોકલવામાં આવી છે.

૫. દેશીરાજ્યોના ઉમેદવારો સ્કોલર્શિપની પરીક્ષામાં ખેસી શકશે નહિ.
 ઉ. ભાગના મે. એ. ઇ. સાહેબની આદિસ, } (અંગ્રેજીમાં સદી) બી. જે. ઇ.
 અમદાવાદ, } શાસ્ત્રી
 તા. ૧૪ મી નવેમ્બર સને ૧૯૩૫. } એલ. યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૨)

મિડલસ્કૂલોની સરકારી સ્કોલર્શિપો માટે હરિક્ષર્ષની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના દરેક જિલ્લામાં બે સરકારી સ્કોલર્શિપોની સર્વે હરિક્ષર્ષ કરી શકે એવી (ઓપન) પરીક્ષા તા. ૫ મી અને તા. ૬ થી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૬ ને શુક્રવારે અને સુરવારે ૧૧ વાગે નીચેનાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

- (૧) અમદાવાદ
- (૨) નડિઆદ (ખેડા જિલ્લો)
- (૩) ગોધરા (પંચમહાલ)
- (૪) ભરૂચ
- (૫) સુરત

૨. સદરહુ સ્કોલર્શિપ માટે તમામ ઉમેદવારો હરિક્ષર્ષ કરી શકશે.

૩. દરેક મધ્યસ્થળે નીમાએલી કમિટી પરીક્ષા લેશે; અને તે કમિટીના પ્રમુખ તરીકે તે મધ્યસ્થળની સરકારી હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કામ કરશે. પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા જાપેલા ફોર્મમાં કરવી જોઈશે. જાપેલા ફોર્મની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી મળી શકશે. એ અરજી ઉમેદવારોએ પોતાના જિલ્લાના મધ્યસ્થળની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ ઉપર મોકલી આપવી. પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને ફી તા. ૧લી જાન્યુઆરિ ૧૯૩૬ સુધીમાં કમિટીને મોકલી આપેવી. તે તારીખ પછી મોકલી ફોર્મપણુ અરજી સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

૪. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને મુદત, પરીક્ષા માટેની ફી, વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. તે નિયમોની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટને અરજી દેખીતી ફી લીધા વિના મોકલી આપવામાં આવશે. તે નકલો ઉત્તર ભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ મુખ્ય શાળાઓનાં નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

૫. દેશી રાજ્યોના ઉમેદવારો સ્કોલર્શિપની પરીક્ષામાં બેસી શકશે નહિ.

ઉ. ભાગના પ્રો. એ. ઇ. સાહેબની આદિસ, (અંગ્રેજીમાં સહી) ધી. જી. ઇ. અમદાવાદ, શાસ્ત્રી તા. ૧૪ મી નવેમ્બર ૧૯૩૫. એમ. ઇ. ઉત્તર ભાગ.

(૩)

મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની હાઇસ્કૂલોમાં ખાસ આપવામાં આવતી સ્પેશિઅલ સ્કોલર્શિપો:—

ઉત્તર ભાગ

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના જુદા જુદા જિલ્લાઓમાં નીચે જણાવેલી વિગત મુજબ ઐન્ડોવર્નાક્યુલર ધોરણ ૪ થા માટેની સ્કોલર્શિપો આપવા માટે હરિફાઈની પરીક્ષા તા. ૩ જી અને તા. ૪ થી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૬ ને સોમવારે અને મંગળવારે ૧૧ વાગે નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે:—

(૧) આર. સી. હાઇસ્કૂલ,	અમદાવાદ.
(૨) સરકારી હાઇસ્કૂલ,	નડિઆદ.
(૩) તેલંગ હાઇસ્કૂલ,	ગોધરા.
(૪) આર. એસ. દલાલ હાઇસ્કૂલ,	ભરૂચ.
(૫) સોરાળજી જે. જે. હાઇસ્કૂલ,	સુરત.

૨. ઉત્તર વિભાગના પાંચ જિલ્લામાં જુદા જુદા કોમો માટે નક્કી કરવામાં આવેલી સ્કોલર્શિપોની સંખ્યા નીચે મુજબની છે :—

જિલ્લો	મધ્યમવર્ગ	પછાતવર્ગ	મુસલમાન
અમદાવાદ	૫	૪	૭
ખેડા (નડિઆદ)	૫	૨	૪
પંચગહાલ (ગોધરા)	૨	૪	૨
ભરૂચ	૧	૨	૫
સુરત	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની ભાષા ગુજરાતી રાખવામાં આવી છે પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ વર્નાક્યુલર તરીકે (ભાષાના વિષય તરીકે) ઉર્દૂ ભાષાનો સ્વીકાર કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દૂ ભાષામાં આપી શકશે.

૪. સદરજી પરીક્ષા દરેક મધ્યસ્થળે નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી લેશે, અને તે પાંચ મધ્યસ્થળોમાંના દરેક મધ્યસ્થળની સરકારી હાઇસ્કૂલના હેડમાસ્ટર કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે કામ કરશે. પરીક્ષામાં ખેસવા માટેની અરજી નક્કી કરેલા હાપેલા ફોર્મ મુજબ કરવી, અને તે માટેનાં હાપેલાં ફોર્મની નકલો ઉમેલ્વાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજી ક્યેંથી ફો લીધા વિના મળી શકશે. અરજીઓ

તારીખ ૧ લી જાન્યુઆરિ ૧૯૩૬ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં કરવી. તે પછી મળેલી અરજી ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

૫. ઉમેદવારોની ઉંમર પરીક્ષાના નિયમો, સ્કોલર્શિપની રકમ અને સુદત, ભરવાની શ્રી વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજી કરવાથી મફત મળશે. વળી નિયમોની નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ ઍંગ્લોવર્નાક્યુલર શાળાઓના નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

૬. જાત અને પેટાજાત અને જન્મ તારીખ. અરજીમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈશે, અને અરજદારના માળાપ ઇન્કમટેક્સ કે જમીનવેરા જેટલો ભરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમાં વધારાનું જાનું માડી દર્શાવવી. જે ઉમેદવારનાં માળાપ ઇન્કમટેક્સ અથવા જમીનવેરા અથવા જો પેટે વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ ભરતા હશે તે સ્કોલર્શિપની પરીક્ષામાં ખેરી શકશે નહિ.

૭. દેશી રાજ્યોના ઉમેદવારો સ્કોલર્શિપની પરીક્ષામાં ખેરી શકશે નહિ. ઉ.ભા.ના મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબની (અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જે. જી. ઓફિસ, અમદાવાદ, શાસ્ત્રી તા. ૧૪ મી નવેમ્બર ૧૯૩૫. એલ્યુ. ઇન્સ. ઉ. ભા.

(૪)

મધ્યમવર્ગના અને પછાતવર્ગના હિંદુઓ તેમજ મુસલમાનો માટેની મિલરસ્કૂલોમાં જાસ આપવામાં આવતી સ્પેશિઅલ સ્કોલર્શિપો :—

ઉત્તર ભાગ

આથી જાહેર કરવામાં આવે છે કે ઉત્તર ભાગના જુદા જુદા ગિલ્ડાઓમાં નીચે જણાવેલી વિગત મુજબ ઍંગ્લોવર્નાક્યુલર ધોરણ ૧ લા માટેની સ્કોલર્શિપો આપવા માટે હરિકાઈની પરીક્ષા તા. ૫ મી અને તા. ૬ ફી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૬ ને જુધવારે અને ગુરુવારે ૧૧ વાગે. નીચે જણાવેલાં સ્થળોએ લેવામાં આવશે :—

(૧) આર. સી. હાઈસ્કૂલ,

અમદાવાદ.

(૨) સરકારી હાઈસ્કૂલ,

નડિયાદ.

(૩) તેલંગ હાઈસ્કૂલ,

ગોધરા.

(૪) આર. એસ. દલાલ હાઈસ્કૂલ,

ભરૂચ.

(૫) સોરાળજી જે. જે. હાઈસ્કૂલ,

સુરત.

૨. ઉત્તર વિભાગના પાંચ જિલ્લામાં જુદી જુદી કોમો ગાટે નક્કી કરવામાં આવેલી સ્ટ્રોલશિપની સંખ્યા નીચે મુજબની છે:—

જિલ્લો	મધ્યમવર્ગ	પછાતવર્ગ	મુસલમાન
અમદાવાદ	૫	૪	૭
ખેડા (નડિઆદ)	૫	૨	૪
પંચમહાલ (ગાધવા)	૨	૪	૨
ભરૂચ	૧	૨	૫
સુરત	૩	૭	૪

૩. પરીક્ષાની ભાષા ગુજરાતી રાખવામાં આવી છે પણ મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓ વર્નોક્યુલર તરીકે (ભાષાના વિષય તરીકે) ઉર્દુ ભાષાનો સ્વીકાર કરી શકશે, અને પોતાની પરીક્ષા ઉર્દુ ભાષામાં આપી શકશે.

૪. સદરજુ પરીક્ષા દરેક મધ્યસ્થળે નક્કી કરવામાં આવેલી કમિટી લેશે, અને તે પાંચ મધ્યસ્થળોમાંના દરેક મધ્યસ્થળની સરકારી હાઇ-સ્કૂલના હેડમાસ્ટર કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ તરીકે કામ કરશે. પરીક્ષામાં ખેડવા ગાટેની અરજ નક્કી કરેલા છાપેલા ફોર્મ મુજબ કરવી, અને તે ગાટેનાં છાપેલાં ફોર્મની નકલો ઉમેદવાર જે જિલ્લાનો હોય તે જિલ્લાની પરીક્ષક કમિટીના પ્રમુખને અરજ કયેથી શી લીધા વિના મળી શકશે. અરજીઓ તારીખ ૧ લી જાન્યુઆરી ૧૯૩૬ સુધીમાં અથવા તે પહેલાં કરવી. તે પછી મળેલી અરજ ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે નહિ.

૫. ઉમેદવારોની ઉંમર, પરીક્ષાના વિષયો, સ્ટ્રોલશિપની રકમ અને મુદત, ભરવાની શી વગેરે હકીકત નિયમોમાં જણાવવામાં આવી છે. નિયમોની નકલો પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ પાસેથી અરજ કરવાથી મફત મળશે. વળી નિયમોની નકલો ઉત્તર વિભાગની સરકારી અને ગ્રાન્ટ લેતી તમામ એગ્રીવર્નોક્યુર શાળાઓનાં નોટિસબોર્ડ ઉપર ચોટવામાં આવી છે.

૬. જાત અને પેટા જાત અને જન્મ તારીખ અરજીમાં સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવવી જોઈશે અને અરજદારનાં માળાપ ઇન્કમટેક્સ કે જમીનવેરા જેટલો ભરતા હોય તેટલી રકમ અરજીમાં વધારાનું ખાતું પાડી દર્શાવવી. જે ઉમેદવારનાં માળાપ ઇન્કમટેક્સ અથવા જમીન વેરા અથવા બંને પેટ વાર્ષિક રૂ. ૨૦૦ કે તેથી વધારે રકમ ભરતા હશે તે સ્ટ્રોલશિપની પરીક્ષામાં ખેસી શકશે નહિ.

૭. દેશી રાજ્યોના ઉમેદવારો સ્ટ્રોલશિપની પરીક્ષામાં ખેસી શકશે નહિ.

ઉ. ભા. ના. ગે. એન્યુ. ઇન્સ. સાંહેબની } (અરજીમાં સહી) બી. જે. છ.
 ઓફિસ, અમદાવાદ, }
 તા. ૧૪. મી. નવેમ્બર-૧૯૩૬. } એન્યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(૫)

હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કૂલોની કાઝી શાહખુદીન સ્કોલર્શિપ માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા:—

ઉત્તર ભાગ

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ અને ખેડા જિલ્લાઓની કાઈપણ મહેર શાળાઓના મુસલમાન ઉમેદવારો માટે કાઝી શાહખુદીન એન્ડાઉમેન્ટ ફંડમાંથી રૂ. પાંચની એક, એવી બે, હાઈ અને સ્પેશિઅલ સ્કોલર્શિપ (શિષ્યવૃત્તિ) માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા તા. ૩૭ અને તા. ૪ થી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૬ ને સોમવારે અને મંગળવારે અનુક્રમે અમદાવાદ અને નડિયાદ હાઈસ્કૂલના મકાનોમાં ૧૧ વાગે હમેશના ધારા પ્રમાણે લેવામાં આવશે.

પરીક્ષા માટેની અરજીઓ અને દાખલ શી, તા. ૧ લી જાન્યુઆરિ સને ૧૯૩૬ સુધીમાં અમદાવાદ અને નડિયાદ મધ્યસ્થળના પ્રેસિડેન્ટ સહિય સ્વીકારશે.

ઉ. ભા.ના મે. એન.યુ. ઇન્સ. સાહેબની ઓફિસ, અમદાવાદ, તા. ૧૪ મી નવેમ્બર ૧૯૩૫.	}	(અંગ્રેજીમાં સહી) બી. જી. ઇ. શાસ્ત્રી એન.યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.
--	---	---

(૬)

અમદાવાદ કણુબી એન્ટિઇન્ડિસાઇડ ફંડની
મિડલસ્કૂલોની સ્કોલર્શિપો:—

ઉત્તર ભાગ

આથી ખબર આપવામાં આવે છે કે અમદાવાદ જિલ્લામાંના લેઉઆ અથવા કડવા પાટીદાર વર્ગના છોકરાઓ માટે અમદાવાદ કણુબી એન્ટિ-ઇન્ડિસાઇડ ફંડમાંથી માસિક રૂ. ૩ ની એક એવી મિડલસ્કૂલોમાં આપવાની ૬ સ્કોલર્શિપો માટેની હરિકાઈની પરીક્ષા તા. ૫ મી અને તા. ૬ થી ફેબ્રુઆરિ સને ૧૯૩૬ ને પુથવારે અને ગુરુવારે અમદાવાદ, આર. સી. હાઈસ્કૂલમાં, ૧૧ વાગે, તા. ૨૬ મી ફેબ્રુઆરિ ૧૯૩૬ ના ડ્રૉવણીખાતાના સરકારી હકાવ નં. ૪૧૫૫ માંના નિયમો પ્રમાણે લેવામાં આવશે.

પરીક્ષામાં બેસવા માટેની અરજી તથા દાખલ શી, સ્કોલર્શિપ માટેની અમદાવાદ મધ્યસ્થળની પરીક્ષક કમિટીના પ્રેસિડેન્ટ સહિય, તા. ૧ લી

જન-યુઆરિ ૧૯૩૬ સુધીમાં સ્વીકારશે, એ તારીખ પછીની અરહ.
સ્વીકારવામાં આવશે નહિ.

ઉ. ભા. ના. મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબની } (અંગ્રેજીમાં સદી) ખી. જે. ઇ.
ઓફિસ, અમદાવાદ, } શાસ્ત્રી
તા. ૧૪ મી નવેમ્બર ૧૯૩૫. } એલ્યુ. ઇન્સ. ઉત્તર ભાગ.

(ઉ. ભા. ના. મે. એલ્યુ. ઇન્સ. સાહેબના તા. ૧૪-૧૧-૩૫ ના
પત્ર નં. ૨૯૨૭ માં કરેલી મુચનાનુસાર.)

ઇનામપત્રક

અમદાવાદ જિલ્લો

સાળંગપુર	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર ડોહારી વીરસીંગ ભગતે	૬-૦-૦	છોટરાઓને ચોપડીઓ તથા બાળાઓને કપડાં પરીક્ષા વખતે ઇનામ તરીકે વહેંચ્યાં.
જેતલપુર	અ. સી. અંચળજીભાઈ મહુભાઈ પરીખ અમદાવાદ સમેત શીખરની ચોખ	૮-૦-૦	શમાલ ભરવાન રામ કન્યાશાળામાં આપ્યું.
	કુંભાર આઈ. ડેવી કુમેર જેઠાની જેને	૫૦-૦-૦	મને નિશાળોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
વિજય	શેઠ ડાહ્યાભાઈ લાડકચંદ વહોરાએ	૧-૦-૦	પતામાં વહેંચ્યાં.
	ગામના આગેવાન : ગૃહસ્થોએ મળી	૧-૦-૦	બાળાઓને ધોવડના કકડા વહેંચ્યાં.
હાથીજી	ધર્મજના મિ. 'સોમચંદ' નાયાભાઈ શાહે	૧૨-૦-૦	વિદ્યાર્થીઓને જર્મનસિ- લ્વરના ધ્યાના તથા પત્રામાં વહેંચ્યાં.
		૧-૦-૦	બાળકામચેરીમાં આપ્યો.
સાળોદર	શેઠ મદવચંદ પ્રાગંજીએ પોતાના ભાઈ હરિલાલ પ્રાગંજીના પુત્રાઈ	૨૫-૦-૦	મને સ્કૂલોના વિદ્યાર્થી- ઓને જમાડ્યા.
આંજારેલી	બાળવાના પટેલ મગનલાલ મોહનલાલ	૭-૦-૦	પાંડ્યાળ વાગતું સાવવા સાથે રોકડો આપ્યા.
		૧-૦-૦	ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને રહેટ તથા પુસ્તકો સાવવા સાથે આપ્યા.
	ગામનો સહાયકેથોએ	૩-૦-૦	પાંડ્યાળમાં ખુટતા ઉમેર્યાં.

અચાણા	સ્કૂલ કમિટીના મેમ્બર મહા- ભાઈ મણીભાઈ દેસાઈએ	૬-૬-૬	વિદ્યાર્થીઓને ચોપડીઓ, કપડાં તથા મિઠાઈ વહેંચી.
ધોલેરા	મિ. ચતુરભાઈ ગાંધીભાઈએ	૧૦-૦-૦	આળ લાયબ્રેરી માટે આપ્યા.
	મિ. માણેકલાલ ઉગ્રમશી હીંબડીવાળાએ	૨-૦-૦	" "

જાહેરખબરના નવા ભાવ

આથી રાંધેને ખબર આપવામાં આવે છે કે સને ૧૯૩૬ ના નવ્યુઆરથી જાહેરખબરના ભાવમાં ઘટારો કરી તે નીચાં મુજબ રાખવામાં આવ્યા છે.

મુદત	એક પાન	અડધું પાન	પા પાન
આખું વર્ષ	રૂ. ૭૦	રૂ. ૫૦	રૂ. ૩૫
૬ માર્સ	રૂ. ૩૫	રૂ. ૨૫	રૂ. ૧૮
ત્રણ માર્સ	રૂ. ૨૧	રૂ. ૧૫	રૂ. ૧૧
એક માર્સ	રૂ. ૧૦	રૂ. ૭	રૂ. ૬

અમૃતલાલ મોહનલાલ પરીખ, ખા. એ., ઉમરેઠ ન્યુઝિલી ઇન્સ્ટિટ્યુશનના હેડમાસ્ટરે રચેલાં સાળાપત્રોની પુસ્તકો -

ગુજરાતી ધોરણ પ થી ૭ માટે

દુનિયાની સરળ ભૂગોળ

૧૧૫ ચિત્રો અને આકૃતિઓ સાથે કિંમત રૂ. ૧-૨ આના.
દુનિયાના કુદરતી વિભાગો, મનુષ્યના ધંધા અને પ્રાકૃતિક
ભૂગોળની સંપૂર્ણ હકીકત આપેલી છે.

ગુજરાતી ધોરણ ૩ તથા ૪ માટે

મુંબઈ ઈલાકા (ગુજરાત સાંથે)

પુષ્કળ ચિત્રો, નકશા અને આકૃતિઓ સાથે
કિંમત ૫ આના.

ગુજરાતી ધોરણ પ થી ૭ માટે

હિંદુસ્તાનનો પ્રાથમિક ઇતિહાસ

પુષ્કળ નકશા તથા ચિત્રો સાથે કિં. ૧૨ આના.

પ્રગટ કર્તા, લૉગમેન્સ, ગ્રીન ઍન્ડ કંપનિ લિમિટેડ,
૫૩, નિઝલોડ, મુંબઈ.

રૂઢિ લાયકેરી માટે મંજુર થએલાં પુસ્તકો

ગૂર્જર ખાલ ગ્રંથાવલિ

ખાળકો માટે સર્વાંગસુંદર સચિત્ર ચોપડીઓ

સંપાદક : રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

૨૦ ચોપડીઓ ભેટ પુસ્તક સાથે બહાર પેંડી ચૂકી છે

(૧) કીર્તિકથાઓ	૦-૨-૬	(૨) હીરામોતી	૦-૩-૦
(૩) યુવયુલ	૦-૨-૬	(૪) દન-દન-દન-દન	૦-૨-૬
(૫) ક્યારે સમજશું ?	૦-૩-૦	(૬) દોસ્તોયત્તી નીતિકથાઓ	
(૭) વરતો ને ઉખાણો	૦-૨-૬	(૮) વેરાંયજાં ફૂલ	૦-૩-૦
(૯) રમજતો રાગહુસ	૦-૩-૦	(૧૦) પ્રશ્નપેટી	૦-૩-૦
(૧૧) ગણિત ગમત :	૦-૨-૬	(૧૨) હંસતું મોં	૦-૩-૦
(૧૩) પ્રાણીવર્ણન	૦-૪-૦	(૧૪) ખાળકોની રમતો	૦-૩-૦
(૧૫) ધરતીકંપ	૦-૩-૦	(૧૬) ચારે સુંદર સંવાદો	૦-૩-૦
(૧૭) જાપાનનો જ્વાળામુખી		(૧૮) જંગલમાં રખડતાં	૦-૪-૦
(૧૯) આદિસૂરજ	૦-૪-૦	(૨૦) જ્ઞાનગંગા	૦-૩-૦
ખાલચિત્રમાળા	૧-૪-૦		

ભેટ પુસ્તક સાથે કુલ કિંમત રૂ. ૫-૦-૬

રપરંગ, છપામણી, કાગળ, ખાંધણી, પદાં, ચિત્રો, લખાણનો સંગીતતા અને વિવિધતા એ સર્વમાં આ ગ્રંથાવલિ શ્રેષ્ઠ છે. ખાલસાહિત્યની દુનિયામાં પ્રસિદ્ધિ મેળવેલા જાણીતા લેખકોના સહકારથી તૈયાર થાય છે.

ખીજાં વર્ષનાં ત્રણ પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે.

ખાઈખિલ કથાઓ	સુખંધુ આત્મારામ	૦-૮-૦
વિસર્જન	રવીન્દ્રનાથ ટાગોર	૦-૮-૦
પાંચસોટ કથાઓ	ગિજુભાઈ	
એવાદ કસમ	હસમુખલાલ કાઝી	
સંગીત માર્ગદર્શિકા	જાપાવાલ દવે.	
સંગીત વિનોદ		

ખાલ પુસ્તકો ખાલપુસ્તક તરીકે

મંજુર

સહિતસાહિત્ય મંદિર, સુરત.

વિદ્યાર્થીઓનો લાભાર્થ

કિંમતમાં ઘટાડો

લેખનકળા-કોપિયુક

પાછળ અક્ષરો ફેંટે નહિ તેવા ઉત્તમ કાગળ પર છાપેલી
૨૪ પાનાં છતાં કિંમત દોઢ આને

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી, શિક્ષકવર્ગમાં માન્ય
થએલી અને વિદ્યાર્થીઓને વિભૂષિત થતી અમારી
લેખનકળા કોપિયુકો માટે આજેજ લખો.

કેળવણીખાતાએ મંજૂર કરેલી

લેખનકળા-કોપિયુક

માધ્યમિક શાળા માટે

નંબર ૧ થી ૩ કિંમત દોઢ આને

ખાતાએ મંજૂર કરેલો.

દેશીહિસાબ ભાગ પહેલો

૪૮ પાનાં છતાં કિંમત દોઢ આને

દેશીહિસાબને નામે આજકાલ રાફડો ફાટી નીકળ્યો છે.
માટે બીજા ખરીદ કરે તે પહેલાં મંજૂર કરેલા માગશે.
તો આપની ખાત્રી થશે.

એન. ડી. મહેતા એન્ડ કું,

૩૬૭ કાલ્યાણદેવી રોડ-મુંબઈ ૨.

ઇનામનાં પુસ્તકો

સુરત જિલ્લા સ્કૂલ બોર્ડના એડ. એડિસનર સાહેબે ચોતાના તાળાની શાળાઓમાં ઇનામ વ. આપવા માટે નીચે પ્રમાણે ચાપરીઓ લીધી છે—

- ૫૦ જ્ઞાના પત્રો
- ૫૦ ચોર્યાશીનું ગ્રંથકર
- ૫૫ બલિદાન
- ૫૦ ગા
- ૫૦ કાકી
- ૫૦ અર્ધગના
- ૫૦ દરેક, સ્ત્રી વાંચે
- ૫૦ ભવાટવી
- ૬૪ વાતનું પત્રસર
- ૬૪ આમાજિક વાતો
- ૬૪ સ્ટવનું ગાત્ર
- ૬૪ દોઈ
- ૬૪ સુખી ઘર
- ૬૪ રસીયા એગમ
- ૬૪ સીંગડિની રસુજી વાતો
- ૬૪ ભલી ભાણી
- ૬૪ માંદગી અને ગાવજત

આપ પણ આપની શાળા માટે મંગાવશો. બધાંએ મંજુર કરેલાં છે,

શક્તિસાહિત્ય મંદિર, સુરત.

ગાંધીજી -

તા. ૧લી નવેમ્બરથી

કાંઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માગી લે.

ગજરાવાળા ગુજરાતી કાંપિયુક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કાંપિયુક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાંઝે કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લેજો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુક ડીપો,

ગાંધીરાડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

૩

વસ્તુ દરેક શાળામાં જોઈએજ

ગાંડીવના બાળસાહિત્યનો પૂર્ણ સટ. સાઠ ચોપડીઓ બહાર પડી છે. તેમાંની ૫૬ મંજુર થઈ ગઈલી છે ને બીજી મંજુર થવા ગઈ છે. ચોપડીઓ સરતી, સુદર સુબોધક અને સર્વ પ્રશસ્તિ છે. આખો સટ લગભગ ૧૮૭ રૂ.નો થાય છે. વિસ્ત મંગાવ્યાથી જોડવાય છે; અથવા આગલા શાળાપત્ર જુઓ.

(૨)

ગાંડીવ બાળપ્રવાહિક દર ૧લી અને ૧૬મીએ ટકોરાનધ બહાર પડે છે. લવાજમ ફક્ત રૂ. પાંચ ૮૦ પ૨૦ તથા બેટ પુસ્તક સાથે. ઇતિહાસ, જૂગોળ, ગણિતગમ્મત, કોયડા, વાર્તાઓ જે જુએ છે, તે વખાણે છે ને મગાવે છે. માત્ર નિશાળા-નેજ નમુનો મફત. સરકારે તા. ૭મી માર્ચના ગેઝેટમાં મંજુર કર્યું છે.

(૩)

ચાલો લજવીઓ: (ભાગ ૧ થી ૯) આ ચોપડીઓમાં લજવી શકાય એવા 'પુષ્કળ નાટ્યો' લજવના માટેની સૂચનાઓ અને સલાહ સાથે આપ્યા છે નવે ભાગ વી. પી થી મગાવી લ્યો. દિ. ૪-૧૨-૦૮ ઇ. ખ. જૂઠું મેળાવડા વખતે ખુબજ ધમ લાગશે.

ગાંડીવ
લવાડીચાલકો
સુરત

—: ગાંડીવની ચોપડી સૌ કોઈ વાંચે :—

જાહેર ખબર -

તા. ૧લી નવેમ્બરથી.

કાંઈપણ બુકસેલર પાસેથી

માગી લો.

ગજરાવાળા ગુજરાતી કૅપિયુક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકઆના ગુજરાતી કૅપિયુક નં. ૧ થી ૫

દરેકની કિંમત ૧ આનો.

એકસામટી ખરીદનારને સાંડે કમિશન મળશે.

કિંમત સંબંધી કંઈ પણ ફેરફાર હોય તો

નીચે બતાવેલા સરનામે લખો.

ધી ગુજરાત ઓરિએન્ટલ બુકડીપો,

ગાંધીરાડ, રતનપોળને નાકે,

અમદાવાદ.

૩

વસ્તુ દરેક શાળામાં જોઈએજ

ગાંડીવના બાળસાહિત્યનો પૂર્ણ મટ. સાદા ચોપડીઓ બહાર પડી છે. તેમાંની ૫૬ મંજુર થઈ ગયેલી છે ને બીજી મંજુર થવા ગઈ છે. ચોપડીઓ મસ્તી, સુંદર મુગોધક અને સર્વ પ્રશંસિત છે. આખો મટ લગભગ ૧૮૭ રૂ.નો થાય છે. લિસ્ટ મંગાવ્યાથી મોકલાય છે; અથવા આગલા શાળાપત્ર જુઓ.

(૨)

ગાંડીવ બાળપણવાડિક દર ૧લી અને ૧૬મીએ દેખરાખંધ બહાર પડે છે. લવાજમ ફક્ત રૂ. પાંચ ૮૦ ખ૦ તથા બેટ પુસ્તક સાથે. ઇતિહાસ, જૂગોળ, ગણિતગમ્મત, કોપડા, વાર્તાઓ જે જુએ છે, તે વખાણે છે ને મંગાવે છે. માત્ર નિશાળો-નેજ નમુનો મફત. સરકારે તા. ૭મી માર્ચના જાહેરમાં મંજુર કર્યું છે.

(૩)

ચાલો લગવીઓ: (ભાગ ૧ થી ૯) આ ચોપડીઓમાં બર્જવી શકાય એવા પુષ્કળ નાટકો ભજવના માટેની સૂચનાઓ અને સલાહ માથે આપ્યા છે. નવે ભાગ વી. પી. થી મંગાવી લ્યો. કિ. ૪-૧૨-૦૦ ટ. ખ. જૂઠું. મેળાવડા વખતે ખૂબજ કામ લાગશે.

ગાંડીવ
હવાડીયા ચક્રો
સુરત

—: ગાંડીવની ચોપડી સૌ કોઈ વાંચે:—